Magyar vidék a 20. században
2.

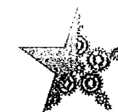
Sorozatszerkesztők
Fodor Pál, Horváth Gergely Krisztián,
Kiss Réka, Ö. Kovács József

Magyar vidék a 20. században
2.

VAKVÁGÁNY

A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.

Szerkesztette
Horváth Gergely Krisztián

NEB

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Budapest, 2018

ISBN 978-963-416-115-8
ISSN 2498-9118

A címlapon a kazincbarcikai „Béke-vágány" (1955).
Forrás: www.fortepan.hu

TARTALOM

Ellenközösségek

Melléklet

Előszó

A Vidéktörténeti Témacsoport, amely 2014 őszén alakult meg az MTA Bölcsészettudományi Központ és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága közötti együttműködés keretében, a 2015 és 2017 közötti két évben kutatásait a „hosszú ötvenes évekre", a kor hivatalos nyelvén a „szocializmus alapjainak lerakása" időszakára összpontosította. Kötetünk e kétéves kutatás első évének eredményeiről ad számot.

Jóllehet a „hosszú ötvenes évek" korszakmegjelölést történész kollégáink széles körben használják, röviden magyarázattal kell szolgálnunk, hogy az 1948 és 1962 közötti időszakot, az 1956-os forradalom és a kommunista csúcsvezetésben bekövetkezett személyi változások ellenére, mi miért tartjuk önálló korszaknak. A szovjetizálás 1948-ig tartó bevezető időszaka és a Kádár-kor megszilárdulása közé eső másfél évtized számos olyan rendszerspecifikus ismérvvel bír, amelyek egyértelműen jelzik, hogy 1956 nem jelentett azonnali cezúrát a diktatúra működésének gépezetében. Számos példa hozható ezen állítás alátámasztására. Közismert, hogy a forradalmat követő megtorlás eszközei, annak kivitelezése és intenzitása a szocialista törvényességnek az ötvenes évek első felére jellemző sztálini típusú gyakorlatát jelenítették meg. A restaurálódó diktatúrának a társadalom minden csoportját széles körben sújtó újraintézményesülése a laikus szemlélő számára is analóg jelenségeket mutat a forradalom előtti évek gyakorlatával. A vidéki társadalom életére irányuló kutatásaink a párhuzamokat, pontosabban a kontinuitás hipotézisét egyértelműen igazolták. Elég itt felidéznünk, hogy a Magyarországon létezett szocializmus önmeghatározása szerint is politikai diktatúra volt. A pártállam döntéshozói az 1949. évi Alkotmány 4. §-ának 2. bekezdésével őszintén vállalták, hogy „A dolgozó nép fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket", míg a 61. §. 2. bekezdése arról rendelkezett, hogy „a dolgozók ügyének elárulását a törvény a legszigorúbban bünteti". Egy olyan jogrendben, ahol a halálbüntetés az állami fenyítő eszköztár része volt, elég egyértelmű, hogy miről is van szó. Az 1956-os forradalom így nemcsak az azt megelőző évtized elnyomására adott katartikus válasz, hanem az ezt követő megtorlás révén a továbbra is kontinuus, sztálini jellegű hatalomgyakorlás indikátora. Mégis, 1956 elbukása ellenére is sikeres forradalom, mert a társadalom általa egyértelmű jelzést adott a tűréshatárról, s a Kádár-rezsim ennek tanulságaival, tehát az ellenállás mértékével szembesülve volt kénytelen új modus vivendi kialakítására 1963-at követően. Azaz a diktatúra élhetőbbé tétele a hatvanas években a párt részéről kényszerű kompromisszum eredménye, nem pedig az ideológiai síkon deklarált célok feladása. A kötetünkben közzétett – és a készülő második kötetben már szer-

kesztés alatt álló – tanulmányok alapján világosan látszik, hogy a közigazgatás és a párt 1956 utáni vidéki káderállománya nagyfokú kontinuitást mutat a forradalmat megelőző állománnyal. Az egyházüldözés lokális mintázatai és az ezzel szemben a hívő közösségek részéről megnyilvánuló ellenállás jellege is fontos érv amellett, hogy a kérdéses időszakot egy korszaknak tekintsük. A tömeges vidéki szekularizáció már majd a következő, a kollektivizálást követő korszak eredménye. De a paraszti társadalom felszámolását eredményező kollektivizálás ügyének dűlőre vitelében, a totalitásra törekvés voluntarizmusában és erőszakosságában is az évtized első felében megismert doktriner eszmehűség köszön vissza. (A trianoni határon túli magyar közösségek életében mindez tetézve azzal, hogy a magyarországi forradalom rendszerkonform indokként szolgált a magyarság megfélemlítésére.)

A „Vakvágány" kifejezés főcímbe emelésével kapcsolódunk a *Magyar vidék a 20. században* című sorozat első, *Váltóállítás* címmel 2017-ben megjelent kötetéhez. Ily módon is szeretnénk jelezni, hogy az 1945. évi váltóállítás 1948-at követően egyértelműen zsákutcát – vagy, maradva a vasúti metaforánál: vakvágányt – jelentett a hazai vidéki társadalom számára.

A kötet szerzői eredményeiket 2016 őszén két konferencián mutatták be. *A „szocializmus alapjainak lerakása" Magyarországon (I.)* című konferencia 2016. szeptember 27-én, még a budai várban, az MTA BTK régi épületében, a Jakobinus teremben került megrendezésre. A másikra, amelyet *1956 előzményei és utóélete – vidéki miliőkben* címmel tartottunk, Pécsett gyűltek össze a témacsoport tagjai 2016. november 21–22-én. A most útjára bocsátott kötettel e két konferencián elhangzott előadások szerkesztett és tanulmánnyá bővített anyagát veheti kézbe az olvasó.

Horváth Gergely Krisztián

PÁLYÁK ÉS ELITEK

ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

„Hol van a dolgozó parasztasszonyok helye?"

Az első női főispán pályafutása

A pártállami időszak (politikai) közbeszédében kiemelt helyet foglalt el a „nőkérdés": a nők teljes körű szavazati jogát biztosító 1945-ös választójogi reformot s állampolgári jogaik fokozatos kiterjesztését követően az 1949-es alkotmányban rögzítették a nők férfiakkal egyenlő jogait, így a nők és férfiak azonos munkafeltételeit, a terhesség időszakára a nőknek biztosított fizetett szabadságot, az anya- és gyermekvédelmet.[1] Különösen az ötvenes évek első felében az egyenjogúság szimbólumaiként jelentek meg a tradicionálisan férfiszerepkörökben helytálló nők: a traktoroslányok, az építőipar sztahanovistái, vagy azok, akik a közéletben vállaltak aktív szerepet. Ennek szellemiségében a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd később a Magyar Dolgozók Pártja – társadalmi és műveltségi helyzettől függetlenül – egyre több nőt juttatott politikai pozícióba, melyek többnyire valódi hatalom nélküli kirakatszerepet jelentettek. Az első emblematikus női politikusok közé tartozott Berki Mihályné is, akit még 1948 végén neveztek ki Zemplén vármegye főispánjává, személyét a sajtó egyszerűen az első női, az első parasztasszony főispánként aposztrofálta.[2]

A hat elemit végzett, szegényparaszti családból származó asszony 1905-ben született Ároktőn, Borsod megye Mezőcsáti járásában. Az 1941-ben 2409 fős falu lakossága döntően a mezőgazdaságból élt, a földművesek fele maximum ötholdnyi területen gazdálkodott,[3] ezért jelentős volt a napszámos- és summásmunkát vállalók aránya. 1947-ben járási szinten – a járásszékhely, Mezőcsát, s a közeli Tiszabábolna mellett – kimagasló volt a településen a kommunista párttagok száma.[4] Berkiné szintén helybeli, kubikos férje révén már a két világháború közötti időszakban munkásmozgalmi tevékenységet folytatott (közreműködött a helyi szociáldemokrata párt szervezésében), majd 1945-ben az ároktői kommunista párt szervezője s a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének (MNDSZ)

---

[1] Schadt 2006, 293–294; Palasik 2007, 91–113.

[2] *Szabad Föld*, 1948. december 12. 4. Az egri káptalan sommásából lett Berki Mihályné az ország első női főispánja. 1948. december 26. 3. Beiktatták hivatalába Berki Mihálynét, az első parasztasszony-főispánt. Hasonlóan jellemezték Juhász Imrénét, a Jász-Nagykun-Szolnok megye élére kinevezett főispánt is: *Szabad Föld*, 1949. január 16. 11. „Hiszem, hogy itt is megállom a helyemet..." Juhász Imréné az ország második parasztasszony-főispánja; 1949. január 30. 1. Beiktatták a második parasztasszony főispánt.

[3] 1941. évi népszámlálás 1. Foglalkozási adatok községek szerint. 526, 212–213.

[4] Kende 2014, 42–43.

helyi titkára volt.[5] 1947-ben megyei szinten másfél hónapig vett részt a választási munkában a kommunista párt egyik képviselőjelöltjeként a borsod-gömör-zemplén-abaúji választókerületben. Egy diósgyőri munkásgyűlésen figyelt fel sikeres szónoklatára Nógrádi Sándor vezérszónok, s ezt követően számos választási gyűlésen vett részt a megyében.[6] Politikai pályafutása legsikeresebb évei 1948–1953 közé estek. 1948 januárjában közéleti munkásságáért a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatával tüntették ki a parlamentben,[7] s rövidesen kinevezték a Mezőcsáti járás szociális titkárának. Ebben a minőségében 1948 nyarán, 451 küldött előtt felszólalt a Magyar Dolgozók Pártja első kongresszusán a parlamentben,[8] novemberben küldöttként, az elnökségbe beválasztott tagként vett részt a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség budapesti világkongresszusán,[9] végül decemberben kinevezték Zemplén megye főispánjává, mely pozíciót egészen 1950 áprilisáig töltötte be. Tanulmányomban én is ennek a periódusnak szentelek elsősorban figyelmet. 1949-ben részt vett a párizsi első béke világkongresszuson, 1950-ben pedig a Sztálin hetvenedik születésnapjára, Moszkvába kiküldött delegáció tagja volt. Borsod, Abaúj, Zemplén megyék egyesítését követően Tolna megyébe helyezték át, ahol a Tolna Megyei Tanács elnöki posztját töltötte be. A pozícióból azonban 1953 márciusában a begyűjtési mennyiségek elmaradása miatt leváltották. 1955-ig az Országos Béketanács főelőadója (nyugdíjaskorában is aktív maradt a békemozgalomban), majd a szikszói járási pártbizottság másodtitkára lett. 1957-től az MSZMP Borsod Megyei Pártbizottság munkatársaként mezőgazdasági ügyekkel foglalkozott, majd 1958-tól 1963-as nyugdíjba vonulásáig egy miskolci peremkerület (Tapolca, Görömböly, Szirma) tanácselnöke volt. 1953 és 1963 között a zempléni terület – szimbolikus jelentőségű, a hatalmat csak formálisan birtokló – országgyűlési képviselője is volt.

A társadalmi és földrajzi mobilitás központi eleme életútjának: vajon hogyan alkalmazkodott új szerepköreihez, környezetéhez, s hogyan fogadták őt ebben az új minőségben? Milyen típusú kompetenciákkal kellett rendelkeznie a pozíció elnyeréséhez? Változott-e a pozíciók sorával a fejkendős parasztasszony-politikus imázs? A kezdeti

---

5 Az ároktői kommunista párt megszervezésében kiemelt szerepe volt a Tanácsköztársaság miatt feleségével éveket nyugati emigrációban töltő Bodnár Lajosnak, kinek 1945. februári halálát követően – ritka kivételként – 1946 júniusáig felesége, ezt követően pedig Berkiné testvére, Szakáts Mátyás töltötte be az ároktői kommunista párt titkári pozícióját, utóbbi lett 1950-ben a falu első tanácselnöke is. Molnár 1970, 23–30.

6 Nógrádi Sándor ekkor az MKP Központi Vezetősége Propaganda Osztályát vezette, majd nem sokkal a kormányalakítást követően előbb a Miniszterelnökség politikai államtitkáraként dolgozott, év végén pedig már az Elhagyott Javak Kormánybiztossága Elnöki Tanácsának vezetésével bízták meg. 1948. decemberben honvédelmi miniszterhelyettessé nevezték ki. Nógrádi Berkiné visszaemlékezése szerint akkor is kitartott mellette, amikor Berkinét 1953-ban leváltották a pozíciójából.

7 *Szabad Nép*, 1948. január 3. 3. Kitüntették az MNDSz szociális munkában kivált asszonyait; *Friss Újság*, 1948. január 3. 2. 36 magyar asszony kapott köztársasági érdemrendet.

8 A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve (1948. június 12–13–14.). 260–262.

9 MTI Belföldi különkiadás, 1948. november 30. (8–13. kiadás.) Ünnepélyes keretek között nyitották meg a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség világkongresszusát.

kirakatszerepből volt-e lehetősége és/vagy ambíciója valódi politikai szereplővé válásra? A kutatás kezdetén abban reménykedtem, hogy önéletrajzai, illetve 1985-ben írt, kéziratos visszaemlékezése révén sikerül e kérdésekre oly választ adnom, amely a megéléstörténetet helyezi előtérbe. Visszaemlékezése azonban nagyon kevés személyes értékelést, kommentárt tartalmaz (többnyire a hivatalos diskurzust tükrözi vissza), helyette a párthűség, a mozgalom melletti elköteleződés hatja át a sorokat.[10] A főispáni levelezésben válaszlevelei hiányoznak, így a feltett kérdésekre elsősorban külső nézőpontból tudok választ adni, s igyekszem a pártkarrierje szempontjából meghatározó jelenségek – így női mivolta, paraszti származása, intézményes szocializációja – kapcsán egyfajta szélesebb társadalmi kontextust felvázolni, mely segít a forrásadottságok miatt töredékesen megrajzolható életút alakulásának megértésében.

A hagyományos női szerepek átalakítása

A kommunista kötődésű nők számára a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége helyi szervezetei kínáltak teret a közéleti munkásságuk kibontakoztatására, mely – mint Berkiné esetében is – elsősorban a nők és az ifjúság szervezését (kulturális programok megrendezését, tanfolyamok, szakkörök, olvasókörök, asszonykórusok, színjátszó együttesek stb. létesítését), élelmiszergyűjtést, egyéb szociális jellegű tevékenységet (gyermekvédelem, napközik szervezése, öregek gondozása stb.), valamint a háború után a helyreállítási munkálatokban való részvételt (például iskolák rendbehozatala) jelentette. Eközben fontos politikai feladatuk volt a parasztság megnyerése, agitáció folytatása a földosztás, az első női asszonybírók megválasztása, az első traktorosnők beszervezése érdekében. Az MNDSZ-munkára visszaemlékező miskolci asszonyok – köztük a már nyugdíjas Berkiné – különösen a falusi szervezőmunka nehézségeit, sőt – a férfiak elutasító hozzáállása miatt – veszélyességét emelték ki (a gazda baltával űzte ki udvarából a szervező asszonyokat, vízzel öntötték le őket, kutyát uszítottak rájuk). Az eredményesség érdekében – követve az MNDSZ központilag meghatározott szervezési taktikáját[11] – a valláselleneség cáfolásaképp a pap nélküli falvakban legációt vállaltak, vagy, mint Berkiné tette, az Ároktővel szomszédos falvak MNDSZ-szervezetének megalakítása előtt részt vettek a vasárnap délutáni litánián.[12] Az iránymutatásnak megfelelően igyekeztek megnyerni maguknak a helyi pedagógusokat, papnét, bábaasszonyokat, tekintélyes parasztasszonyokat.[13] Berkiné visszaemlékezésében kiemelte a helyi református pap és orvos feleségének szerepét az iskola rendbehozatala és az egészségügyi vándorbusz Ároktőre érkezése kapcsán, s a helyi iskolaigazgatóval, illetve tanítónő feleségével való szívélyes kapcsolatra utal, hogy főispáni kinevezése után is több ízben váltottak

---

10 MNL BAZML XXXV. 133/ a. 24. d. Berki 1985.

11 Pető 1998, 113.

12 Berki 1985, 12.

13 Takács–Bakos–Szádeczki 1988; Tokaji 1988, 112–113.

levelet. A pártok felettinek nyilvánított, de kommunista befolyás alatt álló, 1945-ben létrehozott tömegszervezet, az MNDSZ a korábbi, plurális alapon szerveződő nőmozgalmi szervezetek fokozatos elsorvasztásával vált meghatározóvá, amely – Pető Andrea értelmezése szerint – „forradalmi-egyenlőségi keretben" kezdte meg működését, de hamar integrálta az „anyai keret" egyes elemeit is,[14] amennyiben a megalakulás után hivatalos célként a karitatív tevékenységet jelölte meg, s országos hírnévre is a hadifogoly-akcióval tett szert. Az MNDSZ meghatározó szerepet vitt a nők feletti kontroll intézményesítésében, vezetősége következetesen közvetítette a párt politikáját, a funkcionáriusok között pedig megnövelték a munkásszármazásúak arányát.[15]

A következőkben azt vizsgálom, hogy a hagyományos női szerepfelfogás átalakítása érdekében milyen mintákat közvetített a kommunista sajtó a legpatriarchálisabb társadalmi közegként jellemezhető parasztság számára a főispáni kinevezést megelőző időszakban. Forrásként a Magyar Kommunista Párt által a parasztság számára 1945-től kiadott országos hetilapot, a *Szabad Föld*et hasznosítottam.

A nők politikai szerepvállalása szempontjából új terepként a helyi közigazgatás kínálkozott, melynek kommunista kötődésű, szegényparaszti hátterű személyekkel való feltöltése fontos célja volt a pártnak. A belügyminisztérium ennek érdekében 1947-től rövidített közigazgatási tanfolyamokat szervezett a megyeszékhelyeken, melyek elvégzése községi jegyzői vagy beosztott szintű közigazgatási pozíció betöltésére jogosított, de keveselltték a paraszt résztvevők létszámát. A községi bírói státusz fizetett állássá alakításával abban bíztak, hogy azt így az újgazdák is el tudják vállalni.[16] A *Szabad Föld* számolt be elsőként a Somogy megyei Kuntelepen megválasztott első asszonybíróról 1948 februárjában, majd tudósítást közölt az ország több pontján megválasztott második, harmadik, negyedik stb. asszonybírókról is.[17]

Az asszonybírók mellett követendő példaként mutatták be a sajtóban a mintagazda kitüntetéssel jutalmazott gazdaasszonyok csoportját is. A kitüntetést azoknak a gazdáknak

[14] Pető 2006, 280–284. Eszerint a nőmozgalmak nem feltétlenül önállóan, hanem más társadalmi mozgalmak részét alkotva jelennek meg nyilvánosan, s annak keretén belül fogalmazzák meg a női identitással kapcsolatos céljaikat (az anyaság vagy a család fontosságának elismertetése). A magyarországi nőszervezetek első hullámát alkotó jótékony, illetve vallási egyletek elsősorban „anyai keretben" fogalmazták meg céljaikat, amit az első világháborút követően a „nemzeti keret" primátusa váltott fel. Az úgynevezett forradalmi típusú női szerveződések „egyenlőségi keretben" fogalmazták meg a női diszkrimináció megszüntetésére irányuló követeléseiket (különösen fontos volt a női választójog megadása), ám a két háború közötti időszakban a feminista és kommunista kötődésű egyesületek tevékenysége ellehetetlenült, s mint „alámerült hálózatok" működtek; fénykoruk a második világháború utánra esett.

[15] Schadt 2006, 297. Az MNDSZ 1945–1951 közötti történetéről bővebben lásd Pető 1998, 88–121.

[16] *Szabad Föld*, 1947. január 19. 5. Parasztok meg a közigazgatás; 1947. február 23. 3. Parasztokat a közigazgatásba?; 1947. március 9. 3. A jegyzők és községbírák; 1947. június 29. 3. Községi bírók és jegyzők; 1948. október 10. 1. Állami státusba kerülnek a jegyzők.

[17] *Szabad Föld*, 1948. február 8. 8. Szemtől szemben az első asszonybíróval; 1948. április 25. 4. Az MNDSz kongresszusán megalakult a magyar nők demokratikus egysége; 1948. május 23. 7. Bódi Jánosné napszámosasszony az ország harmadik asszonybírája; 1948. augusztus 29. 7. Az ország negyedik asszonybírója; 1949. március 6. 4. Ötgyermekes parasztasszony a bíró Tömördön.

adták, „akik a termelő munkában kiváló eredményt érnek el, gazdálkodásuk mintaszerű s jómaguk közösséggel törődő emberek s a szövetkezeti mozgalom zászlóvivői".[18] A cikkek az úttörő szerepet vállaló asszonyok nehézségeiről – a férfiak elutasító hozzáállásáról is beszámoltak, amit végül kitartásuknak köszönhetően leküzdöttek.[19] Az új típusú szerepvállalás példái közé tartozott az is, amikor a falusi asszonyok szövetkezetet vezettek, illetve megyei szintű mezőgazdasági igazgatókká váltak.[20]

Berki Mihályné főispáni kinevezése[21] volt e folyamat egyik betetőzése: „Nem riadtunk vissza attól, hogy olyan helyekre, ahol soha azelőtt nők nem dolgoztak, munkás-, vagy parasztasszonyokat tegyünk. Azelőtt nőket nem engedtek a traktorhoz és most vannak pompás traktorvezető leányaink. Azelőtt nem voltak asszonybírák, ma már vannak. Azelőtt nem voltak női polgármesterek, ma már vannak, sőt női főispánok is vannak és megígértük, hogy a közeljövőben női államtitkárok és miniszterek is lesznek. Itt van az emelvényen az első sorban Berki Mihályné elvtársnő, aki öt évvel ezelőtt még szegény zsellérasszony volt, most ő a zempléni főispán, aki jó munkájával ilyen felelős állásba küzdötte fel magát. A két héttel ezelőtt lezajlott párizsi világbéke-kongresszusra is kiküldtük, hogy képviselje a magyar asszonyokat. A nyugati kapitalista országok újságírói valósággal ostrom alá vették. Sehogysem akarták elhinni, hogy hazánkban a parasztság asszonyai így érvényesülnek. Valóságos politikai vizsgának vetették alá Berkinét, sőt még a tenyerét is megtapogatták, hogy kérges-e és nem valami színésznőt küldtünk-e ki fejkendőben" – értékelte a nők közéleti szereplését Rákosi Mátyás 1949-es választási beszédében.[22]

[18] *Szabad Föld*, 1948. augusztus 15. 1. Ilyen lesz a „mintagazda" jelvény!; 1948. augusztus 22. 3. Megjelent a mintagazda-jelvény szabályzata; 1948. szeptember 19. 7. A parasztság büszkeségei: a mintagazda asszonyok (összesen 300 férfi-nő kapta meg a kitüntetést).

[19] Kovács Lajosné orosházi mintagazda szónoki beszédében kiemelte, hogy némely férfiemberek szerint „az asszonynak falun nem politizálni kell, hanem csirkét nevelni. Én pedig azt mondom, hogy ahhoz is politizálnia kell, hogy csirkét tudjon nevelni!" A női politizálás sokszor nehézségekbe ütközött a férfiak részéről. „Mikor az ősszel kimentem egy közeli tanyaközpontba, hogy a szántás-vetés fontosságát elmagyarázzam, a férfiak kinevettek. – »Ugyan – mondták – mit ért a szántáshoz egy asszony!« Nem keserített el, ha tízszer kinevetnek, tizenegyedszer is kimegyek, ma már nem nevetnek." Melléklet a *Szabad Föld* 1948. december 26-i számához.

[20] *Szabad Föld*, 1949. február 6. 11. A mi szövetkezetünknek asszony az elnöke…; 1949. március 20. 11. Ez a kitüntetés minden demokratikus magyar asszonynak szól… Dobi István miniszterelnök nyilatkozata a Köztársasági Érdemrend 42 asszonynak történő átadása kapcsán: „Falun, ahol eddig a férfiak jó része hallani sem akart róla, hogy a főkötő alól beleszóljanak a dolgokba, most a szövetkezetek vezetőinek egyharmada főkötőt hord és asszonybíróink száma 25".

[21] Berkinét, visszaemlékezése szerint, a meglepetés erejével érte a kinevezés híre. Bár a források alapján nem állapítható meg, miként esett a választás éppen őrá, minden valószínűség szerint az MNDSZ javaslata alapján döntöttek mellette, legalábbis erre enged következtetni az egy hónappal később kinevezett második parasztasszony-főispán visszaemlékezése saját kinevezéséről: Juhász 1975, 208–209.

[22] Rákosi 1951, 4. A Népfront választási gyűlésén, Celldömölkön, 1949. május 8-án mondott beszéd. Hasonló tartalommal lásd még *Szabad Föld*, 1949. február 6. 3. Erdei Mihály: Asszonyok a DéFOSz-ban.

Az egri káptalan sommásából lett
BERKI MIHÁLYNÉ
az ország első női főispánja

1. kép.
Szabad Föld,
1948. december 12. 4.

Mindezzel párhuzamosan a hagyományos női szerepkört sem kívánták elhalványítani. Az MNDSZ például 1947 tavaszán pályázatot hirdetett a *Legjobb gazdaasszony* címmel, mely tizenkét témakörben (például pénzbeosztás, lakberendezés, receptek, gyermekgondozás és -nevelés, a dolgozó asszony ruhatára, veteményeskert, baromfigondozás stb.) várta a háziasszonyok háztartásvezetéssel kapcsolatos jó tanácsait.[23] Az MNDSZ részéről a nők – különösen a vidékiek – megszólítására, bevonására alkalmazott taktika szerint a nőket érzelmeik útján, a mindennapi gondokon keresztül lehet megnyerni, így gyakorlati politikájuk a hagyományos női szerepek erősítését jelentette.[24]

Berki Mihályné 1949. április 24-én – a választási agitáció részeként – cikket írt a *Szabad Föld*be *Hol van a dolgozó parasztasszonyok helye?* címmel, amelyben a parasztasszonyokat az elmúlt rendszerben ért hátrányokat és a „népi demokrácia" által nyújtott előnyöket gyűjtötte össze. Felépítését tekintve hasonló ehhez a visszaemlékezésében közölt 1947-es választási beszéde, amelyben így fogalmazott: „Végül azt mondtam a férfiaknak, mi és a Kommunista Párt nem azt akarja [sic!], hogy az asszonyok hagyjanak fel a gyermekneveléssel, hagyják abba a főzést, a háztartás vezetését, nem ezt nem akarjuk, – de azt

[23] *Szabad Föld,* 1947. március 9. 7. Felhívás a „Legjobb gazdaasszony" pályázatra.

[24] Pető 1998, 113. A férfi-női (s társadalmi) szerepek merev szétválasztása jellemzi a Sztálin hetvenedik születésnapjával kapcsolatban Muszka Imrével közösen írt füzetet is. Berkiné témái a szovjet nők ruházkodása, a gyermeknevelés, egészségvédelem, valamint a kolhozélet bemutatása volt, míg szerzőtársa – a sztahanovista esztergályos – Muszka az utazás, Moszkva, valamint a születésnapi ünnepség leírása mellett részletesen beszámolt a Zisz-autógyárban tett látogatásáról, az ott látott fejlett technológiáról, a célszerűen átgondolt munkafolyamatokról. Muszka-Berki 1950.

akarjuk, mi is beleszólhassunk sorsunk intézésébe, gyermekeinket az életnek akarjuk nevelni, aki ezt akarja, az velünk jön a kommunista asszonyokkal. Asszonytársaimnak ki kell lépni az elmúlt világ közömbösségéből, szerető női szívvel, asszonyi leleményességgel harcba indulni az először kapott szavazati jog gyakorlásáért."[25]

Siklósné Kosztricz Anna a Rákosi-korszakban a legfelső párt- és állami vezetésbe bekerült néhány nő életpályáját elemezve rámutatott arra, hogy a pártközpont munkatársnői rokoni kapcsolatban álltak a párt és az állam valamely vezetőjével. Karrierjük szorosan együtt mozgott az illetőével: a férj vád alá kerülése és elítélése például automatikusan a feleség elítélésével is járt.[26] Kérdés, hogy a paraszti rétegből párthűségük alapján kiemelt kádernők házastársai milyen pozíciót birtokoltak, s hogyan viszonyultak a feleség sikeréhez. Hiszen még a sajtóban is utaltak arra, hogy egy-egy elismerést, például a mintagazda-feleség kitüntetését a férj „bizony egy kicsit savanyúan nézegette".[27] Berkiné férje például – amennyire ez a forrásokból bizonyos időszakokra vonatkozóan megállapítható – felesége aktuális állomáshelyén kapott többnyire valamilyen alacsonyabb presztízsű pozíciót: tanácsi, illetve vállalati személyzeti vezetőként dolgozott.[28] A karrierszempontból alárendelt férfiszerep elfogadását valószínűsíthetően a párt iránti nagy fokú elköteleződése segítette. 1949 júniusában például kénytelen volt lemondani a mezőcsáti vadásztársaság elnöki pozíciójáról: „Én készséggel teljesítettem volna de a családi körülmények és a Pártomnak a felhívására el kellett költöznöm."[29]

Ezeknek az asszonyoknak a sajtóban megjelenített életútja számos közös elemet tartalmazott: legalább a férjük révén kötődtek a munkásmozgalomhoz, részt vettek az MNDSZ munkájában, tanfolyamokon, pártiskolában képezték magukat. Belső tulajdonságként az egyéni rátermettséget, tettre készséget, jó beszédkészséget emelik ki. Egyik női pártiskolai hallgatótársa így jellemezte Berkinét: „Tudod ha eszembe jut a pártiskola hogy ott is milyen agilis szó kimondó voltál."[30] Utóbbi jellemvonásukra már csak azért is szük-

[25] Berki 1985, 15.

[26] S. Kosztricz Anna az alábbiakban összegezte, milyen tulajdonságokkal kerülhetett valaki kiemelt pozícióba: a legmegbízhatóbb káderek közé tartoztak, amit bizonyított, ha a szovjetunióbeli emigrációból tértek haza, vagy ha a magyarországi munkásmozgalom elismert résztvevői voltak már évek óta, továbbá ha ilyen ismérvekkel bíró férjjel, családtaggal rendelkeztek. 1948-tól a párt már tudatosan képezte az új, párthűségük alapján előtérbe állított kádereket. „Ilyenformán olyan képzetlen, saját társadalmi rétegükből kiemelt, új pozíciójukban kapcsolatokkal és a szükséges ismeretekkel nem rendelkező nők kerültek vezető pozíciókba, akiknek egzisztenciája tökéletes párthűségük függvénye volt." A tudásbéli hiányosságokat a különböző jellegű szakképesítést nyújtó akadémiai, illetve a különböző pártiskolai, pártfőiskolai képzéssel vélték leküzdhetőnek. S. Kosztricz 2007, 158–161. Idézet: 161.

[27] *Szabad Föld,* 1948. szeptember 19. 7. A parasztság büszkeségei: a mintagazda asszonyok.

[28] Szülőfalujukban az ároktői földosztó bizottság tagja volt Berkiné apjával, id. Szakáts Mátyással egyetemben. Molnár 1970, 19.

[29] MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 20. 210/1949. Lk. Pető Andrea két kommunista nő szerelmi életét vizsgálva az illegalitás idején úgy látta, hogy kapcsolataikban a férfival szemben vállalt hagyományos érzelmi alárendelődés összhangban állt az alárendelődést és vakhitet követelő kommunista mozgalommal. Pető 1998, 86. Ez a mintázat ebben az esetben átrendeződik.

[30] A jó szóbeli és írásbeli kifejezőképesség Berkiné visszaemlékezésében is többször előkerül. A *Kis Újság* már 1940-ben – 2116 beérkezett pályamunka közül – közlésre érdemesnek találta Berkiné a népviselet

ség volt, mivel munkatevékenységükben a szakmapolitikai feladatok helyett az ellenőrzés és az agitáció („értek a szervezéshez") dominált.

Ennek megfelelően a sajtócikkekben részletkérdésként kezelik a tényt, hogy ezek az asszonyok járatlanok az államigazgatás, „a paragrafusok és az akták világában", hiszen úgyis rövid időn belül elsajátítják a kellő tudnivalókat.[31] Berkiné például még 1946-ban közigazgatási tanfolyamon vett részt, s 1947-ben Miskolcon közigazgatási alkalmassági vizsgát tett, amely – mint fogalmazott visszaemlékezésében – „közigazgatási vonalon érettségivel egyenlő érvényű". Valószínűsíthető, hogy Berkiné a belügyminisztérium által a megyeszékhelyeken indított s a *Szabad Föld*ben is propagált úgynevezett rövidített közigazgatási tanfolyamok egyikén vett részt, melyek elvégzése községi jegyző, illetve beosztott közigazgatási pozíció betöltésére jogosított. 1947 elején még csupán 366 személy végzett e tanfolyamokon, viszont ennél nagyobb hibának tartották azt, hogy kevés volt közöttük a paraszti származású hallgató.[32] E tanfolyamot 1948-ban szintén elvégző egyik nógrádi pártiskolai évfolyamtársa – „egy süketnéma juhász mezőgazdasági cseléd gyermeke" – a társadalmi státuszában bekövetkező jelentős változásként értékelte, hogy egy Bács-Kiskun megyei község vezetőjegyzőjévé nevezték ki (egyedül az alföldi vidékkel nem volt kibékülve). A tanulás – különösen a pártiskola – meghatározó szerepét többször is hangsúlyozta levelében: 1945 óta már elvégezte a 4 polgárit, a három hónapos pártiskolát és a „jegyzőtanfolyamot", továbbá alkalmassági vizsgát tett. A 68 hallgatóval indított budapesti jegyzőtanfolyam szakmaiságára vet fényt az évfolyamelsőként végzett iskolatárs azon megjegyzése, miszerint pártiskolai végzettsége nagy helyzeti előnyt biztosított azokkal szemben, akik nem végeztek ilyen iskolát.[33] Berkiné hasonló környezetben szocializálódott párttársai leveleiben igen hangsúlyos elemként jelenik meg – az elsősorban politikai jellegű – továbbtanulás vágya, amihez olykor a főispán pártfogását kérték, például abban, hogy részt vehessenek a Szovjetunióba tartó parasztküldöttségek egyikében.[34] Traktorosként dolgozó (és épp gépírást tanuló) lány rokona a hajdúszoboszlói Fékosz-iskola elvégzése után a balmazújvárosi gépállomás előadásait hallgatta: „reggel 7-től dolgozok és délután pedig iskolábajárok itthejbenn a gép állomásonn és tanulok politizálni mertamit tudok azkevés szeretnék párt iskolára menni és inkábbpolitikai vonalontanulni és aztán a szovjet unióba kimenni meg győződni az otani fejlett szövetkezetekel és meg ösmerkedni a szovjet népekkel. Nagyon szeretem a mozgalmi életet [...]"[35] Egy-egy ilyen iskola sikeres elvégzése nagyban hozzájárult a különböző funkciókba történő kinevezésekhez. Berkiné maga 1947-ben háromhetes, 1948-ban három hónapos, 1951-ben öt hónapos pártiskolai képzésen vett részt.[36]

elhagyását és annak megítélését tárgyaló pályázatára írt gondolatait. *Kis Újság*, 1940. március 3. 11. Az Olvasók Szabad Szószéke „Népviselet" pályázata. Berkiné párizsi békekongresszusi tartózkodása, interjúja kapcsán a követségi titkár is azt emelte ki, hogy „nagyon talpraesett asszony". Havas Endre Károlyi Mihályhoz írt levele, Párizs, 1949. április 29. *Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949.* 717.

31 *Szabad Föld*, 1949. január 30. 1. Beiktatták a második parasztasszony főispánt. Miként erről Majtényi György ír, a kor politikai, közigazgatási funkcióba kiemelt kádereit – diploma híján – a statisztikai felmérések besorolása ellenére nem lehet a kor értelmiségéhez számítani, és saját identitástudatukban sem az „új értelmiséghez", hanem a munkássághoz tartozás volt a meghatározó. Majtényi 2005, 84–85.

32 *Szabad Föld*, 1947. január 19. 5. Parasztok meg a közigazgatás; 1947. február 23. 3. Parasztokat a közigazgatásba?

33 MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 13–14. 10/1949. Lk.

34 MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 98–99. 138/1949. Lk.

Intézményes szocializáció: a pártiskolák

A pártiskolai képzési rendszer kiépítése már 1945-ben megindult. Az alapfokú, két- és háromhetes iskolák feladata volt az üzemi, területi alsóbb funkcionáriusok tömeges kiképzése. Az elsőként Debrecenben, Budapesten, Pécsett és Békéscsabán létesített középfokú pártiskolák két-három hónaposak voltak, s itt tanultak a párt középvezetői gárdájának tagjai, a járási, körzeti titkárok és vezetőségi tagok. Az iskolák feladata a párt alsó- és középkádereinek gyakorlati irányú, marxista–leninista elméleti kiképzése volt.[37] A kezdetben öt-hat hónapos felsőfokú pártiskolákon a vezető pártfunkcionáriusok, megyei, városi, nagyüzemi titkárok, vezetőségi tagok, szakszervezeti és tömegszervezeti vezetők képzése zajlott.[38]

A szovjet mintát követő pártiskolák[39] különböző szintjein azonos képzési rendet és munkamódszereket követtek, különbség a tananyag mennyiségében és a kommunista szellemiség elsajátításának mélységében volt közöttük. A koedukált iskolákról fennmaradt források kevés lehetőséget adnak az iskolán részt vevő nők tanulási sajátosságainak bemutatására, jobbára csak statisztikai adatokat közölnek alacsony mértékű részvételükkel kapcsolatban. A női perspektíva bemutatásához ezért az MNDSZ Ida utcai központjában 1952-ben megtartott – a pártiskolai képzést követő – kéthetes titkárképző, illetve két hó-

35 MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 15. és 155. 11/1949. és 161/1949 Lk.

36 A visszaemlékezésében írtaktól eltérően káderanyagában fellelhető, 1965-ben írt önéletrajza szerint 1947-ben hathetes, 1948-ban három hónapos, 1951-ben hat hónapos pártiskolát végzett. MNL BAZML XXXV. 12. 187. d.

37 PIL 274. f. 22. cs. 29. ő. e. Háromhetes iskolák módszertana, 7.

38 Huhák 2016, 84.

39 A szovjet kommunista párt már a polgárháború idején megszervezte a párttagok és vonatagitátorok képzését szolgáló pártiskolai hálózatot. A hierarchia csúcsán az 1918-ban alapított Szocialista (később Kommunista) Akadémia állt, kiegészülve a Kommunista Egyetemekkel. A középfokú képzés kétlépcsős rendszerben zajlott: egy három hónapos turnust további kilenc hónapig tartó oktatás követett. A legalsó fokon a káderképzés és a tömegoktatás között álló esti politikai iskolák helyezkedtek el. A hallgatók mind képzettség, mind társadalmi összetétel szempontjából heterogének és általánosságban fiatalok voltak. Különösen a kezdeti időszakban extrém fizikai nehézségekkel (elégtelen ellátás, fűtetlen épületek) kellett szembenézniük a tanulóknak. Az iskolák az előadások helyett az önálló feldolgozásra és a szeminárium típusú vitákra helyezték a hangsúlyt, függetlenül attól, hogy a hallgatók jelentős része nem rendelkezett az ehhez szükséges előképzettséggel. Az iskolák a fokozatosan egységesülő tananyaggal, katekizmusszerű módszerükkel egy sajátos gondolkodásmódot (amely szerint csak egy helyes válasz létezik bármely kérdésre) és nyelvezetet adtak át a hallgatóknak, jelentősen hozzájárulva a szovjet típusú politikai diskurzus kifejlesztéséhez. Kenez 1985, 128–133. A képzés konkrét menetéről (tananyag, nevelési célkitűzések, hallgatói rekrutáció, kimenet) a Nemzetközi Lenin Iskola kapcsán lásd Kocho-Williams [2013].

napos iskolák kapcsán készült feljegyzéseket hasznosítom.[40] Bár a pártiskolai képzésben falusiak és városiak közösen vettek részt, a források olykor külön betekintést adnak a parasztkáderek kiképzésébe, akik nagyobb számban elsősorban az alapfokú iskolákra nyertek bebocsátást, ezért a Berkiné által is végigjárt intézményes szocializáció ismérveit főképp erre az iskolatípusra kihegyezve mutatom be. Az alsófokú pártiskolák létesítésének egyik első nagy hullámáról, 1945 nyaráról országszerte számos helyszínről maradtak fenn az iskolavezetők jelentései, amit az iskolák működését ellenőrző jelentésekkel, különféle összegző beszámolókkal kiegészítve lehetővé válik a pártiskolai hálózat kiépítésének és korai működtetésének, valamint a nem egy esetben hosszú időre konzerválódó kezdeti nehézségeiknek az ismertetése.

A megyénként akár több helyszínen, több turnusban lebonyolított képzések koordinálását a Magyar Kommunista Párt Országos Propaganda Osztálya végezte. Az iskolák megszervezése elsősorban a megyei pártbizottságok feladata volt:[41] egyfelől gondoskodniuk kellett a megfelelő előadóteremről, a hallgatók és az előadó részére szállásról és ellátásról. A hallgatók kollektív nevelése és élete szempontjából fontos követelményként határozták meg az iskolák bentlakásos jellegét. 1945 nyarán több helyen sem sikerült azonban megoldani a hallgatók elszállásolását, akik így például a környező településekről (16-20 km) gyalogosan, biciklivel vagy vonattal közlekedtek, ami fárasztó volt, és akadályozta „az esti tanulást, illetve forrásmunkák olvasgatását".[42] Az étkezéssel kapcsolatban is többször panaszkodtak, különösen azokat a területeket illetően, ahol gyengén működtek a pártszervezetek. Volt olyan iskola 1945 telén, ahol az egyik előadó háromszor esett össze az éhségtől, míg például Salgótarjánban kenyeret is alig tudtak biztosítani a hallgatóknak, s gyakran az egész napi táplálékuk csak levesből állt. Máshol a hallgatóknak maguknak kellett élelmet vinniük, emiatt több pártfunkcionárius nem ment el az iskolába, vagy hagyta abba idő előtt.[43] A háború

[40] Az alacsony iskolai képzettséggel bíró nőszövetségi munkatársaknak a mozgósítási, agitációs feladatok mellett a funkciók betöltéséhez szükséges ismereteket is el kellett sajátítaniuk. A kulturális nevelőmunka során maguk az oktatók is nehézségekkel küzdöttek a leadni kívánt anyag megértése során. Az oktatás színvonalának emelésére foganatosított javaslatok végső eredménye az lett, hogy az MNDSZ-iskolákat átalakították pártiskolákká: az ideológiai követelményeknek megfelelően egységesítették az oktatás módszerét és az ismeretanyagot. Az alacsony színvonal miatt az MNDSZ feladatai folyamatosan szűkültek, illetve más intézményekbe integrálódtak. Schadt 2006, 298–300.

[41] Az irányelveket közli: PIL 274. f. 22. cs. 29. ő. e. Háromhetes iskolák módszertana.

[42] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Ózdi jelentés, 1945. június 7. 24. A rossz közlekedési viszonyok különösen a háború utáni években nehezítették meg a pártmunkát, amit Berkiné is kiemelt járási szociális titkári munkájára visszaemlékezve: „Naponta kerékpáron tettem meg az utat Aroktő és Mezőcsát között (oda-vissza: 22 km). A járás községeit is kerékpáron jártam, volt olyan nap, hogy 40-50 km-t is kerékpároztam." A témáról ír visszaemlékezésében a zempléni főispáni székben hivatali elődje, Uszta Gyula is, aki még tömegszervezőként eleinte gyalogosan, kerékpárral, motorkerékpárral, végül egy háborút járt népautóval járta a zempléni településeket: Uszta 1989, 244. Berkiné számára 1950 februárjában engedett át egy Pobjeda szolgálati gépkocsit a Honvédelmi Minisztérium saját állományából. MNL BAZML IV. 2401.a/d. 1950. 9–10. 4/1950. és 7/1950.

[43] PIL 274. f. 22. cs. 29. ő. e. Az Országos Propaganda Osztály javaslata a kéthetes iskolák előkészítéséről. (Budapest, 1945. 12. 28.) 9. PIL 274. f. 22. cs. 24. ő. e. Jelentés az 1946. november 25-től 1947. január 26-ig tartó középfokú pártiskoláról (Pécs, Budapest, Békéscsaba) 69.

utáni szűkös élelmezési lehetőségek tartósan megmaradtak, ezért a hallgatók iskolai élelmezésüket – elsősorban falusiak révén – hazulról jövő csomagokkal pótolták, ahogy erről Berkiné egyik évfolyamtársa is megemlékezett levelében: „Fáj-e még most is olyan sokszor a gyomrod? Sokszor eszembe voltál a nyáron, amikor sokat éheztem és eszembe jutott, hogy a szalonádat és a zsíros ebédeket a Te részedet is legtöbbször én ettem meg."[44] Az iskolák sikerét nagyban meghatározta a megfelelő időzítésük is. Az 1945 nyári képzések kapcsán többen is kiemelték, hogy nem szerencsés a nagy mezőgazdasági munkák idejére szervezni a képzést, mivel a falusi káderek nem tudnak részt venni ezeken, vagy ha mégis, akkor a kelleténél többet hiányoznak. A szegedi iskolán voltak olyan hallgatók, akik késő délelőtt, illetve délutánonként kénytelenek voltak hazamenni kapálni.[45] A későbbiekben ezért a falusiakat megcélzó pártiskolákat telente és kora tavaszi időpontokban szervezték meg.

A hallgatók kiválasztása is a megyei bizottság hatáskörébe tartozott. Mivel az iskolák célja a kádernevelés volt, az irányelvek szerint nem mehetett pártiskolára az a hallgató, aki semmiféle pártfunkcióval sem rendelkezett, vagy az iskola elvégzése után nem vált alkalmassá pártfunkció betöltésére. A hallgatók kiválasztását a megyei kádermegbízott végezte a járási, üzemi és városi titkárok javaslata alapján: a falusi és üzemi titkárok, járási és városi vezetőségi tagok, propagandisták, szakszervezeti vezetőség tagjai, továbbá a közigazgatásban, szövetkezetben vagy tömegszervezetekben dolgozó vezetők élveztek elsőbbséget. A hallgatók kiválasztása a gyakorlatban korántsem bizonyult zökkenőmentesnek. Visszatérő panaszuk volt az előadóknak, hogy a pártszervezetek nem a legalkalmasabb személyeket, hanem az éppen kéznél lévő, illetve nélkülözhető, alacsony előképzettséggel bíró elvtársakat küldték be a szemináriumra: sokan közülük friss párttagok, akik semmiféle gyakorlati tapasztalattal nem rendelkeztek: „A hallgatóktól az első pillanatban idegenkedtem, csupa olyan ember, aki még soha életében nemhogy előadást vagy szemináriumot nem tartott de még két három napos párttagok is voltak közöttük és általában kezdők voltak."[46] Kevesellték a nők létszámát, továbbá a túl fiatal hallgatói összetételt sem preferálták, mivel azok, meglátásuk szerint, kevés tekintéllyel rendelkeztek munkájuk során. A hallgatói színvonal koherenciáját a tanfolyami specializációval (például ipari munkások és városi aktíva, valamint falusi parasztkáderek számára szervezett tanfolyamok) kívánták elérni. A problémák részben visszavezethetők voltak a központ és a területi bizottság közötti rossz kommunikációra: a központból csak néhány nappal a tanfolyam megkezdése előtt kaptak értesítést a képzésről, s ennyi idő alatt a rossz közlekedési viszonyok mellett nem sikerült megszervezni a hallgatókat,[47] akiknek a lelkesedését mégis gyakran kiemelik az iskolavezetők. E problémák ellenére a jelentésírók úgy látták, hogy a vidéki pártszervezetek rengeteget nyertek a tanfolyamokról

[44] MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 13. 10/1949. I.k.

[45] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Szeged (1945. július 20.), 51–52.

[46] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Győri kéthetes vezetőképző, 1945. június 15–29. 61.

[47] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Debreceni kéthetes tanfolyam, 1945. július 15–30. 63. „Azt hiszem helyes volna több mint egy héttel hamarabb értesíteni a megyei bizottságokat és így módot adni arra, hogy ne telefonon, hanem akár póstán, akár küldönc révén a helyi, falusi szervezetek részletes írásos tájékoztatást és utasítást kaphassanak. Ez esetben a hallgatóság összetétele is kevésbé vegyes és megfelelőbb lenne." PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Debreceni kéthetes tanfolyam, 1945. július 15–30. 64.

kikerülő elvtársakkal: „Ki lehet hozni még teljesen kezdőkből is egy jó átlagot, aki a falujában olyan fix pont lesz a párt részére, hogy rá mindig építhetünk."[48]

Bár egyre több helyen szervezték meg az iskolákat (1947 decemberére minden megyebizottság mellett van háromhetes pártiskola, összesen huszonnyolc állandó megyei iskola), a fent jelzett, 1945-ben észlelt hibák hosszú távon fennálltak még: nem sikerült feltölteni a kívánt mértékig a tanfolyam létszámát, a nemi megoszlás sem javult, korösszetételben viszont némi előrelépést érzékeltek 1946-ra, hiszen nagy általánosságban megállapították, hogy „a legtöbb helyen növekszik az iskola tekintélye és az idősebb elvtársak sem idegenkednek már az iskolába járás gondolatától",[49] továbbá a minőségi javulást jelezte, hogy több volt közöttük a funkcionárius hallgató.

Az iskolai oktatás szigorú napi és heti menetrendet követve zajlott:

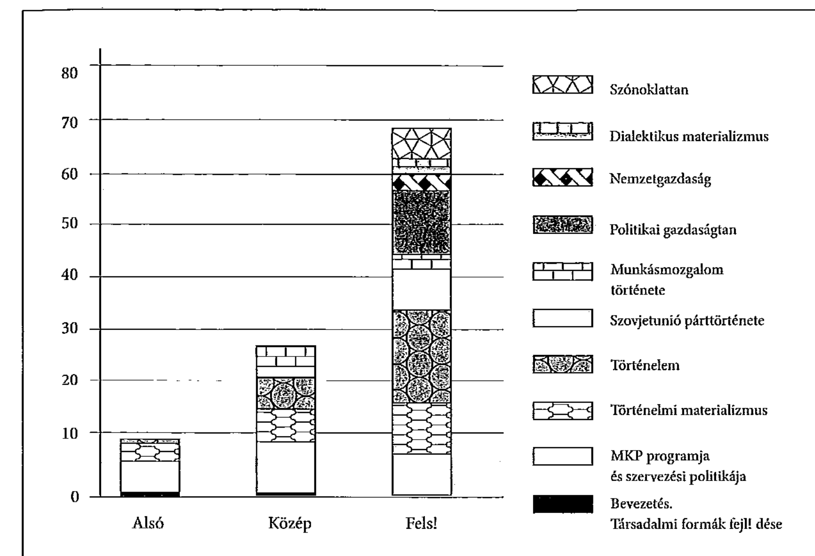
6.00	ébresztő
6.10	torna
7.30	reggeli
8.00	előadás: két 50-60 perces
9.30–13.00	jegyzetátnézés, egyéni tanulás
13.00–14.30	ebéd
14.30–16.00	munkacsoport-tanulás (5-6 fős munkacsoportok): feladata a kollektív szellem kifejlesztésével segíteni és támogatni a gyengébbeket
16.00	konzultáció, majd szeminárium; a szeminárium a pártiskolai munka legfontosabb része és kontrollja: a tanultak végső rögzítése, fejlődésük ellenőrzése, a hallgatók vitakészségének és előadókészségének fejlesztése
19.00	vacsora
este	kultúrmunka, gyakorlati munka: a helyi pártszervezeti életbe való bekapcsolódás

A tananyag – amely a politikai változásokkal összefüggő aktualizáció és a tanfolyamok időtartamának változása miatt folyamatosan módosult – főbb elemeit tíz-tizennégy magelőadás képezte, amelyek közép- és felsőfokon további előadásokkal kibővítve tantárgyakba rendeződtek össze *(1. ábra)*. Az 1945-ös kezdő évben alapfokon a bevezető ismeretek mellett az MKP programja és szervezési politikája, a történelmi materializmus néhány kérdése állt az oktatás középpontjában, amely középfokon politikai gazdaságtannal, magyar történelemmel és a Szovjetunió Kommunista Pártjának történetével egészült ki. Felsőfokon hasonló tantárgyi tematikát követtek, azonban csökkent a szervezési munka jelentősége, s újdonságként szerepelt például a dialektikus materializmus és a szónoklattan.[50]

[48] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Debreceni kéthetes tanfolyam, 1945. július 15–30. 63.

[49] PIL 274. f. 22. cs. 29. ő. e. Összefoglaló jelentés február, március hónapban lezajlott kéthetes pártiskolákról. Budapest, 1946. április 18. 16–23. A nemi megoszlás kapcsán kifejtették, hogy a javulás mértéke csekély, s még mindig messze vannak a 33%-ra tervezett női részvételtől, ugyanis az utolsó tanítási szakaszban 28,8% volt a női hallgatók aránya. Pozitívumként értékelték, hogy nem volt olyan tanfolyam, ahol legalább két nő ne vett volna részt. Leszögezték továbbá, hogy általában a tanulás terén a nők nem maradtak a férfiak mögött, és a két hónapos iskolára javasoltak közel 40%-a nő.

[50] PIL 274. f. 22. cs. 20. ő. e.

1. ábra. A pártiskolák tananyaga

Forrás: Saját összeállítás az *Országos Propaganda Osztály javaslatai az oktatás szervezésére és beszámolói az oktatási munkáról. D. n. (1945. április–1948. április)* című dossziéban található anyagok alapján. PIL 274. f. 22. cs. 20. ő. e.

Az előadásokon, a könnyű befogadás érdekében, az egyszerű, közérthető beszédmód használatát javasolták az előadóknak, akik viszont többször is szóvá tették a hallgatók számára központilag készített MKP-s szemináriumi füzetek, sillabuszok és kötelező olvasmányok nehéz nyelvezetét. Többen is szószedetet küldtek azokról az idegen szavakról, amelyek használatát kerülni kellene a falusi (és ipari munkás) aktívák előtt.[51] Nehezebb dolguk volt azokkal a kulcsfogalmakkal (burzsoázia, profit, pozíció, valorizáció, bürokrácia, opportunista, stratégiai, aktív, passzív, szekta), amelyek kihagyhatatlannak bizonyultak, s napi többszöri megmagyarázásuk sok nehézséget és időveszteséget okozott az előadók számára.[52] A salgótarjáni pártiskola előadója szerint a legkönnyebben az MKP történetéről szóló előadást fogadták be, míg legnehezebbnek az MKP szervezeti felépítésének, különösen a párt tudományos alapjának, homogén voltának és demokratikus centralizmusának a megértése bizonyult számukra.[53] 1947 végére azonban az oktatási füzetek már sokat egyszerűsödtek, színesedtek és befogadhatóvá váltak.[54] A kommunista párt prominens

[51] Például periódus, spontán, apparátus, morális, idill, profitálni, funkció, reszort, koordinálni, izolálni, automatikusan, adu, paralizálni, minimálisan, szimbolikusan, kataszter, konszolidáció.

[52] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Debreceni kéthetes tanfolyam, 1945. július 15–30. 64–65.

[53] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Salgótarjáni pártiskola, 1945. június 15–30. 80.

[54] PIL 274. f. 22. cs. 29. ő. e. Beszámoló az alsófokú pártiskolák 1947. október, november, december havi munkájáról.

személyei (például Révai József, Nagy Imre, Kádár János) által jegyzett füzetek kezdeti befogadási nehézségei, majd ennek tompítása abba a folyamatba illeszkedik, melynek keretében fokozatosan zajlott a városi-falusi pártemberek összecsiszolódása, eltérő igényeik, gondolkodásmódjuk és tudásszintjük megismerése. Az alaphelyzet jellemzője a – Kende Tamás által a koalíciós időszak falujárói („a lelkes misszionáriusok") és a „ielátogatott" falvak lakossága és pártfunkcionáriusai kapcsán megfigyelt – kölcsönös idegenkedés, gyanú és meg nem értés, amely egyfelől a parasztok kommunistaellenes hangulatában nyilvánult meg (a leggyakoribb vádak a hazafiatlanság, vallásellenesség és munkakerülés), másfelől az illegalitásból kilépő, emigrációból hazatérő pártvezetők, 1919-es veteránok és szervezett munkásokból káderekké lett kommunisták összetett gyökerű, parasztokkal kapcsolatos előítéleteiben (a vidék elmaradott és sötét), amely jelentős mértékben a terep ismeretének hiányából fakadt.[55]

Az elméleti képzés mellett nagy hangsúlyt fektettek az esti órákban, ebédszünetekben, illetve vasárnaponként megejtett gyakorlati munkára, azaz a helyi pártnapokon, aktívaüléseken, gyűléseken, felvonulásokon való részvételre, a kommunista sajtó rendszeres olvasására, iskolai faliújság készítésére, házi agitáció tartására. A békéscsabai iskola hallgatói gyakorlati munkájuk során például vállalták az átvonuló orosz csapatok fogadására rendezett ünnepség propagandáját és rendezését, egy rohammunka zenés felvonulását, továbbá egy nagygyűlésen a beszédek tapssal való aláhúzásában, közbekiabálással működtek közre, hasonlóan a kisgazdapárt nemzetiségi kérdést tárgyaló gyűlésén „a helyes szellemnek megfelelően".[56] A képzés egyik legfontosabb célja azonban a hallgatók előadókká, szónokokká való felkészítése volt. Ennek gyakorló terepei voltak a vasárnaponként megszervezett települési pártnapok, különféle népgyűlések, akár több száz fős hallgatóközönséggel. Egy miskolci tanfolyam gyakorlati munkája során részt vett a nagygyűlés előkészítésében, amelyen Rákosi Mátyás beszélt, plakátok kiragasztásával, feliratok készítésével, röplapok kiosztásával, házi gyűlések tartásával, a nagygyűlésen Rákosit éltető táblákkal jelentek meg, és szavalókórusként léptek fel az üdvözlő beszédek előtt.[57] A kultúrmunka (szavalókórus, dalkórus, színjáték betanulása) szervesen kapcsolódott a gyakorlathoz. A munkásdalok, mozgalmi indulók *(Internacionálé, Partizán induló, Bécsi munkásinduló, Bunkócska)* betanítása mellett nagy hangsúlyt fektettek a népdalok tanítására is, ami, reményeik szerint, elősegíti a kommunisták „belegyökerezését a népi talajba".[58] Bár többször is számot adtak arról, hogy szépen, fegyelmezetten felvonulva énekelnek a városban a hallgatók, nem mindenütt volt ez a helyzet. A békéscsabai két hónapos pártiskolán például kifogásolták, hogy az énektanítás vontatott, nem sikerül hozzá kialakítani a megfelelő hangulatot. Ennek jellemző következményeként említették, hogy „az elvtársak nagyon

[55] Kende 2014, 73–77.

[56] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. A békéscsabai kéthetes szeminárium jelentése (1945. június 5.) 9.

[57] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Jelentés a Miskolcon 1945. július 5–19-ig tartó 2 hetes pártaktíva szeminárium működéséről. 35–36.

[58] PIL 274. f. 22. cs. 26. ő. e. MKP Központi Pártiskola Első hathónapos tanfolyama. 16. (1946. augusztus 14.) 15.

nem szeretnek együtt felvonulni, az utcán szégyelnek hangosan énekelni".[59] A számonkért lelkesedés valószínűbb, hogy a relatíve idősebb (30 körüli), nehezebben formálható elvtársak korlátozottabb szereplési vágyával állt összhangban.[60] A hat hónapos iskolán is külön hangsúlyozták, milyen fontos, hogy az iskola kifelé fegyelmezett, egységes képet mutasson, melynek érdekében a négy-öt tagú rendező gárdák megtanítják menetelni és énekelni a tanfolyamot.[61] Az iskola végeztével a hallgatók tudásukról a megyei pártvezetők részvételével olykor szélesebb közönség előtt megtartott záróünnepély keretében adtak számot.[62]

A tananyag megtanulása mellett fontos szerepet szántak a nevelőmunka keretében végzett személyiségformálásának is, amely úgynevezett kulcstulajdonságok – elvhűség és a párt álláspontját minden körülmények között védelmező „gerinces, bátor" magatartás – kifejlesztésére irányult. Fontos elem volt még a káros, rossz tulajdonságok (fasiszta ideológia maradványai, sovinizmus, antiszemitizmus) elleni fellépés.[63] Az 1952-es két hónapos MNDSZ-iskola három fő nevelési szempontot határozott meg. *A Szovjetunió és a Párt iránti szeretetre való nevelés* során eredményre vezetőnek értékelték a Szovjetunió (mint a béketábor vezetője, amelynek gazdasági rendszere kizárja a háborús politikát) és a párt jelentőségének a tananyag keretében történő bemutatását, amit az utóbbi kapcsán igazolt a hallgatók lelkes készülődése Rákosi születésnapjára, és a felajánlásaik. Az *ellenség elleni gyűlölet, klerikális reakció elleni harc* elmélyítését antiklerikális filmek, színdarabok *(Különös házasság, II. Rákóczi Ferenc fogsága)* megtekintésével és szépirodalmi könyvek olvasásával tudták elérni. Végezetül a *munkafegyelem, állami fegyelem* elsajátítását jelezte a jelentésíró szerint, hogy bár hideg, fűtetlen teremben kellett tanulniuk, nem mutatkozott lazaság.[64]

Az MNDSZ-iskolán ekkor végzett hallgatók jellemzése, valamint a képzés átfogó értékelése alapján még részletesebb képet alkothatunk arról, hogy mely tulajdonságokat értékelték pozitívan a leendő aktivista nőkben, milyen személyekké akarták „átnevelni", „átformálni" őket. A képzésben összekerülő városi és falusi asszonyok eltérő tudásszintje, tanulási képessége determinálta, hogy kiből vált jó, illetve gyenge tanuló, de személyiségjegyük is legalább ilyen lényeges szerepet játszott a megítélésükben. Nem meglepő módon

[59] PIL 274. f. 22. cs. 25. ő. e. Jelentés az MKP békéscsabai Központi Pártiskolájáról (1946. május 6–7.) 38.

[60] PIL 274. f. 22. cs. 25. ő. e. Jelentés az MKP pécsi Központi Pártiskolájáról (1946. május 16. 17. 18.) 47. PIL 274. f. 22. cs. 26. ő. e. MKP Központi Pártiskola Első hathónapos tanfolyama. (1946. augusztus 14.) 15.

[61] PIL 274. f. 22. cs. 26. ő. e. MKP Központi Pártiskola Első hathónapos tanfolyama. (1946. augusztus 14.) 8–9.

[62] „A záróünnepélyen a tanult indulókat énekelték el a hallgatók. Utána hét elvtárs tíz perces előadás keretében sűrítve ismertette a tanfolyamon tanult anyagot a 250 főnyi meghívott elvtársak előtt. A záróünnepély végén a hallgatók elénekelték az Internacionálé 3 versszakát. Az ünnepély nagy hatást váltott ki a jelenlévő közönség soraiban. Az előadások között 5 Ady és József Attila verset szavaltak a hallgatók. A verseket szintén én tanítottam be." PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Jelentés Ózdról, 1945. június 17. 25.

[63] PIL 274. f. 22. cs. 29. ő. e. Háromhetes iskola módszertana, 6.

[64] A kommunista mentalitás fontos elemeiről (vallásellenesség, pártfegyelem, éberség) lásd Fitzpatrick 2000, 18–19. A pártfegyelmi eljárásokról: Koltai 2014.

sok asszonynak – s általánosságban minden kevésbé képzett személynek – nehézséget okozott az előadások követése, jegyzetelése, az anyagok átvétele, a tanultak alapján kiselőadások tartása. Folyamatosan hozzászólásra késztették őket, ami gyakran zavaros feleleteket eredményezett, például a tanfolyamról kizárt szabolcsi asszony „olyant mondott, hogy a Vörös Hadsereg megszilárdította a fasizmust, nehezen akarta megérteni, hogy mennyire helytelen, amit mond. Mondván, hogy ő a megszilárdítás alatt gyengítést értett".[65] Ha tájékozatlanságukat felmérve-leplezve csendben maradtak, akkor negatívan értékelték passzivitásukat, ahogy a bírálatokra adott érzelmi reakciókat is. A pozitív magatartásjegyek – mint az aktivitás, vitakészség, határozottság, értő hozzászólások és a bírálathoz való helyes hozzáállás – azonban keveset nyomtak a latban, ha valakinek rendezetlennek találták a magánéletét *(1. táblázat).*

1. táblázat. **Káderjellemzés az MNDSZ-iskolán**

Életrajzi elemek – jelenlegi és korábbi foglalkozások, munkahelyek – családi háttér, családi állapot – mozgalmi munka, párttagság		
Az MNDSZ-iskolán töltött idő jellemzése		
Előképzettség		
Iskolai magatartás	passzivitás, kényelmesség	aktivitás
Tanulási képesség	nehezen jegyzetelnek, zavaros feleletek, elveszik a részletkérdésekben, mindent egyszerre szeretne elmondani, nem tudja magát kifejezni, az anyagokat kis részben tudja átvenni	értelmes jegyzetek, lényeglátó, vitázik, éber, jó hozzászólások (kidomborítja a Párt és a Szovjetunió szerepét)
Tanuláshoz való hozzáállás	kevésbé fejlődőképes, tanulás közben beszélget, nevetgél	szorgalmas, fegyelmezett
Kapcsolat a kollektíva többi tagjával	gorombaság, érzékenység, fölényesség	példamutató, a többiek hallgatnak rá, tud irányítani
Bírálat elsajátítása, fogadása	dühösen, sértődötten, sírva reagál, nem fogadja el a bírálatot, keveset bírál	elfogadja a bírálatot, s maga is felveti a hiányosságokat
Személyiség jellemzői	bizonytalanság, bátortalanság, szerénység, önteltség, makacsság	határozottság, harcosság, komolyság
Javaslat a betöltendő pozícióra		

Forrás: Saját összegzés a két hónapos MNDSZ-iskolára járt hallgatók jellemzései alapján. PIL 895. f. 46. ő. e. II.-ik 2 hónapos iskola anyaga (1952. január 7.–március 14-ig).

A párt iránti szeretetnek kiemelt szerep jutott a hagyományos női és a közéleti, politikai szerepvállalás összeegyeztetéséből fakadó nehézségek elfogadásában is, hiszen a pártaktivista munka és a különféle továbbképzések folyamatos távolléttel jártak az otthon-

[65] PIL 895. f. 46. ő. e. II.-ik 2 hónapos iskola anyaga (1952. január 7.–március 14-ig). 87–88.

tól. Berkiné egykori pártiskolai hallgatótársa, aki a Magyar Országos Szövetkezeti Központ Veszprém megyei kirendeltségén dolgozott nőszervezőként, ebből fakadó dilemmájával fordult a főispán asszonyhoz. „Tudod drágám én jól érzem magam itt veszprémi kirendeltségen mint megyei nőszervező vagyok csak sajnos szegény uramtól vagyok távol de jobban a kislányomat sajnálom nagyon hiányzok neki mert hiszen 1 osztályos és bizony hónapokig sem lát. Tudod az anya a gyerekéért dolgozik a demokráciában hiszen nekik építsük fel és formáljuk át országunkat de mégis akkor volnék nyugodtabb ha legalább hetenként 1 szer velök lehetnék. Most úgy terveztem hogy ha Pártom is úgy látja jobbnak hogy itt nagyobb szügség van rám akkor elhozom a családomat is ide a közelbe vagy pedig elkéretem magamat Szolnokra a kirendeltséghez vagy oda a közeli megyében. Drágám légy szíves adjál tanácsot kedves válaszodba hogy mit tegyek itt maradjak veszprémbe vagy vissza menjek közelebb."[66]

Az MNDSZ Ida utcai központi iskolájában tartott tizenhat napos titkárképző tanfolyam hallgatói kifogásolták, hogy a gyakorlatban majdnem három hétig tartott a képzés, emiatt nagy részük csak péntekre ér haza, „és nem tudja a gyerekeit és a lakást rendbe tenni az [húsvéti] ünnepre".[67] Úgy tűnik azonban, hogy a képzés hosszával arányosan növekedett a hallgatók elhivatottsága is. Az iskolában ugyanebben az időszakban megtartott két hónapos képzésről egy hónap után kizártak egy szabolcsi asszonyt, aki az iskolánál ittasan megjelent férje nyomására (aki gyermekeik betegségére hivatkozott) egy éjszakára elhagyta az iskolát. Másnap – férjével megbeszélve a történteket – már hiába szeretett volna visszatérni az asszony, nem fogadta őt az iskola. Iskolagyűlésen tárgyalták meg az ügyet,[68] melynek – a munka- és tervfegyelem betartásának fontosságát hangsúlyozó – felvezetése iránymutató jelleggel szolgált a további hozzászólások számára is. Az 58 fős évfolyamról 21 hallgatótársa szólt hozzá az ügyhöz a bírálat jegyében. Visszatérő gondolatuk volt a hozzászólóknak, hogy vajon számíthat-e rájuk a párt, ha ezt az iskolát sem tudják megbecsülni. A pártmunka végzésének egyedül elfogadható indokaként a hitbeli meggyőződést tüntették fel. Ennek okán negatívumként említették, ha valaki egyéni, karrierér-

[66] MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 220. 81/1949. Lk. Egy másik levélben MNDSZ-aktivisták is arról írnak, hogy nyakukba vették az országot: „Mi harminchét demokratikus nő otthonunktól megváltunk néhány hónapra s leutaztunk az ország különböző részeibe, hogy céljainkat ismertessük meg falun és városon egyaránt a dolgozó néppel." MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 35–36. 114/1949. Lk.

[67] PIL 895. f. 46. ő. e. 16 napos titkárképző tanfolyam anyaga (1952. március 24.–április 4-ig). Jelentés az Ida utcai 2 hetes titkárképző tanfolyamról. Az elköteleződés hiányát jelezték azok a jelentésben szóvá tett esetek, amikor betegségre, egyéb családi körülményekre hivatkozva idő előtt távozott az iskolából néhány hallgató (miközben az egyik vidéki hallgatót még napok múlva is Pesten látták, egy másik pedig a társakkal közölte, hogy megunta a tanulást), a helytelennek tartott megnyilvánulások („ő nem is tudja, hogy miért van itt"), s az olyan, eleve nem az iskolai tevékenység fontosságát mutató – kispolgári jellegű – magatartásformák, mint amikor egy hallgató „Tarnaleleszről egyik reggel arra kérte az iskolavezetőséget, hogy engedjék ki a garai piacra szárított gombát árulni", vagy az az eset, melynek során egy nagyecsedi és egy mezőtúri asszony ahhoz kért hozzájárulást, hogy a Telekire mehessenek vásárolni.

[68] PIL 895. f. 46. ő. e. II.-ik 2 hónapos iskola anyaga (1952. január 7.–március 14-ig). Jegyzőkönyv az Ida-utcai iskolán 1952. február 4-én megtartott iskolagyűlésről. 18–24.

dekből képezte magát: „Bent volt nálunk F. munkatárs és azt mondta, hogy innen hazatérve a megye őt el fogja helyezni, mert eddig állás nélkül van. Nyilván célja volt neki az iskolával, állítom, hogy érdekből jött el, nem azért, hogy a Pártunkat, a békeharcot erősítse. [Bruttyóné]" (Persze más indítékok is közrejátszhattak a képzésben. A kéthetes titkárképzőn például így fakadt ki az egyik asszony: „én nem akartam ide jönni, a járási titkár könyörgött nekem, hogy ne hagyjam cserben".) S ugyanezen okból sorolódott második helyre a család is, mint azt többen is kiemelték hozzászólásukban. Csak néhány példát hozva ezek közül: „Az én férjem sem akart engedni az iskolának és eljött utánam, azt mondta, hogy menjek haza és mégsem mentem, mert tudtam, hogy milyen követelmények vannak. Azt mondtam neki, hogy szeretem őt is, de szeretem a Pártot is. Határozott tudtam lenni és nem mentem haza. És F. elvtársnőnek sem lett volna szabad engedni a férjének, nem méltó, hogy megtűrjük az iskolán. [Kenézi]" „Amikor minket a Párt ideszólított, gondoskodott családunkról is. Megkérdezték milyen problémáink vannak, részt tudunk-e venni az iskolán. Nekem 7 éves kisfiam van, egy héttel előbb lett intézetbe utalva. Az ilyen munkatárs nem közénk való, mert nekünk, ha a Párt akárhova szólít, nekünk oda kell menni, meghátrálni nem szabad. Ez a munkatárs nem közénk való, mert fegyelemlazító. [Tóth]"

Miként Szabó Ildikó fogalmazott, az intézményes szocializációt a pártnak való feltétlen érzelmi alárendelődés igénye vezérelte, relativizálva egyúttal a család és a magánérzelmek jelentőségét is.[69] Hosszú historiográfiai tradíciója van annak az elképzelésnek, mely – Hannah Arendt nyomán – a mintaként szolgáló szovjet államot a bizalmatlanság társadalmaként jellemezte. Az újabb kutatások árnyalják ezt a képet, s jelentős szerepet tulajdonítanak a rendszer tartós fennmaradásában az állam/párt iránt kialakuló bizalomnak, amely a biztonság, stabilitás és a jövő kiszámíthatóságának érzetét, a mindennapi élet normalizálásának lehetőségét biztosította a terror és erőszak, félelem és veszély időszakában. A kényszerített bizalom *(forced trust)* alapvető emberi igényből fakad, egyúttal értékes eszköz, mely jelezte a társadalmi státuszt, megalapozta az egyenlőtlenségeket, és meghatározta a befogadás és kizárás mechanizmusait.[70] Mint láthattuk, a pártiskolai képzések egyik kiemelt nevelési szempontja volt a párt iránti szeretetre nevelés. Berkiné pártmunkát végző, Szentesre elkerült áraktői rokona egy egy hónapos „fejtágító" elvégzését követően úgy látta: „mennél többet tanulok annál forradalmibbá válok ezt érzem és már meg is tanultam gyűlölni és szeretni".[71] Az új szocialista (szovjet) ember víziójának megalkotásával kísérletet tettek egyúttal egy új érzelmi rezsim kialakítására.[72]

Összegezve a fentieket: milyen kádereket is kívántak kinevelni ezeken az iskolákon? A káderképzés egyik célja volt, hogy a párt irányvonalát képviselni, és azt gyűléseken vagy szemináriumokon előadni képes pártmunkásokat, agitátorokat képezzenek, akik tudnak fegyelmezetten vitát vezetni, referátumokat tartani. A nehézséget az jelentette,

[69] Szabó 2000, 170–171.
[70] Tikhomirov 2013.
[71] MNL BAZML IV. 2401/e. Neves emberek. (Szentes, 1948. december 3.) 9.
[72] Vasilyev 2017, 117.

hogy a hallgatók több esetben sem rendelkeztek mozgalmi tapasztalatokkal, gyakran volt hiányos az elemi iskolai képzettségük, így járatlanok voltak a szocialista irodalomban is, s maga az előadás témája, formája is új volt számukra. Miként az orosházi előadó kiemelte, „az első napokban heves harcokat kellett vívni, hogy kérdezzenek és általában megszólaljanak".[73] Több előadó mégis egyfajta sikertörténetként ábrázolta ezt a folyamatot, s a fokozatos fejlődésre helyezték a hangsúlyt beszámolójukban. A szentesi, zömében földmunkás hallgatók kapcsán így értékelt előadójuk: „Az első napokban a beszámolóik alatt úgyszolván vergődtek. Nehezen beszéltek. Elfogódottak voltak, de lassan-lassan nekibátorodtak. Egy kis biztatás, elismerés nagyon segítette az elfogultságuk leküzdését. Volt olyan, ki megakadt és én kénytelen voltam leültetni, vagy pihentetni, ahogy a helyzet megkívánta és később beszéltetem újra. Lehetőleg az ilyen zökkenőket magától értetődöttnek állítottam be. Nap-nap után javultak. 10-10 perces beszámolók mind ritkábbak, a 15-20 percesek pedig mind gyakoribbá váltak. Jegyzeteik mindig hosszabbak lettek. A faliújsághoz többen írtak cikket. Ezeket persze át kellett fésülni. Az utolsó napokban mind gyakoribbak lettek a beszámolóra való jelentkezések".[74]

Káderélet

Berkiné kezdetben maradéktalanul megfelelt a káderekkel szemben támasztott kívánalmaknak. Szigorú főnökként jellemezték, aki főispáni kinevezése után egy hónappal már fellépett a vármegyeházán dolgozók laza munkafegyelme ellen. „Jóllehet a hivatalos idő osztatlanul, – ebédidő nélkül – 7 ½ órában van megállapítva, a tisztviselők jelentős hányada délben elmegy ebédelni, sőt hivatali helységem ablakából megfigyeltem már egy vármegyei tisztviselőt, aki a napos déli órákban a megyeházával szemben sétálgatott!"[75] Ennek ellenére egy 1949. decemberi belügyminisztériumi értékelés meglehetősen kritikusan értékelte a megye közigazgatási tevékenységét. A laza munkafegyelem mellett különösen a közigazgatás dolgozóinak alacsony fokú politikai képzettségét emelte ki, amely miatt „munkájukból hiányzik a politikai tartalom és csak adminisztrálásra szorítkozik", lemaradást okozva ezzel a kitűzött tervekben, például a terménybegyűjtésben. A miniszteri osztályfőnök a hibák kiküszöbölése érdekében a főispán asszonyt állandó és rendszeres ellen-

[73] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Jelentés az orosházi kéthetes szemináriumról (1945. július 5.). 16–17.
[74] PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. Jelentés a szentesi kéthetes szemináriumról (1945. június 24.). 47. További példa a debreceni kéthetes tanfolyamról (1945. július 15–30.): „Elvtársak, kik azelőtt soha se szólaltak fel, egy heti tanulás után pártnapot tartottak, nívós vitát tudtak szervezni és vezetni, de legalábbis aktív részvételükkel megemelni pártnapjuk színvonalát." PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. 65. Salgótarjáni példa (1945. június 15–30.): „A hallgatók közül legtöbben azelőtt semmiféle szemináriumot nem végeztek, összefüggően egy tárgyról beszélni nem tudtak, a szeminárium befejeztével többen kész előadókként mentek haza." PIL 274. f. 22. cs. 30. ő. e. 81.
[75] MNL BAZML IV. 2401/a/d. 1949. 4. Munkaerkölcs és munkafegyelem megszilárdítása a vármegyeházán dolgozók körében. A kinevezést követően rövid időn belül eltávolított – kisgazdapárti – helyettes alispánt a túlszámlázott útiszámláival késztette lemondásra.

őrzésre utasította.[76] Külföldi útjai, hazaérkezte után a megtapasztaltakról a megyében s az ország különböző pontjain tartott előadókörútjai, az 1949-es választási kampány hetekre elszólították a hivatali munkától, miként arra Juhász Imréné szolnoki főispán asszonnyal történő levélváltásában utalt. „A munkád felől nem kérdezlek, tudom hogy Te is elvagy foglalva a választási munkákkal így van elég. Nekem ezen munkákon kívül még álomfejtéssel is kell foglalkozni, mert van olyan asszonytárs aki Franciaországban él és a nyugalmát csak akkor nyeri vissza ha az álmára a megfejtést én adom meg. Ez az asszonytárs megálmodta Attila sírjának a helyét és engem kért meg, hogy illetékesekkel közöljem ezt az álmot. Ezekből láthatod, hogy az embereknek az álmával is nekem kell törődni, biztosan hozzád is érkeznek kérelmek a választás előtt, gondolván, hogy most a választás előtt töbet megteszünk az embereknek, mint választás után."[77]

E kérelmek és panaszlevelek leggyakrabban a lakáshelyzettel, álláskereséssel, segélyekkel, nyugdíjjal s a legkülönfélébb szociális problémákkal kapcsolatban kérték a főispán asszony segítségét. Igen sok nő volt a levélírók között, akik „asszonytársuk" megértésében, könyörületességében bízva ragadtak tollat. Bár a kérések jelentős részét jogosultság hiányában másik hatósághoz irányította (például munkaközvetítés kérdésében), számos esetben írt közbenjáró levelet a hátrányos szociális helyzetű panaszosok érdekében, vagy utasította az illetékes helyhatóságot, hogy végezzen környezettanulmányt, s annak függvényében támogassa a kérelmezőt. Más pártvezetőkhöz hasonlóan Berkinét is többször kérték fel keresztszülőnek a „jó munkát és jó eredményeket felmutató sokgyermekű parasztszülők", amit a leginkább rászoruló néhány család esetében el is fogadott.[78] A kérelmek sokaságát jelzi, hogy a népjóléti miniszterhez fordult további babakelengyékért, indoklásában hangsúlyozva, hogy ily módon képes – az egyéni népszerűség hajhászása helyett – a vármegyei asszonyok bizalmát a demokrácia nevében némiképp viszonozni. Többször fordultak hozzá szülőfalujából, hogy járjon közbe például az orvoslakás építtetésében vagy az iskola villamosításában, ezek ügyében sikeresen közreműködött. Továbbá rokonai is segítséget kértek tőle hivatalos ügyeik intézésében (például lakáshoz jutás, álláshoz segítés, cséplőgéphez engedélykérés).

Tolna megyei áthelyezésével és – sajtóbeli szófordulattal élve – a „Berki Mihályné" felemelkedésével párhuzamosan gyorsan elhalványodott az 1949-es évben csúcsra járatott országos népszerűsége, s egyre inkább kikopott a sajtóból. A pártvezetés részéről is Tolna

[76] MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 115–116. Belügyminisztérium kritikája Zemplén közigazgatása kapcsán. Budapest, 1949. december 1. Az ellenőrzés dominál a Mezőcsáti járás egy másik településéről, Gelejről a megye mezőgazdasági igazgatójának kinevezett parasztasszony (egyben országgyűlési képviselő) munkájában is: „Az időm legnagyobb részét kint töltöm vidéken – magyarázza közben –, ellenőrző körúton vagyok mindig, így keveset látnak az igazgatóságon. [...] Minden héten értekezletet tartok a munkatársakkal, ilyenkor a kint tapasztaltakat kiértékeljük és megbeszéljük a feladatot." Vasárnaponként hazamegy és ellátja a családot. *Szabad Föld,* 1949. június 26. 11. Parasztasszonyból mezőgazdasági igazgató.

[77] MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 76–80. 128/1949. Lk. és 130/1949. Lk.

[78] MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 139/1949. Lk. Egy nyolcgyermekes család újszülött ikreinek az alábbi kelengyét juttatta: 6 db fehér rékli, 4 db kötött rékli, 2 db takaró, 2 db gumipelenka, 12 db pelenka, 6 db flanel pelenka, 2 db szappan. MNL BAZML IV. 2401/e. 1949. 133/1949 Lk.

megyei tanácselnöki ténykedése alatt szenvedte el az első komolyabb bizalomvesztést. Tolna megye 1950–1951. évi terménybegyűjtési tervét 79,7%-ra teljesítette, így a megyék között az utolsó helyen állt. A szervezőbizottság értékelése szerint, bár a begyűjtés végrehajtása a tanácsok feladata, a lemaradás döntő mértékben a megyei pártbizottság hibája, mely nem fordított kellő figyelmet a politikai munka megszervezésére, az ellenség leleplezésére. Ehhez hozzájárult a tanácsi apparátus gyenge, bürokratikus munkája, a tanácstagok példamutatásának hiánya. Ezért a szervezőbizottság figyelmeztetésben részesítette a megyei pártbizottságot, a megyei pártbizottság titkárát (Király László) és Berki Mihálynét, a megyei tanács elnökét is.[79] Az 1952 őszén lefolytatott vizsgálat hasonló hibákat állapított meg (az őszi vetést kalászosokból 70,8%-ra teljesítette a megye), ám a lemaradásért ez alkalommal elsősorban a megyei tanács elnökét tették felelőssé, hiszen a vizsgálat szerint a tanácsok helytelenül, túlzottan bürokratikus módon viszonyultak a tömegekhez, miközben számos tanácsba beépült az ellenség is, ezért belügyminisztériumi vizsgálatot rendeltek el a Tolna megyei tanács munkájával kapcsolatban. Az életét addig zömmel Északkelet-Magyarországon töltő Berkinével kapcsolatban megjegyezték, hogy a Tolna megyei helyzetről kívülálló módjára beszélt, „elmondta tapasztalatait".[80] 1953 februárjában újfent lemaradás mutatkozott a megyei mezőgazdasági munkálatokban (az őszi mélyszántást csak 53,5%-ban teljesítették), továbbá a begyűjtésben és a békekölcsönjegyzésben is. Annak ellenére sem találták kielégítőnek a megyei pártbizottság ellenőrző munkáját, hogy az utóbbi időkben hetenként beszámoltatták a megyei tanács elnökét a begyűjtés és a mezőgazdasági munkák állásáról.[81] Berkiné 1985-ös visszaemlékezésében a sikertelenség kapcsán kiemelte a tolnai emberek visszahúzódó, bizonytalan magatartását, melyre nagy hatással voltak a megyét érintő népmozgások: tapasztalatuk szerint sok kitelepített szorgalmas, jó gazda volt, és a helyükre érkezett „új honfoglalók" szakértelme nem minden esetben ért fel a szintjükre, nehezítve így a tanács munkáját is, amihez hozzájárult még a békekölcsönjegyzés, a beszolgáltatás bevezetése és a termelőszövetkezeti szervezés. Nagy Imre begyűjtési miniszterrel szemben a teljesíthetetlen begyűjtési számok kapcsán bátran kiálló szerepét hangsúlyozta, amelyért megkapta az „opportunista-parasztsoviniszta" jelzőt.[82] Hasonló karakán kiállást tanúsított visszaemlékezése szerint a Rákosi vezette szervezőbizottsági meghallgatásán is 1952-ben. „Ezen a szervező bizottsági ülésen mi a megyei titkárral olyan bírálatot kaptunk, ha száz bőr lett volna rajtunk, az is lehullott volna."[83] Ezt követően több hónapos központi vizsgálat zajlott Tolna megyében. Az 1953 februárjában megismételt szervezőbizottsági tárgyaláson fenntartotta korábbi álláspontját, aminek következtében azonnali hatállyal felmentette tisztségéből a belügyminiszter.

[79] MNL OL 276. f. 55. cs. 172. ő. e. 1951. június 25. Határozati javaslat Tolna megye 1950–51. évi terménybegyűjtési terve nem teljesítéséről. Párt és Tömegszervezetek Osztálya, 1951. június 22. A Szervező Bizottság határozata Tolna, Csongrád és Győr megyék 1950/51. évi terménybegyűjtési terve nem teljesítéséről. Budapest, 1951. június 27.

[80] MNL OL 276. f. 55. cs. 217. ő. e. 1952. október 20.

[81] MNL OL 276. f. 55. cs. 288. ő. e. 1953. március 2.

[82] Berki 1985, 22–23, 27.

[83] Berki 1985, 28.

2. kép.
Budapest, 1950. december 21.
Berki Mihályné, a Tolna megyei tanács elnöke felszólal a Magyar–Szovjet Társaság kongresszusán a Parlament üléstermében.
MTI-fotó

Bár Berkiné végül maga is a Rákosi-korszak egyik bukott politikusaként végezte, aki Borsod megyébe visszatérve másod-, harmadvonalbeli pártmunkásként folytatta karrierjét, tagadhatatlanul emblematikus arcává is vált e korszaknak. Az 1956-os forradalom Szikszón – járási másodtitkári minőségben – érte, ahol helyi fegyveresek lakásuk ajtaján éjjel dörömbölve az őt Rákosival közösen ábrázoló képet követelték, férjével együtt szidalmazni kezdték kommunista mivoltuk miatt, továbbá lakásuk átadására szólították fel őket.[84] Ugyan férjével szilárdan kitartott a rendszer mellett, s elsők között léptek be az újjászervezett pártba,[85] az új szikszói járási pártbizottság titkára sem látta tovább szívesen maga mellett, hiszen egy másik régi elvtárshoz – akit a következőképp értékelt: „eléggé kompromittált rákosista vagy" – hasonlította személyét.[86] A megyei pártvezetés – akik közül ismeretsége többekkel még 1945-re nyúlt vissza – azonban továbbra is kitartott a

[84] MNL BAZML XXV. 21. b. B. 1197. 1957. Vádirat Czimring László és 14 társa szikszói lakosok ellen népi demokratikus államrend elleni szervezkedés büntette miatt indított bűnügyben. 14.

[85] A szikszói Járási Tanács előadójaként dolgozó férjét a „Magyar Szabadság Érdemrend" bronz fokozatával tüntették ki az „ellenforradalom" idején tanúsított szilárd helytállásért, a tanácsi munka rendbe hozásáért, valamint a párt újjászervezése során kifejtett lelkes munkájáért. MNL BAZML XXXV. 1. 15. d. 18. ő. e. Kitüntetésekkel kapcsolatos javaslatok, levelek. 1957. II. 27.–1957. X. 26. 17.

[86] MNL BAZML XXXV. 1. 5. d. 24. ő. e. Feljegyzés a szikszói járásban végzett 3 napos brigádmunkáról. Miskolc, 1957. március 12.

3. kép.
Budapest, 1955. április 20.
Berki Mihályné, Borsod megyei képviselő hozzászólása az Országgyűlés áprilisi ülésszakának harmadik napján.
MTI-fotó (Bartal Ferenc)

párttal töretlenül lojális asszony mellett: 1957 telén–nyarán nemcsak képviselői mandátuma megtartását, de a Szikszó Járási Tanács VB elnökévé történő kinevezését is támogatták,[87] 1958 decemberétől pedig az egyik miskolci kerület tanácselnökévé választották meg. Pragmatizmusát jelzi, hogy 1957 júniusában keltezett önéletrajzában 1953-as leváltását a tervszámoktól való elmaradás, lassú téeszszervezés helyett mással indokolja: „Az igazi ok Nagy Imrével történt vita során került sor a leváltásomra." 1985-ös visszaemlékezésében, amikor már lehetséges volt a Rákosi-korszak törvénytelenségeinek elítélése, Nagy Imrével való szembenállása mellett a Rákosival való konfrontációját is megemlíti, s – a párt iránti szeretet kifejezése mellett – maga is bírálatát adta a Rákosi-korszaknak: a célok, intézkedések helyessége mellett a megvalósítás gyorsaságában, illetve a felsőbb párt- és állami vezetés részéről a helyi adottságok és lehetőségek figyelmen kívül hagyásában látta a hibákat.

[87] MNL BAZML XXXV. 1. 3/3. ő. e. d. 2. d. 19/1124. Az MSZMP megyei Intéző Bizottság 1957. június 21-i ülésének jegyzőkönyve és anyagai, 8. Újabb szikszói pozíciójáról káderanyagában nem szerepelt említés.

Összegzés

A kommunista rendszer megalapozásához elengedhetetlen feladat volt a megfelelő káderállomány kinevelése. Az már az 1945-ös választások alkalmával kiderült, hogy a kommunisták a legcsekélyebb társadalmi beágyazottsággal a falusi parasztasszonyok körében rendelkeztek. Azok a többnyire szegényparaszti családból származó, újgazda asszonyok-lányok, akik a kommunistákat támogatták, elsősorban az MNDSZ falusi szervezeteiben végeztek többrétű, karitatív jellegű társadalmi munkát, miközben agitációs feladatokat is elláttak. A hagyományos női szerepek fontosságának hangsúlyozása mellett egy új, politikus nőideál megalkotására törekedve ekkor jelentek meg a falvakban az első asszonybírók, női mintagazdák és szövetkezeti elnökök, mely folyamat betetőzése volt Berkiné főispáni kinevezése 1948 végén. Kétségtelen, hogy egy női és társadalmi kvóta érvényesítése érdekében megfelelő képzettség hiányában emelték szakpozícióba e kádereket, ugyanakkor rendelkezniük kellett – a kommunista párt belső elvárásainak megfelelő – egyéni kvalitásokkal is. Az intézményes szocializáció alapján ennek legfőbb elemei a jó szónoki képesség, tettrekészség és a párthűség, melyekkel Berkiné rendelkezett.

Berki Mihályné megjelenítésében hangsúlyos szerepet szántak paraszti mivoltának, melynek esetében fontos attribútuma volt fejkendője és kérges tenyere. A forrásadottságok miatt nem lehetséges annak a folyamatnak a felvázolása, melynek végén egy „modern frizurás, mosolygós, kosztümös" asszony vált belőle,[88] s aki Miskolc nyugalmazott tanácselnökeként egy társasházban élte életét. Annyi bizonyos, hogy több mint egy évtizednyi pártmunka és miskolci lakóhelye dacára névlegesen nem léphetett ki a párt által hozzá társított társadalmi-foglalkozási kategóriából a nyilvánosság előtt, s az 1958-as parlamenti választásokon továbbra is a földműves megnevezés szerepelt a neve mellett.[89]

4. kép.

Berki Mihályné, veterán békeharcos úttörőkkel beszélget, 1974. május 3.

MTI-foto (Tóth István)

[88] Rapcsányi 1987, 63.

[89] *Észak-Magyarország,* 1958. november 5. 1. Képviselőjelöltjeink. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc megyei jogú város országgyűlési választókerületeinek 24 képviselőjelöltje közül ekkor 4 fő volt nő.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
IV. 2401/a Zemplén megye főispánjának iratai 1945–1950. d. Főnöki iratok 1948–1950
IV. 2401/e Zemplén megye főispánjának iratai. Magánlevelezés 1947–1950
XXV. 21/b. B. 1197. Bíróságok és ügyészségek. A Borsod-Abaúj-Zemplén (1983-ig Miskolci) Megyei Bíróság iratai. Büntetőperes iratok, 1950–1986
XXXV. 1. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt. Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai, 1956–1989
XXXV. 12. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt. Az MSZMP Miskolci Városi Bizottsága és alsóbb szerveinek, szervezeteinek iratai 1957–1962. Kádertag- és tagjelöltfelvételek
XXXV. 133/a. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt. Az MSZMP és jogelőd pártjai Borsod-Abaúj-Zemplén megyei és miskolci szervezeteinek gyűjteménye. Általános gyűjtemény, 1918–1989

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
276. f. MDP jegyzőkönyvek Szervező Bizottság. 55. cs. 172., 217., 288. ő. e.

PIL = Politikatörténeti Intézet Levéltára
274. f. 22. cs. Magyar Kommunista Párt. Oktatási osztály
20. ő. e. Javaslatok a pártoktatás szervezésére. Mellette oktatási tervezetek, beszámolók, 1945–1948
24. ő. e. Az oktatási osztály összefoglaló jelentései a pártiskolák működéséről, 1945–1947
25. ő. e. Pártiskolákra vonatkozó iratok. Közötte a debreceni, pécsi, békéscsabai és budapesti központi pártiskolák jelentései, jegyzőkönyvei, statisztikák, jelentések az iskolák ellenőrzéséről, 1945–1948
26. ő. e. A „hat hónapos" pártiskola iratai. Közötte program, az iskola közlönye, zárójelentése, az előadások tematikája, 1946. augusztus–1948. április
29. ő. e. Összefoglaló jelentések, javaslatok, statisztikák a két- és háromhetes pártiskolák tartalmi és szervezeti kérdéseiről, 1945–1948
30. ő. e. Iskolavezetők jelentései, levelei a „kéthetes" iskolák működéséről, 1945. június, augusztus
895. f. Magyar Nők Demokratikus Szövetsége. 46. ő. e.

Felhasznált irodalom

1941. évi népszámlálás 1. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975.
Berki Mihályné 1985: *Berki Mihályné visszaemlékezése. Emlékezés felszabadulásunk 40. évfordulójára.* Kézirat a Magyar Nemzeti Levéltár BAZ Megyei Levéltárában. XXXV. 133/a. 24. d
Fitzpatrick, Sheila 2000: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s.* New York–Oxford, Oxford University Press.
Huhák Heléna 2016: Kicsapás a pártiskoláról. Két fegyelmi ügy a propaganda mikrovilágából. *Kommentár,* 2016/5. 84–99.
Juhász Imréné 1975: Cselédsorból a főispáni székbe... In *Harcainkra emlékezünk. Visszaemlékezések a munkásmozgalom Szolnok megyei történetéből 1905–1949.* Szolnok, Ságvári Endre Megyei Művelődési Központ. 205–212.
Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949. Szerk. Hajdú Tibor. Budapest, Napvilág Kiadó. 2003.

Kende Tamás 2014: *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956).* Miskolc–Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára.
Kenez, Peter 1985: *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929.* Cambridge, Cambridge University Press.
Kocho-Williams, Alastair [2013]: *Stalin's Students: the International Lenin School, 1926–1938.* https://www.academia.edu/5615677/Stalin_s_Students_the_International_Lenin_School_1926-1938 2017. június 1.
Koltai Gábor 2014: *Akik a „Párt" ellen vétkeztek: pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában (1948–1956).* Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK.
S. Kosztricz Anna 2007: A nők mobilitásának vizsgálata a párt- és az állami vezetésben a Magyar Dolgozók Pártja káderanyagai alapján (1948–1956). In Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó. 145–165.
A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve (1948. június 12–13–14.). Budapest, Szikra.
Majtényi György 2005: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás" és „új értelmiség" Magyarországon a II. világháború után.* Budapest, Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár.
Molnár István 1970: *Aroktő község 25 éve (1944–1969).* Mezőcsát, Kiss József Járási Könyvtár–Egressy Béni Járási Művelődési Központ (Mezőcsáti helytörténeti füzetek, 1).
Muszka Imre–Berki Mihályné 1950: *Ott voltunk a nagy Sztálin 70-ik születésnapján.* Budapest, Magyar-Szovjet Társaság Kiadója–Új Magyar Könyvkiadó N. V.
Palasik Mária 2007: A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében. In Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó. 81–125.
Pető Andrea 1998: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951.* Budapest, Seneca.
Pető Andrea 2006: A politikai pártok és nőmozgalmak Magyarországon 1945–1951 között. In Gyáni Gábor–Séllei Nóra (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban.* Debrecen, Csokonai Kiadó. 278–291.
Rákosi Mátyás 1951: Május 15-én egy emberként a Népfront mellé! In Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért.* Budapest, Szikra. http://mek.niif.hu/04300/04351/04351.pdf/ 2017. május 13.
Rapcsányi László 1987: Berki Mihályné. Riport. In Vámos György (összeáll.): *Az utak összefutnak.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 63–71.
Schadt Mária 2006: Átalakuló társadalom, átalakuló nőideálok az 1950-es években. In Gyáni Gábor–Sféllei Nóra (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban.* Debrecen, Csokonai Kiadó. 292–316.
Szabó Ildikó 2000: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról.* Budapest, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó.
Takács Andrea–Bakos Anikó–Szádeczki Ildikó 1988: A nőmozgalom Miskolcon (1945–1950). In Kárpáti Béla (vál. és szerk.): *Első lépések a történelembe. Válogatás a Kós Károly Építőipari Szakközépiskola és a Molnár Béla Ifjúsági- és Úttörőház helytörténeti szakkörének anyagából (1977–1987).* Miskolc, Herman Ottó Múzeum. 99–107.
Tikhomirov, Alexey 2013: The Regime of Forced Trust: Making and Breaking Emotional Bonds between People and State in Soviet Russia, 1917–1941. *The Slavonic and East European Review,* 2013/1. 78–118.
Tokaji Zsolt 1988: Az első női munkásfőispán (Berki Mihályné élete) (részlet). In Kárpáti Béla (vál. és szerk.): *Első lépések a történelembe. Válogatás a Kós Károly Építőipari Szakközépiskola és a Molnár Béla Ifjúsági- és Úttörőház helytörténeti szakkörének anyagából (1977–1987).* Miskolc, Herman Ottó Múzeum. 108–114.
Uszta Gyula 1989: *A jót akarni kell! Élmények és gondolatok.* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
Vasilyev, Pavel 2017: Revolutionary conscience, remorse and resentment: emotions and early Soviet criminal law, 1917–22. *Historical Research,* 2017 (90) 247.

RIGÓ RÓBERT

Hol tettes, hol áldozat…

Gereben (Gruder) János népügyész életútja 1907 és 1971 között

A Kecskeméti Népbírósággal kapcsolatos kutatásaim során igen gyakran találkoztam Gereben János népügyész nevével, aki 1945 elején lépett be a kommunista pártba, majd nagy ambícióval és munkabírással látott neki, hogy a háborús és népellenes bűnösöket felelősségre vonják és lehetőség szerint példás büntetéseket szabjanak ki rájuk. Gereben néhány hónap után lemondott tisztségéről, majd újra elvállalta, később végleg lemondott a népügyészségről, és kilépett a kommunista pártból is. 1948-ban Budapestre költözött, ahonnét húgával és annak gyermekeivel ki akarták telepíteni, de megszökött, hamis papírokkal bujkált a városban, testvérét is megszöktette, majd elfogták, és a bíróság öt év börtönre ítélte. Molnár Erik, a Legfelsőbb Bíróság elnöke – aki 1945-ben Gerebennek adta át a kecskeméti ügyvédi irodáját – óvást tett az ügyében, a büntetését megfelezték, amit kegyelemből további egyharmaddal csökkentettek. Gereben ebbe az ítéletbe sem nyugodott bele, és több perújítási kérelmet adott be, míg 1971-ben végleg elhagyta az országot. Az ő személye izgatott, hogy ki is volt, hogyan került pozícióba, mi motiválta a szigorú vádak képviselete során, majd miért mondott le és miért hurcolták meg a későbbiekben, hogyan is alakult az életútja.

A témával kapcsolatos eddigi kutatásaimat egészítettem ki a Kecskeméti Ügyvédi Kamara irataival, és további forrásokkal a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárából, valamint a Budapest Főváros Levéltárában található, Gereben Jánossal kapcsolatos bírósági iratokkal.

A Gruder család Kecskeméten 1945 előtt

Gruder János a Gereben vezetéknevet 1945 tavaszán vette fel, ekkoriban még felváltva lehet találkozni mindkét névváltozattal. Gruder János 1907. december 28-án született a Kecskemét melletti Lajosmizsén. Felmenőiről tudjuk, hogy a család eredetileg nem helyi kötődésű, édesapja Miskolcon, édesanyja Budapesten született a kiegyezést követően. Apja Gruder Adolf, aki 1867. november 7-én született, apai nagyapja Gruder Köppel, nagyanyja Eisenberg Rachel. Gruder Adolf felesége Zilahi (Zwicker) Jolán, 1878. szeptember 10-én született, az ő édesapja Zilahi (Zwicker) Adolf, édesanyja Sichermann Katalin.[1] A család a zsidó vallás neológ irányzatát követte.

[1] https://www.geni.com/people/J%C3%A1nos-Gereben/6000000014648835792 2017. november 20.

Gruder Adolf ügyvédként dolgozott Kecskeméten, 1927-ben a város központjában a Wesselényi utca 6. szám alatt volt a lakása,[2] és itt működött az irodája is. Az épület a neológ zsinagóga mögött található, a Kecskeméti Izraelita Hitközség tulajdonában volt.[2] Néhány évvel később a közelben, a város főutcájának számító Rákóczi út főtérhez közeli végén, a 2. szám alá költözött Gruder Adolf irodája, ez az épület is a zsidó hitközség tulajdonában állt.[3]

Gruder János 1925-ben érettségizett Kecskeméten a Gróf Tisza István Református Gimnáziumban, majd a kecskeméti református jogakadémiára járt, ahol 1929-ben szerezte meg az abszolutóriumot. Még ebben az évben a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen jog- és államtudományból doktorált. 1934-ben tette le az egyesített ügyvédi és bírói vizsgát.[4] Az 1935-ös címtár adatai szerint ebben az évben Gruder János már édesapjával közös ügyvédi irodát vitt a Rákóczi út 2. szám alatt.[5]

Harmincéves korában, 1937-ben házasságot kötött Kozma Mártával. Gruder János húga, Gruder Zsuzsanna az angolkisasszonyoknál érettségizett Kecskeméten. Párizsban is tanult, majd a család ügyvédi irodájában dolgozott, később Budapesten francia nyelvet tanított.[6] 1939-ben ment hozzá Tövölgyi Oszkár honvéd őrnagyhoz.[7]

1935-től Gruder Adolf és fia, János is a Kecskeméti Ügyvédi Kamara tagja volt, s amíg ki nem zárták őket a kamarából, ügyvédként dolgoztak. A zsidótörvények értelmében mindkettőjüket zsidónak minősítették. 1939-ben a Kecskeméten összeírt, legtöbb adót fizető 88 zsidó listáján nem szerepeltek.[8] 1941-ben az ügyvédi kamara névjegyzéke szerint 76 ügyvéd volt a városban, közülük az év szeptember 29-én 19 zsidót tartottak nyilván a zsidótörvények alapján.[9]

1941-ben mindkettőjükre két-kétezer pengő kereseti adót vetettek ki, ez az átlagos helyi ügyvédi kereseti adó (2041 pengő) körül alakult.[10] A Kecskeméti Ügyvédi Kamara éves tagdíjkivetése tagdíjosztályok alapján történt, ezekbe sorolták be az egyes ügyvédeket. Nyolc osztályt alakítottak ki, az I. osztályba soroltak fizettek a legtöbbet, 120 pengő tagdíjat, a VIII. osztályba soroltak pedig csak 20 pengőt. 1938-ban és 1940-ben Gruder Adolfot 30 pengővel a VII. osztályba, Gruder Jánost 75 pengővel a IV. osztályba sorolták, 1942-ben János már a III. osztályban szerepelt.[11] Ennek az lehetett az oka, hogy János egyéb munkát is vállalt, a város bor-, zöldség- és gyümölcs-nagykereskedőit tömörítő

---

[2] Bodócs 1927, 187.
[3] F. Szabó 1931, 214.
[4] MNL BKML XXV. 18. 1. doboz Gereben János önéletrajza, 1945. április 29.
[5] Bodócs 1935, 229.
[6] Az egyes források Tövölgyi Oszkárnét hol Gereben János húgaként, hol nővéreként említik. Nagy György orvosszakértői véleménye alapján, amelyet 1951. január 15-én állított ki, negyvenévesnek írja Gruder Zsuzsannát, így 1910–1911-ben születhetett, tehát János után néhány évvel, így a húgának tekintem. BFL XXV. 212. b.
[7] ÁBTL 3.1.9. V-85116.
[8] MNL BKML IV. 1905. 1935–1944/45.
[9] MNL BKML IX. 235. a. 8. doboz.
[10] MNL BKML XXV. 18. 116/1946. dr. Márkus Ferenc pere.
[11] MNL BKML IX. 235. a. 7. doboz 501/1939., 8. doboz.

Kereskedői Kaszinó titkári teendőit is ellátta.[12] A Kaszinó elnöke dr. Schönberger Dezső, majd Benedek György nagykereskedők voltak, a titkári pozíciót – az 1938-as címtár adatai alapján, egészen 1943-ig – Gruder János töltötte be.[13]

1944-ben mindketten a város főutcájának számító Rákóczi úton béreltek lakást, Adolf a 2. szám alatt, egy négyszobás lakásban, János a 6. szám alatt, egy kétszobásban lakott.[14] 1944. április 5-én – a német megszállás után két héttel – a Kecskeméti Ügyvédi Kamara választmánya az 1210/1944. M. E. rendelet alapján törölte az összes zsidó ügyvédet a névsorból, és kijelölték az egyes ügyvédi irodák keresztény gondnokát, akik átvették azokat. Gruder Adolf és János irodáját a római katolikus vallású Hammerschmidt József kapta meg.[15] Hammerschmidt 1913. május 12-én született, alig négyéves ügyvédi praxisa volt, 1940. július 1-jétől lett a helyi kamara tagja.[16]

Gruder Jánost munkaszolgálatra kötelezték 1940-től. Gruder az önéletrajzában azt írta, hogy „1940. szept. 1-je óta kisebb-nagyobb megszakításokkal munkaszolgálatot teljesítettem, 1944. december 7-én a Németországba irányított századomtól megszöktem a felszabadító vörös hadsereghez". Gruder János családját deportálták, a források a későbbiekben nem említik őket, így minden bizonnyal a testvére, Zsuzsanna kivételével a holokauszt áldozataivá váltak.

Megállapíthatjuk, hogy a Gruder család 1945 előtt Kecskeméten beilleszkedésre törekvő, polgári család volt. A szülők Miskolcról és Budapestről származtak, Gruder János általános forgalmú ügyvédi irodát vitt, a neológ zsinagóga környékén, a helyi izraelita hitközség épületeiben bérelt lakást és irodát. Gruder Adolf gyermekei – a helyi zsidóság oktatási stratégiájára jellemző módon – az egyházi gimnáziumokban érettségiztek, János édesapja hivatását követve a helyi jogakadémián tanult tovább, majd a sikeres ügyvédi vizsga után közös irodában dolgoztak. Zsuzsanna az érettségi után Párizsban tanult, majd munkát vállalt, és egy honvéd katonatiszthez, Tövölgyi Oszkár őrnagyhoz ment feleségül. Asszimilációs törekvésként értékelhetjük azt is, hogy Gruder Adolf földbirtokot vásárolt, több mint két kataszteri hold földdel rendelkezett 1940-ben.[17] Kecskeméten fontos volt, hogy a helyi társadalom azokat fogadta be és ismerte el teljes értékűként, akik „gazda" státusszal rendelkeztek, azaz földet, szőlőt, gyümölcsöst birtokoltak.[18] A második világháború alatt a családot megfosztották az egzisztenciájától, kizárták őket az ügyvédi kamarából, irodájukat elvették, és a földjüket is, majd deportálták és meggyilkolták a család tagjait. Gruder János munkaszolgálatot teljesített, és húgával, Zsuzsannával túlélték a háborút és a holokausztot.

---

[12] A Kereskedői Kaszinó népies neve „Zsidó Kaszinó" volt, tagjainak és a város polgárainak színes és színvonalas kulturális programokat biztosított, például a korszakban híres Ascher Oszkár szavalóművész és a Berlinben is sikeresen fellépő Relle Gabriella opera-énekesnő is szerepelt rendezvényein. Szilágyi 2011, 153.
[13] Bodócs 1938, 330; Bodócs 1940, 227; Bodócs 1943, 203.
[14] MNL BKML IV. 1928/a. 6. csomó. Jegyzék a zsidó lakásokról, 1944. május 3.
[15] MNL BKML XXV. 18. 116/1946. dr. Márkus Ferenc pere.
[16] MNL BKML IX. 235. a. 8. doboz.
[17] Nagy 2014, 192.
[18] Szilágyi 2011, 154.

Gereben János, a népügyész

Gruder János 1944 végén tért haza a munkaszolgálatból. 1945. január 13-án Kecskeméten megalakult az új zsidó tanács, melynek Gruder János lett az ügyésze, aki ekkor a Batthyány utca 1. szám alatt lakott.[19] Néhány héttel később, 1945. február 4-én a zsidó tanácsból alakult újjá a Kecskeméti Izraelita Hitközség, az ügyészi pozíciót értelemszerűen ebben a szervezetben is Gruder János töltötte be. Gruder 1945 elején belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP). A Kecskeméti Ügyvédi Kamara 1945. január 30-án tartotta közgyűlését, a város kiürítése miatt a korábbi hetvenhat ügyvéd helyett ekkor még csak nyolcan voltak a városban. 1945. február végén már tizenhét ügyvéd tartózkodott a városban, Gruder János az egyik kecskeméti igazolóbizottság előadója volt ekkor.[20]

Molnár Erik kecskeméti ügyvéd, az Ideiglenes Nemzeti Kormány népjóléti minisztere 1945. március 21-én írt a Kecskeméti Ügyvédi Kamarának, a levelében kijelentette, hogy miniszteri tisztsége betöltése miatt nem tudja folytatni az ügyvédi praxisát, ezért kérte, hogy irodája gondnokának – a korábbi gyakorlat szerint – rendelje ki a kamara Gruder János ügyvédet.[21] Két nappal később a kamara ki is rendelte Grudert Molnár Erik irodagondnokának. A korábban elvett ügyvédi irodát is visszakapta Gruder Hammerschmidt Józseftől, aki bejelentette a kamaránál, hogy ügyvédi munkáját 1945. június 1-jétől az Egressy utca 4. szám alatt folytatja, és azt is, hogy az igazolóbizottság igazolta.[22]

Gruder ezzel egy időben lett népügyész is. A népbíróságokat a második világháborút követően állították fel a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásának céljából. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a felállítását követően, 1944. december 22-én nyilatkozatban vállalta, hogy bíróság elé állítja a háborús és népellenes bűnök elkövetőit. A nyilatkozatot a Szovjetunióval aláírt fegyverszüneti egyezményben is megerősítették 1945. január 20-án. A népbíróságok felállításáról szóló rendeletet 1945. február 5-én hirdették ki.[23] A Budapesti Népbíróságon kívül 1945 májusáig, a törvényszéki székhelyeken további huszonnégy népbíróságot állítottak fel.[24] A népbíróságokkal párhuzamosan a rendeletnek megfelelően a népügyészségeket is felállították. A népbíróságok bírói tanácsába a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban részt vevő pártok delegálhattak népbírákat. A jogszabály szerint a „népbíróság előtt a vádat a népügyész képviseli. A népügyészeket és azok vezetőit az igazságügyminiszter nevezi ki a bírói és ügyvédi vizsgával vagy szükség esetén jogtudori oklevéllel rendelkező egyének közül, a helyi nemzeti bizottság ajánlása, illetve meghallgatása után".[25]

[19] MNL BKML IV. 1910/c. 304/1945.
[20] MNL BKML IX. 235. a. 8. doboz.
[21] MNL BKML IX. 235. a. 8. doboz, 17/1945.
[22] MNL BKML IX. 235. a. 8. doboz, 60/1945.
[23] A népbíróságokat az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. számú rendelete a népbíráskodásról alapján állították fel, ezt módosították az 1440/1945. M. E. rendelettel, amelyeket később, 1945. szeptember 16-án törvényerőre emeltek az 1945. évi VII. törvénnyel.
[24] Tánczos-Szabó 2005, 315.
[25] 1945. évi VII. törvény 24. §.

A *Kecskeméti Lapok* március 22-i számában jelent meg a *Rövidesen megkezdi működését Kecskeméten is a néptörvényszék* című írás. „Az igazságügy miniszter dr. Gruder János ügyvédet a kecskeméti néptörvényszék területére népügyésznek kinevezte. Így már semmi akadálya, hogy itt is megkezdje működését a népbíróság."[26]

Gruder 1945 áprilisától használta a Gereben János nevet. 1945 tavaszán a kecskeméti politikai rendőrség kemény fellépésével és brutalitásával országos botrányt váltott ki. Bánó Mihály rendőrfőkapitány kegyetlenségeivel, anyagi visszaéléseivel a Nemzetgyűlésben is foglalkoztak.[27] Gereben János népügyészként a nyomozás során szorosan együttműködött a politikai rendőrséggel, a népbírósági tárgyaláson a vádat rendszerint ő képviselte, és szinte minden esetben szigorúbb büntetést kért a vádlottakra.[28]

A népügyészség vezetője 1945 tavaszán fellépett a Kecskeméti Nemzeti Bizottságban és a helyi sajtóban – a *Kecskeméti Lapok*ban is – annak érdekében, hogy a népbíróság szigorúbb ítéleteket hozzon a vádlottakkal szemben. Gereben János 1945. április 26-án a nemzeti bizottságnak írt levelében is azt javasolta, hogy a népbírák támogassák a szigorúbb ítéleteket, mert a közvélemény ezt várja tőlük. Kifejtette azt is, hogy ennek érdekében a pártok által delegált népbírákat le kell cserélni olyanokra, akik a súlyosabb büntetések kiszabását is támogatják. „Mindezeken a hibákon csak akként lehet segíteni, ha a népbíróság a rendelet adta határok között szigorúbban ítélkezik, tehát olyan összetételű, amely ezt keresztül is tudja vinni." Ennek érdekében arra tett javaslatot a népügyész, hogy le kell cserélni a delegált népbírákat, mert olyan tagokra van szükség „akik átérzik annak fontosságát, hogy a múlt rezsim bűncselekményei, minden más szempont háttérbe helyezésével, akként büntetendők, hogy a büntetésnek úgy a megtorlásban, mint a megelőzésben álló eredménye elérhető legyen". Ebben a megfogalmazásban is keveredik tehát a népbíróság törvényes célja és tényleges gyakorlata, azaz egyfelől igyekeztek megtorolni és megbüntetni a háborús és népellenes bűnösöket, másfelől próbálták megfélemlíteni az új berendezkedés vélt vagy valós ellenfeleit. Gereben a túl sok ügy miatt javaslatot tett egy újabb népbírósági tanács felállítására, és újabb népügyészek kinevezésére is.[29]

A levél eredményeként a nemzeti bizottság 1945. május 4-i ülésén Gereben javaslatára arról tárgyaltak önálló napirendi pont keretében, hogy a helyi népbíróságnak a büntetéseket szigorítania kell. Gereben a korábban megfogalmazott javaslatával állt elő: „a népbíróságnak két fontos szempontot kell szem előtt tartani az ítélkezésekkor. A lakosság szívesen olvassa a súlyos ítéleteket. Sőt el is várja azokat. Szeretné, ha a politikai bűnösök minél hamarabb megkapnák megérdemelt büntetésüket. Súlyos és sürgős ítéletekre van szükség. Ezért azt javaslom, hogy a pártok hassanak oda, hogy a népbírósági tanácsba küldött tagjaik önként mondjanak le megbízásukról. Ezután küldjenek be a pártok olyan új tagokat, akik a szigorúbb ítélkezésektől sem riadnak vissza". A javaslatot követően vita alakult ki, dr. Nagy László, a Polgári Demokrata Párt nemzeti bizottsági tagja kijelentette,

[26] *Kecskeméti Lapok*, 1945. május, 17. szám, 3.
[27] Rigó 2016a.
[28] Rigó 2014, 223–250.
[29] MNL BKML XVII/46. 59/1945.

hogy nem tartja helyesnek a népbírák visszahívását, „mert enyhén ítélkeztek, [...] holnap a védő áll elő szigorú ítéletért, holnapután mások". Kara Balázs szociáldemokrata tag egyetértett azzal, hogy a népbíróság nem hoz elég szigorú ítéleteket. Erre Bánó Mihály rendőrkapitány kijelentette, hogy „nem enyhe ítéletet, de túl enyhe ítéletet hoztak a népbírák. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy a népbíróság szabadlábra helyezése után a rendőrség volt kénytelen a szabadlábra helyezett egyéneket internálni. Beszélünk, követeljük a reakció kiirtását, de nem merünk ítélkezni. Tessék visszavonulni, mi rendőrök majd ítélkezünk. Kérem az ítéletek megszigorítását és a delegált tagok, illetve népbírák kicserélését. Szavazással való döntést kérek ebben a javaslatban". Ezt követően a nemzeti bizottság elfogadta „az ítéletek szigorításának érdekében a pártok vezetőségén keresztül a népbírósági tagok kellő informálását".[30] E presszionak meg is lett az eredménye, mert a nemzeti bizottság ülése után tíz nappal megtörtént az első kivégzés, „nagy tömeg" előtt felakasztották a törökszentmiklósi péksegédet, a minden bizonnyal ártatlan Normák Józsefet.[31]

Gereben János a helyi újságba, a *Kecskeméti Lapok*ba több cikket írt 1945 tavaszán annak érdekében, hogy a népbíróság ítéletei súlyosabbak legyenek, mert szerinte a közvélemény ezt várja. Május végén Gereben már nyíltan bírálta a helyi népbírákat, hogy nem lépnek fel elég határozottan. Azt írta, hogy az egyik fővárosi lap vasárnapi számában kritizálta a Kecskeméti Népbíróságot, „és példákkal bizonyította, hogy a bíróság feltűnően enyhe ítéleteket hozott". Gereben szerint a cikkírónak igaza van, népügyészként ő is a súlyosbításért szokott fellebbezni. Gereben igyekezett ennek az ítélkezési gyakorlatnak az okait is megvilágítani. A népügyész szerint „addig szó sem lehet Magyarország demokratikus alapjainak lefektetéséről, amíg nincs biztosítva, hogy ez az alap fasisztamentes talajra helyeztetik le, tehát a fasizmus radikálisan és véglegesen kipusztítandó. Csak e meggyőződés adhatja meg a bírónak azt a kérlelhetetlenséget, amelynek birtokában a bíráskodásbeli tapasztalatlansága mellett is, minden tanúskodási mentőexpedíció ellenére is, megtalálja azt a büntetési mértéket, amit a reakció leküzdése érdekében ítéleteiben alkalmaznia kell. Ha a bíró ily meggyőződéssel nem rendelkezik, úgy politikailag nem megbízható. Nem megbízható még akkor sem, ha maga nem is tartozott a reakció táborába, de csak »újdonsült baloldali«, aki a múltban nem érezte a saját hátán a fasces (vesszőnyaláb) csapásait, sem anyagi, sem erkölcsi javakban csorbát nem szenvedett, hanem – mondjuk ki őszintén – vidám halacskaként úszkált a jobboldali politikai vizeken. Az ilyen bíró nem rendelkezik oly lelki beállítottsággal, amely őt alkalmassá teszi azon reakció feletti kérlelhetetlen ítélkezésre, mely neki – egyénileg – nem volt ártalmára. [...] Ez az egyén azonban ma még népbírónak nem alkalmas. A népbíró politikai megbízhatóságáért az őt beküldő párt a felelős. [A pártok] vegyék revízió alá a népbírók kijelölését s oly egyéneket küldjenek be a népbírósági tanácsokba, akik a saját bőrükön elszenvedett ostorcsapások következtében átérezni képesek a bíráskodásban rájuk háruló feladatok súlyát és el akarják és el is tudják taposni a reakciót; küldjék be az üldözöttek, az elnyomottak és a kizsákmányoltak

[30] Iványosi-Szabó 1975, 220–221.
[31] Rigó 2016b.

osztályának kipróbált harcos képviselőit. Kezeskedem, hogy ez esetben nem lesz baj a kecskeméti népbíróságnál."[32] Tehát a népbíróknak politikailag megbízhatónak kell lenniük, hogy kiirtsák a reakciót, és csak az megbízható politikailag, akit az előző rendszer személyesen is meghurcolt, tönkretett. Gereben értelmezésében szó sincs igazságszolgáltatásról, hanem bosszúról a korábban elkövetett sérelmekért. Szerinte csak az lehet jó népbíró, aki bosszút akar állni, és ezzel a „lelki beállítottsággal" rendelkezik.

Gereben a népbírósági ügyekben rendszerint tiltakozott a védelem tanúinak beidézése ellen, a koncepciós perek egyik főszereplője volt. Több esetben a vádlott kikényszerített beismerő vallomása alapján és egyetlen tanúval támasztották alá a vádat. Gereben rendszeresen részt vett a politikai rendőrség kihallgatásain is, melyek során gyakran és brutálisan kínozták a letartóztatottakat. Például Normák Józsefet kétszáz rendbeli politikai gyilkossággal és kétszáz rendbeli rablással vádolták. Az 1945. május 14-i tárgyaláson a vádnak egyetlen másik halálraítélt tanúja volt, Deák Pál, a védelem tanúit nem idézték be, Normákot felakasztották.[33] Gereben János népügyész vádbeszédében a következőket állította: „A háború e kitermelt fenevadjainak – mondotta többek között – nincs helye az emberi társadalomban. Itt, ebben a teremben a meggyilkoltak szelleme követeli az elégtételt és ez nem is lehet más, mint halál."[34]

Az egyik vádlott a népbírósági tárgyalásán kijelentette, hogy „a népügyész előtti vallomásom is kényszer hatása alatt jött létre. Ugyanis dr. Gereben János népügyész akkor jött le a politikai nyomozóosztályhoz, amikor ők engem kihallgattak és a kihallgató teremben, az egész nyomozóosztály előtt hallgatott ki, tehát azok előtt, akik a népügyész közvetlen megérkezése előtt megverve kihallgattak. Az asztalra felkönyökölt Dósler politikai osztályvezető és az ügyészi kihallgatásom egész ideje alatt a szemembe nézett és ezért ismertem be a népügyész előtt is mindent, mert féltem, hogyha bármit is visszamerek vonni, újból nagyon megvernek a kihallgatásnál jelen volt politikai nyomozók. Amikor a népügyész a politikai osztálynál kihallgatott, még a rendőrség fogdájában voltam, de a súlyos verések miatt senki ellen nem mertem panaszt tenni, mert féltem, hogy újból megvernek emiatt".[35] Tehát a többórás kínzás eredményeként elérték, hogy a megkínzottak bármit aláírtak, amit a nyomozók eléjük tettek, és ebben a folyamatban a népügyész, Gereben János is részt vett, aki minden bizonnyal pontosan ismerte a politikai rendőrség „különleges" módszereit a beismerő vallomás érdekében.

A Kecskeméti Népbíróságon több halálos ítélet is született, 1945. május 14-én Normák Józsefet akasztották fel, július 2-án Deák Pált és Turcsányi Istvánt. A perek iratait részletesen megvizsgáltam, egy korábbi tanulmányomban részletesen feldolgoztam, és ezek alapján nagy bizonyossággal állapítottam meg, hogy a lefolytatott koncepciós perekben majd minden esetben ártatlan embereket végeztek ki.[36] A kivégzéseken részt vett Gereben

[32] *Kecskeméti Lapok*, 1945. május, 31. szám, 5.
[33] Rigó 2016b.
[34] *Kecskeméti Lapok*, 1945. április, 5. szám, 2.
[35] MNL BKML XXV. 18. 191/1945. Kerekes József Ferenc ügye.
[36] Rigó 2016b.

János is, a népbíróságtól ő vette át az elítélteket, és adta át az ítéletvégrehajtónak. Ezen kettős kivégzést követően egy héttel Gereben János kezdeményezte a népügyészség alóli felmentését.

Gereben 1945. július 9-én adta be felmentési kérelmét az igazságügy-miniszterhez, erről értesítette a nemzeti bizottságot is. A miniszter július 18-án mentette fel.[37] Miután Gereben lemondott a tisztségéről, a nemzeti bizottságnak kellett javaslatot tennie az új népügyész személyére vonatkozóan az igazságügy-miniszternek. Mivel a nemzeti bizottságnak nem volt jelöltje a megüresedett pozícióra, Kovács Jenő, a bizottság elnöke július 15-én a Kecskeméti Ügyvédi Kamarához fordult segítségért. Levelében leírta, hogy Gereben lemondása után a népügyészi tisztséget be kell tölteni, ezért felkérte a kamarát, hogy „megfelelő személyt kinevezésre ajánlani sziveskedjék, akit azután a Nemzeti Bizottság az ajánlással együtt az igazságügyminiszter úrhoz kinevezésre felterjeszt".[38] A kamara titkárának helyettese, Szondy Károly felhívást tett közzé a kecskeméti ügyvédek körében, melyben arra kérte őket, nyilatkozzanak, hogy a népügyészség vezetésére a kamara ajánlja-e őket, vagy ne, és a nevük mellé – erre vonatkozóan – igen vagy nem szót írjanak, és azt írják is alá. Harminckét kecskeméti ügyvéd nevét vették fel a listára, mert időhiány miatt csak a kecskemétieket kérdezték meg. Néhány kivétellel mindenki aláírta, és nemmel válaszolt a kérdésre, Gereben Jánoshoz is beírták a nemet, de az nincs aláírva. A kamara választmánya 1945. augusztus 1-jén küldött válaszlevelében megírta a nemzeti bizottságnak, hogy a kecskeméti ügyvédek közül „pályázó nem jelentkezett, a megkeresésnek nem áll módjában eleget tenni".[39]

Minden bizonnyal Gereben lemondása és az új népügyész kinevezésének a nehézsége kapcsán írt Riesz István igazságügy-miniszter az ország összes ügyvédi kamarájának 1945. július 27-én. Ebben – a kecskeméti népügyészhez hasonlóan – megállapította, hogy a magyar igazságügy legfontosabb feladata „a reakció elleni fokozott és kérlelhetetlen harc". Kijelentette, hogy e harcban szükség van a jogásztársadalom támogatására is. Megállapította azt is, hogy „a jogásztársadalom részvételét az újjáépítés hatalmas munkájában mérsékeltnek látom. [...] A reakció elleni harc leghatásosabb eszköze a népbíróságoknál felgyülemlett ügyek mielőbbi letárgyalása, amelyekhez népügyészekre van szükség. Minél több népügyészt tud a magyar jogásztársadalom harcba állítani a reakció ellen, annál rövidebb lesz a küzdelem és annál nagyobb hatású a győzelem". Kérte, hogy népügyésznek minél többen, közvetlenül nála jelentkezzenek az egyes kamaráktól, 1945. augusztus 15-ig. Végül néhány csábító engedménnyel és ígérettel zárta a felhívását, ugyanis a jelentkezéshez elég volt a jogtudori képesítés, nem kellett az egységes ügyvédi és bírói vizsga, valamint gyakorlati idő sem. Kiemelte, hogy a népügyészek fizetését fel fogja emelni, és a népbíróság megszűnése után átveszik őket az államügyészi, esetleg a bírói karba.[40] A levél alapján megállapíthatjuk, hogy országosan hiány volt a népügyészekből, kevesen jelentkeztek erre a pozícióra, ami azt mutatja, hogy a jogásztársadalom döntő többségében nem szimpatizált a népbíróság intézményével és a felelősségre vonás ezen – gyakran kétes – formájával és gyakorlati tevékenységével sem.[41]

[37] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 172/1945.
[38] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 172/1945.
[39] MNL BKML XVII/46. 211/1945.
[40] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 186/1945.

A kamara a miniszter felhívását is kiküldte a tagjainak, és felkérte őket – ekkor már a vidékieket is –, hogy a nevük mellett igen vagy nem szóval jelöljék, jelentkezni kívánnak-e népügyészi pozícióra. A kecskeméti tagok közül senki nem kívánt jelentkezni, köztük Gereben János sem, de a nagykőrösi, kiskunfélegyházi, ceglédi kamarától sem jelentkezett senki. 1945. szeptember 3-án a kamara titkárhelyettese, Szondy Károly megírta az igazságügy-miniszternek, hogy a „bekért nyilatkozatok alapján jelentjük, hogy a népügyészi állásra a működő kamarai ügyvéd tagok és ügyvédjelöltek közül senki sem jelentkezett".[42]

Ezek után veszélybe került a helyi népbíróság működése, így a Kecskeméti Nemzeti Bizottság elnöke szeptember 7-én ismét nyomatékosan felszólította a kamarát, hogy a „miniszter úr és a nemzeti bizottság meg van győződve arról, hogy az Ügyvédi Kamara minden egyes tagja maradéktalanul magáévá teszi az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 22-én formába öntött amaz határozatát, miszerint teljes erejével küzd a reakció ellen. Már pedig a népügyészség az a fórum ahol ez a harc teljes egészében a demokratikus Magyarország megerősítése miatt folyik. Éppen ezért tisztelettel felkérem, hogy 2-3 ügyvédet, vagy ügyvéd jelöltet mielőbb javaslatba hozni szíveskedjék, nehogy népügyész hiányában a népbíróság működése esetleg akadályokba ütközzék". Egyre komolyabb problémát jelentett a nemzeti bizottság és minisztérium számára is, hogy Gereben július 9-i lemondása óta – már két hónapja – nem sikerült betölteni a népügyészi pozíciót. A kamarától október 30-án ismét írtak a nemzeti bizottság elnökének, hogy egy tagja sem jelentkezik népügyésznek.[43] Tehát többszöri helyi és minisztériumi nyomás ellenére sem akadt egyetlen kamarai tag sem, aki vállalta volna a népügyészi kinevezést és feladatkört.

A nemzeti bizottság 1945. október 15-i ülésén Fekete Sándor szociáldemokrata tag megállapította, hogy a népügyész hiánya nem annyira az alacsony fizetésből ered, „mint inkább az az oka, hogy a népügyésznek nem oly könnyű volt barátait elítéltetni. Nem akarják magukat az emberek a demokrácia ügyéért lejáratni".[44] Ez az elég sajátos kijelentés sokat elárul a baloldali nemzeti bizottsági tagok demokráciafelfogásáról. Tehát nem találtak sem Kecskeméten, sem a környező településeken olyan jogászt, aki hajlandó lett volna a baloldali pártok egyrészt felelősségre vonó és megtorló, másrészt megfélemlítő intézményrendszerét kiszolgálni.

[41] Például Bibó István mondta el „drámai élményét" a népbírósággal kapcsolatosan. Egy távoli rokonának a férjét megvádolták, hogy nyilasként zsidókat lőtt a Dunába. Egy tanú volt, aki ezt állította. Azonban „az ügyvéd elég meggyőző adatokat szerzett arra – ami akkor nem volt példátlan –, hogy ez a koronatanú X ügyben ugyanezt tanúsította más színhelyekkel, más személyekkel. Amolyan vándortanú volt, aki arra rántódott elő, mikor adva volt valaki, aki nyilvánvalóan nyilas volt, de nem volt semmi igazi gyilkossági adat, ami a halálos ítélethez szükséges lett volna. Akkor jött ő, és produkálta ezt az adatot". Az egyetlen tanú vallomása alapján a vádlottat végül kivégezték. Huszár 1989, 113–114.
[42] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz.
[43] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 290/1945.
[44] MNL BKML XVII/46. 22. doboz.

Kovács Jenő, a helyi nemzeti bizottság elnöke október 19-én írt levelet az igazságügy-miniszternek. Kifejtette, hogy a nemzeti bizottság a népügyészség élére „olyan egyéneket kíván állítani, akik a nép érdekeit szolgálják, és akik a reakció fellépését meg tudják gátolni". Ezért a bizottság ismét a korábban lemondott Gereben János gyakorló ügyvédet javasolta a népügyészség elnökének, aki már három hónapig betöltötte ezt a pozíciót. „Nevezett a fenti idő alatt a rátermettségét már bebizonyította és a vádemelései következtében hozott ítéletei a közmegelégedését érdemelték ki." További két népügyészre is szükség van, ezért javasolták dr. Gorzó Györgyöt és Lauer Károlyt is. Jelenleg a népügyészségen csak dr. Garbera Sándor van, „akinek mielőbbi leváltása ügyében a Nemzeti Bizottság jelentését már 588/1945. szám alatt f. évi szeptember 7-én megtette".[45] Gereben ismét elfogadta, vagy kénytelen volt újra elfogadni a népügyészi kinevezést, akivel a kommunista befolyás alatt álló nemzeti bizottság is elégedett volt.[46]

Az 1945. novemberi választások előtt Kecskeméten az MKP korábbi letámadó és megfélemlítő politikája időlegesen megtört. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy Bánó Mihály rendőr-főkapitányi újbóli kinevezését szeptember 24-én a törvényhatósági bizottságban sikerült megakadályozni.[47] A Kecskeméti Népbíróság működését is egyre több támadás érte a lakosság részéről. Bánó Mihály Tömpe Andrásnak 1945. október 14-én készített jelentésében leírta, hogy október 12-én délelőtt háromszázötven-négyszáz fő bevonult a Kecskeméti Népbíróság tárgyalására, és követelte a népbíróság lemondását és a népügyész távozását. Garbera Sándor népügyész a karhatalom kirendelését kérte, amit Bánó az alacsony létszám miatt nem tudott teljesíteni. A népügyész előadta, hogy valaki „bottal az asztalára ütött és tudomása szerint egyik vagy állítólag mindkét gépírónőt az ablakon való kidobással fenyegették meg".[48]

Tehát 1945 októberében a nemzeti bizottság újra Gerebent javasolta népügyésznek, így ismét ő lett a népügyészség vezetője.[49] Közben 1945 őszén újjászervezték Kecskemét törvényhatósági jogú város törvényhatósági bizottságát oly módon, hogy a nemzeti bizottság határozata alapján a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt húsz-húsz tagot delegálhatott, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt tíz-tíz tagot. A kommunista párt Gereben Jánost is delegálta a törvényhatósági bizottságba.[50]

1946. január 16-án az igazságügy-miniszter rendeletére Gereben népügyészként kérte a kamarai titkártól a kamara iratait, annak érdekében, hogy az 1939 és 1944 között iratokból, azokat – főleg közgyűlési jegyzőkönyvekből az egyes vezetőkre és tagokra vonatkozó dokumentumokat –, amelyek háborús és népellenes bűncselekmények bizonyítására alkalmasak lehettek.[51]

[45] MNL BKML XVII/46. 642/1945.
[46] Rigó 2014, 169–183.
[47] Rigó 2016a.
[48] ÁBTL 1.1 PRO vegyes iratok 1945–1946. 5. doboz.
[49] MNL BKML XXV. 18. 4/1945.
[50] MNL BKML XVII/46. 19. doboz.
[51] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 54/1946.

1946. január 31-én Gereben János, a népügyészség vezetője, véleményt kért a nemzeti bizottságtól a népügyészek tevékenységére vonatkozóan. A nemzeti bizottság február 15-én azt írta, hogy politikai és szakmai szempontból is véleményezték a népügyészek munkáját. Eszerint „dr. Gereben János mindkét szempontból a legteljesebb mértékben megfelelő, dr. Elek Lajos, dr. H. Nagy Lajos megfelelőek, ugyancsak megfelelő dr. Lauer Károly is".[52] Gereben, a vele való elégedettség ellenére, 1946. július 12-én ismét beadta felmentési kérelmét a miniszterhez.[53]

Mivel a kommunisták elvárásainak nem feleltek meg az ügyvédi kamarák, ezért lecserélték a korábbi vezetést, és megbízhatónak vélt embereket neveztek ki az élükre. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a 10440/1945. M. E. rendeletével szabályozta az ügyvédi kamarák működését. Az 1. § megszüntette a kamara választott szerveinek és kiküldötteinek megbízatását, amit egy másik igazságügy-miniszteri rendelettel kijelöltek vettek át 1945. november 15-től. A Kecskeméti Ügyvédi Kamara korábbi vezetését teljesen lecserélték, és felülről nevezték ki az új tisztviselőket, akik a kijelölést kötelesek voltak elfogadni. Az új elnök dr. Kozacsek Elek lett, az elnökhelyettes dr. Nagy Mihály, dr. Hammerschmidt József a titkár, dr. Gereben János az ellenőri tisztséget kapta meg.[54] A kamara új vezetése november 16-án megírta a Kecskeméti Törvényszék elnökének, hogy az új kijelölt személyek átvették a kamara irányítását.[55]

Gereben János a munkaszolgálatból való hazatérését követően minden bizonnyal az ottani megaláztatások, egzisztenciájuk ellehetetlenítése és családjának elpusztítása miatt érzett fájdalma és elkeseredettsége okán igazságot szeretett volna szolgáltatni a vélt bűnösök felett. Belépett a legnagyobb változást ígérő, a régi rendszerrel leszámolást követelő kommunista pártba, és népügyészként kézbe vehette a háborús és népellenes bűnösök felkutatásának és a velük való leszámolásnak a lehetőségét. Tudta, és ki is állt azon véleménye mellett, hogy ebben azok lehetnek a társai, akiket a Horthy-rendszer meghurcolt, tönkretett és hozzá hasonlóan saját életükben, családjukban is tragédiák sorát szenvedték el. Ahogy Gereben lassan szembesült a politikai rendőrség kegyetlenségeivel, azzal, hogy az ő személyes, aktív és meghatározó közreműködésével a helyi népbíróság igazságszolgáltatás helyett ártatlan embereket ítél el és végeztet ki, egyre inkább kiábrándulhatott a munkájából. Végül két – minden bizonnyal – ártatlan ember egy napon történő kivégzése vezethette arra a döntésre, hogy a kivégzésüket követő héten lemondjon. A további problémát az jelentette, hogy Kecskeméten és környékén nem találtak olyan jogászt, aki elvállalta volna a népügyészi pozíciót, ezért hosszas huzavona után ismét Gereben lett a népügyész, majd bő fél évvel később újra lemondott. Valószínűleg nyomást gyakoroltak rá, hogy elvállalja, igyekezett is megfelelni, de vélhetően a lelkiismerete nem hagyta, hogy tovább folytassa ezt a munkát.

[52] MNL BKML XVII/46. 48/1946.
[53] MNL BKML XXV. 18. 4/1945.
[54] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 429/1945.
[55] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 430/1945.

Gereben János a népügyészség után

Miután Gereben lemondott a népügyészi pozíciójáról, ügyvédként dolgozott Kecskeméten. Dezső András ügyvéddel működtetett közös irodát, mely a főtéren, a Szabadság tér 1/a szám alatt működött. A kamarát vezető intézőbizottságnak Dezső is tagja volt, Gereben a kamara ügyészeként alkalmanként, például 1946. augusztus 2-án az ülést is vezette.[56] Az ügyvédi irodájuk kirendelt védőként válóperes ügyeket is vitt.[57] Több üggyel találkoztam, melyek során Gereben a háború alatt meggyilkolt zsidók örököseinek az érdekeit képviselte az Elhagyott Javak Kormánybiztosságával szemben. 1947 márciusában Engel Dezsőné született Kardos Valéria londoni lakos bízta meg Gerebent, hogy az 1944. június 23-án elhunyt szülei utáni örökségét kezelje.[58] 1948 júliusában Vidók Imréné született Schwarcz Gizella Nagykőrösön örökölt házát igyekezett visszaszerezni a kormánybiztosságtól.[59]

Gereben János 1946-ban nemcsak a népügyészségről mondott le, hanem kilépett a kommunista pártból is. Az MKP megyei titkára 1946 decemberében jelentette, hogy tervezik a Sulyok Dezső-féle Magyar Szabadság Párt megalapítását Kecskeméten, és dr. Nagy László, a Polgári Demokrata Párt elnöke a tagságot szeretné bevinni az új pártba. Megállapította, hogy a tervezett tagok listáján zsidók is szerepelnek, például rajta volt Gereben János neve is, aki ebben az időszakban lépett ki az MKP-ból, arra hivatkozva, hogy „nem helyesli pártunknak a zsidó kérdésben folytatott politikáját. (Szerinte a pártban megtűrik az antiszemitizmust.)"[60] Tehát Gereben János, miután lemondott a népügyészségről, kilépett a kommunista pártból is, és a velük leginkább szembehelyezkedő Magyar Szabadság Párt felé orientálódott.

Gereben 1946-tól egyre többet tartózkodott Budapesten, majd 1948-ban a húgához, Tóvölgyi Oszkárnéhoz költözött, aki a VI. kerületben a Vilma királynő út (ma Városligeti fasor) 24. szám alatt lakott. Férjét, Tóvölgyi Oszkárt mint horthysta alezredest a Grősz-per[61] egyik mellékperében, 1951-ben a katonai törvényszék nyolc évre ítélte.[62] Hamarosan, 1951. április 26-án Tóvölgyi Oszkárnénál is házkutatást tartottak, az Államvédelmi Hatóság letartóztatta, majd június 25-én kitelepítették a Hajdú-Bihar megye déli részén fekvő Zsákára. Három héttel később, július 16-án szökött vissza két gyermekével Budapestre.[63]

[56] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 848/1946.
[57] MNL BKML IX. 235. a. 9. doboz. 259/1945.
[58] MNL BKML XXIV. 101. 255/1947.
[59] MNL BKML XXIV. 101. 332/1948., 371/1948.
[60] PIL–PMA XI. 34. f. 6. ő. e.
[61] Grősz József kalocsai érsek ellen rendezték az ötvenes években az egyik legnagyobb koncepciós pert, huszonnégy mellékper kapcsolódott hozzá, melyben több mint száz ítélet született, és tizenöt végrehajtott halálbüntetés. Sereg 2016.
[62] BFL XXV. 4. a. 1953/0312.
[63] ÁBTL 3.1.9. V-85116. Gereben János és társa.

Gereben János megpróbált segíteni a húgának már 1951 januárjában, ugyanis 15-én, a Gerebennel szorosan együttműködő Nagy György kecskeméti törvényszéki orvosszakértő bizonyítványt állított ki Tóvölgyi Oszkárné számára, akit „évtizedek óta személyesen ismert". A bizonyítvány szerint Zsuzsanna negyvenéves volt ekkor, háztartásbeli foglalkozású, kecskeméti lakos. Nagy megállapította, hogy Zsuzsanna „veleszületetten általános testi gyengeségben szenved, mely állandó állapotához néhány hónap óta pajzsmirigy megnagyobbodással párosult nagyfokú lesoványodás és súlyos másodlagos vérszegénység csatlakozott, sűrűn előforduló ájulási-öntudatlansági, váratlanul fellépő rohamokkal (Basedow kór, epilepsia?)." Leírta, hogy állapota leromlott, jártányi ereje is alig van, a nap nagy részében fekszik, a házimunkák elvégzésére is képtelen.[64] Egészségi problémái ellenére néhány hónappal később mégis kitelepítették Budapestről.

A lakásban maradt Gerebent két héttel húga kitelepítését követően, 1951. július 7-én mint osztályidegent szintén ki akarták telepíteni Budapestről, de megszökött, és az ismerőseinél bujkált hamis papírokkal. Hónapokkal később a rendőrség elfogta, és 1952. április 22-én kihallgatta, majd vizsgálatot indított ellene. A vád szerint a húgát is megszöktette a zsákai kitelepítésből, amiért háromezer forintot fizetett, és neki is készíttetett hamis okmányokat. Gereben a rendőrségen az életrajzában leírta, hogy 1946 végétől 1949 januárjáig önálló ügyvédként dolgozott. 1945-ben MKP-tag lett, de az egyesüléskor kizárták mint osztályidegent.[65]

Gerebent a letartóztatását követő másfél hónappal később, 1952. június 3-án a Budapesti Központi Járásbíróság bűnösnek találta két rendbeli közokirat-hamisítás kísérletében, orgazdaságban, valamint vesztegetésben, ezért öt év börtönre, mellékbüntetésként ezer forint megfizetésére és nyugdíjigényének elvesztésére ítélték, valamint öt évre eltiltották a közügyektől is. Egy rendbeli magánokirat-hamisítás bűntette kísérletének vádja alól bűncselekmény hiányában felmentették.[66] A Budapesti Megyei Bíróság 1952. július 14-én tárgyalta másodfokon az ügyet, és Gereben ítéletét helyben hagyta.[67]

Gereben 1953. augusztus 18-án perújítási kérelmet adott be, a büntetés mértékének leszállítását kérte. Ezzel kapcsolatosan 1953. szeptember 14-én a Fővárosi Ügyészségtől Avar Jenő és Solt Pál ügyész írt a Központi Járásbíróságnak. Gereben minden bizonnyal érzékelte, hogy Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése és kormányprogramja a korábbi politikai gyakorlathoz képest enyhülést jelent, erre alapozta kérelmét. Az ügyészségről Gereben perújítási kérelmét és az ügyvédi meghatalmazását átküldték a bíróságra, és indítványozták, „hogy a bíróság a perújítás megengedhetősége tárgyában hozzon határozatot és a kérelmet a félbeszakítási kérelemmel együtt utasítsa el". Az indítvány indoklásában

[64] BFL XXV. 4.a. 1953/0312.
[65] Ellentmondás van a két időpont között arra vonatkozóan, hogy Gereben mikor lépett ki az MKP-ból, és hogy kilépett-e, vagy kizárták. Véleményem szerint az, hogy 1946 nyarán Gereben másodszor is lemondott a népügyészségről, arra utal, hogy nem volt elégedett az MKP politikájával, ezért szerintem a pártból való kilépés és a Magyar Szabadság Párthoz való közeledés tűnik a hihetőbb változatnak, csak ezt nem akarta leírni a rendőrségen.
[66] BFL XXV. 21. b. 0641/1952-3.
[67] ÁBTL 3.1.9. V-85116. Gereben János és társa.

azt írták, hogy a vádlott arra hivatkozik, hogy a kitelepítés rendeletileg meg lett szüntetve, ezért a büntetését enyhíteni kellene.[68] Megállapították, hogy a perújítási kérelemben nincsenek új tények, bizonyítékok, ami alapján enyhíteni lehetne az ítéletet. A hamisítás megtörtént, ami továbbra is bűncselekmény.

Az ügyészi indítvány ellenére az I. kerületi járásbíróság 1953. december 8-án egy rendbeli orgazdaság és két rendbeli közokirat-hamisítás bűntettének kísérletében és egy rendbeli vesztegetés bűntettében bűnösnek találta a vádlottat. Új büntetést szabott ki a bíróság, a korábbi börtönbüntetését felére csökkentették, azaz két év hat hónap börtönre ítélte, amit kegyelemből még egyharmadával csökkentettek, azaz a korábban kiszabott öt évből húsz hónap börtönbüntetés lett. Gereben és védője az ítéletet tudomásul vették. A Budapesti Megyei Bíróság börtönéből Gerebent az új büntetés kiszabása után két héttel, 1953. december 21-én helyezték szabadlábra.[69]

Gereben nem nyugodott bele az újabb enyhítő ítéletbe sem, ezért 1954. április 16-án újabb perorvoslati kérelmet adott be, de új tényeket nem terjesztett elő, így a kérelmét alaptalannak tekintették és elutasították. Néhány hónappal később, július 31-én újabb fordulat állt elő az ügyben, mert a Legfelsőbb Bíróság elnöke Gereben panasza miatt törvényességi óvással élt. 1954. október 26-án hozta meg a Legfelsőbb Bíróság a határozatát az ügyben.[70]

A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a Gereben ellen közokirat-hamisítás és más bűntettek miatt indított bűnügyben a Budapesti Központi Járásbíróság által, valamint a Budapesti Megyei Bíróság mint fellebbezési bíróság által hozott ítéletek törvénysértőek a vádlott főbüntetésére vonatkozó részükben, és a kétrendbeli közokirat-hamisítás bűntettének megállapításában is, így a bíróság „a főbüntetésre vonatkozó rendelkezések hatályon kívül helyezése mellett dr. Gereben János főbüntetését 2 évi és 6 hónapi börtönben állapítja meg. Megállapítja továbbá, hogy ez a főbüntetés kegyelem folytán egyharmadával csökken". Az ítélet indoklásában kifejtették, hogy a vádlottat egyrendbeli magánokirat-hamisítás bűntette kísérletének vádja alól bűncselekmény hiányában felmentették. A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy „törvényt sértett a járásbíróság és a megyei bíróság a büntetés kiszabásánál is". Az eljáró bíróságok nem észleltek enyhítő körülményt, „holott a vesztegetési cselekménynél kétségtelenül enyhítő, hogy azt a vádlott a testvéri szeretettől indíttatva követte el". Azt is megállapították, hogy a megvesztegetésre nincs bizonyíték. A kétrendbeli közokirat-hamisítás „sikertelensége miatt rekedt meg a maga kísérleti stádiumában". Végül összegzésként kijelentették, hogy Gereben eredménytelen kísérleteire

[68] Nagy Imre kormányfői programbeszéde 1953. július 4-én hangzott el, amit a rádió is közvetített. Sokan megértették annak újdonságát. Hamarosan a mindennapi életben is érzékelni lehetett a változásokat: az ősszel felszámolták az internáló- és kényszermunkatáborokat, amnesztiával is sokan kiszabadultak, összesen 44-47 ezer fő került ki a börtönből, internálásból, vagy hagyhatta el kényszertartózkodási helyét. A kitelepítettek továbbra sem költözhettek vissza elvett lakásaikba. Gyarmati 2011, 332–335.

[69] BFL XXV. 4. a. 1953/0312.

[70] BFL XXV. 4. a. 1953/0312. A határozat száma: B. törv. IV. 001280/1954/4.

tekintettel „sem a társadalom védelme, sem a vádlott egyéni nevelése nem tette indokolttá vele szemben a cselekmény elkövetése idején sem az 5 évi börtönbüntetés alkalmazását".

Az ügy továbbra sem ért véget, mert Gereben nem törődött bele az ítéletbe, ezért újabb kérelmeket nyújtott be. 1956 januárjában a Fővárosi Ügyészséghez írt kérelmet, melyben kérte, hogy az ellene folyó eljárást bűncselekmény hiányában szüntessék meg, mert letöltötte a büntetését. Végül megállapította, hogy „vagyonom a múltban sem volt, most sincs, és nem volt szüleimnek sem. 1945. előtt ügyvéd voltam, 1940-től a felszabadulásig (megszakításokkal) munkaszolgálatot teljesítettem, 1945-től 1946-ig népügyészként, majd ismét ügyvédként működtem. Sem társadalmi, sem foglalkozásbeli, sem pedig vagyoni helyzetem, vagy politikai beállítottságom a kitelepítést nem indokolta. Egyébként úgy vélem, hogy a vád tárgyát képező cselekmények jelentősége, társadalmi veszélyességük értékelése az azóta eltelt idő alatt lényegesen megváltozott és így kérésem indokolt és méltányos. Minthogy már évek óta állok a bűnvádi eljárás súlya alatt, kérem az ügy sürgős elintézését".

1956. augusztus 27-én Gereben ismét perújítási kérelmet adott be korábbi kecskeméti ügyvéd társával, Dezső Andrással. A perújítási kérelmet a Legfelsőbb Bíróság ítélete ellen is fenntartotta, és kérte, hogy tárgyalják újra az ügyét. 1956. augusztus 30-án Nagy Jánosné ügyész Gereben perújítási kérelmét elutasította, mert „új tényeket most sem jelölt meg, azért a perújítási kérelmet, mint alaptalant el kellett utasítani". Gereben ekkor Budapesten a VII. kerületben, a Wesselényi utca 71. szám alatt lakott.[71]

Tudjuk, hogy Gereben Kecskeméten jól ismerte és szorosabb kapcsolatban állhatott Molnár Erikkel, aki 1945 tavaszán az ügyvédi irodáját neki adta át. Molnár Erik, miután a Vörös Hadsereg megszállta a várost, néhány hétig Kecskemét polgármester-helyettese volt, majd később is jelentős befolyással volt a helyi politikára, például Tóth László polgármesteri kinevezését is támogatta, és minden bizonnyal Gereben népügyészségét is.[72]

[71] BFL XXV. 4. a. 1953/0312. Az irat száma: 1956. Bül.00168.

[72] Iványosi-Szabó Tibor a vele készített interjú során mondta el, hogy Molnár Erik és Sándor József városi főügyész miként találkozott először a Vörös Hadsereg katonáival: „Sándor József kisebbik fiával, [...] Bélával valamikor a 80-as években együtt utaztunk Pestre vonattal, a fülkében csak ketten voltunk. A következőt mesélte el, teljesen hihetően. Apja, Sándor József Kecskemét város főügyésze volt. Molnár Erikékkel egy épületben laktak a Nagykőrösi utcán. A szovjet megszállás előtt kiürítették a várost, és ők, Sándor József és családja nem nyugat felé menekültek, hanem keletre, mert Borbáson volt egy tanyájuk. A kecskeméti értelmiség arról volt híres, hogy legalább néhány hold szőlője, tanyája mindegyiknek volt. Sándorék oda mentek ki, velük ment Molnár Erik is. A szovjetek átjöttek a Tiszán, és megindultak Kecskemét felé. Borbást nem érintette a harc. Mikor már látták, hogy Kecskemétet megszállták a szovjetek és elhallgattak a fegyverek, egy-két nappal később elhatározták, hogy hazajönnek Kecskemétre. Molnár Erik bízott benne, hogy a szovjetekkel fel tudja venni a kapcsolatot, mert a két világháború között a kommunista párt funkcionáriusa volt, amíg legálisan működhetett. Kellőképpen kiöltöztek, aranyórával – Molnár egy jó menő ügyvéd volt – felöltöztek ünneplőbe, befogták a legjobb lovakat. A kocsissal megindultak Kecskemétre, ahogy kiértek a borbási útra, ott már a szovjetek jöttek-mentek. Megállították őket, kifogták a lovaikat, Molnár Erik aranyóráit elvették, akik visszafordultak a tanyára. Elvitték a lovakat és a kocsit, így találkozott a szovjetekkel. Később bejöttek, és kapcsolatba lépett a szovjetekkel, és decemberben már az Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztere lett." Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)

Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgató személyesen ismerte Tóth László polgármestert, és említette a vele készített interjú során, hogy „Laci bácsitól [Tóth Lászlótól] tudom, hogy ő Molnár Erikkel nagyon jó kapcsolatban volt, nyilván az ő támogatása kellett ahhoz, hogy ő polgármester legyen, ez nem vitás".[73] Ez azért fontos, mert Gereben elfogását követően, az első- és másodfokú tárgyalásainak idején, 1952 júniusában és júliusában Molnár Erik volt az igazságügy-miniszter.[74] Molnár Erik 1953. július 24-től 1954. október 30-ig töltötte be a Legfelsőbb Bíróság elnöki pozícióját. Gereben 1953 augusztusában adta be perújítási kérelmét, és decemberben csökkentették felére a kiszabott börtönbüntetését, amit kegyelemből további egyharmaddal mérsékeltek. 1954. július 31-én Molnár Erik mint a Legfelsőbb Bíróság elnöke Gereben ügyében törvényességi óvással élt, a legmagasabb bírói fórum határozatát október 26-án hozták meg, négy nappal később Molnár Erik elnöki pozíciója megszűnt, és ismét igazságügy-miniszter lett.[75] Molnár Erik első igazságügy-minisztersége idején nem segített vagy nem tudott segíteni Gereben súlyos ítéletének csökkentésében, de minden bizonnyal a Legfelsőbb Bíróság elnökeként 1953-ban és 1954-ben csökkenteni tudta a rá kiszabott ítéletet, oly mértékben, hogy a tárgyalást követően két héttel már szabadlábra helyezték.

De mit követett el Gereben János, amiért elítélték és megbüntették? Gereben megpróbálta hivatalos úton elintézni, hogy húgát ne telepítsék ki, mentesítsék a határozat alól. Ez azonban nem sikerült, mert időközben ő is kitelepítési értesítést kapott. Elhatározta, hogy nem teljesíti, Budapesten marad. Húga, Zsuzsanna ügyében felvette a kapcsolatot Ruchti Ottiliával, aki korábban az Államvédelmi Hatóságnál dolgozott, azért, hogy a még meglévő kapcsolatai révén Tóvölgyiné mentesítését elintézze. A sikeres ügyintézés érdekében nyolcszáz forintot adott Ruchti Ottiliának, a kitelepítést azonban nem tudták érvényteleníteni.

Ahhoz, hogy Gereben a kitelepítési határozat ellenére Budapesten tudjon tartózkodni, hamis papírokra volt szüksége. 1951 júliusában ismerősétől, Sárosi Gusztávtól tintaoldószert kapott, és a bejelentőlapjáról az eredeti szöveget, majd a katonakönyvéről az aláírását is leoldotta. A kioldás nem sikerült teljes mértékben, mert az eredeti szöveg – halványan bár, de – továbbra is látható volt, ezért az eredeti szöveget visszaírta és a katonakönyvet újból aláírta. Laki Ottóné a Földkotró Vállalattól ellopott tíz darab üres, vállalati bélyegzővel ellátott blankettát, amire Gereben János Jaksokits László névre egy olyan igazolást hamisított, mely szerint a vállalat Jaksokitsot próbaidőre alkalmazta. Laki Ottóné saját vállalati igazolását átadta Gerebennek, aki az igazolványba a saját fényképét helyezte. Gereben mindkét igazolványt meghamisította, azokat 1952 év elején semmisítette meg, mikor már a munkaadói igazolvány érvényét vesztette, mert bevezették a személyi igazolványt.

[73] Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)
[74] Molnár Erik első igazságügy-minisztersége 1950. július 17-től 1952. november 14-ig tartott. Kozák 2016.
[75] Molnár Erik második igazságügy-miniszteri kinevezése 1954. október 30-tól 1956. november 3-ig tartott. Kozák 2016.

Gereben a beadványaihoz többször csatolt mellékleteket, igazolásokat különböző személyek részéről, melyekkel árnyalni igyekezett a bíróság által megállapított tényállást. 1956 januárjában két hölgy nyilatkozatát csatolta, akik igazolták, hogy Gereben „a felszabadulás óta állandó anyagi támogatásban részesítette húgát, Tóvölgyi Oszkárnét, mert beteg és ezért két kisgyermeke eltartásáról saját erejéből gondoskodni nem tudott". Gereben maga is leírta, hogy támogatja beteg húgát és kisgyermekeit, mivel annak férje börtönben volt, ezért eltartásukhoz jelentős mértékben hozzájárult.

Ruchti Ottilia 1956 januárjában nyilatkozatban vallotta, hogy Gereben János ügyvédi irodájában a Régiposta utca 5. alatt többször megfordult, mert jogi tanácsokat kért tőle. Rossz anyagi körülményei miatt Gereben soha nem fogadott el tőle pénzt. „1951. június havában ismét felkerestem nevezettet, ki ekkor elmondta, hogy húgát két kisgyermekével együtt kitelepítették. Elmondta, hogy bár fellebbezést adott be a határozat ellen, arra semmi választ nem kapott. Én rekompenzációképpen vállalkoztam arra, hogy sürgetőleg utánanézek az ügyének." Mivel Ruchti Ottilia édesanyja beteg volt, és a gyógykezelése sokba került, kétszer adott neki Gereben háromszáz-háromszáz forintot, de az ügyben nem tudott semmit sem tenni. Gereben maga is leírta, hogy az állandó bejelentőlapon és a katonakönyvben az oldószer nem vette ki a tintát, csak elszínezte és elhalványította, ezért újra visszaírta, így „az eredeti szöveg változást soha nem szenvedett".[76]

Végül Gerebent 1957. április 11-én az Elnöki Tanács a hátrányos jogkövetkezmények alól kegyelemből mentesítette.[77]

Összegzés

A Kecskeméten letelepedő Gruder Adolf egy átlagos ügyvédi, helyi szinten középpolgári életmódot tudott megteremteni családjának. Minden bizonnyal erősen kötődött a helyi zsidó közösséghez, hiszen mindvégig a neológ zsinagóga néhány száz méteres körzetében éltek, és itt volt a család ügyvédi irodája is.[78] A Gruder család igyekezett beilleszkedni a helyi társadalomba, fiuk a helyi református gimnáziumba járt, lányuk egy katolikus leányiskolában érettségizett. János a helyi jogakadémián tanult, majd édesapjával vitt közös ügyvédi irodát és mellette a Kereskedői Kaszinó titkári feladatait látta el. Zsuzsanna Párizsban is tanult, maga is dolgozott az ügyvédi irodában, majd egy honvéd őrnagyhoz ment feleségül. Gruder Adolf földet is vásárolt, ami a helyi társadalomba való beilleszkedés és elfogadás egyik fontos feltétele volt.

A második világháború időszakában bevezetett zsidótörvények súlyosan érintették a családot, Jánost 1940-től munkaszolgálatra kötelezték, majd 1944-ben kizárták őket az

[76] BFL XXV. 4. a. 1953/0312.
[77] ÁBTL 2.2.1. I/13. 4/1241.
[78] Szilágyi Zsolt mutatta ki értekezésében, hogy Budapestet és az alföldi törvényhatósági jogú városokat is figyelembe véve Kecskeméten élt a legkevésbé szegregáltan a zsidó vallású lakosság. Szilágyi 2011, 149–150.

ügyvédi kamarából, elvették ügyvédi irodájukat, ezzel megfosztották őket egzisztenciájuktól. Elvették a földjüket, majd gettósították, deportálták és meggyilkolták őket. János és Zsuzsanna élte túl a háborút és a holokausztot.

János felszabadulásként élte meg az életét mentő szovjet megszállást, majd hamarosan belépett a kommunista pártba, visszakapta az ügyvédi irodájukat, sőt Molnár Erik is neki adta át a korábbi kecskeméti praxisát. 1945 tavaszán népügyész lett Kecskeméten, és a terrort alkalmazó politikai rendőrséggel karöltve, nagy lendülettel látott munkához annak érdekében, hogy a népbíróság elé állított személyek minél súlyosabb büntetést kapjanak. Érthető módon, – minden bizonnyal – a bosszú vezette a családja tönkretételéért és meggyilkolásáért. Bő – igen intenzív és eseménydús – három hónap után, két, minden bizonnyal ártatlan ember kivégzését követően lemondott. A népügyészi pozícióra jelentkező helyi jogászok hiányában Gereben három hónappal később ismét elvállalta a népügyészség vezetését, majd bő fél évvel később újra lemondott.

Gereben 1946 második felében – valószínűleg a korábbi tapasztalatai miatt – eltávolodott a kommunista párttól, és a polgári oldal felé orientálódott. Gerebent Kecskeméten a népügyészi pozíció minden bizonnyal erodálta, és a népharag is erős lehetett az 1945 tavaszán alkalmazott terror miatt.[79] Ügyvédként valószínűleg nem kapott elég megbízást a városban, így Budapesten élő húgához költözött, aki rászorult a segítségére, mivel férjét bebörtönözték és két kiskorú gyermeket nevelt, ráadásul az egészségi állapota is megromlott. Tóvölgyiék lakása Budapest egyik legjobb részén, a mai Városligeti fasorban volt, ahonnét ki akarták őket telepíteni. Gerebenben a kényszerlakhelyre történő kitelepítés, a lakás erőszakos elvétele rossz emlékeket ébreszthetett, ezért igyekezett mindent elkövetni, hogy e meghurcolásnak elejét vegye. A hamis papírok beszerzését, az esetleges megvesztegetést, a szökést és a bujkálást is vállalta, ami egy ideig sikerült is. Miután elfogták, súlyos büntetést szabtak ki rá, valószínűsíthető, hogy Molnár Eriknek köszönhetően, aki igazságügy-miniszter és a Legfelsőbb Bíróság elnöke is volt ekkoriban, sikerült a büntetés mértékét jelentősen csökkenteni, de Nagy Imre miniszterelnökségével országosan is politikai enyhülés jellemezte az 1953–1954-es éveket. Gereben nem tudott később sem belenyugodni az ítéletekbe, ezért még 1956-ban is perújítási kérelmeket adott be. Gereben János[80]

[79] Bánó Mihály rendőrfőkapitánnyal is a népharag végzett Kecskeméten Iványosi-Szabó Tibor elmondása szerint: „Bánó haláláról Laci bácsitól [Tóth Lászlótól] hallottam. Ez nem volt publikus. Bánó, kegyetlensége miatt, közutálatnak örvendett. Laci bácsi szerint oly módon halt meg, hogy szerette a sebességet, motorozott, és a parasztokkal szemben is hihetetlen kíméletlenséggel járt el, azt eszelték ki, hogy bizonyos időszakban, szinte percre pontosan mindig késő estefelé, mikor jött haza, kihúztak egy drótot fejmagasságban, beállították, mikor jött Bánó, kifeszítették, és átvágta a nyakát a drót. Utána mindent eltüntettek, de az orvos meg tudta állapítani. A népharag végzett vele. Közvetlen személyes bosszú is közrejátszhatott ebben. A halálát ez okozta." Bánó 1946. július 1-jén hunyt el motorbalesetben. Motorkerékpárral utazott Budapestre, és a sajtó szerint egy lovas kocsiról lelépő férfinak ütközött, és így érte a halálos baleset.

[80] Kutatásaim során kiderült, hogy az 1947-ben született és 2015-ben elhunyt Gereben Ágnes irodalomtörténész, egyetemi tanár édesapját is Gereben Jánosnak hívták. Feltételeztem, hogy ugyanarról a személyről van szó, ezért felvettem a kapcsolatot Kun Miklós történésszel, Gereben Ágnes férjével, hogy

számos megpróbáltatást követően 1971. június 7-én elhagyta Magyarországot, és hatvannégy évesen végleg külföldre távozott.[81]

A Gruder család munkával és tanulással igyekezett boldogulni Kecskeméten, a háború időszakában a zsidóüldözés és a holokauszt áldozatává vált a család. 1945-ben és 1946-ban Gereben János népügyészként, helyi szinten fontos pozícióból kiszolgálta a kommunisták által irányított felelősségre vonás és megfélemlítés intézményrendszerét. Maga is aktív részese volt a súlyos, gyakran igazságtalan és nem egy esetben halálos ítéletekkel végződő koncepciós pereknek. Gereben János kezdeti lelkesedése néhány hónap után elszállt, és a lelkiismerete, az igazságérzete felülkerekedhetett a bosszúvágyán, amikor 1945-ben és 1946-ban is lemondott pozíciójáról, és eltávolodott a kommunista párttól. Ez egzisztenciálisan is súlyos döntés volt, mert megélhetése is bizonytalanná vált, és a rendszer kiszolgálójából, aki számára ez karriert is jelenthetett volna, inkább megbízhatatlanná vált a hatalom szemében. Így ismét a rendszer áldozatává vált, ki akarták telepíteni, de ekkor már tevőlegesen is szembeszállt a hatalommal, dokumentumokat hamisított, bujkált, húgát is megszöktette. Elfogták, és súlyos büntetéseket szabtak ki rá.

Gereben János életútja alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a 20. század középső évtizedeiben, amikor az emberek életét a háborús viszonyok, a holokausztot jellemző értelmetlen emberirtás, az emberek totális megalázása és jelentős tömegeket az emberi mivoltából való kifordulás jellemzett, szinte lehetetlen volt – vagy csak nagyon keveseknek sikerült – lelkiismeretesnek és tisztességesnek maradni. Gereben János nem szolgálta hosszú távon a kommunista párt érdekeit, ezért a karrierje nem felfelé ívelt, hanem a korábbi áldozatból az új berendezkedés áldozatává vált egy rövid, de – vélhetően a korábbi sérelmek és tragédiák okán – súlyos bűnöket elkövető „epizód" kivételével.

Felhasznált források

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1.1. A Magyar Államrendőrség budapesti és vidéki politikai rendészeti osztályának iratai, 1945–1946 (1950). 5. doboz: A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának iratai

2.2.1. Operatív nyilvántartások, 1950–1990

3.1.9. Vizsgálati dossziék, 1945–1989. (1990). V-85116. Gereben János és társa

BFL = Budapest Főváros Levéltára

XXV. 4. a. A jogszolgáltatás területi szervei (1945-től, ill. 1950-től). Budapesti Megyei Bíróság 1952. 07. 14. Gereben János másodfokú ítélete

interjút készítsek vele a témában. Kiderült, hogy a két Gereben János különböző személy, így ez idáig sajnos magyarországi távozását követően nem sikerült Gereben János nyomára akadnom.

[81] ÁBTL 2.2.1. I/13. 4/1241.

XXV. 21. b. A jogszolgáltatás területi szervei (1945-től, ill. 1950-től). Budapesti Központi Járásbíróság 0641/1952-3. Gereben János ügye (1952. 06. 03.)

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
IV. 1910/c. Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai
IV. 1928/a. Kecskemét város felekezeti viszonyaira vonatkozó iratok
IX. 235. a. Kecskeméti Ügyvédi Kamara iratai
XVII/46. A Kecskeméti Nemzeti Bizottság iratai
XXIV. 101. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága Kecskeméti Kirendeltségének iratai, 1947–1948
XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai

PIL–PMA = Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár–MSZMP Pest Megyei Bizottsága Archívuma
XI. 34. Magyar Kommunista Párt Dél-Pest Megyei Bizottsága iratai

Dokumentumgyűjtemény

Iványosi-Szabó Tibor (szerk.) 1975: *Dokumentumok Kecskemét történetéből.* I. kötet. Kecskemét, Kecskemét Város Tanácsa VB.

Interjú

Interjú Dr. Iványosi-Szabó Tibor DSc. nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.) Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

Felhasznált irodalom

Dr. Bodócs Gyula (szerk.) 1927: *Kecskemét thj. város teljes polgári cím- és névtára az 1927. évre.* Kecskemét, Petőfi Könyvnyomda és Könyvkötészet Kéttemplom-köz nyomása.
Dr. Bodócs Gyula (szerk.) 1935: *Kecskemét thj. város teljes polgári cím- és névtára az 1935. évre.* Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt.
Dr. Bodócs Gyula (szerk.) 1938: *Kecskemét thj. város teljes polgári cím- és névtára az 1938. évre.* Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt.
Dr. Bodócs Gyula (szerk.) 1940: *Kecskemét thj. város teljes polgári cím- és névtára az 1940–41. évre.* Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt.
Dr. Bodócs Gyula (szerk.) 1943: *Kecskemét thj. város teljes polgári cím- és névtára az 1943–44. évre.* Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt.
Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon.
Huszár Tibor 1989: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Debrecen, Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft.
Kozák Péter 2016: *Molnár Erik.* Névpont.hu, http://www.nevpont.hu/view/6956, 2016. szeptember 5.
Nagy István 2014: *A kecskeméti zsidóság 1919–1944 között, különös tekintettel a Horthy-korszakra.* PhD-értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2527/1/nagy_istvan_a%20kecskemeti_zsidosag_1919-1944_ertekezes.pdf 2016. szeptember 5.
Rigó Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948).* Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz Kiadó.

Rigó Róbert 2016a: A „félreérthetetlen terror" időszaka Kecskeméten. A politikai rendőrség Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 273–303.
Rigó Róbert 2016b: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. In Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 285–323.
Sereg András 2016: A Grősz-per – Egy híres ügy a magyar jogtörténetből. *Jogi Fórum,* 2016/7. http://www.jogiforum.hu/hirek/36090 2016. szeptember 5.
F. Szabó Géza (főszerk.) 1931: *Kecskemét tj. város általános ismertetője és címtára az 1931. évre.* Budapest, Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete.
Szilágyi Zsolt 2011: *Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben.* PhD-értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/2437/118052/8/Értekezés-t.pdf 2016. szeptember 5.
Tánczos-Szabó Ágota 2005: Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között. In Szabó Attila (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XX.* Kecskemét, BKMÖL.

KÁLI CSABA

A zalai kommunista pártelit a „hosszú" ötvenes években

Vezetők és vezetőtestületek (1946–1962)

Az elitek kutatása régi törekvése a történettudománynak, azon belül is a társadalomtörténetnek. Mindig érdekes feladat a történész számára feltárni a mindenkori „upper class" keletkezését, származását, mozgását, összetételét, a belső rétegzettségét vagy éppen a bukását, az eltűnését. Jelen tanulmányban az úgynevezett hosszú ötvenes évek zalai kommunista pártelitjének néhány jellemző szegmensét kívánom elemezni. Az évtized jelölése elé írt „hosszú" jelző azt próbálja érzékeltetni, hogy azok a strukturális entitások, amelyek a teljesen kifejlett szovjetizációt jellemezték, de facto a negyvenes évek végétől megteremtődtek, sőt bizonyos szerkezeti elemek már 1945-től is egyértelműen jelen voltak az ország hatalompolitikai képletében. Másik oldalról viszont a forradalmat megelőző hatalomgyakorlás több jellemzője túlélte 1956-ot is, ami a korszaknak a szorosan vett ötvenes éveken való túlterjesztését is indokolttá teszi.

A korszak társadalmi elitjének fogalmát nehéz egzakt módon megragadni, amit több tényező is nehezít, illetve árnyalja a fogalom tartalmi behatárolhatóságát. A pártelitet a politikai elit fontos, meghatározó részének, de hangsúlyozottan csak részhalmazának tekintem, és ugyanígy, ebben a megközelítésben a politikai elitet mint a hatalmi elit részét értelmezem. A tanulmány térben Zala megyére fókuszál, amit a pártelit egyik meghatározó jelensége, az intenzív fluktuáció tágíthat a folyamat bemutatásához szükséges mértékben. A területiség okán máris relativizálható az elit fogalma, hiszen az országot véve alapul, ez a társadalmi csoport nem tekinthető elitnek, így a fogalmi zavarokat elkerülendő csak viszonylagosan, a megyei keretek között tekintem elitnek a tanulmányomban bemutatandó pártvezetőket.

A témakör kutatása az 1990-es évek elejétől vett komolyabb lendületet, különösen, ami a modern társadalomtörténeti kutatási metodikák megjelenítését illeti. Ezen történeti megközelítések általános jellemzője, hogy a nyugati szakirodalom korábbi évtizedekben nyújtott teljesítményét bemutatva, elsősorban országos összefüggésben tárgyalja a kommunista/szocialista elit kiformálódását, rétegződéseit és transzformációit.[1] Jelenleg – finoman szólva – korántsem mondhatóak teljesnek a célirányos vidéktörténeti kutatások, amelyek egy-egy terület – jellemzően egy megye – vagy kisebb térség, esetleg egy-egy

[1] Munkám során a következő szerzők célirányos kutatási eredményeit használtam elsősorban: Gyarmati 2009; Huszár Tibor 2007; Rácz 2013; Rácz 2014.

település szocialista kori hatalmi, politikai, illetve pártelitjének akár összehasonlító analízisét tették volna módszeres vizsgálat tárgyává.[2]

A kommunista diktatúrákkal foglalkozó diskurzusokban az „elit"-fogalom nem véletlenül kerül sokszor idézőjelbe. E szociológiai, társadalomtörténeti kategória használatakor a szerzők ezzel is érzékeltetni kívánják azt a dichotómiát, önellentétet, amely a fogalom megjelenítésekor indukálódik. Ez az önellentét adott esetben több réteget is magában rejthet. Gyarmati György is rámutatott arra, hogy ezen uralmi csoport reprezentánsai sem tulajdonosi, sem képzettségbeli szempontból nem sorolhatók a tradicionális elitek sorába (Besitzbürgertum, Bildungsbürgertum). A kommunista rendszerek, a létrejöttük és működésük önlegitimálása során éppen hogy elutasították a korábbi elitekkel való kapcsolatot, azok ellenében, lényegében azok tagadásaként jöttek létre, sőt ideológiájukban kifejezetten elitellenesek voltak. Mindezek ellenére a pártelit funkcionális helyzetét és akaratérvényesítését tekintve hatalmi elitként működött.[3]

Huszár Tibor az elit- és a nómenklatúra-fogalmak tartalmi összehasonlításával próbálta lehatárolni és megkülönböztetni a szocialista kori „elitet" a korábbi társadalmi elitektől. Huszár szerint az elit egyik fő jellemzője, különösen, ami a hatalmi, politikai elitet illeti, hogy az demokratikus körülmények között, szabad választással választódik ki. Ezzel szemben a kommunista diktatúrák – sokszor konspiratív körülmények között – kinevezett vezetőrétege inkább a nómenklatúra-fogalommal írható le. Ebben a politikai közegben nincsenek pályázatok, a társadalmi nyíltság megszűnik, a vezető posztokon a kinevezés, áthelyezés, leváltás joga az arra kijelölt párttestületé, még inkább azon belül egy szűkebb informális klikké, esetleg egyetlen személyé lesz.[4]

A diktatúrában nómenklatúrává süllyedt elitben lényegében mindenki kinevezett és kinevező is volt egyben. A pártelitet alkotó káderek a pártállam intézményrendszerében csereszabatos módon kerülhettek a különböző vezető pozíciókba. A szelekciós szempont elsősorban a rendszerhűség volt.[5] A nómenklatúra-rendszer a felfelé mobilitásban új csatornát nyitott meg a pártiskolai képzéssel, amely tulajdonképpen az állami iskolai végzettség kiváltását is szolgálta. A legfőbb vezetőknek elsősorban nem szakembereknek kellett lenniük, hanem politikailag lojális embereknek, mely lojalitás elmélyítésének, az ideológiai meggyőzésnek – más kontextusban agymosás, átnevelés – a pártiskola volt az eszköze. Ezzel egyúttal egy új karrierminta is megszületett.

Lényegében ugyanerre a megállapításra jutott Rácz Attila is, aki a fővárosi pártelitet mint a hatalmi elit részét vizsgálta a prozopográfia módszerével. Megállapítása szerint a vezető pozícióba kerülés szempontjai közül a lojalitás és megbízhatóság mellett a megfelelő politikai képzettség volt a legfontosabb. A kinevezéseknél a személyi függőség

[2] Huszár Tibor 2007, 92: „nincsenek ismereteink azonban a megyei hatásköri listák módosulásairól, személyi összetételük változásairól, jóllehet hatalmi súlyuk megsokszorozódott".
[3] Gyarmati 2009, 76.
[4] Huszár Tibor 2007, 24.
[5] Gyarmati 2009, 77–78.

érvényesült, mindenki úr és szolga volt egyúttal.[6] Ideológiai síkon a rendszer ideáltipikus kádere a politikailag kellőképpen iskolázott nagyüzemi szakmunkás volt.[7] 1956 után az elitbe kerülés ismérvei mellett a már ismertetetteken túl megjelent egy új tényező, amely az egész Kádár-kort áthatotta, mégpedig az adott személy 1956-os szerepvállalása, vagy az eseményekhez való viszonya. A legitimitás hiánya, a demokráciadeficit azonban szemernyit sem változott, ahogy 1945 után, úgy – a formalitásokon túlmenően – 1956 után sem választotta meg senki sem a pártelit tagjait.

1956 után az állampárt a teljes személyi megújítást favorizálta, ez azonban hiú remény maradt. Az MSZMP akkori vezetősége a korábbi MDP-tagok helyett újonnan belépőkre számított, ehelyett például Budapesten az MSZMP pártmunkásainak 95%-a korábban is az MDP apparátusában dolgozott.[8] Gyarmati György vizsgálódása szerint is a forradalom után újjászerveződő MSZMP-nek az MDP egykori második és harmadik vonalából kellett válogatnia.[9] Huszár Tibor megfogalmazásában „a konszolidálódó Kádár-rendszer nem kereste az új erőket, inkább a meglévő átcsoportosításával élt".[10] Elsősorban annak köszönhetően, hogy új erők egyszerűen nem voltak. Huszár László egy 2005-ös cikkében még plasztikusabban jelenítette meg ezt a folyamatot. A szerző az 1957 utáni központi hatásköri listákban szereplő 4120 fős mintából építette fel az adatsorait. A kutatás során alapvetően a karrierállomásokat vizsgálta, nevezetesen, hogy a nómenklatúrában szereplő káder mikor töltötte be az első, második és harmadik karrierállomását. Ez alapján arra a megállapításra jutott, hogy az első karrierállomásnak két nagy „boom"-ja volt, egyszer 1945-ben, majd 1949-ben, vagyis a káderek meghatározóan nagy hányada ekkor lépett be az apparátusba. A második és a harmadik karrierállomás messze kiemelkedő csúcspontja volt az 1957-es év, amiből a szerző arra következtet, hogy a forradalom után nem kerültek tömegesen új káderek a különböző vezető posztokra, hanem a régieket csoportosították át, akár előléptetéssel a szalonképtelenné vált rákosisták, illetve az 1956-ban „megingottak" helyére.[11]

Tanulmányomban Zala megye (1946) 1948 és 1962 közötti kommunista pártelitjére vonatkozóan több kérdésre is keresem a választ. Pártelit címén elsősorban a mindenkori megyei első titkárra és a megyei párt-végrehajtóbizottság (1954 előtti nevén pártbizottság) tagjaira térek ki. Szemléletesen három rövid kérdésben is összefoglalható a kutatás tárgya:

[6] Rácz 2013, 186–190. A szerző a képzettség vizsgálata során arra jutott, hogy különbséget kell tenni az elit azon tagjai között, akik eleve diplomásként, szakértelmiségiként léptek át a pártelitbe, illetve akik pártkáderként tettek szert diplomára, de szakértelmiségiként lényegében nem működtek. Különösen ennek az utóbbi új elitnek nem volt elittudata, nem tartották magukat értelmiséginek. Vö. Majtényi 2005, 80–85. Rácz Attila prozopográfiai megközelítése arra is példát szolgáltat, hogy a korabeli kvantitatív források összegző, de több esetben pontatlan adatait e módszerrel sikeresen lehet korrigálni, az adatokat újra lehet strukturálni.
[7] Gyarmati 2009, 80. Ez inkább a Rákosi-érában volt a jellemzőbb, bár ennek a gyakorlati implementációja, különösen vidéken, nevesül Zala megyében, komoly nehézségekbe ütközött.
[8] Rácz 2014, 4.
[9] Gyarmati 2009, 82.
[10] Huszár Tibor 2007, 68.
[11] Huszár László 2005, 135–138.

Kik voltak? Honnan jöttek? Hová mentek? Az alapvető szociometriai tényezők (életkor, nem, foglalkozás, iskolai végzettség) mellett a politika- és társadalomtörténet kapcsolódási pontjai érdekeltek. Mekkora volt a fluktuáció, mikor gyorsult, mikor csillapodott? 1956 mennyire volt kontinuitás és diszkontinuitás? Tovább finomítva ezt a kérdést, azt is a vizsgálat tárgyává tettem, hogy a központban 1953-ban lezajlott személyi változások mennyire gördültek tovább vidéken. Egyáltalán, a központban zajló változások, hatalmi küzdelmek mennyire éreztették hatásukat a megyékben, konkrétan Zala megyében? A korábbiakhoz képest különleges, új elem a nők megjelenése a felelős, vezető posztokon. Kérdés lehet, hogy a pártapparátusban mennyire állták meg a helyüket „saját jogon", vagy csak egy kitalált ideológiai „kvóta" miatt vették be őket oda?

Munkám során alapvetően a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában fellelhető forrásokra támaszkodtam. Különösen a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei bizottságainak és apparátusainak iratait használtam, de értékes információkat rejtettek az úgynevezett káder-nyilvántartási iratok és mikrofilmek is. Az archontológiai és prozopográfiai megközelítést sem nélkülöző kutatómunkát több speciális tényező nehezítette. Közismert – az elitváltás egyik káros mellékhatásaként – a korszak hivatali írásbeliségének hanyatlása a megelőző érához képest. Ennek következtében, az általános forráskritikai problémák mellett, különösen a kvantitatív források elemzése, azok összehasonlító vizsgálata okozott nehézséget a munka során. Az adott tisztségben eltöltött idő határnapjainak pontos megállapítása leginkább az ötvenes évek első felét illetően tűnt nemegyszer lehetetlen vállalkozásnak. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy egy állampártról, egy centralizált diktatúra megtestesítőjéről van szó, amelyik a saját, egyébként önmagában is antidemokratikus működési szabályait sem tartotta be. Ennélfogva aki a különböző testületi ülések jegyzőkönyveiben a párt szervezeti szabályzatában[12] foglaltaknak megfelelően keresi a vezetők megválasztását, az csalódni fog. Ezeknek sok esetben nyoma sincs, a változás ténye abban ragadható meg, hogy egy következő ülésen már más áll az adott párttestület, poszt élén.

Ahogy a témául választott korszakban, úgy a kutatás során is a legfontosabb kérdés az állampárt megyei első titkárának személye volt. A centralizáció révén a megyei (párt)elit lényegében az első titkár személyének függvényeként exitált, a személyi döntéseknél a testületek szerepe formális volt. A szervezeti szabályzat szerint minél magasabb szinten helyezkedett el a hierarchiában egy párttestület, a gyakorlati életben annál kisebb szerepe volt az események alakításában.

A megyei szinten 1948. május 31-én egyesített MKP és SZDP folyományaként megalakított MDP megyei bizottságának titkára automatikusan, külön választás nélkül Lakatos Dezső lett, aki már korábban is az MKP megyei titkáraként működött.[13] Lakatos Dezső Kolozsváron született 1905. szeptember 26-án, de hároméves korában szüleivel Debrecenbe

[12] Izsák (főszerk.) 1998, 33–41.

[13] MNL ZML XXXV. 57. ac. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Párt-végrehajtóbizottság (Pártbizottság) üléseinek jegyzőkönyvei. 1948. május 31.

költöztek. Alapfokú iskolái után a cipőfelsőrész-készítő szakmát tanulta ki, a segédlevél megszerzése után belépett a bőripari munkások szakszervezetébe, 1928-ban pedig a szociáldemokrata pártba is. 1935-ben szakszervezete debreceni csoportjának elnöke, majd rövidesen függetlenített titkára lett. 1938-ban Budapestre költözött, ahol különböző gyárakban dolgozva, továbbra is aktív szakszervezeti életet élt. A második világháborúban behívták munkaszolgálatra, ahonnét a frontra vitték, majd visszakerülve a fővárosba, megszökött és a háború végéig bujkált. 1945 tavaszán belépett a Magyar Kommunista Pártba, ahol először a VI. kerület aktivistája lett, majd a Nemzeti Segély kerületi titkárává nevezték ki. Az MKP Központi Vezetősége 1946 májusában megbízta a Zala megyei bizottság titkári teendőinek ellátásával. 1947 októbere és 1948 áprilisa között pártiskolán tanult, ekkor Szegedi Andor helyettesítette. A káderforgó révén 1950 februárjában a szomszédos megyébe, az MDP Veszprém Megyei Bizottsága élére került, amivel megszakadt a zalai ténykedése. Karrierje tovább emelkedett, de már nem szorosan a pártelitben, mivel még 1950 novemberében az Államvédelmi Hatóság Személyzeti Főosztályának vezetőjévé nevezték ki, ebben a minőségében az ÁVH egyik helyettes vezetője volt. Nem sokkal később tagja lett az MDP Központi Bizottságának és a Központi Ellenőrző Bizottságnak. Péter Gábor 1953 eleji bukása Lakatost is magával rántotta, letartóztatták, de 1953 júniusában szabadon engedték. Ezt követően pár évig az eredeti szakmájában dolgozott, többek között a Duna Cipőgyárban, és csak 1957-ben került vissza a pártapparátusba. 1957 májusától a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Pártbizottsága politikai munkatársa, majd osztályvezetője lett. 1961-ben kapott megbízást az MSZMP Központi Bizottsága Pártgazdasági és Ügykezelési Osztályának vezetésére, rá egy évre pedig megválasztották a Központi Bizottság póttagjának. 1966 decemberében vonult nyugdíjba, életének esetleges további állomásai, így halálának időpontja ismeretlen, annyi bizonyos, hogy 1985-ben még Budapesten élt.[14]

Mint a fenti vázlatos életrajzi adatokból láthattuk, 1950 februárjában változás történt a megyei titkár személyében. Lakatos Dezsőt ekkor a korábbi Szatmár megyei titkár, Darabos Iván követte. Darabos 1911. augusztus 3-án született a Pest megyei Kakucs községben, ahonnét nem sokkal később a főváros peremére, Pestszentlőrincre költöztek. Apja gipszszobrász-segéd volt, amit fia is követett. Segédlevelét 1928-ban szerezte meg, később elvégezte az Iparművészeti Iskolát is. Szobrászként és keramikusként dolgozott, 1939-ben önálló kiállítása volt a Műcsarnokban.[15] 1942 januárjában belépett a Szociáldemokrata

[14] Tóth 1975, 8–12; Petrák–Tóth (szerk.) 1985, 319; Boreczky 1999, 103; Müller 2010.

[15] Darabos Iván iskolai végzettségével kapcsolatban vannak bizonytalan tényezők. A különböző lexikális – jellemzően egymásból építkező – források a kőfaragósegédtől a szobrászig határozzák meg a szakképzettségét és ezzel közvetve az iskolai végzettségét is. A levéltári források több esetben a végzettségét érintően főiskolát neveznek meg (Iparművészeti Főiskola), ahogy a *Népszabadság*ban és a *Pártélet*ben megjelent nekrológia is. Ezt azonban eddig igazolni nem sikerült, a MOME jogelődjeinek vonatkozó iratai sajnos hiányoznak, míg az esetleg még szóba jöhető másik intézmény, a Magyar Képzőművészeti Egyetem jogelődjeinek nyilvántartásában a neve nem szerepel. (A középfokú Iparművészeti Iskola jogutódjának tekinthető úgynevezett Kisképző vonatkozó iratai is csak 1944-től állnak rendelkezésre, esetlegesen csak középfokú művészi végzettsége hitelesen innét nem igazolható.)

Pártba. 1944-ben nem téve eleget a katonai behívóparancsnak, a szovjet csapatok bevonulásáig lakóhelyén, Pestszenterzsébeten bujkált. 1945. januárban átigazolt a Magyar Kommunista Pártba, ahol először a pestszentlőrinci szervezet propagandistája, később káderese, a hat hónapos pártiskola elvégzése után 1947. júliustól városi párttitkár lett. 1947. decembertől az MKP, illetve 1948. júniustól a Magyar Dolgozók Pártja Szatmár vármegyei bizottsága (első) titkáraként tevékenykedett, majd 1950 februárjában a Zala megyei pártbizottság élére helyezték. Rákosi 1953. júniusi, időlegesnek bizonyult (részleges) bukásával Darabos Iván karrierje is fordulatot vett.[16] Már június végén elkerült a megyéből, és 1953. július 3-án az országgyűlés megválasztotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsa titkárának. Ebbéli funkcióját 1956. február 8-ig látta el, amikor az országgyűlés felmentette, egyúttal az Elnöki Tanács kinevezte népművelési miniszterhelyettessé. A forradalom idején leváltották, majd 1956. november 4. után rövid ideig rangidős tisztviselőként irányította a minisztériumot.

1957 elején először a Magyar Szocialista Munkáspárt szervezőjeként, majd január végétől megbízott megyei (első) titkárként kapott újra pártfeladatot Zala megyében. Az MSZMP 1957. júniusi országos pártértekezletén a Központi Bizottság póttagjának, majd a párt VII. kongresszusa után rendes tagjának választották. Darabos Iván második Zala megyei pártküldetése 1962. február 8-ig tartott, amikor is a megyei pártbizottság rendkívüli ülésén Marosán György közölte vele, hogy más feladatot szánt neki a párt.[17] Darabost ezután az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának vezetőjévé tették meg, ami formailag nem számított bukásnak. Csillagzata azonban ezzel a váltással túljutott a kulminációs pontján, ugyanis ebből a tisztségéből viszonylag hamar, 1963. december 5-én leváltották, és 1964 januárjától a Budapest XIX. Kerületi (kispesti) Pártbizottság első titkárává degradálták. Nem sokkal később, 1965 szeptemberében kérte a nyugdíjazását, amit elöljárói akceptáltak. Az MSZMP 1966-os IX. kongresszusán kimaradt a Központi Bizottságból, és az 1949 óta fennálló parlamenti képviselőségétől is megvált 1967-ben. Darabos Iván 1983. január 14-én hunyt el Budapesten.[18]

Darabos 1953. júniusi menesztése után az MDP Zala Megyei Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetője, Szigeti István vette át ideiglenesen a megyei irányítást.[19] Szigeti István 1919. január 5-én született a Zala megyei Kerkabarabáson egy

[16] Darabos Iván bukásával együtt távozott a megyéből a másodtitkára, Tóth István, illetve a vele informálisan is jó kapcsolatokat ápoló megyei ÁVH-vezető, Thomann Ferenc.

[17] A pártkáderek ide-oda dobálása korántsem volt ínyére az érintett vezetőknek. Ezt – Marosán György interpretálásában – Darabos ekkori kifakadása is jelzi: „az isten áldja meg magukat, hagyjanak nyugodtan". MNL ZML XXXV. 1. ac. 1962. február 8. MSZMP Zala Megyei Bizottsága iratai. Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei.

[18] Életrajzához lásd Vida Sándor 1986, 90–92; Darabos Iván (1911–1983). *Népszabadság,* 1983. január 15.; http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3843&catid=45%3Ad&Itemid=67&lang=hu; http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03014/03083.htm; https://www.neb.hu/asset/phpVv87bs.pdf; http://tudastar.dfmk.hu/zalaiak?p=194 2016. június 13. *Magyar Közlöny,* 1953. július 7. 28. sz.; 1956. február 9. 11. sz.

[19] A párt- és tömegszervezetek osztályának vezető posztja informálisan az apparátus legfontosabb posztja volt. Interjú Angyalosi Dániellel, az MSZMP Zala Megyei Bizottsága munkatársával. 2012. október. A szerző birtokában.

nyolcgyermekes szegényparaszti családban. Hat elemit végzett, tizenkét éves korában már cselédként dolgozott, később a szomszédos megyék uradalmaiban nyaranta sommásmunkás, telente pedig erdei munkásként tartotta el magát. A társadalmi ranglétrán a Sopronban megszerzett gőzgépkezelői jogosítvány jelentett számára valamelyest előrelépést. A második világháborúban katonaként szolgált, majd 1945 szeptemberében a szovjet fogságból hazatért szülőfalujába, ahol megalakította a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetét. Ezután fokozatosan egyre magasabb posztokat töltött be, 1946 januárjában az MKP Lenti Járási Bizottsága titkára lett, majd 1949 januárjában rövid időre a Nagykanizsai járásba helyezték ugyancsak titkárnak. Ugyanezen év júliusában az MDP Zala Megyei Bizottsága Szervezési, majd – új nevén – Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetője lett, ami informálisan a legfontosabb reszortpozíciónak számított, közvetlenül a titkár(ok) után.

1953. június végén megbízást kapott a Darabos Iván távoztával hirtelen megüresedő megyei (első) titkári poszt helyettesítésére. Ezt a funkcióját 1954. február 20-ig, az új megyei első titkár megérkezéséig viselte, míg ezt követően a másodtitkár feladatát látta el 1956-ig. A forradalomban játszott „dicstelen" szerepe miatt Zalában szalonképtelenné vált Szigetit Somogy megyébe helyezték át, ahol először 1957 januárjától az MSZMP Marcali Járási Bizottságának első titkára, majd 1962 és 1964 között, időlegesen kikerülve a pártapparátusból, 1962 júliusától két éven át a Somogy Megyei Tanács elnökhelyettese volt. 1964-től, újra visszakerülve a pártapparátusba, az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága egyik titkáraként működött 1975. márciusi nyugdíjazásáig. 1971. április 25. és 1980. március 6. között országgyűlési képviselő volt, mandátumát mindkét alkalommal Somogy megye 1. számú egyéni választókerületében szerezte meg. Időközben elvégezte a mezőgazdasági technikumot, 1966-ban pedig államvizsgázott a kétéves pártfőiskolán. Szigeti István 1998. november 10-én hunyt el a Somogy megyei Mosdós községben.[20]

Szigeti István intermezzónak is tekinthető ténykedését Dénes István követte a megyei első titkári székben. Dénes 1923. március 29-én született Kaposváron.[21] Az elemi iskola után két polgári osztályt végzett, majd műszerész és vasesztergályos szakmát tanult. Már 1937-ben belépett a vas- és fémmunkások szakszervezete ifjúsági csoportjába és tagja lett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak. Ezt követően kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, ami miatt a második világháború idején többször letartóztatták. A háború után a politikai karrierjét különböző ifjúsági szervezetekben (MADISZ, SZIT, MINSZ) kezdte, majd 1949 júliusában kinevezték a Magyar Dolgozók Pártja Köz-

[20] Életrajzához lásd Petrák–Tóth (szerk.) 1985, 169; Csomor 2001, 25–33; http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6057&catid=87:sz&Itemid=67&lang=hu, 2016. június 13. MNL ZML XXXIII.2. Zala megye anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak utólagos bejegyzései. Zalabaksai anyakönyvi kerület, születési anyakönyvek. 1919. január 5. Szigeti István UB 47/1998.

[21] Valamennyi itt idézett forrás egybehangzóan ezt a születési dátumot közli, azonban a kaposvári születési anyakönyvek nem igazolták vissza ezt az adatot.

ponti Vezetősége Szervező Bizottsága Titkárságának adminisztratív vezetőjévé. Az MDP II. kongresszusa (1951. február–március) után a Politikai Bizottság póttagjává választották, ugyanakkor a pártapparátusból kikerült, és az MDP ifjúsági szervezete, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége főtitkárává tették meg. Politikai csillagzata ezzel elérte delelőpontját. Az 1953. június végi KV-ülésen kikerült a Politikai Bizottságból, 1954. februárban menesztették a DISZ főtitkári székéből, és nem sokkal később, február 20-án megválasztották az MDP Zala Megyei Bizottsága első titkárának. Dénes István rövid, alig több mint kétéves zalai regnálása az 1956-os forradalommal ért meglehetősen dicstelen véget.

A Kádár-kormány és az MSZMP vezetése nem tartott igényt a szolgálataira, a politikán kívülre került, először a Külkereskedelmi Minisztériumban lett osztályvezető, majd különböző nagykövetségek kereskedelmi tanácsosaként dolgozott. Később külkereskedelmi vállalatokhoz, pénzintézetekhez került, így lett többek között a Chemokomplex vezérigazgató-helyettese. 1987-ben vonult nyugdíjba, 2005. december 8-án hunyt el Budapesten.[22]

A vizsgált korszak utolsó megyei pártvezetője, Varga Gyula 1962. február 8-án, Darabos Iván második regnálásának lezárultával került a megyei pártbizottság élére. Varga Gyula 1925. november 28-án született az akkor Somogy megyéhez, ma Zalához tartozó Surd községben. Apja szakmáját követve, az elemi iskola után a gépészkovács-mesterséget tanulta ki. 1943-ban helyezkedett el a Magyar–Amerikai Olajipari Rt. vállalatnál Bázakerettyén. A háború után először az SZDP-hez csatlakozott, majd bekapcsolódva a szakszervezeti mozgalomba, a MADISZ üzemi szervezője is lett egy személyben. 1948 januárjában átlépett az MKP-ba, majd a pártegyesítés után alapszervezeti titkár lett az üzemben. Kiemelése egy hathetes pártiskola elvégzése után történt meg 1949 elején, amikor az MDP Zala Megyei Bizottsága Szervezési Osztályán lett ipari felelős. 1950 szeptemberében Lovásziba küldték az ottani olajvállalathoz üzemi párttitkárnak. Egy újabb, immáron öt hónapos pártiskola után, 1952 elején az MDP Letenyei Járási Bizottsága (első) titkára lett, majd 1955 júliusában a megyei pártbizottság titkárává választották.

A forradalom után azonnal bekapcsolódott az MSZMP szervezésébe, annak Zala Megyei Ideiglenes Intéző Bizottságának elnöke, Darabos Iván újbóli idekerülése után a párt második számú vezetője lett titkári minőségben. Darabos már ismert áthelyezése után 1962. február 8-án választották meg a megyei pártbizottság első titkárává, mely tisztséget 1985. március 3-ig töltötte be, amikor is nyugdíjba vonult. Több más párt és állami tisztségét, többek között országgyűlési képviselőségét azonban megtartotta, utóbbiról – már a rendszerváltás részeként – 1989-ben mondott le. Varga Gyula 2015-ben hunyt el Zalaegerszegen.

Az *1. táblázat* összefoglalja a fentebb ismertetett pártvezetők legfontosabb életeseményeit és politikai karrierjük néhány kiemelt jellemzőjét.

[22] Életrajzához lásd Kollega Tarsoly (főszerk.) 2000, 359; Csomor 2001, 25–33; https://www.neb.hu/asset/phprYITWu.pdf; http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3870&catid=45%3Ad&Itemid=67&lang=hu 2016. június 14.

1. táblázat. **Zala megye első számú pártvezetőinek életeseményei a politikai karrier egyes állomásainak tükrében**

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Életkor a megyei (első) titkárrá válás idején	A Zala megyei titkári funkció után hová került?
Lakatos Dezső	1905. 09. 26.	Kolozsvár	iparossegéd	43 (1948)	Veszprém
Darabos Iván	1911. 08. 03.	Kakucs (Pest megye)	főiskola	39 (1950)	Budapest
Szigeti István	1919. 01. 05.	Kerkabarabás (Zala megye)	hat elemi*	34 (1953)	Zalaegerszeg
Dénes István	1923. 03. 29.	Kaposvár	iparossegéd	31 (1954)	Budapest
Darabos Iván	1911. 08. 03.	Kakucs (Pest megye)	főiskola	46 (1957)	Budapest
Varga Gyula	1925. 11. 28.	Surd (Somogy-Zala megye)**	iparossegéd	37 (1962)	Zalaegerszeg

* Az életrajzi adatok felkutatása során csak Szigeti István esetében volt egyértelmű adat arra vonatkozóan, hogy a párt/állami karrier során magasabb állami iskolai végzettségre tett szert, nevezetesen elvégezte a mezőgazdasági technikumot. A táblázatban nem jelöltük külön a pártiskolai végzettségeket, de különböző, néhány hónapos pártiskolák mellett – amit valamennyien végeztek – csak Szigeti István és Varga Gyula végeztek bizonyítottan ennél magasabb iskolát, pártfőiskolát.

** Surd 1950-ben került Zala megyéhez Somogy megyétől. Ebben a kontextusban Varga Gyulát zalai származásúnak vettem.

Forrás: Az egyéni életutak bemutatásánál citált dokumentumok.

A táblázat segítségével több életeseménybeli és a politikai karrierhez sorolható tény plasztikusabb megjelenési formát ölt, aminek a segítségével könnyebb bizonyos következtetéseket is levonni. Figyelemre méltó az a tény, hogy Darabos Iván személyében egy Rákosi által személyesen kiválasztott és idehelyezett pártvezető, aki Rákosival együtt 1953. június végén kibukott a funkciójából, 1957-ben öt évre újrázhatott, és az ez utáni távozása sem nevezhető bukásnak. A születési idő tekintetében jól kirajzolódik egy trendvonal – amit csak Darabos második regnálása tört meg –, miszerint egyre fiatalabbak kerültek a megyei pártvezetés élére. Ráadásul 1956-ig még azt is elmondhatjuk, hogy egyre fiatalabb korban kapták meg a tárgyalt posztot az arra kiszemeltek. Pusztán az életkor és a karrierállomások összefüggésében – még inkább a teljes életpálya ismeretében – az a kijelentés is megkockáztatható vagy minimum ráolvasható az 1956–1962 közötti két csúcsvezetőre, hogy a kinevezéskori életkor növekedése erősítheti azt a tényt, miszerint a forradalom után valóban nem homo novusok áramlottak be az MSZMP-be és különösen annak vezetésébe, hanem az MDP garnitúrájából táplálkozott a régi/új párt(vezetés).[23]

A születési hely tekintetében nem meglepő a nem zalaiak dominanciája, hiszen Zala megye, különösen a vizsgált időszakban, társadalmi-gazdasági képlete miatt általában

[23] Lásd a historiográfiai bevezetőben citáltak közül különösen: Rácz 2014, 4; Gyarmati 2009, 82; Huszár Tibor 2007, 68; Huszár László 2005, 135–138.

importra szorult a megfelelően „fejlett”[24] kommunista vezetőkből. Annak vizsgálata sem érdektelen, hogy a megyei titkári funkció után hová kerültek az érintett személyek. Nos, e tekintetben – a több szempontból is kakukktojás Szigeti István kivételével – a korszak káderforgója mindenkit elszakított Zala megyétől, a váltás iránya (süllyedés/emelkedés) már nagyobb variabilitást mutatott. Ez alól szintén kivételt képez a vizsgált korszakban utolsóként kinevezett Varga Gyula esete, aki már tipikusan a csillapodó fluktuáció következményeként huszonhárom évi megyei első titkári szolgálat után „békésen” nyugdíjba mehetett.

A megyei pártelit csúcsrégiójához tartozó másod- és harmadtitkárok esetében sajnos nem rendelkezünk olyan mélységű adatolással, ami legalább a fenti táblázatban foglalt prozopográfiai jellegű összehasonlítást lehetővé tenné. A szórványos életeseménybeli és karrieradatokból annyi azonban körvonalazódik, hogy ezen tisztségek viselőinek rekrutációja már nagyobb részarányban történt Zala megyéből. Testületi szinten a megyei pártbizottság, 1954 után pedig új nevén a párt-végrehajtóbizottság számított a legmagasabb operatív döntéshozó szervnek, melynek általában tucatnyi tagja volt.[25] E fontos grémium személyi összetételének és a változások jellegének, valamint a dinamikájának még hitelesebb megrajzolása érdekében érdemes visszanyúlni az MKP-s időkbe. Csaknem egy évig – vélhetően központilag – kinevezett emberekből állt az MKP Zala vármegyei bizottsága (mint testület) és a dokumentumok tanúsága szerint 1946. március 3-án „választott” először a megyei pártválasztmány pártbizottságot.[26] A *2. táblázat* az első ismert pártbizottság tagjainak – rendelkezésünkre álló – legfontosabb adatait foglalja össze.

2. táblázat. Az MKP Zala Vármegyei Bizottsága összetétele 1946. március 3.

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Lakatos Dezső	1905. 09. 26.	Kolozsvár	iparossegéd	Budapest	Veszprém, 1950. 02.
Bujtor László	1913. 05. 23.	Budapest	iparossegéd	Budapest (Kispest)	Szombathely, 1946. 12. 31.
Nemecz Lajos	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	Budapest	Budapest, 1946
Erb Ferenc	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	Budapest	Budapest, 1946
Horváth Etelka*	1920. 02. 16.	Kislengyel (Zala megye)	elemi iskola	Budapest, Békéscsaba	Szombathely, 1946. 12. 31.
Rakos József	1921. 01. 15.	Hegyhátkisbér (Vas megye)	négy polgári	ismeretlen	Budapest, 1948
Hegyi János	1914. 11. 03.	Ungvár	ismeretlen	Budapest	Budapest, 1947
Gerencsér György	1902. 12. 17.	Szombathely	hat gimnázium	helyben (Keszthely)	ismeretlen
Farkas József	1920. 03. 28.	Nagykanizsa	reálgimnázium, iparossegéd	Szovjetunió	Eger, 1946

* Bujtor László felesége volt.

Forrás: Petrák–Tóth (szerk.) 1985; Jakabfi et al. (szerk.) 1980; http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4163&catid=65%3Ag&Itemid=67&lang=hu, 2016. június 22.; MNL ZML XXXV. 101. Magyar Dolgozók Pártja Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás) 1948–1956.

[24] A pártzsargon értelmező elemzését lásd Jobst 2010.
[25] Izsák (főszerk.) 1998, 38.
[26] MNL ZML X. 22. 1945–1948. 2. ő. e. 1946. április 14-i jegyzőkönyv. Magyar Kommunista Párt Zala Vármegyei Bizottsága (Szervezete, Titkársága) iratai.

Az első ismert megyei pártbizottság néhány összehasonlítható prozopográfiai elemét vizsgálva több következtetés is adódik. Az ismert adatú testületi tagok 1902 és 1921 között születtek, ami tizenkilenc év különbségnek felel meg, ez a későbbiek tükrében átlagos számadatnak nevezhető. A születési hely esetében feltűnő, hogy mindössze egyikük (Horváth Etelka) született Zala megyében, de egyéb – e helyütt nem részletezhető – életrajzi adataiból megállapítható, hogy ő is már egészen fiatalon elkerült a megyéből. Az ismeretlen születési helyű pártbizottsági tagoknál pedig közvetett adatokból feltételezhető, hogy szintén nem zalai származásúak voltak. Az általában alacsony, befejezetlen iskolai végzettségeknél is tipikusabb a zalai pártfeladat végzése előtti tartózkodási hely, ami egy kivételével nem Zala megye, hanem jellemzően Budapest. A kezdeti erős fluktuációt mutatja, miszerint legalább öten még ugyanabban az évben, vagyis 1946-ban távoztak a megyéből. A vizsgált pártgrémium egy másik érdekes, nem elhanyagolandó jelenséget is – igaz az időpont jellegénél fogva csak csírájában – mutat, nevezetesen a nők, sőt azon túlmenően a férj-feleség viszony megjelenését a pártmunkában, így a pártelitben, azon keresztül a hatalmi elitben.

A *3. táblázat* a megyei pártbizottságot egy fontos időpillanatban, mégpedig a pártegyesítés időkeresztmetszetében mutatja. Zala megyében 1948. május 31-én tartották meg ünnepinek láttatott kulisszák között a megyei pártegyesítő kongresszust, ahol immáron a Magyar Dolgozók Pártja megyei pártbizottságát választották meg. Az egyesítés jellegét mutatja, hogy az „új”, tizenegy tagú megyei bizottságban csak az SZDP-ből átkerült három tag számított új embernek.[27]

[27] MNL ZML XXXV. 57. ac. 1948. május 31. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Párt-végrehajtóbizottság üléseinek jegyzőkönyvei. Részlet a jegyzőkönyvből: „[Lakatos:] Alakulásnál el kell mondania, hogy a Megyebizottság tagjai majdnem mind régi tagok, Stadinger, Seress és Deák elvtársak kivételével.”

3. táblázat. Az MDP Zala Megyei Bizottsága összetétele 1948. május 31-én

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Lakatos Dezső	1905. 09. 26.	Kolozsvár	iparossegéd	Budapest	Veszprém, 1950. 02.
Gerencsér György	1902. 12. 17.	Szombathely	hat gimnázium	helyben (Keszthely)	ismeretlen
Szegedi Andor	1915	ismeretlen	fodrászsegéd	Budapest	Budapest
Hegedüs Magda	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen
Seben Mátyás	1922. 01. 23.	Békéscsaba	kárpitossegéd	Békéscsaba	Budapest, 1949
Deák Sándor	1914. 07. 20.	Taksonyfalva (Szlovákia)	négy gimnázium	ismeretlen	helyben
Németh Károly*	1922. 12. 14.	Páka (Zala megye)	hentessegéd	helyben	Budapest, 1952
Csáder Sándor	1923. 09. 06.	Alag (Pest megye)	Műszaki egyetem I. évfolyam	Budapest	Budapest, 1951
Bártfai Tibor	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	elhunyt**
Stadinger István***	1927. 01. 27.	Keszthely	repülőgép-szerelő	helyben	Pécs, 1949
Seress János	1920. 02. 11.	Sátoraljaújhely	gimnáziumi érettségi	Sátoraljaújhely	Budapest, 1951

* Németh Károly (Páka, 1922. december 14. – Budapest, 2008. március 12.) több országos pártfunkció betöltése mellett 1985–1987 között az MSZMP főtitkár-helyettese, 1987–1988 között az Elnöki Tanács elnöke volt.

** Bártfai Tibor, aki a megyei pártbizottság gazdasági ügyeit referálta, 1949-ben Zala megye területén, szolgálati út során autóbalesetben elhunyt.

*** Stadinger István (Keszthely, 1927. január 27.) több párt- és vállalatvezetői feladat ellátása után 1988–1989 között az országgyűlés elnöke volt.

Forrás: Petrák–Tóth (szerk.) 1985; MNL ZML XXXV. 101. Magyar Dolgozók Pártja Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás) 1948–1956; MNL ZML XXXV. 121. Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek mikrofilmezett személyi iratai (kádernyilvántartás).

A *2.* és *3. táblázat* összehasonlításából azonnal érzékelhető a pártelitet sújtó egyik legrelevánsabb jelenség, az intenzív fluktuáció. Az 1946 és 1948 közötti két évben a titkár és egy tag kivételével teljesen kicserélődött a megyei pártbizottság mint operatív vezetőtestület tagsága. Sőt, az 1948-as pártegyesítéssel létrehozott „új" vezetőségből újabb két év elteltével – a két ismeretlen életsorsú tagot nem számítva – már csak Németh Károly volt a helyén, ráadásul egy év múlva már ő is Budapestre került. A másik azonnal észrevehető jellemzője az újabb grémiumnak, hogy 1948-ban is ugyanúgy egyetlenegy nőtagja volt a testületnek, aki ráadásul nem játszott befolyásos szerepet. Az életkori adatokat összehasonlítva megállapítható, hogy míg 1946-ban – születési évük szerint 1902–1921 között szóródva – a testületbe bekerült tagok átlagos életkora 33 év volt, addig 1948-ra ez némileg, de nem releváns módon – születési évük 1902–1927 között szóródva – 32-re csökkent. Az iskolai végzettség változatlanul meglehetősen heterogén, de enyhén emelkedő tendenciát mutat.

Az előbbi táblázat utolsó oszlopának adataiból logikusan következik, hogy 1952 elején, amikor egy újabb teljes és hiteles névsor áll rendelkezésünkre a megyei pártbizottságról, abban alig találkozunk az MDP megalakulásakor megismert káderek nevével *(4. táblázat).*

4. táblázat. Az MDP Zala Megyei Bizottságának összetétele 1952 januárjában

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Darabos Iván	1911. 08. 03.	Kakucs (Pest megye)	főiskola	Szatmár megye	Budapest, 1953. június
Bartos István	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen
Bencze László	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen
Erdei (Klein) Zoltán	1919. 04. 20.	Gyimesbükk (Románia)	hét gimnáziumi osztály	Ókígyós (Békés megye)	ismeretlen
Farkas József	1915. 10. 01.	Nemestördemic (Zala megye)	hat elemi	helyben	Kecskemét, 1954
Harasta Katalin	1922	Bánhida	női szabó	Tatabánya	ismeretlen
Kiss Imre	1927. 12. 30.	Miskolc	egy mezőgazdasági technikumi osztály	Budapest, 1949	ismeretlen
Németh Károly	1922. 12. 14.	Páka (Zala megye)	hentessegéd	helyben	Budapest, 1952
Pohánka József	1925. 06. 25.	Piliny (Nógrád megye)	nyolc általános	Nógrád megye	helyben
Thoman(n) Ferenc	1913. 08. 25.	Győr	két polgári iskolai osztály	Sopron	Nyíregyháza, Budapest, 1953
Tóth István	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen
Veiczi Ferenc	1922. 10. 23.	Türje (Zala megye)	három gimnáziumi osztály, férfiszabó	helyben	helyben
Vukits László	1920. 02. 20.	Nagykanizsa	fodrászsegéd	helyben	helyben

Forrás: Petrák–Tóth (szerk.) 1985; MNL ZML XXXV. 57. ab. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Megyei Pártválasztmány iratai 1952. január 26.; MNL ZML XXXV. 101. Magyar Dolgozók Pártja Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás) 1948–1956; http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4291&catid=66%3Ah&Itemid=67&lang=de, 2016. július 14.; MNL ZML XXXV. 121. Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek mikrofilmezett személyi iratai (kádernyilvántartás).

A pártegyesítés időszakához képest 1952 elejére az első titkár személyétől kezdve szinte teljes volt a csere a megyei pártbizottságban. Egyedül Németh Károly neve cseng ismerősen az 1948-as testületből, de más forrásokból, mint korábban utaltam rá, kiderül, hogy még ebben az évben ő is távozott a testületből és a megyéből is. Természetesen lehettek, illetve ténylegesen voltak is olyan káderek, akik a két szóban forgó időpont között voltak tagjai ennek a testületnek, de még nem, illetve már nem voltak tagjai a konkrétan

vizsgált és bemutatott időkeresztmetszetekben. Sajnos a fluktuáció miatt előfordult, hogy néhány, vélhetően efemer tagsággal bíró személyt nem lehetett azonosítani, pontosabban a táblázatban szereplő adataik nem voltak fellelhetőek.[28]

A megelőző két táblázathoz hasonlóan elemezve a vizsgált bizottság megjelenített prozopográfiai adatait, az életkor esetében egy érdekes adatsorrá áll össze a három táblázat ezen szegmense. Ahogy lényegében az előző kettőnél, 1952 elején is – születési idejük szerint 1911–1927 között szóródva – 33 év az ismert pártbizottsági tagok átlagéletkora. Ez tehát 1946-tól kezdve maga a kontinuitás volt ebben a folyamatosan változó mikrovilágban. A pártelit ezen részének születési helyét vizsgálva szintén egy pregnáns trendvonal kibontakozásának lehetünk a szemtanúi. Míg korábban egy-két esetben fordult elő mindössze, hogy zalai, vagyis helybeli születésű tagja volt a megyei pártbizottságnak, addig a *4. táblázat*ban közölt tagok között már jóval nagyobb arányban fordultak elő zalaiak. Ez azt mutatja, hogy az idő előrehaladtával nőtt az esélye és a lehetősége a helybeli rekrutációnak, hiszen a tizenhárom tag közül már legalább négy volt zalai származású. Ezzel kapcsolatban még az is megjegyzendő, hogy zalai származásúként nem az ország egy másik vidékéről kerültek vissza Zalába, hanem autochton módon lettek tagjai a megyei pártbizottságnak. Ennek az is oka lehetett, hogy viszonylag fiatal életkorban kerülhettek be a testületbe, így kisebb volt az esélye, hogy az ország több vidékén is megfordult már az adott funkcionárius, mielőtt a jelzett posztot megkapta volna.

Az ötvenes évek elejére két további fontos jellegzetessége alakult ki a megyei pártbizottságnak mint testületnek. Az egyik, hogy a személy a testületbe választáskor egyre kevésbé számított önmagában, sokkal inkább a funkciója miatt került be oda. Ha valaki bármilyen okból kikerült a testületből és a testületi tagságát biztosító funkciójából is, rendszerint az került be a testületbe, aki az annak alapjául szolgáló új posztot is megkapta. A legfontosabb posztokat három csoportba sorolhatjuk. Az egyik a pártapparátusban dolgozóké, vagyis a megyei osztályvezetők és a városi titkárok csoportja. A másikat a legfontosabb tömegszervezetek vezetői alkották, különösen a DISZ és a Szakszervezetek Megyei Tanácsa kötelékéből kerültek be a pártbizottságba, de idesorolhatjuk az egyes állami szervek vezetőit is, mindenekelőtt a megyei tanács elnökét. A harmadik releváns csoportot az erőszakszervezetek vezetői alkották, ahol leginkább az ÁVH megyei vezetőjének volt „bérelt" helye, illetve az 1953-as átszervezés után a megyei rendőrkapitány foglalta el ezt a széket a megyei pártbizottság asztalánál.[29] A pártbizottságon belül volt még egy hierarchikus jellegű, az apparátusban dolgozók és a többiek között húzódó törésvonal is. Ez természetesen az utóbbiak kárára valósult meg, ahol talán csak az ÁVH vezetője volt kivétel.[30]

[28] Az intenzív fluktuáció alapvetően nehezíti a kérdéskör kutatását, az archontológiai vagy prozopográfiai adatok hiteles azonosítását. Ezt csak tetézi az 1945 előtti elitkutatáshoz képest gyakoribb nevek – mint például Tóth Istváné – fokozottabb előfordulása, mely esetekben, ha van is ilyen személyre adatunk, az adott funkcióban eltöltött idő rövidsége miatt bizonytalan a hiteles azonosíthatóság.

[29] MNL ZML XXXV. 57. ac. MDP Zala Megyei Bizottsága iratai. Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei.

[30] MNL ZML XXXV. 57. ac. 36. ő. e. 1953. augusztus 19. MDP Zala Megyei Bizottsága iratai. Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei.

A forradalomig tartó évekből, az MDP hátralévő idejéből, Zala megye vonatkozásában sajnos nem rendelkezünk olyan forrással, amelyben egyértelműen jelölve lennének a pártbizottság, illetve 1954-től új nevén a párt-végrehajtóbizottság tagjai. Ez rávilágít a korszak forrásadottságaira, pontosabban az írásbeliség minőségének elsekélyesedésére. A vonatkozó jegyzőkönyvek még a meglehetősen formalizált testületi választásokat sem rögzítették. Az egy-egy testületből való kikerülés sincs mindig dokumentálva, sokszor csak a következő jegyzőkönyv „jelen vannak" rovatából értesülünk a változásról. Emiatt 1956-ig már nem lehet megragadni egy konkrét időpontot arra vonatkozóan, amikor biztos tudásunk lenne a tárgyalt testület pontos tagságát illetően.[31] A változások dinamikájából az mindenesetre egyértelműen látszik, hogy a pártelit e részletén belül a fluktuáció változatlanul intenzív volt.

Az *5. táblázat* már a forradalom után mutatja be a régi-új pártelitet, az első ismert Ideiglenes Intéző Bizottság formájában. E provizórikus testület, amely magában foglalta a régi pártbizottság és a párt-végrehajtóbizottság jogköreit, 1957. március 25-én tartotta az első jegyzőkönyvileg ismert ülését.

5. táblázat. **Az MSZMP Zala Megyei Ideiglenes Intéző Bizottsága tagjai 1957. március 25.**

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Busa János	1921. 05. 10.	Pusztamagyaród (Zala megye)	hat elemi	helyben	helyben
Gazsó Sándor	1920. 03. 28.	Pesterzsébet	hentessegéd	Budapest, 1950	helyben
Hadnagy László	1921. 05. 03.	Szombathely	egyetem	Szombathely	Budapest, 1962
dr. Hetés Ferenc	1897. 10. 10.	Brüsszel	egyetem	Budapest	helyben
Horváth Gyula	1929	ismeretlen	középiskola, gépkocsiszerelő	ismeretlen	ismeretlen
Horváth szds.*	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen
Kele István	1918. 04. 02.	Várfölde (Zala megye)	nyolc általános, gáz- és vízvezeték-szerelő	helyben	helyben
Kerkay László	1930. 02. 04.	Zalaegerszeg	nyolc általános	helyben	helyben
Németh István	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen	ismeretlen
Németh Nándor	1926. 10. 29.	Hévízszentandrás (Zala megye)	négy polgári	Békéscsaba	ismeretlen

[31] A jegyzőkönyvek elején felsorolt jelenlévők között a legtöbb esetben nem tettek különbséget abból a szempontból, hogy az illető a testületi tagsága okán vagy szavazati joggal nem bíró meghívottként van-e jelen. Az sem derül ki – amennyiben a csak meghívottak elkülöníthetők –, hogy a „választott" tagok közül mindenki jelen van-e, ugyanis az esetleges távollévőket sem jelezték.

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt*	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Pankasz István	1931. 05. 05.	Bucsuta (Zala megye)	gimnáziumi érettségi	helyben	helyben
Tóth Lajos	1927. 10. 12.	Szeghalom (Békés megye)	öt elemi	Budapest	helyben
dr. Török Lajos	1917. 05. 10.	Rédics (Zala megye)	iparossegéd	helyben	helyben
Varga Gyula	1925. 11. 28.	Surd (Somogy-Zala megye)	iparossegéd	helyben	helyben

* Vezetéknevénél és rendfokozatánál (százados) több nem derül ki a dokumentumokból.

Forrás: Petrák–Tóth (szerk.) 1985; MNL ZML XXXV. 1. aa. 1. ő. e. 1957. március 25. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala Megyei Bizottsága iratai. Ideiglenes Intéző Bizottság jegyzőkönyvei; MNL ZML XXXV. 111. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás) 1948–1956; MNL ZML XXXV. 121. Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek mikrofilmezett személyi iratai (kádernyilvántartás).

Összehasonlítva a *4.* és *5. táblázat* két időkeresztmetszetét, tehát az 1952 eleji és 1957. márciusi állapotokat, megállapítható, hogy ismét teljesen kicserélődött a legbefolyásosabb megyei párttestület. A testületek közötti átlagéletkor, megtörve a korábbi trendet, a korábbi 33-ról 35 évre növekedett. Ez megerősítheti azt a historiográfiában már tárgyalt jelenséget, miszerint az újjászervezett állampártba nem új és fiatal káderek, hanem éppen ellenkezőleg, kipróbált, idősebb, időnként kifejezetten veterán kommunisták kerültek előtérbe.[32] A másik releváns tényező, amely feltűnik a két időkeresztmetszet prozopográfiai elemeinek sorában, hogy a helyben születettek, vagyis a pártelitbe helyből rekrutálódottak számaránya jelentősen megnövekedett. Ezzel párhuzamosan a táblázatban megjelenített tisztség letétele után Zalából elkerültek száma pedig látványosan csökkent, amiből a fluktuáció gyengülésére lehet következtetni.

A *6.* és a *7. táblázat* 1959-ből és 1962-ből mutatja be az MSZMP Zala Megyei Bizottsága Párt-végrehajtóbizottságának személyi összetételét a már ismert prozopográfiai adatokkal. Mindkét esetben egy frissen választott testületről van szó, az MSZMP VII. és VIII. pártkongresszusára készülve történt meg a tisztújítás.

6. táblázat. **Az MSZMP Zala Megyei Bizottsága Párt-végrehajtóbizottságának tagjai 1959. november 1.**

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Darabos Iván	1911. 08. 03.	Kakucs (Pest megye)	főiskola	Budapest	Budapest, 1962
Varga Gyula	1925. 11. 28.	Surd (Somogy-Zala megye)	iparossegéd	helyben	helyben

[32] Vö. Huszár László 2005, 135–138.

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnan érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Csokona Sándor	1925. 04. 26.	Mozsgó (Baranya megye)	hat elemi	Somogy megye	helyben
Gazsó Sándor	1920. 03. 28.	Pesterzsébet	hentessegéd	Budapest	helyben
dr. Hadnagy László	1921. 05. 03.	Szombathely	egyetem	Szombathely	Budapest, 1962
dr. Hetés Ferenc	1897. 10. 10.	Brüsszel	egyetem	Budapest	helyben
Kirschner Béla	1904. 02. 11.	Nagykanizsa	kereskedősegéd	helyben	helyben
Pohánka József	1925. 06. 25.	Piliny (Nógrád megye)	nyolc általános	Nógrád megye	helyben
Szabó János	1929. 09. 22.	Zalaegerszeg	négy polgári	helyben	helyben
Vörös Ferencné	1905. 10. 22.	Zalabaksa (Zala megye)	hat elemi	helyben	helyben
Tóth Lajos	1927. 10. 12.	Szeghalom (Békés megye)	öt elemi	Budapest	helyben
dr. Török Lajos	1917. 05. 10.	Rédics (Zala megye)	iparossegéd	helyben	helyben
Vukits László	1920. 02. 20.	Nagykanizsa	fodrászsegéd	helyben	helyben

Forrás: *Zalai Hírlap,* 1959. november 1. 4; Petrák–Tóth (szerk.) 1985; MNL ZML XXXV. 111. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás) 1948–1956; MNL ZML XXXV. 121. Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek mikrofilmezett személyi iratai (kádernyilvántartás).

7. táblázat. **Az MSZMP Zala Megyei Bizottsága Párt-végrehajtóbizottságának tagjai 1962. október 25.**

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnét érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Varga Gyula	1925. 11. 28.	Surd (Somogy-Zala megye)	iparossegéd	helyben	helyben
Baranyai János	1923. 09. 01.	Újudvar (Zala megye)	hat elemi	helyben	helyben
Csokona Sándor	1925. 04. 26.	Mozsgó (Baranya megye)	hat elemi	Somogy megye	helyben
Gazsó Sándor	1920. 03. 28.	Pesterzsébet	hentessegéd	Budapest	helyben
Király Ferenc	1931	ismeretlen	öt gimnáziumi osztály	ismeretlen	ismeretlen
Kovács Sándor	1920. 03. 02.	Budapest	vasöntősegéd	Budapest	helyben
Pohánka József	1925. 06. 25.	Piliny (Nógrád megye)	nyolc általános	Nógrád megye	helyben
Tóth Ferenc	1928. 11. 09.	Lispe (Zala megye)	műszaki akadémia	helyben	helyben
dr. Török Lajos	1917. 05. 10.	Rédics (Zala megye)	iparossegéd	helyben	helyben

Név	Születési idő	Születési hely	Iskolai végzettség a politikai karrier előtt	Honnét érkezett Zala megyébe?	Zala megyei ténykedése után hová került, és mikor?
Ujvári Sándor	1932. 08. 04.	Szihalom (Heves megye)	főiskola	Budapest	helyben
Vukits László	1920. 02. 20.	Nagykanizsa	fodrászsegéd	helyben	helyben

Forrás: Petrák–Tóth (szerk.) 1985; MNL ZML XXXV. 1. ac. 1. ő. e. 1962. október 25. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala Megyei Bizottsága iratai. Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei; MNL ZML XXXV. 111. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás) 1948–1956; MNL ZML XXXV. 121. Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek mikrofilmezett személyi iratai (kádernyilvántartás).

A már ismert módon közelítve a *6.* és *7. táblázat* prozopográfiai adataihoz és kicsit idekapcsolva a *4.* és *5. táblázat* adatait is, több fontos következtetés adódik. Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy az idő előrehaladtával, a forrásadottságok javulásának köszönhetően egyre több adat áll a rendelkezésünkre, amiből egyre pontosabb, hitelesebb kép rajzolódik ki a kérdést illetően. A vizsgált testület tagjainak átlagéletkora 1959-ben jelentősen tovább nőtt, az 1957-es 35-ről 42-re, majd ezt követően csökkenésnek indulva 1962-ben már 38-ra süllyedt, ami még mindig nem kis mértékben magasabb bármelyik 1956 előtti állapothoz képest. Megállapítható ugyanakkor, hogy az életkori szóródás jelentősen csökkent az 1959 és 1962 közötti terminusban. Míg a *6. táblázat* által bemutatott adatok szerint 1959-ben ez az érték 32 év volt, 30, illetve 62 éves határpontokkal, addig az 1962-es hasonló adatok már csak 15 éves szóródást mutatnak 30 és 45 éves határpontokkal. A táblázatokban a politikai karrier kezdete előtt megszerzett iskolai végzettség egzakt következtetések levonására ezúttal sem alkalmas, mivel a források nem egységesen kezelik ugyanazon iskolatípus leírását, megnevezését, ráadásul a beírt adatok hitelessége nem mindig bizonyított. Ezek miatt ezt az adatsort csak tájékoztató jelleggel lehet figyelembe venni.

A nemek szerinti megoszlás, ha lehet egyáltalán ezt a kifejezést használni, szinte értelmezhetetlenné vált a két utolsó táblázat időkeresztmetszetében. 1959-ben ugyanis mindössze egy, 1962-ben pedig egyetlen nő sem került be a megyei párt-végrehajtóbizottságba. A születési adatok másik szegmense, a helyszín szerint is tendenciózus a kép. Mind a két táblázat, vagyis időkeresztmetszet esetében a tagoknak gyakorlatilag a fele zalai származású (születésű) volt, és a funkció letétele után 1959-et illetően kettő híján, míg 1962-t illetően – az ismeretlen adatú személy kivételével – mindenki helyben maradt, ami a területi értelemben vett fluktuáció további csökkenésére, hovatovább a megszűnésére enged következtetni. Az alábbi, egyben utolsó, *8. táblázat* a *2–7. táblázat* fentiekben taglalt, származtatott adatait veti össze a jobb áttekinthetőség érdekében.

8. táblázat. **Az MDP és az MSZMP Zala Megyei Párt-végrehajtóbizottsága (Pártbizottsága) tagjainak összefoglaló adatai a 2–7. táblázatokból származtatott adatok alapján**

	1946. 03. 03.	1948. 05. 31.	1952. 01. 01.	1957. 03. 25.	1959. 11. 01.	1962. 10. 25.
Testületi tagok száma	9	11	13	14	13	11
Nők száma	1	1	1	0	1	0
Átlagéletkor évben*	33	32	33	35	42	38
Születési szélsőértékek (különbség)	1902–1921 (19)	1902–1927 (25)	1911–1927 (16)	1897–1931 (34)	1897–1929 (32)	1917–1932 (15)
Zalai születésűek száma**(%)	2 (29%)	2 (25%)	4 (40%)	7 (64%)	6 (46%)	5 (50%)
A funkció letétele után Zala megyében maradtak száma*** (%)	0 (0%)	1 (13%)	3 (43%)	9 (90%)	11 (85%)	10 (100%)

* Az átlagéletkor esetében az ismeretlen születési időponttal rendelkezőket nem számítottam az osztószámhoz. Nem ismert a születési dátuma 1946: 2 fő; 1948: 2 fő; 1952: 3 fő; 1957: 2 fő.
** Az ismeretlen születési hellyel rendelkezőket nem számítottam az osztószámhoz. Ismeretlen a születési helye 1946: 2 fő; 1948: 3 fő; 1952: 3 fő; 1957. 3 fő; 1959: 0 fő; 1962: 1 fő.
*** Ebből a szempontból ismeretlen 1946: 1 fő; 1948: 2 fő; 1952: 6 fő; 1957: 4 fő; 1959: 0 fő; 1962: 1 fő. (A funkció letelte után a további sorsára nézve ismeretlen személyeket nem számítottam az osztószámhoz.)
Forrás: 2–7. táblázat és az ott megadott források

A teljes adatsor összevetéséből, egyúttal összefoglalva az eddigieket, jól látszik, hogy a nők marginális szerepet játszottak a mindenkori legfontosabb megyei párttestületben. A legmagasabb ranggal az 1952-es testületből Harasta Katalin emelhető ki, aki a megyei apparátusban a mezőgazdasági osztályt vezette. Az átlagéletkor meglepő stabilitása után az 1956 utáni párt(újjá)építés okozott viszonylag jelentős turbulenciát. Ahogy azt már taglaltam, ennek hátterében a fiatalabb generációk várt beáramlásának elmaradásával szemben az idősebb, már – és főként 1956-ban – bizonyított kommunisták kezébe került a hatalom, de a hatvanas évek elejére stabilizálódó pártvezetés újra számolhatott a fiatalítással. A hatalomba kerültek rekrutációja fokozatosan egyre inkább helyből történt, míg a vizsgált testületből kikerültek elszármazása 1956 után szinte teljesen megállt, ha más funkcióba is kerültek vagy – a konkrét esetünkben – nyugdíjba vonultak, elhaláloztak, az már szintén Zala megyében történt.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
X. 22. Magyar Kommunista Párt Zala Vármegyei Bizottsága (Szervezete, Titkársága) iratai
XXXIII. 2. Zala megye anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak utólagos bejegyzései. Zalabaksai anyakönyvi kerület, születési anyakönyvek
XXXV. 1. aa. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala Megyei Bizottsága iratai. Ideiglenes Intéző bizottság jegyzőkönyvei
XXXV. 1. ac. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala Megyei Bizottsága iratai. Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei
XXXV. 57. ab. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Megyei Pártválasztmány iratai
XXXV. 57. ac. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Párt-végrehajtóbizottság (Pártbizottság) üléseinek jegyzőkönyvei
XXXV. 101. Magyar Dolgozók Pártja Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás)
XXXV. 111. Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek személyi iratai (kádernyilvántartás)
XXXV. 121. Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt Zala megyei szervezetei politikai munkatársainak és kádereinek mikrofilmezett személyi iratai (kádernyilvántartás)

Felhasznált irodalom

Boreczky Beatrix 1999: Az Államvédelmi Hatóság szervezete 1950–1953. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve.* Budapest, Történeti Hivatal. 91–114.

Csomor Erzsébet 2001: *1956 Zalaegerszegen.* Zalaegerszeg, Millecentenáriumi Közalapítvány (Zalaegerszegi Füzetek, 7).

Gyarmati György 2009: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk,* 2009. március. 75–88.

Huszár László 2005: A nómenklatúrában szereplő posztokra kerülők személyzeti előterjesztéseinek empirikus vizsgálata 1957–1963 (és után). In Kiss László (szerk.): *Nómenklatúra Magyarországon 1957–1989.* Budapest, ELTE. 129–150.

Huszár Tibor 2007: *Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989).* Budapest, Corvina.

Izsák Lajos (főszerk.) 1998: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Jakabfi Rudolf–Tóth Antal–Tóth Lászlóné (szerk.) 1980: *Élni emberül...* Zalaegerszeg, Zala Megyei Lapkiadó Vállalat.

Jobst Ágnes 2010: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal.* Budapest, Tinta Könyvkiadó (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 109).

Kollega Tarsoly István 2000: *Révai Új Lexikona.* V. Szekszárd, Babits Kiadó.

Majtényi György 2005: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás" és „új értelmiség" Magyarországon a II. világháború után.* Budapest, Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár.

Müller Rolf 2010: „...előbb a Párt és csak aztán az Államvédelmi Osztály". *Betekintő,* 2010/2. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00014/muller_rolf.htm 2016. június 10.

Petrák Katalin–Tóth Lászlóné (szerk.) 1985: *Sorsfordító évek Zalában. Visszaemlékezések az 1945–1948-as évekre.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Lapkiadó Vállalat.

Rácz Attila 2013: A fővárosi hatalmi elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben. *Múltunk,* 2013 (58) 1. 178–217.

Rácz Attila 2014: A budapesti hatalmi elit prozopográfiai vizsgálata 1956–1989 között. Doktori disszertáció tézisei. Kézirat.

Tóth Lászlóné 1975: *Az MKP szerveinek és szervezeteinek működése, szervezeti felépítése Zala megyében 1945–1948.* [h. n.] [k. n.]

Vida Sándor 1986: Darabos Iván, 1911–1983. *Pártélet,* 1986/7. 90–92.

CZETZ BALÁZS

„Káder nem vész el, csak átalakul"

Elitváltások Fejér megyében 1945 és 1962 között

Tanulmányomban a pártfunkcionáriusok és a közigazgatási tisztviselők forradalom előtti (1945–1956) és részben – de nem erre a korszakra fókuszálva – forradalom utáni (1956–1962) személyi változásait, az „elitváltás, elitváltások" – hiszen több jelentős cserére is sor került a korszakban, nem csak a forradalom idején – kérdéskörét járom körül Fejér megyében. Tekintve, hogy sem közigazgatási, sem pártvonalon Fejér megyében még nem készült archontológiai összeállítás,[1] komoly alapkutatások hiányoznak, ezért a munkában főleg a vezető tisztviselők (megyei titkárok, megyei tanácselnökök, vb-titkárok) életútját mutatom be. Ezen információk feltárása is sokat segít a megyei káderelit megismerésében, hiszen jelenleg még ezen a szinten sem ismert a megyei döntéshozók sorsa, személyi háttere, kapcsolati hálója. Az ő sorsukon keresztül vizsgálom a megyei érdekérvényesítő képességet a „nagypolitikában", a kapcsolati tőke létét, annak hasznosságát a vezető funkcionáriusok között, valamint az első számú megyei vezetők személyiségének, munkamódszerének, képességeinek hatását a megye életére. Mekkora volt a korszakban a vezetői fluktuáció, mi okozta azt, honnan jöttek, hova „buktak" Fejér megye vezetői?

Az alacsonyabb beosztású megyei és pártfunkcionáriusok részletes, teljes körű bemutatása, sorsuk, személyi hátterük, karrierjük feltárása nem lehet, és nem is cél e tanulmányban, ugyanakkor egy-egy jellegzetes példán keresztül egy speciális forrásegyüttes, a pártfegyelmi eljárások segítségével olyan egyéni viselkedési formákat, túlélési stratégiákat szeretnék bemutatni, amelyek jellemezték a korszakot és a megyét. A forradalmi események alatt „megingó" pártfunkcionáriusok milyen magyarázatot adtak tettükre, milyen túlélési stratégiát dolgoztak ki, hogyan tolerálta a hatalom a viselkedésüket, kit milyen büntetéssel sújtottak, és miért?

A munka során elsősorban a Fejér megyei MDP- és MSZMP-iratokra támaszkodtam, úgymint megyei, városi vezetőtestületek, vonatkozó osztályok anyaga, pártfegyelmi iratok, dolgozói bejelentések, felhasználva természetesen a tanácsi dokumentumokat, személyi gyűjtőket is.

[1] A közigazgatási szereplőkre vonatkozóan lásd Farkas 2013.

Fejér megye közigazgatásának vezetői és pályaképük

A háborút követően Fejér megyében a közigazgatás vezetőinek, a főispánnak és az alispánnak a megválasztása az erősödő kommunista befolyás ellenére sem ment zökkenőmentesen. Különösen az alispánválasztás körüli botrány okozott nagy presztízsveszteséget a kommunista pártnak. A Fejér Vármegyei Nemzeti Bizottság megalakulására 1945. április 24-én került sor.[2] A vármegyei nemzeti bizottság választotta meg Fejér vármegye új alispánját, Szirbik Ferencet. A háborút követően a vármegyei törvényhatósági bizottság megalakulására csak 1945. augusztus 16-án került sor. A testület munkájának megindulását késleltette a pártok közötti vita a tagság számarányáról. Különösen a kisgazdák kevesellték a nekik szánt képviselői helyeket.[3] Ezen a közgyűlésen döntöttek a vármegyei tisztségviselők megválasztásáról is. Alispánná 44:25 szavazatarányban a már regnáló Szirbik Ferencet választották Thaisz Andor[4] – korábbi alispán – ellenében.[5] Ekkor választották meg az új járási főjegyzőket is. Az alispánnak és négy járási főjegyzőnek a hivatalához előírt képesítése nem volt meg, ezért a közgyűlés kérte a belügyminisztertől a feltételek elengedését. A közgyűlésen sor került a közigazgatási bizottság és a kisgyűlés megalakítására, valamint a főjegyző, tiszti főügyész és az árvaszéki ülnökök megválasztására is.

Dr. Szirbik Ferenc (1911–1992) Gyulán született, édesapja, dr. Szirbik Bálint vármegyei aljegyző volt. Egyetemi tanulmányait Budapesten, angol–magyar szakon végezte. A budapesti és a kecskeméti református gimnáziumban, illetve a sárospataki angol gimnáziumban tanított 1944-ig. Doktori értekezését 1941-ben védte meg *Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig* címmel. 1942–1943-ban a szovjet fronton harcolt. 1944-től illegalitásban párttitkárként dolgozott Székesfehérváron. 1944 decemberében részt vett az MKP székesfehérvári szervezetének megalakításában. Áprilistól az Ideiglenes Nemzeti Bizottság tagja, majd 1945 és 1946 között Fejér megye alispánja volt. 1947–1948 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője, majd propagandista. 1951-ben elbocsátották állásából, ekkortól orosznyelv-tanárként helyezkedett el. 1955 és 1958 között orosztanári diplomát szerzett. 1958-tól a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegédje volt, oroszt és angolt tanított, 1972-től docensként a Nyugati Nyelvek Tanszék vezetője. Társszerzőként működött közre több mint tíz egyetemi jegyzetben és angoltankönyvben.

[2] Bődő–Czetz 2009, 62–63.

[3] Bődő–Czetz 2009, 110–111.

[4] Dr. Thaisz Andor (1903–?) Fejér vármegye alispánja. Makón született, a pécsi jogi egyetemen szerzett doktorátust. 1922–1924 között az 1. honvéd huszárezredben szolgált. 1924-től 1927-ig díjnok a Belügyminisztériumban. 1928 októberétől 1929 decemberéig tiszteletbeli szolgabíróként állt Fejér vármegye szolgálatában. 1929. december 16-án nevezték ki vármegyei aljegyzővé, majd ezt követően 1930-tól a Székesfehérvári járás szolgabírója. 1933-tól tiszteletbeli főszolgabíró és egyben főispáni titkár, valamint Velencei-tavi fürdőbiztos volt. 1939. szeptember 11-én Fejér vármegye alispánjává választották, hivatalát a nyilas hatalomátvételig tartotta meg. 1944. december 1-jétől Bíró László hadműveleti kormánybiztos a megüresedett győri alispáni hivatalba helyezte át, azt azonban már nem tudta elfoglalni, mert a győri főispán, Magyarfi Gyula, kinevezését nem fogadta el. Ezt követően visszatért Székesfehérvárra, de itt sem tartottak igényt szolgálataira. Ekkor elhatározta, hogy Budapestre költözik, de útközben (december 4-én) autóbalesetet szenvedett és súlyosan megsérült. A háború végét a fővárosban érte meg, majd ismét Székesfehérváron tartózkodott. 1945 augusztusában újra pályázott az alispáni székre, de az augusztus 16-án tartott választáson a 69 szavazatból csupán 25-öt kapott meg, így dr. Szirbik Ferenc lett a megye alispánja. Thaiszt 1947. december 31-én nyugdíjazták, ezt követően Sajkodon (Tihany település része) élt.

[5] Bődő–Czetz 2009, 112–113.

A megyei törvényhatósági bizottság 1946. június 3-i ülésén jelentették be, hogy a magyar közigazgatási bíróság 1946. évi április 9-én hozott ítéletével helyt adott Vócsa Ferenc kisgazda megyei titkár fellebbezésének, és Szirbik Ferenc alispánná választását megsemmisítette. Szirbik Ferenc megválasztásakor – amelyre a törvényhatósági bizottság baloldali tagjainak nyomására került sor – nem rendelkezett sem jogi végzettséggel, sem közigazgatási gyakorlattal, ezért a kisgazdapárt fellebbezett Szirbik alispánná választása ellen.

Az alispán eltávolítása komoly presztízsveszteséget jelentett a kommunista pártnak, amelyet még tovább tetézett, hogy három járási főjegyző (Móder József – Székesfehérvári járás, Kun Gábor – Adonyi járás, Majer Lajos – Móri járás) megválasztását is érvénytelenítették. Az indok – csakúgy, mint az alispán esetében – a szükséges szakképesítés hiánya volt. A megüresedett alispáni székbe – helyettesítéssel – a komoly kisgazdapárti ellenállás dacára a főispán ismét Szirbik Ferencet jelölte, ám a személyeskedésbe hajló vita miatt a szeptember 9-ei közgyűlés határozat nélkül ért véget.[6] Az új alispán személyéről a Baloldali Blokk pártjai, illetve a FÉKOSZ képviselői október 29-én egyeztettek. Megállapodtak arról, hogy a pártok és a szakszervezetek tagjai a törvényhatósági bizottság ülésén a kommunista párt alispánjelöltjét támogatják, és erre a kisgazdákat is felszólítják.[7]

A november 4-én tartott törvényhatósági bizottsági ülésen bírálták el a beérkezett alispáni pályázatokat. A hat jelölt közül hárman (köztük Szirbik Ferenc is) pályázatukat visszavonták. A kommunista párt Szirbik személyét népszerűsége ellenére sem tartotta alkalmasnak az alispáni poszt további betöltésére,[8] és új, a megyében ismeretlen jelöltet állítottak. A három pályázó közül dr. Kispéter István 42, dr. Kalauz Ferenc árvaszéki elnök 29 szavazatot kapott, míg dr. Bacsák Kálmán volt somorjai főszolgabíróra egy voks sem jutott. Dr. Kispéter István beiktatását követően a kisgazdapárti képviselők reményüket fejezték ki, hogy az új alispán pártpolitikai kötődése ellenére a vármegye ügyeiben pártsemlegesen, részrehajlás nélkül jár el.[9]

Dr. Kispéter István (1904–1966) szegényparaszti családból származott, édesapját haláláig hivatalsegédként alkalmazták Szegeden. Fiatalkorában pásztorként, napszámosként dolgozott, majd géplakatosnak tanult. 1923-ban – édesanyja haláláig – jezsuita novícius. 1924-től a szegedi városházán töltött be különböző állásokat (hivatalsegéd, marhalevél-író, haláleseti leltározó). Családi körülményei nem tették lehetővé, hogy tanuljon, ezért munka mellett magánúton érettségizett, és végezte el a jogi egyetemet 1939-ben.

[6] Bődő–Czetz 2009, 231–234.

[7] Bődő–Czetz 2009, 238.

[8] Bődő–Czetz 2009, 241–242.

[9] Bődő–Czetz 2009, 239.

1939–1941 között Szeged város gazdasági ügyosztályánál díjnok, 1942 és 1944 között már főispáni titkár volt. 1945 áprilisában lépett be a kommunista pártba. 1946 novemberéig a szegedi polgármester titkára, majd pártutasításra Fejér megyébe érkezett, ahol 1946. november 4-én alispánná választották. A tanácsrendszerben 1950 júniusától 1951 augusztusáig a Fejér Megyei Tanács vb-titkára. 1951-ben fegyelmi úton kizárták a pártból, és állásából elmozdították, ekkortól a Székesfehérvári Könnyűipari Szerszámgépgyárban lakatos, majd raktárvezető volt. 1957. április 10-től ismét a megyei tanács vb-titkára, 1965. júniusi nyugdíjazásáig. Sírja Székesfehérváron a Berényi úti temetőben található.

A főispán megválasztása már kevésbé problémás úton ment végbe, a szociáldemokrata Szabó Istvánt 1945. április 28-án nevezték ki. Szabó István (1896–1958) a Békés megyei Endrődön született, parasztcsaládban. Középiskolai érettségit szerzett, majd egyetemi hallgató volt. 1919-ben az endrődi községi direktórium tagja, ezért 1919 őszén vizsgálati fogságba került, ezután tanulmányait már nem folytathatta. Kiszabadulását követően kalaposinas, segéd, majd kalapüzem-tulajdonos lett. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártba 1921-ben lépett be. A szakszervezeti mozgalomban a kalapos-szakszervezet titkára volt. 1924 és 1929 között a fővárosban a Kalapos Munkások Szakegyletének elnöke. Később Budapesten gázgyári pénzbeszedő, illetve tisztviselői állásba került. 1930 és 1945 között a Budapesti Székesfőváros Gázműveinél főtisztviselő. A második világháborúban mint főhadnagy az egyik munkásszázad parancsnoka volt. 1945 februárjától a Budai Nemzeti Bizottság tagja. Pártközi megállapodás értelmében a szociáldemokrata párt Országos Központja javaslatára 1945. április 28-án Szabó Istvánt Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánjává nevezték ki, egyidejűleg megbízták a közellátási kormánybiztos teendőivel is. A szinte teljesen elpusztult megye talpra állításán fáradozott. A szociáldemokrata párton belül különböző irányzatokhoz tartozott, de soha nem a kommunista vonalhoz, emiatt a megyei kommunisták sokat támadták, gyengekezű, iszákos alaknak állították be, „aki akaratereje és jelleme folytán befolyásolható minden oldalról" és akit csupán a nőügyei érdekelnek. Végül az SZDP és az MKP megállapodott, hogy a főispánt és a város polgármesterét, dr. Gáspár Jánost az SZDP XXXVI. kongresszusa után (1948. március 6–8.) lemondatják. Szabó ezért 1948. április 6-án felmentését és régi állásába visszahelyezését kérte, melyre május végén került sor, ekkor a fővárosba költözött, további sorsa nem ismert.

1947 őszén – a választásokat követően – a kommunista párt támadást indított a szociáldemokrata párt megyei prominensei ellen. Erre kiváló alkalmat nyújtott a városházán feltárt visszaélés-sorozat. A fővádló a kommunisták támogatását élvező Palásthy Sándor[10]

[10] Palásthy Sándor (1905–1974) Erzsébetfalván született, tanítói családban. A négy polgári elvégzése után a lakatosszakmát tanulta ki. Adminisztratív tisztviselőként dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban. 1945-ben lépett be a Nemzeti Parasztpártba. Szolnok megyében volt községi, majd járási, végül helyettes megyei titkár. 1946 augusztusától az NPP Fejér megyei titkára. A megyében tagja volt a megyei és a városi nemzeti bizottságnak, a törvényhatósági bizottságnak, a megyei földbirtokrendező tanácsnak. Áttelepítési kormánybiztosként is működött. 1950-től a Fejér Megyei Tanács Művelődési Osztályán dolgozott, ekkortól MDP-tag. A Pedagógiai Főiskolán 1957-ben szerzett diplomát (magyar nyelv és irodalom tanár). 1958-tól a Petőfi Sándor Általános Iskola tanára, igazgatóhelyettese. MNL FML XXXV. 132. Palásthy Sándor személyi anyag.

volt, aki a városi közgyűlésen rámutatott arra, hogy egyes vezető tisztségviselők rokonai kaptak állást a városházán, és ott visszaélésekre utaló jeleket tapasztalni.[11] Vinkóczy Zsuzsanna és Pávits Erzsébet esetében a vizsgálat konkrét eredményeket hozott, és börtönbüntetés kiszabására került sor.[12] A város polgármester-helyettesét, Pávits Józsefet ezt követően a kommunista párt kizárta soraiból, ő pedig lemondott posztjáról. Vinkóczy Károly városi tanácsnokot a Szociáldemokrata Párt zárta ki soraiból, ő negyvenévi munkaviszony után nyugdíjazását kérte. A városházi panamát felhasználva megindult a jobboldalinak kikiáltott szociáldemokraták eltávolítása a közéletből. Az SZDP városi bizottsága 1948. február 23-án tartott ülésén Mikó István pártelnök lemondott (egyben a polgármester-helyettesi tisztségéről is). Kelemen Zoltán megyei titkár pedig felfüggesztette hivatalából Fekete István központi városi titkárt. A kommunista párt megállapodást kötött a szociáldemokrata párttal, hogy Szabó István főispánt[13] és dr. Gáspár János polgármestert[14] a szociáldemokrata kongresszus után egy-egy héttel állásukról lemondatják.

Szabó István lemondását követően új főispán kinevezésére került sor. A megyei közigazgatás élére dr. Hazai Lászlót, volt vámszaki főtisztet állították. Dr. Hazai László (?–?) iskoláiról, fiatalkoráról rendkívül kevés információval rendelkezünk. Mielőtt a politikai, közigazgatási karrierje elindult volna, a Pénzügyminisztérium keretében a vámigazgatásban dolgozott vámszaki felügyelőként. 1918-ban gyakornok volt a Budapesti Fővámhivatalban. 1929-ben már vámszaki főtiszt, 1942-ben vámszaki felügyelő. 1938 és 1939 között a Budapesti Fővámhivatal Déli pályaudvaron működő fővámhivatali kirendeltségének vezetőjeként tevékenykedett. Gyakornoki idejét követően – feltehetően – jogi doktorátust szerzett. A köztársasági elnök 1946. április 26-án 4492/1946. ME szám alatt nevezte ki Nógrád-Hont megye főispánjává. Személyét a szociáldemokrata párt jelölte. Hazai 1949

[11] Palásthy jellemét jól példázza a forradalom alatti és utáni magatartása is. Palásthy csak nagy nehézségek árán tudta 1957 nyarán az áhított MSZMP-tagságot elnyerni. A forradalom után átigazolási kérelmét első körben a városi MSZMP elnöksége elutasította, azzal az indoklással, hogy „az ellenforradalmi időszak alatt nem kommunistához méltó magatartást tanúsított". Palásthy a határozatot a megyei elnökségnél megfellebbezte, ahol a vizsgálat során megállapították, hogy az 1956. október 27-i nemzeti bizottsági ülésen Palásthy, mint az újjáéledő Nemzeti Parasztpárt megyei titkára vett részt. 1956. november 12-én az alakuló MSZMP-be, bár felajánlották neki, nem volt hajlandó belépni. Palásthy Sándor fellebbezésében azzal védekezett, hogy „korábban is, mint [a] kommunista párt megbízottja a Nemzeti Parasztpártban tevékenykedett [...]". Azt pedig, hogy miért nem lépett be az alakuló MSZMP-be azzal magyarázta, „még várok, mert nem lehet tudni, hogyan bontakozik ki a több pártrendszer és akkor lehetséges, hogy mint volt parasztpártinak a párt valamilyen megbízatást ad". A megye fegyelmi bizottsága Palásthyt mint helyezkedő, karrierista elemet jellemezte, aki pártmegbízatás nélkül képviseltette magát a formálódó parasztpártban és az elutasító határozat megerősítését javasolta a megyei vb.-nek. A jegyzőkönyvben rögzített javaslatot végül – nem tudni, milyen okból – a megyei elnökség nem fogadta el, és Palásthy Sándort megrovással ugyan, de átigazolták az MSZMP-be, pártbüntetését 1963-ban törölték. MNL FML XXXV. 51. Fegyelmi ügyek. Palásthy Sándor fegyelmi ügye.

[12] Kopasz 1975, 94.

[13] Szabó István 1948. április 6-án mondott le. Bödő–Czetz 2009, 356.

[14] Gáspár János 1948. március 1-jén polgármesteri tisztségéről lemondott.

augusztusában megvált tisztségétől, melyet többet nem töltöttek be. Ezt követően 1949 augusztusától 1950 márciusáig Bihar vármegye főispánja volt.

Szabó István felmentését követően Hazai mint az MDP-delegáltja került a megye élére. Fejér megye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város új főispánjának beiktatására a 7301/1948. BM rendelet alapján 1948. június 5-én került sor. Hazai programbeszédében megemlékezett Székesfehérvár háborús pusztulásáról, majd az iskolák államosítása és a hároméves terv mellett foglalt állást és szólt a munkaversenyek fontosságáról is.[15] Az új főispán tevékenységi köre rendkívül korlátozott volt, a tényleges hatalmat a megyében az MDP helyi vezetői gyakorolták. Hivatali ideje alatt megkezdődött a tanácsrendszer kiépítésének előkészítése, ezzel párhuzamosan az alispáni ügykör is bővült.[16]

Már az 1948-as pártegyesülés előtt megindult – az országos politikával összhangban álló – tisztogatások tovább folytak a megyében és a városban egyaránt. A megyei pártbizottság június 7-én jelentette a Központi Vezetőség Közigazgatási Osztályának a közigazgatásból eltávolítandó volt szociáldemokrata és kisgazdapártiak névsorát. A szociáldemokrata megyei és városi közalkalmazottak közül 41 főt zártak vagy hagytak ki az új pártból, és ők majdnem kivétel nélkül az állásukat is elvesztették. A kisgazdapárt 19, közigazgatásban dolgozó szakemberének kellett új állás után néznie, köztük a törvényszéki titkárnak, a városi helyettes közgyámnak, az árvaszéki elnöknek és több községi és járási vezetőjegyzőnek. A főjegyzői posztot ideiglenesen helyettesítéssel oldották meg, tekintve, hogy az MDP nem tudott alkalmas jelöltet a pozícióba beállítani. Az elhunyt Bratán István[17] helyét így dr. Ármos István vármegyei jegyzővel töltötték be. Ideiglenesen a helyén maradt dr. Pfeifer István főispáni titkár is, ahogy a jelentés fogalmazott: „amíg az új főispán belejön a gyakorlatba".[18] Az eltávolított járási főjegyzők pótlására 1949 nyarán neveztek ki új „munkásszármazású" hivatalnokokat. A tisztogatások után a 81 községi vezetőjegyző közül 64 volt tagja az MDP-nek. Egyesítették a közigazgatási pártszervezetet is, amely ezt követően 405 tagból állt. A községi képviselő-testületek felülvizsgálata 1948. szeptember 15-ig szintén megtörtént. A többszöri átszervezések, átalakítások után a testületekben főleg a kommunista szimpatizáns egyének maradtak benn, a nemkívánatos „a demokráciával nyíltan szembehelyezkedő" tagokat eltávolították. Hasonló sorsra jutottak a vagyonosabb paraszti sorból származó „kulákok" is. A jegyzők segítségével a képviselő-testületi tagokról kimutatás készült vagyoni helyzetük alapján, melyben három kategóriára osztották őket (15 holdon aluliakra, 15–25-ig és 25 holdon felüliekre). Ezt a besorolást felhasználva aztán fokozatosan kiszorították a kulákokat – illetve az annak kikiáltottakat – a képviselő-testületekből.[19]

15 MNL FML IV. 402. a) 1948. június 5.
16 Farkas 2000, 155.
17 Bratán István 1945. április 27-től megbízott főjegyző volt Fejér vármegyében. 1945. augusztus 16-án főjegyzővé választották. Hivatalát 1948. február 13-án bekövetkezett haláláig töltötte be.
18 A megyei és városi főbb tisztviselők névsorát és pártállását lásd Czetz 2011, 171–172.
19 Czetz 2011, 144–145.

Az 1949-es alkotmány V. fejezete, amely az államhatalom helyi szerveiről szól, már tanácsokról rendelkezett, s ezzel előrevetítette a közigazgatási rendszer alapvető átalakításának közelgő tervét. A kommunista hatalomnak régi törekvése volt a közigazgatási reform, amely már az 1947-es választások után megjelent kormányprogramban is szerepelt.[20] Az alkotmány megjelenésének idejére egyértelművé vált, hogy az országban is a tanácsrendszer kerül bevezetésre, és ezzel a hosszú múltra visszatekintő magyar önkormányzatiságot felszámolják.[21] 1950. május 10-én terjesztette az országgyűlés elé a kormány az úgynevezett tanácstörvényt,[22] amelyet május 18-án hirdettek ki.

Fejér megye törvényhatósági bizottsága utolsó ülését (és az az évi elsőt) 1950. április 26-án tartotta, ahol az alispán a negyedéves beszámolója után röviden emlékeztette a jelenlévőket, hogy „közigazgatásunk gyökeres átalakulás előtt áll".[23] A következő lépésben országosan egységesen június 15-én alakultak meg a fővárosi és a megyei ideiglenes tanácsok, majd augusztus 15-én a városi, illetve járási tanácsok, melyeknek a feladata a tanácsválasztás előkészítése és a közigazgatás átalakításának zökkenőmentes végrehajtása volt. Fejér megye ideiglenes tanácsa Székesfehérváron a városháza nagygyűlési termében alakult meg június 15-én 11 órakor. A tanács rendes tagjainak száma 75 fő volt, és további 38 fő póttagként szerepelt. A tagok között találjuk például Bak Bélát, Székesfehérvár polgármesterét, Fodor Margit országgyűlési képviselőt, Horváth Istvánt, az MDP székesfehérvári városi titkárát, dr. Horváth János kaposvári alispánt, dr. Kispéter István székesfehérvári alispánt, Öze Jánost, a DÉFOSZ Fejér megyei titkárát, Palásti László rendőr alezredest,[24] Sebes Imrét, az MDP megyei titkárát, Sulyán György honvéd ezredest, dr. Szász György kórházi főorvost. Öt nappal később már a megyeházán tartotta alakuló ülését az ideiglenes megyei tanács végrehajtó bizottsága. Megkezdték a közigazgatás átalakítását, kijelölték a megalakulandó tanács osztályainak vezetőit. 1950. október 22-én került sor a tanácsválasztásra, amely az 1949-es választás mintájára zajlott le. Miként egy évvel korábban, most is egyedül a népfront jelöltjeire lehetett szavazni, így nem meglepő, hogy a leadott szavazatok 97,8 százaléka az ő jelöltjeiket támogatta. A választás előkészítése ismét az MDP kezében volt, a tanácstagjelölések során is minden esetben biztosították „a munkásosztály vezető szerepét".[25] A megyében összesen 8883 tanácstagot és póttagot választottak meg, akik közül 211 fő volt értelmiségi, a többiek munkások vagy dolgozó parasztok, illetve kisebb számban iparosok vagy kereskedők voltak.[26] A megválasztandó tanácstagok közül

20 Farkas 1989, 62.
21 Csizmadia 1976, 538–541.
22 1950. évi I. törvény a helyi tanácsokról.
23 MNL FML IV. B. 402. a) 1950. április 26.
24 Palásti Lászlót 1949 márciusában helyezték a rendőrkapitányság élére. Ekkor hozták létre a rendőrkerületeket (a székesfehérvári a hármas számú lett), az új főkapitányság – amely hatásköre két megyére terjedt ki – élére nevezték ki Palásti alezredest, aki Győrből került a megyébe. Palásti László alezredes Fehérvár új rendőrfőkapitánya. *Fejér Megyei Néplap,* 1949. március 6. 1. Palásti László feltehetően nem rokona Palásthy Sándor parasztpárti politikusnak.
25 MNL FML XXXV. 1. MDP PB 1950. október 3.
26 Mindenki szavazzon a békére, az alkotó munkára. *Fejér Megyei Néplap,* 1950. október 22. 1.

62,5 százalék volt párttag, a nők aránya pedig 28 százalékot tett ki.[27] A választásra jogosult 188 207 főből 179 731-en szavaztak, ebből 174 698-an a népfrontra, 2802-en ellene, és 2141 érvénytelen szavazat is volt.[28]

A választás után több hullámban (október 26-án és 27-én) megalakultak a községi, a városi[29] és a járási tanácsok. Fejér megye tanácsa 1950. november 8-án, a városházán az ideiglenes tanácshoz képest hárommal kevesebb taggal alakult meg (72 tanácstaggal és 38 póttaggal). Az első ülésen 56 tanácstag, 19 póttag és 78 meghívott vendég vett részt. A vb saját tagjaiból Neichel Lászlót elnökké, Filó Dezsőnét és Lipthay Károlyt[30] elnökhelyettesekké, Kispéter Istvánt titkárrá választotta.[31]

Neichel László (1909–?) Budapesten született, itt végzett polgári iskolát, majd Adonyban tanult asztalosnak. Mostohaapja a Tanácsköztársaság alatt az adonyi direktórium tagja volt. Neichel előbb az SZDP tagja, majd az adonyi pártszervezetben tevékenykedett. A pártegyesítés után a megyei bizottság termelési felelőse lett. 1950. június 15-étől Fejér megye első tanácselnökének nevezték ki. 1952. január 30-án a pártközpont határozata értelmében funkciójából leváltották, előbb Székesfehérváron az építőipari vállalatnál helyezkedett el, majd Budapestre költözött.[32]

A tanácsválasztásokat követő harmadik évben készült megyei összefoglaló alapján elgondolkodtató kép rajzolódik ki a szemünk előtt a „tanácsdemokráciáról", ekkorra már egyértelművé vált, hogy a tanácsfunkcionáriusok és tanácstagok között hatalmas a fluktuáció.[33] 1953 tavaszáig a megyében a tanácselnökök 57 százaléka, a vb-titkárok 63 százaléka cserélődött ki. Hat községben ekkor már a negyedik, öt községben a harmadik tanácselnök dolgozott. A titkároknál egy esetben a hetedik, egy esetben az ötödik, négy esetben a negyedik és tizenhat esetben a harmadik váltotta egymást. Az elnököknél 48 alkalommal (ebből 35 párttag), a titkároknál 42 alkalommal (ebből 21 párttag) leváltás volt az eltávozás oka. Közülük 12 elnököt és 8 titkárt leváltásuk után még bírósági úton felelősségre is vontak. A leváltott funkcionáriusok pótlása 15 elnök és 27 titkár esetében nem választással, hanem kijelöléssel történt (például Kápolnásnyéken, a jelentés idején, már öt hónapja dolgozott „kinevezett" elnök). A tanácstagok esetében a helyzet hasonló volt, az

[27] MNL FML XXXV. 1. MDP PB 1950. október 3.

[28] A *Fejér Megyei Néplap*ban megjelent adatok számszakilag nem egyeznek. Az érvényes és érvénytelen szavazatok összege ugyanis 179 641, ami 90-nel kevesebb, mint a leadott szavazatok száma. 5 836 755 szavazat a Népfrontra a békére, az ötéves tervre. *Fejér Megyei Néplap*, 1950. október 26. 1.

[29] Az első tanácstörvény értelmében Székesfehérvárt a Székesfehérvári Járási Tanács fennhatósága alá helyezték, így a felálló 102 tagú tanács szűk hatáskörrel rendelkezett. A tanácselnök: Promper Ferenc, a vb-titkár Bebessi Imre volt. Csurgai 1996, 22–25.

[30] A vb-jegyzőkönyvben Liptai formában szerepel. MNL FML XXIII. 1. a) 1950. november 8.

[31] MNL FML XXIII. 1. a) 1950. november 8.

[32] MNL FML XXIII. 3. c) Neichel László, személyi anyag.

[33] A fluktuáció okai között találjuk az úgynevezett „káderforgót", amely alapján a tanácsoknál és a hivatalokban átlagosan egy-másfél évente áthelyezték a tisztviselőket, valamint az apparátusból való menekülést, illetve a leváltást is. Erre vonatkozóan lásd Gyarmati 1991.

elnökök és titkárok kényük-kedvük szerint, indokolatlanul cserélgették a megválasztott tagokat, azzal magyarázva az eljárást, hogy „nem felelnek meg, újakat kell keresni".[34]

Alapvető változások következtek be ez idő alatt a megyei tanácsnál is. A vb-titkár, Kispéter István leváltására 1951 júliusában került sor, helyette Pataki Imrét nevezték ki. Pataki Imre (1910–1992) Székesfehérváron született munkáscsaládban. 1928-tól dolgozott a vasútnál előbb pályamunkásként, majd 1936-tól műhelymunkásként. 1945-ben lépett be a kommunista pártba, 1949-ben nevezték ki a megyei pénzügyigazgatóság élére igazgatói jogkörben. 1951. július 18-tól volt a megyei tanács vb-titkára, 1954. május 1-jétől áthelyezték a Székesfehérvári Húsipari Vállalat élére igazgatónak, majd 1954 októberétől a megyei tanács munkaügyi osztályát vezette 1966-ig. Ekkor a Fejér Megyei Kéményseprő és Cserépkályhakészítő Vállalat igazgatójává nevezték ki, amely posztot nyugállományba vonulásáig, 1971 decemberéig töltötte be. Pataki eredetileg hat elemi iskolai végzettséggel bírt, 1955-ben fejezte be a hetedik és nyolcadik osztályt, ezután 1959-ben közgazdasági technikumi érettségit tett.[35]

Kispéter vb-titkárt követően az elnököt, Neichel Lászlót is leváltották 1952-ben, helyette februártól Bujdosó Imre, a Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Közlekedési Osztály volt vezetője került a megye élére. Bujdosó Imre (1908–1982) Debrecenben született, ahol az elemi iskola öt osztályának elvégzése után, 1926-tól útkövező tanoncként, majd útépítő-kövező segédként dolgozott. 1930-tól részt vett a munkás- és szakszervezeti mozgalomban. 1931-től a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének vezetőségi tagja volt, 1945-ben lépett be az MKP-ba. 1945-ben létrehozta a Debreceni Útépítő Szövetkezetet, megszervezte a tiszántúli utak újjáépítését. 1945-től 1949-ig a Debreceni Útépítő Vállalatot igazgatta, 1950-től 1952-ig a Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Közlekedési Osztályát vezette. 1952-től nyugalomba vonulásáig, 1967-ig, a Fejér Megyei Tanács vb-elnöke volt.[36]

Pataki Imre vb-titkár sem tudta huzamosabb ideig megőrizni titkári pozícióját, 1954-től Albrecht György (1922–1958) vette át a helyét. Albrecht Lovasberényben született, apja kőművessegéd volt, ő maga polgári iskolát végzett, majd asztalosnak tanult, de betegség miatt azt abbahagyta. Közigazgatási pályafutását Lovasberényben a községházán kezdte mint kisegítő. Katonai szolgálatáig különböző településeken dolgozott irodatisztként. A fronton nem szolgált, a Nyugatra település elől megszökött, és szovjet fogságba esett, ahonnan 1948-ban tért csak haza. Ismét a közigazgatásban helyezkedett el, 1952-től már a megyei tanács igazgatási osztályát vezette, majd 1954 májusától tanácstitkár volt.[37] Karrierjét a forradalom „törte ketté", az akkoriban viselt dolgairól a MSZMP-be történő felvételekor lezajlott igazoló eljárás jegyzőkönyve tudósít igen plasztikusan.

Azok, akik számára a párthoz tartozás egzisztenciális kérdést jelentett, mindent megtettek, hogy tagjai lehessenek az MSZMP-nek, még akkor is, ha korábban egyértelműen

[34] 1951. évi 23. törvényerejű rendelet a helyi tanácsok taglétszámának kiegészítéséről. MNL FML XXXV. 1. MDP PB 1953. március 16.

[35] MNL FML XXIII. 3. c) Pataki Imre, személyi anyag.

[36] MNL FML XXIII. 3. c) Bujdosó Imre, személyi anyag.

[37] MNL FML XXIII. 3. c) Albrecht György, személyi anyag.

(bár lehet, hogy csak látszólag) a forradalmi események mellett foglaltak állást. Jellemző példa Albrecht György ügye, akit 1957 tavaszán, amikor átigazolási szándékkal jelentkezett az MSZMP-be, a megyei tanács alapszervezete igazolt, és ezen döntésüket felterjesztették a városi bizottságra jóváhagyásra. Ott azonban az a határozat született, hogy Albrecht György kérését – tekintve, hogy az „ellenforradalom alatt nem kommunistához méltó magatartást tanúsított" – elutasítják. Albrecht június 8-án fellebbezett, és kilencoldalas levelében igyekezett meggyőzni az ügyében eljáró fegyelmi bizottság tagjait arról, hogy a forradalom alatti cselekedeteit mi motiválta. A városi bizottság elutasításában az indokok között említette, hogy Albrecht a tömeg elé kiállva, tapsolva skandálta, hogy „ruszkik, haza", és utasítást adott a vörös csillag levételére is. Ugyan a jegyzőkönyv mentegetve megjegyzi, mindezeket a tömeg nyomására követte el, és őt az elsők között „zavarták el" a forradalmárok a megyei tanácstól, ám ettől függetlenül mégsem tartották alkalmasnak arra, hogy az MSZMP tagja legyen.

Albrecht a fellebbezésében az október 26-án történt eseményekben (amikor a tömeg a megyei tanács elé vonult, és ott jelszavakat skandált)[38] játszott szerepét azzal magyarázta, hogy „engem is kilökött egy cigány az erkélyre és én akkor tapsoltam a tömeggel együtt azt a látszatot keltve, hogy egyetértek a tömeg jelszavaival. Elítélem tettemet [...] a félelem, az életért vívott harc ösztöne diktálta bennem, hogy ne álljak ellent. [...] megfélemlített egy cigány, aki őrzött ott bennünket, aki állandóan azt mondta nekem megállj te ganyé zsidó máma még lógni fogsz". A vörös csillag eltávolítását Albrecht szintén elismerte, mint írja, tudta, hogy „kommunista a nemzetközi proletariátus jelvényéhez nem nyúlhat", mégis tettében a legjobb szándék vezette, a csillag levételét „a provokáció elkerülése végett" rendelte el, illetve hogy „ne gyalázzák meg". A megyei fegyelmi bizottság június 22-i tárgyalásán döntött a városi bizottság határozatának megerősítéséről és a fellebbezés elutasításáról, melynek indoklásában az olvasható, hogy Albrecht és két társa „az ellenforradalom októberi napjaiban egész nap és egész éjjeleken át ittak". A jegyzőkönyv szerint Albrecht nemhogy „nem kommunista típusú ember", hanem egyenesen törtető, karrierista jellem, ezt alátámasztandó idézik az egyik sztálinvárosi értekezleten tett kijelentését, ahol – a jegyzőkönyv szerint legalábbis – így mutatkozott be: „én vagyok a fejérmegyei tanácstitkár az ország legjobb és legszebb tanácstitkára". Az írógéppel írt fegyelmi jegyzőkönyvben azonban utólagosan tollal – ma már nem rekonstruálható, hogy ki és mikor –, az elutasítást elfogadásra javították, a fenti indoklást kihúzták, és helyette a margóra a következő mondatot írták: „igazolja át a pártba, szigorú megrovás mellett, mert hibáit a tömeg nyomására követte el. Ennek szellemében a megyei párt vb. július 18-án a fegyelmi bizottság javaslatát határozatra emelte és Albrechtet utasították, hogy párttagkönyvét vegye át".[39]

[38] Csurgai 1996, 329.
[39] MNL FML XXXV. 51. Fegyelmi ügyek, Albrecht György fegyelmi ügye.

A megyei tanács vb 1953. márciusi névsora alapján látható, hogy az 1950-ben megválasztottak közül három év elteltével már csak hatan voltak tagjai a vb-nek.[40] A tanácsrendszer bevezetésével a közigazgatásban dolgozók személyi állománya is minden szinten kicserélődött, jellemzően politikailag maximálisan megbízható, ám szakmailag teljesen felkészületlen káderekre. A korábban érvényben lévő képesítési előírásokat érvénytelenítették, ám az újabbak kidolgozására csak tíz évvel később került sor. Habár országos szinten százharmincezer főt – jellemzően új kádert – alkalmaztak a tanácsoknál,[41] ennek ellenére a hivatalok hatékonysága mégis jelentősen visszaesett.[42]

A megyei közigazgatás élén 1945 és 1967 között sem főispáni, sem megyei tanácselnöki szinten egyetlen Fejér megyei kötődésű funkcionáriust sem találunk. A jelzett korszakban kivétel nélkül pártalapon, nem megyei káderek kerültek fontos vezető pozíciókba, akik helyi kötődéssel, kapcsolatrendszerrel, helyismerettel nem rendelkeztek. A felsorolásból talán Neichel Lászlót lehet kiemelni, aki az adonyi pártszervezet munkatársaként minimális megyei kötődéssel bírt. Az alispánok között ugyan nem, de a tanács vb-titkárai között már találunk megyéből származó kádereket.

A megyei pártvezetés

A megyei pártvezetés tekintetében a tendenciák nagyon hasonlóak voltak, mint közigazgatási vonalon. Jellemzően központi utasításra más megyékből helyeztek ide „megbízható kádereket", akik aztán hosszabb-rövidebb ideig töltöttek be fontos pozíciót a megyében. A háborút követően az MKP 1944. december 27. és január 22. között regnáló vezetősége: Benke Ferenc (elnök), dr. Szirbik Ferenc (titkár), Promber Ferenc, dr. Koch László, Móder József, Peltz Jenő, Virágh János (vezetőségi tagok). Az MKP 1945. március 23. és április 1-je között működő vezetősége: dr. Szirbik Ferenc (titkár), Promber Ferenc, Móder József, Peltz Jenő, Virágh János (vezetőségi tagok). Az MKP 1945. április 1-je és május 25. között működő vezetősége: Prober Ferenc (elnök), Hrivnyák Lajos (titkár), dr. Szirbik Ferenc, Móder József, Peltz Jenő, Virágh János (vezetőségi tagok). Ez utóbbi pártvezetőséget erősítette meg az április 1-jén tartott első taggyűlés is. Hrivnyák Lajost a pártközpont küldte a megyébe, ám őt május 25-én visszahívták. A vezetőségbe ekkor beválasztották Ács Bélát. A megyei titkári teendőket Onody Miklós látta el, a megyei káderfelelős Jánky Kálmán volt.[43]

A Fejér megyei pártbizottság élén 1946 januárjától Németh István (1907–1956) komáromi születésű nyomdász állt. Németh 1932-ben lépett be a szociáldemokrata pártba, 1945-től az MKP tagja. 1945 után előbb Budapesten, majd 1946 januárjától Fejér megyében a megyei pártválasztmány titkára volt. A nemzeti bizottságnak is tagja, majd 1947-től

[40] MNL FML XXIII. 2. a) 1953. március 3.
[41] Fejér megyében 296-an, Székesfehérváron 148-an, Sztálinvárosban 80-an dolgoztak a tanácsnál.
[42] Valuch 2001, 156. Lásd még Gyarmati 1998.
[43] MNL FML XXXV. 51.Visszaemlékezések, Csapó Ferenc visszaemlékezése.

titkára. Az MKP és SZDP egyesülése után az MDP megyei titkára. Németh István 1947 januárjában, központi utasításra, hat hónapos pártiskolára ment tanulni. Ez idő alatt Tóth Lajos helyettesítette őt a megyei bizottság élén. Németh 1947 júliusában tért vissza és vette át ismét a megyei bizottság vezetését.

A megyei törvényhatósági bizottság munkájába 1948. december 6-án kapcsolódott be.[44] Az évek során tevékenységével, felkészültségével a pártközpontban nem voltak elégedettek,[45] ezt bizonyítja, hogy Németh Istvánt a Szervező Bizottság (SZB) 1949 júliusában szigorú megrovásban részesítette, mert a tagjelöltfelvétellel kapcsolatosan ellenőrizetlen, hamis jelentéseket juttatott el a Központi Vezetőségnek (KV). Az okot a vezetőség abban látta, hogy a titkár nem foglalkozott a tagjelöltfelvétel kérdésével, ennek következtében a megyei pártbizottság nem ismertette a KV idevonatkozó határozatait az alapszervezetekkel, majd mulasztásukat leplezendő meghamisított adatokat juttattak el a vezetésnek. Az SZB 1949. július 4-ei ülésén napirend előtt foglalkozott Németh Istvánnal és a Fejér megyei pártbizottsággal. Határozatban marasztalták el a megyei titkárt, és utasították a KV Káderosztályát, hogy Németh múltját vizsgálják felül. Az SZB utasított valamennyi megyei bizottságot, hogy a határozat megismerése után az üggyel foglalkozzanak.[46] Az augusztus 9-én tartott megyei pártbizottsági ülésen az SZB részéről két fő vett részt. Az eredetileg megfigyelőként jelen lévő központi küldöttek, az értekezletet félbeszakítva, élesen kritizálták a megyei bizottság és vezetőjének munkamódszerét. Hibaként rótták fel, hogy egy alkalommal a bizottságban hat-nyolc napirendi pontot is letárgyalnak, de csak felületesen. Megállapították, hogy „ez a munkastílus, amellyel az elvtársak dolgoznak, végeredményben Német[h] elvtárs munkastílusa". „Hibásnak" találták Németh magatartását is, és kijelentették, hogy az ő hibájából szűnt meg a politikai munkatársak önállósága, és ez eredményezte a kritikai érzék hiányát. Kijelentették, „hogy amilyen módszerrel dolgozik a megyei titkár, olyan módszerrel dolgozik a megyei bizottság, de úgy dolgoznak lefelé is". Ezzel tulajdonképpen egy személyben tették felelőssé Némethet minden a megyében jelentkező mulasztásért. Ezt követően az értekezletnek ez a része személyeskedésbe hajló vitával zárult, majd határozat született arról, hogy a megyei titkár az augusztusi bizottsági ülésen a járási titkárok előtt gyakoroljon önkritikát.[47] Németh augusztus 22-én ugyan önkritikát gyakorolt, ám ezzel eltávolítását már nem tudta elkerülni.[48] 1949. október 5-én a titkárság a káderosztály előterjesztése alapján a Fejér megyei bizottság élére Németh

[44] MNL FML IV. 402. a) 1948. december 6.

[45] Visszaemlékezések szerint Németh több esetben kapott pártbüntetést (egy alkalommal a megyei bizottságon tartott éberségi vizsgálat után Németh István és Csapó Ferenc is szigorú megrovásban részesült). Munkájával, politikai felkészültségével, magatartásával a központi szervek (különösen a Szervezési Osztály) elégedetlenek voltak. MNL FML Könyvtár kézirattár. 859. Bánki János visszaemlékezése, 15–16.

[46] Az SZB határozata.http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID= 5064353 &MT=1 2010. június 16.

[47] MNL FML XXXV. 1. MDP PB 1949. augusztus 9.

[48] A megyei titkár leváltására nemcsak Fejér megyében, hanem 1949 augusztusában Nógrádban is sor került. Ozsvárt 1976, 59–60.

István helyett Sebes Imrét[49] nevezte ki. Sebes az október 31-ei pártbizottsági ülésen mutatkozott be és vette át a vezetést.[50] Visszaemlékezések szerint Németh István Fejér megyei felmentése után a Földművelésügyi Minisztériumban kapott beosztást.[51]

Az új megyei titkár szintén nem rendelkezett megyei kötődésekkel. Sebes Imre (1910–1964) Szeghalmon, értelmiségi, nyolcgyermekes családban az ötödik fiúként született, apja tanító volt. Békéscsabán kereskedelmi érettségit tett, majd a fővárosban a Gerber & Virág Harisnyagyárba szegődött tanoncnak. A hat fiútestvérből mindegyik a kommunista mozgalomban tevékenykedett. Imre harisnyagyári munkásként az 1930-as évek elején lépett be a kommunista pártba. 1932-től 1934-ig sorkatonai szolgálatot teljesített, majd a Star Kötőszövő Gyár textilmunkása lett, végül 1935. májusban illegalitásba vonult. 1937-ben Franciaországon keresztül Spanyolországba ment, ahol Sándor bátyjával együtt 1938 februárjától az első század párttitkáraként részt vett a polgárháborúban. A háború után Franciaországba internálták, ahol két évet töltött, majd megszökött, és Grenoble-ban bekapcsolódott az illegális mozgalomba. Itt ismerte meg és vette feleségül Schillinger Ilonát. 1945. februárban Sándorral együtt tértek haza. Imre a párt Központi Vezetőségében kapott munkát 1947-ig, amikor az Észak-Pest megyei pártbizottság élére került. 1949. október 5-én a titkárság a Káderosztály előterjesztése alapján a Fejér megyei bizottság élére Németh István helyett Sebes Imrét nevezte ki. Sebes az október 31-ei pártbizottsági ülésen mutatkozott be és vette át a vezetést. 1950 augusztusában egyéves pártfőiskolára került, helyette a Heves megyéből áthelyezett Csuhaj Ferenc[52] (akit kortársai gyenge felkészült-

[49] Sebes Imre testvérével és Rajk Lászlóval együtt harcolt a spanyol polgárháborúban. 1947-től az Észak-Pest megyei pártbizottság élén állt. A Rajk-per előkészítése során, mint volt spanyolosról, az ÁVH róla is adatokat próbált gyűjteni, ám végül nem került sor a letartóztatására. Elképzelhető, hogy áthelyezése összefügg a persorozattal.

[50] MNL FML XXXV. 1. MDP PB 1949. október 31.

[51] MNL FML XXXV. 132. Németh István, személyi anyag.

[52] Csuhaj Ferenc (1916–1990) Bekölcén született munkáscsaládban. Tizenöt évesen elhelyezkedett a Borsodnádasdi Lemezgyárban, s egészen 1949-ig itt dolgozott hengerész munkakörben. 1939 és 1941 között tényleges katonai szolgálatát töltötte, majd tartalékosként többször is a frontra vezényelték, ahol szakaszvezetőként teljesített szolgálatot. 1944 nyarán megsebesült, hadikórházba került, ahonnan megszökött, s hazatért Bekölcére. A szovjet csapatok bevonulása után a lemezgyárban és a községben is létrehozták a Magyar Kommunista Párt alapszervezetét. 1948 novemberében nevezték ki a Borsodnádasdi Lemezgyár versenytitkárából megyei termelési felelőssé. 1949-ben a Heves megyei kommunista pártbizottság apparátusába került, ahol előbb ipari, majd szervezési osztályvezetőként dolgozott. Az egyéves pártiskola elvégzése után 1950 és 1951 között az MDP Fejér Megyei Pártbizottságának titkári funkcióját töltötte be, majd az MDP (később MSZMP) Központi Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályán dolgozott instruktorként 1962 szeptemberéig. Közben felvételt nyert a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem levelező tagozatára, amelyből három évet végzett el. Később a pártfőiskola egyéves továbbképzőjét, ezt követően a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát végezte el, majd 1959 és 1962 között a Szovjetunió Kommunista Pártja főiskoláján tanult. 1962. október 1-jétől 1965. július 20-ig a Heves Megyei Tanács vb-titkári posztját töltötte be. 1962-től az MSZMP Heves Megyei Bizottságának a tagja, 1965-től az egri Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem osztályvezető tanára volt. A megyei tanácstól a Heves Megyei Szeszipari Vállalat élére került, ahol 1975-ig, nyugdíjba vonulásáig dolgozott. 1990-ben hunyt el Egerben. Csuhaj Ferenc, életrajz. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3819&catid=70%3Acs&Itemid=67&lang=en 2016. augusztus 18.

ségű, önálló véleménnyel nem rendelkező embernek tartottak)[53] lett a megyei titkár. Csuhaj átvette Sebes helyét a megyei tanács vb-ben is.[54]

Sebes Imre vezetési módszereit illetően először 1953-ban, a Nagy Imre-i fordulat idején volt kénytelen önkritikát gyakorolni. Sebes a központi irányelvek szerint minden baj forrását a kollektív vezetés hiányában látta. Megállapította, hogy a megyei pártbizottság elszakadt a választmánytól, és helytelenül a pártbizottságot tették a megye legfőbb szervévé. Magára vállalta a felelősséget azért, hogy a választmány nem töltötte be funkcióját, és nem működött a pártbizottság ellenőrző szerveként. A helyzet – mint mondta – az alsóbb pártválasztmányok esetében még kaotikusabb volt. Szerepük természetesen ezeknek is csak formalitásokra korlátozódott, sőt egyes esetekben (például Sztálinvárosban a Mélyépítő Vállalatnál) a pártbizottság mellett meg sem választották őket. Sebes kifejtette, hogy minden szinten szükség van a választmányi tagok jogainak visszaállítására, ezzel is segítve a vezetés és a tömegek közti kapcsolat elmélyítését.

A kollektív vezetés hiányára példaként hozta fel, hogy nem minden megyebizottsági tag volt egyformán aktív az ülések során. A jegyzőkönyvet olvasva egyértelművé válik, hogy a megyei bizottságon belül Sebes mellett Halmi Ferenc (megyei szervezőtitkár) és Szücs Imre (agitprop titkár) dominált, akik a többieket nem hagyták a vezetésbe belefolyni, sőt gyakran lekicsinylő megjegyzéseket tettek rájuk. Sebes a központba, ellenőrzésre küldendő jegyzőkönyveket is úgy készíttette el, hogy az csak a titkári összefoglalót tartalmazza, abban más bizottsági tagok észrevétele, hozzászólása nem lehetett benne.

A megyebizottság vezetésében mutatkozó hibáknak tudta be, hogy az alsóbb pártszervekben is hasonló hiányosságok mutatkoztak, és nem egy helyen a vezetés csupán néhány emberre korlátozódott. Külön kiemelte Földes Lászlót, a sztálinvárosi pártbizottság titkárát,[55] aki „körül klikk alakult ki", és aki „a pártbizottság néhány tagját vonta csak be több esetben fontos kérdések eldöntésébe". Földest hibásnak látta abban is, hogy nem akarta elfogadni a bírálatot, sőt azt állította magáról, „hogy neki, mint régi tapasztalt pártmunkásnak nincs szüksége bírálatra".[56] Sebes hasonló kritikával illette a leváltott Sárbogárdi járási titkárt is, neki tudta be, hogy a „pártbizottságon belül komoly erkölcsi züllés volt".

A pártapparátus munkatársai sem maradtak bírálat nélkül. Sebes szerint az apparátus tagjai és az osztályvezetők gyakran utasították – nemegyszer gorombán – az alsóbb fokú választott pártszerveket, amire egyébként – elméletben legalábbis – nem lett volna joguk.

[53] MNL FML Könyvtár kézirattár. 859. Bánki János visszaemlékezése, 17.

[54] Csuhaj Ferenc olyannyira ismeretlen volt a megyében, hogy a megyei tanács jegyzőkönyveiben megválasztásakor és még a következő vb-jegyzőkönyvben is Csuhaj Imreként szerepel. MNL FML XXIII. 2. a) 1950. augusztus 29.

[55] A sors fintora, hogy miután 1956. október végén Sebes elhagyta a megyét, a pártközpontban Földes Lászlónál jelentkezett, hogy felajánlja szolgálatait. Hegedüs 1970, 211.

[56] Földes bírálata nem érhette váratlanul a választmányt, hiszen július 22-én, a *Szabad Népben* háromhasábos írás jelent meg, amely előbb a város és a vasmű építésének jelentőségét hangsúlyozta, majd élesen bírálta a sztálinvárosi pártbizottságot és annak vezetőjét is. Földes 1984, 207–208.

Itt az agitációs és propagandaosztályt és Szücs osztályvezetőt emelte ki, akik gyakran a járási pártbizottságokat utasítgatták.

Sebes nemcsak Földes esetében hiányolta a bírálatot és önbírálatot, saját magát tartotta felelősnek azért, hogy a megyebizottságon belül nem fejlődött ki az önbírálat szelleme, az alulról jövő bírálatot és „a párttagok jogos kritikáját siránkozásnak bélyegezte". Elismerte – ha csak szűk körben is –, hogy a pártdemokrácia mint olyan nem létezik, és a megyebizottság rendszeresen kinevezés útján állította be a funkcionáriusokat (példaként Hegedüs Péter bizottsági tagot hozta fel, akit egy éve, kinevezés útján delegáltak a pártbizottságba, de őt azóta a választmány meg sem választotta).[57] Az események Sebes pozícióját nem ingatták meg, továbbra is a megyei pártbizottság élén tevékenykedett egészen a forradalom kitöréséig.

Sebes Imre a forradalom alatt elhagyta Székesfehérvárt, és Budapestre távozott. A korszakban és azt követően is számtalan legenda keringett Sebes távozása körül. A forradalom alatt elterjedt, hogy nagy összegű készpénzzel az osztrák határon fogták el, ám ez nem igaz. Az tény, hogy a forradalom időszakában, október 26-án Sebes lemondott, amivel a helyi vezetők egyetértettek, és Bánki Imrét bízták meg a titkári teendőkkel. Sebes Imre személye és jelenléte azonban továbbra is komoly feszültségeket generált, ezért a párt vb egyetértésével olyan döntés született, hogy Budapestre távozzon. Az utazása előtt Bánki Imre tudtával összesen 21 ezer forintot vett fel a pártpénztárából, ebből saját részére 10 ezret, a vele ott tartózkodó Dénes István (volt Zala megyei titkár) részére szintén 10 ezret, továbbá 1000 forintot Papp Károly központi instruktornak. Sebes ezután 29-én családjával együtt Budapestre utazott, majd 30-án a pártközpontban jelentkezett, de ott a forradalom alatt nem tudták foglalkoztatni, csak november 16-án került alezredesi rendfokozatban a Belügyminisztérium Politikai Főosztály Személyzeti Osztályának élére, majd a BM Anyagi Terület párttitkáraként dolgozott. 1964. január 25-én halt meg.[58]

A Fejér Megyei MSZMP Ideiglenes Bizottságának tagjai a forradalom után Sebes Imrét megvádolták azzal, hogy nem viselkedett „megfelelően" az események során. Ennek következtében a párt vizsgálatot indított, és igyekeztek feltárni Sebesnek a forradalom alatti magatartását. A tanúkihallgatások és a Sebes Imre által írt igazoló jelentés után megállapították, hogy az ellene felhozott vádak, pletykák nem igazak, és a tőle elvárható módon viselkedett. A felvett pénzzel november 4-e után elszámolt. Sebes „megvádolása" valószínűleg a Fejér megyében zajló hatalmi harc egyik eleme volt. A forradalom alatt, Sebes lemondása után Bánki János lett a párt megyei bizottságának titkára.[59] Bánki János (1920–?) Debrecenben született, munkáscsaládban. 1946-ig munkásként dolgozott Csepelen és Budapesten. 1945-ben lépett be a kommunista pártba. Fejér megyében 1947–1948-ban pártiskola-vezető volt, majd agitprop és szervezőtitkár. 1954-től székesfehérvári pb-titkár, 1956 októberében megyei titkár, majd 1956. november 5-től 1957. január 16-ig a megyei

[57] MNL FML XXXV. 1. MDP Választmány. 1953. augusztus 23.

[58] Sebes Imre, életrajz. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5782&catid=86%3As&Itemid=67&lang=hu 2016. augusztus 18.

[59] MNL FML XXXV. 132. Sebes Imre, személyi anyag.

intézőbizottság elnöke. 1957 és 1961 között a városi tanács elnökhelyettese. 1961-től 1980-ig, nyugdíjazásáig a Fejér Megyei Vízművek igazgatója.[60]

Bánki a forradalmat követő hatalmi csatározásokból vesztesen került ki, a kormánybiztos, pártösszekötő Cseterki Lajos a kezdetektől bizalmatlan volt vele szemben, és a pártközpontban mindent megtett az eltávolítása érdekében. 1956 decemberében olyan tartalmú feljegyzést juttatott el a központi intézőbizottságnak, amelyben Bánkit opportunista embernek nevezte, aki az „olcsó népszerűsége érdekében elvtelen kompromisszumokat köt". Javasolta a leváltását és a megyei bizottság megerősítését. Erre sor is került, és a megyei bizottság élére – nem meglepő módon – magát a feljelentőt, Cseterki Lajost nevezték ki. Cseterki Lajos (1921–1983) Nagyborszón munkáscsaládban született, gimnáziumi tanulmányai után tanítóképzőt végzett, és tanítóként dolgozott. 1943-tól katonaként szolgált, de átszökött a szovjetekhez, antifasiszta iskolákat végzett, belépett a pártba, 1947-ig a Szovjetunióban élt. Hazatérve előbb a Szakszervezetek Országos Tanácsa Központi Iskolában tanított, majd az iskola vezetője lett. 1950-től az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Pártfőiskolájának tanárává nevezték ki. 1951-től előbb a Pedagógus Szakszervezet titkára, majd főtitkára, 1953. március 1-jétől a SZOT titkára lett. 1956 novemberétől Fejér megyei pártösszekötő, majd 1957. januártól az MSZMP Fejér Megyei Intéző Bizottság elnöke, illetve 1957. júniustól a megyei pártbizottság első titkára volt. 1959. decemberben beválasztották az MSZMP Központi Bizottságába. 1961. októberben a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártbizottság élére helyezték. 1962-től 1966-ig a Politikai Bizottság póttagja, 1963-tól 1967-ig a KB kulturális titkára volt. 1966-ban tagja lett a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának. 1967-től nyugállományba vonulásáig az Elnöki Tanács titkára. 1958-tól haláláig országgyűlési képviselő is volt.[61]

Miután Cseterkit 1961-ben áthelyezték, utódja Juhász János lett. Juhász János (1921–1984) Miskolcon született munkáscsaládban, a polgári iskola elvégzését követően esztergályosként, lakatosként dolgozott. 1951-ben a kohászati főiskolán mérnöki tanulmányokat folytatott és diplomázott. Ekkor került a Dunai Vasműbe, ahol előbb a szakmájában dolgozott, majd függetlenített pártmunkás lett. Előbb a vasműben, majd Dunaújvárosban töltötte be az első titkári pozíciót. 1955 és 1957 között a Szovjetunióban tanult pártfőiskolán, ezt követően nevezték ki városi titkárnak. 1961 szeptemberében választották meg a megyei pártbizottság élére, amely posztot 1966 nyaráig töltötte be. Ekkor az MSZMP Politikai Bizottsága megállapította, hogy Juhász „ugyan nagy igyekezettel dolgozik, de vezető készsége és határozottsága nem megfelelő. A politikailag bonyolult és döntésre megérett káderkérdésekben bizonytalan és nehézkes". Felrótták neki azt is, hogy nem költözött Székesfehérvárra. Leváltását követően a Székesfehérvári Könnyűfémmű igazgatói posztját töltötte be 1981-es nyugdíjazásáig.[62]

[60] MNL FML Könyvtár kézirattár. 859. Bánki János visszaemlékezése.
[61] Cseterki Lajos, életrajz. https://www.neb.hu/asset/phpX0vtZC.pdf 2016. augusztus 18.
[62] MNL FML XXXV. 132. Juhász János, személyi anyag.

Összegzés

A pártvezetés élén – ezen csak a megyei titkárt értve – látszik, hogy 1946 és 1966 között senki nem bírt megyei kötődéssel. Az ide-„helyezett" káderek, Cseterki Lajos kivételével, nem futottak be látványos karriert, pártpolitikusi pályájuk jellemzően Fejér megyében lezárult, és valamely vállalat élén folytatták tovább a munkát. A tipikus Fejér megyei titkár pályaképe tehát a következőképpen rajzolható meg: nem megyei születésű, megbízható, zömében nem túl képzett kommunista, aki pártutasításra jött a megyébe. Hosszabb-rövidebb időt töltött el a megyei pártbizottság élén, majd leváltották, de általában nem pártvonalon kínáltak neki állást, így valamely helyi vállalat élére került, ahol aztán nyugállományba vonulásáig tevékenykedett. Bánki János és Juhász János kivételével minden megyei titkár leváltását, felmentését követően elkerült a megyéből, a fent említett két személy azonban továbbra is itt maradt nyugállományba vonulása után is.

Nem túlzás azt a következtetést levonni, hogy a Fejér megyei párt- és tanácsi megbízatás nem volt „ugródeszka" a káderek számára, jellemzően a politikai karrierjük végét jelentette. Ennek okát – többek között – a személyi állomány gyengeségében, az idehelyezett funkcionáriusok felkészületlenségében, tapasztalatlanságában, illetve a helyismeret hiányában kell keresnünk. Belejátszhattak még bukásukba a Fejér megyében tapasztalható állapotok, a helyi, alsóbb fokú vezetők ellenállása, a görcsös megfelelni akarás, amelyet súlyosbítottak a központi elvárásokban tapasztalható ellentmondások is. Igazán nagy formátumú, kiugró karriert befutó politikus nem akadt a megyei vezetők között, meglévő politikai kapcsolatrendszerüket nem tudták kamatoztatni, sőt nagy részük ilyennel nem is rendelkezett. Sebes Imre is inkább „menekülő" útnak tekinthetett a Fejér megyei megbízatására, Rajk László kivégzése után egyértelműen kiszorult a nagypolitikából, testvérei által biztosított kapcsolati tőkéjét láthatólag nem tudta kihasználni. Ettől függetlenül a korszakban, megyei szinten, az egyik legerősebb és legbefolyásosabb vezetőként tarthatjuk számon. A megyei vezetők érdekérvényesítő képessége tehát mind saját sorsuk tekintetében, mind a megye tekintetében nem volt jelentős.

Elgondolkodtató, hogy a kétségtelenül stratégiai jelentőségű Fejér megye (jelentős ipari beruházások, a főváros közelsége, jelentős közlekedési, vasúti csomópont stb.) első számú vezetői sem tanácsi, sem pártvonalon nem számítottak kiemelkedő személyiségeknek. Emiatt azonban nem is kapott megkülönböztetett figyelmet Fejér megye, ami a korszak történelmének ismeretében – ma már elmondható – talán nem is akkora probléma.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
IV. 402. a) Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek
XXIII. 1. a) Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek
XXIII. 2. a) Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai, végrehajtó bizottság jegyzőkönyvei
XXIII. 3. c) Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Titkárságának iratai, Személyügyi iratok
XXXV. 1. MDP Fejér Megyei Bizottságának iratai
XXXV. 51. MSZMP Fejér Megyei Bizottságának és alapszervezeteinek iratai
XXXV. 132. MSZMP Személyi iratok

Felhasznált irodalom

Bödő István–Czetz Balázs 2009: *„Ígéretekből nem lesz demokrácia!" Dokumentumok Fejér megye történetének tanulmányozásához 1945–1948.* Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár.

Czetz Balázs 2011: *Fejér Megye története a Magyar Dolgozók Pártja dokumentumainak tükrében 1948–1953.* PhD-értekezés.

Csizmadia Andor 1976: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Csurgai Horváth József (szerk.) 1996: *„Egy nép kiáltott, aztán csend lett." Az 1956-os forradalom Székesfehérváron.* Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára.

Farkas Gábor 1989: *Törvényhatósági és községi önkormányzatok IV. 1945–1950.* Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára.

Farkas Gábor 2000: Fejér vármegyei történeti archontológia. In *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve 29.,* szerk. Fitz József–Fülöp Gyula, Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Farkas Gábor 2003: Fejér vármegyei történeti archontológia. In *Alba Regia. Szent István Király Múzeum Évkönyve 32.,* szerk. Fitz József–Fülöp Gyula, Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Földes László 1984: *A második vonalban.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Gyarmati György 1991: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években... *Valóság,* 1991/2. 51–63.

Gyarmati György 1998: Káderpolitika a Rákosi-korszak tanácsrendszerében, 1950–1953. *Magyar Tudomány,* 1998/10. 1183–1194.

Hegedüs Sándor 1970: Sebes Imre. *Párttörténeti Közlemények,* 1970 (16) 3. 198–211.

Kopasz Gábor 1975: A népi demokratikus viszonyok kialakulása és fejlődése Székesfehérvárott (1945–1948). *Fejér Megyei Szemle,* 1975/1. 23–104.

Ozsvárt Lőrinc 1976: A Magyar Dolgozók Pártja szervezet-története Nógrád megyében. In *Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára.* 1976/6.

Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris Kiadó.

CSEH DÁNIEL

„Az embereket ne csereberéljük"

A jászberényi pártelit összetételének változásai és karriermintái (1946–1961)

Intenció

Tanulmányomban[1] arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a jászberényi pártelit kiválasztódásának-kiválasztásának mechanizmusait, a formális testületek tagjainak fluktuációját, az ágensek interperszonális és közösségi interakcióit, valamint hogy klasszifikáljam a vezetők karriermintáit az 1950-es években. A témamegjelölés – már csak szóhasználata miatt is – részletesebb kifejtésre szorul. Mindenekelőtt tisztázni kívánom az elit társadalomtörténetben használatos fogalmát és meghatározni annak alkalmazhatóságát a vonatkozó időintervallumban.

A kutatás során elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtam: az MKP megyei vezetésének jászberényi dossziéjára, a jászberényi MDP apparátusi irataira és testületi jegyzőkönyveire, valamint az MSZMP megyei káderanyagára. A primer források mellett a munkásmozgalom helyi emblematikus alakjainak visszaemlékezéseit is felhasználtam adatkiegészítésre, többoldalú bemutatásra, vagy épp az önreflexív apológia nyelvi formáinak rögzítésére.

A témának ez idáig nem készült szakirodalmi feldolgozása, de archontológiai vagy prozopográfiai igényű forrásközlés sem áll a rendelkezésünkre. A jászberényi párttitkárok, tanácselnökök legélénkebben még mindig a helyi kollektív emlékezetben vannak jelen, de az ilyen adatgyűjtés szükségszerűen részleges és pontatlan eredményekhez vezet. A város 1945 utáni történetét tárgyaló helyi szakmunkák egészen más irányból közelítenek a vonatkozó időintervallumhoz. A kezdeti évtizedek ideológiai meghatározottságú és korlátozott forráshozzáféréssel bíró szerzők által írt művei[2] után az újabb szakirodalmak jellemzően tematikus szempontokat (például gazdaság- és társadalomtörténet) érvényesítenek.[3]

---

[1] A címben szereplő idézet egy jászberényi párttagtól való, aki így akarta lebeszélni a tanácselnököt két iskolaigazgató elmozdításáról. MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb IB/VB 1957. január 3.–1957. november 21. 65.

[2] JMA 208-79. Erdész 1956; Nagy–Tóth 1970.

[3] Besenyi 1998; Cseh 2015a; Csönge 2010; Csönge 2011; Csönge 2016.

Szemantikai kérdések – elitek és nómenklatúra

Az interpretáció megalkotásának elengedhetetlen előfeltétele – s egyben nehezen abszolválható volta miatt gátja is – a terminus technicusok szemantikai pontosítása és magyar történeti kontextusba helyezése. Nem okozunk meglepetést azzal, hogy az elit kifejezés általános definíciós kísérletén túl a létező szocializmus időszakában való alkalmazhatóságát firtatjuk, valamint a pártelit – ha oda lyukadunk ki a végén, hogy mégiscsak használhatjuk a kifejezést – és a nómenklatúra közti klasszifikációs különbséget próbáljuk megragadni.

Igen sok elitdefiníció létezik, de abban mind megegyezik, hogy az elit egy konstruált kétdimenziós társadalmi (alrendszer-) modell csúcsán elhelyezkedő személyek – formális vagy informális – összessége,[4] valamint abban, hogy az elit valamilyen – implicit (például munkalehetőség biztosítása) vagy explicit (például hatósági kényszerítő eszközök birtoklása) – módon befolyásolni tudja az „alatta" elhelyezkedők, vagyis a társadalom életét.[5] Ezek alapján az elitet – a vizuális konstrukcióban való elhelyezkedése és a társadalommal való interakcióinak jellege okán – funkcionális értelemben nevezhetjük vezetőrétegnek. A társadalomtörténészek, (történeti) szociológusok – diszciplínájukból fakadóan – leírni próbálták az elit társadalmi egzisztálását, míg mások, filozófusok, közírók, elvárásokat is megfogalmaztak az elittel kapcsolatban. Utóbbiak tehát nem leírni akarták, hogy milyen az elit, hanem – habitusuktól függően – vagy megmondani, hogy milyen legyen az elit, vagy kijelentő mondataikba csempészett moralizálással kívántak (lelkiismereti) nyomást gyakorolni a vezetőkre, illetve elvárási horizontokat nyújtani a társadalomnak.[6]

A következő módszertani kihívás az elit körülhatárolása, az elitbe kerülési kritériumok meghatározása és az elittagok identifikálása. Vilfredo Pareto szerint azok tekinthetők az elitbe tartozóknak, „akiknek a legmagasabb indexszámuk van abban az ágazatban, melyben tevékenységüket kifejtik".[7] Kettéosztja az elitet aszerint, hogy szerepet játszanak-e a kormányzásban, vagy sem. Előbbit kormányzó elitnek, utóbbit nem kormányzó elitnek nevezi el. S bár pozíciók betöltéséhez, státuszok, privilégiumok birtoklásához köti az elittagságot, mégis érzékeli, hogy az elitségnek a befolyásolási képesség a végső szubsztanciája, hiszen megjegyzi, hogy „egy híres sakkjátékos például bizonyosan

[4] Lenski ekképpen fogalmaz – nyilván maga mögött tudva és ismerve az elit-körülhatárolás évtizedes dilemmáit – a generális absztrakció igényével: „bármely társadalmi egység legmagasabb rangsorbeli szegmense, legyen az egy osztály vagy a társadalom egésze, tetszés szerinti kritérium alapján csoportosítva". (Lenski 1999, 320.)

[5] Lengyel György szerint az elittagoknak „módjukban áll, hogy a társadalmi újratermelési folyamatokat személyes döntéseikkel és véleményeikkel befolyásolják". (Lengyel 1993, 15.)

[6] Bibó István őszinte társadalomjobbító attitűddel rendelkezett, ezért a pragmatikus hatalomgyakorlásról szóló diskurzusok mellett naivnak tűnhet az általa vágyott elit képe, amelynek „legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon". (Bibó 1990, 226.)

[7] Pareto 1982, 278.

az elithez tartozik", illetve hogy „a nagy hatalmú politikusok szeretői gyakran tartoznak az elithez akár szépségük, akár szellemi adottságaik révén".[8] Ezáltal – talán eredeti szándékán kívül – megnyitja az utat a formális és az informális elit elkülönítését célzó kutatói próbálkozások előtt.

Charles Wright Mills az Amerikai Egyesült Államok második világháború utáni elitjét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az uralkodó elitet három szegmentum dinamikája határozza meg: a politikai, a gazdasági és a katonai rendek előretörése.[9] Következetesen az „uralkodó elit" fogalmát használja az „uralkodó osztály"-é helyett, azzal érvelve, hogy az osztály vagyoni (gazdaságszociológiai) kategória, így az uralkodó osztály azt jelentené, hogy valamely társadalmi horizontális réteg uralkodik a többi fölött, míg valójában a vezetőréteg több osztályból is rekrutálódhat.[10] Mills nem foglalkozik behatóbban az egyes elitekkel, hanem egységes konstrukcióba rendezve kívánja bemutatni az állam (és így az állampolgárok) életét befolyásolók körét.

A szociológia, illetve a szociológiai módszerekkel dolgozó társadalomtudományos munkák – főként Anthony Giddens nyomán – kizárólag pozicionális elitekről beszélnek. Más társadalomtörténeti közelítésben a formális pozíciókat nem birtokló egyének körét is lehet elitnek nevezni, ha az adott társadalmi, gazdasági, kulturális vagy épp politikai szegmentumban releváns szereppel és így a közösséget befolyásoló hatással bírtak. Még Gerhard Emmanuel Lenski is, aki szintén a szociológia felől közelített az elitkutatáshoz, ekképpen fogalmaz: „az elitek […] a legtöbb hatalommal (vagy kiváltsággal, presztízzsel) bíró osztályszegmens".[11] Mivel azonban a „hatás", a „presztízs" nehezen kvantifikálható, szubjektív értékítéletekkel és intuitív elemekkel is telített aspektus, ezért az elitkutatásokban csak marginális szerep jut a pozícióval nem rendelkező személyek kategorizálásának. Nem jelen dolgozat feladata a szemléletek vitájának eldöntése, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy megfelelő forrásadottságok és miliőismeret híján célszerűbb az összeírásokból, hivatali névjegyzékekből is rekonstruálható pozíciók körére szűkíteni az elitvizsgálatot. Ám abban az esetben, ha rendelkezésre állnak az informális befolyást is megörökítő, ábrázoló források (ideértve a sajtótermékeken, eladási listákon, nézettségi indexeken át a szépirodalmi művekig és a visszaemlékezésekig mindent), akkor vállalkozhatunk egy kitágított elitkonstrukció alkalmazására, ugyanakkor rögzítve a formális és az informális elit körülhatárolásának eltérő módszereit és forrásbázisát.

Mára közmegegyezés van a tekintetben, hogy nem (egy) elitről, hanem elitekről beszélünk a vizsgálódások során. Mivel több különböző elitklasszifikáció volt forgalomban az 1970-es évekig, könnyen belátható volt, hogy ha az elit egy kutatói konstrukció (vagy ösztönös társadalmi percepció), akkor annyi elit lehet, ahány társadalmi alrendszert vagy funkciót tartunk megkülönböztetésre érdemesnek, hiszen mindegyiknek lehet egy képzelt

[8] Pareto 1982, 278.

[9] Pareto 1982, 281–282.

[10] Mills 1972, 283.

[11] Lenski 1999, 320.

rangsora, annak pedig felső kevés százaléka. A társadalomtudományos felosztás alapján beszélhetünk politikai, gazdasági, társadalmi/kulturális elitcsoportokról. A magyar városi elitkutatásban elsőként Timár Lajos fogalmazta meg ezt a hármas osztatúságot,[12] amit Szilágyi Zsolt némileg módosítva átvett, és további vetületek szerint kombinálva alakította ki a saját elitkoncepcióját a Horthy-kori Kecskemétre vonatkozóan.[13]

Összefoglalóan annyit tehát elmondhatunk az elitről általában, hogy a társadalomra befolyással bíró, valamely ismérvekkel kimagasló mértékben rendelkező emberek konstruált csoportja. A polgári kor elitjébe való bekerülés – elvileg – normatív alapon történt, tehát az elit rekrutálódott a társadalomból.

1945 után néhány hónap, néhány év leforgása alatt a szovjet támogatást élvező és utasítást végrehajtó kommunisták deklasszálták a tradicionális magyar elitet, és csírájában fojtották el az átmenet évei alatt kibontakozni-túlélni próbáló régi-újat. A kommunisták nem pusztán elitváltást hajtottak végre, hanem óriási emberi és anyagi károkat okozva megszüntették a magyar társadalomszerkezetnek azokat a rekrutációs alapjait és csatornáit, amelyek az elit(újra)képződést biztosították. Az első lépés volt a mezőgazdasági vagyoni elit megfosztása az egzisztenciális létalapjától a földosztás keretében. Ez nemcsak a magántulajdonhoz való jog durva megsértése volt (kárpótlás nélküli – nemzetbiztonsági szempontból – indokolatlan és aránytalan kisajátításról beszélünk), hanem nemzetgazdaságilag is egy önpusztító aktus, mivel az eszközállománnyal és szakértelemmel nem rendelkező újbirtokosok csak a töredékét tudták megtermelni, mint korábban a közép- és a nagybirtokok. A második lépés az államosítások sorozata volt, amivel a pozicionális gazdasági elitet deklasszálták. A harmadik állomás ezzel párhuzamosan a közéleti pluralizmus, a többpártrendszer felszámolása volt, amivel megszüntették a politikai elit hagyományos működési terét. A kötelező állami ideológia indoktrinálásával ellehetetlenítették a társadalmi elit funkcionálását is.

Az 1950-es évek elejére totális állami diktatúrát építettek ki, ahol minden társadalmi autonómia megszűnt, minden társadalmi-gazdasági folyamatot a párt irányított, minden pozícióba a párt helyezett kizárólag a párthűség alapján kádereket (nómenklatúra-rendszer). Megszűntek a társadalmi alrendszerek is, állami alrendszerekké váltak, és az életterek államosításával magát a társadalmat is államosították.[14] S ahol nincs társadalmi önszerveződés, ott ontológiailag nem is lehet elitrekrutáció. De akkor mégis minek tekintsük az egypárti diktatúra különböző szinteken lévő vezetőrétegét, mi különbözteti meg őket az elittől?[15]

[12] Timár 1993.

[13] Szilágyi városirányítási, gazdasági és társadalmi elitről beszélt. Bevezette a formális és informális elit típusát, amelyek tovább bonthatják az előbbi kategóriákat, valamint a több funkcionális elitfőcsoportba tartozó személyek körére a multifunkcionális elit fogalmakat használta. (Nem keverendő össze a multipozicionális elittel, amely az egy adott elitcsoporton belül több pozíciót birtokló személyek körét jelöli.) Szilágyi 2011, 200–211, 245.

[14] Gyarmati 2009.

[15] Lásd Huszár 2007, 47. és Gyarmati 2009.

1. Az elit normatív módon és kompetenciaalapon kiválasztódik, a nómenklatúra tagjait kizárólag a párthűség alapján, inkompetencia ellenére is (kontraszelekció) kinevezik.

2. Az elit tagjai autonóm szereplők, pozíciójukon vagy funkciójukban önállóan döntenek, míg a nómenklatúra tagjai végrehajtók.

3. Az elit legitim formális vagy informális pozíciói birtoklásában, a nómenklatúra tagja nem.

4. Az elit végső soron érdekelt az általa vezetett vagy birtokolt entitás racionális működtetésében, míg a nómenklatúratag csak abban, hogy a rábízott feladatot maradéktalanul teljesítse.

Az ellentmondás azzal oldható fel, hogy a pártállami időszakban az elitpozíciókat a nómenklatúra tagjaival töltötték fel. A dichotomikus megfogalmazás a kontinuitás kérdésének beemelésével is árnyalható. Az állandóság, a kiszámíthatóság (és így: az élhetőség) képes rendszer-legitimáló erővel bírni, mint ahogy annak hiánya is legitimitásdeficitet okoz. Egy konkrét példával szemléltetve: egy évtizedekig hivatalban lévő városi párttitkárt – akármennyire is senki nem hívta vagy választotta meg, a túlélési ösztön diktálta konformizmus miatt – is képes megszokni a helyi közösség, de a félévente cserélődő párttitkároknak semmilyen respektusuk nem lesz.

Az 1945 (de különösen az 1948) utáni Magyarországon egyetlen csoportnak volt döntési autonómiája, a párt legfelső vezetőinek (a moszkovitáknak és egy ideig néhány hazai illegálisnak). Ők a pártközösségen belül rendelkeztek döntési kompetenciával, amit úgy értek el, hogy 1945-ben MKP-alapítókként önjelölt módon lettek a párt vezetői, s az újonnan beszervezett párttagságnak erre nem állt módjában rákérdezni. A totális egypártrendszerből pedig következik, hogy pártvezetőkként ők lettek az állam és az „államosított alattvalók"[16] vezetői is. A pártelitet vizsgálva egyértelműen el kell szakadnunk a morális vagy az intellektuális elitkoncepcióktól, mert annak nyilvánvalóan nem felelnének meg, hanem kizárólag pozicionális értelemben lehet a pártelitről gondolkodnunk, egy szigorúan értéksemlegesített formális logikával. Egyúttal fontos hangsúlyozni azt is, hogy szemantikai értelemben csak egy pártelit volt Magyarországon, a csúcsvezetés, mivel ez egy hierarchikus, centralizált entitás volt. Az alsóbb szintek elitpozíciót betöltők csupán végrehajtók voltak, a gyors rotáció és a központi utasítások kényszere miatt az 1950-es években alig rendelkeztek döntési autonómiával, a helyi közösségre való önálló hatásgyakorlás lehetőségével.

[16] Gyarmati 2009.

Előzmény: Jászberény az átmenet éveiben (1945–1948)

Jászberény római katolikus többségű agrárváros volt, amely a 20. század első felére lassan polgárosodni kezdett (modernizációs mutatói szignifikánsan az alföldi átlag fölé helyezték).[17] Középparaszti birtokok tették ki a határ 50%-át, s kisparaszti birtokok a 24%-át.[18] Ennek megfelelően nem alakultak ki a városban óriási vagyoni különbségek, nem jelent meg a tömeges munkanélküliség és az éhínség. A szavazati joggal rendelkező polgárok a dualizmus kora óta a társadalmi-gazdasági folytonosságot megjelenítő, de a lokálpatrióta attitűdnek hízelgő szólamokat hangoztató jelölteket juttattak parlamenti mandátumhoz (például Sipos Orbán, gróf Apponyi Albert).[19] A városirányítási elit meghatározó alakjai a dualizmus második fele óta ugyanazokból a családokból (Koncsek, Friedvalszky, Bathó, Tarnay, Pénzes) kerültek ki, függetlenül attól, hogy pártpolitikai téren egymás riválisai voltak-e, vagy sem. Az 1930-as években a kormánypárt és a kisgazda ellenzék helyi reprezentánsai folytattak egymással politikai harcot a nemzetgyűlési választások alkalmával.[20] A két világháború között nem működött MSZDP[21]-szervezet a városban, mint ahogy nem volt nyilasmozgalom vagy illegális kommunista szervezkedés sem, néhány, szökőévente megrendezett röplaposztó akciótól eltekintve.[22]

A szovjet csapatok közeledtének hírére a város megmaradt tizenkilences kommunistái közül öten (Tóth-György István, Tóth Mihály, Vasas Márton, Suba János, Farkas János)[23] összegyűltek közös moszkvairádió-hallgatásra és helyzetelemzésre, s elhatározták, hogy azonnal felveszik a kapcsolatot a szovjet parancsnokkal, amint megérkezik a városba. A tervük az volt, hogy a Tanácsköztársaság példájára újra létrehoznak egy munkáspártot, amely a szovjetek támogatásával átveszi a hatalmat. Nagy meglepetés érte őket, amikor megtudták, hogy két pártot: egy kommunistát és egy szociáldemokratát kell alapítaniuk,[24] sőt bábáskodniuk kell az NPP[25] megszületésénél is.[26] A jászberényi MKP alapító tagjainak több mint fele tizenkilences kommunista volt,[27] de az SZDP[28] prominensei között is szép számmal találhatunk tizenkilences vagy negyvenötös kommunistát.[29]

[17] Lásd Szilágyi 2015, 115–130, 158–176, 229–312.
[18] Lásd Szilágyi 2015, 115–130, 158–176, 229–312; *Magyar Statisztikai Közlemények,* 105. kötet (1938).
[19] Lásd Cseh 2015b.
[20] *Jász Hírlap,* 1933/10. 1.; *Jász Hírlap,* 1939/23. 1.
[21] Magyarországi Szociáldemokrata Párt.
[22] Nagy–Tóth 1970, 15.
[23] Tóth-interjú 1956, 3.
[24] Tóth-György István visszaemlékezése. Idézi Nagy–Tóth 1970, 26.
[25] Nemzeti Parasztpárt.
[26] Tóth-György István visszaemlékezése. Idézi Nagy–Tóth 1970, 27.
[27] Sebők 2015, 297; Tóth-interjú 1956, 16; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb VB jkv. 1958. jan. 9–1958. júl. 10. 179.
[28] Szociáldemokrata Párt.
[29] MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 1, 5.; Sebők 2015, 297, 300.

A helyi nemzeti bizottság (NB) a szovjet városparancsnok sürgetésére, a kommunisták elképzelései szerint alakult meg. Minden párt egyenlő számú képviselőt delegálhatott a testületbe, azáltal a társadalom legfeljebb 30%-át lefedő, formálisan fragmentált (három pártból álló) baloldal többségbe kerülhetett a 70%-os támogatottsággal rendelkező, de csak két pártba tömörülő kisgazda-dominanciájú jobboldallal szemben.[30] Az NB elnöke az MKP titkára, a tizenkilences Tóth-György István lett, akit a bizottság baloldali-kommunista többsége illegitim módon polgármesternek is megválasztott a korábbi polgármester, Pénzes Sándor törvénytelen lemondatása után.[31]

Minden hatalomtechnikai manőverük (a közigazgatás megtisztítása, a szavazói bázis földhöz juttatása, a sajtó kisajátítása) ellenére mindkét választáson csúfos vereséget szenvedtek a kommunisták, de a teljes baloldali tömb is.[32] A kisgazdapárt felülreprezentáltságának magyarázata a gyűjtőpárttá válásában keresendő. Az eleve 2000 fő körüli (1939-es választási adat) kisgazdapárti szavazóbázishoz hozzáadódott a volt kormánypárt közel 4000 fős tábora, és az újonnan választójogot nyertek közül a parasztság elsöprő többsége a párt mellé állt, csaknem megduplázva a támogatottságát. Agrárproletárság és ipari munkásság híján a baloldal szavazatszerzési lehetőségei igencsak beszűkültek, ráadásul a kommunista pártra még a saját tagsága sem szavazott.[33]

Összességében kijelenthető, hogy a kommunisták rendszerváltó kísérlete demokratikus úton nem sikerült Jászberényben. Minden eredményt, amit elértek (értsd: törvénytelenséget büntetlenül elkövettek), a szovjet hadsereg megfélemlítő jelenlétének köszönhették. Emellett a társadalom folyamatos jelzéseket (például választási eredmények) küldött az önjelölt vezetők felé arról, hogy mit gondol a készülő új hatalomról. Korábbi politikai riválisok vagy az állam gazdasági szerepvállalásáról különbözőképpen gondolkodó csoportok (tradicionális úri elit, birtokos parasztság, kispolgári értelmiségeik, kereskedők, vállalkozók) fogtak össze, és kerültek egy platformra a kisgazdapárt égisze alatt, mivel az az egy győzelemesélyes párt jelenítette meg a magántulajdonra és jogbiztonságra épülő kapitalista modellt, amit nyilván eltérő árnyalatokkal, de a társadalom többsége egyedül élhető rendszerként tudott elképzelni.

Egyetlen állandó: a változás – a pártvezetők rotációja

Az MKP első elnöke/titkára (a fogalomhasználat következetlen a visszaemlékezésekben) Tóth-György István lett, őt követte dr. Csík Péter jászjákóhalmi lakos, majd egy másik jászberényi tizenkilences, Tóth Mihály. Utóbbival elkezdődött a gyors ütemű párttitkárcserék időszaka, aminek eredményeképpen hat év alatt tizenkét párttitkára volt a város-

[30] MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 5.
[31] MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 1945. 03. 01./2–3.; MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 68. 1945. 05. 03.
[32] Hubai 2001a, 74, 79; Hubai 2001b, 165, 189.
[33] Vö. Tóth-interjú 1956, 5; Nagy–Tóth 1970, 83.

nak, s kettő kivételével egyikük sem volt jászberényi származású vagy kötődésű. Mindegyiküket a megye nevezte ki és mozdította el, így a nem jászberényiség megyei döntés következménye volt, aminek hátterében a párthűségen túlnyúló emberi, szakmai kapcsolatok kialakulásától való félelem húzódott meg. A rövid titkári ciklusok viszont nem tették lehetővé a korrumpálódás mellett azt sem, hogy a vezető feltérképezze a helyi viszonyokat, átlássa a személyi összefonódásokat, belelásson az ott élő emberek életvilágaiba, megértse a vágyaikat, a reakcióik mögött rejlő attitűdjeiket stb. (lásd *1. táblázat*).

Tóth Mihály három hónapig, az őt követő Oláh György pedig csak egy hónapig viselhette a tisztséget. A jászberényi MKP első levéltári forrása egy Oláh által a megyei pártbizottságnak írt havi jelentés 1946 decemberéből, amelyben a jászberényi pártszervezet teljes életképtelenségéről tudósít. Illusztris képet ad a fiktív tagság országos jelenségének helyi gyakorlatáról. A párttagok nem végeztek pártmunkát, az alapszervezeti titkárok be sem mentek a párthelyiségbe, nem fejtettek ki propagandatevékenységet, nem volt városi pártsajtó, az egyes intézőbizottságokban helyet foglaló párttagok a saját karrierjüket építették, és nem a pártot stb. A végén rezignáltan megjegyzi, hogy „általában az egész pártszervezet a teljes tönkremenés képét mutatja".[34]

Oláh György sorsa a rossz hír hozójáé lett: a levéltári anyagokból nem derül ki, hogy lemondatták vagy lemondott, esetleg lejárt a mandátuma, és nem választották újra, de Tóth Mihály a visszaemlékezésében így fogalmaz: „Oláh György viszont csak egy hónapig lehetett itt, mert más beosztást kapott".[35] Mindenesetre a levél elküldése után két nappal, 1947. január 1-jén már nem ő, hanem Szabari János volt az MKP jászberényi elnöke. Szabari tisztában volt azzal, hogy őt válságkezelőnek tették meg a párt élére, és neki is hasonló lehet a sorsa, ha nem tud kézzel fogható eredményeket felmutatni. Ebből a kontextusból érthető az 1947. márciusi keltezésű levele, amely egy győzelmi jelentésnek is beillett. Ebben pontról pontra szedte a párttevékenységeket, mintegy demonstrálva fáradhatatlan szerve munkáját és a tagság aktivitását. A levél tanúsága szerint az egyes alapszervezetek hetente gyűltek össze pártoktatásra, megbeszélésre, amely rendezvényeken 50–80 fő vett részt. A nagyobb gyűléseken, ünnepségeken a párttagok létszáma elérte a 300–600 főt is. Aktív volt a párt kulturális tevékenysége is (ünnepségek, táncmulatságok stb.).[36] Szabari két évig volt párttitkár Jászberényben, 1947 januárjától 1949 januárjáig.[37] Felmentése után Baján dolgozott egy állami gazdaság kovácsműhelyének vezetőjeként. 1956-ban valószínűleg már nem élt.[38]

Az új vb-titkár Petyus István lett, akivel igencsak elégedetlen volt a párt vezetése és tagsága. A megyei pártbizottság leváltotta Petyust, s helyére ideiglenesen Boda Józsefnét nevezte ki. A hivatalos vád Petyus ellen a „nem kommunistához való viselkedés" volt.

[34] MNL JNSzML X. 40/h. MKP Jb Titkári jelentések. 1946. december 30.–1948. február 14. 1.
[35] Tóth-interjú 1956, 7.
[36] MNL JNSzML X. 40/h. MKP Jb Titkári jelentések. 1946. december 30.–1948. február 14. 2.
[37] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. január 2.–1950. december 21. 1.
[38] Jegyzőkönyvi forrás híján csak Tóth Mihály 1956-ban lejegyzett visszaemlékezésére és akkori értesüléseire támaszkodhatunk. Tóth-interjú 1956, 7.

A vb-tagok elmondták, hogy nem tartotta a kapcsolatot a pártalapszervezetekkel, a vb-üléseken nem hallgatta meg a kritikákat, s később már ezen gyűlések is elmaradtak. Ez utóbbit a levéltári iratanyag is alátámasztja, hiszen a Szabari 1949. januári lemondását magában foglaló jegyzőkönyv után féléves szünet következik. Az újabb jegyzőkönyv már egy júliusi ülésé, amelyen Boda Józsefné mint ideiglenes titkár elnökölt. A nemtörődömsége a párt megítélését is veszélyeztette, hiszen hagyta, hogy a vb-ülésekről információk szivárogjanak ki.[39] Nehezményezték azt is, hogy „Petyus a polgármesterrel érezte jól magát, ebből az látszik, nem szerette az egyszerű embereket".[40] A későbbiekben visszatérő motívum lesz a régebbi, tanulatlan párttagok kritikáiban az „urizálás" számonkérése.

Az első, megyei szinten „nagy ember" Árvai István volt Jászberényben. Ő évekre biztosította pozitív megítélését a párton belül. Jászberényi kiküldetése előtt és után is a megyénél dolgozott, sőt ő volt az MSZMP első Jászberény járási párttitkára is, tehát Jászberénybe csak rendet tenni küldték. Az egyik legvaskalaposabb jászberényi MKP-alapítótag, Tóth Mihály is elismerően nyilatkozott róla a visszaemlékezéseiben.

> A pártélet és a valóságos fordulat Árvai István titkárságával kezdődött. Ő alapjában változtatta meg az oktatás jellegét, és a kiskirályok önkényeskedő modorát lassan lecsipkedte, anélkül azonban, hogy a kizárásokat folytatta volna. A közigazgatást kézben tartotta. Jóllehet Beszteri Mihály polgármester, jó szándékú kisgazdapárti személy, szint[én] biztosította az [MDP][41] akaratát a közigazgatásban.
>
> Árvai sokat tett azért, hogy az [MDP] szervezete Jászberényben megerősödött és hogy tekintélyt szerzett.[42]

Árvai már az első ülésen (1949. július 21.) kiosztotta a feladatokat: operatív pozíciókat és bizottságokat hozott létre, viszonylag körülírt feladatkörökkel ellátva azokat, például szervezőtitkár, propagandista, szakszervezeti felelős, tömegszervező, termelési felelős, oktatási felelős, kádervezető.[43]

1. táblázat. **A jászberényi kommunista pártok (MKP, MDP, MSZMP) első számú városi vezetői (1944–1970)**

Elnök/párttitkár/ első titkár	Hivatalviselés		Forrás
	Kezdete	Vége	
Tóth-György István	*1944. december 22. után*	*nincs adat*	*NB jkv; Tóth-interjú, 17.*
dr. Csík Péter	*nincs adat*	1946. *augusztus*	*Tóth-interjú, 7.*
Tóth Mihály	1946. *szeptember*	1946. *november*	*Tóth-interjú, 7.*

[39] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. január 2.–1950. december 21. 2.
[40] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. január 2.–1950. december 21. 3.
[41] A visszaemlékezésben tévesen MKP szerepel a párt megnevezése kapcsán, holott 1949-ben már nem létezett MKP, hanem az SZDP-vel 1948-ban egyesülve létrehozott MDP jelentette az állampártot.
[42] Tóth-interjú 1956, 22.
[43] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. január 2.–1950. december 21. 5–7.

Elnök/párttitkár/ első titkár	Hivatalviselés		Forrás
	Kezdete	Vége	
Oláh György	1946. *november*	1946. december 30.	*Tóth-interjú, 7.;* MKP Jbir.
Szabari János	**1947. január 1.**	1949. január 2.	MKP ír.; MDP VB jkv.
Petyus István	1949. április 14.	1949. május 22. *(július 14. előtt)*	MDP titkárjel.; MDP VB jkv.
Boda Józsefné (ideiglenes)	1949. július 14.	1949. július 14.	MDP VB jkv.
Árvai István	1949. július 21.	1949. december 24.	MDP VB jkv.
Rácz Árpád	1950. január 18.	1950. április 21.	MDP VB jkv.
Toldi István	1950. május 4.	1950. július 4.	MDP VB jkv.; titkárjel.
Kapus Ferencné	1950. július 21.	1951. március 18.	MDP VB jkv.; Pártaktíva jkv.
Kovács László	1951. március 19.	1952. április 17.	MDP VB jkv.
Holló János	1952. április 23.	1954. január 14.	MDP VB jkv.
Tóth Béla	1954. január 22./28.	**1955. július 17./augusztus 4.**	MDP VB jkv.; **MDP vál. jkv.**
Szőrös István	**1955. július 17./ augusztus 12.**	1956. július 5./október 11.	MDP váljkv.; MDP VB jkv.
Tóth Mihály	*1956. november 11. (24.)*	**1957. március 1.**	VT VB jkv.; MSZMP IB jkv.
Dobosi Imre	**1957. március 1.**	1958. szeptember 5.	MSZMP VB jkv. 1958/2, 90.
Bacsa Ferenc	1958. szeptember 18.	1961. július 26.	MSZMP VB jkv.
Sós Ferenc	1961. augusztus 10.	1964. december 31.	MSZMP VB jkv.
Bacsa Ferenc	1965. január 1.	1970. *május*	MSZMP Szolnok m. Káderany.

A hivatalviselési dátumoknál:
félkövér: biztos információ a kinevezés időpontjáról, normál: első/utolsó jegyzőkönyvi megjelenés, *dőlt:* kikövetkeztetett (például visszaemlékezésekből) adat
Saját készítésű táblázat.

Árvai jászberényi jelenlétéről csak 1949 végéig vannak források, a következő év első hónapjaiban Rácz Árpád írta alá a jegyzőkönyveket hol „titkári", hol „helyettes titkári" minőségben. A következő, kizárólag „titkár"-ként megjelenő személy Toldi István volt 1950 májusától. Nem dönthető el tehát egyértelműen, hogy az Árvai 1949. december 24-i utolsó és Toldi 1950. május 4-i első jegyzőkönyvi megjelenése között eltelt hónapokban ki volt az MDP jászberényi titkára, Árvai, Rácz vagy Toldi. Nem kizárt, hogy Árvait 1949 végén felmentették, s az új titkárt (Toldi) hivatalosan csak 1950 májusában választották meg, s addig Rácz Árpád mint helyettes, de a gyakorlatban mint titkár működött. Ez megmagyarázná a következetlen címhasználatot. Toldit 1950. május 9-én újraválasztotta a választmány, viszont az év júliusától neve eltűnt a jegyzőkönyvekből, s helyette Kapus Ferencnéé mint első számú vezetőé jelent meg. Az ő esetében is fennáll a következetlen – „titkár"/„helyettes titkár" – címhasználat. Először egy 1950. november 16-i jegyzőkönyvet írt alá titkárként, de többször előfordult, hogy a jegyzőkönyvvezető „titkár elvtársnő"-ként aposztrofálta. Kapusné jászberényi munkás volt, aki mindvégig a pártvezetés közelében maradt. 1951-ben és 1956-ban

megyei küldöttnek választották, utóbbi évben pedig tagja lett az utolsó MDP-pártbizottságnak. A forradalom leverése után aktívan részt vett az MSZMP újjászervezésében és vezetésében: az ideiglenes elnökség és az intéző- (majd végrehajtó) bizottság tagja lett, 1959 után pedig pártbizottsági tagként folytatta a karrierjét. Aktív, szervező egyéniség volt mind a kultúra, mind a termelőszövetkezeti agitáció területén. Helyi származása és emberekkel foglalkozó tevékenysége okán sok szállal kötődött a helyi társadalmi struktúrához, amit az is mutatott, hogy 1957-ben élesen szembement az akkori tanácselnökkel két ellenforradalmi tettel vádolt, pártközeli családokból származó lány ügyében.

Kapusnét újabb megyei káderek követték, Kovács László, Holló János és Tóth Béla, de egyik sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1955-ben a megyei pártbizottság végül úgy döntött, hogy esélyt ad egy helyi kötődésű párttagnak is a feladatok menedzselésére, ezért 1955. július 17-én Szőrös Istvánt nevezték ki a jászberényi MSZMP VB első titkárának. A megyei kiküldött azzal indokolta a döntést, hogy a megye az elmúlt években igen sűrűn cserélgette a titkárokat a pártbizottság élén, s belátta, hogy ez hiba volt. Szőrös mellett éppen azzal érvelt – amit korábban korrumpálódási veszélyforrásnak tekintettek –, hogy ő jászberényi származású, helyi kötődésű. Előrevetítette, hogy a megye szerint hosszabb távon is lehetne a jászberényi pártbizottság vezetője.[44]

Szőrös István jászberényi agrárproletár-családból származott, eredeti foglalkozását tekintve asztalos volt. 1950-ben választmányi tag s helyettes titkár lett. 1954-ben egyéves pártfőiskolára küldték, majd a következő évben megtették első titkárnak. Ez a későbbiekben még visszatérő motívum lesz, hogy egyes megbízhatónak ítélt kádereket néhány évre kiemelnek az adott közegből, pártiskolára küldik, esetleg a megyei pártbizottság valamelyik osztályára helyezik el szakmai tapasztalatot gyűjteni. Mindezt azért, hogy utána visszahelyezzék eredeti közegébe, de immár egy magasabb pozícióba. Szőrössel is ez történt. További karrierjét a későbbiekben fogjuk ismertetni.

Kontinuitás vagy cezúra – az MSZMP megalakulása

Az MSZMP Jászberényben 1956 novemberében alakult meg,[45] s 1957 elejére szervezték újjá zömében azok az emberek, akik már 1919-ben is, de legkésőbb 1945-ben párttagok voltak. Az MSZMP-alapítótagok tizenkilences magjába a következő személyek tartoztak:

[44] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pv jkv. 1950. június 9.–1956. szeptember 27. 1955. augusztus 25. 18.

[45] A legelső erről szóló dokumentum egy 1956. november 11-i keltezésű Tanács vb-jegyzőkönyv. A párt megalakulásáról november 24-én tájékoztatták a város nyilvánosságát. Ennek alapján kijelenthető, hogy a jászberényi pártelit a forradalom ideje alatt sem támogatta a Nagy Imre jelentette alternatívát, nem alakult át október 30-án MSZMP-vé, amint azt az országos központ tette. A megalakulásra már a szovjet intervenció után, tehát a forradalom bukásának és a közjogilag korrekciómentes egypárti diktatúra megmaradásának tudatában került sor. Tehát a jászberényi pártvezetés személyi állománya, ideológiai és helyzetértékelési megközelítése vonatkozásában egyértelmű kontinuitás mutatható ki az 1956 előtti (sőt részben az 1919-es) és utáni között.

Tóth Mihály, Tóth-György István, Csoszánszky Imre, Osgyáni Száraz Sándor, Somogyi László és Inges Mihály.[46] Tehát ugyanaz a helyzet állt elő, mint 1919-ben és 1944 végén: volt egy maroknyi elkötelezett kommunista, akik a számukra kedvező politikai körülmények elérkeztével a helyi társadalomra oktrojálták rendszerelképzeléseiket. A helyzet komikuma, hogy mindhárom alkalommal ugyanaz a néhány ember erősködött a kommunista alternatíva megvalósításáért.

Szervezeti felépítése kezdetben jóval egyszerűbb volt, mint a korábbi MDP-é: még nem rendelkezett alapszervezetekkel, körülhatárolt kompetenciájú és hatáskörű pártfórumokkal. Két formális testülete volt: a kezdetben 21, majd rá egy hónapra 28 fős elnökség, és az operatív testületként működő, a folyó ügyeket vivő 7 fős intézőbizottság. Az elnökség a pártbizottság és a pártértekezlet kompetenciáit egybeolvasztva működött: megválasztotta a végrehajtó bizottságként funkcionáló intézőbizottság tagjait, valamint a párt jászberényi elnökét. Annyi különbséggel, hogy az elnökségnek – új pártalapítás lévén – nem volt semmilyen legitimációja, szemben a pártértekezlettel, amely az alapszervezetek delegáltjaiból állt. Az elnökség az alapító tagok által választott ideiglenes vezetőtestület volt. Az intézőbizottság megalakításáig az elnökség is sűrűbben ülésezett, és folyó ügyekkel is foglalkoztak. Az MSZMP első helyi elnöke Tóth Mihály volt, aki minden bizonnyal tizenkilences, negyvenötös múltjára és életkorára való tekintettel kapta meg ezt a tisztséget. A cím ideiglenes és tiszteletbeli voltára abból következtethetünk, hogy már 1957. január 9-e előtt Dobosi Imrét jelölte az intézőbizottság az új elnöknek.[47] Végül az 1957. március 1-jei elnökségi ülésen mondott le Tóth Mihály, és választották meg a helyére Dobosi Imrét.[48]

1956 végén választotta meg az akkorra már 28 fős elnökség az intézőbizottság tagjait (lásd *2. táblázat*).

2. táblázat. **Az MDP utolsó és az MSZMP első operatív vezetése**

MDP VB 1956. október 11.	MSZMP IB 1956. december 28.
Szőrös István	Tóth Mihály
Beszteri Mihály	Dobosi Imre
Kapus Ferencné	*Kapus Ferencné*
Gábor Mihály	Göblyös István
Csocsánszki János	*Csoszánszki János*
Ivanics Sándor	Száraz János
Antal Margit	Fülöp Gyula

Forrás: MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb VB jkv. 1956. január 5.–1956. október 11. 271; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12. – 1957. december 28. 8.

[46] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 84–85.
[47] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12.–1957. december 28. 12.
[48] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb IB/VB jkv. 1957. január 3.–1957. november 21. 16.

A párt újrafelépítése a papírforma szerint alakult. Elsőként az ipari munkások közül csatlakoztak az új párthoz, őket követték az állami gazdaságokban dolgozók, majd pedig a téesztagok. A párt hatalmának restaurálásával a vezetők presszionálni tudták a hivatali dolgozókat és a tanácstagokat is a pártba való belépésre. Az elsők között alakultak meg a pártalapszervezetek a fegyveres testületeknél.[49] 1956. március végéig 553 fő lépett be az MSZMP-be, 18 alapszervezetbe tagolódva. Ez a volt MDP-párttagok 32%-át tette ki, 5 százalékponttal elmaradva a megyei átlagtól.[50] 1957 közepére elnyerte régi-új nevét az elnökség (Pártbizottság) és az intézőbizottság (Végrehajtó Bizottság) is. Ennek megfelelően a pártnak már nem elnöke, hanem első titkára volt – a személy Dobosi Imre maradt. Folyamatosan bővítették a pártbizottság tagjainak sorát, 1957 végén vették be például Bányai János újdonsült tanácselnököt, Muzsik László rendőrfőhadnagyot is.[51] 1959 októberére több mint feleannyi tagja lett az MSZMP-nek, mint 1956-ban volt az MDP-nek.[52]

Az első két évben a pártvezetés nem fejtett ki különösebb és szervezettebb agitációs tevékenységet. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a megye nem küldött számukra határozatokba foglalt egyértelmű cselekvései tervet, improvizálni pedig nem akartak vagy nem mertek – örültek, hogy a forradalom nem söpörte el a rendszerüket. S amíg a KB-n és a PB-n belül is vita folyt például a mezőgazdaság szocialista átszervezésének üteméről és kiterjedéséről, addig a jászberényi pártelit is csak a kötelezőt teljesítette: próbálták visszacsábítani, -zsarolni a volt elvtársakat a pártba, hirdették a szocializmus igazságát, és panaszáradatokban törtek ki a vb-üléseken, hogy a jászberényi parasztság mennyire ódzkodik a termelőszövetkezetekbe lépéstől. A vb munkáját a testületen belüli személyi ellentétek is nehezítették. Ezen konfliktusoknak két típusa volt: belső hatalmi harcok és személyi összeférhetetlenségek. A belső „könyöklésre" jó példa Árvai István és Szőrös István konfliktusa, amelyből végül utóbbi került ki vesztesen, és távoznia kellett a vezetésből. A helyi kötődésűek és a megye által delegáltak között is rendre fellángoltak az ellentétek, mint például Kapus Ferencné és Soós Pál között. Olyan is előfordult, amikor a testület nem tudott együtt dolgozni a vezetőjével (például Dobosi Imre és a vb esete). A jász-nagykun ellenszenv újrakonstruálódásának illusztris példája Csuka Lajos fogadtatása a jászberényi MSZMP VB-n belül, akit – miután vérig sértette a téeszelnököket és a VB főelőadóját, Tóth Sándort is – végül az első titkárnak, Bacsa Ferencnek kellett rendre utasítania.[53]

[49] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 85–86.
[50] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1 MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12.–1957. december 28. 31.
[51] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12.–1957. december 28. 123.
[52] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 84.
[53] A Csukával való konfliktusról és a jász-nagykun ellentétről lásd Cseh 2015a, 99–100.

A pártelit összetétele és fluktuációja

Az MKP szervezeti felépítéséről és testületeinek megnevezéséről nincsenek jászberényi forrásaink. A párt első számú vezetője „titkár" minőségben funkcionált, s a jászberényi pártközösségre mint az MKP Jászberényi Szervezete hivatkozott. Nem tudni, hogy működött-e alapszervezeti delegáltakból álló pártfórum (pártértekezlet), vagy az általa választott választmány, de Árvai későbbi bírálati fényében valószínűleg nem.

Az első MDP-s források a tíz fő alatti operatív vezetőtestület tagjait „vezetőségi tagok"-ként azonosítják, később azonban megjelenik a pártbizottság kifejezés. Az MDP legszélesebb jászberényi pártfóruma a pártértekezlet volt, ahova az egyes pártalapszervezetek taglétszámuk arányában delegálhattak küldötteket. Ez a száz-százhúsz fős testület választotta meg – minden esetben megyei javaslatra – a párt legfelsőbb döntéshozó grémiumát, a pártválasztmányt (1954 után a pártbizottságot). Pártértekezletet 1950-ben, 1951-ben, 1954-ben és 1956-ban, választmányi üléseket gyakrabban, átlagosan négyhavonta tartottak. A mindennapi ügyeket a titkár vezetésével egy operatív bizottság irányította, amit 1954-ig pártbizottságnak, azután pedig végrehajtó bizottságnak hívtak, de nem volt példa nélküli a városi bizottság kifejezés alkalmazása sem. E grémium tíz fő alatti létszámmal rendelkezett. 1950-ben tagjait a megye javaslatát jóváhagyva a pártválasztmány választotta, onnantól kezdve azonban nem lettek lejegyezve a választás/megerősítés aktusai, és a jegyzőkönyvek a legtöbb esetben fel sem tüntették név szerint a jelenlévőket és a hiányzókat, így a személyi összetételükre vonatkozóan is csak találgathatunk. (Nem következtethetünk egyértelműen a hozzászólók neveiből sem, hiszen az üléseken számos meghívott vendég is jelen lehetett és felszólalhatott.) A párt vezető tisztsége 1954-ig a (párt)titkár, utána az első titkár volt.[54]

Az MSZMP első párttestületei informálisan, önjelöltség és folyamatos feltöltés által jöttek létre. Az első pártfórum a húsz-harminc fős ideiglenes elnökség volt, amely tagjai közül intézőbizottságot választott. Fél évig elnöknek hívták a pártvezért, utána újból első titkárnak. A konszolidált MSZMP pártstruktúrája az MDP mintáját követte: a legszélesebb fórum a kétévente összeülő pártértekezlet volt, amely megválasztotta a pártbizottság és a végrehajtó bizottság tagjait.

A pártelit körülhatárolására többféle megközelítés is alkalmazható. Eleve kérdéses, mennyiben beszélhetünk egy kisebb település esetében pártelitről, hiszen az intenzív rotáció és a megyei szervek gyámkodása miatt megkérdőjeleződik a helyi vezetés döntési autonómiája. Emellett az is dilemma tárgyát képezi, hogy kiket tekintünk egy település életében döntési kompetenciával rendelkezőnek: a betöltött funkcióhoz vagy az adott személy érdekérvényesítő képességéhez társítjuk-e a valódi hatalmat. Ha a funkcióhoz, akkor melyekhez: figyelembe vehetjük-e egyáltalán a nem párttisztségeket? Lehet klasszifikálni a kommunista helyi elitet a városirányítási, a gazdasági és a társadalmi elitfőcsoportok szerint, vagy a mindenre kiterjedő pártirányítás értelmetlenné teszi az efféle osztályozást?

[54] Lásd Izsák 1998, 33–41.

Kutatásomban elsősorban arra kerestem a választ, hogy a jászberényi pártirányításhoz mozgósított káderállomány fluktuációja hogyan alakult az egyes pártértekezleteket követően, hogy kimutathatók-e a változásokban a makrotörténeti fordulópontok hatásai (például Rákosi első háttérbe szorulása, Nagy Imre első kormányzásának kezdete és vége, 1956 stb.). Ennél a vizsgálatnál irreleváns a vezetők döntési autonómiájának kérdése, hiszen a kutatás tárgya a lokális állandóság és cezúra mértéke.

A pártelitien belüli fluktuációt folyamatában interpretálni a pártválasztmányi/pártbizottsági tagság közötti átfedések bemutatásával tudom a legszemléletesebben. A testület kiválasztásában a következő szempontok játszottak szerepet: a forrásadottságok, a módszertani eljárási lehetőségek és az összevethetőség igénye. Ez az a pártfórum, pártirányítási szint, amely teljes körű levéltári dokumentációval rendelkezik. A pártbizottságot – egy esetet leszámítva, amikor 1956-ban informálisan szerveződött a hasonló kompetenciájú ideiglenes elnökség – ugyanaz a párttestület, a pártértekezlet választotta minden esetben. Ezek az adottságok megteremtették az összevethetőség lehetőségét, ami a leíró elemzés alapfeltétele.

Módszertani kérdésként merült fel, hogy bevonjam-e a mintába a póttagokat, hiszen nekik aztán tényleg nem volt valódi beleszólásuk a döntésekbe. De mint fentebb jeleztem, egy rendes pártbizottsági tagnak, olykor akár egy függetlenített pártfunkcionáriusnak vagy egy köztisztviselőnek (például tanácselnöknek) sem volt vezetői autonómiája a felsőbb szintekről érkezett párthatározatokkal szemben, ezért ez nem lehetett eleve kizáró tényező. Ráadásul több pártbizottsági tag esetében is megfigyelhető, hogy póttagból rendes taggá vált, vagy éppen fordítva, ami azt jelenti, hogy a helyi párttagok közül egy adott körnek volt esélye vezető funkcióba kerülni, a kérdés csak az volt: mikor, kit és hova osztanak be. Ezért a vizsgálat szempontjából a rendes és a póttagokat lehet homogén egységként kezelni, s be lehet rajtuk mutatni a pártelitben végbement mozgásokat.

1950 és 1959 között öt pártértekezletet tartottak, s mindegyik alkalmával megválasztottak egy-egy pártbizottságot. Belevettem az elemzésbe egy informálisan kialakult/feltöltött párttestületet, az MSZMP 1956-tól 1959-ig működő – kezdetben ideiglenes – elnökségét is. Ez utóbbinak egyik oka, hogy az elnökség kompetenciaköre és létszáma nagyfokú egyezést mutat a korábbi és későbbi évek választmányának/pártbizottságának vonatkozó attribútumaival; a másik pedig, hogy ezáltal kvantitatív módon szemléltethető az 1956-os forradalom és szabadságharc közvetlen hatása a pártvezetés összetételére. Különösen azért, mivel 1956 áprilisában is volt egy – még – MDP-pártértekezlet, s az általa megválasztott pártbizottság mandátumának lejárta előtt alakították újjá a testületet (ez volt az ideiglenes elnökség). Így a személycserék nem értelmezhetők másként, csak az októberi–novemberi eseményekre adott válaszként, hiszen fél év alatt jelentős magánéletbeli fordulat (elköltözés, betegség, elhalálozás stb.) valószínűtlen, hogy bekövetkezett volna a tagok négyötödénél.

3. táblázat. A pártbizottsági tagok rotációja (1950–1959)

Pártbizottsági tagságok	Párttagok	
4 ciklus	3 fő	1,69%
3 ciklus	13 fő	7,30%
2 ciklus	32 fő	17,98%
1 ciklus	130 fő	73,03%
Összesen	178 fő	100,00%

Forrás: MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 28; Uo. 1951. november 18. 40–41; Uo. 1954. március 20., 7–8; Uo. 1956. április 7. 15; Nagy–Tóth 1970, 163; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12.–1957. december 28. 8; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 49–50.
Saját készítésű táblázat.

A pártbizottságon vagy a vele azonos kompetenciájú, de más nevű párttestületben tíz év alatt 178 ember fordult meg rendes, illetve póttagként *(3. táblázat).* Közülük mindössze 48 fő (27%) volt az, akit egynél többször választottak meg bizottsági tagnak, vagyis 130 fő, a minta közel háromnegyede csak egy cikluson keresztül tartozott a pártelitbe. Esetükben nem is beszélhetünk tényleges elitszerepről, hiszen annak alapfeltétele az egy adott rendszeren belüli állandóság. Kétségtelen, hogy aktuálisan ők is megjelenítették a hatalmat, de mivel minden döntésnek kell hogy legyen kifutási ideje, és a hatalomgyakorlás hatékonysága ennek függvényében is változik, ezért az évente egymást váltó funkcionáriusok vezetési teljesítménye korlátozottabb maradt, és az általuk betöltött pozíció tekintélye is erodálódott *(4. táblázat).*

4. táblázat. A jászberényi pártelit nem epizódszereplői (1950–1959)

	Név	Megválasztásának évei	Rendes tag	Póttag	Összesen
1.	Bazsó Sándor	1950, 1951, 1954, 1956a	4	0	4
2.	Farkas Vendel	*1954*, 1956a, 1956b, 1959	3	1	4
3.	Oláh János	1954, 1956a, 1956b, 1959	4	0	4
4.	Baranyi Julianna	1950, *1951, 1954*	1	2	3
5.	Boros András	*1951*, 1954, 1956a	2	1	3
6.	Császtvai István	1954, 1956a, 1959	3	0	3
7.	Deme János	*1956a*, 1956b, 1959	2	1	3
8.	Dobosi Imre	1954, 1956a, 1956b	3	0	3
9.	Dudás Béla	1951, 1954, 1956a	3	0	3
10.	Farkas Istvánné	*1951, 1954, 1956a*	0	3	3
11.	Ivanics Sándor	1951, 1954, 1956a	3	0	3
12.	Kapus Ferencné	1956a, 1956b, 1959	3	0	3
13.	Szőke Jánosné	1950, 1951, *1954*	2	1	3
14.	Szőrös István	1950, 1956a, 1956b	3	0	3
15.	Varga Antalné	1951, 1954, 1956a	3	0	3
16.	Velkei Béla	1954, 1956a, 1959	3	0	3
17.	Andrási Béla	1954, 1956a	2	0	2
18.	Baranyi István	1951, 1954	2	0	2
19.	Bene László	*1956a*, 1956b	1	1	2
20.	Bódis Balázs	*1954, 1956a*	0	2	2
21.	Bognár Kálmán	*1951, 1956a*	0	2	2
22.	Cseh József	*1954, 1956a*	0	2	2
23.	Csoszánszki János	1956a, 1956b	2	0	2
24.	Darázs Imre	1950, *1954*	1	1	2
25.	Dorók N. László	1950, *1954*	1	1	2
26.	Dr. Klein László	1950, 1951	2	0	2
27.	Fülöp Gyula	1956b, 1959	2	0	2
28.	Galvácsi Margit	1954, *1956a*	1	1	2
29.	Gorjánc Ignác	1956a, 1959	2	0	2
30.	Gróf Károly	1956a, 1959	2	0	2
31.	Grundtner János	1956b, 1959	2	0	2
32.	Keresztesy Sándorné	*1954, 1956a*	0	2	2
33.	Kocsis Anna	1950, 1951	2	0	2
34.	Kohári Sándor	1956b, 1959	2	0	2
35.	László Gábor	1956b, 1959	2	0	2
36.	Oláh János	*1956a, 1959*	0	2	2
37.	Palotai János	1950, 1951	2	0	2
38.	Pintér Imréné	1951, 1954	2	0	2
39.	Rabi Imre	*1956a*, 1959	1	1	2
40.	Sárosi Zoltán	1956b, 1959	2	0	2
41.	Sebők József	1954, 1956a	2	0	2
42.	Szabó Miklós	1950, *1951*	1	1	2
43.	Száraz János	1956b, 1959	2	0	2
44.	Szűcs Béla	*1954*, 1956a	1	1	2
45.	Togyela István	1954, 1959	2	0	2
46.	Tóth Antal	1956b, 1959	2	0	2
47.	Tóth Mihály	1951, 1956b	2	0	2
48.	Vasas Márton	1956b, 1959	2	0	2

Az „1956a" az év első felében megválasztott, tehát még MDP-s pártbizottságot jelenti, míg az „1956b" az év novemberében–decemberében formálódó ideiglenes MSZMP-elnökséget.
Dőltel szedtem azokat az évszámokat, amikor az adott személyt póttagnak választották meg.
Forrás: MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 28; Uo. 1951. november 18. 40–41; Uo. 1954. március 20., 7–8; Uo. 1956. április 7. 15; Nagy–Tóth 1970, 163; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12.–1957. december 28. 8; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 49–50.
Saját készítésű táblázat.

Tíz év alatt hat pozícióba kerülési lehetőség volt tehát, és senki sem volt, aki mind a hat vagy akár öt alkalommal bekerült volna a pártbizottságba. A három első helyezett közül (akiket négyszer választottak meg) Bazsó Sándor volt, a klasszikus MDP-s, kimozdíthatatlan káder. Az első jászberényi pártválasztmány jelölő bizottságának ő volt az elnöke, vagyis ő lehetett a pártgyűléseken döntéssel felérő javaslatok kezdeményezője. A pártértekezlet két tagja 1948 óta ismerte,[55] ebből arra lehet következtetni, hogy azelőtt vagy nem Jászberényben élt, vagy nem vett részt aktívan a közéletben. Bazsó nyolc tagjelöltért személyesen is kiállt az értekezleten, az egyik esetben egy templomi esküvő miatt bírált párttagot vett a védelmébe.[56] 1950-ben pártbizottsági tagnak is megválasztották (akkor így hívták a végrehajtó bizottságot), ahol káderesként működött.[57] Ő volt tehát a személyzetis, aki leinformálta, véleményezte a párt érdeklődési körébe került személyeket, s terjesztette ügyüket a bizottság elé. Az 1950-ben megalakított fegyelmi bizottság első összetételébe is bekerült.[58] Kétszer küldték a megyei pártértekezletre küldöttnek, 1950-ben és 1954-ben.[59] A megyei vezetés bizalmát sejteti 1950-es pártbizottsági tagsága is, hiszen akkor a testület tagjait megyei jelölésre a pártértekezlet csupán jóváhagyta. Bazsó pályafutása a megfelelő – megyei és helyi – kapcsolatokkal rendelkező káder karriermintája, aminek egyértelműen az 1956-os cezúra vetett véget, hiszen azután nem is Jászberényben dolgozott tovább. Mint az előző rendszer helyben emblematikus figuráját, de mint megbízható kádert a megye minden bizonnyal elhelyezte a városból. További életútjáról semmit sem tudunk, a jászberényi káderanyag között sem lelhető fel a dossziéja.

Oláh János tizenkilences kommunista; ha személye megegyezik a jászberényi NPP nemzeti bizottsági Oláh János nevű delegáltjával,[60] akkor egyben kriptokommunista is volt. Ő lett a helyi nyomda vezetője, majd 1954 márciusától 1957 decemberéig a városi tanács vb-titkára. 1956-ban megválasztották megyei küldöttnek is.[61] Oláh más karriert futott be, mint Bazsó. Más régi jászberényi párttagoknál (például Tóth Mihály, Vasas Márton) is megfigyelhető, hogy a kezdeti pártépítés időszakában aktív szerepet vállaltak, a Rákosi-korszak legvészesebb éveiben (1950–1953) háttérbe vonultak/szorultak, majd Nagy Imre első kormányzása és/vagy az MSZMP idejében visszakerültek a helyi vezetésbe.

Farkas Vendel 1949-ben négy titkár (Szabari János, Petyus István, Boda Józsefné, Árvai István) alatt is az MDP vezetőségi tagja volt,[62] ahol szervezőtitkárként működött.

[55] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 24.
[56] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 25.
[57] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pv jkv. 1950. június 9.–1956. szeptember 27. 1.
[58] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pv jkv. 1950. június 9.–1956. szeptember 27. 6.
[59] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 28; Uo. 1954. március 20. 7.
[60] MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 5.
[61] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7., Uo. 1956. április 7. 15.
[62] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. január 2.–1950. december 21. 1.

Az ő feladata volt az alapszervezetek monitorozása.[63] Az említett négy évben kikerült a vezetésből, majd először, 1954-ben, póttagnak, utána pedig egymás után háromszor rendes tagnak is beválasztották a pártbizottságba. 1959-ben a fegyelmi bizottságnak is a tagja lett.[64]

5. táblázat. Az egymást követő pártbizottsági ciklusok személyi átfedései

Pártbizottságok	Átfedések (fő)	Arány		
		A	B	Átlag
1950, 1951	7	23,33%	17,50%	20,42%
1951, 1954	10	25,00%	17,54%	21,27%
1954, 1956a	18	31,58%	45,00%	38,29%
1956a, 1956b	8	20,00%	26,67%	23,33%
1956b, 1959	11	36,67%	22,92%	29,79%

A: A személyi átfedések száma osztva a korábbi pártbizottság összlétszámával.

B: A személyi átfedések száma osztva az új pártbizottság összlétszámával.

(Erre a megkülönböztetésre azért van szükség, mert a pártbizottságok összlétszáma 30-tól 57-ig terjedő intervallumban változott, ezért érzékeltetni kell, hogy az abszolút értékben adott számú átfedés eltérő mértékű kontinuitást vagy cezúrát jelent egy kisebb és egy nagyobb létszámkeretű testülethez viszonyítva.)

Forrás: MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 28; Uo. 1951. november 18. 40–41; Uo. 1954. március 20., 7–8; Uo. 1956. április 7. 15; Nagy–Tóth 1970, 163; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb E/Pb jkv. 1956. december 12.–1957. december 28. 8; MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 49–50.

Saját készítésű táblázat.

Az 5. *táblázat*ból kiolvasható, hogy – az érintett egymást követő két testület – kibocsátó és befogadó létszámkeretét is figyelembe véve – messze legnagyobb mértékű kontinuitás az 1954. és az 1956. évi MDP pártbizottságok között volt, de az első MSZMP Pártbizottságok között is szignifikánsabban magasabb volt az átfedés aránya, mint a többi esetben. Első ránézésre meglepő lehet, hogy az 1950-es évek elején az 1956-os cezúrához mérhető volt a tagságcsere. Ehhez azonban tudni kell, hogy 1949-től 1952-ig nyolc párttitkár váltotta egymást a jászberényi MDP élén, ami a megyei vezetés következetlen káderpolitikájának következménye volt, s teljes bizonytalanságot eredményezett a helyi kommunisták körében. Az országos tagrevízió Jászberénybe is begyűrűző hatása, a havi szinten napirendre kerülő alapszervezet-feloszlatások rendszersajátosságok voltak ebben az időszakban. Ebben a kontextusban nem is tűnik olyan jelentős cezúrának a pártelit vonatkozásában 1956, különösen annak fényében, hogy az MSZMP-alapítótagok közül az „újak" is valójában addig nélkülözött, régi „harcosok", nem egy esetben tizenkilences vagy negyvenötös kommunisták voltak. Nem is feltétlen első vagy második vonalról volt szó, hanem arról, hogy a hosszú távú koncepció nélkül Jászberénybe exportált, majd gyorsan továbbhelyezett „mozgókáderek" helyett a helyi kötődéssel rendelkező idős kommunisták újjá-

[63] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. január 2.–1950. december 21. 5–7.
[64] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 52.

alapították a pártjukat, hogy aztán megint átadják a helyüket – ezúttal életkori korlátaik miatt is – egy új káderállománynak.

Az MDP káderpolitikája különösen nem kedvezett a „visszatérők"-nek. Ebbe a kategóriába azokat soroltam, akik legalább két pártbizottsági ciklusban tagok voltak, de legalább egy ciklust kihagytak. Összesen 12 ilyen személyről tudunk, közülük 2 fő mindkét esetben csak póttagként funkcionált. Még azok is többen voltak (13 fő), akik három vagy négy cikluson keresztül – folyamatosan – a pártbizottság tagjai maradtak. Ez utóbbi pedig elméletileg nagyobb politikusi teljesítmény, mint egy választás kihagyásával visszatérni. Az elemzést torzítja a kutatás horizontja, ami esetünkben Jászberény, hiszen ezeket a párttagokat – különösen az 1950-es években – megyeszerte településről településre helyezgették, vagyis elképzelhető, sőt valószínű, hogy egy másik pártbizottságon tagok lettek a jászberényiből való kiesésük után is. Ez különösen igaz a rövid ideig a városban lévő párttitkárokra, például Árvai Istvánra, aki jászberényi kiküldetése előtt és után is a megyei pártbizottságon dolgozott, 1956-ban pedig a jászberényi járás párttitkára volt. Fontos megjegyezni, hogy egyetlen olyan visszatérő sem volt, aki kettőnél több ciklust hagyott volna ki (kivéve azon KMP- vagy MKP-funkcionáriusokat, akik az MDP alatt nem kerültek pozícióba, 1956 után viszont igen).

Érdemes megvizsgálni, hogy mikor és kiknek nyíltak meg a visszatérés esélyei. Az MDP-érában csak három visszatérő volt, de egyikük mindvégig póttag maradt, s a másik kettő sem volt egynél többször rendes tag; róluk semmilyen érdemleges információ nem lelhető fel, ők valóban csak a statisztikai előirányzat realizációs eszközei voltak. Legtöbben (6 fő) az utolsó vagy az utolsó kettő MDP Pártbizottság és az 1959-es MSZMP Pártbizottság tagjai voltak, tehát azok, akik csak a párt újjáalakítását hagyták ki. Közülük hárman is (Gróf Károly gyárigazgató, Rabi Imre rendőrkapitány, Gorjanc Ignác korábbi és későbbi gyárigazgató) a párt technokrata vagy karrierista vonalához tartoztak. Vélelmezhető, hogy személyükben nem a párt legelkötelezettebb híveit tisztelhették az elvtársak, hiszen a nehéz időkben kivártak.

A két legérdekesebb visszatérő Tóth Mihály és Szőrös István volt. Tóth Mihály 1895-ben született, s a helyi KMP, MKP, MDP és MSZMP alapító tagja volt, viszont minden esetben csak rövid ideig viselt párttisztséget. 1919-ben másfél napig városparancsnok volt,[65] 1945-től a Nemzeti Bizottság MKP-s tagja lett,[66] s elnök is volt 1946-ban három hónapig.[67] 1951-ben pártbizottsági tagnak választották, s 1954-ben úgy tűnt, visszavonul a politikától, sem akkor, sem 1956-ban nem lett a bizottság tagja. Az 1956-os események után azonban, amikor ismét csak egy maroknyi híve maradt a pártnak, az idős Tóth Mihály újra „támadásba lendült", s megalapította életében az utolsó kommunista párt, az

[65] Tóth-interjú 1956, 1.
[66] MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 5.
[67] Tóth-interjú 1956, 7.

MSZMP helyi szervezetét,[68] aminek fél évig az elnöki teendőit is ellátta.[69] Nem sokkal ezután, még az 1959. októberi pártértekezlet előtt elhunyt.[70]

Szőrös István már egy másik generáció tagja volt. 1919-ben született Jászberényben, de a párttal szorosabb kapcsolatba csak 1950-ben került, az akkori pártválasztmány tagja lett. Egyidejűleg megválasztották – megyei ajánlásra – helyettes titkárnak is.[71] Utána évekig, egészen 1956-ig nem viselt pártfunkciót Jászberényben, amikor az utolsó MDP-pártértekezleten ismét pártbizottsági taggá választották. Három hónappal később a megye leváltotta az addigi első titkárt, és Szőröst tette meg a helyére.[72] Mindkét évben (1951, 1956) megyei küldött is volt,[73] mint ahogy megyei kapcsolatainak köszönhette pártvezető(-helyettes)i kinevezését is. Szőrösnek tehát nem a tizenkilences múlt, hanem az MDP ingadozásaihoz való ügyes idomulás adta a karrierlehetőséget, olyannyira, hogy 1956-ban hosszú távú káderbefektetésként számolt vele a megye. Előmenetelét nem az 1956-os forradalom és szabadságharc, még csak nem is a feltörekvő MSZMP-s technokrata réteg, hanem még egy nála is nagyobb „túlélő", 1949 óta a megye kegyeltje, Árvai István törte derékba. Egyszerű párton belüli „ekézésről" volt itt szó, amiben tetten érhető a jászberényi városi és járási szint közötti eredendő konfliktus is az erőforrások birtoklása és elosztása ügyében (például a gépállomás kapacitásának kihasználása). Árvai nem akart egy másik „erős emberrel" osztozni az erőforrásokon, ezért kijárta, hogy az öregedő, így hamarosan visszavonuló Tóth Mihályt ne egy agilis, jó megyei kapcsolati tőkével rendelkező titkár váltsa, hanem egy gyengekezű, zsarolható káder: ilyen volt az alkoholizmussal és nőügyekkel vádolt Dobosi Imre, később pedig a konformista Bacsa Ferenc.

Voltak formálisan vissza nem térő, viszont de facto mégis újraaktivizálódó tizenkilences kommunisták az MSZMP szárnypróbálgatásai körül. Ilyen volt Vasas Márton és a helyi kommunista mitológiában magát emblematikus figurává kinövő Tóth-György István. Vasas Márton 1918-ban Jászberényben volt katona, 1919-ben a jászberényi KMP alapító tagja és a tanács funkcionáriusa (közoktatási és sajtóügyi népbiztoshelyettes).[74] A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták. 1920 novemberében emigrált Jugoszláviába, majd Romániába, ahol felvette a kapcsolatot az illegális kommunista párttal. Tiltott politikai tevékenysége miatt Magyarországon ismét börtönbe került, büntetését Szolnokon, Vácott és Jászberényben töltötte. 1936-tól kezdve újból bekapcsolódott a hazai illegális kommunista mozgalomba, aminek következtében a háború alatt internálták. 1944-ben tért vissza Jászberénybe, ahol az MKP egyik alapító tagja lett.[75]

[68] Nagy–Tóth 1970, 163.
[69] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb IB/VB 1957. január 3.–1957. november 21. 16.
[70] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. október 15. 85–86.
[71] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pv jkv. 1950. június 9.–1956. szeptember 27. 1.
[72] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pv jkv. 1950. június 9.–1956. szeptember 27.; Uo. 1955. augusztus 25. 18.
[73] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 28; Uo. 1956. április 7. 15.
[74] Sebők 2015, 297.
[75] JMA. Mizsei Erika é. n. Vasas Márton.

Tóth-György István 1887-ben született napszámoscsaládban. Tizenhárom évesen Budapestre ment szabóinasnak. A fővárosban a Szabók Szakszervezetének lett tagja, majd németországi munkája idején belépett az SPD-be. Harcolt az első világháborúban, majd az őszirózsás forradalom idején a Szabók Szakszervezetének titkára volt. 1919-ben a jászberényi KMP alapítói közé tartozott, a tanács Forradalmi Törvényszékének az elnöki tisztét töltötte be,[76] valamint a helyi munkás-, paraszt-, katonatanács egyik jegyzőjeként és az intézőbizottság tagjaként működött. A Tanácsköztársaság bukása után négyhavi börtönbüntetésre ítélték. A két világháború között úri szabóként dolgozott, a Lehel Szálló alatt volt az üzlete, de mindvégig a kommunista párt tagja maradt.[77] 1944-ben az MKP egyik alapítója és első elnöke,[78] 1945 elején a Nemzeti Bizottság MKP-s delegáltja és elnöke,[79] utána pedig a város – a provizórium óta az első illegitim – polgármestere lett[80] egészen 1948-ig, amikor az FKGP-től átigazolt Beszteri Mihály váltotta a székben. A Rákosi-korszakban ő is a háttérben volt, nyilván életkorára való tekintettel is, 1956-ban azonban, hatvankilenc évesen a „veterán" létből visszament a „frontra", s több tizenkilences társával együtt újjászervezte a jászberényi pártot.

Két karrierút: Dobosi Imre és Bacsa Ferenc

A pártelit személyközi konfliktusaira, a vezető káderek kapcsolati hálójára és a megyei döntések mögött meghúzódó valódi indokokra a legtöbb esetben kizárólag az elejtett jegyzőkönyvi megjegyzésekből és a funkcióbetöltési sorrendből következtethetünk. Néhány pártprominens esetében azonban rendelkezésre áll a róluk készült és mikrofilmekre felvitt káderdossziék tartalma. Ezek a személyes anyagok az érintett kérdőíves és saját fogalmazású önéletrajzát, valamint a róla készült jellemzéseket, az őt érintő ajánlásokat tartalmazzák. Ilyen káderanyagok kizárólag azokról a párttagokról maradtak fenn, akik 1956 után is funkcióban voltak a városban, vagyis az MDP-s párttitkárok háttértörténete ezek alapján (sem) tárható fel. Két jelentős politikai aktorról viszont tudósítanak ezek az iratok: Dobosi Imréről és Bacsa Ferencről, akik mindketten (egymást követve) az MSZMP első jászberényi párttitkárai voltak. Két eltérő karakter és karrierút az övék, amelyek közös nevezője a jászberényi kiküldetés – egyikük esetében is csak epizódjelleggel.

76 JMA n. n., é. n., Tóth-György István.
77 Kiss 2006, 25.
78 Tóth-interjú 1956, 16.
79 Forrás: MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 5.
80 MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 1945. március 1. 2–3; MNL JNSzML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 1945. május 3. 68.

Dobosi Imre

Dobosi Imre 1924-ben született Rákóczifalván szegényparaszti vagy agrárproletár-családban.[81] A hat elemi[82] elvégzése után 1938-ban gazdasági cselédnek állt, dolgozott Mezőtúron és Kengyelen is. 1945 februárjában a bátyjával, F.-fel együtt jelentkezett katonának a szovjetek oldalán. Ausztriában (Grazban) részt is vett a harcokban, majd 1946 augusztusában szerelt le, és ment haza a szüleihez, Kengyelre. A család az 1945-ös földosztás alkalmával 11 kataszteri hold földhöz jutott, amelyen egészen 1949-ig, a téeszcsébe történő belépésig gazdálkodtak.[83]

Dobosi 1946-ban lett tagja az MKP-nek, 1948-ban az MDP-nek, s 1956-ban – jászberényi alapító tagként – az MSZMP-nek, és a pártalapítású ál-civilszervezetekben is tevékenykedett (EPOSZ,[84] MADISZ,[85] DÉFOSZ[86]). Miután civil foglalkozásával felhagyott, életét és pályafutását a párt határozta meg. 1949-ben Budapestre küldték, majd még abban évben a DÉFOSZ jászberényi járási titkára lett, 1950 és 1951 között pedig ugyanezen szervezet Szolnok megyei kádere se. 1951-től 1954-ig hivatásos katona volt Budapesten, közben 1953-ban öt hónapos pártiskolát végzett. 1954-ben aztán visszakerült Jászberénybe, de ezúttal városi másodtitkárként funkcionált,[87] valamint 1954-ben és 1956-ban is megválasztották pártbizottsági tagnak, utóbb megyei küldöttnek is. 1956 szeptemberében kezdte egyéves pártfőiskoláját a fővárosban, ám a forradalom miatt félbe kellett szakítania a tanulmányait. Visszaemlékezése szerint októberben a pártfőiskolát védte fegyveresen, amit a túlerővel szemben nem tudtak tartani. Jelen volt egy ÁVH-s tiszt bántalmazásánál is, ahol megfosztották irataitól, de végül elengedték. November 2-án ért haza Jászberénybe, ahol azon nyomban felkereste Szőrös István párttitkárt, a hogyan tovább felől érdeklődve. November 4-éig a saját lakásán rejtőzött, amikor néhányan rátörték az ajtót és az ablakot, de a szovjet katonák észrevették ezt, és a támadók közé lőttek. A forradalom leverése után a rendőrség mellett működő R-csoport tagja, 1957 elején pedig karhatalmista volt.[88]

Az önéletrajzából egyértelműen kibontakozik egy megyei hatósugárban mozgatott, agrárprofillal felruházott káder képe. 1949-ben került először kapcsolatba Jászberénnyel,

81 Az önéletrajzából nem derül ki egyértelműen családja vagyoni helyzete. Azt ugyan írja, hogy apja és az ő eredeti foglalkozása is földműves, s hogy 1949-ig a juttatott földön dolgoztak, valamint hogy az önéletrajz leadása idején (1970) az apja téesztag, de ebből nem következik egyértelműen, hogy teljesen föld nélküliek voltak vagy csak törpebirtokkal rendelkeztek, hiszen mindkét csoportba tartozók jogosultak voltak a földigénylésre.
82 Itt egy ellentmondás fedezhető fel a kézzel írt és a kérdőívre válaszoló önéletrajza között. Míg előbbiben azt állítja, hogy a hat elemi elvégzése után állt munkába, és az alapfokú tanulmányai későbbi befejezéséről nem tesz említést, addig a kérdőív végzettségre vonatkozó kérdésére nyolc általánost írt be.
83 MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Dobosi Imre. Önéletrajz.
84 Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége (1948–1950).
85 Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (1944–1948).
86 Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (1949–1951).
87 MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Dobosi Imre. Kérdőív.
88 MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Dobosi Imre. Önéletrajz.

de akkor mint járási vezetőnek nem a várossal, hanem a járásba tartozó többi településsel kellett foglalkoznia. EPOSZ-tagsága és a DÉFOSZ-os előmenetele (járási titkár, majd megyei káderes) is egyértelműen a családja és fiatalkora gazdálkodói tevékenységével volt összefüggésben. Kitapintható, hogy Dobosi kezdetben az agrárvonalon akart integrálódni a pártba, viszont magasabb posztra szánták, minthogy egy kiüresített szervezet vezetője legyen, ezért elküldték katonának, s beíratták egy öt hónapos pártiskolába. Ezután már mint politikai vezető tért vissza a civil életbe, Jászberény másodtitkára lett. Árulkodó az 1956-ban elkezdett pártfőiskola is, hiszen az előző pártiskola után előrelépett egyet a ranglétrán, ezért vélelmezhető, hogy Dobosiból vagy Jászberényben, vagy egy másik városban párttitkárt akartak csinálni, amihez szükséges volt a magasabb szintű politikai és elméleti felkészültség.

Dobosi saját fogalmazású szövegében visszatérő motívumok a „Párt javaslatára ide-oda mentem" formulák, mint ahogy a forradalom idején átélt megpróbáltatások is. Állítása szerint kétszer került halálos veszélybe, amivel magát mint áldozatot konstruálta meg. Visszaemlékezéseinek hitelt adtak a pártban, hiszen egyik párttársa egy, a megyének írt ajánlásában[89] szinte szóról szóra idézi a Dobosi-önéletrajz vonatkozó részeit. Érdekes módon mind Dobosi, mind az ajánló hallgatnak az MSZMP újjáalapításában és ideiglenes vezetésében való szerepvállalásáról, s azt állítják, hogy mindössze 1957. február 15-én került be újra a pártapparátusba a párttagság kérésére. Ezzel szemben a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az MSZMP ideiglenes elnökségének első tagjai között volt, s már 1956 végén őt javasolta az intézőbizottság a következő – Tóth Mihályt váltó – elnöknek.

Dobosi jászberényi pályafutásának Tóth Sándor vb-főelőadó a megyének 1958. augusztus 5-én küldött levele[90] vetett véget. Tóth a párt 1956 utáni új felfedezettje volt, s már első megnyilvánulásai is egy karakteres és határozott ember képét vetítették előre.[91] Tóth igen erőteljesen indította („Tarthatatlannak tartom azt a helyzetet"), s dühös-segélykérő tónusban fogalmazta meg a levelét, amelyben többek között alkoholizmussal, családon belüli erőszakkal és nők szexuális zaklatásával vádolta meg a párttitkárt. Felidézett olyan kínos eseteket, amikor más alkoholizmusért megrótt párttagok kikérték maguknak az ítéletet, mondván, a párttitkár is iszákos. Történeteket mesélt arról, miként kezdett ki vezető beosztású párttagok feleségével, vagy épp használta ki egy elhagyott feleség segítségkérését. Tudomása szerint Dobosi kezén vágásnyomok találhatók,

[89] Nádas József 1957. augusztus 31-én küldött egy jelentést a megyének Dobosiról, amelyben kifejtette, hogy továbbra is alkalmasnak találja Dobosit a párttitkári teendők ellátására. MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Dobosi Imre. Nádas József jelentése a megyének (1957. augusztus 31.).

[90] MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Dobosi Imre. Tóth Sándor jelentése a Megyei Pártbizottságnak (1958. augusztus 5.).

[91] Ő volt az, aki leereszkedő stílusban kioktatta Soós Pál akkori tanácselnököt a fiatalok lázadó természetéről, megtámogatva ezzel Kapus Ferencné két, ellenforradalmi tevékenységgel vádolt, pártközeli családból származó lány mellett elmondott védőbeszédét. MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb IB/VB jkv. 1957. január 3.–1957. november 21. 65.

amiket a feleségével való dulakodás közben szerzett. Az emberi negatívumok felsorolása mellett azt állította Tóth, hogy Dobosi illetékteleneknek is beszámolt a pártbizottság határozatairól, még azok kihirdetése vagy végrehajtásának megkezdése előtt. Olyan esetről is beszámolt, amikor a vb le akarta váltani a Községgazdálkodási Vállalat vezetőjét, de Dobosi többször is ígéretet tett neki, hogy a helyén maradhat. Nehezményezte továbbá azt is, hogy az alapszervezetek és a vállalatok nem fogadták el a vb álláspontját, hanem Dobosihoz fordulnak, s annak személyes véleményét kérték ki a párthatározat teljesítése ügyében.

Az állítások igazságtartalmának nehéz lenne utánajárni, de az bizonyos, hogy Dobosi és az általa vezetett vb közötti munkakapcsolat nem volt harmonikus és összehangolt. Erre egy másik, ettől teljesen független és más kontextusban meglévő példa, amikor Soós Pál tanácselnök 1957-ben kikérte magának, miért bírálja felül Kapus Ferencné az ő döntéseit, amikor azokat Dobosi korábban már jóváhagyta. A félreértés abból eredt, hogy Dobosi eljárt a tanács az 1956-os szerepvállalásokat kivizsgálni hivatott Fegyelmi Bizottságának üléseire, ahol hallgatásával, bólogatásaival jelét adta egyetértésének. Ám ezekről elfelejtette tájékoztatni a vb tagjait, akik kihasználták az alkalmat, amikor Dobosi nem volt jelen a vb-ülésen, és személyes nyomásgyakorlással megvétózták Soós Pál ítéleteit.[92] Ez a történet alátámasztani látszik Dobosi informális ügykezelési módszereit, aki mint függetlenített pártfunkcionárius, a kollektív vezetés kötelezettségeitől is függetleníteni szerette volna magát. Ez érthetően nem tetszett a korporatív logikával gondolkozó vb-tagoknak, hiszen a párton belül volt tradíciója a szűk és zárt körben lefolytatott viták utáni többségi döntés tiszteletben tartásának is.

A levél átfutási ideje egy hónap volt, 1958. szeptember közepén már nem Dobosi vezette a jászberényi pártot, hanem Bacsa Ferenc.[93]

Bacsa Ferenc

Bacsa Ferenc 1922-ben született a Hajdú-Bihar megyei Komádiban, kiskereskedő-családban (apjának 1945 előtt fűszer- és vegyesáruüzlete volt, a földosztás után 4 kataszteri hold juttatott földön dolgozott). Iskoláit Debrecenben (gépipari technikus) és Jászberényben végezte. Utóbbi helyen a Tanítóképző Főiskola ötödik osztálya után nem szerezett diplomát, viszont 1943-ban fél évig mégis tanított. 1943 és 1945 között sorkatonai szolgálatot teljesített, majd egészen 1952-ig a Belügyminisztérium állományába tartozott mint rendőrtiszt, ahonnan saját kérésére szerelték le. Egy évig a Törökszentmiklósi Mezőgazdasági Gépgyárban dolgozott, majd 1953-tól 1959-ig művezetőként a jászberényi Fémnyomó- és Lemezgyárban.[94]

[92] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb IB/VB jkv. 1957. január 3.–1957. november 21. 63–65.

[93] MNL JNSzML XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb VB jkv. 1958. júl. 23–1958. dec. 24. 112.

[94] MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. Javaslat Bacsa Ferenc VB-titkárságára (1958. augusztus 19.).

Az MDP-nek és az MSZMP-nek is tagja lett az alapítási éveikben (MKP-tagságáról nincs adat, ám mert a róla szóló képkockákon alig látható a szöveg, ezért teljességgel kizárni nem lehet). A jászberényi előtti pártfunkcióiról nem tudunk, s a városban is először mint revíziós bizottsági taggal találkozhatunk vele 1955-ben.[95] Belépett a Munkásőrségbe is. 1958. augusztus 19-én, azaz két héttel Tóth Sándor Dobosit bíráló levele után érkezett egy javaslat a megyéhez Bacsa vb-titkári kinevezésére vonatkozólag. A szöveg bizonyos részei alig olvashatóak, így például az sem, hogy ki jegyezte ezt az ajánlást. Mindenesetre az 1958. szeptember 18-i vb-ülést már Bacsa vezette, holott a vb csak október 20-án fogadta el első titkárnak és választotta pártbizottsági tagnak.[96] Ez azt jelenti, hogy Dobosit záros határidőn belül elhelyezték Jászberényből, az 1958. szeptember 5-i vb-ülés volt az utolsó, amit még titkárként vezetett, s azonnal Bacsát ültették a helyére. A döntés tehát megyei szinten született, a vb csak utólagosan hagyta jóvá a kinevezést.

Bacsa majd három évig volt a jászberényi MSZMP első titkára. Leköszönése után kétéves pártfőiskolát kezdett. Valószínű, hogy a megyének későbbi tervei voltak Bacsával, mivel éppen 1961 nyarán mentették fel titkári pozíciójából, hogy el tudja kezdeni az őszi szemesztert. A képzés végeztével a pártfőiskola készített egy kötelező jellemzést Bacsáról, amely szerint kitartó, egyenletes szorgalommal tanult, a vitákban kielégítő aktivitással vett részt, bár a napi politikai kérdésekben óvatosan, tartózkodva foglalt állást. Kiemelte a leírás Bacsa jó logikai, rendszerlátó képességét, de jellemére vonatkozóan megjegyezte, hogy „Csendes, szerény magatartású, a kelleténél kissé zárkózottabb".[97]

A pártdiploma megszerzése után egy évig a Megyei Pártbizottság Ipari Osztályának főelőadója volt, amikor elérkezett az újabb feladat a számára. Jászberény 1945 utáni (párt)történetében egyedülálló módon visszahelyezték korábbi funkciójába, a vb első titkárának. Az előterjesztés szerint Bacsa „1959-ben nehéz körülmények között vette át a pártbizottság vezetését. Az apparátusban ellentétek voltak, s ez a munka rovására ment. Bacsa elvtárs nagy szorgalommal és ügyszeretettel látott hozzá a munkához, s a városi pártbizottság irányítását és a feladatokat sikeresen oldotta meg".[98] A pártvezetésen belül valóban ellentétek húzódtak meg, amelyek csak eszkalálódtak a megye ismételt beavatkozásai (például Csuka Lajos Jászberénybe helyezése) következtében.

Bacsa káderanyagában még két jellemzés található. Egyik 1966-ban készült a pozíciójában való megerősítése céljából, a másik pedig egy 1970-es javaslat érvkészletét képezi, ami Bacsa felmentésére irányult. Az első tehát inkább egy mérsékelt laudáció, a második pedig egy bírálat. Az eltérő szerzői szándékok ismeretében különösen érdekes összevetni a két írást a tekintetben, hogy miben látták Bacsa erősségeit, illetve gyengeségeit *(6. táblázat)*.

---

[95] MNL JNSzML XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv. 1950. június 4.–1956. április 7. 15.

[96] MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. Tóth Sándor jegyzőkönyvi kivonata (1959. február 9.).

[97] MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. A budapesti pártfőiskola jellemzése Bacsáról (1963. május 14.).

[98] MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. Vad András javaslata (1964. december 1.).

6. táblázat. Bacsa Ferenc jellemzései (1966, 1970)

Szempontok	1966	1970
Pozitívumok	alapos, lelkiismeretes; nyílt, őszinte, tárgyilagos; sok tapasztalat (pártélet, pártépítés); ipari termelés (átlagosnál jobban); állami szervek pártirányítása	szerény, jó munkakapcsolat; politikailag felkészült
Negatívumok	nem ért a mezőgazdasághoz; téeszek nem fejlődnek megfelelően; kádermunka nem elég következetes	lassúság, kezdeményezés hiánya; új feladatok, problémák megoldásában bizonytalan; téeszek lemaradása; káderprobléma: tanács, ktsz, téeszek

Forrás: MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. Váczi Sándor összefoglalója (1966. január 20.); MNL JNSzML XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. Vad András javaslata Bacsa felmentésére (1970. május 8.).
Saját készítésű táblázat.

Az összevetésből egyértelműen kiolvasható, hogy a negatívumokban megegyeztek (volna) az eltérő időben és interpretációs szándékkal dolgozó szerzők. Két akut hiányossága volt Bacsának: nem értett a mezőgazdasághoz és nem volt elég rámenős a káderek beállításában. A gyengeségek között új motívum az 1970-es jelentésben Bacsa korlátozott reakcióképessége. A pozitívumoknál a jellembeli erényekben átfedés mutatható ki, viszont az emberi tényezőkön kívül más pozitívumot nem tud kiemelni a második írás, míg az első tételesen felsorolja azt, hogy miben jó Bacsa, mintegy előre kompenzálva a később leírt hibáit: jól irányítja a pártot, biztosítja a nem pártszervek pártirányítását, és ért az iparhoz. Ha ideidézzük a pártfőiskolai véleményt, amely egy más élethelyzetben való viselkedéséről tudósít, akkor komplexebb képet kapunk a párttitkárról. Bacsa átlagosan jó intellektusú, racionálisan gondolkodó szakember és pragmatikus vezető volt, aki a rábízott feladatokat képességei szerint teljesítette, viszont egyértelműen kerülte a fölöslegesnek ítélt konfliktusokat és a túlzott önreprezentációt. Ennek tudható be, hogy bár megoldotta a vb interperszonális konfliktusait mint égető problémát az 1960-as évek elején, de nem ártotta bele magát minden apró-cseprő szervezeti ügybe, vagyis kézi vezérelte káderei segítségével a város összes intézményét.

Bacsa ösztönös helyzetfelismerő képességének tanúbizonysága az ideológiai vitákban való részvétele a pártfőiskolán. Mint mérnöki gondolkozású, de a verbalitás terén is tapasztalatokat szerzett ember képes volt világos politikai struktúrákat felállítani, s ezzel a politikai felkészültség benyomását kelteni, de mindig tudta, mikor kell megtartania a véleményét magának, ezért nem nyilvánult meg aktuálpolitikai kérdésekben. Hasonlóképpen, amikor a vb munkamorálját veszélyeztette Csuka Lajos, akkor Bacsa rendreutasította, de nem érezte szükségét, hogy az utolsó kis mikrokollektívát is elárassza káderekkel. A technokrata-értelmezésre erősít rá az a tény is, hogy Bacsa nem akart tovább pártfunkcióban maradni, ezért elutasította a neki felajánlott állást, ehelyett a Hűtőgépgyárba, korábbi munkahelyére (akkori nevén: Fémnyomó- és Lemezgyár) kérette vissza magát.

Negyvennyolc éves volt ekkor, vagyis nem tette fel egész életét a hatalomtechnikai kihívások abszolválására. Ahhoz is volt érzéke, hogy mikor és hova kell visszavonulni.

*

A két párttitkár egy generációba tartozott, mindketten a Horthy-korszakban élték gyerekkorukat, és az 1945 utáni rendszerváltást a felnőtté válás újonnan megnyílt mobilitási csatornáiként élték meg. Mindketten egy néhány ezer fős kistelepülésről származtak. Közös bennük továbbá, hogy egyikük sem volt más – nem kommunista – párt vagy szervezet tagja. Előmenetelük közös motívuma a pártiskolai képzésekkel előkészített vertikális mobilitás. Viszont eltérő miliőből érkeztek: Dobosi Imre Szolnok megyei, míg Bacsa Hajdú-Bihar megyei volt. Horizontális mobilitás tekintetében tehát Bacsa nagyobb utat tett meg (átlépte a megyehatárt). Dobosi családja mezőgazdaságból élt, fiukat nem taníttatták, Bacsáé kispolgári rétegbe tartozott, s fiuk továbbtanult. További különbség, hogy Dobosinak párttagsága után gyakorlatilag nem volt párton kívüli élete: a három év juttatott földön való gazdálkodást leszámítva (és az alatt is) folyamatosan a párt intézményrendszerének különböző állomásain próbált szerencsét, ezzel szemben Bacsa tizenöt évig a párton kívül dolgozott, s tizenegy éves függetlenített pártfunkcionáriusi életszakasza után ismét visszatért a civil életbe.

Összegzés – a jászberényi „élcsapat" az 1950-es években

1. A jászberényi pártnak (pártelitnek) volt egy jól körülhatárolható tizenkilences magja, akik sohasem kompromittálódtak a megye előtt, s nagy respektusuk volt a későbbi párttagok között. Ezek az emberek többségében kisiparosok voltak, akik közül többen Jászberényen kívül is gyűjtöttek politikai tapasztalatokat, például Tóth Mihály véletlenszerűen a Szovjetunióban, Tóth-György István pedig Németországban. Ez egy jól körülhatárolható, tíz fő alatti kör volt, akik szívügyüknek tekintették a pártot. Nem is kizárólag a hatalomvágy hajtotta őket, hiszen alig viseltek formális pozíciókat, de nem is autonóm szellemi meggyőződés, mert akkor meghasonlottak volna a Rákosi-korszakban. Ők a párthoz voltak hűségesek mindig, anélkül hogy kezdeményezői lettek volna a terrornak (Tóth Mihály épp ellenkezőleg, a politikailag „műveletlen", de egyszerű, rendes emberek mellett szólalt fel több esetben), de anélkül is, hogy bármikor bírálták volna az aktuális vezetést. Ez a fajta vallásos lelkülettel rokonítható kötődés a párthoz egy alapvető szocializációs és közösségi élményre vezethető vissza. A tizenkilencesek 1885 és 1900 között születtek, vagyis az első világháború alatt tizenöt-harminc évesen találkoztak a forradalmi baloldal eszméjével, és integrálódtak be az első pártba. A két világháború között civil életüket élték, de apologetikus visszaemlékezéseik szerint azért mindig megragadták az alkalmat, ha egy kis illegális szórólapozgatásra nyílt lehetőség. Az viszont tény, hogy 1944-ben tudatosan készültek a szovjetek bevonulását követő pártalakításra és hatalomátvételre, ami meg is történt már gyakorlatilag 1945 elején.

A polgármester lemondatásával és a képviselőtestület megalakításával vált teljessé a városirányítási elitcsere. Az MDP-érában azonban háttérbe vonultak/szorultak, nem voltak tagjai a végrehajtó bizottságnak, de még a pártbizottságnak sem, és nem adtak titkárt a pártnak (az MKP első egy évét leszámítva, amikor Tóth-György és Tóth is volt párttitkár). Akkor tűntek fel újra, amikor ismét senki más nem volt kommunista rajtuk kívül: 1956 novemberében. Akkor, idős koruk ellenére, hozzáláttak a szervezkedéshez, Tóth Mihály elnöki tisztséget is vállalt, hogy aztán újból átadják a helyüket másoknak. Kijelenthetjük, mindhárom alkalommal ők alapították meg a pártot (az MDP megalakulását e tekintetben nem veszem alapításnak, hiszen ott két meglévő szervezet egyesült), de azt is, hogy rajtuk kívül nem sok lojális kommunista volt a városban. Ami különösen figyelemfelkeltő, hogy a kommunizmus harminchét év alatt nem tudott megnyerni magának újabb embereket, olyanokat, akik áldozatot is vállalnának érte, Jászberényben, csak az említett tíz főt 1919-ben.

2. Jászberény pártállamosítása nem volt egy sikertörténet. Arról máshol is árulkodnak a források, hogy vidéken fáziskéséssel, csak 1950 végére épült ki a teljes pártinfrastruktúra, és hogy nagyobb respektusa volt az államhatalom helyi megtestesítőjének tartott tanácselnöknek, mint az állami statútumokkal nem rendelkező párttitkárnak, akire csak mint agitátorra, népnevelőre tekintettek.[99] Ez Jászberényben is így lehetett, s ennek vannak a mai napig nyomai. A helyi emlékezet elég pontosan képes reprodukálni a tanácselnökök neveit, hivatalviselésük körülbelüli idejét, de hogy ki volt a párttitkár, arról az átlag jászberényit hiába kérdezzük. Sokakban valóban megütközést keltett, amikor sokévi belépésre ösztönző agitáció, zsarolás után egyszerre csak – a tagrevízió idején – több száz főt zártak ki a pártból. Refrénszerűen ismétlődő rész a jegyzőkönyvekben, amikor a végrehajtó bizottsági tagok arról panaszkodnak, hogy ez meg az az alapszervezet vagy intézmény nem hajtja végre a pártutasítást, és hát egyszerűen nem lehet mit csinálni velük. A pártvezetői belső (párton belüli) respektushiánynak az okai pedig az irracionális sűrűségű titkárcserék voltak. A párttitkár még meg sem jegyezte az ötven alapszervezeti titkár nevét, máris helyezték tovább. A párttagok pedig félévente végighallgatták ugyanazokat az expozékat az új vezetőktől, hogy eddig minden rossz volt a városban, de most aztán majd minden más lesz. Az 1952–1953 fordulóján észlelhető rendszerválság[100] Jászberényben is éreztette a hatását. 1951 vége és 1953 májusa között mindössze két választmányi ülést tartottak, amikor máskor két-három havonta szoktak, a pártapparátus csaknem működésképtelenné vált. 1955-re ért meg a megyei pártbizottságon az a gondolat, hogy esélyt kellene adni egy helyi kötődésű párttitkárnak is kicsivel hosszabb időre. Szőrös István erre alkalmasnak is tűnt, csak hát közbejött 1956.

3. A pártbizottsági ciklusok közötti személyi átfedéseket vizsgálva láthatjuk folyamatában a rendszer működését. Ha egy szóval kellene jellemeznem a látottak alapján, akkor az a hektikusság lenne. Megmagyarázhatatlanul sok bizottsági tagot cseréltek le az első két választmány után minden józan indok nélkül. Mert az 1956-ban megválasztott két testület

[99] Gyarmati 2013, 471.
[100] Fejtő 1991, 271; Gyarmati 2013, 460.

közötti cezúra még érthető is, miként a két egymástól tíz évre levő bizottság közötti is. Viszont hogy az 1950-es évek elején miért kellett így rotálni a kádereket, arra csak az irracionális „éberség" és „belső ellenség"-keresés a magyarázat. Hogyha csak ilyen kvantitatív adatokból dolgozunk, akkor azt láthatjuk, hogy 1954-re kezdett konszolidálódni a helyzet, az 1954-es és az 1956-os pártbizottság tagjai között már jóval nagyobb volt az átfedés. Pont ebben az évben küldték Szőrös Istvánt egyéves pártfőiskolára, ami – mint tudjuk – a ranglétrán való feljebb lépés előfeltétele s egyben ígérete volt. A párton belül bizonyos szempontból nagyobb volt a zűrzavar az 1950-es évek elején, mint 1956-ban. Ennek megfelelően 1956 nem jelentett semmilyen rendkívüli cezúrát a pártvezetésben, és a vezetési stílusban is alig.

4. A nagypolitikai események megítélése kapcsán a jászberényi pártelit igencsak szürke maradt. Ez volt az egyetlen nagy csalódás a kutatás során, hogy egyszerűen nem találtam egy érvényes személyes megjegyzést sem valamilyen politikai dilemmáról, például a személyi kultusz megítéléséről, Nagy Imre és Rákosi Mátyás értékeléséről, vagy 1956 árnyaltabb interpretálásáról. Szinte nem is reflektáltak ezekre a kérdésekre. Többször volt szó a koreai háborúról, mint Nagy Imréről. Ez a pártelit egyértelműen egy konzervatív, vaskalapos közösség volt, korlátozott intellektuális képességekkel – ez utóbbi látszik a pártértekezleti tagok iskolázottsági adatain, de a marxista, tankönyvszagú nyelvi panelek kisiskolás szintű egymás mellé rakosgatásából is. Az elmondottak után nem meglepő, hogy Nagy Imre mindössze egyszer volt téma, s akkor is azt bizonygatták (de hangsúlyozom: heten egymás előtt), hogy Rákosi meg Nagy mégis ugyanarról beszélnek, csak az ellenség állítja be másképp. 1956-ban természetesen otthon bujkálva kivárták a veszély elmúltát, s miután a szovjetek átvették a város felett a hatalmat, megalapították az immár posztoktóberi MSZMP-t. A helyzet ugyanaz volt, mint 1945-ben: szovjet bevonulás és statárium, s ugyanaz a tíz ember megint pártot alapít.

*

A kutatást még korántsem tekintem lezártnak. Bár tízéves időtávlatban sikerült rekonstruálni a kádermozgásokat és absztrahálni néhány karriermintát, a konstruált helyi pártelit teljes szociológiai adatbázisának és interakció-hálójának az elkészítése még a jövő feladata. Egy másik kutatás alkalmával be lehetne vonni a mintába az alapszervezeti titkárokat (és esetleg a vezetőségi tagokat) is, mert az mutatná meg igazán egy-egy pártbizottsági vagy végrehajtó bizottsági tag valós politikai súlyát, ha látnánk, hogy milyen operatív feladatot bíztak rá.

Egy lehetséges másik irány a formális politikai hatalom és az informális társadalmi közeg kölcsönhatásának a vizsgálata. A források olvasása közben számos olyan anyagra bukkantam, amelyek segítségével bemutatható a diktatúra nyelvi paradigmája, az ellenség nyelvi megkonstruálásának módozatai és a róla való beszéd jegyei. A párt a különböző társadalmi alrendszerekhez, intézményekhez, emberi közösségekhez való viszonyának komplex elemzése és interpretálása vihet közelebb minket a diktatúra társadalmiasításának megértéséhez.

Felhasznált források

Jogszabályok

1938. XIX. tc. http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=8074, 2016. május 10.

Adattárak

Hubai László 2001a: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000.* I. *A választások története és politikai geográfiája.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Hubai László 2001b: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000.* II. *Választókerületi adattár.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 86. kötet (1934), 99. kötet (1936), 105. kötet (1938).

Interjúk, visszaemlékezések

Tóth-György István visszaemlékezése. Idézi Nagy–Tóth 1970.

Sajtóforrások

Jász Hírlap, 1933/10., 1939/23.

JMA = Jász Múzeum Adattára

48-68. *Munkásmozgalmi hagyományok Jászberényben 1. A Kommunista Párt harcai a Tanácsköztársaság idején és a felszabadulás után.* Elmondta: Tóth Mihály mozi-üzemvezető. Magnetofongyűjtés. Gyűjtötte: Erdész Sándor. Jászberény, 1956. február hó.

208-79. Erdész Sándor 1956: *Jászberény város története 1945-től az 1956. évi ellenforradalomig* [kézirat]. Jászberény.

Mizsei Erika é. n.: *Vasas Márton.* [az egyik jászberényi úttörőcsapat projektmunkája részeként] Jászberény.

n. n., é. n.: Tóth-György István. In *1133. sz. Bercsényi Miklós Úttörő Csapat Forradalmi nyomolvasói munkája.* Jászberény.

Levéltári források

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

X. 40/h. A Magyar Kommunista Párt Jászberény Városi Bizottságának iratai 1946–1948. A városi pártszervezet titkárának jelentései a pártszervezet, a tömegszervezetek és más pártok politikai, szervezeti tevékenységéről, az MKP taglétszámáról, a város politikai, gazdasági helyzetéről és a lakosság hangulatáról. 1946. december 30.–1948. február 14.

XVII-17. A Jászberényi Nemzeti Bizottság iratai. Ülésjegyzőkönyvek. 1945–1947.

XXXV. 4/a-1. MSZMP Jászberényi Városi Bizottsága. Testületi jegyzőkönyvek és iratok. 1956–1960.

MSZMP Jászberény városi pártértekezlet jegyzőkönyve a hozzá tartozó napirendek irataival. 1959. október 15.

MSZMP Jászberény városi elnökség, városi Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei a hozzá tartozó napirendek irataival. 1956. december 12.–1957. december 28.

MSZMP Jászberény városi bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei a hozzá tartozó napirendek irataival. 1959. április 7.–1959. október 6.

MSZMP Jászberény városi bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei a hozzá tartozó napirendek irataival. 1960. március 1.–1960. december 28.

MSZMP Jászberény városi Intézőbizottság Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei a hozzá tartozó napirendek irataival. 1957. január 3.–1957. november 21.

MSZMP Jászberény városi Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei a hozzá tartozó napirendek irataival. 1958. január 9.–1958. július 10.

MSZMP Jászberény városi Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei a hozzá tartozó napirendek irataival. 1958. július 23.–1958. december 24.

XXXV. 42/a-1. MDP Jászberény Városi Bizottság. Testületi jegyzőkönyvek és iratok. 1948–1956.

A városi pártértekezletekről készített jegyzőkönyvek, az előerjesztett beszámolók és határozati javaslatok. 1950. június 4.–1956. április 7.

A városi pártválasztmány üléseiről készített jegyzőkönyvek, a napirendek irataival. 1950. június 9.–1956. szeptember 27.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek. 1949. január 2.–1950. december 21.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek. 1951. január 4.–1951. december 26.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1952. január 10.–1952. december 11.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1953. április 22.–1953. december 31.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1954. január 7.–1954. június 17.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1954. július 1.–1954. december 9.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1955. január 6.–1955. június 6.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1955. július 7.–1955. december 22.

A városi pártbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek, a tárgyalt napirendek irataival. 1956. január 5.–1956. október 11.

Városi pártaktíva értekezletekről készített jegyzőkönyvek és az előterjesztett beszámolók. 1949. november 17.–1956. szeptember 8.

A városi pártbizottság titkárának jelentései a megyei pártbizottsághoz a párt városi vezetőtestületeinek és alapszervezeteinek munkájáról, a város politikai, gazdasági, kulturális helyzetéről, az ipari és mezőgazdasági termelés helyzetéről, a békekölcsönjegyzésről és az ellenséges tevékenységről. 1949. április 14.–1951. december 17.

XXXV-64. MSZMP Szolnok Megyei Bizottság. Apparátusi iratok. Káderanyagok.

Felhasznált irodalom

Besenyi Vendel 1998: *50 éves a Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet.* Jászberény, Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet Igazgatósága.

Bibó István 1990: Elit és szociális érzék. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok. I. 1935–1944.* http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/47.html 2016. augusztus 26.

Cseh Dániel 2015a: A jászberényi téesz-szervezés belső irányítási mechanizmusai és konfliktusmezői (1956–1961). In Dobi Edit (szerk.): *Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája.* Debrecen, Printart-Press Kft. 90–106.

Cseh Dániel 2015b: A várospolitika szereplői és konfliktusai (1867–1914). In Pethő László (szerk.): *Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig.* Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány. 95–177.

Csönge Attila 2010: „Nehogy a reakció idejében észrevegye." Az 1947-es választási csalássorozat Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. In Fülöp Tamás (szerk.): *Zounuk 25.* Szolnok, JNSzML. 431–472.

Csönge Attila 2011: „A földért harcolni kell!" Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez. In Fülöp Tamás (szerk.): *Zounuk 26.* Szolnok, JNSzML. 407–438.

Csönge Attila 2016: Földosztás Jászberényben (1945–1948). In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére.* Szolnok, Damjanich János Múzeum. 207–214.

Fejtő Ferenc 1991: *A népi demokráciák története. I.* Budapest–Párizs, Magvető Kiadó–Magyar Füzetek.

Gyarmati György 2009: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk,* 2009. március, 75–88. http://korunk.org/?q=node/10397 2016. augusztus 26.

Gyarmati György 2013: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Huszár Tibor 2007: *Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989).* Budapest, Corvina Kiadó.

Izsák Lajos (szerk.) 1998: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Kiss Erika 2006: Jászberényi polgármesterek 5. rész. *Jászkürt,* 2006. november 25.

Lengyel György 1993: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. Fejezetek egy történetszociológiai kutatásból. (Történeti elitkutatások. Historical Elite Research.)* Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.

Lenski, Emmanuel Garhad 1999: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. (Részletek.) Ford. Szalai Éva. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Új Mandátum Kiadó. 302–340.

Mills, Charles Wright 1972: *Az uralkodó elit.* Ford. Kaposi Tamás. Budapest, Gondolat Kiadó.

Nagy József–Tóth János 1970: *Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig.* Jászberény, Jászberény Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága.

Pareto, Vilfredo 1982: A kormányzó elit (Részlet a *Traité de sociologie générale* című művéből). Ford. Rákos György. In Huszár Tibor–Somlai Péter (szerk.): *A szociológia története 1917-ig. Szöveggyűjtemény.* IV. [kézirat] Budapest, Tankönyvkiadó. 278–283.

Romsics Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó.

Sebők Balázs 2015: Az 1918–19. évi forradalmak. In Pethő László (szerk.): *Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig.* Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány. 288–317.

Szilágyi Zsolt 2011: *Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben.* [Doktori értekezés kéziratban] Témavezető: Timár Lajos. Debrecen, DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. 201–203. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/2437/118052/8/Értekezés-t.pdf 2016. május 10.

Szilágyi Zsolt 2015: *Települések közti kapcsolatok az Alföldön a 20. század első harmadában 1. rész. Feltételek és kontextusok teremtése az alföldi falvak laterális kapcsolatainak elemzéséhez.* Debrecen, DE BTK Történelmi Intézet Modernkori Magyar Történeti Tanszék. 115–130, 158–176, 229–312. http://real.mtak.hu/28771/1/Szil%C3%A1gyi%20Zsolt%20--%20Bolyai%20k%C3%A9zirat%2014.pdf 2016. május 10.

Timár Lajos 1993: *Vidéki városlakók Debrecen társadalmában 1920–1944.* Budapest, Magvető Könyvkiadó (Mikrotörténelem, 6).

MELLÉKLET

1. melléklet[101]

Magyar Kommunista Párt
jászberényi szervezete.

Magyar Kommunista Párt Megyei Bizottságának

Szolnok.

Jelentés,
1946 decemberhó-ra

A Magyar Kommunista Párt jászberényi szervezete az elmult, azaz december hónap folyamán sem fejlődött. Történtek ugyan belépések, azomban ez egyáltalán nem jelent javulást. A tagok teljes nemtörődömséggel pártot és pártmunkát senki sem akar végezni. Ennek tulnyomórészt a vezetőség az oka, mert példát mutat arra, hogy kell elhanyagolni a pártot. Van olyan vezetőségi tag, akit az eltöltött egy hónap alatt egyszer sem látta, a párthelyiségben. A vezetőségi tagok nagyrésze vagy hanyagul, vagy egyáltalán nem teljesíti a rábízott feladatot.

A pártok közötti viszony elég rossznak, sőt néha egyenesen ellenségesnek mondható. Ennek oka a kommunisták viselkedése is, de különösen a többi pártokba kivétel nélkül bent lévő és ott a primet vivő reakciós, félfasiszta elemek.

A propaganda terén rosszul állunk. Jelenleg, k.b. 2 hónap óta nincs a szervezetnek propagandistája. A pártkiadványok terjesztése egyáltalán nem kielégítő. Agitációs munka egyáltalán nem folyik, oktatási munka a legminimálisabb: egy kerületben hetenként egyszer. Pártnapok nincsenek rendszeresen. Kulturmunka szintén gyenge, egy-két szavalatot tudnak produkálni. Sajtónk nincsen, ellemben a pártunk lapjait terjesztik, ha nem is tul nagy sikerrel.

Kádervonalon sem áll jobban a szervezet. A kartotékok nincsenek rendesen kezelve, a tagok aktivitása az elképzelhető leggyengébb. Pártiskolát végzettek száma 3-4 ezek sem végeznek pártmunkát. A vezetőségnek csak egy tagja végzett 2 hetes szemináriumot.

A tömegszervezés teljesen el van hanyagolva. A tömegszervezetek nem müködnek. /M.N.D.Sz, M.A.D.I.Sz, Nemz. Segély, M.Sz.M.T stb./ Ugy a tömegszervezetekben, mint a külömböző népi bizottságokban lévő elvtársaink az elhanyagolás következtében teljesen elszakadtak a párttól és a saját felelőtlenül végzett munkájukkal a párt erkölcsi tekintélyének az aláásásában közre müködtek. A vezetőség nem hivtavissza a rosszul dolgozó elvtársakat.

Közigazgatási vonalon a helyzet hasonló a többihez.

Általában az egész pártszervezet a teljes tönkremenés képét mutatja, amit csak hosszu és nehéz munkával lehet majd felépíteni. Okvetlen szükség van a teljes átszervezésre és a megyei bizottság sürü ellenőrzésére.

Jászberény, 1946 december 30.

Szabadság!
Oláh György
titkár.

[101] X. 40/h. MKP Jb Titkári jelentések. 1946. dec. 30.–1948. febr. 14. 1. A forrást az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.

2. melléklet[102]

Jászberény, 1949. jul. 18.

Jegyzökönyv
Felvétett 1949 jul. 14-én az M.D.P. hivatalos helységében tartott vezetöségiülésröl.

Jelen vannak: Muhari Elek, Pintér Imre, Pesti Mihály, Farkas Vendel, Rácz Árpád, Szőke Jánosné, Gőmőri István, Koncsek Aranka, CSoszászki, Dr Lukács Imréné, Somogyi László.

A gyülést Boda Józsefné nyitotta meg, és beszámolt itt volt a megyei Pártbizotságról Erdös elvtárs a Petyus elvtársat leváltották nem komonistához valo viselkedése miatt. Megyei Pártbizotság idéglenesen Boda elvtársnöt bizta meg. Kéri az elvtársak hozzá szolását a Petyus elvtárs eddigi munkájárol, hogy az elvtársak miben látták a helytelen munka megnyilvánulását.

Pintér elvtárs: Mig Petyus elvtárs itt volt megnézük ezt az idött tapasztalhatjuk, hogy a tagság az alapszervezetekben menyire elmaradtak mert Ö nem látogatta az alapszervezeteket. A défoszt nem támogatta munkájában meglett kérve, hogy ismertesse a rendeletet nem tette meg.

Farkas elvtárs: nem volt népszerü, mint tőrtetö ugy mutatkozott.

Lukács elvtársnö: Petyus elvtárs mindenkinek rendelkezésére állt, de kifejezése drasztikus volt mindenkivel szemben használta.

Molnár elvtárs: Nem látogatta az alapszervezeteket, nem fogatta az elvtársak kőszőnését. Minden kivel szemben drasztikus szavait használta. Taggyüléseken nem vet részt, söt megszakadtak a taggyülések.

Pesti elvtárs: nem komonistához valoan viselkedett, nem volt egyszersem ősssztaggyülés igy nem lehetett felvetni a hibákat.

Gőmőri elvtárs: nem volt képzet, és mégis ere a pozicÍora tették. Nem mertek az elvtársak kritikát gyakorolni atol félve, hogy kizáják a pártbol a vezetőség nem látta jónak amit a titkár csinált.

Szöké elvtársnő: Szebenyiné üzemi bizotsági tag szentkutra szervezet egy csoportot és ezt megpróbáltam akadályozni, elmondtam a Petyus elvtárnak és ö viszamondta amit nagyon helytelenül tett.

Koncsek elvtársnő: Petyus elvtárs bent volt a szakszervezetben talákozott Szebenyinével aki szentkutra kért jegyet és Petyus ott vetette fől a szentkutra valo szervezetést helytelenül tette mert nem az az idő volt alkalmas, hogy ezt átbeszélje. Fővettődőt többszőr, hogy valaki kiviszi a szot Pártbizotsági ülésről és ez Kun Miska volt nyugottan lett hagyva továbra is részt vegyen a pártbizotságiüléseken.

Muhari elvtárs: nem érte meglepetés a Petyus leváltása mert már előzőleg Erdős elvtársal együtt átbeszéltük a hibákat. Tasi elvtársnak elmaradt három hónapi fizetése a megyétől ezt utolag megkapta 1000 frt kőrul járt 850 frt ezt az összeget visza fizette [és a megmaradt pénzt saját részére meghagyta azzal érvelve, hogy kevés pénzt kapot megnéztük a pénztár kőnyvet és az volt beleirva adomány. Ezt a hibát Petyus nem mondta el a vezetöségigyülésen. A megyének a utasitását nem tette magáévának hanem a saját feje után cselekedet.

Darvas elvtárs: a határozatunk végre hajtását nem forszérozta söt nem is eleőrizte. Az alapszervezetek nicsenek összefogva. Káder munkára nem elégé néztték meg, ki alkalmas vagy megbizhato.

[102] XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pb jkv. 1949. jan. 2.–1950. dec. 21. 2–3. A forrást az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.

Fülöp elvtárs: azért lett idehelyezve, hogy a párt ügyeit intéze mert a városháza dolgozoi elég reakciosok és a Petyus elvtárs a polgármesterhöz fordult az ügyek elintézésekor ha valami volt, is akor parancsoloszavakkal akarta elintézni.

senki tudja mi az ő beosztása tulajdonképen mi a munkakőre. Nem lettek ujkáderek kiemelve csak a régiek maradtak. Ezeket a hibákat ki kell kőszőrülni a jővőben innen is kerüljenek jó káderek.

Rácz elvtárs: dőntő hiba a pártbizalmiak elmaradása nem volt bizalmi értekezlet a pártmunkával nem lett kelőképen tőrődve.

Boda elvtársnő rőviden válaszol alapszervezetekkel valoban nem tartota főn a kapcsolatot. Jászberény egy mező város nem lettek ősszefogva a parasztok.

Az elvtársak nem gyakoroltak kritikát a titkárnak nem mondták meg a hibákat ez nagyon helytelen volt Fülöp elvtárs szavait idézve a Petyus a polgármesterrel éreszte jól magát eből az látszik nem szerete az egyszerü embereket. Ezentül igenis kritikát gyakoroljunk és mondjuk meg azokat a hibákat amit a titkár helytelenül cselekedik. A kővetkező pártbizotsági ülésen mindenki beszámol az edigi munkájárol, hogy terv szerüen tudjunk dolgozni kivan e dolgozva az ütem terv. Szőke elvtársnő ellen nincs kifogás továbbra megmarad nöfelelősnek. Zaják Terézel kapcsolatban a megye kifogásolja, hogy ő minden részt vett az a látszatot váltotta ki, hogy ő irányít. Ezetul tökéletesebben kell minden pártbizotsági tagnak a munkáját. A gyülés ezel végetért.

Boda Józsefné
titkár.

3. melléklet[103]

[Az MDP jászberényi alapszervezeteinek pártértekezlete, 1950. június 4. – részlet]

Köves elnök elvtárs ezután egyenkint vita tárgyává teszi a jelölőbizottság által a szavazó listára kerülő elvtársakat.

Toldi István:
Tóth elvtárs kéri, hogy mivel Toldi elvtárs most került Jászberénybe, ismertesse röviden önéletrajzát.
Toldi elvtárs röviden ismerteti önéletrajzát.

Szőrös István:
Toldi elvtárs kéri, hogy mondja el önéletrajzát, mivel itt Jászberényben nem igen ismerik az elvtársat.
Szőrös elvtárs elmondja önéletrajzát.
Sas elvtárs hozzászólásában elmondja, hogy ő már több mint két éve ismeri Szőrös elvtársat, igynyugodtan javasolja a Párt a listára való felvételét.

Fóti Pál:
Cetti alhdgy. elvtárs kéri, hogy Fóti elvtárs ismertesse önéletrajzát.
Kun Mihály elvtárs Fóti elvtársat, mint szemináriumi vezetőjét ismeri és javasolja Fóti elvtárs jelölését.

[103] XXXV. 42/a-1. MDPJb Pártért. jkv.1950. jún. 4.–1956. ápr. 7. 23–26. A forrást az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.

Bazsó Sándor:
Kun elvtárs 1948 óta ismeri, javasolja a Pártválasztmányba való jelölését.
Szegedi József elvtárs két éve ismeri, együtt dolgozik vele, jó munkás szintén javasolja.

Bus Béla:
Klein elvtárs, jó munkája révén Párthoz való hüsége alapján javasolja Bus elvtársat.
Cinege elvtárs hozzászólásába rámutat arra, hogy ne csak a jó oldaláról világítsuk meg a jelölteket, hanem mutassunk rá azokra a hibákra is, amelyek a jelöltekkel kapcsolatban fentáll, mert csak igy tudják a jelöltek hibáikat kiküszöbölni.

Szőke Jánosné:
Czakó elvtárs kéri, hogy mondja el az elvtársnő az életrajzát.
Szőke Jánosné elvtársnő ismerteti önéletrajzát.
Szegedi elvtárs, vele együtt dolgozom, szorgalmas jó munkás ezért ajánlom a szavazó listára való fölvételét.

Horti János:
Köves elvtárs fölkéri a jelölőbizottság elnökét, mivel nincs itt Horti elvtárs, ismertesse, miért javasolta a jelölőbizottság.
Bazsó elvtárs a DÉFOSZ-ban kifejtett eredményes és jó munkájáért javasolja a jelölőbizottság. Horti elvtárs jelenleg tartalékos tiszti iskolán van.

Szabó Miklós:
Kun elvtárs kéri, hogy Szabó elvtárs mondja el önéletrajzát.
Szabó elvtárs ismerteti önéletrajzát.
Fotielvtárs javasolja Szabó Miklós elvtársat, de meg kell emliteniegy hibáját. Sok funkciót vállal magára és egy másik hibája, hogy nem vesz részt aktivan az oktatásban. Ezen hibáit a Szabó elvtársnak hamarosan ki kell javítani.

Baranyi Julianna:
Bazsó elvtárs a jelölőbizottság elnöke ismerteti, hogy miért javasolta a jelölőbizottság. Szegény paraszti családból származik, jó munkát végzett.

Kovács István:
Kun elvtárs régóta ismeri, dolgozó paraszt, javasolja jelölését.
Grünhut Ilona elvtársnő rámutat arra, hogy a Kovács elvtárs ne vállaljon sok funkciót magára, hogy vállalt funkciójának mindenben eleget tudjon tenni és kéri hogy Kovács elvtárs ismertesse önéletrajzát.
Darázs elvtárs, együtt dolgozik vele, három éve ismeri, ő is javasolja.

Kozák Imre:
Kun Mihály elvtárs kéri, hogy Kozák elvtárs mondja el önéletrajzát.
Kozák elvtárs ismerteti önéletrajzát.
Bakki N. Péter:

Az értekezlet elfogadja.

Palotai János:
Bazsó elvtárs jó munkájáért javasolja.
Kun elvtárs gyermek kora óta ismeri, a Március 15. t.sz.cs-nek tagja, javasolja.

Molnár János:
Bus elvtárs megállapitja, hogy egyszerü munkás ember, azonban van benne bizonyos kispolgári csökevény, amit neki hamarosan le kell vetköznie.

Baranyi István:
Az értekezlet elfogadja.

Muhari Elek:
Arvai István elvtárs, mindenki ismeri, jó elvtárs, megbizható, egy hibája van, hogy a tanulás alól kivonja magát, mondván, nem érek rá, sok a dolgom. Haladéktalanul lásson hozzá a tanuláshoz.
Fóti elvtárs, nem veszi észre a Muhari elvtárs, hogy nem elég az a tudás, amit ő 1945.-ben szerzett. Másik hibája nem birja a kritikát, mindég igyekszik kimagyarázni magát.
Cinege elvtárs megállapítja, hogy Muhari elvtárs káderes volt, de a kádermunka Jászberényben nem volt kielégítő.
Köves elvtárs szavazásra teszi fel a kérdést. 68-an szavaznak mellette, 40 ellene és 25-en tartózkodtak a szavazástól.

Dr. Klein László:
Az értekezlet el-fogadja.

Darázs Imre:
Fóti elvtárs hozzászólásában rámutat arra, hogy jó szemináriumvezető a Darázs elvtárs, s méltónak találja a jelölésre.
Szegedi József elvtárs rámutat arra, hogy Darázs elvtárs kommunista, szerény, öntudatos munkássa Pártjának.

Pintér Imre:
Bazsó elvtárs a jelölőbizottság elnöke ismerteti, hogy Pintér elvtárs a földmivesszövetkezetben kifejtett jó munkájáért javasolta a jelölőbizottság.
Balla István nem javasolja, mert Pintér elvtárs 1945-ben a DÉFOSZ-ban azt mondotta, hogy itt nem lehet politizálni.
Sass elvtárs, tudomásom szerint 1945-ben a DÉFOSZ-ban nem lehetett politizálni.

Somogyi Mária:
Bazsó Sándor jelölőbizottság elnöke jó munkájáért javasolja.
Grünhut Ilona, nem javasolja, mert mint kommunista az elmult napokban templomba esküdött.
Cinege elvtárs. Nézzük meg, hogy lett e nevelve az elvtársnő, föl lett e hívva a figyelme erre a kérdésre vonatkozólag.

Bazsó elvtárs kijelenti, hogy Somogyi Mária kérdezte, hogy mit csináljon, mert az anyósa, ahova költözni fog, azon van hogy templomba esküdjön.
Szegedi József. Hogy az elvtársnő templomba esküdött ezért nem lehet elitélni, hibájául felróni, mert neki ebben a tekintetben nehéz volt a helyzete.
Bus elvtárs. A társadalom hamarabb megváltozik, mint ahogy az ember átalakul. Igyhogy az elvtársnő templomban esküdött, ezért nem kell elitélni, ő a termelés frontján megállja a helyét, jó káder, ne dobjuk el őt, hanem neveljük.

Kocsis Anna:
Az értekezlet a jelölését elfogadja.

Inges Istvánné:
Bagi István elvtárs hozzászólásában rámutat arra, hogy az elvtársnő jó Párttag, de nem érzi az egyéni felelősség érzését. Sokszor megtörténik mint I.II. kerületi vezetőségi tag, nem meg a gyülésen, munkájára hivatkozva, hogy nem ér rá. Máskülönben jó párttag én részemről javaslom.
Köves elnök elvtárs szavazásra teszi fel a kérdést, hét elvtárs kivételével az értekezlet elfogadja inges istvánné jelölését.

Dorok N. László:
Bazsó elvtárs ismerteti, munkásságát, nagyon jó munkát végez, ezért javasolta a jelölőbizottság.

Köves elvtárs ezekután a Póttagokra teszi az egyenkinti megvitatást.

Durucz Pál:
Az értekezlet elfogadja.

Balázs Károly:
Az értekezlet jelölését elfogadta.

Ménkü János:
Bazsó elvtárs a jelölőbizottság elnöke eredményes munkájáért javasolja.

Nagy Mária:
Az értekezlet jelölését elfogadja.

Bagi Erzsébet:
Bazsó elvtárs a jelölőbizottság elnöke a dohánybeváltóban végzett jó munkájáért javasolja. Bagi Erzsébet az üzemben oktatási felelős és ezen a téren is jó munkát végez.

Kalla András:
Bazsó elvtárs a jelölőbizottság elnöke ismerteti, hogy az elvtárs a szabadságharcos szövetség három hónapos iskoláját végzi.
Tóth elvtárs javasolja Kalla elvtárs jelölését, mivel a tömegszervezetekben is kiváló eredményes munkát végez.

4. melléklet[104]

[Az MDP jászberényi alapszervezeteinek pártértekezlete, 1950. június 4. – részlet][105]

Sárosi elvtárs ismerteti, hogy szavazati joga van az értekezleten 133 elvtársnak, ebből 103 férfi, 30 nő, 24 éven aluli 16, 24–35 évig 44, 35–45 évig 41, és 45 éven felüli 32 elvtárs.
Származásra nézve munkás 62, paraszt 57, polgári 3, kisparaszt 4.
Foglalkozásra nézve, munkás 67, paraszt 18, értelmiség 5, polgár 3, kisiparos 3, alkalmazott 37.

[Az MDP jászberényi alapszervezeteinek pártértekezlete, 1956. április 7. – részlet][106]

A mandátumvizsgáló bizottság megvizsgálta a küldöttek adatait, mandátumait, azokat rendben találta. 109 szavazati és tanácskozási, 13 tanácskozási jogu küldöttet választotak alapszervezeteink. Ezek közül megjelent 96 szavazati és tanácskozási jogu és 11 tanácskozási jogu küldött, 89 férfi és 18 nő. Korszerinti megoszlás: 18–24 év között 6 fő, 25–30 év között 20 fő, 30–35 év között 13 fő, 35–40 év között 27 fő, 40–45 év között 15 fő, 45–50 évig 16 fő, 50 éven felül 10 fő.

Származás szerinti megoszlás: üzemi munkás: 25, mezőgazdasági munkás: 2, fegyveres erő tagja, eredetileg munkás: 17, tsz. tag: 11, dolgozó paraszt: 1, alkalmazott paraszt eredetileg: 12, müszaki értelmiség: 5 fő, más értelmiség: 9 fő, eredeti alkalmazott: 8 fő, KTSZ tag: 4 fő, háztartásbeli: 3 fő.

Iskolai végzettség szerinti megoszlás: általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzett: 56 fő, 8 osztályt végzett: 31 fő, érettségizett: 10 fő, főiskolát végzett: 9 fő, Vörös Akadémiát végzett: 1 fő.

Pártiskolai végzettség szerinti megoszlás: 1 éves pártiskolát végzett: 1 fő, 5 hónaposat 7 fő, 2 és 3 hónaposat 25 fő, 1 hónapnál kevesebbet 27 fő, tömegszervezési iskolát: 1 fő, pártiskolát nem végzettek száma: 46 fő.

Párttagság kelte szerinti megoszlás: 1945 előtt: 2 fő, 45-46-tól: 45 fő, 47–48 között: 15 fő, 1951-es 27 fő, 1955-ös párttag 18 fő.

[Az MSZMP jászberényi alapszervezeteinek pártértekezlete, 1959. október 15. – részlet][107]

A Mandátumvizsgáló Bizottság megállapitotta, hogy erre a küldöttértekezletre az alapszervi vezetőségválasztó taggyülések megválasztottak 131 főt szavazati joggal, és 12 főt tanácskozási joggal. [...]

A megválasztott 143 fő küldött közül, 112 fő férfi, – ezek közül jelen van 110 fő –, és 31 nő – jelen van 29 fő.

A jelenlévő küldöttek szociális származás szerint a következőképpen oszlanak meg:

Munkás	64 fő,	Paraszt	65 fő,
Értelmiségi	3 fő,	Alkalmazott	4 fő,
Egyéb	3 fő.		

[104] A forrásokat az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.
[105] XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv.1950. jún. 4.–1956. ápr. 7. 26.
[106] XXXV. 42/a-1. MDP Jb Pártért. jkv.1950. jún. 4.–1956. ápr. 7. 1956. ápr. 7. 6–7.
[107] XXXV. 4/a-1. MSZMP Jb Pártért. jkv. 1959. okt. 15. 49–50. 6–7.

A párttagság megoszlása következő:

1945 előtti párttagsággal	2 fő,	
1945-ös párttagsággal	31 fő,	
1946/56-os párttagsággal	87 fő,	rendelkezik.
1957-es párttagsággal	19 fő	/összesen: 139 fő:/

Pártiskolát végeztek:

1 – évnél magasabbat	2 fő,	
5 – hónaposat	2 fő,	
1-2-3 hónapos iskolát	18 fő,	
Pártiskolát nem végzett	117 fő,	/összesen: 139 fő:/

Iskolai végzettség:

Főiskolát végzett	20 fő,	
Középiskolát	8 fő,	
8 – általános iskolát	24 fő,	
8 – általánosnál kevesebbet	87 fő,	/összesen: 139 fő:/

Fogllalkozás szerinti megoszlás:

Munkás: 65 fő,		
Tsz paraszt:	21 fő,	
Értelmiségi:	21 fő,	
Alkalmazott:	15 fő,	
KTSZ dolgozó:	5 fő,	
Háztartás beli	8 fő,	
Fegyveres erő	3 fő,	
Nyugdijas	1 fő,	/:összesen: 139 fő:/

Kormánykitüntetéssel rendelkezik:

Összesen: 27 fő.

5. melléklet[108]

[Az MSZMP Jászberényi Intéző Bizottságának ülése, 1957. május 9. – részlet]

Kapusné elvt:
Jászberény B.M. osztály mégegyszer felül vizsgálja a kizárásra javasolt diákok ügyét.
Azz a kérésem, hogy ne legyünk elfogultak ebben a kérdésben, mert én is, meg te is Soós elvtárs szülő vagy. Ha én, vagy más nem ért egyett egyesek véleményével, ezekre nem lehet mindjárt ráfogni, hogy ellenforradalmárok. Legyünk csak öszinték, Soós elvtárs te is azt mondottad, mikkor szó volt arrol, hogy a Palko mérnököt távolitsd el, hogy nincs rá adatt, peddig volt, mert nem egy esetben készitett terveket 200–300 Frt-é, és az is bizonyos, hogy 1400 frt-os fizetésből nem tudott volna 12.00 Frt-os házat épiteni, tehát valahonan jőn neki a pénz.
Most a diákok felülbirálásánál nem azt néztétek, hogy van e rá elég adatt hanem egyformán kizárásra javasolta a Tanács V.B. a Bándi leanyal együtt a Szalma, a Barát gyereket is, peddig ezeket egyformán büntetni nem lehett, mert a Bándi Erzsébet még nov. 4-után is fegyvert rejtegettett a lakásán. A forradalom alatt meg fegyveresen hőzöngött. A Kossut Rádióra azt mondotta, hogy mocskos, hazudik, a „Szabad Europa" az mondja az igazatt stb. Ez a lány származásánál fogva is osztály idegen, ennek érdeke lett volna a népi hatalmat megdőnteni. De A Bárát és a kis Szalma származásuknál fogva parasztok a Barátnak az édesanyja Tsz-tag testvére Nagykörüben Tanács elnök MSZMP. tagok, Szalmának az egyetemista testvére az ellenforradalom ellen harcolt, Édesapja kisparaszt ezeknek az volt a bünük, hogy pld. a Szalmának 2-óra hoszáig őrségben állott a malomban, Barát peddig küldötséggel volt fent Budapesten a Egyetemen. Az biztos, hogy nem cselekedtek, helyesen, de ezek nem tudatosan csinálták, legyünk összinti misem látunk 23-án tisztán, ezeket a gyerekeket a tanárok iránitótták. Ott van pld. Dr. Edelényi tanár aki ennek az eszmeirányitoja volt, sőtts Császtvai elzavarásának is, az még jelenleg is tanit az Egri pedagogiai főiskolán, ezeket a gyerekeket meg sujtsuk azzal, hogy egy életre elvágjuk a jövőjüket, de ezen tulmenőleg a szerencsétlen szüleikett is.
Legyünk ebben a kérdésben tárgyilagosak, büntesük meg a bőnősöket, de ezeket a 16.17-éves kis diákokat ne büntesük egyenlően a Bándi és társaival. Én azt javaslom Neked Soós elvtárs ne a más véleménye után menj, te csak hallgass a sajátt véleményedre.

Soós elvtárs:
Nem értek egyet azzal, hogy ugy értelmezze a kérdést Kapusné elvtársnő, hogy ez a kérdés nem volt kivizsgálva. Ugyanis a határozat megszületése előtt egy 3-tagu fegyelmi bizottság vizsgálta ki az ügyett, melyben Benne volt Beszteri, Oláh, Nagy Józsefné, ott a fegyelmi bizottság előtt bizony mindegyik bevallotta a bünét. A V.B. nek meg az anyagok ismertetése után az volt a véleménye, hogy menyen mind az aki ellen fegyelmi eljárás volt, ilyen gyerekek, majd tanitok, ne neveljék a gyerekeket, mert csak megfertőzi.
Az a megálapitásom, hogy a Városi Intéző Bizottság nem egységes mert minden egyes V.B. ülésen az Intéző Bizottság részéről képviseltetti magát a Párt a Dobosi elvtárs személyében, hát Dobosi elvtárs nem számol be az elvtársaknak az ott hangzott dolgokrol, igaz, hogy azon a V.B. ülésen az Intéző Bizottság részéről senki sem vett részt, amelyiken a határozatott meghoztuk, de az előbbieken részt vett a Dobosi elvt. és egyet is értett a dolgokkal. Azt is látni kell az elvtársaknak, hogy a V.B.

[108] XXXV.4/a-1. MSZMP Jb IB/VB jkv. 1957. jan. 3.–1957. nov. 21.63–65. A forrást az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.

határozatát egymagam nem dönthetem meg. Én látom, hogy a személyen és az Intéző Bizottság kőzőtt diferenczia van. Ma átjőn a Dobosi elvtárs akkor egyetért, mint ahogy már mondottam is. ha itt tárgyaljuk a dolgokat, akkor visszont Kapusné elvtársnő nem ugy beszél és védi a dolgokat.
A Schuk és Andrási a két középiskola igazgatója igenis kijelentették azt, hogy a V.B. ebben a Diák kérdésben hozott határozatátt nem hajtság végre, ezzel szemben a V.B. hozott egy határozatott, hogy amenyiben nem hajtsák végre, az iskola befejeződésével mind a két igazgatótt el kell helyezni, ennek a határozatnak a kivonatát megküldtem a Megyei Tanács okt. osztályának és a Városi Pártbizottságnak is.
A Városi Párt Intéző Bizottságának jóga van ahoz is, hogy engem leváltson, nincs ennek semmi értelme, hogy én itt maradjak és, hogy ilyen jelentős szerv ne tudjon együtt dolgozni.

Kapusné elvt.
Ne had magad elragadtattni, ne csinálj magadból mártirt.

Tóth elvtárs.:
Elvtársak, van nekünk elég ellenségünk, ne akarjunk még tőbbet. Engem pld. okt. 30-án fel akartak pofozni itt a pártbizottság sarkán, de én nem jelentem fel az illetőt mert tanut is kellene, hát még én szerezek még egy tanut is, inkább hagyom a fenében.
Az embereket ne csereberéljük, mert általában szerettnek egy hejen megtelepedni, épiteni, ha ezt mi megengedjük nekik, akkor ők ezért támogassák a rendszert. A peddagokusok okos emberek, ne hogy azt hidje a Soos elvtárs, hogy büntetés egy igazgatónak az, hogyha a funkciójától megfosztják, dehogy is, egyszerüen kevesebb lesz a munkája, és ennek örülni fog.
A diákokkal kapcsolatban én ugy vagyok ezzel a dologgal, hogy a gyerekeknek 24-évig sok mindent meg tudok bocsájtani, mert eddig a korik szeretnek egy kicsit nagyot is mondani és valóságos hősőknek hiszik magokat. Figyeljük meg a kormányunkat, mindere képpes levelez az egyik, a másikk állammal a diszidált fiatalok érdekében, miért? azért mert a fiatalság érték a hazánák. Én is azt mondom. Hogy a Bándi Erzsébetett igen is ki kell zárni, az apja kommunista üldöző volt.

6. melléklet[109]

Feljegyzés

A megyei pártbizottság felé a jászberényi városban lévő helyzetről az alábbiakat szeretném jelenteni.

Tarthatatlannak tartom azt a helyzetet, hogy a városi pártbizottság titkára, Dobosi Imre elvtárs magatartásában a figyelmeztetés ellenére is az iszákosságban mértéket nem tud tartani. Ezért az alábbi esemény történt meg. A párttagjaink között igen sokan vannak, akik szintén a kelleténél többet isznak és ezeket pár esetben pártfegyelmi útján utján igyekszünk figyelmeztetni. Igy történt az a PJK központjában dolgozó Baráth elvtárssal is, akit iszákossága miatt fegyelmi elé állítottunk. A Fegyelmi Bizottság írásbeli figyelmeztetésre hozott határozatot, a VB jóváhagyta, s ezt közöltük is vele. Néhány nap mulva a határozat meghozása után a pártbizottságnál tiltakozott az ellen, hogy

[109] XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Dobosi Imre. Tóth Sándor jelentése a Megyei Pártbizottságnak (1958. augusztus 5.). A forrást az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.

ilyesmiért fegyelmi elé állitottuk, hiszen mint ahogyan ő mondotta, aki a határozatot aláirta, az is ugyanugy iszik mint ő.

Ugyanilyen eset történt meg a városi tanács ipari osztálya vezetőjével, Papp elvtárssal is.

A városban lévő problémák megoldását neheziti az, hogy Dobosi Imre elvtárs nem elég gerinces és több esetben az alábbi események történtek meg. Az már ismeretes a városban is, hogy a volt tanács-titkárnak, Oláh Jánosnak feleségével családi problémákból kifolyólag annak rendezése helyett viszonyt akart kezdeni. Olyan események történnek meg – ezelőtt kb. 3 hónappal –, hogy Dobosi elvtárs a pártbizottságon dolgozó munkatársaknak azt mondta el, hogy az utcán támadták meg és késsel elvágták a kezét. [Ezután] megtudtuk, hogy nem ez a valóság, a feleségével veszett össze, [emiatt] sérült meg.

Dobosi Imre elvtárs [...] sok esetben olyan dolgokról is beszél, ami csak a pártbizottsági tagok elé tartozna. Ebből kifolyólag olyan dolgok történnek meg, hogy a párt végrehajtó bizottság határozatait illetéktelenek is megtudják, s még intézkedés előtt ezek végrehajtását akadályozzák. A községgazdálkodási vállalat vezetőjével kapcsolatban: a végrehajtó bizottság határozata alapján is el kellett távolítani, büntetett előélete miatt. Dobosi elvtárs azonban egyénileg olyan ígéretet tett részére, hogy továbbra is ott maradhat a vállalat vezetésében és ezt több esetben is megismételte.

A fenti események alapján a pártbizottság munkatársai között és az alapszervezetek és a vállalatvezetők között olyan helyzet alakult ki, hogy bármely munkatárs a VB álláspontját elmondja és követeli a végrehajtását, ezt részükről nem veszik hitelesnek, hanem külön is Dobosi elvtárshoz fordulnak és az ő egyéni véleményét kérik.

Mindezek az események nagyban gátolják, hogy a város területén minden munkatárs teljes értékü munkát tudjon kifejteni.

Dobosi Imre elvtársnál fennáll-e a nőkkel szembeni helytelen magatartás, az alábbi tény is igazolja. Ferenczi Rudolfné, aki jelenleg Jászberény város területén lakik, férje az ellenforradalom ideje alatt külföldre távozott és emiatt butorát és minden ingóságát lefoglalták és ügyének most már végleges rendezéséhez segítséget kért a pártbizottság titkárától, az ígéretet tett ennek elintézésére és közben feljegyezte Ferenczné lakcimét. Ez eset után kb. másfél hét mulva Dobosi Imre elvtárs berugott állapotban éjjel 11 óra után a lakásán felkereste és tovább mint másfél óráig molesztálta. Ezt Ferenczi Rudolfné az eset megtörténte után bent a pártbizottságon nekem mondta el.

Szolnok, 1958. augusztus 5.

/Tóth Sándor/

7. melléklet[110]

T/62

Szigoruan bizalmas!
Készült: 25 példányban.
Látta: Váczi Sándor elvtárs.

Javaslat

Bacsa Ferenc elvtársnak, a Jászberény városi Pártbizottság titkárának funkciójából való felmentésére

Bacsa elvtárs 1922-ben született Komádi községben.
Iskolai végzettsége: főiskola.
1948 óta párttag.
2 éves pártfőiskolát végzett.
Nős, felesége 1947 óta párttag. Egy gyermekük van.

Bacsa elvtárs 1965 január egy óta van jelenlegi beosztásában. korábban – a középiskola elvégzése után – 1943-tól 1945-ig katona volt. 1945–1952-ig a Belügyminisztérium állományában mint rendőr teljesitett szolgálatot. Innen saját kérelmére szerelt le. 1952–1953-ban a törökszentmiklósi Mezőgazdasági Gépgyárban mint üzemmérnök, 1953–1955 között a jászberényi Hütőgépgyárban mint müvezető dolgozott. 1959 óta mint függetlenített pártmunkás dolgozik.
Bacsa elvtárs munkáját igyekezett képességének megfelelően becsülettel ellátni. Embere magatartására a szerénység a jellemző. Munkatársaival, a dolgozókkal a kapcsolata elvtársias, jó. Politikai felkészültsége megfelelő, amit igyekszik is hasznositani munkájában. Mint a pártbizottság titkárának az utóbbi években sok gondot jelentett a politikai, gazdasági és kulturális életben jelentkező feladatok irányitása kézbefogása. Ez összefügg azzal, hogy vezetői munkájában az egyes problémák eldöntésénél bizonyos lassuság, bizonytalanság, a következetesség hiánya tapasztalható. Ez neheziti a politikai, a gazdasági élet területén jelentkező problémák eredményes megoldását. Kevés nála a kezdeményezés a jelentkező megnövekedett feladatok megoldásában. Ebből ered, hogy a város mezőgazdasági üzemeinek fejlődésében nagy a lemaradás, lassu a fejlődés.
A pártvezetés és Bacsa elvtárs munkájával függ össze, hogy több területen a káderproblémákat – pl. tanács, ktsz, tsz-ek vonalán – nem tudták megfelelően megoldani.
A városban jelentkező sokirányu feladat megoldásának irányitására, mint első számu vezető – épp a következetesség, határozottság hiánya, a tulzott szerénység és bizonytalanság miatt – Bacsa elvtárs nem képes.
A Bacsa elvtárs – a vele történt beszélgetés alapján – elismeri a munkájában jelentkező fogyatékosságokat és egyetért azzal, hogy más területre kerüljön jelenlegi funkciójából. Ennek ellenére Bacsa elvtársnál tapasztalható bizonyos kétely tevékenységének értékelését illetően.
Bacsa elvtárs a vele folytatott beszélgetés alkalmával kifejtette, hogy nem kiván pártfunkcióban maradni, igy a számára javasolt funkciót nem fogadta el. Kérése, hogy gazdasági területre – a Hütőgépgyárba kerüljön dolgozni.

[110] XXXV-64. MSZMP Szolnok m. App. ir. Káderanyagok. Bacsa Ferenc. Vad András javaslata Bacsa felmentésére (1970. május 8.). A forrást az eredeti írásmód és bekezdéstagolás szerint közlöm.

Fentieket figyelembe véve javasoljuk Bacsa Ferenc elvtársnak, a Jászberény városi Pártbizottság titkári tisztsége alóli felmentését és gazdasági területen való elhelyezését.
A javaslattal egyetért Csáki István elvtárs, a megyei pártbizottság első titkára és Váczi Sándor elvtárs, a megyei pártbizottság titkára.

VB: 1970. május 12-i ülésén a javaslattal egyetért. [a vonalra kézzel írva]

Szolnok, 1970. május 8.
Előterjeszti:

/Vad András/

BARTHA ÁKOS

Közös nevező, vagy egy kizsigerelt életmű?

Bajcsy-Zsilinszky politikai emlékezetének első másfél évtizede[1]

„Bajcsy-Zsilinszky Endre szolgált közöttünk életével, szolgált halálával és folytatja szolgálatát halála után is."
(Kemény Lajos esperes szavai az ünnepélyes újratemetésen. MTI Külföldi-Belföldi Hírek, 1945. május 27. 18.)

Abszurdnak tűnik, de igaz: Bajcsy-Zsilinszky Endre „politikai sikere" halálával kezdődött. Kállai Gyulának az 1945-ös ünnepélyes újratemetésre vonatkozó szavait idézve: „Zsilinszky, akit hosszú pályafutása alatt sokan fantasztának, fellegekben járó politikusnak tartottak, a nemzeti gyász e perceiben reálpolitikussá magasztosult."[2] A siker, vagyis az életmű hivatkozottsága korántsem Bajcsy-Zsilinszky összetett politikai nézeteinek, vagy a kor szinte minden fontos problémáját (nemzetiségi, dzsentri-, agrár- és zsidókérdés, asszimiláció, politikai radikalizmusok stb.) magában hordó életművének szólt. A politikus népszerűsége elsősorban a világháború alatti bátor kiállásának, 1944-es áldozatának, nem utolsósorban a halál tényének és az 1945-ös (valamint az azt követő) politikai helyzetnek a következménye – ez a vezérvonal pedig rögtön át is rendezte az életmű összes többi vonatkozását. Így válhatott a közismerten fasisztabarát – ám következetesen, a harmincas évek elejétől náciellenes – ideológus az „antifasiszta ellenállás" szimbólumává, vagy a Szent István-i keretekhez utolsó pillanatig ragaszkodó, a Horthy-kori politikai elit tekintélyes részével (köztük a kormányzóval) jó kapcsolatot ápoló politikus[3] a népi demokrácia egyik gyakorta hivatkozott előharcosává. Az őt kolozsvári diákévei óta ismerő Horthy-kori diplomata, Hory András megfogalmazásában: „Bajcsy-Zsilinszky Endre neve a köztudatban már fogalommá érett. Nemcsak a fővárosban, de szerte az egész országban a legkisebb falvakban is tereket, utcákat, intézményeket neveztek el róla. Számtalan újságcikkben, könyvben, sőt filmen is méltatták immár történelmi jelentőségűvé vált politikai szerepét, vértanú halálát, amely a mai nemzedék előtt az iskola padjairól is ismeretes. De én, aki őt kora ifjúságától kezdve ismertem és egy emberöltőn át az eszmék közössége által is táplált meleg barátságban állottam vele, nehezen ismerek reá a gondolkodásmódjáról, célkitűzé-

[1] A kutatást az NKFIH által kiírt 124292 azonosítójú PD pályázat támogatása tette lehetővé. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
[2] Kállai 1984, 219. Bajcsy-Zsilinszkyvel Vigh Károly foglalkozott legbehatóbban, az ő nevéhez fűződik az eddig megjelent utolsó (jegyzetek nélküli) monografikus életrajz is. Vö. Vigh 1992.
[3] Vö. Bartha 2016a.

seiről, vágyairól és egész egyéniségéről a halála után rajzolt képekben."[4] Valóban, a széles körű „használat" következtében igencsak ellentmondásos kép tárul elénk a politikai hagyatékot vizsgálva. Tanulmányomban ezt a komplex jelentésadást igyekszem feltárni, bemutatva Bajcsy-Zsilinszky Endre szellemi örökségének céljaiban nemegyszer teljesen ellentétes irányú politikai instrumentalizációját 1945 és 1961 között.

A „nemzet halottja"

A nyilasok által 1944 karácsonyán kivégzett politikus azonnal hivatkozási alap lett az újraformálódó politikai arénában, ehhez nemhogy temetését, de kivégzését sem kellett megvárni.[5] Egykori híve,[6] Erőss János kisgazdapárti képviselő az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-i ülésén patetikus hangnemben emlékezett meg bátor helytállásáról, a csonka parlament zajos tetszése közepette,[7] míg Fenyő Miksa 1944. november 11-i naplóbejegyzésében egyenesen a világégés utáni kormány fejeként számolt vele.[8] A politikai diszkontinuitások közepette Bajcsy-Zsilinszky jól illeszkedett „egy meglevő és mozgósítható nemzeti narratívába – mint a függetlenségi harc hőse, és a magyar szabadság vértanúja – valójában egy folytathatónak és vállalhatónak hitt múlt letéteményeseként".[9] Halála után szinte azonnal megjelentek azok az értelmezések, melyek a volt politikus pályáját a mártíromság értelmezési keretébe helyezték. Ennek eklatáns példája a „szabadsághősünk örök magyar tűzként lángoló dicsőségének emlékére" írt névtelen vers, melyet szerzője a Gestapo fogságában, a Vár pincebörtönében vetett papírra 1945. február 1. és 6. között. A mártírium a májusi újratemetés közeledtével egyre inkább meghatározóvá vált – nem csak laikus körökben. Győrffy Lajos lelkipásztor 1945. május 25-én kelt levelében úgy fogalmazott, hogy a „népi Magyarország" mindvégig követi nagy halottját a „magyar mártí-

[4] Név nélküli visszaemlékezés. ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók" (A közölt adatokból kikövetkeztethető az adatközlő személye.)

[5] Jelzésértékű, hogy még olyan periodika is adózott emlékének, melyben sosem publikált az egyébként rendkívül gazdag publicisztikai munkásságú politikus. Vö. Baross 1946, 3. E kapcsolat hátterében egy „lift-ismeretség" állt, minthogy a *Külügyi Szemlét* 1919-től 1944-ig szerkesztő Baross és Bajcsy-Zsilinszky 1936-tól egy házban laktak az Attila úton. RETÖRKI Archívum. 2015-ben került ide Vigh Károly hagyatéka, benne Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó dokumentumokkal. Az iratanyagban annak rendezése alatt kutathattam, amiért ezúton mondok köszönetet az intézet munkatársainak. (A RETÖRKI Archívumra mutató hivatkozások erre az anyagra vonatkoznak.)

[6] Futó Dezső szerint Erős Bajcsy-Zsilinszky „táborához tartozott, jóban voltak". Futó Dezső-interjú. Készítette: Hegedűs István 1986-ban. OHA 14. sz. 142.

[7] „Akinek elsősorban kellene most itt állnia a mi pártunk részéről, az, aki ebben az országban egyedül mutatta meg, hogyan kell fogadni a rablásra és embervadászatra ideérkezett német hadsereget… (Felkiáltások: Éljen Bajcsy-Zsilinszky Endre! – Zajos taps és éljenzés.) […] az a Bajcsy-Zsilinszky Endre géppisztolyoktól összelőve, sebesülten, börtönben van (Éljenzés.)". NN 1944. I. kötet. 11.

[8] Fenyő 2014, 393.

[9] Fisli 2006, 185.

rok tövises útján".[10] A szimbolikus gesztusok mellett Bajcsy-Zsilinszky hivatkozási pontja lett a mindennapi politika számos fontos kérdésének, így a németek kitelepítésének is. A háború utáni közéletben ugyanis „egy már létező aszimmetrikus ellenfogalom-pár, a kuruc–labanc dichotómia újraéledése is zajlik", magyar–német szereposztásban.[11]

Az áprilisi exhumálást követően a kisgazdapártiak határozták meg a történések menetét, noha minden újratemetésnek szükségszerű előfeltétele valamiféle konszenzus. Tverdota György meghatározása szerint „annak, hogy valaki újratemetésben részesüljön, feltétele, hogy kiemelkedő teljesítményt nyújtó, széles körű figyelmet kiváltó személyiség legyen". Emellett azonban szükséges az is, hogy az újratemetendő személy „tartósan súlyos méltánytalanságot szenvedjen" (például mellőzést és/vagy méltatlan temetést), illetve a közvélemény radikális változása vagy a korábban csekélyebb közéleti súllyal bíró támogatók térnyerése sem mellőzhető. Az aktuálpolitikától sohasem független újratemetés – úgy is mint identitásképzés – erős érzelmeket kiváltó esemény, mely a gyász, az elégtételérzés és a megindultság mellett „olykor fékezhetetlen indulatokba csapó" ellenséges érzületet is eredményezhet az újratemetendő személy „ellenségeivel, árulóival szemben". Ezek a – Bajcsy-Zsilinszkyre is vonatkoztatható – szempontok konszenzuálisak, vagyis az egész gyászoló közösség osztozik bennük.[12]

A kuruc–labanc ellentétpárból építkező ellenségképzés kézenfekvő módon volt használható a tarpai kerületet két cikluson át (1931–1935, 1939–1944) is a parlamentben képviselő Bajcsy-Zsilinszky személyén keresztül, aki ráadásul legkésőbb a harmincas évektől kezdve tudatosan épített a kuruc függetlenségi hagyományra. A politikus sorsa – minthogy az általa labancként (vagy „álkurucként"[13]) megragadott csoportok (nácik, nyilasok stb.) tartóztatták le, majd végezték ki – egyértelművé tette, hogy a németellenesség az ő példáján keresztül hatékonyan reprezentálható a nagy tömegek számára. Erről a megfontolásról tanúskodik a kisgazdapárti periodika, a *Kis Újság,* mely ugyanazon a lapon uszított a „svábok" kollektív kitelepítéséért, ahol Bajcsy-Zsilinszky Endre számára követelt méltó végtisztességet (1945. április 18-án). Ráadásul Bajcsy-Zsilinszky személyes sorsa a megtört gerincű ország szimbóluma lett rögtön, ahogyan egy fényképével ellátott, falvakba eljuttatott röplap is felhívta erre a párhuzamra a figyelmet az alábbi, neki tulajdonított sorral: „Legyen a magyar faj büszke és gerinces a jövőben!"[14] Ebben a párhuzamban is jutott hely a honi németségnek. Boldizsár Iván a Nemzeti Parasztpárt lapjában, a *Szabad Szóban* kiemelte, hogy a sopronkőhidai fogházorvos szerint mindhárom önként jelentkező

[10] OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok.

[11] Fisli 2006, 83. Idézet: Uo., 179. Az aszimmetrikus ellenfogalmakhoz: Koselleck 1997. Az 1945-ös – igencsak ellentmondásos – közhangulathoz: Standeisky 2015, 15–18.

[12] Tverdota 2007, 61, 64–65.

[13] Ezzel a kifejezéssel Bajcsy-Zsilinszky az Anschlusst a hagyományos magyar Bécs-ellenes érvrendszer alapján (is) támogató honi szélsőjobboldalt illette publicisztikájában.

[14] Vö. *Kis Újság,* 1945. május 23. 5. Idézi: Fisli 2006, 181. A változó időkkel a „faj" és a „büszkeség" is kikerült ebből a jelmondatból, mely manapság az alábbi formában ismert: „Legyen a magyar gerinces!"

hóhérsegéd „vérbajos volt. Mi megállapítottuk, hogy mindhárom sváb volt".[15] Vagyis nemcsak az ország, de – pars pro toto – Bajcsy-Zsilinszky Endre elveszejtésében is hóhérsegédként működtek közre a magyarországi németek a fenti gondolatmenet szerint.

A közelgő nemzeti gyásznap alkalmából a kereskedelmi és közlekedésügyi minisztérium emlékbélyeget bocsátott forgalomba 300 000 példányban. „A bélyeg Bajcsy-Zsilinszky Endrének tragikus halálát szimbolizálja. A képmezőny közepén Bajcsy-Zsilinszky Endre jobbra néző arcképe, tőle balra egy szárnyait széttáró, nyíllal átdöfött mellű sas, ezek alatt gyászszalagon: csillag és »1886–1944« évszámok, alább pedig »Bajcsy-Zsilinszky Endre« szöveg láthatók."[16] A kormány emellett – kisgazdapárti kezdeményezésre[17] – a nemzet halottjának nyilvánította[18] és posztumusz elismerésekben is részesítette az egykori ellenzéki politikust. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége a magyar minisztertanács előterjesztésére „Bajcsi Zsilinszky Endre szkv. századost" 1944. december 24-vel „szolgálaton kívüli viszonyban vezérőrnaggyá" léptette elő,[19] majd a Nemzeti Főtanács – Révai József aláírásával – a magyar minisztertanács előterjesztése nyomán „nemzetvédelmi miniszterré" történő kinevezéséről is gondoskodott.[20] A folyamatos újsághírek mellett Nagy Ferenc 1945. május 2-án a rádióban méltatta volt képviselőtársát, Pancsovától[21] Sopronkőhidáig

[15] Idézi: Fisli 2006, 182. Hasonló hangnemben írt az *Új Sopron* is már egy hónappal korábban. „Kigyomláljuk a gazt a magyar ugarból, megtisztítjuk hazánkat a náci bérencektől! És harcolni fogunk mi is azért, amiért éltedet áldoztad, hogy Magyarország magyar maradjon." *Új Sopron,* 1945. április 28. 2. („Igazságot szolgáltatunk Néked, Bajcsy-Zsilinszky Endre! A Független Kisgazdapárt koszorút helyezett a magyar szabadsághős ideiglenes soproni sírjára.")

[16] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. május 25. 14.

[17] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. április 26. 13.

[18] „A nemzet halottja lesz Bajcsy-Zsilinszky Endre, a Demokratikus Front méltán legendás alakja, kiben Petőfi bátorsága és szókimondása valósult meg. A hétfői minisztertanács foglalkozik ezzel a kegyeletes üggyel és majd intézkedik, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre holttestét exhumálják és Budapestre hozzák. Hadd pihenjen itt, körünkben az a harcos, ki a nyilasok és a MÉP-isták többségével szemben is oly lángolóan tudta védeni a parlament tárgyalótermének ellenséges hangulatában a nép igazát és egy olyan Magyarország igazát, amelyet a feudalizmus lépten-nyomon eltiporni akart." *Népszava,* 1945. április 24. 5.

[19] Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége. 654/1945. eln. sz. „Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné Úrasszonynak" címzett levele. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok. Vö. *Népszava,* 1945. július 4. 3. és MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. május 24. 23.

[20] Nemzeti Főtanács 61/1945. e. sz. kinevezése. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok. Vö. *Népszava,* 1945. július 4. 3.

[21] Bajcsy-Zsilinszky 1914 szeptemberében néhány huszárával biztosította Pancsovát a Monarchia oldalán, mely tettéről a város díszoklevélben emlékezett meg. PA 1922–1927. 431. Itt kell megjegyezni a legendásítás egyik kései példájaként Sávoly Mária közlését a centenáriumi ismeretterjesztő kötetben, mely szerint a városból kifelé menekülő utóvéd parancsnoka Szálasi Ferenc lett volna, akit Zsilinszky sikertelenül kapacitált a visszafordulásra. Sávoly 1986, 58. Jelenlegi tudásunk alapján Szálasi nem szolgált ezen a fronton 1914-ben. Vö. Ungváry 2014, 22–34. Bajcsy-Zsilinszky volt munkatársa, Pártay Tivadar szerint ugyanakkor nem Szálasi, hanem – a szintén szélsőjobboldali – Festetics Sándor lovagolt ki vele szemben Pancsováról. Pártay Tivadar-interjú. Készítette: Hegedűs István 1986-ban. OHA 85. sz. 54. Maga Bajcsy-Zsilinszky 1938 februárjában ismertette az esetet a *Nyílt levél a névtelen összeesküvőhöz* című cikkében, ahol egy monarchiahű tisztből előbb forradalmárrá, kommunistává, majd

érintve az életút emlékezetes szakaszait. Nagy külön kiemelte Bajcsy-Zsilinszky kisgazdapárti működését és az *Egyetlen út: a magyar paraszt* című művét. Egyrészt hangsúlyozta a „szabadsággondolat legnagyobb apostolai közé" tartozó néhai politikus jogtiszteletét és a Magyarországon élő kisebbségek számára tervezett autonómiatervét, másrészt – rátérve Bajcsy-Zsilinszky tántoríthatatlan náciellenességére – az ekkor már körvonalazódó német kitelepítésnek is „megágyazott" beszédével. A kisgazdavezér szerint a „magyar nép minden népek közül a németeket gyűlölte a legjobban s ezt tartotta a magyarság örök ellenségének". Külön kiemelte: „ma már utcák, felépítendő falvak, szavak és írások őrzik a nagy magyar vértanú emlékét. Nemsokára szoboralakja is állani fog a romokból felépülő Budapesten. De emlékének legméltóbb örököse és megőrzője a magyar nép lesz".[22]

Fisli Éva idézett tanulmánya kimerítő jelleggel tárgyalta az ország első háború utáni nyilvános újratemetésének lebonyolítását, illetve az eltérő kontextusokat. „Az értelemadás különböző gyakorlatai, a többféle politikai használat jól tükrözi a korabeli politikai játékteret. A kisgazdák számára e játéktérben Bajcsy-Zsilinszky kikezdhetetlen legitimációs forrás",[23] noha az alábbiakban látni fogjuk, hogy ez a szándék nem csupán a kisgazdákat jellemezte. (Az esemény súlyát jelzi, hogy az 1945-ös újratemetés volt az első élő helyszíni közvetítése a rádiónak.[24]) Május 25-én érkezett a koporsó Budapestre, ahol az Országház előtt rögtön fel is ravatalozták,[25] hogy a lakosság már másnap leróhassa kegyeletét, illetve elhelyezhesse koszorúit. Sőt, a szociáldemokrata párt a polgármestert idézve kérte olvasóit, hogy „a nagy halott emléke iránt érzett hála s tisztelet jeléül díszítse fel e napon a házakat nemzetiszínű és gyászlobogóval".[26] A fővárosi gyászszertartás május 27-én (vasárnap) 10 órakor kezdődött, hangsúlyos egyházi részvétellel.[27] A kuruc-protestáns hagyomány

ellenforradalmárrá, később pedig nyilassá vedlő konjunktúralovagot figurázott ki életrajzi emlékek alapján, szokásos fulmináns stílusában. (*Szabadság,* 1938. február 6. 1–2.) Mivel a szöveg egy „ténylegesen szolgáló" tisztet látszott kompromittálni, évekig tartó becsületügyi eljárás kerekedett a közlésből. A személyes vonatkozásokat illetően a politikus úgy nyilatkozott, hogy „a cikkben apostrofált személy három egyén összevonásából adódott". Az egyetlen általa nevesített szereplő Földváry Andor egykori első világháborús ezredtársa volt, aki rögvest lovagias ügyet kezdeményezett vele. Vö. OSZK Kt 28. fond. 2. (Bajcsy-Zsilinszky Endre lovagias ügyeire vonatkozó iratok) és 3. (Bajcsy-Zsilinszky Endre ellen folytatott becsületügyi eljárásra vonatkozó iratok).

[22] Nagy Ferenc beszéde a rádióban, 1945. május 2-án, 17:15-kor. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok.

[23] Fisli 2006, 183. Ezt megerősíti gyászünnepség-meghívójuk is: „Az egész nemzet szabadsághőse és vértanúja – de a mi pártunk soraiból nőtt a halhatatlan magyar halottak közé". RETÖRKI Archívum.

[24] A kezdetleges viszonyokra jellemző, hogy minden feladatot a rádió két munkatársának, Körmendy Lászlónak és Bakonyi Lászlónak kellett megoldania. RETÖRKI Archívum.

[25] „Az eredeti terv az volt, hogy a képviselőház kupolacsarnokában ravatalozzák fel az elhunyt nagy magyar holttestét, de ezt elvetették, mivel a kupolacsarnok tetőzete nagyon meg van rongálva." *Népszava,* 1945. május 17. 2.

[26] „Felhívjuk az elvtársakat, olvasóinkat, hogy május 26-án reggel 9 órától délután 6 óráig járuljanak a ravatalhoz, ahol egy bátor férfiú, tiszta ember, nagy magyar holtteste nyugszik." *Népszava,* 1945. május 26. 3.

[27] A *Népszava* szerint a temetést a ceglédi Dózsa-napok miatt kellett május végére halasztani az eredetileg kitűzött május 13-i dátumról. *Népszava,* 1945. május 6. 6.

megtestesítőjeként értelmezhető a szónokok körül elhelyezkedő evangélikus férfikar, de több evangélikus lelkész is közreműködött az eseményen. A tribünön a közjogi méltóságok mellett foglaltak helyet a „nemzet özvegyei", vagyis Bajcsy-Zsilinszky Endréné, Tartsay Vilmosné és Kis Jánosné.[28] Az ünnepélyes újratemetés grandiózus keretek közt zajlott, részt vett rajta a teljes magyar politikai elit (például Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök és miniszterei, valamint Vas Zoltán polgármester). Jelentős volt a diplomáciai érdeklődés is; a Szovjetuniót nemcsak Puskin követ, hanem többek között Grigorjev követségi tanácsos, Zamercev vezérőrnagy, városparancsnok és Szuszmanovics alezredes is képviselte, de „megjelent Redward angol követségi tanácsos és Simpson parancsnok, az Egyesült Államok részéről pedig Townsend és Simmonite ezredes. Megjelentek a jugoszláv és a csehszlovák misszió tagjai is".[29]

A miniszterelnök – Bajcsy-Zsilinszky feltételezett kuruc őseit emlegetve – kiemelte, hogy „izzó hazaszeretet és a németség elleni olthatatlan gyűlölet sugárzott minden szavából, ez jellemezte minden tettét". A kisgazdapárt nevében Tildy Zoltán lépett az emelvényre, aki nem búcsúzni jött volt párttársához, hiszen a búcsúztatott „szelleme itt marad, utat mutat". Bajcsy-Zsilinszky „égőn szerette népét, elsősorban a parasztságot és az ipari munkásságot" – fogalmazott Tildy.[30] Hasonló szellemben szólalt fel később párttársa, a MADISZ alelnöke, Kiss Sándor is, aki kissé meglepő módon, tegező formában, ám korát megelőzve tapintott rá az örökségesítés szükségszerű velejárójára: „Nem hagyunk eltemetni és szoborrá merevíteni Zsilinszky Endre." Érvelése szerint se a koporsó, se „kultusszá finomodott emléked" nem zárhatja el az ifjúságtól „egy negyedszázad legbátrabb, legbecsületesebb, legtisztább magyarját". Bajcsy-Zsilinszky legkedveltebb költőjét, Adyt idézve reménykedett, hogy a nagy halott „ifjú szívekben él" tovább. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Kiss szerint nem „az elvek és a vállalt szerep" a fő minta, hanem „emberi magatartásod nagy vonásai [...] Ez a tisztaságkeresés hozott fel Áchim András megkövetett sírjától a sopronkőhidai fegyházig s a tudatosan, szinte félelmetes bátorsággal vállalt halálig" – fogalmazott.[31] Kiss végezetül arról értekezett, hogy „hirdetted minden nép jogát az egyenlő szabad életre és itt hagytad örökségül, hogy magyar földön csak magyarul lehet élni, mert egész Európa számára ez az egyedüli tőlünk elfogadható értékes igazi nemzetközi életforma".[32] Ezek a kitételek aligha voltak félreérthetőek számos, Moszkvából Magyarországra érkezett kommunista vezető, illetve a szovjet delegáció számára. Mindazonáltal a moszkvai követ – kissé meglepetésszerűen – hasonló beszéddel lépett a közönség elé. Puskin szerint Bajcsy-Zsilinszky „világosan látta", milyen „halálos veszedelmet jelentett Magyarország számára a reakció és a fasizmus", majd hosszasan ecsetelte Bajcsy-Zsilinszky háborúellenes fellépéseit. Beszéde nagy figyelmet kapott a magyar sajtóban, különösen az alábbi sorok: „olyan nagy férfiút, amilyen Bajcsy-Zsilinszky Endre volt, csak olyan nép adhatott, amelynek joga van a függetlenségre, önállóságra, nemzeti kultúrájának felvirágoztatására".[33] Puskin kijelentését a *Magyar Nemzet*től a *Szabad Szó*ig reménykeltőnek ítélték az ország függetlenségére vonatkozóan,[34] sőt a parlamentben több mint két évvel később is hivatkoztak rá.[35] Szakasits Árpád (SZDP) beszédében a halottat a munkásság barátjaként méltatta (miként Csaplár Péter is a szakszervezetek képviseletében), míg a Magyar Kommunista Párt nevében Kállai Gyula azt hangoztatta, hogy bár Bajcsy-Zsilinszky kisgazdapárti képviselő volt, nemzeti ügyet képviselt, és „a demokratikus erők harci összefogásán belül meglátta a Magyar Kommunista Párt nagy jelentőségét". A Nemzeti Parasztpárt nevében Kovács Imre az 1944-es szerepét méltatta a néhai politikusnak, aki „a nemzeti ellenállás szimbóluma volt", míg a Polgári Demokrata Pártot képviselő Supka Géza szerint a függetlenségért küzdő romantikus hősben Rákóczi, Kossuth és Jókai lelke „szövődött egybe".[36] Az irodalmi és művészeti élet számos kiválóságát felvonultató tömeg immár a Bajcsy-Zsilinszky útra keresztelt egykori Vilmos császár úton kísérhette – rendőri díszszázadot és zenekart követve, *Szózat*ot és zsoltárt énekelve – a koporsót a Blaha Lujza térre, „ahol dr. Keken András evangélikus lelkész imája után a koporsót arra az autóra emelték, amely Tarpára szállította a nagy halott hamvait".[37] A *Kis Újság* beszámolója szerint „a több ezres tömegben feketecsizmás parasztok, cserkészek, katonák, külföldi missziók követei, civilek »komor pompában«. A Nemzeti Színház előtt újabb lelkészi áldás következik, majd innen bocsátják jelképesen útjára a koporsót a Tiszántúlra. Este már Debrecenbe, majd Nyíregyházán át Tarpára érkezik, ahol május 28-án helyezik a halottat végső nyughelyére".[38]

---

[28] Fisli 2006, 181–182. A hangsúlyos egyházi jelenlét a romokban heverő ország respiritualizálása mellett a kommunizmus elleni politikai kiállásként is magyarázható. Uo., 186.

[29] *Népszava,* 1945. május 29. 4. A résztvevők részletes listájához: MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. május 27. 18. Diplomáciai figyelemre a későbbiek során is van adat. Berki András tarpai kertész dátum nélküli levele szerint egy svéd diplomata még Tarpára is ellátogatott Bajcsy-Zsilinszky sírjához, hogy lerója kegyeletét, és tiszteletét küldje az özvegynek, valamint a kisgazdapártnak. 1946. április 12. levél, címzett ismeretlen. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné. 173. cs. boríték.

[30] *Népszava,* 1945. május 29. 4.

[31] Valójában Bajcsy-Zsilinszky soha nem követte meg Áchimot nyilvánosan, és – a hivatalos bírói ítélet szellemében – nem is tartotta magát gyilkosának.

[32] Kiss Sándor: A vértanúság üzenete. Elmondta Bajcsy-Zsilinszky Endre temetésén. 1945. május 27. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok. (Kiss beszédét nem idézte a *Népszava.*)

[33] *Népszava,* 1945. május 29. 4. Barcs emlékei szerint a szovjet követ gyakran „faggatta" őt Bajcsy-Zsilinszkyről, akit nagyon tisztelt. Barcs Sándor-interjú. Készítette: Kubinyi Ferenc 1987-ben. OHA 81. sz. 125.

[34] Fisli 2006, 186.

[35] Nagy Vince felszólalása. NN 1945. VII. kötet. 901. (1947. június 19.)

[36] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. május 27. 28., 26., 27.

[37] *Népszava,* 1945. május 29. 4. („A gyászba borult Budapest népének ezrei kísérték utolsó útjára Bajcsy-Zsilinszky Endrét") A lap arról is tudósított, hogy „Bajcsy-Zsilinszky Endre temetése alkalmából a Szociáldemokrata Párt koszorúmegváltás címén 3000 pengőt adományozott a Nemzeti Segélynek". *Uo.* 4.

[38] Idézi: Fisli 2006, 182. Debrecen városa „felekezet és társadalmi különbség nélkül, együtt" búcsúzott a halottól a város főterén. A helyi notabilitások jelenléte mellett „díszbe" öltözött hajdúk és a honvéd zenekar bevonásával is emelték a gyászünnepély méltóságát, kiemelve ezzel a halott katonás jellemét is. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. május 26. 20. Juhász Nagy Sándor szavaival: az „utolsó nemes magyar lovagot siratjuk, aki félelem és gáncs nélküli lovag volt. Mindig az igazságért szállott síkra és mindig az igazságtalansággal fordult szembe. A modern demokráciáért dolgozott modern eszközökkel". Juhász Géza ugyanakkor Bajcsy-Zsilinszky teljesen más oldalát villantotta fel, mivel szerinte a

Megjegyzendő, Kiss János altábornagy 1945. decemberi újratemetése részben szintén reprezentatív funkciókat töltött be.[39] Kissnél is a „vértanúhalál" kifejezést használják a beszámolók, vagyis a demokratikus Magyarországért vállalt áldozatként értelmeződik sorsa. A legismertebb magyarországi újratemetés azonban – 1989 előtt – Rajk Lászlónak és 1949-ben kivégzett társainak nevéhez kötődik 1956. október 6-án. Vásárhelyi Miklós emlékei szerint Rajk temetésén felmerült, hogy Bajcsy-Zsilinszky gyászszertartását vegyék alapul (vagyis a ravatalt a Parlament előtt helyezzék el), ám az ötletet végül elvetették, mivel ez „ellenőrizhetetlen és kiszámíthatatlan következményekkel" járhatott volna. „Mi azt is tudtuk, hogy azért Rajk nem volt Bajcsy-Zsilinszky és [...] biztosak voltunk benne, hogy a visszhang nem lenne egyértelmű" – fogalmazott Vásárhelyi, utalva arra, hogy a közvélemény képes volt különbséget tenni a két életút közt.[40]

Végezetül érdemes röviden az újratemetés európai kontextusát is érinteni. A háborút követő közbeszéd Európa-szerte az ellenállásra és a mártíromságra fókuszált, létrehozandó egy „használható" múltat, „mely alapul szolgálhat egy új nemzeti identitás (re)konstruálásához", miközben ingadozás is megfigyelhető a kollektív felelősség terhének vállalása és az áldozat szerepe közt.[41] Ezt a használható múltat igyekezett instrumentalizálni az 1945 előtti berendezkedéstől önmagát élesen elhatároló új államhatalom. Mint Reinhart Koselleck nyomán – a jelenség középkori előzményeit részletezve – Apor Péter kiemelte, „a változások ellenében is fennmaradó folytonos azonosság eszméjét a politikai halottkultusz teszi valósággá [...]. A halottkultusz mindig vallásos elemek alkalmazásával járt együtt. [...] Ez a fajta politikai halottkultusz nem a kommunizmus találmánya volt, valójában századokkal korábban, dinasztikus elődjének kisajátítása nyomán vált a modernitás kultúrájának megkerülhetetlen részévé".[42] Bár a politikai halottkultusz alapfeltétele a hős mi-

halott „szellemi ember volt, egyetlen kortárs politikusaink közt, aki szoros szövetségben élt nemzedékek legjobb költőivel, művészeivel". MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. május 28. 16. A szelektív emlékezet szempontjából beszédes, hogy a *Kossuth Népe* című periodika címlapján egymás mellett tudósított a temetésről, illetve a honvédelmi miniszter rendeletéről, mellyel eltörölte a párbajt, „ezt az ostoba középkori csökevényt". *Kossuth Népe,* 1945. május 27. 1. („Budapest búcsúja Bajcsy-Zsilinszky Endrétől") Köztudomású volt Bajcsy-Zsilinszky párbajszenvedélye. Utolsó, fegyveres elégtételről tudósító levele 1944. március 3-ról származik. OSZK Kt 28. fond. 2. Bajcsy-Zsilinszky Endre lovagias ügyeire vonatkozó iratok.

[39] „A vértanúhalált halt Kiss János vezérezredes hamvainak ünnepélyes beszentelése november 30-án, pénteken délelőtt 10 órakor lesz a Kúria előcsarnokában. Az egyházi szertartást és beszentelést dr. Folba János vezéresperes tartja, gyászbeszédet Tombor Jenő honvédelmi miniszter mond, majd Almásy Pál altábornagy búcsúzik a nemzet vértanújától. A búcsúztató beszédek elhangzása után a koporsót ágyútalpra helyezik és megalakul a gyászmenet a Kúria épületéből az Alkotmány-utcán át a Bajcsy-Zsilinszky Endre út sarkáig. A gyászmenet élén lovasrendőr szakasz halad, majd a gyászkíséret parancsnoka és kísérete lóháton. Utána a zenekar, a keresztvivő, a koszorús kocsik, a rendjelvivők, a papság következik, majd az ágyútalp a koporsóval, amelyet a parlamenti őrség és az Ellenállási Mozgalom tagjai kísérnek." MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. november 26. 32. Erről az eseményről már filmhíradó is rendelkezésünkre áll. „Elbúcsúztatták Kiss János vezérezredest." http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6064 2016. június 20.

[40] Vásárhelyi Miklós-interjú. Készítette: Hegedűs B. András 1987-ben. OHA 4. sz. 575.

[41] Fisli 2006, 186.

[42] Apor 2002.

tizálása, szimbolikus térbe emelése és pozitív tulajdonságainak (túl)hangsúlyozása,[43] mindez nem vezet szükségszerűen egység(esített) emlékezeti kultúrához. A sírok gondozása és a földi maradványokkal való foglalatoskodás ugyanis az örökségesítés egyik ősi megnyilvánulási formája is egyben, mely az emlékezetkultúra heterogenitását is eredményezheti.[44] Mint látni fogjuk, Bajcsy-Zsilinszky esetében pontosan ez történt.

Rivalizáló narratívák

A temetést kísérő országos rendezvények a kisgazdáknak hozták a legnagyobb sikert, ám a politikai kiszorítósdi a szimbolikus térben ekkor már nagy erőkkel zajlott. Ekképp a Magyar Kommunista Párt számára Bajcsy-Zsilinszky nem csupán pozitív példa volt, hanem épp ellenkezőleg: magányos halála a polgárság – sőt, a kisgazdapárt – elégtelen bizonyítványát jelezte értelmezésükben. A *Szabad Nép* publicistája, Horváth Márton ezért ajánlotta megszívlelendő példaként a polgárság számára az „illegális szabadságharcban" oldalukon harcoló Bajcsy-Zsilinszkyt, mivel „ezt az utat akkor egyedül tette meg. Sem osztálya, sem pártja nem követte".[45] 1948 után sokáig ez az értelmezés határozta meg a hivatalos Bajcsy-Zsilinszky-képet.[46] Révai József 1948-as – minden jelenséget a kommunisták szemszögéből értékelő – szavaival: „Hogy a Kisgazdapárt nem vált a Horthy-rendszer tartalékává, az a kommunistákkal együttdolgozó Bajcsy-Zsilinszky Endre érdeme. Ugyanez vonatkozik a Szociáldemokrata Pártra, amely Horthyék tartalékává lett volna, ha Szakasits Árpád és társai nem működnek együtt a kommunistákkal" – fogalmazott Révai a Magyar Munkásmozgalmi Intézet megnyitásán.[47] Egy 1956 nyarán írt recenzió pedig az alábbi hiányt regisztrálja a *Rab századok* című antológia kapcsán: „a hosszú névsorból talán csak két név hiányzik: Kun Béláé [...] és Bajcsy-Zsilinszky Endréé, aki nem volt ugyan munkásmozgalmi harcos, de élete végén sok tekintetben közel került a kommunistákhoz és múlhatatlanul szükséges, hogy minden magyar ifjú megismerje áldozatos életének gyönyörű példáját".[48]

Természetesen a kisgazdapárt sem tétlenkedett. 1945 nyarán a párt nagyválasztmánya elrendelte, hogy egy küldöttség „minden esztendőben jelenjék meg a Párt felejthetet-

[43] Ahogyan ez Józef Piłsudski marsall esetében is történt. Vö. Hein 2002. Különösen: 63–83. 317–333.

[44] Hartog 2000.

[45] *Szabad Nép*. 1945. május 27. 1. (Horváth Márton: A nemzet halottja) A „nemzeti összefogást" sürgető szerző szerint ugyanakkor immáron a kisgazdapárt is együtt „harcol" a „munkáspártok oldalán", vagyis a „nagy kérdés" csupán az: „követi-e Bajcsy-Zsilinszky útját a magyar polgárság zöme is?" Uo.

[46] Fisli 2006, 184.

[47] *Népszava*, 1948. november 21. 5.

[48] *Népszava*, 1956. augusztus 22. 4. A *Szabad Nép* publicistája egyenesen úgy látta, hogy a világháború alatt „a kommunisták tartják fenn benne alkuvást nem ismerő bátorságukkal és hősiességükkel a hitet, hogy meg lehet teremteni a nagy nemzeti összefogást a németek ellen, létre lehet hozni egy erős népfrontot". *Szabad Nép*, 1956. június 13. (Szilvási Lajos: Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére)

len halottja, Bajcsy-Zsilinszky Endre tarpai sírjánál és tartson ott emlékünnepélyt".[49] Szeptemberben Tildy idézte meg felállva tapsoló képviselőtársai gyűrűjében Bajcsy-Zsilinszky szellemét. Beszédében a kisgazdapárt progresszív tradícióit domborította ki, és ehhez hívta segítségül egykori párttársát. Már felszólalása elején egyértelművé tette, hogy nemcsak az ellenálló hősre, hanem a reformerre is emlékezni kell, hiszen „ugyanebben a teremben viaskodott azoknak a reformoknak megvalósításáért is, amelyeket részben a nemzeti kormány s a nemzetgyűlés már eddig megvalósított" – fogalmazott Tildy.[50] De idézhetünk a parasztpárti Kovács Imrétől is, aki arra vonatkozóan említette példaként Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy viselkedjenek a politikusok a népért önmagukat feláldozó hősökhöz méltóan, „nem pedig szűk pártpolitikai keretekben gondolkodva".[51] Ezt az érdekegyesítő szerepet fokozta tovább a szociáldemokrata *Népszava:* „Bajcsy-Zsilinszky Endre igazi nemzeti hős. Túl tudta tenni magát minden előítéleten, amely társadalmi és osztályhelyzetéből eredhetett volna – mint igazi demokrata az egész nemzetet és az egész nemzet sorsát látta maga előtt, amikor kiállt a világfasizmus és a náci Németország elleni harcban. Demokratikus felismerései megfeleltek ama demokratikus ideálnak, amelyet a Szovjetunió, mint a dunai államok felszabadítója, külpolitikájában hirdet és amelyre saját népei és nemzetiségei nagyszerű együttműködésében és egységében példát ad."[52] Ebből a látószögből nem teljesen meglepő, hogy a kommunista Kállai Gyula a Nemzeti Múzeum előtt megrendezett „Felszabadítási ünnepségen" tartott beszédében Bajcsy-Zsilinszkyre a „reakció" elleni küzdelem kapcsán hivatkozott,[53] és hasonlóképp vélekedett Révai József is (aki szerint a méltatott politikus maga is a reakció ellen harcolt).[54]

A fenti vadhajtások ellenére az *ellenálló-* és a *reformer-* mellett a *nemzetegyesítő*-szerep lett Bajcsy-Zsilinszky egyik fő ismérve halála után. Mindez jól illeszkedett a koalíciós

[49] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. augusztus 20. 38.

[50] NN 1944. I. kötet. 52. (1945. szeptember 6.) Tildy a Szociáldemokrata Párt kongresszusára küldött üdvözlő beszédében a két párt parlamenti ellenállásban betöltött jelentőségét hangsúlyozva emelte ki Bajcsy-Zsilinszky szerepét. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. július 18. 27.

[51] Kovács 1946. március 6-án elhangzott szavait idézi: Szeredi 2014, 255. Míg Erőssnél és Tildynél a pártkötődés teremtette meg a megemlékezés legitimációját, addig Kovács az ellenállásban játszott szerepét hangsúlyozhatta, amellett, hogy már a negyvenes évek elején gyakori vendég volt Bajcsy-Zsilinszky pálkövei nyaralójában. Vö. Talpassy 1981, 195–278.

[52] *Népszava,* 1945. május 29. 1. (A *Népszava* legitimációja a világháború alatti együttműködésen és Bajcsy-Zsilinszky komoly munkáspolitikáján nyugodott.)

[53] „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai a földreform végrehajtásával halálos csapást mérnek a nagybirtokrendszerre, hogy ezzel a reakció legerősebb bázisától fosszák meg [sic!]. A magyar nép esküdt ellenségei kemény harcra készülődnek. A reakciósok, a hazaárulók és a nemzetgyilkosok, akik eddig a defenzív osztály kínzókamráiban vagy a vezérkari főnök különbíróságának ítélete alapján végeztek a legjobb magyar hazafiakkal, Rózsa Ferencekkel, Schönhercz Zoltánokkal, a Józsa Bélákkal, a Ságvári Endrékkel, a Kis Jánosokkal és a Bajcsy-Zsilinszky Endrékkel, ezek a reakciósok most is készülődnek, ma is hitvány orgyilkosok módjára terítik le a magyar demokrácia és szabadságharc legjobb harcosait." MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. április 8. 8.

[54] „Bajcsy-Zsilinszky Endre, a Kisgazdapárt többi demokratikus vezetőjével együtt vallotta, hogy addig, amíg nem irtjuk ki gyökeresen a magyar reakciót, az ellenség nem balra áll, hanem jobbra." Révai 1946, 155.

időszak retorikájához, nem meglepő tehát, hogy emlékét eleinte a legmagasabb szinten ápolták. A kivégzés kétéves évfordulójának alkalmából Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos emléke előtt adózott a kormány és a Nemzeti Ellenállás Szabadságharcosainak Szövetsége. A Szent István-bazilikában Bánáss László veszprémi püspök celebrálásával mutattak be szentmisét, majd a Kerepesi úti temetőben Tartsay sírjánál a köztársasági elnök, a nemzetgyűlés, a kormány, a hatóságok és a bajtársak is képviseltették magukat. Este az Operaházban rendeztek emlékestet; itt felolvastak Bajcsy-Zsilinszky „végrendeletéből", valamint Nagy Ferenc miniszterelnök is beszédet mondott. A program (szimbolikája) is említést érdemel: Erkel: *Gyászinduló* a *Hunyady László* című operából, Kodály: *Jézus és a kufárok,* Verdi: *Requiem.*[55] Az esten nemcsak „a magyar politikai, tudományos és társadalmi élet képviselői" jelentek meg „igen nagy számban", de diplomaták is és a SZEB is képviseltette magát. Nagy Ferenc miniszterelnök beszédében kérdéseket tett fel volt párttársának, melyekre maga válaszolt. Ezekből megtudhatjuk, hogy a haladás, a szabadság és a demokrácia mellett kardoskodó „Bajcsy-Zsilinszky Endre igazolná az új magyar politikai élet vezetőjének az együttműködésre irányuló elhatározását", méltatná a politikai vívmányokat, elismerné az őszinte politikai küzdelem létjogosultságát, és az ország háborús büntetése kapcsán vallaná, hogy „új terheink elviselésére is lesz erőnk".[56]

A nemzetegyesítő szerep az emigrációs Bajcsy-Zsilinszky-képnek is része lett, amint azt a franciaországi Bajcsy-Zsilinszky Endre Társaság létrejötte is érzékelteti 1945-ben.[57] A Társaság már 1946 januárjában hangsúlyozta, hogy a párizsi béketárgyalás miatt szükséges ápolniuk a magyar ellenállás vértanújának emlékét. Vagyis „a Bajcsy-Zsilinszky Társaság a Magyar Függetlenségi Mozgalomba szervesen beilleszkedve, annak munkáját testvéri megértéssel támogatva kívánja szolgálni az egyetemes nagy magyar ügyet", világnézeti eltérésektől függetlenül.[58] A párizsi egyesület vélekedésénél nagyobb súllyal bír, hogy a mártírium határkérdésre gyakorolt – nyilvánvalóan túlhangsúlyozott – pozitív hatását Gyöngyösi János külügyminiszter is vallotta.[59] Ekképp 1947 elején a magyar ellenállók dokumentációs anyagából készített kiállítást tekinthettek meg az érdeklődők a párizsi Magyar Házban. Az MTI beszámolója szerint „a kiállítás méltón bizonyítja a magyar

[55] Meghívó, a Miniszterelnökségre (Sulyok Dezsőnek) címezve. 1946. december 11. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok. Vö. *Népszava,* 1946. december 10. 2. és *Népszava,* 1946. december 12. 3. („Mártírok gyászünnepsége")

[56] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1946. december 11. 53–55. Idézet: Uo. 54.

[57] Távirat a franciaországi Bajcsy-Zsilinszky Endre Társaságtól az özvegy részére. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok.

[58] Marsovszky Miklós: belépési nyilatkozat és tájékoztató a franciaországi Bajcsy-Zsilinszky Társaságba. Párizs, 1946. január. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok.

[59] „Bajcsy-Zsilinszky Endre hősiesen bátor kiállása erkölcsi értelemben rengeteget segített Magyarország ügyének a párisi béketárgyalásokon, mert mindenki feltételezte, hogy kiállásában a magyar nép óhajtása nyilvánult meg." MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1946. december 3. 6.

antifasiszták harci közösségét Európa szabadságszerető népeivel és szemléltetően ismerteti a magyar ellenállás hősi eposzát. A terem közepén helyezték el Bajcsy-Zsilinszky Endre fényképét magyar és francia zászlók között. Ott látható a Magyarország újjászületését Budapest újjáépülését ábrázoló képsorozat is",[60] szimbolizálandó, hogy az áldozat nem volt hiábavaló.

A fenti közös nevezők ellenére Bajcsy-Zsilinszky körül komoly emlékezetpolitikai csatározások dúltak. Az alábbiakban idézett parlamenti vihar előtörténete Horváth Márton kijelentése, miszerint csak a kommunista párt hallatta hangját a délvidéki vérengzések kapcsán. Sajnálatos módon nem minden hozzászóló mondandóját közli a képviselőházi napló, a hosszabb idézés mégis tanulságos.

> Hát Bajcsy-Zsilinszky Endre? Hát Vásáry István? – Ternay István (msz): Maga hol volt? – Nagy zaj. – Az elnök csenget, – Orbán László (kp): Ne kapaszkodjanak Bajcsy-Zsilinszkybe! – Révai József (kp): Műfelháborodás! – Pfeiffer Zoltán (pk) közbeszól. – Révai József (kp): Mi nagyon jól tudjuk, hogy mit köszönhetünk Bajcsy-Zsilinszkynek, nem kell kitanítani minket erre! A legkevésbé Önnek, Pfeiffer képviselő úr! – Egyre növekvő zaj. – Az elnök csenget. [...] – Nagy zaj. – Viharcsengő. – Ternay István (msz): Nem lehet kisajátítani! – Nagy zaj.) [...] Horváth Márton, (kp): A mi társainkkal együtt szenvedett, együtt dolgozott, együtt ült a börtönben és velük együtt került bitófára. [...] Futó Dezső (pk): Bajcsy-Zsilinszky itt kiabálta a Házban, hogy akasztófát a gyilkosoknak! – Révai József (kp): Csak maguk nem követték, az a baj! – Futó Dezső (pk): Mi itthon voltunk, de maguk nem voltak itt. – Révai József (kp): Horváth Márton és Rajk itt volt! [...] Halter Béla (msz): A Rajk fivére vitetett el engem! Én is benn voltam. [...] Révai József (kp): Rajk börtönben ült Bajcsy-Zsilinszkyvel! Vegye végre tudomásul! – Viharcsengő. – Nagy Vince (msz): A fivére nyilas volt és azok vitték el! – Nagy zaj és ellentmondások a kommunista párt oldalán. – Viharcsengő. [...] Horváth Márton (kp): [...] megkíséreltük azt, hogy Pfeiffer ügyvéd úron keresztül lépjünk kapcsolatba Bajcsy-Zsilinszkyvel, bajtársunkkal, harcostársunkkal. Bajcsy-Zsilinszky egy más úton azt az üzenetet küldte nekünk, hogy feltétlenül más kapcsolatot és más közvetítőt keressünk, mert Pfeifferben ilyen vonatkozásban nem tud megbízni. Pfeiffer Zoltán (pk): Valótlan! Rágalom![61]

Pfeiffer még aznap reagált a vádra, majd két nappal később visszatért rá, és többek között Bajcsy-Zsilinszky börtönből neki írt levélrészleteivel érvelt igaza mellett, Horváth Mártonnak pedig a bíróságon ígért elégtételt. Konzekvenciája mégis békülékeny, minthogy „nem a kisgazdapárt, nem a barátai vezérének tekintem őt, hanem az egész magyar demokrácia vezérének. (Úgy van!) A kommunistáktól egészen a jobboldalig mindenkinek a vezére Bajcsy-Zsilinszky Endre (Úgy van! Úgy van!), mert nemcsak megmutatta az utat, hanem az emberi végső konzekvenciával vállalta a meggyőződést. Nem menekült, nem, emigrált, nem bujkált, hanem pisztollyal kezében vállalta a legteljesebb azonosítását politikai elveivel".[62]

[60] „A kiállítás megnyitásán megjelent Auer Pál párisi magyar követ és a magyar kolónia számos tagja. A kiállítás anyagának egy részét Párizsban állították össze, másik részét pedig Réczey László tájékoztatásügyi osztályfőnök és Révész Géza, a Magyar Partizánszövetség egyik vezetője hozta magával." MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1947. február 26. 3.

[61] NN 1945. VIII. kötet. 49–52. (1947. június 25.) Vö. Uo. 83. (Rövidítések: kg = Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt, kp = Magyar Kommunista Párt, szd = Szociáldemokrata Párt, pp = Nemzeti Parasztpárt, pd = Polgári Demokrata Párt, dn = Demokrata Néppárt, pk = pártonkívüli, msz = Magyar Szabadság Párt.)

Az itthoni emlékgondozás több fronton folyt a koalíciós években. A hajdani barátok köréből alakult meg a Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottság, amelynek feladata volt „a nagy halott emlékének ápolása mellett egy, a magyar munkás- és parasztgyermekek támogatására felállítandó intézmény létrehozása".[63] De Bajcsy-Zsilinszky Szoborbizottság is alakult, mely az emlékmű költségeinek előteremtéséért 1945 júniusában nagyszabású ünnepélyt rendezett az Operaházban, többek között Kovács Imre, Tildy Zoltán és Szakasits Árpád aktív közreműködésével. Az itt elhangzott beszédek kiválóan érzékeltetik a hagyaték politikai instrumentalizálásának lehetőségeit. Szakasits Dózsáéhoz, Rákócziéhoz és Kossuthéhoz hasonlította Bajcsy-Zsilinszky küzdelmeit, míg Kállai Gyula azt a hosszú életű tételt fektette le Bajcsy-Zsilinszky életének tanulságából, hogy „a német imperializmus és honi csatlósai elleni harc elválaszthatatlan a magyar demokráciáért vívott küzdelemtől",[64] amellett, hogy a politikus munkássághoz fűződő kapcsolatát méltatta ismételten (Szakasitshoz hasonlóan). Beszédes ugyanakkor, hogy Tildy a folytonosság szerepét hangsúlyozta („ha élne, fennen hirdetné, hogy nem kezdeni kell, merőben új életet, de folytatnunk kell az igazi magyarság igazi életét"), míg Kovács Imre a „németgyűlölet" szerepét emelte ki Bajcsy-Zsilinszky küzdelmeiben.[65] Már nem itt, hanem a Budapesti Nemzeti Bizottság Ideiglenes Nemzetgyűlés nagy-budapesti képviselői megválasztására hivatott, Nemzeti Sportcsarnokban megrendezett népgyűlésén vetette fel Darvas József, hogy az emlékmű méltó helye az egykori Gömbös-szobor területe lehetne.[66] A lelkesedés ellenére a köztéri szoborra négy évtizedet kellett várni, ráadásul Györfi Sándor alkotása komoly közéleti viharokat kavart.[67] Kisebb emléktáblák ugyanakkor már a negyvenes években

[62] NN 1945. VIII. kötet. 184–185. (1947. június 27.) Hogy az idézett parlamenti csatározások jóval túlmutattak a szimbolikus politika hatókörén, szintén Pfeiffer Zoltán sorai vetítették előre 1947 nyarán: „Nem akarok tolakodni; nem is illik a demokráciához az a hangos önkultusz, a »Rákosi Mátyás szülőotthon«, az a »Rajk László-kórház«, az a Rajk László-féle, oroszlánközségbeli népegészségügyi intézet. Ez nem a mi demokráciánk, nem is tartjuk ezt nagyon ildomosnak, mert ez egy régi, letűnt rossz rendszer keserű emlékét idézi fel. (Úgy van! Úgy van! a pártonkívüliek soraiban.) Ezzel mi nem akarunk operálni és azzal sem akarunk dicsekedni, hogy mi ott voltunk Bajcsy-Zsilinszky Endre oldala mellett [sic!]." NN 1945. VIII. kötet. 183. (1947. június 27.) Dinnyés Lajos a Rajkról elnevezett kistarcsai rendőriskola megnyitóján az egykori internálótábor rabjait méltatva együtt emlékezett meg Bajcsy-Zsilinszkyről, Kiss Jánosról és a kommunista politikusról, kiemelve utóbbi „vezető szerepét a magyar fegyveres ellenállás előkészítésében". Vö. „Rajk Lászlóról kapta nevét a kistarcsai rendőriskola." http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6492 2016. július 4.

[63] *Népszava,* 1945. május 26. 3.

[64] *Népszava,* 1945. június 13. 3.

[65] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. június 12. 1–2.

[66] „Gömbös szobra helyébe a magyar függetlenség nagy harcos mártírjának, Bajcsy-Zsilinszky Endrének a szobrot állítsuk." MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. április 2. 8–9. A korabeli emlékezetpolitika csapásirányait jelzi, hogy Darvas szerint Werbőczy helyett Dózsa-szobrot kell állítani. Uo.

[67] Az első Bajcsy-Zsilinszky-szobor nem köztéri alkotás volt, hanem az özvegy magánlakását díszítő büszt. 1955 nyarára készült el, és maga az özvegy leplezte le egy házi ünnepségen, szűk körben. ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók". „Erdélyi" jelentése. 1960. június 15. Majdnem három évtizeddel később, 1983-ban írtak ki meghívásos pályázatot a köztéri szobor elkészítésére, amelyen Eskulits Tamás terve

őrizték Bajcsy-Zsilinszky emlékét, például a Margit körúti fogház azon cellájában, ahol raboskodott,[68] a belvárosi Foncière-palota falán,[69] illetve Újpesten.[70] Mint utaltunk rá, Budapest egyik legjelentősebb belvárosi útját (korábban: Vilmos császár útja) is róla nevezték el, hasonlóan közel két tucat utcához, térhez, fasorhoz stb., mely a főváros mai területén található.[71] Emellett kórház[72] és laktanya[73] is őrizte, őrzi a nevét. Bajcsy-Zsilinszky 1946-ban többedmagával „az ellenállási mozgalomban részt vett hősi halottak részére a Magyar Szabadság érdemrend ezüst fokozatában" részesült, melyet a miniszterelnök előterjesztésére a köztársasági elnök adományozott.[74] Neve állandó hivatkozási alappá vált a háborús bűnösök pereiben,[75] ahol 1944-es lefogatásának, halálra ítélésének és kivégzésének körülményeit hosszasan vitatták.[76]

Az általános megbecsültséget érzékelteti, hogy Bajcsy-Zsilinszky halálának második évfordulóján is állva emlékeztek meg a néhai politikusról az országgyűlésben. Kossa István kommunista párti alelnök szavai szerint Bajcsy-Zsilinszky „záloga volt a romokon meginduló demokratikus emberi és magyar jövendőnek",[77] vagyis nemcsak a politikai legitimáció eredeztethető áldozatából, hanem az 1945-ös változások sikere is. Bóka László szavai-

nyert (ez a szobor ma Kiskunfélegyházán látható). A művész 1985-ben elkészült munkáját azonban a zsűri „erőtlennek" találta, ezért új pályázatot írtak ki, melyen Györfi Sándor nyert. A centenáriumi évre rohammunkában elkészülő szobor a letartóztatásakor ellenálló, ültéből felpattanó politikust igyekezett megörökíteni. Vigh Károly szerint annak köszönhető ez a – pesti humort hamar megihlető – őszvérmegoldás, hogy „a Kádár-kormányzattól Bajcsy-Zsilinszky nem kaphatott tökéletes álló szobrot a fővárosban". *Népszabadság,* 2006. március 2. 13. Az Erzsébet tér átalakításakor (1997) a szobor előbb raktárba, majd Tarpára került, ahol 1975-től már állt egy mellszobor, Andreasz Papahrisztosz görög szobrászművész alkotása. A Deák téren ma is látható „negatív dombormű" 2006-ban került a helyére. (*Népszabadság,* 2004. február 3. 11.) és https://www.kozterkep.hu/~/11922/Bajcsy_Zsilinszky_Endre_szobra_Budapest_1986.html 2016. július 4. Bajcsy-Zsilinszkynek Budapesten van még emléktáblája egykori lakhelyén, az Attila úton és a Füvészkertben is (innen hurcolták el a nyilasok 1944 novemberében); utóbbi helyen egy büszt is őrzi emlékét. Végezetül 2016-ban Pálkövén állítottak mellszobrot emlékére (Kiss László alkotása). „Ez a ház a magyar történelem része!" – Beszélgetés Kerecsényi Zoltánnal, a Bajcsy-Zsilinszky Emlékbizottság vezetőjével. http://www.evangelikus.hu/cikk/kerecsenyi-bajcsy-zsilinszky 2016. július 7.

[68] *Népszava,* 1946. március 5. 2. 1948 novemberében Sopronkőhidán avattak emléktáblát Dinnyés Lajos, Dobi István és Darvas József részvételével. http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6964 2016. június 20.

[69] https://www.kozterkep.hu/~/11922/Bajcsy_Zsilinszky_Endre_szobra_Budapest_1986.html 2016. július 4.

[70] A rendezvényen részt vett Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Bartha Albert és az özvegy is. OSZK Kt 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok.

[71] Budapest teljes utcanévlexikona 1998, 74–75.

[72] *Népszava,* 1945. március 17. 3.

[73] *Népszava,* 1947. július 22. 2.

[74] *Népszava,* 1946. augusztus 28. 2.

[75] Lásd a Bárdossy-, Rajniss-, Endre-, Baky- és Jaross-per anyagát. MTI MOT. 1945. október 30.–december 19. Illetve „Sztójay és társainak bűnpörét". 1946. március 5.

[76] „Szálasi Ferenc és társai bűnpere". MTI MOT. 1946. február 5.–február 22.

[77] NN 1945. IV. kötet. 622. Vö. *Népszava,* 1946. december 12. 5.

val: „csodálatos pálfordulása a jövendőbe vetett hitünk záloga".[78] Ezért is vált fontossá a kommunista mozgalommal közös nevezőre hozni az egykori fajvédő politikust, miképp Orbán László tette, Ságvári Endrével párhuzamba állítva Bajcsy-Zsilinszkyt,[79] hasonlóan a *Szabad Nép* publicistájához, aki együtt méltatta Zsilinszkyt és a Sopronkőhidán aznap kivégzett három fiatal kommunista ellenállót.[80] Ám nemcsak a kommunisták vallották a „baloldali fordulat" tézisét, de a szabadság párti Hegymegi Kiss Pál is egyházi liturgiára emlékeztető mondatában: „Zsilinszky Endre szintén itt ült kezdetben a jobboldalon. Látva a kapitalista nagytőke túlkapásait, a keresztény társadalmat akarta megmenteni, majd szabadságszerető, nagy lelke lerázta magáról a korlátokat, az egyetemes magyar szabadságért küzdött, látta a nagy veszedelmet a németségben, mártírhalált szenvedett. Ott ült a baloldalon!"[81] Hogy milyen mértékben facsarták ki a korabeli politikusok Bajcsy-Zsilinszky hagyatékát, érzékelteti, hogy Dinnyés Lajos Nagy Ferenc „megfutamodását" ítélte a mártírpolitikushoz méltatlan gyávaságnak – elődjének még a magyarságát is megkérdőjelezve. Saját szavaival: „Nem tartom magyar embernek, még kevésbé tartom demokratikus, hazáját szerető magyar embernek, aki tettéért nem vállalja a felelősséget, hanem gyáván elszökik és anyagilag jól megalapozott emigrációban akarja leélni utolsó napjait. A mi példaképeink Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János és a többiek, akik elveikért meghaltak, vállalták a konzekvenciákat és nem szöktek meg gyáva nyúl módjára".[82] Ám Bajcsy-Zsilinszky az új gazdaságpolitikához is hivatkozási alapul szolgált. Gerő Ernő a nemzeti radikális képviselő 1933. november 29-én a parlamentben elmondott, a vidék eladósodottságát részletező beszédére hivatkozva érvelt a „Magyar Nemzeti Bank és a legnagyobb magánbankok" államosítása mellett 1947 májusában.[83]

A kisgazdapárti centrum narratívájában Bajcsy-Zsilinszky az első a szabadságért meghalt mártírok közt, ahogyan Implom Ferenc is megfogalmazta a parlamentben 1947.

[78] Bóka 1947, 16. Ezért „ma mint a magyar demokrácia Péterére, szikla jellemére építjük a Magyar Köztársaság jövendőjét" – fogalmazott a szerző. Uo. 15.

[79] NN 1945. V. kötet. 853. (1947. február 21.) Ezt a párhuzamot egyébként Pfeiffer Zoltán is vallotta. Vö. NN 1945. VIII. kötet. 175. (1947. június 27.)

[80] *Szabad Nép,* 1954. december 24. 4. (A magyar szabadság négy vértanúja) Antalffy Gyula ugyanaznap a *Magyar Nemzet*ben megjelent cikke ezzel szemben az „utolsó kuruc"-ot méltatja, akit „agrárforradalmár"-nak nevezett. *Magyar Nemzet,* 1954. december 24. 3. (Antalffy Gyula: Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére)

[81] NN 1945. VII. kötet. 545. (1947. április 15.)

[82] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1947. június 7. 59. Hasonlóképpen, a kisgazdapárti Kiss László Nyáradi Miklós fejére olvasta, hogy „Sopronkőhidán még hitet tett Bajcsy-Zsilinszky Endre szelleme mellett, ugyanakkor azonban már be volt csomagolva a kofferja, hogy disszidáljon. (Bencsik Gyula [kg]: Nem disszidált! Megszökött!) Éveken keresztül mint az imperialista, nagyhatalmak becstelen ágense folytatta a maga kaméleonszerű politikai tevékenységét sorainkban". ON 1947. V. kötet. 93. (1948. december 15.) Egy ügynöki jelentés szerint a disszidálókat eleinte az özvegy is „hazaárulóknak" nevezte. „Itt kell maradni és a változásnál kézben tartani a dolgokat" – vallotta (ekkor még). ÁBTL O-8869 (1948. november 3.)

[83] MTI MOT. 1947. május 21. o. n.

február 11-én.[84] Sőt, Andrássy Dániel történelmi arcképcsarnokában „ezer esztendő" magyar „politikai géniuszai"-nak sorába állította, Szent István, Mátyás király, Kossuth Lajos és Ady Endre mellé,[85] hosszasan idézve 1941-es történetpolitikai munkájából.[86] Felszólalásának felemás sikere kapcsán Nagy Vince megjegyezte: „Sajnálatos, hogy Bajcsy-Zsilinszky könyvének mások nem tapsolnak. Az alkotmányosságnak és a magyar függetlenségnek tapsolunk, amíg van."[87] Még élesebb közbevetést – Rákosira vonatkozó egyértelmű célzást – tett Pfeiffer Zoltán Futó Dezső felszólalásának azon passzusára, melyben a kisgazdapárti képviselő Bajcsy-Zsilinszkynek az országházban egyébként gyakran idézett politikai testamentumát („Legyen a magyar a jövőben gerinces!") említette.[88] A kisgazdapártból ekkorra már kilépő Pfeiffer a személyét érő folyamatos baloldali támadások miatt („hónapok óta tűröm a munkáspártok, különösen a kommunista párt részéről azt a vádat, hogy reakciós vagyok") az 1944-es hadbírósági iratokból olvasott fel idézeteket, melyben az ellenálláshoz – és név szerint Bajcsy-Zsilinszkyhez – fűződő kapcsolatait részletezték.[89] A fokozódó nyomás miatt Bajcsy-Zsilinszky azonban nemcsak az ellenállásban betöltött szerepe miatt vált hivatkozási ponttá, hanem a párt demokratikus hagyományai és áldozatai miatt is. Ebbe még az is belefért, hogy Guba Mihály 1947. június 10-i, a párt határozata nevében tett nyilatkozatában a Magyar Közösség egykori tagjára hivatkozva elhatárolódjon a Magyar Közösségtől.[90] Kevésbé mutatkozott kompromisszumkésznek Erőss János közellátásügyi miniszter a párt nagykátai nagygyűlésén 1947 júniusában: „Ne vádoljanak [...] minket reakcióval, maradisággal, ne akarjanak bennünket túllicitálni, mert a Bajcsy-Zsilinszky Endrék, Nagy Jenők és Tartsay Vilmosok mártírhalála minden jogot megadott nekünk arra, hogy a demokrácia küzdelmében senkit magunk előtt járónak ne ismerjünk."[91] Mint látni fogjuk, nem mindenki osztotta ezeket a nézeteket még saját pártján belül sem.

---

[84] „Hisszük azt, hogy azok a mártírok, akik végigszenvedték a szörnyű borzalmakat, élükön Bajcsy-Zsilinszky Endrével, nem hiába haltak meg és nem hiába szenvedtek." NN 1945. V. kötet. 323. Hasonlóan nyilatkozott a szintén kisgazdapárti Pesta László is 1947. június 24-én. NN 1945. VIII. kötet. 11.

[85] NN 1945. VI. kötet. 207. (1947. március 4.) Pesta László olvasatában: „a Rákócziak, a Kossuthok és a Bajcsy-Zsilinszky Endrék katonái a mi ideáljaink, akik bátran szembeszálltak a zsarnoki túlerővel, amikor ezt a magyar szabadság szolgálata megkívánta." Uo. 225.

[86] Bajcsy-Zsilinszky 1941.

[87] NN 1945. VI. kötet. 211. (1947. március 4.)

[88] „Pfeiffer Zoltán (pk): A gerincet sokaknál a nadrágtartó helyettesíti!" NN 1945. VII. kötet. 379. (1947. április 9.)

[89] NN 1945. VII. kötet. 639. (1947. április 17.)

[90] „A Független Kisgazdapárt, hetekkel ezelőtt határozatot hozott, amelyben megbélyegezte a demokratikus köztársaság ellen szőtt bűnös összeesküvést és résztvevőit, rangra, pártállásra és származásra való tekintet nélkül. A párt azért határozott így, mert félreérthetetlenül kifejezésre akarta juttatni, hogy semmiféle közösséget nem vállal a köztársaság ellenségeivel, s hogy velük szemben egész közéleti súlyával védelmezni kívánja a demokráciát és vívmányait. Természetes állásfoglalása volt ez a pártnak, amelynek egykor Endrődön és Pacsán hősi halottai voltak, amely Békésen jogot, szabadságot és emberségesebb életet ígért tömegeinek, és amely 1944-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre vérével pecsételte meg a parasztok, munkások és radikális értelmiségi dolgozók szövetségét a fasizmus és az elnyomó régi rend ellen." NN 1945. VII. kötet. 763.

[91] MTI MOT. 1947. június 29. o. n. (Nagy és Tartsay nem volt a kisgazdapárt tagja.)

A „kékcédulás választások" nyomán összeülő parlament a külpolitikai gondolkodót kezdte hangsúlyozni, összefüggésben a nagypolitika eseményeivel (egyben szemet hunyva Bajcsy-Zsilinszky említett, Szent István-i birodalomról vallott nézetei felett). 1947. december 5-én Szabó Pál parasztpárti képviselő és író a magyar–jugoszláv kultúregyezményt az „áldott emlékű Zsilinszky Endrének a tizenkettedik órában" megjelent *Helyünk és sorsunk Európában* című könyvére hivatkozva szavazta meg.[92] Nyolc nappal később a (papíron) kisgazdapárti Dobi István is hasonlóképpen tett. Dobi úgy látta, hogy „ha Zsilinszky Endrét árulók nem adják hóhérok kezére, ha a kisgazdákból, kommunistákból, szociáldemokratákból szervezett összeesküvést le nem leplezik, a délszláv és a magyar nép fegyveres felkelése egybeolvadhatott volna a zsarnokság ellen."[93] 1948 elején pedig egy másik kisgazda pártkönyves kommunista politikus, a vallás- és közoktatásügyi miniszterként ténykedő Ortutay Gyula[94] emelte ki, hogy „Bajcsy-Zsilinszky Endre is a legkomolyabban és legmélyebb töprengéseiben foglalkozott mind a magyar–román, mind a magyar–jugoszláv kapcsolatok békés és jó megoldásával". Ugyanakkor véleménye szerint „az idő eljárt, elhaladt Bajcsy-Zsilinszky töprengései felett", mivel „a történelem megvalósította a maga kereteit, s e keretek között Dinnyés Lajosnak és Groza Péternek a kormánya találta meg azt az utat, azt a módot, amelyben ezek a problémák a legjobban megoldódhatnak."[95] Párttársa, Kiss Gergely még ennél is tovább ment: „Mi magyar parasztok, kiknek lelkében mindig ott szunnyadtak a 48-as eszmék, Kossuth Lajos álmának valóra válását látjuk most, amikor a Duna-menti államok testvéri közössége évszázadok félreértése után a szemünk előtt alakul ki. Ezt hirdette Jugoszlávia felé vértanú halált halt tanítómesterünk is, Bajcsy-Zsilinszky Endre."[96] Az idézetekben olvasható állítások ellenére Bajcsy-Zsilinszky neve egyre ritkábban hangzott el a parlamentben. A személyi kultusz éveiben csupán egyszer hivatkoztak rá, jóllehet, akkor fajsúlyos kérdésben. Losonczy Géza az 1949-es alkotmány történelmi hagyományában jelölte ki helyét Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Kossuth

---

[92] ON 1947. I. kötet. 91., 94. A Nemzeti Parasztpártban 1946. július 18-án előadást tartottak „Bajcsy-Zsilinszky Endrével Belgrádban" címmel, a politikus 1940-es útjáról. ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók". Év és név nélkül.

[93] ON 1947. II. kötet. 384–386. Idézet: 386. (1947. december 13.)

[94] Ortutay a Magyar Központi Híradó elnökeként „A magyar művelődéspolitika feladatai" címmel tartott előadásában Bajcsy-Zsilinszky művelődéspolitikai nézeteit is méltatta 1945-ben. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. november 19. 21. (Koczkás 1946.) 1947-ben „példakép"-nek nevezte a volt kisgazdapárti politikust (MTI MOT. 1947. szeptember 14. o. n.), akinek emlékét vallás- és közoktatásügyi miniszterként is felidézte 1949-ben, az uralkodó korszellem szerint: „Bajcsy-Zsilinszky Endre mártíromságának emléke is azt tanítja: népünk felszabadulásához vezető út csak a munkássággal való szoros szövetség lehet." MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1949. április 24. o. n.

[95] ON 1947. II. kötet. 537. (1948. január 30.) A „háborúban elesett hősök napján", 1945-ben a román rádió megemlékezett „a magyar nemzet nagy halottjáról". MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. június 15. 10. 1948-ban pedig a Budapesten tartózkodó román politikusok koszorúzták meg a kivégzett magyar szabadsághősök emléktábláját, és megtekintették Bajcsy-Zsilinszky celláját. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1948. május 1. 21. Csehszlovákiában ezzel szemben – a folyóiratszemle szerint – nem feledték Bajcsy-Zsilinszky következetes ellenszenvét. Vö. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1947. december 10. 53.

[96] ON 1947. III. kötet. 35. (1948. február 16.)

Lajos, Petőfi Sándor, Táncsics Mihály, Ady Endre, Landler Jenő, Sallai Imre, Fürst Sándor, Ságvári Endre, Schönherz Zoltán és József Áttila társaságában.[97]

A Bajcsy-Zsilinszky-kép kapcsán nem kerülhető meg az életmű egyik kényes – 1945 előtt is folyamatosan napirenden tartott[98] – kérdésének, az Áchim–Zsilinszky-konfliktusnak[99] korabeli interpretációja sem. Egyrészt a kommunista Orbán Lászlótól Sulyok Dezsőn át a kisgazdapárti Kovács Istvánig bezárólag[100] emlegették a századelős agrárszocialista megmozdulásokat, pártpreferenciáktól függően hol az osztályharcos, hol a paraszti érdekérvényesítő vonatkozásokra helyezve a hangsúlyt. Másrészt viszont a szónokok kerülték Áchim halálának körülményeit. Sőt, éppen Zsilinszky és Áchim „összeboronálására" történtek kísérletek, ráadásul nem kisebb kommunista potentát, mint Révai József részéről, aki a Nemzetgyűlés 1945. december 4-i ülésén ekképp fogalmazott: „Ha ifjúságunkat hazaszeretetre akarjuk taníttatni, és nemcsak hazaszeretetre, hanem a nép ügye mellett való bátor kiállásra (Közbeszólás a kisgazdapárt oldalán: Ez a döntő!), ha a férfias keménységre akarjuk taníttatni, jellemeket akarunk formálni belőlük, akkor Dózsa György, Esze Tamás, Áchim András és Bajcsy-Zsilinszky Endre példáját is oda kell állítani eléjük. (Élénk helyeslés és taps a Ház minden oldalán)."[101] Révai két és fél évvel később egy kiemelkedő fontosságú kultúrpolitikai esemény, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc centenáriumának alkalmával is megismételte fenti tételét, mivel szerinte „száz évvel ezelőtt történelmünkben első ízben forrt össze a nemzeti függetlenség és a népfelszabadítás ügye, és ha akkor nem is tudtuk teljesen megvalósítani a nép és a nemzet egységét, egy évszázad számára tűztük ki a feladatot. Történelmünkben első ízben váltak a dolgozó néptömegek a társadalmi és nemzeti harcok mozgató erőivé, és nyomták rá bélyegüket az ország politikai vezetésére. Győzni akkor még nem tudtak, de kitűzték a célt egy évszázadra az Áchim Andrásoknak és Bajcsy-Zsilinszky Endréknek, a Károlyi Mihályoknak és Schönherz Zoltánoknak."[102]

---

[97] ON 1949. I. kötet. 181. (1949. augusztus 17.) Vö. Cieger 2016, 138. A következő húsz évben csupán kétszer került be a gyérré váló országgyűlési naplókba, mindkétszer 1961-ben. Először az egykori rabtárs, Barcs Sándor helyezte el az antifasiszta panteonban, hirdetve, hogy „Schönherz Zoltán, Rózsa Ferenc, Ságvári Endre, Bajcsy-Zsilinszky Endre és társaik hősökként haltak meg a fasizmus ellen vívott harcban; örökségüket életfeladatunknak tartjuk végrehajtani." ON 1958. I. kötet. 1159. (1961. október 7.) Néhány nappal később az iskolareform kapcsán merült fel a kultúrpolitikus Bajcsy-Zsilinszky neve Straub Gyula felszólalásában. ON 1958. I. kötet. 1375. (1961. október 11.)

[98] A sajtó- és választási kampányokhoz kapcsolódó polémiákat leszámítva csak a parlamentben, 1923-ban Rupert Rezső liberális és Farkas István szociáldemokrata honatyák, 1942-ben pedig Paczolay György, valamint Rajniss Ferenc szélsőjobboldali képviselők támadták Áchimra hivatkozva. NN, 1922. XI. kötet. 136–137. (1923. március 22.) és KN 1939. XVI. kötet. 492. (1942. dec. 2.)

[99] 1911-ben az akkor még Zsilinszky Endre nevet viselő, jogvégzett tartalékos huszártiszt Gábor testvérével halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást (annak békéscsabai otthonába behatolva). A fivéreket a bíróság felmentette. Bartha 2016c.

[100] NN 1945. I. kötet. 1097.

[101] NN 1945. I. kötet. 319.

[102] ON 1947. IV. kötet. 7. (1948. március 15.) Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan, érdemben már az 1947-es parlamentben kikopott a módos gazda – vagyis a kor retorikájában: „kulák" – Áchim L. András neve a hivatkozott politikusok közül.

Emlékápolás az állambiztonság lencséjén keresztül

Miközben 1945 után néhány évig a nagypolitika piedesztálra emelte Bajcsy-Zsilinszky emlékét, a közvetlen család helyzete legalábbis felemás volt. A politikus özvegye, Bende Mária a húszas évek elejétől Zsilinszky élettársa és titkárnője volt, ám csak 1944. augusztus 11-én, a németek börtönében kötöttek házasságot. A barátai által „Mickónak" nevezett özvegy férje halála után előlépett a politikai ismeretlenségből, és 1945. április 2-án Budapesten az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe választották. 1945. augusztus 20-ától a kisgazdapárt Országos Intéző Bizottságának tagja lett, a párt női szervezetében játszott vezető szerepet. „1945. október 7-én a községi választások során bekerült a budapesti törvényhatósági bizottságba. 1946. március 25-től augusztus elejéig a kisgazdapárti városházi csoport intézőbizottságának és a Fővárosi Élelmiszerárusító Üzem üzemi választmányának tagja. 1945. november 4-től 1947. július 25-ig Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyei választókerületben nemzetgyűlési képviselő volt." 1945-től a Magyar Vöröskereszt alelnökeként is tevékedett, a Magyar–Jugoszláv Társaság választmányi tagja (1945–1949) volt, 1947-ben pedig Magyar Szabadság Érdemrendben részesült.[103] 1946 végén az özvegyet a Svájci Magyar Segélybizottság központi bizottsága díszelnökké választotta. E kinevezésnek súlyt ad, hogy „a bizottságnak eddig csak egy díszelnöke volt, Szentgyörgyi Albert Nobel-díjas professzor személyében".[104] Bár a nemzetgyűlési naplók szerint az özvegy a közoktatásügyi és a társadalompolitikai bizottságnak is tagja volt,[105] nem tartozott a közfigyelemre igényt tartó képviselők közé. 1946 februárjában gyógykezeltetés céljából hat hét szabadságot kért (és kapott) a képviselőháztól,[106] majd ezt követően mindösszesen két alkalommal szólalt fel a parlamentben. Először a nőknek az egyetemekre és a főiskolákra való felvételéről szóló törvényjavaslat általános vitájakor hallatta hangját (képviselőnő társaihoz hasonlóan),[107] majd az éleződő koalíciós válság idején, a sorozatos tüntetésekkel kapcsolatban emelkedett szólásra. Utóbbi alkalommal a „magyar asszonyok" nevében intett türelemre

---

[103] http://nevpont.hu/view/585 2016. június 20. A pályaképet írta: Kozák Péter. Emellett szülővárosának, Vácnak díszpolgárává választották. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. november 27. 24. 1946 végén néhai férjét szerette volna a kisgazdapárt Sopron megyei szervezete Sopron díszpolgárává választani, ám ez végül formai okokra hivatkozva – az illető halott – meghiúsult. „Valószínűnek látszik, hogy az eljárást zavaró szokatlan körülmény mellett a koalíciós pártok egyre inkább kiéleződő hatalmi versengése is szerepet játszott abban, hogy az indítvány nem került újra napirendre." Papp 1996, 357.

[104] MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1946. december 29. 10.

[105] NN 1945. I. kötet. 383, 385.

[106] NN 1945. I. kötet. 615.

[107] Rövid beszédében klasszikus idézetekkel szemléltette, hogy „a demokráciát elérni lassabban és észrevétlenebbül lehet, mint az erőszak uralmát", majd a tervezetet támogatva, élénk helyeslés közepette felhívta a kultusztárca figyelmét, hogy „a magyar parasztság tehetséges leányainak is alkalmat és módot" kell nyújtani a felsőfokú tanulásra. NN 1945. III. kötet. 415. (1946. augusztus 29.) Az özvegy felszólalt a kisgazdapárt nyíregyházi nagygyűlésén is, biztatva az asszonyokat, hogy vegyék ki részüket az ország újjáépítéséből. MTI *Külföldi-Belföldi Hírek,* 1945. július 16. 41. Egy balul sikerült pécsi rendezvényről pedig egy 1947-es levél tudósít, „Kegyelmes Asszony"-nak, „Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné őexcellenciájának" címezve a küldeményt. (A feladó, Perr Viktor ellenállásban részt vevő barátai számára kér igazolást.) ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók".

és önmérsékletre, mivel „erkölcsi kötelessége minden pártnak a nyugodt demokratikus fejlődés biztosítása, mert csak ebben az esetben haladhatunk azon az úton, amely utat megmutatták, ha kevesen is, életük feláldozása árán".[108]

Jóllehet a fenti pozíciók széles körű megbecsültségről tanúskodnak, és Bajcsy-Zsilinszky neve még Dinnyés Lajos hadügyminiszteri kinevezéséhez is érv volt,[109] a felszín alatt nem volt rózsás a helyzet. Hegymegi Kis Pál túlkapásokat felemlítő parlamenti felszólalásában, 1946. augusztus 28-án arra hívta fel a figyelmet, hogy „amikor a reakció ellen tüntettek", Bajcsy-Zsilinszky családját, húgait „lakásukból húzták ki, megverték és reakciósoknak állították be (özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné felé:) Így van? (Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné bólint)".[110] Hamarosan ráadásul nemcsak a szűkebb családnak, de a „nemzet özvegyének" is meggyűlt a baja az új berendezkedéssel. Miközben ugyanis Bajcsy-Zsilinszky képlékenyen alakítható szellemi öröksége politikai municióvá avanzsált, az egykori élettárs már 1945-ben felkeltette a politikai rendőrség figyelmét. Noha csak 1951-ben nyitották meg Bende Mária O-dossziéját, abban már 1945-től találhatóak nyomozati jelentések az alábbi indoklással: „nevezett a felszabadulás után FKP nemzetgyűlési képviselő volt" és „egyik aktív szervezője volt a Sólyom-féle katonai összeesküvésnek".[111] A dokumentum szerint Bajcsy-Zsilinszkyné a kisgazdapárt „szélsőjobboldalához tartozott, s mint a női tagozat egyik vezetője uszított a Szovjetunió és a Kommunista Párt ellen". A jelentések részletesen ecsetelik állítólagos nyugati kapcsolatait (például Gellért Andorral), találkozóit, baráti beszélgetéseit és konfliktusait a kisgazdapárt vezetésével (főképp Tildy Zoltánnal és Nagy Ferenccel). Alighanem szálka lehetett a belügy szemében az is, hogy az özvegy igyekezett menteni a néhai férjével 1944-ben együttműködő, de az új berendezkedés arculatába nem illő személyeket. Pfeiffer lejáratásáról már esett szó, de hasonló helyzetbe került Babos József hadbíró, aki többek között az újvidéki razzián történt tömeggyilkosságok számonkérését vezette a világháború alatt.[112] Az özvegy 1945. július 23-án Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek küldött levelet, melyben a hónapok óta a Markó utcában raboskodó Babost igyekezett tisztázni az őt ért támadások miatt,

[108] NN 1945. IV. kötet. 570–573. Idézet: 573. Bajcsy-Zsilinszkyné szerint „a feudális, antidemokratikus, fasiszta" béklyóktól szabadult demokrácia „már mentes a reakciótól." Uo. 571. (1946. december 10.)

[109] Vö. „Dinnyés Lajos régi tagja a Kisgazda pártnak. Jól emlékezünk még azokra az időkre, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán oldalán vívta a küzdelmét a német maszlag és a nyilas áfium ellen. Most honvédelmi miniszter lett." *Népszava*, 1947. március 15. 7.

[110] NN 1945. III. kötet. 615. Bajcsy-Zsilinszky húga, Zsilinszky Margit a békéscsabai földosztó bizottság ellen is panaszt tett 1946-ban. MNL BML. IV. B. 401. b. 654/1946.

[111] A tábornokok pereként is ismert, több halálos ítéletet is eredményező 1950-es nagyszabású koncepciós perhez: Baráth 2010. Az özvegyhez vélhetően az 1944-es ellenállásban férjével együttműködő, perbe fogott tisztek (például Révay Kálmán, Beleznay István) kapcsolati hálója révén jutott el az állambiztonság. Bajcsy-Zsilinszkyné mindazonáltal nem szerepel Sólyom László lányának sem visszaemlékezésében, sem könyvkéziratában. Vö. Sólyom Ildikó-interjú. Készítette: Hegedűs B. András 1987-ben. OHA 78. sz. (Az 1944-ben halálra ítélt Révay 1947-ben még megemlékezést vezetett a Margit körúti börtönben „a Horthy rendszer aljasságának és az ebből következő Szálasi brigantizmus őrült vérszomjának" áldozatai – így részben Bajcsy-Zsilinszky – tiszteletére. MTI MOT. 1947. december 8. o. n.)

[112] Babos pályájához és háború utáni meghurcoltatásához: Varga 1999.

kiemelve érdemeit „vértanúhalált halt" férjének politikájában, az újvidéki vérengzés feltárásában és a szélsőjobboldali bírák eltávolításában.[113] Ám Bajcsy-Zsilinszkyné Bartha Albert honvédelmi minisztert is kérdőre vonta az 1944-es katonai ellenállás vezérkarában ténykedő, nyilasok által előbb halálra, majd tizenöt év fegyházra ítélt Almásy Pált érintő sajtókampány miatt, interpellációt is előjegyeztetve ez ügyben (amit később lemondott).[114] A levelek tanúsága szerint egy ismeretlen, internált csendőrön,[115] egy politikai bizalmason (Latzkó Hermann), egy OTI-altiszten és egy szintén ismeretlen, nyilas pártlistára (bosszúból?) felkerült személyen is próbált segíteni.[116] Bende Mária elszigetelődését és pártjához fűződő, egyre romló kapcsolatát jelzi, hogy a *Népszava* már márciusban tudni vélte kilépését és esetleges átlépését a Magyar Szabadság Pártba.[117] Egy április 10-ei ügynökjelentés megerősíti ezt az információt, noha az állambiztonság március közepén még a Nemzeti Radikális Párt újraalapítását vizionálta.[118] Bajcsy-Zsilinszkyné mindenesetre 1947. január 27-én levelet írt a köztársasági elnöknek és a miniszterelnöknek, kilátásba helyezve, hogy amennyiben Mihályfi Ernő (vagyis az a személy, aki a *Független Magyarországot* „kicsavarta" férje kezéből) lesz Bognár József tájékoztatásügyi miniszter utódja, kilép a kisgazdapártból.[119] Tavasszal már be sem ment a kisgazdapadsorokba, a folyosón várakozott és a karzatról hallgatta meg az érdekesebb felszólalásokat, mivel véleménye szerint „az egész parlament egy csapszék lett".[120] Júniusban a korábban várt angolszász beavatkozásban sem bízott már, inkább folyamatosan tárgyalt a durvuló választási kampány miatt igen zaklatott Pfeifferrel.[121] Az 1947-es választásokon Bajcsy-Zsilinszkyné nem indult, sőt már az azt megelőző pártgyűlésen is lemondta szereplését,[122] noha férje emlékét továbbra is ápolta.[123]

[113] Bajcsy-Zsilinszky Endréné felterjesztései Babos József ügyében. OSZK Kt 28. fond 67.

[114] NN 1945. IV. 73. (1946. október 23.) Az állambiztonsági szervek Nagy Ferencre hivatkozva úgy tudták, hogy Almásy „kissé illuminált állapotban" Sztálint sértegette egy orosz diplomata jelenlétében. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné. (1946. szeptember 28-i jelentés.)

[115] Levél, címzett ismeretlen. (1946. április 12.) ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné. 173. cs. boríték.

[116] Levél Zilahy Lajosnak. (1945. július 14.) Uo.

[117] *Népszava*, 1947. március 14. 2. *Népszava*, 1947. március 18. 2.

[118] 1947. március 13-i és 1947. április 10-i jelentés. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

[119] RETÖRKI Archívum.

[120] 1947. április 10-i jelentés. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

[121] Az özvegy szerint „az elégedetlenek hiába várják az amerikai segítséget, az nem fog megérkezni. Másfél év óta rádióznak már és mindenféle segítséget ígérnek az amerikaiak, de eddig ebből semmit sem láttunk. [...] Mi orosz érdekszférába estünk bele, s eszerint kell alkalmazkodnunk". 1947. június 7-i jelentés. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

[122] *Népszava*, 1947. augusztus 15. 3.

[123] Erre vall, hogy 1947-ben részt vett a „pestvidéki törvényszék fogházában sínylődött politikai foglyok" emléktáblájának ünnepélyes avatásán. MTI MOT. 1947. május 11. 1948-ban pedig elvállalta „Szigetszentmiklós község Nemzeti Bizottságának" felkérését a március 15-i zászlóavató ünnepély „zászlóanyai tisztségére". A március elsején kelt felkéréshez mellékelt kísérőlevelet Dobi István, a kisgazdapárt elnöke írta, akivel másnap közös vacsorát is egyeztetett az özvegy (noha ezt utólag lemondta Dobi, „erős rosszullét"-re hivatkozva). RETÖRKI Archívum.

Természetesen az özvegy politikai nézetei sem voltak érdektelenek az állambiztonság számára, így erre különös hangsúlyt helyeztek az ügynökök. Egy 1947. október 28-ai jelentés szerint a vidéken tartózkodó özvegy „Pestre érkezett és első dolga volt, hogy részt vett a kivégzett, de a családnak kiadott Donáth György temetésén".[124] 1948. május 20-án pedig felkereste férjének néhány volt barátja a lakásán, hogy érdeklődjenek „magánélete és politikai állásfoglalása felől". A megjelentek mind kisgazda párttagok voltak, akik a „munkáspárti" befolyás és a Nyugat passzivitása miatt panaszkodtak. A jelentés szerint az özvegy „tudja azt, hogy a férje által követelt szociális fejlődést ma már nagyrészt túlhaladták és az a véleménye, hogyha a kiskereskedők és kisiparosok önállóságát is megszüntetik, akkor Magyarországon végleg lerombolnak minden egyéni kezdeményezés lehetőségét". Még ennél is konkrétabb a Bartha Albertre hivatkozó november 18-ai jelentés, mely szerint a sopronkőhidai ünnepségen az özvegy csak úgy volt hajlandó részt venni, ha az Internacionálét nem éneklik (mivel férje nem azért halt meg). A kommunista hatalommal aligha szimpatizáló asszony 1949 februárjában Barthával és Kővágó Józseffel egyeztetve elkezdte szervezni disszidálását, aminek következtében az állambiztonság több hétig szinte percről percre tudósított életéről. Tervéről Zsilinszky Gábornak küldött leveléből is értesülünk (a politikai rendőrséghez hasonlóan), mivel volt férjének – a politikussal hajdan közismerten rossz viszonyt ápoló – öcscsét is mozgósította volna a szökéshez.[125] Az özvegy március közepére letett a szándékáról, „ugyanis megszavazták a teljes nyugdíját" – írja az egyik ügynök.[126]

Bende Mária környezetét Futó Dezső, más kisgazdapárti politikusok, a párt nőtagozatának néhány tagja (Lipthay Jenőné, Rozsnyay Vincéné) és özvegytársa, Tartsay Vilmosné alkotta a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején. A jelentések szerint nyugati rádiókat hallgattak, de az özvegy vidékről is kapott „hangulatjelentéseket", főképp Derecskéről,[127] Balatonrendesről és Tarpáról. A társaságba beépült ügynök szerint „vacsora közben Bajcsy-Zsilinszkyné minden pohár bor ivásánál »dögöljenek meg a kommunisták« kijelentést tette", élénk elismerést vívva ki ezzel. A passzív ellenállás mellett azonban az aktív is szóba került. 1949 júniusának végén férjének egykori híve, „Zsoldos Kálmán" Vác melletti földbirtokos javasolta, hogy sokszorosítsák Bajcsy-Zsilinszky egyik utolsó írását, „amely éles hangon elítélően ír a Szovjetunióról és a kommunistákról". Az ügy folytatásáról nem tudunk, ám az özvegybe vetett bizalmat jelzi, hogy 1950 májusában Slachta Margit kereste meg, segítségét kérve a Thököly úton lévő rendház államosításának megakadályozásában. Környezetéhez

124 ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

125 „Péter Gábor úr nem adja ki az útlevelemet, egyelőre semmi reményem. Igaz, hogy most senki sem kap útlevelet, még a zsidók sem" – fogalmazott „Édes Gáborkám!" címzésű levelében. 1949. június 2. (Zsilinszky Gábornak, Dietersweiler, über Freudenstadt, Würt. Francia zóna.) ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné. 173. cs. boríték. Az özvegy Bajcsy-Zsilinszky másik testvérével, Margittal is tartotta a kapcsolatot. Lásd például 1951. március 24-én kelt levelét. Uo.

126 1949. március 22-i jelentés. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

127 Lásd például Csizmadia Lajos szomorú beszámolóját a derecskei beszolgáltatásokról, sanyarúságokról, szélmalomharcokról a magántulajdonért. (1950. február 16.) A levelezés szerint ezekben az időkben az özvegy vidéki kapcsolataival kölcsönösen segítették egymást (például gyógyszert küldve húsért cserébe).

adalék, hogy egy november végi jelentés szerint Rozsnyay Vincéné üzletébe jártak a nyilas éra alatt kivégzett tiszti „ellenállók" feleségei,[128] noha a kitelepítéstől félő özvegy egyre többet tartózkodott Balatonrendesen. „Vadász" 1951. december 15-ei jelentése szerint Balatonakarattyán felkereste Kodolányi Jánost is.[129] 1952. február 12-én „Márton Ferenc" látogatta meg, véleményt provokálva ki a politikai helyzetről és a vezető politikusokról. A fél szemére megvakult,[130] trombózissal küszködő asszony többekre degradáló kijelentéseket tett („ronda zsidó"), bár nem biztos, hogy ezért csökkentették nyugdíját.[131] Az özvegy mindenesetre ez ügyben Rákosinak írt levelet,[132] ami nem járhatott sok sikerrel, mert 1954 februárjában az ügyészhez címzett nyugdíjpanaszáról jelentett „Bodrogi". Innen tudjuk, hogy Tartsaynét és Kiss Jánosnét is értesítette, aminek következtében ők is beadták panaszukat. A jelentés szerint az angolszászokban csalódott Bajcsy-Zsilinszkyné immáron szidta a nyugatiak „kalmár természetét", és abban bízott, hogy ha a nyugatiak nem „szabadítják fel" az országot, majd a parasztok megteszik azt. Ebben az időszakban, vagyis az ötvenes évek közepén Bende Máriának „figyelemre méltó" jobboldali kapcsolatai voltak az állambiztonság szerint: Demeter Géza, Szolnoki István, Jármay Gyula, Kővágó Józsefné, Szontagh János, Holló Zoltánné, Antall József és Szentiványi Lajos tartozott ebbe a körbe.[133] Az említett „szűk körű" 1955-ös házi szoboravatón 1955-ben Krenner Miklós, Tamási Áron, Koczkás Gyula, Gál István, Németh Imre, Kodolányi Júlia és állítólag Hory András volt jelen.[134]

Viták, konfliktusok és a Rákosi-korszak hatalmi interpretációi

Ám nemcsak „Mickó néni" közérzete, de néhai férjnek reputációja is megváltozott ezekben az években. 1947 végén már csak államtitkári szinten képviseltette magát a kormány „az ellenállási hősök" „jelképes sírjainál" megtartott „kegyeletes emlékünnepség"-en,[135] 1948-ban pedig csupán a főváros koszorúzott Bajcsy-Zsilinszky és Tartsay

128 „Vadász" 1953. július 15-i jelentése. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

129 „Vadász" 1951. december 15-i jelentése. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

130 Látásproblémájának súlyosságát jelzi, hogy 1957-ben kísérő nélkül nem mozdult ki. Bajcsy-Zsilinszkyné Bernáth Aurélnak írt levele. (1957. szeptember 2.) Pálköve. MTAK KRKGy. Ms. 2154/337.

131 „Márton Ferenc" 1952. február 12-i jelentése. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

132 „Vadász" 1952. április 28-i jelentése. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

133 „Bodrogi" 1954. február 18-i jelentése. Az „enyhülés" oldotta meg az özvegyek (Nagy Jenőné, Tartsay Vilmosné) nyugdíjproblémáját, pontosabban a Nagy Imrénél tett vizit. Nagy egyenesen kérdőre vonta őket, miért nem jöttek hamarabb, mire azt a választ kapta, hogy most is csak azért mertek jönni, mert „kezdettek az újságok írni mártírhalált halt férjeikről". Bajcsy-Zsilinszkyné idézett szavai szerint „igen jó benyomást keltett bennük Nagy Imre viselkedése". 1955. február 1. „Erdősi" jelentése. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

134 ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók". „Erdélyi" jelentése. 1960. június 15. A résztvevők egy angol nyelvű Bajcsy-Zsilinszky-életrajz lehetőségét is latolgatták. Uo.

135 MTI *Külföldi-Belföldi Hírek*, 1947. december 11. 55.

sírjánál (az eddigiektől eltérően, halottak napján).[136] 1948 áprilisában a kisgazdapárt budapesti központja ugyanakkor Bajcsy-Zsilinszky emlékestet rendezett a tarpai árvízkárosultak megsegítésére, melyen többek között Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is megjelent.[137] A hangsúlyok jól érzékelhetően átrendeződtek – amint azt Bajcsy-Zsilinszky 1943-as miskolci beszédének sorsa is mutatja. 1948 szeptemberében a kisgazdapárt Borsod megyei szervezete Bajcsy-Zsilinszky-emlékünnepet rendezett Miskolcon, ahol Bognár József, a párt országos ügyvezető alelnöke ostorozta a Bajcsy-Zsilinszky által kijelölt útról való lekanyarodást. Ezzel Bognár nem a kiépülő diktatúrára célzott – épp ellenkezőleg. Mint fogalmazott, a kisgazdapárt „1946-ban 22 000 nagygazda érdekeit védte a sokmilliós parasztsággal szemben. Most már felismerte, hogy a parasztság felfelé vezető útja a gépesítésen és szövetkezésen át vezet".[138] Dobi István 1949-es beszéde is érzékelteti, hogy a kommunista hatalomátvétel után Bajcsy-Zsilinszky 1943-as miskolci beszéde vált hivatkozási ponttá az életműben: „helyes úton jártunk, amikor a munkás-paraszt szövetség őszinte, becsületes vállalásával elfogadjuk a cselekvésnek és az építésnek azt az erőteljes politikáját, amit a kommunisták és Rákosi Mátyás jelöltek ki. A Független Kisgazdapárt azzal szolgálta helyesen híveinek, de általában az egész parasztságnak és az egész nemzetnek érdekét, mikor követte Bajcsy-Zsilinszky Endrének 1943. szeptember havában egy miskolci gyűlésen elhangzott útmutatását. Bajcsy-Zsilinszky Endre megmondta, hogy a parasztság természetes szövetségese az ipari munkás és a jövő az egész nemzet számára ennek a két dolgozó osztálynak a becsületes szövetségén nyugszik".[139] Az érem másik oldala, hogy Futó Dezső és Hegyi Imre szerint a Rákosi-korszakban tüntették el a beszéd helyén 1945-ben – a kisgazdapárt miskolci szervezete által – felavatott emléktáblát.[140] Hasonlóan ellentmondásos szellemben került sor 1948. november közepén egy nagyszabású rendezvényre, a sopronkőhidai Bajcsy-Zsilinszky-emléktábla avatásának örve alatt. Dinnyés Lajos miniszterelnök hosszú beszédében az ünnepelttel keveset, az aktuálpolitikai helyzettel annál többet foglalkozott. Az egykori fajvédő politikus „Horthy-fasizmus" elleni harcát ugyan méltatta, ám többnyire a „reakció" beszolgáltatások alatt tapasztalt „ártékony erőfeszítését" és Mindszenty bíboros „aknamunkáját" részletezte. Konklúziója szerint: „hittel és meggyőződéssel vállaltuk és vállaljuk Zsilinszky Endre útját és tudjuk, hogy jó úton járunk. [...] Magyarország a »népi demokráciának« és a békepolitikának az útját választotta és ezen az úton elsősorban a Szovjetunióra, Magyarország nagy barátjára" támaszkodik.[141] A felsoroltakon kívül az eseményen részt vett „Darvas József építés- és közmunkaügyi miniszter, Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár, több országgyűlési képviselő, Papp Géza főispánnal az élén a város és a megye vezetősége, a koalíciós pártok és a népszervek küldöttségei. A budapesti vendégek a színházépület erkélyén foglaltak helyet, amelyet nemzetiszínű lobogókkal és Bajcsy-Zsilinszky Endre hatalmas arcképével díszítettek. A Petőfi-teret zsúfolásig megtöltötték Sopron város lakosságának és a vármegye minden részéből összesereglett dolgozó parasztságnak sokezres tömegei" – adott hírt az eseményről az MTI.[142]

A változó idők nemcsak a napi politikában, de a kor történelemszemléletében is nyomot hagytak. Jellemző, hogy az új középiskolai tankönyvekre épülő munka[143] vonatkozó kötete meg sem említette Bajcsy-Zsilinszkyt a világháború alatti függetlenségi mozgalmak tárgyalásakor, ellenben részletes – aligha elfogulatlan – tablót nyújtott a kommunista párt teljesítményéről.[144] Mindazonáltal a dogmatikus kánon bizonyos kérdésekben pontosabban jelölte ki Bajcsy-Zsilinszky helyét, mint később a kádári „népfrontos" emlékezetpolitika. Így lehetséges, hogy Mód Aladár *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* című kötetének hetedik kiadásában (1954) a szerző a kisgazdapárti politikus háborúellenes memorandumát és beszédét méltatva lényegében helytállóan állapította meg, hogy „Bajcsy-Zsilinszky sem tudta levetni fenntartásait a kommunistákkal és a Szovjetunióval szemben. Magáévá tette az együttműködés gondolatát, kiállt a függetlenségi mozgalom kommunista harcosaiért, de elképzelhetetlennek tartotta, hogy akár az országban, akár a világpolitikában a Szovjetuniónak vezető szerepe legyen. Emlékiratában, amelyben a németekkel való szembefordulást és egy erős, egymilliós hadsereg készenlétbe helyezését követelte, ezt a hadsereget egyben mint a kommunizmus és a Szovjetunió elleni védekezés alapját is tekintette. Magyarország »rendfenntartó szerepétől« remélte vezető szerepének a helyreállítását a Duna-medencében".[145] Ebben az időszakban, 1955-ben készült el Várkonyi Zoltán rendezésében a *Különös ismertetőjel* című film,[146] Vészi Endre *Küldetés* című regénye alapján[147] (az álnéven szereplő) Schönherz Zoltánról, melyben néhány snitt erejéig Bajcsy-Zsilinszky is szerepet kapott (név szerint). Az alkotás a háborúellenes mozgolódások „élén álló" kommunista párt földalatti tevékenységét mutatja be heroizáló módon, elmarasztalva egyben a szociáldemokrata párt „megalkuvó" politikáját. Ebben a kontextusban a mellékszerepre kárhoztatott kisgazda politikus egyetlen komoly funkciója a kommunisták hazafiasságának kinyilatkoztatása a halálos

136 MTI *Külföldi-Belföldi Hírek*, 1948. október 28. o. n.

137 Koczkás Gyula beszédében „szembeszállott azokkal az állításokkal, amelyek Bajcsy-Zsilinszky Endrét örök ellenzékiként tüntetik fel". Szerinte a mártírpolitikus „nem önkéntelen, hanem szükségszerű ellenzéki és forradalmár volt". MTI MOT. 1948. április 1. o. n.

138 MTI *Külföldi-Belföldi Hírek*, 1948. szeptember 10. o. n. és szeptember 12. o. n. Idézet: utóbbi.

139 MTI *Külföldi-Belföldi Hírek*, 1949. május 11. o. n.

140 Futó Dezső-interjú. Készítette: Hegedűs István 1986-ban. OHA 14. sz. 97–98. Az új emléktáblát 1974-ben avatták fel. Hegyi 2004, 66. Lapinformáció szerint ugyanakkor erre már egy évtizeddel korábban sor került. *Népszava*, 1963. április 2. 4.

141 MTI *Külföldi-Belföldi Hírek*, 1948. november 14. o. n. Hasonló szellemiségű, némileg kevesebb aktuálpolitikát tartalmazó beszédet mondott Nyárády Miklós pénzügyminiszter. Uo.

142 MTI *Külföldi-Belföldi Hírek*, 1948. november 14. o. n.

143 Turbucz 2014, 668.

144 Lukács 1951, 253–258.

145 Mód 1954, 676. Tegyük hozzá: a Szovjetunió világpolitikai súlyát Bajcsy-Zsilinszky nem bagatellizálta.

146 A film megtekinthető a legnagyobb videomegosztó oldalon is: https://www.youtube.com/watch?v=UlgldLrSPvc 2016. július 15.

147 A regényt 1954 őszén folytatásokban közölte a *Népszava*.

ítélettel végződő 1942-es bírósági tárgyalás során.[148] Természetesen az állambiztonság kíváncsi volt az özvegy véleményére is a filmről, aki szerint „abban nem a történelmi hűségnek megfelelően rögzítették az eseményeket".[149]

Az ötvenes évek közepén a kisgazda politikusok mellett már feljárt az özvegyhez férje egykori baráti körének egy része (tíz-tizenkét fő) Endre-napot tartani.[150] Ám nem minden egykori munkatárssal volt jó viszonya Bende Máriának. Féja Géza kívánkozik e helyütt első helyre, akivel még a harmincas évek közepén romlott meg látványosan Bajcsy-Zsilinszky viszonya, főként az író 1937-es Áchim-közléseinek köszönhetően. Féja a *Válasz*ban közölt 1937-es cikkében – mely a *Viharsarok* egyik fejezetén alapult – úgy fogalmazott, hogy „ellenfelei biztos kezekkel készítették Áchimnak a halált. [...] Áchimot a vele szemben álló társadalmi réteg halálra ítélte. [...] Nincs semmi kétség, aki egy családi ügyből kifolyólag megölte, talán egészen önkénytelenül [sic!], de a maga társadalmi rétegének ítéletét hajtotta végre s tette után is azt érezte, hogy a cselekedet nem egyéni tett volt, hanem engedelmeskedett saját közössége parancsának".[151] Lényegében ez a vezérmotívum határozta meg Féja 1945 utáni Áchim-képét is, melynek formálásához személyes sorsa nyújtott aktuális keretet. A *Viharsarok* írója ugyanis nemcsak a szociográfusperek áldozataként volt közismert, de „pöttyös" múltját – főként világháború alatti antiszemita cikkeit – sem felejtették el neki ellenlábasai.[152] Mivel Féja a „gatyás kommunistákként" is csúfolt „Nemzeti Parasztpárthoz tartozónak érezte magát", elsősorban a szociáldemokraták és a polgári radikálisok célkeresztjébe került, míg a kommunista párt inkább szolgálatainak – kellő vezeklést követő – igénybevételét szorgalmazta.[153] Ő maga – Németh Lászlóhoz és Püski Sándorhoz hasonlóan – Békés megyében keresett menedéket 1945-ben. Könyvtárosként helyezkedett el, majd előadásokat tartott a MADISZ rendezvényein. Ezeken kiemelt témája volt Áchim L. András, akinek életművét a *Viharsarok* című lapban folytatásos sorozatban is népszerűsítette, noha minden megnyilvánulása névtelenül történt.[154] A sorozatot megelőző, *Áchim L. András öröksége* című írásában politikai pozíciójának megfelelően artikulálta a parasztpolitikus politikai krédóját. Vagyis „Áchim forradalmi parasztságot akart teremteni", „észrevette a parasztegység fontosságát", és ezt az egyesített erőt a „feudálkapitalizmus ellen kívánta vezetni". Még „az egyéni pusztulást is vállalta, hogy népének forradalmi magatartásra példát adjon"

[148] E sematizáló szemlélet ugyanakkor okkal mutat rá az egyetlen 1944-es közös nevezőre: „a kommunisták, ugyanúgy, mint Bajcsy-Zsilinszky, gyűlölik a német fasizmust". *Népszava,* 1954. december 24. 2. (Hofmann Éva: Akik életüket adták a szabadságért.)

[149] „Vadász" 1955. december 2-i jelentése. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

[150] „Vadász" 1956. február 7-i jelentése. Uo. Az ügynök Thury Leventét és Simándy Pált tudta nevesíteni. Tarpán egyébként még az ötvenes évek közepén is megkoszorúzták Bajcsy-Zsilinszky sírját halála napján. Vö. *Népszava,* 1954. december 25. 3.

[151] *Válasz,* 1937. február 61. 68. (Féja Géza: Áchim L. András, a „parasztkirály")

[152] A népi írok (köztük Féja) 1945-ös helyzetéhez: Bartha 2016b.

[153] Feitl István: Forrásközlés: Féja Géza és a Magyar Kommunista Párt, 1945–1946. http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=468%3Aforraskoezles-feja-geza-es-a-magyar-kommunista-part&catid=9%3Aleveltar&Itemid=1 2016. július 12.

[154] *Viharsarok,* 1945. november 14. 1., november 17. 2., november 21. 2., november 24. 2., november 28. 2., december 5. 2., december 8. 2., december 12. 2.

– emelte ki a Bajcsy-Zsilinszky-kultuszban is meghatározó fontosságú mártírságot. Féja szerint a magyar parasztságnak „rá kell ébrednie arra, hogy egyetlen útja: Áchim L. András hagyományának a követése".[155] A tudatosan épített lokális hagyomány jól érzékelhetően illeszkedett a parasztpárt balszárnya és a vele szövetséges kommunista párt történelemszemléletéhez. A sorozat hasonló szellemben formálta Áchim alakját és halálát is, utóbbinál az „osztálygyilkosság" máig kísértő értelmezési keretét vonva az esemény köré.[156] Eszerint az urak „maguk közt halálra ítélték" a parasztpolitikust, és „az úri réteg" „kegyetlen előrelátással félre tette őt az útból". Féja az örökségesítés szellemében kezdeményezte Áchim szobrának felállítását „Békéscsaba főterén, a városháza előtt", vagyis a regionális politika központjában. Ám nemcsak Békésben vindikált figyelmet hőse számára, hiszen „Áchim L. András hagyományát vállalnia kell a Nemzeti Parasztpártnak is. A parasztpárt bátran osztálypártnak vallja magát"[157] – fogalmazott, jóllehet az osztálypárt–rétegpárt kérdésben késhegyre menő küzdelmek jellemezték a pártot. Féja összességében jól vette észre a hőse életművében rejlő potenciális emlékezetpolitikai lehetőségeket, az Áchim-kultusz meghonosítására tett kísérletei mégis kudarcba fulladtak, miképp az Áchim-kollégium létrehozására történő próbálkozások sem jártak sikerrel.[158] Áchim és Bajcsy-Zsilinszky emlékének együttes ápolására ugyanakkor még az ötvenes évek közepén is történt regionális hatóerejű kísérlet, például a békéscsabai gimnázium iskolatörténeti kiállításán, ahol mindkét politikus szerepet kapott.[159] Emellett Bajcsy-Zsilinszkyről Hunyán[160] és Mezőkovácsházán[161] termelőszövetkezetet, Áchimról megyei ifjúsági brigádot[162] neveztek el. A parasztpolitikus lokális beágyazottságát mutatja, hogy a Békéscsabáról származó Szobek András miniszterhelyettes a környék lakosságára „Áchim népe"-ként hivatkozott egy 1953-as nagygyűlésen.[163]

[155] *Viharsarok,* 1945. október 13. 3. (Áchim L. András öröksége)

[156] Vö. Tibori 1958; Domokos 1971; Pölöskei–Szabó (szerk.) 1972; Molnár M.–Uhrin (szerk.) 2012.

[157] *Viharsarok,* 1945. december 12. 2. (Áchim L. András élete.)

[158] Bár az intézmény meg sem alakult, Keresztury Dezső miniszternek a parlamentben kellett magyarázkodnia miatta: „Megjelent az újságokban egy hír, amely szerint Féja Gézát a vallás- és közoktatásügyi miniszter a békéscsabai Áchim András-kollégium igazgatójává nevezte ki. Az ügy a következőkben áll: Békéscsabán nincs Áchim András-kollégium szerveződőben. Tervbe volt véve egy ilyen magánvállalkozás a MADISz vállalkozásaként, amely vállalkozás igazgatóját – amennyiben alakulna egy ilyen kollégium – nem a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. Ezzel a tervvel kapcsolatban merült fel Féja Géza neve is, aki, amint megállapítottam, Békéscsabán valóban tevékeny részt vett a MADISz által rendezett előadásokban, népfelvilágosító munkákban. Ilyen népfelvilágosító kurzusokon tartott ő is előadást." NN 1945. I. kötet. 691. (1946. március 11.) Féja szavaival (1946. február 3.): „A MADISZ vezetőképző népfőiskolát akart alapítani, hogy a falusi szervezetek élén munkaképes elemek álljanak, s elhatározta, hogy Áchim-kollégium lesz a népfőiskola neve. De nem sikerült anyagi alapot teremteni, s így az Áchim-kollégium nem nyílt meg." Idézi: Feitl István. Forrásközlés: Féja Géza és a Magyar Kommunista Párt, 1945–1946. http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=468%3Aforraskoezles-feja-geza-es-a-magyar-kommunista-part&catid=9%3Aleveltar&Itemid=1 2016. július 12.

[159] *Viharsarok Népe,* 1955. június 17.

[160] *Viharsarok Népe,* 1953. május 13. 3.

[161] *Viharsarok Népe,* 1953. június 17. 1.

[162] *Viharsarok Népe,* 1953. március 29. 1.

[163] *Viharsarok Népe,* 1953. május 13. 1.

Bár Féja 1945-ös Áchim-cikkeiben – összhangban Révai József idézett megnyilvánulásaival – nem nevesítette a Zsilinszky fiúkat, tartós „hálátlansága”[164] komoly sérelem volt Bajcsy-Zsilinszkyné számára. Ezt Kodolányi 1951-es, az özvegynek címzett szemrehányó levele is jelzi, melyben az író feltételezése szerint Bende Mária azért nem látogatta meg őt a Balatonon, mert Kodolányi fogadta Féját.[165] De szintén néhai férjének szellemi öröksége miatt romlott meg kapcsolata Szabó Pállal, aki névhamisítással vádolta meg a néhány éve még „áldott emlékű”-ként aposztrofált politikust. A kommunista hatalom által ünnepelt, néhány éven belül két Kossuth-díjat kapó író az *Irodalmi Újság*ban az írók múltja kapcsán maga említett meg egy, a neve alatt az *Előörs*ben megjelent cikket. Szabó azzal védekezett, hogy az inkriminált cikket nem ő írta, csak a stílusegyezés miatt kanyarította alá nevét a főszerkesztő, „Zsilinszky-féle mozdulattal”.[166] Az özvegy távolságtartó, ámde szarkasztikus levelében egyrészt felhívta a figyelmet néhai férje szerkesztési etikájára, másrészt emlékeztette az írót, hogy Bajcsy-Zsilinszky is megjárta a politikai fejlődés útját, „igaz, hogy ez neki nem jólétet, hanem mártírhalált hozott”.[167] Az ügy nem maradt ennyiben, mivel a Hazafias Népfront elnöke három nap múlva már válaszolt a levelére. Felháborodottan „orrgyilkosságnak” minősíti az özvegy „rágalmait”, mivel ő csak ápolni igyekszik az egykori politikus emlékét, „ahogy megérdemli és át is adom az emlékét, legalább az irodalomtörténetnek” – fogalmazott. Egyúttal figyelmeztette az asszonyt, hogy könyvet készül írni Bajcsy-Zsilinszkyről, melyben helyet fog szorítani az özvegy méltatlan levelének is.[168] Bende Mária szinte azonnal reagált egy nem kevésbé ingerült hangvételű levélben, melyben egyenesen kérte leveleinek dokumentálását és csupán arra figyelmeztette Szabót, hogy „az uram nevét is tanulja meg helyesen leírni”.[169]

Bajcsy-Zsilinszky szellemi hagyatéka és 1956

Ha a honi viszonyok ecsetelése után ismét a nyugati emigrációra vetünk futó pillantást, a politikus megbecsültségének egyenletességét regisztrálhatjuk. Láthattuk, a párizsi emigráció a háború után az ideológiai vitákat félretéve és a magyarországi politika fősodrához igazodva az „antifasiszta mártír” propagandaértékét igyekezett kiaknázni egy méltányos

[164] Féját Bajcsy-Zsilinszky vette magához az *Előörs* című lapjához (1928–1932), ahol a fiatal tanár nagy szerepet játszott a népi írók toborzásában. De Bende Máriának személyesen is volt kötődése a Féja családhoz, mivel ő adott vért Féja újszülött beteg gyermekének, miután az író felesége a szülés után gyermekágyi lázban elhalálozott. Féja 1965, 204. A kisgyermek Bajcsy-Zsilinszky iránti tiszteletből kapta az Endre nevet, miképp Barcs Sándor is hasonló okokból adta ezt a nevet gyermekének. Barcs Sándor-interjú. Készítette: Kubinyi Ferenc 1987-ben. 1956-os Intézet OHA 81. sz. 125. 114.

[165] Kodolányi János levele Bajcsy-Zsilinszky Endrénének. (1951. október 12.) Balatonakarattya. ÁBTL O-8869 – Bajcsy-Zsilinszky Endréné. 173. cs. boríték.

[166] *Irodalmi Újság*, 1955. augusztus 13. 3. (A vitához)

[167] 1955. október 18. Bajcsy-Zsilinszky Endréné Szabó Pálnak írt levele. RETÖRKI Archívum.

[168] 1955. október 21. Szabó Pál Bajcsy-Zsilinszky Endrénének írt levele. Uo.

[169] 1955. október 26. Bajcsy-Zsilinszky Endréné Szabó Pálnak írt levele. Uo.

békéért (mint tudjuk, sikertelenül). Ugyanakkor a kiépült diktatúrában a fenti szálak elváltak, és a Bajcsy-Zsilinszky által (is) reprezentált kurucos függetlenségi hagyomány[170] immáron a Szovjetunió és a kommunista párt ellen fordult, a demokrácia kívánalma pedig ellentétbe került a magyarországi kormányok osztálypolitikájával, sőt, magával az osztályharccal – vagyis a marxizmus egyik fő alappillérével – is. Jól érzékelhető mindez Gondos Péter előadásából, aki 1956 kora nyarán a londoni rádióban tartott előadást Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Gondos szerint:

> a magyar nemzet nagy hivatása nem csupán az, hogy megmaradjon magyarnak, hanem azon túl minden egyoldalú szemlélet ellenében az emberiség örök eszméinek élő letéteményese maradjon. [...] Bajcsy-Zsilinszky Endre úgyszólván alázatos áhítattal beszélt a magyar a parasztság és munkásság nagyszerű képességeiről, történelmi múltjáról és jövőbeli szerepéről, de ugyanakkor sohasem becsmérelte azt a történelmi osztályt, amely berozsdásodott ugyan, de óriásokat adott a nemzetnek a múltban és ha felrázzák, ad a jövőben, önzetlenül ad. Nem osztályharcot hirdetett, hanem a magyar nép egységének és általános emberi elhivatottságának volt hirdetője. Tarpáról és a Balaton mellől nemcsak a nép jogaiért vívott hadjáratot, hanem a Nyugatról és Keletről beáramló és megosztó, egyoldalú szemléletek megértését és az ellenük való védekezés fontosságát is hirdette. [...] Bajcsy-Zsilinszky Endre német martalócok áldozata lett, akik keleti orientációval vádolták. Viszont később barátai közül volt, aki öngyilkosságot követett el, volt, aki börtönben pusztult el, volt, aki utcakövet tört az orosz szolgálatban álló martalócok intézkedései nyomán. Vorosilov[171] marsall Bajcsy-Zsilinszky Endre temetésén ígéretet tett, hogy a Szovjetunió biztosítani fogja Magyarország függetlenségét. Ez az ígéret a mai napig beváltatlan maradt. Mégis hiszem, hogy a történelmi magyar óriások korát követő Bajcsy-Zsilinszky Endre szelleme nem a múlté. A közép-kelet-európai népek önrendelkezési joga és szabad egyesülése egyik előfeltétele a népek közötti békés együttélésnek. Üdve kell, hogy legyen a keresztnek.[172]

Vagyis míg a kormánypolitikusok és az emigráció tagjai egyaránt Bajcsy-Zsilinszky példájával hangsúlyozták Közép-Európa érdekközösségét, addig céljaik és következtetéseik teljes mértékben ellentétesek voltak. Hiszen míg a kommunisták számára ez az együttműködés csakis a Szovjetunió védőszárnyai alatt volt lehetséges (miképp ezt Bajcsy-Zsilinszky is „felismerte” szerintük a világháború alatt), addig az emigráció a Szovjetunió érdekszférájából való kitörés, az idegen célokkal való szakítás és végső soron Magyarország megszállása megszüntetésének imperatívuszát fogalmazta meg, szintén Bajcsy-Zsilinszky örökségéből levezetve (és félreinterpretálva a kisgazda politikus haláláig Kárpát-medencei magyar szupremáciát hirdető külpolitikáját[173]).

Magyarországon 1956 júniusának közepén Győri I. István a *Magyar Nemzet*ben méltatta a hetven éve született Bajcsy-Zsilinszkyt, a „nemzeti ellenállás mártírhalált halt

[170] Bajcsy-Zsilinszkyt Kovács Imre a „magyar huszadik század Esze Tamásá”-nak nevezte a nyugati emigráció egyik meghatározó folyóiratában. Vö. *Új Látóhatár*, 1963. 2. 97. (Kovács Imre: Kiugrási kísérletek a második világháborúban)

[171] Valójában, mint láthattuk, Puskin követ.

[172] MTI Szigorúan Bizalmas. 1956. június 14. 4–5.

[173] Bartha 2016a.

hősét", ami akkor is figyelemre méltó, ha az írás nem nélkülözi a korabeli toposzokat.[174] Sőt, három nappal később Pethő Tibor – a lapalapító Pethő Sándor fia – is megemlékezett apja hajdani barátjáról egy lírikus hangvételű, részben politikai töltetű cikkben.[175] A hivatkozottság tükrében az sem különösebben meglepő, hogy az „ellenállással" összeforrt politikus neve az 1956-os forradalom és szabadságharc idején is feltűnt. 1956. november 2-án a Nemzeti Radikális Párt egykori vezetői és barátai – Bodor György, Simándy Pál, Németh Imre, Kertész Dániel, Molnár Sándor, Thury Levente, Talpassy Tibor, Szalánczy Károly, Gulyás József, Erdős Jenő – közleményt jelentettek meg az újrainduló *Valóság* hasábjain. Az egykori nemzeti radikálisok „az ifjúság hősies harca után" a kormányzat stabilizálását tekintették a legfontosabb feladatnak, ami megteremthetné az esélyét a nagyhatalmak által is szavatolt kibontakozásnak. Ennek három előfeltételét fogalmazták meg: a kisgazdapárt Kovács Béla körüli csoportjának és a szociáldemokrácia Kéthly Anna vezette szárnyának megnyerését, a harcoló ifjúságnak, továbbá az 1945-ös koalícióban részt vevő négy pártnak az „ideiglenes kormányzatba" való beemelését. A fenti tényezőkből alakuló „tanácstestület" egészülne ki „személyi súllyal bíró" tényezőkkel, mint például Mindszenty József, Ravasz László és Kodály Zoltán. A testület feladata lenne „a szűkebb kabinet tagjain kívüli miniszterek" kicserélése, az állapotok fenntartása és a szabad választások lebonyolítása, mivel „minden tényleges változás az új, szabad választások után alakuló nemzetgyűlés joga. [...] A nemzet jövendő rendjének megállapítása csak e nemzetgyűlésen megnyilatkozó többségi akarat eredménye lehet" – fogalmaztak. A röpirat fontos céljának nevezte meg, hogy az 1945 utáni időktől eltérően „a végrehajtó hatalomnak és az államigazgatásnak a pártok küzdelmétől független területnek" kell lennie. A nyilatkozat aláírói széles körű összefogás mellett tettek hitet, „nehogy a politikai vezetés hibái miatt elvesszen mindaz, amit az ifjúság eddig a vérével kiharcolt".[176]

[174] Az írás a Mosonyi utcai rabkórház egyik ápoltjának visszaemlékezése. Ide szállították 1944. március 19-én Bajcsy-Zsilinszkyt, akit megoperáltak, majd őrizet alatt tartottak. Ugyanakkor a visszaemlékezés szerint a légiriadók alatt néhány szót tudott váltani a foglyokkal, sőt Zlityics Zsarkó újvidéki szerb partizánfőhadnaggyal is, akivel a közös harc esélyeit latolgatták. Bajcsy-Zsilinszky állítólagos szavaival: „Nem kell félni! Jönnek a barátaink!" *Magyar Nemzet,* 1956. június 14. 3. (Embernek lenni!... Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére)

[175] „Most, amikor a Hazafias Népfront új lendülettel kezd hozzá a népi-nemzeti egység megteremtéséhez és kiszélesítéséhez, nem nélkülözheti a magyar front vértanúinak példájából fakadó hatalmas erkölcsi erőt." *Magyar Nemzet,* 1956. június 17. 7. (Pethő Sándor: Bajcsy-Zsilinszky Endre)

[176] *Valóság,* 1956. november 2. 2. (A Bajcsy-Zsilinszky Endre pártjának egykori vezetői az ifjúság és a nemzeti kibontakozás mellett)

Óvatos összjáték: a korai Kádár-korszak formálódó portréja

Mint Vigh Károly hangsúlyozza, „ez a baráti kör az ötvenhatos forradalom és szabadságharc leverése után se oszlott fel, és rendszeresítette találkozásait Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegyének lakásán".[177] Tevékenységük ismételten felkeltette az állambiztonsági szervek érdeklődését, amely az elkövetkező öt évben – három ügynök által – több száz oldal jelentést készíttetett az „ellenállók"-ról. Bodort és Simándyt le is tartóztatták, s „a népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés" vádjával börtönbüntetésre ítélték egy 1962-es nagyszabású per részeként. „Az ítélkezőket zavarba hozta az a tény, hogy a vádlottak az antifasiszta mártír, Bajcsy-Zsilinszky Endre híveinek, szellemi örökösének számítottak. A halott politikust be tudták illeszteni a nemzeti hagiográfiába, a nem parírozó élőknél azonban súlyosabban esik latba rendszerellenességük, mint németellenes múltjuk. »A bíróság tehát a vádlottak vonatkozásában elismeréssel adózik azon magatartásuknak – áll a bikkfanyelven megfogalmazott ítéletben –, amelyet mint Bajcsy-Zsilinszky Endre fegyvertársai a német fasizmussal szemben tanúsítottak. Ez azonban nem lehet menlevél ahhoz, hogy most a népi demokratikus államrend ellen támadjanak.«" – olvashatjuk a Standeisky Éva tanulmányában idézett ítéletben.[178]

Fontos közbevetni, hogy a közel egy időben, ugyanarról a témáról keletkezett leírások ellentmondásai jól példázzák az ilyen jellegű források értékének korlátozottságát, mely egyéni motivációkból, képességbeli eltérésekből vagy pőre esetlegességekből egyaránt adódhatott.[179] Az „ellenállók"-ként számontartott csoportba tartozott a *Külügyi Szemle* volt szerkesztője, Baross György, aki eszerint „veszedelmes kém" és az özvegy „lakásán is gyakran megfordul. Baross ugyanis azt tervezi, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endréről nagyobb könyvet ír, amelyben azt mutatja meg, hogy 1945 előtt nemcsak a munkásmozgalomnak voltak hősei, hanem a polgári-nemzeti gondolatkörnek is. Ezt igazolná a Bajcsy-Zsilinszkyről írt könyv, amelyben Baross György már 5000 oldal kézírásos jegyzetet készített. Ezt a lakásán tartja" – olvashatjuk Engelhardt János rendőrfőhadnagy feljegyzésében.[180] A társaságba legmélyebben beépült ügynök („Erdélyi") 1960 nyarán keletkezett jelentése

[177] *Magyar Nemzet,* 2003. január 11. 6. (Vigh Károly: Egy mártír politikus emlékezete)

[178] Standeisky 2002, 188.

[179] Vö. Takács 2013. A csoportra állított ügynökök jó részét azonosítja: Püski–Gulay 2015, 253–254.

[180] ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók". 1957. december 7. Engelhardt János rendőrfőhadnagy feljegyzése. A tervet megerősíti „Harmath" jelentése, 1960. július 18. Uo. Baross György készítette azt a kétdoboznyi cédulakatalógust, amely a Bajcsy-Zsilinszky-kutatás megkerülhetetlen alapja. OSZK Kt Quart. Hung. 4216. Szintén a társaság egyik oszlopos – az államrendőrség által kiemelten figyelt – tagjának, Bodor Györgynek köszönhető Bajcsy-Zsilinszky 1944 nyarán, német fogságban németül írt tanulmányainak lefordítása. OSZK Kt 28. fond. 15. Ez a hatóságok kezére jutott másolatban. Vö. ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók". 1945 tavaszán a székely származású Bodor a világháború alatt Bukovinába telepített székelyek Magyarországra költöztetésében vállalt szerepet. „Önhatalmúlag kormánybiztosnak nevezte ki magát", és hozzákezdett a „székely honfoglalás" megvalósításához Bonyhádon és környékén. Tevékenységét a helyi németség rovására történő visszaélések és túlkapások kísérték. Gonda 2011.

szerint Bajcsy-Zsilinszky Endrénénél időnként összegyűlt egy értelmiségiekből, volt parasztpártiakból álló társaság, amely „1956-ban az egyik újságban, mint politikai programot adó egyesülés jelentkezett". Erdélyi éles szemű – memoárokból is érzékelhető – megállapítása szerint az 1944-ben kivégzett politikushoz fűződő kapcsolat mélysége „ma már nem állapítható meg, mert mindenik Zsilinszky jobb kezének tünteti fel magát". Fábián Dánielt, Kertész Dánielt, Bodor Györgyöt, Talpassy Tibort, Simándy Pált, valamint „Molnárt" (aki író és könyvkiadó) sorolva a társaság tagjai közé az alapos ügynök a kör szellemiségét is rögzítette: „Elfogadták mindenben Bajcsy-Zsilinszky Endre elveit. A magyarság egyetlen veszedelmének a germánságot tekintették. Hívei voltak a közép-európai népek szovjet érdekszférában való békés együttélésének. A népi demokratikus államhatalom és a munkásság vezető szerepét elfogadták. Nem tartották elfogadhatónak az értelmiség szerepét és helyzetét az állami irányításban. Nagy súlyt helyeztek minden nemzeti és nacionalista gondolatra. A magyar történelmet [...] a többi, körülöttünk élő nép történelménél magasabb rendűnek tartották. Nem látták annak osztálytartalmát. Nem mondták ki, de ha a magyarságról volt szó, akkor annak történelmi szerepét abban látták, hogy magasabb műveltségénél fogva a környező népeket vezesse. Önálló Erdélyt tartottak helyesnek."[181] Egy hónappal később „Keleti" is jellemezte az „óvatos emberek"-ből álló csoportot, mely orvosi és egyéb mindennapi ügyekben is támogatja a betegeskedő özvegyet. „Egy-egy évforduló alkalmával ünnepélyesen felkeresik és olyankor családias ünnepléssel emlékeznek meg, például Bajcsy kivégzésének napja szokott ilyen lenni. [...] Politikailag bizonyos belső emigrációban élnek", inkább szimpatizálnak a „nyugati értelemben vett radikális polgári koncepcióval, mint a proletárdiktatúrával". „Keleti" szerint nem „reakciósok", nem kívánják vissza az 1945 előtti világot, de a többpártrendszer hívei, keleten Titót és Gomułkát, nyugaton De Gaulle-t tartják nagyra. A jelentés szerint „nagy az irodalmi érdeklődésük és ebből a szempontból az irodalmi irányok közül legközelebb a népi írókhoz állnak".[182] A harmadik ügynök („Harmath") hat nappal későbbi jelentése szerint Barosst készülő Bajcsy-Zsilinszky-könyvében főleg a közép-európai együttműködés eszméje fogta meg, „amely tömegével és erejével ellenállhat mind a szovjet, mind a nagynémet politikai terjeszkedésnek".[183] Ez a tétel erősen ellentmondani látszik a szovjetbefolyást elfogadó narratívának, noha Katona László rendőrfőhadnagy jelentésében még keményebben fogalmaz. Véleménye szerint az özvegy körül „jelentős csoportosulás jött létre. A csoport erősen nacionalista, harmadikutas, ellenséges nézeteket vall". Az özvegyet segítő baráti kör „az 1956-os ellenforradalom után mindinkább szervezettebb lett", a népi demokrácia

181 „Erdélyi" jelentése. 1960. június 15. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók". Ugyanő arról tudósít év végén, hogy a csoport nézete szerint a téeszesítés „elkerülhetetlen s ma már helyesebb mindenkit a belépésre rábeszélni". Uo. „Erdélyi" jelentése. 1960. december 30.

182 „Keleti" jelentése. 1960. július 12. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók". A jelentés szerint Bodor György, Kodolányi János és az özvegy társasága közt nagy az átfedés (noha Kodolányi balatoni tartózkodásai miatt ritkán jutott el személyesen az özvegyhez).

183 „Harmath" jelentése. 1960. július 18. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók". A társaság a Belvárosi Kávéházat is aktívan látogatta, mely találkozókról több, operatív eszközökkel készített fotó is készült (ezek a hivatkozott dossziéban találhatóak).

ellenségei, de a Nyugattal is kritikusak. Katona tizennyolc-húsz fős csoportról értekezett, akik szerdán és vasárnap járnak össze (egyszerre csak hat-nyolc fő). A rendőrfőhadnagy szerint a társaság magjához tartozik Körössényi Vilmos újságíró és Szalánczy János nyugdíjas tanár is.[184] „Erdélyi" 1960 végén a kültagok vezetéknevéről (Futó, Tamási, Gál, Kodolányi, Szabó, Tasi, Bárány, Kós) is tudósított, amellett, hogy rámutatott a csoport vezérének, az özvegy legfőbb tanácsadójának személyére, vagyis Simándy Pálra is. („Pali bácsi" valóban visszatérő szereplője a jelentéseknek, lehallgatott telefonbeszélgetéseknek, lefoglalt leveleknek.)[185]

1960 őszén a társaság az emlékápolás és az örökségesítés újabb szintjére lépett, ugyanis elkezdték megszervezni Bajcsy-Zsilinszky írói hagyatékának összegyűjtését, illetve megbeszélték, hogy „leírják a vele kapcsolatos élményeiket".[186] Nem sokkal később felmerült a néhai politikus kedvelt nyaralójában kialakított – mai napig működő – pálkövei Bajcsy-Zsilinszky-emlékház megalapításának az ötlete is, amit Dobi István, Münnich Ferenc, Ortutay Gyula és Kállai Gyula hathatós segítségével sikerült kieszközölni (majd a hatvanas évek közepén átadni), s melynek berendezésében már részt vett a Bajcsy-Zsilinszky Társaság későbbi elnöke, Vigh Károly is.[187] Ugyanebben az időben fogalmazódott meg az igény, hogy az özvegy „el szeretné adni a férje iratait a Tudományos Akadémiának és azon a pénzen síremléket csináltatni".[188] Ezek a tendenciák azonban már a politikus emlékezetének egy másik, az „érett", majd „hanyatló" Kádár-korszak keretei közt lavírozó korszakához vezetnek, melyben egy hasonló célzatú, tudományos eredményeket szintén felmutató, ám eredendően rivális kultuszépítés is megindult Domokos József[189] Áchim L. Andrásra irányuló kutatásainak és publikációinak köszönhetően. Ennek a rivalizálásnak volt előszele az a tartós riadalom, amit az Áchim halálának 90. évfordulója alkalmából az *Élet és Tudomány*ban megjelentetni tervezett cikk híre váltott ki az emlékező

184 Katona László rendőrfőhadnagy jelentése. 1960. november 21. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók".

185 „Erdélyi" jelentése. 1960. december 7. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók".

186 „Erdélyi" jelentése." 1960. október 10. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók". Szintén innen tudjuk, hogy Ortutayról és Barcsról „lenézőleg nyilatkozott" az özvegy (noha szívességet kért tőlük). Keresztury Dezsőt és – meglepő módon – Féját viszont dicsérték a jelenlévők, mivel szerintük 1956-ban a népi írók közül egyedül ő (mármint Féja) árult el „politikai képességeket", „és határozottan ki is tartott eszméi mellett, amíg felső utasításra az írók jó részét nem szállította a rendszer részére". Uo.

187 Lásd Vigh Károly újságcikkeit Bajcsy-Zsilinszky Endréről. RETÖRKI Archívum. Illetve: „Vadász" jelentése. 1961. január 13. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók".

188 „Erdélyi" jelentése. 1961. január 31. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók".

189 Domokos József (1890, Békéscsaba – 1978, Budapest). Kolozsváron és Budapesten tanult jogot. 1920-ban elmenekült Magyarországról. 1925-ben visszatért Budapestre, és 1944-ig ügyvédként tevékenykedett, többek közt védte Rákosi Mátyást is. A német megszállás után Mauthausenbe hurcolták, ahonnan 1945 májusában tért haza. 1945 augusztusában legfőbb államügyésszé nevezték ki, majd 1946 áprilisától az Igazságügyi Minisztérium adminisztratív államtitkára is lett. 1953-ban nyugdíjazták, majd 1954. október 30-án kinevezték a Legfelsőbb Bíróság elnökévé. 1957-ben felmentését kérte, amit csak 1958-ban kapott meg. Haláláig Budapesten élt, a hatvanas évektől intenzíven foglalkozott Áchim L. András életével. https://www.neb.hu/asset/phpcB8GDA.pdf 2016. július 15. és Domokos 1971.

közösségben.[190] A társaság szívósan igyekezett egy olyan lektort kilobbizni, aki személyével szavatolja, hogy ne szerepeljen a tanulmányban a Zsilinszky név. Elsőként Kodolányi Jánossal próbálkoztak,[191] majd miután a történészcéh bevonása megkerülhetetlennek látszott, a megbízhatónak gondolt Gerelyes Edét nézték ki a fiatal hódmezővásárhelyi tanár írásának „kordában tartására".[192] Egy lehallgatott telefonbeszélgetés szerint Gerelyes értekezett Erényi Tibor kandidátussal is, aki arra jutott, hogy a haláleset „magánjellegű dolog" volt, nem „politikai gyilkosság", vagyis a fiatal „Endrének semmi köze hozzá".[193] A megnyugtatónak tűnő fejlemény ellenére Pölöskei Ferenchez került a szöveg, a procedúra eredményét pedig „eléggé gyalázatosként" értékelték Bajcsy-Zsilinszky hívei.[194] Törekvéseik mindazonáltal nem lehettek hatástalanok, mert az inkriminált cikk nem jelent meg sem Áchim születésének, sem halálának évfordulójára.

Ezzel közel egy időben a hivatalos Bajcsy-Zsilinszky-kép is elmozdult az ötvenes években számára kijelölt, teljesen alárendelt szerepből, amit érzékeltet, hogy a *Népszabadság*ban immáron Schönherz és a két évvel később kivégzett politikus közt létrejött szimbolikus „vérszerződésről" cikkeztek.[195] A változó időket jelzi Bende Mária Kállai Gyulának címzett levele is, melyben a kommunista kultúrpolitikust igyekezett ellátni instrukciókkal, megakadályozandó, hogy Dernői Kocsis László monográfiát jelentethessen meg néhai férjéről. Az ambiciózus özvegy nemcsak a végül valóban gyenge színvonalú munkát[196] produkáló szerző méltatlanságát bizonygatta, de konkrét javaslatokkal is előállt, Pamlényi Ervin vagy Tilkovszky Loránt nevét említve meg.[197] Hogy az ötlet nem volt légből kapott, onnan tudhatjuk, hogy Pamlényi 1961 júniusában *Vázlat egy életrajzhoz* címmel írt Bajcsy-Zsilinszkyről és „történetírásunk adósságáról" a *Magyar Nemzet*ben.[198] Két nappal később a *Népszabadság*ban jelent meg méltatás a hetvenöt éve született politikusról. A névtelen szerző szerint Bajcsy-Zsilinszkynek „keserves, s mind mélyebb csalódások árán kellett megtanulnia, hogy az uralkodó osztályok politikája hazaáruló politika, bátor és hősies harcok közepette ismerte fel, hogy csak a kommunisták, a munkásosztály vezette nemzeti összefogás

---

[190] A cikkben a „dzsentri Zsilinszky-fiúk szembe vannak állítva a radikális parasztvezér Áchimmal. Ez teljesen Féja Géza hatását mutatja. [...] Valószínű azonban, hogy Féja Géza hatására nem fogja az illető" megfelelően átírni a cikket, „ezért valamit tenni kell, hogy a cikk ne jelenjen meg". „Erdélyi" jelentése 1961. január 31-én. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók".

[191] „Erdélyi" jelentése. 1961. március 16. ÁBTL O-11803/18. „Ellenállók".

[192] ÁBTL O-11803/19a „Ellenállók" (telefonlehallgatások). 1961. március 13. Név nélkül.

[193] Bodor szavaival: „úgy kell a kérdést elintézni, hogy tragikus körülmények között elhunyt, slussz". Bodor még azt is felvetette, hogy mivel 1871-ben született Áchim, legyen a születés az apropó, ne a halál. ÁBTL O-11803/19a „Ellenállók" (telefonlehallgatások). 1961. március 10. Bodor György–Bajcsy-Zsilinszky Endréné.

[194] ÁBTL O-11803/19a „Ellenállók" (telefonlehallgatások). 1961. április 29. Kertész Dániel–Bodor György.

[195] *Népszabadság*, 1957. október 9. 4. (Máté György: Vérszerződés)

[196] Dernői 1966. Vö. Tilkovszky 1968, 181–190.

[197] Bende Mária Kállai Gyulának címzett levele. Dátum nélkül. RETÖRKI Archívum.

[198] *Magyar Nemzet*, 1961. június 4. 7. (Pamlényi Ervin: Vázlat egy életrajzhoz. Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének hetvenedik évfordulójára)

mentheti meg a hazát, vívhatja ki az ország függetlenségét".[199] Vagyis a Vészi-film epizódszereplője immáron társutassá avanzsált. Ezt a szerződést a *Népszabadság* karácsonyi számában Kállai Gyula pecsételte meg, a *Népszava* 1941-es karácsonyi számától jutva el a háborúellenes összefogásig, majd koráig, ahol is immáron „a szocializmus alapjai lerakásának befejezése és a fejlett szocialista társadalom felépítése a legfontosabb harci feladat".[200]

Összegzés

Mint láthattuk, Bajcsy-Zsilinszky életműve halála után azonnal a politikai szféra szabad prédájává vált, melyből ki-ki pártpreferencia szerint válogathatott. A napi politikának nem volt szüksége bonyolult jellemekre, sem eszmetörténeti mélyfúrásokra. Banalitás, de fontos hangsúlyozni magát a halál tényét is, mivel nehezen képzelhető el, hogy egy olyannyira saját elvei szerint politizáló, impulzív ember ne konfrontálódott volna az 1945 utáni időszak meghatározó politikusaival, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre. Kiiktatásával azonban immáron azok is méltathatták, akikkel egészen biztosan nem árult volna egy gyékényen az új politikai keretek közt. Hory András szavaival: Bajcsy-Zsilinszkyt „felháborította volna a vásári zaj, amelyet halála után körülötte csaptak és utálkozva látná, hogyan igyekezett egyszerre minden irányzat őt magáénak vallani, nevét cégérül, vértanúságát az általa sohasem vallott, lelkének mindig idegen eszmék propagálására felhasználni".[201] Például a kommunista párt vezetői, akikhez a világháborús összeomlás idején – 1945 után jócskán túlértékelt – alkalmi kényszerszövetség fűzte a még ekkor is „faji" kategóriákban gondolkodó, ugyanakkor üldözötteket (zsidókat, kommunistákat egyaránt) mentő, illetve menteni igyekvő kisgazdapárti – ám saját pártjában is gyakran elszigetelt – politikust.[202] Domokos József hagyatékában található egyik irat szerzője egyenesen úgy vélekedett, hogy „Bajcsy-Zsilinszky Endréhez mégiscsak kegyes volt a sors: a hóhér munkáját a nyilasokra bízta és nem hagyta ránk. Így megmaradt jó magyarnak".[203]

A Hory- és Domokos-féle – két teljesen elütő karaktert képviselő – fiókba zárt emlékezet ellenére Bajcsy-Zsilinszky hivatkozottsága szinte parttalannak mondható. Német-

---

[199] *Népszabadság*, 1961. június 6. 7. (Bajcsy-Zsilinszky emlékére)

[200] *Népszabadság*, 1961. december 24. 14–15. (Kállai Gyula: Együttes erővel a békéért, a boldog jövőért)

[201] Név nélküli visszaemlékezés. ÁBTL O-11803/18 „Ellenállók" (A közölt adatokból kikövetkeztethető az adatközlő személye.)

[202] Jellemző, hogy a nemzeti függetlenség védelmében fegyvert ragadó Bajcsy-Zsilinszky 1944 nyarán, német fogságban azért határolta el magát a Magyar Front felhívásától, mivel „stílusa és szóhasználata elárulják, hogy azt csak egy kommunista fogalmazhatta". OSZK Kt 28. fond. 15.

[203] PtSzL VI. 698. fond. Domokos József. 169. ő. e. Domokos József töredékes feljegyzései Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Hasonló mondatot tulajdonított a Sólyom László-ügy kapcsán 1950. május 21-én letartóztatott Papp János (Sólyom László apósa) kihallgatójának: „Bajcsy-Zsilinszky Endre is sötét gazember, angol kém volt, s ha a nyilasok nem végzik ki Sopronkőhidán, most velünk együtt kerülne akasztófára ő is." Sólyom Ildikó-interjú. Készítette: Hegedűs B. András 1987-ben. OHA 78. sz. 257. Bár Bajcsy-Zsilinszky aligha volt angol kém, a Magyar Közösségnek tagja volt. Kémeri Dezső állítása szerint ő maga az avatásán is részt vett. Szekér 2009, 65, 95.

ellenessége retorikai muníciót szolgáltatott a honi németség világháború utáni kollektív büntetéséhez, jogfosztásához és kitelepítéséhez,[204] mely „harcban" kommunista, kisgazda és parasztpárti politikusok egyaránt hivatkoztak rá. Függetlenségeszménye és (egyébként igen sajátos)[205] demokráciafelfogása szovjetellenességként is megjeleníthető volt, ezt a kisgazdapárt kollaborálni nem kívánó része és az emigráció is igyekezett kiaknázni. Az 1944-es (hősies, ám nem túl professzionális)[206] illegalitás a kommunisták számára jelentett – hatalmilag nyomatékosított – hivatkozási alapot; az antifasiszta társutas narratíva pedig a szociáldemokrata érvkészletnek is része volt (ameddig lehetett). Láthattuk, a kommunista párt forradalmárként is hivatkozott rá, míg a kisgazdák óvatosabb (Bajcsy-Zsilinszkyvel életében gyakorta konfrontálódó) része reformerként méltatta. Az itthoni viszonyokkal megelégedők (vagy azokat épp alakítók) számára az „itt élned, halnod kell" parancsának szimbóluma lett, míg az emigráció az elvi helytállást külhonból tartotta már csak hitelesnek – zászlóra tűzve Bajcsy-Zsilinszky függetlenségi elveit. De neve egybeforrt az összefogás minden korban népszerű politikai imperatívuszával is, legyen szó akár Horváth Márton idézett 1945-ös „szándéknyilatkozatáról", akár a Kovács Imre által megfogalmazott nemzeti vízióról, a Hazafias Népfrontról, vagy 1956-ról. Arra is láthattunk példát, hogy Bajcsy-Zsilinszky népszerűségét a vidéki Magyarország erőszakos átalakításához, a téeszesítéshez használták fel,[207] nem törődvén a legelemibb tényekkel sem.[208]

A fentiek alapján megkockáztatható: ha az irodalmárok okkal beszéltek „kifosztott" Móriczról a „több évtizeden át rögzült olvasatok" kapcsán (márpedig alighanem okkal tették),[209] Bajcsy-Zsilinszky esetében talán a „kizsigerelt" jelző lenne helyénvaló, noha itt most csupán a hagyomány első tizenöt évét tekintettük át. Hitelesebb képhez alighanem a primer forrásokhoz való visszatérés és új kérdésfelvetések vezethetnek, ahogyan ez a – Bajcsy-Zsilinszky által a *Nyugat*ban recenzeált[210] – *Rokonok* szerzőjével szerencsésen meg is történt.[211] Az emlékezettörténeti kutatások folytatása pedig az említett rivalizáló kultuszépítések feltárását nyújthatja, nem kevésbé izgalmas feladatot szolgáltatva a kutatóknak.

---

[204] Vö. Marchut 2014.

[205] Bajcsy-Zsilinszky elítélte például a magyar zsidótörvényeket, mivel azok nem a történelmi magyar alkotmány szellemiséget képviselték, ugyanakkor a zsidóság valamiféle szerves reformok általi visszaszorítását – pontosabban a magyarság, elsősorban a parasztság – „helyzetbe hozását" ő is kívánatosnak tartotta „pozitív" fajvédelmében. Vö. Vonyó 2012, 56–71.

[206] Sólyom László szerint Bajcsy-Zsilinszky ellenállási csoportja „a konspiráció legelemibb szabályait sem tartja be" (Sólyom László szavait idézi: dr. Arányi Sándor). Sólyom Ildikó-interjú. Készítette: Hegedűs B. András 1987-ben. OHA 78. sz. 233.

[207] Ehhez: Ö. Kovács 2012.

[208] Vö. Bajcsy-Zsilinszky kisparaszti gazdaságot preferáló földreformterveivel: Bajcsy-Zsilinszky 1938. Aligha véletlen, hogy az *Új Látóhatár* Bajcsy-Zsilinszky halálának huszadik évfordulójára épp „a magyar parasztról" szóló szövegrészletet választott tőle. *Új Látóhatár*, 1964. 6. 549.

[209] Fenyő D. György (szerk.) 2001.

[210] *Nyugat*, 1933. 3. sz. (vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Rokonok)

[211] Vö. például Szilágyi 2013.

Felhasznált források

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
O-8869 Bajcsy-Zsilinszky Endréné
O-11803/18 „Ellenállók"
O-11803/19 „Ellenállók"

MNL BML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára

MTI = Magyar Távirati Irodai hírei 1920–1956

MTAK KRKGy = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

OHA = 1956-os Intézet Oral History Archívuma
Interjúk: Barcs Sándor, Futó Dezső, Pártay Tivadar, Sólyom Ildikó, Vásárhelyi Miklós

OSZK Kt = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
28. fond. (Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka)
Quart. Hung.

PtSzL = Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
VI. (Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések) 698. fond. Domokos József

RETÖRKI Archívum = Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum
Vigh Károly hagyatéka

Publikált források (napilapok, folyóiratok, országgyűlési dokumentumok)

Irodalmi Újság, 1958
Kis Újság, 1945
Kossuth Népe, 1945
Magyar Nemzet, 1954, 1956, 2003
Népszabadság, 1957, 1961, 2004, 2006
Népszava, 1945–1948, 1954, 1956
NN, ON, KN, = *Nemzet-, Országgyűlési és Képviselőházi Napló*, 1922–1958
Nyugat, 1933
PA 1922–1927 = Parlamenti Almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. Szerk. Baján Gyula, MTI
Szabad Nép, 1945, 1954
Új Látóhatár, 1963, 1964
Új Sopron, 1945
Válasz, 1937
Valóság, 1956
Viharsarok, 1945
Viharsarok Népe, 1953, 1955

Internetes források[212]

http://www.evangelikus.hu/cikk/kerecsenyi-bajcsy-zsilinszky
http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6064
http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6492
http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6964
https://www.kozterkep.hu/~/11922/Bajcsy_Zsilinszky_Endre_szobra_Budapest_1986.html
http://nevpont.hu/view/585
https://www.youtube.com/watch?v=UlgldLrSPvc
https://www.neb.hu/asset/phpcB8GDA.pdf
http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=468%3Aforraskoezles-feja-geza-es-a-magyar-kommunista-part&catid=9%3Aleveltar&Itemid=1

Felhasznált irodalom

Apor Péter 2002: Immortalitas imperator: A Munkásmozgalmi Panteon születése. *Aetas,* 2002 (17) 2–3. (online)
Bajcsy-Zsilinszky Endre 1938: *Egyetlen út: a magyar paraszt.* Budapest, Kelet Népe.
Bajcsy-Zsilinszky Endre 1941: *Helyünk és sorsunk Európában.* Budapest, Gergely.
Baráth Magdolna 2010: *„Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését": Szovjet tanácsadó feljegyzése a tábornokper vizsgálatáról, 1950. június.* Betekintő 1. (online)
Baross György 1946: *Külügyi Szemle a második világháborúban. Egy fejezet a szellemi ellenállás történetéből.* Budapest, Officina.
Bartha Ákos 2016a: „Organikus rend" az „önvédelmi övezet"-ben. Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa. *Kommentár,* 2016/3. 68–85.
Bartha Ákos 2016b: Népi írók és demokráciafelfogásuk 1943 és 1948 között. *Múltunk,* 2016 (61) 1. 45–72.
Bartha Ákos 2016c: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja. *Történelmi Szemle,* 2016 (58) 2. 203–245.
Bóka László 1947: *Magyar mártír írók antológiája.* Budapest, Cserépfalvi.
Budapest teljes utcanévlexikona 1998: *Új utcanevek és helyesbítések.* Budapest, Dinasztia Kiadóház. (Az adattárat Mészáros György állította össze, az utcanévtörténeteket Búza Péter írta.)
Cieger András 2016: National Identity and Constitutional Patriotism in the Context of Modern Hungarian History: An Overview. *The Hungarian Historical Review,* 2016 (5) 1. 123–150.
Dernői Kocsis László 1966: *Bajcsy-Zsilinszky.* Budapest, Kossuth Kiadó.
Domokos József 1971: *Áchim L. András.* Budapest, Kossuth Kiadó.
Domokos József 1979: *Emlékezik egy kommunista védőügyvéd.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Féja Géza 1965: *Szabadcsapat.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Féja Géza 1982: *Lapszélre.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Fenyő D. György (szerk.) 2001: *A kifosztott Móricz? Tanulmányok.* Budapest, Krónika Nova.
Fenyő Miksa 2014: *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből.* Budapest, Park Kiadó.
Fisli Éva 2006: *„A nemzet halottja". 1945: Bajcsy-Zsilinszky (újra)temetése.* Folia Historica, 2006. 24. kötet. 179–196.
Gonda Gábor 2011: Ugyanúgy, de mégis másképp. A német kisebbséget érintő kényszermigrációs folyamatok néhány aspektusa Bonyhádon és Sopronban 1944 és 1946 között. *Acta Sociologica,* 2011 (4) 1. 121–128.
Hartog, François 2000: Örökség és történelem: az örökség ideje. *Regio,* 2000 (11) 4. 3–25.

[212] A letöltés dátumát és a pontos tartalmat a tanulmány szövegében közlöm.

Hegyi Imre 2004: *Egy élet a népi mozgalomban.* Budapest–Miskolc, Nagy Imre Alapítvány.
Hein, Heidi 2002: *Der Piłsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939.* Marburg, Verlag Herder Institut.
Kállai Gyula 1984: *Két világ határán.* Budapest, Kossuth Kiadó.
Koczkás Gyula 1946: *Bajcsy-Zsilinszky Endre kultúrpolitikája.* Budapest, Műegyetemi Nyomda.
Koselleck, Reinhart 1997: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó.
Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, Korall.
Lukács Lajos 1951: *A magyar nép története. III. 1849-től napjainkig.* Budapest, Tankönyvkiadó.
Marchut Réka 2014: *Töréspontok. A Budapest környéki németség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948).* Budapest–Budaörs, MTA–Budaörsi Passió Egyesület.
Mód Aladár 1954: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért.* Budapest, Szikra.
Molnár M. Eszter–Uhrin Erzsébet (szerk.) 2012: *Áchim L. András öröksége.* Budapest, PC Magister.
Papp István 1996: Bajcsy-Zsilinszky Endre 12 napja Sopronkőhidán. In Környei Attila–G. Szende Katalin (szerk.): *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére.* Sopron. k. n. 349–358.
Pölöskei Ferenc–Szabó Ferenc (szerk.) 1972: *Áchim L. András emlékkönyv.* Békéscsaba, Városi Tanács.
Püski István–Gulay István 2015: *„A világszabadságot nem tudjuk elképzelni a magyar nemzet szabadsága nélkül". Püski Sándor élete hagyatékának tükrében. II. 1946–1969.* Budapest, Püski Kiadó.
Révai József 1946: *Marxizmus és magyarság. Tanulmányok, cikkek.* Budapest, Szikra.
Sávoly Mária (szerk.) 1986: *Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre.* Budapest, Móra Könyvkiadó.
Standeisky Éva 2002: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere. In *Évkönyv 2002. X. Magyarország a jelenkorban.* Budapest, 1956-os Intézet. 169–190.
Standeisky Éva 2015: *Demokrácia negyvenötben.* Budapest, Napvilág Könyvkiadó.
Szekér Nóra 2009: *A Magyar Közösség története.* Budapest, PhD-értekezés. (online)
Szeredi Pál 2014: *A Parasztpárt két évtizede. A Nemzeti Parasztpárt története, 1939–1960.* Pilisszentkereszt, Barangoló.
Szilágyi Zsófia 2013: *Móricz Zsigmond.* Budapest, Kalligram Könyvkiadó.
Takács Tibor 2013: *Besúgók a besúgásról: ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
Talpassy Tibor 1981: *A reggel még várat magára.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Tibori János 1958: *Az Áchim L. András-féle békéscsabai parasztmozgalom.* Magánkiadás.
Tilkovszky Lóránt 1968: Bajcsy-Zsilinszky Endre – újabb megvilágításban: Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Budapest, 1966. *Századok,* 1968 (102) 1–2. 181–190.
Turbucz Dávid 2014: A magyar történettudomány Horthy-képe (1945–1989). *Történelmi Szemle,* 2014 (56) 4. 663–688.
Tverdota György 2007: Napóleon újratemetése. *Rubicon,* 2007/9. 64–65.
Ungváry Krisztián 2014: *Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből.* Budapest, Jaffa Kiadó, 22–34.
Varga László 1999: „Forradalmi törvényesség": Jogszolgáltatás az 1945 utáni Magyarországon. *Beszélő,* 1999 (4) 11. 57–73.
Vigh Károly 1992: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944: A küldetéses ember.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Vonyó József 2012: Zsilinszky és a zsidókérdés. In Vonyó József (szerk.): *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok.* Pécs, Kronosz Kiadó. 56–71.

IPAROSÍTÁS ÉS SZOCIALISTA „MODERNIZÁCIÓ”

SZILÁGYI ZSOLT

Irányított városimázs

Kecskemét-kép a második világháború előtt és után

A nemzeti identitás, és természetesen minden egyes helyi identitás is, a kulturális vagy a teremtett emlékezet révén alakul ki és formálódik.[1] Ebben fontos szerep jut a történelemnek (a múltról alkotott kanonizált történelmi tudásnak), miközben kétségtelen, hogy a különféle helyek (települések) kollektív emlékezete eltérő tudással is bír. Ilyenformán minden város, pontosabban minden város lakossága olyan erős vagy gyenge identitással, csoportidentitással rendelkezik, amelynek sajátos vonásait az előbbi dualitás adja, és amelyet e kétféle tudás (képzet) kölcsönhatása szüntelen alakít. Ezenfelül a „városi identitást" egyszerre alkotja „mítosz" és „tény", tehát megteremtésében a tények mellett döntő szerep jut a mitizálás folyamatának is, amikor a város mint entitás helyeződik bele például a teremtő, a megváltó vagy a szenvedő stb. szerepkörbe.[2] Az identitás – beleértve a helyi identitást is –, ahogyan azt legutóbb Gyáni Gábor megfogalmazta, „nem valamiféle adottság, hanem aktivitás, az azonosságtudat folytonos megteremtése és újrateremtése". Miközben az identifikáció, vagyis az, hogy valakit besoroljanak, vagy hogy valaki besorolja önmagát valamely „kategória hatálya alá", az egyértelműen a „cselekvőség elvén nyugszik".[3]

Ugyanakkor történeti perspektívában a városimázs egy adott településről kialakított olyan változó összkép, vélemény, benyomás, amely alapját képezi az egykori ágensek várossal szembeni beállítódásának.[4] Ekképp a városimázs a település fizikai megjelenésén túl a helyben igénybe vehető szolgáltatások sokféleségének, továbbá a tapasztalatoknak és az élményeknek az összessége; amelynek megteremtése történhet kívülről és belülről, de legtöbbször egyszerre mindkét irányból. Mindez közvetve-közvetlenül szerepet játszik az identitás kialakulásában s formálódásában, és egyúttal erősíti a kötődés érzetét, valamint utat nyit(hat) az önértelmezés előtt.[5] Ezzel párhuzamosan fontos látni, hogy az utóbbi két-három évtizedben intézményesült terület- és településmarketing-tudomány különbséget tesz a „szándékos" és a „nem szándékos" városimázs fogalma közt; amíg az előbbi létrejöttében a városvezetésnek meghatározó szerep jut, addig az utóbbi a helyi vezetéstől

[1] Gyáni 2010, 105.
[2] Vö. Gyáni 2010, 107.
[3] Gyáni 2013, 238.
[4] Piskóti–Dankó–Schupler 1997, 64.
[5] Vö. Gyáni 2013, 234–239.

függetlenül is kialakul a személyes tapasztalatok és a „közforrások" (például a sajtóban megjelenő írások) révén.[6]

Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében, majd közepén (mint ahogyan napjainkban is) a kecskeméti identitás, illetve a kecskeméti városimázs egyik legmeghatározóbb eleme az erős történeti tudat volt. Ebben minden bizonnyal fontos szerepet játszott, egyebek mellett, főleg az, hogy már az 1840-es évek közepén rendelkezésre állt egy szélesebb körben olvasott, „helytörténeti" jellegű, *ismeretterjesztő* munka a városról.[7] Szerzője, Szokolay Hártó János, úgy érzékelte közvetlen környezetében, hogy általános érdeklődés mutatkozik az ilyen és hasonló helytörténeti munkák iránt.[8] Noha a kötet megjelenése, anyagi nehézségek okán, éveket váratott magára, mégis szerepe alig felbecsülhető a későbbi helyi identitás formálásában és a korai városimázs kialakításában. Másképp fogalmazva: a mű megfelelő alapot teremtett az olvasottabb közönség számára a későbbi imázselemek befogadásához. Nem kellett sokat várni arra sem, hogy megjelenjen Hornyik János többkötetes, oklevéltárral bővített Kecskemét-monográfiája, mely az akkortájt professzionalizálódó történetírás egyik kiemelkedő teljesítményének számít – még napjainkban is (a szerzőt ezért a munkájáért akadémikussá választották). A monográfia előszavában Hornyik sorra vette a korábbi, várossal foglalkozó történeti jellegű írásokat, köztük Szokolay Hártó munkáját is, amelyet különösebben nem méltatott.[9] Azt viszont hozzá hasonlóan ő is megjegyezte, hogy a helybéliek körében jelentős volt az igény egy, a város történetét tárgyaló szakszerű monográfiára.[10]

Mindent egybevetve, mindkét mű – kivált a Hornyik-féle sorozat – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a város szüntelen történeti (gyakran török kori) perspektívában értelmeződjék, tehát a jellemző Kecskemét-kép egyik központi eleme éppen e „történeti tudat" lett. Az, hogy milyen egyéb elemekkel bővült e városimázs a vizsgált időszakban, és hogy mit jelentett ez idő alatt kecskemétinek lenni, azt az alábbiakban együtt tárgyalom.

Előzmény: a századfordulós imázs kialakulása

A 19. század közepén formálódó Alföld-képnek elengedhetetlen eleme volt a „puszta", amely a nyíltsága, határtalansága révén olyan tapasztalati tartomány volt, ahol a „végtelen róna" jelentése – korábban is,[11] de kivált a Bach-korszak éveiben – átvitt értelmet nyert, s a „szabadsággal" vált azonossá.[12] Ekkor lépett az országot szimbolizáló hegyvidéki táj

[6] Kozma 2007, 60.
[7] Szokolay Hártó 1846, v.
[8] Szokolay Hártó 1846, x.
[9] Hornyik 1860, viii–ix.
[10] Hornyik 1860, vi.
[11] MEK PSÖK – *A csárda romjai* (1845).
[12] Vö. Szabó 1942, 82–86.

helyébe a róna.[13] Az Alföld tehát, ahogyan egyre inkább a magyarság fészkeként értelmeződött a kiegyezés korára, úgy nőtt össze a „nyargaló ménes", a puszta és a betyár képével. Ez idő alatt nemcsak a tájak, hanem a tájakban „lélegző" városok is a nemzeti identitástudatba emelődtek. S mivel Kecskemét is bővelkedett az Alföldet megtestesítő pusztákban, így a város meghatározó részévé vált az Alföld-képnek. Ebben kiemelt szerep jutott Petőfi Sándornak, aki többször írt Kecskemétről,[14] versei közül egyet pedig egészében is a városnak szentelt (*Hírös város az aafődön Kecskemét...*, 1844). Innen a „hírös" jelző, amely azóta is elválaszthatatlan a településtől.[15]

Kecskemét alighanem legismertebb korabeli bemutatása azonban mégsem Petőfitől, hanem Vahot Imrétől származik,[16] jóllehet ennek előzménye már Vályi András[17] és Fényes Elek[18] munkáiban is olvasható. Ezekből a rövid leírásokból világosan kitűnnek a város sajátos morfológiai és tájbéli vonásai: úgymint a nagy kiterjedésű határ, a zálogban bírt vagy bérelt puszták, amelyeken ménesek és gulyák nevelkedtek, vagy mint a homokra telepített kerti szőlő és a bőven termő gyümölcsösök.[19] A 19. század első felére-közepére megfogalmazódott tehát az országleírásokban a „gazdag Kecskemét" gondolata, a homoktengert megszelídítő, küzdelmes életű, vállalkozó szellemű kecskeméti lakosság képe.

A Kiskunság pusztáinak felhasználásával megformált Alföld-kép szimbolikus városa egyértelműen Kecskemét lett a 19. század második felére. A város határa a tudatokban ekkor még az állattartás helyszíne volt, és „csak másodsorban a földművelésé".[20] Ezt erősítette az 1880-as évek végén részletekben megjelent kisebb regény, *A beszélő köntös* is.[21] Ebben Kecskemét mint „jómódú város" jelenik meg,[22] azt a képzetet keltve más városokkal szemben, mintha igazán gazdag volna.[23] Ezzel lényegében készen állt a „mikszáthi Kecskemét", amely a szabadság helyszíne, a vágyott gazdagság megtestesítője volt egy olyan vidéken, ahol „érthetetlen", hogyan lehetett ekkora jövedelemre-vagyonra szert tenni. Ez utóbbi, a város köré vont „mitikus légkör", talán mindmáig az egyik legismertebb eleme a kecskeméti imázsnak: ezáltal sejtelmes és titokzatos lett a város.

A regénnyel közel egykorú újságcikkben a történelmi múlt helyett a hangsúly a lakosokra helyeződött. Arra a kérdésre, hogy miért híres Kecskemét, a nevét elhallgató szerző azt a magyarázatot találta, hogy „a hír", a nagyra nőtt város a „századokon át tanúsított

[13] MEK TMÖK – *Pusztán* (1850); vö. Szabó 1942, 92–93.
[14] MEK PSÖK – *Hírös város az aafődön Kecskemét...* (1844), *Az Alföld* (1844), *Gyors a madár, gyors a szélvész...* (1845), *A honderühöz* (1845), *Két sóhaj* (1847), *Kinn a ménes kinn a pusztán* (1847).
[15] MEK PSÖK – *Hírös város az aafődön Kecskemét...* (1844).
[16] Kubinyi–Vahot 1853, 119.
[17] Vályi 1799.
[18] Fényes 1984 [1851].
[19] Vö. Vályi 1799, II. 325–326; Fényes 1984 [1851], I. 191–192.
[20] Szabó 1942, 94.
[21] Mikszáth 1910 [1889], 90–91, 107. (Lásd még: *A beszélő köntös*. Színes, fekete-fehér, magyar film. Rendezte: Radványi Géza. Erdélyi Filmgyártó-MFI, 1941.)
[22] Mikszáth 1910 [1889], 70.
[23] Mikszáth 1910 [1889], 69.

bölcs eszélyességnek és szorgalomnak az eredménye"; hiszen a „természettől teljesen védetlenül hagyott, messze elterülő síkság közepette fekszik alföldünk e nagy városa". Ezen a ponton Kecskemét az Alföld „erős városaként" áll előttünk, amelynek polgárai büszkék voltak a „szabad szellemükre". A Kecskemét-imázs – felváltva a pusztákon nyargaló méneseket és a sejtelmes betyárvilágot, Petőfi után negyven évvel már – a múlt gyökerébe kapaszkodó, mostoha körülmények között is jólétet teremteni tudó, szorgalmas, gyakorlatias közösség eszményére épült, aminek új eleme „az iparűző s még inkább a kereskedő vagy jobban mondva a kupeczkedő szellem" volt.[24] Ezek az elemek remekül passzoltak a gazdasági szerkezetváltás közepette kialakulóban lévő helyi piac képéhez.[25]

Ilyen körülmények közepette gondolta újra polgármesteri programbeszédében Kada Elek (1852–1913), hogy mit jelentett a saját korában (a századfordulón) Kecskemét, mit jelentett kecskemétinek lenni, és hogy milyen elvárások fogalmazódtak meg a várossal és a helybéliekkel szemben. Kada gyakorlott, ismert íróként kísérletet tett arra, hogy frissen elnyert pozíciójából megkonstruálja az új, közvetíteni kívánt városképet. Általa pedig megjelent annak igénye is, hogy a korábbiakkal ellentétben *belülről* fogalmazódjék meg az üzenet, mi valójában Kecskemét. Ezért, és mert intézkedései nagy hatással voltak a város életére, gondolatai az eszményi Kecskemétről mai napig eleven részét képezik a helyi identitásnak, a város imázsának.

Először is beszédében kiemelte Kecskemétet a történelem és a költészet „fogságából", mely nem jelentett egyben szakítást is, pusztán annyit, hogy a várost végre saját jelenébe helyezte. Tisztában volt újonnan választott polgármesterként azzal, hogy a település karakterének egyik fontos, meghatározó eleme az emlékezetben megőrzött török kori Kecskemét, és hogy e történeti tudat megtartása érték, erősítése pedig mindenkori kötelesség. De azzal is tisztában volt, hogy a kor kihívásaira máshonnan kellett a kecskemétieknek választ találniuk. Ezért a „haladásban" jelölte meg azt az új hívószót, amelyhez – az elhangzás pillanatában – azonnal társulnia kellett a tudatokban Kecskemétnek. Egy modern várost képzelt el új, egymásra épülő szerepkörökkel és új külsővel, amely megfelelt a helyi „sajátos életviszonyoknak". Másodszor, a város új arculatának illeszkednie kellett a gazdaságszerkezeti átalakuláshoz, a kibontakozó kereskedelmi funkciókhoz. Tulajdonképpen ennek rendelte alá a városrendezési elképzeléseket, mivel meggyőződése szerint az akkori körülmények között biztos jövőt a városnak egyedül a piac nyújthatott. Végül azzal is tisztában volt, hogy a változások elkerülhetetlenül szétfeszítik majd a régi mezőváros kereteit. Ezért saját szóhasználatával élve, „belbékére" volt szükség, ugyanis a városban ekkortájt felerősödő idegengyűlöletnek a legkisebb árnya

[24] A bekezdésben olvasható idézeteket lásd *Vasárnapi Ujság*, 1883. április 15. (30) 15. 241–242.: *Kecskemét.*

[25] E ponton tanúi lehetünk a „híressé váló" kecskeméti piac szélesebb köztudatba történő beemelésének, amelyet a termelői piac érzékletes leírása követ bekezdéseken át oly módon, hogy az abban foglaltak évtizedekre meghatározták az arról való beszédmódot. *Budapesti Hirlap*, 1887. augusztus 4. (7) 214. 3. Lásd még *Vasárnapi Ujság*, 1904. július 17. (51) 29. 492–494.: *Éjféli baraczkvásár Kecskeméten;* továbbá *Vasárnapi Ujság*, 1914. július 26. (61) 30. 588–589.: *A kecskeméti baraczk-vásár.*

sem vetülhetett hite szerint a kecskeméti jellemre, ahogyan azt megfogalmazta: „az ősöknek [...] jogaik vannak. Ezek a hamvak megkövetelik tőlünk, hogy imádkozzunk felettük és ne káromoljuk őket".[26] Hangsúlyozta mindezt azért is, mert a homokföldek termőre fordítása miatt fellépő munkaerőhiány problémájának megoldását a betelepítésekben látta.

Mindent egybevetve, Kada Elek századfordulós Kecskemét-képe részben ellentétpárokra épült, részben pedig a múltról alkotott történelmi-irodalmi horizontra fűződött fel. Hagyomány és haladás, örökség és fejlődés, anyagi áldozat és szellemi erőfeszítés. Ezek adták a pilléreket. Az elszántság, a kitartás és a szorgalom; a szabad szellem, a betyár mitizált képzete és a puszta; a ménes, a gulya és ezek őrzői; az arannyá lett homok, a szőlőskertek és a gyümölcsösök; a piac, a vállalkozói szellem és a kereskedők – mint fogalmak vagy jelzők megmaradtak vagy hozzáadódtak a város régi-új képéhez. Ezek a hívószavak mind rímeltek az egyszerre kívülről és belülről támasztott elvárásokra, ideákra. Ezek pedig kivétel nélkül kanonizálást nyertek Kada beiktatásakor. Következésképp e „kadai gyűjteményt" a város „hivatalos imázsának" is tekinthetjük, amely a századfordulón a jövő kívánt lenni. Az újrahangolt Kecskemét-imázs üzenete ily módon még inkább a kor emberének szólt: modern, élhető és szerethető várost kínált s közvetített (ez utóbbit, a szerethető várost, Kada különösen fontosnak tartotta). Az új kép a változás, a gyarapodás és a befogadás jegyében született. Ezzel Kecskemétnek új szerepe, küldetése lett: a magyarság „érdek istápolásának kötelességszerű missióját kell, hogy teljesítse"[27] a város. Ennek volt eszköze (Kada terveiben) a „magyaros szecesszió", mely az új városkép összetéveszthetetlen jellemzője lett.

„Földi paradicsom": városimázs az 1930-as években

A város főtere tavasztól őszig, de különösen nyáron legendásan híres volt – már az első világháború előestéjén, még inkább a két háború közötti években – a piacáról. Ebben, a bemutatott előzményeken túl, nem kis szerep jutott Móricz Zsigmondnak.

A 19. század végén s a 20. század elején az állattartásról a zöldség- és gyümölcstermesztésre helyeződött a hangsúly Kecskeméten. Az 1880-as években Mikszáth Kálmán, visszavetítve saját jelenkorát a múltba, még úgy emlegette a várost, mint amely leginkább az almájáról nevezetes. Ezzel szemben az 1930-as években Móricz Zsigmond már a „szóló szőlő, csengő barack, mosolygó alma" hármast hangsúlyozta.[28] Láthatóan nemcsak a mikszáthi és a móriczi írások között vonható párhuzam, hanem a gazdasági és a táji átalakulás közt is. A korábban problémát okozó futóhomok, amely körbevette a várost, helyi szóhasználattal élve „arannyá" változott a századfordulóra. A filoxéra okozta

[26] MNL BKML, IV-1903-a, 1897. évi közgyűlési jegyzőkönyv, 14. tétel.

[27] MNL BKML, IV-1903-a, 1897. évi közgyűlési jegyzőkönyv, 14. tétel. 45. oldal.

[28] Móricz 1958d [1932], 162.

hegyvidéki szőlőpusztulás következtében gyökeresen megváltozott a kecskeméti határ gazdasági értéke. Előtérbe került a helyi szőlő- és borkultúra. A homoktengerből szőlőskertek és gyümölcsösök emelkedtek, erdők és új szántóföldek nőttek ki. Következésképp a táj is alaposan átformálódott, mint ahogy mélyreható változások indultak a helyi társadalomban is. A földbirtokos kisparaszti réteg aránya, más alföldi városok viszonylatában, egyedülállóan magasra nőtt az 1930-as évekre, mely közvetve-közvetlenül visszahatott más folyamatokra.

Móricz Zsigmond másokkal együtt álmélkodva és valamelyest értetlenkedve állt e jelenség fölött. Egyik alkalommal úgy fogalmazott, hogy „[v]alóban a Hesperidák kertje ez a határ. És ha meggondoljuk, hogy milyen rossz a földje, még különösebb ez a dolog".[29] (Visszatérő titokzatosságmotívum.) Megelőzve Németh Lászlót és Somogyi Imrét, már az 1920-as években arról beszélt, hogy „Magyarországnak Európa, sőt a világ kertjévé kell lenni".[30] (Bővülő küldetésmotívum.) Kétségtelen, hogy a várossal való találkozás mély nyomot hagyott benne. „Mikor először mentem valamelyik nyáron a kecskeméti pusztákon végig a Tisza felé, nagyon csodálkozva láttam, hogy olyan dús és buja területen megy át a vonat, amilyeneket csak Olaszországban látni itt-ott. Gyönyörű szőlőültetvények, tele gyümölcsfával. Minden dús, roskadásig tele, ezt szokták *földi paradicsomnak* nevezni."[31] Mivel Móricz látta és értette is az eredmények mögött meghúzódó fáradságos munkát, tisztában kellett lennie azzal, milyen áron (eladósodás) vált lehetségessé ez a „paradicsomi" állapot. Erről azonban mélyen hallgatott, és csak helyenként utalt a visszásságok párhuzamos világára, s akkor sem Kecskeméttel, hanem Szegeddel kapcsolatban.[32] Ettől függetlenül jól látta a kertekben rejlő lehetőséget, a piac teremtette gazdasági perspektívát, a polgárosodás helyben kínált, lehetséges mezővárosi útját. Ez utóbbinak ráadásul az a sajátos vonása is megvolt, hogy „a lakosság szellemének hatása alatt, a középosztály egész tömege a földre vetette rá magát" – mint írta. „Ma Kecskemét határában a gyümölcsösök igen jelentékeny része kultúrált [értelmiségi] tulajdonosok kezén van."[33] Emiatt, s a korábban említett többi jellemző miatt, Móricz rendre visszatért írásaiban az idealizált kecskeméti állapotokhoz. Kimondva, legtöbbször azonban kimondatlanul, a kecskeméti kertet, a kecskeméti piacot és a kecskeméti polgárosodást kérte számon Szegedtől, Debrecentől vagy akár Hódmezővásárhelytől is.

Tapasztalataiból merítve, de íróként szabadságával is élve, Petőfihez és Mikszáthoz hasonlóan ugyancsak mitizálta Kecskemétet. Olyannak állította be a várost és lakosait, amilyennek egyfelől megtapasztalta, másfelől amilyennek nem láthatta. Egyszóval olyannak ábrázolta, amilyennek elvárásaiban élt: továbbgondolva, utópiaként. A világgazdasági válság valóságától elszakadva azt nyilatkozta 1933-ban, hogy „a kecskemétieket nem féltem. Ma a kis Magyarországnak ez a város a szemefénye. A legérdekesebb nép, amely a

29 Móricz 1958d [1932], 162.
30 Móricz 1958a [1926], 244.
31 Móricz 1958b [1932], 167. Kiemelés tőlem – *Sz. Zs.*
32 Móricz 1958f [1933], 350.
33 Móricz 1958h [1934], 500.

kőből is bort facsar".[34] Ezt a nézetét erősítette később is, amikor azzal érvelt, hogy a „felfelé repülő akaratnak remek példáját tudom felmutatni Kecskemét gyümölcstermelésének mai történetében. Az egész országnak ide kell figyelni, egy tehetséges város tempót diktál a gyümölcstermelés terén". (Újabb motívum: példakép, követendő minta.) Az „a homok, ami hajdan a legszomorúbb, legkétségbeejtőbb talaj volt, ma kimeríthetetlen bőséggel ontja a nemzeti kincset, a gyümölcsöt".[35] Úgy vélekedett, hogy Kecskemét „Magyarország mintapiaca és nevelőiskolája. [...] Innen sugárzik szét az ország egész területére a gyümölcskultúra".[36]

A gazdasági válság éveiben úgy született meg Móricz sorain keresztül Kecskemét, mint valami „megváltó", mint a magyar „agrárvilág messiása". Olyan hellyé avanzsált a város, ahol „kánaáni bőség van".[37] Olyan hely volt, ahol már korábban eldőlt „a magyar földmívesség nagy problémája, hogyan lehet a földet nemzeti vagyonná tenni. Hogy lehet a földmívest a földjéhez kötni. Hogy lehet óriási néptömegben boldog munkakedvet teremteni és hogy lehet a magyar mezőgazdaságot felvirágoztatni".[38] Kecskemét tehát egyszerre volt minta és eszköz. Minta, mert az elképzelt móriczi jövőkép origója lett; és eszköz, mert az írói propaganda kellékévé vált: olyan referenciális ponttá merevült, amely a bőséget jelképezte. Tulajdonképpen ezt testesítette meg írásaiban a helyi piac témája, újrafogalmazva és más kontextusba helyezve mindazt, ahogyan korábban beszéltek a városról.[39] A maga teremtette Kecskemét jóllehet része az általa elgondolt válságkezelésnek, de egyúttal olyan tapasztalaton túli, transzcendens is, ami még az író számára is megmagyarázhatatlan. „Néztem ezt a gyönyörű Kecskemétet. Alig van szebb város az Alföldön"[40] – írta tűnődve. Érezni a rövid mondatokban megbúvó feszültséget, a bizonytalanságot, de leginkább az értelmezés viszonyítási pontjainak hiányát. E helyen felsejlik, hogy Móricz sem tudta mire vélni a várost, képtelen volt elhelyezni Kecskemétet a már meglévő referenciális struktúrában, ezért inkább megteremtette a saját értelmezését. Végül úgy fogalmazott: „mindenesetre egyéni jellege van a városnak".[41]

Móricz sohasem pusztán a városi Kecskemétet látta és láttatta, hanem azzal együtt a tanyasi Kecskemétet is többnyire igyekezett megmutatni. Tudniillik a kettő együtt jelentette azt, ami kiindulópontja lehetett a gondolataiban új értelmet nyerő idealizált és mitizált Kecskemétnek. Innen tekintve a város–tanya szimbiózis megélt tere, színtere minde-

34 Móricz 1958e [1933], 346.
35 Móricz 1958g [1934], 502–503.
36 Móricz 1958g [1934], 505.
37 Móricz 1958b [1932], 168.
38 Móricz 1958b [1932], 169.
39 Ezzel kapcsolatban azt írta, hogy az „ember meglepetve látja a kecskeméti piac hegemóniáját a zöldség-, gyümölcs-, baromfi-exportban. Ahogy a magyar folyók mai napig mind az Alföldre sietnek a Kárpátokból, úgy áramlik ezeknek a cikkeknek tömege a kecskeméti piac felé" (Móricz 1958i [1936], 39). Mintha a két világháború közötti agrárgazdaság elképzelt hitvallásának néhány sora elevenedne meg, mintha a *Himnusz* vonatkozó sorai állnának párhuzamban az idealizált írói világgal.
40 Móricz 1958c [1932], 156.
41 Móricz 1958c [1932], 156.

nekelőtt a piac, még inkább az exportpiac lett. Ezért érezhette úgy az író, hogy Kecskemét imázsa és átértelmezett szerepe ezen keresztül ragadható és egyben teremthető meg. Ebből a perspektívából a város velejének legfontosabb szimbolikus reprezentációja érthetően a piac lett, ahol a termelők mint eladók, a városlakók mint vásárlók s az exportkereskedők mint felvásárlók jelenültek meg. A köztük lévő interakciók helyszíne a századfordulón kialakított piactér lett, amely az 1930-as években másokat is magával ragadott.[42]

Erdei Ferenc az egyetlen, aki elfogultsága ellenére a két világháború között arról írt, hogy „Kecskemét kettő van. Az egyik a hír Kecskemétje, a Hírös Város, a másik a homok városa, az igazi Kecskemét". Az előbbi „[s]zínekkel és ízekkel ékes", jól kitalált hírverés, ami tömeget vonz a városba. Erről azonban úgy vélekedett, hogy nem a „való" Kecskemét. A hétköznapokban egy „komor és türelmetlen" mezővárosnak látta a települést. Úgy vélte, hogy a hír keltette Kecskemét nem egyéb, mint a valóság „égi mása, úgy ahogy azt a magyar fantázia elképzeli, magának ámításul és vigasztalásul, s idegennek bámulatára".[43]

Jól érzékelhető, hogy a város a kortársak gondolatában, Petőfi után, mint valami „alföldi délibáb" jelent meg: varázslatos, földöntúli (megfoghatatlan) jelenség, ami több vonatkozásban is példaértékű, követendő minta. De nemcsak Jókai vagy Mikszáth műveiben kelt életre a város, hanem a különféle tudományok is megteremtették a maguk Kecskemétjét, legkésőbb a két háború között, amikor az Alföld ismét a figyelem középpontjába került. Mindez hatással volt a kecskemétiek városról és önmagukról alkotott képére. Ehhez igazodva kezdett el magáról gondolkodni a helyi középosztály és elit. Ilyenformán *a mitizált Kecskemét élő eleme lett a kecskeméti öntudatnak.*[44]

Új idők új imázsa 1945 után

A második világháború végével olyan változások kezdődtek, amelyek elkerülhetetlenül átformálták a városról alkotott korábbi képet. A régi elit hatalmát vesztette,[45] az új pedig elsőnek a kiépülő központi hatalmat igyekezett kiszolgálni, nemegyszer a város érdekeit háttérbe szorítva. Az új értékrend terjedésével érezhetően megváltozott a várossal szemben támasztott elvárás, mellyel az országos sajtóban kialakított Kecskemét-kép is gyökeresen átalakult. Egyedül az *Uj Idők* irodalmi-művészeti folyóirat volt az a lap, amely még 1947-ben is a jól ismert imázselemek felhasználásával közölt cikket a városról. Eszerint Kecskemét egykoron „az egész Duna–Tisza-közének központja volt, folyton gazdagodott, s ezt talán annak az ügyes politikájának köszönhette, amelynek elbájoló rajzát [... Mikszáth] regényében olvashatjuk" – írta a nemzetközi hírű, háború után mellőzött geográfus, Haltenberger Mihály, aki ezekben az években a főváros és környezete földrajzát kutatta. A Kecskeméthez tartozó Bugac-puszta, folytatta írását Haltenberger, valódi idegenforgalmi látványosság volt, „ahol a városnak többezer marhából és lovából álló gulyája, illetőleg ménese májustól a késő novemberi első fagyig kint" legelt. „De ennek az ősi életformának komoly vetélytársa akadt Kecskeméten a szőlő-, gyümölcs- és zöldségkultúrában, amelyek valósággal kertté varázsolták az egykori kietlen tájat. Ma már igazán a futóhomok kertvárosa Kecskemét." Végül úgy látta, hogy „mindjobban újjáéled a város" a háborús „romokból, mert van életerő benne".[46]

Ezzel egy időben a *Népszava* már a város hároméves tervét részletezte, és az infrastrukturális beruházások szükségességét hangsúlyozta – megkonstruálva ezzel implicite az elmaradottság képét.[47] Pár évvel később a lap helyi tudósítója már nyíltan erről beszélt: „Kecskemét elmaradottságának egyik főoka, hogy gazdálkodása egyoldalúan a mezőgazdaságra épült fel s ezért, amíg az ipari városok fejlődhettek, a mi városunk felett megállt az idő."[48] Ez az első olyan alkalom, amikor Kecskemét az iparvárosokkal szemben, nyíltan és félreérthetetlenül, az elmaradottság szimbólumaként értelmeződött; és amikor a város, az ötéves terv kontextusban, arra lett példa, hogy ipar (és párt) nélkül elképzelhetetlen a modernizáció, ipar nélkül nincs jövő, mert nélküle „megáll az idő" – ahogyan az megfogalmazódott.[49] A pártpropaganda új, eddig ismeretlen és legfőképpen kényelmetlen szerepbe szorította a várost, amelynek része volt az is, hogy a kisebb híradásokban rendre negatív példaként tűnt fel.[50]

Az 1950-es évek elejére már elmaradtak az olyan nagyobb cikkek, amelyekben korábban Kecskemétről hírt adtak. A település kizárólag más városokkal együtt, csak más városok viszonylatában került az országos, cenzúrázott híradásokba, ahol gazdasági szerepét mindig eltompítva ábrázolták.[51] A nyugati exportpiacok felszámolásával Kecskemét előkelő pozíciója és jelentősége is megszűnt. Azzal, hogy a várost megfosztották nyugati piacaitól, azzal, hogy a sajtóban hosszú évtizedek alatt kialakult képe az új kurzusban korábbi kontextusából kiszakítva, átpolitizált formában jelent meg: lényegében elveszítette önálló arculatát, amellyel a város mitizált képe is feloldódott az egalizáló narratíva szürkeségében. Ebből a perspektívából már semmi különleges, semmi titokzatosság, semmi vonzó

[42] Erdei 1937, 77–78.
[43] Erdei 1937, 77; vö. Joós 1947.
[44] Szappanos 1933; Horváth 1933; Merétey 1933. Vö. Merétey 1935; Cserey-Pechány 1933; Kovács 1933; M. Bodon 1933.
[45] Rigó 2014.

[46] *Uj Idők*, 1947. augusztus 30. (53) 35. 206–207.: *Városi képesalbum. Kecskemét;* vö. *Népszava*, 1948. július 3. (76) 150. 5.: *Így épül az ország.*
[47] *Népszava*, 1947. augusztus 2. (75) 174. 8.: *Kecskemét hároméves terve.*
[48] Majd folytatta: „Kecskemét számára az ötéves terv a jobb élet tervét jelenti, amelynek keretében ipari üzemeket, gyárakat kapunk és teljesen megszűnik a munkanélküliség." *Népszava*, 1950. január 1. (78) 1. 8.: *Ipari üzemek a kecskeméti tanyavilágban.*
[49] Vö. a „városát szerető dolgozó nép az MDP vezetésével végrehajtja ötéves tervét, amelynek eredményeként megszületik az új, virágzó Kecskemét". *Népszava*, 1950. január 1. (78) 1. 8.
[50] Például *Népszava*, 1950. április 6. (78) 80. 8.; *Népszava*, 1950. április 26. (78) 96. 7.
[51] *Népszava*, 1951. április 30. (79) 100. 6.: *Kocsin, teherautón, hajón, vonaton ontja a friss zöldségfélét Budapest és a többi nagyváros dolgozóinak Nagykőrös, Kecskemét, Baja, Kiskunfélegyháza és Szeged környéke.*

nem volt Kecskemétben. A Petőfi, Mikszáth, Móricz, Erdei vagy a Németh László[52] által teremtett: elképzelt, még inkább tovább képzelt Kecskemét már nem modellként, már nem követendő mintaként állt a kortársak előtt, hanem a kiépülő pártállam propagandanyelvezetében mindinkább a bűnbak szerepébe helyeződött. Az értelmezés eltolódásában, a jelentésadás megváltozott előjelű folyamatában meghatározó mozzanat volt az 1948. augusztus 20-án, kecskeméti nagygyűlésen elmondott Rákosi-beszéd.[53]

Nem véletlen, hogy Rákosi Mátyás szónoklatának helyszínéül Kecskemétet választotta. A város mindazt megtestesítette már évtizedek óta a tudatokban, ami ellen határozottan fel kívánt lépni. Úgy vélem, Kecskemét az önállóan gondolkodók, saját szorgalmukból piacgazdasági keretek között vagyonosodó parasztgazdák „földje" volt a *kortárs gondolkodásban,* ahol a lelkiségét szecesszióban kifejező öntudatos értelmiség külsőségekben is otthont épített magának. Tulajdonképpen a város nemcsak épített környezetében, hanem szellemiségében is olyan, jól érzékelhető mikrouniverzum volt, olyan, írók és költők által idealizált színpad, geográfusok és történészek által hivatkozott atmoszféra volt tehát,[54] amely a párt szemében egy „idegen, zárt világként" artikulálódott. Ahol a gyáripar (néhány kivételtől eltekintve) és vele együtt a gyáripari munkások rétege szinte teljesen hiányzott. Ilyenformán az alföldi mezővárosok, köztük Kecskemét vagy Hódmezővásárhely, egyszerűen nem illettek a nehézipar kiépítését támogató gazdaságpolitikai elképzelésekbe. Azt hiszem, éppen sajátos helyzete, egyedi társadalomszerkezete és jól ismert imázsa miatt lett célpont Kecskemét. Ahol hatékonyan, mindenki számára világosan demonstrálni lehetett a pártvezetés prioritásait, a tervezett gazdasági és társadalmi transzformáció fő vonalait, irányelveit. Ezeket vette sorra beszédében Rákosi Mátyás, amelynek nyomatékot kétségkívül a jól megválasztott helyszín kölcsönzött.

Azzal, hogy a közel egyórás beszéd az iparban elért eredmények sorolásával és méltatásával kezdődött, nem hagyott kétséget a sorok közt olvasók számára afelől, hogy ebben az elképzelt, új világban a „régi Kecskemétnek", ahonnan lényegében „hiányzott" a gyáripar, többé nincs helye. „Gyorsan épülnek és bővülnek a gyárak", s „az egész ország dolgozó népe fokozottan jobban él" – hangzott Rákosi szájából a környékről összesereglett, sajtó szerint hatvanezres tömeg[55] éljenzése és tapsvihara közepette. „Az ipar terén, ismétlem, egészséges a fejlődés" – hangsúlyozta percekkel később. Ezzel szemben a mező-

[52] „Ami a tizenkilencedik században az iparosítható föld, az ma a kert-kultúrára (zöldségre, gyümölcsre, kis állatra) legalkalmasabb talaj. Ez a fordulat ránk, akik egy ilyen új kert-Szilézián ülünk, éppoly sorsdöntő, mint azokra a népekre, amelyek az értékük vesztő régi Sziléziákon élnek – magas műveltséggel és túlságos sokan." (Németh 1942 [1939], 90.) Később erről azt vallotta, hogy „Amikor Kertmagyarország eszméjét s nevét a magyar gondolkodásba belévetettem: voltaképp Magyarország elkecskemétiesítésére gondoltam." (Németh 1968, 438.)

[53] Rákosi 1949, 281–315. A szövegben később előforduló idézetek, ha azt külön nem jelölöm, ebből a kiadványból származnak. Lásd még a korabeli sajtóhíradást: *Népszava* 1948. augusztus 22. (76) 192. 1–2.: *Rákosi Mátyás nagy beszéde az újkenyér kecskeméti ünnepén;* vö. FO 2009, Magyar Filmhíradó, umfi-24-03, 1948. augusztus.

[54] Vö. Bulla–Mendöl 1947, 266, 278; Szekfű 1939, 460–461.

[55] *Népszava,* 1948. augusztus 22. (76) 192. 1–2.: *Rákosi Mátyás nagy beszéde az újkenyér kecskeméti ünnepén.*

gazdaság működésében, legfőképp a parasztgazdák hozzáállásában számos kivetnivalót talált. Felrótta a gazdáknak a termésátlagok megelőző évektől való elmaradását, a talajművelés nem megfelelő hatékonyságát és a beszolgáltatás terén fennálló hiányosságokat. Ezután fenyegetően hangsúlyozta: „[i]nnen hívom fel a földmíves társadalmat, hogy saját érdekében az idén gondosan [...] végezze el" a feladatát. Majd hozzátette, hogy „a szegényebb parasztok és a földmunkások között elégedetlenség támadt, amit a demokrácia ellenségei, a kulák nagygazdák és azok, akik velük szövetségesek, arra használtak fel, hogy a beszolgáltatás ellen szítottak". „Itt Kecskeméten és környékén is – folytatta beszédét Rákosi – különösen el vannak maradva a zsíros nagygazdák", akiket azzal fenyegetett meg, hogy a jövőben még keményebb ellenőrzésekkel lépnek fel ellenük a hatóságok. Bár ezzel a pártvezér az ország minden gazdálkodóját megszólította, mégis kifejezetten a kecskeméti parasztgazdáknak címezte „felindulását". A kuláküldözés frontját hol másutt lett volna alkalmasabb megnyitni, mint Kecskeméten? – a régi rendszer egyik szimbolikus, kiváltságos városában; ott, ahol eme üzenet mindenki számára egyértelmű és félreérthetetlen.

Ezek után Rákosi két utat kínált. „Az egyik út a régi, a megszokott, a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik, ahol [...] a nagy kulák gazdák tovább erősödnek, tovább gazdagodnak és tönkreteszik a szegényebb dolgozó parasztságot." A másik az új út: a szövetkezés útja. Ehhez előbb „régi-új" kontextusba kellett helyeznie a város és a falu között fennálló ellentétet, a városi–falusi között húzódó feszültséget azzal, hogy a faluval (és kimondatlanul a tanyával) szemben a várost a kultúra, a magasabb életszínvonal helyszínének minősítette. „Egyszóval: tűnjön el lassanként a város és falu közötti különbség" – összegezte elvárásait. „Ilyen falut és ilyen dolgozó parasztságot akar a népi demokrácia. De mindenki tudja, hogy a mai termelési módszerekkel az 5, 10, 15 holdas parcellákon ezt a kultúrát, ezt az életszínvonalat megvalósítani nem lehet: ezt csak közös összefogással, szövetkezéssel, kölcsönös segítéssel lehet." Immáron a szocialista út előtt álló akadály nemcsak a kulák képében sejlett föl, hanem minden 15 holdnál kisebb magánbirtokban. Ebben a perspektívában mind a kulák, mind a kisbirtok (lényegében a Kertmagyarország mintavárosa, maga Kecskemét) a „haladás" gátjává lett. Súlyosan hangzott mindez ott, ahol a gazdaság mozgatórugója a magántulajdonban lévő kis- és középparaszti üzemekben rejlett, ahol a sajátos társadalomszerkezet ezekre az egzisztenciákra épült, és ahol a környező tanyákon működő kertkultúra adta a gazdasági potenciált az épített város számára is. Ezzel a *városi Kecskemét* és a *tanyasi Kecskemét* végérvényesen szembekerült egymással – előrevetítve a város külterületi részének közigazgatási reform keretében történő leválasztását (1950). Tulajdonképpen a nyugat-európai piacától elzárt, a korábbi elitjétől megfosztott, a letűnt világgal együtt süllyedő, agonizáló Kecskemét felett elmondott „halotti beszéd" volt ez: olyan pártítélet, amely a „régi értékeket" helyezte sírba.

„Meg kell szüntetni azt is", folytatta Rákosi, „hogy a földet, mint bármely más árut, tetszés szerint adják-vegyék s olyanok vásárolják meg, akik nem földmívelők, akiknek a föld csak spekuláció vagy tőkebefektetés tárgya". Ezeknek az újabb szavaknak nemcsak súlya, hanem külön jelentése volt Kecskeméten, ahol a kisiparosok, a kereskedők és a

tisztviselők mellett az ügyvédek, de még az orvosok és a tanárok is a magtakarításaik egy részét, nemegyszer nagyobb részét, földbe fektették a helyi, évszázadokra visszanyúló gyakorlat szerint; ahol a mezővárosi keretek között a földnek jól konvertálható presztízsértéke volt a hatalomban, a közéletben. Kívülállóként éppen Erdei Ferenc fogalmazta meg évekkel korábban, hogy „akik igazgatói a város életének, [...] birtokos urak vagy tisztviselő népek, mind hozzá vannak nőve a homokhoz. Ember ilyet nem lát másutt az országban. Szőlősgazda, polgármester, tanár, ügyvéd, ha maguk közt vannak, kollégák, akiknek egyforma gondja a szőlő és a gyümölcsös kert" – majd hozzátette: „a városi vezetőréteg nem is vesz be addig idegent, amíg szőlősgazda nem lesz belőle".[56] Nem látta ezt másképp belülről nézve Horváth Ödön ügyvéd, laptulajdonos sem, amikor azt írta: „Kecskemét roppant szerencsés abban, hogy intelligenciája összenőtt a földdel [...] a város minden részében vannak földek és szőlők tanult emberek kezén."[57] Mindezek után számolnunk kell a beszéd árnyaltabb (lokális kontextusba helyezhető) jelentéstartalmával. Azzal, hogy a mezővárosi társadalom a régi formájában, a még fennálló régi keretek között, egyszerűen beilleszthetetlen volt az eszményi „szocialista társadalom" tervezett struktúrájába.[58]

Mindent egybevetve az 1948 nyarán elhangzott Rákosi-beszéd jelentősen hozzájárult a régi Kecskemét-kép lebontásához. Az új imázs kialakításához a régi elemek helyettesítésére, a már meglévők átértelmezésére és újak beemelésére volt szükség. A közigazgatási reform következtében a város Bács-Kiskun megye központja lett 1950-ben. Az új szerepkör új funkciók megjelenésével is együtt járt, amelyek tovább formálták a város arculatát. A következő években a település külterületének közel háromnegyedét elcsatolták,[59] amelyen további községeket hoztak létre.[60] Ezzel megszűnt a „nagyhatárú város" képzete. A bugaci puszták mitizált képe ekkortól már nem lehetett része a kecskeméti imázsnak. A környező tanyákról városba történő tömeges betelepülés következtében látványosan megemelkedett a belterületi lakosságszám az 1940-es és az 1950-es években.[61] Ezek a változások hamar túlnőttek az 1930-as évekbeli városrendezési elgon-

[56] Erdei 1937, 79–80.

[57] Horváth 1940.

[58] Ezek után a Rákosi által használt fogalmi rendszerben különösen érdekes ellentmondás az, ahogyan a „magyar paraszt" idealizált jelleme föltűnik: a „mi parasztságunk fürge, eleven, gyors eszű, szorgalmas és minden termelési formát örömmel megragad". Ezek mindegyike, közvetve-közvetlenül, akár Kecskemét századfordulós imázsában is elemenként fellelhető; abban a városképben tehát, amelyet Rákosi tudatosan készült lerombolni beszédével. Mindazonáltal tény, hogy ez a „magyar paraszt", a szocialista eszménykép szerint, már nem önállóan gazdálkodik majd, mert jelleménél fogva felismeri a szövetkezeti termelésben rejlő lehetőséget, a felemelkedés újonnan megnyíló útját.

[59] Kecskemét területe a két világháború között 163 237 kataszteri hold (MSK Ús. 83. kötet: 52), míg 1960-ban már csak 45 849 kataszteri hold volt (KSH 1961, 45).

[60] 1950-ben Bugac, Lakitelek, Nyárlőrinc, 1952-ben Ágasegyháza, Helvécia, Hetényegyháza, Szentkirály, Városföld, 1954-ben Ballószög önállósult (KSH H-MHNA 2015).

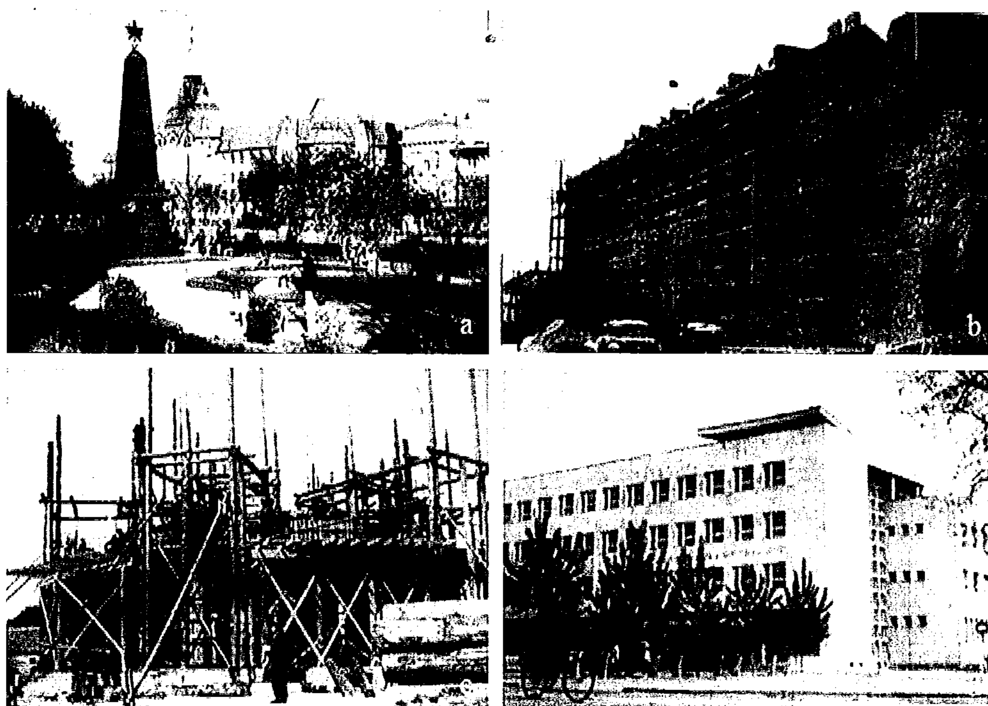
[61] Az 1960. évi városterületre vetített lakosságszám 1941-ben 59 548 fő, 1960-ban 66 842 fő volt (KSH 1961, 42).

dolásokon, ezért új tervek elkészítését sürgették, amelyektől azt várták, hogy a település „nagyvárosi jelleget" öltsön.[62]

A város képi megjelenítése egyelőre nem változott, tekintve, hogy az 1940-es évek második felében a háború okozta károk mérséklése, felszámolása volt az elsődleges feladat. Az újjáépítésre, új építkezésekre csak 1950 után, az ötéves terv keretében kerülhetett sor. Ilyenformán új képeslapok és különösen új sorozatok nem készültek a városról, hanem a már meglévőket használták fel és sokszorosították kisebb változtatásokkal. Ezek azonban csak korlátozottan felelhettek meg a szocialista elvárásoknak. Ettől függetlenül téma maradt a városháza megjelenítése, annyi módosítással, hogy a megszokott feliratot a „tanácsháza" váltotta fel. Ezzel párhuzamosan pedig a települést addig szimbolizáló gyümölcspiac megjelenítése, az említett okok miatt, egyszerűen megszűnt. Ilyen képeslapok nem kerültek többé forgalomba.

Az ötéves terv teljesítésére tett törekvések eredményeként 1953-ra újabb városképi elemekkel bővült Kecskemét. Elkezdődött az ekkorra már fél évszázada húzódó víztorony építése, igaz, a korábbi tervekkel ellentétben jóval szerényebb kivitelben. A Rákóczi út végén új bérlakások épültek egy tömbben, és a régi „Cserepes" kórház helyén átadták az SZTK épületét. Minderről külön filmhíradó számolt be az említett év tavaszán. A tudósítás, amely már a megújuló várost vetítette a nézők elé, nyitó képkockájában is minden korábbitól eltért. Bár a megszokott belvárosi kép, a főtér tűnt föl előbb, mégis a látvány teljességgel szokatlan volt a sajátos perspektíva és a jellegzetes beállítás miatt. Nem a templomtornyokkal szegélyezett tér sziluettje jelent meg, és még csak nem is a városháza összetéveszthetetlen homlokzata és tömege, hanem a tér túlfele. Az a részlete látszott a térnek, ahol az államosított református Újkollégium épülete bontakozott ki a háttérben (mint kontinuum), amellyel éles kontrasztban állt az előtér: a Szovjet emlékmű. Ez utóbbi látványosan uralta a kompozíciót, meghatározva ezzel az összképet, amellyel együtt az üzenet is világossá vált: ez a város többé nem ugyanaz a város, ez már az átalakuló, szocialista Kecskemét. *(1. a–d kép).*

[62] A terveket 1958 nyarán mutatták be a városi tanács épületében a közönségnek. Ezzel kapcsolatban a sajtó így írt: „A nagyszabású tervek elsősorban általános városrendezési elképzeléseket rögzítenek. Kecskemét a távlati tervek megvalósítása után nagyvárosi jelleget ölt. A város mostani főtéren lesz a város központja, ezenkívül azonban még négy alközpontot alakítanak ki közintézményekkel és korszerű lakóépületekkel. A jövőbeli peremszéli településeken továbbra is meghagyják a földszintes, falusias jellegű építkezést, ezzel védve a város alföldi, szétterülő jellegét. Az ipari települések részére az uralkodó széljárás figyelembevételével jelölték ki a legmegfelelőbb területeket. Elkészültek a közművesítési tervek is, a várost körülölelő főcsatorna, a vízműhálózat és a villany-hálózat megfelelő bővítése. A közlekedési tervek az átmenő országos forgalom figyelembevételével készültek." *Népszava,* 1958. július 10. (86) 161. 6.: *Kiállítás a holnap Kecskemétjéről.* Erre vonatkozólag lásd még: „A népgazdasági beruházások több mint 50 százalékát – 3 és félmillió forintot – jövőre is lakásépítésre fordítják. Ebből az összegből – már az elkészült távlati városrendezési tervekhez illeszkedően – korszerű, hatemeletes bérpaloták épülnek a város középpontjában. Több mint 4 millió forintos költséggel megkezdik az új, nagyvárosi színvonalú ötemeletes szálloda építését, új pavilonnal bővítik a kórházat. A helyiipari vállalatok korszerűsítésére is több mint egymillió forintot fordítanak. A községfejlesztési hozzájárulásokból a lakosság általános kívánságainak megfelelően elsősorban a vízvezetékhálózatot bővítik." *Népszava,* 1958. december 6. (86) 288. 2.: *Kecskemét nagyarányú fejlesztése.*

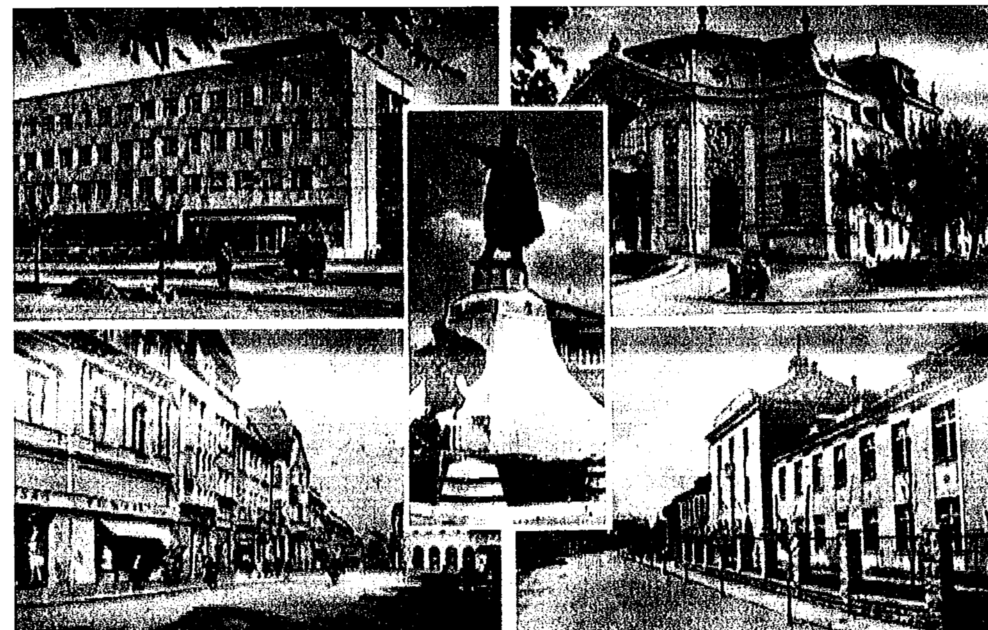
1. a–d kép. Képkockák a Magyar Filmhíradó 1953. áprilisi kiadásából
(1. a) Szabadság tér, előtérben az új Szovjet emlékmű, háttérben az államosított Újkollégium;
(1. b) építkezés a Rákóczi út végén; (1. c) épülő új víztorony;
(1. d) a „Cserepes Kórház" helyén felépült SZTK
Forrás: FO Magyar Filmhíradó, MFH-53-18-03, 1953. 18. kiadás (április), 3. bejátszás, 00:41 (a), 01:03 (b), 01:13 (c), 01:25 (d).

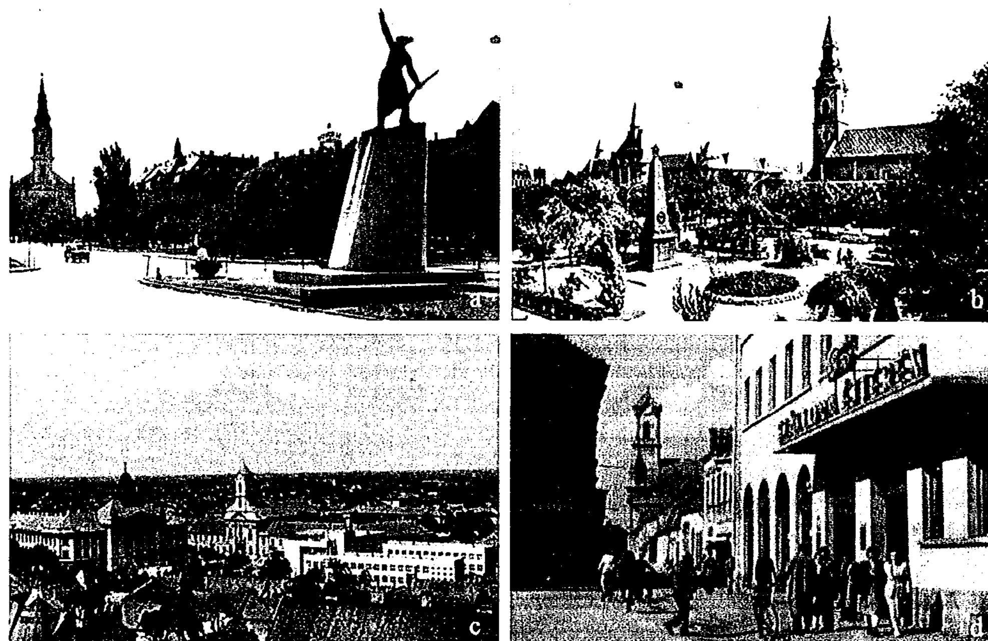
„Megszépült, megfiatalodott a város. Parkok, pihenőhelyek várják a dolgozókat, a gyermekeket mindenfelé" – szólt a tudósítás. „Kecskemét iparosodik. Ezek az új épületek is a munka, a jólét, a további felemelkedés bizonyítékai."[63] Jól érzékelhető, hogy Kecskemétet kizárólag úgy lehetett a szocialista propaganda céljaira felhasználni, ha a várost megfosztották korábbi (mezővárosi) imázsától, és átformálták külsejében is, megteremtve ezzel az új városképet, a politikailag irányított új városimázst. Ezek az épületek immár a „szocialista modernizációt és haladást" közvetítették. A „rozzant vityillók helyett a nép állama modern, új házakat épít" – hangzott el ugyanabban a filmhíradóban. Az átpolitizált városkép üzenete alapján egy megyeközpont, mint amilyen ekkor Kecskemét is volt, nem lehet „elmaradott". Világossá vált az uniformizált propagandaszöveg alapján, hogy az ötéves terv keretében a „nép állama" építi fel az új Kecskemétet. Az új épületek pedig főszerepet kaptak a város szocialista reprezentációjában. Ezáltal a régi városháza és piactér (a régi hatalom és gazdaság szimbólumai) mind „feledésre" ítéltettek.

[63] FO – *Magyar Filmhíradó,* 1953. április, 18/3. bejátszás: *Az új Kecskemét.* (A filmhíradó hossza: 1 perc 57 másodperc.) (Online: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=11236, 2016. augusztus 31.)

Az új narratívában úgy jelenült meg Kecskemét, mint olyan város, amely gyorsan és látványosan modernizálódik, ahol a bővülő gyáripar megteremti a „fejlődés" további lehetőségeit, és ahol a „munkásosztály" saját igényei szerint formálja s veszi birtokba az egész várost. Ez a Kecskemét látszólag már megfelelt a szocialista elvárásoknak. Az új, „hivatalos imázsnak" nem része többé a tanyákon működő kertkultúra, a piacra termelő és kereskedelemből gazdagodó helyi társadalom. A „szocialista realizmus" és a „tervgazdálkodás" új rendjében nem része többé Kecskemétnek a „korábbi világ": a költők-írók teremtette „mitizált város" és a kapitalizmus teremtette „gyümölcsváros". Ezzel elkerülhetetlenül háttérbe szorult a századfordulós épített környezet idealizált, szimbolikussá vált „képegyüttese", mely kizárólag külön-külön, csak egyes elemeiben kerülhetett ezután ábrázolásra *(2. kép).* Az „együttes" legfeljebb átértelmezett formában, csak a korábbi ábrázolásoktól eltérő beállításban jelenhetett meg. Ettől kezdve a főtéri ábrázolásnak elmaradhatatlan kelléke lett vagy a Tanácsköztársaság-emlékmű *(3. a kép),* vagy a Szovjet hősi emlékmű *(3. b).* A frissen átadott SZTK épülete miatt a várost szimbolizáló új központi – az egykori Piarista, nevében megváltozott – tér Komszomol tér lett *(3. c),* de arra is volt példa, hogy a korábbi „úri világ" egyik fontos reprezentatív helyszínét, a Beretvás Szállót emelték vissza a városképbe. Erre azért kerülhetett sor, mert az épület továbbra is központi helyszíne maradt a belvárosi szabadidő eltöltésének, és persze azért is, mert időközben „Béke Szálloda és Étterem" lett belőle *(3. d).*

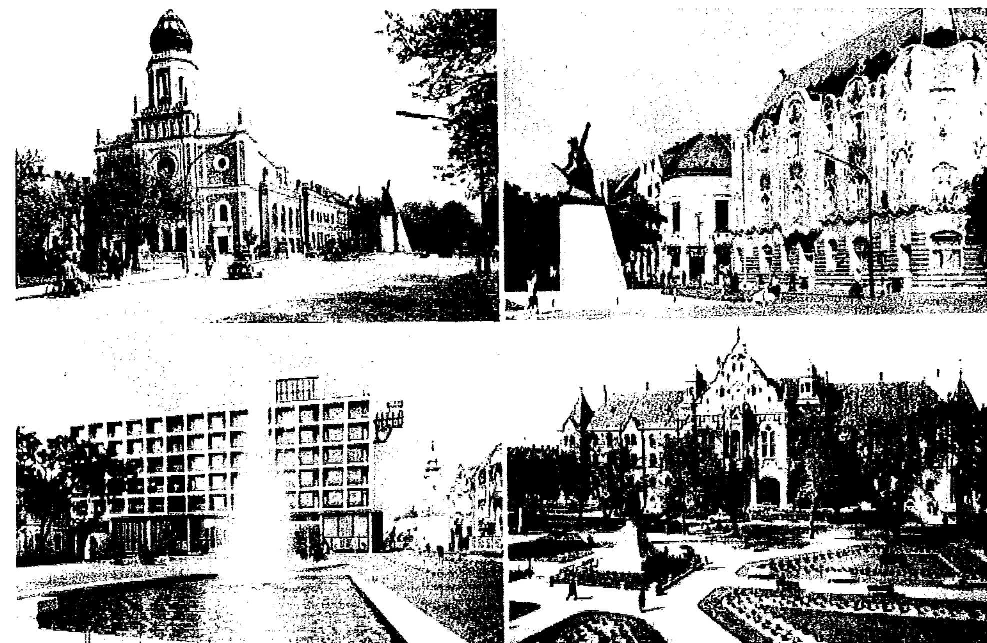
2. kép. Kecskemét átértelmezett, új városképe 1953-ból
Forrás: HKA ZM-0014519

3. a–d kép. A kecskeméti belváros megváltozott ábrázolása az 1950-es, 1960-as évekbeli képeslapokon. (3. a) a Szabadság tér a Nagytemplommal, előtérben a Tanácsköztársaság-emlékművel a hatvanas évek elején; (3. b) a Szabadság tér a református templommal, az Újkollégiummal és előtérben a Szovjet hősi emlékművel az 1950–1960-as évek fordulóján; (3. c) az egykori Piaristák tere az SZTK épületével 1956-ban; (3. d) a Szabadság tér északi szeglete előtérben az átnevezett Beretvás Szálló képével 1955-ben. Forrás: HKA ZM-0014619 (a), ZM-0014624 (b), ZM-0014473 (c), ZM-0014548 (d)

A város képi ábrázolásában nem tekinthető vízválasztónak Sztálin halála, ez inkább a városról való beszédmód változásában mutatható ki. Egyes elemek tekintetében visszatérés figyelhető meg: ilyen a piac témájának visszaemelése, a homokföldek ismételt megjelenítése, de ilyen a város „gazdag képének" újrateremtése is. Egy 1959 nyarán megjelent újságcikkben „ismerős módon" olvasható, hogy „[m]ás várost talán leterít, megbénít, mozdulatlanná tesz a 30 fokos hőség. Az aranyhomokra települt Kecskemétet lázba hozza, pezsdíti, munkára tüzeli. Ennek a városnak annyit jelent a nap [sic!], mint halnak a víz. »Barackország« fővárosának a nap a kenyere" – írta Kiss Gy. János, a *Népszava* munkatársa. „Piac van éppen, mozgalmas, nagy piac" – folytatta. „Tele friss zöldfélével az ezernyi stand. A standok hátánál pereg a beszéd, a városba jött városszéli asszonyok módfelett sürgős tere-feréje. [...] Két kiló zöldbab között neonról és többemeletes modern szállodáról társalog a standok mögött a kecskeméti piac. Téma lett a városfejlődés." A szocialista realista „stílusban" épült Aranyhomok Szálló aligha véletlen, hogy épp a legendás gyümölcspiac helyén emelkedett, a városi tér azon pont-

4. kép. Képeslap az 1960-as évek Kecskemétjéről, a bal alsó képrészlet az Aranyhomok Szállót mutatja a város főterén Forrás: HKA ZM-0014532

ján, amely a régi Kecskemétet idézte. Az épület új formavilága gyökeresen megbontotta a szecessziós belváros képegyüttesét *(4. kép)*. Mindezek ellenére a helyi iparosítás továbbra is központi eleme maradt a „szocialista városképnek". Miszerint: „[s]oká döngette hasztalan a hírös város kapuját az ipar. Féltek a munkástól, kiknek okuk volt a félelemre. 1945 óta azonban egyre jobban iparosodik Kecskemét [...] A legtöbb munkást [...] a konzervkombinát foglalkoztatja. Ide özönlik az aranyhomok minden kincse, s üvegekbe bújtatva innen jut el valamennyi világrészbe."[64]

Úgy vélem, hogy az 1950-es évek végére egy sajátos egyensúly teremtődött a Kecskemétről szóló beszédben a régi és az új imázselemek között. Egyszerre maradt meg a település az átértelmezett Petőfi-költészet révén „hírös városnak", egyszerre a „gyümölcs városának", miközben a „szocialista haladást" is megtestesítette (a maga módján). A „dolgos, szorgalmas paraszt" képét felváltotta a „dolgozó kecskeméti nép", mely tömegnek egyre nagyobb részét foglalta el a helybéli születésű, mindinkább (tanyáról) betelepült gyáripari munkásság. A gazdálkodó parasztok képe pedig, az erőszakos téeszesítéssel, lényegében kiveszett a városimázsból.

[64] *Népszava*, 1959. június 25. (87) 147. 6.: *Országjáráson Bács megyében.*

Felhasznált források

Levéltári források

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács Kiskun Megyei Levéltára
IV-1903-a. A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok (1075–1964, 1990). Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai (1872–1950). Közgyűlési jegyzőkönyvek (1872–1950).

Nem publikált forrásmunkák

Horváth Ödön 1940: *Parasztváros-kulturváros*. Előadás-kézirat. Lelőhely: MNL BKML, X-52, 4. doboz, 3. tétel, P. (Felolvasva: 1940. január 9-én.)
Joós Ferenc 1947: *Kecskemét a dolgozók hirös városa*. Kéziratban. Lelőhely: MNL BKML, XV-7, Nr. 12.

Sajtóforrások

Budapesti Hirlap, 1853–1939
Népszava, 1873–1960
Uj Idők, 1894–1949
Vasárnapi Ujság, 1854–1921

Forráskiadványok, adatbázisok

HKA: Hungaricana Képcsarnok Adatbázis. Országgyűlési Könyvtár (megrendelő és üzemeltető), Budapest Főváros Levéltára (levéltári területen koordinátor), Arcanum Adatbázis Kft. (portál kivitelezője). A tanulmányban közölt képeslapok a Zemplén Múzeum állományában szerepelnek: ZM 0014473, 0014519, 0014532, 0014548, 0014619, 0014624, (Online: http://gallery.hungaricana.hu/hu/ 2016. augusztus 31.)
KSH 1961: *Központi Statisztikai Hivatal. 1960. évi népszámlálás*. 3. d. kötet. *Bács-Kiskun megye személyi és családi adatai*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1961.
KSH H-MHNA 2015: *Központi Statisztikai Hivatal, Helységnévtár, Magyarország helységeinek név- és adattára a 2015. január 1-jei közigazgatási állapotnak megfelelően*. (Online: http://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU 2016. augusztus 31.)
MEK PSÖK: *Magyar Elektronikus Könyvtár. Petőfi Sándor összes költeményei*. (Online: http://mek.oszk.hu/01000/01006/html/ 2016. augusztus 31.)
MEK TMÖK: *Magyar Elektronikus Könyvtár. Tompa Mihály összes költeménye*. (Online: http://mek.oszk.hu/01100/01101/html/ 2016. augusztus 31.)
MSK Ús. 83. kötet. *Az 1930. évi népszámlálás*. I. rész. *Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 83.)

Audiovizuális források

A beszélő köntös. Színes, fekete-fehér, magyar film, Erdélyi Filmgyártó-MFI, 1941, 91 perc. A filmet rendezte: Radványi Géza. A forgatókönyvet Mikszáth Kálmán regényéből írta: Nóti Károly, Asztalos Miklós, Palásthy Géza, Pacséry Ágoston. Rendezőasszisztens: Máriássy Félix. Fényképezte: Hegyi Barnabás. Zene: Vincze Ottó. Díszlet: Básthy István és Iliszi Sándor. Hang: Kereszti Ervin. Vágó: Katonka László. Szereplők: Kiss Ferenc (Lestyák Mihály), Jávor Pál (ifjabb Lestyák Mihály), Tasnády-Fekete Mária (Cinna), Bihary József (Pintyő), Lehotay Árpád (Szűcs Mihály), Bilicsi Tivadar (Putnoki), Mihályfi Béla (Ágoston), Tompa Sándor (Puszta Máté), Kürthy György (Porosznoki), Szilassy László (II. Mohamed szultán), Csortos Gyula (budai pasa), Orsolya Erzsi (Sára, a cigányasszony), Juhász József (Olaj bég), Vaszary Piri (Fábiánné), Vanis Jenő (Mollah cselebi).
FO 2009. Filmhíradó Online 2009. Neumann Nonprofit Kft. (Online:http://filmhiradokonline.hu 2016. augusztus 31.)

Felhasznált irodalom

M. Bodon Pál 1933: Kecskemét zenei élete. *Városkultura*, 1933 (6) 8. 152–153.
Bulla Béla–Mendöl Tibor 1947: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Egyetemi Nyomda. (Nevelők Könyvtára, 2).
Cserey-Pechány Albin 1933: Kecskemét közegészségügye. *Városkultura*, 1933 (6) 8. 150–151.
Erdei Ferenc 1937: *Futóhomok. A Duna–Tiszaköz földje és népe*. Budapest, Athenaeum. (Magyarország Felfedezése).
Fényes Elek 1984 [1851]: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik*. I. kötet. Kiadta: Fényes Elek. Pest, nyomatott Kozma Vazulnál, reprint kiadás.
Gyáni Gábor 2010: *Az elveszíthető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
Gyáni Gábor 2013: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
Hornyik János 1860: *Kecskemét város története, oklevéltárral*. I. kötet. Kecskemét, Nyomatott Szilády Károlynál.
Horváth Ödön 1933: Kecskemét a gyümölcs városa. *Városkultura*, 1933 (6) 8. 148–149.
Kovács Sándor 1933: Kecskemét közoktatásügye. *Városkultura*, 1933 (6) 8. 151–152.
Kozma Gábor 2007. *Terület- és településmarketing: geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára*. Negyedik, javított kiadás. [Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.] (Online: http://geo.science.unideb.hu/tarsfold/Pub/TTM/TTM.pdf 2016. augusztus 30.)
Kubinyi Ferencz–Vahot Imre 1853: *Magyarország és Erdély képekben*. I. kötet. Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája.
Merétey Sándor 1933: Kecskemét a gyermek városa. *Városkultura*, 1933 (6) 8. 149–150.
Merétey Sándor 1935: Kecskemét a gyermek városa. (Különlenyomat.) *Magyar Statisztikai Szemle*, 1935 (13) 5. 78–87.
Mikszáth Kálmán 1910 [1889]: Beszélő köntös. In *Mikszáth Kálmán munkái*. VIII. kötet. *Kisebb regények. A fekete kakas. A beszélő köntös*. Szerk. Országos Jubileumi Bizottság. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. 67–191.
Móricz Zsigmond 1958a [1926]: A magyar gyümölcs nemzeti kincs. In *Riportok*. II. kötet. *(1920–1929)*. Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 241–245.
Móricz Zsigmond 1958b [1932]: A föld meghódítása. In *Riportok*. III. kötet. *(1930–1935)*. Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 167–171.
Móricz Zsigmond 1958c [1932]: Kecskemét. In *Riportok*. III. kötet. *(1930–1935)*. Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 155–160.
Móricz Zsigmond 1958d [1932]: Szóló szőlő, csengő barack, mosolygó alma. In *Riportok*. III. kötet. *(1930–1935)*. Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 161–166.
Móricz Zsigmond 1958e [1933]: Idegenek a pusztán. In *Riportok*. III. kötet. *(1930–1935)*. Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 344–347.
Móricz Zsigmond 1958f [1933]: Tanya. In *Riportok*. III. kötet. *(1930–1935)*. Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 348–350.

Móricz Zsigmond 1958g [1934]: Gyümölcs eldorádó. Kertészképző vizsga Kecskeméten. In *Riportok.* III. kötet. *(1930–1935).* Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 502–505.
Móricz Zsigmond 1958h [1934]: Reményt hoz a tavasz. In *Riportok.* III. kötet. *(1930–1935).* Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 498–501.
Móricz Zsigmond 1958i [1936]: Piac. In *Riportok.* IV. kötet. *(1936–1942).* Szerk. Móricz Zsigmond. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 38–42.
Németh László 1942 [1939]: *Kisebbségben.* I–II. kötet. [Egy kötetben közreadva.] Budapest, Magyar Élet kiadása.
Németh László 1968: Kecskemét. In Németh László: *Kiadatlan tanulmányok.* II. kötet. Budapest, Magvető Kiadó. 435–439.
Piskóti István–Dankó László–Schupler, Helmuth 1997: *Régió- és településmarketing. Egy tudatos koncepció a nemzetközi és hazai gyakorlat példáján.* Miskolc, Miskolci Egyetem–RMC Regionális Marketing Centrum Kft.
Rákosi Mátyás 1949: A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. Beszéd a kecskeméti új kenyérünnepen, 1948. augusztus 20. In Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát.* Budapest, Szikra Könyvkiadó. 281–315.
Rigó Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948).* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó.
Szabó Zoltán 1942: *Szerelmes földrajz.* Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T.
Szappanos Jenő 1933: A mai Kecskemét. *Városkultura,* 1933 (6) 8. 144–147.
Szekfű Gyula 1939: Hatodik könyv: a tizennyolcadik század. In Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet.* IV. kötet. Hatodik, változatlan kiadás. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 235–664.
Szokolay Hártó János 1846: *Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése. Azaz régibb kori és jelen állapotjának lehető hív előadása.* Kecskemét, Nyomatott Szilády Károly betűivel.
Vályi András 1799: *Magyar Országnak leírása.* II. kötet. Buda, A' Királyi Universitásnak betűivel.

VÁRKONYI-NICKEL RÉKA

A szocialista „modernizáció" traumája a salgótarjáni acélgyári kolónia társadalmában

„A magyar ipar legtöbb terméke – a mozdonyoktól a rádiócsövekig – a világpiacon versenyképes és versenyképessége fokozódik azáltal, hogy államosított iparunkat modernül átszervezzük."[1]

A Rákosi Mátyástól idézett mondat az MDP Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén hangzott el, és semmi okunk azt feltételezni, hogy a lelkesen tapsoló hallgatóság és a Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége nem vette komolyan, esetleg nem hitt őszintén az elhangzottakban. Rákosi Mátyás kereskedelmi végzettségével és gyakorlatával feltehetőleg éppúgy nem látta a magyar ipar fejlettségi szintjét és fejlődésének lehetőségeit, mint ahogy az üzemek élére kinevezett pártkáderek sem, akik szintén nem rendelkeztek megfelelő szakmai felkészültséggel.

Az előzményekhez szorosan hozzátartozik a tény, hogy Salgótarján, bár a Rákosi és Kádár nevével fémjelzett korszakokban lakossága jelentősen megnőtt, nem a szocialista iparnak köszönhetően nőtt ki a földből, mint Tiszaújváros vagy Dunaújváros.[2] Salgótarján a kapitalista iparvállalatok egyik legjelentősebb vidéki központja volt, jelentős ipari múlttal és hagyományokkal rendelkező munkástársadalommal. A vállalatok közül országos szinten is magasan kiemelkedett a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyára. Akárcsak a vállalat ózdi és borsodnádasdi telephelyein, munkásaikat Salgótarjánban is az országos átlagon felül fizették, mintaértékű ipari kolóniát és széles körű munkásjóléti intézményrendszert hoztak létre. A vállalat betegbiztosítással, balesetbiztosítással, nyugdíjintézettel, vállalati üdülőkkel, kórházakkal, árvaházzal és nyugdíjasteleppel állt a munkásai, tisztviselői és családjaik rendelkezésére.[3] Azok a szerencsések, akik a gyár telepén kaptak lakást (a gyárban dolgozó munkások körülbelül fele), jelképes bérleti díj fejében egészen nyugdíjazásukig, vagyis munkaképességük megszűnéséig lakhattak ott, majd el kellett hagyniuk azt. A fizetésük mellé természetbeni juttatásokat is kaptak, például ingyenvillanyáramot, ingyentüzelőt, olcsó élelmiszert és ruhavásárlási lehetőséget a gyári

[1] Rákosi 1949, 133.
[2] „Sztálinvárost nemcsak azért hozta létre a szocialista állam, hogy konkrét hadigazdasági vagy annak alárendelt társadalompolitikai céljai megvalósulhassanak, hanem azért is, hogy megmutassa az új politikai hatalom erejét." Horváth Sándor 2004, 9.
[3] Bővebben lásd Várkonyi-Nickel 2015a, Várkonyi-Nickel 2015b, Várkonyi-Nickel 2017. Ózd esetében: Nagy 2006.

„élelmezési boltokban". A gyár a házépítő szövetkezeten keresztül szorgalmazta a magántulajdonú házak építését a Ferenc-telepen és a Jónásch-telepen. Tekintettel arra, hogy a fizetésük magasabb volt, mint az országos átlag, ezzel szemben a kiadásaik alacsonyabbak voltak, a megtakarított pénzből a legtöbb kolóniai bérlőnek nyugdíjazása előtt sikerült felépítenie saját kertes családi házát. Azok pedig, akik Salgótarján vonzáskörzetéből vagy a város más telepeiről voltak kénytelenek bejárni, mindent elkövettek azért, hogy precíz és kitartó munkájuk fejében előbb-utóbb a kolóniára költözhessenek.

Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című szociográfiai művében egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „»rimai ember« jó ruhát visel a munkászubbony alatt s lányai estélyi ruhákban báloznak az olvasóegylet díszes tánctermében. Az ő számukra munkásnak lenni: pálya, sokszor születési előjog és jövő".[4]

A második világháborúban az acélgyár hadiüzemként működött, így munkásai jelentős részét is vissza tudta tartani a frontszolgálattól. 1944-ben aztán, a szovjet csapatok Salgótarjánba érkezése előtt, német–magyar leszerelő és gyárbénító alakulatok szállták meg az üzemet. Gépeket, alkatrészeket szállítottak el. A gyár munkásai fékezték, nehezítették a gyár leszerelését, de a bénítást megakadályozni nem tudták. A történtekről sikerült interjút készítenem az akkor kamaszkorú szemtanúkkal.[5] Az acélgyári munkásokat a legvégső pillanatban három vonat vitte a németországi Plauenbe, hogy ott a német hadsereg „királytigris" tankjainak gyártásánál segédkezzenek. A kolónián tulajdonképpen csak a gyerekek és az asszonyok maradtak.[6]

Miután a gyár szovjet katonai parancsnokság alá került, elkezdődött annak felélesztése és a megbénított részlegek rendbehozatala. A munkát már 1944. december utolsó napjaiban megkezdték, alig háromszáz munkással, hiszen az acélgyáriak nagyobbik része még nem érkezett vissza.[7]

[4] Szabó 1938, 242.

[5] „Én akkor levente voltam, amikor megérkezett a front, és be voltam osztva a gyárhoz. Puskával kellett állnom a gyárkapuban. Nem tudom, minek, őrizni nem tudtam gyerekként. Aztán németek érkeztek, és bementek. Azt hallottam, hogy föl akarják robbantani az áramfejlesztőt. Volt is egy hatalmas nagy robbanás, de később kiderült, hogy átvágták a németeket, és csak valami kevésbé jelentős nagy gépet robbantottak föl. Azok meg nem voltak szakemberek, elhitték. A gyáriak megpróbálták megvédeni a gyárat, eldugtak lényeges alkatrészeket, például az áramfejlesztőket, hogy ne vihessék el őket, és a háború után újra lehessen indítani a gyárat, meg hogy mielőbb legyen áram. Ennek köszönhetően a háború után közvetlenül már minden háztartásban egy 25 wattos égő már égett." B. T. 2008. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

[6] „Apám [...] kapakovácsként dolgozott [...] Őt mint hadiüzemi dolgozót háromszor fölmentették a katonaság alól. [...] Aztán elvezényelték őket, hát a gyárat le kellett szerelni. És csapatot szerveztek az emberekből. Az volt a jelszó, hogy Brünnbe mennek, és ott Rima kolónia néven fog dolgozni a társaság. Ez volt az etetés. Kovács Nándor katonai parancsnok – százados volt – összeállította a harmadik csapatot is a gyárból, mert még mindig voltak olyanok, akik nem akartak elmenni. És a főtéren akkor már lógott is egy ember. Hadiszökevény volt, egy bányász, és azt mondták, így fognak járni. Tábla is volt a nyakában. Na, de aztán már elvitték őket, de már nem jutottak messzire, mert vége volt a háborúnak. Az első szakaszt Plauenbe vitték ki. Ott német tankokat gyártottak." R. E. 2008. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

[7] Az ínséges időkben a ruházkodás terén is szükségmegoldásokhoz folyamodtak. „A háború alatt létrehozták a »Rima talpat«, aminek az volt a lényege, hogy a cipőtalpra egy U alakú fabetétet csavaroztak, abba ment a vasalat." B. T. 2010. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

A parancsnokság 1946 júniusában adta vissza a gyárat a részvénytársaságnak, amely mindent megtett, hogy a pénzügyi nehézségek ellenére stabilizálja a termelést. A munkáslétszámot sikerült ismét 2880 főre növelniük.[8]

Az országot azonban központi gazdasági vezérléssel tervezték működtetni, s ez éppúgy megkívánta a termelőeszközök, mint a pénzügyi javak megszerzését. Ennek megfelelően 1945 végén megkezdték az államosítási eljárást előbb az energiatermelő magánvállalkozásokkal (bányák, villamos erőművek), majd a legnagyobb nehézipari részvénytársaságokkal: a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémművekkel, a Győri Vagon- és Gépgyárral, a Ganz vállalatcsaláddal, illetve a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársasággal szemben. A vállalat utolsó közgyűlésén felsorolták az összes részvényest, akiktől az állam kárpótlás nélkül elvette a tulajdonát.[9] 1949. december 1-jével a vállalat salgótarjáni acélgyára is állami üzemmé vált, aminek következményeként – az ózdi és borsodnádasdi telephelyek munkásságával együtt – a tarjáni acélgyáriak sorsa is jelentős fordulatot vett. A magyar ipar fejlettségi szintje bázisul szolgálhatott volna a tényleges modernizációhoz, erre azonban nem került sor. „Magyarországon a kommunista hatalomátvételt követően az ún. Entwicklungsdiktatur (modernizációs diktatúra) egy deformált változata valósult meg a negyvenes–ötvenes évtized fordulóján."[10]

Vegyük sorra röviden, mi történt a kommunista hatalomátvételt követően:

1. Államosítás. (A gyár tisztviselőit leváltották és meghurcolták. Politikai „ejtőernyősök" landoltak a gyár és az üzemek vezetésében. A gyár élére megfelelő képzettséggel nem rendelkező munkásigazgatók kerültek, és a középvezetői szinten megjelentek a képzetlen munkáskáderek.)

2. Az életszínvonal csökkenése. (Csökkentek a bérek és megszűntek az egyéb juttatások: ingyen szén, áram, valamint az acélgyáriak kiváltságai: olcsó élelmiszer, ruhanemű, építőanyag, lakás.)

3. Értékrendszer-változás/-változtatás. (A nők munkába állasa, a szociáldemokráciával szimpatizáló, vallásos acélgyáriaknak el kellett fogadniuk az erőszakos kommunista agitátorokat, és a vallásellenességet, a lakótelep a háború előtti állapotokhoz képest gondozatlanná vált.)[11]

4. Mnden szinten megjelent a politikai propaganda. (Faliújság, hangos hírmondó, sajtó – *Tarjáni Acél, Szabad Nép, Szabad Nógrád* –, agitátorok.)

1. „A szakmai dilettantizmus sikerességébe vetett korlátlan bizalom legalább annyira jellegzetessége a korszaknak, mint a politikai bizalmatlanság."[12]

Miután 1946. december elsejével a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. állami kezelésbe került, a következő napokban a munkások részéről általános értetlenséggel és döb-

[8] Kiss 2012, 13.

[9] MNL OL Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Közgyűlési iratok, 46756 doboz, fólió 883.

[10] Gyarmati 2011, 175.

[11] „Elhart elvtárs azt mondta, én nem aktatáskával vagy bőrönddel jöttem ide, én gyerekkorom óta itt dolgozom, itt van a házam, itt van a családom." 1950. január 11. Pártbizottsági ülés.

[12] Jánossy 1968, 807–829.

benettel figyelt színjáték vette kezdetét. A gyár teljes tisztviselői karát felsorakoztatták, és kivezették a kolóniáról.

„Emlékszem rá, kiskölyök voltam. Álltunk itt a fasori épületek előtt. Jöttek a gyárból a régi vezetők, vezérigazgató, főkönyvelő, főszámvivő, egy egész kis tömeg. [...] Vállukon a lapát, csákány, vitték talán kényszermunkára őket. Nem tudom, hova, mert Tarjánban nem nagyon voltak romok. Talán a zsidó gettó falait bontották. Ugye, mert meg kellett büntetni őket, nem tudom, miért. De hát aki régi vót, az bűnös vót."[13]

A gyár munkásai általános döbbenettel és együttérzéssel nézték az elvonuló mérnököket, főmérnököket és vezető beosztású szakembereket, akik ugyan fölöttük álltak a vállalati hierarchiában, de a visszaemlékezők szerint nem neheztelt rájuk senki, szakértelmüket, tudásukat tisztelték, sokukat emberségük miatt kimondottan kedvelték. Arra a kérdésre, hogy lehetett-e munkásgyerekből tisztviselő, túlnyomó többségben azt a választ kaptam, hogy nagy ritkán igen. Ha valaki jól tanult, kiemelkedően okos és szorgalmas volt az iskolában, a vállalat taníttatta, és így akár az is előfordulhatott, hogy egy esztergályos fia altiszt lett, vagy akár tisztviselő. Ez persze nem volt általános. Tehát a hierarchikus viszony fennállt a tisztviselők és a munkások között, még akkor is, amikor a színpadias elvezetésüket, voltaképpen nyilvános megalázásukat az acélgyári munkásság döbbenten, félelemmel vegyes felháborodással végignézte.

Lassan elmúlt az élelmiszerhiány miatt ínséges tél, és március 25-én, Budapesten berendelték a legmegbízhatóbbnak ítélt munkáskádereket, hogy közöljék velük a jó hírt, ők lesznek a frissen államosított üzemek új munkásigazgatói, „majd megbízólevelüket kezükbe nyomva visszairányították őket az üzemek átvételére".[14]

A salgótarjáni acélgyárat 1950-től a Kohó- és Gépipari Minisztérium Vaskohászati Igazgatóságának felügyelete alá sorolták be, és ott is maradt egészen 1968-ig.[15] A salgótarjáni gyár igazgatója 1945-ig Karattur Antal kohómérnök volt, aki az egyetemi tanulmányai és külföldi tanulmányútjai után fokozatosan haladt felfelé a vállalati ranglétrán, és közel húszéves, a műszaki vezetés terén szerzett szakmai tapasztalattal a háta mögött ült az igazgatói székbe.

1946 decemberétől a gyár első munkásigazgatója Mekis József lett, aki hat elemit végzett, vasesztergályos volt, és munkásigazgatóként végzett kiváló munkájáért 1948-ban megkapta a frissen alapított Kossuth-díj arany fokozatát.[16] Miután feladatai elszólították Salgótarjánból, 1949 márciusában az Acélárugyár igazgatójává Bérczes Henriket nevezték ki, aki 1948 novembere óta a vállalat párttitkára volt.[17] Szerencsére (és az 1956-os események tükrében az ő szerencséjére is) az acélgyáriak kedvelték őt, melegszívű, becsületes munkásembernek tartották, aki ugyan nem értett ahhoz, amit rábíztak, de legalább jóindulatú volt.

[13] N. G. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[14] Gyarmati 2011, 119.
[15] Szvircsek 1993, 89–90.
[16] https://www.neb.hu/asset/phpR6YuFn.pdf 2016. augusztus 17.
[17] *Szabad Nógrád,* 1949. március 10.

„Bérczes Henrik bácsi egy zsidó vezérigazgató volt. Tündéri. [nevet] Igazi munkás vezérigazgató volt, hat elemivel, régen a Hubert Sigmund festék – jó kis gyár volt – magángyár, ott volt hegesztő. [...] és kinevezték ide vezérigazgatónak. Nagyon kedves, jószívű munkásember volt."[18]

Az 1956-os forradalom első napjaiban a saját biztonsága érdekében gyorsan leváltották. Ennek kapcsán készítettek vele interjút, leginkább arra keresve a választ, hogy miért vállalta el a megfelelő szakmai tudás és végzettség nélkül a gyárigazgatói posztot.

„Megkérdeztem iskolai végzettségéről. Négy elemi, egy polgári és négy »kemény« év a Műszaki Gazdasági Akadémián. Népszerűen: Vörös Akadémia. Közepes eredménnyel végzett. Érdeklődtem igazgatóvá való kinevezése körülményeiről is. Mint mondja, egyszerűen ment. Felhívatták a pártközpontba, és közölték vele, menjen a minisztériumba az igazgatói eskütételre."[19]

A gyárigazgató mellett a műszaki vezetést is lecserélték politikailag megbízható, szakirányú végzettséggel nem rendelkező pártkáderekre. A mérnökök mellé az üzemek élére munkásvezetőket tettek.[20] „Gyárunk műszaki vezetőségének többsége fiatal, most végzett káder, akiknek nem nagy tapasztalatuk van még a műszaki vezetésben. Hogy a munkájukat meg tudjuk javítani, szükséges a velük való állandó foglalkozás."[21] A munkások sérelmezték, hogy tudás és szakértelem nélkül föléjük helyeztek sokszor nem is salgótarjáni származású képzetlen embereket. „Az én főnököm a főműhelyben például borbély volt. Borbély! [nevet] Ez nem a neve, ez a szakmája. [...] A főnököm jött utánam, és mindig kérdezgetett, hogy ez mi, ez mi?"[22]

Az adott körülmények között egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a munkafegyelem fenntartása, hiszen az új vezetők nem rendelkeztek sem vezetői gyakorlattal, sem tekintéllyel. A munkanélküliség ellen (is) harcoló pártvezetés elképzeléseibe pedig nem fért bele a késők vagy a nem megfelelően dolgozók fegyelmi elbocsátása. A „rima bárók" idején alkalmazott fegyelmezési eljárásokkal szemben úgy gondolták, hogy „a munkafegyelemnek szocialista munkásnak az öntudatából fakadó fegyelemnek kell lenni. Ezt csak úgy lehet elérni, hogyha a mi pártmunkásaink valóban kommunisták és a dolgozó tömegeket felvilágosítják és megmagyarázzák, hogy mit jelent amikor nem törődömséggel kezelik a termelés kérdését. A gyár a magunké [sic!], tehát felelősek azért, hogy miként gazdálkodnak a sajátjukkal. Nem mindegy, hogy félmillió forintot kiengedünk rabolni, vagy a dolgozók jólétének emelésére tudjuk fordítani".[23]

[18] N. G. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[19] *Tarjáni Acélakarat,* 1956. december 1., 2.
[20] „Így került e hengermű élére Schréter Pali bácsi. A dróthúzóba Vágvölgyi Tibi, az öntödébe, azt hiszem, a Faid Karcsi meg Varga Elemér nevezetű tagok. A GSZ-be Horvát, egy festő volt különben [nevet]. [...] a főműhelynél Keil Jóska." Sz. M. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[21] MNL NML MSZMP iratok 245. doboz. Kovács elvtárs szavai a Salgótarjáni Acélárugyár MDP nagyüzemi pártbizottsági vezetőségi üléséről 1953. január 8.
[22] R. E. 2008. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[23] MNL NML MSZMP iratok 275, doboz. Jegyzőkönyv 1949. szeptember 5. Salgótarján Acélárugyár Szakszervezetének Kultúrtermében tartott pártmunkásértekezleten.

Mindez egy-két éven belül teljes morális válságot idézett elő az üzemekben.

„Fokozatosan leépült a tekintélytisztelet. Az egy kategóriába (munkás, tisztviselő) tartozók is bizalmatlanok lettek egymás iránt. 1951–52-ben Ózdon a régi rimai tisztviselők annyira féltek tőlünk, a frissen érettségizettektől, hogyha a vécére mentek, akkor is minden iratot bezártak a fiókjukba."[24] Salgótarjánban sem volt ez másképp, amely mindeközben 1950-ben megyeszékhely lett.

Ugyancsak egy észszerűtlennek tűnő intézkedéssorozat gerjesztette tovább az általános elégedetlenséget. Minden érdemleges feladatra külön hivatali apparátust hoztak létre. Az acélgyári munkásság létszáma 1948-ban 2853 fő, 1951-ben 3749 fő, 1953-ban 4006 fő volt. Jelentős részük azonban (közel egyharmaduk) nem a termelők, hanem a bürokrácia csapatát erősítette.[25] A termelőmunkát végző gyárrészlegek mellett osztályonként szervezett, indokolatlanul nagy hivatali apparátus rendezte az adminisztratív ügyeket, az igazgatónak felelve.[26]

2. „1949-től kezdve az ipari munkásság élet- és munkakörülményei drámaian romlottak Magyarországon."[27]

Miközben az életszínvonal drasztikusan visszaesett a kolónián, nehéz volt megérteni, miként is tulajdonosai gyáruknak a munkások, amikor a megfeszített, tervutasításos termelés egekig magasztalt eredményei mellett a fizetésük egyre kevesebb lett, és plusz adóként a nyakukba szakadt a békekölcsönjegyzés is. A fizetésen felüli juttatások megvonása szintén hozzájárult a megélhetési nehézségekhez.

Még a legjobban fizetett bányászok egy része is úgy vélte, hogy „ha egy kiló szalonna árát sem lehet egy nap alatt a bányában megkeresni, akkor nem érdemes dolgozni".[28]

A legfájdalmasabb megszorítás az acélgyárban az ingyen szén elvétele volt, amivel kapcsolatban még a leglelkesebb pártkádereknek is meg kellett erőltetniük magukat, hogy pozitívumot találjanak az intézkedésben. A párt álláspontja a következő volt: „A vidéki munkás az ő munkájáért ugyanolyan bért kap, mint a budapesti munkás. Ha így áll a dolog, elvtársak, természetes, hogy nekünk fel kell lépnünk azokkal a juttatásokkal szemben, ami még itt az Acélgyárban is fenn áll. És így természetesen a szén juttatás nem lehet lehetséges elvtársak, ha a csepeli vasas, vagy a Ganc [sic!] hajógyári munkás ugyanannyi bért kap mint mi, de nekik nem jár szén. És mi ezt csak úgy egyszerűen elfogadjuk mondhatnám, azt hogy az ő rovásukra. Ezekután a munkásság tüzelő ellátása a szén a [olvashatatlan szó] utján kerül a munkássághoz. Mert helytelen volt az az állapot hogy míg mi 9 forintért vettük a szenet, addig a többi munkásság az ország többi részében 17-18 forintot adott [olvashatatlan szó] 1 q. szénért. Érthető tehát elvtársak, hogy nem szabad, hogy továbbra is fenn tartsuk a szén

[24] K. I. 2011. Várkonyi-Nickel Réka kérdőívére adott válasza.

[25] Szvircsek 1993, 90, 91, 92.

[26] „4000 fő volt a gyár létszáma, és ebből a központi adminisztráció 52 ember volt. Később ebből az 52-ből 2000 lett." Ü. L. visszaemlékezése az ózdi acélgyárra, 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

[27] Belényi 2000, II, 231.

[28] Valuch 2001, 223. Az idézetet eredetileg közli: Belényi 2000, II, 229–237.

juttatást, mint ahogy ez a múltban volt. Elvtársaim, aki ezt nem akarja megérteni, és ez ellen lázadozik, vagy elégedetlenkedik, elégedetlenséget szít, az a dolgozók egységét megbontja, az hasonló Rajkhoz, Szőnyihez és társaihoz."[29] A jegyzőkönyv tanúsága szerint nem hagyhatták szó nélkül a jelenlévők, hogy nem egyedül Salgótarjánban volt meg a munkásoknak ez a kiváltsága, hanem Borsodnádasdon, Ózdon, sőt Diósgyőrben is, ráadásul a salgótarjáni bányászok továbbra is élvezhették az ingyen szenet. Külön kitértek a nyugdíjasok szénjárandóságának megszüntetésére, pedig a nyugdíjak esetében közel hatvan százalékos zuhanás állapítható meg.[30] 1946 őszén ráadásul több rendelet szűkítette a nyugellátásra jogosultak körét, természetesen a korszakban megszokott politikai alapon. A bérszintet tovább csökkentette a rendszer egy „speciális különadója".[31] Ezek voltak az első ötéves terv meghirdetésével együtt kezdeményezett, majd többször meghirdetett úgynevezett terv- és békekölcsönök. A munkásoktól, illetve alkalmazottaktól átlagosan egyhavi illetmény „önkéntes" felajánlását várták el. Két változata létezett: a nyeremény- és a kamatalapú. Salgótarjánban az agitátorok eligazításán kihangsúlyozták, hogy a nyereményalapú felajánlásokra buzdítsák az embereket, mert a kamatossal sokkal több a „bürokráciai feladat".

A munkásokat sújtó nincstelenség és annak propagandával kompenzálása együttesen vezetett oda, hogy a főváros környéki munkásság 1945 és 1950 között többször sztrájkba lépett. A salgótarjáni acélgyárban ugyan egy kicsivel jobb volt a helyzet, de a lakhatási, ruházkodási és élelmezési problémákat itt is leginkább csupán propagandával igyekeztek orvosolni. „Az élelmezés terén mutatkozó bizonyos rendellenességek kérdésében nem kis szerepet játszik a lakosság (még a dolgozó lakosság egy részének is) nagy fokú fegyelmezetlensége és az a teljesen helytelen beállítottsága, hogy a szocializmust különösebb erőfeszítés és áldozatok nélkül is lehet építeni."[32] A dolgozók még 1952-ben is nagyon örültek

[29] MNL NML MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának Archívuma 216. doboz 22. fond 4-es fondcsop. 1949–1953. Salgótarjáni Acélárugyár szakszervezeti aktíva jegyzőkönyv 1949. július 19.

[30] „Hidvégi elvtárs nem egészen helyesen fogta meg a dolgot. Nemcsak Salgótarjánban, de Ózdon, Diósgyőrben és Borsodnádasdon is megvannak ugyan ezek az előnyök a munkásságnak. Csak ennyit akartam mondani." (Kalas elvtárs)

„Arra vonatkozólag szeretnék érdeklődni, hogy mi lesz azokkal, akik már kivették a 4 kocsi szenet, vagy akik még nem vették ki, kikapják-e még." (Langár elvtárs)

„Mi lesz a nyugdíjasokkal, hiszen van köztük nagyon sok, akinek a havi nyugdíja 90 forint." (Szabó elvtárs)

„Mindenesetre jól meg kell fogni a dolgot. Hiszen fognak találkozni az elvtársak olyanokkal, akik méltatlankodnak, hogy már elvették a lakást, és most még a szenet is." (Hábel elvtárs)

„Kedves elvtársak, nagyon kelletlenül szólnak hozzá a dologhoz. Így nem lehet aztán meggyőzni senkit, ha magunk is ilyen lehangoltak vagyunk. Tessék ezt egy kicsit lelkesebben fogadni. És fontos, hogy az asszonyok is megtanulják egy kicsit a szénspórolást." (Baros elvtárs)

„Mi a kötelességünk, hogy meggyőzzük azokat a munkásokat és a telepi lakosságot, akik azt mondják, hogy a bányánál még mindig megvan a lakás is, meg a szén is. Kérem az elvtársat, hogy adjon erre vonatkozólag választ, hogy mi a teendő az esetleges elégedetlenségek levezetésénél a dolgozók között." (Pataki elvtárs)

[31] Gyarmati 2011, 209–2010.

[32] MNL NML MSZMP Nógrád megyei bizottságának archívuma, 246. doboz, fólió 47. Kelemen Jenő Pártbizottsági titkár, 1950. VI. 15. Acélárugyári Pártaktíva értekezlet Salgótarján.

volna, ha egyáltalán az 1938-as bérszínvonaluk felét megkapták volna, ennek azonban a reménye sem volt meg.

A lakáshoz jutás, lakásban maradás is nehézségekbe ütközött az államosítást követően. 1945 után ugyan sok új vállalati lakás épült, és a lakások zöme komfortos volt, de a Béke úti (Kis-Amerika) és a Salgó úti (Bikási sor), Határ és Fürst Sándor (Jónásch körút) úti elavult lakások nagyobb része továbbra is komfort nélküli maradt. A lakáselosztó bizottságok már nem részesítették többé előnyben az acélgyáriakat, a város más üzemeiből, köztük a bányától is költöztek be munkások a szűken vett acélgyári kolóniára, ami felkavarta az összetartó lokális társadalmat. „Az is igaz, hogy mesterségesen lett ilyen az Acélgyári út. Egy bizonyos irigységet váltott ki az emberekből ez a külön negyed. Mikor államosították a gyárat, és a lakáselosztás átment a város kezébe, akkor szanaszét adtak lakásokat az acélgyáriaknak, ide meg más gyárakból hoztak lakókat. Így érték el, hogy ne legyen ez a kiemelt káder rész. De ettől még bármilyen ügyben kellett intézkedni, az a jelszó volt, hogy »mi, acélgyáriak!« továbbra is összetartottak. Én kívülről jöttem, előbb befogadtak a sport miatt, mint a többieket, de azért ez is inkább a látszat volt. A törzsmag összetartó volt továbbra is, az idegeneket csak látszatra fogadták be. Aztán a megüresedő házakba cigányokat költöztettek [...]"[33]

A távol lakó, le nem telepített, a távolsági buszjáratokat csak csatlakozással elérő munkavállalók részére 1953-tól munkásszállót működtetett az acélgyár.

3. „Nehézségeink vannak olyan értelemben is, hogy itt volt egy nyilas fészek is és kinevelődtek a Rima báró emberei is. Ha bár ezek közül az emberek közül sokan átnevelődnek és átnevelődtek már."[34]

Traumatikus állapotot teremtett a gyökeres értékrendszer-változás is az acélgyári kolónia társadalmában. 1950–1952 között a szociáldemokrata-ellenes kampányok rendszeresen bélyegezték a „régi műszaki értelmiséget" és a szakmunkás réteg tagjait „munkásarisztokratáknak", vagy a változást érteni nem akaró maradi szociáldemokratáknak. Az salgótarjáni acélgyári munkások és tisztviselők körében egyaránt népszerűek voltak a szociáldemokrácia eszméi. Ezzel szemben a Magyar Kommunista Párt 1947-ig az acélgyáriak között nem kapott jelentős támogatást.[35] Ahogy közeledett az MKP és SZDP egyesülésének napja – 1948. június 12. –, egyre jobban elmérgesedett a helyzet Salgótarjánban is. A kommunisták a gyáraknál, bányáknál erőszakkal toboroztak tagságot maguknak: aki féltette az állását, lakását, az belépett a pártba.

„[Apám] teljesen abbahagyta a politizálást, mert mint a szocdem pártnak a tagja – amikor '49-ben [sic!] volt a fúzió az MDP meg a szocdem párt között, akkor – az öreg egyszerűen

[33] U. I. 2011. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[34] Mátai István Salgótarjáni Acélárugyár Párt Végrehajtó Bizottság titkára 1955. II. 3. Pártbizottsági ülés jegyzőkönyv.
[35] MNL NML XXXV. 21. e) 3., 15–16. Az SZDP Salgótarjáni járási titkárának jelentése, 1947. június 11. Idézi Kiss 2012, 15.

nem lépett be az MDP-be, soha nem volt többet semmilyen pártnak a tagja. Illetve annak az egynek, amelyiknek lehetett vóna, mert több nem volt."[36]

A magyar pártvezetésnek meg kellett felelnie Sztálin hidegháborús fegyverkezési doktrínájának, így lettünk egyik napról a másikra a „vas és acél országa". Az ipar éppúgy a háborús fegyverkezést szolgálta, mint a munkásoktól elvárt, egyhavi keresettel felérő „békekölcsön"-felajánlások. 1949. évben indult az úgynevezett „előzetes" terv, majd az 1950-ben meginduló első ötéves tervet irreális mértékűvé feszítette az 1951-es terv. A kampányszocializmus időszakát a termelés és a munkásság is megsínylette. A sztahanovista irányelvek összeegyeztethetetlenek voltak a munkájuk precizitására büszke acélgyáriak szocializációjával.

„Az óramű pontosan működő acélgyár, okos, rátermett vezetők, dolgozók helyett jött a hórukk-rendszer. Elképzelni is nehéz. Jöttek a szólamok, mi a múltat végképp eltöröljük, stb. Hála istennek a Rima által beindított »lendkerék« még működtette a gépezetet."[37]

A gyakori üzemzavart menetrend szerint kampányszerű rohammunkák szervezésével igyekeztek ellensúlyozni. Egymást érték a legkülönbözőbb termelési kampányok, a sztahanovista élmunkások fetisizálása és persze az állandósuló problémákat okozó rituális ellenségkeresések. A sztahanovista mozgalom irreális célkitűzései között együtt szerepelt a „selejt" csökkentése és a késztermékek számának rohamos emelkedése.

„Annak idején a kapitalistáknál normákban dolgoztak, de a norma nagyon összefüggött a minőséggel. Volt névjegyük is, és azt belecsinálták... És a revizor azt megnézte, és ami rossz volt – ez ritka eset volt –, azt kiszedte, és azt meg kellett csinálni, ha nem volt javítható, az volt a selejt, és azt levonták a béréből. Szóval szigorú volt, de be is tartották... Például kapát háromszáznál többet nem is fogadtak el. Mert háromszáz darab volt, amit meg lehetett csinálni hatig, az minőségi munkának számított."[38]

A *Szabad Nép*ben szinte naponta megjelenő 300 vagy akár 1300 százalékos „túlteljesítési" beszámolók alapján 1952 végére már rég teljesülnie kellett volna az egész első ötéves tervnek. A kötelező normáknak és túlteljesítéseknek humorral fűszerezett emlékei maradtak fenn a salgótarjáni anekdotakincsben, mint például a mázsálásra tolt csille többszöri „körbefuvarozása" a gyárudvaron, hogy egymás után többször is a mázsára állhassanak vele.[39] A munkások egy idő után rezignáltan vették tudomásul az értelmetlen feladatokat, amelyeket komolyan venni szinte lehetetlen volt.

Az értékrendszer gyökeres megváltozásának következő mérföldköve a vallásos emberek számonkérése, hogyan kerülhettek a „klerikális reakció" befolyása alá. Az egyházi iskolák államosításának 1948. június 16-i törvénybe iktatása egybeesett a pártfúzióval és az MDP létrejöttével. Salgótarjánban az acélgyári iskola, amelyet 1937-ben még úgy említett az országos tanfelügyelő mint „pedagógiai oázist",[40] a városi pártbizottság szerint 1948

[36] F. T. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[37] A. Á. 2011-ben Várkonyi-Nickel Réka kérdőívére adott válasza.
[38] A. Á. 2008. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[39] R. E. elmondása alapján. 2008. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[40] MNL OL Z 371 63. csomó fólió 140–146. Jegyzőkönyv 1937. április 28.

végén a „klérik" karmai közt vergődött. „'47-ben [...] a gyári lakást el kellett hagynunk egy héten belül, mert édesapámat klerikálisnak nevezték, és heten kerültünk egy szobába, öten gyerekek és a két szülő, a Salgó úton".[41]

Mély sebeket ejtő fordulat volt az acélgyáriak számára a hatalom valláshoz való viszonyának megváltozása. Az 1949-ben még vallási toleranciáról beszélő párttagok az 1955-ös pártbizottsági üléseken már azt hangoztatták, hogy a vallás nem magánügy.[42] A háború előtt nemcsak megengedett, de elvárt vallásosság egyszerre egyre nagyobb hátrányként jelentkezett, fizetésemelések, szakmai előmenetelek, tulajdonképpen a megélhetés múlhatott egy-egy vasárnapi misén. A legtöbbek identitását markánsan meghatározó vallásos nevelés többé nem volt kívánatos, így az iskolákban az államosítást követően megszüntették a hitoktatást. „Emberekkel figyeltették a templomok környékét, és a vallásos embereket megfenyegették, kigúnyolták őket hitükért. A vallásos ember kevesebb munkabért, jutalmat kapott. Előfordult, hogy a szolgálati lakását kisebbre cseréltették. Az iskolai hitoktatást fokozatosan megszüntették. A papságot igyekeztek ellehetetleníteni."[43]

Az államosítás után nemcsak a vallási és gazdasági életben, hanem a művelődés, a szórakozás terén is óriási változások történtek. A Rima zárt rendszerű munkás- és kultúrpolitikája után az új „kultúrmunkások" fogtak hozzá nagy lelkesedéssel a politika szolgálatába állított művészi tevékenységükhöz. Mindezek megvalósításához a keretet változatlanul az Olvasóegylet biztosította, amelyet jelentősen támogatott az immár államosított acélgyár új vezetése is. A volt Tiszti Kaszinó is megnyílt mindenki előtt, de legfőként az ifjúságnak jelentett újat, kérésükre rendelkezésükre bocsátották annak termeit. Majd az 1949. május 31-én megtartott közgyűlés kimondta az Olvasóegylet megszűnését, és az intézményt a szakszervezet fenntartásába helyezte át.[44] Az addigi pezsgő kulturális életből a „termelésben dolgozó értelmiség" feltűnően visszahúzódott, és ez később sem változott meg.

„Nagy fogyatékossága kultúrpolitikai gyakorlatunknak, hogy már hosszú évek óta nem tud »nyitni« a termelésben dolgozó értelmiségiek alkotó bázisai felé. A város egyéb értelmiségi csoportjaihoz való kapcsolódásuk jelenleg is kezdeti, bizonytalan stádiumban van. [...] e réteg is hajlamos arra, hogy bezárkózzék ismereteibe és magánéletébe."[45]

A könyvtárban a háborút követően 655 könyvet „selejteztek" ki, majd egy évvel később 1500, politikailag veszélyesnek ítélt könyvet vittek a zúzdába.[46] A tiltólistás műveket otthon sem volt ajánlott a polcon tartani.

41 R. E. 2011. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

42 „Elvtársak, mikor párttagok lettünk, akkor kellett volna gondolni arra, hogy a párt felé tartozunk annyival, hogy a politikáját úgy vigyük, mint ahogyan azt kell. Azt pedig tudjuk, hogy a párton belül a vallás nem magánügy. Tudjuk azt, hogy nem olyan könnyű dolog azt a feleségeknek megmagyarázni, de sok olyan család volt már, ahol ezt a nézetet felszámolták már." MNL NML MSZMP iratok 1955. V. 26. Salgótarján Pártbizottsági ülés. 246. doboz.

43 R. E. 2011-ben Várkonyi-Nickel Réka kérdőívére adott válasza.

44 Szvircsek 1993, 223.

45 Dr. Horváth István vitaindítója, *Palócföld,* 1973/1. 3–4.

46 Szvircsek 1993, 224.

Lényegében minden – természetes vagy ideologikusan kreált – társadalmi csoportot egyformán érintett a városban a tömeges meghurcoltatás. „Osztályellenségnek" számítottak a nemesi előnevüktől törvénnyel eltiltott úri birtokos családok tagjai, a korábbi vállalat- és gyártulajdonosok, valamint az e cégek menedzsmentjébe tartozók. A közkedvelt „osztályáruló" minősítéssel leginkább az egykori szociáldemokratákat stigmatizálták.

A nehézségeket tetézte, hogy a „keresetek annyira leszaladtak, hogy egy család fenntartásához szükség volt arra, hogy az asszony is dolgozzon".[47] A nők munkába állása szintén egy merőben más értékrendet jelentett, hiszen a háború előtt mindez még szégyennek számított. Kizárólag az egyedülálló, megözvegyült, szerencsétlen sorsú nők dolgoztak, és ők sem az acélgyárban, különösen nem termelőmunkán. Az acélgyári munkások feleségei általában otthon nevelték a gyermekeket, vezették a háztartást és jótékonysági egyletekbe tömörültek. A férfiakkal egyenrangú fizikai munkát végző nőket kezdetben nehezen viselte a férfiúi büszkeség, a munkásnőket a munkapadnál „gyakran heccelték. Gúnyneveket ragasztottak rájuk".[48] A fizikailag megterhelőbb munkafolyamatokat természetesen továbbra is a férfiak végezték. A nők a kisebb fizikumot, de nagyobb precizitást igénylő munkahelyeken kaptak állást. Megállták a helyüket a csiszolóban, de darukezelőként is sikeresen tevékenykedtek. Bár 1947-től nőtt a munkásnők száma a gyárban, még 1952-ben sem sikerült őket a férfiakkal egyenrangúként kezelni. Ez megmutatkozott abban is, hogy hiába kértek saját öltözőt maguknak, még 1952 szeptemberében is a férfiakkal kellett közös öltözőben öltözniük, ezért kérésüknek a nyilvánosság előtt is hangot adtak, és az üzemi sajtó útján kívántak akaratuknak érvényt szerezni.[49] A dolgozó nők kevésbé tudtak otthon háztartást vezetni, habár a legtöbben erőn felül megpróbáltak helytállni a hagyományos női szerepben is.[50] „Ledolgozták a 8 órát a gyárban, aztán hazamentek, takarítottak, mostak, éjszaka főztek, foglalkoztak a gyerekkel. Egy nő mindig legalább dupla műszakban volt."[51] Némi segítséget jelentett, amikor a gyár szükségszerűen új „részleggel" bővült, a kantinnal. Az üzemi konyha színvonala azonban az ötvenes évek végéig nem volt megfelelő sem higiéniailag, sem az étel minőségében. Sok panasz érkezett az üzemi pártbizottsághoz a konyha miatt.[52]

„A kereskedelem átalakulásával az acélgyár külön élelmiszer-magazinja is megszűnt, helyére a gyár önálló üzemi konyhát létesített, és fokozatosan bővítette. [...] A lakások kisebb javítási munkáit a lakótelep-gondnokság díjmentesen végezte."[53] A lakótelep utcáinak, épületeinek karbantartását ugyan még mindig a gyárgondnokság látta el, de a környezet gondozottsága megváltozott. „Addig az volt a szokás, hogy ha valamelyik kerítésről lepattogott a festék, rögtön észrevette a lakmester, és újrafestették. Az '50-es években már

47 Ü. L. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

48 Ü. L. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

49 *Tarjáni Acél,* 1952. szeptember 6.

50 A témát bőségesen tárgyalja Tóth 2010.

51 M. É. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

52 MNL NML MSZMP iratok 276. doboz.

53 Sz. M. 2011-ben Várkonyi-Nickel Réka kérdőívére adott válasza.

megvárták, amíg kirohadt, és akkor lecserélték. Amíg új volt, jó volt [...]"[54] Ez a szemléletváltás szintén fontos része a Rákosi-korszak acélgyári hétköznapjainak. A lopások és garázdaságok száma is megnőtt. Interjúalanyaim ezt részben a beköltöző idegenekkel magyarázták, részben azzal a szemléletmóddal, hogy „ami mindenkié, az tulajdonképpen senkié se". A *Tarjáni Acél* külön felhívta a figyelmet a kerítésrongáló „nem öntudatos dolgozókra".[55] Az utcák tisztasága, a parkok gondozottsága is visszaesett korszakunkban, akárcsak az addig tiszta patak vizének elszennyezése. 1950-től ugyanis a patakba engedték a gyári „páclevet", ennek köszönhetően az addig mosásra, öntözésre, a gyerekek által nyári fürdőzésekre használt patak vize sárgásbarna és élettelen lett.

4. „[...] és minden sóhaj Rákosi elvtárs felé szállt, hogy még soká éljen és vezessen bennünket a nagy Szovjetúnió és annak nagy vezére, Sztálin elvtárs segítségével egy boldog, kizsákmányolástól mentes ország építésében."[56]

A Magyar Kommunista Pártnak a salgótarjáni acélgyárban nem sok követője volt, így komoly kihívást jelentett a politikai propagandistáknak. A Magyar Dolgozók Pártját persze már nem lehetett „nem követni", mégis egészen 1950-ig voltak olyan munkások, akik nem féltek hangot adni nemtetszésüknek. „Elhart elvtárs azt mondta, én nem aktatáskával, vagy bőrönddel jöttem ide, én gyerekkorom óta itt dolgozom, itt van a házam, itt van a családom."[57]

Minden szinten megjelent a nyílt, agresszív politikai propaganda. Faliújság, hangos hírmondó, sajtó: *Tarjáni Acél, Szabad Nógrád* és az országos lap, a *Szabad Nép*. A pártbizottságon többször panaszkodtak, hogy a *Szabad Népet* és a *Szabad Nógrádot* is csak addig „fizették elő" tömegesen, amíg az előfizetési díjat automatikusan levonták a fizetésből, tehát nem volt a dolgozóknak választási lehetőségük. Amikor ezt ideiglenesen megszüntették, az előfizetők száma drasztikusan lecsökkent. A legtöbb probléma a hideghengermű dolgozóival volt. Még 1952-ben is képesek voltak letorkollni a békekölcsönjegyzést propagáló agitátorokat, ráadásul a kötelező sajtót sem olvasták, az ajtóban hagyták a hétről hétre egyre nagyobb kupacba gyűlő újságokat. „Tapasztaltam, hogy aki kollektíven hordatja a *Szabad Népet*, azoknak az újságait leteszik a főkapura. Bizony sok esetben láttam már hogy egyeseknek ott van az 1 sőt 2 hetes újságja, amit természetesen nem visz haza és nem is olvassa el, mert őt ezek szerint nem érdekli és nem nagy gondot fordít rá."[58] Végül úgy „törték meg" az ellenállókat, hogy éles fordulattal sztahanovistát csináltak belőlük, 1952-ben rendszeresen közölték a képeiket a *Tarjáni Acél* hasábjain, és falujárónak is beosztották a vezető egyéniségeket, hogy agitátormunkát végezve „térítsék őket a helyes útra".

[54] N. G. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[55] „Lakótelepünkön újabb divat jött szokásba, mégpedig az, hogy a nem öntudatos dolgozók éjszaka a kerítéseket kitördelik és elhurcolják. Elvtársak, ezek a nem öntudatos dolgozók úgylátszik nem tudják, hogy fentiekben felsorolt károkkal a népgazdaságunkat károsítják." *Tarjáni Acél*, 1952. március 3.
[56] *Tarjáni Acél*, 1952. március 10.
[57] MNL NML MSZMP iratok 245. doboz 1950. január 11. Pártbizottsági ülés.
[58] MNL NML MSZMP iratok Pártbizottsági (VB) ülések jegyzőkönyvei 22. fond 4-es fondcsoport, 1950. 246. doboz. 1949. november 1. Pártbizottsági értekezlet Salgótarján.

„Hát, egyszer-kétszer voltunk erre Ipolytarnóc meg Nagylóc felé. De meg kell hogy mondjam őszintén, hogy akkor még olyan viszonyok uralkodtak falun, hogy templomba jártak. Aztán amíg a templomból haza nem ment a nép, addig nem lehetett agitálni [nevet]. [...] rá kellett beszélni őket, hogy lépjenek be a téeszbe, mert a nagyüzemi gazdálkodás az sokkal előnyösebb. A kisgazdálkodásnak, a földtúrásnak már nincs jövője. [...] falun is volt azé' már párttitkár, oda kellett menni jelentkezni, aztán ővele elment az ember olyan taghoz, akiről azt mondták, hogy ők nehéz embernek ítélnek. Hogy próbáljuk, ilyen külső tagok, ők nem tudják beszervezni. [...] nem örültek. »Hagyjanak minket békén, jó nekünk így!« Meg: »Ha mi nem volnánk, maguk éhen halnának.« Szóval ilyen vélemények voltak."[59]

A legolvasottabb lap a *Tarjáni Acél* volt. Politikai propagandával túlterhelt hasábjain jutott azért hely a gyári történeteknek, humornak, sportnak, sőt még a kritikának is. A károgó varjúval jelölt *Kár-kár-kár* rovata a gyárvezetéssel, üzemek működésével kapcsolatban is teret adott a kritikának. A minden sajtóorgánumot túlterhelő propagandát karikatúrákkal, humoros képregény-jelenetekkel igyekeztek megtörni. A rajzokat egy frissen végzett, a nagyirodán alkalmazásba lépő rajzolóval készíttették el. Így kerülhetett az acélgyári pártbizottság lapjába többek között Mickey egér. „A nagyirodában, a negyediken volt a szerkesztőség. Onnan jött át a főszerkesztő bácsi, és mondta nekem, hogy rajzoljak valami kis gyerekmesét az újságba. Donald kacsát, vagy Mickey egeret. Így kezdtem rajzolni."[60] A lap szerkesztőségében érettségivel rendelkező káder a visszaemlékezések szerint nem nagyon volt, mégis találunk lapjain kimondottan igényes, nyelvileg változatos és gyenge, az unalomig demagóg cikkeket is. Az ilyen cikkeken beszélgetőpartnereim elmondása szerint átugrott a szemük.[61]

A főkapuban elhelyezett faliújság ugyancsak propagandacélokat szolgált. Ide függesztették ki a brigádok vállalásait és a versenyfelhívásokat, de a notórius későkről készült karikatúrákat is. „Nem haragudtak érte. Lehet, hogy lejáratásnak szánták, de inkább nevettek rajta. Azok sem bánták szerintem, akikről készültek."[62]

Sztálin elvtárs hetvenedik születésnapján (1949. december 21.) „A Salgótarjáni Acélgyár dolgozóinak ajándéka egy művészi domborműves, négykarú, fáklyás égőjű lámpa, melynek tetején gyönyörű csiszolt vörös üvegcsillag ragyog. A lámpa talapzatán a Magyar

[59] Sz. M. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[60] N. G. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.
[61] „Jól emlékszem arra a gyalogos tengerész érára, amikor nekünk, dolgozóknak nemcsak a gyárban eltöltött munkaidőnkben, de még álmainkban is lidércnyomásként nehezedett testünkre az a súly, amit cipeltünk és amikor reggelenkint felkeltünk, végigborsodzott a hátunk, ha arra gondoltunk, hogy be kell mennünk abba a gyárba, ami akkor még nem volt a miénk, hanem olyanoké, akik azért dolgoztattak bennünket a kis éhbérért, hogy ők annál jobban élhessék palotáikban és tengerparti nyaralókban mesébe illő gondtalan életüket. De hála a Szovjetúnió Vörös Hadsereg drága fiainak, akik halálfélelmet nem ismerve, 45-ben sok véráldozatok árán, győzelmes harcukkal nekünk is adtak egy hazát, ami azoké volt, akik most ott pislognak nyugati barátaik oldalán." Kiss Ferenc: A sodronygyári tűz eloltása. *Tarjáni Acél*, 1952. január 21. (3) 3, 3.
[62] N. G. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

Népköztársaság címere és üdvözlő felirat áll: »Emlékül Sztálin elvtársnak 70. születésnapja alkalmából szeretetük és hálájuk jeléül a Salgótarjáni Acélgyár dolgozói«."[63] Az országos ünnepségsorozatból Salgótarján sem maradhatott ki. Az utcára nyíló ablakokat fel kellett díszíteni, a pártbizottság szigorúan ellenőrizte.

„Elő volt írva kötelezően, hogy dekorálni kell az ablakokat. [...] apám kirakott egy nagy hetvenest, meg egy ilyen izét, mirtuszkoszorút, meg nem tudom, valami babérkoszorút, alá meg nem tudom, mit. És én kérdeztem, hogy »Apa, mit jelent az a hetvenes?« »Ez azt jelenti, hogy hetvenszer csapjon bele az istennyila!«"[64]

Az őszinte véleménynyilvánításnak nem sok tere volt. Esetleg este, otthon, csendben egymásnak mondhatták el aznapi sérelmeiket, bosszúságaikat. Nem különböztek ebben az ország többi részétől. Ahogy más „szokások" is hasonlóak voltak: „Este otthon, halkan, Szabad Európa hallgatása közben apám ki-kinézett az előtérbe, hogy a házmester nem-e hallgatózik."[65] A Münchenből magyar nyelven is sugárzó Szabad Európa Rádió volt a leghallgatottabb „imperialista adó", amelynek a vételében különféle technikai eszközökkel igyekezték zavarni a magyarországi hallgatóságot.[66]

A Rákosi-korszak fullasztó légkörében egyedül a sport fejlődött és adott kikapcsolódási lehetőséget az acélgyári kolónián. Szívesen látogatták a labdarúgó-mérkőzéseket, de az egyre jobb és jobb eredményeket hozó atlétákról is rendszeresen beszámolt a *Tarjáni Acél*.

Az erőszakos kommunista hatalomátvétel, a Rákosi-korszak hisztérikus bűnbakkeresése, amely az utca emberében kialakította a „csengőfrász" reflexét, az egész magyar társadalmat megtörte és szétzilálta. A tervutasításos rendszer elpazarolta az iparban rejlő lehetőségeket és visszavetette a gazdaság fejlődését. Ez nemcsak a 21. század történészei számára világos, már 1952 végén egyértelmű volt a Szovjetunióban is, hogy a Rákosi Mátyás által felépített rendszer működésképtelenné bénult. Enyhítő vigaszként a Nagy Imre miniszterelnökségéhez kötött „váltóállítás" keretében az internálótáborok foglyai kiszabadultak, és akit nem börtönöztek be azonnal, az hazatérhetett a családjához, valamint 1953-ra az élelmiszerárak végre csökkenni kezdtek, a fizetések pedig emelkedni. Salgótarján társadalma számára is enyhülést hozott az 1953-as év, rég elveszettnek hitt családtagok tértek vissza a városba, és visszatért az élhetőbb, emberibb Magyarországba vetett hit. Persze mindez nem tarthatott sokáig, hiszen Rákosi Mátyás mindent megtett, hogy visszaszerezze teljes hatalmát az egyébként sem túl határozott és karakán Nagy Imrétől.

Mindezekben az eseményekben osztozott Salgótarján lakossága is, azzal a különbséggel, hogy acélgyárában munkásdinasztiák gyermekei dolgoztak, akik személyes tapasztalataik útján átlátták az MKP, majd MDP propagandájának hamisságát, bosszantotta őket a szakmai dilettantizmus, szolidárisak voltak a háború előtti tisztviselőkkel, és a saját bőrükön

[63] Szebbnél szebb ajándékokat készítenek a dolgozók Sztálin elvtárs születésnapjára. *Szabad Nép*, 1949. november 29.

[64] F. T. 2016. Az interjút készítette: Várkonyi-Nickel Réka.

[65] N. G. 2011-ben Várkonyi-Nickel Réka kérdőívére adott válasza.

[66] Bővebben lásd Borbándi 1996.

érezték a különbséget a kapitalista paternalista gyárosok és a proletariátus tulajdonlása között. Természetesen a nosztalgia pozitívan árnyalja a többnyire már nyolcvan év feletti beszélgetőpartnerekkel készített interjúkat, hiszen nem működött tökéletesen a „rimai" acélgyár sem. Bár a mai termelési és munkavédelmi szempontokat nem kérhetjük számon az 1940-es évek közepén működő vállalattól, mégis ezen a téren mutatkozott a legnagyobb igény a pozitív változásokra. Nincs okunk feltételezni, hogy a szakszervezetek fejlődésével ne következtek volna be a pozitív változások az évek során. A történelem azonban gyökeres fordulatot vett itt, Európa közepén, és az „utolsó csatlósnak" járó legfőbb büntetésként a háborúból kilábaló társadalom nyakába szakadt Rákosi Mátyás Szovjetuniót fetisizáló terroruralma, amely hosszú évtizedekre visszavetette mind a társadalmi, mind a gazdasági fejlődést. Mindez traumatikus viszonyokat teremtett a salgótarjáni acélgyári kolónia társadalmában is.

Adatközlők

A 2008 és 2016 között készített interjúk a szerző saját tulajdonában vannak.

A. Á. (férfi, szül. 1927)
F. T. (férfi, szül. 1944)
M. É. (nő, szül. 1931)
N. G. (férfi, szül. 1935)
R. E. (férfi, szül. 1931)
Sz. M. (férfi, szül. 1929)
U. I. (nő, szül. 1938)
Ü. L. (férfi, szül. 1928)
B. T. (férfi, szül. 1927)

Felhasznált források

Levéltári források

MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
MSZMP iratok 1947–1956. 22. fond 4. fondcsoport 216. doboz, 245. doboz, 246. doboz., 275. doboz
(Rendezetlen iratanyag, egyedül a dobozszámok mérvadóak.)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Közgyűlési iratok, 46756 doboz.
Z 371 63. csomó.

Felhasznált irodalom

Belényi Gyula 2000: A nagyipari munkásság élet- és munkakörülményei az 1950-es években. In Püski Levente–Tímár Lajos–Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem BTK MTT. 229–239.

Bódy Zsombor 2008: „A női munka felszabadítása vagy korlátozása". In Bakó Boglárka–Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban.* Budapest, Nyitott Könyvműhely. 93–112.

Borbándi Gyula 1996: *Magyarok az Angol-kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Gyáni Gábor 2007: Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélt múlt. In Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 7–17.

Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Horváth István 1999: *Forrongó XX. század Nógrádban.* Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ. Mindennapi Sztálinváros.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

Jánossy Ferenc 1968: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. *Közgazdasági Szemle,* 1968/7. 807–829.

Kiss András János 2012: *A salgótarjáni acélgyár története 1956-ban.* Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár–Nógrád Megyei Levéltárért Alapítvány.

Nagy Péter 2016: *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Rákosi Mátyás 1949: Népi demokráciánk új feladatai. In *Építjük a nép országát.* Budapest, Szikra Kiadó. http://mek.oszk.hu/04600/04670/04670.pdf 2016. augusztus 21.

Szabó Zoltán [1938]: *Cifra nyomorúság.* Budapest, Cserépfalvi Kiadó.

Szvircsek Ferenc 1993: *A Salgótarjáni Kohászati Üzemek 125 évének története 1868–1993.* Salgótarján, Salgótarjáni Kohászati Üzemek.

Tóth Eszter Zsófia 2010: *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban.* Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris Kiadó.

Várkonyi-Nickel Réka 2015a: A salgótarjáni acélgyár munkás-lakóházai (1871–1945). *Ethnographia,* 2015 (CXXVI) 4. 79–97.

Várkonyi-Nickel Réka 2015b: Rimaiként élni, rimainak látszani. A salgótarjáni acélgyári kolónia önmeghatározásának vizuális elemei az 1930-as, 1940-es években. *ETHNO-LORE,* 2015 (XXXII) 371–392.

Várkonyi-Nickel Réka 2017: Munkás és munkáltató kapcsolata a salgótarjáni acélgyárban a korai kapitalizmus időszakában. In Bartha Eszter–Bezsenyi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Tanulmányok Mark Pittaway emlékére.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

SZŰTS ISTVÁN GERGELY

Munkaerő- és munkafegyelmi problémák a Közép-Dunántúli Szénbányászati Trösztnél 1952–1954 között

1952. január 1-jén veszprémi székhellyel megalakult a Közép-Dunántúli Szénbányászati Tröszt, amely hat bányát és külszíni vállalatot olvasztott magába.[1] Közülük a Várpalotai és az Ajkai Szénbányák önmagukban is több ezres munkáslétszámmal rendelkeztek.[2] A tröszt 1954. július 1-jéig, a Várpalotai Szénbányák kiválásáig működött e struktúra szerint.

Az 1950-ben kihirdetett első ötéves terv[3] alapfilozófiája volt Magyarországot agrárországból ipari országgá változtatni. Ennek a grandiózus tervnek a teljesítéséhez a termelőszektorban hatalmas mértékű növekedést és elvárásokat irányoztak elő. 1949-től az iparban a termelésfokozás érdekében minden évben központi normarendezésre került sor, ami emelést és többletmunkát jelentett. Az 1950-es normarendezés során az előző év gyenge teljesítményével indokolták a módosítást, így az ipari munkásság esetében abban az esztendőben már a 117%-ot vették 100%-nak.[4] A folyamatosan emelt normákat még inkább lehetetlen volt teljesíteni. A növekvő normával párhuzamosan csökkent a bérek reálértéke, azaz több munkáért kevesebbet fizettek. Emiatt a dolgozók érdektelenné váltak a termelés növelésében. Hasonló helyzet uralkodott a bányaiparban, ahol a széntermelést az 1950. évi 11,5 millió tonnáról 1954-re 18,5 tonnára kívánták felemelni, majd az 1951-ben módosított ötéves terv után 27,5 millió tonna lett az irányelv.

Ehhez a hatalmas mértékű termelésnövekedéshez megfelelő munkafeltételekre, felszerelésre és nem utolsósorban rendelkezésre álló munkaerőre lett volna szükség. A folyamatosan módosított tervváltozatok azonban szinte kizárólag a létszámnövekedésre összpontosítottak, a munkafeltételek javítására viszont alig.[5] Az első ötéves tervben összesen 480 000 új ipari munkás munkába állításának terve szerepelt, sőt az 1951-es módosításban már a teljesen irreálisnak tűnő 600-650 000 fő.[6] A legfőbb elv tehát az volt, hogy az iparo-

[1] A következő vállalatok kerültek a tröszt irányítása alá: Dudari Szénbánya, Padragi Szénbánya, Pusztavámi Szénbánya, Várpalotai Szénbányák, Ajkai Szénbányák, Külfejtési Szénbánya Herend és a várpalotai Anyagellátó Vállalat.

[2] Bár a munkáslétszám folyamatosan, olykor jelentős mértékben változott, hivatalos átlag szerint Ajkán 1952-ben 2491, 1953-ban 3570 fő volt.

[3] Az Országgyűlés 1949. december 19-én tartott ülésén fogadta el a Magyar Népköztársaság első ötéves állami népgazdasági tervéről szóló 1949. évi XXV. törvényt.

[4] Belényi 2009, 194.

[5] Belényi 2009, 61.

[6] Belényi 2009, 60.

sítás érdekében az abban foglalkoztatottak arányát a lehető legmagasabbra kell emelni. Ezt a diktatúra, szerkezetéből adódóan, erőből igyekezett megoldani.

A szakszervezeti jelentések és vállalati beszámolók arról tanúskodnak, hogy a folyamatosan növelt termelési mutatók, valamint a bércsökkenés miatt a munkavállalók elégedetlenek lettek, ami a termelési mutatókban is megmutatkozott. A tervtől való elmaradás nemcsak a munkavállalók elégedetlensége, hanem az elavult és hiányos géppark, a rossz munkahelyi állapotok, a szakértelem hiánya, valamint az adott település társadalmi változásai miatt, együttesen történhetett. Mivel minden, a termelési előirányzattól való elmaradást népellenes tevékenységnek tekintett az állampárt, fontos áttekinteni, milyen esetek válhattak munkafegyelmi problémává.

Tanulmányunkban olyan, a Közép-Dunántúli Trösztnél (és feltételezhetően országos viszonylatban is) megfigyelhető munkaszervezési, munkához kötődő problémákat igyekszünk feltárni, amelyek a termelési előirányzatok elmaradása miatt nagyon hamar munkafegyelmi problémává változhattak. A kérdés tehát az, hogy az első ötéves tervben meghatározott irreális elvárások milyen szakmai és társadalmi problémákat okoztak, és ezt hogyan próbálták kezelni a vállalatvezetők, valamint felettes szervük, a tröszt. Bemutatjuk, hogy a munkafegyelem megsértésének kategóriájába milyen típusú cselekedetek tartoztak, ezeket hogyan szankcionálták, illetve a vállalatvezetés milyen egyéb más jelenségekkel igyekezett magyarázni felettes szerveinek a termelési tervtől való elmaradást.

A tröszt

Az 1952. január 1-jével létrejött tröszt alá rendelt bánya- és külszíni vállalatok több szempontból is eltérőek voltak. Bár méretükben – Várpalotát és Ajkát leszámítva[7] –, az évtized elején lakosságuk számában még nagyrészt hasonlóak voltak,[8] a településekhez tartozó bányavállalatok termelési struktúrái, valamint a falvak társadalomszerkezete eltért egymástól. A két legnagyobb vállalat az Ajkai-szénmedencében és Várpalota mellett volt, itt már korábban is folyamatos, ám eltérő intenzitású volt a betelepülés. A kisebb települések esetében ez csak az 1940-es évek végétől vált általánossá.

Az újonnan létrejött tröszt feladata lett, hogy az ötéves tervben előirányzott termelési célszámokat teljesítse, és az irányítása alá tartozó vállalatok működését felügyelje. A szerkezeti és szervezeti átalakítást indokolta, hogy az ötéves terv első két esztendejében nem az elvártak szerint alakult a termelés, sőt a kitermelt szén minősége sem volt mindig megfelelő. Az egyes vállalatoknál a növekvő termelési előirányzatok, a hiányos és sok esetben életveszélyes munkakörülmények miatt komoly gondot okozott a munkaerő kérdése. A központi vezetés a termelési előirányzatoktól való elmaradás miatt egyértelműen a

7 Az 1949-es népszámlálás szerint 11 065 állandó lakója volt a településnek, amely 1951. október 21-én három település: Várpalota, Pétfürdő és Inota összeolvasztása után városi rangot kapott.

8 Az 1949-es népszámlálás szerint Ajkán 4482, Dudaron 1597, Herenden 1453, Padragkúton 1347, míg a Fejér megyei Pusztavámon 2646 lakos élt.

vállalatvezetést tette felelőssé. Az állampárt nemcsak a szakminisztériumon: a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumon (BEM) keresztül, hanem számtalan esetben sajtócikkek formájában is heves kritikát fogalmazott meg a tröszt munkamoráljával szemben. Ezek az írások legtöbb esetben a vállalatvezetőket bírálták, melyekre válasz a bányáktól csak önkritikus hangnemben érkezhetett. 1952 novemberében a *Szabad Nép* például a Csékúti Bánya vállalatvezetőjét személyeskedő hangnemben támadta az utóbbi hónapok termelési problémái miatt. Horváth József megköszönte a bírálatokat, és csak nagyon óvatosan igyekezett az egyes állításokat cáfolni, magyarázni.[9]

A tröszt vállalatai közül a Várpalotai Szénbányáknál volt a leggyakoribb a célszámoktól való eltérés. Jól mutatja ezt, hogy Pereces mellett Várpalotát emelték ki mint a legtöbb problémával küzdő szénbányát. A tröszt létrehozása természetesen nem oldotta meg azonnal a problémákat, 1952 első félévében a többi vállalatnál is szinte folyamatos elmaradások mutatkoztak a tervekben megfogalmazottaktól.[10] Ezt a *Népszava* napi és heti bányászati eredményeinek bemutatásakor külön ki is emelte.[11]

Nem véletlen tehát, hogy 1952. április 20-án Rákosi Mátyás és küldöttsége a városba utazott,[12] hogy részt vegyen a Közép-Dunántúli Szénbányászati Tröszt értekezletén.[13] A tanácskozás nem egy protokolláris, ünnepi rendezvény volt, hanem komoly kritikai és önkritikai bűnbánat a néhány hónapja működő tröszt, azon belül is a Várpalotai Szénbányák súlyos munkafegyelmi mutatói miatt. Rákosi azzal a céllal érkezett a nehézipari központtá álmodott Várpalotára, hogy a több éve súlyos munkafegyelmi és termelési problémákkal küzdő bányák dolgozóit személyes jelenlétével ösztökélje.[14]

A munkafegyelem kérdése

Rákosi Mátyás jelenléte és az értekezleten elmondott beszéde nem baráti jó tanács volt, hanem egyértelműen fenyegetés. 1950 februárja óta komoly szankciókkal büntették a tervgazdaság ellen vétőket. Az 1950. IV. sz. törvényrendelet, majd az egy évvel később, 1951. február 1-jén kiadott új munkatörvénykönyv ugyanis drákói szigorral igyekezett fellépni a szabotőröknek bélyegzett önkényes kilépőkkel, „géprombolókkal", műszakmulasztókkal és a norma- és táppénzcsalókkal szemben.[15] Azaz minden, a termelési tervet, normát

9 MNL VeML XXIX.4. 1. doboz. Az ajkai Jókai-bánya iratai. 1953. január 10.

10 MNL VeML XXIX.1. 6. doboz.

11 *Népszava*, 1952. január 25. 2.; *Népszava*, 1952. március 5.

12 A Várpalotai Szénbányák munkafegyelmi problémáiról lásd bővebben: Szűts 2012.

13 Az ülésről készült jegyzőkönyvben Haracska Imre miniszterhelyettes mellett a bányaigazgatók, párttitkárok, főmérnökök és vájárok hozzászólásai olvashatók. Rákosi Mátyás beszédét azonban nem tartalmazza a dokumentum. MNL VeML XXIX.1. 6. doboz.

14 Rákosi Mátyás 1950 tavaszán már járt Várpalotán: „a hónap elején elmentem a két leggyengébb bányába, Várpalotára és Perecesre". Rákosi 1951, 412.

15 Idézet a törvényből: „Vétséget követ el, aki valamely termék vagy termény előállítására (termelésére), kezelésére vagy felhasználására, a rendelkezésre bocsátására, megszerzésére vagy forgalomba hozata-

veszélyeztető cselekedetet szabotázsnak, munkafegyelmi esetnek minősíthettek. Bár a munkahelyeken eljárás a legkülönfélébb indokokkal indulhatott, mégis némi törvényszerűség megfigyelhető a vizsgált ügyekben.[16] Az 1950-es évek első felében az úgynevezett munkafegyelmi eljárások egyrészt termelési problémák, nem vagy hibásan teljesített műszakok és eredmények, másrészt a rendszabályok be nem tartása, harmadrészt személyes ellentétek miatt indulhattak.[17]

Az országosan kialakult helyzetet jól érzékelteti, hogy 1952 augusztusa és 1953 nyara között 17 647 vállalati feljelentés történt munkafegyelmi „problémákkal" kapcsolatban.[18] Ezek jelentős részéből ugyan nem született büntetőügy, ám így is több ezer munkavállalót meghurcoltak, és köztörvényes bűnözőként el is ítéltek vélt vagy valós „bűnei", mulasztásai miatt.

A munkafegyelem kérdése a hároméves, majd az első ötéves terv idején vált központi problémává. Köszönhetően a központilag meghatározott, irreálissá váló normáknak, amelyek a munkakörülmények és a munkaerőhiány miatt szinte teljesíthetetlennek bizonyultak. A kudarc felelőseit az állampárt a munkafegyelem megsértőiben látta.

A munkafegyelem kérdése tehát a hazai gazdaság államosítását követően politikai kérdéssé vált. A fogalmat szovjet mintára töltötték meg tartalommal, és egyértelműen megkülönböztették a kapitalista munkafegyelemtől.[19] Amíg utóbbi esetében a munkafegyelem valamilyen erőszakos ráhatás, függő helyzet eredménye volt, addig a szocialista társadalmakban ez az öntudatos munkásság önként vállalt feladata kellett hogy legyen, hiszen mindez egy nemesebb cél érdekében történt. Amíg a háborút követő években nagyrészt még elméleti szinten beszéltek a munkafegyelemről,[20] addig az első ötéves terv okozta irreális termelési előirányzatok miatt akut problémává vált. Gerő Ernő 1950-ben a népgazdaság egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a termelés érdekében a munkafegyelem kérdését megoldják.[21]

A munkafegyelem javítása érdekében a sajtó is folyamatosan foglalkozott a problémával. A korszak sajtótermékeit vizsgálva 1950-től, az első ötéves terv kihirdetésétől érzékelhetően nő a témával kapcsolatos írások száma.

A központi vezetés a sajtó mellett a korszak egyre fontosabb propagandaeszközévé váló játékfilmgyártást is igyekezett felhasználni a termelés fokozása érdekében. A munkafegyelem mint jelenség fontosságát jelzi, hogy 1952-ben a korszak kedvelt színészének, Latabár Kálmánnak a főszereplésével, népnevelői célzattal, rövidjátékfilm is készült. A Makk

lára vonatkozó jogszabályon, vagy ilyen jogszabály értelmében tett hatósági intézkedésen alapuló kötelességét szándékosan megszegi és ezzel a népgazdasági terv vagy valamely részterv megvalósítását veszélyezteti [...] A jelen törvényerejű rendeletben meghatározott vétségek két évig terjedő fogházzal büntetendők."

16 Gyekiczky Tamás szinte egyedüliként kutatta az 1950-es évek első felének munkafegyelmi ügyeit.
17 Makó–Gyekiczky 1987, 569.
18 Belényi 2009, 142.
19 Alekszandrov 1950.
20 Szakasits 1948, 37–38.
21 Gerő 1950, 525.

Károly által rendezett filmben a jó szándékú főszereplő, a megrögzött lógós és táppénzcsaló lakó- és munkatársa biztatására, maga is megpróbál műszakot mulasztani, azonban különböző komikus események ellenére sem tud lógni, mert mint végül kiderül, aznap délelőtt nem is lett volna műszakban. A történet morális alapon, egy becsületes munkás szemszögéből közelít a problémához, azt tanítva, hogy egy becsületes (jó kommunista) ember, ha akarna, sem tudna a nép ellen bűnt elkövetni. Érdekes, hogy a munkafegyelem filmbeli ábrázolásával nem mindenki értett egyet. A *Dunántúli Napló* cikkírója szerint a film ezzel a megközelítéssel nem éri el a célját, mivel a történet során a néző óhatatlanul a szegény lógósért szurkol, ezzel a lógás jelentése is veszít a komolyságából.[22]

Bár a téma mind a sajtó-, mind a levéltári források tekintetében is jó forrásadottsággal rendelkezik, ennek ellenére alig kutatották a munkafegyelem kapcsán kialakult társadalmi, gazdasági és kriminológiai jelenségek. A kérdés általános vizsgálatát, elsősorban jogtörténeti megközelítésből, Gyekiczky Tamás ugyan elvégezte, eredményei makrostrukturális szempontból megkerülhetetlennek számítanak.[23] És bár az egyes régiókkal, településekkel és gazdasági egységekkel foglalkozó helytörténeti és tudományos kutatások is kitérnek olykor a munkásság helyzetére, a munkához való viszonyra, annak komplex vizsgálatára eddig, tudtunkkal, senki sem vállalkozott. Pedig a törvényi túlszabályozás fenyegetettségén és a tervgazdaság teljesíthetetlenségén túl például a lokális munka- és életkörülmények, valamint a helyi munkásság differenciáltsága is hozzájárulhatott a munkafegyelmi ügyekhez és a termelési mutatók ingadozásához. Esetünkben a tröszt egyes vállalatainak termelési mutatói is természetesen több mindentől függtek, egyrészt a munkahelyek állapotától, a rendelkezésre álló szénvagyontól, valamint az ott élők és odaérkezők kapcsolatától.

Nemcsak Rákosi látogatása, hanem a tröszt munkaügyi osztályának iratai is arról tanúskodnak, hogy a legtöbb munkafegyelmi ügynek titulált eset a két legnagyobb vállalatnál, a Várpalotai és az Ajkai Szénbányáknál történt. Abban, hogy az általunk vizsgált három esztendőben szinte kivétel nélkül a legrosszabbul teljesítő és a legtöbb fegyelmi üggyel rendelkező vállalatok voltak, nemcsak az imént idézett objektív tényezők, hanem a munkakörülményeket, munkamorált erősen befolyásoló, a nagymértékű lakosságnövekedés miatt gyakran kezelhetetlenné váló helyi állapotok is közrejátszhattak.[24]

A fegyelmezés eszközei

Az ellenségkép folyamatos vizionálása a diktatúrák létezésének egyik alapvető feltétele.[25] A rendszer, ahhoz hogy hatalmát fenntartsa, minden olyan jelenséget, cselekedetet vagy gondolatot, amely számára veszélyt jelenthet, nem egyediségében, hanem egy titokzatos szerveződés részeként kezel. Propagandájában így folyamatosan figyelmeztet ennek az el-

22 *Dunántúli Napló*, 1952. május 8.
23 Gyekiczky 1989; Gyekiczky 1990.
24 Szűts 2012.
25 Szűts 2012.

lenséges csoportnak a létezésére és fokozódó aktivizálódására. Minden negatívként értékelhető magatartás tehát egy nagy, rendszerellenes összeesküvés egy-egy darabja. A diktatúra által bűncselekménynek ítélt tettet a rendszer politikai szempontból közelíti meg. Esetünkben az igazolatlan hiányzást, késést vagy éppen a tervtől való elmaradást nem munkaügyi, hanem politikai szempontból értelmezték.

Munkafegyelmi problémák természetesen a Rákosi-korszak előtt és után is voltak. Azonban a jelenség értékelésében és a választott módszerek tekintetében mégis sokban különbözött ez az időszak más rendszerektől. A közületi vállalatok fegyelmi eljárásainak menetét, szovjet mintára, a 34/1950. /I.27/ M. T. rendeletben határozták meg. Ebben tételesen felsorolták a fegyelmi problémákra adható válaszokat a szóbeli feddéstől egészen az illető elbocsátásáig. A munka hatékonnyá tételét a szocialista ideológusok alapvetően nem a jutalmazásban, hanem a fegyelmezésben látták.[26] Ebből kifolyólag minden, a központilag meghatározott elvektől eltérő jelenségre azonnali választ kellett adni, úgy, hogy közben az egyén felelősségét hangsúlyozták. A központi előírásban megfogalmazott, vertikálisan egymásra épülő büntetési kategóriák alapján kellett elvben fegyelmet tartania a trösztnek a hozzá tartozó vállalatoknál is.[27] A kérdés, hogy a vállalatvezetők, illetve a fegyelmi jogkörrel rendelkezők kihasználták-e ezeket a büntetési kategóriákat, és mindezek a hétköznapokban mennyire tudtak javítani a termelési mutatókon.

Települések és vállalatok

A tröszthöz tartozó vállalatok esetében több évtizedes múltra tekintett vissza a bányászat. Az államosításig a tulajdonosok főként helybéli vagy jól szervezett formában odatelepített munkaerővel biztosították a termelést. Azonban 1947-től a hároméves, majd 1950-től az első ötéves terv időszakában már tömegesen érkeztek odavezényelt vagy toborzott „ipari munkások", akik egy része hosszabb-rövidebb idő után tovább is állt, másik fele viszont a településen vagy a falvak mellett létrehozott munkáslakótelepeken maradt. Ezek az emberek többségükben korábban szintén a földből éltek. Leginkább az Alföldről és a Nyugat-Dunántúlról hoztak olyan fiatal férfiakat, családfőket, majd később azok családtagjait is, akik többsége csak hírből ismerte a nehézipart és a bányát.

A nagy számban és kiszámíthatatlan hullámban érkezők számára lakhatást és közellátást kellett biztosítani, erre azonban a települések nem voltak, nem lehettek felkészülve. Emiatt az újonnan érkezők ideiglenes szállásokon, majd a „szerencsésebbek" a megépülő munkásszállásokon, vállalati házakban leltek új „otthonra". A hirtelen lezajlott népmozgás

[26] Alekszandrov 1950; részlet az 1951-ben, az addigi iparági kollektív szerződések helyébe lépő Munka Törvénykönyvéből: „Népköztársaságunk a szocialista építés útján akkor haladhat előre, ha a munka a kapitalizmusénál magasabb termelékenységet ér el. A termelés emelésének egyik alapvető feltétele a munkafegyelem megszilárdítása." MNL VeML XXIX.2.1. 16. doboz.

[27] A rendelet a következőképpen határozta meg a lehetséges büntetéseket: 1. szóbeli feddés, 2. írásbeli megrovás, 3. pénzbírság, 4. kedvezmények megvonása, 5. áthelyezés, 6. azonnali hatályú elbocsátás.

egyik következménye az lett, hogy a folyamatosan cserélődő, eltérő kulturális mintákat hordozó szomszédok és munkatársak között konfliktusok alakulhattak ki, amelyek tovább fokozták a bizonytalanságot.

Különösen igaz volt ez, amikor lakhatásról, lakbérről vagy éppen fizetésről volt szó. 1952 decemberében a Várpalotai Szénbányák Igazgatósága például azzal fordult a tröszt vezetéséhez, hogy a városban újonnan épült lakások lakbére rendkívül eltérő, ami komoly feszültséget okoz a lakók között.[28] Ugyanabban a háztömbben, hasonló felszereltségű lakásokban élők különböző összegű lakbért fizettek, attól függően, melyik vállalat alkalmazásában álltak.[29] Mivel a probléma a beköltözés óta fennállt, és azt az érintettek többször is jelezték a városvezetésnek, valamint a vállalatvezetésnek, az ügy kivizsgálásának a végéig nem voltak hajlandóak lakbért fizetni. A városi hivatal azonban időközben végrehajtást kért a lakbár behajtására.

Az eset jól szemlélteti, hogy egy ártalmatlannak tűnő lakbérkülönbözet miatt milyen ellentétek alakulhattak ki a bérlők, a vállalatok és természetesen a településvezetés között. Nemcsak a lakhatás, de a munkabérek esetében is potenciális vitaforrást jelentettek a kellően nem tisztázott feladatkörök, státuszok, valamint a folyton cserélődő munkavállalói kör. 1952 őszén szintén a Várpalotai Szénbányák két alkalmazottja küldött levelet a vállalatvezetésnek, mert szerintük indokolatlanul kevesebb bért kapnak, mint az üzem más portásai.[30] A vállalatvezető válaszlevelében ezt azzal indokolta, hogy a főkapunál lévők a nagyobb felelősség, a rokkant vájárok pedig az egészségügyi pótlék miatt kapnak többet, mint társaik. A két portás a választ nem fogadta el, hanem a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumhoz fordult jogorvoslatért.

Nemcsak az idézett portások, hanem más munkavállalók esetében is gyakorivá vált, hogy vélt vagy valós problémáik miatt nem közvetlenül a vállalatvezetéshez vagy a tröszt igazgatóságához, hanem a BEM-hez, sőt Rákosi Mátyáshoz fordultak. Ebben az időszakban mindez nem számított különösnek, hiszen emberek százai küldtek levelet Rákosinak, megfogalmazva kéréseiket, vagy éppen hálájukat kifejezve.[31] Ez a vállalatvezetés számára természetesen kellemetlen, sőt akár veszélyes is lehetett. A lelkes vagy éppen sértett munkavállalók levelein keresztül ugyanis a Központi Vezetőség tudomást szerezhetett a munkahely által talán kevésbé fontosnak ítélt ügyekről is, ami a diktatúra kiszámíthatatlan természete miatt veszélyes is lehetett a vezetők számára. Ezt megelőzendő a tröszt igazgatósága felszólította a vállalatvezetőket, hogy tájékoztassák a munkásságot azokról a helyi fórumokról, ahol ügyeik elintézést nyerhetnek, és ne Rákosinak vagy a minisztériumnak küldjenek minden apró ügyben levelet.[32]

[28] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.

[29] Eszerint a Bányaüzemnél dolgozóknak 90 vagy 130 forintot, a Péti Vegyiművekben dolgozóknak 20 forintot kellett fizetniük, míg a November 7. Erőmű alkalmazottainak egyelőre nem kell lakbért fizetniük.

[30] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.

[31] Kő–Nagy 2002.

[32] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. 1952. szeptember 26.

A munkahelyen keletkezett ügyek többségét természetesen a vállalatvezetés vagy a trösztigazgatóság igyekezett rendezni. Ezekben az években a legtöbb problémát az úgynevezett munkafegyelmi ügyek jelentették. Ugyanis a termelési normáktól való elmaradás minden esetben következménnyel kellett hogy járjon. Az 1951 februárjában kiadott új munkatörvénykönyv fegyelmezési előírásai alapján minden munka- és bérügy fegyelmi jellegűvé válhatott.

Ilyen helyzetben különösen felértékelődött a „békeidőben" amúgy legtöbb esetben észrevétlenül működő és talán éppen emiatt a történeti kutatásokban is mellőzött személyzeti osztály szerepe. A büntető szankciók miatt a munkásság körében leginkább bizalmatlanság és ellenszenv övezte a személyzeti osztályt. 1949-ben szervezték meg az állami vállalatokon belül ezeket a részlegeket, azzal a céllal, hogy a vállalat számára biztosítsák a munkaerőt, valamint az alkalmazottak személyi ügyeit intézzék és dokumentálják.[33] Megítélésükön tovább rontott, hogy munkafegyelmi ügyekben megkerülhetetlen szerepük volt, hiszen kezükben futottak össze az egyes műszakok jelentései, amelyek alapján ők küldték az összesített, illetve az egyes, problémás személyekre lebontott eredményeket a vállalatvezetés felé. Sőt, munkafegyelmi ügyekben a személyzeti osztály vezetője a szakszervezeti titkárral és egy-egy önkéntes népnevelővel együtt személyesen is kiszállhatott a munkahelyétől távol lévő alkalmazotthoz.

Bár a tröszt vállalatai legtöbb esetben az előírtak szerint havonta küldtek jelentést munkavállalóikról, mégis ezek alapján meglehetősen nehéz pontos számot adni arról, mennyien dolgoztak valójában.[34] Ami biztos, az országos állapotokhoz hasonlóan itt is hatalmas volt a fluktuáció, a munkaerő-vándorlás.[35] A munkaerő-hullámzás folyamatos és kiszámíthatatlan lett, hiszen az előírtnál hol több, hol kevesebb munkavállaló dolgozott a munkahelyeken. A létszám mellett a munkahelyen eltöltött idő, valamint a munkavégzés minősége és hatékonysága miatt is folyamatos bizonytalanság jellemezte a tröszt egyes vállalatait. Ennek ellensúlyozására mindegyik vállalat, sokszor a tröszt előírásától függetlenül is, igyekezett minél több munkavállalót szerződtetni. Ezt leginkább toborzás útján lehetett megvalósítani.

Munkaerő-toborzás

A nagyarányú munkaerőhiány orvoslására a toborzás intézménye volt az egyetlen lehetőség, amely azonban komoly konkurenciaharcot jelentett az egyes vállalatok, és akár a megyei és települési tanácsok között. A munkaerő mozgását az állami Munkaerő-tartalék Hivatala koordinálta, azonban a nagyarányú fluktuáció, valamint a kommunikációs nehézségek

[33] Belényi 2009, 149.

[34] A Közép-Dunántúl szénbányászatáról 1991-ben készült könyv szerint 1952-ben a Központ nélkül 5864-en, míg egy évvel később már 7315-en dolgoztak a trösztnél. Lásd Jármai 1991, 94.

[35] Belényi 2009, 108.

miatt alig voltak naprakész információk a munkáltatók által igényelt létszámról, valamint az odairányított munkavállalókról, a szerződést megkötőkről.

A minisztertanács 1951-re pontosan meghatározta, melyik ágazatba mennyi munkást kell felvenni ahhoz, hogy az első ötéves terv adott keretszámait teljesíteni lehessen. A szabályozás az összlétszám mellett az egyes megyékből toborzottak számát is meghatározta.[36] A munkaerő-felvételnek tehát előre megállapított keretszámok alapján kellett volna történnie, azonban éppen a nagymértékű fluktuáció miatt gyakran előfordult, hogy egyes cégek már az év első felében elérték a számukra meghatározott létszámot. Emiatt a vállalatvezetők abban voltak érdekeltek, hogy saját toborzóik segítségével minél megbízhatóbb munkaerőt találjanak.

A tröszt megalakulását követően a toborzás a központilag megállapított keretszámok alapján immár az igazgatóság feladata lett. A munkavállalók felvételét tehát ők intézték, a kereteket azonban a Munkaerő-tartalék Hivatala határozta meg. A tröszt vállalatai a központtól kérhettek új munkavállalókat vagy akár toborzói státuszt és engedélyt. A Csékúti Bánya vállalatvezetője 1952 júniusában arról tájékoztatta a trösztöt, hogy a két hónapra kapott toborzási engedélyük lejárt, ez idő alatt azonban csak egyetlen Vas megyei személyt sikerült egy évre szerződtetniük.[37] Levelében továbbá közli, hogy egyelőre nem kérnek újabb engedélyt, mivel egy személy toborzási költsége a munkavállalók gyakori kilépése miatt egyáltalán nem térül meg.

A gyakorlatban a meghatározott munkavállalói létszámok legtöbb esetben tarthatatlanok voltak. Az önkéntes kilépők, a munkára alkalmatlan személyek miatt az egyes vállalatvezetők mindig több munkavállalót kértek, mint ahányra szükség lett volna. 1952 szeptemberében a trösztigazgatóság éppen emiatt figyelmeztette a Padragi Szénbánya vállalatvezetőjét, aki negyven főt igényelt, de csak húszat vett létszámba. Sőt ezek után újabb munkavállalók odairányítását kérte. „[...] nemhogy a hiányzó létszám feltöltését szorgalmazná, hanem könnyelmű hozzájárulásukkal csökkenti azt."[38] Vagyis a vállalatvezető hibázott, amikor a bányamunkára alkalmatlan munkásokat elengedte vagy néhány esetben külszíni brigádokba osztotta.

Ezzel összefüggésben szintén mindennapos problémát jelentettek a tröszt egyes vállalatai közötti munkaerő-átcsoportosítások. A vízbetörések, omlások és egyéb műszaki problémák miatt az egyes bányavállalatok kisegítő munkaerőt kérhettek. Ez azt jelentette, hogy néhány hétre vagy hónapra egyik bányából a másikba helyeztek át munkavállalókat. Ez legtöbb esetben újabb feszültségeket okozott, hiszen egyik oldalon munkaerőtöbblet, a másikon pedig munkaerőhiány keletkezett. Ilyen esetekben mindkét fél igyekezett a maga

[36] Az MTI által közölt adatok szerint 1951 első felében 62 100 új munkaerőt kellett állásba venni, akik közül legalább 23 000 főnek nőnek kellett lennie. Megyei bontásban a legtöbb toborzott munkaerőt Szabolcsból, Hajdú-Biharból, Hevesből és Zalából kellett munkába állítani. *Népszava*, 1951. február 11. 3.

[37] MNL VeML XXIX.4. 4. doboz. 1952. június 13.

[38] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.

érdekeit nézni, a munkaerőt veszítő késleltetni, míg az új munkaerőt kapó vállalat megtartani a munkavállalókat.

1953 júniusában egy ilyen eset kapcsán a tröszt elrendelte, hogy a Pusztavámi Szénbányában történt vízbetörés miatt korábban Várpalotáról odarendelt munkaerőt azonnal helyezzék át Balinkára.[39] Az eset azért is érdekes, mert két hónap alatt három munkahelyen dolgoztak a korábban Várpalotai Szénbányákkal szerződést kötöttek. A tröszt arról is rendelkezett, hogy a munkaerő-átcsoportosítást csak csoportosan hajthatják végre, egyénileg senkit sem engedhetnek el. Ezzel éppen a fluktuációt igyekeztek megállítani, hiszen az áthelyezések alkalmával többen önként távoztak munkahelyükről, és ezzel vagy elhagyták az ágazatot, vagy más vállalatoknál jelentkeztek könnyebb munkára.

A szinte tömegessé váló kilépések hatására a Legfelsőbb Bíróság 20.208/1951. számú ítéletében kimondta, hogy a munkából való önkényes kilépés az 1950. IV. számú törvényrendelet 4. paragrafusának 1. bekezdésébe ütköző bűntettnek minősül. Ezt számtalan esetben azonban nemcsak a kilépők, hanem a késők és a műszakot mulasztók esetében is igyekeztek alkalmazni, azzal az indokkal, hogy ők is önkényesen maradtak távol a munkától. 1951-ben az iparból, a bányászatból és az építőiparból önkényesen kilépők száma 153 600 volt, azonban ebben nem szerepeltek azok, akiket késés, hiányzás miatt vontak felelősségre.[40]

A gyakori és sok esetben kellően elő nem készített áthelyezéseket az egyes vállalatok személyzeti osztályai alig tudták nyomon követni, kontrollálni. Ez pedig nemcsak a munkáltató, de a munkavállaló számára is gyakori problémát jelentett. A legtöbb kellemetlenség a munkakönyvek kapcsán érhette az áthelyezetteket. 1949 végétől tették kötelezővé a munkakönyvet, amelybe elvben rögzítettek minden adatot a belépéstől a kilépésig. Ez viszont a gyakorlatban sok esetben nem működött, hiszen az önként távozók egyszerűen a személyzeti osztályon hagyták a munkakönyvüket. Az önkéntes kilépések mellett a személyzeti osztály az áthelyezéseket sem tudta naprakészen dokumentálni, emiatt gyakran indult eljárás az időközben a tröszt más vállalataihoz áthelyezett dolgozókkal szemben is. 1953 februárjában például két Balinkára átirányított munkást akartak megbüntetni hiányzó munkakönyvük miatt. Az érintettek hosszas levelezés után tudták csak elérni, hogy előző munkahelyük személyzetisét arra kötelezzék, hogy munkakönyvüket utánuk küldje Balinkára.[41]

Az adminisztrációs problémák legtöbb esetben a létszám- és szakértelemhiányból, valamint a feladatkörök tisztázatlanságából adódtak. Erről érzékletes képet fest a Várpalotai Szénbányák munkaügyi osztályához 1952 októberében került új osztályvezető, aki az ott eltöltött két hónapról számolt be a tröszt munkaügyi vezetőjének: „Munkaköröm átvétele után rögtön hozzákezdtem, hogy a hiányos nyilvántartást, amely a munkakönyvekkel kapcsolatban fennálltak [sic!], amelynek alapján nem tudtunk egy állandó pontos létszámot megállapítani [...]. Komoly hiányosság volt, hogy hét nyilvántartást vezettünk, de

[39] MNL VeML XXIX.1. 8. doboz.
[40] Belényi 2009, 142.
[41] MNL VeML XXIX.1. 8. doboz.

egyik sem volt tökéletes. [...] A másik hiányosság, ami fennállott a nyilvántartásunknál, hogy a munkakönyvek üzemrészekként voltak felfektetve és általában megtörtént az, hogy egy-egy áthelyezésnél a munkakönyv nem lett áttéve a másik üzemrészhez, így sok esetben nem találtuk egy-egy dolgozónak a munkakönyvét."[42]

A személyzeti osztályon kialakult káoszt a párhuzamosan működtetett hét nyilvántartás érzékelteti a legjobban.

A szakemberhiány a termelőmunkában volt a leginkább érzékelhető. A tröszthöz érkezett vállalatvezetői levelek jól jelzik, milyen lépéseket tettek azok egy-egy jó szakemberért. Ahogy a nagyszámú betanított munkás, úgy egy-egy szakember megszerzése is kiemelt feladattá vált a vállalatvezetők körében. Hivatalos munkaerőigényüket rendszerint bejelentették a trösztnek, informális úton azonban maguk is igyekeztek új szakembereket keresni. 1952 decemberében az Ajkai Szénbányák vállalatvezetője azt jelentette, hogy csingervölgyi állományában nincs olyan építészmérnök, de még technikus sem, aki a bányászkislakás-építés műszaki folyamatát irányítani, felügyelni tudná.[43] Az egész építkezésen mindössze két kőműves dolgozik, egyikük azonban folyamatosan tiltakozik, hogy az építkezést levezesse. Azonban tudomásukra jutott, hogy a csékúti KÖMI[44]-barakktábor építésénél dolgozik egy elítélt építészmérnök, aki megfelelő lenne a feladatra. Egy másik esetben éppen a csékúti vállalatvezető jelezte, hogy Ajkán tudomásuk szerint egy kőművest segédmunkásként alkalmaznak, és mivel náluk szakemberhiány van, kérik az áthelyezését.[45] A tröszt legtöbb esetben, éppen az ilyen egyéni kérelmek tömegessé válásától tartva, visszautasította a kéréseket.

A bánya

Az termelési előirányzatok teljesíthetetlenségéhez a nem megfelelő munkáslétszám mellett a rossz munkakörülmények is hozzájárultak. A bányákban dolgozók munkakörülményei az 1940-es évek végétől nemhogy javultak volna, de sok esetben a folyamatos termelés és a karbantartás hiánya miatt tovább romlottak. Mivel a legtöbb, még a második világháború előtt megnyitott tárnát és a melléjük telepített szállítóeszközöket egykor nem ilyen igénybevételre tervezték, a fejlesztések és karbantartások hiánya miatt gyakoriak lettek a balesetek.

[42] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. Láng János munkaügyi csoportvezető beszámolója. 1952. december 11.
[43] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. 1952. december 22.
[44] A Népgazdasági Tanács 407/21/1951. számú határozata arról rendelkezett, hogy a letartóztatottakat foglalkoztató vállalatok szakmai és elvi felügyelője az 1951. december 1-jétől hivatalba lépő Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) legyen. A KÖMI feladata valójában a rabmunka koordinálása és a tervgazdaságba való beépítése volt. Vezetője Garasin Rudolf, a szovjet Gulag szakértője volt. 1952. március 29-ével a KÖMI-t a belügyminisztérium alá helyezték. A témáról bővebben lásd T. Varga 2001.
[45] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. 1952. december 23.

Emellett a munkások ellátása is akadozott. 1950 nyarától ősz végéig például Várpalota egyetlen népboltjában sem lehetett gumicsizmát és gumibakancsot kapni.[46] Ajkáról pedig azt jelentették, hogy 1953 januárjában negyven vájártanuló azért mulasztott műszakot, mert egy lábbelijük volt csak, amely hamar kilyukadt és így folyamatosan beázott. A vállalat cipésze a sok munka miatt nyolc-tíz napra tudott csak javítást vállalni, ennyi ideig azonban nem volt munkára alkalmas cipőjük a tanulóknak.[47] Az év nyarán a tröszt munkavédelmi megbízottja arról tájékoztatta az igazgatóságot, hogy a várpalotai fatelepen dolgozó nők mezítláb járnak, mivel a bakancsokat többszöri kérésre sem kapták meg.[48]

Az ellátási hiányok és az állandó balesetveszély komoly bizonytalanságot és elégedetlenséget keltett a dolgozók körében. Mindezt csak fokozták az új és a régi munkavállalók között kialakult nézeteltérések. A tröszt vállalatainál ugyanis nemcsak bányászok és segédmunkások, hanem más okokból odairányított személyek is dolgoztak.

A brigádok

Ahhoz, hogy az első ötéves tervben előírt, majd folyamatosan emelt termelési mutatókat teljesíteni lehessen, nagyszámú munkaerőre volt szükség. Ezt egyrészt az önkéntes jelentkezésnek, másrészt a toborzásnak kellett volna biztosítania. A nagyarányú fluktuáció miatt ez azonban önmagában kevésnek bizonyult, emiatt már az 1940-es évek végétől az egyes brigádokban és műszakokban különböző szakértelemmel bíró, de eltérő motivációjú személyek, csoportok dolgoztak. 1952-ben Várpalotán például a régi helyi bányászok mellett Brennbergbányáról érkezett szakemberek, toborzott segédmunkások, KÖMI-sek, vájártanulók,[49] valamint katonák is részt vettek a termelésben.

KÖMI-rabokat a tröszt létrehozása után igényelhettek az egyes vállalatok. Az őrzött rabokat a Kisgyónon épült KÖMI-táborban helyezték el, majd rövid szakmai kiképzés után, a felmerült igények alapján közvetítették ki a bányákhoz. A vállalatvezetők legtöbb esetben elégedettek voltak a munkájukkal, már csak amiatt is, mert közülük önként senki sem távozhatott, azaz esetükben a termelés külső kényszerítő hatásra biztosított volt. Munkaerejükre nagy szükségük volt az egyes vállalatoknak. Ezt bizonyítja, hogy gyakorta akár több száz fős KÖMI-s csoportok kihelyezését is kérték.[50] A rabmunkaerő fontosságát jelzi, hogy több vállalatvezető is arra hivatkozott, hogy nagyszámú

[46] MNL VeML XXIX.2.1. 7. doboz. 1950. október 31.
[47] MNL VeML XXIX.1. 8. doboz. 1953. január 5.
[48] MNL VeML XXIX.1. 1. doboz. 1953. július 10.
[49] 1951-ben Várpalota Pét városrészében átadták a négyszáz férőhelyes, vájártanulók számára készült kollégiumot. Szakmai gyakorlat keretében az ipari tanulók az egyes brigádok mellett dolgoztak a bánya területén.
[50] 1952 novemberében a Várpalotai Szénbányák munkaügyi osztálya 600 föld alatti és 1000 felszíni munkára fogható rab kiutalását kérte. MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.

KÖMI-s nélkül nem tudja teljesíteni a negyedéves terveket.[51] Hozzá kell tenni, hogy a vállalatvezetők, a műszakvezetők tapasztalatai alapján megpróbálták szelektálni közöttük. 1952 decemberében a Balinkai Bánya vállalatvezetője sürgősen száz KÖMI-s rabot kért, hozzátéve, hogy lehetőleg ne fiatalokat, hanem idősebb, családos embereket küldjenek, mert tapasztalataik szerint utóbbiak komolyabb munkaerőt képviselnek. A család nélkülieknek ugyanis egyáltalán nem fűződik érdekük ahhoz, hogy nagyobb teljesítménnyel magasabb bért érjenek el.[52]

A szerződött munkások és a KÖMI-sek mellett katonák és vájártanulók is dolgoztak a bányákban. Ebből kifolyólag számtalan esetben különböző felkészültségű és motivációjú emberek kerültek egy-egy brigádba, sőt a rabok külső civil személyzettel is dolgoztak egyes külszíni munkahelyeken. A Várpalotai Szénbányák imént idézett, 1952. novemberi munkajelentése részletesen tartalmazza, kik dolgoztak abban a hónapban a vállalatnál. Eszerint az állomány novemberben 2519 fő volt, közülük 404 KÖMI-s, 354 vájártanuló, valamint 105 katona. Ebből a létszámból 13 fő önkényesen, míg 18 személy engedéllyel lépett ki.[53]

A meglehetősen heterogén összetételű alkalmazottak között gyakoriak lettek a konfliktusok. Az ellentétek egyik oka lehetett, hogy a toborzott és az önkényes kilépéseik miatt nem túl jó hírű segédmunkások szerződéskötésükkor plusz anyagi juttatásokat kaptak, amit a régiek egy része nem nézett jó szemmel.[54] Ebből adódhattak olyan esetek, amikor a toborzottakat a régi dolgozók akár bántalmazták is.[55]

Kétlakiság

A központi hatalom nem a termelést akadályozó önkényes kilépőket, hanem az úgynevezett kétlakiakat bélyegezte meg, ellenük határozott fellépést kért. A korszak vidéki iparát és gazdaságát vizsgálva valóban az egyik legfontosabb fogalom a kétlakiság, amely azt a hatalmas, többszázezres paraszti réteget jelöli, amelyet az iparosítás érdekében, legtöbb esetben akarata ellenére, a bányákba és a különböző üzemekbe irányítottak. Azaz egyszerre voltak földművesek és lettek ipari munkások. Ez azonban legtöbb esetben teljesíthetetlen feladatokat rótt ezekre az emberekre. Éppen ezért a földdel rendelkező szegényparasz-

[51] A Csékúti Szénbánya vállalatvezetője 200 KÖMI-st és őrszemélyzetet kért, különben nem tudja teljesíteni az első negyedéves tervet. MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.
[52] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.
[53] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. 1952. december 11.
[54] Bár azzal, hogy az állam az 1940-es évek végétől egyedüliként irányította és ellenőrizte a munkaerő-vándorlást, megszűntek a kapunál való önkéntes jelentkezések, egy 1953-ban kelt jelentés mégis megemlít ilyen eseteket. Eszerint az újonnan jelentkezett dolgozók, legyenek azok toborzottak vagy a kapuban felvettek, 400 forint toborzási jutalmat, szállást és havi egyszeri hazaúttérítést kaptak. MNL VeML XXIX.2.1. 7. doboz. 1953. június 1.
[55] MNL VeML XXIX.2.1. 7. doboz. Az 1953. július 9-én kelt munkabeszámoló szerint a Várpalotai Szénbánya üzemi konyhájában a régi munkások bántalmazták a toborzottakat.

tokat nemcsak politikai agitációval, hanem adminisztratív eszközökkel is arra próbálták sarkallni, hogy ajánlják fel földjeiket. 1949-től például kettős adóteher sújtotta a kétlakiakat.[56] Az iparosítás végrehajtásához kiszemelt, kevés saját földdel rendelkező, döntően szegényparasztok tehát már az 1940-es évek végén az állampárt ellenségeivé válhattak. Ezt jól tükrözi Rákosi Mátyás 1951-ben megjelent írása is. „Az ilyen munkás elmarad a proletariátus általános fejlődésétől. Nem jár iskolába, nem hallgatja meg a gyűléseket, nem megy a szemináriumra. Csak arra gondol, hogy minél hamarabb hazamehessen és túrhassa a földjét. Természetesen így maga sem fejlődik és visszahúzza az egész munkásosztály fejlődését."[57]

A cél tehát az volt, hogy földjeiktől megfosszák, és az iparba tereljék őket. A kétlakiakat két szempontból is gyanúsnak találták. Egyrészt feltételezték – és meg kell jegyezni, sok esetben igaz is volt –, hogy nem bírják egyszerre a földművelést, az ingázást és az ipari munkát, ami szinte természetes, hogy teljesítményromlást eredményezett. Másrészt a központi hatalom nem nézte jó szemmel, hogy a szocializmus legerősebb osztályának remélt ipari munkásság magántulajdonnal is rendelkezik.[58]

Haracska Imre, a BEM miniszterhelyettese a Rákosi Mátyás részvételével tartott 1952. áprilisi várpalotai értekezleten pedig arról beszélt, hogy a kétlakiak esetében nem lehet elnézni a műszakmulasztást, hiszen ezzel a népgazdaságnak, míg földjeik művelésével elsősorban maguknak okoznak kárt.[59]

A tröszt személyzeti osztályának hiányos iratai, valamint a munkafegyelmi ügyek között gyakorta találkozni a kétlakiaknak bélyegzett személyek eseteivel, munkafegyelmi ügyeik mellett az általuk felajánlott földek nagyságával is.

Szintén a személyzeti, valamint a bér- és munkaügyi osztály havi jelentéseiből ismerhetjük meg – többször szénmezőkre lebontva – az aktuális munkafegyelmi állapotokat, köztük a kétlakiakhoz kapcsolódó problémákat.

Ahogy országos, úgy helyi szinten is megfigyelhető, hogy a legtöbb kimaradás, igazolatlan távollét a mezőgazdasági munkák idejére esett. A toborzott, majd önkényesen kilépők mellett a környező falvakból bejáró, még földekkel rendelkezők mulasztottak műszakokat. A legtöbb kétlaki, vagy a betakarításnál munkát vállaló az előírásoknak megfelelően előbb szabadságot kért a vállalattól, azonban a vállalatvezetés a termelés veszélyeztetésére hivatkozva gyakorta megtagadta azt. A Csékúti Bánya vállalatvezetője 1953 augusztusában a következőkről tájékoztatta a tröszt igazgatóságát: „Több dolgozó kért szabadságot mezőgazdasági munkák elvégzésére (aratás, cséplés), mivel a szabadság kiadása erősen veszélyezteti a telepítést, az üzemvezetőség megtagadta, mire ők kijelentették, minden körülmények között távol maradnak, nekik fontos az aratás."[60]

56 Varga 2012, 39.
57 Rákosi 1951, 169.
58 Belényi 2009, 113.
59 MNL VeML XXIX.1. 6. doboz. 1952. április 20.
60 MNL VeML XXIX.4. 4. doboz. 1953. augusztus 7.

A vállalat személyükben szintén a termelés akadályozóit látta, emiatt érdekelt lett a földbeszolgáltatások, felajánlások elősegítésében. Ez azonban – még ha önként ajánlotta is fel földjeit egy-egy kétlaki – nem mindig ment könnyen. A szentgáli segédmunkások esete kiváló példa erre. Miután a Herendi Külfejtési Szénbányák két munkatársát műszakmulasztások miatt felelősségre vonták, a vádlottak azzal védekeztek, hogy a helyi téeszcsé felajánlásuk ellenére sem vette a közösbe földjeiket, sőt kötelezte őket azok művelésére.[61] Ezzel tehát két irányból érte politikai nyomás a kényszerből lett kétlaki dolgozókat.

Kétlaki mindennapok

A kétlakiság vádja természetesen azokat érte, akik viszonylag közel, „busznyi" távolságra éltek a bányáktól. Őket a MÁVAUT szállította a munkahelyükre, azonban a korabeli útviszonyok, a kevés és gyakorta meghibásodott jármű, valamint az időjárási viszonyok miatt szinte mindennapossá váltak a késések. Emiatt a kétlakiak, vagy tágabb értelemben a bejárók a munkafegyelmi ügyek gyakori szereplőivé váltak. Kérdés persze, hogy egy-egy vállalatnál milyen arányban alkalmaztak bejárókat. Ismerve az egyes vállalatok adminisztrációs működését, megbízható statisztikákat nehéz találni. Az 1951. évről készült jelentés szerint ebben az esztendőben a dolgozók mintegy 25%-a volt bejáró a tröszt vállalatainál, a következő évben alig 3%-kal több.[62] Azaz a korabeli statisztikák szerint a bejárás miatt minden negyedik ember potenciális későnek, műszakmulasztónak számított.

A MÁVAUT gépparkja nem volt felkészülve a folyamatosan növekvő szállításra, így gépjárművek hiányában a hatvan-hatvanöt településről legideálisabb esetben tizenegy tehergépkocsin szállították a bejárókat.[63] A hajnali indulás és a körjáratok miatt megnövekedett menetidő mellett a dolgozók körében a legnagyobb feszültséget a visszaút okozta. Mivel a falubéliek legtöbb esetben nem egy brigádban dolgoztak, gyakran órákat kellett várniuk az indulásra. Mindez a szabad idejükből, a kétlakiak esetében a földre fordítható időből ment el.

A munkaerő miatt gyakran alakult ki ellentét a vállalatok és a községi tanácsok között. A Csékúti Bányából 1952 nyarán azt jelentették, hogy a mezőgazdasági munkák miatt új munkásokat nem tudtak felvenni, mert a helyi tanácsok az alkalmi munkásokat nem akarják elengedni.[64] Szintén gyakori vita forrása volt, amikor a községi tanácsok éjjeli őrségbe osztották be a bánya dolgozóit. Az Ajkai Szénbányák vállalatvezetője több ilyen eset

61 Krausz István, a Herendi Külfejtési Szénbányák üzemvezetőjének felszólalása az 1952. április 20-án tartott gyűlésen. MNL VeML XXIX.1. 6. doboz. Jegyzőkönyv a Közép-Dunántúli Szénbányászati Tröszt értekezletéről. 13–14.
62 MNL VeML XXIX.1. 1. doboz. 1952. április 17.
63 Számos jelentés foglalkozott a szállítás körül kialakult állapotokkal. A sofőrök felelőssége esetében a leggyakoribb vádak az elalvás, az alkoholfogyasztás és a privát utak voltak.
64 MNL VeML XXIX.4. 4. doboz. 1952. június 13.

után arról tájékoztatta a trösztöt, hogy egyes településeken a munkából hazatérő és másnap szintén dolgozó bányászokat a helyi tanács beosztja éjjeli őrségre.[65]

Az állampárt az 1950-es évek első harmadára felismerte, hogy az idénymunkások túlzott szankcionálása a mezőgazdasági betakarításokat is komolyan veszélyeztetheti, ezért május 15. és augusztus 1. között a bizonyíthatóan a földeken dolgozó személyeket mentesítette a lehetséges szankcionálások alól.

A mezőgazdasági munkák mellett a nagyobb egyházi ünnepeken, elsősorban húsvétkor és pünkösdkor nőtt meg a munkából hiányzók aránya. „A húsvéti ünnepekre a dolgozók közül a vidékiek elmentek haza. Sokan közülük 3-4 napig is távolmaradtak [...]"[66]

Az egyházi ünnepek miatti távolmaradást a tröszt 1952. áprilisi értekezletén szinte mindegyik vállalat politikai megbízottja megemlítette. Ezek szerint a húsvéti nagyhéten százas nagyságrendben hiányozhattak a munkavállalók. A dolgozók jelentős része a kilátásba helyezett büntetések és a központi ideológiai tanítás ellenére továbbra is ragaszkodott a hitéhez, vallási szokásaihoz.

Az orvosok

A betegség a műszakmulasztások és a hosszabb hiányzások természetes indoka lehetett volna, ám a diktatúra éveiben ez is gyanúsnak minősült. A központi hatalom az ilyen esetek mögött is munkafegyelmi okokat látott. Ennek megfelelően igyekeztek a munkahelytől igazolt betegszabadságon távol lévőket is ellenőrizni. A tröszt első évében folyamatosan nőtt a betegszabadságon lévők száma, amit egyértelműen összefüggésbe hoztak a termelésben bekövetkezett visszaeséssel.[67]

A tröszt más vállalatokhoz hasonlóan kontrollálni akarta a betegszabadságon lévő dolgozóit is. Ennek érdekében betegellenőröket alkalmazott, akik a személyzeti osztály vagy a műszakvezetők jelentései alapján látogatást tettek az érintetteknél. Ez azonban a káderhiány, valamint az elégtelen közlekedési viszonyok miatt alig működött. „B. Ferenc, mint beteg, sem orvosi felülvizsgálaton nem jelent meg, sem lakásán nem tartózkodott. A vállalatvezető döntése az volt, hogy felette társadalmi bíróság fog dönteni, azonban ezt elmulasztották. 1952. január hó közepén a betegellenőrzés szünetelt. Az egyik betegellenőr szabadságon volt, a másik betegség miatt hiányzott. A közeli és távoli kb. 80 községből bejáró dolgozók ellenőrzésére a 2 főből álló betegellenőrző csoport nem elegendő."[68]

[65] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. 1952. november 21. Legutóbb Csabrendekről kaptak ilyen híreket, ahonnan a bejárók a napi műszakon kívül három-négy órát utaznak, majd éjjeli őrséget kellett állniuk. Mindez a termelést veszélyezteti.

[66] Surányi Ferenc várpalotai fronti brigádvezető felszólalása az 1952. április 20-án tartott gyűlésen. MNL VeML XXIX.1. 6. doboz. 10.

[67] 1950-ben 5,1%, míg 1951-ben 5,7% volt az évi munkanapokon belül a betegség miatt hiányzók száma. MNL VeML XXIX.1. 1. doboz.

[68] A tröszt igazgatójának jelentése az Állami Ellenőrző Központ felé. MNL VeML XXIX. 1. doboz. 1952. április 17.

Mivel a rajtaütésszerű betegellenőrzés nem működött, legtöbb esetben a munkakerülés mint gyanú alapvető idea maradt.

A hiányzók személyi felelősségével kapcsolatban több esetben a körzeti orvosokat hibáztatták. A vád szerint ezek az orvosok indokolatlanul sok dolgozót írnak ki, amivel maguk is hozzájárulnak a táppénzcsaláshoz és a műszakmulasztáshoz.[69] Ezzel gyakorlatilag az orvosok szakértelmét kérdőjelezték meg, bár hozzá kell tenni, hogy több munkavállaló valóban „álbetegként" érkezett a rendelőbe.

Mivel a munkahelytől való távolmaradás még betegszabadság esetén is gyanúsnak számított, az Egészségügyi Minisztérium többször felhívta a körzeti orvosok figyelmét a táppénz gazdaságilag kártékony szerepére. Ratkó Anna miniszter 1952 áprilisában a munkásságot és a szakmát szólította fel, hogy leplezzék le a táppénzcsaláshoz asszisztáló orvosokat.[70]

Balesetek, műszaki problémák

A fegyelmi ügyek egy másik, sokkal súlyosabb részét a termeléskimaradások és a munkaeszköz-rongálások alkották. A Veszprémi Járásbíróság rendkívül töredékes fondjában egy olyan esettel találkoztunk, amelyben egy várpalotai munkást szabotázzsal vádoltak. M. Györgyöt egy csille szándékos kisiklatásának vádjával állították bíróság elé, ám miután sem a bánya főmérnöke, sem kollégái nem tettek rá terhelő vallomást, a kor koncepciós pereinek koreográfiája szerint életének egy korábbi szakaszából kerítettek egy rendszerellenesnek minősülő cselekményt. A várpalotai munkást végül nem szabotázs, hanem rendszer elleni izgatás miatt két év hat hónap börtönre ítélték.[71] Esete két szempontból is érdekes: egyfelől azért, mert kiderül, hogy gyakorlatilag bármely véletlen folytán bekövetkezett balesetnek, mulasztásnak milyen súlyos következményei lehettek. Másfelől viszont az esetleges bűnpártolás fenyegető vádja ellenére munkatársainak vallomásai kollegialitásról és összetartásról tanúskodnak.

[69] Az 1952. április 20-án megtartott értekezlet több felszólalója is kikelt az orvosokkal szemben, és fokozottabb ellenőrzésükre szólított fel. „Az orvosok liberálisan kezelik a betegeket. A Párt, a Szakszervezet, vállalatvezetőség ellenőrizte a betegeket s bizony találtak több olyan dolgozót, aki betegállományban volt és közben otthon trágyát hordott. Az orvosokat is ellenőrizni kell." MNL VeML XXIX.1. 6. doboz. 9.

[70] Az Egészségügyi Minisztériumban 1952. április 23-án a táppénzekről és az orvosok szerepéről tartott tanácskozáson Ratkó Anna miniszter a következőt hangsúlyozta: „le kell leplezni a hanyag és lelkiismeretlen orvosokat". *Népszava*, 1952. április 24. 1.

[71] MNL VeML XXV.10b. 7. doboz. B.0038/51.

Büntetések

A fentiekben bemutatott jelenségek bármikor munkafegyelmi üggyé válhattak. A termeléstől való elmaradás 1951 óta olyan törvénybe ütköző tevékenység lett, amely ellen a vállalat- és pártvezetésnek fel kellett lépnie. A hétköznapok során állandóvá váló munkaszervezési problémák, adminisztrációs anomáliák miatt szinte folyamatosan fegyelmi ügyeket kellett volna indítani. Emiatt a fegyelmi joggal felruházottak is rendkívül bizonytalanok voltak. 1952 novemberében a tröszt azzal a kérdéssel fordult a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium C/1. Főosztályához, hogy az igazolatlan mulasztókkal szemben rendbírságot vagy fegyelmi büntetést rójanak-e ki.[72] Másrészt arra is választ kértek, hogy amennyiben fegyelmi büntetést kap az illető, de további hiányzásai is lesznek, havonta hányszor járhatnak el vele szemben.

A fegyelmi ügyek kezelésének persze megvolt a szabályozott menete a kisebb és a nagyobb munkafegyelmi kihágást elkövetőkkel szemben.[73] A vállalat pártvezetői és szakszervezeti funkcionáriusa legtöbb esetben először személyes elbeszélgetéssel, azaz a pszichikai nyomásgyakorlás eszközeivel próbáltak hatni a hiányzókra. Ilyen esetekben általában két-három fős ellenőrző brigádok jelentek meg az igazolatlanul hiányzóknál, a táppénzen lévőknél, akik a felvilágosításon túl a lehetséges következményeket is felvázolták. A munkásszállókon a szobabizalmik feladata volt az agitáció és a felvilágosítás.

Amennyiben az esetek ismétlődtek, előbb a pótlékokat, majd a heti és a havi kereset 20-30%-át is megvonták a feltételezett bűnösöktől. Végignézve az egyes vállalatok havi vagy negyedéves munkaügyi jelentéseit, jól látható, milyen fegyelmezési módszereket alkalmaztak. Az egyes vállalatok szinte csak a visszaeső vagy valamilyen súlyosnak minősített esetben indítottak fegyelmi eljárást. Legtöbbször előbb a pénzbüntetés és a kedvezménymegvonás eszközével éltek. Ebben szerepet játszhatott, hogy az egyes fegyelmi ügyek jelentős adminisztrációval jártak, és ahogy azt korábban láttuk, erre szinte sehol sem volt kapacitás. Szintén a kevesebb adminisztrációs terhet jelentő büntetési módok mellett szólt, hogy a hiányzók jelentős része önként lépett ki a vállalattól, esetükben egy fegyelmi ügy elindítása még több utánajárással, levelezéssel járt volna. Éppen emiatt igyekeztek szóbeli feddések mellett a legkönnyebben intézhető büntetési tételeket alkalmazni.

A fegyelmi jogkört ezekben az években egészen a brigádvezetői szintig terjesztették ki. Azonban hamar kiderült, hogy ez működésképtelen, hiszen a brigádvezetőknek saját munkatársaikat, akár falubelijüket kellett volna feljelenteniük. 1952 nyarától több alkalommal ellenőrizték a fegyelmi felelősök munkáját, és arra hívták fel a figyelmüket, hogy lelkiismeretesen foglalkozzanak a mulasztásokkal.[74] A fegyelmi jogkörrel bíró középvezetők a kevés elindított ügy miatt gyanússá váltak. A folyamatos fegyelmi problémákért nemcsak a „tetteseket", hanem a fegyelmi jogkörrel felruházott, ám azt nem gyakorló középkádereket is felelősnek tekintették. Az 1952 áprilisában, Rákosi Mátyás jelenlétében megtartott értekezlet több felszólalója is követelte a középkáderek megnevelését, ellenőrzését, és szükség esetén büntetését.[75] Hiába bővítették azonban brigádvezetői szintig a fegyelmezés jogkörét – ezzel a munkatársak lehetőséget kaptak kollégájuk ellenőrzésére –, mégsem oldódtak meg a problémák.

A korszak szürrealitását jelzi, hogy ezzel párhuzamosan egyúttal arra is figyelmeztették a vállalatvezetőket és a középvezetőket, hogy körültekintően járjanak el, amikor fegyelmi feljelentéseket tesznek, mert a járási ügyészségek nem bírják feldolgozni azokat.[76]

Mivel a fegyelmi ügyek száma ennek ellenére sem csökkent, 1953 márciusától körletvezetői szintig vonták vissza a fegyelmi jogkört.

A társadalmi bíróságok

A munkafegyelmi ügyek egyik legérdekesebb fegyelmezési intézménye az úgynevezett társadalmi bíróság volt. Létrehozását, szovjet mintára, Gerő Ernő javasolta 1950-ben, mert érvelése és a szovjet tapasztalatok alapján komoly visszatartó erőt jelent a munkafegyelem ellen vétőkkel szemben.[77]

Ezt a fegyelmezési módszert akkor alkalmazták, ha a pénzbüntetés és a kedvezménymegvonás nem vezetett eredményre, és az adott személy fegyelmi kihágását a közösségi kohézióra is veszélyesnek ítélték. A fegyelmezés e színpadias formája a Szovjetunióból származott, koreográfiája szinte mindenben megegyezett a népbíróságok működésével.[78] A társadalmi bíróságon a vádlott cselekedetei következtében kárt szenvedett dolgozók maguk ítélkezhettek a bűnös felett. Ennek megfelelően a vállalat, az üzemegység alkalmazottai közül választottak bírókat, esküdteket, védőket és természetesen tanúkat is.

A tárgyalások, amelyeket munkaidőben vagy szabadnapokon rendeztek, nyilvánosak voltak. Sőt, aki nem fért be a terembe, vagy éppen műszakban volt, hangosbemondón követhette az eseményeket. Az ítélet legtöbb esetben pénzbüntetés, elbocsátás vagy az ügy járásbírósághoz való továbbítása volt.

[72] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz.

[73] Az 1952-ben elfogadott kollektív szerződés a következő fegyelmi büntetéseket határozta meg: 1. szóbeli feddés, 2. írásbeli megrovás, 3. pénzbírság, 4. kedvezmények megvonása, 5. áthelyezés, 6. azonnali elbocsátás. A 2–5. pontokban felsorolt büntetések együttesen is kiszabhatók voltak. MNL VeML XXIX.2.1. 16. doboz.

[74] MNL VeML XXIX.1. 7. doboz. 1952. december 3.

[75] MNL VeML XXIX.1. 6. doboz.

[76] 1953 januárjában az Igazságügyi Minisztérium kérte a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumot, hogy az ellenőrzése alá tartozó állami vállalatok vezetőinek figyelmét hívja fel arra, hogy fegyelmi ügyek kapcsán csak indokolt esetben tegyenek feljelentést. MNL VeML XXIX.1. 6. doboz. Gerő 1950, 525. Követendő példának és alapvető forrásnak a *Becsületbíróság* című szovjet filmet hozta fel, megtekintése kötelező volt a társadalmi bíróság tagjai számára.

[77] Gerő 1950.

[78] Molnár 1977, 5.

A fontosabbnak ítélt ügyekről a megye egyetlen hírlapja, valamint az üzemi újságok is beszámoltak. A cikkek nagyrészt országra szóló leleplezésekről, felszámolt bűnszervezetekről szóltak, név szerint említve a fegyelmi vétséget elkövetőket.[79]

Emellett más nyilvános megszégyenítéssel is igyekeztek hatni a fegyelmit elkövetőre és környezetére. Az üzemi újságokban, esetünkben a *Várpalotai Bányász* című lapban állandó rovat működött, az úgynevezett *Szégyentábla,* amelyben nevesítették a fegyelmi vétséget elkövetőket, hogy munkatársai előtt megalázzák és személyét, társaságát kollégái körében vállalhatatlanná tegyék. „M. Sándor az Ármin-aknából januárban eddig 6 műszakot mulasztott [...] a fegyelmezett dolgozók nem fogják sokáig tűrni fegyelmi vétségeit."[80]

A társadalmi bíróságoknak a vádlottak színpadi szerepeltetése miatt elsősorban megszégyenítő és propagandaszerepe volt. A legsúlyosabbnak ítélt esetek, a hiányzók, műszakmulasztók, szabotálók és normacsalók ügyei, egészen a büntetőbíróságig juthattak. Itt pedig, ahogy országosan, úgy a tröszt egyes vállalatainál is, számos dolgozót ítéltek tényleges börtönbüntetésre.[81]

A járásbíróságéval ellentétben a Veszprémi Államügyészség iratai között több, munkafegyelemmel kapcsolatos ügyet is találunk. Egy eset pontosan érzékelteti, hogy a termelési tervek ellen vétők milyen eljárásra és büntetésre számíthattak. A huszonnyolc éves L. Istvánt tervgazdálkodás elleni bűntettel vádolták, mivel 1952 februárjában és márciusában összesen öt műszakot mulasztott.[82] L. reumás lábára hivatkozott, és arra, hogy az orvos panaszai ellenére sem írta ki, ezért a legutóbbi alkalommal már el sem ment hozzá. A Veszprémi Járásbíróság májusban három hónap javító-nevelő munkára és 20%-os fizetéscsökkentésre ítélte. Más esetekben is általában havi négy-öt műszakmulasztás, majd a pénzbüntetés és kedvezménymegvonás hatására újból előforduló ügyek kerültek a bíróságokra. Az ítélet általában egy és hat hónap közötti nevelőmunka volt a tröszt valamelyik vállalatánál, vagy egyes esetekben börtönbüntetés.

Összegzés

Az 1950-es évek első harmadában a magyarországi bányászat képtelen volt megbirkózni az első ötéves tervben meghatározott, majd évről évre emelkedő termelési elvárásokkal. A folyamatosan hangoztatott jelszavak, amelyek a termelés fokozásáról szóltak, természetesen alig hatottak. A mindennapi tapasztalatok, mint a rossz munkakörülmények, a reálbércsökkenés, valamint a diktatúra fegyelmezési szankciói tovább csökkentették a lojalitást.

[79] Az első ilyen beszámoló 1950. július 23-án jelent meg a *Veszprém Megyei Népújság*ban. A Várpalotai Bánya nagyirodájának csarnokában megtartott tárgyalás elnöke Kovács József, 180%-ot teljesítő élmunkás volt. Mind a négy vádlottat táppénzcsalással vádolták, közülük kettő ügyét a Veszprémi Járásbírósághoz továbbították, egy estében elbocsátás, a másik esetében mindössze a táppénz visszafizetése volt az ítélet.

[80] *Várpalotai Bányász,* 1953. január 16. 5.

[81] Belényi 2009, 102.

[82] MNL VeML XXV.151. Bü. 1468/1952. 34. doboz.

A folyamatosan növekvő termelés elfedte azt a tényt, hogy ennek hátteréből teljesen hiányzott a közmegegyezés.[83]

A tröszt egyes vállalatainak hiányos termelési mutatói és gyakori munkafegyelmi problémái mögött meghúzódó okok sokrétűek voltak. Egyrészt ezek a (kis)települések nem tudták kezelni a folyamatosan érkező (cserélődő) népességtömeget, ebből elsősorban lakhatási, közellátási problémák adódtak. Témánk szempontjából azonban sokkal nagyobb jelentősége volt a munkahelyeken mutatkozó hiányosságoknak: az elavult gépparknak, valamint a folyamatosan cserélődő brigádoknak. Mindez olyan feszültségek és konfliktusok generálója lehetett, amire sem a bánya, sem a település vezetése nem volt felkészülve.

A teljesíthetetlen normák, a rossz munka- és életkörülmények magukban hordozták a munkafegyelem lazulását. Az előzőekben csak címszavakban bemutatott fegyelmi esetminták, valamint az erre adott válaszok a következőkről tanúskodnak. Bár kétségkívül számos konfliktus és tettlegességig fajuló vita is jellemezte a bányászok mindennapjait, mégis úgy tűnik, a fontosabb ügyekben a szolidaritás, az igazságérzet legtöbbször egységessé tette e rendkívül heterogén közösséget. Pedig a hatalom épp ez ellen, illetve ezen keresztül próbálta elérni, hogy a fegyelem érdekében az egyéni érdekek (jutalmazás vagy fenyegetettség hatására) fontosabbá váljanak a közösség kohéziójánál. Úgy tűnik, 1952 és 1954 között az esetek többségében ez nem sikerült. A munkafegyelmi problémák száma az ígért és kirótt büntetések hatására sem csökkent. Pozitív változás csak a termelési normák észszerűsítése, valamint a magán- és munkahelyi körülmények együttes hatására történt.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
XXIII.627.a. A Várpalotai Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek
XXV.10.b. A Veszprémi Járásbíróság iratai, polgári peres, peren kívüli és büntetőügyek
XXV.151. A Veszprémi Államügyészség, majd 1953-tól Veszprém Megyei Főügyészség iratai
XXIX.1. Közép-Dunántúli Szénbányászati Tröszt iratai
XXIX.2.1. A Várpalotai Szénbányák iratai, a Tröszt iratai
XXIX.4. Az Ajkai Jókai-bánya iratai

Sajtóforrások

Dunántúli Napló
Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle
Népszava
Szabad Nép
Várpalotai Bányász
Veszprémmegyei Népújság

[83] Pittaway 2003, 76.

Felhasznált irodalom

Alekszandrov, N. G. 1950: *A szocialista munkafegyelem.* Budapest, Szikra.
Belényi Gyula 2009: *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965.* Szeged, Belvedere Meridionale.
Gerő Ernő 1950: A magyar népgazdaság fejlesztésének legközelebbi feladatai. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle,* 1950/1–6. 525.
Gyekiczky Tamás 1985: A munkafegyelem szabályozásának társadalmi feltételei. *Medvetánc,* 1985/23. 263–267.
Gyekiczky Tamás 1989: *A fegyelem csapdájában.* Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
Kő András–Nagy J. Lambert 2002: *Levelek Rákosihoz.* Budapest, Maecenas Kiadó.
Molnár Dániel 1977: *A társadalmi bíróságok működése.* Budapest, Táncsics Kiadó.
Pittaway, Mark 2003: Az állami ellenőrzés társadalmi korlátainak újraértékelése: az ipari dolgozók és a szocialista diktatúra Magyarországon, 1948–1953. In Horváth Sándor–Pethő László–Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia.* Budapest, Napvilág Kiadó. 71–82.
Rákosi Mátyás 1951: *A békéért és a szocializmusért.* Budapest, Szikra.
Szakasits Antal 1948: Többlettermelés és munkafegyelem. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle,* 1948. 37–38.
Szűts István Gergely 2012: „Ott van a munkaerő az orruk előtt, csak nem tudják rendben tartani őket". Munkafegyelmi problémák és fegyelmezési eszközök a Várpalotai Szénbányáknál 1950 és 1953 között. In Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 49–68.
T. Varga György 2001: Adalékok a börtönügy és rabmunkáltatás történetéhez, 1949–1953. *Trezor 2.,* 2001, 159–175.
Varga Zsuzsanna 2012: Mit ér a munkás, ha paraszt (is)? A falusi munkásság és a hatalom a Kádár-korszakban. *Korall,* 2012/49. 37–57.

KISEBBSÉGI LÉTBEN

VÉKÁS JÁNOS

Tito, 1956 és a vajdasági magyarok

Tito és a magyar forradalom

Mi volt Tito álláspontja az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatban? Mi volt ennek az álláspontnak a meghatározója, mi volt a folyamat alakulása során Jugoszlávia érdeke? Csak ezen körülmények tisztázása után kísérelhetünk meg válaszolni a kérdésre: hogyan hatottak e folyamatok a vajdasági magyarság helyzetére és tudatára?

Titónak a magyar '56-tal kapcsolatos álláspontja Jugoszlávia történelmi helyzetének a reális értékeléséből eredt, s ez a reális értékelés tette Tito számára lehetővé, hogy 1945-ben az ország élére kerüljön és harmincöt éven át ott is maradjon.

Tito tudta, hogy Jugoszlávia mint politikai entitás a világpolitikai körülmények által létrehozott közbülső képződmény. Tudta, hogy nem az örökkévalóságnak dolgozik, hogy amit létrehoz, az nem képes magát önerejéből, saját belső logikája szerint fenntartani. Olyan, mint egy jégkristály palota: addig tart, amíg el nem érkezik az enyhülés, esetünkben a hidegháború enyhülésének időszaka. Viszont azt is tudta, hogy ő addig marad történelmi személyiség, amíg ezt a kreációt egyben tudja tartani.

A feladathoz a feltételek nem voltak ideálisak. A 19. században a kialakulóban lévő délszláv nemzetek mindegyikének elitje érezte, hogy a külső erőkkel szemben szükség van a délszláv összefogásra, de az integráció elvei, mértéke és útja tekintetében mindegyiknek más volt az elképzelése.

Amikor a második világháború végén Churchill és Sztálin Európa újrafelosztásáról egyezkedett, Jugoszlávia vonatkozásában csak a fifti-fifti megoldást tartották az egyedül megvalósíthatónak.[1] A Balkánt nem lehetett a tömblogika szerint felosztani, mert a társadalomszerkezeti törésvonalak keresztezték egymást.

A volt Jugoszlávia nyugati része már az európai parlamentáris piacgazdaság peremrészét képviselte, jórészt az osztrák–magyar történelmi hagyományoknak köszönhetően. A keleti rész viszont versenyképtelen volt az ilyen mezőnyben, így a kierőszakoltan gyorsított felhalmozás és iparosítás számára több lehetőséget ígérő etatista-centralista modell tűnt vezetői számára hatékonyabbnak. Az első Jugoszláviában a nagyszerb hegemonizmus

[1] Akkor még Magyarországra is a fele-fele arányt alkalmazták. Lásd Bán 2000, 38–42.

igyekezett az ilyen társadalmi újraelosztást állami erőszak alkalmazásával kikényszeríteni, a második Jugoszláviában pedig – egy rövid időszakban[2] – a kommunista párt.

Mindkét kísérlet végül kudarcba fulladt, de Titót egész életében táplálta a remény, hogy van közbülső út, lehetséges a „demokratikus szocializmus". Ennek szellemében igyekezett a kelet-közép-európai államokban jelentkező reformkommunista törekvések megtámogatásával Jugoszlávia pozícióit is megerősíteni.[3]

Ilyen szempontból különösen Lengyelországot és Magyarországot vélte termékeny talajnak.

Lengyelország egész történelme az oroszokkal és a németekkel szemben is egyaránt kedvezőtlen tapasztalatokból áll. Magyarországon ugyancsak nem kedveztek a körülmények a kommunista hatalomátvételnek. Jellemző, hogy amikor a csehszlovák–magyar lakosságcsere ügyében a magyar diplomácia Jugoszlávia segítségét kérte, arra hivatkozott, hogy Magyarországon a jobboldali „reakció" igen erős, és a lakosságcsere is annak malmára hajtaná a vizet. Erre hivatkozott Rákosi is, amikor 1944. végi jugoszláviai útja során a vajdasági magyarok kitelepítése ellen érvelt.

Jovan Veselinov Žarko, a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának egykori titkára emlékirataiban megírta, Rákosi Mátyás Újvidéken azzal a céllal kereste fel, hogy eszközöljön ki számára egy találkozót Titóval, akitől segítséget akart kérni a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének ügyében. Veselinov szerint Rákosi azt mondta, a csehszlovák kommunisták „megbocsáthatatlan hibát követnek el, és kést döfnek a magyar forradalom hátába".[4] Rákosi a Titóval való titkos találkozón azt is hangoztatta, mekkora kára lenne a Magyar Kommunista Pártnak, ha a magyarokat kitelepítenék Jugoszláviából.[5] Ugyanígy érveltek azok is, persze fordított előjellel, akik a magyarországi németek kitelepítését szorgalmazták, mondván, hogy a németek között nagyon kevés lenne az, aki az országgyűlési választásokon a kommunistákra szavazna. Ezen körülmények következtében – mint ismeretes – Magyarországon a kommunisták csak a szívós szalámitaktika és a választási csalások révén tudták 1948-ban legalizálni az egyeduralmukat.

Tito tehát egészen addig támogatta az 1956. évi magyarországi átalakulást, amíg Nagy Imre meg nem hirdette a többpártrendszer bevezetését. Jugoszlávia esetében a többpártrendszer mellett nem lehetett volna megőrizni az ország egységét, Magyarország esetében pedig a kommunisták lettek volna képtelenek hatalmon maradni a politikai pluralizmus közepette. Mindez destabilizálhatta volna a térséget, így Jugoszlávia helyzetét is.[6]

Felmerül a kérdés: hogyan sikerült Jugoszláviának 1948-ban kiharcolnia a „harmadik útra" való jogát.

[2] A legfelsőbb jugoszláv pártvezetőség üléseinek jegyzőkönyveiből ítélve Tito már az 1950-es évek végétől az ellentétek egyensúlyban tartásával tudta fenntartani Jugoszláviát. Lásd Bilandžić 1999, 382–387.
[3] Lásd Bíró 2002b, 134.
[4] Veselinov 1984, 147–148.
[5] Dedijer 1984, 171.
[6] Bíró 2002a, 144.

Úgy, hogy egyrészt Jugoszlávia társadalmi szerkezetét is jellemezte ez a harmadikutasságot igénylő kettősség. Másrészt Jugoszláviában nem volt benn a szovjet hadsereg. Tito Versecen várta be azt, hogy együtt vonuljanak be Belgrádba, és rögtön induljanak északra, Magyarország felé. Ezzel ellentétben Magyarország társadalmi szerkezete egyértelműen nyugatorientált volt, ugyanakkor a szovjet hadsereg odaláncolta a keleti tömbhöz.

A Tito által megtalált harmadik út, ha nem is örökre, de az ő életének idejére megakadályozta a törést. Magyarországot viszont szétfeszítette a kettősség, amely sokkal bénítóbban hatott rá, mint Jugoszláviára, és nem tudott megállni félúton. 1956-ban eljutott a forradalomig, amelyet minden külső, szenvtelen szemlélő esélytelennek minősített. A jugoszláv diplomácia belső elemzései így fogalmaztak már a fegyveres felkelés első napjaiban is, Tito azonban – mint mondtuk – csak később változtatta meg nyilvánosan az álláspontját.

A határon túli magyarokra gyakorolt hatás

Ezen általános bevezető után tegyük fel a kérdést: hogyan hatottak az 1956-os magyar forradalom eseményei a határon túli magyarokra? Annyiféleképpen, ahányféle volt a helyzetük. Méghozzá mind a rájuk irányuló külső ráhatások, mind a magyar közösségekben zajló belső folyamatok tekintetében. Mielőtt a jugoszláviai helyzetet részletesen ismertetnénk, tegyünk egy rövid összehasonlítást a két szélsőség, Románia és Jugoszlávia példáján.

Romániában

Romániában 1956-ban a külső ráhatás formájában a pártállamnak még az addiginál is durvább repressziója következett. Egyrészt az országban már jelen levő magyarellenes hangulatot használták fel a magyarországi események lehetséges átterjedésének megakadályozására, másrészt éppen a magyarellenesség szításával igyekeztek homogenizálni a románságot, elterelve a figyelmet a súlyos gazdasági nehézségekről. Ezt követően hozzáláttak a magyar kisebbségi intézményrendszer lebontásához.

A jugoszláviai látogatáson tartózkodó Gheorghe Gheorghiu-Dej távollétében a román vezetőség otthon maradt része egyhangúlag elítélte a magyarországi eseményeket. A bukaresti jugoszláv nagykövetség 1956. november 4-én Belgrádnak küldött távirata szerint Emil Bodnăraş tábornok, a Román Munkáspárt Politikai Irodájának egyik legbefolyásosabb tagja a Politbüró ülésén már a katonai és rendőrségi intézkedések kész tervét terjesztette elő. Gheorghiu-Dej hazatérése után ezeket kiegészítették a lakosság életszínvonalát növelő intézkedésekkel. A vezetőség folyamatos készenlétben volt, és az ország bármely részéből érkező legkisebb jelzésre odaküldte a Központi Bizottság egy-egy csapatát. Az első ilyen csapat a Magyar Autonóm Tartományba érkezett, ahol a magyar kisebbség körében már a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusa óta tapasztalható volt a mozgolódás. Az egyetemi hallgatók és értelmiségiek programja hasonló volt ahhoz, amit a budapesti fiatalok meghirdettek, és a Gheorghiu-Dej számlájára elhangzott bírála-

tokban sem volt hiány. A helyzet különösen az 1956. október 16. és 23. közötti időszakban éleződött ki, amikor követelték a különálló magyar tudományos akadémiát, a színház visszaállítását, a *Korunk* című betiltott folyóirat újbóli megjelentetését, a kétnyelvű feliratokat. „Ezekben a napokban tüntetésekre is sor került, követelték a Magyarországgal való egyesülést, eltávolították a román állami jelvényeket és zászlókat, jelszavakat írtak a falakra. A román hatóságok szigorú biztonsági intézkedésekkel válaszoltak, a magyar határon pedig katonai egységeket vontak össze."[7]

Az állam represszív magatartása felerősítette a romániai magyar közösségben a magyarországi folyamatoktól való irreális elvárásokat, elvezetett a magyarság radikalizálódásához. A mozgolódásoknak azonban súlyos vereség lett a végük.

„A securitate (a romániai titkosrendőrség) már 1957 elején bejelentette, hogy sikeresen fölszámolt két illegális államellenes szervezetet 8 román és 6 magyar résztvevővel. Ezt letartóztatások egész sora követte, mely románokra-magyarokra egyaránt kiterjedt. [...] A megtorlás odáig ment, hogy megszüntették az önálló magyar oktatási rendszert, s nevezetesen a kolozsvári Bólyai egyetemet. A forma kedvéért a Bólyai egyetem a román nyelvű Babeş egyetemmel »egyesült«, de mindjárt nyilvánvaló lett, hogy ez csupán látszat, hiszen a magyar nyelvű oktatás mennyisége – színvonaláról nem is beszélve – ettől kezdve folyamatosan csökkent. Az önálló magyar nyelvű középiskolai hálózatot hasonlóan számolták fel. A magyar és román nyelvű iskolák »egyesítése« magyar nyelvű iskolai tagozatokat hozott létre, ami persze megkönnyítette a hatóságok számára a magyar nyelvű oktatás ellenőrzését. A magyar és román nyelvű intézmények egyesítésének elvét a kulturális élet minden területén bevezették, beleértve a kultúrházakat, színházakat és néprajzi csoportokat is."[8]

Kádár viszont 1958-ban magyarországi párt- és kormányküldöttség élén Marosvásárhelyen azt mondta: „Itt laknak magyar származásúak is. A nacionalizmus mélyen él az emberek gondolkodásában. Sokszor nem is tudatosan hat és húz vissza. Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája alárendelt kérdés. Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban és élhet a Román Népköztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is. Hogy ez nem következett be, azt a magyar dolgozók saját állhatatosságuk mellett a Szovjetunió segítségének köszönhetik."[9] Kállai Gyula, a küldöttség tagja pedig kijelentette: „Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, sőt személyesen is tapasztaltuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége a politikai, gazdasági és kulturális élet minden vonatkozásában."[10]

Ugyanakkor Magyarországon Kádár János – például 1956. november 27-én, az MSZMP megyei és budapesti titkárainak értekezletén – úgy fogalmazott, hogy a szovjet csapatok „Hazánkban az ellenforradalmon kívül megakadályozták egy tűzfészek keletkezését is. Nekünk öt szomszédunk van. Valamennyi területén élnek magyar emberek. Az ellenforradalom győzelme esetén egymást követte volna, egyenes vonalként, a követelések és háború is bekövetkezett volna. Mi tudjuk jól, hogy Nyugat-Németországban útnak indítottak 15.000 felfegyverzett fasiszta csendőr- és rendőrtisztből álló csapatot, akiket nyolc éve ruháznak, etetik őket és laktanyázzák, hogy a kellő időpontban bevethessék őket".[11]

[7] Cvetković 2012, 402–403.
[8] Schöpflin 1979, 40.
[9] Kádár 1958, 369–371.
[10] Arday 1990, 197.

Jugoszláviában

A romániai helyzettel ellentétben Jugoszláviában a magyarországi folyamatokra a magyarság jogainak és intézményrendszerének bővítésével, a társadalmi integráció serkentésével reagáltak.

Amikor 1956. május 17-én a Szerbiai Kommunista Szövetség Vajdasági Tartományi Bizottságának Titkársága megvitatta a vajdasági nemzeti kisebbségek helyzetét, Sava Mali szóvá tette az ellentmondást, hogy a Magyarországgal kialakult szívélyes viszony most bonyolultabbá teszi a helyzetet, mert a Tájékoztató Iroda idejében könnyebb volt megszerezni a jugoszláviai magyarok lojalitását: „Mi szidhattuk Rákosit, amikor ő is szidott bennünket, de mit csináljuk most, amikor dicsér?"[12]

Dilemmája ekkor már rég el volt döntve: két nappal korábban, 1956. május 15-én Újvidéken a telek kimérésével, a sarokkő helyének kijelölésével megkezdődött a Forum sajtóház építése. Az épület tervét Zsilnik Pál építészmérnök készítette el. A kivitelező vállalat igazgatójának 1954 elején Steinitz Tibort nevezték ki, de még abban az évben Apró Mátyás váltotta fel, 1955-ben pedig Bora Radovanović-Petko lépett a helyébe. A vállalkozás központi alakja azonban Rehák László, a *Magyar Szó* akkori főszerkesztője volt. Emlékezete szerint a Forum-ház építésére 70 millió dinárt hagytak jóvá a tartományi költségvetés eszközeiből. Az építkezés végül 300 millió dinárba került,[13] de az eszközök folyósítása nem vált kérdésessé.

Hasonló elbírálásban volt része a jövendő Forum-háznak a felszerelés beszerzésében is. A belgrádi *Borbá*val és *Politiká*val, valamint a zágrábi *Vjesnik*kel és a szarajevói *Oslobođenjé*vel az ország öt kiemelt újságnyomdája közé tartozott.[14]

Valójában a vajdasági magyarság iránti hatalompolitikai viszonyulás ideológiai kerete már a tájékoztatóirodás években megfogalmazódott, amikor még szó se volt demokratizálódásról és magyar–jugoszláv közeledésről. Sinkó Ervin fogalmazta meg, amikor 1950 júniusában a Vajdaság Autonóm Tartomány kormányának meghívására vajdasági körútra érkezett. Miután ellátogatott az újvidéki Novkabel dróthuzalgyárba és a nagybecskereki cukorgyárba, majd előadást tartott a topolyai parasztoknak a szabadságról, Újvidéken találkozott a vajdasági fiatal magyar írókkal, és kifejtette, hogy egyrészt a ma-

[11] Magyar–jugoszláv 1995, 300.
[12] Bjelica 2010, 422–423.
[13] Az összeg vásárlóereje ma 9 millió dollárnak felel meg. (1956-ban 1 dollár középárfolyama 300 dinár, az akkori dollár vásárlóereje ma 8,83 dollár.)
[14] Kalapis 1988, 116–117.

gyar irodalmon belül egyedül a jugoszláviai magyar irodalom szabad irodalom, másrészt, hogy a jugoszláviai magyar irodalmat majd csak ezután kell megteremteni. Így beszélt: „Magyarországon a Vörös hadsereg likvidálta a grófok és kapitalisták uralmát. De bármilyen óriási horderejű is ez az esemény, az a hatalom, amely a népet felszabadította, ugyanakkor hódító is volt, olyan értelemben, hogy Magyarország mindmáig megszállott ország, és szolgailag alárendeli saját érdekeit a Szovjetunió érdekeinek [...] S hogy ilyen körülmények között ott nem fejlődik, nem fejlődhetett ki igazi, szocialista irodalom sem, az természetes. [...] A Tájékoztató Iroda béklyóitól felszabadult magyar nép azt kérdi majd tőletek, vajdasági magyar íróktól: ti, akik szabadon élhettetek, alkothattatok, akiknek nem a nagy-orosz politika írta elő, mit és hogyan írhattok, [...] akik annyival kedvezőbb helyzetben voltatok, éltetek-e a szabadsággal, mit alkottatok, mit hoztok most nekünk? Vajon nem volna-e szép, ha akkor ti egy sereg magyar könyvre mutathatnátok, melyek az új szocialista magyar kultúrának törtek utat, könyvekre, művekre, melyek majd példái és mintaképei lehetnek amazoknak odaát."[15]

Folyamatok a vajdasági magyar közösségben

Sinkó tehát elsősorban a vajdasági magyarok önérzetére, különösen a fiatal értelmiségi elit önérzetére igyekezett hatni, meglehetősen nagy és meglehetősen tartós eredménnyel. Ez a hatás az 1956-os forradalom kapcsán tovább erősödött. A vajdasági magyarok körében az összetartozás elsősorban a forradalmárok iránti együttérzés alakját öltötte a magyar közösség legkülönbözőbb rétegeiben.

Kántor Oszkár újvidéki újságíró visszaemlékezésében így fogalmaz: „Péterváradról jövet fölugrottam Thomka Gábor barátomhoz – aki a hídra vezető sugárúton lakott, nála albérlősködtem három hónapig – az egyszobás lakásba. A két vaságyon, egy szekrényen és egy nagy íróasztalon kívül volt egy Kosmaj rádió. Még volt főszerkesztő korában kapta. S ahogy beléptem hozzá, éppen szólt a rádió. A Kossuth rádió. A vacak készülékből hangzavar fogadott, valami fölkiáltások, valami fölszólalások. – Mi ez, mit hallgatsz? – kérdeztem Gabit. – A fene tudja, úgy látszik, valami hangjátékot közvetítenek – válaszolt, és kikapcsolta a recsegő készüléket. Akkor még nem tudtuk, hogy Nagybudapesten kitört a forradalom, a népi munkás értelmiségi fölkelés. Még aznap este betértünk néhányan a Vojvodina Szálló sárga termébe, a Žuta sala vendéglőjébe, ahol Balázs János, a topolyai születésű remek cigányprímás és csapata muzsikált. János, a szép szál muzsikus odasétál hegedűjével hozzánk, aztán Gabi fülébe súgta: – Hallgattam a Szabad Európa Rádiót, már vérfürdő van Pesten. A rádiónál – suttogta könnybe lábadt szemmel. A péterváradi albérletünkben nem egyedül voltunk. Egyetemi hallgatókkal volt tele a ház. A két bácskossuthfalvi Sanyi, a Somogyi és a Szűcs, a Borbély Géza, a Kadvány gyerek. Meg még egy seregbeli orvostanhallgató, az is magyar. Meg később ott húzódott meg egy időre Bencz Mihály, a költő, a rádió lektora. – Fiúk, baj és fölkelés van Pesten-Budán – mondtam a szorgalmasan tanuló egyetemistáknak. Elborult erre a képük, Somogyi Sanyi elővette az asztali citerát, és hazafias dalokat pengetett nekünk. A szomszédból bort hoztunk, és darvadoztunk, könnyünket hullatva."[16]

15 Major 2010, 76.

1956. november 10-én, Budapest szovjet lerohanása után egy héttel Herceg János írta Szirmai Károlynak és feleségének, akiknek Endre fia akkor Budapesten tartózkodott: „Képzelem milyen szörnyű lelkiállapotban vagytok mind a ketten. Engem is letörtek, teljesen összemorzsoltak az odaáti események. Nemcsak munkára nem vagyok való, de már emberekkel való érintkezésre sem. Azt hiszem, ha ma állítják le a harcot és a szörnyű mészárlást, akkor is késő van már, a magyarság legjobbjai elpusztulnak s bármilyen megoldást is találjanak a nagyhatalmak, a leszámolás, a bosszú tovább tart majd s hosszú-hosszú időbe telik, amíg a lelkek megnyugszanak. Mi van a magyar irodalommal és mi lesz vele? Azt hiszem erre a kérdésre sokáig nem kaphatunk választ. A nagyvilág gyászol, sajnálkozik és nem tesz semmit. Bandiért talán mégsem kell nagyon aggódnotok, ilyen időkben az orvosok vannak viszonylag a legjobb helyzetben, ilyenkor a halál közelségében egyedül ők képviselik a humánumot. Persze minden vigasz kevés ezekben a nehéz napokban."

A sajnálat érzése még jobban megerősödött, amikor a forradalom leverése után tovább érkeztek a menekültek Magyarországról Jugoszláviába. Fejtő Ferenc írta 1957. március 14-én Sinkó Ervinnek: „Egy nagy szívességre kérném. Két tehetséges és tisztességes (a kettő együtt ritka madár még Magyarországon is) magyar újságíró rendkívül nehéz körülmények között táborozik jelenleg Jugoszláviában. Itt igyekszünk valamit tenni érdekükben, hogy Franciaországba jöhessenek. De ez egy nehéz és hosszú ügy, addig is tenni kellene valamit érdekükben. Az egyik Kende Péter, a Szabad Nép volt külpolitikai rovatvezetője, Gimes Miklósnak unokabátyja, a másik Molnár Miklós, ugyancsak a Szabad Népnek és az Irodalmi Újságnak volt munkatársa. Kendének már több ideírt levelét megkaptuk, viszont őhozzá nem érkeznek meg leveleink. Nagyon hálás lennék, ha érintkezésbe lépne velük (alább közlöm a címüket) s megtenne értük minden lehetségeset mindenekelőtt hacsak egy mód van rá, hogy ne tartsák őket a táborban, s emberséges körülmények között legyenek, ahol gondolkozhatnak és dolgozhatnak."[17]

Vladimir Popin, az akkori események résztvevője írta, hogy a magyarországi menekültek száma Jugoszláviában 1957 januárjában érte el a maximumát, több mint húszezer főt. Ezek legtöbbje az általa választott országba (Nyugat-Európa, Észak- és Dél-Amerika, Ausztrália) ment tovább, tizenkét százalékuk visszatért Magyarországra.[18] Ez utóbbiak egy csoportjáról szólt Madarász András 1957. június 12-én az Újvidéki Rádióban elhangzott riportja: „Újabb harmincnégy magyar gyermek tért vissza Jugoszláviából szüleihez. Igénytelen szoba. Benne két asztal. Az egyikénél négy férfi és egy nő ül. Szemben velük

16 Kántor 2006.
17 Sinkó 2006, 93–94.
18 Popin 2006, 27–28, 34.

gyermekek, fiúk és lányok. Szrbobránban[19] történt ma délelőtt 9 órakor. Milanko[20] a magyar menekültek ügyeit intéző jugoszláv bizottság képviselője előtt egy névjegyzék. Ebből olvassa a neveket: Bartus József, Német István, Szlikovszki Mária. És így tovább a 34-es sorszámig. Végül pedig mikor már mindegyik kimondta, hogy jelen, egy kérdés hangzik el: jól érzitek magatokat? Igen. A válasz egyhangú. Utána az asztalnál egy ember angolul kezd beszélni. A tolmács szavaiból a teremben lévő fiatalok megtudják, hogy Courvoisier, az ENSZ menekültügyi főbiztos jugoszláviai megbízottjának a helyettese szól hozzájuk. A válasz akárcsak az előbb itt is egyöntetű. Igen, haza akarunk menni. Nem, nem kényszerített bennünket senki. Most Barity,[21] Magyarország jugoszláviai nagykövetségének titkára szólal meg. Röviden köszönti a hazatérő fiúkat, lányokat és amikor azt mondja, hogy néhány órán belül Magyarországon lesznek, a délutáni órákban pedig egyesek már eljutnak a szülői otthonba is, örömzsivaj tölti be a termet. S elindul velük a gépkocsi a magyar–jugoszláv határ felé a horgosi határátjáróhoz. Ott már várták őket és rövid formaságok után kettes sorban áthaladnak a határvonalon. Minden lépés közelebb viszi őket a már hosszú idő óta nem látott szülőkhöz. Szrbobrántól a határig beszélgettünk velük. Hogy miért szöktek el hazulról? A válaszok majdnem szó szerint egyeznek. Ma már maguk sem tudják. Kalandvágyból, vagy mi a csodából? Nehéz pontosan meghatározni. Fontos, hogy hazamegyünk. Igaz, nem panaszkodhatunk az itteni bánásmódra és ellátásra, sőt inkább dicsérhetjük, de ahogy a közmondás is mondja: mindenütt jó, de legjobb otthon. Ezek után talán hozzá sem kell fűznünk, hogy ezek a 14, 18 év közötti gyerekek saját elhatározásukból lépték át másodszor a magyar–jugoszláv határt. Most azonban nem a nagyvilágba indultak, mint néhány hónappal ezelőtt, hanem haza."[22]

Popin szerint „igen kevesen maradtak állandóan Jugoszláviában", és „a jugoszláv hatóságok egyetlen személyt sem kényszerítettek arra, hogy akarata ellenére visszatérjen Magyarországra".[23] Ugyanezt Branko Drašković, a jugoszláv külügyi államtitkárság képviselője már 1956. december 14-i sajtóértekezletén közölte, kijelentve: „Attól a pillanattól kezdve, ahogy megkezdődött a magyar menekültek jugoszláv területre való jövetele, Jugoszlávia az érdekeltek tudomására hozta, hogy a menedék kérdésében ebben az esetben is szigorúan tartja magát a nemzetközi előírásokhoz és az ENSZ alapokmányának rendeleteihez. Így járt el akkor is, amikor tárgyalt a magyar kormánnyal azoknak a menekülteknek a hazatelepítéséről, akik kívánságukat fejezték ki, hogy visszakerüljenek Magyarországra. A jugoszláv kormány ugyanilyen módon járt el azon magyar menekültek esetében is, akik kifejezték kívánságukat, hogy egy harmadik országba akarnak menni. Erről a jugoszláv kormány az illetékes országok belgrádi képviseleteit értesítette. Eszerint csupán csodálkozásomat fejezhetem ki a külföldi sajtó bizonyos kampánya miatt, melyet egyes lapok ezzel kapcsolatban folytattak, és amellyel gyanússá akarták tenni eljárásaink szabályszerűségét". Emlékeztetett a belügyi államtitkárság hivatalos közleményére a magyar menekültek szabad elhatározásával kapcsolatban, és közölte: a Jugoszláviába menekült 859 magyar közül 141 kijelentette, hogy vissza akar térni Magyarországra, 302 pedig, hogy egy harmadik országba akar menni. 416-an viszont Jugoszláviában akarnak maradni. „Ezek a menekültek Jugoszláviában maradnak mindaddig, ameddig akarnak" – hangsúlyozta Drašković.[24]

[19] Szenttamás.
[20] Milan Milanko.
[21] Barity Miklós.
[22] Vékás 2012, 222.
[23] Popin 2006, 27–28, 34.

A levéltári forrásokból azonban azt is tudjuk, hogy Milan Milanko, a magyarországi menekültek ügyével foglalkozó magyar–jugoszláv vegyes bizottság tagja 1956. december 8-án átadta a belgrádi magyar nagykövetségnek a Jugoszláviában maradt magyar menekültek 276 nevet tartalmazó listáját, azt ígérve, hogy „amennyiben a hazatérni nem kívánó személyek között a magyar hatóság egyeseket közönséges bűncselekmények bűntette miatt kikér, úgy annak ők eleget tesznek". Miután Kuti Jenő, a belgrádi magyar nagykövetség ideiglenes ügyvivője a listát 1956. december 12-én megküldte a központnak, Kalmár György külügyminisztériumi osztályvezető azt már másnap eljuttatta dr. Szénási Géza legfőbb államügyésznek.[25]

Kádár János már 1956. november 29-én azzal a kéréssel fordult Titóhoz, hogy a jugoszláv kormány hagyjon jóvá Magyarországnak „25 millió dollár értékű hosszú távú kölcsönt, mégpedig oly módon, hogy ebből a keretösszegből 5 millió dollárt szabad devizában bocsásson a rendelkezésünkre",[26] amit Tito 1956. december 26-án jóvá is hagyott.[27]

Amikor 1956. november 7-én Óbecsén eltemették Milovanov Milenkót, azt a szerb diplomatát, akit a szovjetek lelőttek Budapesten, a jugoszláv Külügyi Államtitkárság a család kérésére hivatkozva lebeszélte a magyar követséget a szertartáson való megjelenésről. Kuti Jenő belgrádi ideiglenes követségi ügyvivő azonban feljegyzésében azt feltételezte, hogy „mivel Óbecse magyarlakta falu, biztonságunkat féltették, vagy esetleg egy politikailag egészségtelen és számunkra nem kívánatos szimpátia megnyilvánulástól tartottak".[28]

Az 1956-os magyarországi események kapcsán azonban a Vajdaságban nem került sor tüntetésre vagy másfajta tiltakozó megmozdulásra. Kétségtelen viszont, hogy a magyarországi események hatására a hatóság jobban odafigyelt a magyarság nemzeti megnyilvánulásaira, mint ahogy azt Szerencsés József 1956. november 24-én az Újvidéki Rádióban elhangzott riportjának hangulata is jelzi: „Bánát egyik eldugott falvának fiataljai vannak a község legnagyobb termében. Évi közgyűlésre jöttek össze [...] A közgyűlés még nem kezdődött meg. És én ekkor, ezekben a közgyűlés előtti percekben, Jazovó[29] legnagyobb termében, ahol a fiatalok már összegyűltek, félek a mai évi számadástól. Miért? A színpad felett piros-fehér-zöld szalagok díszítik a munkaelnökség helyét. A színpadon a zenekar, hegedűsök, prímások és tercesek, a nagybőgős meg a kisbőgős... Táncmulatság

[24] Vékás 2012, 171.
[25] Vékás 2012, 170.
[26] Magyar–jugoszláv 1995, 303–304.
[27] Magyar–jugoszláv 1997, 85–87.
[28] Szesztay 2003, 48.
[29] Hódegyháza.

lesz az évi közgyűlés után – mondom magamban [...] Soviniszta manifesztációk? Miért? Szinte hihetetlennek tűnik ez itt Bánátban, 1956-ban?! Vagy pedig az ifjúsági szervezet évi közgyűlésének komolytalan felfogása? Bánát ifjúsága? Ez az az ifjúság, amely gyermekkorában átélte a német megszállás nehéz napjait? Az ifjúsági szervezet elnöke áll a díszemelvényen. Csendre inti a zsúfolt terem közönségét. Cigarettát tart a kezében és megnyitja a közgyűlést [...] Őszintén mondom valami félelem fog el. Milyen lesz a beszámoló ezen az évi számadáson? Lesz-e foganatja a piros-fehér-zöld dekorációnak, amelyről azt állítják, hogy egy lakodalomból maradt a teremben? [...] Az elmúlt tíz-tizenkét esztendőt látom és érzem elsuhanni felettünk. S alig hogy megkezdődött a titkári beszámoló, minden ilyen és hasonló feltevés összeomlott, mint a kártyavár [...] A jázovói ifjúság a haladás ügye mellett áll [...] Egy lány a közgyűlés utáni vitában azt mondotta, hogy az ifjúsági szervezetnek nincs szüksége folklórra, stilizált népviseletre és táncokra, mert ez csak válaszfalként szerepelhet a más nemzetiségű ifjúsággal szemben. Szocialista jövő és szocialista kultúra, ezt szögezte le a beszámoló és ezt érezhettük a beszámolót követő vitából is [...] és akkor teljesen mindegy, milyen színű díszítések lesznek a teremben, ahol a jövőről határoznak."[30]

Az ilyen magatartás elvi alapvetését Ádám Tibor fogalmazta meg az Újvidéki Rádió 1957. február 10-i *Rádiópostá*jában: „Egy vukovári hallgatónk javasolja, hogy indítsanak a jugoszláviai magyarok körében gyűjtő-akciót a magyarországi menekültek javára. Kedves hallgatónk, habár javaslata a legjobb akaratból fakad, mégsem elfogadható. Hazánkban a magyarországi menekültek száma már jóval meghaladja a tízezret és ellátásuk már eddig is többszáz millió dinárba került. Ennek ellenére, a nemzetközi megállapodásokhoz híven, és elsősorban az emberiesség kötelességét teljesítve, hazánk elszállásolja és mindazzal ellátja a menekülteket, amire szükségük van. A terhet egész közösségünk vállalta magára és viseli is. Ez így van rendjén. Nincs olyan kérdés, olyan probléma, amely hazánk népei közül csak egynek lenne problémája. Ami a jugoszláviai magyarok ügye, ügye Jugoszlávia többi népeinek is. Így a magyarországi menekültek kérdése is, akik nálunk semmiben sem szenvednek hiányt."[31]

1956 tükre a vajdasági magyar tájékoztatási eszközökben

Az érdeklődők számára a vajdasági magyar tájékoztatási eszközökben az 1956-os forradalommal kapcsolatos nézetek meglehetősen széles választéka állt rendelkezésre.

Az Újvidéki Rádió gyászos, 1956. november 4-ei *Vidámműsor*ában Bogdánfi Sándor még azon gúnyolódott, hogy „Egy kecskeméti polgár tegnap új pártot alapított, mire a felesége szintén új párt szervezéséhez fogott hozzá, tizenötéves fiuk viszont kijelentette,

[30] Vékás 2012, 160.
[31] Vékás 2012, 193.

hogy inkább a nagynénjük pártjához csatlakozik, mert a nagynéni pártja 1732 pontban foglalta össze követeléseit és ezek között az iskolakerülés engedélyezése is szerepel".[32]

1956. december 3-án elhangzott Debreczeni József riportja a Jugoszláviában vendégszereplő Svéd Sándor budapesti operaénekesről: „A hangverseny délelőttjén érkezett Pesten élő rokonától a távirat, mely közli, hogy Pasaréti-úti otthonát, ahol egy ragyogó pálya emlékeit gyűjtötte össze, a fegyveres összetűzések napjaiban lerombolták és kifosztották, hűséges házvezetőnőjét pedig megölték [...] »Azért ölték meg szegényt, mert hűséges volt. Ha csatlakozik a fosztogatókhoz, ma is élhetne.« A sugárzóan intelligens művészarc elsötétül és – nem bánom – egy könnycseppet látok az erős villanyfényben."[33]

Szalai István az Újvidéki Rádió évzáró esti híradójában így összegezte az 1956. év magyarországi eseményeit: „Az egyiptomi agresszió kirobbanásával egyidőben zajlott a magyarországi dráma is, melynek visszhangja nem maradhatott elfojtva a nemzeti határok közé, ki kellett törnie a nemzetközi életbe. A Rákosi–Gerő klikk antiszocialista rendszerével kiváltott népharag vérontást idézett elő. Szocialista demokrácia, nemzeti függetlenség, a szocialista államok egyenrangú együttműködése, ezek voltak az ébredő nemzeti és szocialista öntudat követelései. Akadtak persze a zavarosban halászni akarók, nemszocialista elemek is. Volt fehérterror is. Mindez azonban egy pillanatra sem lehet jellemző a magyar eseményekre. Hiszen a munkások önkezdeményezés-szerűen kezdték alakítani a munkástanácsokat, a tömeg maga választotta meg vezetőjét, akiben hitt. Később azonban valahol, vagy valakinek a részéről hiba csúszott a számításba. Jelenleg az a helyzet, hogy a kormány és a nép között nincs meg a kellő kapcsolat. Ennek részben az a körülmény az oka, amely mellett a Kádár-kormány uralomra jutott."[34]

Derűlátóbb hangvételű volt Beder István 1956. december 9-ei jegyzete: „Ebben a forradalomban a történelem új utat keresett a demokratikus szocializmus felé. A korszellem a tömegek akaratában tükröződik, s aki ezt tagadja, a haladás eszméje ellen vét. Az ország megbénult gazdasági élettel, az idegen páncélkocsik dübörgésében vészeli át ezeket a napokat, de az emberekben tovább él a vágy: elindulni végre az új úton a munkásigazgatás, az össznépi önkormányzat és a függetlenség útján! A magyar szocialista munkáspárt háromnapos késéssel közzétett határozatában elavult szemléletek alapján elemzi az októberi eseményeket. [...] De a népet már nem lehet félrevezetni, csak felbőszíteni. Budapest kijárta a forradalom magasiskoláját. A főváros lakossága mihelyt megsejti a gonoszságot, az utcára vonul és tiltakozik. Nincs visszaút a bürokratikus világba!"[35]

Herceg János, aki 1956. november 10-én Szirmai Károlyhoz írt levelében még a végpusztulást látta, alig egy hónappal később, 1956. december 18-án az Újvidéki Rádió *Hangos híradó*jában így nyilatkozott: „Százötvenezer magyar hagyta el pár hét alatt a hazáját. [...] A menekülők között a rádió-állomások híradásai szerint vannak mindenféle rendű- és rangú emberek. De biztató és imponáló tény, hogy a százötvenezer menekült között

[32] Vékás 2012, 155.
[33] Vékás 2012, 164.
[34] Vékás 2012, 179.
[35] Vékás 2012, 166–167.

eddig még egyetlen jelentősebb magyar író nevét sem említették. Pedig az októberi magyar forradalomnak – az ifjúságon kívül – éppen az írók voltak az előkészítői és közvetlen megindítói. Biztos tehát, hogy az írók nem azért maradtak hazájukban, mert egyetértenek a kormány politikájával, mert hívei a mai rendszernek. Bizonyos, hogy a Magyar Írók Szövetsége nem ezért küzdött, amikor az elmúlt hónapokban mind bátrabban mutatott rá a magyarországi sztálini rendszer hibáira és embertelen eljárásaira. A magyar írók mégis otthon maradtak, nemcsak azért, mert a kezdeményezés vállalása után a következményeket vállalni erkölcsi és emberi kötelességük, de kétségtelenül azért is, mert úgy érzik, a maradás, a helytállás még így némán, hallgatásba burkolózva is az országhoz és a néphez való ragaszkodást jelenti. Magyarországon a hírek szerint lassan megindul a munka, és a mindennapi élet is kezdetét veszi a romok fölött [...] Konszolidációról akkor lehet szó Magyarországon, ha majd megszólalnak az írók, akik nem követték a menekülőket, de hazájukban maradva, az ország dolgozó népével együtt vállalják nemzetük és hazájuk sorsát. Őket illeti meg a világ figyelme, érdeklődése és megbecsülése."[36]

Összegzés

Ha Herceg János imént idézett rádiós megnyilatkozását összevetjük a Szirmai Károlynak írt levél korábban közölt részletével, látjuk az ezernyi dilemmát, amellyel küzd, és látjuk azt a két optikát is, amelyen keresztül a dolgokat szemléli: a globális történelmi folyamatok, a felülnézet optikáját és az egyén szerepét.

Herceget nem a nagy történelmi kérdések foglalkoztatják a legjobban, hanem a saját értelmiségi, írói sorsa, feladata: mit tehet ő, a kisebbségi író a maga eszközeivel a fontosnak tartott ügyért? A levélben írja: „a magyarság legjobbjai elpusztulnak s bármilyen megoldást is találjanak a nagyhatalmak, a leszámolás, a bosszú tovább tart majd s hosszú-hosszú időbe telik, amíg a lelkek megnyugszanak. Mi van a magyar irodalommal és mi lesz vele? Azt hiszem erre a kérdésre sokáig nem kaphatunk választ". A rádióban pedig már válaszol is: „biztató és imponáló tény, hogy a százötvenezer menekült között eddig még egyetlen jelentősebb magyar író nevét sem említették. Pedig az októberi magyar forradalomnak – az ifjúságon kívül – éppen az írók voltak az előkészítői és közvetlen megindítói. [...] Őket illeti meg a világ figyelme, érdeklődése és megbecsülése", mert „konszolidációról akkor lehet szó Magyarországon, ha majd megszólalnak az írók". Lényegében a maga feladatát fogalmazza meg ezzel, mondván: „a maradás, a helytállás még így némán, hallgatásba burkolózva is az országhoz és a néphez való ragaszkodást jelenti".

Az egyéni példamutatás az, amellyel mérhetjük az '56-os magyar forradalmárok teljesítményét és a ma emberével szembeni elvárásainkat is, különösen az olyan összetett helyzetekben, mint a kisebbségi lét.

36 Vékás 2012, 173–174.

Másrészt felülnézetből annyi látszik, hogy Tito mindig megtalálta a kompromisszumot a fennmaradásért, ami végül pusztításba torkollott. Az eredmény: még egy emberöltő sem múlt el, és már alig emlékeznek Jugoszlávia történetére.

A magyar társadalom viszont reménytelen küzdelembe fogott, megerősödve került ki belőle, és ezzel megerősítette a nemzetrészek összetartozását is: megnőtt az egyetemes magyarság tekintélye a világban, s ebből már a határon túli magyarságnak is jólesett részesednie; a Kádár-féle Bach-korszak után a demokratizálódás időszaka kezdődött el, amelyben valamelyest lehetőség nyílt a magyarországi magyarság önbecsülésének a helyreállítására is.

Eközben pedig, és részben ennek folyományaként, alig tíz-egynéhány évvel a második világháború befejezése után, az azt követő magyarirtással megbénított vajdasági magyarságra fejlődésének legtermékenyebb másfél évtizede várt.

Felhasznált irodalom

Arday Lajos 1990: Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása. In *Sztálinizmus és desztálinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert? Politikai tanulmányok.* Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Bán D. András 2000: A „százalékegyezmény" – Európa megmentése vagy Kelet-Európa „elárulása"? *Európai Utas,* 2000/1. 38–42.

Bilandžić, Dušan 1999: *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb, Golden marketing.

Bíró László 2002a: Jugoszlávia és Nagy Imre menedékjogának kérdése. *Klió,* 2002/1.

Bíró László 2002b: Leonyid Gibijanszkij: Szovjet–jugoszláv kapcsolatok és az 1956-os magyar forradalom. *Klió,* 2002/3.

Bjelica, Slobodan 2010: Međunacionalni odnosi u Vojvodini pedesetih godina dvadesetog veka i politika Komunističke partije. *Istraživanja* (Novi Sad), 2010/21. 417–426.

Cvetković, Vladimir Lj. 2012: *Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953–1958. godine.* Doktorska disertacija. Beograd, Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet.

Dedijer, Vladimir 1984: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita 3.* Beograd, Rad.

Kádár János 1958: Pohárköszöntő a magyar párt- és kormányküldöttség tiszteletére Marosvásárhelyen rendezett díszebéden, 1958. febr. 25. In Kádár János: *Szilárd népi hatalom: független Magyarország.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Kalapis Zoltán 1988: A *Magyar Szó* évei, évtizedei. In *A Magyar Szó 1989. évi Naptára.* Újvidék.

Kántor Oszkár 2006: 1956. Pétervárad, Újvidék és... *Hét Nap,* 2006. november 1.

Magyar–jugoszláv 1995: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. Dokumentumok.* Budapest, MTA Jelenkorkutató Bizottság.

Magyar–jugoszláv 1997: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956–1959. Dokumentumok.* Budapest, MTA Jelenkorkutató Bizottság.

Major Nándor 2010: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd,* 2010/11. 76–85.

Popin, Vladimir 2006: *1956. A belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Schöpflin György 1979: A magyarok helyzete Romániában. *Magyar Füzetek,* 1979/5.

Sinkó Ervin 1950: A *Híd* áprilisi számáról. Sinkó Ervin beszélgetése Vajdaság fiatal íróival. *Ifjúság Szava,* 1950. június 24.

Sinkó Ervin 2006: *Sinkó Ervin levelezése II. 1945–1967.* Budapest, Argumentum Kiadó.

Szesztay Ádám 2003: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében, 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára.* Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet.

Vékás János 2012: *Magyarok a Vajdaságban 1955–1959. Kronológia.* Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Veselinov, Jovan Žarko 1984: *Az autonóm Vajdaság születése.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

OLÁH SÁNDOR

1956-ra alapozott vádkonstrukció Erdélyben, 1961-ben

Eljárások, eszközök és emberek egy tendenciózus politikai vádemelésben

Jelen írásban a kommunista hatalomgyakorlás egy – alább érvelünk amellett, hogy általánosnak mondható – esetében vizsgáljuk a politikai okokból tendenciózuson lefolytatott nyomozati és büntetőeljárásban alkalmazott eszközöket, értelmezési szempontokat. Az 1961. november végén kezdődő – a vádlott, majd elítélt homoródalmási cipészmester hét év börtönbüntetésével befejeződő – büntetőeljárásban kiemelt vád az elítélt 1956-os magatartása volt. Azt állítjuk, és bizonyítékokat sorakoztatunk fel álláspontunk mellett, hogy az ítélethez vezető büntetőjogi eljárásban a vádlott 1956-os magatartásának bizonyítékait az állambiztonsági vizsgálótiszt szándéka hozta létre. Forrásaink a csizmadia megfigyelésének, ellenőrzésének idején (1960. május–1961. november) és a lefolytatott nyomozás folyamán keletkeztek.

Az elemzett forráscsoport

Vizsgálatunk fő forrásai az erőszakszervezetek intézményeiben (az állambiztonsági szolgálat kihallgató szobáiban, a fogdában), illetve ezek ösztönzésére készült dokumentumok. Forráskészletünkben informátorok feljelentései, zárkaügynöki jelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, nyomozati jelentések vannak.[1] Forrásaink tartalmi elemeit, az informátorok jelentéseit, a kihallgatási jegyzőkönyvek tartalmát nem fogadhattuk el kritika nélkül. Forrásaink hitelességének, szavahihetőségének, forrásértékének megállapításához figyelembe kellett vennünk keletkezésük körülményeit. A keletkezés körülményeinek és indítékainak sajátosságai között említhető az önkéntesség hiánya, illetve hogy fizikai, pszichikai kényszerek nyomása alatt, külső elvárásoknak eleget téve készültek az iratok. A forrásokból kiválasztottuk – keletkezésük időrendjében – az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó szövegelemeket: szókapcsolatokat, mondatokat,

[1] Az írásunkban felhasznált levéltári forrásokat az Unitárius Egyház keretében működő Egyházi Átvilágítási Folyamatot Koordináló Bizottság kérte ki az Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS) levéltárából, és juttatta el Bencze Gyula családjához. Az iratokat Bencze Gyula családtagjai – özvegye és két gyermeke – bocsátották rendelkezésünkre. Ez alkalommal is megköszönjük, és megkövetjük őket a beszélgetéseink alatt felelevenített felkavaró emlékek okozta fájdalmakért. A továbbiakban idézett szövegrészeket a ACNSAS fondjaiban Bencze Gyuláról készült iratanyagból merítettük. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității Dosar I. 262107, Vol. 1–3.

bekezdéseket. A szövegadatokból, a szöveg szerkezetéből, az 1956-ra utaló elemek együttes előfordulásából, bizonyos fogalmak tendenciaszerű „együtt járásaiból" és azok visszatérő használatából a büntetőeljárás koncepciójára nézve olyan következményeket, szándékokat is kiolvashattunk, látens tartalmakat és jelentéstöbbleteket azonosíthattunk, amelyeket a szövegekben nem fogalmaztak meg. A szövegadatok tendenciaszerű együttes előfordulásai az eljárási koncepcióra engednek következtetni, amelyek használhatók a forrásérték megállapításakor. Alapvető, válaszra váró kérdésünk, hogy ezek az iratok mire nézve források? A bennük megjelenő társadalmi ágensek magatartás- és gondolkodásmódjára, vagy az uralmi viszonyok működtetésére? A tartalmi és formai sajátosságok mellett a források külső, fizikai jegyeire – például az írásképekre – is figyeltünk.

A politikai kontextus a Román Népköztársaságban az ötvenes–hatvanas évek fordulóján

Az 1956-os magyar forradalom gyökeres fordulatot idézett elő a román kommunista rendszer történetében: sokkolta a román kommunista vezetőket – a korábbi évek frakcióharcaiból győzelmesen kikerült, hatalmon lévő elit a legnehezebb időszakát élte. Nemcsak a csúcsvezetést, de a párthierarchia alsóbb szintjeinek kádereit is váratlanul érte a forradalom kitörése. Egy naplóíró földműves a forradalom székelyföldi visszhangjáról feljegyezte:

> Az október végén kezdődött magyarországi felkelés híre, mint becsapódó gránát érte a vörös pártkönyves tagságot és a körülöttük hajlongó salakot. Lélegzetvisszafojtva lesték a rádió minden zörrenését [...] A magyarországi megmozdulás rendkívüli izgalmat váltott ki a nép körében. Szilárd volt a meggyőződés, hogy a Budapesten elindult lavina fejleményeként a leigázott európai államokban összeomlik a vörös pokol. Éppen mint az 1940 évi bécsi döntés idején, ezekben a napokban is szünetelt minden munka. Türelmetlenül vártuk az újabb és újabb híradásokat, s az elszenvedett gyötrések néma tűréséből, bár figyelve és fojtott hangon, már feltört a számadásra készülődés hangja: – Na, tolvajok, most imádkozzatok![2]

A kommunista elitnek a magyar forradalomból leszűrt egyik fontos következtetése az volt, hogy a szomszéd országban azért volt lehetséges a szembeszállás a rendszerrel, mert nem ültették át a gyakorlatba következetesen a sztálini politikát.[3] A román kommunista vezetés (belső harcok kíséretében) ellenállt a moszkvai új hullámnak, a kommunista és munkáspártok az 1957. novemberi moszkvai kongresszusa után újra elővették az ötvenes évek elején a társadalmi elnyomásban alkalmazott eszközöket: a kommunista elit ekkor elég erősnek gondolta magát, hogy új ostromot indítson a társadalom ellen.[4]

[2] Máthé 2008, 148–149.
[3] Tănase 1998, 123.
[4] Tănase 1998, 143

Társadalomátalakító projektjének megvalósításához a belpolitikában, a társadalom–hatalom viszonyában 1956 után a következő főbb változások következtek be: új iparosítási program, az 1949-ben elkezdett kollektivizálás folytatása erőszakos eszközökkel, ideológiai terror (revizionizmus elleni harc), reformellenesség, szigorú társadalmi kontroll, sajtókampányok, cenzúra, letartóztatások, rendőri elnyomás és terror. A magyar forradalom után a hatalmi taktika része volt a részleges gazdasági engedmények gyakorlata (például a kvótarendszer részleges eltörlése a mezőgazdasági terménybeszolgáltatásban, kulákmentesítések 1956 végén és 1957 elején), az életszínvonal szerény emelkedését eredményező intézkedések. Ezeket a változásokat a fennebb említett naplóíró földműves (és nagy valószínűséggel a társadalmi közeg, amelyben élt) így értelmezte: „1956. december 30: A magyarországi robbanás hangjától a bukaresti zsarnokok is megijedtek. Kínos töprengések közben kényszerültek az évek óta ömlő ingyen javak egy részéről lemondani. Megszüntették a búza, árpa, zab, kukorica, pityóka, széna, tej kényszer beszolgáltatását."[5]

A forradalom következményeként a Román Népköztársaságban belpolitikai síkon megváltozott a többség–kisebbség viszonyrendszer.[6] A román kommunista vezetés 1956 után „Erdély magyar népességének körében a magyar forradalom hatására keletkezett feszültségeket arra használta fel, hogy határozottan elhallgattassa politikai ellenfeleit és a szocializmussal szemben leginkább ellenálló társadalmi csoportokat: a parasztokat és a városi kispolgárságot."[7] A 77,3%-ban magyarok lakta Magyar Autonóm Tartományban 1956. október 28. és 1961. december 31. között 1089 személy ellen indítottak bűnvádi vizsgálatot, 781 személyt állítottak bíróság elé, 380 személy esetében tételesen szerepelt az 1956-os forradalomhoz való támogató, pozitív viszonyulás mint a fennálló társadalmi rend elleni cselekedet.[8] A büntetőpereket a katonai ügyészségek terjesztették a katonai törvényszékek elé, de az ellenőrzéseket, letartóztatásokat, kivizsgálásokat és vád alá helyezéseket az állambiztonsági szerv, a Securitate végezte.[9] A kommunista vezetés a társadalom uralásában a retorzió kiterjesztésének törvényes kereteket is biztosított. Az 1958. július 27-én közzétett 318 sz. rendelettel lényegesen módosították a Büntetőtörvénykönyvet és a perrendtartást, jogi keretet nyújtva a rendkívül súlyos politikai ítéletekhez. Rendszerellenes tevékenységnek, azaz bűncselekménynek minősült a nyugati rádióadók híreinek terjesztése, a szocialista tábor országainak és – különösen a Szovjetunió – vezetőinek becsmérlése, a hazai népi demokratikus rendszer megvalósításainak rágalmazása, a nyugati társadalmak dicsérete, a kommunista sajtó hitelességének megkérdőjelezése. Az 1956-os magyar forradalom dicsőítése, a forradalmi események hazai kiterjedésének várása, a Szovjetunió beavatkozásának elítélése, egy kelet–nyugat háború várása, a nyugatiak győzelmének óhaja, a kommunista rendszerek összeomlására tett jóslás szintén büntethető

[5] Lásd az *Előre* 1956. december 30-i és 31-ei számait.
[6] Bottoni 2006, 49.
[7] Bottoni 2014, 143.
[8] Pál-Antal 2013, 342.
[9] Pál-Antal 2013, 342.

volt.[10] A vádak „törvénycikk szerinti besorolása, kevés kivételtől eltekintve, a társadalmi rend elleni tevékenység volt (uneltire împotriva ordinii sociale). A letartóztatottak elleni vádat különböző módszerekkel megszerzett adatokkal (besúgó cellatársak, megfélemlített tanúk vagy éppen a sok nyomásnak ellenállni nem tudó vád alá helyezettől kicsikart beismerő vallomással) addig dokumentálták, amíg abból rendszerellenes bűncselekmény nem lett".[11]

Az erdélyi memoárirodalom alapján a politikai perek vádemeléseinek eljárásaiban Stefano Bottoni és László Márton a következő alaphelyzeteket különítették el:[12]

a) a Securitate vizsgálatvezető tisztjei el nem követett cselekményekkel vádoltak gyanúsítottakat;
b) a cselekedetek tendenciózus felnagyítása, a valóságosnál veszélyesebbnek állítása;
c) az egyéni szétszórt esetek, cselekedetek összekapcsolása, rendszerellenes csoportokká, hálózatokká nyilvánítása;
d) büntethető tevékenységek provokálása beszervezett ügynökök felhasználásával;
e) „ellenséges" hálózatok kiépítése beszervezett személyek felhasználásával.

A büntetőpereket vizsgáló Pál-Antal Sándor kutatásaiból azt a következtetést szűrte le, hogy az ügyészség részéről felsorakoztatott vádak, kevés kivétellel, módosítás nélkül váltak az ítéletek megokolásaivá.

Esetünkben a vádemeléskor a vádlottnak az öt évvel korábban lezajlott, 1956-os forradalomhoz való viszonyulása volt a fő vádpont, annak ellenére, hogy a letartóztatásához használt feljelentésekben és a letartóztatás előtti időszakban keletkezett tanúvallomásokban nincsenek a forradalommal rokonszenvező viszonyulásra utaló közvetlen, konkrét adatok. A büntetőeljárásban használt módszereket, értelmezési sémákat rekonstruálva amellett érvelünk, hogy ez a vádpont konstruált jellegű volt, megalapozatlan tényállás alapján, tendenciózus eljárások után került a vádindítványba.

Kerettörténet

Bencze Gyula Homoródalmáson[13] született 1925-ben, egy későbbi korban középparasztinak kategorizált négygyermekes családban. A cipészszakmát Székelyudvarhelyen tanulta, 1944-ben besorozták a magyar hadseregbe, 1944 szeptemberében szovjet fogságba esett, ahonnan 1948 októberében szabadult. 1950-ben kiváltotta az iparengedélyt, megnősült,

[10] Pál-Antal 2013, 359.
[11] Pál-Antal 2006, 40.
[12] Bottoni–László 2010, 9–10.
[13] Ma romániai, Hargita megyei község, történetünk idején a Magyar Autonóm Tartomány Udvarhely rajoni községe.

1959 decemberéig szülőfalujában dolgozott, ekkor belépett a helyi „Dózsa György" Cipész Szövetkezetbe, ahol letartóztatásáig volt alkalmazásban.

Bencze Gyula letartóztatása előtti társadalmi-politikai viszonyulásait, nézeteit egy akkor már három éve zsarolással (fegyverrejtegetés vádja) beszervezett hálózati informátor 1960 januárjától közvetítette az Udvarhely rajoni[14] állambiztonsági szolgálat tisztjeinek. Ez idő alatt a rajoni állambiztonsági szolgálatnál tanúkat is kihallgattak, elsőkként már 1960 szeptemberében a cipészműhelyben Benczével 1959 decembere óta együtt dolgozó munkatársait. A tanúkat a feljelentésekből ismert helyzetek résztvevői közül idézték be a rajoni állambiztonsági irodához, a kihallgató állambiztonsági tiszt Pataki Iuliu főhadnagy volt. 1960. szeptember 27-én Foro Alexandru, a Magyar Autonóm Tartományi Securitate Udvarhely rajoni szekciójának főhadnagya intézkedési tervet készített Bencze Gyula ellenőrzési dossziéjának megnyitására. Ekkor már a főhadnagy rendelkezésére állt egy iratcsomó Bencze Gyuláról, amely a vele egy faluban lakó „Orbán Dezső" és „Kiss Árpád" fedőnevű hálózati informátorok feljelentésein alapult. Az ellenőrzési dosszié megnyitásának tervét a főhadnagy azzal indokolta, hogy a hálózati információs anyagból kiderül: „a fentnevezettnek számos esetben ellenséges megnyilvánulásai voltak, rágalmazta a Szovjetunió vezetőit, mint a világ legnagyobb agresszorait".[15] A korábbi feljelentésekből arról is tudott a főhadnagy, hogy Bencze Gyula baráti környezete „ellenséges tevékenységet folytató elemekből tevődik össze, vannak esetek, amikor ezek a személyek összegyűlnek és különféle politikai problémákat tárgyalnak, ellenségesen kommentálják a külföldi híreket".[16]

A javaslathoz mellékelt intézkedési tervben – „Orbán" és „Kiss" ügynökök információs anyagainak ellenőrzésére – a főhadnagy feladatokat határozott meg Bencze Gyula teljes ellenséges tevékenységének felderítésére, a falun belüli és falun kívüli kapcsolathálójának megismerésére – „minden kétséget kizáró bizonyítékokkal". A két ügynök részvétele a megfigyelési akcióban 1960. október 1-jei dátummal kezdődött. Kettejük közül „Orbán Dezső" helyi értelmiségi foglalkozású, minősített informátor volt, feljelentéseit közvetlenül juttatta el tartótisztjének. Első jelentését Foro Alexandru főhadnagynak Bencze Gyuláról 1960. január 21-én írta, 1961. szeptember 26-ig huszonhat feljelentést küldött tartótisztjeinek. 1961. október 30-án Pataki Iuliu főhadnagy utasította „Orbán Dezső"-t, hogy ezután minél gyérebben látogassa a követett személy munkahelyét, mert az akció dokumentálási folyamatban van. 1961. november 3-án Pataki Iuliu „Orbán Dezső" és „Kiss Árpád" feljelentései és az addig a Securitatéra beidézett tanúk kihallgatási jegyzőkönyvei alapján terjedelmes jelentésben foglalta össze Bencze Gyula rendszerellenesnek minősített megnyilvánulásait, és tartományi feletteseinek javasolta „nevezett" letartóztatását, valamint az ügy kivizsgálását és átadását az igazságszolgáltatásnak. A javaslatot tartományi szinten a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság és a Bűnügyi Vizsgálatok Igazgatósága

[14] A rajon 1950–1968 között a szocialista Romániában a járásnak megfelelő középszintű adminisztratív területi egység volt.
[15] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.
[16] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

szekció főnöke, Bartos Károly őrnagy, valamint a Securitate tartományi főnöke, Kovács Mihály ezredes láttamozta, és a kivizsgálásra Gioada Florea hadnagyot, a tartományi állambiztonság bűnügyi vizsgálótisztjét utasította. A hadnagy Bencze Gyula egyéni dossziéjának tanulmányozása után – amely ekkor harminchárom feljelentést és nyolc tanú vallomásának jegyzőkönyvét tartalmazta – november 15-én kelt jelentésében szintén a letartóztatást javasolta, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt megelőzően újra hallgassák ki a tanúkat, mert „a kihallgatási jegyzőkönyvek formája nem megfelelő".[17] Ugyanekkor az addig kihallgatottak mellett további tíz tanú kihallgatását kezdeményezte.

A büntetőeljárás első szakasza: ellenőrzés és nyomozás

A Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség által indított büntetőperhez vezető eljárások első szakasza a későbbi vádlott megfigyelése, kapcsolatainak felderítése, politikai nézeteinek megismerése, az őrizetbe vétel, a házkutatás, a letartóztatás alatti bizonyítási kísérlet és a vád felállítása volt.

1961. november 3-án Pataki főhadnagy az informátorok feljelentései és addig a Securitatéra beidézett tanúk kihallgatási jegyzőkönyvei alapján a Magyar Autonóm Tartomány Állambiztonsági Szolgálatához küldött jelentésében összefoglalta a Bencze Gyula rendszerellenes tevékenységét bizonyító információkat. Fontos kiemelnünk, hogy eddig az időpontig még egyetlen feljelentés és tanúvallomás sem tartalmazott Bencze Gyula 1956-os magatartásáról adatokat, sőt az ellenőrzési szakaszban a tanúk kihallgatásakor kérdés sem hangzott el az 1956 őszi eseményekre és az ezekhez való viszonyulásokra vonatkozóan. Bencze Gyula, kihallgatott három munkatársával, 1959 decemberétől dolgozott a cipészműhelyben, velük a forradalom idején nem volt napi kapcsolatban, a kihallgatott tanúknak közvetlen tapasztalataik nem lehettek Bencze Gyula véleményeiről, viszonyulásairól a forradalom napjaiban. A tanúkat kihallgatásra a rajoni állambiztonsági szolgálathoz az informátorok feljelentéseiből megismert adatok alapján idézték be.

E tényállás ellenére Pataki főhadnagy már a jelentése bevezető részében kiemelte:

> Fentnevezett 1956-ban és azután is hallgatja az imperialista rádiók adásait, ezeket terjeszti és kedvezőtlenül kommentálja, különösen az ellenforradalom idején a Magyar Népköztársaság kormányának – ennek kérésére – a szovjet hadsereg által nyújtott segítséget. Miután az ellenforradalmat szétzúzták fentnevezett azt állította, hogy a helyzet nem marad így, mert az ellenforradalmi szervezkedés újrakezdődik, ezután több segítséget kapnak az ellenforradalmárok nyugattól, mert sokan elmenekültek Magyarországról, ezek visszatérnek és megsemmisítik a kommunista rendszert Magyarországon.[18]

[17] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.
[18] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

Ez a szövegrész olyan toposzokat tartalmaz, amelyek minden későbbi tanúvallomásban, kihallgatási jegyzőkönyvben jelen vannak. Például a szovjet hadsereg nyújtotta segítség minden esetben mint a *magyar kormány kérésére* történt beavatkozás jelenik meg úgy a nyomozótiszt jelentéseiben, mint a kihallgatási jegyzőkönyvekben.

A házkutatási parancsot a nyomozótiszt 1961. november 23-án azzal az indoklással adta ki, hogy Bencze Gyula lakásán „olyan anyagok találhatók amelyek érdeklik az állambiztonsági szerveket". Ennek az állításnak a letartóztatási parancs kibocsátásakor nem volt az írott forrásokban információs fedezete, sem a feljelentések, sem a kihallgatások jegyzőkönyvei nem tartalmaztak ilyen „anyagok" létezésére utaló adalékokat. Azonban nem zárható ki e tekintetben az informátorok esetleges szóbeli tájékoztatása, de ilyen jellegű adatgyűjtésről forrásainkban nem maradtak fenn adatok.

1956 a feljelentésekben és a kihallgatási jegyzőkönyvekben

A Bencze Gyuláról jelentő informátorok jelentéseiben két olyan esetről esik szó, amelyekből a tartótiszt vagy annak felettese következtethetett a megfigyelt személy 1956-hoz való viszonyulására. A jelentések valóságtartalmát vizsgálva megállapíthatjuk a szocialista tábort és vezetőit szidalmazó, becsmérlő és a nyugati országokat, politikusokat dicsőítő, magasztaló tartalmak nagy arányát: huszonegy jelentésben ezek a központi tartalmak. További nyolc feljelentésben a megfigyelt személy (és néha más jelenlévők) a romániai szocializmust (a kollektivizálást, a sajtó hiteltelenségét, a diktatórikus viszonyokat a választási rendszerben, a kommunista ünnepeket) bírálták, ostorozták, kritizálták, míg négy esetben a románság és az erdélyi magyarok viszonya (a korlátozott nyelvhasználati jogok az oktatásban, részrehajló igazságszolgáltatás, a hamísított történelmi tények) volt a téma. Nyitott kérdésünk marad, hogy abban a társadalmi közegben valóban ilyen arányokban voltak-e jelen a közbeszédben a felsorolt témák, vagy a feljelentők a tartótisztek elvárásainak megfelelően „szűrték" a feljegyzésre érdemesnek, fontosabbnak gondolt adatokat. Néhány más forrás is utal arra, hogy az ötvenes–hatvanas évek fordulójának hidegháborús viszonyai, a nyugati beavatkozás és a rendszerváltozás várása élénken foglalkoztatták a székelyföldi falvak lakóit.

A fennebb említett két jelentésből idézzük azokat a részleteket, amelyekből a tartótiszt, majd a nyomozótiszt arra következtethetett, hogy Bencze Gyula rokonszenvezett az 1956-os forradalommal. 1960. október 7.:

> A beszélgetés ez alkalommal Kádár János elvtárs felszólalásáról volt az ENSZ-ben, amely megjelent az Előre újság 1960 október 5-i számában. Bencze: az úgynevezett magyar problémával kapcsolatosan újra napirendre kell tűzni azt és ellenőrizni, hogy ki a hibás a magyar „forradalom" elfojtásáért. Kádár rámutatott, hogy csak Budapesten volt felkelés, de a valóságban egész Magyarország szembeszállt a kommunizmussal. A szovjet csapatokat azért

tartja Kádár Magyarországon, mert ők tették oda vezetőnek, s ha elmennének a szovjetek Magyarországról, akkor nem volna, ki megvédje őt a magyar nép igazi bosszújától.[19]

1960. október 13.:

Mégis napirendre tűzték a magyar kérdést, mondta Bencze Gyula 54 igen, 12 ellenszavazattal, és a többi tartózkodó volt. Hiába ugatott Hruscsov, folytatta, hogy ne tűzzék napirendre, de mégis kitűzték, mert ezt a problémát meg kell tárgyalni. Gábor Áron[20] megkérdezte, hogy miért örül, hogy újra napirendre tűzték a magyar ügyet az ENSZ-ben, mire Bencze Gyula azt mondta: nagyon helyes, hogy nem felejtette el a világ, hogy a magyarok voltak az elsők, akik meg akarták dönteni a kommunizmust 1956-ban és elítélik, hogy a szovjetek beavatkoztak Magyarország belügyeibe.[21]

A Bencze Gyula letartóztatását követő napokban az Udvarhely rajoni állambiztonsági szolgálatnál másodszor is kihallgatták a cipészműhelyben vele együtt dolgozó három munkatársát. Az első kihallgatásukkor 1960 szeptemberében a kihallgató tisztnek nem volt 1956-ra vonatkozó kérdése. A munkatársak második kihallgatásakor készült egyik jegyzőkönyvben az előbbi feljelentéshez hasonló tartalmú, de új elemekkel bővülő szövegrész olvasható. A kihallgatás időpontja 1961. november 27., amikor már a nyomozótisztnek rendelkezésére állt Pataki jelentése, amelyben először jelentek meg állítások a letartóztatott Bencze Gyula 1956-os magatartásáról. N. L. tanú vallja, hogy

Úgyszintén mutatta az újságban, hogy egyes küldöttek az ENSZ-ben napirendre akarták tűzni az úgynevezett magyar kérdést, ami ellen felszólalt volna a Szovjetunió képviselője, akit Bencze Gyula súlyos rágalmakkal illetett kijelentve, hogy hiába ellenkeztek a szovjetek tárgyalásra került a magyar probléma, aminek örvendett, mert a magyarok voltak az elsők, akik szembeszálltak a kommunizmussal. Ugyanakkor sajnálta, hogy az ellenforradalmat 1956-ban a MNK-ban leverték és rágalmazta a Szovjetuniót a MNK kormányának ennek kérésére nyújtott segítségéért, a rend helyreállításáért az országban és az ellenforradalom likvidálásáért, ami Bencze Gyula szerint a belügyekbe való jogtalan beavatkozás volt.[22]

Ugyanezen a napon a marosvásárhelyi fogdában Bencze Gyula kihallgatási jegyzőkönyvében 1956-os viszonyulásáról az alábbiakat rögzítették a jegyzőkönyvbe:

Amikor a Magyar Népköztársaságban az ellenforradalom volt kifejeztem az ellenforradalmárok tettei fölötti örömemet, dicsőítettem őket és reméltem, hogy a MNK-ban megdöntik a kommunista rendszert és a magyar testvéreim megszabadulnak a kommunista járomból és egy jobb rendszer lesz, amelynek élére Mindszenty prímást teszik, aki egy beszédet is tartott, amelyben kijelentette, hogy a népi demokratikus rendszert megdöntötték a MNK-ban és a

[19] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

[20] G. Á., a Bencze Gyuláról jelentő egyik informátor a fenti helyzetben eredményesen provokálta a megfigyelt személyt. Később a büntetőeljárásban súlyosan esik latba az itt elhangzott válasz.

[21] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

[22] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

magyarok megszabadultak a kommunista járomtól. Hasonlóképpen, dicsőítettem az ellenforradalmároknak a kommunisták ellen elkövetett atrocitásait és bűntetteit. Amikor az ellenforradalmat leverték és az országban helyreállították a magyar kormány kérésére a Szovjetunió segítségével a rendet, akkor sajnáltam, hogy az ellenforradalom nem győzött és ellenségesen kommentáltam a Szovjetunió segítségét, kijelentve, hogy ez a MNK belügyeibe való beavatkozás volt és a magyar kormányt a szovjet csapatok tartják fenn. Ugyanakkor a másokkal folytatott beszélgetéseim alkalmával kifejeztem várakozásomat, hogy a RNK-ban is hasonló ellenforradalom lesz, hogy mi romániai magyarok is megszabaduljunk a kommunista elnyomástól.
Kérdés: Nyilatkozzál, ki előtt voltak ilyen ellenséges megnyilvánulásaid?
Az ellenforradalom idején én érdeklődéssel követtem a budapesti rádió híreit, az imperialista rádiók adásait is, mint az Amerika Hangja és a Szabad Európa Molnár Józsefnél és Kolozsi Mártonnál, akikkel a fent általam elmondottakat megbeszéltük. Amikor az imperialista rádióadókat hallgattuk több homoródalmási személy jelen volt, akikre név szerint nem emlékszem, miután a rádióadók híreit meghallgattuk minden alkalommal megbeszéltük a fejleményeket és helyeseltük az ellenforradalmárok tetteit.[23]

Két nappal később a nyomozótiszt a zárkaügynök cellatársával is jelentést készíttetett Bencze Gyula '56-os viszonyulásáról, ebből idézzük:
1961. november 29.:

Amint állítja 1956-ban a magyar ellenforradalom idején rádiót két helyen hallgatott: Molnár József munkatársánál és a szomszédjában, az erdésznél. Mindkét helyen többen voltak és pontosan nem emlékszik vissza, hogy kik. Arra emlékszik, hogy ő is és mások is sajnálattal voltak a magyar nép iránt, de örültek is, hogy az ellenforradalom megbuktatja a Rákosi rezsimjét, aki sok igazságtalanságot követett el, és az ellenforradalom után meg fogják másítani az előbbi intézkedéseket és az események tanulságait levonva nálunk is enyhítéseket fognak tenni gazdasági és politikai téren.[24]

A Bencze Gyulára állított fogdaügynök jelentései a vádindítvány megszövegezésének folyamatában készültek, ennek körültekintő megalapozásában lett volna szerepük. Az időrendi sorrendeket figyelembe véve, Bencze Gyula kihallgatási jegyzőkönyveinek tartalmai mintegy tematikai párhuzamban haladnak a nyomozati szakaszban a zárkaügynök jelentéseivel (tizenkét ilyen jelentés készült). A jelentések tartalmukban nagy valószínűséggel a zárkaügynök válaszai a vizsgálótiszt kérdéseire a nyomozás folyamatában. A zárkaügynök attitűdje cellatársához támogató jellegű, empatikus, megértő vagy semleges válaszokat fogalmaz jelentéseiben. Hajlunk arra a feltételezésre, hogy a cellában megbeszélték a jelentések tartalmát.[25]

[23] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

[24] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

[25] Bencze Gyula kiszabadulása után családtagjainak beszélt a kihallgatási időszak szenvedéseiről, az őt ért fizikai agresszióról, a cellatársáról azonban családtagjai emlékezete szerint mint „jóakaró rendes ember"-ről beszélt. A zárkaügynök B. L. csíkszeredai tanár volt, 1959-ben tartóztatták le, saját néven írta a jelentéseit.

1961. november 27. és december 30. között Bencze Gyula ügyében tizenhét homoródalmási férfit hallgattak ki a marosvásárhelyi katonai ügyészségen. Közülük öt vallott Bencze Gyula 1956-os magatartásáról. E vallomásokban az 1956-ra utaló szövegkorpuszok ugyanazokból a tartalmi elemekből, toposzokból, szókapcsolatokból szövődtek.

Nézzünk egy példát arra, hogyan kerül egy tanú kihallgatásakor készült vallatási jegyzőkönyvből egy terhelő adat a vádlott vallatási jegyzőkönyvébe. Az 1961. december 30-án kivallatott G. P. kihallgatási jegyzőkönyvében jelenik meg először a sporttal összefüggésben is Bencze Gyula '56-os viszonyulása:

> [...] miközben boroztunk különféle problémákról beszélgettünk, a földről, latolgatva, hogy még a végén be kell állnunk a kollektívbe, ugyanez alkalomkor Bencze Gyula a sportra terelte a beszédet és említett valamit az ellenforradalom előtti magyar futballcsapatról és dicsérte az elmenekült játékosokat. Továbbá kijelentette, hogy ha a Szovjetunió nem avatkozott volna be a MNK belügyeibe akkor az ellenforradalmat nem verték volna le és átterjedt volna a mi országunkba is, hogy minket is megmentsen a népi demokratikus rendszertől.

Ugyanezen a napon Bencze Gyula vallatási jegyzőkönyve is tartalmazza a fennebb idézett tanúvallomás elemeit:

> [...] miközben boroztunk különféle problémákról beszélgettünk, a földről, a suszterságról és a sportról. Arra emlékszem, hogy amikor a sportról beszéltünk én az 1956 őszi ellenforradalom előtti magyar futballcsapatról beszéltem és sajnáltam, hogy a legjobb játékosok arra kényszerültek, hogy az ellenforradalom alatt elhagyják az országot. Ez alkalommal is sajnáltam, hogy az ellenforradalmat leverték és rágalmaztam a Szovjetuniót, amely miatt nem győzhetett 1956-ban az ellenforradalom. Ugyanekkor azt állítottam, hogy ha az ellenforradalmat nem verték volna le, akkora RNK-ban hozott intézkedések se lettek volna olyan kegyetlenek. Annak ellenére, hogy az ellenforradalmat leverték ennek hatása volt a RNK-ban, az állam azonnal megszüntette a kvótát, mert féltek, hogy itt is kitörhet egy hasonló ellenforradalom.

A nyomozás végső szakaszában a szomszéd erdész kihallgatási jegyzőkönyvében, akinél '56 őszén Bencze Gyula rádiót hallgatott, ugyanezek a szövegelemek olvashatók 1956 őszének eseményeiről. Forrásainkban semmiféle nyomot nem találunk arra, hogy a nyomozótiszt a tanúk kihallgatásakor, a jegyzőkönyvek összeállításakor milyen eljárási eszközöket alkalmazott. Bencze Gyula és két kihallgatott tanú esetében fizikai agresszióra került sor, más kihallgatott tanúk zsarolhatók voltak, az informátor jelentéseiben rájuk vonatkozó kompromittáló adatok is fellelhetőek, például nacionalista kijelentések, a mezőgazdaság szocialista átalakításának és a kormány szociálpolitikájának a bírálata.

A zárkaügynök még egy alkalommal a nyomozati szakasz lezárása előtt (1962. január 4.) kiegészítette Bencze Gyula fennebb idézett viszonyulását. Ennek oka nagy valószínűséggel az lehetett, hogy a nyomozótiszt ezáltal megerősíthesse a vádat: „A magyar ellenforradalomról valóban úgy nyilatkozott, hogy az győzött volna, ha a Szovjetunió nem avatkozik bele az ügybe."[26]

Bencze Gyulát a november 24-től kezdődő vallatások és a kivizsgálás időszakában beidézett tanúk kihallgatása után 1961. december 13-án helyezték vád alá, de a vallatások 1962. január 11-ig tartottak. A vád konklúzióit Gioada Florea hadnagy 1962. január 24-én foglalta össze, a nyomozati anyagot a vádlottal szintén 1962. január 24-én ismertették. A vádirat tartalma a vádak sorrendjében – röviden összefoglalva – a következő volt:

> [...] már 1956 őszétől, amikor Magyar NK-ban az ellenforradalmi események voltak Bencze Gyula kezdettől szimpatizált az ellenforradalmárok atrocitásaival, azt állította munkatársai előtt, hogy ezek az események megdöntik a népi demokratikus rendszert a MNK-ban, és átterjednek a mi országunk területére is. Az ellenforradalom leverése után a vádlott majd súlyos rágalmakkal illette a Szovjetuniót a magyar kormánynak ennek kérésére nyújtott segítségéért, azt állítva, hogy ha a Szovjetunió nem avatkozott volna be a MNK belügyeibe az ottani rendszer összeomlott volna, ez egy igazságtalan beavatkozás volt a Magyar NK belügyeibe. Rágalmazta és nyíltan kifejezte gyűlöletét a szocialista tábor és a RNK népi demokratikus rendszere ellen [...] nyíltan kifejezte rokonszenvét a fasiszta lázadókkal és várta, hogy győzzenek és megdöntsék a MNK-ban a kommunizmust [...] Bencze Gyula várta, hogy a RNK területén is hasonló események történjenek.
> A vádlott erős nacionalista-soviniszta érzelmeket táplál, számtalan esetben kijelentette, hogy Erdélyben a magyar kisebbségnek nincsenek meg a románokéhoz hasonló jogai, és hogy a mi államunk az erdélyi magyarok elrománosítására törekszik. Ellenségesen kommentálta a román nyelv oktatásának bevezetését a magyar tannyelvű iskolákba.
> A vádlott számtalan esetben ellenségesen nyilatkozott a hazai és nemzetközi eseményekről, súlyos rágalmakkal illette szocialista országok vezetőit. 1960-ban az ENSZ közgyűlés idején a vádlott ellenségesen viszonyult, azt állítva, hogy Kádár Jánost a szovjet vezetők megtanították miről beszéljen és hogy a Baltika hajó kapitánya, amelyen a szocialista országok delegációi utaztak az ENSZ értekezletre politikai menedékjogot kért az AEÁ-ban és a delegációknak nem lesz mivel visszatérniük országaikba. A vádlott hasonlóképpen rágalmazta a szovjet állam vezetőjét a párizsi csúcsértekezlet meghiúsulásáért, azt állítva, hogy becsapta orruk előtt az ajtót és elhagyta a konferenciát.
> A Nagy Nemzetgyűlési képviselőválasztásokról azt állította, hogy a RNK-ban nem szabadok a választások, a kommunisták diktálnak és minden, amit a sajtó ír a szabad választásokról csak kommunista propaganda, mert az állampolgárokat kötelezik, hogy az előre kijelölt képviselőkre szavazzanak.
> Hasonlóképpen rágalmazta és becsmérelte népi demokratikus rendszerünk megvalósításait, a kollektív gazdaságok eredményeit és előnyeit, uszított a mezőgazdaság szocialista átalakítása ellen. A Büntetőtörvénykönyv 209. cikkelye 2. pontjának a. betűje értelmében Bencze Gyula megnyilvánulásai a fennálló társadalmi rend elleni áskálódásnak, agitációval történő cselszövésnek minősültek.

Emlékeztetünk, hogy a letartóztatáskor az akkor még rendszerellenes törvénysértéssel gyanúsított Bencze Gyula kihágásait a nyomozótiszt ugyanennek a törvénycikknek ugyanebbe a pontjába illesztette. Úgy véljük, hogy a gyanúsított vallatásai, a tanúk kihallgatásai, egyes vádak, mint az 1956-hoz való viszonyulás alátámasztása bőséges adalékok-

[26] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

kal, mások jelentéktelenítése vagy ejtése (például a román nacionalizmusra utaló adatok esetében) a bizonyítékok vádcentrikus manipulálásaként értelmezhetők.

A vádirat tartalmazta a cselekmény leírását, annak Büntetőtörvénykönyv szerinti minősítését, a büntetés kiszabására vonatkozó indítványt, valamint a bizonyítási eszközök felsorolását, Bencze Gyula beismerő vallomását mint a legfőbb bizonyítékot. Részlet a beismerő vallomásból:

> Miután felolvasták nekem és lefordították magyar nyelvre a vádindítványt, amely értelmében társadalmi rend elleni izgatással vádolnak a Büntetőtörvénykönyv 209. cikkelye 2. pontjának a. betűje értelmében elismerem egészében az ellenem felhozott vádakat, mely tettek az alábbiak szerint következnek. Már 1956 őszétől több alkalommal kinyilvánítottam gyűlöletemet a RNK népi demokratikus rendszere ellen, mert mint kijelentettem az előző vallomásokban, elégedetlen voltam a demokratikus rendszerrel, az állam által rám kivetett kvóták és adók miatt. Így, amikor a Magyar Népköztársaságban kitört az ellenforradalom élénk érdeklődéssel követtem az eseményeket és örömömet fejeztem ki a magyar rebellisek idegen imperialisták támogatásával végrehajtott ellenforradalmi tettei iránt. Az események idején néhány alkalommal idegen rádióadókat hallgattam, mint Amerika Hangja, Szabad Európa, és Budapest, nevezett Molnár József és Kolozsi Mártonnál, ahol több almási személy volt jelen, akik az adások befejezése után dicsőítették az ellenforradalmárok tetteit, ellenségesen kommentálták a budapesti rádió adását, hallgatták Mindszenty beszédének egy részét, miután majdnem minden jelenlévő szimpátiáját fejezte ki a Magyar Népköztársaságban történtek iránt. Nem tudom felidézni azokat, akik így vélekedtek, mert minden alkalommal sokan voltak és más-más személyek. Én is kifejeztem minden alkalommal várakozásomat, hogy a kommunista rendszer összeomlik a Magyar Népköztársaságban. Sajnáltam, hogy az ellenforradalmat leverték és az országban helyreállították a rendet, ugyanakkor rágalmaztam a szovjet államot és vezetőit, amiért a Magyar Népköztársaság kormányának – ennek kérésére – segítséget nyújtottak, ellenségesen állítva be, hogy ez a Magyar Népköztársaság belügyeibe való beavatkozás volt.[27]

A büntetőeljárás a Kolozsvári Katonai Törvényszéken nyílt tárgyalással folytatódott. Nyolc, korábban már kihallgatott tanút idéztek a tárgyalásra, közülük hárman megismételték Bencze Gyula 1956-os magatartásáról a korábbi kihallgatási jegyzőkönyvek vonatkozó szövegelemeit. A Katonai Törvényszék ítélete (1962. február 16/24. sz.) Bencze Gyulát hét év javítóbörtönnel és teljes vagyonelkobzással sújtotta. Emellett a vádlottat terhelte a perköltség és az ügyvédi honorárium összege, összesen 670 lej értékben.

Bencze Gyula az ítélet enyhítésére 1962. február 25-én fellebbezési kéréssel fordult a Kolozsvári Katonai Törvényszékhez. Nehezen elképzelhető, a magunk részéről kizártnak tartjuk, hogy a kézzel írt, két oldal terjedelmű, román nyelven viszonylag helyesen megfogalmazott, a vádakat tömören szintetizáló és azok sorrendjében mindent tagadó kérést az elítélt Bencze Gyula írta volna. A marosvásárhelyi fogdában készült kérésen világosan látható, hogy csak a neve és lakcíme, valamint a dátum és az aláírás Bencze Gyula kézírása. A fellebbezési kérés célja a büntetés csökkentése, az irat hat pontban foglalta össze az ítélet

[27] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.

alapjául szolgáló vádak cáfolatait. Az első pontban, a vádak sorrendjében '56-hoz való viszonyulása olvasható:

> 1. nem értettem egyet a magyar ellenforradalommal, azt mondtam, hogy a magyar nép öngyilkossága, nem hallgattam egyetlen ellenséges rádióadót sem, ahogy azt a bíróság előtt Kolozsi Márton és Molnár József állították.
> 2. nem rágalmaztam a Szovjetuniót a magyar kormánynak nyújtott segítségéért, erről az újságból értesültem és az újság szerint kommentáltam.[28]

Mentő körülményként román nyelvismerete hiányosságaira, illetve a községben végzett önkéntes munkájára, s ami a nemzetközi helyzet megítélését illeti, egy tanító (az egyik informátor) káros befolyására hivatkozik.

A Kolozsvári Katonai Ügyészség dr. Temesi Ferenc ügyvédet delegálta fellebbezési óvás lefolytatására, aki túlzottnak tartotta az ítéletet, s a vádak keletkezési körülményeit részletezve nem fogadta el azok oly mértékű társadalmi veszélyességét, amelyet a vádirat és az ítélet tartalmazott. Nincs ismeretünk arról, hogy az elítélt találkozott volna védőügyvédjével.[29] Hiába volt dr. Temesi Ferenc ügyvéd érvelése a törvénysértés körülményeinek ismertetésében logikus és megalapozott, a fellebbezés sikertelen volt. A tárgyalás „süketek párbeszéde" lett, az eleve adott, politikai célokat szolgáló bírósági eljárásban – a vádirati tényállás elfogadása mellett – a védelem minden más irányba való érvelése esélytelen volt. Az indoklás szerint az elítélt azzal valósította meg a terhére rótt bűncselekményt, hogy különböző személyek előtt, folytatólagosan (1956–1961) követte el. A nyomozótiszt jórészt bizonyítékok nélkül terjesztette ki a korábbi évekre az elítélt rendszerellenes tevékenységére vonatkozó vádakat.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozott és részben az ehhez való viszonyulásra alapozott börtönbüntetés 1962 tavaszán nem számított kivételnek Erdélyben. Bár a hatvanas évek elejétől folyamatosan csökkent a magyar forradalommal kapcsolatba hozott perek száma, Pál-Antal Sándor kutatásaiban feltárta, hogy még 1965-ben is folytak 1956-tal kapcsolatba hozott vádakra alapozott bűnvádi eljárások Erdélyben.[30]

*

A büntetőeljárás folyamán történtek megismerésében folyamatosan a források értelmezésének problémáiba ütköztünk. Forrásaink zömének keletkezési körülményeiről keveset tudhatunk. Ma már köztudott az egykori elítéltek emlékezetirodalmából, hogy a beismerő vallomások sok esetben az elszenvedett fizikai agresszió nyomán vagy a kínzásoktól való félelemben születtek. Érvényes ez a helyzet a tanúk egy részének kihallgatási körülményeire

[28] ACNSAS, Fond operativ. Dosar I 262107, Vol. 1–3.
[29] Bencze Gyula családtagjainak közlése.
[30] Pál-Antal 2006, 184–185.

is, más részük zsarolás vagy megtévesztés következtében keletkezett. A nyomozótiszt a feljelentések és tanúvallomások tartalmi elemeiből állította össze a tényállást, azok tendenciózus csoportosítása után. Ennek a „tényállásnak" inkább volt köze a per valóságos céljához – a megfélemlítéshez –, mint a valóságos életviszonyokhoz. A félelemkeltés sikeres volt: a fogdában vallatott tanúk falujukba hazatérve nem beszéltek, volt, aki testén a fizikai agresszió nyomaival tért haza. Még a családtagok is csak 1990 után mertek erről egymás közt beszélni. A félelemkeltés mint a hatalmi terror eszköze hatékonyan működött. A büntetőeljárásban a bizonyítékok szabad mérlegelése helyett a bizonyítékok vádcentrikus válogatásának gyakorlata érvényesült, a beismerő vallomás perdöntő bizonyíték volt. A torzított tényállás célja az volt, hogy a vádak megfeleljenek a Büntetőtörvénykönyv vonatkozó cikkelyének, a diktatúra védelmét szolgáló törvény tartalmának.

Felhasznált források

Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Dosar I. 262107, Vol. 1–3.

Felhasznált irodalom

Bottoni, Stefano 2006: 1956 Romániában – eseménytörténet és értelmezési keretek. In Bottoni, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság. (1956–1959).* Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó.

Bottoni, Stefano 2008: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960).* Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó.

Bottoni Stefano 2014: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Bottoni, Stefano–László Márton 2010: A szakember szemével. In Kisadorjáni Szilágyi Domokos: *Büntetlenül büntetve. Emlékirat.* Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó.

Máthé János 2008: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964).* Közreadja, a háttértanulmányokat és a jegyzeteket írta: László Márton. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó.

Pál-Antal Sándor 2006: *Áldozatok – 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

Pál-Antal Sándor 2013: Egyházi személyek elleni megtorló perek a romániai Magyar Autonóm Tartományban az 1956-os magyar forradalom után. In Pál-Antal Sándor: *A székelyek földje és népe.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

Tănase, Stelian 1998: *Elite și societate.* București, Humanitas.

RITTER GYÖRGY

A magyarországi németek belső telepítésének emlékezete Veszprém megyében

(Forrásközlés, forráselemzés)

Bevezetés

Az utóbbi években több jelentős részeredménnyel járt a magyarországi kisebbségkutatások közül a honi németek 20. századi történetének feltárása. Ám az amatőr kutatók és a tudományos szakmunkák nagy része egyaránt a 18. századi, a két világháború közötti és az 1944–1945 utáni jogfosztások időszakára koncentrált.[1] E sorok írója szerint azért, mert a történettudomány klasszikus módszerei szerint ezen időszakok jobban megragadhatóak levéltári, intézménytörténeti, végrehajtás-történeti forrásokon keresztül.

A magyarországi németeket ért jogfosztásokat elvileg a 84/1950-es M. T. rendelet érvénytelenítette, amely kimondta, hogy az „áttelepítésre vonatkozó rendelkezések hatálya alá eső mindazon személyek, akik nem telepíttettek át, úgyszintén azok, akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak és az erre vonatkozó rendelkezések szerint jelentkezési kötelezettségüknek eleget tettek, magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai".[2] Az 1950 után következő események feltárása, alapkutatása a jövő történészeinek a feladata. Próbálkozások, megközelítések vannak, főleg az állambiztonsági iratok feltárása, az iskola- és egyháztörténet felől. Mivel a németek nagy része nem vállalta fel saját identitását a kommunista diktatúrában, inkább „pszeudo-nemzetiségről" beszélhetünk ebben az időszakban. Ez a kutatási kereteket is nehezítheti.

Tanulmányomban egy olyan jelenséget vizsgálok, amely a magyarországi németek jogfosztásának egy fejezetébe tartozik. Az 1946 és 1948 között lezajlott, Németországba történt elűzések után több olyan telepítési akció következett, melyet részben a földreform intézkedései, részben a még be nem befejeződött csehszlovák–magyar lakosságcsere generált. A német falvakba betelepített földnélkülieknek és a Csehszlovákiából kitelepített, elhelyezésre váró családoknak úgy szolgáltattak helyet, hogy akik az 1941-es népszámláláson magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallották magukat, azoknak egy részét szülőotthonukból vagy más faluba, vagy más (rokoni) házba telepítettek. Őket

[1] A tudományos diskurzusnak az első nagy szintézise is elkészült: Seewann 2012.
[2] Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. 1950.

nevezték anyanyelveseknek. Mivel többségük mezőgazdasággal foglalkozott, ezért földvagyonukat 10 kataszteri holdban maximalizálták.

Ezek között az emberek között végeztem „oral history" interjúgyűjtést az észak-dunántúli és börzsönyi területeken.[3] Mivel a kutatás során a legösszetettebb területe ezen eseményeknek Veszprém megye volt, így e területet mutatom be munkámban. Célom az, hogy kiemeljem az etnikai jogfosztások tematikájából a jelenséget, bemutassam a személyes sorsszerűséget, és a további kutatásoknak adalékkal szolgáljak. Nem célom törekedni a teljességre, csupán az „oral history" módszerével kívánom az alapvonalakat megrajzolni. Munkám első részében megkísérlem fogalmilag felvázolni, milyen jogfosztó definíció érvényes e jelenség ismeretében. Azért tartom ezt indokoltnak, mert míg a hazai németek jogfosztását az *elűzés* címszó alatt egyneműsítik a kutatók, addig az én célom e folyamatok differenciált bemutatása. Ezután megpróbálom elhelyezni a törvények genezisével e passzus helyét, következményeit. Majd az interjúk részletes elemzésével és az élethelyzetek megkülönböztetésével végigkísérem sorsukat és a helyzetre adott válaszaikat/stratégiáikat is. Végül ennek fényében összefoglalom a jelenséget és az esetleges kihatásokat, eredményeket.

„Elűzés" és „kitelepítés"

A történelmi folyamatok áttekintése előtt megpróbálom összefoglalni, mit is jelent a tárgyalt esetben a *kitelepítés* fogalma. A 20. század második felének magyar történelmében sokszor ellentmondásosan fordul elő ez a fogalom. A magyarországi németek *evakuálásá*ra (1944–1945) ugyanúgy használták (legalábbis a rendeletek kiadásakor), mint az *elűzésük*re (1946–1948), s ezt a fogalmat használják a csehszlovák–magyar lakosságcsere esetében is.[4] Az 1945-ben elfogadott földreformrendeletben (majd törvényben) vagyonhoz juttatottakat is *áttelepítettek*ként aposztrofálják,[5] ugyanúgy, ahogy az ötvenes években a budapestiek országon belüli kényszermigrációja is kitelepítésnek minősül.[6] A Vendvidékről, illetve a határsávból a hortobágyi zárt táborokba történt elhurcolásokat is telepítésként tartja számon a szakirodalom.[7] Kérdés, hogy mit nevezhetünk *kitelepítés*nek? A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a kitelepítés „az a hatósági eljárás, hogy valamely község lakosságát, vagy annak egy részét hatóságilag kitelepítik". Ez a fogalom azonban általános, és ritkán alkalmazható a németek „kitelepítésére", hiszen őket vagyonuktól is megfosztották és így űzték el őket nyugatra. A felvidéki magyarok egy részét nincstelenül *kiutasították*, mások magukkal vihették vagyonuk egy részét vagy egészét. A hazai németség esetében több jogi szabályozás értelmében erre is volt példa: az általam tárgyalt anyanyelvesek esetében a családokat összeköltöztették idegen telepesekkel vagy saját rokonaikkal. A falun és országon belüli átköltöztetéskor az ingóságaikat magukkal vihették az érintettek. Kérdés például, hogy minek lehet tekinteni azt, amikor 1944-ben a német hadsereg német nemzetiségűeket telepített (szervezetten, átgondoltan) a frontvonalból, akik fél évvel később érkeztek vissza otthonukba.[8] Őket hazaérkezésükkor a magyar állam kollektív háborús bűnösnek nyilvánította, és elkobozta házukat. A család beköltözött az itthon maradt rokonokhoz, akiket 1948-ban, a felvidékiek érkezésekor költöztettek ki, és utalták ki a házukat. Vajon ez az eljárás mennyiben fedi a *kitelepítés* fogalmát? Igaz ugyan, hogy nekik nem kellett Németországba költözniük, de vagyonuktól megfosztották és otthonukból kiutasították őket. A hazai németek sorsára a *kitelepítés* kifejezést jórészt a szocialista korszak szakirodalmából vette át a magyar történelemírás,[9] Németországban a *Vertreibung*, az *elűzés* kifejezést használják. Csakhogy 1945-ben már több tízezer felvidéki magyart dobtak át a határon a szlovák hatóságok, vagy deportálták őket kényszermunkára. Fogalmi szempontból ez is *elűzés*nek minősül, hiszen a lakosságcsere-egyezmény még nem létezett, s (ekkor még) a vagyonukat sem hozhatták magukkal ezek az emberek. A földreformtörvényben is a *telepítés* szó jelenik meg akkor, amikor a földhöz juttatottakat más régiókba költöztetik át, hogy vagyonhoz jussanak. A fogalomhasználat tehát képlékeny, egyszerre több mindent takar. Történelmi szempontból indokoltnak látom a teljes folyamatra a *jogfosztás* kifejezést használni. *Elhurcolások*on e helyütt azokat a kényszersorozásokat értem, melyeket a német SS hajtott végre (magyar szervek segítségével) a „népi németek" körében. Igaz ugyan, hogy minden sorozás egyben kényszer is, de az 1944 nyarán lezajlott sorozások olyan elemi erővel hatoltak be a német faluközösségek társadalmába, hogy mind az emlékezeti, mind a kortárs források alapján az előbbi jelző a legalkalmasabb a megnevezésére. *Deportálás*nak azoknak a civileknek az elhurcolását lehet tekinteni, akiket szovjet kényszermunkára hurcoltak 1944–1945 fordulóján. A *kitelepítés/áttelepítés* szó önmagában hordozza azt, hogy egyszerre kényszert és önkéntességet is jelent, tehát nem egyértelmű, ez esetben sokszor félrevezető. Ebből a szempontból azt a folyamatot, amikor

[3] A munka alapja egy nagyobb ívű, 173 interjúból álló gyűjtés, amely segítségével a magyarországi németek „alávetettségi" narratíváját, sorsát vizsgálom a háború utolsó időszakától a téeszszervezések kollektivizálási időszakáig. Publikálása, feldolgozása folyamatban. Jelen kutatásba 65 településről 98 nőt és 59 férfit (157 személyt) vontam be. Az interjúk kérdései (85–90 kérdés) a következő témaköröket takarták: identitás, integráció, háború, telepítések, kollektivizálás, szocioökonomikus kötődések változása, amelyekből kisebb narratív egységek bomlottak ki. Ilyen egységnek bizonyultak az anyanyelvesek történetei is. Az irányított beszélgetésekben a megítélést kerestem. Az idézett beszélgetéseket az interjúalanyok kérésére anonimizáltam, a beszélgetés részleteire kódokkal hivatkoztam, amely az alany születési évét, nemét, betöltött életévét az idézett esemény időpontjában, a kultúrtáj és a község nevét tartalmazza. Jelen tanulmányban idézett beszélgetések magyar nyelven zajlottak. Az interjúkat az olvashatóság és a tanulmány keretei miatt szerkesztettem, természetesen a tartalmukon nem változtattam, és igyekeztem megőrizni az interjúk sajátos nyelvezetét is. Az interjúgyűjtés lelőhelye: Kuny Domokos Múzeum Német Nemzetiségi Múzeum – Hangtár Ltsz. 2015.2-184. A dolgozat végén a hivatkozott interjúk forrásfeloldását is megadtam.

[4] A szakirodalom összefoglalóját lásd Tóth 2010; Vadkerty 2007.

[5] A földhöz juttatásról és az ezzel kapcsolatos telepítésről: M. Somlyai 1965, 45–48.

[6] Hantó 2010.

[7] Saád 2005.

[8] Kroner 2004; Tilkovszky 1997.

[9] Az NDK-ban „Aussiedlung"-nak, vagyis kitelepítésnek nevezték az 1945 és 1948 közötti elűzési akciókat. Ez a fogalom volt érvényben az egész kommunista kelet-európai blokkban, míg a nyugati történészek a „Vertreibung", elűzés definíciót használták. Ennek összefoglalását lásd Kittel–Gauger 2004. A magyar fogalomhasználatot jól tükrözi Fehér 1988.

a vagyonuktól megfosztottakat elüldözték a házukból, akiknek a hatalom leértékelte emberi és kulturális kötődéseit, identitását, és kollektív módon egy másik országba (állampolgárságuktól és vagyonuktól megfosztva) száműzte őket, azt *elűzés*nek nevezem, ha olyan nagyarányú volt ez a jogfosztás, hogy későbbi sorsuk és törekvéseik ellenére sem voltak képesek a megtört szocioökonomikus identitásukat és kötődéseiket helyreállítani. Ez alól csak részben kivételezett a *visszaszököttek* köre. Ha vagyoni vagy jogi biztosítás is történt a kimozdításkor, azt *kitelepítés*nek nevezem, abban az esetben, ha az elszenvedett kulturális identitási és kötődési törés nem volt olyan mértékű, hogy azt az elszenvedők ne tudták volna helyreállítani. Ezek gyűjtőfogalma a *kényszermigráció*. Minőségi különbségként jelenik meg a vagyonjuttatásból adódó áttelepülés, amely megkülönböztetve a többi „jogi helyzettől" telepítésnek nevezhető. Függetlenül a kényszer-, illetve az önkéntes költözéstől, az egész folyamat *mesterséges migráció*nak, egyszerűbben *népességmozgás*nak aposztrofálható.[10] A fentiek fényében fogom tehát használni a felsorolt fogalmakat a történelmi folyamatok felvázolásakor.

A kollektív büntetés folyamata

Az elbeszélések elemzését megelőzően összefoglalom a kollektív bűnösség elfogadásának menetét a magyarországi németek szemszögéből. Fentebb említettem, hogy a kollektív szemléletű elhurcolások, retorziók az 1944 második felében lezajlott kényszersorozásokkal és háborús telepítésekkel indultak meg. Az ekkor kiépülő új demokratikus hatalom viszont már előkészítette új, jogfosztó jellegű rendelkezéseit. Az alábbiakban ennek bemutatására teszek kísérletet, hogy megmutassam, milyen genezise lehetséges a kollektív felelősségre vonást szabályozó törvényeknek. A magyarországi németeket ért jogfosztások még a háború alatt megindultak, amikor a Vörös Hadsereg 1944. december 16-án kelt 7161-es rendeletében deportálta a 18 és 30 év közötti német származású nőket, valamint a 17 és 45 év közötti férfiakat.[11] A végrehajtás – a magyar közigazgatás bevonásával – kétféle volt, s „szerencsésebbnek" mondható az, akit valóban a mögöttes hadterületre vittek tényleges, rövid lefolyású munkákra, de többségüket a Kaukázus vagy a Donyec-medence kényszermunkatáboraiba hurcolták.[12] A német hadsereg *SS-Umsiedlungkommandó*ja a front túlsó oldalán már október óta szedte össze a „népi németek" különböző közösségeit, hogy a birodalomba (főleg Ausztriába és Csehországba) evakuálja őket. Ennek csúcspontja az 1944–1945-ös esztendő fordulóján volt, amikor Budapest bekerítése nyomán a német hadsereg több dunántúli német községet önhatalmúlag kiürített.[13] 1945 elején, a front folyamatos nyugat felé haladásával megjelent az új közigazgatás szervezete. Az Ideiglenes

[10] Ez a fajta népességmozgás a népességrombolás kifejezéssel is leírható folyamat; vö. Glatz 1996 és Glatz 2006.
[11] Erről lásd Bognár–Márkus 2015.
[12] Lásd Márkus 2012 és Márkus 2014.
[13] Tilkovszky 1997.

Nemzeti Kormány 14/1945. M. E. sz. rendelete[14] kimondta, hogy paritásos elven, a pártok közreműködésével, nemzeti bizottságok útján kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket. Ez a paritás lépett életbe 1945. április 26-án azzal a rendelettel, amely szabályozta a testületek belső rendszerét, amelyek a pártok által választott kiküldöttekből/tagokból állt.[15] A német településeken a helyi vezetőség határozta meg a jogfosztás mértékét és lebonyolítását.

1945. január 20-án aláírták Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt, megegyeztek a Szövetségi Ellenőrző Bizottság (SZEB) felállításáról. Magyarország vállalta a háborús bűnösök felelősségre vonását és a német állampolgárok internálását. Egy hónappal később, február 27-én kelt a 302/1945 M. E. sz. rendelet, amely a német állampolgárok internálását írta elő. Május 14-én ez a rendelet kiegészült azzal, hogy családokat is lehetett internálni. A június 21-én hatályba lépett (ám a *Magyar Közlöny*ben sosem jelent meg) 138.000/1945. B. M. sz. rendelet felsorolta azokat a pártokat és szervezeteket, amelynek tagjait (közvetetten a Volksbundét is) bizonyíték hiányában is internálni lehetett.[16] E rendelkezések még nem voltak kollektív jellegűek, ám az 1945. március 15-én (kihirdetve március 18-án), az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott Földreformrendelet, amely a földművelésből élő népet területhez juttatta, már ilyen rendelkezésnek számított.[17] A rendelet második fejezetében elkobzás alá kerül azok földje, akik „Volksbund-tagok, továbbá [...] aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai, vagy rendfenntartó alakulatba belépett, [...] aki ismét felvette német hangzású családi nevét". A rendeletet a Magyar Kommunista Párt (MKP) terjesztette be, de az elképzelést a Nemzeti Parasztpárt (NPP) dolgozta ki. A kommunista párt 1944. november 30-i programjában már szerepelt a földreformtörvény több sarokpontja, köztük a „Volksbund-tagok" vagyonának elkobzása is.[18] A rendeletet március 18-án hirdették ki, s a végrehajtási utasításaiból két elemet érdemes megemlíteni. Az egyik, hogy annak eldöntése, ki számított háborús bűnösnek, kizárólag a nemzeti bizottságok feladata volt, nem kötötte őket jogi precedens.[19] A másik pedig, hogy a rendelet biztosította, hogy aki a lakóhelyén nem kap földet, de törvény szerint jár neki, annak telepítés útján juttatható birtok.[20] „A nincstelen tömegek földhöz juttatása, a szomszéd államokból érkező nagyszámú magyar menekült elhelyezése és a bukovinai székelyek letelepítése immár nemcsak a németek vagyoni, politikai és kulturális jogainak korlátozását, de kitelepítésük igényét is felvetette." – írja Tóth Ágnes történész.[21]

[14] *Magyar Közlöny*, 1945. január 4. 1. sz.
[15] 1.030/1945. M. E. sz. rendelet.
[16] Tóth 2008a.
[17] 600/1945 M. E. számú rendeletének második része szólt a Földbirtok elkobzásáról, s a *Magyar Közlöny*ben március 18-án jelent meg.
[18] M. Somlyai 1965, 31.
[19] M. Somlyai 1965, 51. irat, 264–269.
[20] 600/1945. IV. fej. 32. § Azokat az igényjogosultakat [földigénylőket – R. Gy.], akik lakhelyükön földhöz nem jutottak, az ország más részén lehetőleg csoportosan kell földhöz juttatni. Idézi M. Somlyai 1965, 212.
[21] Tóth 2008b, 11.

1945. május 10-én állították fel az Országos Népgondozó Hivatalt, amelynek feladata volt a menekültek elhelyezése és a „fasiszta németek kitelepítésével" kapcsolatos tennivalók. 1945 nyarán a magyar bal- és jobboldali pártok egyetértettek a németek elűzésében, vita csak a végrehajtás módjában volt. Mindenekelőtt a nagyhatalmak hozzájárulását kérték, ezért 1945. május 26-án a magyar kormány maga kérte 200-250 000 németnek a németországi szovjet zónába való áttelepítését.[22] Ez egyre sürgetőbbé vált, hiszen a csehszlovák karhatalmi erők tömegesen utasították ki 1945 júniusában az 1938 után odakerült tisztségviselőket, tanárokat, papokat, valamint az országban több ezer bukovinai székely menekült letelepítési ügye is napirenden volt.

1945. július 1-jén a 3820/1945 M. E. sz. rendelet értelmében a kiterjesztett jogú Népgondozó Hivatal megkezdhette az igazoló eljárásokkal a magyarországi németek „tettescsoportokba" való besorolását. Négy kategóriát állítottak fel: Volksbund-vezető, -tag, -támogató és az azon kívül álló személyek. Ezek a vizsgálatok névlegesen megpróbálták árnyalni a németek háború alatt tanúsított magatartását. Az 1945 nyarán zajló internálások a jogi szabályozásokat sem tartották be. Az Újjáépítési Minisztérium munkásokat kért a Népgondozó Hivataltól, amely ugyan nem adott engedélyt, de ennek ellenére mégis elhurcoltak embereket kényszermunkára.[23] A szövetséges hatalmak potsdami nyilatkozatai (1945. július 17.–augusztus 2.) csak ezután jöttek, és ezzel elhárult az akadály a németek kitelepítése elől.[24] Az 1945. december 22-i minisztertanácsi ülésen csak az MKP és az NPP tagjai érveltek úgy, hogy a potsdami határozatot kötelező érvényűnek kell tekinteni, mégis az összes párt megszavazta a németek elűzését. Ekkor már készen állt a telepítés végrehajtási tervezete, amely december 12-én kelt, s amely arról szólt, hogy a kitelepítésig azokat a falvakat, ahol 70–90%-ban németek laknak, gyűjtőtáborokká alakítják át.[25] Ebben a felsorolásban 22 község szerepelt, köztük a Veszprém megyei Lókút és Herend (Városlőddel együtt) is. Az 1945. december 22-i minisztertanácsi ülésen elfogadták az 1945. december 29-én kihirdetett 12.330/1945. M. E. sz. rendeletet, amelynek első paragrafusa kimondta: „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt."

A gyűjtőtáborok tervezete csak részben valósult meg, a németek elűzése 1946. január 19-én indult meg Budaörsről.[26] A folyamat valójában lokális jellegű eseménysor volt, amely függött a település politikai színezetétől, ökonómiai jellegétől, a szállítás lehetőségétől. A SZEB 1946. augusztus 1-jéig jelölte meg azt a határidőt, amíg a németek kitelepítését végre lehetett hajtani.[27] A végrehajtó szervek nem tudták tartani a kijelölt ütemtervet. A pártok több helyen mentesítési akcióba kezdtek, amelynek eredménye volt a 32.920/1946 B. M. sz. rendelet, amely május 10-én (szintén nem jelent meg a *Magyar Közlöny*ben) mentesítette azokat, akik magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották magukat, ha nem voltak Volksbund-tagok, SS-katonák, vagy nevüket nem németesítették vissza.[28] A július 12-én kiadott 7970/1946. M. E. sz. rendelet alapján az elűzöttek elvesztették állampolgárságukat. A németországi amerikai katonai és diplomáciai erők nyomására a kitelepítés üteme lelassult, 1946 nyarának elején elakadt, és csak az augusztus 22-én született megállapodás után indulhatott volna újra. Mégis az elűzés folyamata késésben volt, ráadásul több helyen megtörtént a telepesek birtokba helyezése, rátelepítése, ami miatt a társadalmi feszültségek nőttek, s a házukból kiköltöztetett és táborokba küldött személyek életkörülményei is romlottak.[29] Az elűzések először 1946 júniusa és november 8. között szüneteltek. Az amerikai Szövetségi Ellenőrző Bizottság Németországban különféle feltételeket szabott az elűzések folytatására, amelyeket a magyar kormány nem tudott teljesíteni, de augusztus 22-én mégis megegyezett a két fél. A kitelepítés újraindult, de az amerikaiak rögtön le is állították a transzportok fogadását a téli hónapok miatt. A magyar fél új tervezetet írt, amelynek értelemében minden kitelepített házát felvidéki kapja meg.

Közben a német falvakban katasztrofálissá vált a helyzet, Városlődön és több veszprémi faluban elkezdődött az összetelepítés, illetve a közmunkára való elhurcolás. A Minisztertanács eldöntötte, hogy a svábtelepítést országon belül kívánja végrehajtani, és 1947 elején összeköltöztetéseket határozott el. Öt hónap alatt 162 községben 5192 családot (19 874 embert) telepítettek össze, házaikba 3902 családot, 15 343 embert helyeztek el. A magyar kormány ezzel párhuzamosan, 1947. március 20-án ismét a SZEB közbenjárását kérte az amerikai hatóságoknál az elakadt német kitelepítés folytatására.[30] Négy nappal később a magyar kormány megállapodott a csehszlovákokkal a lakosságcsere ismételt megindításáról, amely 1947. április 12-én indult újra. Még az 1947. március 31-i ülésén tárgyalta a magyarországi németek és a szlovákiai magyarok összeköltözését. Az 1947. március 31-én megjelent rendeletek szerint a kitelepítendő németeket és a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény értelmében érkező magyarokat össze lehet költöztetni. További kérdés volt, hogy a földreformban nem jutott elég föld a betelepülő magyaroknak. Végül 15 kataszteri holdban és elővásárlási jogokban határozták meg a földhöz jutás lehetőséget.[31]

---

[22] Az okokról és a felelősség kérdéséről még mindig vita folyik a történészek között. Ennek egyik alapszövege Beer 2003.

[23] Lásd ennek tipikus történetét: Ritter 2015.

[24] A potsdami konferenciával kapcsolatban rengeteg szakirodalom található. A határozat szövegének legfrissebb elemzését lásd Marchut 2014.

[25] Lásd Tóth 1993, 105–106; Fehér 1988, 85.

[26] Elsőként 1946. január 10-én és 11-én Bácsbokod vasútállomásáról telepítettek ki 640 jugoszláv állampolgárságú, német nemzetiségű személyt.

[27] A SZEB 1945. november 28-i ülésének jegyzőkönyvében elosztotta, hogy az 500 000 kitelepítendő német nemzetiségűt milyen százalékarányban kell kitelepíteni. Ezt havi leosztásban közölték, de a jegyzőkönyv szerint a SZEB 350 000 német kitelepítését látta reálisnak. Lásd Feitl 2003, 111–115.

[28] Idézi Marchut 2014, 221–222.

[29] E lokális jellegű eset jól demonstrálja az országban előforduló vagy valószínűleg előforduló eseteket: Tóth 2006.

[30] A SZEB 9. pontként tárgyalta az ügyet. Weems tábornok nem tudta megmondani, hogy mikor folytatódhat a sváb kitelepítés, ha egyáltalán folytatódhat, mivel az amerikai megszállási övezet túlnépesedett. Lásd a SZEB 1947. március 20-i ülésének jegyzőkönyvét. Lásd Feitl 2003, 306–315.

[31] Tóth 1993, 99.

Az amerikai hatóságok elutasították az elűzés folytatását. A tárgyalások után, 1947. június 11-én újabb jegyzéket nyújtottak be a SZEB-hez, ezúttal azt kérve, hogy a németek kitelepítését a szovjet megszállási övezetbe történő szállítással folytassák. A Szovjetunió hozzájárult 50 000 sváb kitelepítéséhez, így augusztus 19-én[32] folytatódhatott a transzportok útnak indítása. Mivel az 1947-es választások közeledtek, újabb pártfeszültségek voltak. Ennek szellemében fogant a 4300/1947 M. E. sz. és a 12.330/1945 M. E. sz. rendeletek[33] „összefésülése", amely szerint az elűzésre kerülő németeket és a csehszlovák–magyar lakosságcsere értelmében Magyarországra érkezőket összeköltöztethették (1.§). Nem lehetett összeköltöztetni azt, aki mentesült a Németországba való elűzés alól (2.§). Előírták a gépjárművek biztosítását (3.§), és a transzportok zavartalan elindításához rendőri és katonai segítséget adott a Honvédelmi- és a Belügyminisztérium (4.§). 1947. október 17-én jelent meg a 12.200/1947-es M. E. sz. rendelet, amely öt csoportra osztotta a telepítési listára kerülteket, kimondta, hogy csak azoknak kell településük, akik 1941-ben német nemzetiségűnek vallották magukat, Volksbund- vagy önkéntes SS-tagok voltak, illetve a nevüket visszanémetesítették. A 14.§ szerint, aki az 1941-es népszámláláson magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek mondta magát, az megtarthatta ingatlanát, ingóságát és földjét 10 kataszteri holdig bezárólag. A rendelet kimondta, (15.§) hogy annak, akiknek a beltelke az államra szállt, és emiatt lakás nélkül maradt, telepítési célokra fel nem használt lakóházat lehetett a tulajdonába adni. A lebonyolításra a földbirtokrendező hatóságokat jelölték ki. Ezt a belügyminiszter hagyta jóvá, és a földbirtokrendező hatóságok végezték miniszteri biztosokkal. A földbirtokrendező hatóságok feladata volt, hogy melyik házba, milyen sorrendbe telepítenek ki. Az összeköltöztetésre kötelezettek magukkal vihették azokat a vagyontárgyaikat, amelyeket Németországba magukkal vittek volna. Ezenfelül saját költségükön magukkal vihették fekvőhelyeiket, kisebb bútoraikat (székeket, asztalt stb.), végül a közellátási rendelkezések értelmében általuk birtokolható – gazdasági év végéig szükséges – élelmiszereket és tüzelőanyagokat. Kétség esetén a miniszteri biztos a jogorvoslat kizárásával végérvényesen határozott. Ebből látszik, hogy az anyanyelvesek telepítése hasonlóan, bár más minőségben zajlott le, mint a Németországba való elűzés, alapja pedig az volt, hogy az alanyok *csereingatlant* kaptak.[34] Ezt a csereingatlant más községben is kiutalhatták, ahová akár kényszerrel is kimozdíthatták a családokat.

1948. június 15-ig, a kitelepítés lezárulásáig 35 000 német nemzetiségű személyt szállítottak ki a szovjet zónába. A kitelepítés összesített mérlege szerint 167 000 népi németet űztek el 1946 és 1948 között, ebből körülbelül 117 000 személyt az amerikai zónába és közel 50 000-et szovjet övezetbe. Pontos adatok híján nem tudni, de körülbelül 40-45 000 ember menekült el a háború alatt a német nemzetiségűek köréből. Így mintegy 230 000-re becsülhető a Magyarországon maradt németek száma.[35]

[32] A SZEB-jegyzőkönyvekben ennek tárgyalása az 1947. augusztus 15-i ülés 5. pontjában került megvitatásra. Lásd Feitl 2003, 359–360.

[33] Magyar Közlöny, 1947. április 4. Idézi Fehér 1988, 207–209.

[34] Fehér 1988, 155.

[35] Tóth 2008b, 15–16.

Veszprém megyében a földreform következtében 158 834 kataszteri holdat vettek el 16 246 Volksbund-tagtól.[36] 1945 tavaszán és nyarán Fenyőfőn és Lókúton internálótábort állítottak fel. Tervbe vették az említett közös herendi és városlődi, valamint lókúti gyűjtőtábor felállítását, de ez végül nem valósult meg.[37] 1945. október 9-ig több tucat faluból internálták kényszermunkára a németeket, több helyen összeköltöztetések zajlottak.[38] Az elűzési rendeletek után 1946 első felében csak Bakonyjákóról, Bakonypölöskéről, Kislődről és Gannáról (Döbröntéről) indultak szerelvények Németországba.[39] 1947 és 1948 folyamán közel 47 községből a megye németségének 40%-át telepítették át Németországba.[40]

A fentebb említett törvények alapján az OFT 1948 elején elkészítette a szükséges összeírásokat. A névjegyzékekben különböző kategóriákat állítottak fel (I.: elűzöttek listája, II–IV.: kivételezettek listája). A jegyzékek „V". sorszámú listája tartalmazta az anyanyelvesek nevét. Veszprém megyében megközelítőleg ötezren kerültek a listákra. Az *1. táblázat*ban összefoglaltam a levéltárakban fellelhető összeírások adatait, amelyek 1948 elején készültek el, de még 1949 második felében is hajtottak végre módosításokat rajtuk.

1. táblázat. **Az 1948-as német nemzetiségűek összeírásai Veszprém megyében (1948–1949)**[41]

	Község	I.	II.	III.	IV.	V.
1	Adásztevel	–	–	1	–	–
2	Ajka	–	1	142	–	1
3	Ajkarendek	214	–	422	–	127
4	Aka	307	5	103	3	63
5	Alsóörs			3		
6	Ácsteszér	278	6	38	10	102
7	Bakonybél	–	7	6	–	8
8	Bakonycsernye	–	–	2	–	–
9	Bakonygyirót	68	10	184		145
10	Bakonyjákó	1275	2	109	5	46
11	Bakonykoppány	52	14	131	7	103
12	Bakonynána	259	15	461	6	119
13	Bakonyoszlop	417	14	309	1	194
14	Bakonyság	3	1	–	–	3
15	Bakonypéterd	97	14	105	–	203
16	Bakonyszentistván	128	4	51	4	72

[36] Hudi 1997, 45–48.

[37] Hudi 1997.

[38] Rácz 1997, 62–63.

[39] Hudi 1997, 56.

[40] Hudi 1997, 57.

[41] A közölt táblázat az összeírásokat foglalja egybe. 1949-ig több kimozdítás, felmentés, átsorolás történt. Ezenkívül az egyes községekben eltérő módon hajtották végre a telepítéseket. Adatokat forrásközlésként, egyfajta kiindulási pont szándékával állítottam össze.

	Község	I.	II.	III.	IV.	V.
17	Bakonyszentlászló	–	–	6	–	2
18	Bakonygyepes	–	–	35	–	55
19	Bakonyszombathely	42	4	38	4	27
20	Bakonypölöske	65	4	94	14	122
21	Balatonalmádi	1[1]	–	–	–	–
22	Balatonarács	–	–	13	–	5
23	Balatonfüred	–	1	101	–	–
24	Balatonfőkajár	–	1	3	–	9
25	Balatonkenese	–	–	1	–	–
26	Balatonszabadi	–	–	1	–	–
27	Bánd	175	9	133	–	225
28	Berhida	–	–	6	–	–
29	Béb	43	5	127	2	135
30	Bódé[2]	6	2	22	–	–
31	Borszörcsök	–	–	1	–	–
32	Csatka	67	–	24	9	7
33	Csehbánya	160	2	93	–	77
34	Csesznek	–	–	2	–	9
35	Csopak	–	–	20	–	–
36	Csögle	–	–	1	–	–
37	Dabrony	–	–	5	–	–
38	Dáka	7	1	2	–	17
39	Devecser	1	1	6	1	–
40	Dég	23	12	–	–	–
41	Döbrönte	390	–	64	–	31
42	Dudar	1	1	–	–	5
43	Enying	–	–	–	–	6
44	Farkasgyepű	147	–	167	–	11
45	Felsődörgicse	–	–	3	–	–
46	Felsőörs	–	–	1	–	–
47	Fenyőfő	184	2	150	3	67
48	Jásd	11	2	18	–	9
49	Kerékteleki	–	–	3	–	–
50	Ganna	175	–	83	–	48
51	Gyulafirátót	15	–	52	–	7
52	Hajmáskér	–	2	3	–	–
53	Herend	88	10	611	4	366
54	Hidegkút	165	1	158	4	209

	Község	I.	II.	III.	IV.	V.
55	Homokbögöde	–	–	5	–	–
56	Iharkút	147	5	85	7	12
57	Kéttornyúlak	–	–	5	–	–
58	Kiscsősz	–	1	–	–	–
59	Kislőd	558	2	519	2	183
60	Kolontár	3	2	38	–	101
61	Küngös	–	–	4	–	–
62	Lajoskomárom	–	–	10	–	9
63	Lepsény	–	–	2	–	–
64	Lókút	515	10	469	7	242
65	Lovászpatona	–	–	–	–	1
66	Lovas	1	–	5	–	–
67	Magyarbarnag	13	2	1	–	1
68	Magyarpolány	671	4	398	–	94
69	Marcaltő	–	–	–	1	–
70	Márkó	326	3	74	–	57
71	Mezőlak	–	–	5	–	–
72	Mezőszentgyörgy	6	–	4	–	–
73	Mezőkomárom	6	–	19	1	–
74	Nagyesztergár	206	5	346	4	43
75	Nagytevel	67	2	128	92	10
76	Nagyvázsony	–	3	18	2	68
77	Nemesleányfalu	–	–	6	–	–
79	Nemesvámos	–	–	3	–	–
80	Németbarnag	19	7	16	–	–
81	Németbánya	296	1	31	–	18
82	Noszlop	–	–	–	–	8
83	Olaszfalu	226	1	173	2	193
84	Oroszi	–	–	4	–	–
85	Öcs	–	–	6	–	–
87	Örvényes	–	–	1	–	–
88	Ősi	–	–	1	–	1
89	Öskü	–	–	4	–	–
90	Pápa	58	7	150	2	63
91	Pápaderecske	–	1	–	–	4
92	Pápakovácsi	–	–	6	–	7
93	Pápanyőgér[3]	70	2	–	–	X[4]
94	Pápasalamon	13	–	28	–	57

	Község	I.	II.	III.	IV.	V.
95	Pápateszér	–	–	24	5	15
96	Pénzesgyőr (Pénzeskút)	212	–	–	–	–
97	Porva	468	6	298	1	71
98	Réde	–	–	2	–	–
99	Románd	–	1	106	–	206
100	Siófok	–	–	20	–	–
101	Somlószőlős	–	1	–	–	1
102	Súr	–	–	–	–	5
103	Szentgál	195	21	154	5	72
104	Szentkirályszabadja	–	–	6	–	–
105	Szücs[5]	113	1	130	1	321
106	Tapolcafő	–	–	14	–	–
107	Tihany	–	–	9	–	5
108	Tósokberénd	4	11	6	–	11
109	Tótvázsony	51	–	160	9	63
110	Ugod	–	–	14	–	1
111	Úrkút	128	–	1091	–	22
112	Vanyola	–	2	4	–	–
113	Vaszar	–	4	5	–	5
114	Várpalota	–	–	54	–	–
115	Városlőd	766	6	522	122	190
116	Vászoly	–	1	–	–	4
117	Veszprém	1	4	99	–	26
118	Veszprémfajsz	–	7	25	–	21
119	Vörösberény	6	1	8	–	2
120	Vöröstó	8	–	8	–	34
121	Zirc	14	–	225	–	31
	Összesen	9123	279	9662	341	4911

1 Átkerült a Veszprém városi listára.
2 Kisközség, 1950-ben Ajkához csatolták.
3 Kisközség, 1950-től Vanyolához tartozik.
4 Az aktában nem létezik „V"-ös lista, de a felmentésekben két személy is lekerül erről az összeírásról, tehát létezhetett „anyanyelvesek listája", de a kartotékból eltűnt.
5 1954-től Bakonyszücs.
Forrás: MNL OL XIX-K-11-d. Országos Földhivatal, Nagybirtok Telepítési Osztály, 210–211 dob.

További kutatásra van szükség ahhoz, hogy kiderüljön, hány embernek kellett kiköltöznie, és elhagynia az otthonát. Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy e sorsokból bemutassak – kiemelve a kutatás korpuszából – néhány „oral history" interjút, melyek a rendelet és a törvény végrehajtásának hatását részletezik. Munkámban csak olyanokat idézek, akiket nem érintett az 1946 és 1948 közötti németországi kényszermigráció. E tematika alapján 29 interjút választottam ki a Bakony és a Balaton-felvidék német kultúrtájain gyűjtött anyagból.

A hangsúlyt elsősorban arra szeretném helyezni, hogy milyen eltérő élethelyzetben érte a végrehajtás a németeket, akiket ez az esemény érintett. E helyütt az anyanyelvesek retorzióinak végrehajtását csak a német nemzetiség jogkorlátozó kontextusában vizsgálom. Célom, hogy ezeknek a kutatásoknak nyújtsak adalékot forrásközléssel és elemzéssel, ismerve az „oral history" tematika kereteit és lehetőségeit.[42] Az életszituációktól függ, hogy egyes események megítélése milyen minőséget képvisel, ezért elemzésem fókuszában a *motivációk* és *stratégiák* állnak.

Az elbeszélők addigi életükben zárt – többségében németek lakta – településeken éltek, társadalmilag hierarchikus közösségben. A mindennapi életüket a munka (földek művelése), a piacolás és a vallási élet határozta meg. Falvaikat csak a kereskedés és a zarándoklatok kedvéért hagyták el. Ezeket a személyes és kulturális kötöttségeket a háború eseményei törték meg.

Az „anyanyelves" németek élethelyzetei Veszprém megyében

A háború egzisztenciális bizonytalansága különböző élethelyzeteket eredményezett az elbeszélőknél. A front életveszélyérzete, a folyamatos elűzési rendelkezések létbizonytalansági tényezője, az érkező telepesekkel való konfrontáció és az együttélési lehetőségek különböző egzisztenciális töréseket okoztak. Ebből a bizonytalanságból többféle közlés bontakozott ki, amikor a háború utáni állapotokra kérdeztem rá (Hogyan indult el az élet a háború után?). Az egyik, hogy mind a fogságból visszatérők, mind pedig a vagyoni korlátozást elszenvedők már az esemény fényében értelmezték a *deklasszáció* előtti eseményeket.

> Én hazajöttem '46-ban a fogságból, és újra mezőgazdaságba álltam be [dolgozni].[43]

> Én, ha '46-ban tudom, hogy lesz kitelepítés, akkor nem jöttem volna haza [az angol, klagenfurti fogságból]. Nekem azt mondták, hogy nem lesz kitelepítés. Udvaroltam egy lánynak, ő is hazahívott. Hazajöttem, és két-három hónapra rá volt szó a kitelepítésről.[44]

A közvetlen életveszély elmúlását rögzítik azok is, akik a menekülésből érkeztek vissza a faluba. Itt tulajdonképpen nem látszik a különbség, hogy fogságból vagy pedig menekülésből (akár más országba, akár csak Magyarországon belül más községbe) érkeztek vissza. Az első közlő szinte békés átmenetként emlékszik az eseményekre. Ez a deklasszáció újabb elsöprő mértékét mutatja, hiszen a kitelepítés és a háború szinte egyenrangúként jelenik meg. A második és a harmadik idézet már más. Egy rákényszerített

42 Gyáni 2000.
43 1923: F: 23: Bakony: Döbrönte.
44 1925: F: 21: Bakony: Városlőd.

bűnösségérzet kerekedik felül. Míg előbbi a tolnai svábok elűzés momentumából bontja ki saját tragédiáját, addig utóbbi a Pápa környéki falvak németjeinek (a németországi evakuálásból visszatérők) sorsából.

Örültem, hogy hazaértem és elkezdtem otthon dolgozni. Egészen addig, amíg el nem vették a földet.[45]

Azt hittük, hogy vége a háborúnak, és nyugalom lesz, elkezdtünk vetni és aratni. Gombáspusztán[46] szántottunk, ott volt földünk. Jöttek a kitelepítési vonatok, a vagonajtók nyitva álltak. „Woher kummt", kérdeztük, „Aus Tolnau!" Már mentek '46 elején a sváb telepes vagonok.[47]

Itt két telepítés volt. Az elsőben, a Magas-Bakony és Pápa környéki falvakból vittek el családokat [NSZK-ba], a második az NDK-ba történt. Aztán innen Iharkútra, Hárskútra, Fenyőfőre vittek embereket. [...] Minket az amerikai rokonok támogattak, amíg apám '46-ban haza nem jött [a fogságból]. Küldtek élelmiszert és néha ruhát is. Különben nem lettünk volna meg. Két bátyám, az egyik Amerikába, a másik Franciaországba, Párizsba ment ki.[48]

Ez utóbbi idézet is jelzi, hogy az újrakezdés kollektív családi teljesítmény volt. Ebben a rokonsági hálót is sikerült megmozgatni: nemcsak a másodfokú családtagok, de a húszas–harmincas években a tengerentúlra munkavállalás céljából elvándorolt leszármazottak is segítettek. Az összefogás erejével, rendkívül nagy erőfeszítéssel, de a biztonságérzet visszaszerzésével egyensúlyozottabb életegzisztencia alakult ki. Az átmeneti korszak közlései ezen összefogásról tanúskodnak.

Összesegített a család, a rokon is jött dolgozni. Tudtunk vetni. Anyám és az öcsém napszámba járt az erdészethez csemetézni. Én Kecskemétre mentem szolgálni a Bencsik családhoz, egészen '49-ig, akkor hazajöttem, és férjhez mentem. Farsangkor ismertem meg a férjemet, ő magyar volt, de az anyja sváb, így tudott németül.[49]

Nem volt akkor mivel piacolni, nem volt cserearány se, itt felfaltak mindent, talán még az embereket is felfalták. Bakonypölöskét nem érintette annyira a front, és ott ajándékba kaptunk csirkét, kismalacot. Majd ha nekik megy rosszul – mondták –, akkor majd ők szólnak. Nővérem ekkor ismerte meg a férjét. '46 végén már házasság volt, de nekünk rosszul ment, ezért én hozzájuk mentem szolgálni.[50]

Cserélni jártunk. Tojást, tejhasznot, krumplit, amit lehetett, azt mind megfogtuk.[51]

Azt hittük, hogy most ez elment [a háború], hogy kész, és dolgozzuk a földet.[52]

---

[45] 1929: F: 16: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[46] A Városlőd melletti Szentgál községhez tartozó puszta.
[47] 1934: F: 12: Bakony: Városlőd.
[48] 1936: F: 12: Bakony: Márkó.
[49] 1928: N: 17: Bakony: Márkó.
[50] 1932: F: 14: Bakony: Márkó.
[51] 1924: N: 20: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[52] 1928: N: 17: Balaton-felvidék: Hidegkút.

A magyarországi németeket érintő jogfosztásokat egyes politikai pártok helyi szinten is generálták. Az eddigi kutatások tapasztalatai alapján a pártok által delegált körzetvezetők és településellenőrök sokszor sorsokat döntöttek el az elűzésekkel és a kitelepítésekkel. Ezért relevánsnak tűnt, hogy rákérdezek erre a viszonyra. Többek között azért is, mert kíváncsi voltam, felszínre tör-e az emlékezésből az a jellegzetesség, hogy a németek közül sokan megpróbálták a mentesítés miatt beállni a „demokratikus" pártokba. A közlések képlékenyek, tabusítók, de annyi közös látszódik bennük, hogy a kommunisták térnyerését a telepes családokhoz kötik, és az elűzés indoklásánál is megjelenik a helyi vezetők felelősségének igazolása is.

Bakonypéterden volt a Nemzeti Parasztpárt, Ackerman volt a vezető neve. Döbröntén kommunista párt is volt.[53]

A házunktól nem messze volt egy villanyoszlop, és egy Kisgazdapárt-plakát volt kirakva, de másra nem emlékszem. Kommunista Párt akkor lett, amikor jöttek a telepesek.[54]

Csak akkor lett Párt, amikor jöttek a telepesek, a márkóiak nem pártoskodtak.[55]

Hogyne, a közigazgatási személy Pesovár János volt.[56] Ő kimosta azt, akit akart. Ő döntött. [...] A Biczó Imre tejcsarnokos volt, ez a Jungék házába került, ő lett a kommunista pártnak a vezetője. A kovácsműhely egyik árendása, a Lovasi. Ez is kommunista párttag volt. Ezek magyarok voltak.[57]

Mi a Független Kisgazdapártba voltunk '47-ben. Nem akartunk kommunisták lenni, ez egy ilyen megoldás volt. Voltak sokan, akik így beléptek.[58]

A pártokhoz való közeledés nem hozott eredményes stratégiát. A háború befejeződése és a telepítések közötti időszak elveszett a traumatikus események között. Még ha a Németországba való elűzés el is maradt, a belső telepítések formái érintették a családokat. Ezeknek több változata létezett.

A törvényben előírt rendelkezések különböző jogfosztásokba sodorták a családokat. Több különbséget tehetünk az anyanyelvesek kitelepítésének formái között. Az első az *összeköltöztetés*, amely általában a házon vagy a falun belül történt, a második a falun kívüli kitelepítés. Előbbi esetben a családokat összerakták egy házban. De előfordult, hogy telepeseket költöztették a házrészbe, vagy az eredeti tulajdonosnak kellett rokonokhoz költöznie. Előbbi esetet beszéli el a németországi evakuálásból hazatért közlőm

---

[53] 1923: F: 25: Bakony: Döbrönte.
[54] 1936: F: 12: Bakony: Márkó.
[55] 1928: N: 16: Bakony: Márkó.
[56] Pesovár János herendi körjegyző 1925 és 1949 között. A helyiek közlése szerint neki köszönhető, hogy 1944 decemberében a német hadsereg nem hurcolta el az ottani németeket, illetve hogy 1948-ban elmaradt az elűzés is.
[57] 1932: F: 14: Bakony: Márkó.
[58] 1924: N: 22: Balaton-felvidék: Hidegkút.

is, s ebben a vagyoni retorzió folyamata figyelhető meg. Az események okozójaként az elbeszélő itt is a kommunista pártot okolja, amelynek tagjai szinte rárontottak a családi/falusi közösségre. Ennek ellenére a család ideiglenesnek veszi a költöztetést, hiszen a beköltözők folyton továbbálltak.

Az összeköltöztetés emlékezete

Az összeköltöztetésnek vagy a házból való kitelepítésnek is több formáját különböztetem meg az interjúkban. Közös az elbeszélésekben, hogy az intézkedést sorsszerűnek, véletlenszerűnek írják le az emlékezők. Ezt vagy az új közigazgatás vezetőinek tulajdonítják, vagy pedig az érkező magyar származású telepesek „bosszúhadjáratának". Ajkarendeki közlőim szerint minőségi különbség volt az 1946-ban és az 1947-ben érkező telepesek között. Míg előbbiek az ország belső részéből érkeztek és befogadásuk szinte valódi elszállásolásnak tűnt, addig a Felvidékről érkezett kitelepítettek és családjaik már a német jogfosztottak teljes házát kívánták, és a kitelepülést. Előbbieket *„beltelepesnek"*, utóbbiakat *„cseheknek"*, *„szlovákoknak"* titulálták az emlékezők. Mivel e családok helyzete viszonylag gyorsan kiegyensúlyozottá vált – köszönhetően a közeli, ajkai bányászati munkalehetőségnek –, ezért ebből projektálódik az esemény traumája, felpuhítva ezzel az emlékezést. Ennek ellenére a folyamatok megragadhatóak, és erősítik azt a történelmi jellegzetességet, hogy a német elűzés leállása, de a felvidékiek kitelepítésének folytatása olyan döntésre sarkallta a vezető szervezeteket, hogy a németek jogfosztása immár a falun vagy országon belüli telepítéssel folytatódjon. A közeli Városlődön azonban az elűzési, telepítési formák összemosódtak. Ennek egyik „válfaja" volt a felmentés. Többen már a németországi elűzés alkalmával bevagonírozva álltak készenlétben. E várakozások több napig is eltartottak, és amikor esetenként a menetesítést megkapták, a családok már nem tudtak visszatérni az elkobzott házukba és földjükhöz. Az efféle jogfosztás rokonítható az anyanyelvesek sorsával.

> Úgy volt, hogy a bányászokat nem lehet kitenni a házból, míg nagyanyám elment egy új kulcsért [a községházára], addigra már itt voltak és kitettek. Apám ácsként a bányánál dolgozott. [...] Az mondták, hogy kell a hely a bányászoknak, és egy család bejött hozzánk, és elfoglalta a vendégszobát. Minket '47-ben raktak ki, amikor a felvidékiek jöttek. Amikor az alföldiek jöttek, azoknak volt hely, akkor ránk nem szóltak. [...] Idejött az illető, és azt mondta, hogy ő itt fog lakni, és az egyik szoba az övé lett. Nem volt túlzottan barátságos a viszony. Mi, gyerekek eljátszottunk, de a szülőknek rossz volt. Nem sokáig voltunk együtt, egy évig, és akkor elköltöztünk. A felvidékiek közül soknak német nevük volt, ezek Pozsonypüspökiből érkeztek. Sokan németül is tudtak, mert korábban Ausztriába jártak dolgozni. De akik Gömörből jöttek, azok nem tudtak. Végül nagyanyám testvéréhez költöztünk. [...] A földünk az megmaradt. Pár évet ott is laktunk, de három helyre költöztünk még. Volt egy Józsi bácsi nevű ember, aki visszavásárolta a házát, és akkor mi abba költöztünk be, amelyből ő kiment. Mi nem vettük vissza a házat, mi épültünk. Az amerikai rokonok segítettek, de egyébként anyagilag senki se tudott adni. A telepesek közül az alföldiek mind elmentek, csak egy család maradt itt.[59]

[59] 1942: F: 5: Bakony: Ajkarendek.

> Nagyszüleimet kirakták a házból, és hozzánk jöttek, ők laktak az első szobába, mi pedig a hátsó szobába. Ekkor a svábok már nem mertek mondani semmit. Ide beköltöztek ezek a kubikusok. A svábok helyére szlovákok, csehek érkeztek. Apám először osztályozó lett, aztán később lekerült [a tárnákba]. A nagyszülők földjét elvették. Az ajkai szőlőnk, az is az övéké lett. Nem tudom, hogy milyen osztás volt ez.[60]

> [Kijöttünk a vagonból], de már bent lakott valaki nálunk, és az anyósomhoz mentünk. 1949-ben leltárba vették a vagyonunkat, és akkor mindent elvettek, tehát a kitelepítés után. Azt mondták rólunk, hogy volksbundisták vagyunk. Akiket elvittek, azoknak minden földjét és házát elkobozták.[61]

A Pápai járásban azonban nem ilyen puhán zajlottak az események. Döbröntén két adatközlőmtől is eltérő történetet rögzítettem. Az első elbeszélőm frontot megjárt magyar katonaként mondta el a telepítés formáit. Miközben családját is érintette a kitelepítés, reflexív módon számolt be arról, hogy míg szüleit falun belül telepítették át, addig későbbi felesége és annak családja Bakonypéterdről került át Döbröntére az anyanyelve miatt. A bakonyi falvak közül Döbrönte kisszámú kitelepítettnek a felvevő községe volt. A második döbröntei közlő szintén reflexív történetet elevenített fel. A reflexivitás itt abból adódik, hogy az emlékező kiskorú volt az események idején, és a családi légkör széttörése, az anya bántalmazása az elbeszélésben felerősíti a terrort, amely kétségtelenül elsöprően érintette a családot. Ezt a sorsot aláhúzza édesapja halálának felidézésével. Az elbeszélés is fordítva interpretálódik, cirkulárisan az eredmény, a terror felől közelít a létbiztonságot felőrlő állomások felé. E közlés bizonyítja, hogy nemcsak egyszerű, békés kiköltözés, hanem terrorisztikus kényszer is jellemezte az anyanyelvesek telepítését.

> Szüleimet kitelepítették a második szomszédba, s elvették a földjüket, csak 10 hold maradhatott. [...] Először volt a kitelepítés '48-ban. Ez [az anyanyelves telepítés] utána történt. Akik jöttek, azokat kirakták [Felvidékről], ott kulákok voltak. Mint minket innen. Ezt azért csinálták, hogy ide tudjanak települni, és tudjanak egy téeszt alakítani. Kellett a föld, 9 családnak kellett a földje. Mármint Bakonypéterdről telepítettek Döbröntére 9 családot, a feleségemet is. Ott kellett hagyni a bikákat, kazallal együtt. Rossz földet kaptak Döbröntén. A szüleim visszajöhettek, tehát megengedték nekik. [...] A szüleimet kirakták, de engem nem. [...] A vasiak, az iváncaiak, a borsodiak, ezek jelentkeztek ide önként. Nagyon mások voltak. A borsodiak azok kutyák voltak, az iváncaiakkal barátságban voltam. Egész vagyon állatot kaptak, felélték, elmentek. Nem értettek hozzá. Volt, aki tanácselnök lett, de írni-olvasni nem tudott. [...] A bakonypéterdieknek is azért kellett elmenni Döbröntére, mert a vagyon kellett. Először összetelepítették őket, aztán át Döbröntére, csak 10 holdat kaptak. Az anyósomnak és a feleségemnek az volt a vágya, hogy haza költözzenek. Azt mondták, a papa itt [Bakonypéterden] lett eltemetve. Lett egy ötös bizottság Veszprémbe, és kérvényezni kellett, hogy visszavesszük a házunkat. Volt egy Kósa nevű vezető Veszprémbe, annak a sógora lakott a nejem házába, és mellette a téeszraktár volt. Az öttagú bizottságból három megszavazta, egy ellenünk és egy semleges volt. A döbröntei házat eladtuk. Akkoriban úgy volt, ha valaki tudott szerezni egy házat, azt megkaphatta. Én már '56 végén itt

[60] 1945: N: Reflexív közlő: Bakony: Ajkarendek.
[61] 1927: N: 23: Bakony: Németbánya.

voltam Péterden. Úgy jöttünk vissza, hogy igazából a nejem és az anyósom nevén volt a ház, aki pedig bent lakott, azt meg lefizettem, hogy menjen ki.[62]

Apám rákerült a Volksbund-listára, de nem volt tagja, mert amikor mutatták neki, nem az ő kézírásával volt aláírva. [...] '46-ban hoztak ide Vas megyeieket, Iváncról, és akkor kezdődtek a nagy razziák. A német ajkúakat pedig kidobták a házból. Jött a rendőrség, és azt mondták, hogy két órán belül takarodjunk a házból. Ez 1947 novemberében volt. Nem hivatkoztak semmire se, két órán belül adjuk át a kulcsot, pedig apám hadifogoly volt. Anyám nem akarta átadni. A végrehajtók közül az egyik neve Sopfer Zoltán, a másik Horváth János volt. [...] Én nyolcéves voltam akkor. Nem mondták meg, hogy hova menjünk, csak kiraktak. Nagyon sokan meghúzták magukat a szülőknél. Az, hogy mi miért nem kerültünk a kitelepítettek listájára, azt nem tudom. [...] Volt egy telepes özvegyasszony, aki azt mondta az illetékeseknek, „hát ide hoztok engem ebbe a faluba, és itt éljek egy fél szobában". Erre azt mondták neki, hogy „gyere, válassz egy házat a faluból". S akkor a választása az én szüleim házára esett. Bejött a három fiával. Anyám nem akarta odaadnia a kulcsot, azt mondta a rendőr, „jól van, akkor lelövöm". Anyám meg azt válaszolta, hogy „rendben, lőjön le, mi nem ártottunk senkinek, hát miért teszik ezt velünk?" Puskatussal fellökte az anyámat, és ő elesett és elájult. Én elkezdtem sírni, és ráborultam anyámra. Ekkor a szomszédok már kijöttek a házból, és elkezdték nézni, hogy mi történt. Apám a kertnek ment, teljesen meg volt bolondulva. Egy csöpögős, őszi, ködös, novemberi nap volt. Közben teljesen besötétedett, a dunyhákat már kidobtuk, anyám felállt a földről. Ekkor jött a nagymamám, és mondta, hogy „gyerekek, hát mi van veletek? Hova mentek?" Azt mondta a rendőr, „ez a maga gondja lesz". A nagymama aztán hazavitt, még az internált nagybátyám is nála lakott akkor. Két helyiségből álló háza volt, mert a nagymamának régen egy kis boltja volt, nem nagy, éppenhogy cukrot meg ilyesmit lehetett nála venni. Beköltöztünk. Egy évig voltunk ott, aztán nagymamám azt mondta, hogy „itt nektek nincs semmitek". S akkor anyám azt mondta, hogy „hát csak szalmatetős házak vannak", mire a nagymamám, „nem baj, akkor majd olyanba megyünk". [...] Apám orra előtt fordítva fogták be az elkobozott lovait, aztán ütötték-verték, mert nem tudott bánni a lovakkal, aki megkapta. Apám megverte ennek az asszonynak a fiát, amikor ezt látta. Ezután apámnak elkezdett fájni a feje, és 46 évesen belehalt. A bátyámat '49-ben elvitték katonának, és akkor egyedül voltunk az anyámmal. Nulláról indultunk. [...] A szomszédban kitelepítettek voltak, mármint a házból kirakottak. Itt sok olyan volt. Olyan tizenöt-húsz család volt. [...] Azokkal, akiket beraktak a házainkba, azokkal a döbröntei nép nem volt haragtartó, muszáj volt velük... muszáj volt. A Sopfer egy véres szájú kommunista volt, úgy beszélt az emberekkel... A razziák a kitelepítés után volt[ak]. Éjjel, amikor a nagymamánál laktunk, kiabálás, majd kutyaugatás volt, aztán vonyítás, és csönd lett. Lelőtték a nagymamám kutyáját. Bejöttek, azt mondták, „ki az ágyból, sorakozó", mindent feltúrtak, minden papírt elszedtek, főleg a tulajdoni lapokat vitték el, nem is kaptunk sokat vissza belőle. Elhajtottak az iskolába, és a férfiakat meg Pápára vitték. Apámat is, de reggel már elengedték. Minket az iskolába fogva tartottak, majd délutánfele elengedtek. A második razziára nem emlékszem, akkor is elvitték a férfiakat, de csak a tanácsra. Az nem volt olyan durva. [...] Úgy raktak ki minket, hogy megvárták, hogy betakarítsunk. Száz zsák krumplit, egy anyadisznót hat malaccal, tömött libákat, ezeket mind otthagytuk. Úgy lett először állatunk, hogy a szomszéddal közösen összefogva összeraktunk egy szekeret, és vettünk egy marhát, amelyet egyik nap mi használtunk, másik nap ők. S amikor ellett, akkor lett több tehén. A harmadik évben már volt új fogatunk is.[63]

[62] 1923: F: 24: Bakony: Döbrönte.
[63] 1939: N: 7: Bakony: Döbrönte.

Édesapámhoz a Hegyiék kerültek, itt laktak egy ideig, majd egy másik házba költöztek. '49-ben elkoboztak mindent, házat, földet, de nem költöztettek ki minket, hanem együtt laktunk. Először a tanács kiutalt nekünk egy házat, albérletet, majd sikerült visszavásárolnunk a saját házunkat. 15 ezer forintért vettük vissza, havi 150 forintot törlesztettünk. Ha nem vettük volna meg, akkor összedőlt volna. A telepesek két-három évig voltak itt, visszamentek, ahonnan jöttek, vagy Pápára költöztek. Hozzánk Pápateszérről és Felvidékről érkeztek telepesek.[64]

Az, hogy ez a terror mennyire nem csak személyes sors volt, jól mutatja a Döbrönte melletti (szintén Pápai járás) Ganna adatközlőinek története. Ám míg előbbiek esetében egy felszakadó, kibeszélt trauma, itt egy befelé forduló tabusítás figyelhető meg. A 90. életévén felül járó asszony elnyomja magában a történet eseményeit, nagy vonalakban közli kitelepítésüket és a falun belüli átköltözésüket, valamint a család további stratégiáit. Gyermeke, aki nem volt átélője az eseményeknek, a családi hagyomány kollektív emlékét örökölteti tovább. A beszélgetések egymástól függetlenül lettek rögzítve, külön időpontban és helyszínen, mégis kiegészítik egymást. A *„deportálás"* szó használata viszont jelzi az esemény súlyát és a meghurcolás kíméletlenségét. Az okokat ismét a felvidékiek telepítése adta, illetve a faluba érkező új gazdálkodók mentalitása. Ez viszont kényszerpályára állította a község gazdaságát, amely rövid időn belül a téeszszervezés mint egyedüli megoldás felé tolta a döntéshozókat. A család elbeszélésében így válik teljessé az elűzés és a téeszszervezés közti átmenetre kialakított stratégia.

Jöttek a felvidékiek, és megbüntettek minket, pedig nem is voltunk bűnösök [...] Puska volt a vállukon, és azt mondták, hogy ki kell költözni. Félelmetes volt. Nekik nem a ház kellett, [hanem a hely]. Mert hozott egy kocsit, takarmányt, állatokat. Ilyen ház kellett neki. [...] Aztán egy darabig itt voltak, utána visszamehettünk. Megvehettük a házat. De nem gorombán jöttek ők ránk. Ez már nem háború volt. Akkor már csak azok voltak itt, akik nem akartak elmenni, akik a magyarokhoz húztak. Amikor kint voltunk a házból, egy kunyhóba kellett lakni, ott született a fiam. A felvidékiek sem akartak itt maradni, nekik is muszájból kellett idejönni. Nem tudom, honnan jöttek, de már nem érdekelt semmi se. '54-ben jöttünk haza.[65]

Minket deportáltak, falun belüli deportáció volt, egy ember maradt a házában, a Kanczlerék, a többiek mind ki lettek szórva. Ez nem egy tudatos telepítés volt. Az történt, hogy Rajk László – akit felakasztottak – azt mondta a kupiaknak,[66] hogy „ugyan már foglalják el a gannaiak üres házait, foglalják el a birtokait". Kupról 4-5 magyar família jött át. A kupiak nagy része nyakas református volt. Ezek [a gannai svábok] elmentek, aztán aláírták a tszcs-t, és visszajöttek Toldipusztáról,[67] Farkasgyepűről, ahova elmentek. [...] Egyszerűen történt

[64] 1944: N: Reflexív: Bakony: Németbánya.
[65] 1921: N: 26: Bakony: Ganna.
[66] Község, szintén a Pápai járásban.
[67] A közlés szövegkörnyezetéből arra lehet következtetni, hogy Toldipuszta Veszprém megyében fekszik. Ám sem a környéken, sem a megye más területén (falurészein) nem találtam ilyen elnevezésű helységet. A Veszprémi Egyházmegyéhez tartozó Andocson, Somogy megyében viszont létezik Nagytoldipuszta. Hasonlóan a farkasgyepűi gazdasághoz, ide is érkeztek anyanyelves németek Veszprém mellett Somogy és Baranya megyéből is. Így valószínűleg a közlő erre a területre gondolt.

ez a kitelepítés, ujjmutogatással. Volt egy Nemzeti Bizottság, ők döntötték el. '48-ban kellett kiköltözni, mi házat nem kaptunk, csak egy szoba-konyhát. A tanítónőnek két szobája volt, és oda telepítettek át minket, egy mestergerendás szobába és egy füstös konyhába, ahol meghúztuk magunkat. Ez volt a mi kezdődő életünk. A népi demokrácia elindult. A földjeink közül csak azt vették el, ami a nagyapámé volt, az 18 hold volt, 12 viszont, az apai örökség, megmaradt. Tudtunk tovább gazdálkodni, amíg nem jött a tszcs. De itt is le kellett pattintani földeket, hogy ne számítsunk kulákoknak. A téesz kényszer útján alakult meg, mert a helyi emberek nem tudtak mit kezdeni magukkal, zsellérek és szegények voltak. Uradalmi cselédek voltak, mindenhez értettek, csak szervező képességük nem volt, nem volt paraszti átlátó képességük. Nem tudták azt a látásmódot folytatni, hogy ha valami legyen nekik, akkor két bukfencet kell csinálni, mert itt szegény hegyvidéki gazdálkodás folyt. Aki ahhoz a házhoz betette a lábát, azt a földet meg is kapta. 1952-ben volt az a határpont, amikor rendezték, hogy aki ahol volt, amelyik házban volt, az a ház az övé. Itt a borsodiakkal volt a baj, ők adták ki a tanácselnököt és azok szinte mindenben hallgattak a tanácselnökre.[68]

A Pápai járás Nagytevel nevű községében az anyanyelvesek falun belüli telepítése már a harmadik kollektív hulláma volt a németek jogfosztásának, tekintve, hogy a községben 1946-ban és 1948-ban is volt Németországba való elűzés. A két idézett elbeszélés az eddig olvasott ívet írja le a terrorisztikus részletek nélkül, mégis különböző élethelyzetet vázol fel. Míg az első eljut a német anyanyelv bűnösségétől a megbékélésig, addig a másik eltérő családi helyzetet vázol fel. Az iszákos mostohaapa miatt nem tudott a család összefogni, de az amerikai rokonok tulajdona miatt mégis megmaradt a házuk. A bakonyi falvakban többször találkoztam ezzel a jelenséggel. A magyarországi németek körében jellemző volt a törzsöröklés (mindig egy személy örökli a vagyont) rendszere. A kis határral rendelkező, 18–19. században erdei pusztákként létező bakonyi falvak lakói csak úgy tudtak földet szerezni, ha egyrészt nem osztották fel birtokaikat, másrészt a családok a nagyobb területtel rendelkező községekben vásároltak termőföldet. A sovány földekből azonban nem volt elegendő jövedelem, így még az egyenes ági örökösök is Amerikában próbáltak szerencsét a századfordulón. A kifizetett örökség vagy juss sokszor a tengerentúlról megvásárolt ingatlanban öltött testet, amely sokszor megmaradt az emigráló nevén. Mivel ezek a házak amerikai tulajdont képeztek, nem tudták elkobozni őket, így sok sváb család a külföldi rokonság által menekült meg a vagyonelkobzástól. Nem általános, csupán tendenciózus jelenség volt ez.

Egyszer csak eldöntötték, hogy mi németül is beszélünk, és emiatt kiraknak a házból. Nem tudom, hogy papírt kaptunk-e, csak egyszer megérkezett valaki, és a szüleink azt mondták, „gyertek, gyerekek, pakolni kell". A bútort elvihettük. Egy-két tehént vittünk el. Nagytevelen belül egy szalmatetős ház hátsó szobájába kellett költözni. A mi házunkba felvidékiek költöztek, Farkas volt a nevük. Velük jó viszonyunk volt, mit lehetett tenni. A telepesekkel, ha kellett, akkor beszélgettünk. Egy idő után kénytelenek voltunk velük beszélni, mert egy helyen laktunk. Egy másik német családdal, Szeibertékkel laktunk együtt. Ez az ő házuk

[68] 1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna.

volt, jó volt velük a viszonyunk, muszáj volt befogadnia minket. Ők is németek voltak. [...] Visszavásároltuk a házat, de nagyon sokára. Ez fájó pont volt az életünkben, hogy sajátunkért is fizetni kellett. [sírva][69]

Az első telepítésnél maradtunk, a másodiknál is. Ezután jött egy család, 1947 májusában, akkor tettek ki minket. Annak ház köllött, és a mienké tetszett meg neki. Szabó Imre volt a neve, nem tudom, honnan jött. Egy leánya meg egy fia volt. Mi az édesapám hazába költöztünk, ami nagyon rossz ház volt. [...] Gizi volt a neve a telepes feleségének, aki azt mondta rám, hogy erőszakos disznó vagyok, mert ők a házat megkapták, de mellette volt egy házhely, és én azt megtartottam, gondozni akartam és házat építeni rá. Azért, mert a ház az Amerikába kiment rokonom nevén volt. Meg is kaptuk a papírt, hogy amerikai volt, de a földet azt elvették.[70]

Az összeköltöztetésekből adódó rendelkezések azonban nem 1948-ban születtek. Visszatérve a Veszprémi járás Márkó községébe, a következő közlőm története nemcsak azt bizonyítja, hogy a németek elűzése és kitelepítése a földreformmal összefüggő, abból jogilag és a végrehajtás szempontjából is rokon rendelkezés volt, hanem azt is, hogy az új társadalmi helyzet milyen közös identitásokat eredményezett. Az „Én" és a „Másik" identitásformáló tényezője közösségi térben a „Mi" és „Mások" szintjén különült el. Ebben jelentős szerepe van a sztereotípiáknak, amelyek a vidéki társadalomban elsősorban a „megismerés" első fokmérőjét jelentették. A közös élet, az együttélés buktatói és súrlódásai a több évtizedes visszaemlékezésben megenyhülnek, de a közös gazdálkodás feszült pillanatait megőrzik.

Voltak a bihariak ['46-ban]. Kint voltunk a nagymezőn aratni, amikor valaki jött, és azt mondta, hogy „jönnek a telepesek". Akkor mindenki otthagyta a munkát, és eljött haza, mert nem tudtuk, hogy mi lesz ennek a folytatása, hogy kit visznek el, és ki maradhat. A bihariakat nem lehetett dicsérni, azok saját igazságukat állították, megkapták a svábnak a házát, a birtokát, az állatait, úgy, ahogy volt, és ők voltak a vezetők, az urak. A felvidékiekre nem lehetett panaszkodni. A felvidékiek előbb jöttek [ők már februárban itt voltak]. Tulajdonképpen öszszejártunk és beszélgettünk, elmondták, mi volt a Felvidéken, és mi elmondtuk a sorsunkat. Édesanyámhoz beraktak egy gecsei telepest, akkor az övé volt minden, de meghagyott egy szobát anyámnak, viszont munkájába be kellett segíteni, mert nem értettek semmihez. [...] Mi jól megvoltunk, mert megfogadta, mit hogyan kell csinálni, másoknál ment a vita. Az volt a szerencsénk, hogy ennek volt egy nagymamája Gecsén, aki közben meghalt, és ő örökölte a házát, emiatt ő visszaköltözött. A viszonyuk tűrhető volt. [...] Ők a belső földet használták, a többi ugaron volt, de meghagyták nekünk.[71]

Hozzánk is raktak be, de nem bihariakat, hanem Ősiből jötteket, ez [Vár]Palota alatt van. Öthat gyerekkel jöttek ide, egy évig voltak nálunk. A nagyszobában laktak, mi a kisszobában. Azt tudom, hogy beköltöztek, szegény család volt, megdumálták őket, és jelentkeztek, hogy

[69] 1929: N: 17: Bakony: Nagytevel.
[70] 1922: N: 25: Bakony: Nagytevel.
[71] 1928: N: 16: Bakony: Márkó.

idejönnek. Nem volt rossz viszony köztünk, nem volt veszekedés. Beszéltünk egymással, de mi akkor abbahagytuk a németet. Az én húgaim már nem is tudnak svábul.[72]

Az utolsó részletben egy rövid bakonynánai közlést idézek, amely jól összefoglalja, hogy a kollektív vagyoni retorzió indoka az *anyanyelv* volt. Az eltérő mértékű retorzió a terror súlyosságában mutatkozott meg. A biztonságérzet nagyarányúan, de nem teljesen sérült, hiszen a faluközösségben meghagyták a családokat, akik rögtön összefogva, rövid időn belül válaszolni tudtak e kihívásra. Nehezebb volt azoknak, akik faluközösségüket is elveszítették.

Aki anyanyelves volt, és akkora háza, amibe egy felvidékit be tudtak telepíteni, azt egy kisebb házba telepítették át. Az anyám öccse ilyen volt. Egy rosszabb és kisebb házba rakták őket, ide a szomszédunk mellé.[73]

Mivel az elbeszélések motivációjában fontos szerepet kaptak a helyi közigazgatás új szereplői, fontos kérdésnek tűnt, hogy az „összeírási munkálatok elvégzéséről" érdeklődjek. Mind a Németországba való elűzésnél, mind a kitelepítésnél fontos tényező a lajstromba vevés. Csak három ember emlékezett arra, hogy ez megtörtént, s mind a három elbeszélő településéről történt elűzés 1947–1948-ban. Az emlékezetben összefolyik a két kényszermigráció eseményeinek krónikája. Mindhárom családot falun belül költöztették csak.

Minden sváb lakoshoz jöttek, hogy leltárt csináljanak. Nálunk is voltak leltározók. Mindenki listán volt, csak én nem. Én is menni akartam volna. A felső szomszédunk úgy leteremtett, hogy miért akarok én elmenni, amikor nem kell. Mondtam, hogy prédának maradjak itt? De az öcsémet és anyámat visszahozták félúton.[74]

Apámékat kitelepítették, és én a házban maradtam, jött egy telepes asszony, és azt mondta, neki kell a ház. Mivel nem az én nevemen volt, én viszont a volt férjem után már nem tartoztam a családhoz, ezért kitelepítettek.[75]

Az úgy történt, hogy akit nem vittek el, azokhoz beraktak embereket. Tehát Hidegkútról, Bakonyszentivánról hoztak ide telepeseket. Előtte nógrádiak jöttek, mindjárt közvetlenül a háború után, de nem maradtak itt.[76]

[72] 1936: F: 12: Bakony: Márkó.
[73] 1928: N: 21: Bakony: Bakonynána.
[74] 1928: N: 20: Bakony: Márkó.
[75] 1924: N: 24: Bakony: Porva.
[76] 1933: N: 16: Bakony: Lókút.

A „kitelepítés" emlékezete

Mint az utóbbi idézetből is kiderül, az anyanyelvesek történetének egyik legkülönlegesebb fejezete a „felvevő" falvak lakóinak elbeszélése az eseményekről. A kiköltözést és a kitelepítést a magyar nemzetiségűek betelepítése indokolta. Ám több olyan német község is akadt, ahol nem volt lehetséges az összeköltöztetés, így más német nemzetiségi községekbe költöztették át az ugyancsak (néha más nyelvjárást beszélő) német anyanyelvű családokat. Az ilyen átköltözés a felvevő községben ismét összeköltöztetéssel járt. A jogfosztott, beköltöztetett németek iránt ugyanaz az ellenszenv mutatkozott meg, mint a magyar telepesek esetében. Hiába említik meg, hogy tőlük is elvették a vagyonukat, ez az elszenvedőket cseppet sem érinti meg. Itt érhető tetten, hogy a vagyoni retorzió állam által végrehajtott jogfosztását azokra projektálta át a tudat, akik „kedvezményezettjei" lettek az elkobzásnak. Hiába a tény, hogy ez a juttatás lényegében ugyanazt a jogfosztást jelentette, mint az elűzés. A betelepített anyanyelvesek ugyanolyan „telepesként", idegenként jelennek meg az elbeszélésekben, mint magyar nemzetiségű társaik. A közös pont csak abban ragadható meg, hogy kívülről érkező és vagyont kapó családokról van szó. Ennek részbeni (magyar telepesek és anyanyelvesek közötti viszonyának) lenyomata az első elbeszélés. A második és a harmadik rövid közlés a jogfosztás kezdeti részébe vezet, amely arról tanúskodik, hogy a kiköltöztetés előtt a mezőgazdasági terményeket elkobozták a földdel együtt, és ezután indult meg az átköltözés. A harmadik közlés arról tesz tanúbizonyságot, hogy egy anyanyelves jogfosztásában nem mindig volt szükség kényszermigrációra. Több községben, mint például a németországi elűzést is megúszó Veszprémfajszon, illetve Barnag és Vöröstó falvakban csak vagyoni elkobzás (10 holdas földmaximalizálás) történt. Ez több szempontból a folyamat kivételének számít.

Aki nem lett kitelepítve, az 1946-ban egy kamrában lakott. [...] Bándról jöttek svábok is, „anyanyelvesek", akiket áttelepítettek, kitelepítették a házukból, de mindegyik visszament, aki nem, az [Bakony]Jákóra költözött.[77]

Borzavárról hoztak ide nyolc-kilenc családot, és azoknak a házaiba belerakták, akik még itt laktak és német anyanyelvet írtak [a népszámláláson]. Ki kellett menni és oda kellett adni. Apámat is betették ilyen német anyanyelvesnek, és a földünket oda kellett adni. A házat nem vették el, pedig zsúptetős házunk volt. A földünket egy borzavári, Hortobágyi József nevű kapta. Egy évig volt ott, normális ember volt. Mesélte, hogy nekik azt mondták, hogy üres házakba fognak beköltözni. Ő odajött, azt mondta apámnak, hogy „nekem ez a föld nem kell, minket becsaptak, most látom, hogy elvették magától a földet, és nekem így nem kell". De végül nem kaptuk vissza, mert a tanácsra szállt, csak bérelni tudtuk. Hagytak gazdálkodni.[78]

[77] 1923: F: 23: Bakony: Németbánya.
[78] 1925: N: 20: Bakony: Csehbánya.

Mikor kidobtak bennünket az otthonunkból, a padlást lesöpörték, a pincéből a krumplit fölhozták. Ez 1947-ben volt. Ez azért kellett, mert a Felvidékről bevándoroltaknak kellett a lakás.[79]

Az utolsó pillanatban leállították a kitelepítést, de 1948-ban, mivel német anyanyelvűeknek vallottuk magunkat, ezért elvették a földjeinket. 10 hold maradhatott, utána kulákok lettünk. Csak hárman voltunk a faluban, aki így járt. Az, hogy anyanyelvesek vagyunk, azt utólag tudtuk meg.[80]

Az anyanyelvesek sorsának következő tematikája a *faluból való kitelepítés* a megyén belüli más, általában német nemzetiségű községekbe. A létbizonytalanságot itt a valódi elűzés érzete jellemzi, azzal a különbséggel, hogy az országból való kiutasítás nem valósult meg. Az első három elbeszélő a Pápai járás Ganna községéből lett kitelepítve. E faluban jórészt a községen belüli telepítés zajlott, mivel már 1946-ban és 1948-ban is történt Németországba való elűzés. Ám néhány családot Farkasgyepűre telepítettek. Az elbeszélés az elűzés élményéből indul ki. Az első adatközlő a vonzások és taszítások hiperbolikus elbeszélését közli. Minden deklasszációra stratégiai választ ad, amely hol egyéni, hol közösségi (családi) döntésre alapozódik. A családi összetartás egyik alapeleme volt, hogy az elkobzott vagyont valahogyan visszaszerezzék. Ebben látom a trauma identitásbeli különbségét a németországi elűzéssel kapcsolatban. Nevezetesen, hogy a jogfosztottak számára lehetőség volt az első időszaktól kezdve arra, hogy valamilyen módon kompenzálják a törvényesített törvénytelenséget. Mivel az anyanyelvesek sorsában szinte általánosnak mondható ez a törekvés – amely valósággá is vált, hiszen sokan visszaszerezték házukat, vagyonuk egy részét –, ezért sorsuk nem összemérhető a Németországba való elűzöttekével, ahol az identitás és a vagyoni „retorzió" komplex helyreállítása, tehát a haza és a ház visszaszerzése vágyálomnak tűnt. Emellett még egy fontos aspektus is megjelenik. A telepítések hevében a falvak kényes mezőgazdasági ökonómiája felborult, amelyet az új gazdák még a településfelügyelők felső irányítása mellett sem tudtak helyreállítani. Megoldásnak tűnt a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) alakítása. Mikor ez sem járt sikerrel, a közigazgatás vezetői azzal próbálták meg hazacsábítani a kitelepített németeket, hogy a községben házat/lakást adtak, ha belépnek a téeszbe. A téeszszervezés egyik ismérve volt, hogy legelőször a befolyásos helyi gazdákat győzték meg a közösbe való belépésről. Itt ez abban mutatkozott meg, hogy a kitelepített svábokat – akik ragaszkodtak vagyonukhoz, otthonuk (községük) bármely szeletéhez – visszahívták gazdálkodni.

Egy család maradt, a többi családot mind kizavarták a házukból. '46-ban kitelepítik itt a németeket. Huszonhármat elvittek, és kilencen itt maradtunk, ez kilenc házat jelentett. Ez '46. június 5-én volt, és aztán '48. január 25-én a DDR-be vittek [embereket], és bennünket február 2-án. Egy lovas kocsi jött ide, és amit fel tudtunk tenni, azt vihettünk. A bútor, az anyadisznó, tizenkét darab marha, minden itt maradt. [...] Rendőrök kísértek ki a házból. Az első telepítés után mentem férjhez [...] egy évig itthon voltunk. Amikor a nővéremet elkísértem Pápára [az elűzéskor], mikor jöttem haza az ökrökkel [amikkel kiszállítottam őket], már nyitva volt az ablak, és bent lakott valaki a [házunkban]. Ezek Borsodból és Kupról jöttek, fiatalok voltak, éppen összeházasodtak, nem volt nekik helyük, azért rakták ide őket. [...] Amikor mi elmentünk, akkor anyadisznónk, nyolc süldőnk, huszonnyolc libánk, ötven tyúkunk, kacsánk, gabonánk, kukoricánk, rozsunk volt. [...] Egy Csányi nevű telepes, aki Kupról jött, ő kapta meg. [...] A süldőt a szomszédnak adtuk [...], néhány bútort még el tudtunk hozni, mert a telepes gyűlésen volt. [...] Aztán hazajött, azt mondta, hogy többet be ne tegyük a lábunkat, „maguknak semmi keresnivalójuk itt nincs többet". [...] Később egy felvidéki költözött a házunkba. [...] Három hónapig laktunk egy szobába Farkasgyepűn, a szüleim és két testvérem, aztán a többi cselédház megürült [mert azok elmentek], és akkor mindenki átköltözött, egyedül maradtunk. Én Farkasgyepűn gyümölcsfát metszettem. [...] 1951-ben államosítva lett a farkasgyepűi püspökség gyümölcsöse [...] Arra gondoltunk, hogy talán most már haza is mehetnénk, ha beállnánk a téeszbe, hiszen úgyis az államnak dolgozunk, akkor a téesztagot aláírnánk. Ők szívesen vették, hogy beálltunk a Roham téeszbe, és akkor visszajöhettünk, de nem a házunkba, hanem édesanyám szülői házába, mert az üres volt. A gannai svábok kinevettek minket, hogy beálltunk. Mi csak magunkat vittük be, ezért kaptunk egy házat. A mi földünket más vitte be a téeszbe. [...] 1955-ben azt hallottuk, hogy a felvidéki, aki a mi házunkba [lakott], az Gödre ment, de mindent elvitt magával, még a disznóólat is. Akkor a férjem felment Gödre, és drága pénzért, 40 ezer forintért visszavette a házat. A férjem annyira dolgozott, mindig dolgozott. [...] A legnagyobb hátrány az volt, hogy egyetlenegy fillér földjáradékot nem kaptunk. [...] A telepesek nem voltak ellenségesek, együtt nevettünk, együtt vicceltünk, csak azzal nem, aki elvette a házunkat.[81]

El kellett hagyni a lakást, de biztosítottak helyet Farkasgyepűn, a püspökség gazdaságán. A szüleimnek igen, de nekem és a feleségemnek nem. Püspökségi lovas kocsi jött, azzal mentünk át. Három családdal éltünk együtt. Még pár dolgot el tudtunk hozni, mert a Lajos a telepesek gyűlésen volt; ezek folyton gyűlésen voltak. Ugyanazt a mezőgazdasági munkát végeztük ott, csak cselédként. [...] De ha ott orvoshoz mentünk, nem kellett fizetni. Én gyümölcsfákat metszettem, szép koronákat tudtam kialakítani.[82]

Veszprémben volt egy pap, Máhig volt a neve. Papnak ment, és nagy magyar volt. Összeszervezkedtek, és a családját elvitette Farkasgyepűre. De onnan is telepítettek ide.[83]

Az alábbi idézetek két községpár sorsa köré csoportosulnak. Az egyik a Márkó–Bakonyjákó/Németbánya, a másik a Hidegkút–Lókút viszonylat. Az interjúközlésekből kitűnik, hogy a Bakony és a Balaton-felvidék nagyobb határral, értékesebb aranykoronájú földdel rendelkező községeiből a Magas-Bakony erdei, pusztaszerű falvai felé irányultak az áttelepülések. A következő hat elbeszélő is átfogó történetet közöl. Az első arról tudósít, hogy az elűzés után rögtön megindul az anyanyelvesek áttelepítése. Visszatérő elem a közlésekben, hogy az elbeszélők nem tudták, rajta vannak-e valamelyik listán. Ennek oka, hogy az anyanyelvesek az „V." számú listán szerepeltek, amely alapvetően nem járt kitelepítési szándékkal, ezért elszenvedőik valószínűleg eredetileg nem is figyeltek fel erre a

[79] 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[80] 1930: N: 18: Balaton-felvidék: Vöröstó.

[81] 1930: N: 17: Bakony: Ganna.
[82] 1925: F: 22: Bakony: Ganna.
[83] 1929: N: 19: Bakony: Ganna.

lajstromra. Az elbeszélésekben ezért az átköltözés szervezetlen formában zajlott. A második közlő már egyszer elszenvedte az összeköltöztetést, története arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogfosztások különböző válfajai többféle módon is érhették a családokat. A második és a harmadik elbeszélés azért rokon egymással, mert a bizonytalanság érzésében felmerül a tematika, hogy nekik „másvalaki" helyett kellett elszenvedniük a kitelepítést. Utóbbi történetben komplex identitástörés fedezhető fel. E család valóban úgy élte meg a kitelepítést, mint mások az elűzést. Az „Én" és az „Ő", a „Mi" és az „Ők" koordinátája felcserélődik a közlésben. E helyütt egy elbeszélésben jelenik meg a beköltöző belső telepesekre a „jöttek a cigányok" pejoratív kifejezés használata, majd az elbeszélő később megjegyzi, ugyanígy hívták őket a lókúti németek, akik közé telepítették őket. Ezzel a leértékelés egy mozzanata jelenik meg. A közlő lealacsonyítja az érkezőket, de később ő kapja meg ezt a jelzőt: a saját elbeszélésében ez a leértékelés momentuma. Hiába bújtatja el a németországi elűzésből hazatért németeket a közlő, hiába próbál beilleszkedni a társadalomba, nem fogadják be, annak ellenére sem, hogy németül beszél. A lókúti közösségben éppen ezért a svábok számították „telepeseknek", ugyanígy kommunistának, egyszersmind „rablóknak". A közlésben a társadalmi törés nemcsak a sorban, hanem a vagyoni különbségben is észlelhető. A jobb módú német, lókúti gazdák szintén elutasítóak a betelepítettekkel. Ezt az „idegenséget" más megvilágításban mélyíti el a negyedik közlés, amelyben a hazai német identitás megtörése érzékelhető. Hidegkúton már nem beszélhetett németül, Lókúton pedig saját tájnyelve miatt különböztették meg a német anyanyelvű közlőt. Ez az idegenségérzet csak erősíti a haza visszaszerzésének stratégiáját. Az idézett elbeszélések tényszerű közlései az indulás momentumának. Ezek közül az utolsó egy lókúti asszony története, akihez anyanyelveseket telepítettek be, s nekik kellett a házból kiköltözniük. A jogfosztás ezért visszairányul a szintén jogfosztottakra. A közlésben 1948 tavaszi dátum szerepel, amely a rendelkezés végrehajtásának időbeli keretét is jelzi.

> Márkón laktunk. Édesapámék aratni voltak, és hat gyereket, köztük engem is, felraktak a kocsira, és elhoztak Bakonyjákóra. Pedig előtte a szüleim megnézték, hogy nem vagyunk-e rajta a telepítési listán. [...] Ez volt szombaton, hétfőn aztán mégis rákerültünk a kocsikra. [...] Mindent fel kellett rakni, amit tudtunk, és indultunk, szülők szinte futottak utánunk. [sírva] Hiába mondtuk, hogy mi nem vagyunk rajta a listán, az intéző azt mondta, de rajta vagyunk. Biztos, ha valaki fizetett, az maradhatott, de nekünk menni kellett. A bátyám leugrott a kocsiról, és elment a veszprémi határba, hogy szóljon a szüleimnek. Batyukat raktunk fel, és elhoztak minket Jákóra. Ez a háború után, '47-ben volt. A Szőlő utcába, egy szoba-konyhás házba raktak le minket. Csak ágyneműt vihettünk magunkkal. A nagypapám az ott maradhatott. Két családot hoztak Jákóra. Nem mondták, hogy mi volt az ok. A többieket a templom előtt rakták le. Ekkor a jákóiak még itt voltak. [...] Mindent ott kellett hagyni, még a bognárszerszámokat se hozhattuk magunkkal. [...] A házba beköltözött egy beltelepes.[84]

> Én [Bakony]Pölöskén laktam. Ám 1947-ben áttelepítettek minket. Odaállt a teherautó, de nagyapám házát nem igényelték ki. A nagybátyám karakán ember volt, nem került hozzá telepes, de az áttelepítést nem úszta meg, mert ott az ÁVO volt az erősebb. Felraktak a kocsira egy csomó embert, és elvitték őket Iharkútra. De oda még rendes út sem vezetett, ezért azt mondta a sofőr, hogy „most lerakjuk az összes holmit, mert az autó nem tud oda behajtani a rossz út miatt". A nagybátyám mérges lett és fejszével megfenyegette a sofőrt, ezért mindenkit elvitt Bakonyjákóra, és a községház udvarára lepakolták. Az ottani bírónak meghagyták, hogy Iharkútra vigyék majd el a családokat. Márkóról Farkasgyepűre, Jákóra, Németbányára, Csehbányára telepítettek embereket. Szétszórták őket. Németországba már nem fogadtak több embert, azért történt ez. Itt a gyökeret akarták kitépni. Másnap elvittek Iharkútra, a nagybátyám, nagyapám, anyám és a húgom odaköltözött. Én a nővéremnél szolgáltam Bakonypölöskén, a másik nővérem Veszprémbe dolgozott. Anyám értem küldött, és azt mondta, hogy menjek el Jutasra az állomásra, és keressem meg az apámat. Mondjam meg neki, hogy keressen szobát, mert itt Iharkúton nem lakhatunk. Másfél hét után el is költöztünk. Egy özvegyasszonyhoz kerültünk Veszprémbe, mert annak kétszobás lakása volt, mi egy szobát kaptunk, havi 10 forintért. Minket nem keresett senki, amint elköltöztünk. Nem akartuk visszavásárolni házat, mert amikor megvehettük volna, az '50-es évek elején, még nem volt olyan jó az anyagi helyzetünk. A tanács felajánlotta, de azt mondta apámnak az egyik helybeli, hogy ne vegyük meg, mert lehet, hogy újra elveszik.[85]

> Olyan értesítést kaptam, hogy idejött hozzánk egy ember, hogy pakoljunk össze, mert holnap nekünk is menni kell. Kérdeztem, „hova?" Mondta, hogy „Lókútra, ahová a többi". „De hát nem is volt rólunk szó?" „Nem volt", de ez és ez „nem megy el a házából, és maguknak kell elmennie helyettük". Mert volt egy asszony, aki terhes volt, és azt felmentették a költöztetésből. Nem emlékszem, ki volt az, aki bejött, de valami vezető. [...] A fiam hat hónapos volt, amikor telepítettek. Előtte volt a németországi telepítés. Összeírták a vagyont, de nem túl sok minden volt rajta. Minden az anyósom nevén volt. [...] A beltelepesek, Litérről, Ösküről, [Gyulafi]-Rátótról jöttek. Csak loptak, nem dolgoztak. A falubeliek összeálltak, és az lett a vége, hogy megverték őket. Erre mind elment. Füredre. A felvidékiek is akkor jöttek, egész karaván kocsi érkezett a faluba, éppen krumplit szedtünk. Azt mondtam a férjemnek, hogy „nézd, ott jönnek a telepesek, Szűz Mária, mi lesz, ha hazaértünk", de hozzánk nem jöttek. Éreztük, hogy itt vannak, mert ez is köllött és az is köllött nekik. Volt olyan, aki az utolsó szeget is elvihette. Azért kellett kitelepülni, mert kellett a ház. A postásunké lett, a felesége az én unokatestvérem volt. Nem volt lakásuk, szülőkkel laktak egy szobában, hatan-heten laktak. [...] Lókútra huszonhárom család ment át. Mi egybe, az apósommal, a férjemmel és három gyerekkel mentünk át. [...] Amit el tudtunk vinni, azt elvihettünk. A tanács küldött egy teherautót. Bútort, ekét, ruhákat vihettünk. Ott még gazdálkodtunk. Hetünkre kaptunk egy szobás lakást és 5 hold földet. „Jöttek a cigányok", azt mondták nekünk, meg azt, hogy „majd továbbra is meglopnak minket". Az ottani németek nem bírtak elviselni minket, mert odatelepítettek minket. Nagyon keserves volt a beilleszkedés. Sokszor úgy hívtak bennünket, hogy cigányok, pedig ők is svábbul beszéltek, egy kis tájszólással, de megértettük egymást. Ott még az út sem volt jó. Abból éltünk, ami még itthon volt. Ott is kezdtünk napszámba járni. Nem volt olyan jó minőségű föld, az erdőre jártunk dolgozni, meg lehetett élni, de keservesen. 6 évig voltunk ott. [...] Sok minden történt. Tehenet vittünk, és leadtuk a tejhasznot. Oda nem telepítettek magyarokat. [...] Én bújtattam el olyanokat, akik visszaszöktek Németországból. Volt, akit a kályha mögé bújtattam el, amikor a rendőrök keresték, akkor éppen az ágyamba volt. [...] Akik áttelepültünk, össze kellett tartanunk, néha összesegítettünk, de aki jobb módú volt, az nem segített. Még abban se segítettek, hogy a kislányomat orvoshoz vigyem. [...] 1954 volt. Írtam apámnak, hogy próbáljon nekünk helyet keresni, mert én már nem bírom tovább. A helyi svábok mindig azt mondták, mikor megyünk már haza, „meddig akarsz még itt maradni"? Eljött apám, s azt mondtam neki, hogy még a műhely is jó lesz, csak menjünk haza. A férjem beleegyezett.

[84] 1937: F: 11: Bakony: Bakonyjákó.

[85] 1932: F: 16: Bakony: Márkó.

A mostohaanyám azt mondta, hogy átadják az egyik szobájukat, és így haza tudtunk menni. Persze amikor hazajöttünk, mindjárt itt volt a tanácselnök, és azt mondta, hogy „ki engedte meg maguknak, hogy hazajöjjenek". Ő volt a nagyúristen, annak is gondolta magát. [...] Teherautóval jöttünk is vissza, nem sokkal több holmink volt [mint amikor elmentünk], de a tehenek is hazakerültek. [...] Ezt a házat, amiben most lakok, úgy szereztük vissza, hogy azt mondta az unokanővérem, hogy „ha akarjátok, hazajöhettek a házba", mert ők elmennek postásnak Veszprémbe. Így költöztünk vissza. Ez így cserébe ment. A földet otthagytuk Lókúton, az anyósomé lett, de azok meg Füredre mentek. Kaptunk egy kis földet apámtól, és azon gazdálkodtunk. Aratni és napszámba jártunk, aztán be kellett lépni a téeszbe. Így voltunk.[86]

Egyszer csak azt lehetett hallani a [Németországba történő] kitelepítésről, hogy befejezték. [...] Én azt hallottam, hogy azért maradt abba, mert már nem tudtak többet elvinni. [...] Összeírások mindig voltak, hol lekerültünk, hol felkerültünk rájuk [...] Mi anyanyelvesek voltunk, minket Lókútra telepítettek. Anyanyelves, azt jelenti, hogy svábok vagyunk. Volt valamikor egy összeírás – a férjem se emlékezett rá –, minket senki nem kérdezett. [...] Az, hogy miért csinálták, hogyan kerültünk ide, ezt én is szeretném tudni. [...] A Németországba való kitelepítés 1948 áprilisában volt, minket május 25-én vittek át Lókútra. [...] Először kidobolták, hogy ki van rajta a listán, kinek kell menni. Aztán jött egy orvos, és megnézte, hogy ki beteg, ki nem. Ezután ki lett függesztve, hogy kinek kell elmennie. [...] Nem védekezett senki, mindenki beletörődött. [...] Azokat vitték, akik nagyrészt a Volksbundba voltak. Akiknek elvették a házát, és nem hagytak nekik semmit, az maradhatott. Itt csak a vagyon köllött. [...] Itt úgy volt, hogy Felvidékről ide lesznek telepítve. De nem volt már hová, mert azoknak a németeknek a házai, akik elmentek, el volt foglalva. Beltelepesek és szökött felvidékiek foglalták el. [...] A körjegyzőség Tótvázsonyban volt, oda kellett volna rakni a felvidékieket, de az betelt, ezért volt itt telepítés. [...] Voltak olyanok, hogy belső telepesek [ezek Litérről és Gyulafirátótról jöttek] – így hívtuk őket. Örültek, ha kaptak valamit, ami el volt vetve, azt aratták, leszüreteltek, megették, utána a munkákat nem csinálták. [...] Aztán kihirdették, hogy el kell mennünk. Kaptunk Lókútról egy házszámot, hogy erre a helyre kell átköltözni. Mindent el lehetett vinni, egy felvidéki jött a helyünkre. Már április 15-én itt voltak a telepesek, ők is hoztak magukkal mindent. Nekik is ki volt írva, hogy ide jöjjenek. Ők mindig azt mondták, hogy maradjunk otthon, ők majd keresnek egy másik házat, ami üres. De nem történt meg, és mi se találtuk a helyünket. Otthon se voltunk már, de ott se voltunk. Két szoba volt, ezen osztoztunk, amikor főztünk, be kellett osztani. [...] Huszonegy családot telepítettek oda. Nem kapott senki segítséget, csak papíron. Ott kaptunk földet, tehát ez egy csereingatlan volt. Amit kaptunk, az nem első osztályú föld volt. Jól kitoltak velünk. Egy kisszoba meg nagyszoba volt, egy konyha és egy istálló. [...] Először meg kellett szokni, mert megszökni nem lehetett. [...] Mikor innen elindultunk, itt már nem volt szabad svábul beszélni, mire megérkeztünk oda, ott már nem lehetett másképp [mint svábul]. [...] Két öregasszony lakott a házba, azokkal kellett együtt laknunk. [...] Befogadtak minket, de akinek nem kellett kimenni, az nem nézett minket jó szemmel. [...] Lókúton napszámba jártunk, aztán Zircre. [...] '52-be sikerült visszaköltözni. Sok volt a beadás, aztán leadtuk az államnak a földeket. Az uram elment a vasútra dolgozni, csak hogy gyarapodjunk. A férjem is hidegkúti volt, földműves, már itt találkoztunk, de Lókúton házasodtunk össze '51-ben. Az volt a célunk, hogy hazamegyünk. Minden évben nagyobb volt a beadás. Felajánlottuk a földet, és az uram anyja nevén volt. Szabadulni akartunk a földtől. Azt mondták, hogy állatgondozást kellene vállalni, s akkor kapnánk egy tanácsi lakást. Bikákat kellett kezelni, féltünk tőlük, de mégis eljöttünk. Még ezt is elvállaltuk, hogy haza tudjunk jönni. Akik megkapták a házunkat, nem költöztek ki, de nem volt a nevükön. Itt [Hidegkúton] mindenki idegen volt, nem az a falu volt már, mint régen. Mi voltunk az alattvalók, ők voltak a főnökök, a felvidékiek, ők megkapták a földet, és nekünk oda kellett menni dolgozni.[87]

[86] 1924: N: 24: Balaton-felvidék: Hidegkút.

Jött egy elöljáró, nem tudom, hogy honnan. Kiagyalta, hogy át kell adni a lakásunkat, és el kell menni a Bakonyba. Hogy mit vétettünk az államnak, azt nem tudom. Nem csináltak semmit, csak írtak egy listát, fentről lefelé, hogy kinek kell elhagyni a lakását. Házról házra mentek. Nem függesztették ki a listát. [...] Azt mondták, hogy biztosítani kell a helyet a csehszlovákoknak. Szerintem ez nagy szemfényvesztés volt, mert mi jól dolgoztunk. Azért telepítettek ki minket, mert anyanyelvesek voltunk.[88]

Huszonhárom család jött Berhidáról. Egyik vasárnap jött haza apám, és azt mondta, hogy „ki vagyunk dobva". A templomba mondták, hogy „rajta van a listán".[89]

Nagyapánknak volt szép udvara, nagy háza, nagy pajtája, istállója. Ezt a házat kiszemelték, akik jöttek, és nagyapámcknak el kellett menni. Ez 1948. pünkösdvasárnap volt, akkor főzött először az új helyen.[90]

1947. június 19-én kidobtak minket, és elvittek Fenyőfőre, ez a Bakonyon túl van, Bakonyszentlászló felett, most Győrhöz[91] tartozik. [...] Nálunk 1948-ban volt a kitelepítés, de minket '47-ben telepítettek ki. Fogták, és huszonhat családot áttettek Fenyőfőre.[92]

'46-ban már jöttek ide telepesek. Senki semmivel nem törődött, hogy hova megy. [...] Amikor a felvidékiek érkeztek, akkor összeszedték az embereket, és elvitték Fenyőfőre, ahol egy tábor volt, és oda helyezték őket, de csak azokat, akiknek háza volt és földje. Én nem voltam ott, nem tudom, hogy mi volt ott. Aztán jött a németországi kitelepítés, és újabb felvidékiek érkeztek. Akiket Fenyőfőre vittek, azok lassan visszaszivárogtak.[93]

A beilleszkedések emlékezete

A kitelepítés részleteivel kapcsolatban az új helyzet okozta állapotok közül elsősorban a gazdasági folyamatokra, megkapaszkodásra, munkára voltam kíváncsi. Az első elbeszélés a telepítés napjának, az útnak a részleteibe avat be. E közlésből jobban érthető, hogy miért tekintették Lókúton idegennek a németeket. A befogadó közösség rossz tapasztalata a korábbi magyar betelepülőkről áttevődött a beköltöző németekre is. A telepítés miértjeire és a meghatározott bűnösség és lenyomás érzésére is e helyütt kérdeztem rá, amire a Városlődről Fenyőfőre telepítettek emlékeztek vissza.

[87] 1928: N: 20: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[88] 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[89] 1934: F: 12: Bakony: Városlőd.
[90] 1933: N: 15: Bakony: Lókút.
[91] Győr-Moson-Sopron megyéhez.
[92] 1925: F: 22: Bakony: Városlőd.
[93] 1923: F: 24: Bakony: Városlőd.

Előre megmondták, hogy Lókútra visznek. Ezt a falut jelölték ki, ide kell jönni. Teheneket fogtunk be, reggel 5-re felpakoltunk a kocsira, és 3, fél 4 felé értünk Lókútra. Apám is jött, az egész család. A vetőgépet nem hoztuk el. [...] Később kiderült, hogy a szőlőnket nem is vették el, pedig azt hittük. Visszaszereztük és felosztottuk 4 részre, és a mai napig is műveljük. Mi, a négy testvér. [...] Én fiatal legény voltam, egy idő után megbarátkoztunk, megismerkedtünk. Nem volt vita. Sokan jöttek ide. A lókútiak azt mondták ránk, hogy telepesek, mert ide lettünk telepítve. Itt már telepesek nem voltak, mert a magyarok elmentek.[94]

Valaki kigondolta, hogy jó hely lesz, és hogy ne jöjjenek vissza, ne legyenek gyökerek.[95]

Mind a falvakban történő összeköltöztetéseknél, mind a megyén belüli telepítéseknél a különböző kultúrájú és nyelvű juttatottakkal való együttélés jelentette a legnagyobb kihívást. A németek körében e témánál általában a tabusítás jelenik meg. Ám e helyütt több késelésről tesznek tanúbizonyságot az elbeszélők, aminek alapján arra lehet következtetni, hogy a jogfosztott németek és a betelepült magyarok/németek közötti feszültségek kicsúcsosodtak. Általában kocsmai verekedéseken, bandákba verődött csapatok szereztek érvényt a „becsületnek". Az elbeszélésben azokra volt jellemző ez a meglátás, akiket csak a községükben telepítettek össze. A „Mi" és az „Ők" viszonylatában, a vonzásokban és a taszításokban a házasság tilalma jelenik meg. Ám mivel a felvidékiekkel való tapasztalatcsere és a közelítő munkakultúra házasságokat is eredményezett, ezért minőségi különbség mutatkozik a hasonló jogfosztást elszenvedett beletelepülők között. Az anyanyelvesek viszonya viszont más volt. A bűnösség érzete, az elszakadt kötelékek miatt keresték az identitásbeli fogódzópontokat. A késelések és a „bűnösök vagyunk, meghúztuk magunkat" íve azt mutatja, hogy a családok rövid idő alatt magukba zárkóztak, több helyütt megpróbáltak gazdasági közösségeket alakítani. Ám a téeszszervezés egy munkahelyre rendelte azokat az embereket, akik egy közösségben voltak kénytelenek dolgozni/élni. E munkának, megbékélésnek azonban az anyanyelvesek német köreiben célja volt.

Verekedések és késelések voltak a gömöriek ellen. Kocsmában voltak, és megkéselték az E. Palit. A svábokat késelték meg, nem halt meg, de megszúrták. Nagydarab vadember volt az egyik, ezek a késelések nem a kocsmából indultak el. Volt egy néni az utcán, ez odament és megszúrta. Kijött segíteni egy idős bácsi a rokonságból, és azt is megszúrta. Császár volt a neve. Tömegverekedés tört ki. Ez már az '50-es évek elején volt.[96]

A Vas megyeiekkel a fiatalság gyorsan kibékült, de házasság azért nem volt. Csak később.[97]

Ezek a telepesek, akik először jöttek, a csizmájukba hordták a kést. Vagy 50 ökröt vágtak le ezek, és mindennap gyűlésezni mentek, ezek aztán kommunisták lettek. Nem szívlelték egymást, de a márkóiakkal nem lehetett verekedni.[98]

[94] 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[95] 1934: F: 14: Bakony: Városlőd.
[96] 1942: F: 10: Bakony: Ajkarendek.
[97] 1939: N: 14: Bakony: Döbrönte.
[98] 1932: F: 15: Bakony: Márkó.

Jöttek magyarországi telepesek, Fűzfőről és Gyulafirátótról. Volt egy rátóti, annak is adtak egy tehenet, üszőt, borjút. Nem volt mit ennie, levágta a malacot, az üszőborjút, mindent. Mit lehetett csinálni? Semmit! Övék volt a hatalom. Ezek agyonütöttek egy embert a szőlőspincéknél, és hagyták meghalni. Orényi volt a neve, nem tudom, miért csinálták, ő már nem tudott beszélni, és nem derült ki semmi, mert akik csinálták, nem kaptak büntetést.[99]

Nem szólhattunk semmit. Elfogadtuk, hogy bűnösök, németek vagyunk. Meghúztuk magunkat.[100]

A visszaköltözés emlékezete

A beilleszkedést követő fázis annak megtagadása volt. A kitelepített németek tíz-húsz év munkájával, de tendenciózusan törekedtek arra, hogy visszavásárolják az otthonukat. A család idősebb tagjának „parancsa" volt ez, ami jelzi a haza/község kettős kötődését (német anyanyelv, magyar otthon). Emiatt evidens volt arról kérdeznem, hogyan zajlottak a visszavásárlási folyamatok, mennyi idő telt el, míg sikerült ezt megtenni. Az első elbeszélés rögtön a ház visszaszerzésének kudarcáról szól, amelyet a disszidálás lehetőségével indít az emlékező, és a sikertelen vásárlással zár. Az ő esetük kivételnek számít, a községekhez nem kötődő, sokszor paraszti munkához nem értő telepes családok az ipari szektor csábítása miatt költöztek a városba. A visszavásárlás narratívája az együttélés világát jeleníti meg, a személyes sértettségtől a megbékélésen át a különböző trükkökig. A gannai elbeszélő fordulópontjában az a botrány áll, amikor egy beköltöző magyar lányt teherbe ejtett egy sváb fiú. A közösség megbolydulása, a határok áttörése hozta azt az enyhülést, amellyel a felek végül engedtek. Általában ez az áttörés az elköltözéssel és a városba vándorlással indult el. A nagyteveli emlékezőnek felajánlják saját házát megvásárlásra, a márkói közlőnek pedig szinte visszajuttatják. E folyamatok azonban elhúzódtak. Az első téeszszervezés idejére jut a házak visszaadása vagy a falvakba való visszaköltözés lehetősége, és az '56-os forradalom után, a második téeszszervezés alatt pedig a visszavásárlások jellemzőek. A két téeszszervezés két társadalomtörténeti eseményként értelmezhető. Ezek tapasztalatát mutatja az elvándorlási tendencia. Míg előbbinél az iparosítási propaganda, utóbbinál a szocioökonomikus terror és a földfosztás határozza meg a folyamatot. Előfordultak „trükkök" is. A helyi közigazgatás által sokszor támogatott pillanat az volt, amikor az elvett ház új lakója egyszerűen elköltözött más településre. Ezt a pillanatot használta ki egyik közlőm is, de mások is elmesélték, tapasztalták a jelenséget. Az elbeszélők ezt egyfajta megelégedésként, revansként értelmezték, hogy visszakapják olykor lelakott otthonaikat. Ez növelte biztonságérzetüket és kötődéseiket. Szintén visszatérő tendencia, hogy a házakat azért is lehetett visszafoglalni, mert nem voltak bejegyezve az új tulajdonosaik nevén. Ezért az is gyorsan vissza tudta szerezni otthonát, aki egyébként a németországi elűzés alól az utolsó pillanatban mentesült. A hatalom viszont e kegy miatt később nagyobb lojalitást is várt.

[99] 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.
[100] 1933: N: 15: Bakony: Lókút.

Az itt maradt sváboknak szinte mindenkinek volt kint rokona Amerikába, és '56-ban hívtak minket is, de senki nem ment el. Annak ellenére, hogy mindent elvettek tőlük. [...] Az én bátyám '56-ban vissza akarta venni a szülői házat, azt mondta, hogy „Annus néni, mi megvesszük maguknak a S. házát, mert hallottuk, hogy el akarnak költözni". Azt mondta, megbeszéli. Közbe bejöttek az oroszok. Vasárnap este jött [Annus az utcán], és megkérdeztük tőle, hogy döntött. Azt mondta, hogy „nekem van házam, akinek nincsen, az meg gondoskodjon magáról". Mi voltunk az egyedüliek, akik nem tudtuk visszavenni a házat.[101]

Mi aztán 1965-ben visszavásároltuk a házat. Addig ötször költöztünk. '54-ben apám meghalt. Az egyik magyar csaj teherbe esett egy sváb fiútól. Ez egy égbekiáltó bűn volt. B. Feri bácsi volt a férfi neve, M. néni pedig a lány. Mi hoztuk össze, hogy a fiatalok elmenjenek Gödre. Az öregek itt maradtak a mi házunkba, és akkor azt mondtuk nekik, hogy „cseréjünk házat". Ebbe belementek, de nem íratták át az ingatlant, azt csak pénzért. Alsógödre azért mentek, mert Pesten jobb volt az élet, s közelebb volt Szlovákia, ahonnan ők jönnek. '65-ben 65 ezer forintért vettem meg a házat, ehhez kötődtünk érzelmileg, de a földhöz már nem.[102]

A Sz.-ék 2 évig voltak itt, utána megszöktek. S akkor mondták, ha akarjuk, akkor visszavehetjük a házat. Visszavásároltuk, egy tehén árát kellett adni. Ez '52-ben volt. Amikor visszajöttünk, akkor üres volt a ház, a hátsó szoba téglája, ami a padló volt, azt felszedték. A padlás félig hiányzott, a konyhából mindent kivittek. Viszont két házam volt, és akkor azt a régit eladtam. Vettem földet, ahol krumplit termesztettem.[103]

Olyan 3-4 holdunk maradt, amikor férjhez mentem. Akkor én is csemetézni jártam az erdészethez. Amikor az Sz. elment, akkor visszaszállt a ház az államra. Mi bementünk Veszprémbe, a hivatalba, és visszaigényeltük. Sokáig tartott, de olyan '50–'51 körül visszakaptuk a házat. Nem kellett fizetni, egy az egyben visszaadták.[104]

Nem vettük vissza, de a felvidékieknek nem tetszett, ezért elmentek Nagyvázsonyba. Apámnak az öccse ezt kiszimatolta, és beköltözött a házunkba. Őt is kitették, és egy másik házba ment az után. Öcsém bement, amikor apámék vissza akartak költözni, akkor ő már lefoglalta a házat, és apámék ezért nem mehettek vissza. Öcsém a családjával, feleségével, gyerekeivel költözött be [...] Nem adták vissza nekünk.[105]

Nem vettük vissza a házat. Ahova beraktak, ott két család élt, az egyik elment, a másiktól pedig megvettük a maradék házrészt, és hozzáépítettünk. Én kilenc évig voltam özvegy. Újra férjhez mentem '54-ben, és született még két gyermekem, ikrek. Itt maradtunk, és bővítettük a házat.[106]

Fenyőfő is egy német község, két lakás volt az udvarban, elöl szépszoba, hátul pedig a rendes szoba. Mi, tizenegy személy, megkaptuk az első szobát, a konyhát és az egyik kamrát. Azt megengedték, hogy oda költözzünk, ahova akarunk, így többen rögtön visszajöttek Városlődre a rokonokhoz. De aztán őket meg '48. január 15-én elvitték Kelet-Németországba. Ezeket szétszórták a lengyel és keletnémet határ között. A K. itt lakott a házunkba '48-ig. Mivel én klarinétot játszottam, fúvószenekarban, és a hídépítőknél dolgoztam, ezért Szentgálon ismertem a nemzeteseket [magyarokat]. Ilyen földesurak voltak ezek, még '49-ben is nagy hatalmuk volt. Ők azt mondták magukról, hogy nem Teri néni, hanem nemzetes asszony, úriasszony. Én ezeket ismertem, a T. Dénest és Jenőt. Szentgál határában volt Gombáspuszta, és megkértem a T.-t, hadd jöjjünk oda lakni a cselédsorra. Ők tejet vittek az uraságnak, abból éltek. Így nyolc családdal jöttünk ide vissza Gombáspusztára.[107]

[101] 1939: N: 17: Bakony: Döbrönte.
[102] 1949: F: 15: Bakony: Ganna.
[103] 1922: N: 28: Bakony: Nagytevel.
[104] 1928: N: 24: Bakony: Márkó.
[105] 1929: F: 18: Bakony: Hidegkút.
[106] 1924: N: 30: Bakony: Porva.

Egy-két család maradt itt, de mindenki visszament a falujába, amikor már lazább volt. Körülbelül harminc család lett telepítve. Dolgoztunk éjjel-nappal, a földet elvették. Epret szedtünk, lekvárt főztünk, piacra vittük. Akiket kitelepítettek, azoknak a földjeit ki lehetett igényelni, mert nem maradhatott műveletlenül. Édesanyánk húga az magyar katona volt, és ő igényelhette az anyai nagyapánk földjeit. Ebből volt a kenyerünk. Lisztet kaptunk, őröltünk. Apánk 1951-ben hazajött és ő is igényelt földet. Mire 1959-ben jött a téesz, apámnak már megint hét szarvasmarhája volt. De közben lett itt két bánya, vagyis munkalehetőség, és lehetett dolgozni. De csak '62-ben kezdtünk építkezni.[108]

Az együttélés/reintegráció emlékezete

Dolgozatom utolsó részében összegezni szeretném azokat a közléseket, amelyek a hazai németek szempontjából a „telepesekről" szóltak. Relevánsnak tűnt a kérdés, hogy vajon a svábok mit tudnak arról, honnan és miért érkeztek községükbe a telepesek. Itt elsősorban nem arra voltam kíváncsi, hogy a „svábsága" miatt választották-e az adott települést a telepesek, hanem az érdekelt, hogy az ökonómiai adottságai voltak-e az irányadóak. A magyarázatok különféle tematikát mutatnak. A telepesek első magyarországi hulláma a környező településekről érkezett, második hulláma pedig az alföldi, szegényparaszti közegből. A harmadik hullámban érkeztek a felvidéki kiutasítottak, telepítettek, elűzöttek, végül pedig az általunk tárgyalt anyanyelvesek. Az elbeszélések között található olyan közlés is, amely arról számol be, hogy a felvidéki telepesek között „sváb" nemzetiségű is volt. Ennek az az oka, hogy több felvidéki német nemzetiségi községet a csehszlovák kormányzat „magyarnak" bélyegzett. Így előfordult, hogy német nevűek és német anyanyelvűek magyarként kerültek áttelepítésre, elűzésre, de nem Németországba, hanem Magyarországra.[109] A közlők arról tanúskodnak, hogy vagy olyanok érkeztek a faluba, akik már korábban jártak ott – kubikus munkát végeztek, utat építettek –, vagy pedig olyanok, akiket kiküldött közvetített, felmérve azokat a falvakat, ahonnan telepíteni fognak és ahová telepíteni fogják az embereket. Az ellentétekről az előzőekben már volt szó. Az alábbi közlésekben viszont szerepelnek a felvidékiek és a belső telepesek közötti ellentétek is, az eltérő mun-

[107] 1925: F: 22: Bakony: Városlőd.
[108] 1933: N: 11: Bakony: Lókút.
[109] Gyűjtésem során többször találkoztam e jelenséggel. A ma Szlovákiához tartozó Oroszvár község egykori lakójával sikerült is rögzítenem egy ehhez kapcsolódó történetet. Az asszony magát német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta az 1941-es népszámláláson. Később magyar származásúval és anyanyelvűvel kötött házasságot. A 1947-es békeszerződések a községet Csehszlovákiának juttatták, így a családot kitelepítették. Történetét lásd 1923: N: 24: Moson: Rajka.

kakultúra miatt. A városlődi közlők számolnak be arról, hogy a verekedések gyújtópontja főleg a „telepes" szó pejoratív használata volt. A felvidékiekről és az anyanyelves telepesekről hangzik el az a jelző, hogy „mindent elhozhattak". Ezzel azok a családok értékelik a jogfosztás mértékét, akiknek rokonait elűzték Németországba. A *2. táblázat*ban a gyűjtésemben szerzett közlések alapján állítottam össze a telepesek érkezését.

2. táblázat. **A Veszprém megyei német falvakba „telepesként" érkezők migrációs viszonylata**

Telepesek irányai			
Igénylők	Fogadó község	Indulási terület	Közlő
Magyarországi földigénylők	Ajkarendek	Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Putnok (Borsod vm.)	1942: F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek
	Bakonygyirót	Ózd környéke (Borsod vm.)	1933: N: 12: Bakony: Bakonygyirót
	Bakonyjákó	Nádasd (Vas vm.), Pápasalamon (Veszprém vm.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó
	Bakonynána	Balatonalmádi (Veszprém vm.), Alsózsolca (Borsod vm.)	1928: N: 13: Bakony: Bakonynána
	Bakonyoszlop	Sajólád (Borsod vm.)	1935: F: 13: Bakony: Bakonyoszlop
		Kisvárda (Szabolcs vm.)	1930: F: 18: Bakony: Bakonyoszlop
	Döbrönte	Iváncz (Vas vm.)	1923: F: 24: Bakony: Döbrönte
	Csehbánya	Berhida (Peremarton), Borzavár (Veszprém vm.)	1925: N: 21: Bakony: Csehbánya
	Ganna	Iváncz (Vas vm.), Sajóbábony (Borsod vm.)	1933: N: 20: Bakony: Ganna
		Kup (Veszprém vm.)	1925: N: 21: Bakony: Ganna
	Hidegkút	Balatonfűzfő, Gyulafirátót, Litér, Öskü (Veszprém vm.)	1929: F: 15: Balaton-felvidék: Hidegkút
	Lókút	Nógrád vármegyéből	1933: N: 14: Bakony: Lókút
	Márkó	Püspökladány, Hortobágy vidéke (Hajdú vm.)	1932: F: 15: Bakony: Márkó 1928: N: 20: Bakony: Márkó
		Sárrétudvari, Ősi, Gecse (Veszprém vm.)	1936: F: 12: Bakony: Márkó
	Nagytevel	Nagyalásony, Homokbögöde (Veszprém vm.), Daraboshegy (Vas vm.)	1922: N: 25: Bakony: Nagytevel
	Németbánya	Kemeneshegyhát (Vas vm.), Felsővadász (Abaúj-Torna vm.)	1923: F: 23: Bakony: Németbánya
		Felsőmarác (Vas vm.), Pápateszér (Veszprém vm.)	1927: N: 21: Bakony: Németbánya
	Tótvázsony	Környező falvakból	1927: F: 20: Balaton-felvidék: Tótvázsony

Telepesek irányai			
Igénylők	Fogadó község	Indulási terület	Közlő
Felvidéki kitelepítettek és elűzöttek	Ajkarendek	Pozsonypüspöki (Komárom vm.) Gömör vármegyéből	1942: F: 5: Bakony: Ajkarendek
	Döbrönte	nincs adat	1923: F: 24: Bakony: Döbrönte
	Bakonygyirót	Garamdamásd (Esztergom vm.)	1933: N: 16: Bakony: Bakonygyirót
	Bakonyjákó	Losonc (Gömör és Kishont vm.), Perény (Abaúj vm), Dobrony (Ung vm.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó
	Bakonynána	Ipolyság (Bars és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vm.)	1928: N: 13: Bakony: Bakonynána
	Bakonyoszlop		1935: F: 12: Bakony: Bakonyoszlop
	Ganna	Balassagyarmat (Nógrád vm.), Ipolyság (Bars és Hont k. e. e. vm.)	1929:N: 17: Bakony: Ganna
	Hidegkút	nincs adat	1933: N: 11: Bakony: Lókút
	Márkó	Nyitra vidék	1928: N: 20: Bakony: Márkó
	Tótvázsony	Ipoly környékéről	1927: F: 20: Balaton-felvidék: Tótvázsony
Magyarországi Németek	Bakonyjákó	Márkó	1937: F: 11: Bakony: Bakonyjákó
	Döbrönte	Bakonypéterd	1923: F: 24: Bakony: Döbrönte
	Hárskút	Bakonypölöske	1935: N: 13: Bakony: Hárskút
	Lókút	Bakonyszentiván, Hidegkút	1933: N: 11: Bakony: Lókút 1934: F: 14: Bakony: Városlőd
	Városlőd	Magyarpolány	1934: F: 14: Bakony: Városlőd

Állítólag volt egy férfi, aki leutazott az Alföldre, és mondta, hogy jöjjenek [Ajka]Rendekre, mert itt van hely, a fél falu üres. Ezt a férfit B. Jánosnak hívták, Bajszosnak. Amikor jöttek, akkor kiderült, hogy nem is igaz.[110]

Kunszentmártonból olyan emberek, akik a 8-as út építésekor már kifigyelték, hogy itt ez milyen hely, azok jöttek. Itt voltak régen beszállásolva, kubikusok voltak. Ezt az idősek mesélték.[111]

1948. január 12-én elvitték a németek, és pár nappal később Sárrétudvariból jöttek a telepesek. Ők megalakították a Kommunista Pártot. A bihariak '48 nyarán, augusztusban jöttek. Én nagyon jól emlékszem, hogy nyár volt, és ezek a telepesek mezítláb, ingben-gatyában érkeztek. Fent játszottunk az út és a vasút közötti füves területen. Egyszer csak kalimpál a bakter, lecsukta a sorompót. Nem hagyta abba a csengetést. Jött egy vonat, beállt a vasútállomásra. Kiabálás, mozgás, kinyílnak a vagonajtók, és megkezdik a kirakodást. A vonat

[110] 1945: N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek.
[111] 1942: F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek.

Veszprém felől jött. Akkor eszméltünk fel, hogy mi ez. Volt egy nyári almafa ott, és a telepesek idősebb fiai megrohanták a fát. Ezután beköltöztek a svábok házaiba, és feléltek mindent. Hozzánk is jött az egyik, hogy adjunk nekik egy kanál zsírt, mert az asszony nem tud főzni. A szalmatetőt leszedték, és azzal etették az állatokat. [...] De volt olyan is, hogy a szőlőmagból akart szőlőt telepíteni. [...] A telepesek és a felvidékiek, azok nem kedvelték egymást. [Utóbbiak] a svábokkal jó viszonyt alakítottak ki, a svábok nem cselédek voltak. A bihariak közül sokan visszamentek. Néhány felvidéki is Putnokra költözött, mert közelebb volt az otthonukhoz, ahonnan kirakták őket. Azt hitték, hogy vissza tudnak menni.[112]

Mások voltak a gecsiek, és mások a felvidékiek. A felvidékiek visszaköltöztek, hogy minél közelebb legyenek a határhoz, valamiben bíztak. Ha jól emlékszem, Nógrád közelébe mentek. De most is vannak itt.[113]

Először jöttek a telepesek, Berhidáról és Hajdúböszörményről, ezek tönkretették a falut. Nincstelenek voltak, bányászok, gyári munkások, nem is értettek semmihez, és eltüzeltek mindent. [...] 1947. júniusban jöttek a felvidékiek, ezekkel a felvidékeikkel soha nem volt probléma, nagyon szorgalmas emberek voltak. Nem voltak hátrább, mint a városlődiek, csak evangélikusok voltak. Ezek kifogytak, csak hárman maradtak, telepesből is pár sarjadék volt. [...] A „telepes" az egy sértés volt, és verekedést szült, de még a felvidéki is azt mondta, hogy „telepes", és az is verekedett.[114]

A szentiványiak, a svábok mindent elhozhattak, borjút, ökröt, és nekik kellett a pajta, ezért költöztették be őket a nagyapámhoz, mert neki volt a legnagyobb vagyona a faluban. Először a nógrádiak jöttek, de azok addig maradtak, amíg a pincében vagy a padláson volt valami, amikor felélték, utána mentek tovább Magyarpolányra. Akik Hidegkútról jöttek, ezek német „anyanyelvűek" voltak, svábok. Büntetésből jöttek, mert az ő házukba szlovákokat tettek.[115]

A felvidékiek nagy magyar parasztok voltak. Nagy csizmaszárba jártak, és mindegyiküknél volt kés, közben pedig mindegyik sváb volt, sváb rokona volt ott [ahonnan jöttek]. A Cs.-ék egy kocsmát hoztak ide. Senki nem ment haza. H. Gyula egy 1200-as cséplőgépet hozott át. Sokan zsidó birtokba is költöztek, később azokat elvették, aki visszajött. Mindig mindenki modernnek tartotta magát. Az M. apja meg az anyja németül beszélt, mind német volt, és idejöttek mint magyarok.[116]

Mivel a magyarországi németek „kitelepítéséről" kevés szó esik, ezért érdekelt az, hogy mi a véleményük, miért történt velük ez az esemény. Nagy részük „Nem tudom" választ adott, mindössze négyen indokolták meg úgy, hogy a többi elűzötthöz hasonlóan nekik is ki kellett mozdulniuk a házukból. Többségük azonban szívesen beszélt a megpróbáltatásokról, saját történetüket helyreállásként értelmezték, ami családjuk és unokáik sikerességében mutatkozik meg. Alább néhány tipikusnak mondható választ foglaltam össze:

[112] 1936: F: 12: Bakony: Márkó.
[113] 1928: N: 24: Bakony: Márkó.
[114] 1934: F: 12: Bakony: Városlőd.
[115] 1933: N: 15: Bakony: Lókút.
[116] 1925: F: 23: Bakony: Városlőd.

Akinek a birtoka tetszett, annak mennie kellett.	1928: N: 20: Bakony: Márkó
Anyám mindig azt mondta, hogy nem voltunk rajta a listán, mégis elvittek, biztos valaki lefizette a telepítési biztost.	1937: F: 10: Bakony: Bakonyjákó.
Nem tudom, biztos nem szegény emberek döntötték el. Mert nem fértek az emberek. [...] Szorgalmasak voltak, jobban, mint a magyarok, ezért haragudtak ránk.	1929: N: 17: Bakony: Nagytevel.
A hely kellett nekik. De a felvidékiek elmentek Nagymarosra.	1921: N: 26: Bakony: Ganna

A feldolgozott interjúrészletek közléseiből a *3. táblázat*ban foglalom össze a telepítések irányait a veszprémi területeken. Ebből látszik, hogy a felvevő terület a Magas-Bakony kis határú települései, pusztái voltak, míg kiindulópontjai a sokkal nagyobb földdel rendelkező Balaton-felvidéki és Pannonhalma környéki német falvak.

3. táblázat. **Az „anyanyelvesek" migrációs viszonylatai Veszprém megyében**

Az „anyanyelvesek" telepítési irányai Veszprém megyében a közlések alapján		
Honnan	**Hová**	**Közlő**
Bakonypölöske	Hárskút	1935: N: 13: Bakony: Hárskút
Bakonyszentiván Hidegkút	Lókút	1933: N: 16: Bakony: Lókút
Fenyőfő	Zirc	1927: F: 21: Bakony: Zirc
Városlőd	Fenyőfő	1923: F: 24: Bakony: Városlőd
Hidegkút	Lókút	1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút
Márkó	Iharkút, Bakonyjákó, Németbánya, Csehbánya	1932: F: 16: Bakony: Márkó
	Fenyőfő, Hárskút, Iharkút, Lókút	1936: F: 12: Bakony: Márkó
Románd	Döbrönte	1942: N: 7: Bakony: Bakonyjákó
Ganna	Farkasgyepű	1930: N: 17: Bakony: Ganna
Ganna	Toldipuszta	1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna
Bakonypéterd	Döbrönte	1923: F: 25: Bakony: Döbrönte

További kutatásra lenne szükség ahhoz, hogy bizonyítást nyerjen, ezekben a falvakban valóban olyan gettószerű „rezervátumot" képzeltek el a német nemzetiségűekből, mint ahogyan azt a falvak tömbszerű elhelyezkedése sejtetni engedi. Természetesen a kutatásnak csak az első pontja ez a dolgozat, a levéltári források mélyebb, pontosabb feltárására van szükség ahhoz, hogy az állításokat igazolni lehessen. Az elemzett források alapján az alábbi következtetések vonhatók le.

1. Az anyanyelvesek sorsa beleillik a német nemzetiségűek jogfosztásának sorozatába, azon belül is a *kényszermigráció* tematikájába. Az anyanyelv megvallása volt a jogfosztás érvénye, mértéke azonban eltért az elűzéstől, annak ellenére, hogy a rendeletekben szereplő csereingatlan-juttatás alapvetően nem jelentett volna ilyen nagy mértékű akciót.

2. Az anyanyelvesek deklasszációja három tematikát jelöl; korlátozott vagyoni jogfosztást, amikor csak a földet kobozták el 10 holdig bezárólag (I.). A községen belüli költöztetéseket (II.), amelyek vagy a telepes családok és németek, vagy a német családok rokonságának összetelepítését jelentették. Harmadik válfaja a felvevő községekben való áttelepítés (III.), itt ritkábban megesett (főleg más területeken), hogy megyén kívüli területekre telepítették a jogfosztottakat.

3. A kitelepített családok rögtön azt a stratégiát választották, hogy visszaszerezzék a házukat. Ez többféle módon történhetett. Azok, akik a falvakban maradtak, figyelve a beköltözöttek mozgását, azon nyomban visszaszöktek otthonukba, ha a kiutalt esetleg kiköltözött. Az átalakult gazdaság miatt maguk a falu vezetői hívták vissza a kitelepítetteket, házat/lakást ígérve nekik, de feltétel volt a téeszbe való belépés. A visszatelepülésnek két jellemző időszaka volt, és mindkettő összefüggött a téeszszervezések időszakával.

Az anyanyelvesek helyzetének normalizálódása véget vetett a magyarországi német nemzetiség „etnikai" alapú jogfosztásának. Ám ez nem jelentette azt, hogy a még Magyarországon maradott német anyanyelvűek, akik hol visszaszerezték, hol újraépítették gazdaságukat, nem lettek elszenvedői ugyanazoknak a társadalmi (osztály) korlátozásoknak (kulákosítás, téeszszervezések), amelyeket immár a többségi társadalom kollektív traumájával együtt kellett elviselniük. Ez azonban már egy újabb tanulmány témája.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL XIX-K-11-d. Országos Földhivatal, Nagybirtok Telepítési Osztály, 210–211 dob.

Sajtóforrások

Magyar Közlöny, 1945

Felhasznált irodalom

Beer, Matthias 2003: A németek elüldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba. *Regio,* 2003 (14) 1. 73–97.

Bognár Zalán–Márkus Beáta (szerk.) 2015: *„Itt volt a végállomás" Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949.* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.

Fehér István 1988: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Feitl István (szerk.) 2003: *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Glatz Ferenc 1996: Elvándorlás, kitelepítés. Állam és társadalom működőképességéről. *História,* 1996 (17) 3. 6–11.

Glatz Ferenc 2006: Kiűzetés, deportálás, kitelepítés. A kirekesztés magyarországi történetéből, 1938–1953. *História,* 2006 (28) 4. 3–5, 26.

Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és Oral history. In Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág Kiadó. 128–144.

Hantó Zsuzsa 2010: *Kitiltott családok.* Budapest, Magyar Ház.

Hudi József 1997: Veszprém megyei németek be- és kitelepítése. In Hudi József (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéből 1946–1948.* Veszprém, Veszprém Megyei Német Önkormányzatok és Elektorok Közössége. 45–48.

Kittel, Manfred–Gauger, Jörg Dieter (szerk.) 2004: *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten in der Erinnerungskultur.* Sankt Augustin, Konrad-Adenauer-Stiftung.

Kroner, Michael 2004: Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter,* 2004 (53) 5. 332–346.

Marchut Réka 2014: *Töréspontok. A Budapest környéki németség második világháborút követő felelősségre vonása és annak következményei (1920–1948).* Budapest–Budaörs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Történelmi Társulat, Budaörsi Passió Egyesület. 185–199.

Márkus Beáta 2012: A német lakosság kényszermunkára hurcolása. *Rubicon,* 2012 (23) 11. 54–56.

Márkus Beáta 2014: „Malenkij robot" Baranya vármegyében. *Múltunk,* 2014/3. 62–104.

Rácz István: Adatok az észak-bakonyi német községek 1945 utáni népességmozgásáról. In Hudi József (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéből 1946–1948.* Veszprém, Veszprém Megyei Német Önkormányzatok és Elektorok Közössége. 62–63.

Ritter György 2015: Elűzetve. Egy bakonyi német asszony emlékezete a „háború borzalmairól". In Bódy Zsombor–Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 53–70.

Saád József 2005: Telepessors. In Saád József (szerk.): *Telepessors.* Budapest, Gondolat Kiadó. 287–326.

Seewann, Gerhard 2012: *Geschichte der Deutschen in Ungarn.* I–II. Marburg, Herder Ins.

M. Somlyai Magda 1965: A földreform-rendelet megalkotása. In M. Somlyai Magda (szerk.): *Földreform, 1945.* Budapest, Kossuth Kiadó. 45–48.

Tilkovszky Lóránt 1997: SS-akció a délkelet-európai németség kiürítésére 1944 őszén. In Tilkovszky Lóránt: *Német nemzetiség, magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből.* Pécs, JPTE TK Kiadói Iroda. 115–131.

Tóth Ágnes 2006: „A népeket kihajcsák a legelöre és ök azt viszik getoba akit akkarnak". Internálótábor Lengyel községben. *Kisebbségkutatás,* 2006 (15) 4. 621–642.

Tóth Ágnes 2008a: A németek internálása a Dunántúlon, 1945–1946. In Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon.* Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet. 37–52.

Tóth Ágnes 2008b: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Tóth Ágnes 2010: Mi hija még? A magyarországi németek kitelepítése a hazai történetírásban: tematikai fehér foltok, módszertani hiányok. In Grósz András (szerk.): *Jogfosztások Budaörsön. Entrechtungen in Budaörs. 1944–1948.* Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény. 17–46.
Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Vadkerty Katalin 2007: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.* Pozsony, Kalligram.

MELLÉKLET

A tanulmányban idézett interjúk fellelhetősége
Kuny Domokos Múzeum Német Nemzetiségi Múzeum Hangtár, Tata
(KDM-NNM-Hangtár)

Hivatkozott interjú **(a tanulmányban, megjelenés sorrendjében)** (születési év: nem: életkor az eseménykor: kultúrtáj: község)	**Letéti szám (raktári szám)**

Az idézett interjúk

1923: F: 23: Bakony: Döbrönte	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.137-1.
1925: F: 21: Bakony: Városlőd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.45.
1929: F: 16: Balaton-felvidék: Hidegkút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.104.
1934: F: 12: Bakony: Városlőd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.46.
1936: F: 12: Bakony: Márkó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.148.
1928: N: 17: Bakony: Márkó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.147.
1932: F: 14: Bakony: Márkó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.146.
1924: N: 20: Balaton-felvidék: Hidegkút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.106.
1928: N: 17: Balaton-felvidék: Hidegkút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.105.
1942: F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.138.
1945: N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.138.
1939: N: 8: Bakony: Döbrönte	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.137.
1944: N: Reflexív: Bakony: Németbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.165.
1921: N: 26: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.135.
1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.134.
1929: N: 17: Bakony: Nagytevel	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.159.
1922: N: 17: Bakony: Nagytevel	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.157–158.
1928: N: 21: Bakony: Bakonynána	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.110.
1924: N: 24: Bakony: Porva	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.34.
1923: F: 25: Bakony: Németbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.164.
1925: N: 20: Bakony: Csehbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.140.
1930: N: 18: Balaton-felvidék: Vöröstó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.22.

1930: N: 17: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.132.
1925: F: 22: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.133.
1929: N: 19: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.131.
1937: F: 11: Bakony: Bakonyjákó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.169.
1933: N: 15: Bakony: Lókút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.24–25.
1923: F: 22: Bakony: Városlőd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.44.

A táblázatokban idézett interjúk

1923: N: 24: Moson: Rajka	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.78.
1935: F: 13: Bakony: Bakonyoszlop	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.111.
1930: F: 18: Bakony: Bakonyoszlop	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.112.
1933: N: 12: Bakony: Bakonygyirót	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.80.
1927: F: 20: Balaton-felvidék: Tótvázsony	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.160–161.
1927: N: 21: Bakony: Németbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.165.
1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.169.
1933: N: 20: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.131.
1935: N: 13: Bakony: Hárskút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.23.
1927: F: 21: Bakony: Zirc	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.29–30.

KERESZTES CSABA

„Gyökeres átalakulás”

Sóskút a hosszú ötvenes években: a nyelvváltás időszaka

A magyarországi nemzetiségek történelmének csak az egyik, kevésbé kutatott szegmensét alkotja az anyanyelvi oktatás története, és ezzel kapcsolatosan a nyelvi átalakulás kérdésköre. A helytörténeti szakmunkák is csak részben érintik ezt a területet. Tanulmányomban egy Budapest környéki szlovák nemzetiségi falu második világháború utáni viszonyait mutatom be. A tanulmány esettanulmány jellegű, a nemzeti identitás problematikáját, jellemzőit nem tárgyalja.

A két világháború közötti időszak egyben a nemzetiségek lassú, de folyamatos beolvadását, magyarosodását is jelentette. A korszak politikai légköre ezt, nem is burkolt módon, meg is kívánta.[1] Ezzel ellentétben a második világháború utáni politikai erők, a nyilvánosság szintjén, a nemzetiségi politikát is „demokratikus” módon szerették volna rendezni (egy kivétel volt: a hazai németség ismert esete).

A „demokratikusnak”, illetve később a „népi demokráciának” nevezett korszakokban törvény, vagyis a legerősebb fokú jogszabály nem született a nemzetiségi ügyek szabályozására, sem a kérdés elvi szintű tisztázására. Oka a hazai németség jelentős jogfosztottságának fenntartása volt, és ez kisebb-nagyobb mértékben kihatott a többi nemzetiségre is.

Egyedül az 1949-ben kibocsátott Alkotmány egyik paragrafusa[2] tartalmazta a nemzetiségek jogainak biztosítását. Később az állampárt bocsátott ki több, hasonló tartalommal bíró határozatot a nemzetiségi politikáról, azonban a legelsőt is csupán az 1956. évben.[3]

A nemzetiségek eltűnését, pontosabban a teljes mértékű asszimilálódást – különféle okokból kifolyólag – az 1945 utáni kormányzatok egyike sem kívánta, és ennek számos tanújelét adták. A szocialista korszak végére mégis jelentősen lecsökkent a nemzetiségek

[1] Az 1930. évi népszámlálás adatai azt mutatták, hogy Magyarországon a szlovák nemzetiség aránya az összlakosságon belül 1,2%-ra csökkent az 1920. évben mért 1,8%-ról. Tilkovszky 1998, 9.

[2] 1949. évi XX. törvény, 49. § (1) A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek. (2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti. (3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.

[3] Föglein 1996, 61.

számaránya, ezen belül a szlovákságé is.[4] Ennek egyik oka az elégtelen színvonalú és mértékű nemzetiségi iskoláztatás volt.

A nemzetiségi oktatás rendezésére több jogszabályt is hoztak 1945 és 1948 között. Ezek lényege, hogy tizenöt, azonos nemzeti kisebbséghez tartozó gyermek esetén a tanfelügyelőnek kötelező beíratási eljárást kellett elrendelnie. A szülők azonban szabadon dönthettek a gyermekeik taníttatásáról, tehát a tényleges beíratásukról. 1948-ban ezt a rendelkezést úgy módosították, hogy a nemzetiségi oktatást azokon a településeken is be kell vezetni, ahol nincs tizenöt nemzetiségi, tanköteles gyermek, vagyis a létszámtól függetlenné vált a nemzetiségi iskoláztatás.[5]

A nemzetiségi nyelvhasználat és a nemzetiségi nyelvű iskoláztatás szorosan összefügg, sőt egymást kölcsönösen feltételezi. Ha valamelyik a megszűnés jeleit mutatja, a másik is sorvadásnak indul. E megállapítás tényleges igazolására Sóskút község nyelvi átalakulását lehet felhozni példa gyanánt, ahol e történeti folyamat már lezajlott.

Az 1946-tól[6] Pest megyéhez tartozó, közepes nagyságúnak tekinthető Sóskút a korszakban nemzetiségi településnek számított. Az asszimiláció azonban viharos gyorsasággal változtatta át a községet magyar nyelvűvé. Az átalakulás okainak nagyobb része, illetve maga a folyamat szerencsére még felderíthető volt.

Az előzményekhez tudni érdemes, hogy a községben a tótokon kívül eltérő származásúak is éltek: akadtak itt németek, és sok volt a délszláv hangzású családnév. (Sóskút etnikai térképe a 18. században is változatos volt: az előbb említett három nemzetiség mellett az első összeírások magyarokat is találtak a településen. A nyelvi homogenizációra, a szlovák nyelv kizárólagossá válására történeti feltárások nem készültek, azonban a 19. század végétől keletkezett írott források és a helyi társadalmi emlékezet egyértelműnek tartotta és tartja ma is, hogy a településen kizárólag szlovákul beszélt mindenki, családnevétől függetlenül.[7] Ezek alapján kijelenthetjük, hogy legkésőbb a 19. század elejére végbement a nyelvi egységesülés.

A sóskútiak egy része a helyi kőbányában dolgozott, másik, valamivel nagyobb része mezőgazdasági munkával kereste a kenyerét. A földműveléssel foglalkozók a falut körbevevő szép, de alacsony termőképességű dombokon minden lehetőséget megragadtak az élelmiszer-termelés optimalizálására. Sóskúton viszonylag hamar elterjedt a gyümölcstermesztés kultúrája, és a mészköves dombokat már a 19. század végén csonthéjas gyümölcsökkel telepítették be. Emellett a régről ismert szőlőművelés is meghatározó maradt, és szinte minden családnak volt kisebb-nagyobb szőlőstelke, sőt a legtöbb ültetvényhez kőből épített pince is tartozott.[8]

---

[4] Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint már csak a magyarországi lakosság 0,3%-a vallotta magát szlovák anyanyelvűnek (26 000 fő). Az 1990. évi népszámlálás során még kevesebben vallották magukat szlovák anyanyelvűnek: az összlakosság 0,1%-a (12 700 fő). Tilkovszky 1998, 11–12. Ezek az adatok természetesen nem tükrözik a valódi nemzetiségi számarányt.

[5] Föglein 1990, 16, 22. Az iskola tanítási nyelvét szavazással állapították meg.

[6] Korábban a település Fejér megye területéhez tartozott.

[7] A szerző ismeretei alapján.

[8] Keresztes 2016.

A község lakossága 1949-ben 2208 fő volt, holott az 1941. évi népszámlálás még 2517 főt talált a településen.[9] A csökkenés legnagyobb részét az 1947–1948-ban Magyarország és Csehszlovákia között végrehajtott lakosságcsere okozta, amelynek során a község lakosságának körülbelül 25-30%-a Csehszlovákiába távozott, s helyükre onnan, a távozók számánál kisebb mértékben, kitelepített magyar családok érkeztek.[10]

A lakosság családi és rokoni kapcsolatait megbolygató – és többségében önkéntes – áttelepülés a helyben maradt sóskútiak gondolkodását is átalakította. Közvetlenül a kitelepülők távozása után nem volt ritka az olyan kijelentés, hogy „akik elmentek, azok a szlovákok, mi, akik itt maradtunk, magyarok vagyunk".[11]

Az identitás átalakulásának folyamatában a legjobban érzékelhető, kimutatható változást a mindennapokban használt nyelv felcserélése jelentette. Sóskút község esetében a nyelvhasználat az élet szinte összes területén rövid idő alatt a szlovákról a magyar nyelvre változott át.

Az idősebb és a fiatalabb adatközlők egybehangzóan állították, hogy a század közepén az idősebb generáció szinte csak szlovákul (tótul) tudott és beszélt.[12] A körülbelül negyven alatti korosztályok már viszonylag jól tudtak magyarul, azonban a köznapi érintkezések során szlovákul beszéltek egymás között, a magyar nyelv használata kizárólag a hivatalos ügyek intézésére terjedt ki.[13]

Rövid idő alatt – ez az időszak alig haladja meg a tíz évet – a köznyelvi érintkezésben is átvette a vezető szerepet a magyar nyelv, és körülbelül az 1960-as évek közepére a magyar vált általánosan használttá.[14]

A 2016. évben az általam készített történeti visszaemlékezések („oral history" interjúk) szereplői egybehangzóan nyilatkoztak arról, hogy gyerekkorukban a szülők szinte kizárólag magyarul beszéltek hozzájuk, tótul egyáltalán nem.[15]

A visszaemlékezők szinte mindegyike az 1940-es években született, nagyobb részük 1947 és 1949 között, vagyis az általam vizsgált időszakban voltak gyerekek, illetve iskoláskorú tanulók. Emlékeik alapján rekonstruálni lehetett az 1950-es években végbement folyamatot, egyetlen kivétellel: a szüleik gondolkodását, késztetéseit nem lehetett megtudni.

---

[9] KSH 1950, 115. A község második világháborús embervesztesége 93 fő volt.

[10] A pontos számadatok jelenleg még nem ismertek.

[11] 1936. N. 1. (A személyekre az interjúalany születési évével, nemével, az interjú adattárbeli sorszámával utalok.) Valamint lásd lejjebb. – Összesen tíz interjút készítettem, az 1950–1951. évet záróévnek tekintve. Az adatközlők közül ketten születtek az 1920-as években, ketten az 1930-as években, hatan az 1940-es években.

[12] Információközlőim többsége kategorikus különbséget tett a szlovák és a tót nyelv között, mindegyiket külön nyelvnek tartva. Egyikük azt is határozottan leszögezte, hogy ők nem szlovákul, hanem tótul beszéltek (1944. F. 6.).

[13] Ezt minden visszaemlékező megerősíti.

[14] A legidősebbek maguk között azonban még az 1990-es években is szlovákul beszéltek. A szlovák nyelv, szinte teljesen, a 2000-es évek végére tűnt el. Lásd a 93. lábjegyzetet!

[15] A visszaemlékezések kielemzése utáni végeredmény.

(A szüleik az 1920-as években születtek, így e generáció tagjai közül, egy kivétellel, senkivel sem sikerült beszélnem.)[16]

E Sóskúton született, és fiatalkorukat Sóskúton töltő személyek mindegyike arra emlékezett vissza, hogy neveltetésük magyar nyelven történt. Az otthoni beszédtől kezdve a mindennapi élet fórumaiig kizárólag e nyelven érintkeztek velük, és más nyelven nem.

Mindez azért rendkívüli, mert a korábbi nemzedékek az otthoni, egymás közötti nyelvhasználatban szinte kizárólag a tótot használták. (A vegyes házasságok ritkák voltak, és az is többnyire a környék sváb falvaiból érkezett házastársat jelentett, aki ráadásul hamar nyelvet váltott.) Az 1945 előtt született nemzedékek magyarul az iskolában tanultak meg, azonban ez nem akadályozta meg a sóskútiakat abban, hogy mindennapi nyelvként a tótot használják.[17]

Az 1945 után születettek nyelvi nevelésével kapcsolatban az is érdekes, hogy – az említett módon – hozzájuk csakis magyarul szóltak, addig a szülők egymás között, a legtöbb esetben, tótul beszéltek. (Az idősebbekkel, például a nagyszülőkkel kizárólag e nyelven.)

A fentebb leírtak a lényegi összegzései a témában végzett kutatásaimnak és az interjúk elemzésének. Interjúalanyaimtól egy kérdésre nem találtam választ: a miértre. A nevezettek szülei egyiküknek sem mondták el vagy magyarázták meg, hogy miért szóltak kizárólag magyarul a gyerekeikhez (és ezt egyik interjúalanyom sem kérdezte meg utólag a szüleitől). E kérdés megválaszolására, szerencsére, segítségül hívhatók az írott források, és e levéltári dokumentumok megerősítik és kiegészítik a visszaemlékezők által közölteket.

Arra azonban mindenki utalt, hogy a családtagok Csehszlovákiába települése az itt maradtak gondolkodását évtizedekre menően átalakította. Ezenkívül a szocialista korszakban megindított gazdasági átalakítások az agglomerációs település társadalmi képét is megváltoztatták: a korábbi zárt közösségből egy nyitottabb, mobilabb lakosság lett. A többség ugyanis a közeli Budapestre kezdett ingázni, és a kialakuló nagyiparban vállalt munkát (ez máig meghatározó). A termőföldek kollektivizálása szintén jelentős társadalmi hatásokkal járt, többek között az Alföldről érkeztek a faluba többen, akik itt is telepedtek le. A korábbi, leszármazáson alapuló vagyoni viszonyok tehát döntően módosultak, a mezőgazdasági alapú megélhetési lét háttérbe szorult.

Írott források az iskolai nyelvoktatás állami ügyei kapcsán keletkeztek és maradtak fent.

A magyar kormányzat illetékes szerve, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1948 augusztusában, érezve azt, hogy a „szlovák iskolaügy kérdése előreláthatólag a politikai kérdések élvonalába kerül", elrendelte az iskolai beíratások teljes körű végrehajtását. A tanfelügyelőknek „fokozott gondossággal és szigorú tárgyilagossággal" kellett lebonyolítaniuk a beíratásokat, tekintettel arra is, hogy „a kérdésnek igen nagy külpolitikai horderejе van". A fentebb összefoglalt jogszabály alapján, ahol legalább tizenöt

[16] Kivétel volt az óvodában szlovákul nevelő óvónő, aki azonban a hivatalos viszonyokban érintettsége révén e szempontból nem jöhetett számításba.

[17] 1927. F. 5. és 1936. N. 1.

szlovák anyanyelvű vagy nemzetiségi tanuló lakik, és a beíratás eredményes, az iskolát azonnal meg kellett nyitni. A hatóság nyomatékosan kijelentette: „a beiratkozásnak a lehető legnagyobb tárgyilagossággal kell lefolynia; semmiféle befolyásolásnak helye nincs. Ahol bármilyen befolyásolásról kapok jelentést, ott azok ellen, akik ezt megkísérelték, a legszigorúbb vizsgálatot fogom megindítani". Magyarázatképpen hozzátették: „Általános panasz, hogy a nemzetiségekhez tartozó szülők azért nem íratják be gyermekeiket a nem magyar tanítási nyelvű iskolákba, mert nem merik, a helyi hatóságok megfélemlítik őket. E balhiedelem eloszlatása céljából a beiratkozás meghirdetésekor feltétlenül ki kell hirdetni, hogy azért, amiért valaki gyermekeit szlovák tanítási nyelvű iskolába íratja, semmi hátrányban nem részesül, semmi bántódás nem éri. A beíratásról készítendő jegyzőkönyvnek a félelem eloszlatására vonatkozó intézkedés megtörténtét is tartalmaznia kell."[18]

A kötelezően előírt beíratásokat a tanfelügyelők végrehajtották. A minisztériumnak tett hivatalos jelentések között a sóskúti beíratás korabeli jegyzőkönyve is fennmaradt. A községben ekkor, 1948 őszén senki sem iratkozott be szlovák nyelvre. A jegyzőkönyvben siettek leszögezni, hogy az előkészületek során „a szlovák szülők félelmének eloszlatására vonatkozó intézkedések is megtörténtek". Az egy egész napra meghirdetett beíratási napra mégsem jött el egyetlen szülő sem. Emellett „úgyszintén egyetlen szülő sem nyilvánította ki akaratát az ellenőrző bizottság előtt, hogy a magyar tanítási nyelvű iskolában a szlovák nyelvet, mint tantárgyat tanítsák". 1948 őszén, a zömében szlovák nyelvű településen tehát senki sem kívánta gyermekét az anyanyelvére oktatni.[19]

A problémához szorosan hozzátartozik, hogy a szlovák nyelvű iskolai oktatásra jelentkezettek számának csökkenése ekkor országos jelenség volt (bár Sóskútéhoz hasonló, teljesen negatív eredmény ritkán született).

A csökkenés a Magyarországi Szlávok Szövetségének[20] vezetőségében is aggodalmat keltett. E befolyásos szervezet a beiratkozások csökkenését kizárólag a szülők félelmének tudta be, akik a „lelketlen forrásokból eredő hamis propaganda" hatására a különféle kedvezőtlen, hátrányos következményektől tartanak. A szövetség ugyanezen év őszi álláspontja szerint először ezt a félelmet kell megszüntetni, mégpedig helyi felvilágosító munkával, valamint a sajtó és a rádió segítségével. (A szövetség ezenkívül több javaslatot tett a szlovák tanerőképzés fejlesztésére vonatkozóan. Jelen esetben kiemelendő azon kívánságuk is, hogy a „szlovák iskolákban" sem angol, sem német nyelvet ne

[18] MNL OL XIX–I–1–e–39-2. tétel–Szlovák iskolák–250840–1948. (82. doboz). 1948. július 27-ei minisztériumi utasítás a beíratások megtartásáról a szlovák iskolákban.

[19] MNL OL XIX–I–1–e–39-2. tétel–Szlovák iskolák–254925–1948. (82. doboz). 1948. október 23-ai jegyzőkönyv a sóskúti szlovák nyelvű iskolai beíratásokról. Az eredménytelenséget szintén mutató adat megtalálható: MNL OL XIX–I–1–v–5588–1948. A Magyarországi Szlávok Szövetsége 1948. november 30-ai beadványa Ortutay Gyula miniszternek.

[20] A Magyarországi Szlávok Szövetsége nem sokkal később, 1949 elején megszűnt, s megalakult a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége (MSZDSZ).

tanítsanak, hanem a kötelezően tanított magyar nyelven kívül csupán a szintén kötelezően tanított orosz nyelvet.)[21]

A VKM is hasonló következtetést vont le a beíratások eredményeiből. Észrevették, hogy a szlovákok tartanak a további, már kötelező erejű kitelepítésektől, és ezért nem adják gyermekeiket szlovák tanításra. Ezt a vélekedést erősítette Ortutay Gyula miniszter kijelentése is egy szülői értekezleten, aki szerint a „szlovákok hibája az, hogy elterjedt és még ma is terjed az a soviniszta agitáció, amely azt akarja elhitetni a magyarországi szlováksággal, hogy aki szlováknak vallja magát, és gyermekeit szlovák iskolába íratja, azt akarata ellenére kitelepítik".[22]

Az oktatási hatóság azonban kijelentette azt is, hogy a szövetség által emlegetett „félelem" megszüntetése nem kizárólag a magyar hatóságok feladata. A szövetség korábban aktívan együttműködött a csehszlovák áttelepítő szervekkel, amelynek képviselői ma már azt hirdetik, hogy aki nem települ át, arra nincs szükség. A szövetségnek még határozottabban kell kijelentenie, hogy aki itt marad, annak nem kell félnie a további áttelepítésektől. Ráadásul az 1948. évi beíratások a szövetség képviselőjének jelenlétében folytak le, s a lakosság gyakran vitába szállt velük a nyelvoktatásról.[23]

Az 1948. évben egyértelműen kimutatható félelem a kitelepítéstől a következő években is fennmaradt. Az erre utaló adatok az alábbiak szerint foglalhatók össze: az 1949. évi népszámláláson gyakran azok sem vallották be szlovák származásukat, akik a magyar nyelvet is alig bírták, és, ha egymás között voltak, csakis szlovákul beszéltek. Egyre több lett a magyar kifejezés a magyarországi tót nyelvben, hiszen a „hazai szlovákság elvesztette kapcsolatát a csehszlovákiai szlováksággal, és ahogy az élet fejlődött, az ennek megfelelő új szavakat a magyarból vette át. Ezért gyakori a panasz, hogy a szlovákul írt könyvet, újságot nem értik meg". Az állami szervek, a kérdést megvizsgálva, a kitelepítési félelmen kívül még egy okot „találtak". Ez pedig a „Horthy-rendszert" hatása volt, amely alatt elnemzetlenedtek a nemzetiségek, nem maradt kulturális igényük sem (a korszak vezető politikai gondolkodásmódjához hasonlóan a Horthy-korszakot e vonatkozásban is állandó jelleggel negatív kontextusban emlegették). A nemzetiségi felügyeletet ellátó VKM ismételten kénytelen volt kijelenteni, hogy a nemzetiségi nyelvű oktatást a „nemzetiségi lakosság nagy többsége nem kívánja". Ekkor a fentebb említetteken kívül további okot találtak: azt, hogy a nemzetiségek nem egységes tömbökben, hanem szigetként léteznek az ország területén, kétnyelvűek, és anyanyelvük nem fejlődött, az kis szókincsű. A nemzetiségi nyelven oktatókból nincs megfelelő utánpótlás, ráadásul a nemzetiségi iskolák a magyar nyelvűeknél alacsonyabb színvonalúak, ezért a nemzetiségek szívesebben adják gyerekeiket magyar iskolába.[24]

[21] MNL OL XIX–I–1–v–5588–1948. A Magyarországi Szlávok Szövetsége 1948. november 30-ai beadványa Ortutay Gyula miniszternek.

[22] Idézi Lázár 1983, 1371.

[23] MNL OL XIX–I–1–v–5588–1948. A Magyarországi Szlávok Szövetsége 1948. november 30-ai beadványa Ortutay Gyula miniszternek.

[24] MNL OL XIX–I–1–v–6. tétel–10–1949. Keltezés nélküli feljegyzés a szlovák iskolák ügyében. Valamint Tóth 2003, 23–24. A Nemzetiségi Oktatási Ügyosztály jelentése a nemzetiségi oktatás eredményeiről és a további feladatokról.

A fentebbihez hasonló jelenségek zajlottak le több más, szlovák nemzetiségű községben is. Az évtizedek alatt kialakult megszokottság, a hagyomány hiánya, az anyanyelvi tanítás értékének nem ismerete és a tudati törés miatt a zártabb falvakban (főleg Pilisben és Nógrád megyében) nem sikerült szlovák iskolákat alapítani.[25]

A magyar állam e kedvezőtlennek ítélt helyzeten változtatni kívánt. 1949-ben még csak tervezték a nemzetiségi nyelvű iskolahálózat kiépítését, de több feladatot már elkezdtek végrehajtani. Az év őszén szlovák tanszék alakult a budapesti Pedagógiai Főiskolán: célja szlovák pedagógusok képzése volt az általános iskolák számára. 1950-ben, szintén Budapesten, Szlovák Tanítóképzőt hoztak létre, sőt szakérettségis tanfolyamokat is szerveztek.[26]

Ezenkívül, szintén Budapesten, egy szlovák kollégiumot is felállítottak. Ez intézmény alapításának azonban nemcsak oktatáspolitikai okai voltak. Az előzetes tervjavaslat azt is tartalmazta, hogy mivel a főváros környékén sok szlovák falu van, nagy részben ipari munkás lakossággal, egy nagyvárosban elhelyezett kollégium a vallási hagyományokat szétszakítaná. „A szlovák munkásszármazású fiatalságot így kivonnók a klerikális reakció hatása alól, szocialista és szlovák kultúrát biztosítva a számukra" – jelentették ki egyértelműen.[27]

Az 1950-es évtized fordulóján berendezkedő Rákosi-rendszer a köznevelés és a közoktatás átalakításakor a nemzetiségi oktatást is megerősítette. A nemzetiségi nyelvű vidékeken jelentősen nőtt az anyanyelvet is oktató iskolák és óvodák száma.

1951 elején, a nemzetiségi nyelvoktatás részeként, megkezdődött a szlovák nyelvű oktatás a sóskúti óvodában. Sikerült – innentől kezdve már folyamatosan – szlovák anyanyelvű és ilyen tanulmányokat folytatott óvónőket biztosítani.[28] A gyermekeket kétnyelvű oktatásban részesítették, így magyarul is és szlovákul is beszélgettek velük, és szlovák dalokat és verseket énekeltek együtt.

Az is mutatja a kormányzat szándékait, hogy 1953-ban a minisztérium tizenkét hetes nemzetiségi óvónőképző tanfolyamot szervezett. E tanfolyamra országosan huszonkilenc főt hívtak be, köztük egy sóskúti óvónőt. A tanfolyam végén szóbeli és írásbeli vizsgát kellett tenni (a hagyományos tantárgyakon kívül nevelési ismeretekből, egészségtanból, óvodai foglalkozásból, kézimunkából és nemzetiségi nyelv és irodalomból). Ezzel biztosítani vélték a nemzetiségióvónő-szükségletet.[29]

A kormányzat törekvéseit a középszintű hatóságok nem támogatták feltétlenül. Ugyanebben az időszakban a megyei óvodai tanulmányi felügyelő azon véleményének adott hangot, hogy a magyar nyelvű oktatást „jobban ki kell szélesíteni, mivel az iskolában,

[25] Divičanová 1985, 105.

[26] Lázár 1983, 1374–1375.

[27] MNL OL XIX–I–1–v–6. tétel–10–1949. Keltezés nélküli feljegyzés a szlovák iskolák ügyében.

[28] MNL OL XIX–I–5–a–14/859–41/3–1953. 1953. november 12-ei értesítés a nemzetiségi óvónők illetményeiről. – Az óvónő 1954. októberben tartósan megbetegedett, és ezt követően szünetelt az óvodai szlovák nyelvoktatás.

[29] MNL OL XIX–I–5–a–14/859–43–1953. 1953. október 15-ei értesítés a nemzetiségi óvónők vizsgáinak időpontjáról.

még ha a nemzetiségi nyelvet tanulja is, magyarul folyik az oktatás". Ráadásul „félő, hogy a 2 óvónő ellentéte a gyermekek helytelen gyűlölködését eredményezi" (mármint a magyarul nevelő és a szlovákul nevelő óvónőé). E megyei „hivatalos személy" deklarált célja a magyar irodalmi nyelv megtanítása volt, és ennek elérése érdekében csak magyar meséket, dalokat kívánt az óvodának biztosítani, nemzetiségi nyelvűeket nem.[30] Ezekkel a javaslataival szembement a hivatalos politikai elgondolásokkal.

A megyei szakfelügyelők egyébként gyakorta megjelentek a sóskúti óvodában.[31] A megye véleménye ellenére a kormányzat a nemzetiségi nyelv ápolása mellett tette le a voksát. Az 1950-es évek közepén felsőbb szintű utasítás érkezett arra vonatkozóan, hogy ha huszonöt gyermek szülei kérik, külön nemzetiségi csoport lenne alakítható, kizárólag nemzetiségi nyelven. Ezt a rendelkezést egy ezen okból összehívott szülői értekezleten, illetve családlátogatások alkalmával közölték a szülőkkel. Egyetlen szülő sem kérte a külön csoport megalapítását.[32] Ennek – vélt – okait is ismerjük. A szlovákul nevelő óvónő hivatalos nyilatkozatban jelentette ki, hogy egyrészt a szülők attól tartottak, hogy a magyar nyelvű iskolába kerülve a gyerekeiknek nehézségeik lesznek, másrészt pedig komolyan vették a híreszteléseket: mégpedig azt, hogy a „szülők másik része pedig olyan rémhírektől fél, mint például hogy a községet szlovákosítani fogják és kiviszik azokat az embereket a Szovjetunióba [sic!], akik szlovákok".[33]

Az otthonról hozott mellett az óvodában szerzett szlováktudás elvileg könnyű belépőt jelentett volna az iskolába, az iskolai nyelvoktatásba, és egyben magalapozta volna a gyerekek nyelvtudását.

Mégsem ez történt.

A szlovák nyelvű tanítóképzés megindításának a hatása azonban Sóskúton csak később jelentkezett, míg az iskolai oktatás állami sürgetése bizonyos eredményt hozott. Azt tudjuk, hogy 1950-ben már volt szlovák nyelvoktatás az iskolában, bár a beiratkozottak számáról nem állnak adatok rendelkezésre.

Jellemző, hogy ez az oktatás nem elégítette ki a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége illetékeseit, ugyanis ők a saját szervezésükben egy külön szlovák nyelvoktató tanfolyamot indítottak. (A nyelvtanfolyam részben, nem ismert arányban, idősebbekből, főleg asszonyokból tevődött össze.)[34] A résztvevők 1951. évi adatait nem ismerjük, az

[30] MNL OL XIX–I–5–a–859-67–1952. 1952. december 21-ei jelentés a nemzetiségi óvodák felméréséről. – Megjegyzésre érdemes, hogy e tanfelügyelő kritikával illette a kiképzett nemzetiségi óvónők szülőfalujukba történő visszahelyezésének gyakorlatát – ugyanis ebben az esetben „megalkuvók" lesznek, mivel „félnek a falusi szokások megsértésének következményeitől", ráadásul a nemzetiségi községekben fokozottabb a „klerikális reakció" tevékenysége.

[31] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – A szakfelügyelők látogatását a hivatalos iratokban „szakmai segítségnek" jelentették ki. Feltételezhető, hogy az állami kívánalom erősen személyfüggő volt.

[32] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – Ebben az időszakban az óvoda vezetője is az iskolaigazgató volt.

[33] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

[34] MNL OL XIX–I–3–a–1066/41-8–1951. (47. doboz). A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének 1951. februári jelentése a január hónapban végzett népművelő munkáról.

1952. éviét igen: ekkor huszonkét fő járt a nyelvtanfolyamra, és azt az iskola akkori igazgatója vezette.[35] Az ilyesfajta esti tanfolyammal szemben mindenképpen komolyabb alapokon állt az iskolai nyelvoktatás, ám a lakosok ellenérzései egyre nagyobb feszültséget eredményeztek.

A kezdődő bajokat már egy 1953. májusi kérelem is előrevetítette. Az MDP sóskúti alapszervezete, a községi tanács végrehajtó bizottsága és az iskola szülői munkaközössége közös beadvánnyal fordult a megyei hatóságok felé, kérve az orosz nyelv tanításának újbóli, kötelező bevezetését. A szülők, sőt állításuk szerint a tanulók is, „feltétlenül szükségesnek tartják, hogy felszabadítónk, a világ legfejlettebb államának nyelvét tanulhassák a sóskúti gyerekek is" – indokolták kérelmüket. A beadványból kiderült a gyakorlatiasabb ok is: a községből a városi (főleg a fővárosi) középiskolákba járó tanulók nagy nehézségekkel küzdenek a középiskolai orosz nyelv megtanulása terén, és „messze elmaradnak" azok mögött, akik azt az általános iskolában is tanulták. „Ugyanis iskolánkban 1948/1949-ben [sic!] orosz nyelv tanítása volt már és tapasztalatból tudjuk annak fontosságát, nagy értékét és helyességét."

Bár a kérelemből egyértelműen nem derül ki, hogy az orosz nyelv kötelező tanítását a szlovák nyelv megszüntetésével kívánták-e megoldani, a minisztérium azt így értelmezte. Ezért a megyei tanácshoz intézett minisztériumi leiratban helytelenítették a két nyelv tanításának felcserélését, csupán azt kérték, hogy ha a nemzetiségi óratervek lehetővé teszik, a szlovák nyelv tanulása mellett az orosz nyelvet is tanulhassák a tanulók. Ha ennek a sóskúti iskolában megvannak a személyi és tárgyi feltételei, akkor nincs akadálya a két nyelv tanulásának. „Amennyiben a sóskúti szlovák nemzetiségű szülők kérik az anyanyelv oktatását gyermekeik részére, azt az Alkotmányunkban biztosított joguknál fogva, a következő tanévben is tanítani kell, az orosz nyelv tanítása mellett."[36]

A kérésnek nem lett foganatja: az állam nemzetiségi politikájához híven a szlovák tanítást tartották meg. 1953. szeptember elején az iskola családlátogatásokon[37] igyekezett meggyőzni a szülőket, hogy írassák be gyermekeiket szlovák nyelvórára. A meggyőzési módszerek ellenére a többség nem kívánta gyermekét a nemzetiségi nyelvre taníttatni. E családok egy része magyar származású volt (az igazgató őket „vidékről származó, de sóskúti lakos magyarnak" nevezte – voltaképpen ők az 1947-ben a Felvidékről áttelepített magyar családok voltak). Az igazgató, nem kis büszkeséggel, azt is kijelentette, hogy ennek ellenére több olyan, „tiszta magyar anyanyelvű szülő, aki egyáltalán nem is tud szlovákul beszélni, kérte, hogy családja tanuljon ebben a tanévben".[38] A szlovák származású

[35] MNL OL XIX–I–3–a–8795-1-3–1953. (371. doboz). A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének 1953. januári jelentése az 1952-ben végzett munkáról.

[36] MNL OL XIX–I–5–a–859-S4–1953. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1953. évi ügyiratcsomagja.

[37] Az iskola igazgatója azt is kijelentette, hogy akiről feltételezték, hogy otthon szlovákul beszélnek, azokhoz nem mentek családlátogatásra. Lásd MNL OL XIX–I–5–a–859-S4–1953.

[38] A minisztérium illetékese ezt a mondatot aláhúzta és egy kérdőjelet tett mellé.

szülők közül többen is kijelentették, hogy ők magyar anyanyelvűek, és nem kívánják „családjukat" szlovák nyelvre taníttatni.[39]

A szlovák nyelvtanítást abban az évben megkezdő pedagógus erre úgy emlékezett vissza, hogy 1953-ban még „közel volt 1948, amikor a kitelepítések [sic!] történtek, a szlovákság nagy száma elment Szlovákiába [sic!], és idetelepítették a szerencsétlen magyarokat minden nélkül, akik a szlovákról, nem csodálkozom, pillanatnyilag, akkor, gondolni sem tudtak. [...] És mentünk. Ma hihetetlennek tűnik, házról-házra, ahol tanuló volt. Minden családhoz bementünk, és kértük, hogy engedjék, hogy szlovákra oktassuk a gyerekeket. Mondanom sem kell, hogy azok a szegény magyarok, borzalmas, borzalmas lélekkel vették ezt a dolgot, de meg merték mondani, hogy nem, nem. És volt nagyon sok, hát, jó sok szlovák gyerek is még akkor, a gyerek már nem volt szlovák, csak a szülei, akik azt mondták, hogy tud az annyit, amennyire szüksége van. De azért sikerült összegyűjteni harminckettő vagy harminchat tanulót, akik szlovákra, akiknek a szülei szlovákra jelentették be a gyerekeket."[40]

A régi pedagógus rosszul emlékezett. 1953 őszén 127 gyermeket írattak be a szlovák nyelvórákra az V–VIII. osztályokban, amely létszám a későbbiekhez képest kimagaslóan a legmagasabb. Az iskolába összesen 288 tanuló járt, vagyis 44%-uk részesült szlovák nyelvoktatásban.[41]

Azonban már e tanévben megmutatkoztak a nehézségek a nyelvtanulás terén. A VII. osztályos tanulók (a 12–13 éves korosztály) nagy része nem járt el az órákra. Ezt – a szakfelügyelővel történt tanácskozást követően – családlátogatásokkal próbálták orvosolni, csekély eredménnyel. Az iskola igazgatója a tanácsüléseken igyekezett a tagokat és a hallgatóságot felvilágosítani, és ezzel a látogatottságot növelni.[42] Az 1953/1954. tanév ennek ellenére még rendben lezajlott.

A következő tanévben az addig szunnyadó problémák elemi erővel törtek a felszínre. Ebből a rövid időszakból, leginkább az 1955. évből számos, a lényegüket tekintve egybevágó dokumentum tartalmazza a sóskúti szlovák nyelvhasználat és a nyelvtanulás válságának okait és következményeit.

Ennek megértéséhez vegyük számba a nyelvoktatás hivatalos adatait. 1955-ben 124 szlovák nemzetiségi iskola működött az országban: 5 teljes tannyelvű és 119 nyelvoktató.[43] (Ez utóbbi kategóriába még a sóskúti iskola is beletartozott.) Ezen adatra hivatkozva 1955-ben büszkén jelentette ki a kormányzat, hogy 1938-hoz képest nőtt a nemzetiségi iskolahálózat, s egyedül a szlovákoknak több iskolájuk van, mint az összes többi nemzetiségnek (azonban az anyanyelven tanító iskolák mellett a többi 119 iskola csak tantárgyként tanította a szlovák nyelvet). A nyelvoktató iskolák nehézségei: a gyerekek gyenge beszédkészsége, míg a pedagógusok nehezen találják meg a „nemzetiségi nyelv oktatása közben a magyar haza szeretetére és a proletárinternacionalizmusra nevelés helyes tartalmát, módszereit" – mondta ki a kor ideológiával átszőtt nyelvezete.[44]

39 MNL OL XIX-I-5-a-859-S4-1953. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1953. évi ügyiratcsomagja. – Az igazgató azt is leszögezte, hogy a községben semmilyen „nemzetiségellenes" hangulattal nem találkoztak.

40 1930. N. 3.

41 MNL OL XIX-I-5-a-859-S4-1953. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1953. évi ügyiratcsomagja. – A tantárgyfelosztást és az órarendet a szabályoknak megfelelően állították össze.

42 MNL OL XIX-I-2-f-14/859-P7-1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1955. évi ügyiratcsomagja. Az igazgató ezekben az esetekben az alkotmányra és a felettes hatóságok utasításaira hivatkozott.

43 Föglein 1990, 25.

1955 márciusában a Pest Megyei Tanács megvizsgálta a megye tizenöt nemzetiségi községének problémáit, köztük Sóskútét is. Az összegző jelentésben már ekkor megállapították, hogy a Pest megyei szlovákok rendkívüli módon elmagyarosodtak, és gyerekeiket szlovák osztályba nem akarják járatni. Ez vonatkozott Sóskútra is, azonban e községet a jelentés kiemelte abból a szempontból, hogy ott a helyi tanács szerveinek minden tagja a helybeli szlovák lakosságból kerül ki (míg más községek esetében ez már nem volt jellemző, sőt gyakran a nemzetiségi lakosság a párt vagy a tanács szerveiben nem is volt képviselve). Ráadásul Sóskúton az „őslakosság" képviseli a „nagyobb gazdasági erőt is" (vagyis ők birtokolják a földeket, épületeket, gazdasági felszereléseket) – amihez azonban gyorsan hozzátették, hogy az „állami fegyelem betartása jó".[45]

A megyei jelentés, a nyelvi helyzetre vonatkozóan, valós helyzetet tükrözött.

1954 szeptemberében a nemzetiségi nyelvű beíratás még rendben megtörtént, és ekkor összesen negyvennégy tanuló iratkozott be szlovákra,[46] közülük tízen voltak VIII. osztályos tanulók. A nyolcadikosoknak hetente két nyelvórán kellett volna részt venniük, azonban szeptemberben csak nyolcan kezdték meg a nyelvtanulást, de novemberben már ők is csak szórványos jelleggel jártak be az órákra.[47]

Az órát tartó tanár a találkozások során azt észlelte, hogy a szülők sem akarják járatni a gyermekeiket. Már októberben családlátogatásokat szerveztek, a nyelvtanár és az osztályfőnök közösen mentek el a beiratkozott tanulók szüleihez „és a szlovák ajkú szülőkhöz", és a mulasztó gyerekek szüleit írásban is felszólították az óralátogatás teljesítésére. A pedagógusok abban bíztak, hogy az agitáció hatására a szülők rákényszerítik a gyerekeket a megjelenésre, azonban a fellépés az ellenkező hatást érte el: a szülők nagy része határozott nemet mondott a nyelvtanulásra, sőt közülük többen össze is vesztek az igazgatóval.[48]

A szülők ekkor többnyire három okkal magyarázták, hogy miért nem járnak a gyerekeik nyelvórára. Az egyik az volt, hogy a szlovák nyelvet össze fogják keverni a szintén tanított orosz nyelvvel,[49] a másik ok, hogy az az egyórai tanítási idő is „sokat jelent" az

44 Tóth 2003, 195–197. Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának feljegyzése a magyarországi nemzetiségek oktatásáról. (A jelzett 119 iskola 1958-ra 102-re csökkent.)

45 Tóth 2003, 107–109. Lakatos Imrének, a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága titkárának feljegyzése több Pest megyei nemzetiségi faluban megtartott vizsgálatról.

46 Végül harmincnégyen kaptak érdemjegyet.

47 MNL OL XIX-I-2-f-14/859-P7-1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

48 MNL OL XIX-I-2-f-14/859-P7-1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

49 A jelentésben helytelenül szintén szlováknak írva.

otthoni segítő munkában. Néhányan pedig azt jelentették ki, hogy „ők magyarok" (ilyen egyszerűen, ekkor több magyarázatot nem fűztek hozzá).[50]

A nyolcadikos tanulók teljesen elmaradtak az órákról, és ez azt eredményezte, hogy az általános iskola igazgatója, a tanév közepén, ezen osztály nyelvoktatását megszüntette. Erről 1955. májusban (vagyis hónapokkal a döntés után!) tett jelentést az iskola felügyeleti szerveinek. E jelentésében leszögezte, hogy „minden agitációnk ellenére" a teljes osztály tanulói lemorzsolódtak, és őket már félévkor sem tudták leosztályozni.[51]

A tanítás megszüntetéséből nem várt és nagy vihart kavaró hatósági eljárássorozat indult. A megszüntetésről szóló jelentést a járási oktatásügyi hatóság az Oktatásügyi Minisztériumnak továbbította. A minisztérium – ahogy mondani szokás – illetékes szervezeti egységében az eset nagy felháborodást keltett: véleményük szerint az igazgató minden jogalap nélkül szüntette meg a nyelvtanítást. A járási hatóságot azonnali helyszíni kiszállás végrehajtására utasították. A kiszálláson kellett felmérni, hogy e VIII. osztályos tanulók korábban tanulták-e a nyelvet, a hozzátartozóik a családi környezetben milyen nyelven beszélnek, és e tanulók idősebb vagy fiatalabb testvérei részt vettek-e a nyelvtanítási órákon.[52]

A helyszíni kiszállást július végén végre is hajtották, és kezdetben minden felelősséget az igazgatóra akartak hárítani. Vizsgálták, hogy a nyolc tanuló közül hányan éltek magyar, és hányan szlovák „környezetben"[53] (négyen voltak magyar, négyen szlovák környezetben). Hivatalos véleményükben rögzítették, hogy az őszi mulasztásokat nem büntették, és nem figyelmeztették a szülőket a következményekre, és az igazgató a szlovákórákat nem látogatta meg. Az igazgató tevékenységét a kiszállási jelentés negatívan ítélte meg (nem szorgalmazta az újabb beiratásokat, nem segítette a szlovák nevelők munkáját, nem ismerte a vonatkozó jogszabályokat, stb.). Leszögezték, hogy „Sóskúton csak azóta vált kérdéssé a nyelvoktatás", amióta a jelenlegi igazgató a posztjára került (1953. szeptember óta), és az igazgató „kettős vonalat visz": felfelé, a hatóságok felé bizonyítani törekszik, hogy mindent megtesz a nemzetiségi nyelvoktatás biztosítása érdekében, míg „az iskola belső vonalán" keresztül mindent megtesz a nyelvoktatás megszüntetése érdekében.[54]

Az ügyben az MSZDSZ is vizsgálatot indított. Július végén készített jelentésükben szintén az igazgatót nevezték meg felelősnek, aki – álláspontjuk szerint – nem fordít kellő

[50] MNL OL XIX–I–2–f–859–S4–1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1955. évi ügyiratcsomagja. – Az osztályfőnök, a nyelvtanár és az igazgató e jelentésben bizonygatta, hogy e kartársak „minden igyekezetével" sem tudtak eredményt elérni, a tanulók teljesen lemorzsolódtak.

[51] MNL OL XIX–I–2–f–859–S4–1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1955. évi ügyiratcsomagja. – A felszabaduló pedagógust helyettesítésre alkalmazták, ezzel a helyettesítési óradíjakat „felszámolták". Lásd MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955.

[52] MNL OL XIX–I–2–f–859–S4–1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1955. évi ügyiratcsomagja.

[53] Nem fejtették ki, hogy mit értenek „nyelvi környezet" kifejezésen, de számadataik szerint négyen éltek nyelvi környezetben a nyolc közül.

[54] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – A szlovák nyelvoktató pedagógus szerint az igazgató végig kiállt a nyelvoktatás mellett. (1930. N. 3.)

gondot a szlovák nyelvoktatásra, és a Sóskúton szerzett személyes tapasztalatok alapján kijelentették, hogy „az igazgató egyáltalán nem támogatja, sőt szándékosan és tervszerűen gátolja a szlovák nyelvoktatást". Ehhez azt a részletekkel nem megerősített közlést is hozzátették, hogy az igazgató a beiskolázással kapcsolatosan is súlyos hiányosságokat követett el. A szövetség kérte az igazgató leváltását és más községbe helyezését.[55] A minisztérium hamarosan utasította a Pest Megyei Tanács Oktatási Osztályát az igazgató leváltására.

A megyei szervek azonban ellenkező álláspontra helyezkedtek, és állásában hagyták az igazgatót. Döntésüket azzal indokolták, hogy bár a szlovák nyelvtanítást valóban „önhatalmúlag" szüntette meg (ahelyett, hogy erre előterjesztést tett volna a felettes szerv felé), azonban ez „nem soviniszta magatartásának következménye, hanem tájékozatlanságának", és „ennek eloszlatására megfelelő kioktatásban részesült". Megígérték a minisztériumnak, hogy az igazgató működését fokozottabb figyelemmel fogják kísérni, és a tanév folyamán a szlovák tanfelügyelővel az iskolát többször meg fogják látogatni, és a „legkisebb" mulasztása esetén azonnali áthelyezést fognak kezdeményezni.[56]

A megyei szervek mentegetőztek, és bizonygatták érvüket a minisztériumnak, hogy a megye iskoláinak igazgatói „kissé tájékozatlanok" a nemzetiségi nyelv oktatásával kapcsolatban, és ennek felszámolására egy külön értekezletet szerveznek.[57]

Az igazgatót a vizsgálat végső szakasza minden szempontból alkalmasnak találta, és – a nemzetiségi szövetség jellemzésével ellentétben – nem tapasztaltak „ellenséges megnyilvánulást" a nemzetiségi nyelvoktatással kapcsolatos eljárásaiban.[58]

Az ügy pozitív lezárása érdekében a községi tanács[59] és az iskola tantestülete 1955 augusztusában és szeptemberében kampányt indított a nyelvórák tartós biztosítására.[60] Felhívásokat bocsátottak ki, értekezleteken agitálták a szülőket, és családlátogatásokat szerveztek.[61]

[55] MNL OL XIX–I–2–f–859-S4–1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1955. évi ügyiratcsomagja. – Nem érdemtelen e helyen ismertetni a jelentés egyik részletét, amely a korszak frazeológiáját is megmutatja. A szlovák szövetség szerint a beiskolázás körüli probléma „ellenkezik alkotmányunk szellemével, pártunk és kormányunk nemzetiségi politikájával. Az iskolaigazgató ilyen magatartása, az ifjúság ilyen nevelése [egy] nemzetiségi községben egyáltalán nem szolgálja a magyar és szlovák dolgozók testvériségének elmélyítését, ellenkezőleg, melegágya lehet a nacionalista súrlódásoknak." (Uo.)

[56] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – Az írásbeli figyelmeztetést azonban megkapta.

[57] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – A minisztérium a jelentést tudomásul vette, annak másolatát az MSZDSZ-nek megküldte.

[58] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

[59] A tanácstagság az önkéntes alapú agitációs munkáról tanácshatározatot fogadott el (12/1955).

[60] Az iratokból tükröződik, hogy az igazgató – féltvén állását – valóban mindent megtett a megfelelő számú beíratás eredményessége érdekében.

[61] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – A községi tanács néhány esetben a családlátogatási agitációt „erőszakosnak" jellemezte.

Ez a „fokozott agitáció"[62] bizonyos fokig megtette a hatását. Ötven tanulóval meg tudták indítani a szlovák nyelvoktatási órákat, ráadásul már az I. osztályosoknak is bevezették a nyelvórát.[63]

A beíratás eredményét minden fórumon sikerként értékelték. A korábbi létszámhoz képesti visszaesést azonban nem rejtették véka alá, és ennek magyarázata – észrevételük szerint –, hogy „a szülők felé elhangzott felhívások, a szülők és gyermekek körében végzett felvilágosító, meggyőző munka nem talált megértésre, sőt néha határozottan helytelenítik és erőszakos szlovákosításnak tartják a nevelőtestület ilyen irányú tevékenységét".[64]

A fenti, folyamattörténeti jellegű leíráson túlmenően az ügyben keletkezett dokumentumok sokkal érdekesebb írásbeli adatokat is hagytak az utókorra, a sóskúti nyelvi átalakulásra vonatkozóan.

Kétféle forrástípus áll rendelkezésre a kérdés tanulmányozásához. Az egyik forrástípus a tantestület tagjainak nyilatkozatai, amelyekben kiálltak az igazgató mellett, a másik forrástípus a szülők által adott nyilatkozatok.

A tantestület tagjai kiálltak az igazgató mellett, és írásban nyilvánították ki, hogy az igazgató mindent megtett a szlovák nyelvoktatás biztosításáért. Szintén e nyilatkozatokban foglalták össze az 1955. augusztusban végzett családlátogatások eredményeit, és az eredményességet is.[65]

Az ebben foglaltak alapján számszerűen huszonhét, név szerint megadott gyermek, illetve szüleik esetében tudjuk, hogy miképpen reagáltak a meggyőzési kísérletekre, elfogadták-e a kérést a beíratásra, vagy elutasították az. (Egy pedagógus a családlátogatások körülményeit és eredményességét csak általánosságban fogalmazta meg.)

Az elfogadás esetén az indokok nem kerültek írásos formába, az elutasítást többnyire megindokolták. (Kisebb részben mindenfajta magyarázat nélkül megtagadták a gyermek beíratását.)[66]

Az indokok három csoportba sorolhatók. Egyik fajtájuk a magyar identitásra és a magyar nyelvűségre hivatkozás, a másik típus az otthoni segítés kötelességével érvel, míg a harmadik típus az amúgy is túl sok tanulnivalóra. Ez utóbbi kategóriába sorolható az a szülői hozzáállás is, mely szerint elég az a szlováktudás, amit ők adnak át otthon a gyermekeiknek.

62 A járási oktatási szerv jellemezte ezzel a jelzővel az intézkedéseket.

63 MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – Vagyis 1953-ban 144, 1954-ben 44 és 1955-ben 50 tanuló iratkozott be szlovák nyelvoktatásra.

64 MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

65 Az igazgató is írt egy terjedelmes beadványt a maga védelmében, amelyben tételesen cáfolta az ellene felhozott vádakat. Az igazgató később szóban is kiegészítette korábbi jelentését, hozzátéve, hogy az év eleji jelentkezések alkalmával többnyire olyanok jelentkeztek nyelvórára, akiknek a „szlovák nem kimondottan anyanyelvük". MNL OL XIX–I–2–f–859-S4–1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1955. évi ügyiratcsomagja.

66 Az ismert válaszok kis száma miatt e minta nem tekinthető reprezentatívnak, ezért átfogóbb statisztikai jellegű elemzést nem végeztem.

A legjellemzőbb magyarázatok az alábbiak szerint foglalhatóak össze:

1. A magyar identitásra és a szlovák nyelv hiányára hivatkoztak a legkevesebben a családlátogatások során. Egy apa jelentette ki, hogy „Magyarországon tanuljon magyarul" a gyereke. Egy másik családban a családfő meghalt, s csak ő tudott szlovákul, a felesége nem, ezért ez utóbbi kijelentette, hogy nem lenne, aki a gyerekkel foglalkozzon. Ehhez hasonló válaszokat adtak azok, akik arra hivatkoztak, hogy a családban sem hall szlovák szót a gyermek. Az egyik pedagógusnak az az álláspontja alakult ki a családlátogatások során, hogy a szülők többsége még egy további idegen nyelvet taníttatna a gyerekével, de nem mint „anyanyelvet", ugyanis „ők nem szlovákok, hanem magyar anyanyelvűek".[67]
2. A ház körüli segítés kötelessége csak bújtatottan jelent meg a szülők szavaiban, azonban érezni lehetett. Az egyik családlátogató pedagógus jegyezte meg tanulságképpen a jelentése végén, hogy „a faluban az általános helyzet szerintem az, hogy a szülők azt a néhány szlovákra fordított órát sajnálják, amit a gyerek itt az iskolában tölt el, mert ezzel kevesebbet segítenek otthon, amíg a nyelvet nem tanuló másik szülő gyereke sokkal többet van otthon". Ez utóbbi kategóriának a súlyát erősítették meg azok a nyilatkozatok, amelyek az otthon történő nyelvelsajátításra vonatkoztak („egyébként is megtanul az utcán is annyit, amennyire szüksége lenne [sic!]").[68]
3. A többség a sok tanulnivalóval és a gyerek nehézfejűségével érvelt. Az egyik család kijelentette, hogy a gyerekének elég, ha a kötelezőt megtanulja, és „csak legalább azt tanulná meg. Úgy sem tanulná, ha járna" (mármint a szlovákórára). Meglehetősen sok szülő hivatkozott arra, hogy „gyenge" a gyermek feje, és nem szeretnék további tanulnivalóval terhelni (néhány gyermek, akikre szülei ráhagyták a döntést, szintén a tanulási nehézségekkel és a rossz jegytől való félelemmel magyarázta a nemleges állásfoglalását). Ahogy az egyik pedagógus összefoglaló jelleggel megfogalmazta: „A gyerek hajlamos arra, hogy ezt többlet-munkának fogja fel, mert látja, hogy a többi tanuló társa (amíg itt van), már elment és ő neki, mint, ahogy mondják »itt kell lenni«."[69]

A másik forrástípus, a szülők által adott nyilatkozatok szintén bőséges adattal szolgálnak. A járási hatóság kiküldöttei tíz szülőt hívattak be a községi tanácsra, és szereztek be tőlük írásos véleményt a szlovák nyelvoktatással kapcsolatban.[70]

Három házaspár esetében otthon kizárólag magyarul beszéltek és teljesen magyarnak vallották magukat (két esetben az anya egyáltalán nem is tudott szlovákul). Öt családban tudtak tótul, és otthon „sokszor" így is beszéltek. Ez utóbbiak közül három család magát

67 MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

68 MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

69 MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

70 A nyilatkozatok írógéppel készültek, a nevek elírásai miatt valószínűleg nem sóskúti személy gépelhette azokat. A szülők csak aláírták a nyilatkozatokat.

szlovák származásúnak, de magyar anyanyelvűnek vallotta. Egy család esetében nem beszéltek otthon tótul, azonban az nem derült ki, hogy tudtak-e a szülők. Szintén egy család esetében derült az ki, hogy tudtak tótul, és „néha" egymás közt e nyelven beszélnek, azonban magukat „szláv származású magyarok"-nak[71] nevezték.

Á. I.-né nyilatkozatában kijelentette, hogy „sem ő, sem pedig férje nem tartották szükségesnek, hogy tanulja a nyelvet, a gyermeke pedig azt mondta, hogy az neki megterhelést jelent, s elmarad a többi tárgy tanulásában. Elfoglalt emberek, nem igen tudott a gyereke előmenetelével foglalkozni" – Ch. F.-né szintén a nagy megterhelés miatt nem erőltette a szlovák nyelvóra látogatását, a gyermeke későn ért haza, pedig nagy szükség lett volna rá otthon (beteges édesanya, két kisebb testvér gondozása). Többször szemrehányást is tett a lányának, hogy nem segít a házi munkában. Elismerte, hogy nem törődött a szlovák nyelv tanulásával. – P. O. a VII. osztályban járatta a gyermekét a nyelvórára, ahol „jól meg is tanulta a nyelvet". Azonban amikor P. O. megbetegedett, a gyerekre otthon nagy szükség volt, s arra törekedtek, hogy minél hamarabb hazamenjen. Az iskola felszólítására is a betegségével indokolta a gyerek távolmaradását, valamint azzal, hogy az már tud szlovákul annyit, „amennyire szüksége van". – R. J.-né gyermeke esetében a gyerek maga iratkozott be az órára – az apa akarata ellenére. (Az apa ellenezte a szlovákórákra járást, de ennek okát nem adta meg, pedig maga is tót nyelvű volt.) A gyerekre – írásban elismerten – mindig haragudtak, amikor délután egy óra helyett kettőkor ment haza, mert „nagy szükség lett volna a munkájára" (az anya ebben az esetben is saját betegségével indokolta a nehéz helyzetet). A tanítók felszólítására sem engedték a gyereket nyelvórára, és ők is azzal érveltek, hogy „véleményük szerint" tud a gyerek annyit szlovákul, amennyire szüksége van. A kisebb gyereket „most"[72] beíratta szlovákra, annak ellenére, hogy az apa ennek a tanulását is ellenzi. – M. S.-né gyermeke egy évvel korábban a budapesti szlovák kollégium tanulója volt, ahonnan azonban, szó szerint, megszökött. A sóskúti VIII. osztályban tanult szlovákul, azonban nagyon nehéznek tartotta a nyelvet, és a szülők rábeszélése ellenére nem járt be az órákra. A tanítók családlátogatása alkalmával (négy pedagógus kereste fel őket!) kijelentették, hogy szívesen járatnák a gyermeket, azonban a gyerek nem bírja a nyelvet. – H. J.-né kategorikusan magyarnak vallotta magát, őket csak szlovákként „tartják nyilván", és el is zárkózott gyermeke szlovák nyelvtanulásának engedélyezésétől. – M. J.-né szerint ők nem kérték gyermekük beíratását, azonban „szlovák származású magyarokként" tartják őket nyilván. Mindketten üzemben dolgoznak, a lakóhelyüktől távol, ezért igen keveset tudtak a gyermekükkel törődni. Nem tartották fontosnak a nyelv megtanulását. – Ifj. Ch. L. kijelentette, hogy ők magyarok, és nyilatkozatában egyértelműen leszögezte, hogy „magyart akarok a gyermekből nevelni". Az igazgató akarta a gyereket a szlovák nyelvórára beíratni, akivel emiatt „határozott" nézeteltérése támadt. Ehhez hozzátette: „Ha szlováknak érezném magam, kitelepültem volna a többi családdal együtt, de én

[71] Nem elírás, ugyanis a szövegben eredetileg szereplő „szlovák" szót géppel, az x jelek segítségével áthúzták, és a „szláv" szót gépelték fölé. Magyarázat lehet, hogy Sóskúton sok délszláv családnév fordul elő.

[72] Vagyis a nyári nagy iskolai kampány során.

magyar vagyok, s a gyermekemet is ilyen szellemben akarom nevelni." – M. F.-né szintén nem kérte a gyermeke beíratását, sokat dolgoznak (mezőgazdasági napszámba járnak, alig vannak otthon). A gyerekeik nyelvtanulását nem szorgalmazzák. – M. I. előadta, hogy származása szlovák, anyanyelve magyar. Gyereke tanulását nem szorgalmazták. Ő is kijelentette, hogy ha „tótnak" érezné magát, ő is elment volna az áttelepültekkel együtt.[73]

E két forrástípust és a belőlük leszűrhető következtetéseket egészíti ki egy kapcsolatos dokumentum, egy korabeli tanácsülési jegyzőkönyv – voltaképpen harmadik forrástípusként.

Az 1955. augusztus végén tartott sóskúti tanácsülésen a nyelvhasználat volt a fő téma, és a felszólalók hasonlóképpen vélekedtek, mint a nyilatkozatokat adó szülők.

Az első felszólaló, P. I. kijelentette, hogy „a múlt rendszerben, amikor nem engedték meg, hogy tótul beszéljünk, az egész nép talán úgy beszélt. Most meg ebben a rendszerben mindenkinek szabad tótul beszélnie, sőt az óvodában és az iskolában is tanítanak, ha a szülők úgy akarják. Most pedig senki sem beszél otthon tótul a gyerekekkel. Úgyhogy például az én unokám sem tud egy szót sem tótul". M. I. a nyelvórára járatással kapcsolatosan feltette a kérdést, hogy „Hogyan járassam én a gyerekem szlovák nyelvre, amikor egy szót sem tudok szlovákul?[74] A gyereket beírták az elmúlt években szlovák nyelvre, az meg otthon tőlem kérdezte, hogy mit jelent ez vagy az. Sem én, sem a gyerek nem érti a szlovák nyelvet, pedig sóskútiak vagyunk." A hozzászólások végén a tanácselnök arra mutatott rá, hogy nagyon jó dolog, ha valaki két vagy több nyelven tud beszélni. Majd azzal folytatta, hogy „valamikor Sóskúton sokan nem is tudtak magyarul beszélni. De mi a főváros mellett vagyunk, sok a bejáró dolgozó Budapestre, ahol magyarul beszélnek. Sokan áttelepültek Szlovákiába, és a sóskúti nyelv egy helyi tót nyelv és nem szlovák nyelv, mi Sóskúton a felét magyarul, a felét tótul mondjuk, ha beszélünk. Jól láthatjuk ezt, ha valaki Szlovákiából hazajön, hogy alig lehet megérteni. Ezen kívül sok új lakos van Sóskúton, aki nem is ismeri ezt a nyelvet". A végrehajtó bizottság titkára számszerűsítette a sóskúti viszonyokat. Szerinte származásilag körülbelül 80% nevezhető szlováknak, de magát legfeljebb 10% vallja szlovák nemzetiségűnek. Ő mint itt született ember, és aki önbevallása szerint „ismeri a község apraját-nagyját", leszögezte azt is, hogy a szlovák nyelvoktatás a kitelepülés óta probléma.[75]

Ezenkívül a községi tanács az ügy kapcsán fontosnak tartotta kijelenteni, hogy a községben „szlovák kérdés nincs". A nemzetiségi kérdés 1947-ben merült fel, amikor folyt az önkéntes kitelepülési agitáció, azonban a kitelepülés óta ilyen probléma nincs, „annál is inkább, mert mint mondják, hogy aki szlováknak érezte magát, az kitelepült, és akik itt

[73] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – E szülők nyilatkozatainak lényegét, benne a szlovák nyelv tanulása és a szlovák származás bejegyzése elleni tiltakozással egyetemben, a járási hatóság jelentésben foglalta össze, és továbbította a minisztérium felé.

[74] A felszólaló neve tősgyökeres sóskútira utal, ezért nehéz elhinni azt a kijelentését, hogy egy szót sem tudott szlovákul.

[75] MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja. – Az igazgatót mindenki megvédte a tanácson tartott megbeszélések alkalmával.

maradtunk, azok erősen [sic!] magyarnak vallják magukat. Tehát ez a kérdés nem a mindenkori iskolaigazgatón múlik, hanem a község lakosságának véleményétől függ". A végrehajtó bizottsági elnök hozzátette, hogy a szlovák nyelvtanítás beíratási eredménye „csak a nevelők erős agitációját bizonyítja, és nem a szülők meggyőződését vagy ragaszkodását jelenti". Úgy vélte, hogy „ha már szláv nyelvet kell tanulni, akkor inkább az orosz nyelvet tanulnák".[76]

A viták ellenére 1955 őszén lezárult a sóskúti nemzetiségi nyelvoktatási ügy. Azonban a kedvező fordulat ellenére a szlovák nyelvoktatásra jelentkezettek száma hamarosan újra csökkenni kezdett. Az 1950-es évek végére tíz-egynéhány fő körül stabilizálódott az órára járók száma. A nyelvórai foglalkozások ráadásul nem nyugodtak komoly alapon, többnyire játékos foglalkozásokká alakultak.[77]

Közben a kormányzat is változtatott a nemzetiségi nyelvoktatási politikáján. A nyelvoktatásról szóló rendelet végrehajtását néhány év múlva felülvizsgálták, és azt állapították meg, hogy azt több helyen „mechanikusan" alkalmazták, és a nemzetiségi nyelvoktatást, minden különösebb indok nélkül, az iskola más tanulóira is kiterjesztették. Ezért 1955 végén elrendelték, hogy a nem anyanyelvű tanulókat „vagy rövid úton, vagy szükség szerint legkésőbb az 1955/1956. tanév II. félévéig" ki kell vonni a nyelvoktatásból. Ezt azonban nagy körültekintéssel kell végezni, „nehogy azok a szülők is kivonják gyermekeiket a nyelvoktatásból, akinek a tanított nemzetiségi nyelv az anyanyelvük".[78] Sóskúton ez jelentős bonyodalmat okozott...

A nem anyanyelvi tanulók „kivonása" többnyire rendben megtörtént, fennakadás két helység kivételével nem történt. A két település közül az egyik Sóskút volt, azonban a nyelvoktatást továbbra is fenn tudták tartani. 1957-ben két csoportban összesen harminchét diák tanult szlovák nyelvet. Az előírt tananyagot csak részben tudták magukévá tenni, ugyanis a tanulók közül már csak kettő (!) volt szlovák anyanyelvű.[79]

Az eseménytörténethez tartozik, hogy a sóskúti óvodában a nyelvtanítás 1956 végén rövid időre megszakadt. Ezt észlelve, az állami szervek a következő év végén utasításszerűen előírták, hogy a sóskúti óvodában a szlovák nyelv „rendszeres" tanítását folytassák. (Az óvoda vezetőjét egyébként szóbeli „tájékoztatásra" kérették be.)[80] Az óvodai nyelvoktatás (mely a hatóságok számára is köztudottan nem állt másból, mint „beszélgetés, mese, vers, ének" foglalkozásból) újra is indult, amelyről – remélhetőleg nem kincstári optimizmusként – az említett hivatalos szervek úgy értesültek, hogy mindez a szülők körében „nagy örömöt és megelégedést váltott ki".[81]

Az általam felkeresett visszaemlékezők szavai egybehangzóak abban a tekintetben, hogy körülbelül az 1960-as évek elejére túlsúlyba került a magyar nyelvhasználat a településen. A húsz év alatti fiatalok kizárólag már csak magyarul beszéltek, a középkorúak szintén egyre nagyobb részben használták a magyar nyelvet, míg tótul (szlovákul) csak a korszakban idősnek számító emberek beszéltek.[82]

Kijelenthető, hogy ez az az évtized, amikor a községet már magyar nyelvűnek tekinthetjük.[83] (Hasonló folyamat zajlott le a többi, nagyváros környéki szlovák községben is. A fiatalok magyar nyelvű városokba költözése az 1960-as évek óta negatívan hat a szlovák nyelv használatára.)[84]

A nyelvhasználat változásai vizsgálatának kiegészítéseképpen a kulturális élet és tevékenység más területeibe is be kell tekinteni, ugyanis hasonló zsugorodás ment végbe a szlovák nyelvű kulturális és vallási élet területén.

A televízió előtti időszakban, éppen az 1950-től körülbelül 1960-ig tartó évtizedben divatos, és jelentős tömeget megmozgató színjátszókör működött a községben, már magyar nyelven adva elő a darabokat. Szintén magyar nyelven adta elő dalai többségét az 1951. évben még működő két helyi dalkör.[85]

A szlovák nyelvű előadások, egyéb kulturális rendezvények tartását szintén az említett szlovák szövetség szorgalmazta a leginkább. A szlovák nyelvű kultúrcsoport tagjait a nyelvtanfolyam hallgatóiból toborozták. Saját bevallásuk szerint ez nem ment könnyen, a tanfolyam már említett korösszetétele miatt, illetve azért, mert az azon részt vevő fiatalok többsége Budapestre járt dolgozni, és késő este érkeztek haza. A szövetség büszkén jelentette ki, hogy „nem hagytuk azonban abba a munkát, hanem többször kimentünk és személyesen beszéltünk a fiatalokkal, és így sikerült a csoportot [a kultúrcsoportot] megalakítani".[86]

A helyi kultúrcsoport adatokkal igazolhatóan évekig működött. 1952-ből tudjuk, hogy negyvenhárom taggal rendelkezett, és ebben az évben egy körzeti (járási) versenyen táncban és énekben is első-első helyezést ért el.[87] Felszerelésük nem lehetett jelentős, ugyanis amikor 1955-ben egy szlovák műsorszámot kívántak előadni, az ehhez szükséges

76 MNL OL XIX-I-2-f-14/859-P7-1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

77 1930. N. 3.

78 MNL OL XIX-I-2-f-859-61-1955. 1955. november 25-ei utasítás a nemzetiségi nyelvoktatásra szervezett tanulócsoportok alakításáról és bontásáról.

79 MNL OL XIX-I-2-f-859-61-1955. 1955. november 25-ei utasítás a nemzetiségi nyelvoktatásra szervezett tanulócsoportok alakításáról és bontásáról. – A „nyelvoktatás fenntartása az alacsony létszám miatt aligha lesz fenntartható" tették hozzá. Valamint MNL OL XIX-I-2-f-859-3-1957. Keltezés nélküli kimutatás a szlovák nyelvoktató iskolákról.

80 MNL OL XIX-I-2-f-859-S4-1957. 1957. december 27-ei utasítás a szlovák nyelv tanításáról a sóskúti óvodában. – Valószínűleg az 1956-os forradalom hatása miatt szakadt meg a nyelvi oktatás.

81 MNL OL XIX-I-4-g-2. tétel-54014-1958. 1958. január 24-ei utasítás a szlovák nyelv tanításáról a sóskúti óvodában.

82 1948. F. 2.

83 Megjegyzésre érdemes, hogy ebből a korszakból származik a következő ironikus megjegyzés: „Magyarok, zmecso?". A fonetikusan leírt, helyi szóhasználatú kérdő mondat egyik szava magyar, a másik szlovák. Jelentése: „Magyarok vagyunk, ugye?"

84 Divičanová 1985, 97.

85 Keresztes 2010, 34–38. A másik dalkör a helyi kőbánya munkásaiból állt össze.

86 MNL OL XIX-I-3-a-1066/41-8-1951. (47. doboz). A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének 1951. februári jelentése a január hónapban végzett népművelő munkáról. – Szlovák nyelvű kultúrfelelős irányította a csoportot, és kultúrotthonnal is rendelkeztek (melynek helye nem ismert).

87 MNL OL XIX-I-3-a-8795-Sz-2-6-1952. (248. doboz). A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének 1952. évi jelentése a félévi munkáról.

szlovák műsorfüzetet a minisztériumtól igényelték. Valószínűsíthetően a járási kultúrversenyre készültek, ahol fel is léptek.[88]

A Szlovák Tanítóképző Intézet kultúrcsoportját először 1955. júniusban hívták meg Sóskútra, azonban nem sikerült megoldani az elhelyezésüket, és fellépésüket visszamondták. Később, 1955 novemberében jöttek Sóskútra.[89]

Nem utolsósorban szólni kell a vallási életről, az egyház szerepéről. Vasárnaponként délelőtt két szentmisét tartottak a templomban, a második, a 10 órakor kezdődő szinte teljesen szlovák nyelvű volt. A nemzetiségi nyelvű misézés körülbelül az 1960-as évek közepéig maradt fent.[90] A különféle egyéb szertartások nyelve is részben nemzetiségi maradt, például az öreghegyi Orbán-szoborhoz menő körmenet litániájának a nyelve.[91] Az 1980-as években a temetéseken énekelt halotti búcsúztató énekek egy része is szlovák eredetű vagy szlovák nyelvű volt.[92]

Összegzés

A Sóskút községben használt köznapi nyelv az 1940-es és az 1950-es évtized fordulóján még a szlovák (tót) volt. A törés egyértelműen az áttelepüléshez kötődik, amikor a községben maradtak döntő többsége tudatosan is magyarnak kezdte magát vallani, és gyermekeit már nem kívánta szlovák nyelvre szoktatni. Ebbe beletartozott az otthon használt nyelv is, de legfőképpen az iskolában oktatott szlovák nyelv. A mindennapi érintkezésből lassan, a nemzedékek növekedésével, kikopott a szlovák nyelvű beszéd. A folyamatot jelentősen meggyorsította a gazdaság szerkezetének átalakítása, az erőltetett iparosítás hatása (budapesti gyári munkavállalás), a korábbi vagyonviszonyok megváltozása (saját tulajdonú földek közösségi tulajdonba vétele). A középgenerációk (az ő gyerekeik jártak az 1950-es években általános iskolába) a családjuk körében már tudatosan, átgondolt szándékkal használták a magyart beszélt nyelvként, gyerekeikhez szinte csak e nyelven szóltak. E gyermekek ma a hatvanas éveik végét tapossák, tótul csak pár szót tudnak. A náluk is fiatalabb nemzedékek egyáltalán nem használják a nyelvet. A tanulmány megírásának idején csak a nyolcvan évnél idősebbek tudnak tótul.[93]

88 MNL OL XIX–I–2–f–859-S4/2–1955. A sóskúti nemzetiségi nyelvoktatás ügyeinek 1953. évi ügyiratcsomagja. Valamint MNL OL XIX–I–3–a–8795-12-3-7–1955. A szlovák szövetség táncoktatókat is küldött Sóskútra.

89 MNL OL XIX–I–2–f–14/859-P7–1955. P. I. igazgató személyi ügyének ügyiratcsomagja.

90 1936. N. 1. A visszaemlékezésekből azt is tudjuk, hogy az áttelepülés idején az akkori plébános marasztalni próbálta a falusiakat.

91 Gelencsér–Lukács 1991, 559.

92 A szerző saját tapasztalata.

93 2016-ban történt eset: két, nyolcvan éven felüli asszony ment az utcán, egymás között tótul beszélgetve. A kocsma mellett elhaladva arra figyeltek fel, hogy a kocsma előtt álló férfiak elhallgatnak, és őket kezdik figyelni. Továbbhaladva hallották, hogy egymás között felháborodva arról beszélnek, hogy miért beszél valaki Magyarországon szlovákul, ilyen nyelven csak Szlovákiában beszéljenek. Az eset másik érdekessége, hogy a leghangosabban méltatlankodó személy tősgyökeres sóskúti volt, akinek a nagyapja legfeljebb pár szót tudott magyarul. (1936. N. 1.)

Felhasznált források

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX–I–1–e. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Külföldi Kulturális Kapcsolatok Főosztálya
XIX–I–1–v. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Ortutay Gyula miniszter
XIX–I–2–f. Oktatásügyi Minisztérium, Általános iratok
XIX–I–3–a. Népművelési Minisztérium, Általános iratok
XIX–I–4–g. Művelődésügyi Minisztérium, Nemzetiségi Osztály
XIX–I–5–a. Közoktatásügyi Minisztérium, Általános iratok

Felhasznált irodalom

Divičanová, Anna 1985: *Statezoživot a Slovákov v Maďarsku. Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből.* Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.

Föglein Gizella 1990: A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon 1945–1956. *Levéltári Szemle,* 1990/4. 13–28.

Föglein Gizella 1996: A nemzeti kisebbségek jogállása Magyarországon (1945–1993). In *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára.* Budapest, Napvilág Kiadó. 57–64.

Gelencsér József–Lukács László 1991: *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében.* Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (Az István Király Múzeum Közleményei. A sorozat, 30).

Keresztes Csaba 2010: A Sóskúti Katolikus Munkás Énekkar működése 1946 és 1950 között. *Duna-Part,* 2010/1. 34–38.

Keresztes Csaba 2016: Méhészek a pácban. A Sóskúti Méhészeti Egyesület „demokratikus szellemben való működése" nincs biztosítva. *ArchivNet,* 2016 (16) 1.

Központi Statisztikai Hivatal 1950: *1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Lázár György 1983: Szlovák iskolaügy Magyarországon (1945–49). *Századok,* 1983/6. 1359–1375.

Tilkovszky Lóránt 1998: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen, Csokonai Kiadó.

Tóth Ágnes 2003: *Pártállam és nemzetiségek (1950–1973).* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár.

ELLENKÖZÖSSÉGEK

NAGY NETTA

Leplezés és leleplezés, alkalmazkodás és konfrontálódás a homokhátsági falvakban a Rákosi-rendszer éveiben

A pártállam a paraszti életforma ellehetetlenítése érdekében változatos módszerekhez folyamodott, melyek a paraszti magántulajdon felszámolása mellett az egyéni gazdaságok jövedelemének elvonására és parasztok ezreinek személyes jogfosztására irányultak. Az 1940-es évek végén megkezdődött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A kommunista hatalom szemszögéből a parasztság olyan egységes és jelentős társadalmi csoportot alkotott, amely részben magántulajdona révén, részben azáltal, hogy az ország termény- és élelmiszerkészletét szinte kizárólag ő állította elő, és önellátó is volt, kevésbé függött az államtól. Egy ilyen réteg léte, fennmaradása nem fért össze a kommunista párt ideológiájával. Az osztályok megszüntetésével foglalkozó lenini alaptétel is ezt fogalmazta meg: „A proletariátusnak, amely legyőzte a burzsoáziát, ahhoz, hogy ezt a második rendkívül nehéz feladatot megoldhassa, a parasztságot illető politikájában a következő fővonalon kell haladnia: a proletariátusnak külön kell választania, el kell határolnia a dolgozó parasztot a birtokos paraszttól – a munkálkodó parasztot a kupeckedő paraszttól – a két kezű munkájából élő parasztot a paraszt-spekulánstól. [...] Az itt vázolt elhatárolás nagyon nehéz, mert az eleven életben a paraszt összes sajátosságai, akármilyen különbözők, akármilyen ellentmondók is azok, egy egészbe forrnak össze."[1] Az a „rendszer", amelyik magát a munkásosztály hatalmaként deklarálta, azt hangoztatta, hogy a „munkás-paraszt" szövetségre épül, valójában azonban a parasztság felszámolását tűzte ki célul. Sztálin szerint a parasztsággal, illetve annak rétegeivel való megegyezés csak akkor megengedhető, ha az a munkásosztály diktatúráját támogatja, és az osztályok megszüntetésére (ez esetben a parasztság felszámolására) irányuló eszközök egyike. A parasztság „tőkés" osztály, aminek a súlyát az adja, hogy társadalmi többség, és mint fő élelemtermelő, „egyként" stratégiai fontosságú. Ezért meg kell osztani. Először jómódú rétegét kell likvidálni, hogy utána likvidálható legyen a többi.[2] A sztálinista berendezkedésű állam valójában azonban minden társadalmi réteg ellen hadjáratot folytatott, ennek bizonyítéka, hogy a korszakban az elítéltek több mint háromnegyede munkás vagy paraszt volt.[3]

---

[1] Lenin 1949, 423–424.
[2] Révai 1991, 84; Sztálin 1949, 284–285.
[3] Zinner 1998, 189.

A magyar mezőgazdaság és a parasztság sorsát két politikai törekvés formálta, egyrészt a paraszti magántulajdon korlátozása, majd felszámolása a kollektivizálás érdekében; másrészt pedig a mezőgazdaságból történő jövedelemelvonás, az erőltetett ütemű nehéziparosítás érdekében, melynek egyik eszköze a begyűjtés, másik az adórendszer volt. Legkorábban a kuláknak nevezett módos paraszti rétegeket támadták, akik részben vagyoni függetlenségük, eredményességük és a földhöz való elementáris ragaszkodásuk, részben a falusi népesség más csoportjaira gyakorolt befolyásuk révén a téeszesítéssel szemben a legerősebb ellenállást tanúsították. Időközben azonban nemcsak a módos gazdák tulajdonát érte sérelem, a falusi társadalom zömét alkotó kis- és középparasztokat is célba vették. Miután 1950–1951-re a hatalom a kulákokat gazdaságilag ellehetetlenítette, a közép- és kisparasztság fokozott terhelése következett. Az 1951-es beszolgáltatási rendeletben már csak az 1 kataszteri hold alatti földtulajdonosok mentesültek a beadás alól a korábbi 5 kataszteri holdas határhoz képest, és drasztikusan felemelték az 5–15 kataszteri holdasok kötelezettségét.[4] A beszolgáltatás elmulasztása esetén súlyos büntetőintézkedéseket alkalmaztak. 1949-ben a terménybeadási kötelezettség nem teljesítése még kihágásnak minősült, és hat hónapig terjedő elzárást vonhatott maga után, 1951-től ugyanezt már bűncselekménynek minősítették, és öt évig terjedő börtönnel büntethették.[5] Beadási hátralék, adótartozás miatt bárki szembe kerülhetett a hatóságokkal, a hazai sztálinizmus kulákellenes politikájának agresszivitása átterjedt a többi paraszti rétegre is, a négyszázezer paraszt elítélt többsége közép- és kisparaszt volt.[6] 1955-ben Csongrád megyében már a néhány holdas szegény- és kisparasztokat titulálták „paraszt spekulánsnak", „kupeckedő parasztnak". A represszió hatására a helyi társadalomban állandósult a feszültség a szovjet típusú berendezkedést elősegítő, hatalmat megtestesítő helyi káderek és a hagyományos paraszti értékrendet képviselő falusi társadalom tagjai között. A hatalommal való párbeszédre nem sok esély volt, erről tanúskodnak a parasztság elkeseredését, beadás elleni alázatos hangú tiltakozását kifejező begyűjtési miniszterhez írt panaszlevelek ezrei.[7] A konfliktushelyzetre végül a „falu" és a parasztember sajátos magatartásformákkal reagált. Változatos módszereket alkalmaztak és változatos viselkedésmódokat tanúsítottak az állam magántulajdon elleni agressziójával szemben. Ezek a paraszti megnyilvánulások, túlélési módszerek látens, a hatalom kijátszására épülő, a nyílt konfrontációt kerülő adaptációs technikák voltak. Közös jellemzőjük a paraszti mentalitásból eredeztethető leplezés szándéka, miszerint a hatalommal nem érdemes nyíltan szembeszegülni. Utóbbit a parasztember ritkán, kiélezett helyzetekben vállalta csak föl, viszont gyakori, hogy a helyi káderek túlbuzgóságának következtében a „rejtett" túlélési módszerek leleplezésre kerültek. Erről vallanak a beszolgáltatási hátralék, a közellátás veszélyeztetése, feketevágás, feketekereskedelem, árdrágítás és üzérkedés miatt parasztok ellen indított hatósági eljárások is. Az elnyomás elleni nyílt lázadás, a hatalom helyi képviselőivel való nyílt szembefordulás kevésbé gyakori, azonban mégis előfordult. Sok esetben a helyszíni transzferálás során

[4] Varga 2008, 53–62.
[5] Nagy 2009, 299.
[6] Kiss–Závada 1994, 192.
[7] Lekli 1994, 147.

támadtak a gazdák a végrehajtókra, máskor elég volt egy-egy rendszerkritikának tekinthető meggondolatlan kijelentés, hogy valakit „demokratikus államrend elleni izgatás" vagy hatóság elleni erőszak miatt felelősségre vonjanak.

A fent említett jelenségek kutatásához szóbeli és írott források egyaránt rendelkezésre állnak, ezeknek az összevetésével próbálunk képet kapni a Duna–Tisza közi homokhátság délkeleti részén élő parasztok ellenállási törekvéseiről, kommunista diktatúra elleni küzdelméről. Többnyire egyéni megnyilvánulásokról, nem csoportos szervezkedésekről vagy tüntetésekről lesz szó. A paraszti visszaemlékezések is azt támasztják alá, hogy ezek az egyéni akciók tömegessé váltak, általánosan elterjedtek az akkori paraszti társadalomban. A tárgykörben keletkezett korabeli büntetőperes iratok pedig azt igazolják, hogy a rendszerellenes társadalmi megnyilvánulások szankcionálása tömeges méretűvé vált, illetve a kommunista igazságszolgáltatás ezekre a magatartásformákra büntetőjogi kategóriákat alkotott, amit a falusi társadalom kriminalizálására és megtörésére használt. A tömeges perek a civil társadalom szétrombolását voltak hivatva elősegíteni. Így különösen a falusi burzsoáziának bélyegzett milliós nagyságrendű árutermelő parasztság tönkretételét, a kisipar, kiskereskedelem felszámolását elősegítve az államosítást és az erőszakos kollektivizálást.[8]

Milyen konfliktushelyzeteket idézett elő a kommunista diktatúra kiépítése helyi szinten, illetve az alávetettek szempontjából az egyén szintjén? Mit tett a parasztember akkor, amikor a beszolgáltatási kötelezettségének már nem tudott eleget tenni, amikor végrehajtók jelentek meg nála, hogy terményeit lefoglalják, vagy éppen koncepciós pert indítottak ellene? Mi motiválta, milyen célok irányították az egyént a válsághelyzetben? A diktatúra elleni lázadás, tiltakozás azonban nemcsak az alávetettek szemszögéből vizsgálható, hanem nyomon követhető az is, hogy a paraszti ellenállás ilyenfajta megnyilvánulásait a diktatúra hogyan állította saját szolgálatába és használta fel a paraszti társadalom megtörésére, konstruált perek, koncepciós ítéletek formájában.[9]

A rejtett szembeszegülés és a leplezés mint ellenállási forma

A mezőgazdaság állami irányításának keretében a pártállam kisajátította és ennek érdekében intézményesítette a megtermelt javak fölötti rendelkezést. A parasztság által megtermelt terményeket, termékeket a kötelező beszolgáltatással és a szerződéses termeltetéssel, a parasztság pénzbevételeit az adóztatással vonta el, a termékek forgalmának korlátozásával pedig ellenőrizte az elosztást és a fogyasztást.[10] A paraszti gazdaság jövedelmeinek és terményeinek mértéktelen elvonása, állami begyűjtése, a magántulajdon elleni sérelmek, a

[8] Kahler 1993, 143. A hatalom elégedetlen, és liberalizmussal vádolja a bíróságokat, pedig 1955 novemberében több mint 37 ezer fő van börtönben, és 13 ezer fő vár behívásra. A korszakban mintegy 300 ezer embert hurcoltak meg koncepciós perekben. Uo.
[9] Kahler 1993, 140–145, 166–178.
[10] Oláh 2001, 126.

paraszti gazdálkodás rendjének szétzúzása olyan alkalmazkodási módokat eredményeztek, melyek az „írott törvény" sajátos paraszti adaptációját jelentették. Azokról a paraszti reakciókról van szó, melyek a hatalommal való szembeszegülés rejtett, nyíltan fel nem vállalt megnyilvánulási formái voltak. Oláh Sándor a székelyföldi Homoród menti falvak túlélési módszereit és stratégiáit vizsgálva megállapítja, hogy a falvak lakói úgy gondolták, az állam jogtalanul tulajdonította el javaikat, és ez részükről „visszatulajdonítási cselekedetek" sorozatát, vagyis a társadalmi ellenállás különböző formáinak alkalmazását indította el.[11] Ezeket nevezhetjük paraszti túlélési módszereknek is. Idesorolhatjuk a paraszti gazdaságban előállított termények, termékek állami begyűjtés előli eltitkolásának, rejtegetésének módszereit, a gazdálkodást, a fogyasztást és értékesítést szabályozó rendeletek kijátszásának technikáit. Erdmann Gyula „paraszti ellenhúzásoknak" nevezi a rendeletek kijátszását.[12] Lovas Kiss Antal korunk hasonló jelenségére a „lavírozási technikák" kifejezést használja.[13] A cselekvő egyén történelemformáló szerepét hangsúlyozva alkották meg a német társadalomtörténészek a náci és kommunista diktatúra mindennapjainak vizsgálata kapcsán az „Eigensinn" ('önfejűség') fogalmát. Eszerint az egyén mindig a lehetőségeknek megfelelően, az uralom formáihoz alkalmazkodva érvényesíti szabad akaratát, mely az alkalmazkodástól az ellenállásig széles skálán jelenik meg.[14] Az ember adaptálódik, de nemcsak úgy, hogy hozzáigazítja magát a környezethez, hanem úgy, hogy alakítja is, nemcsak alárendeli magát a kihívások által szabott irányoknak, hanem irányokat is teremt, egyensúlyteremtő mechanizmusokat használ, de ehhez nemcsak redukálja, hanem indukálja is a feszültségeket, túlélési stratégiákat alkalmaz. A diktatórikus hatalmi rendszerekben a szabályok betarthatatlansága felerősíti az alávetettekben az adaptáció azon technikáit, amelyek a szabályok kijátszásán alapszanak.[15] A paraszti társadalom kizsigerelését elősegítő beszolgáltatási rendeletek betarthatatlansága különböző alkalmazkodási módokat eredményezett. Ezek a magatartásformák – például a rejtegetés, a feketevágás, a feketekereskedés – már a háború végén feléledtek a paraszti gyakorlatban, a Rákosi-érában pedig tömeges jelenséggé váltak. A leplezés, a színlelelés, az álcázás a parasztság eszköze volt a kommunista hatalom ellen folytatott küzdelemben. Lényegében a hatóság megtévesztésére törekedtek, a lojalitás, az engedelmesség, a tudatlanság, az őszinteség színlelésével, miközben eltitkolták a terményt, nem teljesítették az adó- és beszolgáltatási kötelezettséget.[16] Az, hogy ez a módszer mennyire bizonyult hatékonynak, milyen mértékben szolgálta a pillanatnyi túlélést, vagy egy hosszú távú stratégia eszközévé tudott-e válni, összetett kérdés.

A hatalom szempontjából nézve ugyanakkor ezeknek a paraszti magatartásformáknak a leleplezése, bűncselekménnyé nyilvánítása újabb teret adott a pártállam gépezetének a paraszti rétegek ellehetetlenítéséhez, hozzájárulva a mezőgazdaság szocialista átalakításához. A félelemkeltő pereket a nyomozó hatóság végső soron nem is személyek, hanem családok – rajtuk keresztül faluközösségek megfélemlítésére indította.[17] Az ötvenes évek első felében nem kellett ahhoz elkövetni semmit, hogy valaki hirtelen a bíróság előtt találja magát, elegendő volt hozzá egy-egy óvatlan, rendszerkritikának minősülő kijelentés. A törvénytelen bírósági eljárások keretében kiszabott büntetések nemcsak a megfélemlítést szolgálták, hanem a jobbára mellékbüntetésként alkalmazott vagyonelkobzás és pénzbüntetés által, a magántulajdon állami kézbe juttatását, és családok visszafordíthatatlan deklasszálását is.[18] A korabeli hatóságok többek között „közellátási bűncselekmény" címén indítottak eljárást a parasztok megbüntetésére, a falvak lakosságának megfélemlítésére.[19] A közellátási fronton zajló harc sikeréért a begyűjtési és közellátási szerveken kívül a bűnüldözési hatóságok is sokat fáradoztak, és különösen fontos szerepet kapott az igazságszolgáltatás. Minisztériumi utasításokkal irányították a bíróságokat, meghatározták a kiszabható büntetések helyes mértékét, felhívták az ítélethozók figyelmét a földműves-társadalom egyes rétegeivel szemben alkalmazandó diszkriminációra, a bírói munka kampányjellegére, az alkalmazott stratégiákra és a megvalósítandó gazdaságpolitikai és társadalmi célokra. A felsőbb irányítás azt is megszabta, hogy mely időszakokban hány pert kell vagy lehet lefolytatni a bíróságokon. Az aratási időszakban nem javasolták feketevágásos ügyek tárgyalását, a parasztokat ugyanis nem szabad elvonni az aktuális munkától. A fontosabb mezőgazdasági munkák kezdetekor gyors, elrettentő ítéleteket hoztak, disznóvágási idényben soron kívül tárgyalták le a feketevágásos ügyeket.[20]

Az „új szakasz" politikáját felváltó rákosista restauráció idején, 1955-ben az elítéltek száma 1943-hoz képest majdnem megnégyszereződött.[21] A Szegedi Járási Ügyészség 1955-ben az alábbi bűncselekménycsoportokban emelt vádat leggyakrabban a homokhátsági falvak lakosai ellen: árdrágítás és üzérkedés, feketevágás, közellátás érdekének veszélyeztetése, hatóság elleni erőszak, demokratikus államrend elleni izgatás.[22] A vizsgált negyven esetből tizenhárom esetben 5 kataszteri hold alatti birtokkal rendelkező szegényparasztokat, tizenegy esetben 5–15 kataszteri holdon gazdálkodó kisparasztokat, három esetben pedig munkásokat citált bíróság elé a kommunista hatalom. Középparasztok ellen hét esetben indítottak eljárást, közülük öt főt kuláknak is tituláltak. Hat esetben pedig kofákat, kereskedőket és iparosokat vontak felelősségre.

A továbbiakban három túlélési módszer: a feketevágás, a rejtegetés és a feketekereskedés példáján keresztül mutatjuk be a homoki parasztság ellenállási technikáit. Hogyan korlátozta a pártállami szabályozás a paraszti háztartás és gazdálkodás rendjét, és milyen

[11] Oláh 2001.
[12] Erdmann 1992.
[13] Lovas Kiss 2006.
[14] Majtényi 2001, 245.
[15] Kapitány–Kapitány 2007, 10, 231.
[16] Oláh 2001, 211.

[17] Kahler 1993, 159.
[18] Kahler 1993, 192.
[19] Kahler 1993, 201. Ezek úgynevezett közellátási ügyek, melyeket járásbírósági hatáskörben tárgyaltak. Ezeket az ügyiratokat egy selejtezési utasítás megsemmisítette, így közellátási ügyekkel csak halmazat esetén találkozhatunk a forrásokban. Uo.
[20] Tánczos-Szabó 2007, 252–257.
[21] Révai 1991, 279–281; Zinner 1998, 198.
[22] A vizsgált ügyészségi akták száma települések szerint: Kistelek 10, Balástya 10, Csengele 5, Üllés 5, Pusztaszer 3, Zsombó 2, Forráskút 1, Dóc 1, Pusztamérges 1, Szeged 1, Csongrád 1.

konfliktushoz vezetett ez a hétköznapokban? Hogyan érvényesült a parasztság részéről az „önfejűség" és a szabad akarat a diktatúra erőterében? Ezek az egyéni kezdeményezések mennyiben befolyásolták a paraszti társadalom különböző rétegeinek sorsát? Kik és milyen céllal alkalmazták ezeket a módszereket? Végül nem kerülhetjük meg azt a kérdést sem, hogyan használta fel a pártállam ezeket a paraszti magatartásformákat a saját céljaihoz.

Rejtegetés, feketevágás és „közellátási bűntett"

A kommunista pártállammal való szembeszállás egyik megnyilvánulási formája a paraszti visszatulajdonítási cselekedetek sorába illeszkedő, engedély nélküli állatvágás, vagy ahogyan az akkori köznyelv és propaganda nevezte, a feketevágás volt. A sertésvágás hozzátartozott a paraszti önellátáshoz. Még kis földű szegényparasztok is törekedtek rá, hogy évente legalább egy malacot meghizlaljanak, és így biztosítsák a háztartás minimális szintű hús- és zsírszükségletét. Módosabb gazdaságban, ahol még idegen munkaerőt is foglalkoztattak, évente több hízót is vágtak. A beszolgáltatás idején a sertésvágást engedélyhez kötötték, és minden levágott sertés után meghatározott mennyiségű zsír beszolgáltatására kötelezték a termelőt. Ez volt az úgynevezett dézsmazsírbeadás, ami nem számított bele a termény- és állatbeadásba. Vágási rendeletek tiltották a malac, süldő magánfogyasztásra történő levágását, ez alól csak a kényszervágás jelentett kivételt, amit a begyűjtési megbízottnak előre jelenteni kellett, állatorvosi igazolással alátámasztva. Ha a vágási engedélyt kérő a zsírt nem adta be öt napon belül, helyszíni behajtást folytattak le ellene. A takarmányra is kiterjedő beszolgáltatás miatt rendkívül nehézkes volt a jószágtartás, főként a hízlalás. Ha a termelőnek beadási hátraléka volt, vágási engedélyt nem kaphatott.[23] Ilyen körülmények között természetes reakció volt a törvény megkerülése, legtöbbször úgy, hogy a termelő sertésvágási szándékát eltitkolva nem kért vágási engedélyt a helyi tanácstól. A feketevágás keretében leggyakrabban sertés-, juh- és borjúvágásra került sor. Az akció végrehajtását nehezítette, hogy csakúgy, mint a vetésterületet, a jószágállományt is nyilvántartották. Vagyis az erre szánt jószágot titokban kellett nevelni, nem véletlen, hogy sokszor növendékállatokat, borjút, 70-80 kilós hízót vágtak le rejtve. A kis súlyú növendékállat levágását a rendelet egyébként is tiltotta. A feketevágás indítékai között szerepe volt annak, hogy a kormány ebben a tekintetben is irreális terheket rótt a parasztságra. Az 1955. évi vágási rendelet a levágott sertés súlyára tekintet nélkül egy négytagú család az első sertés után 3 kg, a második után már 9 kg zsírt volt köteles beszolgáltatni. A dézsmazsír beadása a kis földű parasztokat is súlyosan érintette. Előfordult, hogy csak 6 kg zsírt tudtak előállítani, de 8 kg-ot kellett volna beszolgáltatni.[24]

[23] Valamennyi járási, városi begyűjtési hivatal vezetőjének és beosztott dolgozóinak, valamennyi községi begyűjtési megbízottnak és előadónak (1955. november 30.) a 2/1955. Bgy. M. sz. rendelet (vágási rendelet) ismertetése. MNL CsML XXIV. 613. Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal iratai 1955–1956. 3. doboz.

[24] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1950. november 18. MNL CsML XXIII. 746/b.

1. kép. Feketevágás a kommunista propaganda szerint Forrás: *Ludas Matyi*, 1951. március 15.

A feketevágások egy része az önellátást szolgálta, másik részük értékesítési céllal zajlott, feketekereskedelem keretében, mivel a rendelet állatforgalmi korlátozásokat is tartalmazott. Magántermelő csak tenyésztés, továbbtartás és saját fogyasztás céljára vásárolhatott sertést, eladás céljából nem. Tiltották a marha, borjú, juh vágási célú vásárlását is. Továbbértékesítési céllal csak az Állatforgalmi Vállalat és a Gyapjúbegyűjtő Vállalat vásárolhatott, illetve közfogyasztásra is csak ezek a vállalatok vághattak. Kivételt jelentettek a magánhúsiparosok és lacikonyhás pecsenyesütők, akik kizárólag személyesen vásárolhattak hízott sertést.[25] „A feketevágókra nagyon vadásztak. Ez azt jelenti, hogy vágtak birkát, vágtak kecskét, bizonyos helyekről így lehetett húst venni. Ez a feketevágó vagy elhordta este, szatyorba a megrendelőhöz, vagy elment érte az illető. Az én anyámat kileste a rendőr, hogy vitte neki a húst a feketevágó, és elment hozzá éjjel 11 órakor, hogy megnézze, mit főz. Hát birkahúst főzött, és elvette tőle, vagyis el kellett vinni neki Üllésre – ott volt rendőrőrs –, Kántor Jóskához (hírhedt üllési rendőr), itt meg Kakuszi Ferenc volt a körzeti rendőr, ez vette le a sparherdról a pörköltet. Anyámat azzal büntették, hogy el kellett neki gyalogolni Üllésre, és ott kihallgatták, jegyzőkönyvet készítettek róla. A mi családunk nagy volt, mégis elvitték. Úgy tudtunk csak húst enni, ha vettünk." (V. M.)

[25] Valamennyi járási, városi begyűjtési hivatal vezetőjének és beosztott dolgozóinak, valamennyi községi begyűjtési megbízottnak és előadónak (1955. november 30.) a 2/1955. Bgy. M. sz. rendelet (vágási rendelet) ismertetése. MNL CsML XXIV. 613. Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal iratai 1955–1956. 3. doboz.

Feketevágás a paraszti háztartások zömében előfordult, feltételezhetően azonban a kuláklistán lévő gazdák ritkábban végezték. A korabeli ítélkezési gyakorlat a büntetés mértékét 1948 után az elkövető osztályhelyzetéhez igazította. A dolgozó parasztoknak kisebb kockázattal kellett számolniuk, így gyakrabban fogtak „üzleti céllal" feketevágásba. A következő igaz történet nemcsak a feketevágás, hanem a feketekereskedés kapcsán megnyilvánuló magatartásformát és csempészési módszereket idézi fel: „Örzse néni meg az Antal Margit vágta a borjúkat annak idején, egyébként nem lehetett volna, mert becsukták érte, ha elkapták. Örzse néni ment Dorozsmán, a piacon biciklivel, a bicikli két oldalán két nagy szatyor, rajta két nagy koszorú, rítt nagyon. A rendőrök meg akarták állítani, azt mondja valaki: »Ne állítsd már meg, hát nem látod, hogy rí?! A koszorút viszi.« A két nagy szatyor meg tele volt hússal a koszorúk alatt." (N. J.) Míg a feketevágás egyfajta társadalmi válasz volt az állami túlszabályozásra, a feketevágás szankciója nemcsak a rendeletek betartását volt hivatott biztosítani, hanem hatalmi eszköz lett a pártállami igazságszolgáltatás kezében a paraszti társadalom zaklatásához. Az engedély nélküli állatvágásért elítélt személy háztartása egy évig nem kaphatott vágási engedélyt. A vágási rendelet megszegőit a 8.800/1946. M. E. számú rendelet alapján büntették.[26] Egy 1950. évi utasítás szerint a feketevágás a „kuláktámadás" egyik megjelenési formája, nemcsak akkor, ha maga a kulák vág, hanem akkor is, amikor kis- és középparasztokat bujtogat ilyen cselekmények elkövetésére. 1951-ben az Igazságügyminisztérium kulákok feketevágásos ügyeiben két év börtönbüntetés, továbbá súlyos pénzbüntetés és vagyonelkobzás kiszabását irányozta elő, és leszögezte, hogy a dolgozó parasztokkal szemben sem lehet elnéző az igazságszolgáltatás. Sőt, ha egyes területeken a feketevágás nagy mértéket öltött, lehetővé tette a dolgozó parasztok esetében is a sertésvágás miatt kiszabható börtönbüntetést.[27]

1955-ben a Szegedi Járási Ügyészség feketevágás miatt elsősorban néhány holdas szegényparasztok és kisparasztok ellen emelt vádat, de gyanúba kerültek munkásosztályhoz tartozók is. Az elkövetők többnyire húszas, harmincas éveikben járó kisteleki, csengelei, balástyai férfiak és fiatalasszonyok, akik közül négyen már büntetve voltak feketevágásért, árdrágításért, közellátási bűntettért. Az ügyek felénél egyszeri esetben követtek el illegális állatvágást, viszont volt olyan szegényparaszt, akit hét rendbeli engedély nélküli állatvágással és árdrágító üzérkedéssel vádoltak. A birkavágások esetében az elkövetőt bőr be nem adásával elkövetett közellátás veszélyeztetésével is gyanúsították.

Amint a visszaemlékezésekből látjuk, a feketevágásokat a parasztemberek a legnagyobb titokban és körültekintéssel hajtották végre, ennek ellenére az ilyen esetek meglehetősen nagy számban kerültek leleplezésre. Az iratok között található házkutatási jegyzőkönyvekben, bűnjeljegyzékeken mindenhol szerepel bizonyítékként a lefoglalt tárgyak között néhány kiló hús, faggyú vagy zsír, szalonna, sonka, esetleg birkabőr. A vád alátámasztásához ezek a bizonyítékok, majd a vádlottak sok esetben rendőri nyomásra tett beismerő vallomása és néhány tanácsi dolgozó – akik a leleplezésnél jelen voltak – tanúvallomása elegendő volt. A feketevágások felderítése az 1950-es években a községi tanács feladata volt. A feketevágás felderítésében közreműködő besúgót az elkobzott hús tíz százalékával jutalmazták.[28] „Följelentgetés volt, ez alapján kapták el, ha valaki feketén vágott. Irigységből, haragból jelentette föl egyik a másikat. Embere válogatta, ha valaki jó szándékú volt, segített a másikon." (B. L.) „Hát »körmösködtem«, csináltam én feketevágást is. Úgy, hogy levágtuk és a felebarátokkal szétosztottuk a borjút meg birkát. Egyszer birkával meg is fogtak. Úgy történt, hogy aki vitte tőlem a húst, azt meglátta a Holló rendőr. Az illető megijedt, hogy jön szembe vele a rendőr, és gyorsan megfordult biciklivel, rajta volt a kormányon a birkahús, hat vagy tíz kiló, aztán hajts be a gabonatáblába, ott fogták meg. Aztán egyenesen hozzám hajtották, mert előtte egyszer már voltak nálam. Engem följelentett egy falubeli kommunista rendszert pártoló igazlátó [...]" (K. Gy.) A feketevágással gyanúsított személy ellen gyakran a begyűjtési megbízott a rendőrség közbelépésével feljelentést tett a járásnál.[29] Amikor közelgett a községi zsírbegyűjtési terv teljesítésének határideje, a tanács fokozottan ellenőrizte a tanyavilágot.[30] A feljelentők személyére azonban a periratokból nem derül fény, az ügyek általában a rendőrségi jelentésekkel indultak, de az nem olvasható ki, miért és hogyan terelődött a gyanú valakire, illetve elég valószerűtlen módjait említik a leleplezésnek: például az egyik balástyai tanyán a cselekmény után egy nappal az „éppen arra járó rendőr megtalálta a rozsföldbe elásott húst és bőrt".[31] Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben nem a véletlen játszott szerepet. A leleplezés másik módja, amikor a feketézőt a portéka eladása közben érték tetten. A feketevágások csak részben szolgálták az önellátást, a legtöbben a hús és zsír egy részét értékesítették is. Ha az értékesítés nem megbízható csatornákon keresztül zajlott, nagy volt a lebukás veszélye. Az egyik kisteleki gazda úgy került gyanúba, hogy az ajándékba kapott húsvéti bárányt levágta, majd kiskorú fiával beküldött a piacra öt kiló húst eladni.[32] A művelet igen

---

[26] Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal beszámolója a Begyűjtési Minisztérium Felügyeleti Főosztályához 1956. július 6. MNL CsML XXIV. 613. Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal iratai. 5. doboz. Már maguk a bíróságok elégelték meg a politikai alapon túlburjánzott, kisembereket sújtó ítélkezési gyakorlatot. A büntető kollégium a közellátás érdekeit veszélyeztető bűncselekmények miatti büntetéseket szabályozó 8.800/1946 M. E. sz. rendelet tárgyalása kapcsán javaslatot tett a forgalmi korlátozások és az állatvágást korlátozó rendelkezések enyhítésére.

[27] Tánczos-Szabó 2007, 253–254. A BHÖ 269. pontja szerint közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekményt követett el, aki termény vagy termék előállítására vonatkozó kötelességének nem tett eleget; jogszabály rendelkezése ellenére, vagy a rendes gazdálkodás szabályainak megsértésével termény- vagy termékkészletet felhasznált, elfogyasztott, megsemmisített; termény- vagy termékkészletét a hatóság elől eltitkolta; a közellátás céljára zár alá vett készletét eltitkolta, elrejtette, elidegenítette; készletét jogszabály rendelkezése ellenére a forgalomba hozataltól visszatartotta; beszolgáltatási kötelességének nem tett eleget; hatósági engedély nélkül terményt, terméket külföldre szállított. BHÖ 1952, 149–150.

[28] 255.5555/1951. É. M. sz. rendelet – *Begyűjtési Értesítő*, 1952. december 26.

[29] Valamennyi járási, városi begyűjtési hivatal vezetőjének és beosztott dolgozóinak, valamennyi községi begyűjtési megbízottnak és előadónak (1955. november 30.) a 2/1955. Bgy. M. sz. rendelet (vágási rendelet) ismertetése. MNL CsML XXIV. 613. Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal iratai 1955–1956. 3. doboz.

[30] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. január 13. MNL CsML XXIII. 746/b.

[31] H. J. dosszié feketevágás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 175. doboz. 1955/1088.

[32] Sz. L. dosszié feketevágás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1392.

kockázatos volt, mert a piac folyamatos megfigyelés alatt állt, nemcsak a begyűjtési megbízottak, pénzügyőrök zaklatásától kellett tartaniuk az árusoknak, hanem a helyi párttagok sokszor meggondolatlan megnyilatkozásaitól is, amivel bárkit gyanúba keverhettek. Aki 1945 előtt hentes és mészáros volt, osztályhelyzetéből eredően ki volt téve a megfigyelésnek. Az egyik kisteleki mészáros a hivatalos utat választva igyekezett elterelni magáról a gyanút, amikor egy vagyontalan asszonnyal kooperált, úgy, hogy színlelt adásvételi szerződés alapján az asszony háztartásában engedéllyel bonyolították le a vágást, majd a hentes a húst hazaszállította, és a helyi hatóság tetten érte.[33] Feketevágással és folytatólagos árdrágító üzérkedéssel fogtak perbe egy cseléd származású, háromholdas csengelei szegényparasztot is, aki a vád szerint hét alkalommal vásárolt borjút csengelei lakosoktól, amiket mindig az eladók háztartásában vágtak le, majd elszállították a húst a vádlotthoz, aki részben csengelei ismerőseinek adta el, részben Szegedre szállította, és a Tombácz-féle Húscsarnok előtt árulta. Az ügy érdekessége, hogy a nyolc csengelei tanú – az állítólagos eladók és vevők – tagadta a cselekményt, ezért a bíróság az ő kihallgatásukat mellőzte. Ez megfelelt a korabeli vádcentrikus igazságszolgáltatási gyakorlatnak, amikor egyszerűen nem vették figyelembe a védelem alátámasztását szolgáló bizonyítékokat.[34] A vádlók természetesen gondoskodtak hamis tanúvallomásokról is. Az ügy egyik tanúja a bíróság előtt változtatta meg a rendőrségi kihallgatáson tett terhelő tanúvallomását. „A rendőrségen kihallgattak, ott azonban azt mondták, hogy ha nem teszek olyan tanúvallomást Cs. mellett, mint ahogyan ő vallott, akkor bevisznek Szegedre és ott rohadok meg. Ekkor megijedtem és azt mondtam, hogy írják, ahogy mondják, vagy Cs. mondja! Azután aláíratták velem a jegyzőkönyvet, de nem olvasták föl előttem. Aztán a bíróság is kihallgatott Szegeden és ott elmondtam az igazat, azt, hogy nekem borjúm, amit eladtam volna Cs.-nek nem volt múlt év májusában [...]".[35] Az ügyben feltehetően egy másik tanúból is kényszer hatására csikartak ki terhelő vallomást a csengelei tanácsházán, majd a kisteleki rendőrőrsön. A cselekmény valóságtartalma, a hétrendbeli engedély nélküli állatvágás ténye erősen megkérdőjelezhető. Annál valószínűbb, hogy a hatalom, az ítélkezési irányelveknek megfelelően, a feketevágáson és folytatólagos árdrágításon rajtakapott szegényparaszt esetével példát akart statuálni a faluban.

A leplezésre épülő másik paraszti ellenállási formát, a paraszti gazdaság javainak rejtegetését az állami terménybegyűjtést biztosító beszolgáltatási kötelezettség hívta életre. A terménybegyűjtés és a készletek veszélyeztetését az állam szigorúan büntette.[36] Annak okát, hogy a begyűjtési terveket több község és város nem teljesítette, megint csak a kulákok magatartásában keresték, akikről elterjesztették, hogy kivonják magukat a beszolgál-

[33] D. J. dosszié feketevágás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1571.

[34] Kahler 1993, 156.

[35] Cs. Gy. dosszié feketevágás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 1955/1368. 48. doboz.

[36] Közellátás érdekének veszélyeztetése és árdrágító visszaélés esetén a BHÖ 272. pontja szerint alapesetben 6 hónaptól 5 évig terjedő börtönbüntetést szabhattak ki, de súlyosbító körülmények esetén 10 év börtön, a „gazdasági rend érdekének súlyos sértése" esetén halálbüntetés is kiszabható volt. BHÖ 1952, 151.

tatás alól, és a dolgozó parasztokat is ilyen irányban befolyásolják. A szegényparasztok közellátási ügyeiben a helyi végrehajtó bizottságoknak előválogatási feladatot szántak, a tanácsi vezetés felelt azért, hogy a bíróságok elé ebben a tárgykörben megszűrt és kellően előkészített kis- és középparaszti ügy kerüljön, melyek példastatuálásra is alkalmasak.[37] Aki tehát beszolgáltatási kötelezettségének nem tett eleget, beadási hátraléka volt, vagy az előírt mezőgazdasági munkákat nem végezte el időben, bűncselekményt követett el, és közellátás érdekének veszélyeztetése címén bíróság elé állították, vagy egyszerűen megjelentek a portáján, hogy terményeit és ingóságait lefoglalják, transzferálást hajtsanak végre nála. Ez a mindennaposnak tekinthető, idővel a parasztság minden rétegét érintő konfliktushelyzet százezrek életét keserítette meg. Nem meglepő tehát, hogy a paraszti gazdaság és háztartás bevételeinek, termékeinek hatóság előli eltitkolása, elrejtése általános gyakorlattá vált. Már a háború idején, az oroszok elől rejteni kellett mindent, ami mozdítható volt: élelmet, terményt, jószágot, ingóságokat. A Rákosi-rendszer is igényt tartott a paraszti háztartás minden kellékére. A háborús időszakot követő paraszti rejtési gyakorlatot megnehezítette, hogy a parasztok folyamatosan ki voltak téve az ellenőrzésnek, ráadásul a tervutasításos gazdálkodással, a termeltetési kényszerrel együtt a mezőgazdasági munkák elvégzésének időpontját is központilag határozták meg. Ez sokszor ellentmondott a józan észnek, az időjárási körülményekhez igazodó paraszti gyakorlatnak.[38] Minden észszerű paraszti megnyilvánulás mögött rendszerellenes cselekményt láttak. 1951 májusában a Szegedi Járási Tanács utasítást adott ki a községi tanácsoknak, melyben felszólította őket, hogy minden eszközzel akadályozzák meg azt az egyre jobban terjedő gyakorlatot, miszerint a parasztok a megdőlt gabonát levágják – az ilyeneket haladéktalanul jelentsék föl.[39]

A közellátási ügyekben a leggyakoribb vád, hogy a gyanúsított a kenyérgabonát az ország élelmezése elől elvonta. A kormány a gazdálkodás valamennyi részlete közül legszigorúbban a cséplést ellenőrizte. Célja a megtermelt készletek nyilvántartásba vételével a szabályok kijátszásának megakadályozása volt, ezért erőltették a közös szérűn való cséplést, és ezért állítottak ellenőrt a cséplőgép mellé. Nem véletlen, hogy igen gazdag eszköztára alakult ki a gabonával való feketézésnek, a betakarítástól az őrlésig terjedően. A feketézésre szánt gabonát érdemes volt még a cséplés előtt, lehetőleg aratás, rakodás közben eltüntetni. „A gabonakévék asztagba voltak rakva, a kalászok lefelé lógtak. Ponyvát terítettek a földre, és vasvillával egy kicsit megütögették a kévéket, így kihullott a szem a kalászból. A baj csak az volt, hogy csépléskor a gépmunkások duruzsoltak, mert látták, hogy a szalma sokkal jobban szaporodik, mint a gabona, ők pedig százalékra dolgoztak." (F. A.-né) „Sok szép rozsunk volt, rakodtunk, és eltaláltuk, hogy rakunk pokrócot, ponyvát a szekérderékba, aztán ráütöttünk vasvillával, amikor adogattuk fölfelé. A szem lepotyogott a kocsiderékba, utóbb zsákszámra volt a rozs. Utóbb annyi lett a gabona, hogy meg volt ijedve apám, hogy ez így nem lesz jó, észreveszik. Még öntögettek is vissza vödörrel gabonát az asztagba, nehogy va-

[37] Tánczos-Szabó 2007, 254.

[38] Nagy 2001, 1085–1099.

[39] Járási Tanács Mezőgazdasági Osztálya körlevele valamennyi községi tanács végrehajtó bizottságának. MNL CsML XXIII. 716. Forráskút Községi Tanács VB iktatott iratok, 82-51/1951. május 21.

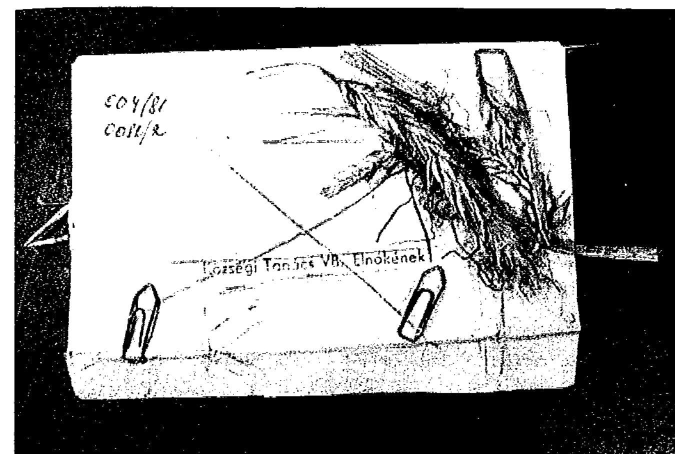
lakinek szemet szúrjanak az üres kalászok." (V. Ö.) Ezt a módszert is kellő körültekintéssel kellett alkalmazni, mert ha a szemveszteség a „jogszabályban megállapított, még eltűrhető szemveszteségnél nagyobb" volt, büntetést helyeztek kilátásba. Szankcionálták azt is, ha valaki gabonát engedély nélkül kézi erővel, nyomtatással vagy kalákában csépelt, illetve engedély nélkül előcséplést végzett.[40] Pedig erre is volt példa, távoli tanyákon titokban csépeltek, nyomtattak, csövestől vágták a kukoricaszárat, rakták kúpokba, és onnan törték később titokban.[41] A „feketén lehagyott" gabonát is el kellett rejteni, nehogy megtalálják. Sok tanyán ekkor alakítottak ki titkos padlásokat, rejtekhelyeket. Előfordult, hogy az istálló vagy a kamra egy részét falazták el, a terményhez néhány kivehető téglán keresztül fértek hozzá.

Az 1950-es évek paraszti túlélési módszereinek alkalmazását, alkalmazhatóságát a nagygazda–szegényparaszt kapcsolatok nagyban meghatározták. Mivel a támadások, ellenőrzések, elszámoltatások kereszttüzében a nagygazdák álltak, érthető módon igyekeztek nem konfrontálódni a hatalommal, hiszen lelepleződés esetén sokkal súlyosabb büntetésre számíthattak, mint a „feketéző" közép- vagy szegényparasztok. Az utóbbiak által alkalmazott feketevágás, feketekereskedelem, rejtegetés ugyanis valamivel kisebb kockázattal járt. Tömeges jelenségnek számított, hogy a végrehajtástól tartó nagygazdák ingóságaikat, terményeiket ismerős szegényparasztnál rejtették el. A zaklatásoktól elsősorban a kuláklistára került gazdáknak kellett tartaniuk. A helyi vezetés viszont mindent megtett az efféle „visszaélések" leleplezéséért. Ennek köszönhetően a paraszti önvédő akciók sokszor kudarccal végződtek.

A beszolgáltatási hátralék, a termények eltitkolásának gyanúja, a termelési előírások megszegése elegendő okot és ürügyet szolgáltatott parasztemberek százezreinek felelősségre vonásához. Nem véletlen tehát, hogy az ügyészségi iratokban szereplő másik gyakori bűncselekménytípus a közellátás érdekének veszélyeztetése. Ezen a jogcímen Szeged környékén is sok kulák ellen indítottak eljárást, a vádiratokban visszatérő motívumként jelenik meg, hogy a kulák a gabonát elvonta a közellátás elől, például a búzát hagyta megázni asztagban a tarlón, a jószágaival gabonát etetett. Természetesen mindegyik gazdának jelentős beszolgáltatási és adóhátraléka volt, ami indokolta, hogy a helyi tanács dolgozói, illetve a hatóság mindennap megjelenjenek a portáján, eleve „szemmel tartsák", megfigyeljék, adott esetben pedig házkutatást tartsanak náluk valamilyen ürüggyel. Az 1955-ben a Szegedi Járásbíróság által tárgyalt közellátási perek irataiból kitűnik, hogy az állítólagos elkövetők lényegében passzív szereplői voltak az eseményeknek, nem tettek eleget a termelési, beadási és adókötelezettségüknek, ezzel vétettek a kommunista hatalom gazdaságpolitikáját biztosító jogszabályok ellen. A közellátási perekben keletkezett vádiratokban visszaköszön a „szándékosság" fogalma, tudniillik a gyanúsított például szándékosan vonta el a paprikát a beadástól, szándékosan hagyta megázni a gabonát stb. Szabotálta a begyűjtési tervet, lényegében passzív magatartásával ellenállt.

[40] *Begyűjtési Értesítő*, 1955. július 16. Vö. Magyar 2007, 431.

[41] Paládi-Kovács 2006, 24.

2. kép.
Bűnjel egy közellátási bűncselekmény aktájából
Forrás: MNL CsML XXV.14. 48. d. 1955/1334. R. R. közellátási ügye (Zsombó)

Bármilyen ürügy elegendő volt ahhoz, hogy a kulákot pellengérre állítsák. A *Délmagyarország* 1955. júliusi számában megjelent egy cikk *Lenyesett cseresznyefaágak, avagy egy kulák bűnös üzelmei* címmel, melynek hatására az ügyészség nyomozni kezdett. Ebbe a nyomozásba kapcsolódott be a zsombói tanácsi és pártvezetés. Mivel a „cseresznyefák lenyesése" ügyében nem tudták felelősségre vonni a gazdálkodót, másik ügyet konstruáltak, mely szerint a kulák hagyta, hogy a learatott búza megázzon a tarlón. Az ügyben azonban nyilvánvalóvá vált a cséplési engedélyt megtagadó helyi tanács felelőssége is. A gabona megázása miatt természetesen mégis a parasztgazdát okolták.[42] A közellátási perek nem titkolt célja a kulákok tönkretétele, likvidálása volt. Lényegében ezt fogalmazta meg Bornemisza Elemér járási ügyész a hetvenegy éves zsombói kulákgazda ügyében: „Mint volt főbíró több embernek ártott, ezért sok haragosa volt Zsombón és a legrövidebb időn belül szeretnék őt eltüntetni Zsombóról. Ezzel én is egyetértek, de viszont a törvény egyelőre nem engedi még azt meg, hogy a kulákot likvidáljuk és őt olyan cselekményért vonjuk felelősségre, amiben nem vétkes."[43] Utóbbi mondat arra utalhat, hogy nem sikerült ellene megfelelő koholt vádat állítani, és a vádirat konstruálásakor hibáztak. A legtöbb esetben azonban a kulákokra közellátás veszélyeztetése miatt súlyos börtönbüntetést szabtak ki. Egy 34 holdas szatymazi gazdát 1 év börtönre, lányát 8 hónap börtönre ítélte a járásbíróság, majd másodfokon fél évre mérsékelték a gazda büntetését.[44] Egy 30 holdas pusztaszeri gazdát, aki 2 év börtönbüntetéséből 11 hónap után, 1954-ben szabadult, másodszor is perbe fogtak 1955-ben, ugyancsak közel-

[42] R. R. dosszié, közellátás érdekének veszélyeztetése ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1334.

[43] R. R. dosszié, közellátás érdekének veszélyeztetése ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1334.

[44] K. F. dosszié, közellátás érdekének veszélyeztetése ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1682.

látási bűncselekmény miatt, amikor ismét 1 év 6 hónap börtönre ítélték.[45] A 60 holdas J. J. kiskunfélegyházi gazdálkodó közellátás veszélyeztetése miatt kiszabott büntetését 7 hónapról 1 év börtönre emelték, Kiskunfélegyházáról 6 hónapi kiutasításra, valamint tanyáján és 15 hold ingatlanán kívül összes egyéb mezőgazdasági felszerelése elkobzására ítélte a Budapesti Felsőbíróság.[46] A gazdálkodó bűne az volt, hogy 1949 júniusában egy hold árpát figyelmeztetés ellenére zölden levágott. „A mezőgazdaságnak az az érdeke, hogy az ilyen kártevő, ellenséges zsírosgazdák kitiltásával a bíróság meggátolja a hasonló bűncselekmények elterjedését."[47] Közellátási perek azonban szegény- és kisparasztok ellen is indultak. Egy 3 holdas kisteleki parasztot termelési szerződés megszegése miatt vádoltak közellátási bűntettel, mivel rossz termés miatt nem tudta beszolgáltatni az előírt mennyiségű paprikát. Látszólag véletlenszerű házkutatás során lefoglaltak nála 23 kg rossz minőségű zúzott paprikát, majd a gyanúsított apját – aki mellesleg jó nevű paprikatermelő hírében állt – ugyancsak meg akarták vádolni.

Feketekereskedelem és „árdrágító üzérkedés"

A feketekereskedelem régtől fogva jelen van a paraszti gyakorlatban, általában olyan termékekre terjedt ki, melyekre az állami jövedelem növelése érdekében közvetett adókat vetettek ki, vagy csak állami monopóliumként forgalmazható, jövedéki adóval terhelt termékek voltak, mint a dohány vagy a szesz.[48] A beszolgáltatás évei alatt viszont az állam a paraszti gazdaságban előállított termelvények mindegyikét forgalmi korlátozás alá vonhatta, lehetetlen helyzetbe hozva ezzel a kisebb-nagyobb mértékben piacérintett, illetve árutermelő parasztságot. Ilyen körülmények között, aki élni akart, előbb vagy utóbb a feketekereskedelem szereplőjévé válhatott. Bármely mezőgazdasági termék lehetett a feketekereskedelem tárgya. Kisteleken például 1953 februárjában zárolták a burgonya, a tojás és a baromfi forgalmát. „A piac ellenőrzését továbbra is szervezze és éberen ellenőrizzék, hogy a község területéről a vetőmag burgonyát ki ne szállítsák a spekulánsok és ehhez kérje a pénzügyőrök segítségét. Azokat, akik más községbe, vagy városba szállítanak burgonyát, vagy más terményt azt a Földművesszövetkezet termény osztályára szállíttassa be, és tegye közhírré, hogy amíg a község tavaszi vetését nem teljesítette, a terményfelesleget a községből kivinni nem lehet. Ez vonatkozik a baromfi és tojás felvásárlásra is."[49] Utóbbi ellenőrzése céljából a tanács a MÁV állomásfőnökségét is megkereste.[50]

[45] M. G. dosszié, közellátás érdekének veszélyeztetése ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1377.
[46] A büntetések kiszabásáról lásd 1950. évi II. tv. (Btá.) III. és IV. fejezet. A közügyektől eltiltás (Btá. 30. §. 5. pont) gyakorlati jelentősége azoknál az idős elítélteknél volt, akik ezáltal elvesztették a nyugdíjukat. A kiutasításról (Btá. 30. §. 7. pont). Kahler 1993, 193. BHÖ 1952, 23.
[47] J. J. dosszié, közellátás érdekének veszélyeztetése. MNL BKML XXV. 30/b. Bács-Kiskun Megyei Bíróság peres iratai. Közellátási perek. D 177/1950.
[48] Szilágyi 2000, 718–720.
[49] Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. február 28. MNL CsML XXIII. 721/b.
[50] Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. április 11. MNL CsML XXIII. 721/b.

Felmerül a kérdés, hogy kiket vádoltak, illetve kik vettek részt a feketekereskedelemben. A parasztok ellen indított bűncselekménytípusok között a Szegedi Járásbíróság 1955-ben árdrágító üzérkedés miatt folytatott legtöbb esetben eljárást, 17 fő közül 11 női elkövető volt. Az is szembetűnő, hogy ezzel a tevékenységgel sok esetben 5 kataszteri holdnál kisebb földdel rendelkező szegényparasztokat, esetenként munkásokat, iparosokat vádoltak, ugyanakkor 15 kataszteri hold fölötti kis- és középparasztok, illetve kulákok alig szerepelnek az ügyiratokban. Árdrágítás miatt támadtak viszont olyan személyeket, akik foglalkozásuk miatt osztályellenségnek számítottak, úgynevezett kereskedő vagy iparos kulákok voltak. Gyanúsak voltak az egykori kofák, kupecek, boltosok, kocsmárosok, hentesek és mészárosok, és természetesen a feldolgozó iparágban tevékenykedők, a szűcsök is, akik állítólagosan felvásárolták a feketevágásokból származó bőrt. Az elkövetők között felbukkant a néhány holdas ügyeskedő dolgozóparaszt és az ügyeskedő káder alakja is. Ezeket a személyeket árdrágító visszaéléssel, illetve árdrágító üzérkedéssel vádolták.[51] Az ügyészség minden esetben igyekezett bizonyítani a folytatólagos elkövetés tényét is.

A kommunista propaganda feketekereskedelemmel, üzérkedéssel elsősorban a kulákokat támadta, de a valóságban talán éppen ők voltak azok, akik leginkább igyekeztek betartani a törvényt, és a kockázatos tevékenységet tömegesen közép- és szegényparasztok végezték.[52] „Sok tanyai termelő, kik úgy gondolják, hogy a tanácsot könnyen ki tudják játszani, a tanyák között megvásárolja a baromfit és a termény feleslegeket és a piacon kereskedik vele. Javasolja, hogy vegyük fel a kapcsolatot a rendőrőrssel és a tűzoltó parancsnoksággal, annak érdekében, hogy terepjárás közben figyeljenek föl erre a ténykedésre és azonnal jegyezzék fel, ha rendellenességet tapasztalnak, és a tanácsnak jelentsék."[53] „A népnevelőmunka tényleg szükséges, mert ő (vb tag) látta, hogy a dolgozó parasztok közt is van, aki hanyagságból nem teljesíti hátralékát, ugyanakkor lehet látni, hogy viszi a piacra a tojást, baromfit, amit ott vidékieknek ad el drága pénzért, mégsem adja be."[54]

Hogyan és milyen céllal végezték a feketekereskedelmet? A feketekereskedelem zajlott „kicsiben" és „nagyban". A parasztember általában kis tételben szállított, minél kisebb feltűnést keltve, minél kevesebb személy bevonásával, sokszor meggyőződve a vásárló személy megbízhatóságáról, jól bejáratott csatornákon keresztül. Azonban nemcsak a viszonteladóhoz vagy a házhozszállítást alkalmazták, hanem az értékesítés formális tereit is használták, vagyis piacoztak. Ilyenkor a legálisan árusítható termék mellett megfért a tiltott portéka is. Ezeket sokszor mintából árusították, például amikor zárolva volt a hagyma, „zsebből árultak", vagyis így kínálták a vevőnek, miközben az értékesítendő mennyiséget

[51] A BHÖ 265. pontja szerint árdrágító visszaélést követett el, aki árucikkért a hatóság által megállapított legmagasabb árat meghaladó árat vagy ellenszolgáltatást követelt. Árdrágító üzérkedést követett el, aki az árucikk árát, a fogyasztóhoz juttatása végett, nem szükséges, közbenső kereskedéssel (láncolatos kereskedéssel) drágította. BHÖ 1952, 148.
[52] Vö. Kun 1990, 221–222. Persze a kulákok is rákényszerültek a feketevágásra, olykor üzleti céllal. Így tudta kifizetni a tízezer forintos pénzbüntetését a börtönből szabadult vásárhelyi nagygazda. Uo.
[53] Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. január 3. MNL CsML XXIII. 721/b.
[54] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. október 27. MNL CsML XXIII. 746/b.

valamelyik ismerős házához tették be. A homokhátsági falvak parasztsága a feketekereskedelem egy részét vasúton bonyolította, ami a vasúti forgalom szigorú ellenőrzése miatt elég kockázatos volt. A kupeckedéssel, kofálkodással vádolt parasztasszonyok a csengelei, kisteleki, balástyai állomáson adták fel az árut. Az erre vonatkozó vasúti fuvarlevelek a periratok között bizonyítékként kerülnek elő. Olykor a vasúti málházó, raktáros megvesztegetésére is fény derült. Gyakori, hogy a gyanúsítottaknak MÁV-nál dolgozó családtagja volt, így kedvezményes utazásra és szállításra volt jogosult. Másrészt egy MÁV-alkalmazott családtag vagy ismerős bennfentesként bizalmas információ birtokába kerülhetett, melynek segítségével a szállítás során felmerülő lelepleződés kockázata elkerülhető volt. Például az egyik gyanúsítottat egy vasúti dolgozó figyelmeztette, hogy megfigyelés alatt tartják. A kockázatok ellenére a feketekereskedelem szempontjából is a vasút volt az élelmiszerek és mezőgazdasági termékek nagy távolságra való szállításának legegyszerűbb módja. A kisteleki piacon környékbeli termelőktől felvásárolt árut így juttatták el a feketézők Budapest legnépszerűbb piacaira, például a Teleki térre, a Lehel térre, Pestszentlőrincre, Kőbányára, de szállítottak így Monorra, Győrbe, Tatabányára és a közelebbi városokba, például Szegedre, Hódmezővásárhelyre is. A szállított termékek között gyümölcs- és zöldségfélék, hús, tejtermékek, tojás, élő és vágott baromfi, valamint hízósertés szerepeltek. A termékek eredetét tekintve már a rendőrségi nyomozás során szerepelt a vádak között, hogy nem saját előállítású terméket szállítottak, hanem felvásárolták azokat, és haszonnal értékesítették tovább.

Az illegálisnak tekintett tevékenységhez, a „feketézéshez", legyen szó akár engedély nélküli állatvágásról, akár tiltott kereskedésről, szükség volt tehát kooperációra. A lokális társadalmak belső rétegzettsége vagyoni hierarchiát és társadalmi presztízskülönbséget jelentett, de ez a feszültség a lokális társadalmak belső kohézióját a kívülről jövő ingerekkel szemben nem fenyegette. Katasztrófahelyzetekben a lokális életvilágok önvédelmi erőfeszítéseinek része volt a társadalmi összefogás. A kommunista uralom az alávetettek spontán szerveződéseinek, az autonómia kialakult formáinak rombolására törekedett.[55] Ennek ellenére a valóságban a helyi kooperáció a túlélés és az ellenállás keretéül szolgált. A gyakorlatban a kulákok lehetőség szerint tartózkodtak az aktív szerepvállalástól, többnyire a feketén előállított és leszállított termékek vásárlóiként voltak jelen. A cselekmény végrehajtását szegényparasztok, kisparasztok végezték, sokszor közösen, korábbi társadalmi, gazdasági kapcsolataikra építve. Különösen a feketekereskedelemben volt fontos szerepe a korábban kialakult patrónus–kliens kapcsolatoknak.[56] Az alábbi esetben a feketevágó egy 15 holdas közepes gazda bizalmasával, a néhány holdas szegényparaszt ismerősével vágta a borjúkat, akinek egyébként igásmunkát végzett, gyalogmunkáért cserébe, a kölcsönös segítségen túl pedig kapcsolatuk a közös ünneplésre, szórakozásra, kártyázásra is kiterjedt. Ez a közepes gazda ebben a kapcsolatban a patrónus szerepét töltötte be, ugyanakkor egy másik kapcsolatában egy helyi kulákgazda kliense volt. Az 1950-es években az

[55] Oláh 2001, 243.

[56] A patrónus–kliens kapcsolatokról lásd Molnár 2000, 506–507.

említett nagygazda volt a „feketén" értékesített hús egyik törzsvásárlója. A feketekereskedelemnek ez a paraszti variációja a bizalomra épülő hierarchikus kapcsolatrendszerben, a kockázatok minimalizálásával dinamikusan működött. Kellő körültekintés híján azonban a tevékenység végzetes következményekkel járhatott. Így nem megfelelően mérte fel a kockázatot az a 3 holdas forráskúti parasztember, aki engedély nélkül vágott borjút Cs. J. kulák származású fiatalemberrel. M. M. 1 év börtönt, bűntársa, Cs. J. pedig 10 hónap börtönt kapott, azzal indokolva, hogy a cselekmény és az elkövetők személyének társadalmi veszélyessége nagy fokú.[57]

Az állam a központi készletgazdálkodással, az állami felvásárlás monopóliumának megteremtésével, a piaci értékesítés korlátozásával éppen ellenkező hatást váltott ki a parasztság részéről, a „piaci magatartás" megerősödését, ami azokra az alapvető fogyasztói szükségletekre épült, amit az állam nem elégített ki.[58] A módos paraszti gazdaságok között voltak olyanok, melyek nem kerültek a hatalmi támadások kereszttüzébe. Ezek továbbra is próbálták értékesíteni, sokszor korábbi piaci kapcsolataikra építve. A közepes és kisparaszti piacérintett gazdaságok magatartása is változott. A súlyponttal önellátó, felesleget alkalomszerűen értékesítő középparaszti gazdaság elkezdett rendszeresen a „feketepiacra" termelni. Ugyanakkor a piacozásban jártas kisparasztok felismerték a feketézésben rejlő, önellátáson túlmutató lehetőségeket.

Az illegális árusítás vagy feketekereskedelem vádja sokszor ürügyként szolgált a parasztság zaklatásához, ezeknek a magatartásformáknak a szankcionálása pedig újabb eszköz volt a falusi társadalom szocialista átszervezéséhez. A helyi káderek mindent megtettek a feketézők leleplezése érdekében, a piacokat rendszeresen ellenőrizték, és igyekeztek lecsapni azokra, akik zárolt terméket árusítottak. Elkérték az árusító beadási könyvét, hogy ellenőrizzék, van-e hátraléka, ha volt, azonnal feljelentették illegális árusítás miatt.[59] 1951 februárjában a Belügyminisztérium bűnügyi alosztálya vasúti és országúti razziák megtartására utasította a rendőrséget a feketéző spekulánsok kiszűrése érdekében. Az utasítás kitért arra is, hogy a feketekereskedelemben főleg a vágott baromfi, a zsiradék, fehéráru, tojás, tej, hagyma és paprika szerepel. Előírták továbbá, hogy fokozottan figyelni kell a nyugdíjas vasutasokat és vasutas hozzátartozókat.[60] Az értékesítéssel a parasztság részben a megszokott módon és helyeken próbálkozott. Így például a Szeged vonzáskörzetéhez tartozó falvakból továbbra is a városi piacokra jártak értékesíteni, autóbusszal, vonattal szállították termékeiket. Az üllési tanácselnök a jelenségre így reagált: „[...] a községből a bort kiszállítják szállítási engedély nélkül. Javasolja, hogy a VB írásban hívja föl a rendőrőrsöt, hogy az autóbuszt fokozottan ellenőrizzék. Ezen kívül azt tapasztalja, hogy a községből tojást és baromfit visznek ki autóbusszal, kocsival, kerékpárral, ki ho-

[57] M. M. és társa dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1496.

[58] Valuch 2001, 321.

[59] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. január 13. MNL CsML XXIII. 746/b.

[60] A Belügyminisztérium rendelete a spekulációs támadás visszaverésére 1951. február 20. Iratok... 1995, 329–331.

gyan tudja. Javasolja, hogy a vasárnapi és a csütörtöki hírszolgálattal hívják föl a lakosság figyelmét, hogy míg a beadási kötelességének nem tesz eleget, addig a baromfit, tojást, nem viheti ki a községből."[61] Mások a kevésbé forgalmas útvonalakon kerékpárral, kocsival szállították termékeiket, a hatalom éberségének köszönhetően azonban ellenőrzésre bármikor, bárhol lehetett számítani. „[...] Javasoljuk, hogy a rendőrséggel karöltve a hetipiacok előtt tartsanak a vb apparátus közreműködésével útellenőrzést, melynek során a szállítási engedély nélkül vitt kukoricát elkobozzák [...]. Az őszi mezőgazdasági munkákkal való lemaradásnak egyik oka, hogy a kocsik sokszor hiábavalóan sokat járkálnak piacokra, így a fogaterő ki van vonva a munkavégzésből. Ezért a vb a fogatok felhasználását ellenőrzi, hogy a piacok alkalmával a felesleges fogat járkálást megszüntesse."[62] A feketekereskedelem felderítésébe a párt helyi híveit, a tanácstagokat, a MNDSZ tagjait is bevonták, akik jelentették a feltűnően gyanús eseteket, sőt képtelen javaslatokat is tettek a megoldásra. „A járőri szolgálat alkalmával több esetben tapasztalták, hogy a gazdák nagy mennyiségű tejet visznek Szegedre, ezt ellenőrizni kell, hogy a tej beszolgáltatási lapon előírt beadást teljesítették-e. Ha nem, el lehessen kobozni a szállított tejet."[63]

A cselekmények leleplezését a nyomozás során keletkezett jegyzőkönyvek szerint általában megelőzte a gyanúsított megfigyelése, legtöbbször a piacon, vásárlás vagy eladás közben. Mindig akadtak tanúk, akik állítólag „látták" a cselekmény egy-egy részletét, például hogy az illető vásárolt valamit valakitől, majd átadta feltételezett segítőjének, „bűntársának", aki a portékát elszállította a helyszínről. Végül házkutatás során találtak is valamilyen terméket a gyanúsított lakásán, amit bűnjelnek titulálták. Ha akadt még néhány, a gyanúsított nevére szóló vasúti fuvarlevél, amely a termék viszonteladásához bizonyítékként szolgálhatott, az ügyésznek nem okozott gondot vádat konstruálni árdrágító üzérkedés címén. Aki 1945 előtt köztudottan kereskedésből élt, azt a helyi tanács és rendőrség szemmel tartotta, feltételezték róla, hogy korábbi üzleti kapcsolatait fenntartva feketén folytatja tevékenységét. Háromszor ítélték el árdrágító üzérkedésért azt a pusztamérgesi asszonyt, aki a háború előtt gyümölcskereskedő volt. S. D.-né a börtönbüntetés letöltését követően még a Baromfibegyűjtő Vállalatnak is dolgozott baromfi-felvásárlóként, onnan elbocsátották, majd megvádolták, hogy feketekereskedést folytat. Ügyének megítélésén az sem változtatott, hogy belépett a helyi tszcs-be.[64] A rendszer ellenségei voltak az üzérkedéssel, kupeckodással vádolt kofák is, akiknek legfőbb bűne a piaci árak felverése volt. Ezek foglalkoztak baromfi- és tojásfelvásárlással is. Megjegyzendő, hogy a baromfitartásnak Kistelek, Kiskunmajsa környékén egyébként is hagyományai voltak a háború előtt. Kisteleken az 1950-es években bevett gyakorlat volt, hogy a kofák a piacon felvásárolt árut

[61] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. április 28. MNL CsML XXIII. 746/b.
[62] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. szeptember 15. MNL CsML XXIII. 746/b.
[63] Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. január 27. MNL CsML XXIII. 746/b.
[64] S. D.-né dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 317/1955/317. Az asszonyt 1947-ben 6 hónap börtönre ítélték, de kegyelmet kapott. 1951-ben 1 év 10 hónap börtönt kapott árdrágító üzérkedésért, amit le is töltött. 1955-ben 1 év 2 hónap börtönre ítélték.

egy-egy helybeli ismerős házához rakták be, és innen szállították el délután, amikor az ellenőrzéstől már kevésbé kellett tartani.[65] A baromfi- és tojásfelvásárló kofákat szinte mindenhol üldözte a hatalom, így Forráskúton sem látták szívesen őket.[66] 10 kg zsírt árult a kisteleki piacon egy parasztasszony, aki a vádirat szerint „kofaasszonyként" volt ismert, ezért 3 hónap börtönbüntetést kapott.[67]

A diktatúra jellegzetessége, a kiszámíthatatlanság abban is megmutatkozott, hogy a rendszer által pártfogolt nincstelen szegényparaszt is ugyanúgy áldozattá válhatott, mint az ellenségnek kikiáltott kulák. Ezt szemlélteti egy balástyai asszony esete, akinek veszte majdnem a leleményessége lett. Cs. J.-né 1953-tól 1,5 hold földet használt Balástyán kishaszonbérletben, mely gyümölcsfákkal volt betelepítve. Saját termését rendszeresen Budapestre szállította, míg végül valakinek szemet szúrt, és följelentették. A vád árdrágító üzérkedés, illetve kupeckedés volt. A büntetéstől megmenekült, annak köszönhetően, hogy a helyi tanács igazolta, az asszonynak volt gyümölcsöse, így csak saját termését értékesítette, és legfeljebb szívességből vitte piacra a szomszédok áruját is.[68] Emellett szegényparasztok ügyeiben gyakran előfordult, hogy a rendőrség tetten érést követően feljelentést tett az ügyészségen, az ügyészség azonban megszüntette a nyomozást, azzal az indokkal, hogy a cselekmény társadalmi veszélyessége csekély mértékű. Így kerülhette el a súlyosabb meghurcoltatást a pusztaszeri 5 kataszteri holdon gazdálkodó Gy. L.-né is, aki libahízlalással és -eladással egészítette ki a jövedelmét: „Nevezettet 1955. júl. 8-án a kisteleki piacon megfogtuk, elmondta, hogy a libákat Félegyházán szokta értékesíteni. [...] A nevezett örökösen az üzérkedés után megy, földjén nem igen dolgozik" – olvasható a rendőrségi határozatban. Az ügyészségi határozat már kedvezőbb színben tüntette fel: „[...] terhelt cselekménye csekélyebb súlyú, figyelembe véve őszinte beismerő vallomását, büntetlen előéletét, szociális körülményeit, a kiszabható legkisebb börtönbüntetés is súlyosnak mutatkozna".[69] Az ügyészségi iratok szerint a szegényparasztok árdrágítási ügyeiben sok esetben pénzbüntetést szabtak ki főbüntetésként, ami számukra ugyancsak megterhelő volt.[70] Felmentő ítélet azonban ritkán született, ha mégis, főleg olyanok ügyében, akik nem számítottak osztályellenségnek. A kommunista hatalom az ügyeskedő szegényparasztokat is meghurcolta. A korabeli „igazságszolgáltatás" koncepciós jellegét mutatja, hogy a politikai elvárásoknak és utasításoknak megfelelően adott esetben a bíróságok képesek voltak súlyos vádakból felmentő ítéletet konstruálni. Az árdrágító üzér-

[65] Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. január 31. MNL CsML XXIII. 721/b.
[66] Forráskút Községi Tanács VB iktatott iratok 1951. június 8. MNL CsML XXIII. 716. 82-64/1951.
[67] I. S.-né dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 1955/375.
[68] Szeged Megyei Bíróságtól Balástya Községi Tanács VB-nek a Bf. I. 21/9. sz. 1954. ügyben; Balástya Községi Tanács VB a Szeged Megyei Bíróságnak: Információ Cs. J.-né bűnügyében (Hiv. sz.: Bf. I. 21/9. sz. 1954.) MNL CsML XXIII. 706. Balástya Községi Tanács VB iktatott iratok, 6. doboz.
[69] Gy. L.-né dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1514.
[70] Ha a tevékenységet csekély mennyiségű élelmiszer tekintetében követték el, és az a háztartási szükségletek kielégítésére szolgált, a cselekményt kihágásnak minősíthették, melynek büntetési tétele legfeljebb hat hónapig terjedő elzárás volt. BHÖ 1952, 152.

kedéssel vádolt és előzetes letartóztatásba helyezett kétholdas földműves ügyében 1956 februárjában váratlan fordulat következett be: bizonyítékok hiányában felmentették, pedig eredetileg igen súlyos vádakat hoztak fel ellene. Vagyis ha a körülmények és a politikai légkör megengedték, az igazságszolgáltatás a kupeckedő, üzérkedő, árdrágítással vádolt szegényparaszt alakjából a szerződéses termelés érdekében munkálkodó, tisztességesen adózó dolgozó parasztot tudott formálni.[71]

Az árdrágítással a pártállam azonban saját szolgálattevőit is megvádolta. Gyanúba keveredett az a balástyai mezőőr, aki úgynevezett társításra, vagyis közös sertés- és marhabeadásra szervezett gazdálkodókat. „Szorgos" munkájának köszönhetően Balástya sertésbeadását 83%-ban, vágómarha-beadását 170%-ban teljesítette. B. J. a helyi tanács megbízásából tevékenykedett, mégis megvádolták folytatólagosan elkövetett árdrágító üzérkedés bűntettével, konkrétan azzal, hogy ötven darab állat felvásárlása során 6200 forintot keresett, vagyis a felvásárlás során „alkalma nyílt a kupeckedésre". Az ügyben nyomozás indult, melybe a járási pártbizottságot is bevonták. A járási ügyész jelentése szerint nagy volt a felháborodás Balástyán B. J. ügye miatt, akit a tanács kért fel a helyi társításra. A jelentésben szerepel, hogy a mezőőr eredményes munkájának köszönhetően Csongrád megye a begyűjtési versenyben a 9. helyről a 2. helyre került, így nem indokolt, hogy bíróság elé állítsák. Leírja, hogy a szabadfelvásárlók a begyűjtő vállalatoknál is komoly prémiumot kapnak, továbbá: „A tömeges kihallgatások és nyomozás felkavarta a hangulatot az amúgy is kulákfészek Balástyán." A mezőőrt a Járásbíróság 1955 szeptemberében felmentette.[72]

Árdrágító üzérkedés vádja szolgált alapul kereskedő kulákok elleni koncepciós perekhez. T. M. F. dóci boltvezetőt árdrágítás miatt állították bíróság elé, mondván, hogy a hatósági árnál többért árulta a termékeket a földműves-szövetkezet vegyesboltjában. A járásbíróság 1955 őszén 2 év börtönre ítélte, amin lényegében nem sokat változtatott, hogy ezt a megyei bíróság 1 év 4 hónapra mérsékelte. Súlyosbító körülményként vették számításba, hogy „vegyeskereskedő foglalkozású szülőktől származik".[73]

A nyílt konfrontáció mint ellenállási forma

A pártállam diktatórikus parasztsanyargató politikájával szemben a homoki parasztság sajátos ellenállási módszereket és magatartásformákat alakított ki. Ezek többsége, amint azt a fentiekből láthattuk, látens szembeszegülés formájában nyilvánult meg, melynek lényege a színlelés, a leplezés és a hatósággal szembeni nyílt konfrontáció elkerülése volt. A társadalmi ellenállásnak ezt a rejtett, de már a felszínen is megjelenő formáját a kommunista diktatúra gerjesztette tömeges méretűvé, majd a sokszor provokációra épülő leleplezés során ezeket az eseteket használta saját céljaira, társadalmi csoportok likvidálására, anyagi tönkretételére és a faluközösség mint ellenállási góc megtörésére. A parasztság azonban nyíltan is lázadt a kommunista diktatúra ellen. Általában olyan egyéni megnyilvánulások formájában, melyekre kiélezett, fenyegető helyzetben vagy provokáció hatására került sor. Míg a rejtett ellenállási formák valamilyen gazdasági bűncselekmény (feketevágás, árdrágítás, közellátás veszélyeztetése) keretében mutatkoztak meg, addig a nyíltan felvállalt paraszti megnyilvánulásokat személy- és államellenes bűncselekmény színében tüntette fel a kommunista igazságszolgáltatás és propaganda.

[71] H. F. dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 175. doboz. 1955/1096.
[72] B. J. dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1525.
[73] T. M. F. dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1450.

Transzferálás és hatóság elleni erőszak

A beadási kötelezettség teljesítését alapvetően háromféle szankció igénybevételével biztosították: a kötelezettségek felemelésével, kártérítések kiszabásával és az elszámoltatásokkal, de lényegében negyedikként idesorolhatjuk a bírósági eljárásokat is.[74] Beadási hátralék vagy adótartozás miatt indított zálogolás és végrehajtás esetén kompromisszumra már nem sok esély volt. A parasztember azonban még a legreménytelenebb helyzetben sem vetette alá magát feltétel nélkül a hatalmi kényszernek, legalábbis igyekezett fenntartani azt a látszatot, hogy a „maga ura". „Sz. J. 282/a. alatti lakoshoz is kimentünk. Tengeri hátraléka 138 kg volt. Megmondtuk, mi járatban vagyunk, és kértük kukoricáját szedje fel, mert be fogjuk szállítani. Erre ő azt mondta, ad 3 zsák kukoricát, és többet egy csővel se. Hogy hamarabb legyen a tengeri fölszedve mi ajánlkoztunk, hogy segítünk. Ő erre azt felelte, hogy majd a feleségével fölszedi. Amikor már a kocsin volt a 3 zsák tengeri, mondtuk, hogy ez nem üt meg 100 kg-ot se. Ő erre azt felelte, többet ne is kérjünk, mert nem ad. A padlásra nem engedett fel, hogy meggyőződjünk van-e elég kukoricája [...]. Kérjük, a vb hozzon határozatot, mi történjék Sz. J.-vel."[75] A tiltakozó paraszti magatartás felvállalása a hatalom helyi képviselőit is szembesítette a rendszer visszásságaival, akik legtöbbször mégsem akartak erről tudomást venni. Hatóság elleni erőszak címén 1955-ben több 5–15 kataszteri hold földdel rendelkező kisparaszt, illetve 15 kataszteri holdnál nagyobb birtokkal rendelkező középparaszt ellen indítottak eljárást a vizsgált homokhátsági településeken. A gyanúsítottak egy kivétellel férfiak, többnyire az 50 fölötti korosztályhoz tartozó gazdálkodók. Ezen személyek közül mindössze egy fő büntetett előéletű, viszont mindegyiküknek volt adó- és beadási hátraléka. Az esetekben közös, hogy a konfliktushelyzet kivétel nélkül a helyszíni transzferálás során következett be, amikor a parasztok igyekeztek megakadályozni a végrehajtást, a termények, jószágok, egyéb ingóságok elvitelét.

A behajtást „transzferálás", „rekvirálás", „padlássöprés" megnevezéssel illették. A begyűjtési végrehajtót „transzfermunkásnak", „rekvirálónak", „padlássöprőnek" nevezték.

[74] Tóth 2011, 129–130.
[75] Kistelek Község Tanácsa VB ülés jegyzőkönyve 1953. november 6. A Begyűjtési Csoport beszámolója. MNL CsML XXIII. 721/b.

A behajtást a községi begyűjtési nyilvántartó és a járási begyűjtési osztály kiküldöttje folytatta le. Ha a termelő mezőgazdasági termékekkel nem rendelkezett, a hátralékot forintosították, így a behajtási eljárás a községi adóügyi megbízott hatáskörébe került. A rendelet tiltotta a vetőmag, a jószágok ellátásához szükséges takarmány és a tenyészállatok lefoglalását.[76] Ennek ellenére a végrehajtók elvitték az utolsó szem gabonát, a tojásbeadási hátralék kiegyenlítésére lefoglalták az összes baromfit. A terményeken, állatokon kívül lefoglaltak mindenféle ingóságot, bútort, szerszámokat, ágyneműt, subát, ruhaneműt, mindent, ami mozdítható volt. A végrehajtót a fogattal rendelkező gazdáknak – főként kulákoknak – kellett fuvarozniuk. „Éppen szántottam, amikor jött a mezőőr, hogy fogjam be a lovat, mert vinni kell a végrehajtókat. Nem lehetett ellentmondani, mert én ittam volna meg a levét." (N. J.) Amikor a községi begyűjtésben lemaradás mutatkozott, úgynevezett transzferbrigádokat hoztak létre. A nagy behajtások idején Kisteleken naponta négy kocsival jártak végrehajtani, 1953. első negyedév végén a településen 175 helyen végeztek behajtást, és 7 helyen transzferáltak. Ekkor a község adóterhe 750 000 forint volt, melynek fele hiányzott. A kulákok adóterhe pedig közel 280 000 forint volt, melyből 30 000 forintot sem tudtak teljesíteni.[77] A helyi tanács a begyűjtés sikere érdekében bevetette a tűzoltóságot is. Előírták, hogy a kulákoknál és szomszédaiknál, rokonaiknál tűzellenőrzést kell végezni, melynek keretében felkutathatók az esetlegesen elrejtett készletek.[78] A községekben példastatuálás céljából helyszíni pereket folytattak le kiválasztott kulákok ellen. „Helyszíni tárgyalásra csak azok a perek alkalmasak, melyek a kulák igazi arcát megmutatva a dolgozó nép gyűlöletét kiváltják az osztályellenséggel szemben, s melyeknek a bűnössége előreláthatóan bizonyítható lesz."[79] Az üllési vb-titkár 1951 februárjában megállapította, hogy a kis- és középparasztság elszámoltatása lassan halad, mivel eddig csak harminc gazdálkodó lett elszámoltatva az irodában, a negyvenkét kulák hátralékosból pedig csak tizenhat. Javasolta továbbá, hogy az elszámoltatásnál az alábbi szempontokat vegyék figyelembe: 1. politikai megbízhatatlanság, 2. hátralék mennyisége, 3. látszólag van-e olyan ok, ami feketézésre enged következtetni.[80] Az elszámoltatásoktól a szegényparasztok sem mentesültek. Az üllési tanács elrendelte az 5 holdon aluli gazdák elszámoltatását is, azzal az indokkal, hogy közülük sokan elmennek aratási, cséplési munkára, így náluk is lehet „felesleges" terménygabona-készlet.[81]

Ha valamilyen terményből, termékből lemaradás jelentkezett a begyűjtésben, „helyszínelést" végeztek, így 1952 nyarán a DISZ bevonásával szervezett brigádok kutatták az üllési határban a be nem adott hízósertéseket. A módszer már a rendszer híveinek részéről is ellenállásba ütközött, hiszen még a tszcs elnöke is – aki egyben párttag volt – elhallgatta, hogy birtokában hízósertés van.[82] Kisteleken az 1953. júniusi fordulat után sem enyhült a begyűjtés légköre, októberben a hátralékos dolgozó parasztok termény- és jószágállományának zálogolását helyezték kilátásba, mondván, hogy feleslegesen várnak további kedvezményekre, az adóhátralékok elengedésére. Utasították a vb-titkárt, hogy két-három kuláknál hajtson végre transzferálást, és hangoshíradón keresztül tudatosítsa ezt a dolgozó parasztokban. A helyi vezetés az 1953 júniusától bekövetkezett enyhülés ellenére a korábbi vonalat követve, példastatuálással igyekezett megfélemlíteni a parasztság minden rétegét.[83] A fenyegető szavakat tettek is követték, ez derül ki a kisteleki pénzügyi előadó beszámolójából, mely szerint Kisteleken 103 esetben történt zálogolás. Zálogoltak 87 hízót, 76 süldőt, 63 juhot, 6 borjút, 22 tehenet, 4 csikót, 16 üszőt, 156 tyúkot, 50 libát, 70 pulykát és 380 kg dohányt. Transzferálást egy helyen végeztek, M. J. (Tanya 321. sz.) lakosnál. „A jövő héten pedig B. J. Rákóczi u. 39. sz. alatti lakosnál fognak. A kulákok ez évi hátraléka 1.600.000 Ft. A jövő héten 14 adóbehajtó jön Szegedről az adóbehajtás segítésére."[84]

A sorozatos helyszíni zálogolások és transzferálások generálták a helyi indulatokat, legtöbbször ezek az események váltották ki közvetlenül a parasztokból a rendszerellenes megnyilvánulásokat, a kommunista káderekkel való nyílt szembeszegülés felvállalását. Egy üllési 13 holdas parasztgazdánál 1955 februárjában jelentek meg a begyűjtési megbízottak rendőri kísérettel, hogy az elszámoltató bizottság által előzőleg lefoglalt terményeket transzferálják, azonban R. I. és felesége a kamrát bezárták előlük. Amikor az istállóba akartak menni, hogy a lefoglalt borjút elvigyék, R. I.-né az ólajtóba állt, és ezt megakadályozta: „R. I.-né mellbe vágta Pintér Istvánt. Kucsera József kirendelt rendőr sietett a segítségére, megfogta R.-né karját, mire az sikongatni kezdett, hogy nővel szembeni erőszakot alkalmaznak. Ennek hatása alatt Pintér István eltekintett a további hivatalos lépésektől és ismét dolgavégezetlenül távozott a tanyáról."[85] A házaspárt hatósági közeg elleni erőszakkal vádolták, kiegészítve azzal, hogy nem gazdálkodtak megfelelően, igazolva ezzel a transzferálás jogosságát. R. I.-nét 10 hónap börtönre, férjét 4 hónap börtönre ítélték. A férjet később a megyei bíróság végül felmentette, mert passzív magatartást tanúsított.[86] A kommunista igazságszolgáltatás tehát a nőkkel sem bánt kíméletesebben, ha rendszerellenes magatartást tapasztalt vagy feltételezett. A diktatúraellenes női szerepvállalás a korszakban gyakori, általában mint feleségek és családanyák vettek részt kollektivizálás elleni tiltakozásokon, a letartóztatással fenyegetett férfiak védelmében jelentek meg, vagy tilta-

76 3/1954. Bgy. M. sz. rendelet – Begyűjtési Értesítő, 1954. március 25. A hátralékos 3 napot kapott 10%-kal felemelt beadási hátraléka teljesítésére. Amennyiben nem „törlesztett", 5 napon belül behajtásra került sor. Uo.

77 Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. március 28. Kistelek Község Tanácsa VB I. Pénzügyi Csoportja jelentése az 1953. március 28-án tartandó vb ülésre. MNL CsML XXIII. 721/b.

78 Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. február 7. MNL CsML XXIII. 721/b.

79 Az Igazságügy Minisztérium tájékoztatója az államügyészségek részére az ún. kulákügyekben követendő eljárásról. 1951. február 5. Iratok... 1995, 365–367.

80 Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. február 3. MNL CsML XXIII.746/b.

81 Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1951. február 10. MNL CsML XXIII.746/b.

82 Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1952. június 16. MNL CsML XXIII.746/b.

83 Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. október 24. MNL CsML XXIII. 721/b.

84 Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve 1953. november 22. Svéd Pál pénzügyi előadó jelentése. MNL CsML XXIII. 721/b.

85 R. I. és társa dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 1955/357.

86 R. I. és társa dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 1955/357.

koztak a családjuk biztonságos ellátását veszélyeztető politika ellen.[87] Az egykori 80 holdas, hetvenkét éves üllési gazda menye, R. L.-né a vádirat szerint vasvillával állt az istálló ajtajába, hogy a lefoglalt ökrök elvitelét megakadályozza. „Amikor a villát a bizottság egyik tagja elvette tőle, kézbe vett egy másikat, amikor azt is elvették tőle és félreállították, akkor sem engedte az ökröket elvezetni, megfogta a kötőszárat, annyira hogy fizikai erővel kellett eltávolítani és a lefoglalt jószágok elszállítását biztosítani."[88] R. L.-nét egy év börtönre ítélték. Ebben az ügyben első fokon a többi családtagra, sőt még a szomszédra is súlyos börtönbüntetést szabtak ki. Bűnük az volt, hogy a végrehajtók megérkezésekor a helyszínen voltak, és amikor azok a zsákokat a kocsira pakolták, R. L. és testvére a zsákokat lehúzták, és kiöntögették a gabonát. A végrehajtók nevetségessé tételével a hatóság képviselőinek erőfölénye megkérdőjelezhetővé vált, és ez a lázadó magatartás a beletörődés alternatívájaként jelent meg a hasonló helyzetben lévő parasztgazdák előtt. Az esetnek tehát híre ment Üllésen, ami megnehezítette a begyűjtést. Valószínű, hogy ezért ferdítették el a tényeket már a nyomozás során annyira, hogy az ügyész felszólította a megyei begyűjtési hivatal vezetőjét, hogy „A begyűjtési megbízottak és a járási begyűjtési hivatalok valóságnak megfelelő feljelentést küldjenek hivatalomnak. A nyomozás során bebizonyosodott, hogy R. J. a helyszínen sem volt a transzferálás alkalmával, így az sem igaz, hogy összehívta a rokonokat, akik erőszakkal elszedték a végrehajtóktól a zsákokat. A zsákokat erőszak alkalmazása nélkül öntögették vissza R.-ék. És R.-né jajveszékelésére szaladtak össze a szomszédok, akik közül hárman el is távoztak a helyszínről, amikor kiderült, hogy begyűjtési hátralék miatt jöttek."[89]

Tettlegességre, a végrehajtók és kísérőik fizikai bántalmazására a vizsgált esetekben nem került sor.[90] A vádiratok tipikus eleme, hogy a parasztok keze ügyében rendszerint előkerült a vasvilla, a kasza, a balta, az ostor, nyomatékosítva, hogy a gyanúsítottak ellenségesen fogadták a transzferálás céljából érkezett hatósági erőket, és azok testi épsége valóban veszélyben forgott. Ezek a „potenciális fegyverek" azonban a tanúvallomások szerint legtöbbször megmaradtak eredeti funkciójukban, például a kaszával éppen herét kaszált a gazda a lovaknak, az ostorral a jószágot terelte, a vasvillával takarmányt dobott a jószág elé, persze nem kizárt, hogy egyfajta „erődemonstrációs" céllal tette mindezt, hogy érzékeltesse a betolakodókkal, hogy a saját portáján egyelőre ő a gazda. Ezt sokszor verbálisan is kifejezésre juttatták. A jegyzőkönyvek szerint az üllési 6 holdas B. F., akihez adótartozás miatt jöttek sertést transzferálni, durva szavakkal támadt a végrehajtókra, és szi-

87 Farkas 2010, 162.

88 R. J. és társa dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 356/1955/356.

89 R. J. és társa dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 356/1955/356.

90 A BHÖ 96. és 97. pontja szerint hatósági közeg elleni erőszakot követett el, aki a hatóság tagját akár erőszakkal, akár veszélyes fenyegetéssel hivatásának jogszerű gyakorlásában akadályozta vagy intézkedésre kényszerítette vagy tettleg bántalmazta. Súlyosbító körülmény, ha mindezt felfegyverkezve követték el. Csoportos elkövetés esetén büntetési tétele 6 hónaptól 5 évig terjedő, egyéni elkövetés esetén 6 hónaptól 3 évig terjedő börtön volt. BHÖ 1952, 96–97.

dalmazta őket. Öklével hadonászott az adóügyi megbízottak előtt, miközben azt a kijelentést tette: „Azt már nem fogják elvinni, bassza meg a kurva isten, mert csak a testemen keresztül vihetik el, de meg fog dögleni, aki el akarja vinni, úgy próbáljanak hozzányúlni!"[91] Végül széttépte a jegyzőkönyvet, és a zsebébe tette, az adóügyi megbízottak pedig eredménytelenül távoztak.[92] A padlássöprés áldozta lett a 17 holdas üllési N. M., akit a begyűjtési megbízottra tett kijelentései miatt, rágalmazás címén 2 hónap börtönbüntetésre ítélték: „A padlásról a termények lehordása közben azt a kijelentést tette, hogy: nappali tolvajok felmennek a más padlására lopni, nem szégyellik magukat, hogy ilyet csinálnak, elviszik a más szájából a kenyeret. [...] »Szégyelld magad, te padlásra járó csavargó, és rabló. Őrizteted magad te tolvaj? Nem ég ki a szemed, eljársz a más padlására lopni!« [...]"[93]

A középparaszti származású, 10 holdas balástyai gazdálkodónál, P. P.-nél 1955 augusztusában jelent meg az elszámoltató bizottság, hogy kenyérgabonájukat 1953–1954. évi hátralék fejében lefoglalják. Az ellenük készített vádirat a hatósági közeg elleni erőszak ügyében felróható vádak minden tipikus elemét tartalmazta. Ezek szerint P. P. és felesége szidalmazta a végrehajtókat, kaszával és baltával fenyegette őket, felesége pedig ostorral hajtotta szét a baromfikat, hogy megakadályozza elszállításukat, továbbá a hámfával rátámadt a begyűjtési megbízottra. Az eset nemcsak a hamis vádalkotásra, de a hatalmi túlkapásokra is példa, hiszen a nyomozati iratokból kiderül, hogy P. P. aratást követően járt a helyi tanácsnál a gabonabeadás ügyében, de elutasították, mondván, hogy vizes gabonát nem vesznek át, majd másnap mégis megjelentek náluk transzferálni.[94] A helyi vezetés elsődleges célja tehát a gazdálkodó zaklatása volt, nem pedig a begyűjtési terv teljesítése. Összességében elmondható, hogy már az ügyek kezdetén az érintett begyűjtési megbízottak és végrehajtók torzították jelentéseikben az eseményeket, saját érdekeiknek megfelelően, hogy leplezzék saját viselkedésüket, például azt, hogy ittasan mentek transzferálni, és szándékosan provokálták a hátralékosokat, illetve azokat a parasztokat, akiket a helyi tanácsi és pártvezetés célba vett. Hatósági közeg elleni erőszak miatt nemcsak a kulákokra, a szegényparasztokra is börtönbüntetést szabtak ki, pénzbüntetéssel legfeljebb a „bűntársak" úszhatták meg az ügyeket. A végrehajtásban közreműködő káderek sok esetben indokolatlanul vádolták a gazdálkodókat erőszakos fellépéssel, illetve a pártállam a hatósági közeg elleni erőszak miatt indított ügyekkel példát akart statuálni a paraszti társadalom számára, hogy elrettentse az ellenállás ilyen formáitól. A szankcióknak azonban nem mindig volt visszatartó ereje. A kilencgyermekes, kuláknak nyilvánított középkorú gazdálkodó már nem tudott alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Sorstragédiaként élte

91 B. F. és társa dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 141. doboz. 1798/1955.

92 B. F. és társa dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 141. doboz. 1798/1955.

93 N. M. dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 179. doboz. 1955/355.

94 P. P. dosszié, hatóság elleni erőszak ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 141. doboz. 1920/1955/ 1920.

meg az eseményeket, magatartásában a végső elkeseredésből táplálkozó lázadás, az őt ért igazságtalanságért járó revansszerzés munkálkodott. „Jött a végrehajtó a cigányokkal a gabonáért. Felmentek a padlásra, az apám elvette a létrát, mert akkor a padlásnak még a végéről jártak föl. Egyszer csak szólt az Ivic, a végrehajtó, hogy: »Gyuri bácsi tegye oda a létrát!« »Hát miért mentél föl, én nem küldtelek föl!« Kemény nyakú ember volt az apám. Azt mondta nekik, hogy: »Tartom a villát, üljél rá, aztán majd leszedlek benneteket!« Ez szó szerint így történt. Aztán könyörgésre fogták a dolgot, hogy csak tegye oda a létrát. »Nem küldtelek én föl!« No aztán alakult. Azt mondták: »Ledobálunk minden zsákot üresen, csak tegye oda a létrát.« Kiforgatták a gabonát a zsákokból és ledobálták üresen a zsákokat. Mikor a zsákokat ledobálták, odatámasztotta a villát a ház végéhez, és visszatette a létrát. Amikor lejöttek, valamelyik cigány fölkapta a villát, aztán gyorsan fölugráltak a kocsira, és elhajtottak. Majd nem telt bele sok idő, a rendőrségi dzsip már kint volt a háznál. Apámat bevitték a tanácsházára. Nagy hosszú asztal volt. Aztán ott ült mögötte a rendőr meg az Ivic végrehajtó meg a tanácselnök. Elkezdték vallatni, hogy: »Nem igaz, Gyuri bácsi, csak tud maga valamit abba a beadásba törleszteni.« Erre azt válaszolta: »Gyerekem, szakítsál le innen egy szál szőrt!« (mutatta a tenyerét.) »Hát ott nincsen.« »Hát nekem sincsen. Ott van kilenc gyerek, azoknak valamit enni kell.« Annyira fölidegelték, hogy megkapta az asztalt, és mindháromra ráborította, majd összeesett. Kint a tanácsháza udvarán voltak éppen berendelt kulákgazdák. Ezek locsolták föl. Aztán amikor észhez tért, föltették a dzsipre, és hazavitték. Ott azt mondta neki a rendőr, hogy: »K. bácsi, magának nem kell félni, eztán nem bántják.«" (K. Gy.)[95]

1956 tavaszára a begyűjtési rendszer tarthatatlanná vált, ezt jelezte, hogy a Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal szerint legalább négyszáz-ötszáz hátralékos, köztük sok kulák ellen kellett volna tömeges feljelentést tenni. A szankcionálás ezen módszerét ekkorra már az ügyészségek is ellenezték, a tömeges feljelentésekkel szemben a valóban bizonyítható, legindokolhatóbb esetek feljelentését preferálták.[96]

Véleménynyilvánítás és „demokrácia elleni izgatás"

A hatalom által megfélemlített paraszti társadalom tisztában volt a rendszerellenes megnyilvánulások veszélyeivel. Az elszenvedett sérelmek, zaklatások azonban mégsem hagyták nyugodni az egyént. Az indulatokat nem sikerült mindig visszafogni, és ez sokszor szóban és tettekben is kifejezésre jutott. Bár a Rákosi-korszak kikiáltott ellenségei a kulákok voltak, a parasztság többi rétege is pórul járt, ha kritizálta a rendszert, esetleg valamely

[95] Vö. A dunapataji tanácsi vezetés internálási javaslatot tett a 29 holdas parasztgazda ellen, aki vasvillával támadt a végrehajtókra. Magyar 2007, 391–392. A vásárhelyi Kun József is tettlegességhez folyamodott, amikor a tanácselnök és kísérete saját tanyája udvarán provokálni kezdte. Az ügyet akkor megúszta, de nem sokkal később más ürüggyel letartóztatták. Kun 1990, 241–242.

[96] Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal Hódmezővásárhely a Begyűjtési Minisztérium Felügyeleti Főosztályának. Március havi beszámoló jelentés. 1956. április 5. MNL CsML XXIV. 613. Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal iratai 5. doboz.

konkrét sérelme miatt szembefordult a helyi káderekkel. A bíróságok parasztok ellen is sok esetben folytattak eljárást népi demokratikus államrend elleni izgatás bűntette miatt, és sok esetben használta ezt a vádat a pártállam a falusi társadalom egyéb ellenségesnek kikiáltott csoportjai, például az iparos és kereskedő kulákok üldözéséhez.[97] A népi demokratikus államrend vagy annak alapintézménye ellen izgatott az, aki az ÁVH-ra, az MDP-re és általában a kommunistákra, Rákosira, Sztálinra, a Szovjetunióra, a helyi párt vagy helyi állami vezetőkre, a begyűjtési rendszerre, a közellátásra, a földosztásra bármilyen negatív megjegyzést tett, vagy utalt a rendszerváltozásra, azt a múlt rendszerhez vagy a nyugati világhoz hasonlította, továbbá kritizálta a termelőszövetkezeti csoportokat.[98]

A Szegedi Járásbíróságon 1955-ben folytatott izgatási perek vádlottjai között többnyire „kulák" származásúak, egy-egy esetben kisparaszt és munkás foglalkozásúak szerepelnek. A vádpontok között előfordul téeszellenes izgatás, a Szovjetunió és a kommunisták szidalmazása, a beadási rendszer és a földosztás kritizálása is. Az esetek általában nyilvános helyeken, kocsmában, moziban, esetleg helyszíni transzferálás közben zajlottak, az viszont egészen elképesztő, hogy egy barátinak tűnő beszélgetés is okozhatta a vesztét valakinek. B. L., 7 holdas zsombói földműves 1950. január 1-jén átment szomszédjához, Sz. Sz.-hez, mivel névnapja volt. Az ünnepelt az ötéves tervről kezdett el beszélni, elmondta, hogy milyen sok jót hozott a dolgozó parasztságnak, mire B. L. azt válaszolta: „Mit ér ez az ötéves terv, ez a rendszer úgysem fog sokáig tartani, hamarosan vége lesz a kiskirályságnak [...]. Napóleon az egész világot akarta meghódítani, mégis megfagytak Oroszországban a katonái, Mátyás király igazságos volt, mégsem tartott az uralkodása sokáig, pedig a népek között népszerű volt. Hagyják az agitálást, január 5-re úgyis itt lesznek az angolok és az amerikaiak, rövidesen megváltozik itt a helyzet."[99] A paraszti megnyilatkozásokban gyakran szerepelt a Nyugatról érkező segítség mítosza. A hatalom által gerjesztett háborús pszichózis célját tekintve ugyanis a visszájára fordult, hiszen az emberekből nem félelmet, hanem bizakodást váltott ki. Sokan kitörési esélyt láttak a háborúban, reménykedve, hogy megváltozik a tűrhetetlen helyzet.[100] B. L.-t a fenti kijelentéséért a megyei bíróság 6 hónap börtönre, földingatlana felének elkobzására és 5 év politikai jogvesztésre ítélte.[101] Az, hogy a cselekmény miként lepleződött le, nem derült ki pontosan az iratokból, az ítélethez pedig elegendő volt a vendéglátó tanúvallomása. A meglehetősen súlyos büntetés arra utal, hogy az „ideológiai osztályellenség" kategóriába bárki bekerülhetett, és ez – hasonlóan a kulákok elleni koncepciós ügyekhez – a jogfosztáson túl anyagi megsemmisítéssel járt együtt. A kommunista rendszer tehát a táma-

[97] Az ítélkezés alapját a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tc. 2. §-a szolgáltatta. Főbüntetésként 2 évtől 10 évig terjedő börtönbüntetést, mellékbüntetésként hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését, továbbá teljes vagy részleges vagyonelkobzást írt elő. Magyar Törvénytár 1946, 19–28.

[98] Kahler 1993, 197–201.

[99] B. L. dosszié, demokratikus államrend elleni izgatás ügyében. MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 58. doboz. 1950/2391.

[100] Galambos 1994, 158–159.

[101] B. L. dosszié, demokratikus államrend elleni izgatás ügyében. MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 58. doboz. 1950/2391.

szának tekintett dolgozó parasztot is meghurcolta, ha az érdeke úgy kívánta. Ugyanakkor van példa arra is, hogy más hasonló társadalmi helyzetű személyek rendszerellenes megnyilvánulásai visszhang nélkül maradtak. S. B. és társai ellen maga az üllési vb-elnök tett feljelentést az ügyészségen, mivel szerinte a termelőszövetkezet ellen izgattak, azzal, hogy azt terjesztették, inkább elmennek gyári munkásnak, mint hogy oda belépjenek. Az ügyészség arra való hivatkozással tagadta meg a nyomozást, hogy a gyanúsítottak nem osztályidegenek. Életek múlhattak tehát a döntéshelyzetben lévő káderek magatartásán is.

A kulákellenes koncepciós perek sorába illeszkedik a B. L.-né balástyai kocsmárosné ellen indított per. B. L.-né több okból is a kommunista rendszer ellenségének számított. Az ÁVH-s jelentés szerint apjának 200 holdja volt, a fronton elesett bátyjának 30 holdját pedig a földosztáskor szétosztották, férjének szatócsüzlete, majd kocsmája lett, az asszony 29 hold föld örökség várományosa volt apja után, kocsmájuk jól jövedelmezett, földjüket nem maguk művelték, hanem haszonbérbe adással hasznosították. Ez már önmagában elegendő indok volt a B. család meghurcolására. Az ürügyet egy kocsmai incidens szolgáltatta, helyesebben az iszogatásra betérő tszcs-tagok provokálták a véletlenszerűség látszatát keltve. De mi is történt a balástya-felsőközponti kocsmában 1949. december 28-án? S. J. és S. L. pusztaszeri tszcs-tagok vallomása szerint a következő: „1949. dec. 28-án S. J. tszcs tag lovaskocsijával Szegedre mentem, visszafelé este 8 óra tájban betértünk Szeged-Felsőközponton B.-né kocsmájába, ahol iszogatás közben beszélgetésbe elegyedtünk a kocsmárosnéval. Megkérdezte tőlünk hova valók vagyunk, és mit viszünk. S. elvtárs közölte vele, hogy pusztaszeriek vagyunk [...] Erre B.-né el kezdett érdeklődni, hogy a Z. testvérekkel mi van, urak-e még a községben. Mi mondtuk, hogy megvannak, mire B.-né a legocsmányabb szavakkal kezdett beszélni arról, hogy mindazokat, akik 1945-ben földet igényeltek agyon kellene verni a Z.-vel együtt, mert azok lopkodták össze a parasztoknak. Azután beszélt arról, hogy mi van D. M.-mel, mire én mondtam, hogy be van zárva a Csillagba, mert a fakultatív hitoktatás ellen izgatott. Erre B.-né kijelentette, hogy minden pedagógust agyon kellene verni, aki ki mer állni a fakultatív hitoktatás mellett. A kocsmában rajtunk kívül volt még 4 személy, köztük a kocsmárosné férje, akik időközben helyeselték B.-né kijelentéseit. Mi mondtuk, hogy nem törődünk mink a világ sorsával, mire B.-né határozottan kijelentette, hogy nem sokáig fog ez a világ tartani, mert jönnek majd az amerikaiak, akik el fogják intézni a piszkos kommunisták sorsát. Megállapítottam, hogy a kocsmárosné tudatosan izgatott előttünk a demokrácia ellen és igyekezett bennünket a rémhíreivel megijeszteni."[102] Az ügyben meghallgattak több szemtanút is, köztük párttagokat, a helyi MDP titkárát, akik hiába tanúskodtak a kocsmárosné mellett, és állították, hogy nem tett demokráciaellenes kijelentéseket, sőt a vádiratban szereplő egyéb körülményekről máshogyan vallottak, a bíróság csak a vád tanúinak vallomását vette figyelembe. A megyei bíróság 1 év börtönre, 10 év hivatali és politikai jogvesztésre, és 5000 forint pénzbírságra ítélte az asszonyt. A fellebbezést követően 1950 novemberében a Legfelsőbb Bíróság azzal súlyosbította az ítéletet, hogy mellékbüntetésként vagyona negyedrészének elkobzására is ítélték. Az indoklásban szerepelt az „osztályhelyzetéből adódó nagyfokú társadalmi veszélyesség" és az elsőfokú bíróság mulasztása. A fellebbezés nem volt veszélytelen, mivel súlyosbításra irányuló fellebbezés nélkül is megengedték súlyosabb büntetés kiszabását, büntetésmérséklő gyakorlatra viszont csak esetenként van példa.[103] A meghurcolt kocsmárosné 1951 márciusában az Elnöki Tanácshoz intézett kérelmében egészségi okokra, és arra hivatkozva, hogy férjének 2 hold földjéből élnek, kérelmezte a büntetés letöltésének halasztását. B. L.-né a helyi kuláküldözés áldozatául esett, kezdetben feltehetően nem is sejtette, hogy a szabadulásra tett próbálkozásai (fogadott ügyvéd, mellette tanúskodó káderek, fellebbezés) hiábavalók és feleslegesek.

[102] B. L.-né dosszié, demokratikus államrend elleni izgatás ügyében. MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 36. doboz. 1950/2431.

A feljelentések keletkezésének egyik közkeletű és igen gyakran tapasztalt módja a provokált beszélgetések folytatása volt, olykor azonban provokáció nélkül is kiszakadt az emberekből egy-egy sóhaj a nyomorúságos életviszonyok miatt. De ilyen megnyilvánulásra sor kerülhetett akár italozás közben, ha lazult az önkontroll, illetve a reális ítélőképesség. Fontos megjegyezni, hogy a vádlottak a védelem során hiába hivatkoztak önkívületet eredményező ittasságra, a bíróságnak elegendő volt a rendőr vagy az ÁVH-s nyilatkozata, mely rendszerint úgy szólt, hogy a vádlott ittas volt, de tudta, mit csinál.[104] Ez okozta a vesztét T. L. szanki születésű szegedi fuvarosnak, akinek mellesleg 28 hold földje, 2 pár lova és 3 fuvaroskocsija volt. A vádak szerint T. L. 1950. március 9-én a szegedi szabadkai úti italboltban, ahol a Táncsics Tszcs több tagja jelen volt, az ajtón belépve kijelentette: „[...] »Szabadság!« felkiáltással köszönt, majd hozzátette, hogy: »Basszátok meg az anyátokat a kurva alkotmányotokkal együtt! Mellényzsebemből kifizetem az egész társaságot«."[105] A védőügyvéd hiába próbálta bizonyítani, hogy a vádlott már teljesen ittasan, kerékpárját elhagyva, beszámíthatatlan állapotban érkezett a kocsmához, a bíróság mellőzte a bizonyítási eljárást. Az ítélethez elegendő volt a tszcs-tagok vallomása. A kulákként számontartott fuvarost 1950 márciusában őrizetbe vették, majd 1 év 6 hónap börtönre, 10 év hivatal- és jogvesztésre, továbbá ingatlan és fuvaros felszereléseinek elkobzására ítélték. A fellebbezést követően 1950 novemberében a Legfelsőbb Bíróság a büntetést 10 hónap fogházra módosította.[106] Nem ismert, hogy mi lett a kimenetele a csengelei V. P. ügyének, aki 1955 augusztusában a földműves-szövetkezet italmérő helyiségében ittasan azt a kijelentést tette, hogy a zsebében lévő karikás ostorral fogja kizavarni Csengeléről az öszszes kommunistát, és „Ha nem ette volna a fene a téeszelnököt, akkor Csengelén még ma sem volna termelőszövetkezet". A rendőrségi jelentés szerint még aznap rátámadt két téesztagra, kérdőre vonva őket, hogy miért léptek be a szövetkezetbe.[107]

[103] Kahler 1993, 178–179.

[104] Kahler 1993, 157–161.

[105] T. L. dosszié, demokratikus államrend elleni izgatás ügyében. MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai 36. doboz. 2441/1950/2441.

[106] T. L. dosszié, demokratikus államrend elleni izgatás ügyében. MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai 36. doboz. 2441/1950/2441.

[107] T. F. és társa dosszié, téeszellenes izgatás. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 141. doboz. 1955/1704.

A rendszer azonban a munkásosztály tagjait sem kímélte. B. I. géplakatossegéd a csongrádi moziban tett kijelentése miatt került börtönbe izgatás vádjával. Ebben persze szerepe volt annak is, hogy néhány székkel mellette egy túlbuzgó mindszenti rendőrtizedes ült, aki feljelentette. A vádak szerint a géplakatos 1949. december 18-án este a csongrádi moziban, a *Janika* című film bemutatása alkalmával, a híradó ideje alatt drasztikus szavakkal beszélt a népi demokráciáról, szidalmazta azt, és halkan kijelentette, hogy „»Mindig hazudtok, piszkos kommunisták, nem igaz abból semmi, amit ti meséltek.« [...] Ugyanakkor mutattak be egy szovjet filmet, amivel kapcsolatban azt a megjegyzést tette, hogy »Persze, már megint az a rohadt ruszki film, hogy a fene egyen meg benneteket vele együtt«." B. I.-t a bíróság 6 hónap börtönre és 5 év hivatali és politikai jogvesztésre ítélte, az alábbi indoklással: „A bíróság enyhítő körülménynek találta, hogy a vádlott a munkásosztály tagja, akit nem büntetni, hanem nevelni kell, és meg kell győzni, hogy a szocializmus az ő érdekét szolgálja."[108] A valóságban a különböző minősítésű izgatások, közellátási bűncselekmények címén kiszabott és végrehajtott börtönbüntetések az általános félelemkeltést, a megsemmisítést és megtorlást, a mellékbüntetésként kiszabott vagyonelkobzás pedig a családok deklasszálását és a magántulajdonban lévő eszközök államosítását szolgálta. A pénzben kifejezett vagyonelkobzás célja pedig a szegényparasztok és munkások esetében nemcsak a kistermelés visszaszorítása, hanem az egyébként is nyomorszinten élők nyomorúságának fokozása és megfélemlítése volt.[109]

Összegzés

1948 után a hatalom és a falu viszonya gyökeresen átalakult. A pártállam több ponton indított támadást a falusi társadalom és hagyományos paraszti gazdálkodás ellen. A parasztság tömegei ellen elkövetett jogsértések, a magántulajdon elleni támadások mellett a jövedelemelvonás módszere, a beszolgáltatás szinte eltörpülni látszik. Mégis ez utóbbi lehet az egyik közvetlen kiváltója annak, hogy a parasztság védekező reflexe új erőre kapott. Összességében viszont a pártállam parasztságot korlátozó intézkedései idézték elő azt a mentalitásváltást, mely a társadalom hatalommal való markáns, sajátos módon zajló szembefordulását eredményezte. A falusi társadalom, a parasztság különböző rétegei, a falusi iparosok, kofák, kereskedők sokszor megszokott életstratégiáik szerint, illetve azok védelmében választottak olyan viselkedésmódokat, melyek a kommunista diktatúra zavartalan kiépítésének valamilyen mértékben mégiscsak útját állták. 1948 és 1956 között tehát a vizsgált település paraszti népessége az állam falu elleni akcióira változatos adaptációs módokkal válaszolt. Ezek egyéni, ad hoc kezdeményezések formájában nyilvánultak meg, de lényegében általánossá válva a szélesebb értelemben vett paraszti társadalom magatartását jellemezték.

[108] B. I. dosszié, demokratikus államrend elleni izgatás. MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 37. doboz. 2452/1950/2452.

[109] Kahler 1993, 190–193.

A hatalom drasztikusan beavatkozott a paraszti háztartás és gazdaság működésének rendjébe azáltal, hogy az állami terménybegyűjtés keretében elvonta a parasztság bevételeit, ezáltal korlátozta a fogyasztást, szabályozta az értékesítést és a termelést, vagyis lényegében felborította az önellátás–árutermelés kényes egyensúlyára épülő paraszti üzemek működését. A külső nyomás hatására az alárendelt helyzetben lévők, a paraszti életforma védelmére szinte ösztönösen léptettek életbe egyensúlyozó mechanizmusokat, túlélési technikákat. Vagyis nem csupán a hatalmi kényszer passzív elszenvedőiként voltak jelen, hanem a diktatúra légkörében próbálták befolyásolni, alakítani a sorsukat. Ennek megfelelően az alkalmazkodás–ellenállás tengelyén sokféle megoldás születhetett.[110] Jelen tanulmányban az ellenállás leggyakrabban előforduló rejtett és nyílt megnyilvánulási formáit vettük szemügyre a helyi társadalom, illetve a hatalom szemszögéből.

Mi motiválta a falusi társadalom tagjait ezeknek a magatartásformáknak a megválasztásában? A válasz a paraszti mentalitásban, gazdálkodási stratégiában és értékrendben keresendő. A falusi társadalomban a földtulajdon presztízsértékkel bírt. Ezért a paraszti aspirációk között mindig meghatározó szerepe volt a földszerzésnek, hiszen a földmagántulajdon nyújthatott gazdasági önállóságot, az biztosíthatta, hogy a paraszt a „maga ura" lehessen. Az 1945-ös földosztás során megmutatkozott, hogy a földtulajdon a szegényparasztság számára is óriási mozgósító erővel bírt, a megélhetés reményét nyújtotta. A kolhozosításban ennek a „maga ura paraszt" eszménynek a lerombolását látták, ami hozzájárult a tiltakozó magatartásformák felvállalásához. A mezőgazdaság szocialista átalakítása generált egy, a paraszti értékrenddel élesen ütköző jelenséget is, a föld mint érték devalválódását. Az állam javára történő kényszerű föld-„felajánlást" mint végső menekülési lehetőséget többnyire „kulákok" alkalmazták, a többi paraszti réteg általában továbbra is ragaszkodott földtulajdonához. Másrészt az állam a beszolgáltatási követelésekkel, a termelési előírásokkal és az értékesítés korlátozásával nemcsak a módos paraszti rétegeket tette tönkre, hanem sarokba szorította azokat a szegény- és kisparasztokat, akiknek a föld önmagában nem nyújtott megélhetést, de gazdálkodási stratégiájukban meghatározó szerepe volt a piacozásnak vagy a bérmunkának. Nem véletlen, hogy árdrágítással 1955-ben Szeged környékén zömében olyan kis földűeket vádoltak, akik megélhetésének a piaci értékesítés mindig is része volt. Szabotálásként, renitens magatartásként értelmezte a pártállam azt a jelenséget is, amikor a nyári hónapokban a paraszti származású ipari munkások tömegesen hagyták el a munkahelyüket, hogy arató- és cséplőmunkásnak álljanak. A szegényparaszti stratégia szerint viszont az éves kenyérszükségletet részesaratással lehetett megkeresni. A haszonszerzés mint cél megjelent ugyan a paraszti aspirációk között, de inkább arról volt szó, hogy feketekereskedéssel tudták a háztartás pénzbevételét előteremteni, az adót és az esedékes pénzbüntetéseket kifizetni. A néhány holdas szegényparasztok pedig azért választották az illegális kereskedelmet, mert a tönkretett nagygazdák már nem

[110] Nagy 2013, 153–245.

kínáltak munkalehetőséget nekik. Az önellátás, az értékesítés, a piacozás békeidőben a gazdálkodási és az életstratégia része volt a parasztság minden rétegénél. Lényegében ezt próbálják meg folytatni más módon akkor is, amikor a kommunista állam ezt tiltja és korlátozza. Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a paraszti gyakorlatban már a háború idején feléledtek bizonyos túlélési technikák, magatartásminták, melyek kéznél voltak, kapaszkodót jelentettek a diktatúra parasztellenes megnyilvánulásaival szemben.

Hogyan viszonyult a kommunista rezsim ehhez a paraszti ellenálláshoz? A kötött gazdálkodás bevezetésével, illetve fenntartásával, a beszolgáltatási és adóterhek fokozásával, a betarthatatlan rendeletekkel a pártállam idézte elő a fent említett paraszti magatartásformák általános terjedését, majd a rendeletek szigorítása és végrehajtása során gerjesztette is azokat, végül nem pusztán szankcionált, hanem ezt a társadalmi jelenséget használta ürügyként a falusi társadalom megtöréséhez. Alig volt a vizsgált időszakban Magyarországon olyan család, amelyiknek valamely családtagja ne ült volna valamikor börtönben, vagy ne folytattak volna ellene valamilyen jogcímen eljárást.[111] Nem csupán a kuláknak titulált módos és középparasztokat, iparosokat, kereskedőket üldözte, hanem a néhány holdas szegény- és kisparasztokat is. A korabeli propaganda „szabotáló kulákokról", „feketéző kulákokról" beszél, de a vizsgált ügyészségi iratokból is kitűnik, hogy feketevágás, feketekereskedés miatt zömében kis földű parasztok ellen indult nyomozás. A falusi társadalom egyéb rétegei ellen egyéb közellátási bűntett, hatóság elleni erőszak, demokratikus államrend elleni izgatás vádjával léptek fel. Elrettentés és példastatuálás céljából folytattak le helyszíni pereket, hogy elérjék a propagandaszerűen megfogalmazott célt, a kulákok és a dolgozó parasztok szembefordítását. A valódi cél azonban a paraszti társadalom egészének megtörése volt. A viszonylag zárt, saját hagyományok és szabályok szerint élő, bizonyos szempontból önszerveződő és önellátásra képes helyi közösségek rendelkeztek olyan társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrásokkal, melyek képessé tették őket arra, hogy ellenállást tanúsítsanak a kommunista diktatúrával szemben. Például az ország élelmiszerkészletét továbbra is ők termelték meg. A parasztság különböző rétegeit összefűző kapcsolatok továbbra is működtek. Azokat pedig, akik kommunisták lettek, kádernek álltak, a paraszti közösség kivetette magából. A falvak sorában a homokhátsági falu is egyfajta ellenállási gócként jelenhetett meg, akadályt gördített a kommunista berendezkedés útjába. A lokális társadalmi ellenállás súlyát a hatalom is felmérte, ezt tükrözik a hatósági iratokban fellelhető „homoki kulák", „szanki kulák" megnevezések, de minősítenek egész településeket is például „kulákfészek Balástya" megjelöléssel.[112] Ugyanakkor a közeli nagyváros, Szeged a kommunisták szemében 1944–1945 óta a „reakció" bázisa és egyúttal nehezen bevehető stratégiai pont volt. A Szeged környéki tanyás vidék morfológiai és kulturális adottságainál fogva komoly kihívás elé állította a kommunista hatalmat.

[111] Gyarmati 2011, 267–268.

[112] A „homoki kulák"-elmélet lényege, hogy Bács-Kiskun megyében a bíróságok a begyűjtésben való lemaradás okát abban látták, hogy a kulákok szabotálnak, a rossz minőségű homoktalajon nem termelnek eleget. Tánczos-Szabó 2007, 255; T. M. F. dosszié, árdrágítás ügyében. MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz. 1955/1450.

A térség hatósági kontrollja, határvédelmi karbantartása, közösségeinek kollektivizálhatósága és betörése az új rendbe nehéznek bizonyult.[113]

A paraszti társadalom védekező akciói sokszor elbuktak, kudarccal végződtek, és azokat a hatalom szankciói követték. A homoki paraszti társadalom azonban a meghurcoltatás ellenére a Rákosi-érában nem hullott szét, 1956 után sokan még bíztak a magángazdálkodás jövőjében. Ebben azonban fontos szerepe volt a túlélési módszereknek és az egyéni túlélési stratégiáknak, melyek az idő előrehaladtával, és szituációtól függően is változhattak. A túlélés vezérfonala lehetett a kitérés a hatalommal való konfrontáció elől, de ez többeknél a paraszti életforma feladásával járt együtt. A színlelés, a leplezés taktikáját választók látszólag alávetették magukat a kommunista diktatúrának, nyíltan nem konfrontálódtak, és elkerülték a súlyos meghurcoltatásokat is, próbáltak parasztnak megmaradni, és ehhez a túlélési eszköztár minden elemét bevetették, de főként a rejtett szembeszegülés módszereit használták. Mindemellett főként a kuláklistára került gazdáknak kevesebb esélyük volt, ők a fenti túlélési módszereket nem mindig alkalmazhatták sikerrel, sokakat közülük a diktatúra végérvényesen megnyomorított.

Adatközlők

B. L. (1934–) Csólyospálos
F. A.-né M. E. (1926–2013) Csólyospálos
K. Gy. (1933–) Csólyospálos
N. J. (1927–) Csólyospálos
V. M. (1932–) Forráskút
V. Ö. (1927–2016) Kiskunmajsa

Felhasznált források

Publikált források

A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása. 1952: Budapest, Jogi- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó (továbbiakban: BHÖ)
dr. Horváth Ibolya–dr. Solt Pál–dr. Szabó Győző–dr. Zanathy János–dr. Zinner Tibor (szerk.) 1995: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez.* IV. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Magyar Törvénytár 1946. Budapest, Franklin-Társulat kiadása.
Begyűjtési Értesítő, 1952, 1954, 1955
Délvidéki Hírlap, 1951

[113] Nagy–Saád 2015, 5–11.

Levéltári források

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
XXV. 30/b. Bács-Kiskun Megyei Bíróság peres iratai, 1950

MNL CsML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
XXIII. 706. Balástya Községi Tanács VB iktatott iratok, 6. d.
XXIII. 716. Forráskút Községi Tanács VB iktatott iratai, 1951
XXIII. 721/b. Kistelek Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve, 1953
XXIII. 746/b. Üllés Községi Tanács VB ülés jegyzőkönyve, 1950–1952
XXIV. 613. Csongrád Megyei Begyűjtési Hivatal iratai, 3. d., 5. d.
XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 36. d., 37. d.
XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai, 1955–1957. 48. d., 58. d., 141. d, 175. d., 179. d.

Felhasznált irodalom

Erdmann Gyula 1992: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956.* Békéscsaba, Tevan Kiadó.

Farkas Gyöngyi 2010: *Hatalom és falusi társadalom az 1950-es években. Tüntetések a kollektivizálás ellen.* Budapest, Doktori disszertáció.

Galambos Sándor 1994: Rém' híres kor. In Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság - paraszti érdekvédelem, önigazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31.* Gyula, Békés Megyei Levéltár. 156–163.

Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Kahler Frigyes 1993: *Joghalál Magyarországon 1945–1989.* Budapest, Zrínyi Kiadó.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor 2007: *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Kiss József–Závada Pál 1994: „Az apparátus eddig gazemberként bánt a paraszttal" In Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság - paraszti érdekvédelem, önigazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31.* Gyula, Békés Megyei Levéltár. 188–196.

Kun József 1990: *Tanyai történelem.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Lekli Béla 1994: Paraszti levelek a beszolgáltatás idejéből. In Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság - paraszti érdekvédelem, önigazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31.* Gyula, Békés Megyei Levéltár. 147–155.

Lenin, Vlagyimir Iljics 1949: *Marx, Engels, marxizmus.* Budapest, Szikra Kiadó.

Lovas Kiss Antal 2006: *Piaci túlélés - kisüzemi lavírozás. A rendszerváltozás gazdálkodásra gyakorolt hatásának néprajzi vizsgálata Dél-Biharban.* Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

Magyar Bálint 2007: *A Dunánál. Dunapataj 1944–1958 dokumentumszociográfia. I. 1944–1952.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó–Jelenkutató Alapítvány.

Majtényi György 2001: „Uraltak" vagy „önfejűek": diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall,* 2001/5–6. 242–252.

Molnár Mária 2000: Társadalmi tagozódás. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 484–531.

Nagy József 2001: A szántóföldi művelés állami irányítása és a paraszti gazdálkodás feltételei az 1950-es években (1949–1956). *Századok,* 2001 (135) 5. 1075–1124.

Nagy József 2009: A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956. Budapest, Napvilág Kiadó.

Nagy Mária–Saád József 2015: „Péntek volt és 23". Kitelepítések 1950–1953 között a Csongrád megyei határsávból. Budapest, Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány.

Nagy Netta 2013: *A cserevilágtól a padlássöprésig. Falusi hétköznapok a beszolgáltatás éveiben.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság (Néprajzi Értekezések, 2).

Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962).* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

Paládi-Kovács Attila 2006: Az ötvenes évek falun. *História,* 2006 (28) 6–7. 20–25.

Révai Valéria (szerk.) 1991: *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése.* Budapest, Zrínyi Kiadó–Új Magyarország.

Szilágyi Miklós 2000: Törvények, szokásjog, jogszokás. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 693–759.

Sztálin, Joszif Visszarionovics 1949: *A leninizmus kérdései.* Budapest, Szikra Kiadó.

Tánczos-Szabó Ágota 2007: Adalékok az 1950-es évek „igazságszolgáltatásának" történetéhez. A Bács-Kiskun Megyei Bíróságok ítélkezési gyakorlata közellátási ügyekben. In Szabó Attila–Tánczos-Szabó Ágota (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 22.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 249–268.

Tóth Judit 2011: *Padlássöprések kora - A beszolgáltatás Pest megyében.* Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány.

Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris Kiadó.

Varga Zsuzsanna 2008: „Kényszeríteni kell a parasztot..." (Hatalom és agrártársadalom az 1950-es években) In Szederjesi Csilla (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon.* Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet, 53–66.

Zinner Tibor 1998: Büntetőjog és hatalom. *Múltunk,* 1998/2. 183–205.

MELLÉKLET

1. melléklet[114]

[Hegedüs József feketevágás ügye]

Járási Ügyészség Szeged
1955. Bül. 1088/4. szám

Járásbíróságnak
Szeged

B.924/1955. számú ügyben Hegedüs József ellen közellátás érdekét veszélyeztető bűntett miatt a börtönbüntetés mellőzése végett, pénzbüntetés kiszabása miatt
fellebbezési óvást emelek.

Indokolás:
Hegedüs József terhelt már egy esetben 5 hónapi börtönbüntetésre volt megbüntetve közellátás érdekét veszélyeztető bűntett miatt. A terhelt 1955. június 4-én 1 drb. saját nevelésű birkáját engedély nélkül levágta. A húsát 20 forintos árban értékesítette. Az ügyészség a terhelttel szemben a B.H.Ö. 269. pont b., 272. pont 2. bek. a. alpontja szerint emel vádat. Tekintettel arra, hogy a terheltet 950 forint pénzbüntetésre ítélte. Ha a cselekményben és a személyben levő társadalmi veszélyességet vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a terhelttel szemben már a pénzbüntetés kiszabása akkor sem indokolt, ha egy 40-50 kg-os bárányt vágott le. A terhelttel szemben még birka esetében is szigorú börtönbüntetés az, ami hathatósabban visszatartja a terheltet a hasonló bűncselekmények elkövetésétől. Más lenne a helyzet akkor, ha a terhelt hasonló bűncselekmény miatt büntetve még nem lett volna.
A fentiek szerint pénzbüntetés kiszabása miatt, börtönbüntetés kiszabása miatt fellebbezési óvást emelek.

Szeged, 1955. évi szeptember hó 10. napján.

Tóth Kálmán
járási ügyész h.

Li: Fellebbezési Óvás Címnek.
Lajstrom.2.3.4.5.

Sürgős még ma!!!

[114] MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 175. doboz 1955/1088. (Hegedüs József feketevágás ügye)

2. melléklet[115]

[Boros Józsefné feketevágás ügye]

Járási Ügyészség Szeged
1955. B.ÜL. 1442/2. szám

Vádirat

Boros Józsefné kisteleki lakos ellen,
a közellátás érdekét veszélyeztető és egyéb bűntett miatt indított bűnügyben.
A nyomozás során az alábbi tényállás nyert megállapítást:

Boros Józsefné kisteleki lakos 1955. június 24-én Hatvani György pusztaszeri lakostól megvásárolt egy birkát és egy bárányt, összesen 280 Ft-ért, amiből 200 Ft-t fizetett ki a vételnél.
A megvásárolt állatok közül az egyiket még aznap délután, engedély nélkül levágta és megnyúzta.
A levágott bárány húsából Lantos Balázsné részére 5 kg húst adott el, kg-ként 20 Ft.-vel, míg a hús többi részét családjával együtt elfogyasztotta 1 kg 70 dkg kivételével, melyet a lakásán megtalálták a házkutatás alkalmával. A házkutatás másnap történt és ekkor nevezett lakásán a bőrt is megtalálták.
A bőrt a nyersbőrgyűjtő vállalatnak, míg a húst a Földművesszövetkezetnek adta át a rendőrség.

Boros Józsefné bűnösségét beismerő vallomásán kívül, a házkutatási jegyzőkönyv, Rácz Ferencné, Lantos Balázsné és Magyar Antalné tanúk vallomása, a bőr és hús átvételi elismervénye megnyugtató módon bizonyítja.
Ezért a fenti tényállás alapján
vádolom,
a szabadlábon lévő Boros Józsefné, szül. Lantos Juliannát,
aki 1921. szeptember 2-án Kisteleken született, ugyanott Nagy Sándor u. 34. sz. alatt lakik, apja: Néh. Imre, anyja Wollford Julianna, férjes, magyar állampolgár, földműves, vagyontalan, büntetve volt árdrágító visszaélés miatt 1 hónapi börtönre,
a BHÖ. 269. pont b. alpontjába foglalt engedély nélküli állatvágással elkövetett, 1 rb. és a 269. pont d. alpontjába foglalt zárolt készletnek számító bőr be nem adásával elkövetett 1 rb., a 273. pont 1. bek.-be foglalt közellátás érdekét veszélyeztető bűntettel, valamint a 265. pont c. alpontjába és a 272. pont 2. bek. a. alpontjába foglalt árdrágító üzérkedés bűntettével,
mert Kisteleken 1955. június 24-én a tényállási részben részletezett bűncselekményt elkövette.
Az eljárást a Bp. 22. §. valamint a 24. §. 1. bek. alapján a szegedi Járásbíróságnak van hatásköre és illetékessége.
Indítványozom a lefoglalt bűnjelek elkobzását.
Bejelentem, hogy a tárgyaláson részt veszek.

A tárgyalásra az alábbiak megidézését indítványozom:
Boros Józsefné, terhelt Kistelek Nagy Sándor u. 34. sz-ról

[115] MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 48. doboz 1955/1442. (Boros Józsefné feketevágás ügye)

Rácz Ferencné, tanú, Kistelek, Tisza István u. 23. sz-ról
Lantos Balázsné, tanú, Kistelek, Tisza István u. 26. sz-ról
Magyar Antalné, tanú, Kistelek Tisza István u. 28. sz-ról.
Kirendelt védő.

Szeged, 1955. augusztus hó 12. napján.

Bornemissza Elemér
járási ügyész

Tóth Kása Béla
jüh.

Járásbíróságnak
Szeged

L.I.: Vádirat 2 példányban Jb.-nek Szeged, össziratokkal,
Lajstrom: 23,33,35.rov. kiv.
A, B lap kiv.
Ref. Irattár

3. melléklet[116]

[Balogh Ferenc és társa hatóság elleni erőszak ügye]

Járási Ügyészség Szeged
1954. B. Ül. 3819.

Vádirat

Balogh András üllési lakos ellen hatósági közeg elleni erőszak bűntette miatt indított bűnügyben.
A nyomozás adatai alapján a következőket állapítom meg:
Balogh András földmíves, aki 6 hold földjén gazdálkodik, 1954. novemberében 1520 Frt. adóval tartozott az államnak, ezért 1954. november 10. napján Tombácz Balázs, Szakács Lajos járási aü. előadók, valamint Váradi Lajos községi aü. megbízott kimentek lakásásra, hogy a már előzőleg jegyzőkönyvileg lefoglalt sertést a tanácsházára betranszferálják. A helyszínen csak terhelt felesége volt otthon, akit felszólítottak a fizetésre. Baloghné azonban, nem volt hajlandó fizetni. Közben hazaérkezett érdekelt fia, aki anyjával együtt szidalmazta a hatósági kiküldötteket, majd a hazaérkező Balogh András terhelt durva, sértő kifejezésekkel illette őket és fenyegető magatartásával megakadályozta a lefoglalt sertés elszállítását.

Balogh András bűnösségét tagadó vallomásával szemben Váradi Lajos, Tombácz Balázs és Szakács Lajos tanúk vallomása megnyugtatóan alátámasztják.

[116] MNL CsML XXV. 14. Szegedi Járási Ügyészség iratai 1955–1957. 141. doboz 1955/1798. (Balogh Ferenc és társa hatóság elleni erőszak ügye)

Fentiek alapján a szabadlábon lévő:
Balogh Andrást, (aki 1902. nov. 30. napján Szegeden született, Üllés Árpád d. 127. sz. alatti lakos, nős Cékus Juliával, szülei: Balogh Sándor és Farkas Mária, 6 hold földje van, magyar állampolgár, magyar anyanyelvű, egy nagykorú gyermek apja, bemondása szerint büntetlen)

vádolom

a BHÖ. 104. p. alatt felvett hatóságsértés bűntettével, mert 1954. nov. 10. napján a nála adótartozás miatt megjelent hatósági közegeket durva kifejezésekkel illette és szidalmazta.
Az eljárásra a Bp. 22, 24. §. alapján a szegedi Jb.-nek van hatásköre és illetékessége.

Közlöm, hogy az ügy tárgyalásán részt kívánok venni.

A tárgyalásra indítványozom megidézni:
1. Balogh András, Üllés, Árpád d. 127. sz. a.l. terheltet.
2. Tombácz Balázs, Mórahalmi Béke u. 7.
3. Váradi Lajos, Szeged, Apponyi Albert u. 14.
4. Zsemberi Ilona, Üllés, Árpád d. 101. sz. a.l. tanúkat.

Szeged, 1955. március 26.

Bornemissza Elemér
járási ügyész

Sárközi Istvánné
városi ügyész h.

4. melléklet[117]

[Balogh Lajos izgatás ügye]

Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága Szegedi Osztálya, Kiskundorozsmai ÁVÓ

Gyanúsított kihallgatásáról
jegyzőkönyv

Készült *Kiskundorozsma, 1950.* évi *február* hónap *24.* napján, délelőtt *9 órakor Balogh Lajos* gyanúsított, *Zsombó dűllő 179/1. sz. alatti* lakos kihallgatása alkalmával.
Jelen vannak: alulírottak.
Gyanúsított kérésére – Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a kihallgatás................mint hatósági tanúk jelenlétében történik.

[117] MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 58. doboz, 1950/2391. (Balogh Lajos izgatás ügye)

Idézésre megjelent – Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve megkérdeztetvén előadja

1. Családi neve: *Balogh Lajos*

[...]

5. Születési ideje: *1910.* év, *augusztus* hó, *9.* nap
6. Születési helye: *KKDorozsma* község, *Csongrád* vármegye, *Magyarország*
7. Családi állapota: *nős, Simon Mária*
8. Honossága: *magyar*
9. Községi illetősége: *Zsombó* község, *Csongrád* vármegye, *Magyarország*
10. Lakhelye: *Zsombó düllő, 179/1, sz,*
11. Kora: *40 éves*
12. Foglalkozása: *földmíves, napszámos* [...]
13. Vagyoni viszonya (esetleg ingatlan, birtok): *1 ház ingatlan és Zsombóban 1 hold, Üllésen 4 hold 570 négyszögöl föld.*

[...]

15. Szellemi műveltsége: *2 elemi.*

a.) Ír és olvas? *igen*

b.) magasabb iskolai képzettsége? *nincs*

16. Anyanyelve: *magyar*

[...]

18. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság: *nem*
19. Előző büntetések: *1948-ban feketecséplés miatt 100 forint büntetésre volt ítélve.*

[...]

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy *Demokrácia ellenes kijelentés* kárára elkövetett.........gyanúsíttatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, felvilágosíttatván a védő kirendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

Védőül választom..............ügyvédet.

Ingyenes védő kirendelését kérem.

nem kívánok védőt.

Majd később választok.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

A gyanúsított a gyanúsításra felhozott kijelentések után vallomást a következőképpen mondja el.

Beismerem, hogy 1950. évi január hó 1-én átmentem a szomszédhoz Sztankovics Szilveszterhez, mivel neve napja volt felköszönteni. Beszélgetésünk folyamán Sztankovics az 5 éves tervről beszélt, hogy milyen sok jót hoz a dolgozó parasztságnak. Tagadom, hogy Én azt mondtam volna, hogy mit ér az 5 éves terv, ez a rendszer nem tarthat sokáig és vége lesz hamarosan a kiskirályságnak. Beismerem, hogy beszélgetésünk során példákat hoztam fel, hogy Napóleon az egész világot meg akarta hóditani és katonái mégis megfagytak Oroszországba, nem sikerült neki, Mátyás király igazságos volt, a nép szerette az uralkodása mégsem tartott sokáig. Tagadom, hogy Én azt a kijelentést tettem volna, mikor az életszínvonal emelkedéséről beszélgettem Sztankoviccsal, hogy Sztálin megnyúzza a parasztokat, így akar életszínvonalat emelni, mikor annyi adót kell fizetni. Tagadom, hogy én azt a kijelentést tettem volna, mikor beszélgettek hozzám, hogy hagyjuk az agitálást január 5-ére, úgy is itt lesznek az angolok és az amerikaiak, karácsonyra akartak jönni, de nem akarták a szent ünnepeket megzavarni.

Mást előadni nem kívánok. A jegyzőkönyvet felolvasása után aláírom.

[...] felvette — *Balogh Lajos* gyanúsított

5. melléklet[118]

[Benkő Lászlóné izgatás ügye]

IV.2431/1950

A szegedi megyei bíróságtól

A NÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

Izgatás bűntette miatt Benkő Lászlóné ellen indított bűnügyben a szegedi megyei bíróság nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő

ÍTÉLETET:

Benkő Lászlóné sz. Kordás Matild 35 éves, szegedi születésű, magyar állampolgár, férjes egy 8 éves gyermeke van, kocsmáros neje, magyar anyanyelvű, 4 középiskolát végzett, vagyontalan, apja József, anyja Imre Rozália, szeged-felsőközponti lakos vádlott bűnös egy rendbeli 1946. évi VII. t.c. 2.§.-ának b. és c. pontjába ütköző izgatás bűntettében.

A megyei bíróság ezért:

Benkő Lászlóné sz. Kordás Matild vádlottat az 1946. évi VII. t.c. 10. §. 3. és 5. bekezdése, a Btk. 92. §-ának alkalmazásával 1 (egy) évi börtönre, mint főbüntetésre, továbbá 10 év hivatal és politikai jogvesztésre, valamint 5000 (ötezer) forint pénzbüntetésre, mint mellékbüntetésre ítéli. A pénzbüntetés behajthatatlansága esetén 50 (ötven) forintonkint egy napi, összesen 100 napi börtönre kell átváltoztatni.

Indokolás:

A megyei bíróság Benkő Lászlóné vádlott tagadásával szemben a főtárgyalás során kihallgatott Simon József, Sipos László, Barna Károly, Balogh Sándor, Zolnai Péter, Gémes Sándor tanúk vallomása alapján a következő tényállást állapította meg:

Simon József és Sipos László tszcs tagok 1949. évi december hó 28. napján Pusztaszerről mentek Szegedre és estefelé, amikor visszafelé mentek, mert nagyon hideg volt bementek Benkő Lászlónak Szeged-Felsőközponton levő kocsmájába egy pohár borra. Simon Józsefet és Sipos Lászlót a korcsmában Benkő Lászlóné szolgálta ki, míg a korcsmában egy asztalnál kártyázott Barna Károly, Balogh Sándor, Zolnai Péter és Gémes Sándor.

[118] MNL CsML XXV. 9. Csongrád Megyei Bíróság iratai, 1950. 58. doboz 1950/1890. (Benkő Lászlóné izgatás ügye)

A kiszolgálás közben Benkő Lászlóné Simon Józseffel és Sipos Lászlóval beszélgetni kezdett és a beszélgetés folyamán a következőket mondotta: „Mindazokat, akik 1945 óta földet igényeltek, agyon kellene verni a Zöldi testvérekkel együtt, mert azok lopkodták össze a parasztoknak a földet. Minden pedagógust agyon kellene verni, aki ki mer állni a fakultatív hitoktatás mellett. Majd megváltozik ez a világ nemsokára, jönnek az amerikaiak, akik el fogják intézni ezeknek a piszkos kommunistáknak a sorsát." – mely kijelentéseivel vádlott a megyei bíróság megítélése szerint egyrészt a demokratikus államrend, másrészt pedig a kommunista párthoz tartozók ellen, azok demokratikus meggyőződése miatt gyűlöletre izgatott.
Vádlott tagadta a tárgyalás során, hogy a vád tárgyává tett kijelentéseket megtette volna.
A megyei bíróság a vádlott bűnösségét Sipos László és Simon József tszcs tag tanúk egybevetett vallomása alapján megállapította, mert okát nem találta annak, hogy nevezett tanúk ne mondották volna meg az igazat.
A bizonyítékok mérlegelésével kapcsolatosan itt említi meg a megyei bíróság, hogy az asztalnál kártyázó Barna Károly, Balogh Sándor, Zolnai Péter, Gémes Sándor tanúk azon vallomásának, hogy nem hallották, hogy a vádlott demokráciaellenes kijelentést tett volna, azért nem tulajdonított ügydöntő jelentőséget, mert nevezettek kártyáztak, az eseményeket nem figyelhették meg pontosan, és a megyei bíróság megítélése szerint vádlott a vád tárgyává tett kijelentéseket Sipos László és Simon József érdektelen tanúk előtt megtehette úgy, hogy az asztalnál kártyázó társaság azt nem hallotta.
A büntetés kiszabásánál a megyei bíróság súlyosbító körülményt nem észlelt, ezzel szemben enyhítő körülménynek találta a vádlott családos állapotát és azt a körülményt, hogy a kijelentést kevesen hallották, amikre figyelemmel a megyei bíróság alkalmazta a Btk. 92.§.-át és vádlottat cselekményének tárgyi súlyával és alanyi bűnösségének fokával arányban álló büntetéssel sújtotta.

Szeged, 1950. évi április hó 17. napján.

[...]
tanácstag

[...]
a tanács elnöke

[...]
ülnök

[...]
ülnök

[...]
ülnök

TÓTH JUDIT

Kulákellenes propaganda a Pest Megyei Népújságban

Bevezetés

Magyarországon – a kelet-közép európai tömb többi országaihoz hasonlóan – a második világháborút követően megkezdődött a szovjet érdekeknek alárendelt berendezkedés kiépítése. Az ország sajátosságait, hagyományait figyelmen kívül hagyó, új politikai, gazdasági, társadalmi szerkezet kialakítása az idegen hatalmi akaratnak megfelelően, a Sztálin legjobb magyar tanítványaként emlegetett Rákosi Mátyás irányítása alatt valósult meg. Rákosi személyi kultusszal övezett hatalmi kizárólagossága a totalitárius egypártrendszer kiépítését, a politikai ellenfelekkel és a korábbi elitekkel történő kíméletlen leszámolást követően, az 1940-es évek végére vált megkérdőjelezhetetlenné.

Az ellenség elleni harc ugyanakkor, a rendszer sajátosságaiból adódóan, annak állandó kísérőelemévé, szerves részévé vált. Mindez több tényezővel is magyarázható, de döntő mértékben a szovjet minták másolásának kényszeréből, illetve a szovjet irányvonal követését kísérő sorozatos kudarcokból fakadt. Köztudomású, hogy azok a gazdaság- és agrárpolitikai célkitűzések, amelyek a tervgazdálkodás sikerességét, az ipar meghatározott mértékű fejlesztését, a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) számának növelését, vagyis a kollektivizálás ütemének állandó fokozását fogalmazták meg, mind-mind a szovjet ipari és mezőgazdasági modellre vezethetők vissza.

A szovjet mintájú gazdasági struktúra kiépítése együtt járt a magántulajdon fokozatos felszámolásával. A hatalom szemében ebből kifolyólag ellenségnek számítottak, és a kapitalista rendszer megtestesítői voltak mindazon személyek, akik magántulajdonnal rendelkeztek, vagy bérmunkást foglalkoztattak.

A mezőgazdaságot érintően is kiemelt szerepet kapott annak szovjet mintákat követő átszervezése. Ennek megfelelően elsődleges célnak tekintették a kollektivizálást, és ezzel párhuzamosan az egyéni gazdaságok ellehetetlenítését. Magyarországon az 1945-ben végrehajtott földreformmal felszámolták a nagybirtokrendszert, aminek révén a valójában inkább középbirtokosnak tekinthető gazdák váltak a paraszti társadalom legnagyobb földterülettel rendelkező, önálló gazdálkodást folytató csoportjává. Ezeket a gazdákat a pártállam egyre nagyobb mértékű kötelezettségekkel terhelte, igyekezett őket minden tekintetben ellehetetleníteni, és a hátrányos megkülönböztetésüket a rájuk aggatott kulák elnevezéssel is még hangsúlyosabbá tenni.

Az orosz nyelvből átvett kulák szó tehát a paraszti társadalom legfelső rétegét takarta, akiket neveztek nagygazdának vagy zsírosparasztnak is. A pártállam a kizsákmányoló, kapitalista rendszer utolsó maradványaként tekintett az egyéni gazdálkodást folytató „kulákokra", akikben ebből kifolyólag a szocializmus építésének, a mezőgazdaság szocialista alapon történő átszervezésének, kollektivizálásának legfőbb gátját látták.

A kuláknak bélyegzett gazdákat a parasztság többi részéhez képest jóval nagyobb mértékű beszolgáltatási kötelezettséggel sújtották, továbbá egyéb terheket is kivetettek rájuk. Ez utóbbiak közül a legfontosabb az 1948-tól fizetendő úgynevezett mezőgazdaság-fejlesztési járulék volt.[1] Egy 1949-es módosítást követően ezt a kulákadónak is nevezett adófajtát annak kellett fizetnie, akinek 25 kataszteri hold feletti területe volt, vagy a földje értéke meghaladta a 350 aranykoronát. Ezzel együtt határozták meg azt a társadalmi kategóriát, amelyet innentől kezdve kulákként tartottak nyilván. Meg kell jegyezni, hogy mivel a zöldséges- és gyümölcsöskert, vagy éppen a szőlős terület négyszeres, illetve ötszörös szorzóval számított, így már egy viszonylag kisebb ilyen területtel rendelkező gazda is kuláknak minősülhetett. Ezen szempontok alapján 1948–1949 fordulóján több mint hatvanötezer ember került fel a kuláklistára.[2]

Tanulmányomban azt tekintem át, hogy a kuláknak minősítettek meghurcolása érdekében alkalmazott, jól ismert adminisztratív eszközök mellett a hatalom az agitáció és a propaganda adta lehetőségeket – ezen belül is a sajtót – hogyan, miképpen használta fel. A korszakot jellemző agitációs és propagandaeszközök bemutatása, illetve egy rövid sajtótörténeti áttekintés után részleteiben kívánom vizsgálni, hogy a sajtóban közreadott egyes cikkeket miképpen vette igénybe a pártállami rendszer a kulákgazdák elleni hangulatkeltésre, hogyan akart ezekkel a típusú írásokkal egyszerre gyűlöletet szítani, megalázni, elrettenteni és félelmet kelteni.

A kulákellenes propaganda és megjelenési formái

A kommunista hatalomátvételt követően Rákosi Mátyásnak az agráriumban bekövetkező változásokat érintő megszólalásai közül minden kétséget kizáróan az 1948. augusztus 20-án elhangzott kecskeméti beszéde a legismertebb, hiszen az mintegy a kollektivizálás nyitányaként vonult be a köztudatba.[3] Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy már ezt megelőzően – nem sokkal a Tájékoztatási Iroda Jugoszláviát elítélő határozatát követően – egy budapesti pártfunkcionáriusoknak tartott értekezleten, 1948. július 2-án is elhangzott a pártvezérnek egy, a falu szocialista átalakítását illetően markáns gondolatokat magában foglaló beszéde. Ebben leszögezte, hogy „a falun nem lehet a szocializmust addig építeni, amíg ott szabadon nőnek a kizsákmányoló elemek, a parasztság vérét szívó zsírosparasztok, kulákok, spekulánsok". Felhívta továbbá a figyelmet, hogy a földosztás[4] óta eltelt három és fél év alatt „a parasztságon belül sokkal gyorsabban erősödött és fejlődött a zsírosparaszt, a kupecparaszt, a nagygazda, annak ellenére, hogy a népi demokrácia államhatalma igyekezett minden erejével a dolgozó parasztságot támogatni". Éppen ezért, hangsúlyozta a továbbiakban, fontos, „hogy a dolgozó parasztság tapasztalja, megértse, hogy bennünk hű, előrelátó, segítő szövetségesre talált. Olyan szövetségesre, aki minden baján akar segíteni, aki megvédi őt a falu vérszívó piócáinak mohóságával szemben".[5]

A zsírosparasztként, kupecparasztként, nagygazdaként vagy éppen Lenin nyomán „vérszívó piócaként" emlegetett kulákok ettől kezdve a hatalom propaganda-hadjáratának a középpontjába kerültek.

Enne oka magától értetődő módon elsősorban az volt, hogy a kollektivizálás legfőbb gátját – amint arról már szó esett – az egyéni gazdálkodást folytató nagygazdákban látták. A pártállam törekvése ezért arra irányult, hogy minden lehető eszközzel korlátozzák, ellehetetlenítsék ezt a társadalmi csoportot. Ennek egyik módja volt az is, hogy a kis- és középparasztok előtt igyekezetek őket ellenszenvessé tenni, olyan szerepkörben feltüntetni, amelyből egyértelműen hangsúlyosan kitűnik, hogy ezek a gazdák tevékenységükkel csak ártanak mind a gazdaságnak, mind a társadalomnak. Érzékeltetni próbálták, hogy nem csupán a közvetlen környezetükben, falujukban okoznak bajt, hanem kártékony működésükkel valójában a nép boldogulásának akadályozói. Azzal, hogy kötelezettségeiket nem teljesítik, azaz szabotálnak, nemcsak a „népi demokrácia" törvényeit sértik meg, hanem veszélyeztetik a haladást, a jólétet. Ebből kifolyólag ártalmasak az egész társadalomra nézve, azaz ellenségnek minősülnek, akikkel szemben állandó harcot kell folyatni.[6]

Míg a kulákoknak bélyegzett gazdák ellen folyt a gyűlöletkampány, addig a kis- és középparaszti rétegeket a hatalom igyekezett a maga oldalára állítani. Az őket megnyerni kívánó agitáció középpontjában az állt, hogy a boldogulásuk egyetlen lehetséges módja, ha a közös gazdálkodást, a termelőszövetkezeti csoportba való belépést választják. Hangsúlyozták továbbá, hogy a nagygazdák saját érdekeiket szem előtt tartva ellenzik a kollektivizálást, illetve a parasztság többi részét is befolyásuk alá vonva próbálnak mindenkit lebeszélni a belépésről. Végső soron a kommunista párt parasztpolitikájának megfelelően

[1] A mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetését az 1948. június 27-én megjelent 7090/1948. számú kormányrendelet szabályozta.

[2] A kuláklisták összeállítására településenként került sor. A helyi tanácsok feladata volt, hogy a megadott szempontok alapján kuláknak minősülő gazdákat összeírják. Ilyen listák az 1950-es évek első feléig több alkalommal is készültek. Vö. Hantó 2010; Nagy 2009; Valuch 2001; Varga 2006.

[3] Rákosi a közvélemény előtt is nyilvánvalóvá tette ugyanis, hogy a mezőgazdaság szovjet mintát követő átalakítása Magyarországon is a küszöbön áll.

[4] Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról.

[5] Rákosi 1949a, 55–56.

[6] „Akik a párt szavára hallgatnak, ott nagyobb és jobb lesz a termés, több a jövedelem, több jut ruhára, cipőre, több jut a családnak, több pénz jut a fiataloknak. […] Ezt nem akarja a kulák és a klerikális reakció: a békét, hazánk virágzását, a dolgozó paraszt emberek boldogulását. Ezért halogatja a munkát, igyekszik kárt tenni, félrevezető tanácsokat adni. Le kell leplezni minden dolgozó paraszt fiatal és felnőtt előtt, szembe kell fordulni velük, a dolgozók és a béke esküdt ellenségeivel." MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 178. ő. e. A Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) agitációs terve az őszi mezőgazdasági munkák segítésére. 1950. szeptember 9.

manőverezett, vagyis igyekezett elhitetni a kis- és középparaszti rétegekkel, hogy a javukat akarva segíti és meg is védi őket a nagygazdákkal szemben. Ezzel a megosztó taktikával akarták egymás ellen hangolni a falusi társadalom egyes csoportjait. Mindamellett, hogy szították az ellentétet, azt is elvárták, hogy az éberség jegyében leplezzék le, sőt jelentsék fel a „népi demokrácia" törvényeivel szemben vétő kulákgazdákat. Rákosi szavai nyomán ugyanis tudatosítani kellett, hogy „minden kuláknak, kivétel nélkül, van valami vaj a fején, van valami takargatni valója, van valami, ami őt ellenszenvessé teszi a középparaszt előtt. Ezeket kell kiteregetni és a középparaszt elé tárni. Ahol pedig a kulák előre merészkedik, vagy megszegi a demokrácia törvényeit, nem termel, nem szolgáltat be, feketézik, spekulál, uzsoráskodik, ott kíméletlenül le kell rá csapni. A kulákra csak a kemény kéz hat, csak az tudja kordában tartani".[7]

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) az agráriumot érintő politikai céljai elérése érdekében nagy hangsúlyt helyezett az agitációs és propagandatevékenységre.[8] A korabeli szóhasználattal politikai felvilágosító munkának is nevezett agitáció valójában arra irányult, hogy a párt- és kormányhatározatokat megismertessék a lakossággal, mi több, azok helyességéről meg is győzzék őket. Ezt a tevékenységet alapvetően a helyi pártszervek kötelékében működő népnevelők végezték.[9] A falusi agitációs munka leglényegesebb feladatának a kollektivizálás előmozdítását tartották, de a népnevelők emellett buzdították a gazdákat a mezőgazdasági munkák mielőbbi befejezésére és a beszolgáltatás teljesítésére, valamint szorgalmazták a munkaversenyekbe való bekapcsolódást. A felsoroltakat érintő agitációs munkát azonban össze kellett kapcsolni egy másik kiemelt céllal, mégpedig az ellenség elleni mozgósítással. A hatalom szócsöveiként működő agitátoroknak azzal kellett érvelniük, hogy az egyes feladatok csak a kulákok elleni következetes harc árán valósíthatók meg.[10] A népnevelőknek – a kapott utasításoknak megfelelően – állandóan hangsúlyozniuk kellett, hogy a kulákok a nép ellenségei, ezért fontos, hogy „fokozott osztálygyűlöletet" ébresszenek velük szemben, illetve mozgósítsák a kis- és a középparasztokat „a kulákok elleni harcra".[11]

A pártvezetés ezt azért is tekintette különösen jelentősnek, mert tudták, hogy „falun a szocializmus építése terén előrejutni csak a dolgozó parasztság átnevelésének útján lehet".[12] Azaz a parasztságnak fel kell ismernie, hogy számára az egyetlen üdvözítő és járható út a termelőszövetkezeti csoportba való belépés. Tisztában voltak viszont azzal is, hogy a paraszti társadalom nagy része masszívan ragaszkodik hagyományaihoz, értékeihez, ennek megfelelően földjéhez is. Így nem csodálkozhattak azon, hogy a várt eredmények nem, vagy csak nagyon lassan, de akkor is inkább a nyomás és erőszak hatására következtek be.

7 Pártunk feladatai. Rákosi Mátyás beszéde az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 5. ő. e. 1949. március 5–6. Lásd még Rákosi 1949b.

8 A párt Agitációs és Propaganda Osztályán belül éppen ezért létrehozták a Falusi Agitációs Alosztályt. MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Osztálya. (1948–1956) 176. ő. e. A Falusi Agitációs Osztály munkaterve. 1950. július 19.

9 Részletesebben lásd Huhák 2014.

10 „A begyűjtési rendelet ismertetését végző szervekkel és személyekkel meg kell értetni, hogy a rendelet végrehajtását csak a kulákok és egyéb ellenséges elemekkel szembeni harcban lehet sikeresen végrehajtani." MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. MDP Szervező Bizottságának iratai. (1948–1953) 163. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata az állami begyűjtési rendelettel kapcsolatos agitációs munkára 1951. április 7.

11 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 178. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Osztály által megtartott tájértekezletről. 1951. február 2.

A parasztság megosztására irányuló, gyűlöletet szító agitáció mellett a kulákok lejáratására, kigúnyolására számos módszerrel éltek. A falvakban bevett szokás volt az úgynevezett dobolás.[13] A forgalmasabb helyeken hosszabb-rövidebb dobszó után adták közre az éppen aktuális tudnivalókat, mint például mikor lesz vásár vagy kutyaoltás. Ezeket az alkalmakat használták fel arra is, hogy a lakosság körében ismertessék azok nevét, akiket elítéltek, mert nem teljesítették beszolgáltatási kötelezettségüket. Ezzel együtt felolvasták az adott személyre kiszabott büntetési tételeket is, amelyek felsorolása egyértelműen a félelemkeltést szolgálta. Tudatosítani kívánták ezáltal, hogy mi vár azokra, akik a rendszer akaratának ellenszegülnek. Az elrettentésre, a példastatuálásra szolgált az a gyakorlat is, hogy a helyi népbolt kirakatába kitették a leleplezett gazdák fényképét vagy éppen a falu szégyentáblájára írták fel a nevüket. A kulákellenes propaganda leghathatósabb eszközének azonban a sajtó tekinthető.

Sajtótörténeti áttekintés

A második világháború után a politikai sajtó újjászületését gyorsan követte annak hatalmi úton történő elnémítása és átrendezése. A sajtótermékek palettáján 1948 után jelentős változások következtek be. Ez Magyarországon, csakúgy, mint a sztálini érdekövezethez tartozó többi országban mindenütt, egyet jelentett a szovjet sajtómodell következetes és könyörtelen bevezetésével. A kommunista párt lapja, a *Szabad Nép*, már az 1945-ös újraindítását követően, a koalíciós időszakban is a közvetlen politikai propagandát szolgálta. Még inkább így volt ez 1948-tól, miután a kommunisták és a szociáldemokraták egyesülését követően az MDP hivatalos sajtóorgánumává lett, és egyben a Rákosi-korszakkal mintegy összefonódva annak szimbólumává is vált.[14]

Az ellenzéki sajtótermékek felszámolásával végbement szerkezetváltás magát az újságírást sem hagyta érintetlenül. Egyrészt a polgári származású újságírókat felváltották a párt kívánalmainak megfelelő munkás-paraszti sorból érkező káderek, akiknek elsőrendű

12 A parasztság „átnevelését" illetően a jegyzőkönyv sajnálattal állapítja meg: „A legtöbb megyében ezen a téren még nem sok eredményt értünk el." MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 178. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Osztály által megtartott tájértekezletről. 1951. február 2.

13 A községek korszakra vonatkozó iratanyagában több helyen is megmaradtak az úgynevezett dobolási könyvek. Ezek tartalmazzák azokat a szövegrészleteket, amelyeket a dobolások alkalmával felolvastak. Részletesebben lásd Gaálné Barcs 2010.

14 Kókay–Buzinkay–Murányi é. n., 197–198., 204.

feladatává vált, hogy a lapokat a pártpolitikának alárendelve a szocializmus építésének szolgálatába állítsák. Átformálódott a befogadó közeg is, hiszen ezeknek a lapoknak egyértelmű célközönsége a pártfunkcionáriusokon kívül a munkás- és paraszti rétegekből került ki. Mindez természetesen a lapok tematikájában is érzékelhetővé vált, hiszen olyan cikkek jelentek meg, amelyek a termelés fokozására, a munkás-paraszt szövetség erősítésére, a külső és belső ellenség elleni harcra koncentráltak. Az újságokban közreadott írások nem a valós életet mutatták be, hanem főként azt az idealizált állapotot tükrözték, amelyet a párt látni és láttatni akart. Ennek megfelelően a cikkekből egyértelműen kirajzolódott a rendszer szemében kívánatosnak tartott „szocialista embertípus". Az agráriumban dolgozókat érintően ez egyet jelentett a szocialista szektor fontosságát felismerő, abban dolgozó, a begyűjtési kötelezettségeinek eleget tevő, az ipari munkások példája nyomán a munkaversenyben aktívan részt vevő, az ellenség tevékenységét felismerő, az ellen következetesen harcoló embertípussal.

Az országos folyamatokkal párhuzamosan, azzal megegyező módon, vidéken is sorra szüntették meg a többi politikai párt napi- és hetilapjait. Ennek következtében 1950 nyarára minden megyében már csak az MDP lapjai működtek, így az állampárti sajtóstruktúra kiépítése ekkorra teljessé vált.[15]

Annak érdekében, hogy a pártsajtó valóban a párt akaratának megfelelő szerepkörét betöltse, szoros politikai felügyelet alatt tartották.[16] A tartalomra vonatkozó szigorú ideológiai ellenőrzés mellett kiterjedt ez az újságírók alkalmazására és képzésére is. Egy, a megyei pártlapokkal foglalkozó dokumentumban megfogalmazottak szerint az 1950 júniusára kialakult helyzetet értékelve megállapították, hogy a párt befolyásának növekedésével párhuzamosan annak hatása a vidéki pártsajtó „emelkedő színvonalában" is érezteti hatását, vagyis „a megyebizottságok[17] és a területükön megjelenő pártlapok szerkesztőségei közt kezd kiformálódni a helyes viszony: növekszik a megyebizottságok befolyása, közvetlen irányító és ellenőrző tevékenysége a szerkesztőség munkájával kapcsolatban, egyre gyakrabban dolgozzák fel a megye életének fontos problémáit a lap hasábjain. Ezzel egyidejűleg fejlődnek a szerkesztőségi káderek is. Ily módon a megyei pártlapok a megye politikai, gazdasági, kulturális életének számottevő tényezőivé váltak, a párt politikáját, amelyet a megyebizottságok konkretizálnak a helyi viszonyokra, a széles dolgozó tömegek felé közvetítik, előrelendítik a termelést, eredményesen lépnek fel a reakció ellen". Úgy vélték, köszönhető mindez annak is, hogy amint a megyei pártbizottságok felismerték, hogy a sajtó „éles fegyver" a párt kezében, mind nagyobb igényekkel léptek fel a megyei pártsajtóval szemben.[18]

[15] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Javaslat önálló megyei pártnapilapok létesítésre és a vidéki kisgazda lapok megszüntetésére. 1950. június 14. Részletesebben lásd Tóth 2009.

[16] A pártlapok irányítására és ellenőrzésére az MDP Központi Vezetősége (KV) külön Sajtó Osztályt hozott létre. Önállósága azonban nem volt hosszú életű, 1949 márciusában ugyanis beolvasztották az Agitációs és Propaganda Osztályba, s annak alosztályaként működött tovább feladatkörének érintetlenül hagyásával. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP KV Titkárságának iratai. 35. ő. e. 1949. március 23. A megyei pártlapok közvetlen irányításáért és ellenőrzéséért pedig a megyei pártbizottságok voltak a felelősek. MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 80. ő. e. 1949. július 15.

[17] A megyei pártbizottságok korabeli megnevezése.

A központi és a megyei pártlapok között politikai különbség természetesen egyáltalán nem volt, hiszen a vidéki sajtóorgánumok feladata abban állt, hogy a párt országos politikáját helyi kérdéseken keresztül mutassák be. A pártlapokat, azoknak minden egyes példányát a hatalom valójában politikai és gazdaságpolitikai agitátornak tekintette, a lenini szóhasználattal élve „kollektív agitátorként" szolgáltak. Ily módon azt várták, hogy a lapok írásaikon keresztül „a párt politikáját [...] a széles dolgozó tömegek felé közvetítik, előrelendítik a termelést, eredményesen lépnek fel a reakció ellen".[19]

Ennek következtében nem jelenhetett meg lapszám, amelyben ne foglalkoztak volna az ellenséges megnyilvánulásokkal, az ellenség „aknamunkájával". A hibák, az esetleges sikertelenségek, problémák mögött mindenben meg kellett látni az ellenség tevékenységét, épp ezért állandóan felhívták a figyelmet az éberség fokozására, sőt maguktól az olvasóktól is vártak olyan tartalmú leveleket, amelyekben ők maguk számolnak be egy-egy szabotázsról, illetve annak leleplezéséről. A sajtónak tehát meghatározó feladata lett az ellenség elleni mozgósítás, alapvető elvárásként fogalmazódott meg, hogy a megjelenő cikkekben mutassanak rá, „milyen alattomos módszerekkel dolgozik" az ellenség, és ezen keresztül hogyan akar a „demokrácia ellen is [...] támadni".[20]

A sajtót érintően egy mondat erejéig érdemes kitérni a karikatúrákra is, mivel ez a fajta ábrázolási mód a korszakban az agitáció és propaganda megkerülhetetlen műfajának számított. Bár a megyei pártlapokat ugyan kevésbé jellemezte, viszont a párt központi lapjában, a *Szabad Nép*ben, valamint az inkább vidéken terjesztett *Szabad Föld*ben, de még inkább a korszak népszerű vicclapjának számító *Ludas Matyi*ban, a kulákokat gúny tárgyává téve, sajátos vonásokkal felruházva, karikatúrákon ábrázolták, amely módszer a megalázás egy bevett módjává vált.

A *Pest Megyei Népújság* létrejötte

Pest megyében 1948 nyarán még nyolc lap jelent meg rendszeresen. Az országos folyamatokkal egyező módon, a pártegyesülést követően, a Pest megyei újságok száma is fogyatkozni kezdett. Minderre vonatkozóan érdemes Vincze István megyei sajtófelelős szavait idézni, amelyek egyértelműen a pártpolitika irányvonalával egybecsengő álláspontot tükröznek. Meglátása szerint ugyanis, hogyha létrejönne az egységes megyei pártlap, és emiatt

[18] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Javaslat önálló megyei pártnapilapok létesítésre és a vidéki kisgazda lapok megszüntetésére. 1950. június 10.

[19] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Javaslat önálló megyei pártnapilapok létesítésére és a vidéki kisgazda lapok megszüntetésére. 1950. június 10.

[20] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Szempontok a vidéki sajtó részére. 1950. szeptember 2.

megszűnne néhány „gyenge” lap, annak a hiányát a megye se gazdasági, se politikai szempontból nem érezné meg.[21]

Az 1949 első negyedévében véghezvitt változások eredményeként végül három lap maradt meg: az *Észak-Pest Megyei Népújság,*[22] a *Dél-Pest Megyei Népújság,*[23] valamint a *Hírek*[24] *(Halasi Hírek).* Ez a helyzet sem állt fenn azonban sokáig, hiszen az 1949 őszén lezajlott újabb átszervezéseket követően megkezdődött ezek felszámolása, illetve összevonása. Sebes Imre[25] az MDP Pest Megyei Bizottsága megyei titkára 1949. szeptember 18-án még az *Észak-Pest Megyei Népújság*ban megjelent *A fejlődés útján* című cikkében úgy vélekedett, hogy bár a megye lapjai nagy fejlődésen mentek át, ez „a fejlődés azonban azt is bizonyította, hogy a mennyiség a minőség rovására megy”. Vagyis, véleménye szerint, az első összevonásokat követően a fent nevezett három lap sem tudta a pártsajtóra háruló megnövekedett feladatokat ellátni. Ezért mindenképpen szükségesnek tartotta egy olyan lap megindítását, amely egységesen átfogja az egész megyét, illetve amely a megyei pártbizottság közvetlen irányítása alatt állva, „harcos, tudatosító munkájával könnyíteni, támogatni kívánja a szocializmus építését”.[26] A létrejövő új megyei laptól, a *Pest Megyei Népújság*tól[27] – amely első alkalommal 1950. január 29-én jelent meg – magasabb színvonalat és ideológiai felkészültséget vártak el, a szerkesztést pedig munkás és paraszti sorból származó káderekre bízták.[28]

A *Pest Megyei Népújság* tulajdonképpen a pártsajtó harmadik nagy átszervezésének köszönhetően jött létre, amely átszervezést egyébként a lapok színvonalának emelésére hivatkozva hajtottak végre. Az új lapoknak úgy próbálták az olvasótáborát szélesíteni, hogy a megnövekedett oldalszámú újságok árát a korábbiakhoz képest 10 fillérrel leszállították. Így a *Pest Megyei Népújság* heti nyolc oldalon jelenhetett meg, és a többi vidéki pártlaphoz hasonlóan 50 fillérbe került.[29]

A *Pest Megyei Népújság* tehát kezdetben hetilapként indult, ám a megyei pártvezetés részéről állandó volt a törekvés, hogy azt minél előbb napilappá alakítsák, vagy – mivel erre elég sokáig nem került sor – legalább hetente több alkalommal jelenhessen meg. 1950 őszén, a tanácsválasztások időszakában a fokozottabb agitációs és propagandamunka szükségessé tette a lap heti kétszeri kiadását. Ezt követően azonban újra csak heti egy alkalommal vehették kezükbe az olvasók a lapot, bár a megyei vezetés a választási kampány sikerességére hivatkozva kérelmezte annak kétszeri közreadását. Erre végül csak 1952. január 1-jétől kerülhetett sor.[30]

Nagy János[31] megyei titkár 1953 augusztusában ismét kérvényezte, hogy október 1-jétől a *Pest Megyei Népújság* napilappá válhasson, de ezt a Titkárság papírhiányra hivatkozva elutasította.[32] Annyit viszont sikerült elérni, hogy a heti két számot négy helyett hat oldal terjedelemben lehessen kiadni. Az újabb kérelem ezt követően már csak heti három számra irányult, mondván, hogy a lap így gyorsabban tudna reagálni egy-egy aktuális kérdésre. Végül ebből sem lett semmi.[33]

A megyei vezetés azonban továbbra sem adta fel a próbálkozást, és 1954 szeptemberében újabb kísérletet tettek a napilappá szervezés érdekében. Az indokok között szerepelt egyrészt, hogy Pest megye számbelileg, mintegy 700 000 lakosával az ország legnagyobb megyéje. Hozzá kell tenni, hogy erre az időre egyébként már csak négy megye nem rendelkezett napi sajtóorgánummal. Másrészt, igen nagy súllyal esett latba, hogy hetilapként nem tölthette be igazán politikai szerepét, hiszen rendszerint „az események után kullog”, vagyis sok téma aktualitását veszítette, mire a lapban megjelent.[34]

A Titkárság végül 1954. október 18-ai ülésén az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata alapján elfogadta a *Pest Megyei Népújság* napilapként történő megjelentetését, azzal az indoklással, hogy az eddigi formájában nem tud elég segítséget adni a párt- és tömegszervezetek munkájához, ezáltal pedig akadályozza a hatékony helyi politika folytatását.[35]

A *Pest Megyei Népújság* mint „kollektív agitátor”

Amint arról már korábban szó esett, a vidéki pártlapok, így a *Pest Megyei Népújság* feladata is abban állt, hogy a legfelsőbb pártvezetés határozatait, illetve az annak szellemében fogant megyei döntéseket a lap széles körben megismertesse a megye lakosságával, vagyis váljon a párt „szócsövévé”. A lap szerkesztésére vonatkozó munkatervekben részletesen megszabták, hogy az egyes rovatokban mikor milyen cikkeket jelentetnek meg. Ezeket az írásokat alapvetően a következő témák köré lehet csoportosítani: párt és pártépítés, pártélet; ipari termelés; mezőgazdaság; kultúrmunka; külpolitika, ezen belül is kiemelten a Szovjetunió és a szocialista tábor országainak népszerűsítése; az ellenség elleni harc.

[21] MNL PML XXXV. 1. 2/177. ő. e. Jelentés a megyei lapok működéséről. 1948. július.
[22] A *Cegléd* című lapból jött létre, 1949. április 3-ától kezdve jelent meg. Békés 1977, 31–32.
[23] A *Kecskemét* című lapból jött létre, 1949. április 3-ától kezdve jelent meg. Utóbb ebből lett a *Bács-Kiskun Megyei Népújság*. Békés 1977, 102–103.
[24] Beolvadt a *Dél-Pest Megyei Népújság*ba. Békés 1977, 86.
[25] 1947-ben került az Észak-Pest Megyei Pártbizottság élére, 1949-től pedig Fejér megyei titkár lett.
[26] *Észak-Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 18. címlap, A fejlődés útján.
[27] A lap elnevezése a korban többször is változott: *Cegléd:* 1945. március 4.–1949. március 27.; *Észak-Pest Megyei Népújság:* 1949. április 3.–1950 január 22.; *Pest Megyei Népújság:* 1950. január 29.–1953. november 4.; *Népújság:* 1953. november 7.–1956. október 23.; *Valóság:* 1956. október 30.–november 4. (Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban csak: *Pest Megyei Népújság.*)
[28] *Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 18.
[29] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Jelentés a vidéki sajtó kéthetes kampányáról. Lásd még MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 80. ő. e. 1949. július 15.

[30] Békés 1977, 31–32.
[31] 1950. május 25.–1955. szeptember [?] között töltötte be a tisztséget. (1950. május 25.–1951. augusztus 12. között csak ideiglenes titkár volt.)
[32] MNL PML XXXV. 1. 2/177. ő. e. Lásd még MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP KV Titkárságának iratai. 1948–1956. 270. ő. e. 1953. október 12.
[33] MNL PML XXXV. 1. 1/36. ő. e. 1953. október 26.
[34] MNL PML XXXV. 1. 1/39-f. ő. e. 1954. szeptember 13.
[35] MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 1954. október 18.

A vizsgált időszak alatt az egyes témákon belüli rovatok természetesen változtak, a felsorolt témakörök viszont a korszak sajátosságait tükröző módon állandók maradtak.

A pártépítés különböző rovataiban elsődlegesen egyes elméleti kérdések kifejtésére került sor, mint például „Kulákkérdés", „Az osztályfogalom tisztázása", „Kit nevezünk propagandistának" stb.[36] Ez a rovat nemcsak a benne felmerült kérdések miatt volt fontos, hanem azért is, mert az itt megjelent cikkek alapján készült a megyei *Népnevelő*.[37]

Az ipari termelést érintően a három-, majd az ötéves terv népszerűsítése, továbbá az annak megvalósítása érdekében szervezett munkaversenyek, a sztahanovisták, illetve egy-egy gyár bemutatása vagy éppen a normarendezést érintő írások álltak a középpontban.

Bár a szocialista munkaverseny és azon belül a sztahanovista mozgalom elsősorban az ipar területén, az üzemekben bontakozott ki, azonban az államosítás előrehaladtával fokozatosan teremtődtek meg azok a viszonyok, amelyek lehetővé tették a szovjet mintára történő versenymozgalom kibontakozását a mezőgazdaság területén is. Itt elsősorban a begyűjtési verseny kapott kiemelt szerepet, olyannyira, hogy az aratás és a cséplés idején minden lapszám címoldalán a megyék, illetve városok éppen aktuális sorrendjét közölték.

Emellett a mezőgazdasági rovatban megjelenő cikkekkel a lap a mezőgazdaság szocialista átszervezését igyekezett propagálni, vagyis a kollektivizálást, valamint az állami gazdaságok és a gépállomások létesítésének fontosságát. Gyakran mutatták be egy-egy tszcs történetét, az indulás nehézségeit, majd azt, „hogyan nevelődtek ki szorgalmas, a közös munkáért lelkesedni tudó emberek, s hogyan lett végül gazdag a tsz". Igyekeztek a parasztság körében tudatosítani azt is, „hogy a felemelkedés, a boldog élet egyedüli útja a termelőszövetkezet, a termelőszövetkezeten belül pedig a szorgalmas, becsületes munka".[38]

Míg az állami gazdaságokkal kevesebb, addig a gépállomásokkal esetenként egy számon belül több cikk is foglalkozott. Ennek oka abban keresendő, hogy a gépállomás dolgozói, mintegy az ipari munkásság előretolt bástyájaként, fontos pillérét képezték a munkás-paraszt szövetség erősítésének. A gépállomás dolgozóinak a falusi kultúra terjesztésében is jelentős szerepet szántak, tőlük várták, hogy „a falusi házak sötétjében világosságot gyújtsanak",[39] vagyis aktívan működjenek közre a dolgozó parasztság „új típusának" kialakításában. A gépállomások a hivatásukat igazán tehát csak azáltal tölthették be, ha a gépi munkák elvégzésén túl lényegében a környék termelési és kulturális központjává is váltak. Ennek érdekében igyekeztek azokat rádióval, keskeny-filmvetítővel, újságokkal, folyóiratokkal, népkönyvtárral ellátni. Olykor saját kultúrházat, klubszobákat építettek, kultúrcsoportokat szerveztek. A cél az volt, hogy a kulturális, szórakozási és sportlehetőségek révén a gépállomásokra csábítsák a környező falvak lakóit, főleg a fiatalokat.[40]

[36] MNL PML XXXV. 1. 1/16. ő. e. 1951. május 2. A Pest Megyei Népújság május havi ütemterve.
[37] MNL PML XXXV. 1. 1/25. ő. e. 1952. október 14. Jelentés a Pest Megyei Népújság Pártélet rovatának munkájáról.
[38] MNL OL M-KS 276. 89. cs. 221. ő. e. A Pest Megyei Népújság távlati tematikai terve. 1951. március 21.
[39] *Pest Megyei Népújság*, 1950. január 1. A gépállomás az új falusi kultúra fejlesztője.
[40] Honvári 2002, 63–64.

Nem jelenhetett meg lapszám, amelyben ne foglalkoztak volna az ellenség aknamunkájával. A hibák mögött mindenben meg kellett látni az ellenség tevékenységét, épp ezért állandóan felhívták a figyelmet az éberség fokozására, illetve, amint arról már korábban is volt szó, az olvasóktól is vártak olyan leveleket, amelyben a különféle szabotázsokat leleplezik. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban irányadó volt Rákosi azon mondata, miszerint „az éberséggel kapcsolatban tudni kell, hogy milyen résen tud behatolni az ellenség".[41]

A különböző társadalmi rétegekhez tartozó, ellenségnek minősített csoportok természetesen mind-mind rendre teret kaptak a lapban. Így adtak közre olyan írásokat, amelyekkel a klerikális reakciónak bélyegzett, elsősorban katolikus egyház, illetve egyházi személyek meghurcolása volt a cél. Az ipar területén a normarendezés ellen agitálók, bomlasztók mellett nem maradhatott el a politikai ellenfelek leleplezése sem. Az ellenségábrázolás meghatározó szereplőinek számítottak ugyanakkor a kuláknak minősített gazdák.

Az újság szerkezete csak hosszabb idő után mutatott egy viszonylagos stabilitást. Az mindenesetre megállapítható, hogy miként a rendszer politikai szemléletéből fakadóan az ipar minden tekintetben a mezőgazdaság előtt állt, ez a lap szerkezeti felépítésében is visszaköszönt. Az egyes oldalakat igyekeztek úgy összeállítani, hogy azok egy-egy tematikus egységet képezzenek. Az imént vázoltak tükrében nem meglepő, hogy így a mezőgazdasággal foglalkozó cikkek szinte rendre csak az ipari témákat ismertető írások után kerülhettek be a lapba. Ezzel valójában a kulákellenes propagandát közvetítő cikkek helye is kijelöltetett, hiszen azok általában a mezőgazdasági tematikájú oldalon kaptak helyet. Egy-egy nagyobb horderejű ügy kapcsán – hozzá kell tenni, viszonylag ritkán – a címoldalra is kerülhetett egy-egy ilyen cikk, de ezenkívül előfordulhattak még rövidebb tudósítások, például egy szabotázsnak nyilvánított tett tömör összefoglalója a megye életét bemutató *Megyénk hírei* című rovatban, sőt 1950-ben egy ideig *Népünk ellenségei* címmel önálló rovatot is biztosítottak a különböző társadalmi csoportokból vett ellenségnek minősített személyekről szóló írásoknak.

A kulákellenes cikkek típusai

A központi és a vidéki pártlapok már 1948 júliusától – szoros összefüggésben Rákosi már említett július 2-ai beszédével – közöltek cikkeket, amelyek a kezdetben még inkább nagygazdákként emlegetett kulákok mulasztásairól, kártékony tevékenységéről szóltak.[42]

Amint az már az előző fejezetből kiderült, a kulákellenes propagandacikkek a lapokon belül több helyen is előfordulhattak. Önmagában ebből a szempontból is következik,

[41] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Szempontok a vidéki sajtó részére. 1950. szeptember 2.
[42] Kulákellenes tartalmú cikkek a vidéki pártlapok mellett szép számmal jelentek meg a párt központi lapjában, a *Szabad Nép*ben is, a következő cikkcímek jó példák erre: A falu kizsákmányolói az ország kenyere ellen, A dolgozó parasztok ébersége leleplezi a kulákok szabotázsait, Eljárás indult szabotáló kulákok ellen, A nép ökle lesújtott a gyilkos kulákbandára, Rögtönítélő bíróság elé kerülnek a gyilkos, demokráciaellenes kulákszervezet tagjai.

hogy ezeknek az írásoknak többféle típusa létezett. Ezek mindegyike eltérő formai és bizonyos vonatkozásban tartalmi sajátosságokat mutat, amelyeket érdemes alaposabban, részleteiben is vizsgálni.

Az ilyen típusú hírekben nem csupán egy-egy esetet írtak le, hanem rendszerint közölték az elkövető nevét és a tettéért rá kiszabott büntetési tételeket is, amelyekhez felhasználták a rendőrségi jelentéseket, illetve a bírósági ítéletek kivonatait. Ezekkel a cikkekkel a megalázás mellett egyértelműen az elrettentés, a félelemkeltés volt a cél.

A „riportázs"[43]

A korabeli szóhasználatot tükröző „riportázs" a kulákellenes írások többségét jellemző, tudósító jellegű cikkeket takar, amelyek alapvetően kétfélék lehetnek: vannak igen rövid, csupán néhány soros cikkek, és vannak hosszabb, egy-egy esetet részleteiben ismertető, vagy több ügyet együttesen bemutató írások. Ami viszont valamennyi esetében közös, hogy rendszerint közlik a vétkesnek minősített teljes nevét, lakhelyét, továbbá, hogy milyen nagyságú földterülettel rendelkezik.

Akár hosszabb, akár rövidebb cikkről van szó, meglehetősen sematikusak ezek az írások, ami nagymértékben fakad ítéletkivonat jellegükből. Megírásukhoz ugyanis a szerkesztőségek felhasználták a rendőrségi jelentéseket, illetve a bírósági ítéletek kivonatait. Ezzel magyarázható, hogy némely cikk valójában az adott személy fent felsorolt adatai mellett csupán a mulasztás tényét és az érte kiszabott büntetés mértékét közli. Arra is akad példa, hogy egy cikknek a címe is csak ennyi: *Ítéletkivonat.*[44]

Találhatunk példát arra is, amikor egy cikken belül több ítéletkivonatot sorakoztatnak fel, vagy hogy egy cikk nagy része csupán a büntetések felsorolásából áll, az elkövetett vétkeket kevésbé részletezi:

> Továbbá a beadás nemteljesítéséért a bíróság V. István töki kulákot egyévi és négyhavi börtönre és 1000 forint pénzbüntetésre, R. Miklós kocséri kulákot egyévi börtönre és 1500 forint pénzbüntetésre, B. Ágoston pátyi kulákot pedig tízhavi börtönre és 500 forint pénzbüntetésre ítélte.[45]

Ez a katonás, merev, hivatalos stílusú közlés egyértelműen az elrettentés, a félelemkeltés szándékát közvetíti. Az olvasóban pedig valószínűleg fel is ébredtek ezek az érzések, hiszen a felsorolás olyan, mintha véget sem akarna érni, és magában hordozza a kérdést: Vajon ki lesz a következő?

43 MNL OL M-KS 276. f. 110. cs. 2. ő. e. A KV-ülés anyagának népszerűsítésére vonatkozó sajtópropaganda terve. Ikt. sz. n. d. n. Az dokumentum az 1949. március 5–6-ai KV-ülés anyagának népszerűsítésére készült tervezet, amely iránymutatást adott a pártlapok szerkesztőségei számára arra nézve, hogy milyen típusú cikkekben, milyen tartalommal adjanak közre írásokat oly módon, hogy azokkal a kommunista párt parasztpolitikájának a megvalósítását szolgálják. Ebben szerepel a „riportázs" fogalma.

44 *Pest Megyei Népújság,* 1951. május 20. 4.

45 *Pest Megyei Népújság,* 1952. június 21. 3. Kulákokat büntettek meg beadásuk nemteljesítéséért.

A hosszabb cikkekben a vádak és a büntetések ismertetése mellett lehetőség nyílt a gazda tulajdonságait, jellemvonásait több oldalról megvilágító árnyaltabb, részletezőbb bemutatásra is. Ezek végkifejlete természetesen mindig ugyanazt az eredményt hozta, azaz bizonyítani kellett a kuláknak minősített gazda kizsákmányoló múltját, és tettei révén azt, hogy a rendszer ellensége. Ezeknek a szabotázsnak minősített cselekedeteknek a leírásából ugyanakkor az is kiderül, hogy mi mindennek kellett megfelelni, milyen terhek nehezedtek a gazdák vállára. Ilyen szempontból közelítve, a paraszti társadalom gúzsba kötöttségének szemléltetőivé is válhatnak ezek a cikkek, jól mutatva egyúttal azt is, hogy az állam mindenhol ott akart lenni, mindent szabályozni és ellenőrizni akart.

Általában természetesen a hosszabb cikkekben, amelyekben mód nyílt a bővebb kifejtésre, a írások indításában az alábbi tipikusnak mondható jelenségekkel találkozhatunk. Az egyik jellegzetesség, hogy a cikk a szocializmus már elért eredményeinek felsorolásával indít. Ennek az idealizált állapotnak a felvillantása azért bizonyult hatásos kezdetnek, mert ezáltal a kuláknak minősített gazdáknak tulajdonított kártékony cselekedetek még inkább kidomboríthatóvá váltak. Így e kontraszt segítségével markánsabban világíthattak rá a kulák egyik fő jellemvonására: az ártó, romboló szándékra. A szocializmus értékeinek és a kulákok romboló tevékenységének szembeállítását egy, a cikkben fordulópontot hozó mondattal (például: „Ezt az elért eredményt akarták meggátolni, vagyis szabotálni.") is igyekeztek minél szembeötlőbbé tenni.

A cikkindítás egy másik meglehetősen gyakori formája volt a régi és az új rend szembeállítása, azaz a kizsákmányolónak bélyegzett Horthy-rendszer és a biztonságot, védelmet nyújtó szocializmus ellentétének hangsúlyozása. Az ilyen kezdéssel arra nyílt lehetőség, hogy azt a rendszer csatornáin keresztül sokat emlegetett tételt – még ha csak látensen is, de – igazolják, miszerint a kulák az előző, kizsákmányoló, kapitalista rendszer utolsó maradványa. Mindezt bizonyítandó az alábbihoz hasonló idézetek sorát lehetne citálni:

> A kulákok mindenütt, így Cegléden is igyekeznek gátolni a fejlődést. Azt hiszik, hogy még ma is ugyanolyan büntetlenül élősködhetnek a dolgozók rovására, mint régen.[46]

Bár a cikkek sematikusak, a bennük rejlő tartalom, a kulákgazdáknak tulajdonított szabotázsok sokfélesége és a cselekedetek révén megnyilvánuló jellemvonások sokszínűsége mégis az elemzés többféle aspektusát hordozza magában.

46 *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 2. Szipolyozó ceglédi kulákok.

Az elvi cikkek

A tudósító, beszámoló jellegű cikkek mellett úgynevezett elvi cikkek[47] is napvilágot láttak a megyei lapok hasábjain, így a *Pest Megyei Népújságban* a *Párt és pártépítés,* majd később a *Pártélet* című rovatban. Hozzá kell tennünk, hogy az ilyen típusú cikkek alapjául sokszor a párt központi lapjában, a *Szabad Népben* megjelenő vezércikkek, esetleg egyéb elméleti kérdéseket taglaló írások szolgáltak. Az agráriumot érintően elsődleges témának az MDP parasztpolitikája – azon belül is természetesen a kulákkérdés – mellette pedig a termelőszövetkezeti mozgalom aktualitásai számítottak.

Jelen esetben két ilyen elvi cikket érdemes mindenképpen kiemelni: az egyik az 1951. május 13-án megjelent *A kulákkérdés,* a másik a mintegy fél évvel ezt követően, 1952. január 23-án napvilágot látott *Hogyan vetődik fel a kulákkérés megyénkben?* című írás.

A kulákkérdés című cikk elemzésekor célszerű a megjelenés dátumából kiindulnunk. Ebből látható, hogy a *Pest Megyei Népújság* több mint két hónappal az MDP II. kongresszusát követően adta közre hasábjain ezt az írást, amelynek szerzőjére sajnos nem derül fény. Ha a cikk fő mondanivalóját, az olvasóknak szánt legfőbb üzenetét szeretnénk röviden összefoglalni, érdemes mindjárt a cikk végére ugrani, és az utolsó mondatát idézni:

> A jövő útja falun a szocialista mezőgazdaság útja, melyen nincs helye a kuláknak; de a dolgozó szegény- és középparasztok a munkásság millióival együtt a boldog, szocialista haza részesei lesznek – kulákok, kapitalisták, kizsákmányolók nélkül.[48]

Ezek a sorok egy teljesen egyértelmű jövőképet vázolnak, annak a szocialista elképzeléseken alapuló vidéknek a képét, ahol tehát nincs helyük az ellenségnek bélyegzett társadalmi csoportoknak.

A cikket tovább vizsgálva a fenti mondatéhoz képest árnyaltabb végeredményhez nem jutunk ugyan, mégsem árt behatóbban is ízlelgetni a leírtakat. Sok esetben tapasztalható, hogy egy-egy cikk a politikai élet meghatározó vezetőjétől – általában természetesen magától Rákositól – vett idézettel indul. Ez esetben – mint arról már esett szó –, mivel nem sokkal az MDP II. kongresszusa után látott napvilágot a cikk, a pártvezér ott elhangzott szavait idézik benne. Vagyis azt a jól ismert tényt összegzik, miszerint „az ötéves terv magában foglalja a mezőgazdaság szocialista építésének az eddiginél fokozottabb fejlesztését", azaz, kicsit keményebben fogalmazva, valójában ezzel egyértelműen azt az utat jelöli meg, amelynek célja nem más, mint „a falu szocialista átszervezése".[49]

Minden létező propagandaeszközt felhasználva tudatosítani kellett, hogy a kongresszus határozata, azaz a megemelt ötéves terv „új, boldog életet" hoz a dolgozó parasztság számára, amely út természetesen nem más, mint a nagyüzemi gazdálkodás, a közös gazdálkodás, a termelőszövetkezeti csoportba való belépés.

A dráma eszköztárával jellemezve ezt a cikket, azt mondhatnánk, hogy a következő mondat hordozza magában a bonyodalmat, hiszen az idillinek lefestett jövőt meghiúsítani akaró ellenség tevékenységére világít rá:

> Az ellenség természetesen mindent megtesz, hogy a kis- és középparasztokat szembeállítsa ezzel az úttal, hogy gátolja, akadályozza a dolgozó parasztság felemelkedését, a társas-gazdálkodás útjára való térést.[50]

Annak érdekében, hogy mindez elkerülhető legyen, vagyis az ellenségnek titulált társadalmi csoportok ellen eredményesen fel lehessen lépni, fel kellett tárni a hibákat. Ezt teszi a cikk szerzője is, amikor rámutat, a legfőbb hibák egyike, hogy nem „ismerik fel az ellenséget, vagy vele szemben elnézők, megbocsátók", másrészt viszont sokszor „összekeverik a kulákot a középparaszttal". Ez utóbbi azért esett nagy súllyal a latba, mert a kommunista vezetés parasztpolitikájának propagandájában ekkor a „szövetkezz a középparaszttal" lenini jelszava markánsan jelen volt. Hangsúlyozását pedig azért tartották fontosnak, mert úgy ítélték meg, az ötéves terv megvalósítása e nélkül a társadalmi csoport nélkül elképzelhetetlen.

A cikk ezt követően egyedi eseteken keresztül igyekszik bemutatni, milyen súlyos következményei lehetnek annak, ha a fenti hibák csapdájába esve nem sikerül helyesen eldönteni egy gazdáról, hogy az valóban kulák-e, vagy sem. Felhívja a figyelmet arra is, hogy az ellenség alapvetően igyekszik megtéveszteni a környezetét, ezt pedig a következőképpen lehet ellensúlyozni:

> [...] tökéletesen ismernünk kell a Párt parasztpolitikáját, elméletileg olyan képzettséggel kell rendelkeznünk, hogy semmiféle kulákfurfang se zavarhassa meg a középparasztok felé folytatott politikánkat.[51]

Mindennek pedig egyenes következménye az egyedül követhető útnak és a helyes magatartásnak a kijelölése, azaz, hogy „könyörtelen, megalkuvás nélküli harcot kell folytatni a kulák ellen".[52]

---

[47] Szót kell ejteni arról is, hogy az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya Sajtó-rádió Alosztálya iratai között (Feljegyzés az MDP Megyei Pártbizottságok lapjai konzultációs-rovatának munkájáról. ikt. sz. n. d. n.) találunk olyan utalást, amely egy úgynevezett konzultációs cikk meglétére vonatkozik. A leírtakból arra következtethetünk, hogy a konzultációs cikk egy kisebb lélegzetvételű elvi cikk lehetett. Hozzá kell tennünk, hogy ez a megnevezés – akár a korszakban keletkezett dokumentumokat, akár a korabeli sajtót vizsgáljuk – jellemzően nem fordul elő, szinte mindenhol az elvi cikk fogalmával találkozhatunk. MNL OL 276. f. 89. cs. 213. ő. e.

[48] *Pest Megyei Népújság,* 1951. május 13. 2. A kulákkérdés.

[49] *Pest Megyei Népújság,* 1951. május 13. 2. A kulákkérdés.

[50] *Pest Megyei Népújság,* 1951. május 13. 2. A kulákkérdés.

[51] *Pest Megyei Népújság,* 1951. május 13. 2. A kulákkérdés.

[52] *Pest Megyei Népújság,* 1951. május 13. 2. A kulákkérdés.

Az idézett mondatok egyértelműen bizonyítják, hogy elvi cikkeket a tudósító cikkekhez képest bár viszonylag ritkábban adtak közre a lapok, ezek az írások a bennük lévő üzenet fajsúlya miatt mégis megkerülhetetlen sarokkövei lettek a lapok hasábjain folyó kulákellenes propagandának.

Éppen ezért is fontos a *Hogyan vetődik fel a kulákkérdés megyénkben?* című másik, már említett cikkről is szólni. Fő mondanivalója nemigen tér el az iménti cikkétől, ugyanakkor az abban megfogalmazott általános érvényű kulákellenes propaganda mellett olyan Pest megyei vonatkozások is találhatók benne, amelyek lényegi kérdéseket érintenek. Az, hogy ez az írás ilyen alapossággal taglalja a megyét jellemző specifikumokat, azzal magyarázható, hogy a cikk szerzője maga az MDP Pest Megyei Bizottsága Mezőgazdasági Osztályának vezetője, Gém György. Gém balmazújvárosi titkárként[53] kezdte politikai pályafutását, később onnan került Pest megyébe, ahol előbb termelési felelős[54] lett, majd a már említett Mezőgazdasági Osztály irányításával bízták meg. Újságírói képességeivel minden bizonnyal felsőbb szinten is elégedettek voltak, hiszen fél évvel a szóban forgó cikk megírását követően, vagyis 1952 nyarán, a *Szabad Nép* mezőgazdasági rovatához került munkatársnak.[55] Nem sokkal később már publikálták is első önálló, nagyobb lélegzetű cikkét, amely *Kártevő a bánhalmapusztai Vörös Marcal Szövetkezetben* címmel jelent meg.[56]

A fentiek kapcsán érdemes szólni arról, hogy alkalomadtán a megyei pártlapba egy-egy cikket a megyei pártbizottságok tagjainak, főleg az egyes osztályok vezetőinek, kötelező jelleggel kellett írniuk. Jellemző volt azonban sok esetben az ettől való húzódozás, olykor csak „hosszas agitáció" hatására voltak hajlandók elvállalni ezt a feladatot.

A Gém Györgyöt bemutató kis életrajzi kitérő egyrészt azért is lényeges, mert jól rávilágít arra, hogy ő ez alól az általában jellemző magatartásforma alól kivétel lehetett. Másrészt a pályafutása arra nézve is egyfajta garancia, hogy az általa leírtak – a korabeli cikkek színvonalát figyelembe véve – egy minőségibb színvonalat képviselnek, és ezzel együtt a benne rejlő kulákellenes propaganda éle is elemibb erejűnek tekinthető.

Pest megye speciális helyzetét, a többi megyétől eltérő sajátosságait valóban lényeglátó módon ragadta meg tehát a szerző, érezhető, hogy ténylegesen átlátta a megye helyzetét, az ottani élet releváns vonásait. Ennek megfelelően igaz volt ez nem csupán a megye agrárhelyzetének egészét tekintve, hanem természetesen a kuláknak minősített gazdákkal szemben folytatott politikát érintően is. A cikkben ugyanis felhívta a figyelmet arra, hogy Pest megyében „eltérően az ország többi megyéitől, a kulák meghatározásánál egyéb szempontokat is figyelembe kell venni". Mindezt arra alapozva fejtegette, miszerint a megye a főváros környékén terül el, és a főváros környezetében számos lehetőség és alkalom nyílik arra, hogy a lakosság árujával Budapesten kereskedjen, amely tevékenység ugyanakkor a pártvezetés szemében egyértelműen kupeckedésnek, spekulációnak minősült. Felhívta továbbá a szerző a figyelmet arra is, hogy azokat a gazdákat, akiknek a földje nem

53 MNL OL MK-S 276. f. 55. cs. 39. ő. e. 1948. november 8.
54 MNL OL MK-S 276. f. 55. cs. 51. ő. e. 1949. január 3.
55 MNL OL MK-S 276. f. 55. cs. 210. ő. e. 1952. július 21.
56 *Szabad Nép*, 1952. november 21. 2.

haladta ugyan meg a 25 kataszteri holdat, de két-három lóval fuvaroztak, szintén kulákoknak kell tekinteni. Végül arra is kitért, hogy a megyében milyen számottevő a belterjes gazdálkodás mértéke, ami a kulák meghatározásnál is nagy súllyal esik latba:

> Sehol annyi virág- és zöldségkertészettel foglalkozó nincs, mint megyénkben, a főváros környékén.[57]

Minderre azért tért ki a szerző ilyen alapossággal, mert, mint ismert, Rákosi már az MDP II. kongresszusán – tehát a szóban forgó cikk megjelenését megelőzően közel egy évvel – felhívta a figyelmet arra, hogy a kulákok ereje meglehetősen nagyobb annál, azaz sokkal nagyobb számban vannak jelen a társadalomban, mint azt a kuláklisták mutatják.[58] Ennek nyomán elindult a kuláklisták felülvizsgálata is, amelyre már nem csupán a korábban megszabott földterület nagysága és értéke, vagyis a 25 kataszteri hold, illetve 350 aranykorona érték esetén kerülhetett fel egy gazda, hanem, ahogyan arra Rákosi rámutatott, minden olyan személyt számba kellett venni, aki egyéb ingatlannal, ingósággal rendelkezett, vagy éppen bérmunkást foglalkoztatott.[59] Erre utalt tehát a cikkben Gém György is, aki a pártvezér szavait Pest megyére vonatkoztatva értelmezte.

Az újságokban napvilágot látó elvi cikkekkel kapcsolatban komoly kritikai észrevételek fogalmazódtak meg annak kapcsán, hogy *Ki a kulák?* címmel több megyei lapban is jelent meg írás. Megállapították, hogy ezek mindegyike általában jó gyakorlati példákat hozott ugyan, de mégsem tekinthetők elvi cikkeknek. Hiányosságaikra rámutatva ugyanis a következő megállapítás fogalmazódott meg:

> A kulákot mint egyént mutatják be, és így a cikkek egyik nagy hiányossága, hogy a kulákságnak, mint a kapitalizmus utolsó osztályának a kérdése háttérbe szorul.[60]

Ezt a mondatot ugyanakkor nem csupán a bírált cikkek kritikájaként kell értelmeznünk, hanem természetesen a megyei pártlapok szerkesztőségeivel szemben, a témában napvilágot látó cikkeket illetően elvárt követendő iránymutatásként is kell tekintenünk azt. Ezt figyelembe véve megállapítható, hogy a fentebb, a *Pest Megyei Népújság*ból vett írások megfeleltek a hatalom által támasztott elvárásoknak, hiszen a Pest megyei egyedi

57 *Pest Megyei Népújság*, 1952. január 23. 2. Hogyan vetődik fel a kulákkérdés megyénkben?
58 „A kulákok ereje jelentékenyen nagyobb annál, mint amit a puszta számok mutatnak. A mi kulákstatisztikánkban például nem szerepelnek azok a kulákok, akiknek 15–25 hold földjük és ugyanakkor kocsmájuk, kereskedésük, cséplőgépük, traktoruk, vagy egyéb vállalatuk van, kupeckednek, spekulálnak stb. Ezeknek a száma tízezrekre rúg s a kimutatott kulákokkal együtt biztosan több, mint százezer család." Beszámoló és Zárszó a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán. Rákosi 1951. http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm 2017. április 21.
59 A társadalmi listák elkészültére vonatkozóan a témát önálló tanulmányban kívánom feldolgozni.
60 MNL OL 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Feljegyzés az MDP megyei pártbizottságok lapjai konzultációs-rovatának munkájáról. ikt. sz. n., d. n. (A keletkezés dátuma feltételezhetően 1951 augusztusa.)

példák mellett a kulákságnak mint társadalmi csoportnak az egyetemes bírálata is teret kapott, így tehát azok valóban elvi cikkeknek minősíthetők.

Összességében megállapítható, hogy míg a tudósító cikkek gyakoriságuk, egy lapszámon belül akár többszöri előfordulásuk révén válhattak a kulákok elleni fellépés markáns közvetítőivé, addig a most vizsgált elvi cikkek esetében viszont a viszonylag ritka előfordulás és a közölni kívánt tartalom általános érvényűvé növelt üzenete adja meg az írások figyelemfelhívó, egyúttal fenyegető jellegét.

A levelek

A cikkek harmadik csoportjaként meg kell említeni az újságokban fellelhető különféle leveleket, amelyeknek a Rákosi-korszakban óriási jelentőséget tulajdonítottak. A megyei pártbizottságok gyakorta illették is bírálattal a szerkesztőségeket, ha azok nem tudtak elegendő számban olvasói leveleket felmutatni – azaz nem működött rendesen az úgynevezett levelezőmozgalom –, hiszen ez a pártvezetőség szemében azt jelentette, hogy a lapnak nincs megfelelő tömegkapcsolata, nem elég mély a beágyazódottsága. Éppen ezért kiemelt feladatnak tartották a munkás-paraszt levelezők számának állandó növelését, mondván, hogy ők a „kommunista sajtó támaszai [... és] a levelezésen keresztül nagy mértékben erősödik pártunk kapcsolata a tömegekkel".[61] A levelek meghatározó része ugyanakkor ennek ellenére nem a munkásoktól és a paraszti rétegektől érkezett, hanem természetesen elsősorban a tanácsi és pártfunkcionáriusoktól.

A leveleknek több fajtája volt, amelyek közül kiemelt fontossággal bírtak az ellenség aknamunkáját bemutató úgynevezett leleplező, más néven kritikai levelek. Ezek száma azonban mindig messze elmaradt a várakozásoktól. A *Pest Megyei Népújság* szerkesztőségébe például az elkészült kimutatások szerint 1951. január és február folyamán 347 levél érkezett, amelyekből mindösszesen csupán három volt leleplező levél,[62] 1953 áprilisában pedig 303 levélből csak négy.[63] Így alakult ez annak ellenére is, hogy a pártszervezeteknek utasításba adták, védjék meg a levelezőket mindennemű zaklatástól.[64]

A levelek többsége tudósító jellegű volt, amelyek lehetővé tették többek között, hogy az újság beszámoljon a megye területén folyó egyes mezőgazdasági munkákról, így az aratás, a cséplés, a gabonabegyűjtés idején történtekről, vagy például az első gabona nagy figyelemmel kísért átadásáról, amelyre minden helyen ünnepélyes keretek közepette került sor.

A mozgalom szélesítése érdekében levelezőkonferenciákat, értekezleteket szerveztek megyeszerte, volt, amikor könyvjutalmat osztottak a levelezőknek, illetve a „Pest Megyei Népújság legjobb levelezője" vándorzászló odaítéléséről is döntöttek.[65]

[61] MNL PML XXXV. 1. 1/11. ő. e. 1950. szeptember 26.
[62] MNL PML XXXV. 1. 1/15. ő. e. 1951. április 2.
[63] MNL PML XXXV. 1. 2/177. ő. e. A *Pest Megyei Népújság* munkáslevelezői kimutatása. 1953. április.
[64] MNL PML XXXV. 1. 1/11. ő. e. 1950. szeptember 26.
[65] MNL PML XXXV. 1. 2/177. ő. e. A *Pest Megyei Népújság* munkáslevelezői kimutatása. 1953. április.

Az alábbiakban néhány bekezdés erejéig egy, a kommunista hatalom elvárásainak mindenben megfelelő, szinte etalonnak számító kritikai, azaz leleplező levelet szeretnék bemutatni, amely 1952. november 19-én jelent meg a *Pest Megyei Népújságban Léprement a vesztegetni akaró abonyi kulák* címmel. Fontos hozzátenni, a cím alatt, mintegy alcím jelleggel, ott található: *„Levél a szerkesztőséghez"*, illetve ami még ettől is lényegesebb tényező, a cikk végén szerzőként az abonyi végrehajtó bizottság (vb) elnöke: Bencsik Mihály[66] van feltüntetve.

A cikk maga B. Imre, abonyi, kuláknak minősített gazdáról szól, akiről a bevezetőben megtudjuk, hogy „a múlt rendszerben arról volt híres, hogy 50 kat. hold földjén három-négy cselédet dolgoztatott, akik a nehéz, 12-14 órás munka után az istállóban kaptak éjszakai szállást". Ezt követően kiderül, hogy „a felszabadulás után, amikor már cselédet nem kapott s ő maga pedig dolgozni nem szeretett és nem is akart – igyekezett megszabadulni a földjétől. Mivel munkakerülése és szabotáló hajlama miatt a tanács állandóan figyelte és beszámoltatta végzett munkájáról – egyik napon a beadási kötelezettség teljesítése elől Ceglédre költözött, ahol szintén nagyobb mennyiségű földje és háza van. Abonyban lévő kastélyszerű házát pedig leányának adta át".[67]

Mi mindenről tanúskodik ez a rövid kis „levélrészlet"?

Fontos, hogy tudatosítsák, B. Imre milyen beállítottságú volt a „múlt rendszerben": mindamellett, hogy jelentős földterülettel rendelkezett, egy embertelen, cselédnyúzó kizsákmányolónak számított, pontosabban ekképpen lett bemutatva. Ezt követi a cikkben az első tipikusnak mondható fordulat. Bevett gyakorlat volt ugyanis, hogy a múlttal való szembeállításhoz a „felszabadulás után" időhatározós szószerkezetet alkalmazták. A következő sorok tájékoztatnak tehát arról, hogy milyen változások következtek be B. Imre életében a „felszabadulás" után. Ennek legfontosabb eleme pedig, miszerint arra kényszerült, hogy eladja a földjét. A cikk ennek okaként a nevezett kuláknak minősített gazda munkakerülő és szabotáló hajlamát jelölte meg, ami miatt a tanács is többször beszámoltatta. A levéltári dokumentumok között a beszámoltatásnak ugyan konkrét lenyomata nincs, van viszont két olyan irat is, amely a B. Imre ellen tett feljelentésekről szól. Az egyikből arról értesülhetünk, hogy nevezett személy kukoricavetését nem kapálta meg határidőre, míg a másik ügyiratban a B. Imre ellen felhozott vád az, hogy a kötelező cukorrépa- és napraforgó-vetési kötelezettségnek nem tett eleget.[68]

A föld eladása mögött tehát minden bizonnyal több ok is rejlett, ám a parasztság vállát nyomó növekvő terhek és egyéb kötelezettségek (például az imént szóba került kötelező vetésterv) az említett beszámoltatás, amely minden valószínűség szerint egyet jelentett a tanácsházára való berendeléssel és az ezzel együtt járó zaklatással, természetesen fel sem merülhettek a cikkben.

[66] Az Abony Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) jegyzőkönyvei alapján igazolható, hogy valóban Bencsik Mihály volt a vb-elnök ekkor.
[67] *Pest Megyei Népújság*, 1952. november 19. 3. Léprement a vesztegetni akaró abonyi kulák.
[68] MNL PML XXIII.701.-f. Abony Nagyközségi Tanács iratai. (1950–1989) Adó és Pénzügyi Csoport iratai. (1950–1973) 82-32/1950.

Az imént idézett résznek még egy olyan momentuma van, amelyet nem lehet szó nélkül hagyni. Ez pedig a sorok között megbúvó önreflexió: kevés olyan utalással találkozhatunk ugyanis a cikkekben, amely a rendszer működésére, pontosabban a paraszti társadalmat, legfőképpen pedig a kuláknak bélyegzett gazdákat hátrányosan érintő pártállami intézkedéseket tükrözi vissza. Itt tehát az abonyi vb-elnök saját maga tesz vallomást arról, hogy a kuláknak minősített gazdákat valóban, ha úgy ítélték, többször is, berendelték a tanácsházára.

Végül még egy olyan lényeges eleme van a fenti idézetnek, amely fejtegetést igényel. Kiderül, hogy B. Imre nem teljesítette beszolgáltatási kötelezettségét, pontosabban a vb-elnök meglátása szerint az alól ki akart bújni oly módon, hogy elköltözött Ceglédre. Természetesen teljes bizonyossággal csak egy komoly oknyomozás után tudhatnánk meg, hogy pontosan mi miért és hogyan történt. Az viszont állítható, hogy a szóban forgó kuláknak minősített gazda elköltözése egyértelműen egy ellenállási stratégiának is tekinthető. Ez az írásból kiolvasható, a bántalmazásokra adott válaszreakció lényeges mozzanatra világít tehát rá.

A cikk egy újabb önreflexiósnak tekinthető résszel folytatódik, hiszen megtudjuk, hogy „mivel B. Imre kulák az állam iránti kötelezettségének elköltözése előtt nem tett eleget, a községi tanács elszámoltató bizottsága megjelent a lakásán".[69] Hasonlóan a tanácsra való berendeléshez, az elszámoltató bizottságok szerepeltetésére is alig találunk példákat a cikkekben, így tehát ezt a megállapítást is kiemelten értékes részként érdemes kezelni.

A továbbiakban kiderül, hogy az elszámoltató bizottság a gazda portáján elrejtett kukoricakészletekre bukkant. B. Imre pedig mindamellett, hogy ez alkalommal is megtagadta a beszolgáltatandó mennyiség átadását, még a bizottság egyik tagját is megvesztegette. Meg kell jegyezni, hogy a vesztegetés, a vesztegető hajlam a kulákokra aggatott tulajdonságok egyik tipikus eleme. Ahogyan máshol, úgy itt sem tudjuk megállapítani ennek valós tényét, a cikk segítségével a rendszer reakciójára viszont fény derül, hiszen a leírtak alapján elmondható, az államhatalom a megtorlás érdekében a bevett eszközöket alkalmazva lépett fel:

> Természetesen a tanács nem hagyta annyiban, a kukoricát elkobozta, a kulákot leleplezte. B. Imrét még aznap a rendőrség őrizetbe vette kukoricarejtegetés és megvesztegetés kísérlete miatt.[70]

Ezután nem maradt más hátra, mint a tanulság megfogalmazása. A most következő „így jár az" figyelemfelhívó, egyúttal fenyegető szándékot is magában hordozó mondatkezdés bevett fordulat, több cikkben is szerepel az esetek tanulságának megfogalmazásakor:

[69] *Pest Megyei Népújság,* 1952. november 19. 3. Léprement a vesztegetni akaró abonyi kulák.
[70] *Pest Megyei Népújság,* 1952. november 19. 3. Léprement a vesztegetni akaró abonyi kulák.

> Így jár az, aki a dolgozók államát aljas eszközökkel ki akarja játszani, a tanács dolgozóit meg akarja vesztegetni – lépremegy, mint B. Imre abonyi kulák.[71]

Természetesen nem minden levél formában megírt cikk ilyen informatív, de mivel ez az írás sok, a cikkekre egyébként is jellemző jellegzetes jegyet hordozott magában, mindenképpen tanulságokkal szolgálhat alaposabb bemutatása.

A cikkek szerkezeti, tartalmi és tipográfiai jellegzetességei

Bár elszórtan már az előző fejezetekben is esett szó a kulákellenes írások egyes jellemző vonásairól, mégis fontos áttekinteni, rendszerezni, hogy milyen általánosan is helytálló szerkezeti, tartalmi és tipográfiai sajátosságok figyelhetők meg a cikkek elemzése során.

Mindenekelőtt érdemes egy csokorba szedni, hogy a pártlapokban megjelenő cikkekben hogyan tematizálódik a kuláknak bélyegzett gazdák ellen folytatott propaganda-hadjárat. Ezt vizsgálva alapvetően az állapítható meg, hogy vannak rendszeresen visszatérő témák, többnyire ezek ismétlődése a jellemző, és jóval kisebb számban, de egyedi eseteket felvillantó cikkekkel is találkozhatunk.

Az előbbiek között a leggyakrabban előforduló téma a beszolgáltatási kötelezettségeiket nem teljesítő, kuláknak minősített gazdáknak, illetve eseteiknek a bemutatása, de számukat tekintve nem sokkal maradnak el azok a cikkek sem, amelyekben az egyes mezőgazdasági munkák időre történő elvégzésének elmulasztása miatt hurcolnak meg egy-egy gazdát. Viszonylag magas azoknak az írásoknak az aránya is, amelyekben a kuláknak bélyegzettek mint bérmunkásokat sanyargató, parasztnyúzó, kizsákmányoló, uzsorázó személyek kerülnek a középpontba. A szabotázscselekmények legkülönbözőbb válfajaira is természetesen szép számmal találhatunk példát a pártlapok hasábjain, így nem ritka a gabonáját nem csávázó, üszkös, zsizsikes gabonát beszolgáltató kulák képének felbukkanása. Súlyos büntetést vont maga után, ha valaki a cséplőgépen nem végezte el a szükséges javításokat, így idényjelleggel ugyan, de gyakran szerepelnek ilyen vonatkozású cikkek is a lapokban.[72]

Már viszonylag ritkábbak, de az elrettentetés, félelemkeltés erejének fokozott jelenléte miatt érdemes megemlíteni azokat az írásokat is, amelyek a tűzrendészeti szabályok

[71] *Pest Megyei Népújság,* 1952. november 19. 3. Lépremement a vesztegetni akaró abonyi kulák.
[72] „[...] Abonyban V. Lajos és Ny. Dániel, Jászkarajenőn P. Sándorné, Törtelen M. László és S. László (Sülysáp) cséplőgépeiket nem javították ki határidőre, vagy látszatjavításokat végeztek, hogy ezzel félrevezessék a hatóságot. Aljas aknamunkájuk azonban kudarcba fulladt, mert mesterkedésüket leleplezték és megindították ellenük a rendőrségi eljárást. A szabotáló kulákok most elnyerik jól megérdemelt büntetésüket." *Pest Megyei Népújság,* 1950. július 2. 5. Rendőrségi eljárás a cséplőgépjavítást szabotáló kulákok ellen.

ellen vétő,[73] vagy éppen tiltott fakivágást végző kulákokat mutatnak be.[74] Íródhatott ugyanakkor csupán azért is cikk egy kuláknak minősített gazdáról, mert azt állították róla, hogy „becsmérelte a dolgozók javát szolgáló törvényeket", vagyis ezzel tulajdonképpen úgy lett beállítva az adott gazda, mint aki rendszerellenes, a népi demokrácia ellen szegül. Látható tehát, hogy nem feltétlen volt szükség konkrét szabotázst felhozni egy-egy gazdával szemben, a zaklatások megindításához elegendő volt egy, a fentihez hasonló, általánosságban megfogalmazott vád is.

Akadnak ugyanakkor szinte teljesen egyedülálló témák, amelyek már-már a meghökkentésig menően, elképzelhetetlennek tűnő szituációkat villantanak fel, illetve ilyen szerepkörben tüntetnek fel egy-egy kulákgazdát. Jó példa erre az a cikk, amely arról számol be, hogy kulákok egy amerikai szövőlepke tenyésztelepet létesítettek,[75] vagy egy másik, amelyik azt mutatja be, hogy tőzegszórást akadályozó kulákokat ítéltek el, mondván, hogy engedetlenségükkel népellenes magatartást tanúsítottak, mivel a nevezett kulákok nem engedték be portájukra a Szervestrágya Gyűjtő és Értékesítő Nemzeti Vállalat képviselőit.[76]

A különféle tartalmú cikkeket olvasva összegyűjthetők azok a jellemvonások, és így megrajzolható az a kép, amelyet a rendszer a sajtón keresztül is láttatni akart a kuláknak bélyegzett gazdákról. Ebből a szempontból sokat sejtető a következő megfogalmazás, amely szerint „kitör belőlük a valódi énjük". Az ilyen és ehhez hasonló kijelentésekkel azt igyekeztek sulykolni, hogy az egyes szabotázsok, vagyis a rendszer szabályainak megsértése, az ellenségesnek minősített cselekedetek során mutatkoznak meg ezeknek a gazdáknak a valódi tulajdonságaik, az ilyen történések által ismerhető meg az igazi énjük.

Az ilyen jellegű megjegyzések egyértelműen a pártideológia megerősítését szolgálták, és közreadásukkal a pártlapok szerkesztőségei valójában a rájuk kirótt feladatot teljesítették, azaz a kuláknak minősítettek tettein, és azokhoz társított jellemvonásokon keresztül minden lehetséges módon bizonyítani igyekeztek, hogy a kulákok a rendszer ádáz ellenségei:

> Dolgozó népünk ádáz ellenségei: a kulákok, megyénk területén is mindent elkövetnek, hogy aljas aknamunkájukkal megakadályozzák bő termésünk időbeni learatását, elcséplését és begyűjtését. A rémhírterjesztés régi és „bevált" módszere mellett az imperialisták ügynökei, a klerikális reakció szövetségesei attól sem riadnak vissza, hogy nyíltan szabotálják kormányzatunk rendelkezéseit.[77]

[73] Például: *Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 11. 5. Tűzrendészeti kihágást követett el a nagykőrösi kulák.

[74] Például: *Pest Megyei Népújság,* 1949. április 10. 2. Elnyerték méltó büntetésüket a fapusztító kőrösi kulákok.

[75] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 2. Szipolyozó ceglédi kulákok.

[76] *Pest Megyei Népújság,* 1950. január 15. 3. Tőzegszórást akadályozó nagykőrösi kulákok.

[77] *Pest Megyei Népújság,* 1950. július 2. 5. Rendőrségi eljárás a cséplőgépjavítást szabotáló kulákok ellen.

A cikkeknek tehát alapvetően azt a tartalmat kellett közvetíteniük, miszerint a kulákgazdákat áthatja a „népi demokrácia gyűlölete", és elképzelésük szerint ebből fakad az, hogy ártani akarnak, ahol csak lehet. Főként ezzel magyarázható a rájuk aggatott jellemző tulajdonságok többsége, például az, hogy tanácsaikkal szándékosan félrevezetik a paraszti társadalom egyéb rétegeinek tagjait, azaz, korabeli szóhasználattal élve, suttogó propagandát folytatnak, vagy éppen rémhírt terjesztenek. A kuláknak bélyegzett gazdák sokszor emlegetett tulajdonságai között szerepelt munkásnyúzó, parasztnyúzó mivoltuk, amely természetesen a rendszer szemében kizsákmányolónak minősített múltjukból fakadt. Nem csupán basáskodó parasztnyúzóknak lettek kikiáltva, hanem gyakorta ehhez társították még az aljas, gőgös, kapzsi jelzőket is. Ellenségként való megjelenítésüknek még nagyobb hangsúlyt kívántak adni azáltal is, hogy rendszeresen az imperialisták ügynökeiként, illetve a klerikális reakció szövetségeseiként tüntették fel őket.

A felsorolt tulajdonságokhoz illeszkedően meghatározó beállításként szerepelt az is, hogy a kuláknak bélyegzettek nem csupán a lapokban is ismertetett egy-egy konkrét esetben bizonyultak vétkesnek, hanem „népellenes magatartásukkal", illetve annak révén úgy illusztrálták őket, mint akik az egész társadalomra nézve káros tevékenységet folytatnak. A közellátás veszélyeztetőiként sokszor tüntetik fel ezeket a gazdákat úgy, mint akik a „dolgozók kenyerére törnek". Ennek bizonyítékaként a következőhöz hasonló mondatokat adtak a kuláknak bélyegzettek szájába: „Hadd égjen [a gabona], legalább kevesebb lesz a dolgozók kenyere!"[78]

Mindezzel egy újabb jellemvonásukra is rá akartak világítani, nevezetesen arra, hogy nem csupán ártanak azzal, hogy szabotálnak, hanem mint kárörvendő egyéneknek még megelégedésükre is szolgál cselekedeteik következménye, valójában tehát örülnek mindannak, ami a „dolgozó nép" és a „népi demokrácia" számára veszteséget eredményez.

Az újságok cikkeiben gyakran visszaköszön az a megközelítés, amely a közellátás veszélyeztetésének vétségével perbe fogottak ítéleteinek megfogalmazásában is megfigyelhető. Ennek lényege, hogy mind az újságcikkekben, mind az ítéletek szövegeiben igyekeztek az elkövetett vétségeknek a jövőbe mutató kihatásaira is felhívni a figyelmet, ezáltal is növelve, túldimenzionálva azokat, és ezáltal is fokozva a kulákgazdáknak tulajdonított bűn súlyát, ahogyan ezt a következő idézet is mutatja: „ellensége a demokratikus fejlődésnek és a dolgozó nép jövő évi kenyerét akarta elszabotálni".[79]

Ezzel a magatartásformával szemben viszont ott áll a rájuk bármikor lesújtani kész állam, „mert a népi demokrácia mindig megtorolja [a] nép érdekei ellen vétőket".[80]

Ez az idézet is jól rávilágít arra, hogy természetesen nem csupán a kuláknak minősített gazdáknak, pontosabban a rendszer által róluk alkotott jellemrajza ragadható meg a pártsajtó hasábjain keresztül, hanem ugyanúgy képet kaphatunk azokról is, akik ezekkel a gazdákkal szemben álló oldalnak a szereplői voltak. Közülük is elsőként említendő magá-

[78] *Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 3. 3. Van miért gyűlölni a kulákot.

[79] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 3. Hozzá sem kezdett a vetéshez, kézzel szórta a vetőmagot két nagykőrösi szabotáló kulák!

[80] *Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 11. 5. Tűzrendészeti kihágást követett el a nagykőrösi kulák.

nak az államnak a bemutatása, amelynek rendszerint egyik legfőbb vonásaként tűnik fel a már a fenti idézet által is jól megragadott büntető szerepkör. Ehhez hasonló mondatok főként a cikkek végkifejletében kaptak helyet, és a közvetítendő tartalom szempontjából kulcsmondatoknak tekinthetők. Fontos hozzátenni, hogy ez a büntető szerepkör természetesen csak az ellenségnek bélyegzettekkel szemben mutatkozik meg, míg a szövetségesként számontartott paraszti rétegeket illetően a gondoskodó, védelmező, igazságos állam képe elevenedik meg:

> Most azt látja és tapasztalja a mezőgazdasági munkás, hogy a népi demokráciában alaposan megváltozott a helyzet a dolgozók javára. Naponta győződik meg arról, hogy a munkásosztály és vezető pártja mindig megvédi szövetségesét, a dolgozó parasztot.[81]

Ugyan a vizsgált kontextusban legfontosabb a kuláknak minősített gazdák és a rájuk lesújtani akaró állam sajátságainak a szemléltetése, mégis érdekes lehet ehhez a fő vonulathoz képest mintegy mellékszereplőként felbukkanó, a központi hatalmat kiszolgáló személyek bemutatása is. Ilyen szereplők lehetnek a járásbírók, akik a bíróság elé kerülő gazdák élete felett döntő befolyással bírtak. A *Pest Megyei Népújság* egyik cikkéből a ceglédi járásbíróra vonatkozóan például a következőket tudhatjuk meg:

> Az ipari munkásból lett közigazgatási bíró Cegléden kemény, igazságos ítéleteket hoz, nem bujkál a paragrafusok labirintusában, hogy miképpen mentse mindannyiunk ellenségét, a kiuzsorázó, szabotáló kulákot.[82]

Hasonló szereplőknek tekinthetők a mezőőrök, akikről köztudott volt, hogy jó néhány esetben ők voltak azok a személyek, akik a kulákgazdák ellen a feljelentéseket megtették, így a rendszer iránti lojalitásukhoz túlnyomórészt kétség sem férhetett. A következő szavak hitelességét természetesen minden kétséget kizáróan lehetetlen ugyan igazolni, és bár egyetlen megnyilvánulás alapján nem lehet általánosítani, a mezőőrök hatalomhoz való viszonyára viszont mindenesetre kiválóan rávilágítanak a következő sorok: „Azonban én tudom mivel tartozom a népi demokráciának és pártomnak, a Magyar Dolgozók Párjának."[83]

Összességében megállapítható, hogy a cikkeket – legyen szó annak bármely válfajáról – az elrettentés és félelemkeltés szándéka egyaránt áthatotta, amint azt az alábbi példák is jól illusztrálják:

[81] *Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 3. 3. Van miért gyűlölni a kulákot.
[82] *Pest Megyei Népújság,* 1949. április 10. 3. Újabb súlyos ítéleteket hozott a kulák szabotálókra a ceglédi büntetőbíró.
[83] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 3. Hozzá sem kezdett a vetéshez, kézzel szórta a vetőmagot két nagykőrösi szabotáló kulák!

> [P. P. 38 holdas kulák] népellenes bűnök egész sorozatát követte el, nem csak most, hanem évek hosszú során át. Annyiszor volt már büntetve, hogy vagyona sem ér annyit. Internálni fogják![84]

> Azt hisszük, nem lesz kedve még egyszer tisztítatlan vetőmagot vetni.[85]

> Reméljük olyan szigorú büntetést kapnak, hogy nem lesz módjukban még egyszer ártani dolgozó népünk érdekeinek.[86]

A „kollektív agitátor" szerepkörnek eleget téve a cikkekben sokszor tettek olyan általánosító kinyilatkoztatásokat, amelyekkel minden esetben a kulákgazdák iránti rosszindulat keltése volt a cél:

> A két kulák aljas tevékenysége bizonyítéka annak, hogy a kulák osztályellensége a szocialista fejlődésnek és velük szemben a dolgozó népnek erőteljesen, öntudatosan kell vívni a harcot.[87]

Fontos azt is megjegyezni, hogy a cikkek végkifejletében a tanulság megfogalmazásakor természetesen mindig utalás történik arra is, hogy az ellenséggel szemben mi a helyes, követendő, a rendszer által elvárt magatartásforma:

> A szabotáló kulákok most elnyerik jól megérdemelt büntetésüket. Ezek az esetek arra intik dolgozó parasztságunkat, hogy még éberebben őrködjenek, hogy minden szem gabona bekerüljön a magtárakba és kíméletlenül leplezzék le az ellenséget.[88]

Csakúgy, mint a karikatúrák, a cikkek is állandóan felhívják a figyelmet az éberség fenntartására és fokozására, hiszen az „ádáz ellenségnek" minősített kulákok ellen csak így lehetett eredményes a harc:

> Ilyenek a kulákok. Gyengíteni akarták a népi demokráciát, rajta vesztettek. Megkapják méltó büntetésüket. Ezek a példák mutatják, hogy az osztályellenséggel kemény harcban állunk, ezért éberen kell vigyáznunk, minden kuláknak a körmére kell nézni, és ahol a legkisebb mulasztást tapasztaljuk, azonnal csapjunk le rájuk.[89]

Végezetül érdemes néhány szót szólni az írások címadási gyakorlatáról, illetve annak jellegzetességeiről. A kulákellenes propagandát közvetítő cikkek java része a teljes elolvasás nélkül, azonnal felismerhetők pusztán a cím alapján, hiszen a kulák szó legtöbbször a

[84] *Pest Megyei Népújság,* 1949. szeptember 3. 3. Van miért gyűlölni a kulákot.
[85] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 9. 5. A ceglédi kulák nem tisztította a vetőmagot.
[86] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 2. Szipolyozó ceglédi kulákok.
[87] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 3. Hozzá sem kezdett a vetéshez, kézzel szórta a vetőmagot két nagykőrösi szabotáló kulák!
[88] *Pest Megyei Népújság,* 1950. július 2. 5. Rendőrségi eljárás a cséplőgépjavítást szabotáló kulákok ellen.
[89] *Pest Megyei Népújság,* 1949. október 31. 2. Szipolyozó ceglédi kulákok.

cím szerves részét képezi. A kezdeti, főként az 1949-ben napvilágot látott írásokban a kulák szót tipográfiailag is mindig megkülönböztették a többitől, azaz dőlt vagy vastagabb betűvel szedték, sőt olykor az is előfordult, hogy nagyobb betűméretet alkalmaztak.

Szinte kivétel nélkül a cím állandó része a kulák szó előtt álló, jelzőként szereplő, származási települést jelölő helység megnevezése, amelynek nyomdai szedése olykor szintén az imént említett tipográfiai jellegzetességekkel történt.

A címadás harmadik, visszatérő sajátosságát képező elemek két csoportra oszthatók. Egyrészt megfigyelhető, hogy a kulákgazdákhoz kötött valamely szabotázs leírása köszön vissza a címben, másrészt a nekik tulajdonított jellemvonások is igen gyakran szerepelhetnek ilyen vonatkozásban.

Meg kell jegyezni, hogy ez a címadási metódus a tudósító jellegű cikkekre igaz, az elvi cikkek esetében, már csak a műfajból következően is, sokkal általánosabb címekkel találkozhatunk (például: *A kulákkérdés*).

Összegzés

Tanulmányomban a kulákellenes propaganda csupán egy apró szeletét vizsgáltam, hiszen egy megyei pártlapot kiválasztva tekintettem át a kuláknak minősített gazdákat érintő cikkeket 1948 és 1953 között. A cikkek szisztematikus kigyűjtése után tematikailag kezdtem vizsgálni az írásokat. Elemzésük során alapvetően két szempontot vettem figyelembe. Egyrészt törekedtem arra, hogy rávilágítsak az egyes cikkek eltérő műfaji sajátosságaira, mert bár különböző módon, de ezek mindegyike a kulákgazdák megalázását, félelemben tartását szolgálta. Fontosnak tartottam ezt azért is, mert a szakirodalomban az 1950-es évek sajtójában napvilágot látó cikkek ilyen jellegű elemzésével eddig kevésbé találkozhattunk.

Az elemzés másik sarokköve az volt, hogy a kuláknak bélyegzett gazdákra aggatott jellemző tulajdonságokat a cikkekből vett példákkal illusztráljam. Ennek kapcsán lényeges kiemelni azt is, hogy ezek az írások – mindamellett, hogy elsődlegesen természetesen az állampárti elvárásoknak megfelelően ábrázolják a kulákgazdákat – mégis – ha csak egy-egy odavetett félmondat erejéig is – tartalmaznak a pártállami rendszer működésére vonatkozó, önreflexív utalásokat is.

Források

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
M-KS 276. f. 52. cs. MDP Központi Vezetőségének iratai. 1948–1956.
M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárságának iratai. 1948–1956.
M-KS 276. f. 55. cs. MDP Szervező Bizottságának iratai. 1948–1953.
M-KS 276. f. 89. cs. MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának iratai. 1950–1956.

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
XXIII.701.-f. Abony Nagyközségi Tanács iratai. 1950–1989. Adó és Pénzügyi Csoport iratai. 1950–1973.
XXXV. 1. MDP Pest Megyei Bizottságának iratai. 1948–1956.

Sajtóforrások

Pest Megyei Népújság, 1949–1952
Szabad Nép, 1952

Felhasznált irodalom

Békés József (szerk.) 1977: *Pest megye sajtóbibliográfiája 1794–1975.* Budapest, Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtára.
Gaálné Barcs Eszter 2010: 1945 utáni dobolási könyvek Pest megyéből. *Levéltári Szemle,* 2010/4. 29–40.
Hantó Zsuzsa 2010: Kulákok. Megkülönböztetés, megtörés, megsemmisítés. *Rubicon,* 2010/9. 44–57.
Honvári János 2002: A gépállomási hálózat kiépítése 1948–1952 között. *Agrártörténeti Szemle,* 2002/1–2. 57–115.
Huhák Heléna 2014: Népnevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik". *Múltunk,* 2014/2. 148–188.
Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor é. n.: *A magyar sajtó története.* Budapest, A Magyar Újságírók Országos Szövetsége–Bálint György Újságíró-iskola kiadása.
Nagy József 2009: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956.* Budapest, Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek, XXX).
Rákosi Mátyás 1949a: A marxizmus–leninizmus a győzelem egyetlen útja. In Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát.* Budapest, Szikra. 29–61.
Rákosi Mátyás 1949b: *Építjük a nép országát.* Budapest, Szikra.
Rákosi Mátyás 1951: A békéért és a szocializmus építéséért. Budapest, Szikra.
Tóth Judit 2009: Az állampárti sajtóstruktúra kiépítése Pest megyében. In Halász Csilla–Tóth Judit (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából III.* Budapest, Pest Megyei Levéltár. (Pest Megye Múltjából, 14), 181–204.
Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris Kiadó.
Varga Zsuzsanna 2006: A falusi társadalom feszültséggócai az 1950-es évek közepén. *Múltunk,* 2006/4. 223–239.

JOBST ÁGNES

Egy szervezkedés koreográfiája: a csepregi „fegyveres összeesküvés"

A kommunista diktatúra áldozatainak emlékezettörténetében „csepregi fegyveres összeesküvés" néven kapott helyet az a per, melynek kapcsán 1951-ben és 1953-ban harminchat embert ítéltek el fegyveres szervezkedés vádjával.[1] Az elsőfokú tárgyalás során a megyei bíróság úgy találta, hogy „a proletárdiktatúra reá ruházott elnyomó funkcióját akkor teljesíti maradéktalanul, ha a vádlottakkal, mint a dolgozó nép ellenségeivel szemben a törvény teljes szigorát alkalmazza".[2] Ennek szellemében három halálos ítéletet hoztak, egy személy a vizsgálati eljárás során vesztette életét, ketten a börtönben haltak meg. Az ügy vádlottjaira összesen 240 év börtönbüntetést szabtak ki.[3] A közösségi emlékezetben úgy maradt fenn, hogy a vádlottak nem szőttek összeesküvést, csupán magánbeszélgetéseikben adtak hangot az új rendszerrel szemben érzett elégedetlenségüknek. „Itt senki nem csinált semmit, semmilyen erőszakos tettet. Baráti körök jöttek össze, s arról beszélgettünk, ami bántott bennünket" – emlékezett vissza Pócza Ferenc gazdálkodó, akit 8 év börtönbüntetésre ítéltek.[4] A tényleges vétség súlyával szemben kirótt aránytalanul súlyos büntetés nehezen értelmezhető, melynek nyomán joggal vetődik fel a kérdés: valóban az államhatalom megdöntését tervezték-e az elítéltek, illetve mennyiben tartalmazott koncepciós elemeket a vád. A traumának a kollektív emlékezetben tapasztalható elfojtása másfelől a testi-lelki megpróbáltatás és a hozzátartozók gyásza által kiváltott tabusítás szempontjából is megközelíthető.[5] A kérdés megválaszolása során elsődleges fontosságú annak tisztázása, mi is történt valójában. Az események rekonstruálását megnehezíti, hogy a feltáró munka csak az Államvédelmi Hatóságnál (ÁVH) keletkezett iratanyag alapján végezhető el. Mivel a vizsgálati iratok kikényszerített vallomásokat tartalmaznak, értékelésük során megkerülhetetlen a forráskritika alkalmazása. Az ÁVH Szombathelyi Osztályán keletkezett operatív információs jelentések esetében ugyanez a helyzet, mert azok szintén a politikai rendőrség né-

[1] Fehérváry 1990, 78.
[2] A szombathelyi megyei bíróság B.0050/1951/3. sz. ítélete ÁBTL 3.1.9. V-45096/a. 10.
[3] A bírósági ítéletet a *Diktatúra Vas megyében 1945–1956* című emlékkötet adta közre. Both–Kövér 1999, 234–243.
[4] Némethy 1999, 1.
[5] A közösségek által elszenvedett traumák tabusításának jelenségét *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől* című kötet tárgyalja. Bögre–Keszei–Ö. Kovács 2012.

zőpontjából láttatják az eseményeket. Jóllehet mindkét irattípus értelemszerűen a szövegalkotók reprezentációit rögzíti, ez nem zárja ki a vizsgálati szervek azon törekvését, amely a valóság egyes részleteinek feltárására, illetve rekonstruálására irányult. Ezen valóságelemek figyelmes összegyűjtése teszi lehetővé, hogy a történteket elszenvedett kortársak életvilágának szempontjából vegyük szemügyre a történteket.[6]

„Osztályharc" a faluban

Az ÁVH Szombathelyi Osztálya által 1950. augusztus 2–21. között készített felmérések huszonnégy „reakciósnak" nyilvánított Vas megyei település portréját rajzolták meg. A legnegatívabb képet a korábban Sopron megyéhez tartozó járási központról, Csepregről festették,[7] ennek megfelelően a legterjedelmesebb, tízoldalas „tanulmány" is erről a községről készült.[8] Miként az ÁVH-jelentésekből és a község vezetőségének irataiból kiderül, a rossz közhangulat kialakulásában számos tényező játszott közre. 1947-ben új főjegyzőt helyeztek a faluba, aki kíméletlen harcot indított a falu tehetősebb gazdái, vagyis a kommunista terminológia által kulákoknak nevezett személyek ellen.[9] Az államvédelmi szerv az alábbi sorokkal jellemezte az új főjegyző tevékenységét: „A kulákok elleni harcot viszi, és velük szemben hajlamos a túlkapásokra. Szerepénél fogva a pártvezetőséggel együtt viszi az osztályharcot. A kulákokat különösen az adózás terén megszorítja. A kulákok haragos viszonyban vannak vele. Gyakran feljelenti őket, ha szabálytalanságot észlel."[10] A túlkapások jellegéről a kihágási ügyek szolgálnak bővebb felvilágosítással. Kiss József gazdálkodót például 800 forint pénzbüntetésre és kétheti fogházban letöltendő elzárásra ítélték, mert elmaradt a szántási ütemtervben megállapított határidőtől, és nem tett eleget az előírt tejbeszolgáltatási kötelezettségnek.[11] Pócza Ferenc tagosítás alá eső földterületének átadása ellen tiltakozott.[12] A cserébe kapott rossz minőségű termőföldet sem átvenni, sem megművelni nem volt hajlandó, emiatt ezer forint pénzbüntetésre ítélték, és a csereföldet is elvették tőle. A tagosítások egyéb kárvallottjai sokat adtak Pócza véleményére, aki ki mert állni az őket ért igazságtalanságok ellen.[13] „A beszolgáltatásokkal elvittek tőlünk mindent. Rettenetes volt. Nem bírtuk teljesíteni, akkor meg jöttek a büntetések, jöttek a rendőrjárőrök. Az apám kulák volt a 25 katasztrális hold földünk miatt, pedig azt a család maga művelte, nem volt cselédünk. Ha jöttek, mindenbe belekötöttek. Olyat tettek szóvá, hogy a szalma az udvarban miért itt van, miért nem ott. Oktalan zaklatások voltak nap mint nap. Embereket is megvertek. Kényszerítették őket, hogy lépjenek be a szövetkezetekbe" – emlékezett vissza Pócza a törvénytelenségekre.[14] Horváth Antal ellen a termelőszövetkezet pártalapszervezetének feljelentése nyomán indítottak eljárást azzal az ürüggyel, hogy nem fizetett bért a háztartásában élő, általa eltartott fogyatékos személynek.[15] Horváth jogorvoslásért folyamodott, és fellebbezése sikeresnek bizonyult: „Nevezett, mint kulák, alkalmazottat tart. A demokratikus szervezetek rendeleteit és utasításait nem tartja be. Pereznyák nevű alkalmazottjának 18 éven keresztül semmit sem fizetett. Ezért 1949 nyarán a munkaügyi bizottság 12 ezer forint megtérítésére kötelezte. Összeköttetései révén a munkaügyi bizottság határozatát megfellebbezte. Fellebbezés folytán az ügy a Földmívelésügyi Minisztériumhoz került, ahol reá nézve felmentő ítéletet hoztak" – számolt be róla az ÁVH Szombathelyi Osztályának jelentése.[16] Horváthot végül azért ítélték el, mert nem tett eleget a tejbeszolgáltatási kötelezettségnek. Kéthavi fogházbüntetést és ezer forint pénzbüntetést róttak ki rá. Károlyi Józsefet szintén a tejbeszolgáltatás elmulasztása miatt vonták felelősségre. Őt szintén kéthavi fogházbüntetésre és ezer forint pénzbüntetésre ítélték, ezenkívül mint „igauzsorást" – fogatjának ellenmunkáért történő kikölcsönzése miatt – további 700 forint büntetés megfizetésére kötelezték.[17]

Az új rendszer nemcsak a gazdákat hozta nehéz helyzetbe, az elvonások folytán előállott élelmiszerhiány a lakosság minden rétegét súlyosan érintette. Az életképes mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kisvállalkozások talaján megalapozott szolid jólétet nélkülözés váltotta fel, ami főként a kenyér, a hús és a feldolgozott tejtermékek hiányában mutatkozott meg. A katasztrofális közellátási helyzet nemcsak az élelmiszer-ellátás, de a fűtőanyagok terén is megnyilvánult. A községhez tartozó, közbirtokosi tulajdonban lévő 2000 kataszteri hold erdőbirtokot államosították, a fakitermelést korlátozták. Mivel szénhez nem jutottak, a lakosok alacsony fűtőértékű kukoricacsutkával próbáltak fűteni. Épületfa hiányában a szükséges ház- és útjavítások is elakadtak. A település polgárai nehezen emésztették meg az alapvető létszükségleti cikkek hiányát, hiszen közvetlen tapasztalattal

[6] Erről a problémáról bővebben lásd Farkas 2016, 14–16.

[7] A csepregi járást 1950. február 1-jével szüntették meg, községeinek nagy részét Vas megyéhez csatolták.

[8] ÁVH-jelentések a megye 24 községének feltérképezéséről. MNL VaML XXXV/1. f. 63. ő. e. Ezúton is szeretném megköszönni Orgoványi István kollégám értékes segítségét, aki az iratokra felhívta a figyelmemet.

[9] Az orosz eredetű *kulák* jövevényszó hazai elterjedése a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez, a szövetkezetesítéshez kötődött. A korszak hivatalos nyelvhasználata a termelőszövetkezeti belépést megtagadó gazdát jelölte vele, akiben az osztályellenség legfontosabb csoportját látta vidéken. Az egyénileg gazdálkodók társadalmi meghatározása azonban nem volt egyszerű, ezért több szempontból (ingatlanok és földterületek nagysága; családon kívüli idegen munkaerő alkalmazása; termelőeszközök, például darálógép, cséplőgép birtoklása; éves jövedelem) próbálták meghatározni. Lásd Erdmann 1992, 77–161. Az ÁVH Szombathelyi osztálya a mezőgazdasági, az ipari és a politikai kulák kategóriákat alkalmazta. Lásd Jegyzőkönyv az ÁVH Szombathelyi Osztály MDP alapszervezetének taggyűléséről. 1951. március 23. MNL VaML XXXV/1 f. 65. ő. e. 12.

[10] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 9.

[11] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 2.

[12] A lakosság felháborodását kiváltó tagosításoknak a termelőszövetkezeti táblák kialakítása szempontjából volt jelentősége. A földterületek cseréjénél tetten érhető volt a tendencia, amely a jó termőföldek tekintetében a tsz-eknek kedvezett. Ennek következtében a tagosítás lényegét az érintettek röviden úgy foglalták össze: „A jó földeket elveszik, rosszakat adnak helyette."

[13] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 3.

[14] Némethy 1999, 5.

[15] Jegyzőkönyv az MDP Csepregi Járási Bizottságának 1949. június 26-án tartott aktíva értekezletéről MNL GyMSM GyL 35. f. 1. fondfőcsoport 1. ő. e.

[16] Csepreg. ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 3.

[17] Csepreg. ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 4.

bírtak a rendelkezésre álló forrásokról, tisztában voltak vele, hogy a közellátási nehézségek a rossz gazdálkodás és az aránytalan beszolgáltatási kötelezettség számlájára írhatók.

Az egzisztenciális problémákon túl a közösség kisebb-nagyobb köreit ért sérelmek is jelentős feszültséget gerjesztettek. A koalíciós korszaknak nevezett, valójában az MKP hatalomátvételét előkészítő években a közigazgatás és a mindennapi élet kereteinek átszervezése során számos olyan intézkedés született, amelyek hátrányos helyzetbe hozták a lakosság különböző rétegeit. Mivel ezek részletes felsorolása jelen tanulmány kereteit meghaladná, csupán néhány tipikus eset ismertetésére szorítkozom. A közösség értékrendjét lábbal tipró hatalmi arrogancia jellemző példája volt a hadifoglyok esete. A Szovjetunióból 1948. november 6-án hatvanhat hadifogoly tért haza Csepregbe.[18] Támogatásukra adománygyűjtés indult, célszerűen élelmiszer gyűjtésével segítették a hazatérőket. A szervezők nem kértek előzetes engedélyt az adománygyűjtésre, természetesnek vették az összefogást. Az államrendőrség helyi szervezete azonban egy 1923-as belügyminiszteri rendeletre hivatkozva kihágási ügyben indított eljárást az engedély nélküli adománygyűjtés miatt.[19] A járási rendőrkapitányság 20-20 forint pénzbüntetésre, nem fizetés esetén pedig kétnapi, önköltségen eltöltendő elzárásra ítélte az adománygyűjtés hat szervezőjét.[20] Noha az ítélet nem mondható különösebben súlyosnak, mindazonáltal a hatalom paranoiáját jelzi, amely potenciális veszélyt látott a szolidaritás megnyilvánulásában.

Különösen nagy port vert fel a KALOT[21] és az Ipartestület székházának kisajátítása, amelyek a közösségi és a kulturális élet fontos színtereiként szolgáltak. A legényegyletben a mezőgazdasággal foglalkozó fiatalok számára a téli hónapokban gazdaképzéseket, az asszonyok részére háztartási tanfolyamokat indítottak, és a kulturált szórakozás feltételeit teremtették meg. A katolikus legényegyletet 1946 júliusában számolták fel, ám Fekete Péter káplán továbbra is ott tartotta az ifjúsági összejöveteleket. A Magyar Dolgozók Pártjának Csepreg járási titkársága 1948. június 24-én az MDP csepregi szervezete számára igényelte ki az „üresen álló" épületet. Smied Lajos plébános fellebbezésében jelezte, hogy az intézkedés széles körű nyugtalanságot keltett a hívek körében.[22] A vita természetesen az MDP javára dőlt el: „Csepreg község elöljárósága igénybe veszi a feloszlatott Csepregi Római Katolikus Ifjúsági Egyesület tulajdonában állott ház összes szabad helyiségeit, és azokat párthelyiség céljára a Magyar Dolgozók Pártja csepregi járási titkársága részére párthelyiségekül kiutalja".[23] Hasonló sorsra jutott a lakossági adakozásból épített ipartestületi székház is, amelyben szintén élénk egyesületi élet folyt. Noha az ipartestület tényleges feloszlatását csak 1949 októberében mondták ki, a pártszervezet már 1949 júliusában, teljes berendezésével egyetemben birtokba vette az épületet, házgondnoki lakrészébe pedig az MDP párttitkárát költöztették be.[24]

A katolikus egyház visszaszorításával kapcsolatban a falu népszerű segédlelkésze, Fekete Péter káplán került a hatóság intézkedéseinek célkeresztjébe. A Magyar Államrendőrség Csepreg járási kapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya már 1945 augusztusában szoros ellenőrzés alá vonta Feketét. Az 1945. augusztus 29-én tartott házkutatás során hat fasisztának minősített kötetet és huszonkilenc újságot találtak, így „fasiszta sajtótermékek rejtegetéséért" vonták felelősségre. Nem fogadták el Fekete észszerű magyarázatát, miszerint a rendelkezés kidobolásakor vidéken tartózkodott, ezért nem volt tisztában a leadás határidejével. „Fasiszta sajtótermék rejtegetése és politikai megbízhatatlanság" címén 1945. augusztus 31-ével kezdődően egy évi időtartamra rendőri felügyelet alá helyezték, és mindennap délelőtt 12 óráig való bejelentkezésre kötelezték.[25] A hatóság munkatársai később is árgus szemmel figyelték a káplán működését. A helyi közösségben kifejtett agilis tevékenységét 1950-ben a következő sorokkal jellemezték: „Mint segédlelkész Csepregen tevékenykedik. Az ifjúságot még a múlt évben is majdnem teljes egészében a kezében tartotta. A kalotnak egészen a felszabadulásig vezetője volt. Így alkalma volt arra, hogy az ifjúságot magához vonzza. Most azonban már nyíltan nem mer foglalkozni a fiatalsággal, és ebbéli foglalkozást csak vallásos keretek között viszi, és igyekszik összetartani a vallásos ifjúságot. Fasiszta sajtótermék és egyéb demokráciaellenes magatartása miatt eljárás volt ellene. Internálva is volt. 1945-ben a Kisgazdapárt, majd 1947-ben a Barankovics féle párt mellett agitált. Ellene volt az iskolák államosításának."[26]

A lakosság erkölcsi értékeit lábbal tipró, anyagi javait pártcélokra kisajátító önkényes intézkedések nyilvánvalóvá tették, hogy az új hatalom szervei és annak képviselői nem a lakosság érdekében, hanem annak ellenében cselekedtek. A korábbi életstratégiák ellehetetlenülése folytán a politikai kilátások mérlegelése képezte a mindennapi beszélgetések fő témáját, amit a kortársak politizálásnak, a hatalom birtokosai demokráciaellenes izgatásnak neveztek. Munkahelyi és baráti beszélgetéseken, sőt a templomba menet is erről folyt a szó: „A csepregi szervezkedés tagjai közül 1949 novemberében Übelher Frigyes volt csepregi lakossal egy vasárnapi napon mentem a templomba, aki kérdezte tőlem, hogy még most sincs semmi a rendszerváltozással, mire azt válaszoltam, hogy nem hiszem. Erre megjegyezte, hogy már valaminek történnie kell, mert beledöglünk"– emlékezett vissza Kozák Antal volt segédjegyző, a Cipőipari Ktsz. könyvelője.[27] A jövőkép teljes hiányát mutatja, hogy újév alkalmából is a mihamarabb

18 Névjegyzék a Csepreg községbe hazatért hadifoglyokról. Csepreg, 1948. november 6. MNL GyMSM SL XVII. f. 13. ő. e.
19 6189/1923. BM. sz. rendelet az adománygyűjtés szabályairól. 15. §. 1. bekezdés *Belügyi Közlöny,* 1923. 1382–1383.
20 Magyar Államrendőrség Csepreg járási rendőrkapitányság büntető bíróságának 1949. január 25-én kelt ítélete. MNL GyMSM SL XVII. f. 13. ő. e.
21 Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága, 1935–1946.
22 Smied Lajos fellebbezése. Csepreg, 1948. augusztus 17. MNL GyMSM SL XVII. f. 13. ő. e.
23 Határozat. Csepreg, 1948. szeptember 25 MNL GyMSM SL XVII. f. 13. ő. e.
24 Sági 2014, 2.
25 ÁBTL 3.1.9. V-45096. Magyar Államrendőrség Csepreg járási kapitányságának politikai rendészeti osztálya által 1945. augusztus 29-én felvett jegyzőkönyv. Iktsz. 239/1945.; ÁBTL 3.1.9. V-45096. Javaslat alapnyilvántartásba sorolásra.
26 Csepreg. ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 4. 6.
27 Kozák Antal vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 382.

bekövetkező politikai változásra koccintottak: „A következő esetben 1950 szilveszterén beszéltem Übelherrel a csepregi szövetkezeti vendéglőben. Pont éjfélkor ketten félrevonultunk, és poharunkat ürítettük abban a reményben, hogy a következő évben már »másként« lesz. Ezt mindketten »rendszerváltozásra« értettük."[28]

Az ellenállás kifejezésének kollektív formái

A közösséget ért sérelmek a szembenállás kifejezésének különböző formáit hívták életre. A politikai rendszerrel való egyetértés hiányát mutatta a kötelező állami ünnepek mellőzése, ami a felvonulásoktól való távolmaradásban, adott esetben az ünnepi dekoráció elhagyásában nyilvánult meg. Frank István vendéglős 1950. május 1-jén ezzel mutatta ki, hogy sem ő, sem vendégei nem érzik magukénak az ünnepet, hogy megtagadta vendéglője ünnepi feldíszítését. Az MDP-től Zöld Kálmán községi és Sirhán Jenő járási párttitkár igyekezett jobb belátásra téríteni, mindhiába. A Rákosi-kép kihelyezésével kapcsolatban a vendéglős Rajk László fél évvel korábbi kivégzésére hivatkozott, mondván: „nem érdemes díszíteni, mert lehet, hogy Rákosi is olyan, mint Rajk".[29] A település lakói ragaszkodtak a hagyományos, magukénak érzett ünnepekhez, ami elsősorban hitéleti vonatkozásokban volt tetten érhető, ám a katonai emlékműveknél hősök napján tartott megemlékezés szokásának megtartása is idevonható. „Csepregen 1947. május utolsó vasárnapján, hősök napján, a község hősi emlékművére ismeretlen tettesek egy nemzeti színű szalaggal díszített koszorút helyeztek el, rajta felirattal: »Ti hősi halottak vagytok, mi rabok.« 1948-ban hasonló eset történt. A koszorú felirata akkor ez volt: »Jobb hősként meghalni, mint gyáván élni«."[30] Három fiatal, Kiss Ferenc, Menyhért Gyula és Übelher Ferenc 1949 májusában ismét megkoszorúzta az első világháborúban elesett 172 csepregi katona főtéren álló emlékművét. A koszorú szalagjára felírták: „Az a nemzet elpusztul, amelyik nem tiszteli a nemzeti hőseit." Az emlékmű a rendőrség épületével szemközt állt, a rendőrség gyorsan eltávolította a koszorút. A vádirat a vádlottak ellenséges, „fasiszta" beállítottságának bizonyítékaként mutatta be a történteket: „A felszabadulástól kezdődően szemben állott demokratikus államrendszerünkkel és ellenséges érzületét konkrét formában is kifejezésre juttatta azzal, hogy fasiszta barátaival a demokratikus államrend ellen ellenállásra buzdító felirattal ellátott koszorúkat helyezett el a csepregi »hősi emlékmű«-re."[31] A kihallgató tiszt kérdésére, hogy miért koszorúzták meg a „fasiszta háború halottainak síremlékét", Kiss a következő választ adta: „Azért követtük el közösen, mert hallottuk, hogy Szombathelyen és más városokban megkoszorúzták az orosz katonaság hősi halottait, és ugyanakkor az első világháborúban meghalt magyar katonák sírjával meg nem törődött senki."[32]

[28] Horváth Gyula vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 142–143.
[29] Csepreg. ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 4.
[30] Némethy 1999, 1.
[31] A szombathelyi megyei bíróság B.0050/1951/3. sz. ítélete ÁBTL 3.1.9. V-45096/a. 4.
[32] ÁBTL 3.1.9. V-112608. Kiss Ferenc vallomása. 328–329.

A politikai ellenállás félreérthetetlen üzenetét hordozta az 1949. május 15-i képviselő-választással kapcsolatos eset. A tényleges politikai akarat kinyilvánítására akkor már nem volt lehetőség, csupán a listán szereplő jelöltekre való kötelező voksolás történt meg, amit különösen nehezményeztek a korábban ellenzékinek számító szavazókörzetekben. Csepregen 2665 szavazatot adtak le, melyből 2618 a Népfront mellett, 31 ellene voksolt, az érvénytelen szavazatok száma pedig 16 volt.[33] Noha az eredményből úgy látszott, hogy a község lakói 98%-ban a Népfront mellé álltak, a politikai rendőrség jelentése másról tanúskodik: „Csepreg községben az 1949-es képviselő választások megtartása előtti időkben a község főútvonalának felszínére ellenséges feliratot írtak. A felírás a következő szövegű volt: »Az USA üzeni, le a kommunista vezetőkkel. Akasztófa a vezetőknek.«"[34] Ugyanezt a véleményt még erőteljesebb formában, szemléletesen fejezte ki a baromfivészben elhullott szárnyasok felakasztása. A tyúkakasztás helyszíneként többen a pártház udvarát jelölték meg,[35] mások a Főtérre emlékeztek. Bármelyiken történt is azonban, mindenképpen a hatalom szimbolikus terét sértette: „Nekem hallomás útján tudomásom volt arról, hogy 1949-ben a csepregi Főtéren általam ismeretlen személyek felakasztottak több, vészes betegségben elhullott tyúkot a fára. A felakasztott tyúkok lábaira cédula volt akasztva azzal a szöveggel, hogy »így járnak a kommunisták«" – vallotta Horváth Gyula, volt malomtulajdonos fia kihallgatásakor.[36]

A fenyegetés ellenére a szembenállás csak ritkán öltötte az új hatalom képviselői ellen irányuló atrocitás tettleges formáját. Intő jelzés volt a falu párttitkárának felbuktatása 1950 tavaszán: „Ez év tavaszán Csepreg község határában Zöld Kálmán községi párttitkár ellen szervezett csoport támadást intézett. Az egyik napon este Csepreg község határában húzódó úttesten keresztül kötelet húztak, és így Zöld Kálmán a kötélhez érve elesett a sötétben. A tettesek elmenekültek. Különösebb közvetlen fizikai támadás ellene nem történt."[37] Noha a politikai hatalom képviselőjét nem verték meg, a hatóság ellenséges megmozdulásként értékelte az esetet. Tényleges tettlegességre került sor viszont a rendőrség által 1950. május 29-én rendezett táncos mulatságon: „Folyó év május 29-én a helyi rendőrség mulatságot rendezett. A mulatságon a helyi rendőrség tagjai is részt vettek. Ahogy Bajnóczi József rendőrtizedes a bálhelyiséget elhagyta, Tóth József és Tóth Antal csepregi lakosok leütötték. Az ütések következtében komoly sérüléseket szenvedett. Tóth József és társa cselekményéért el lettek ítélve, és jelenleg büntetésüket töltik."[38] A nyomozás azt is kiderítette, hogy Tóth József és társa Pócza Antal kocsmáros „kulák fiának" felbujtására verte meg a tizedest, ily módon az incidens alkalmat adott a tagosítások kapcsán szót emelő Pócza Ferenc „közigazgatási vonalon" történő internálására.

[33] Bolfert 1985, 9.
[34] Csepreg. ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 1.
[35] Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 101.
[36] Horváth Gyula vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 176.
[37] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 1–2.
[38] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 2.

Szervezkedés

A szembenállás alkalmankénti kifejezésre juttatásánál messzebbre mutató összefogás elképzelése a Hatvanból származó Majoros István rádióműszerésztől származott. Majoros 1944 decemberében katonaként, mint a magyar királyi honvédség 6. vkf. osztályának gépkocsivezetője került Csepregbe. A háború után oda nősült, letelepedett és használt rádióalkatrészek árusításával foglalkozott, így rövid idő alatt nagy kapcsolati hálóra tett szert. Először szomszédjaival, Tóth József gazdával és Übelher Ferenc lakatos cséplőgép-tulajdonossal ismertette elképzelését, majd másokat is próbált megnyerni az ügynek. Ahhoz viszonyítva, hogy nemrég élt a faluban, nyíltan és agilisan győzte meg új ismerőseit. Kadnár Ferenc volt téglagyáros és tartalékos százados a következőképpen számolt be találkozásaikról: „Mivel én is ellensége voltam a népi demokratikus rendszernek, 1950-ben, de ezt megelőzően is, Majoros István több alkalommal felkeresett a lakásomon, és vele hosszas beszélgetéseket folytattam. Ezeken a beszélgetéseken Majoros István és én is ócsároltuk a jelenlegi államrendszert, és Majoros István több alkalommal kijelentette, hogy »valamit tenni kellene« a rendszer ellen. Ezt én helyeseltem."[39] Fekete Péter káplán befolyásában bízva Majoros őt az elsők között kereste fel, „hogy kellene valami szervezkedést indítani a jelenlegi rendszer ellen".[40] A második találkozásuk alkalmával elhangzott beszélgetésre a káplán a következőkben emlékezett vissza: „Ezt követően 1950. kb. július hónapban volt megint nálam Majoros. Ekkor elmondotta, hogy nemrég jött haza Hatvanból. Mint szemtanú beszélte el nekem az »eseményeket«, mely szerint Hatvanból a ferences rendieket kitelepítették. A papok védelmére nagyszámú asszony gyűlt egybe, s a kivezényelt katonaság nem volt hajlandó a tömeg ellen fellépni. Erre kivezényelték az ávósokat, akik több személyt leszúrtak, és ehhez hasonló erőszakosságokat követtek el. Majoros nagyon felháborodott hangon beszélt, és kijelentette, hogy ezt már nem lehet tűrni, valamit tenni kell. Én ekkor is azt feleltem Majorosnak, hogy ez a dolog nem érdekel. Visszautasító magatartásomnak nem az volt az oka, hogy a szervezkedés gondolata a jelenlegi rendszer ellen idegen volt számomra, hanem az, hogy a Majoros által elmondott terv az én megítélésem szerint nem volt reális, nem látszott keresztül vihetőnek."[41]

A szervezkedés célját Majoros egyértelműen a politikai rendszer megváltoztatásában határozta meg. „Majoros István 1950 kb. szeptemberében – tudom, hogy már ősz volt – felkeresett lakásomon, mint máskor is. A beszélgetés során rátért arra, hogy mit szólnék ahhoz, hogy ha egy tábort szerveznénk a mai rendszer ellen, mert nagyon sokan vannak, akik nem hívei a demokratikus rendszernek. Elképzelése az volt, hogy a rendszerrel szemben álló egyéneket összevonja egy egységes erővé a rendszer megdöntésére. Egy későbbi időpontban – az időpontot meghatározni nem tudom már – beszélt arról, hogy ha a szükséges erők már megvannak, akkor az az elképzelése, hogy a fiatalok elindulnak akciójuk

[39] Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 106.
[40] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 50–52.
[41] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 94.

végrehajtására, és az öregek, mint én is otthon maradunk a rend fenntartására. A fiatalok elindulásával kapcsolatban elmondotta, hogy azok vagy Kőszegre, vagy Szombathelyre indulnának, megpróbálnának fegyvereket szerezni, és olyan tömeggel felvonulni, amely meg tudna hódítani egy várost. [...] Egyszóval Majoros István előadásából világosan kitűnik az, hogy fegyveresen akar szervezkedni a fennálló demokratikus rendszer megdöntésére úgy, hogy támadást indítanak egyes városok, községek ellen, ott a hatalmat megragadnák, és végeredményben oda jutnának, hogy Magyarországon teljes egészében megdöntenék a demokratikus rendszert. Arról azonban nem tett említést konkrétan, hogy Magyarországon milyen rendszert kívánna meghonosítani, hanem csak annyit mondott, hogy olyan rendszert, amelyet a legtöbb ember támogat és akar" – olvasható Király István villanyszerelő vallomásában.[42]

A megkeresettek közül többen korábbi cserkészparancsnokukhoz, a KALOT volt vezetőjéhez, Fekete Péter káplánhoz fordultak tanácsért. „Übelher Ferenccel elmentem Fekete Péterhez, aki a felszabadulás előtt a cserkész tisztünk volt. Mint jobboldali beállítottságúak elhatároztuk, hogy egy nagyobb, kommunista ellenes dolgot fogunk csinálni. Übelher azt javasolta, hogy egy olyan fegyveres csoportot kell szervezni, amelyik elég erős lenne arra, hogy a kommunisták államát és annak hatalmát megdöntse. Fekete Péter azt mondta: nono Frici, lassan, nem megy ám csak úgy az. Vagy külföldi csapatokat kell szervezni, vagy minden szervre kiterjedő hálózatot kell kiépíteni. Azt aztán olyan megbízható elemekkel kell feltölteni, akik a szent ügyért semmitől sem tántoríthatók vissza. Übelher azt javasolta, hogy írjuk össze Csepregben azokat, akiket biztosan meg lehet nyerni a nagy ügynek"[43] – vallotta Kiss Ferenc cipész. Fekete nem sok esélyt adott az összeesküvésnek, ezért a hozzáfordulókat is megpróbálta lebeszélni: „Dóra volt csendőr más, vagy harmadnap [1950 szeptemberében] felkeresett lakásomon, tanácsot jött kérni, mit csináljon, belépjen-e a szervezkedésbe, vagy nem. Én azt tanácsoltam neki, miután nem tartottam elég komolynak a szervezkedést, hogy ne lépjen be."[44] A személyére vonatkozó vallomások egyöntetűen alátámasztják, hogy Fekete nem vett részt az összejöveteleken, és a plébánián megfordulókat leszámítva nem tartott kapcsolatot az összeesküvőkkel.[45] Az államvédelmi szervek ennek dacára az összeesküvés szellemi vezetőjeként jelenítették meg, aminek oka feltehetően Feketének az ifjúság irányításában betöltött aktív szerepvállalásában rejlett.[46]

Majoros Kadnár Ferencet akarta a szervezkedés katonai vezetőjévé megtenni, aki a második világháború alatt a helyi Honvéd Kiegészítő Parancsnoksághoz beosztott tartalé-

[42] Király István vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 73–74.
[43] Kiss Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 285.
[44] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 76.
[45] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 45–46.
[46] Részlet Fekete környezettanulmányából: „Mint segédlelkész Csepregen tevékenykedik. Az ifjúságot még a múlt évben is majdnem teljes egészében a kezében tartotta. A kalotnak egészen a felszabadulásig vezetője volt. Így alkalma volt arra, hogy az ifjúságot magához vonzza. Most azonban már nyíltan nem mer foglalkozni a fiatalsággal, és ebbeli foglalkozását csak vallásos keretek között viszi, és igyekszik összetartani a vallásos ifjúságot." Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 5–6.

kos századosként szolgált. Jóllehet egyetértéséről biztosította, Kadnár korára és betegségére hivatkozva nem vállalta a felkérést: „1950 decemberében Majoros István felkeresett lakásomon, ahol megbeszélést folytattam vele. Mint már előző vallomásaimban is említettem, Majoros István azt akarta, hogy vegyem át a szervezkedés vezetését, mivel én katonatiszt voltam, és tisztában vagyok a vezetés kérdésével. Ezt azonban nem vállaltam, különböző okokra hivatkoztam. Elmondottam Majorosnak, hogy öreg vagyok és emellett operálva is voltam, nem bírok már szaladni, ablakokon ki-be ugrálni és a harcok során birkózni. Majoros azt mondta, hogy ebben pedig részt kell venni mindenkinek, senki sem nézheti tétlenül az egész »felszabadító harcot«. Én ekkor megjegyeztem Majorosnak, hogy nem akarom tétlenül nézni a harcot, én is részt akarok benne venni. Ekkor Majoros István elment tőlem, és azt mondta, hogy gondolkozni fog azon, milyen beosztásom legyen, ha véglegesen ki akarjuk robbantani a terrorcselekményt. Ezt követően kb. egy hét múlva Majoros István ismét felkeresett lakásomon, és közölte velem, hogy milyen szerepet szánt nekem a szervezkedésen belül. Majoros István elmondta, hogy nekem az lesz a feladatom, hogy a terror akció kirobbantása után Csepreg községben az élelmezés biztosítása lesz a feladatom."[47]

Sarkalatos kérdésnek bizonyult a fegyverek problémája. Töltény tekintetében jól álltak az összeesküvők, mert Sárközi Dezső zenésznek százhúsz tölténye volt a háború idejéből.[48] Híján voltak viszont a fegyvereknek, hiszen a Hubertus Nimród Vadásztársaság 1947-es feloszlatásakor még a vadászpuskák java részét is leadták.[49] Az 1950 májusában tartott első gyűlés ezért a fegyverek szerzését jelölte meg legfontosabb teendőként. Übelher visszaemlékezése szerint: „Ezen a gyűlésen Majoros István ismertette, hogy az ország minden részében vannak illegális demokráciaellenes szervezetek. Felhívott bennünket, hogy alakítsunk mi is ilyent, mégpedig komoly formában. Megjelölte, hogy az első teendőnk a szervezés kell, hogy legyen, valamint hogy fegyvereket gyűjtsünk."[50] A fegyverek hiányán a fegyveres testületek soraiból beszervezett tagok révén akartak segíteni. A vendéglőben megforduló határőrök beszervezését Sárközi Dezső és Hódosi Márk zenészekre bízták. Sárközi visszaemlékezése szerint „Majoros István a Földművesszövetkezeti vendéglőben többször felhívta a figyelmemet határőrökre, akik ott bizalmas viszonyban voltak kulák fiúkkal, koccintottak velük, együtt mulattak. Azt mondta, próbáljam meg azokat beszervezni".[51] Sárközi többeknél próbálkozott: életkörülményeik felől érdeklődött, ők meg a sok elfoglaltságra, a szabadidő hiányára, más esetekben leszerelési kérvényük elutasítására panaszkodtak. Néhányan hajlottak is az együttműködésre, ám időközben elhelyezték őket, így nem váltak aktív részeseivé az összeesküvésnek. Barna Lajos gépkocsivezetőt Majoros már régebbről ismerte, az ismeretség felújításának körülményeiről a Budapesti Katonai Törvényszék vádiratában az alábbiak olvashatók: „Ekkor Majoros elmondta Barnának, hogy sokan vannak a környéken, akik gyűlölik a népi demokratikus rendszert és harcolni is hajlandók ellene. Majd részletesen tájékoztatta arról, hogy egy fegyveres szervezkedést vezet, melynek célja a népi demokrácia megdöntése. Felszólította Barnát, hogy »ha igazi magyar embernek« érzi magát, csatlakozzon hozzájuk. Barna elvállalta az összeesküvésben való részvételt, és azt is, hogy másokat is be fog szervezni az összeesküvésbe, és a szervezet tagjai részére fegyvereket fog szerezni. A későbbi találkozások során összesen kb. 7 drb. pisztolytöltényt adott át Majorosnak. Rajta kívül ismerte Németh Jánost, az összeesküvés egyik résztvevőjét is, és nevezett lakásán 1951 elején egy alkalommal elmondotta Majorosnak a zsirai és a horvátzsidányi határőrsök fegyverzetét."[52] Barna ellen a „demokratikus államrend megdöntésére irányuló bűntett" elkövetése miatt indítottak eljárást. A Katonai Törvényszék másik vádlottja Pethő Barnabás rendőr szakaszvezető volt. Beszervezésének körülményeit a Hadbíróság ítélete az alábbiakban foglalta össze: „1951. február 28-án éjjel, az MDP II. kongresszusa alkalmával különleges feladattal biztonsági szolgálatot teljesített, a körútja során betért a csepregi szövetkezeti vendéglőbe. Annak ellenére, hogy szolgálatban volt, és szolgálati fegyverrel volt felszerelve, bekapcsolódott a vendéglői szórakozásba, és Sárközi Dezső népzenésszel néhány nótát muzsikáltatott magának, majd záróra után Sárközit hazakísérve bement annak lakására. Hosszabb ideig személyes tárgyú beszélgetést folytattak, majd később Sárközi közölte, hogy egy idő óta nyugtalankodik, mert tagja egy államellenes szervezkedésnek, melynek Majoros István a vezetője."[53] Pethőt szolgálati bűntett, továbbá a szervezkedés feljelentésének elmulasztása miatt vonták felelősségre. A törvényszék enyhítő körülményként értékelte, hogy a feljelentés megtételére csupán néhány nap állott rendelkezésére.

A felkelés forgatókönyve

A katonai törvényszék vádirata a Majoros István vezette összeesküvés célját a következőkben fogalmazta meg: „1950 tavaszától kezdve Csepregen polgári személyekből egy államellenes fegyveres összeesküvést szervezett, azzal a céllal, hogy a határőr őrsök lefegyverzése, a határmenti városok elfoglalása és az egész határvidék birtokbavétele után az Ausztriában állomásozó angol–amerikai csapatok intervencióját, ezen keresztül az

[47] Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 72.
[48] Sárközi Dezső kihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 39.
[49] A szenvedélyes vadászok természetesen megpróbáltak egy-egy fegyvert továbbra is megtartani. Az egyik puskát vadászkunyhóban rejtették el, egy másikat kútba dobtak. Kadnár Ferenc történetesen élettársa bátyjánál, Konrád Alajos tanácselnöknél tartotta két puskáját. Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 40. Sajátos módon Konrád minősítését és későbbi karrierjét a fegyverrejtegetés ténye nem befolyásolta, 1970-ig töltötte be a község tanácselnöki posztját. Vö. Bolfert 1985, 10.
[50] Übelher Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 206.
[51] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V -61505. 60.

[52] Budapesti Katonai Törvényszék 0228/1951/22. számú per vádirata. A Budapesti Katonai Törvényszék 0228/1951/22. számú határozatával Barnát kötél általi halálra, másodfokon 15 évi börtönbüntetésre ítélte. ÁBTL 3.1.9. V-45096/1.
[53] A kihallgatási jegyzőkönyvek konstrukciós jellegét jelzi, hogy Sárközi vallomása Pethő beszervezésének körülményeit illetően szó szerinti egyezést mutat Barna Lajos beszervezésével. Pethő Barnabás vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61506.

államrend megdöntését kiprovokálják."[54] A kivitelezés módját Kadnár az alábbiakban foglalta össze:

- rendőrőrs és határőr őrs megtámadása, lefegyverzése, fegyver, lőszer és robbanóanyag szerzése
- telefonhálózat elvágása, utak lezárása
- a csepregi párttitkár, a tanácselnök, a vezető káderek és az új rendszer híveinek összeszedése és bezárása. „Ezekkel a személyekkel az volt a számításunk, hogy átadjuk őket a Járásbíróságnak megfelelő vád alapján. Felszólítottuk volna a lakosságot, hogy azokra a személyekre, akik nem álltak mimellénk, és tud rájuk mondani valamit, jelentse a Járásbíróságnál."
- „Kihirdettük volna hangszóróval és dobbal, hogy mindenki vegye vissza a földeit, mi vettük át a hatalmat." „Mindenki forduljon bármilyen problémával Majoros István, Csepreg község parancsnokához és »vezérkarához«, amely felette lett volna a közigazgatásnak is."
- külföldi segítség értesítése táviratban a következő szöveggel: „A vonat elindult."[55]

Az elképzelés realitását illetően megoszlottak a vélemények: „Volt, aki azt mondta, hogy meg lehet csinálni, volt, aki azt, hogy nem. Az első gyűlés után az én véleményem is az volt, hogy nem lehet megcsinálni. Azonban mikor már a következőkben eljártam a gyűlésekre, az én véleményem is megváltozott. Azt hittem, hogy a Majoros által elmondottakat meg lehet csinálni, és én is magamévá tettem a Majoros által elmondottakat a szervezkedéssel és a szervezkedés céljával kapcsolatban" – olvasható Ostorits Gyula tímársegéd és labdarúgó vallomásában.[56]

Joggal merül fel a kérdés, a szervezkedők vajon miért vették biztosra az amerikai segítség érkezését, holott tényleges külhoni kapcsolattal nem rendelkeztek.[57] Vallomásaikból kiderül: a társas élet részét képezte, hogy az ismerősök egymáshoz átmenve együtt hallgatták a nyugati rádiók adásait, majd megvitatták a hallottakat. Valószínűleg a honi és a külhoni hidegháborús propaganda együttes hatása keltette bennük azt a tévhitet, mely szerint az amerikaiak csak a jeladásra vártak, és készen álltak a támadásra. Miként Kiss Ferenc az egyik kollégájával folytatott beszélgetésében megjegyezte: „amilyen háborús a hangulat, egy szép reggelen itt is lehetnek az amerikaiak. Mert mindennap a rádió és az újságok háborúról beszélnek".[58] Kozák Antal hasonlóképpen írta le a kollégájával folytatott beszélgetéseit: „A rendszerváltozásról tárgyaltunk általában. Rövid időre jósolta a változást itt Magyarországon, míg én inkább 1954 év őszét jelöltem meg a háború kirobbanásának. Beszélgetéseink rendszerint ilyen hangnemben értek véget."[59] A háborús rémhírek a mindennapok gyakorlatára is kihatottak, ami például az irreális beszolgáltatási kötelezettségek elodázásában nyilvánult meg. Az ÁVH Szombathelyi Osztálya 1951 nyarán jelentett egy hasonló esetet: „Tapasztalható a Hatóságom területén, hogy az ellenség igyekszik a cséplés, valamint a beszolgáltatás ellen rémhíreket terjeszteni, hogy ezzel a dolgozó parasztságnak a kedvét elvegye a munkától. Pl. a szombathelyi járás területén Csepreg községben Kántor Teréz postai alkalmazott azt a rémhírt terjesztette a dolgozó parasztság körében, hogy ne szolgáltassák be a terményüket, mert úgyis jönnek rövidesen az amerikai katonák. Nevezettnek anyja pedig azt a rémhírt terjesztette, hogy már a postán van mindenkinek a behívója."[60]

Fekete vallomásában részletekbe menően felidézte az 1950. augusztus 20-ra tervezett akció elindításának körülményeit: „1950. augusztus 19-én, a délutáni órákban megjelent lakásomon Udvardi Rezső csavargyári munkás, érettségizett fiatalember és Mészáros Sándor 4 középiskolát végzett géplakatos – budapesti lakosok. Mindkét személyt még csepregi tartózkodási idejükből ismerem, akik arról beszéltek nekem, hogy másnapra, augusztus 20-ra a jelenlegi rendszer megdöntése érdekében egy fegyveres akciót akarnak megindítani. Említést tettek arról, hogy az akció végrehajtásához szükségük van 50-60 megbízható emberre. Ezután közölték a haditervet, ami a következőképpen szólt: 1950. augusztus 20-án este ½ 8 óra tájban szokott a határőrség gépkocsija hazajönni Csepregre. Ezt a falu felső sorompójánál leállítják, az abban ülő személyzetet elfogják, a kocsiról leszállítják, majd azzal bemennek a laktanya udvarára. A laktanyában értesülésük szerint két teherautó géppisztoly van, melyeket megszereznek és az ott lévő, hozzájuk csatlakozó határőrök részére azonnal szétosztanak. A tisztekkel, mint mondották, nincsenek tisztában, de a legénység több tagjával tartják a kapcsolatot. [...] A katonaságnál lévő személyszállító gépkocsit, azon kívül a faluban még található két személyautót és a szövetkezet tehergépkocsiját is igénybe veszik, és 3 irányban megindulnak a támadással. [...] Az egyik irány Zsira felé, a határőrség leszerelése, a másik Kőszeg felé Zsidánynál leszerelné a határőrsöt, a harmadik rész pedig Kőszegre megy, és ott a kőszegi várban lévő határőrség tagjait leszereli. A katonaság nagy része úgyis csatlakozik a mozgalomhoz, akik pedig nem csatlakoznak, azt foglyul ejtik. Ha a foglyok látják azt, hogy a mozgalomnak sikere van, akkor ezek is csatlakoznak majd a fegyveres akció tagjaihoz."[61] A terv kivitelezésében kulcsfontosságú szerepet játszó határőröket azonban nem engedték ki a laktanyából az ünnepen, így az eredeti elképzelés meghiúsult.

Ezután már nem sikerült egységes álláspontra jutni az időpontot illetően, és a kudarc a résztvevők lelkesedését is letörte: „1950 október folyamán egy gyűlést akartunk csinálni Csepreg mellett a Répce folyó partján, azonban a tagok nem jelentek meg, így az nem lett

[54] Budapesti Katonai Törvényszék 1951. október 26-án hozott ítélete. ÁBTL 3.1.9. V-45.096/1.
[55] Kadnár Ferenc vallomása V-112608. 60.
[56] Ostorics Gyula vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 218.
[57] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 124.
[58] Kiss Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 328–329.
[59] Kozák Antal vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 382.
[60] A jelentés szövegében a kiemelés aláhúzással jelölve. Lap szélén kéziratos bejegyzés: A konkretizálása folyamatban van. Postával kirúgatni. ÁVH Szombathelyi Osztályának jelentése, 1951. július 21. MNL VaML 40. f. 64. ő. e.
[61] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 50–52.

megtartva. Én Sebestyén Ferenc és Sárközi Dezső társaságában mentem a folyóhoz. Társaimnak arról beszéltem, mintegy buzdításképpen, már aztán éppen eleget vártunk, ideje lesz akcióba kezdeni, mert ezt a helyzetet, ami van, sem anyagilag, sem idegekkel nem bírjuk sokáig" – emlékezett vissza Klug István boltvezető.[62] A Némethék házánál tartott gyűlésen Majoros újév napjára tűzte ki a felkelés új időpontját, mondván, hogy az év első napján valamit kezdeni szerencsét hoz. „Németh János nem szólt hozzá semmit sem. Németh felesége is ösztönözte Németh Jánost, hogy szóljon hozzá, de az azt mondta, hogy egész éjjel gondolkozik, de nem tud semmi okosat mondani, csak beszéljen Majoros. A január 1-i támadás azonban elmaradt. Kettős oka volt. Egyik, hogy nem volt megfelelő a külpolitikai helyzet, a másik pedig, hogy nem tudták kellőképpen összehozni az embereket."[63] Felmerült ugyan a január 25-i kezdés időpontja, de a csepregi határőr egységet 1951 januárjában elhelyezték. A határőrök távozása végképp kihúzta a talajt a szervezkedés alól: „Elmentek azok is, akik a mi beszervezett embereink voltak. Később ezek közül le is szereltek. Majoros azt mondta, hogy lássuk, most azután elmentek, elvitték a fegyvereket is, hogyan kezdjünk? A január 25-i akció elmaradása után egyik összejövetelen Némethéknél Majoros nagyon dühös volt, hogy mert mindig csak habozunk, és itt volt a sok fegyver és egyéb felszerelés, kocsik, gépkocsik a határőrségnél, és mi addig húztuk az időt, hogy elvitték, most azután sokkal nehezebb lesz a támadás megkezdése."[64]

A halogatás következtében fellazult csoportkohézió megerősítését szolgálta volna a résztvevők felesketése, aminek gondolata kevéssel a lebukást megelőzően merült fel. „1951. kb. február utolján egy alkalommal Németh Jánosénál említést tett nekem Majoros arról, hogy a szervezet tagjai esküt fognak tenni. Azt mondta, hogy az eskü szövegét már gépelik is. Egyebet nem tudok erről mondani, mert az eskü szövegét én nem láttam. Eskütételre sor nem került."[65] Az eskü szövege így szólt: „Eskü! Istenbe vetem bizalmamat, hogy hazámat szeretem; Érte életemet és véremet áldozni mindenkor kész vagyok. Félelmet nem ismerek, veszélyeket, fáradalmakat önmegtagadással viseltetek. Isten engem úgy segéljen'! Senki se gondolja, hogy a Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalomnak tett eskü alól bárkit is fel lehet menteni, mely magyar hazánkkal szemben fennálló kötelességhez fűződik. Az eskü alól tehát nincs feloldás, nincs felmentés, hanem jogerős az eskü mindenki részére, legyen az illető bármilyen felekezetű is."[66] A tagok felesketésére Fekete káplánt kérték fel, amit ő nem vállalt el, attól tartva, hogy a hatóság beazonosítja az írógépet.[67]

A felkelés megindításának utolsó időpontját 1951. március 15-re tűzték ki. „Emlékezetem szerint ez a gyűlés március 1-én volt. Majoros István elmondta, hogy most már

[62] Klug István vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 106.
[63] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 65.
[64] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 66.
[65] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 70.
[66] Eskü szövege. ÁBTL 3.1.9. V-61506. 58.
[67] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 78; A hatóság valóban beazonosította az eskü gépelőjét: „Juhász II. Ferencné szül. Nép Mária, 18 éves, kispolgári származású, pártonkívüli, rendőr őrmester felesége, jelenleg szombathelyi lakos. [...] Ő gépelte le a szervezkedés esküszövegét." ÁVH Szombathelyi Osztály jelentése. 1953. március 23. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 56.

eléggé széles körben vagyunk megszervezkedve. Fegyvereink megvannak. Március 15-e az utolsó dátum kell, hogy legyen, mert ha soká húzzuk az időt, akkor majd egyszer csak a hatóságok lecsapnak ránk. Majoros szavai után én, valamint Németh János helyeseltük, hogy igenis, most már ütnünk kell" – emlékezett vissza Sárközi.[68] Mások, köztük Pócza, elvitatták az ünnepnap alkalmasságát: „Elmondtam, hogy én voltam katona, és tudom, hogy ilyen nagy ünnepek alkalmával még inkább meg vannak erősítve az őrségek mindenütt. Arra az álláspontra helyezkedtem, hogy tovább kell szervezni és erősödni. Felszólalásom után többen a jelen voltak közül ellene szóltak a március 15-i dátumnak, így azután a támadás is el lett halasztva."[69]

A lebukás

Az ÁVH 1950 októberében figyelt fel a szervezkedésre. Sárközi az ólmodi búcsúban megkörnyékezte Kovács Mihály horvátzsidányi határőrs parancsnokot, akit a csepregi vendéglőből ismert: „1950. kb. október utolján beszélgettem Olmód községben a búcsú alkalmával az ottani Földművesszövetkezet vendéglő pincéje előtt Kovács N. határőr főtörzsőrmesterrel, aki a horvátzsidányi határőrs parancsnoka volt. Az volt a szándékom, hogy a fegyveres szervezkedésbe beszervezem Kovácsot is. Azzal kezdtem a beszélgetést, hogy még mindig főtörzsőrmester, amikor mások, akik bemennek egy rövid iskolára, alhadnagyként jönnek ki. Erre azt mondta Kovács, hogy azok más emberek, azokat politikailag gyúrják, viszont katonai tudásban ő fölöttük áll. Amikor említette, hogy ő katonai tudásban az újak fölött áll, megemlítettem neki, hogy mit gondol, mi lenne, ha Budapesten egy »forradalom« törne ki? Azt mondta, hogy »hát azért azt elnyomnák az oroszok«. Ezután azt kérdeztem tőle, hogyha történetesen Csepregen robbanna ki ilyen »forradalomszerű« valami, mit csinálna? Erre azt válaszolta, hogy akkor természetes, hogy ő is odaállna, ahova a többség. Erre megmondtam neki, hogy Csepregen van egy ilyen szervezkedés, és egyszer szeretnék vele bővebben beszélgetni."[70] Amikor a felderítő tiszt felkereste, Kovács jelentést tett az esetről: „Majd ezt követő harmadik-negyedik napon odajött hozzám a csepregi felderítő tiszt, Baksa Gyula alhadnagy és Balázs őrmester, akiknek a fenti dolgot részletesen elmondottam, és kértem őket, hogy vizsgálják ki az ügyet. Erre vonatkozólag azt a választ kaptam, hogy el fogják intézni, azonban a későbbi időkben, karácsony táján két ízben megkérdeztem a felderítőktől, hogy milyen eredménnyel járt az ügy elintézése, mire azt mondták, hogy figyelik az ügyet. Én erre vonatkozólag a felderítők részéről intézkedést nem tapasztaltam, bár a felderítők állandóan közelükbe' lehettek és voltak."[71]

[68] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61506. 65–67.
[69] Pócza Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 100.
[70] Sárközi Dezső kihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 61.
[71] Kovács Mihály áv. főtörzsőrmester feljegyzése. Szombathely, 1951. március 5. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 44.

A letartóztatottak vallomásaikban arról számoltak be, hogy időközben idegenek tűntek fel a faluban, akik a résztvevők bizalmába férkőztek. „Laci bácsi" 1950 decemberében és 1951 elején jelent meg, olcsón kínált filmet és más, fényképezéshez szükséges kellékeket Sebestyén Ferenc fényképésznek, akinek műtermében a szervezkedés tagjai a gyűléseket tartották: „1950 telén Sebestyén azzal jött húgommal haza, hogy egy ügynök, azaz saját áruját áruló férfi ment a műterembe, és olcsó pénzért filmeket és kellékeket vett. Azt mondta, hogy nagyon rokonszenves ember volt, s azt is mondta, hogy már Pesten is mozgolódnak az emberek. Erre ő is elmondta az itteni szervezkedést. Ez a Laci bácsi felkereste Überhelt is, és annak is olcsó áron adott el megfelelő anyagokat" – idézte fel Kiss Ferenc.[72] Jóllehet a csepregi rendőrőrsön szolgáló Kiss Károly szakaszvezető bizalmas figyelmeztetése nyomán Fekete káplán a tél folyamán kétszer is üzent Majorosnak, hogy „vagy hagyja abba egyelőre az egész szervezkedést, vagy pedig óvatosabban csinálja, mert a rendőrség arra már felfigyelt",[73] az összeesküvők a konspiráció alapvető szabályait sem tartották be, és vakon megbíztak mindazokban, akik az övékéhez hasonló nézeteket hangoztattak. A gyűléseikre olyan, Budapestről érkezett vendéget is meghívtak, akinek még a nevét sem ismerték.[74] A „Béla bácsi"-ként bemutatkozó férfi arról számolt be, hogy „ő az ország más részeiben kapcsolatban áll még három terrorszervezettel, és a mi szervezetünket össze fogja hozni a Zala megyében működő 250-es, csendőrökből álló különítménnyel. Azt javasolta, hogy amíg nem lesz meg a kapcsolat, addig ne csináljunk semmit sem".[75]

A szervezkedésben részt vevők névsora ekkor huszonhét nevet tartalmazott. Baksát György keresztnéven említették, és a nevét kézírással kerítették ki az összeesküvők névsorából.[76] Személyét illetően két zavaró tényező merül fel. Az egyik az, hogy a helyi téglagyárban is dolgozott egy Szabó György nevű munkás, akinek szintén Baksa volt a megkülönböztető ragadványneve, ám sem a tényleges vezetékneve, sem pedig a keresztneve nem egyezett a felderítő tisztével. Az is könnyen elképzelhető, hogy a Baksa Gyula néven említett elhárító tiszt fedőnéven épült be az összeesküvők közé. A vizsgálati eljárás idején nem volt elérhető, és a vizsgálati eljárás anyagában tőle származó dokumentum nem lelhető fel. A személyét illető kételyeket, vagyis hogy ténylegesen létező személyről van-e szó, az 1953. november 7-én kiadott belügyminiszteri parancs oszlatja el, amely a határőrség és a belső karhatalom állományába tartozó Baksa Gyula államvédelmi főhadnagyot az összeesküvés felderítése terén végzett munkája elismeréseképpen szolgálati érdeméremmel tüntette ki.[77]

Az Államvédelmi Hatóság az összeesküvés helyi jelentőségen túlmutató, veszélyes voltát hangsúlyozta, amit a községen kívül élő résztvevők „felderítésével" támasztott alá. A környékbeli és fővárosi kapcsolatok számbavételével már hetvenhárom fős összeesküvést kreáltak az ügyből (*1. táblázat*).

[72] Kiss Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 286.
[73] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 53, 131.
[74] Horváth Gyula vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 144.
[75] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 66.
[76] Sárközi Dezső kihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 41.
[77] MNK belügyminisztere 53/22/75. sz. parancs. 1953. november 7. 114–115. ÁBTL 2.8.1.

1. táblázat. **Csepregi terrorszervezkedés vizsgálati vázlata (73 fő)**

Vezetők
Majoros István +
Király István
Sebestyén Ferenc +
Major István +
Sárközi Dezső
Übelher Ferenc +
Németh János +
Szolcsányi Emil
Hódosi Márk o

Papi vonal
Fekete Péter pap
Tóth József +
Kiss Lajos
Fillinger Antal
Botka Lajos pap
Mészáros Sándor Bp.
Udvardi Rezső Bp.

ÁVH HÖR
Bodnár István
Oskócz ? Mihály
Barna Lajos
„Csöpi" szd. szabó
Kovács örs pk.
Patkoló kovács (Zsidány)
Négy hör. zsirai örsről

Rendőrök
Varga Lajos örm.
Barna Béla örm.
Szűts János szkv.
Kiss Károly szkv.

Honvédek
Pukler János
Németh László
Várnai Ernő

jelmagyarázat
___ x őrizetesek
\+ x fegyvere volt
o x fegyvere van

Csepreg	Horváth Gyula, Németh Jánosné, Piros Ferenc, Kadnár Ferenc, Csidei Lajos, Gürtler Lajos, Nép Margit, Varga Mihály, Klug István, Istvánder Ferenc, Rossmann Béla, Ostorics Gyula, Reseterits István, Törzsök volt cső., Pócza Ferenc, Hoós János, Horváth György, Piricsi Sándor, Sajtli István, dr. Góser László, Kiss Antal, Kiss Ferenc, Szentkuti Antal, Kovács Ferenc István, Gosztola, Pajter István o, Mészáros József, Dóra volt cső., Stepán László, Pletrich Ferenc +, Ekker István +, Kecskés János volt cső. o.
Répcevis	Mileder, Kelemen Ferenc o, Kelemen László o.
Bük	Szűts László +, Balogh Sándor, Savanyú
Budapest	Udvardi Rezső, Mészáros Sándor
Szakony	Sulyok János, Boros vagy Bors
Gyalóka	vitéz Kovács
Kőszeg	Dékány
Inárcs	Németh Margit
Tömörd	Peresztegi erdész
Újkér, Acsád, Zsira, Peresznye, Hegyfalu – nincs résztvevő	

Jóllehet az elsőfokú bíróság ítélete a szervezkedést helyi jellegűnek minősítette, megállapítása szerint az ügy „társadalmi veszélyességét" ez nem csökkentette: „Nem csökkenti a társadalmi veszélyesség fokát az a körülmény sem, hogy a szervezkedés helyi jellegű, méreteiben és anyagi erőiben alatta marad a közelmúltban leleplezett hasonló célú szervezkedésnek. Az ítélet tárgyát képező összeesküvés jelentőségének bírálatánál ugyanis nem hagyható figyelmen kívül a határ közelsége, amelyen túl a harmadik világháborúra spekuláló imperialisták és nyugatra szökött nyilas banditák a kiélezett nemzetközi helyzetben ugrásra készen állnak."[78]

Hogyan tovább?

A felgöngyölítés és a felelősségre vonás azonban korántsem tett pontot az ügy végére. Miközben a közellátás nem javult, és a napi kenyérfejadag beszerzése is megoldhatatlan problémát jelentett, a hatalom részéről tovább folytatódtak az önkényes intézkedések. Az apparátusnak lakásokra volt szüksége, ezért a tanács 1952-ben huszonhárom-huszonnégy, központi fekvésű lakóingatlant sajátított ki.[79] A házak tulajdonosait és családjaikat kilakoltatták, jobb esetben – amennyiben az elrendezés a megosztást lehetővé tette – meghúzhatták magukat az egyik szobában, és lakbér fizetésére kötelezték őket. 1953 februárjának derekán az államosított házak tizennégy korábbi tulajdonosának kitiltásáról hoztak határozatot. Szabó Ferenc volt cséplőgép-tulajdonos és géplakatos leányához írott levelében számolt be a kitelepítés körülményeiről: „Csütörtökön, úgy 11 óra tájban hoztak aláírandó körözvényt; büntetés, elővezetés terhe mellett azonnal jelentkezni kellett a Tanácsházban. Ott tudtul adták, hogy a mai napon du. 4 óráig meg kell jelenni a Szombathelyi Járási Tanácson 14 háztulajdonosnak, kiknek államosították a házát. Ugyan 23-24 házat államosítottak, a többit nem hívták. Négyen annyira későn kaptuk az értesítést, hogy semmilyen járművön sem tudtunk már 4 óra előtt Szombathelyen megjelenni. Ugyan a tanácstitkár telefonált vasútra taxiért, minthogy nem volt, ezt megtelefonálta a Szombathelyi Járási Tanácsnak. Úgy határoztak, hogy péntek reggel 9 órára legyünk ott, úgy is lett. De akik be tudtak jutni, ahogy ők már jöttek, tőlük megtudtuk, hogy a lakást 48 órán belül el kell hagyni. Csepregben maradhatnak, egy jó barátnál, rokonnál, de 48 óra letelvén a kulcsokat át kell adni, hova mennek, gondjuk. Nekünk Szombathelyen du. 1 óráig kellett várni. Már reggel, hogy megjelentünk, mondta a titkár, hogy valami változás van. No, 1 órakor megmondták, hogy 48 órán belül nemcsak a lakást, hanem a határzónát is el kell hagyni, hogy hova megyünk, gondunk, nem telepedhetünk le, és lakást sem adnak. Kérdezte, megyünk vagy maradunk; mert ha nem, ők gondoskodnak róla, így mindenki elfogadta: megy."[80]

A lakosok a politikai tiltakozás hagyományos formáival reagáltak az önkényes intézkedésekre. Az „izgatást megvalósító írásos anyagok terjesztésének" éve némileg kétséges, az is elképzelhető, hogy két ízben, két egymást követő évben került sor rá. Kadnár az 1952-ben történt esetről tett említést: „A csepregi röpcédula szórásról hallottam, ami emlékezetem szerint 1952 tavaszán volt. Ugyanis a K.T.Sz. dolgozói beszélték, hogy Cspregen röpcédula szórás történt. Ezt azonban 1952. április 4-én tudtam meg, hogy valójában megtörtént, amikor a párttitkár beszélt arról, hogy az elmúlt napokban meg akarták »félemlíteni« a pártvezetőséget röpcédulán keresztül."[81] A hatóság jelentése ugyanakkor négy, 1953. február 17–18-án talált, kézzel írt, „lázító és fenyegető" tartalmú röpcéduláról számolt be.[82] Az utóbbi tartalmát Horváth Gyula idézte fel: „Hallottam én még 1953 márciusában Kántor Anna csepregi lakostól arról is, hogy a szövetkezeti vendéglőben Kántor Anna [takarítónő] talált röpcédulát, de elégette. [...] A röpcédula hogyan nézett ki, azt nem tudom pontosan, mert nem kérdeztem tőle. Arra emlékszem, hogy Kántor Anna említette nekem, hogy a röpcédulákon a tanácsot gúnyolták, hogy »az élelmiszer ellátásról rosszul gondoskodik«. Meg az volt a röpcédulákon, hogy a »tanácselnök és a helyettese leadatnának mindent, de nem látják el a népet élelemmel«. [...] Farkas is arról beszélt, hogy a röpcédula a csepregi tanácsot ocsmányolta, hogy pl. »hol a liszt, amikor pedig annyit leadnak, és miért nem gondoskodik a tanács az élelmiszer ellátásról«."[83] Jóllehet a hatóság izgató tartalmú irományokként kezelte a röpcédulákat, mindazonáltal inkább a hatalom képviselőinek küldött üzeneteknek tekinthetők egy olyan helyzetben, amikor az ellenvélemény kinyilvánítása más módon nem volt le-

[78] A szombathelyi megyei bíróság B.0050/1951/3. sz. ítélete. ÁBTL 3.1.9. V-45096/a. 5–6.

[79] Az 1952. évi 4. sz. törvényrendeletet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről február 18-án, 20 órakor ismertették a rádióban.

[80] Szabó Ferenc kitelepítési végzésről írott levele. Csepreg, 1953. február 20. A levél folytatása szerint miután mindenki összecsomagolt, rá két nappal – két fő kivételével – arról értesítették az érintetteket, hogy egyelőre mégis maradhatnak.

[81] Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 100–101.

[82] ÁVH Szombathelyi Osztály jelentése. Szombathely, 1953. március 23. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 17.

[83] Horváth Gyula vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 176–177.

hetséges. A röpcédulák kihelyezésével egy időben a közterületeken is feliratok jelentek meg: „Ez a falfirkálás abban az időben volt, amikor a röpcédulázás. Emlékezetem szerint a járdára is voltak feliratok firkálva, de hogy ezek a feliratok milyenek voltak, azt megmondani nem tudom" – emlékezett Kadnár.[84]

Máthé Gyula függetlenített csepregi MDP-titkárhoz 1952. december 12-én névtelen feljelentő levél érkezett. Tartalmát az ÁVH Szombathelyi Osztálya az alábbiakban foglalta össze: „December 12-én Csepreg községben Máthé Gyula függetlenített MDP titkárnak egy névtelen levél érkezett, melyben az állott, hogy egy 55 főből álló társaság diverziót akar elkövetni a helybeli középületek ellen, valamint el akarja rabolni a község párt és tanácsfunkcionáriusait. Az ügyben nyomozást vezettünk be, valamint felderíteni igyekeztünk a névtelen levélíró kilétét. A levélben felsorolt neveket vizsgálat alá vettük, amelynek az eredménye az, hogy a szereplő személyek ellenséges beállítottságúak, külföldi kapcsolattal rendelkeznek. Az ügyben tovább folytatjuk a nyomozást. A névtelen levélíró felderítését is továbbvisszük."[85] A felderítés során a két évvel korábbi eseményekből indultak ki: „1951 tavaszán a Vasmegyei Osztály részlegesen realizált egy fegyveres terrorista szervezkedést, amelynek célja az volt, hogy fegyveres úton megdöntse a demokratikus rendszert, a helyi párt és tanács funkcionáriusokat legyilkolja, továbbá diverziós cselekményeket kövessen el a szocialista szektorok ellen. A szervezkedés felszámolása során 32 személy lett őrizetbe véve és bírósági úton felelősségre vonva. A szervezkedésből összesen 70 olyan személy maradt ki, akik mint aktív tagok szerepeltek a szervezkedésben, vagy pedig a szervezkedésben bent levő barátaikon és hozzátartozóikon keresztül tudomással bírtak a szervezkedésről. Ezek között a kimaradt személyek között több kulák, csendőr, katonatiszt és egyéb osztályidegen van. Ezek összesen 16-an vannak. Erre a 16 személyre a letartóztatott és elítélt személyek vallomást tettek, és vallomásaikban elmondták, hogy ezek aktív résztvevői voltak az őáltaluk kezdeményezett akciónak. [...] Hogy a szervezkedésből kimaradt személyek továbbra is folytatják ellenséges tevékenységüket, ezt bizonyítja az a feljelentés, amelyben egy névtelen levélíró közli, hogy ezek és ezeken kívül még más osztályidegen elemek újból hasonló akcióra készülnek. Ez a névtelen levél 1952. december 12-én érkezett a csepregi független párttitkárhoz. Bizonyítja ezt f. év február 17-én és 18-án Csepreg községben történt röpcédulaszórás. Bizonyítja továbbá a községben lévő ügynökség jelentése is, valamint a röpcédula szóró személy felderítésére tett operatív intézkedések anyaga."[86]

A röpcédulázással gyanúsított Kiss Ferencen és a tyúkakasztással gyanúsított Ostorits Gyulán túl olyan lakosok szerepeltek a névsorban, akikről nemükből, életkorukból és fizikai állapotukból kifolyólag a fegyveres összeesküvésben való aktív részvétel aligha feltételezhető, legfeljebb tudomással bírhattak arról. A kiválasztás kritériumai között tehát domináns szerepet kapott a feljelentés elmulasztásának vétsége. Ennek hátterében az

[84] Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 99, 101.
[85] ÁVH Szombathelyi Osztály összefoglalója a december hónapban történt eseményekről. Szombathely, 1953. január 1. MNL VaML XXXV/1. f. 64. ő. e. 5.
[86] ÁVH Szombathelyi Osztály jelentése. Szombathely, 1953. március 23. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 17.

ügynökhálózat vidéki kiépítésének nehézségei álltak. Faluhelyen ugyanis a helybeliek jól ismerték egymást, és létezett egyfajta közösségi kontroll, aminek következtében gyorsan felfigyeltek a szokott viselkedési normáktól eltérően cselekvő, például nem célirányosan mozgó, vagy idegenekkel barátkozó, velük bizalmas beszélgetést folytató lakosokra. Az informátorhálózat vidéki kiépítésének gondjairól Péter Gábor már 1947. április 5-i moszkvai jelentésében is beszámolt,[87] és az 1955-ben megindított államvédelmi szakfolyóirat szintén több közleményében foglalkozott ezzel a problémával.[88] Ami a csepregi hálózat működését illeti: a hivatala folytán együttműködésre kötelezett korábbi jegyzőt – későbbi terminussal élve: hivatalos kapcsolatot – a szervezkedéssel kapcsolatos jelentés elmulasztása miatt vonták felelősségre: „Beismerem, hogy súlyos bűncselekményt követtem el, hogy tudomással bírtam egy állam ellenes szervezkedésről, valamint fegyverek rejtegetéséről, és arról a Hatóságnak jelentést nem tettem, amivel elősegítettem a szervezkedés további fennállását, és érzem, hogy ezért súlyos büntetés jár nekem. 1947-es választások előtt kerültem kapcsolatba az Államvédelmi Hatósággal [akkor még ÁVO], amikor nyilatkozatot is írtam, azonban a tudomásomra jutott fenti dolgokról a Hatóságot nem támogattam, illetve tájékoztattam" – szabadkozott az érintett.[89] Hallgatásának okai többrétűek. 1950 októberétől történetesen Csepregtől távol dolgozott, mindazonáltal – köztiszteletben álló és kulcspozíciót betöltő személy lévén, akihez a lakosok ügyes-bajos dolgaikban tanácsért fordultak – sok mindenről hallott. Viselkedésében közrejátszott, hogy saját bevallása szerint ő maga sem volt az új rendszer híve: „Ez az ellenséges tevékenységem adódott abból, hogy az én magatartásom is jobboldali beállítottságú, és egyetértettem a fenti személyekkel, de látom, hogy milyen beláthatatlan következményekkel járnak viselt dolgaim."[90] Önmagáról elmondott szavait hitelesíti, hogy a névtelen feljelentő levél őt is az ellenséges személyek közé sorolta.

A hatóság tehát új ügynökök beszervezésére készült, amit az összeesküvési ügyben érintettek révén próbált realizálni. Az ügynökállítás szándékát bizonyítja a dosszié végén olvasható bejegyzés: „A felmerülő kompromittált személyekről környezettanulmány készítés, a hálózati elvtársakkal való megbeszélés után róluk őrizetbevételi, vagy beszervezési javaslat készítése, vagy 5-ös kartonon nyilvántartásba vételük."[91] A környezettanulmányokat kiértékelve Zsidi államvédelmi ezredes, az ÁVH VI. Főosztály vezetője öt személy őrizetbe vételét hagyta jóvá 1953. április 14-én Budapestről.[92] A konspirált őrizetbe vételt követően a vizsgálati eljárás a korábbiakhoz hasonlóan alakult. Az 1953-ból fennmaradt vizsgálati anyag a kihallgatási terveket is tartalmazza. Általuk nyomon követhető, hogy a letartóztatottak megtörésére a kihallgatók a pszichikai és fi-

[87] Izsák–Kun 1994, 170.
[88] Az Államvédelmi Szemle feladatai. *Államvédelmi Szemle,* 1955/1. 3; Egy „ügynöki találkozó". *Államvédelmi Szemle,* 1955/1. 38–39. ÁBTL 4.2.
[89] Kozák Antal vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 383.
[90] Kozák Antal vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 383.
[91] ÁBTL 3.1.9. V-112608. 225–226.
[92] ÁBTL 3.1.9. V-112608. 22.

zikai nyomásgyakorlás minden eszközét latba vetették. A kihallgatások jellemzően a késő esti órákban, öt-hat órán keresztül folytak.[93] Ugyanazon kérdéseket szegezték a vádlottaknak újra és újra, a kapott válaszokat sorozatosan visszautasították, a kihallgatottakat hazugoknak bélyegezve. A kuláklistán tizennegyedikként megjelölt Szelénét egy alkalommal 11 és fél órán keresztül faggatták, miközben két kihallgató tiszt váltotta egymást. A háromgyerekes özvegyasszonyt gyermekeire hivatkozva próbálták beismerő vallomásra bírni: „Az eddigi barátságos hangmodort megváltoztatom, és a leghidegebb légkörben fogom a kihallgatást vezetni. Érezze azt az őrizetes, hogy az általunk hangoztatott meg nem alkuvás és az ellenség elleni harc kérlelhetetlen valóság. Ha ezek után az őrizetes elérkezik egy olyan alkalmas lélektani helyzetbe, hogy látható lesz rajta a hajlandóság vallomást tenni, úgy ismételten felhívom a figyelmét arra a lehetőségre, hogy az őszinteségével még sokat segíthet magán, de a makacsságával annál többet ront. És ezzel nemcsak saját magának, de családjának is szomorúságot okoz, mert annál későbbben fogja őket viszontlátni."[94] Szeléné derekasan állta a sarat, még arra is ügyelt – és a kihallgatottak nagy részét ez jellemezte –, hogy vallomásával lehetőleg másokat se sodorjon bajba.[95] A tizenegyedik kihallgatás terve arra utal, hogy szellemileg is mindvégig képes volt kontrollálni az elhangzottakat: „Taktika: Szele Ferencné egy minden hájjal megkent, alattomos és ravasz kulák asszony, aki megpróbálkozott már egy-két esetben provokációs módszerekkel is rést ütni a vizsgálón. Ezután még fokozottabb mértékben kimérten fogom kezelni az őrizetest, és ügyelek arra, hogy többet még csak véletlenül se legyen alkalma provokálni. Olyan feszült légkört hozok létre a kihallgatáson, hogy az őrizetes feltétlenül csak azt láthatja, hogy számára más út nem lehet, csak az őszinte, töredelmes beismerő vallomás bűnösségével kapcsolatosan."[96]

Kiss Ferenc vizsgálati eljárása még a vádemelést megelőzően tragikus módon, tisztázatlan körülmények között ért véget. A letartóztatását megelőzően összeállított háromoldalas környezettanulmány jellemzése szerint „a klérus befolyása alatt áll, amit bizonyít az a tény is, hogy templomba gyakran jár el. Egyéniségével kapcsolatban fent jelzett személyre azt lehet megállapítani, hogy rátarti ember, bőbeszédű, de nem fecsegő. Értelmes és jó felfogóképességű, nem részegeskedő ember. Ugyancsak bátornak is mondható, amit bizonyít az is, hogy a repülősök kötelékében éjjeli vadászaton tanult. Sokoldalú".[97] Kisst 1953. március 9-én vették őrizetbe. „Nevezett előállítása kombinációval történt, ügyével az (V)-ös alosztály beszervezésként foglalkozott. Beszervezése azonban hosszabb vele való foglalkozás után sem vált lehetségessé" – jelentette az ÁVH megyei osztálya Budapestre, a központ VI/6. Osztályának.[98] Kiss kihallgatása azon ritka esetek közé tartozik, amikor már a

[93] Szele Ferencnét tizenegy alkalommal, 60 óra 45 percen, Kadnár Ferencet kilenc alkalommal, 48 órán és 40 percen, Horváth Gyulát hét alkalommal, 41 órán, Ostorits Gyulát hat alkalommal, 30 és fél órán át vallatták. Lásd Vizsgálati napló. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 414.
[94] Kihallgatási terv. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 397.
[95] Szele Ferencné kihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 394.
[96] Kihallgatási terv. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 394.
[97] Kiss Ferenc környezettanulmánya. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 271.
[98] Kiss Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 313.

március 10-i kihallgatásról készült jegyzőkönyv fizikai erőszak alkalmazását rögzíti: „A vallomását nem fogadom el. Hazudik. Hazugságáért megfenyítem (álljon fel). Erre a kérdésre még visszatérünk, mondja el, milyen ellenséges tevékenységről tud csepregi viszonylatban?"[99] A vádlottal szemben alkalmazott brutalitás felől a május 26-i kihallgatási terv sem hagy kétséget: „A mai napon továbbra még élesebben fogom felvetni az őrizetes előtt a bűncselekményének súlyát, és felhívom a figyelmét arra, hogy a lehetőségeit használja ki addig, amíg arra mód van, mert utána már késő lesz, és akkor hiába fog panaszkodni akárkinek is. Felhozom előtte még egyszer és utoljára egyben, hogy ha őszinte lesz, úgy meglesz a lehetősége arra, hogy a büntetését munkával töltse el. Ha pedig nem, úgy azzal tönkre tette az egész életét."[100] Kiss Ferencet tizenhat alkalommal, 80 órán át hallgatták ki.[101] Noha mindvégig tagadta, hogy a röpcédulák szerzője lett volna, az írásszakértői vélemény az ő kézírását azonosította be.[102] Sorstársai beszámolója szerint „az embertelen, iszonyatos vallatás hatásának következtében az egyik fő vádlott, Kiss Ferenc az elővezetéskor a III. emeletről leugrott, öngyilkos lett, vagy talán az ÁVH-sok lökték ki".[103] A kihallgatók kegyetlensége önmagában megdöbbentő, voltaképpeni célját, a „terheléses alapon" történő ügynöki beszervezést figyelembe véve pedig az eljárás brutalitása különösképpen érthetetlen. A beszervezésre kijelölt öt személy egyikét a halálba hajszolták, hármukat az 1951-es szervezkedésben való részvétel címén három és fél, illetve négy évre ítélték. Szelénére csupán azt tudták rábizonyítani, hogy nem tett eleget a feljelentési kötelezettségnek, így kiengedték ugyan, de 81 éves koráig rendőri felügyelet alatt tartották. 1988 októberében, hajlott korára való tekintettel vették ki az operatív nyilvántartásból.

A szervezkedés jellege

A csepregi összeesküvést „kulákszervezkedésként" tartották nyilván,[104] ám a letartóztatottak foglalkozásán végigtekintve megkérdőjeleződik, mennyiben illeszthető be azok sorába. Noha a helyi társadalom gerincét, az aktív keresők 60%-át a mezőgazdaságból élő egyéni gazdák képezték, a résztvevők között számarányukhoz viszonyítva mégis alulreprezentáltak voltak. Erre az anomáliára a szervezők is felfigyeltek, ezért arra törekedtek, hogy a szervezkedés bázisát ezen a téren kiszélesítsék.[105] A letartóztatottak közül tíz személy tartozott a mezőgazdaságból élők sorába, közülük az ÁVH mércéje szerint is mindössze három fő minősült kuláknak. Kucsera László őrnagy, az ÁVH Szombathelyi Osztályának vezetője mindezt az „ellenséges elemek szövetségre lépésével" magyarázta: „Az

[99] Kiss Ferenc 1953. március 10-én történt kihallgatásának jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 279.
[100] Kihallgatási terv. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 330.
[101] Kiss Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 418.
[102] Írásszakértői vélemény. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 200–201.
[103] Both–Kövér 1999, 241; Reichardt 1994, 86.
[104] Feljegyzés Sárközi Dezső kihallgatásáról. ÁBTL 3.1.9. V-61506. 47.
[105] A település Alsóvárosnak nevezett, jellemzően mezőgazdasági részén folytatott szervezés az 1950 júliusában tartott gyűlésen vetődött fel. Übelher Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 206.

eddigi megállapítások szerint a kulákság ellenséges tevékenysége legfőképpen a gazdasági vonalon mutatkozott meg, amit bizonyítanak a megyében eljárások. A kulákság gazdasági vonatkozású ellenséges tevékenységét mezőgazdasági munkálatok folyamán változtatja. Politikai mozgolódás, rémhírterjesztés és szervezkedés tapasztalható, hogy igyekeznek kapcsolatokat teremteni egyéb ellenséges elemekkel, pl. katonatisztek, csendőrök, múltrendszer embereivel. Ezek vezetése alatt demokrácia ellenes szervezkedésben vegyenek [!] részt. Ezt bizonyítja, hogy ebben az évben a szombathelyi járás területén Csepreg községben leleplezett fegyveres szervezkedésben 3 kulák fejtett ki aktív tevékenységet."[106]

A letartóztatottak kétharmada az ipar és a szolgáltatás területén dolgozott. Fényképészt, villanyszerelőt, cipészt, lakatost, labdarúgót, boltvezetőt, vendéglőst, cséplőgép-tulajdonost, papot, zenészt, téglagyári munkást, határőrt, rendőrt, volt gyár- és malomtulajdonost, csendőrt találunk közöttük. A kezdeményező szerepet kétségkívül a viszonylag nagy mozgási lehetőséggel és széles körű ismeretségi körrel rendelkező mesteremberek töltötték be, akik 1950-ben a település aktív keresőinek 7%-át tették ki. A jelenség magyarázata kézenfekvő: a kisipar területén ekkor már végrehajtották a szövetkezetesítést, a megmaradt egyéni iparosok működését a növekvő adóterhek és a nyersanyaghiány lehetetlenítette el. Amint Király István villanyszerelő megfogalmazta: „Én nem vagyok fasiszta, sem kommunista ellenes. Nekem a jelenlegi rendszer ellen az a kifogásom, hogy a kisiparnak nincsen jövője, és szerintem »szovjet elnyomás alatt élünk«."[107] A magánipar visszaszorításának mértékét jelzi, hogy 1948. december 1. és 1950. január 26. között a járásban 49 fő teljesen beszüntette, 44 fő pedig szüneteltette tevékenységét.[108] Figyelemre méltó, hogy a földműves szövetkezet vendéglőjének két zenészét is sikerült megnyerni, akiket aligha lehetett azzal vádolni, hogy a „régi rendszer" hívei lettek volna. Egyikük ezt kereken meg is fogalmazta: „Majoros Istvánt régebb idő óta ismerem, aki 1950. szeptember hónapban észrevettem, hogy állandóan jár utánam, míg végül is az egyik korcsmában elfogott egy beszélgetésre. Ennél az alkalomnál kérdezősködött, hogy mennyire vagyok a rendszer híve, mire feleltem neki, hogy engem a múltban internáltak, és én semmiképpen nem nagyon ragaszkodom a régi rendszerhez."[109] A szervezkedésbe tehát a helyi társadalom minden rétege bekapcsolódott. Részvételük és aktív szerepvállalásuk az új politikai rendszer hatalomgyakorlásának elfogadhatatlan voltát, és a szembefordulás szükségességét illető teljes körű egyetértés bizonyítéka. Egy igazságosabb világot akartak kivívni, ugyanakkor – mint az elsőfokú bíróság ítélete is kitér rá –, nem rendelkeztek kiforrott elképzeléssel arra vonatkozóan, valójában milyen államhatalmi formában tudnák elképzelni jövőjüket: „Hogy milyen társadalmi rendszert kívántak a meglévő helyett – e tekintetben a vádlottaknak vallo-

[106] MNL VaML XXXV. 40. f. 56–61. ő. e. Jelentés. Szombathely, 1951. szeptember 8. Kiemelés aláhúzással az iratban. A Kucsera által számított három főhöz hozzá kell adni még egy személyt az 1953-ban letartóztatottak közül.
[107] Szembesítési jegyzőkönyv. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 140.
[108] Sági 2014, 1–2.
[109] Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 39.

másukból kitűnő zűrzavaros elképzeléseik voltak. Sőt, többen közülük nem is gondolkoztak ezen. A népi demokratikus rendszer minden esetre nem volt megfelelő nekik. Harmadik út hiányában azonban kétségtelen, hogy a másik formát: az imperialisták szöges vasjármát akarták szabadságát kivívott dolgozó nép nyakába tenni."[110]

Koncepciós elemek

A kikényszerített vallomások számos ellentmondást tartalmaztak, az ügyben több megválaszolatlan kérdés maradt. A vallomások szövegének jellemző vonása, hogy a kihallgatottak valamennyien társadalmi hovatartozásukból kiindulva az új politikai rend ellenségeiként határozták meg magukat: „Osztályhelyzetemnél fogva ellensége vagyok a magyar népi demokratikus államrendnek" – vallotta a kuláknak minősített Pócza Ferenc.[111] Fekete Péter papi mivoltára hivatkozva szintén a rendszer ellenfeleként határozta meg magát: „Mint római katolikus pap politikai beállítottságommal a jelenlegi rendszer összeegyeztethetetlen."[112] A valóságtól idegen, ugyanakkor kiforrott, olykor feltűnően egybehangzó szövegrészek túlságosan is tiszta képletet mutatnak, ami az államvédelmi szerv konstrukciójának gyanúját veti fel. Nemcsak a kollektív emlékezet vonta kétségbe a vád hitelét, a kétely egy 1985-ben írott helytörténeti munkában is helyet kapott: „A nehéz gazdasági helyzetben »politikai összeesküvés« nyomára bukkantak Csepregen és környékén. Egyesek szerint krimibe illő módon történt meg az összeesküvők leleplezése. A szervezkedésbe a községi káplán is belekeveredett. Tény, hogy e tevékenységért 30 embert ítéltek el 1951-ben. Az ítéletek súlyosak voltak, hiszen egy halálos is volt közöttük. Az érintettek egy része ma úgy érzi, hogy elítéltetésükben a koncepciós pereknek is része volt."[113]

A koncepció feltételezésének helyt adva elsőként a fegyverek problémája merül fel. A felkelés március 15-re tervezett megindítását megelőzően Majoros csak töltényeket osztott ki a résztvevők között: „Mielőtt Majoros István lakásáról eltávoztunk volna, Majoros kiosztott közöttünk 30-30 drb. puskalőszert, hogy legyen nálunk. Az ígéret az volt, hogy majd amikor szükség lesz rá, akkor puskát is kapunk."[114] Fegyverek híján azonban a fegyveres összeesküvés vádja nem állt meg a lábán. A kortársak és a leszármazottak elbeszéléseinek közös elemét képezte a fegyverek után folytatott lankadatlan kutatás, melynek eredményeként a hatóság tizenegy „katonai golyós" puskát, négy kézigránátot és egy géppisztolyt gyűjtött be. A géppisztoly megtalálásának szépséghibája, hogy nem tudták személyhez kötni, állítólag az utcára kitéve találták. Mivel a tárgyi bizonyítékok kevésnek bizonyultak a fegyveres szervezkedés vádjának alátámasztására, a bűnlajstromra minden,

[110] A szombathelyi megyei bíróság B.0050/1951/3. sz. ítélete ÁBTL 3.1.9. V-45096/a. 10.
[111] Pócza Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 109.
[112] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 55.
[113] Bolfert 1985, 10.
[114] Pócza Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 111.

fegyverként számba vehető eszközt felvettek.[115] A listán például három, a monarchia tisztjei által egykoron használt pisztoly is szerepel, amelynek harcértékét a fegyverszakértő már 1912-ben megkérdőjelezte: „önvédelemre szánt maroklőfegyvernek a 6.35 mm-es semmi esetre sem elegendő".[116] A négy sörétes vadászpuska és a céllövő pisztoly utcai harcra szintén nem volt alkalmas. Jóllehet a vizsgálati iratok több fegyverről nem tesznek említést, az elsőfokú bíróság ítéletében mégis 550 darab puska szerepelt, vagyis számszerűen tetten érhető az eset felnagyításának szándéka.[117]

Ráadásul a közösségi emlékezet szerint az előkerült fegyvereket és lőszert részben a házkutatók vitték magukkal. Egy ezzel kapcsolatos vitát rögzít a Póczáék házában 1951. március 23-án, 22.15 és 23.30 óra között tartott házkutatás jegyzőkönyve:[118] „Nevezettel ekkor átmentünk az első szobába a katonakönyvért, ahol ismertettem vele, hogy honnét jöttünk, és azt, hogy feljelentés érkezett ellene, hol van a fegyver és a töltények, erre ő azt válaszolta, hogy őnáluk ilyesmi nincs és nem is volt. Felhívtam a figyelmét, hogy jól gondolja meg a dolgot, mert ha önként előadja, esetleg egy kihallgatással megúszhatja az ügyet, és ezt enyhítő körülménynek fogjuk venni, ellenkező esetben hosszú évek fogják terhelni, és a családja, illetve a szülei is bajba kerülhetnek. Miután tagadta, hogy az ő házukban fegyver, vagy lőszer nincs, a nevezettet a Szilágyi bajtárs őrizetében az első szobában tartottuk, és a hátsó szobában kezdtük meg a házkutatást. A házkutatás során két szobát és két konyhát kutattunk át, és ennek eredményeképpen nagyobb mennyiségű cérnát, fényképeket, magánlevelezést, valamint 3 drb. katona fegyverhez való lőszert, amely az előszobában, a fotelben volt elrejtve, ezen kívül két katonai emlékérmet [!]. Házkutatás után házkutatási jegyzőkönyvet vettünk fel, amelyet a háztulajdonos rövid vita után írt alá, mert azt állította, hogy a lőszert mi vittük magunkkal, ellenben Ferenc fia jelen volt, amikor Szilágyi bajtárs azt a fotelból előszedte."[119] A kérdés csupán az, hogy az ott alvó egyéves gyerek mennyiben tekinthető tanúnak.[120]

Horváth Gyula vizsgálati anyaga szintén egyértelművé teszi, hogy a hatóság nem riadt vissza a bizonyítékok kreálásától. Horváth azt vallotta, hogy a nála lévő fegyvereket szomszédjának, Király Antalnak adta át. Az ÁVH Vas Megyei Osztály V. alosztályának vezetője Király őrizetbe vételével kapcsolatban a következő utasítást adta: „Tekintve, hogy tudomása van arról, hogy Horváth Gyulát az ÁVH őrizetbe vette, így azokat a fegyvereket, amelyeket Horváth neki átadott, azóta már nyilván megsemmisítette, és most várja, mikor veszik őrizetbe. Ennek alapján javaslom nevezettet nyíltan őrizetbe venni, és ugyanakkor a fegyverek felkutatása érdekében nála házkutatást rendezni. Amennyiben a házkutatás alkalmával nem találjuk meg a fegyvereket, úgy gyors kihallgatás után a fegyvereket megtaláljuk. Így ez rossz hatást nem kelt, mivel a fegyverrejtegetés Csepregen eléggé közismert dolog."[121]

Király István 1951. április 12-én tett nyilatkozata szintén a vizsgálat módszereit minősíti. Király kihallgatása során leszögezte, hogy Majorost leszámítva sem ő, sem pedig villanyszerelő társa, Szolcsányi Emil nem tartottak kapcsolatot az összeesküvőkkel, sem pedig a szervezkedés mellett nem agitáltak: „Alulírott büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy én a szervezkedésről Szolcsányi Emilen és Majoros Istvánon kívül soha senkivel egyetlen szót sem beszéltem. Amennyiben az Államvédelmi Hatóság kezében ezzel ellentétes bizonyíték van, úgy az hamis, a valóságnak nem felel meg. Ugyancsak hamisak az Államvédelmi Hatóság azon bizonyítékai, amely szerint én a szervezkedésnek tagja lettem volna."[122] Király nyilatkozata büntetőjogi szempontból azt jelentette, hogy őt is legfeljebb a feljelentés elmulasztása miatt lehetett volna felelősségre vonni.

Kételyre ad okot a vázolt kronológia és a vallomásokban szereplő időpontok ellentmondása. Miközben a felkelés megindítását 1950. augusztus 20-ra tervezték, Kadnárt csak 1950 decemberében kérték fel katonai vezetőnek. Szintén problémákat vet fel a külfölddel való kapcsolatfelvételhez szükséges rövidhullámú rádió adó-vevő beszerzése körüli bonyodalom. A szervezkedés tagjai 10-15 forintjával adták össze a vételárat, amelyhez a segédlelkészek, Fekete Péter és Botka Alajos[123] is hozzájárultak.[124] Amikor Fekete megtekintette a Majoros által megvásárolt készüléket, látta, hogy az csak egy meteorológiai szonda, amelyet légköri megfigyelésekre szoktak felereszteni. A másik készüléket rossz állapota miatt szintén nem lehetett használni: „Az adó-vevő készüléket, mint Majorosi említette, Sztepán és Király próbálták ki, de megállapították azt, hogy a lámpák, ill. a telepek ki vannak égve."[125] A vallomásokat olvasva érthetetlen, hogy a két készülék használhatatlan volta miként kerülte el a rádióalkatrészekkel kereskedő Majoros figyelmét.

Konklúzió

Perdöntő jelentőségű az 1950 nyarán készült tízoldalas „feltérképezés", amely átfogó elemzést adott a helyi viszonyokról, azon belül főként az MDP vezető szerepének és a párt irányvonalának érvényesülését vizsgálta.[126] Felmérte a helyi lakosság ellenállását, amely nemcsak elszigetelt egyéni akciókban nyilvánult meg, hanem több alkalommal közös for-

[115] Fegyverek felsorolása. ÁBTL 3.1.9. V-61506. 46; Kadnár Ferenc vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 108.

[116] Schneider 1912, 31–32.

[117] A szombathelyi megyei bíróság B.0050/1951/3. sz. ítélete ÁBTL 3.1.9. V-45096/a. 12.

[118] Vallomása szerint a Majorostól kapott lőszert a kútba dobta, amikor megkezdődtek a letartóztatások.

[119] Pócza Ferenc házkutatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 96.

[120] Pócza Ferenc gyanúsított jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 108. A per feljebbvitele során a Legfelsőbb Bíróság 1952. május 24-én kelt ítéletében a fegyverrejtegetésre vonatkozó külön vádpontot Pócza, Fekete és Tóth József esetében törölte, azt a fegyveres összeesküvés vádjának részeként kezelte. ÁBTL 3.1.9. V-45096/1. 1, 4–5.

[121] Horváth Gyula vizsgálati dokumentumai. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 171–172.

[122] Király István vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 135.

[123] Botka Alajos a Mária-kongregáció vezetője volt. Környezettanulmánya szerint „igyekezett a fiatalságot minden demokratikus megmozdulástól visszatartani". Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 6.

[124] Király István vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61505. 116; Horváth Gyula vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 68, 143.

[125] Fekete Péter vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61506. 54.; Sárközi Dezső vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-61506. 42.

[126] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 10.

mát öltött. A felmérés a község „aktív ellenségeinek" megnevezése mellett arra is kitért, hogy kik fejtettek ki aktív szervező tevékenységet a választást megnyerő Barankovics-féle Magyar Demokrata Néppárt mellett 1947-ben,[127] ezenkívül kuláklistát tartalmazott.[128] Megállapította, hogy a csepregi lakosság továbbra is a klérus erős befolyása alatt állt. Nemcsak ellenségesen viszonyult az új rendszerhez, de nyíltan hangot is adott véleményének. Az értékelés lényeges kritériumát képezte a népnevelő munka hatékonyságának alacsony foka. A népnevelők nemigen mertek kimenni, kifogásokkal álltak elő a párttaggyűlésen. A jelentést összeállító Raffay Károly nyomozó főhadnagy ebből a következő konklúziót vonta le: „Úgy látszik, hogy a pártszervezet, mint olyan, hézagos, és pártfegyelem nem tapasztalható. Ilyenformán fontos harci kérdéseknél, vagy azok megoldásánál a pártszervezetnek támogatásra van szüksége."[129]

Kucsera őrnagy dörgedelmes felszólalásából – amely az ÁVH területi osztály MDP szervezetének 1950. szeptember 8-án tartott küldöttgyűlésén hangzott el – kiérezhető, hogy a hatóságra a teljesítménykényszer súlya nehezedett: „A tagosítás óta nincs ellenség. Nincs soha egy üzemi, egy mezőgazdasági jelentés. Igaz, hogy este kimentek az elvtársak – bár eredmény nem mutatkozott de itt bent a rendes vonalon semmi olyan jelentést nem adtak be, amivel a Pártot segíthettük volna. Ennek háta megett nem az van, hogy nem látják a hibákat, hanem az, hogy az ellenséget megvert félnek tekintik, nem úgy, mint aki támad. Ezt bizonyítja a legutóbbi értekezleten az egyik bajtárs felszólalása, amikor kijelentette, hogy a kuláknak jót tett a jegyző figyelmeztetése, mert nem mer tenni semmit. Ez látszik itt is, nem keresi senki az ellenséget. Természetes az, hogy a kulák nem fog kiállni az utca közepére, és nem fog demokrácia ellenes kijelentéseket kiabálni, hanem befolyásolja a közép, esetleg szegény parasztot, s azon keresztül folytatja demokrácia ellenes munkáját. Az is természetes, hogy az ellenség nem fogja a hátán cipelni világos nappal a szemünk előtt a robbanó anyagot, s nem fogja a híd alá tenni, mikor mi pont ott állunk a híd mellett. Az ellenség aknamunkát végez, az ellenség megbújik, s titokban fejti ki tevékenységét."[130]

A diktatúra szempontjából megkerülhetetlen volt a saját egzisztencián alapuló önálló létforma szétverése, mivel a gazdasági autonómia a hatalomtól való viszonylagos függetlenség talaján az önálló véleményalkotás és az összefogás lehetőségét teremtette meg. Varga Zsuzsannának a módos gazdákkal kapcsolatban tett megállapítását az ipari és szolgáltatási szférából élőkre alkalmazva őróluk is elmondható, hogy vagyoni függetlenségük, eredményességük és a falusi népesség más csoportjaira gyakorolt befolyásuk révén a szövetkezetesítéssel szembeni ellenállás erős bázisát képezték.[131] Aligha véletlen, hogy a perbe fogottak egy részét már az 1950 nyarán kelt jelentés a település „aktív ellenségeiként" jelölte meg. A szervezkedés leleplezése módot adott mindazok kiemelésére, akik szót mertek emelni az önkényes intézkedések ellen. Az elhúzódó letartóztatások sakkban tartották a lakosságot, a per folyamán hozott szigorú ítéletek a faluközösség egészének szánt figyelmeztetésként foghatók fel. Az ítéletek mellékbüntetésként kitiltással sújtották az elítélteket, ami – a büntető eljáráson kívül eső eseti kitiltásokat is hozzászámítva – a helyi elit eltávolításának szándékát célozta.[132] A letartóztatások főként a húszas éveik második felében járó generációt sújtották. A munkaképes fiatalok elhurcolásával nemcsak az áldozatok családját és barátait félemlítették meg, de a küszöbön álló generációváltást is megakadályozták. Kétségessé tették a mezőgazdasági és ipari kisvállalkozások a jövőjét, ezáltal a mezőgazdaság területén is előkészítették a szövetkezetesítést.

[127] A faluban a szavazópolgárok 65%-a a Magyar Demokrata Néppártra adta le voksát.
[128] A kuláklistára tizennégy személyt vettek fel. A korábban kihágás miatt elítéltek majd mindannyian rákerültek a listára.
[129] Csepreg: ÁVH-jelentés. 1950. augusztus 5. MNL VaML XXXV/1. f. 1. 63. ő. e. 10.
[130] Jegyzőkönyv az ÁVH Szombathelyi Osztály MDP szervezetének küldöttgyűléséről. 1950. szeptember 8. 6–7. MNL VaML XXXV/1. f. 62. ő. e.
[131] Varga 2006, 236–237.

Felhasznált források

Publikált források

6189/1923. BM. sz. rendelet az adománygyűjtés szabályairól. *Belügyi Közlöny,* 1923. 1382–1383.
1952. évi 4. sz. törvényrendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről. In *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó, 1953. 84–86.
Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalom: Csepregi Fegyveres Összeesküvés.
Elsőfokú ítélet száma és kelte: B.0050/1951/17. 1951. 08. 17.
Másodfokú ítélet száma és kelte: Bf. IV. 0059/51.
In Both–Kövér 1999, 234–243.

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai, MNK belügyminisztere 53/22/75. sz. parancs. 1953. november 7. 114–115.
3.1.9. Vizsgálati iratok. V-45096. Fekete Péter dossziéja
3.1.9. Vizsgálati iratok. V-61505. Fekete Péter dossziéja
3.1.9. Vizsgálati iratok. V-61506. Majoros István dossziéja
3.1.9. Vizsgálati iratok. V-112608. Kadnár Ferenc dossziéja
4.2. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok. *Államvédelmi Szemle,* 1955/1. Az Államvédelmi Szemle feladatai. 3.; Uo. Egy „ügynöki találkozó". 38–39.

MNL GyMSM GYL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
35. f. 1. fondfőcsoport MDP Csepreg Járási Bizottságának iratai

MNL GyMSM SL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
XVII. f. 13. ő. e. Csepregi Nemzeti Bizottság iratai

[132] A per feljebbvitele során a Legfelsőbb Bíróság 1952. május 24-én kelt ítéletében a kiutasítást tizenhárom vádlott esetében hatályon kívül helyezte. ÁBTL 3.1.9. V-45096/1. 1–2.

MNL VaML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
XXXV/1. f. MDP Vas Megyei Bizottságának iratai. 61–65. ő. e. Államvédelmi Hatóság Szombathelyi Osztályának iratai. Eredeti jelzet: XXXIII/40. f. 58–62. ő. e.
XXXV/1. f. 61. ő. e. ÁVH információs és hangulatjelentései a napi eseményekről, cselekményekről
XXXV/1. f. 63. ő. e. ÁVH Szombathelyi Osztályának iratai. ÁVH-jelentések a megye 24 községének feltérképezéséről (Felsőrönök, Perenye, Hosszúpereszteg, Jakabháza, Rábafüzes, Sorkifalud, Zsenye, Csönge, Alsórönök, Nemesmedves, Alsószölnök, Felsőpaty, Sárfimizdó, Szarvaskend, Perint, Vasszécsény, Bük, Vát, Mesteri, Ostffyasszonyfa, Sorokpolány, Söpte, Táplánszentkereszt, Csepreg, Vasszilvágy, Acsád). 184 oldalas összeállítás
XXXV/1. f. 64. ő. e. ÁVH-jelentések, környezettanulmányok egyes személyekről
XXXV/1. f. 65. ő. e. ÁVH Szombathelyi Osztályának alapszervezetének taggyűlési és vezetőségi üléseinek jegyzőkönyvei

Magánkézben
Szabó Ferenc kitelepítési végzésről írott levele leányának, Szabó Mária tanítónőnek Budapestre. Csepreg, 1953. február 20. Eredetije a szerző tulajdonában

Felhasznált irodalom

Bolfert József 1985: A politikai és állami élet. In *Csepreg 1945–1985.* Kézirat. 1–38. Szombathely, Szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény.
Both Béla–Kövér István (szerk.) 1999: *Diktatúra Vas megyében 1945–1956. Emlékkönyv,* IV. Szombathely, Vas Megyei Honismereti Egyesület–Honvéd Hagyományőrző Egyesület–Recski Szövetség Nyugat-dunántúli Szervezete.
Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József (szerk.) 2012: *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
Erdmann Gyula 1992: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon, 1945–1956.* Békéscsaba, Tevan Kiadó.
Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961.* Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület.
Fehérváry István 1990: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956.* Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége.
Izsák Lajos–Kun Miklós (szerk.) 1994: *Moszkvának jelentjük…* Budapest, Századvég Kiadó.
Némethy Mária 1999: Az összeesküvők emléke Csepregen. *Vas Népe,* 1999. október 22.
Reichardt György 1994: *Kommunista törvénytiprás és az 1956-os forradalom.* Budapest, szerzői kiadás.
Sági Ferenc 2014: A csepregi iparosság vázlatos története. *Répcevidék,* online, 2014. január 27. 1–2. http://repcevidek.hu/gazdasag/a-csepregi-iparossag-vazlatos-tortenete-2.html, 2016. május 20.
Schneider Árpád Roland 1912: *Önműködő kézi lőfegyverek.* Budapest, Stampfel Kiadó.
Varga Zsuzsanna 2006: A falusi társadalom feszültséggócai az 1960-as évek közepén. *Múltunk,* 2006/4. 223–239.

CSIKÓS GÁBOR

Elvárt magatartás – egyéni viselkedés

A kommunista diktatúra kiépítésére adott válaszok Jászdózsán és Pátyon (1948–1956)

„A fatalizmus meghaladása azzal kezdődik, amikor tudatosítjuk, hogy egyetlen személy sem anonim, s minden helyzet történelmi, még ha csak a saját történelmünkre, megíratlan élettörténetünkre vonatkoztathatóan is."
(Viktor E. Frankl: A szenvedő ember)

Európában a 20. században érkezett el a hagyományos parasztvilág alkonya. A paraszti kultúra felszámol(ód)ásának időszaka Kelet-Európában azért érdemel e folyamaton belül külön figyelmet, mert egybeesik egy totalitárius diktatúra kiépülésével: a parasztság egy diktatúra utolsó ellenzékévé vált, nem egyszerűen elvi indíttatásból, sokkal inkább azért, mert fennmaradása forgott kockán.

A parasztság ugyanis nem pusztán jogi helyzet vagy foglalkozási kategória, sokkal inkább – Erdei Ferenc megközelítésében – egy jobbágyság és polgárság közötti átmenet, alávetett állapot,[1] különálló kultúra. Kultúra, hiszen egy sajátos életmódot és felfogást képviselt,[2] amelynek központi eleme a függetlenség, ennek letéteményese a földtulajdon, melyet jellemzően családi munkaszervezetben művelték.[3]

Az ebből kibontakozó paraszti értékrendszer kapcsolódhat más világlátásokhoz, de különálló kultúra lévén, lényeges pontokban el is tér tőlük. A polgársághoz közelítené a parasztságot a magántulajdon kultusza: a két magántulajdon-értelmezés azonban döntően más. Míg a polgár tőkeként tekintett földtulajdonára, a paraszt nem készített jövedelmezőségi mérleget,[4] viszont becsületbeli ügyének tekintette a birtok növelését nem annyira a jobb anyagi helyzet, mint a nagyobb presztízs elérése érdekében. A fizikai munka összekapcsolhatta volna őket a munkásokkal, de a paraszti kultúrában nem csupán a termelékenység a mérce, hanem az erőkifejtés maga,[5] amihez fontos többletet ad a munka

---

[1] Kocsis 2006, 16–19.
[2] Lan Anh 2003, 17–18.
[3] Tomka 2009, 164–179.
[4] Hofer 1994.
[5] Bourdieu 2008; Szilágyi 2009. A hagyományos paraszti gazdálkodásban praktikum és esztétikum egyformán fontos: ha szép volt valaminek az eredménye, akkor az segítette a technikai újítás elterjedését. Az adatközlők a gépesítést nem a gépek első elterjedésének időszakához, a 19. század végéhez kötötték, hanem a téeszekhez, amely ipari nézőpontot érvényesített. Mumford 2000, 98: „A technika és művészet jelenlegi szétválasztása tehát modern társadalmunk bűne. Amíg nem sajátította ki figyelmünket a gép, addig egyfelől a mennyiség léptékei és a munka hatékonysága, másfelől az emberi személyiséget tükröző minőségi értékek és célok folytonosan áthatották egymást."

szépsége is.[6] A parasztok sokszor nem mások munkásai voltak, hanem önmaguké.[7] Nagy fokú fatalizmusuk a konzervatívokhoz sodorhatta volna őket, individualizmusok pedig a liberálisokhoz:[8] a magyar tapasztalat mégis azt mutatta, hogy kevéssé vettek részt politikai mozgalmakban; s a politikai jelszavakat megcáfolva,[9] könnyen fogadták az uralomváltást,[10] ha az új hatalom játékteret biztosított nekik, és birtokukban meghagyta őket.[11] Ahogyan Erdei Ferenc rezignált megfogalmazása szól: „egy nemzeti társadalomban a parasztság mindig alulfekvő réteg, amely nem vesz részt a fölül levő rétegek nemzeti életében, illetve csak egyféleképpen vesz részt benne: termelése eredményét és emberanyagát szállítja".[12]

A hasonlóságok keresése helyett azonban legtöbbször inkább ellenséget láttak a parasztságban, így megkockáztatható a kijelentés, miszerint akármelyik ideológia nyeri a háborút, átformálta volna a vidéket. Braudel egyenesen úgy fogalmazott, hogy a nyugati civilizáció első háborúja a vidék meghódításáért zajlott, melynek végén a paraszti kultúra alárendelődött a városinak.[13] Ez a folyamat mutathatott ugyan különböző formákat,[14] a végeredmény azonban nagyjából hasonló volt: a hagyományos parasztság aránya a társadalomban világszerte csökkent,[15] a tradicionális társadalom gazdasági és kulturális autonómiája elenyészett.[16] A gépesítés, piaci szemléletmód érvényre jutása, generációk közti ellentétek mind a modernizáció konfliktusai, amelyek ára természetesen nem mérhető a kommunista társadalmi átalakításához, mely végül Magyarország osztályrésze lett.

---

6 Fél-Hofer 1997, 154.

7 Erdei 1980.

8 Weis 1931, 78: „A magyar földmívesek többsége szélső individualista, társas érintkezésben, bizalmasai, barátai megválogatásában elfogulatlan, úgyhogy sokkal inkább lehet liberálisnak nevezni. Végzetes reá és egész Magyarországra nézve, hogy a liberalizmus korszakát osztály-kifejlődésének kezdetleges állapotában érte és így ennek a korszaknak előnyeit nem élvezhette, csupán hátrányai sújtották."

9 Példák a jászsági sajtóból: „Eszméljünk végre rá, hogy mi, keresztény magyar középosztály – intelligentia, iparosság, parasztság –, nem kellékesek vagyunk ebben az országban, hanem gazdák, urak, kikre kötelességszerűen hárul az országvezetés hivatása." (*Jász Újság*, 1919. december 4.: Szabó Kálmán: Reflexiók a diktatúrához.) „A szélsőségek kavarognak a magyar falun is. [...] Remélünk, mert remélnünk is kell a magyar gazdatársadalom józan, komoly megfontolásában, amely sohasem volt kilengésekre hajlamos [...] épp olyan mereven utasította el a tőle teljesen idegen bolsevizmust, mint vissza kell, hogy utasítsa a nem az ő testére szabott, szintén idegenből importált nyilasmozgalmat." (*Jász Újság*, 1936. június 1.), vagy már a háború után: „Nektek a munkások és parasztok becsületes kézfogása lehet csak igazi magyar cselekedet. Itt élünk együtt Jászárokszálláson és itt halunk meg, éppen ezért a közös sorsunk hozzon össze bennünket. Azok a nagyurak, akik Pesten a pártokban vannak és uszítanak a munkásság és a Kommunista párt ellen, azok hazaáruló bitangok, akiket el fog érni a végzet. Minden kisgazda és munkásnak a Kommunista pártban a helye." (*Jászárokszállási Híradó*, 1945. október 14.)

10 Farkas 1990; Kocsis 2006, 43–46.

11 Juhász 1999.

12 Erdei 1980, 237.

13 Braudel 1995, 18. Az Egyesült Államokban az 1920-as években ér véget a kisparaszti gazdaságok időszaka, hogy átadja a helyét a sztenderdizáláson és mechanizáláson alapuló nagyipari mezőgazdaságnak. (Fitzgerald 2003, 22–32.)

14 Wegren 2005, 13.

15 Tomka 2009, 164–179.

16 Zalvidar 1993.

Magyarország a szovjet érdekszférába került, a hagyományos világ alkonyát – 1945 és 1961 között[17] – a kommunista ideológia, a szocialista rendszer hozta el. A következő tanulmány ezen időszak első évtizedét öleli fel két falu – Jászdózsa és Páty – példáján. A falvak vizsgálata két szempont miatt is fontos: egyrészt a térbeli távolság megnehezíti a kölcsönhatást, a helyzetekre adott reakciók valamiképp általános reakcióknak tekinthetők.[18] Másrészt fontos a nemzeti történelem szempontjából, hiszen a nagyobb településekre bocsátott szórt fényben könnyebb az országos politikatörténetre emlékeztető eseményeket felfedezni, az általánossal egyirányú folyamatokat kiemelni, míg a kisebb helyek, már csak méretük okán is, saját eseményeikre vonják a fókuszt.[19]

A második világháború utáni vidéki életből négy csoportot merít a mostani kutatás: a kitelepítettek szűk, de a falusi életből kirívó körét, a korábbi adminisztrációs elitet, a téeszszervezés nyomása alatt álló parasztságot és a helyi pártelitet. Hangsúlyos a törekvés, hogy az egyedit, az egyes ember viselkedését mutassam be, hogy megvilágítsam a homogénnek elképzelt társadalmi csoportok életbeni sokszínűségét. Az egyediből tett általánosítások fontosak, hiszen egy kultúra elmúlását hozzák ezek az évek. A történetek medrét legfőképp a téeszszervezés adja, mely a Rákosi-korszak vidékátformálási kísérletének kulcsjelensége volt.

Bár mind a dualizmus, mind a Horthy-korszak igyekezett adminisztratív eszközökkel beavatkozni a vidéki életbe, és a falu autonómiáját csökkentették akkor, amikor a korábban a közösség által választott főbíró kezéből egyre inkább a felülről odahelyezett jegyzőnek juttatták a tényleges hatalmat, mindkét időszak viszonylagos[20] érintetlenségben hagyta a mindennapokat. Az eredményeket számos mulasztás teszi kétségessé.[21] A kommunista rendszer ezzel szemben éreztette vidéki jelenlétét, és küldetésének érezte a falu modernizálását, az ott élők átformálását.

---

17 Valuch 2001, 188–190; Kovách 2001.

18 Az összehasonlító megközelítés a blochi ajánlástól (Bloch 1996) eltelt évtizedek múltával „ma már nem módszertani kaland s nem is úttörő teljesítmény" (Kaelble 2014, 190), hiszen a módszer az 1960-as és 1970-es évekbeli viszonylagos népszerűség után módszertani problémák és sztereotipikus alkalmazás miatt válságba került (Green 2004). Ilyen sztereotípia a lépték, amely jellemzően országos szintű: Tomka 2004 értékelése szerint például nem is tekinthető szigorú értelemben vett összehasonlító munkának az egy országon belül végzett vizsgálódás. A módszer elveit (pontos kérdésfelvetés, forrásadottság feltárása, összehasonlítandó egységek jellemzőinek számbavétele, vizsgálódás szintjének meghatározása: Keller 2005) követve azonban így is felvázolhatók, milyen lehetőségek álltak nyitva az adott társadalmak számára.

19 Szilágyi 1984; Horváth 2007.

20 Viszonylagos, hiszen az oktatásban ugyanúgy szerepet kapott az ideológia. Viszonylagos, mert a falusi zsidóság megszenvedte az 1938-tól életbe lépő zsidótörvényeket.

21 Volt ugyan előrelépés, így 1938-tól a mezőgazdasági dolgozók is nyugdíjjogosulttá váltak tizenöt év járadékfizetés után, 1941-ben pedig tízéves mezőgazdaság-fejlesztési tervezet született (Honvári 2002, 398–415), de a nagyarányú földreform elmaradása olyan mulasztás, mely ezeket az eredményeket elhalványítja. Különösen a szegényparasztság helyzete megoldatlan (Romsics 2010, 197–200), de Für Lajos értékelése szerint az egész parasztság 1914-től a hatvanas évekig konzerválódott állapotban maradt (Für 2013, 212–213). A faluban nem volt szociális ellátó rendszer, a vidéki lakosság általában sokkal rosszabb körülmények között élt, mint a városi munkásság (Kerék 1986).

Éppen ez a modernizációs cél tárja fel a kommunista ideológia és a társadalmi gyakorlat közötti ellentétet.

Szolzsenyicin szavaival „a nép anyagi igénye iránt érzett szeretet megbénította az értelmiségben az igazság iránti szeretetet és igényt."[22] Vagyis a kérdés, hogy egy közösség (esetleges) anyagiakban való gyarapodása ellensúlyozhatja-e a társadalmi igazságtalanságokat; különösen, hogy az állam jótéteményei nem azonos mértékben jutottak: volt, akitől elvettek (magántulajdont, autonómiát), mások pedig kaptak (lakást, nyugdíjat).[23] Jelen tanulmány nem ezek mérlegét szándékozik megvonni, hanem az antropológiai-mikro megközelítést követve az egyes ember szemszögéből igyekszik megrajzolni-e folyamatokat. Az egyes történetek megismerése hasznosabb, mintha ellentétpárokban gondolkoznánk, amelyek magukban hordozzák annak a veszélyét, hogy felnagyítjuk a kategórián belüli azonosságokat és az azon kívüliekkel való különbözőséget; a típusok elnyelik az egyes embert, előfeltevéseink kisiklatják vizsgálódásunkat.[24] Éppen így látta és igyekezett láttatni a kommunista propaganda is a társadalmat: homogén csoportok halmazaként – a tanulmány igyekszik e kategóriák mögé tekinteni.

Miként a cár korlátlan hatalma ellenére sem függetleníthette magát a népakarattól,[25] később sem egyetlen ember akarata irányította egy ország életét. Vitathatatlan, hogy a hatalom gyakorlói és az alávetettek nem egyenrangú felek, a keretek kialakításában nem képviselnek azonos erőt,[26] mivel azonban a modern diktatúrák az alattvalói passzivitás helyett a lakosság együttműködésére számítanak, az embereknek lehetőségük van helyzetük befolyásolására, alakítására.[27] Nem felettük zúg, hanem általuk is gördül a történelem.

A kor törvényei és rendeletei, melyek alapján az ítéleteket hozták, törvénysértők és koncepciózusak voltak, a társadalom egészét áthatotta a törvénytelenség:[28] de ezzel dacolhatott a családi, kisközösségi és egyéni morál.[29] Abban a társadalomban azonban, ahol ez a feszítő ellentét nap nap után fennáll, az emberek hamar demoralizálódnak, ám mind a behódolás, mind az ellenállás egyaránt veszélyeket hordoz magában.[30] Azonban

[22] Szolzsenyicin 1997, 116. Vagy ahogy a helyzetre ezt a gondolatot Sánta Ferenc alkalmazta: „liszted, búzád, krumplidat vitték, padlásodat seperték – de a fiad, az ingyért tanult! Orvost ingyért kaptál! Patikát ingyért kaptál! A cselédházból kiköltöztél!" (Sánta 2002, 259.)
[23] Horváth 2015.
[24] Hunyady 2002, 426–438.
[25] Tocqueville 2011, 347.
[26] Ö. Kovács 2009, 33.
[27] Ö. Kovács 2015, 31–35.
[28] Kiss–Závada 1991.
[29] Kohlberg 1999: Kohlberg – sokat kritizált, de éppen ezért komoly befolyást gyakorló – 1971-es tanulmánya szerint az emberi morál hatszintes modellben képzelhető el, amelyből a negyedik az állami normák átvétele. Talán kevéssé termékeny „fejlettebb" szintekkel való konfliktusát vizsgálni, melyek egyre intellektualizáltabbak és elvontabbak. Fontosabb a harmadik: a családi szint vizsgálata, amely a méltányosság köré szerveződik, és természetszerűleg áll szemben a rendszerben gondolkodó állammal.
[30] Pierre Boulle *Híd a Kwai folyón* című regényének Nicholson ezredese: „Olyan szokásokat tanultak ezektől a barbároktól, nemtörődömséget és lustaságot, amelyek összeegyeztethetetlenek az angol katona iránt támasztott követelményekkel." (Boulle 1979, 42–43.)

a Rákosi-rendszer nem tudta véghez vinni a nagy célt, a mezőgazdaság kollektivizálását. Ez üzenet a társadalom egészének is: a téeszesítés nemcsak a vidékre irányult, hanem a társadalom egészének átformálására tett kísérlet része volt, amelynek – mint azt a parasztság bizonyította – ellen lehetett állni.[31]

A kommunista társadalmi tabló

1946 szeptemberében Rákosi Mátyás a következő társadalmi csoportokat nevezte meg, mint akik veszélyeztetik a szocialista társadalomátalakítás kísérletét. Először is a „levitézlett, földjüket vesztett nagybirtokosok", akik „mindent megtesznek, hogy visszacsinálják a földreformot". Másrészt a „nagytőkések" s „munka helyett basáskodáshoz szokott úri bürokrácia", illetve az egyházak, melyek a „feudális rend fő támaszai voltak". Vidéken mégis a legnagyobb csoportot a „népi érdekközösséget már régen megtagadó, az urakkal szövetkező szűk zsírosparaszt réteg"[32] alkotta.

Hogy milyen egyéni sorsokat fedtek el ezek a sommás jellemzések, annak felvázolására a következőkben kerül sor.

A Jászdózsán élő „osztályellenségek"

„Nagybirtokosok, nagytőkések"

A szabadparaszti múltat maga mögött tudó Jászság kevés arisztokratát látott. Szenzációszámba ment 1909-ben, hogy éppen a jászsági úton hajtott át Habsburg József főherceg.[33] Harminc évvel később Ulain Ferenc képviselőjelöltnek már nem sikerült ez a manőver, autója elakadt a sárban, s kénytelen volt egy éjszakát a „hűs búzatáblák" között tölteni. Vajon el tudta volna-e képzelni azon a tavaszi éjszakán, hogy a „jákóhalmi és dózsai sártengernek"[34] néhány év múlva arisztokrata és nagybirtokos lakói lesznek majd?

Pedig így történt:[35] Jászdózsára 1951-ben hatvanhat kitelepített érkezett, köztük Hampel Ferenc ezredes, a frankhamisítási botrány egyik vádlottja, Bethlen Pál felsőházi tag, Lázár Ferenc és Somssich Gyula,[36] a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének volt vezér-

[31] Horváth 2015, 9–27. Az új társadalmat az államtól való függéssel, tulajdonformák és társadalmi rítusok változásával jellemezhetjük.
[32] Rákosi 1952a, 88–91.
[33] *Jászárokszállás és Vidéke,* 1909. május 29.
[34] *Jászvidék,* 1939. március 17.
[35] Ottlik Géza *Hajnali háztetők* című, 1957-es regényének főhőse Halász Péter, akinek apja Halász Gedeon államtitkár. Róla írt az 1956-os dátum alatt, hogy „Halász Gedeonról, Péter apjáról például tudom is, hogy négy ével ezelőtt meghalt Jászdózsán" (Ottlik 1987, 132).
[36] Szepessy é. n.

igazgatója.[37] Kitelepített volt Issekutz Lajos is, aki 1919-ben már szembekerült a proletárhatalommal, amikor részt vett a gyöngyösi ellenforradalmi megmozdulásban, melynek leverése után sikerült elmenekülnie.[38] Társa, Csipkay Albert százados és egy zsidó kereskedő, Welt Ignác már nem volt ilyen szerencsés: bestiális módon gyilkolták meg őket.[39] Gondolt-e vajon arra az 1940-ben ezredessé előléptetett Issekutz Lajos, hogy ismét menekülnie kell a proletárhatalom elől? Hatéves jászdózsai kitelepítése 1956-ban ért véget, amikor lehetősége adódott, hogy disszidáljon: testvéréhez, Bad Ischlbe ment, ott is halt meg 1969-ben.[40]

Többeknek azonban nem volt menekvés a kitelepítettségből: a rossz lakáskörülmények, az ellátás hiányosságai (külön megbízott figyelte és zavarta el az osztályidegeneket a kenyérbolt elől áruhiány idején) és a kemény munka sok idős kitelepített állapotát fordította rosszabbra, s okozta végül a halálukat.

1. táblázat. **1950 és 1956 között Jászdózsán elhunyt kitelepítettek**

Halálozás dátuma	Név	Születési idő, hely	Szülők neve	Házastárs neve
1951. IX. 14.	Serényi Gabriella 50 éves	1901	István Zichy Aglája	Bethlen Pál, dr.
1952. I. 6.	Gemperle Vilmos	1866	Antal Antal Katalin	Szentpéteri Karolina
1952. II. 11.	Nagy Anna 73 éves	1879	István Rigó Angela	Jezdimír Antal
1952. IV. 1.	dr. Karcsay Lajos ua.	1879	Lajos Gaál Irén	
1952. XI. 11.	Szentivány Anna 64 éves	1888	Farkas Patay Jolán	Issekutz Lajos
1953. III. 1.	Somssich Gyula 77 éves	1876. X. 29. Graz	Imre Széchenyi Mária	Szécsényi Magdolna
1953. IV. 15.	Frey Zoltán 71 éves	1882. III. 25. Budapest	Miksa Hoffmann Franciska	Marek Lujza
1953. VII. 30.	Horváth László 76 éves	1877. X.16 Nyíregyháza	János Semhardt Julianna	Szép Margit Mária

Forrás: Készült a https://www.familysearch.org/ honlapon digitalizált halotti anyakönyvek alapján. 2017. december 11.

Amint az *1. táblázat* is mutatja: a kitelepítettek közül sokan voltak idősek, akik koruk miatt alkalmatlanok voltak a nehéz mezőgazdasági munkára. Ők ingóságaik eladásából vagy a falu velük szolidáris lakóitól kapott adományokból éltek. Hogy ez eléggé általános lehetett, bizonyítja, hogy a megyei pártvezetésnek is szemet szúrt, amely a „nevelési munka" fokozásával válaszolt, mert tűrhetetlennek tartotta, hogy az „asszonyok kezet csókolnak a kitelepítetteknek és kedveznek nekik. [...] A mi vezetőinket rá kell nevelni arra, hogy leleplezzék az ellenséget és meggyűlöltessék a tömegek előtt".[41]

A helyzetet minden ember másként élte meg, de vélhetően az ilyen szolidáris epizódok is hozzájárultak, hogy sokan végül nem törtek meg. Balonyi Ágoston egykori likőrgyáros pásztor társával idegen nyelveken tárgyalta a legeltetés kérdéseit, s optimistán csak annyit fűzött helyzetéhez: „Eddig több száz ember és sok millió pengő [...] miatt kellett izgulnom. Most csak heverészek, végre kipihenem magam." Bethlen Pál személyi igazolványában állítólag az szerepelt: „gr. dr. Bethlen Pál", ezt büszkén-ironikusan mutogatta.[42] Felesége halála után, jászdózsai magányos estéin, „más elfoglaltság hiányában" Goethe *Faust*ját és Tolsztoj *Háború és béké*jét, vagy Kemény János munkáit olvasta. Történetfilozófiai művet írt Burchardt és Spengler szellemétől ihletve, a német filozófussal egyébként korábban levelezett is.[43]

„Bürokrácia"

A kitelepítéshez nem kellett arisztokrata pedigré, elegendő volt egy jobb helyen levő budapesti lakás, s máris bárki megtapasztalhatta a száműzetést. Ez történt például Horthy Nándorral is, akinek felesége jászdózsai családból származott: anyósa a helyi főjegyző, Révfy Dezső (1886–1968) nővére volt. A Budapestről Kondorosra kitelepített egykori csendőrt a *Viharsarok Népe* a „múlt kegyetlen urai" között emlegette.[44]

Közhelyszerű jelző volt ez a korábbi csendőr esetében, akit hivatása okán a rendszerváltás abszolutista logikája egyöntetűen ellenségnek láttatott.[45] Noha a csendőrség mint testület háború alatti működése elítélendő,[46] azonban itt is az egyedi esetekkel érdemes foglalkozni. Három jászdózsai csendőr sorsa megvilágítja, hogy a kommunista propaganda homogenizáló kategóriái különböző emberi sorsokat takarnak.

Egy jászdózsai származású – de a közeli Zaránkon élő – csendőrt azért idézték bíróság elé, mert a bagólyuki gettóban állítólag asszonyokat bántalmazott. Noha a Zaránki Nemzeti Bizottság valamennyi pártja igazolta az illető „feddhetetlenségét", „demokratikus gondolkodását", sőt azt is kiemelték, hogy a front elvonulása után díjtalanul vállalta a helyi rendőrség újjászervezését; a népbíróságnak ez nem volt elegendő. A csendőr mellett tanúskodók vallomásánál többet nyomott a latban egy kiskörei asszony szava, akit a csendőr egy kihallgatás alkalmával pofon ütött: a pofon esetleges megtörténtét egyébként a vádlott sem tagadta, azt viszont igen, hogy ez háborús bűnnek minősülne. A per folyamán azonban kirajzolódott: a bagólyuki vallatók mindegyike megszökött az országból, így a vádakkal az egyedüliként Magyarországon maradt, a gettóban a vallomásokat írógépen rögzítő

[37] Almanach 1940, 455–456.
[38] Szokodi 1959, 191.
[39] Békássy 1931, 138–139.
[40] Bene–Szabó 2003, 119.

[41] MDP Szolnok – 1952. IV. 21.
[42] Szepessy é. n.
[43] OSZK Analekta 10.698.
[44] *Viharsarok Népe,* 1951. július 11.
[45] Gyarmati 2012.
[46] Molnár 2013.

csendőrőrmesternek kellett szembenéznie. Bár a Zaránki Nemzeti Bizottság kezeskedett érte („nevezett a legszolidabb és példásabb társadalmi tevékenysége folytán a község lakosságának szeretetét és megbecsülését, sőt tiszteletét bírja"), végül nem kapott engedélyt arra, hogy a per ideje alatt szabadlábon védekezzen és elláthassa hatholdas gazdasága feladatait. „Ez a pár hét ami előttünk van az őszi szántás és vetés ideje – aminek elmulasztása és földjeimnek szánatlanul és vetetlenül való hagyása nem csupán közérdek – reám nézve egyénileg is katasztrofális, mert családom létfenntartásáról vagy pusztulásáról van szó" – állt 1945 októberében írt kérvényében, majd néhány hónap múlva a felesége küldött kérelmet: „Nem lehet a tekintetes Népbíróság előtt sem közömbös, hogy az emberek értékes termelő és országépítő munka helyett alaptalan vádakkal terhelve fogházban sínylődjenek, mialatt családjuk teljes nyomorba jut." Az egészségében megtört – 1945 augusztusi letartóztatása során is súlyosan bántalmazták – férfira ötévi kényszermunka helyett végül két és fél év börtönt rótt az egri népbíróság 1947. október 6-án.[47]

Története nem azt bizonyítja, hogy Jászdózsa minden lakosa ellenálló kőszirtként dacolt volna a nyilastengerrel. Hozható és hozandó is ellenpélda. Egy anyja révén jászdózsai származású – de már Jászberényben élő – főhadnagy egy nyilascsoportot vezetett: neve a kényszersorozásokkal és a zsidó vagyontárgyak elkobzásával fonódott össze, és már-már szimbolikusnak tekinthető, hogy egy könyvüzletben hajtotta végre több munkaszolgálatos kivégzését. A felesége a bíróságon igyekezett ugyan bizonyítani férje feddhetetlenségét, sőt azt is, hogy titkos ellenálló volt, hogy Wallenbergtől kapott köszönő levelet, Szmirnov gárdaezredes pedig örömmel fogadta átállását Budapest ostromakor. Ezeket az állításokat azonban írásos bizonyítékkal alátámasztani nem tudta, 1949-ben kivégezték.[48] Egy harmadik jászdózsai, Ukrajnában szolgálatot teljesítő tizedest pedig kegyetlenkedései miatt csak „pálcás tizedesként" emlegettek a munkaszolgálatosok: hat és fél év fegyházra ítélték 1947-ben, de már két év múlva szabadlábra került, mert olyan megbízhatóan, minden megkérdőjelezés nélkül végezte az állampusztai intézetben rábízott feladatokat is, mint annak idején tette azt a menetelő ukrán munkásszázadban.

„Egyházak"

A papság befolyását nemcsak az adta, hogy az egyház nemzetek és kormányok fölé magasodott, hanem hogy gazdasági, szociális és kulturális befolyása egy-egy község életében meghatározó volt. Ez a nagy társadalmi ereje indokolhatta azt a kommunista tézist, miszerint „alkalmazhatjuk azt a tételt, hogy a falun minden rossz út a templomba vezet".[49] Hogy hogyan láttatta az egyház tevékenységét a kommunista propaganda, azt már a sajtóban

[47] BFL XXV1.a/1948/1568.
[48] BFL XXV1.a/1946/2259.
[49] MDP Szolnok – 1950. II. 2.

megjelent olyan cikkek címei is jelzik, mint: „Háborús rémhíreket terjeszt, ájtatos szemforgatással leplezi erkölcstelenségét a jászszentandrási pap".[50]

A Jászdózsán szolgálatot teljesítő papoknak azonban vélhetően nem volt rossz hírük a lakosság körében. 1897 és 1948 között két helyi születésű unokatestvér: Bozóki János (1861–1927) és Kiss Balázs (1875–1948) volt a község plébánosa. (A helyiek jelenléte a községi adminisztrációban is meghatározó volt, a főjegyző 1916-tól Révfy Dezső [1886–1968][51] volt, őt váltotta 1945-ben Bollók József [1913–1988]:[52] mindketten Jászdózsán születtek.)

Különösen a Bozóki család tett sokat az itt lakókért: Bozóki János iskolát alapított; fivére, Béla (1867–1933) pedig – egyetemista fia elhalván – alapítványt hagyott a községre, melynek hasznából óvodát szerveztek volna, ha a háborús időszak el nem emészti ezeket a próbálkozásokat.[53] Egy másik alapítványát, a „Bozóki Béla Szegénysegélyezési Célú Alapítványt" 1949-ben számolták fel, javai Jászdózsa községre szálltak.[54]

Az egyház jászdózsai földesurasága nem terjedt ki nagybirtokra: mindössze 123 holdat tett ki, melyből 103 volt szántóföld; miközben a község kisgazdái összesen 6902 holdat (5295 szántót) birtokoltak.[55] A földreform során a megyei földbirtokrendező tanács jóváhagyta az egyházi birtok 116 holdjának elvételét. Ez ugyan mentesíthető lett volna, de mivel a telekkönyvek a földet a közbirtokosság birtokához számolták, így az már 216 holdat tett ki, lehetővé vált az elkobzása.[56] Ez azonban nemcsak a papságot károsította: a lelkészi javadalomként kapott és általában haszonbérletben műveltetett föld többeknek biztosított megélhetést. Palcsó István és Mihály panasszal élt, mivel saját föld híján 1938 óta az egyháztól bérelt földön gazdálkodtak: amikor 1945-ben lucernát

[50] *Szolnok Megyei Néplap*, 1950. május 26. A cikk néhány részlete: „Az egri egyházkerület legreakciósabb, erkölcsileg romlott papjait küldi a Jászságba. [...] Háború lelkes dicsőítője. [...] Minden reggel korán bebiciklizik Jászapátiba. Itt megkapja a napi rémhír-adagját, melyet jólelkűen kiszínezve készíti el számára Amerikai Hangja után – a Plébánia. Ezután visszakarikázik a faluba. Mire a nap delelőre ér – a falu szemeláttára minden kulákkal vált egy-két barátságos szót. Lelket önt beléjük, közli a híreket. Ezt megelőzően a patikusnét keresi fel, Mészárosnét. Itt a kölcsönös megegyezés alapján hall is, közöl is újabb híreket. A délelőtt mindig gyorsan eltelik. Hiszen Tóth István kereskedőnek, Rózsavölgyi tisztviselőnek is el kell mondani az aznapravalót. Ezekkel együtt mennek át Pintér Aladár nyugalmazott tábornokhoz, vagy Erdeiékhez az iskolába. [...] A tábornok-házaspár a méltóságos asszony szorgalma révén pulóverkötésből és politikai szálak szövögetéséből tengeti életét. A népi demokrácia adta nyugdíj mellett."
[51] Scheftsik 1935. http://vfek.vfmk.hu/00000113/adat_13.htm 2015. július 20.
[52] MNL JNSzML IV.2. Főszolgabírói iratok 2779/1945.
[53] MNL JNSzML IV. 2. Főszolgabírói iratok 1762/1945.
[54] Jászdózsa közigazgatási iratok 6306/1949. Tocqueville gondolatai a francia forradalom egyházellenes megmozdulásairól azonban igazak a kommunista időszak történéseire is: a kereszténység nem annyira vallási doktrínaként, mint politikai intézményként szíthatott gyűlöletet, s ahogy „a papság egyre jobban az elbukottak sorsára jutott, úgy támadt fel újra fokozatosan, s szilárdult meg az egyház lelki befolyása" (Tocqueville 1994, 47–48).
[55] MMM AI Bodor.
[56] MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai 13/42/1945.

mentek volna kaszálni, az új tulajdonos már megelőzte őket: a haszonbért ők fizették, de a terményt már nem ők takaríthatták be.[57]

Hogy az egyház lelki befolyása megmaradt, annak nemcsak a Heves megyei Mária-jelenések voltak a jelei, melyek a jászságiakat is zarándoklásra hívták;[58] hanem az is, hogy 1952-ben a megyei pártértekezleten kiemelték Jászdózsát, ahol ezerhétszáz fő vett részt a húsvéti körmeneten. A központ a helyi pártvezetést hibáztatta, amiért nem rendezett kultúrünnepélyt.[59] A mulasztás azonban csak a kisebb vétek volt, a megye területéről akár a nagyobb együttműködésre is találni példát: Szelevényen a jegyző úgy intézkedett, hogy „május 1-jén először a tömeg menjen a misére és utána vonuljon fel",[60] Abádszalókon pedig a mise nyolc-kilencszáz látogatója között ott volt a tanácselnök is.[61] A Jászságból pedig arról adtak hírt, hogy „volt olyan községháza, ahol fel volt írva az ajtóra CMB1949 vagyis bizonyos szentelési szertartást végeztek még a községházán is".[62]

A „zsírosparaszt" réteg

A jászdózsai kuláklista szokatlanul terjedelmes: 79 nevet tartalmazott, alig kevesebbet, mint a háromszor akkora lélekszámú jászárokszállási (87). Jászszentandráson viszont csak 40, Jászjákóhalmán csak 28, Pusztamonostoron 14 név szerepelt.

A vb-titkár szerint „azokat a helyeket kell felderíteni, akik takarmánykészlettel rendelkeznek ugyan, de állatuk nincsen [...] a dolgozó parasztság, de különösen a szegény parasztság között szervezzük meg a puhatolást és hirdessük ki az ezért járó 10% jutalmat. Indítsunk egy népnevelő munkát a faluba, mely a felesleges terménykészlet felderítésére vezet". Főleg a „spekulánsok" és a „kulákok" munkásaira számítottak a felderítésben, amelyet aztán az elszámoltató brigád kiszállása követett volna.[63] Ez azonban népszerűtlen feladatnak[64] számított, ímmel-ámmal végezték. Az olyan tettek, mint amikor a helyi parasztcsaládból származó ügyvédnél, dr. Rédei Lászlónál (1904–1988) talált százötven kilogramm zsírt és több mázsa takarmányt közszemlére tették ki a Földműves-szövetkezet-

[57] MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa. (1945. május 16.), illetve (1945. szeptember 10.)
[58] MDP Szolnok – 1949. V. 10. Jásztelekről az Eposz testületileg vonult.
[59] MDP Szolnok – 1952. IV. 21.
[60] MDP Szolnok – 1949. V. 3.
[61] MDP Szolnok – 1952. V. 12.
[62] MDP Szolnok – 1949. II. 11. Mintha megismétlődni látszott volna 1919. „Reánk köszöntött 1919-ben az Úr napja. [...] A népség megjelent rendesen, a kellő áhítattal végezte az istentiszteletet és Uramfia, a körmenetet a direktórium elnöke rendezte és tartotta is rendben. A kommunista rendszer és kormányzat megvolt, de a kommunista érzelem nem. Mert hiszen ők az Istenben nem hisznek. A jász paraszt meg igen." Kele 1926, 348.
[63] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1951. II. 3.
[64] Farkas 2016, 31–32: Ahogyan az agitálásra sem volt jellemzően rávehető még a téesztag parasztság sem: ezt a feladatot főként a téeszelnök, az agronómus vagy a mezőgazdasághoz nem is kötődő állami alkalmazottak (tanár, orvos) vállalták.

nél, demonstrálva, „kik a népnek az ellenségei",[65] könnyen lehet, hogy ellentétes hatással volt az emberekre. Néhány hét múlva ugyanis a vb-ülésen a következő hangzott el: „Vannak olyan kulákok, akiknél még mindig elég bőven van minden, mert az elvtársak nem néztek jól körül a portáján. Az ilyen helyekre érettebb elvtársakat kell küldeni, akik a kérdéseket keményebben kezelik. A dolgozó parasztságnál is oda kell hatni, hogy nekik is áldozatot kell hozni. [...] A munkák fokozására a holnapi nap folyamán több népnevelőt fogunk beállítani."[66]

Az idegenből származó tanácselnök a központ kegyetlen hangvételét képviselte. Pszichológiai jellemző, hogy a hatalomnak alárendelt, abban megbízó emberek magukra nem is annyira személyként tekintettek, sokkal inkább végrehajtóként: a felmerülő problémáknak csak egy szűk technikai részét látták.[67] Egy jellemző példa, hogy 1955 tavaszán például keményebb fellépést követelt a kulákokkal szemben, a nagy adóhátralékosok házát pedig el akarta árvereztetni.[68] Ezt a nézetet nem támogatták azonban a helyi párttagok, Vágó Pál azt mondta, hogy a kulákoknál a jegyeztetés erejüknek megfelelően történjen, ne „csillagászati számokkal", mert azt nem tudják velük kifizettetni.[69] A behajthatatlan adók ekkor már több mint 390 000 forintot tettek ki, aminek 78%-a „kulák" tartozás volt: Kiss L. József, özvegy Varga Józsefné és Juhász B. Géza együtt 100 000 forinttal tartoztak.[70] Összehasonlításul: az iskolára az 1955-ös évben 82 700 forintot, az óvodára 70 000 forintot, az állattenyésztésre 82 600 forintot, a helyi utakra 50 000 forintot költöttek.[71]

A helyi származású pártvezetés igyekezett humánusabban eljárni: amikor Kiss Balázs kérvényezte a kuláklistáról való törlését – 17 hold földbérletéről lemondott, néhány ingatlanán az anyósának volt haszonélvezete –, elfogadták. A centralizált államban azonban a végső döntést nem a helyiek mondták ki, hanem a felsőbb pártvezetés: ezt az ügyet is a megyéhez továbbították.[72]

[65] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1951. II. 17.
[66] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1951. III. 3.
[67] Milgram 1974, 1–11. Milgram könyve bizonyítékot hoz arra is, hogy az áldozat szenvedéseivel való szembesülés elmaradása kegyetlenné teszi az embereket, távolból milliók halála is csak statisztika. Újabban csimpánzoknál is igazolták, hogy a majmok igazságtalanabbul járnak el azokkal a társaikkal, akik nincsenek jelen (Wal 2014). A konfliktusokat jelen esetben az is mélyítette, hogy a paraszti kultúra alapvetően a közösségi döntéshozatalt részesítette előnyben a falu irányításában, az egyszemélyű vezetés – amely a diktatúra megközelítése volt – ismeretlen volt. (Örsi 2015, 100–103.)
[68] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IV. 26.
[69] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IX. 2.
[70] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1956. VIII. 6. behajthatatlan adótételek.
[71] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IX. 2.
[72] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1950. XII. 9.

A Pátyon élő „osztályellenségek"

Nagybirtokosok, nagytőkések

Pátyon nem éltek ugyan arisztokraták, de a középnemesi Várady család, amelynek tagjai az országos politikával érintkeztek, beleillett a kommunista ellenségképbe. A család kastélya külön világot képviselt Páty parasztportái között.

Várady Elek (1757–1850) a napóleoni háborúk után „a congressus és békekötések alatt mutatott roppant érdemeiért tanácsos lett".[73] Fia, József (1800–1883) az udvari kancellária titkára, majd Fiume kormánybiztosa; a szabadságharc után Pátyra vonult, empire kastélyában hátralévő életét a tudományoknak szentelte.[74] Az utód, Várady Sándor 1897-ben 522 holdjával középbirtokos, s bár a birtok állattelepe is jelentősnek számított 112 szarvasmarhájával,[75] mégsem a Váradyak gazdálkodtak a környék legnagyobb földterületén, hanem a Magyar Királyi Közalapítvány bérlője, 900 holdon.[76] A 20. századra a Váradyak kapcsolata egyébként már eléggé meggyengült Páttyal: Várady József csak időnként látogatott haza kastélyába, állandó lakcíme Budapesten volt,[77] a Magyar Élet Pártja színeiben vállalt országgyűlési képviselősége a fővárosban marasztotta. A háború utáni Nyugatra menekülésével az utolsó középbirtokos nemes is elhagyta a települést.[78]

Egyedül a kastély maradt impozáns vaskerítésével, de hamarosan jöttek jelentkezők, és a gazdátlan épület az egymással vetélkedő szervezetek kiszolgáltatottja lett.[79] A kastély parkjából játszóteret, illetve munkásüdülőt terveztek létesíteni,[80] a park kiszáradt fáit pedig tüzelésre használták.[81] Az épületben elbontottak három közfalat, hogy nagytermet alakítsanak ki,[82] cserépkályháját pedig lebontották az óvoda céljaira.[83] A hatvanas évek közepéig a futballcsapat öltözője is a kastélyban talált helyet.[84]

---

[73] Nagy Iván: *Magyarország családai.* XII.

[74] Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.*

[75] A kimutatás helye: Gazdacímtár 1897.

[76] *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára* 1931/412, Gazdacímtár 1897, V.1 Cd Páty nagyközség iratai 1904–1906. Kivetési Lajstrom.

[77] Hortobágyi 1940, 1149.

[78] MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei: 1963. december 1. A Várady család és Páty kapcsolatának különös epizódja már 1963-ban történt. A vb-elnöktől az év nyarán a vámhatóság két levelet foglalt le, amelyet Ausztriába akart vinni. Az egyik levél „Váradyné grófnőnek" szólt, és arra tartalmazott utalást, hogy az elnök később tájékoztatást fog küldeni az „otthoni körülményekről". A faluban az egykori cselédek „elítélésüket nyilvánították" ki emiatt, mások viszont „nem veszik nagy dolognak az esetet, mert csupán egy levélről van szó". Az ügy 1963 végén a vb-elnök lemondatásával zárult.

[79] MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951). 22/1948. (1948. augusztus 10.). A kommunista és a szociáldemokrata párt mellett a kastélyt igényelte a Szülő-Napközi Otthon, a Szabadművelődési Tanács, a Csecsemővédelem, a 48-as Ifjúsági Bizottság, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségének helyi csoportja is.

[80] MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság. Iratok 99/1945.

[81] MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951 53/1948).

[82] MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951 18/1947).

[83] MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951 38/1948).

[84] Molnár 1970, 57.

„Bürokrácia"

Bár a pátyi kuláklista, mely a „nép ellenségeit" sorolta fel, negyedrészt csendőrök nevét tartalmazta, a korábbi bürokráciából nem csak ők kerültek leváltásra: a Horthy-kor adminisztrációja kapcsán csak elítélő hangnem volt megengedett, legyen szó postamesterről[85] vagy a községi képviselőtestület tagjáról.

A járási kiküldött a tanács megalakulása alkalmából elmondott beszédében ismertette, hogy régen „a képviselőtestületben a kupecek és a kulákok ültek, most a tanácsokba a nép, a dolgozó nép képviselői ülnek és a dolgozó nép érdekét fogják a szemük előtt tartani, nem a kulák és kupec érdekeket. A Tanács közelebb viszi a dolgozó népet a közigazgatáshoz. A tanácsnak kell vezetni a falun mindent, a kulturális életet, a mezőgazdaságot". A szót a helyi tanácselnök vette át, aki sietett megismételni: a régi képviselőtestület nem is tudhatta a nép érdekét szolgálni, mert ott a dolgozó nép nem volt képviselve.[86]

Nem tudni, eszébe jutott-e valakinek az egykori főjegyző, a ceglédi származású Veér Pál (1881–1947), aki évtizedeken keresztül állt a község élén, és a harmincas években kiállt a földreform ügye mellett, kérvényezte a terhek enyhítését;[87] vagy az utóda, az apostagi Szomor János, aki 1944 nyarán a magyar katonaság segítségével akadályozta meg, hogy a németek a tangazdaság állatállományát és takarmányát elszállítsák;[88] mindenesetre az uszító beszéd inkább kedvezett az olyan epizódok felidézésének, mint amikor a háborús időben a közellátásnál basáskodó tisztviselő csendőr saját kezűleg dobott ki embereket az irodából.[89]

A Horthy-rendszer összeomlása természetesen nem jelenthette a tisztviselői kar teljes kicserélődését, ezt már csak a képzett emberek hiánya miatt sem lehetett volna megtenni. Az 1946-os B-listázások során a Pátyon igazolt kilenc tisztviselő közül csak ketten kezdték működésüket a háború után,[90] hamarosan azonban megindult a tisztviselői kar átformálása: Szomor János főjegyzőt letartóztatták, és a Nemzeti Bizottság kérelmére sem helyezték vissza a községbe.[91]

Az alsóbb tisztségek betöltőit a következő évektől kezdték leváltani. Pátyon 1948-ban például két kisbírót is elcsaptak. Az indokok hasonlóak: részegeskedés, az első esetben sikkasztással súlyosbítva: a kisbíró a földműves-szövetkezet által átadott dobolási díjakat a község pénztárába nem fizette be, hanem elitta.[92] Velük egy időben bocsátottak el két fiatalasszonyt, egy közmunka-nyilvántartót és egy közellátási kisegítőt, ugyanazon indoklás-

---

[85] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17. Egy budaörsi postamesternő elbocsátásának indoka: az „alkalmazottakkal úgy bánik, mint a Horthy időben élnénk még".

[86] MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1950. X. 27.

[87] MNL PML Páty nagyközség iratai 127/1937. 1937. X. 29.

[88] BFL XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 4591 KL/A.

[89] MNL PML Páty képviselőtestület 8/1946.

[90] MNL PML Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok XVIII-109 1945 325/1946.

[91] MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1946. június 17.)

[92] MNL PML Képviselőtestületi jegyzőkönyv 83 – 84 /1948.

sal: munkájukat hanyagul végezték, egyikük „még jelenleg is azt a nézetet vallja, [...] nem ő van a népért, hanem a nép legyen érte".[93] Hogy eltávolításukban politikai motiváció játszhatott közre, azért feltételezhető, mert noha mindketten 1944 tavaszán kerültek állásba, 1946-ban még egyhangúlag igazolta őket a pátyi Nemzeti Bizottság.[94]

Horthy Miklós az egyik leggyakrabban idézett név volt, ha el akartak lehetetleníteni valakit, a főellenségek tablója később Trockijjal[95] és Rajk Lászlóval[96] is kiegészült. Ezen ördöginek ábrázolt személyek fő bűne a – nagyon homályosan körülhatárolt, éppen ezért inkább politikai szólam – nép elárulása. Ezt az árulást bárki megcselekedhette, így az a pátyi pénztáros is, akit 1948-ban bocsátottak el állásából. A kérdést előbb szavazásra bocsátották: tizenheten a leváltás mellett, kilencen a pénztárnok megtartására szavaztak, hatan pedig tartózkodtak. Az ítélet szerint: a „pénztárnok hároméves ténykedésén keresztül bizonyította azt, hogy nem a nép érdekeit, hanem egyéni érdekét igyekszik funkcióján keresztül elérni".[97]

„Egyházak"

Páty környékén nagyobb volt az egyházi birtok, a Telki apátság nevén a húszas évek elején összesen 2737 hold szerepelt, melyből 1455 szántó, 1071 pedig erdő volt. Ez jelentős mennyiség volt, főleg, ha hozzávesszük, hogy Páty összes kisgazdája együttesen birtokolt csak 3000 holdnyi szántót.[98] Mindezen birtok azonban a „földreform" során elolvadt. A jászdózsaihoz hasonló események játszódtak Pátyon is: az egyházi földet itt is bérbe adták, 1947-től három évre Hetesi Jánosnénak, aki a terménybeszolgáltatást magára vállalta, de az adót az egyház fizette. A párt azonban kisajátította a földet, mondván, a „község közepén van és azt parkosítani kell, oda helyezzük a Szovjet emlékművet".[99]

Rákosi Mátyás megkülönböztette a főpapságot és az alsópapságot: az elsőnek felszámolására törekedett („Mindszenty elítélése óta csend van a járásban, csak a telepes községek, ahol erősebb a párt kevésnek tartják a büntetést"[100]), utóbbival viszont nem tartotta lehetetlennek az esetleges együttműködést.[101] Az alsópapság azonban sokszínű volt, és egyes tagjai másként reagáltak az együttműködés lehetőségére, mely a gyakorlatban volta-

[93] MNL PML Képviselőtestületi jegyzőkönyv 85 – 86/1948.
[94] MNL PML Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok XVIII-109 1945 325/1946.
[95] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 3. Perbálon „történt, hogy Krausz István a felszabadító Vörös Hadsereget géppisztollyal akarta megállítani. Rendőri környezettanulmány alapján teljesen Pártellenes, és a termelőszövetkezetben bomlasztást végez. Szigeti, egy másik tag véleménye teljesen megegyezik Krausz véleményével, mert leánya Krausznak menyasszonya. Szigeti beállítása tökéletesen trockista beállítottságra vall."
[96] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 11.
[97] Képviselőtestületi jegyzőkönyv 107/1948.
[98] AI_6852_lelt_sz-alatt_Bodor_Falusz_P-P-Solt_KK_megye.
[99] MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1952. IV. 28.
[100] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. II. 20.
[101] Rákosi 1952c, 186.

képp a behódolást jelentette, hiszen a kommunisták fő ellensége a „klerikális reakció".[102] Ennek a kettős kommunikációnak egy jellemző példája, amikor Pátyon helyet kerestek a mozinak, akkor az egyébként romos állapotú katolikus imaház lett volna az egyik lehetséges helyszín. „Az egyházat tegyük ki onnét, a rendes helyükre a templomukba" – szólt a javaslat, de elismerték, hogy „ez kényes kérdés, mert nem akarja azt senki, hogy vallásellenességgel vádolják". A helyi vezetőség nem is vállalta magára a döntést, hanem inkább továbbküldte feletteseinek.[103]

A kommunisták a „demokratikus gondolkodású" papok maguk mellé állítására[104] és a meggyőzésre a legfelkészültebb elvtársakat szánták.[105] Ennek szellemében Nagytétényben a vezetőjegyző kétszer is magához hívatta a plébánost, és kérte, hogy a prédikációjában méltassa a demokrácia eredményeit. Markó Gyulának már volt tapasztalata a totalitárius rendszerek túlélésében – a zsidótörvények idején készséggel keresztelte a tétényi izraelitákat[106] –, most a húsvéti prédikációban beszélt is a demokráciáról, de attól már elzárkózott, hogy a híveket választáson való részvételre buzdítsa.[107] Budaörsön azonban mind a katolikus, mind a református pap nyíltan a Népfrontra szavazott 1949-ben; Piliscsabán pedig „a pap [...] áldását kérte a demokráciára és annak vezetőire".[108] Torbágyon a pap ötven forintért vett szöget az MNDSZ vörös zászlajához.[109]

A maguk mellé állítás egy másik lehetősége volt, hogy helyi szinten igyekeztek megakadályozni a központ túlkapásait. Tinnyén a helyi MDP-titkár például közbelépett, amikor az ÁVO erőszakkal elvitt két apácát, mivel az esemény megrémisztette a lakosságot: közbeavatkozása végül eredménytelennek bizonyult.[110]

Azoknak a papoknak, akik nem fogadták el a kommunista uralmat, az agitátorok zaklatásával kellett szembenézniük. A tinnyei plébánost azzal akarták befeketíteni, hogy egy táblát találtak, amit még 1942 májusában szentelt fel azzal, hogy „Magyarország Nagyasszonyának a háború sikeres befejezéséért".[111] Zsámbékon a pap, amikor lakásán felkeresték („véletlenül betévedtek"), „rossz véleménnyel volt [...] általában a mai rendszerről. A demokrácia szó kiejtésénél köpött egyet".[112]

Az ellenállásnak változatos formái lehetnek. Pilisszentivánról azt jelentették, hogy „demokrácia ellenes megnyilvánulás csak annyiban volt észrevehető, hogy a helybeli plé-

[102] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1952. III. 16.
[103] MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1950. XI. 5.
[104] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IV. 22.
[105] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IV. 5.
[106] Dindi 2014, 39.
[107] MNL PML IV 424-b Budakörnyéki Járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 1945–1949 787/1949 1949. V. 8. Nagytétény.
[108] MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 1945–1949 288/1949 Bia. 1949. V. 16.
[109] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. II. 19.
[110] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 4.
[111] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti 1949. V. 11.
[112] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17.

bános szavazati jogával nem élt".[113] Pusztazámoron az esperes „a párt és a választások ellen működik. A pap vallásos, a pártprogrammal egyszerre hirdet misét.[114] A misén arról prédikált, hogy »úgy dolgozzatok és cselekedjetek, hogy minden jó felülről jön és az örök, a többi múlandó és változó«. Továbbá azt mondotta, hogy »elterjedt a hitetlenség a faluban, nem csak a férfiak, hanem a nők között is. Emlékezzetek Jeruzsálem sorsára, mert az is a hihetetlensége miatt pusztult el. Sajnos ezen az úton van édes hazánk, Magyarország is«." És a jelentés konklúziója: „Ezzel a prédikációval igyekezett a választás hangulatát zavarni."[115]

Tinnyén az *Internacionálé* éneklésébe beleharangoztak,[116] másutt pedig olyan események voltak tapasztalhatók, mint hogy „a legnagyobb dologidőben igyekeztek a dolgozó parasztságot egyik községből a másik községbe búcsúra átvinni, így például Pilisvörösvárról 800 főt tudtak elvinni Tátra, de emellett estétől reggelig szentmiseimádásokat tartottak az őszi vetés ideje alatt, amire a szomszéd község dolgozó parasztjait is igyekeztek átvinni. Nem átallanak olyan cselekedetek felbújtására sem, mint pl. a biai pap, aki a gyerekeket bérelte fel arra, hogy a párt vagy a tömegszervezetek plakátjait szaggassák le".[117]

A fiatalság nevelése terén volt a leginkább kiélezett a harc a kommunista államhatalom és az egyház között. Bár egy 1951-es jelentés szerint a budai járás területén mintegy 10%-kal csökkent a hittanra járó gyermekek száma, a sporton keresztül az egyház mégis jelen maradt a gyermekek életében: Solymáron ministráns futballt szerveztek, amin evangélikus tanulók is részt vettek.[118] A Torbágyi KSK egyik gyűlésén azzal intették le a pártmegbízottat, hogy „elvtárs, itt nem politizálunk, hanem vezetőséget választunk". A kommunista párt Tinnye és Piliscsaba területén is azt találta, hogy „a sportkörök vezetőségeiben hemzsegnek a klérus emberei [...]. az ifjúság burzsoá szellemben való nevelését éppen e területen kívánja maga számára biztosítani".[119]

Vidéken az ötvenes években sok kommunista párttag család járatta a gyermekét hittanra. „Sokan még azt hiszik, hogy az osztályharc megszűnt, pedig nem úgy van. Ezt a téves felfogást azért kell tisztázni az elvtársakkal, mert esetleg ennek alapján előfordulhat az, hogy még többen iratják be gyermekeiket hittanra, mint tavaly"[120] – szólt a figyelmeztetés. És hogy a vallásos és kommunista meggyőződés mennyire nem zárta ki egymást, arra álljon itt egy idézet egy 1922-es feljelentésből, amelyben a pátyi vádlott a következőket mondta: „bárcsak adná a Jóisten, hogy még egyszer Kommunizmus volna".[121]

113 MNL PML IV. 424-b Budakörnyéki Járás főszolgabírájának iratai Közigazgatási iratok 1 1945–1949 1949. V. 17. Pilisszentiván
114 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti 1949. IV. 27.
115 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16. A választás kiértékelése.
116 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti 1949. V. 4.
117 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1951. XII. 9.
118 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1951. XII. 9.
119 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. II. 4.
120 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. V. 2.
121 BFL VII/18d/1922/13.

Az egyház az egész évtizedben megőrizte a befolyását. Az olyan szólamok ellenére, mint hogy „a papok is belátják, hol van a helyük, a katolikus pap [...] elment termelő munkába",[122] a lakosság eléréséhez, közérdekű hírek felolvasásához továbbra is a legcélszerűbb volt a templomot használni, a mise minden pártrendezvénynél látogatottabb esemény volt.[123]

A „zsírosparaszt" réteg

Páty a budai járásban kiemelt szerepet kapott, a párt járási „súlypont községnek" tekintette, ezt szánták ugyanis a járás első „szocialista községének". Az ügy előmozdítására 1951 februárjában száz népnevelőt küldtek a faluba.[124] A helyi párttitkár már a korábbi években is magabiztosan jelentette: „nagyon szép eredményt értünk el. Sikerült elérni azt, hogy a kulákság mellől a középparasztokat leválasztottuk. A középparasztok is résztvettek az agitálásban".[125] Valóban, ránézésre nem okozhatott volna gondot, hogy a község 2800 lakosa az ott lakó 34 „kulákra"[126] kényszerítse akaratát. A „kulákok" név szerinti kimutatása is fennmaradt, mert a párt 1952 első felében két ízben készített társadalmi listát „népünk ellenségei"-ről.

A listát olvasva egyértelmű, hogy itt sem a gazdasági tényezők motiválták a „kulákság" elleni fellépést. Polgár Zsigmond például a kommunisták politikai ellenfele is volt, hiszen még 1948-ban is a kisgazdapárt tagjaként vett részt a képviselőtestület munkájában.[127] Érdemes belegondolni abba is, minő „burzsoá" lehetett az a Bereczky Lajos (1888–1968), akinek hét gyermekét kellett eltartania huszonhat holdas birtoka jövedelméből; az a Cseke András, akit rokkantföldből kapott birtoka tett „kulákká"; vagy az a gyári munkás Lukácsi Sándor, aki balszerencséjére éppen akkor örökölt, mikor bűn volt huszonöt holdnál többet birtokolni.

A falusiak érezhették ezt az ellentmondást, mert a járási értekezleten Pátyot külön meg is rótták, amiért ott „a jó kulák elmélete honol", az ottaniak úgy látták, hogy a kulákok „jól dolgoznak és ha kizárjuk őket, nem megy a munka, ne bánts engem, én sem bántlak téged hangulat van, és nem veszik észre, hogy a kulák áll néha megfoghatatlanul csendes formában, de mindig árt".[128] Történt mindez azután, hogy Pátyon kiderült, a tszcs vezetőségében kulák is volt, amely „csak fék az előrehaladásban".[129] (Itt egyébként még 1956-ban is amiatt méltatlankodtak, hogy a községi tanács nem mindig tudja ki-

122 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. IV. 6.
123 MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 1945–1949 200/1949 Páty. 1949. VII. 25.
124 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1951. II. 12.
125 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16. A választás kiértékelése.
126 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956. 1950. XI. 5.
127 Képviselőtestületi jegyzőkönyv 1948. VI. 12. (65-69) 25/1948.
128 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1951. XII. 9.
129 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. II. 19.

mutatni a „kulákok” névsorát, a téeszek pedig nem tudják, kiket vehetnek fel.) A felvett „kulákok” kizárása azonban nem oldott meg mindent, a pártvezetők elégedetlenek voltak a kiküldött végrehajtókkal is, akik hajlamosak voltak alkudozni a felekkel. A vb-titkár ragaszkodott volna ahhoz, hogy a tanácstagok aktívan vegyenek részt a népnevelő munkában,[130] mindezek ellenére az áhított átalakulást nem érték el, az ellentétek miatt Páty a maga harmincnégy kulákjával „kulákközség” maradt.

A két falu osztályainak, „osztályellenségeinek” összevetése

Elemző összehasonlítás nélkül is tudható, hogy a két falu eltérő múltja a magyar társadalom más-más helyi korallformáit alkotta meg. A szabadparaszti múlttal rendelkező, hosszú önigazgatási hagyománnyal bíró Jászdózsa élén már viszonylag korai idők óta helyi származású adminisztratív elit állt. A már említett plébánosok és főjegyző mellett helyi születésűek voltak az – itt bővebben nem tárgyalt – iskolaigazgatók és több irodai alkalmazott is.[131] A valaha jobbágyközség Pátyon ezzel szemben az adminisztrációt döntően idegenből származott emberek vitték; bár a pátyiak írni-olvasni tudás alapján becsült iskolázottsága nemcsak Jászdózsánál, hanem az országos átlagnál is jobb volt,[132] mégis ritkán fordult elő, hogy a faluból magasabb iskolát végzett ember kerüljön ki. A század első felének pátyi jegyzői például Tiszaburáról, Ceglédről és Apostagról[133] kerültek a községbe; idegen származásúak voltak a papok, az irodai alkalmazottak is.

Elviekben egyszerűbb volna rendszerváltást vezényelni ott, ahol az új elit idegenből származik, hiszen sem lokálpatrióta érzelem, sem ismerősi-rokoni kapcsolatrendszer nem gátolná a központi utasítások végrehajtását. A kommunista párt ezt az elméleti megfontolást követve mindkét település élére idegenből jött tanácselnököt és párttitkárt nevezett ki; és törekedett a helyi többség maga mellé állítására.

Csakhogy a többségi társadalom mindkét településen hasonló alakzatot formált, melynek tagjai kevéssé voltak fogékonyak a kommunista gondolatra. A feudális múlt eltérő formái ellenére mindkét település a polgári átalakulás nyerteseinek kicsiny csoportjába tartozott a 19. század közepén, mert a legtöbben földbirtokkal vágtak neki a polgári kornak, és a száz év alatt végbement birtokaprózódás ellenére mindkét település legnépesebb

130 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956. 1951. I. 15.

131 A plébános Bozóky János (1861–1927), majd Kiss Balázs (1877–1948), a jegyző pedig 1916-tól Révfy Dezső (1888–1968), ennek utóda 1945 után Bollók József (1913–1988). Az iskolaigazgató Kiss Imre János (1870–1926), majd Révfy Lajos (1871–1949), Kiss Lajos (1893–1978) és Béres Béla (1913–1969). Irodai alkalmazott: Bozóky Béla (1905–?).

132 A népszámlálás adatai szerint: 1900-ban Jászdózsán a lakosság 50%-a, míg Pátyon 69,5%-a tudott írni-olvasni (az országos átlag: 49,6%). 1941-re ezek a számok a következőképp módosultak: Jászdózsa 91%, Páty 93,6%, az ország pedig: 92,4%.

133 Kovács János (1874–1927), Veér Pál (1881–1947), Szomor János. Kivételt jelent a tanítócsalád: Huszár Károly (1847–1911), fia, Huszár Lajos (1873–1939) és ennek apósa, Nyikos József (1828–1914).

társadalmi csoportját továbbra is a kisbirtokosok alkották, amely folyamatos átmenettel kapcsolódott a társadalmi elitet képező, kommunisták által „zsírosparasztnak” nevezett módos gazda csoporthoz.

Pátyon a lakosok 63%-a volt őstermelő, Jászdózsán pedig 77%; a birtokok eloszlása nem volt mindenben megfeleltethető az országos átlagnak. A 10–50 holdasok kategóriájába tartozók rétege a járásuk átlagának felelt meg, de az országosnál népesebb volt, vagyis éppen azok voltak nagyobb számban, akik közül sokan már a kor törvényei szerint is „kuláknak”, „zsírosparasztnak” voltak számolhatók, mások viszont csak középparasztnak. Bár kuláknak lenni csak a törvény betűje szerint volt vagyoni kategória – 1949-ben Nagykovácsiban „kulák fogásokat alkalmazó” újgazdákról írtak[134] –, mégis érdemes felidézni a földbirtokosok megoszlását, hiszen nyilvánvalóvá válik, hogy sem Jászdózsán, sem Pátyon nem volt akkora vagyoni különbség az emberek között, mint amennyit a lenini doktrína feltételezett *(2. táblázat)*.[135]

2. táblázat. **Birtokosok megoszlása az 1930. évi népszámlálás alapján**

	Birtokos családfők száma, százalékos aránya, 1930						
	Jászdózsa	Jászsági felsőjárás	Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	Páty	Biai járás	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	Magyarország
100 holdon felül	3 (0,5%)	113 (2,3%)	599 (1,4%)	1 (0,3%)	5 (0,3%)	1300 (1,5%)	12 378 (1,8%)
50–100 hold	16 (2,5%)	111 (2,3%)	1266 (3,2%)	2 (0,8%)	14 (0,8%)	2246 (2,5%)	10 755 (1,6%)
10–50 hold	207 (32,8%)	1575 (32%)	12 145 (32%)	83 (31%)	554 (30,3%)	22 714 (25,8%)	168 557 (24,7%)
1–10 hold	368 (58,2%)	2992 (60,6%)	24 312 (61,3%)	178 (66,2%)	1214 (66.3%)	57 461 (65,2%	465 096 (68,1%)
1 holdon alul	38 (6%)	142 (2,8%)	1220 (3,1%)	5 (1,9%)	44 (2,5%)	4420 (5%)	25827 (3,8%)

Forrás: *1930. évi népszámlálás II. rész. Foglalkozási adatok. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok.* Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1934. 178–179 (Jászdózsa és Jászsági felsőjárás); 181–182 (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye); 184–185 (Páty és Biai járás); 196–197 (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye); 242–243 (Magyarország).

134 MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 1945–1949 1949. IV. 14.

135 A közeli, leginkább városias Jászberény birtokstruktúráját is a paraszti kis- és középbirtokok túlsúlya jellemezte. Cseh 2017, 309–310.

Bár például a *Szolnok Megyei Néplap*ban megjelent *Elméleti tanácsadó* igyekezett tisztázni a kérdést,[136] az ilyen, viszonylag homogén társadalomban mégis nehéz volt megtalálni a „kizsákmányolókat". Már csak azért is, mert a gazdagság relatív: lehet, hogy egyes parasztok a falu legmódosabbjai voltak, de országos átlagban elmondható, hogy még a leggazdagabb parasztok jövedelme sem érte el a városi középrétegek jövedelmét.[137]

A szovjet propaganda nem tisztázta, kit ért az ellenségként kezelt „kulák kategóriá"-n,[138] és ez a probléma továbbgyűrűzött a kelet-európai kommunista rendszerekbe is: a jelszó világos volt ugyan – „támaszkodjunk a szegényparasztságra, egyezzünk meg a középparaszttal és egy pillanatra se szüntessük meg a harcot a kulák ellen"[139] –, a helyi döntéshozók mégiscsak nehezen tudták a középparasztságtól megkülönböztetni a gazdagparasztokat.[140]

Márpedig a megkülönböztetésnek nagy tétje volt: ugyanazért a cselekedetért egy középparaszt esetleg csak megrovásban részesült, míg egy gazdagparasztot börtönbe zárhattak vagy internálhattak. Ahogy egy Budakörnyéki járási értekezleten a szövetkezet elleni hangulatkeltés tárgyalásakor elhangzott: „minden esetben meg kell vizsgálni, hogy ki az elindítója a dolognak, mert ha valami tudatlan kisparaszt, ott a meggyőzés fegyverével kell harcolni, de ha kulák, akkor kíméletlenül rendőrkézre kell adni".[141]

A tulajdonosi szemlélet önmagában azonban még nem feltétlenül jelentett volna gátat a berendezkedő hatalommal szemben; fontos – bár levéltári forrásokkal kevésbé követhető – az identitás is. Jászdózsa esetében a történelmi előzmények miatt a jász identitás,[142] Páty

[136] *Szolnok Megyei Néplap,* 1950. IV. 15. Elméleti Tanácsadó. Osztály-e a parasztság? „A kulákság a falu burzsoáziája. Vagyonát kizsákmányolásból, harácsolásból szerzi. [...] A kulákság a szocializmus építésének legvadabb ellensége, aki a legaljabb eszközökkel, gyilkossággal, gyújtogatással, rombolással, szabotázzsal harcol a szocialista fejlődés ellen. [...] Az osztályharc következetes véghezvitele eredményeként megsemmisül a kulákság, mint a burzsoázia utolsó és legszámosabb osztálya."

[137] Gunst 1998, 256. Igaz, kiadásaik a saját élelmiszer megtermelése miatt kisebbek voltak.

[138] A gazdagparasztságnak egyébként még Oroszországban sem volt olyan rossz híre, mint azt a propaganda láttatta. A szegény lakosok inkább irigyelték vagy csodálták őket, hiszen többnyire ők közvetítettek a falu és annak környezete között; s mivel ők voltak a falusi hitelezők, tönkremenetelük nem állt a szegények érdekében sem. Olyasfajta kizsákmányolás sem létezett, amelyet Marx és Lenin vizionált, a propaganda és a falusi életvilágok tapasztalatai tehát nem találkoztak, s amikor 1924-ben egy újság körkérdést intézett olvasóihoz – ki a kulák? –, a válaszok inkább a szovjethez való viszonyban és a mentalitásban próbálták azt megragadni, nem annyira vagyoni kategóriaként kezelték. Fitzpatrick 1994, 30–32.

[139] Rákosi 1952b, 303.

[140] Oláh 2001, 39–46, illetve: „A középparasztság kérdése azért nehéz, mert még ma sem tudják megkülönböztetni a kuláktól." MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1948. II. 20.

[141] MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. III. 23.

[142] Például: „Mi jászok vagyunk, de magyarok. A magyarok közül a jászok a legkülönbek" (idézi: Szabó 1982, 9). Vagy: „A magyar nemzet a jászkunoknak adósa maradt, ha mással nem, hálával, köszönettel, nagyrabecsüléssel, mert ők egy eltulajdonított földterületet visszaadtak saját erejükből a hazának." (*Jászapáti és Vidéke,* 1904. július 14.)

esetében pedig, német területen fekvő nyelvszigetként, a magyar[143] jelentett összetartó erőt. Ez – a birtoklással kiegészülve – akadályozta a kommunista diktatúra homogenizáló törekvéseit. De hogy mit kezdtek a rájuk erőltetett kommunista fogalomrendszerrel a falvak lakói, miként reagáltak a szocialista társadalomátalakítási kísérletre, annak életképeit a következőkben vázolom.

Az ellenállás formái

„De mi van a többivel? Aki nem lövöldözik,
aki nem dob bombát, aki nem röpcédulázik? Azokkal mi van?"
(Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét)

Jellemző a felvilágosodáshoz kötni a gondolatot, miszerint a társadalom nem adott, hanem alakítható, de a mások életébe való beavatkozásnak ennél sokkal hosszabb hagyománya van, és az ideológia alig-alig változott az évszázadok alatt. Juan Ginés de Sepúlveda négy „igazságos" okot sorolt fel az indiánok elleni háborúra. Ezek ma sem vesztették aktualitásukat, hiszen visszatérnek minden olyan esetben, amikor a civilizáció a „civilizálatlan" világba hatol.

Az első szerint az indiánok barbárok és tanulatlanok, másnak kell uralkodni felettük (1945 után a munkásosztálynak). A második, hogy a spanyol iga büntetés az indiánoknak a bálványimádásukért (immár a politikai bálványimádással kell leszámolni). A harmadik szerint a spanyol beavatkozás a garancia arra, hogy az ártatlanokat meg tudják védeni az emberáldozatoktól (most már csak a kizsákmányolástól). A negyedik szerint a spanyol katolikus hittérítők biztonsága érdekében fontos a harc (most már valamennyi dolgozó érdekében).

Természetesen már a 16. században is kritizálták ezeket a nézeteket. Las Casas ellenérvei kitértek arra, hogy a barbarizmus relatív és ritka, hogy a felszabadításnak kisebb károkat kellene okoznia, mint amilyen az elnyomott állapot volt; és hogy a térítés csak akkor lehet sikeres, ha önkéntes alapon történik,[144] ám ezek közül a kommunisták mintha csak az utolsót hallották volna meg, rendíthetetlenül ragaszkodtak az önkéntesség látszatához.[145]

[143] Például egy hivatalos levél 1946-ból: „Közbeeső színmagyar 5.000 lélekszámú Páty községben hivatalos megállója van, azonban megtörténik naponta, hogy az egymás után elmenő autóbuszok közül egy sem áll meg és így az ország újjáépítésén dolgozók legtöbbször nem tudnak budapesti munkahelyeikre eljutni. Ugyanis Zsámbékról az autóbusz kiinduló állomásáról jórészt csak svábokat szállít a sváb személyzetű autóbusz és ezért nap nap után a svábok legnagyobb megelégedésére meg sem áll Pátyon, mert ezen az autóbuszon úgy látszik a magyar dolgozóknak nincs helyük" MNL PML XVIII. Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 17.967/VI./1/1946.

[144] Wallerstein 2006, 4–33.

[145] Fejtő Ferenc: a kommunisták szégyellték az erőszakot, ezért hangoztatták a téeszekbe lépés önkéntességét mindvégig. (Idézi Oláh 2001, 65.) Valószínűbb azonban John Lukacs és Szolzsenyicin értékelése.

A parasztsággal azonban nem volt könnyű dolguk, mert az jellemzően csendes makacssággal szegült szembe a városi eredetű mozgalmakkal. A 19. században a liberalizmustól zárkózott el, és nem kívánt állampolgárrá lenni. Az alávetettség a polgári korban is tovább élő tapasztalat maradt számára, csak annak formája változott: a feudális függőséget a tulajdonjogi viszonyból származó újfajta alá-fölé rendeltség váltotta fel. Mivel hatékony érdekképviseletre kulturális és gazdasági hátrányaik miatt nem vállalkozhattak, a korábbi védekezési mechanizmusokat alkalmazták továbbra is.[146]

Amíg a Balkánon, Romániában,[147] illetve Oroszország kozákok lakta területein[148] voltak parasztfelkelések a kommunista hatalomátvételt követően, Magyarországon a passzív ellenállás maradt továbbra is jellemző, az a fajta ellenállás, amely a világ más részeinek alávetettjeit is jellemezte. A jelenséggel elsőként foglalkozó James Scott Kelet-Ázsia parasztjainál és az Egyesült Államokban élt rabszolgák életében mutatta ki ezeket a stratégiákat,[149] Lynne Viola a Szovjetunióban,[150] Oláh Sándor pedig Romániában.[151] Magyarországon a Hajnal István Kör rendezett a témában konferenciát 1991-ben, ahol külön szekció foglalkozott a kollektivizálás kapcsán mutatott paraszti ellenállással.[152]

A kommunista párt kommunikációja kettős volt. Egyrészt tagadta a konfliktusokat és idealizáló képet festett a parasztokkal való együttműködésről. „A szovjet paraszt a kötelezettségét könnyen és szívesen teljesíti annak az államnak, amelytől a földet, a gépeket, a tudományt, a virágzó boldog élet feltételeit kapta"[153] – olvashatjuk például az agrárpolitikus Fehér Lajos írásában. Másrészt viszont a kommunista ideológia kimondottan rossz véleménnyel volt a parasztságról. A városlakó Marx nem ismerte ugyan a vidéki életet, de a francia parasztság Napóleon-barátsága olyan ellenszenvet keltett benne, hogy barbár és reakciós osztályként hivatkozott rájuk,[154] sőt fejükre olvasta a később gyakran hangoztatott „főbűnt": magántulajdonukkal segítik a kapitalizmus túlélését.[155]

Vagyis, hogy féltek beismerni a társadalmi támogatottság hiányát, az önkéntesség egyfajta kísérlet a hamis tudat kialakítására. Lukacs 2013, 43–55.

146 Kocsis 2006, 43–46. Például: csendes ellenállás, látszatmegalázkodás, rendszertelen munka, szabotálás, lopás, elmenekülés.

147 McDermott-Stibbe 2006, 1–8; Gagyi 2009, 211–214. 1949 nyarán több helyen fegyveres lázadás robbant ki, a parasztok a világvégét várták. A hatóságok végül szétverték a lázadást, a prófétaasszonyt pedig elmegyógyintézetbe zárták. Ezután Romániában is a rejtett ellenállás került előtérbe, amelynek formái kisléptűek, ezek szavatolják a rejtettséget.

148 Fiztpatrick 1994, 62–67. Kínai kvantitatív elemzések azt mutatták, hogy a vallás fontos eleme a paraszti ellenállásnak: a konfuciánus hittel jellemezhető tartományokban ritkábbak voltak a felkelések. Kai-sing Kung–Ma 2014.

149 Scott 1985, 33–35.

150 Lynne szemléletes megfogalmazása szerint a kollektivizálás során, 1933-ban a megállíthatatlan erő (állami kvóták) és a mozdíthatatlan tárgy (paraszti passzivitás) került egymással szembe.

151 Oláh 2001.

152 Erdman 1994, 121–220.

153 *Szolnok Megyei Néplap*, 1949. XII. 31. Mennyi a kolhozparaszt jövedelme? (Fehér Lajos *Öt hét a világ legfejlettebb mezőgazdaságában* című munkájából)

154 Rösener 1994, 2–6.

155 Mommen 2011, 80–95.

Másodszori hatalomra kerülésükkor a kommunisták már számíthattak arra, nagyjából milyen nehézségeik adódnak majd. Nyílt szembefordulással ezúttal is viszonylag kevésszer találkoztak – noha állandóan rettegték –, és az egyes eseteket érdemes mindig fenntartással kezelni. Szinte forgatókönyvszerű például az a Nagykovácsiban történt eset, amikor az MDP irodájába cédulát dobtak be olyan felírással, hogy „fel kell akasztani a kommunistákat, Rákosival együtt, éljen Mindszenty",[156] de a Jászsági felső járásban található Pusztamonostoron meggyilkolt DÉFOSZ-titkár is családi konfliktus miatt vesztette életét, nem egy kulák-összeesküvés áldozataként, mint azt a propaganda beállítani igyekezett.[157]

A továbbiakban települési bontásban törekszem feltárni az ellenállásformákat. A téeszszervezés nyomása alatt álló parasztság reakcióin túl a vizsgálódásba vontam a helyi párttagok viselkedését is, s végül azt, miként működtek a már megszervezett termelőszövetkezetek.

Az ellenállás pátyi formái

Nem feltétlenül kellett nyíltan szembeszegülni ahhoz, hogy valaki felhívja magára a hatóságok figyelmét. Egy-egy meggondolatlan tett vagy szerencsétlenül elejtett kijelentés, rosszindulatú hallgatóság már elegendő volt ahhoz, hogy valaki bíróság elé kerüljön. Nem valószínű például, hogy a szovjetek elleni tiltakozását akarta volna kifejezni az a párttag, aki építkezéséhez éppen a szovjet emlékmű korlátját szedte el.[158]

Szintén kérdéses, hogy a szabotálás mértéke mekkora volt: a gépek elromlása ugyanis sokszor a túlterhelés miatt következett be: a Szovjetunióban is előfordult, hogy az optimális évi 5-600 munkaóra helyett 2300-at voltak üzemben.[159] Egy Buda környéki faluban például azért állt a munka, mert a traktor elromlott: a járási kiküldött két órát adott a megjavításra, különben elrendeli a traktorista internálását. „Meg is jelent időre" – sommázta jelentését,[160] melynek önelégült hangját már csak az is indokolhatta, hogy a járásban számosan voltak „olyan helyek, ahol tüzetesen nem javították meg a gépeket, főleg a kulákok".[161]

A tervnél előirányzott lassabb gazdálkodás már valószínűleg tudatos ellenállás volt: Torbágyot és Pátyot járási szinten is megrótták ezért.[162] Sőt, Páty súlyosabb elbírálás alá esett, mivel kiderült, a helyiek megvesztegették a cséplési ellenőrt. Mikor ezt a jegyző

156 581/1949 Udvardy János járási főjegyző alispánnak 1949. I. 31.

157 Főispáni iratok 217/1949.

158 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17.

159 Leopold 1939.

160 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. XII. 14.

161 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VII. 15. Jegyzőkönyv járási tiszti értekezlet.

162 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 15.

megtudta, lezáratta az ellenőrt, ami viszont felháborodást keltett a községben. „A pátyi jegyző túlzottan viszi a dolgokat, ami pártellenes" – szólt a járási MDP-értékelés.[163]

Érdemes szem előtt tartani azonban, hogy a párt az abszurditásig tornázta fel az elvárásait. Az elmaradás rémképe nagyrészt a kommunista ideológia háborús felfogásából fakadt, márpedig a harcos csak a háború közegében tud létezni, s „minél többet háborúzik, annál több megbecsülést érdemel a társadalomtól".[164]

Jó példa erre Páty, ahol a község a következő évben az előirányzott kukoricabegyűjtést 103%-ban teljesítette. A párttitkár kommentárja mégis így hangzott: „ez még nem elegendő, mert a begyűjtésnek nem szabad megállni, hanem azt mindég tovább kell folytatni, mert a gazdáknál van kint sok termény".[165] Nem véletlen, hogy az egyéni gazdákra hivatkozott a párttitkár, hiszen az itteni téesz teljesítménye sem volt jó. 1951-ben az egyéni gazdálkodók már rég befejezték a munkát, mikor „a Petőfi tsznek van kinn sok napraforgó és kukorica szár, de krumpli is, a kukoricaszáron még rajta van a kukorica is".[166]

A pátyi téesz megszervezése nagy ellenállásba ütközött, 1949 őszén „nagy a szövetkezetellenes hangulat".[167] Csík János téesztag azt kérte, „hogy ha valaki nem akar tszcs tag lenni, legalább ne beszélje le a tagokat a belépésről, hanem hallgasson. Ha nem tud valaki segíteni a szocializmus építésében, úgy ne beszéljen ellene".[168] Gyanítható, hogy sok tanácstag is kívül maradt a tszcs-n.[169] A nagymérvű adók miatt azonban a következő években több gazdagparaszt is lemondott a földjéről: ez viszont újabb, nem várt problémákat okozott. A hirtelen megnövekedett földterületet a téesz képtelen volt megművelni.[170] Helyzetét súlyosbította a tagosítás elmaradása, a téesznek 67 részben volt a földje, melynek megművelése tömérdek időt vett igénybe.[171]

Junek Károly tanácselnök szerint a „tszcs csak úgy lesz jó, ha a jó, szorgalmas gazdák is belépnek a Tszcsbe és ott termelnek szorgalmasan", ezt erősítette meg Hauser József is, aki szerint az egész községnek be kellene lépnie, mert „akkor az öregebbek lesznek a kertészetben, a fiatalok az aratásnál és ez így lenne helyes".[172] A pátyi Petőfi Téesznek két negyven-negyven fős növénytermelési brigádjából azonban csak húsz-huszonöt fő volt

163 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17.
164 Clastres 2015, 145.
165 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1950. XII. 18.
166 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1951. XI. 13.
167 MNL PML XXXV. 5. a MDP budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 7.
168 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1950. XII. 7.
169 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. I. 29.
170 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. VII. 8., illetve a járás más községeiben is mutatkozott hasonló probléma. „Zsámbékon a tszcs-ben 140-en jelentkeztek. Ennek a nagy csoportnak a megalakulását nem tartottuk helyesnek, mert ily nagy csoport irányítását szakember hiányában nem láttuk biztosítottnak. Megbeszéltük a szervezettel, hogy a legrövidebb időn belül lekáderezik és megállapítják, hogy hány csoportban működhetnek. [...] Az érdi III. sz. tszcst nem látjuk életképesnek, ugyanis abban a csoportban mindenki van, csak paraszt nincs." MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 11.
171 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. VII. 30. (178–183) 9/1950.
172 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1950. XII. 28.

munkaképes, a többi tag idős és beteg volt. A vezetés egyedül az építési brigád munkájával volt megelégedve, az állattenyésztésivel és a kertészetivel már nem, az utóbbi gyenge teljesítményének fő oka, hogy Tóth elvtársnő vezetővel a tagság nem szimpatizált.[173]

Hogy a téeszbe lépés nem önkéntes, arra található az MDP iratai között is szórványos adat. Egy gazda a saját földjén vágott ki fát, amely árnyékot vetett a földjére: engedélyt viszont nem kért (tisztításra volt engedélye, fakivágásra nem), így a fát elkobozták. Rettegvén a téltől, hogy nem lesz otthon tüzelője, kijelentette, hogy önként belép a termelőszövetkezeti csoportba, kéri, hogy kövessék a példáját.[174]

A propaganda állításaival ellentétben – „régen a parasztok földet vettek, ma már a gazda is megeszi a csirkét és jó ruhában jár"[175] – az önkritikus párttagoknak az évtized közepére be kellett látniuk, hogy „egyik termelőszövetkezet élete sem vonzó, sőt olyan elvtársak is foglalkoznak a kilépés gondolatával, akik 1953-ban a szövetkezesítés mellett harcoltak a legjobban".[176]

Bár a termésátlagok az ötvenes évek közepére jobbak lettek, mint az egyéni gazdaságokban (1955-ben a téesz 15,2 mázsa holdankénti búzatermése kétszerese volt az egyéninek[177]), ez az életszínvonalban nem éreztette a hatását. „A dolgozó parasztság majdnem nevetségessé tette a téesz tagokat. [...] Helytelen, hogy egyes dolgozó parasztoknak még ma is 8 db szarvasmarhájuk van, míg ez 5 téesztagnál sem található meg. Oda kell fejlődni a tsztagok háztáji gazdaságának, hogy minden tagnál legalább egy tehén legyen található." Gyakori stratégia volt, hogy csak a nők léptek be, míg férjeik az iparban dolgozva szereztek jövedelmet. Sokan csak a háztáji miatt léptek be, a közösben végzett munka morálja nem volt a legjobb: „Helytelen, hogy reggel 8 órakor kezdik a mezőgazdasági munkát és már délután 4 órakor befejezik, mintha üzemben dolgoznának."[178]

Az ürömi téeszcsében négy-öt ember jutott az irodára munkaegységet számolni, „amire már most a dolgozók azt mondják, hogy de sok itt a lógós meg a dirigáns. Az egyik dolgozó azt mondta, hogyha internálják is, ő akkor is elmegy, mert ebből a jövedelemből nem tud megélni".[179] A téeszeken belüli bérkülönbség nagy volt: némely dolgozó megkereshetett havi 1400 forintot is, másoknak viszont csak 600 jutott.[180]

A párttagok munkakedvének biztosítására településenként eltérő stratégiát folytattak: volt, ahol (nevelési) versenyt, vándorzászlót; máshol a nem teljesítőknél munkaegység-levonást, téeszből való kizárást alkalmaztak. „A Tszcs tagok megkövetelik, hogy verseny formájában dolgozzanak."[181] Egy másik megoldás volt a korábbi munkaformák

173 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1954. IV. 5.
174 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. I. 29.
175 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. IV. 6.
176 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti irataì1956. IV. 14.
177 Molnár 1970, 17–32.
178 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 7.
179 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1952. III. 16.
180 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 17.
181 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1952. III. 16.

engedélyezése, így Tökön és Perbálon a pártvezetés engedett a követelésnek, hogy az emberek kalákában csépeljenek.[182]

Hogy ez átható sikerrel járt volna, annak Böjte Kálmán budaörsi párttitkár helyzetelemzése mond ellent, aki 1956-ban a következőképp foglalta össze a téeszszervezés problémáit: „Ne nézzenek bennünket automatáknak, hanem gondolkodó embereknek nézzenek, akiknek a véleménye irányadó, akiknek a termelés kérdése éppen annyira szívügye, mint bárkinek a minisztériumban [...] Mi körülbelül 3-4 éve kértük az elvtársakat, hogy jöjjenek ki, győződjenek meg személyesen a mi helyi problémáinkról és nyújtsanak segítséget. Ilyen segítségnyújtásért nem tudtak kijönni, de ki tudtak jönni egy olyan ügyben, amelyet mi is el tudtunk volna a saját hatáskörünkben intézni."[183]

Ellenállás a helyi párttagoktól is érkezett, a Budakörnyéki járás szinte valamennyi településéről hozható erre példa. A kommunista múltelbeszélést, a felszabadítási narratívát kérdőjelezte meg az a falusi, vezető párttag, aki még évekkel később is „az oroszok által elvitt állatokat siratja".[184] Mások viszont a kommunisták aktuális cselekedeteit kritizálták. Tökön nem lehetett kisgyűléseket szervezni, mivel maga a párttitkár idegenkedett tőlük.[185] Nagykovácsin a helyi UFOSZ-elnök az MDP falunapján mondott olyanokat, hogy a párt programja népbutítás, „a szövetkezeti és táblás gazdálkodást meg fogja akadályozni a mögéje felsorakozott tömeggel".[186] Telkin egy káder szintén olyat jelentett ki, hogy itt nem lesz termelőszövetkezet.[187] Nagy István törökbálinti funkcionárius egy gyűlésen a parasztság elnyomása és háttérbe szorítása ellen tiltakozott. Mondanivalójának konklúziójáért – „itt az ideje, hogy a parasztság felvegye a munkással szemben a harcot" – pártbíróság előtt kellett felelnie.[188]

A rendszer támaszának tekintett „élenjáró egyéni dolgozó parasztok"-nak nem mindegyike volt elégedett a rendszerrel. Egy pátyi dolgozó a gabonabeadáskor csalást gyanított, szerinte a víztartalmat szándékosan magasan állapították meg. Hozzászólásában kérte „a VB-t hasson oda, hogy megszűnjön a dolgozó parasztok kizsákmányolása. Amennyiben az idei évben is Cseke Sándor lesz a terménybegyűjtő, a terményét nem viszi be a begyűjtőhelyre."[189]

Az ellenállás azonban nem maradt meg egyéni szinten, olykor az egész helyi pártszervezet szállt szembe a központi döntéssel. Az FMSZ Járási Szövetség javaslatot tett Krausz Edit boltvezető leváltására, miután több vizsgálat is hibákat talált a boltban. A pátyi kommunista párt azonban kiállt a nő mellett, mert „megállapítható volt, hogy a vizsgálatok nem nevelő jellegűek, hanem inkább a piszkálást célozták". Az ügy tárgyalása felszította az ellentéteket, egy felszólaló szerint a „Járási Szövetség rossz káderpolitikát folytat. [...]

182 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VII. 6.
183 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 14.
184 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IV. 27.
185 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 19.
186 581/1949 Udvardy János járási főjegyző alispánnak 1949. I. 31.
187 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. III. 30.
188 581/1949 Udvardy János járási főjegyző alispánnak 1949. I. 31.
189 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1954. IV. 19.

A legutóbb megtartott üzletvezetői értekezleten [...] találkozott a perbáli FMSZ vezetőjével, aki előző munkahelyén sikkasztást és becstelenítést követett el, és ezért két és fél évi börtönbüntetést is kapott, a Járási Szövetség jelenleg ajánlott személy is úgynevezett haver, mert a Mezőker-nél nagyobb szabású szabálytalanságot követett el". A napirend azzal zárult, hogy nem fogadták el a bolt vezetőjének leváltását. Az írógépes jegyzőkönyv mellett ott áll a tollal írt felsőbb szintről jövő bejegyzés: „Ez a határozat kissé erős, a szövetkezeti demokrácia megsértésére enged következtetni."[190]

A helyi párttagoknak mindig egyfajta feszült egyensúlyt kellett fenntartaniuk: meg kellett felelniük a központ előírásainak, ugyanakkor a faluban élő többi emberrel is tűrhető viszonyt kellett fenntartaniuk. Ez utóbbi miatt többször is feláldozták az első elvárást: „gazdajegyzőt a kulákok tegezik, állítólag gyermekkori pajtások mindenkivel, ez nem engedhető meg, mert így csak komázás van".[191] A perbáli téeszelnök „hagyta magát megvásárolni fröccsökkel",[192] a járásban több helyről jelentették, hogy a rendőrök kocsmákba járnak, és ott mindenkivel leülve isznak.[193] Tökön „a titkár lepaktál a kulákokkal és italos. Torbágyon a népnevelő felelőst le kell váltani, mert zavaros elméletei vannak".[194] Solymáron a párttitkár 3500 forintos kölcsöne felvételekor két „kulákot" kért fel kezesnek, adódott hát a következtetés: „az elvtárs nem képes vinni az osztályharcot".[195] Duba András (1904–1985) azzal védekezett, hogy nem akarta a szegényparasztot károsítani.[196]

Voltak, akik nem törődtek egy-egy település közvéleményével. Perbálon egyfajta *hármak bandája* működött a volt katonatiszt ügyvezető, a párttitkár és Csizovszkiné részvételével. A többi párttaggal nem tartottak kapcsolatot, az egyikük „Belgiumból tért haza, lenézi a parasztokat". Önkényeskedésük lajstroma hosszú: földjüket másokkal műveltették, rokonaiknak magas jutalmat osztogattak; sőt olyan is előfordult, hogy az udvarokból kutyákat szedettek össze, és csak 20-30 forintos váltságdíj ellenében adták azokat vissza. Amikor a lakosság panaszt tett, rendőri eljárással fenyegették meg őket. Hatalmaskodásuk nem egyedi, „Budajenőn a titkár valóságos diktátor" – állt ugyanebben a beszámolóban. Vagy enyhébb megfogalmazásban: „Pártszervezeteink is hibásak, mert csak parancsolgatni szeretnek némelyek."[197] Voltak, akik már azt sem: „A pátyi titkár borivó ember és szavai szerint csak pénteken ér rá."[198] A tagdíjbefizetések átlaga 67% volt.[199]

190 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1954. VIII. 16.
191 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. XII. 14.
192 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 3.
193 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16. A választás kiértékelése.
194 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 7.
195 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17.
196 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 15., illetve 1949. VIII. 24.
197 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. II. 19.
198 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 7.
199 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 15.

Mindezek fényében nem meglepő, ha a vidéki pártszervezet nem bővült az elvárt ütemben: Pátyon nagyon kevés a tagjelölt, ha biztosítani akarták a párt működését, felvételi engedményt kellett tenniük.[200] A káderhiány másutt is problémát okozott: a hanyag perbáli boltvezetőt nem lehetett leváltani, mert „nincs megfelelő ember a helyére".[201] Forró Andor járási rendőrségi parancsnok arra panaszkodott, hogy „sok őrsöt még mindig a régi rendőrök vezetnek, nincs elég káder".[202]

S aki már párttag volt, az sem biztos, hogy elkötelezte volna magát: a pátyi vb-gyűléseken rendszerint nagyon kevesen jelentek meg.[203]

Zalka Márton, a pest megyei ügyészség dolgozója így foglalta össze a közhangulatot: „Kisebb bűncselekmények elkövetése miatt – kellő nevelés nélkül – embereket juttattak börtönbe. A falu sem értett egyet azzal, hogy a kulákokat megfosztották a termelőeszközeiktől és utána megbüntették őket, mert nem termeltek. A dolgozók érezték a törvény ilyen alkalmazása miatti bizonytalanságot. [...] Önállótlanságra, kritikátlanságra nevelődtek és nemcsak várták, hanem követelték a mankót. [...] A felsőbb szerveket is kizárólag csak a számok érdekelték és nem néztek mögéjük, miből adódtak. [...] Ha néha megkérdezték volna az egyszerű embereket, megmondták volna, hogy fáj a rendőr szíve, amikor be kell vinni neki azt, aki szülő felesége és gyermeke részére fát lopott, mert másként nem jutott volna hozzá és a járásbíró sem értett egyet ezek elítéltetésével."[204]

Tapasztalhatók ugyanakkor az együttműködésnek olyan jelei, mint például az, hogy a Budai járásban a taggyűléseken „Rajkot és bandáját" elítélték, a beszédek közben a hallgatóság „kötelet!" felkiáltással fejezte ki felháborodását,[205] avagy igazodását a hatalomhoz. Mindazonáltal nem járnánk el különbül, mint a kommunista propaganda, legfeljebb annak negatívját kapnánk, ha nem ismernénk el az egyes párttagok erőfeszítéseit, és mindenfajta kooperációt megalkuvásnak tekintenénk. Mint minden abszolutizáció, úgy az a koncepció is téves, amely minden kommunistát bűnözőnek tekint:[206] helyesebben járunk el, ha a kommunizmust inkább türelmetlen megváltási kísérletként fogjuk fel.

A gondoskodó állam egyik célja valósult meg akkor, amikor orvost kapott Parkváros. „Nagy visszhangja volt a községben, hogy a kommunisták sok huzavona után végre a prolinegyedbe is kijárták, hogy orvosa legyen."[207]

Perge János telepes a pesthidegkúti gazdagyűlésen a „szocialista embertípusról", a „közösségi érzéssel" és „az egymáson való segítéssel" foglalkozott, és felajánlotta, hogy a fogat nélküli gazdáknak a saját fogatával segít a behordásban. Felajánlásához hat gazda

200 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 3.
201 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 7.
202 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16. A választás kiértékelése.
203 MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. V. 4.
204 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 14.
205 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 27., illetve 1949. VII. 6.
206 Horváth 2015, 9–12.
207 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 31.

csatlakozott.[208] Ez a fajta szolidaritás azonban voltaképpen hamvába holt, hiszen az állami önkény a propagandával ellentétesen éppen a helyi összetartozás megbontására törekedett az állami befolyás növelése érdekében. Jól példázza ezt egy pátyi eset, ahol egy családot megmentettek ugyan az éhhaláltól, de ezért a személyes kapcsolatok feláldozásával kellett fizetni: „MNDSZ képviseletében kérték, hogy a községben lakó [...] családon segíteni kellene, mert nagy szegénységben vannak. Ott van a nagyapjuk és nagyanyjuk, a férj beteg, 3 kisgyermekük van, kik közül kettő süket, 3-4 éves kisgyermekek ezek, a legidősebb 10 éves. Javasolja, hogy a két öreget kórházban kellene elhelyezni. A kislányt javasolja, tekintettel arra, hogy 10 éves a süketnémák intézetében elhelyezni. Javasolja továbbá, hogy írjunk át a Kábelgyárba, hol a férfi 1949 november hónapig dolgozott, hogy valamivel a volt munkásukat segítsék, mert tüdőbajos az ember. A VB egyhangú határozattal elfogadja az elnök indítványát és utasítja az elnököt és a titkárt, hogy ezen család ügyében járjon el."[209]

Az ellenállás jászdózsai formái

Nem tudni, hogyan folytatódott a család története, de a jó szándék fogadtatása nem volt feltétlenül örömteli. Erre Jászdózsáról hozható példa: a férj hadifogságból tért haza, már súlyos betegen. Felterjesztették a svéd ruhasegélyre, de azt már csak az özvegy vehette át, akinek 102 forintos segélyéből kellett öt gyermekét eltartania. A helybeli telep-felügyelőnő azt javasolta, kérje a gyermekek menhelyre való felvételét, hátha onnan is kap valamennyi pénzt; de amikor kiderült, hogy le kellene mondania gyermekeiről, az asszony rémülten visszakozott.[210]

Az efféle negatívumok lényegesen nagyobb arányban képviselik magukat a forrásokban, ami nem írható pusztán az önkritikát szajkózó, hibákat kereső attitűd javára: vélhetően rendszerszintű jelenségekről van szó. Jászdózsán a párt meglehetősen rossz állapotokat mutatott, a megyei értékelések szerint „a kispolgári elemek az egész pártszervezetet a kezükben tartották",[211] jellemző volt, hogy az emberek valamilyen juttatásért léptek a pártba, s „ezt nyíltan meg is mondják".[212] A párttagok röpcédulát gyűjtöttek, az Amerika Hangját hallgatták, „méghozzá érdeklődéssel", pedig „az az igaz, amit a KV határozata, a Szabad Nép vezércikke vagy a Magyar Rádió mond".[213] Nem volt versenytábla,[214] az elnökhelyet-

208 MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VII. 17. Pesthidegkút, gazdagyűlés.
209 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1951. I. 8.
210 1453/1949, illetve 456/1949. Történt egy másik hasonló eset is: az özvegy édesanyja ott is visszalépett.
211 MDP Szolnok Megyei Bizottsága (1954-től Végrehajtó Bizottsága) üléseinek jegyzőkönyvei – 1949. II. 21.
212 MDP Szolnok Megyei Bizottsága – 1948. XII. 20.
213 MDP Szolnok – 1955. IV. 11.
214 MDP Szolnok – 1951. V. 29.

tes azt sem tudta, mi az az operatív bizottsági határozat,[215] a tanácstagok alig-alig jegyeztek békekölcsönt.[216]

Előfordultak visszaélések is: a mezőgazdasági előadó (és pártvezetőségi tag) nem vezetett nyilvántartást a földekről és a terményekről, nem létező fuvarokat is kifizetett, a behordott kukoricaszárat pedig eladta. Ügyének tárgyalásakor kiderült, hogy évek óta húzódó problémáról van szó, „a végrehajtóbizottság is felelős, tudott volt, hogy a tanács kezelésében lévő földek művelése elhanyagolt".[217]

A párttagok viselkedésének fényében nem szolgálhat meglepetéssel, hogy a lakosság általában sem lelkesedett az új rendszerért. A tanácselnök arra panaszkodott, hogy „vannak egyesek, akik nem akarnak megfelelő munkát végezni, azt beszélve, minek, hisz úgyis tagosítás lesz, és majd megcsinálja a Termelőszövetkezet".[218] Egy másik helyi vélekedés volt, hogy a téeszszervezés amúgy is csak a községi tanácselnök és párttitkár egyéni akarata.[219] Fazekas tanácselnök elégedetlen volt a békekölcsönjegyzéssel is: „Budapesten a munkásság[nál] hatszor több dolgozót jegyzett".[220]

Magyarázkodások garmadáját találni arra is, miért nem teljesítették egyesek tejbeszolgáltatásukat: aszálykár, a tehén öregsége, a tehén ellésének elmaradása, vagy éppen váratlan borjúellés, orvos által előírt nagyobb tejfogyasztás, sürgős mezőgazdasági elfoglaltságok, vagy a tehén háborús sérülése mind az okok között szerepelhettek, és ma már nehéz feltárni, melyik lehetett valóságos indok, melyik pedig próbálkozás a rendelkezés kijátszására.[221] A hamis adatszolgáltatás azonban akkor lehetett igazán hatékony, ha a falu lakosai egymással szolidárisak voltak. Jászdózsa esetében találni erre példát: „előfordulnak olyan dolgok is, hogy egyes spekulánsok más néven használják a földet, vagyis úgy tesznek, mintha kiadták volna kishaszonbérbe a földjüket és mégis ők használják, mert a kishaszonbér csak papíron van meg. Olyanok is vannak, akik mások udvarába raknak be 10-15 kereszteket, hogy ezek a mennyiségű gabonák megmaradjanak".[222] A szolidaritás más esetekben is kulcsfontosságú volt, a jászdózsai pártvezetés például felhánytorgatta, hogy a téesz traktoristái éjjelente egyéni földterületet szántanak, mert a parasztok ötven forint borravalót adnak nekik.[223]

A rossz szervezettség különösen akkor válik szembetűnővé, ha a helyi téeszeket vizsgáljuk. Jászdózsán az ötvenes évek első felében két téesz alakult: 1950 augusztusában a Dózsa Népe, 1952-ben pedig a Kossuth. Levéltári források hiányában a pontos méretek megállapítása nem lehetséges, de a jászdózsai határnak csak kis részét birtokolhatták. A Dózsa Népe 1950 októberében 27 taggal 235 holdon gazdálkodott, állatállománya szerény: 2 ló, 1 csikó, 10 növendékmarha és 97 juh. Amikor 1958-ban egyesítették a két termelőszövetkezetet, az új 93 taggal működött tovább;[224] a község lakossága 4000 fő feletti volt. A megyei pártértekezlet többször elmarasztalta a gyengén teljesítő téeszt[225] és a helyi pártvezetést is, amely a Dózsa Népe közgyűléseiről rendszeresen távolmaradt.[226]

Egy 1955-ös beszámoló, amely a helyi téeszekkel foglalkozik, arra enged következtetni, hogy a helyi párttagok nagy része be sem lépett a téeszbe: „az a hiba, hogy nincs kollektív munka, nincs megfelelő vezetőség és a tagság sem olyan, mint amilyennek lenni kellene. Nekünk kell segítséget adni a munkájuk kijavításához, hogy ezen keresztül a közös vagyont meg tudják becsülni. [...] Mutassunk mi is jó példát, és legyünk tsz tagok, hogy ezáltal eredményt tudjunk elérni dolgozó parasztságunk körében. [...] Az önkéntesség alapján vezessük rá dolgozó parasztságunkat a termelőszövetkezeti útra, hogy ne maradjon el a mi községünk a többi község mellett".[227]

Ebben az évben azonban nem sikerült előrelépést tenni, dacára annak, hogy a bűnbaknak kikiáltott téeszvezetés leváltását 1955 nyarán elhatározták, amiért azok „a tsz fejlesztésével kapcsolatban ellenállást fejtettek ki",[228] 1955 novemberében a végrehajtó bizottság ülésén újból a téeszszervezés volt a kérdés, amelyről „nem a legjobbat mondhatjuk". Béres Béla igazgató türelmetlenül közbeszólt: „nem a téesz területét kell növelni, hanem olyan tszeket létrehozni, ami vonzza az egyéni parasztságot".[229] Ez az észrevétel valószínűleg jobban leírta a valóságot, mint a korábbi évek szólamai, hogy azok nem akarnak szerződni, akik „kulák" befolyás alatt állnak.[230]

Amikor a jászdózsai Dózsa Népe Téeszbe – „mely nem a legjobb szövetkezet" – katonákat vezényeltek a lassan haladó betakarítási munkákra, kiderült, hogy nincs elég kasza, s újakat venni többe került volna, mint ha aratókat fogadtak volna:[231] a munka nem haladt tovább. Az eltelt évtizedek távlatában ma már lehetetlen eldönteni, hogy racionális ellenvetés volt-e ez, vagy a gyűlölt téesszel szembeni ellenérzés kifejezése.

A jászdózsai pártszervezet a korszakban nem érte el a téeszszervezésnek azt a fokát, amelyet tervként kitűzött. A helyi párttitkár tett ugyan kísérleteket bizonyítványa magyarázatára: 1950 novemberében például visszautasította a *Szolnok Megyei Néplap* vádjait, miszerint Jászdózsa a járási sereghajtó az őszi mélyszántásban, és számonkérte, miért nem a 137%-os takarmánygabona-begyűjtést idézik, mely az egész megyében egyedülálló.[232]

A téesz nem váltotta meg a vidéket: ennek példája az ellenállásnak egy radikális formája: az elvándorlás. Egy jászdózsai elszármazott sorsa a falusi exodust átélőké: apja még kisbirtokos, öt hold földön gazdálkodott és családi háza volt, ő maga azonban többéves

[215] MDP Szolnok – 1951. XI. 19.
[216] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IX. 29.
[217] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1956. VII. 9.
[218] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. VIII. 2.
[219] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. VIII. 10.
[220] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IX. 12.
[221] Jászdózsa Közigazgatási Iratok 897/2 1949. IX. 2. tejhátralékosok.
[222] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. VIII. 2.
[223] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IX. 28.

[224] Gulyás 1970, 21–22.
[225] MDP Szolnok – 1953. XII. 14.
[226] MDP Szolnok Megyei Választmánya üléseinek jegyzőkönyvei – 1954. IV. 8.
[227] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. IV. 12.
[228] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyv 1955. VI. 8.
[229] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyvek 1955. XI. 28.
[230] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyv 1950. XI. 18.
[231] MDP Szolnok – 1954. VII. 12.
[232] MNL JNSzML Jászdózsa Vb jegyzőkönyv 1950. XI. 18.

orosz hadifogságból[233] hazatérve már nem boldogult szülőfalujában, Budapestre szegődött segédmunkásnak. 1950. szeptember 23-án, a reggeli órákban, amikor a Boráros téren, a villamoson a kalauz a jegyét kérte, keserűen kifakadt: „Én csak 20 forintot keresek egy héten, nem érdekel a demokráciátok, le vagytok szarva, amikor az ember éhezik és szomjazik, csak munkával tudtok hajtani, nem érdemes dolgozni. Én a zsidóknak nem dolgozom." Két utas azonnal közbe is lépett, és a férfit az őrsre kísérte. Pere során a védekezését – aznap éhgyomorra megivott két féldeci pálinkát – nem vették figyelembe, súlyosbító körülménynek tekintették viszont, hogy felekezet ellen izgatott, és hogy kijelentéseit egy zsúfolt villamoson tette. Hatszáz forintos büntetésre ítélték, mely harmincnapos börtönre volt váltható. Csak feltételezni lehet, hogy ez utóbbit választotta: feleségét és két kisgyermekét kellett eltartania 16 forintos heti fizetéséből.[234]

Összehasonlítás

Az ellenállásformák vizsgálatakor lényegesen több a hasonlóság, mint a különbözőség. Jászdózsa és Páty ötvenes évekbeli története, eltérő adottságaik ellenére, nagyon hasonló képet mutat. Fakad ez egyrészt a totalitarizmusra törekvő állam uniformizáló hatásából és abból, hogy a magyar parasztság a csendes ellenálláshoz szokott, ezeket a viselkedésmódokat alkalmazták ebben az időszakban is. Egyik helyen sem zajlott nyílt ellenállás, passzív ellenállási formák közül a szabotázs, munkakésleltetés, a rémhírek terjesztése volt leginkább jellemző. Ezek azonban nem lebecsülendők, mivel hatékonyságuk bizonyítéka, hogy bár a központ akaratának megfelelően a téeszek mindkét helyen megalakultak, azok rövid fennállása mégiscsak szerencsétlen vergődés volt.

Noha Magyarországra már módosított téesz érkezett – hiszen Sztálin feladta az államosított mezőgazdaság két korábbi elvét: a nagyság és a specializáció erőltetését[235] –, a következmények azonban még így is katasztrofálisnak bizonyultak. A mezőgazdasági termelés a Rákosi-korszakban, 1951-et leszámítva, mind alatta maradt az 1934–1938 közötti évek átlagának, a termelőszövetkezeti dolgozók jövedelmei 20–45%-kal voltak kevesebbek az egyéni gazdákénak.[236] Az erőszakos téeszesítési és tagosítási kampányok 1949 közepétől 1953 nyaráig, mely során egymillió holdat ajánlottak fel az államnak, aláásták a paraszti tulajdon biztonságát és termelési kedvét, lerontották az adófizetési morált.[237]

Ez mindkét településen oda vezetett, hogy a téeszek elégtelenül működtek, a forradalom idejére a bomlás állapotában voltak. A vidék életében ez a fajta ellenállás akár még

[233] MNL JNSzML Jászdózsa közigazgatási iratok 1453/1949.
[234] BFL XXV/21b/1951/113/I/0338403.
[235] Leopold 1939.
[236] Závada 1999, 208–215.
[237] Nádasdi 1999, 130; Varga 2006.

meghatározóbb is lehet, mint az 1956-os forradalom, melynek eseményei Jászdózsán és Pátyon is budapesti mintát követve zajlottak le.[238]

Mindkét faluban arra törekedett egyébként a pártvezetés – nem számítva az idegenből odakerült titkárokat és tanácselnököket –, hogy a település ne keltsen feltűnést, de közben lehetőség szerint engedményekkel igyekezzen megtalálni a modus vivendit a lakossággal. A pártonkívüliek csendes ellenállással bomlasztották a rendszert. Ez működőképes stratégia is lehetett, mivel kis lélekszámú településekről van szó: a kommunista párt ekkor még nem rendelkezett akkora erővel, hogy mindenhova embereket juttasson. Ez a szervezetlenség kiütközik mindkét település esetében.

Annak ellenére, hogy a szovjet hadsereg jelenléte hatalmas erőt képviselt, Kelet-Európában a kommunista rendszerek az ötvenes évek elejéig meglehetősen instabilak voltak.[239] A két községben, két járásban végzett vizsgálat megerősíti ezt a feltevést: mindkét helyen rosszul szervezett pártokat, a helyi lakosság és a központi utasítások között őrlődő párttagokat, passzívan ellenálló lakosságot találunk. A Rákosi-rendszer nem tudott olyan mértékű tömegeket az oldalára állítani, ami lehetővé tette volna az egész ország uralását, a falvak a városoknál nagyobb mozgásteret tudhattak maguknak. Jászdózsa kapcsán például még 1960-ban is arról cikkezett a *Szolnok Megyei Néplap*, hogy a párttagok száma a százat sem éri el, s az ezer téesztagból jó, ha negyvenen kommunisták.[240]

Felhasznált források

Levéltári források

BFL = Budapest Főváros Levéltára
XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 4591 KL/A.

MMM = Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Agrártörténeti Iratok Gyűjteménye, Bodor Antal-féle Faluszövetségi községi kérdőívsorozat, 1921, 1925

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
Főispáni iratok 1949
IV. 2. Főszolgabírói iratok
Jászdózsa Vb jegyzőkönyv 1950–1956

[238] Pátyon Nemzeti Bizottság alakult: „ez a bizottság vette át az irányítást azokban a nehéz, forradalmi időkben, amikor a község eddigi egyes vezetői nem irányíthatták". November közepéről pedig egy panasz: „Én és a családom a falu szélén lakom és esténként az erdő alatt erős fegyverropogás van. Attól kell tartanunk, hogy esetleg az ablakon golyó fog berepülni." (MNL PML XXXIII 798. a. Páty Község Tanácsülési iratok Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1956. XI. 16.) Jászdózsán az egyik tanító irányításával egy csoport levette a vörös csillagot, majd lemondatta a tanácsvezetőket, akiket a „tanácsháza elhagyására" szólítottak fel. A márciusi beszámoló szerint „kezében tartotta az irányítást és több esetben a hangosbemondón keresztül lázító és rágalmazó beszédeket intézett a lakossághoz". (MNL JNSzML XXIII-714 Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1957. III. 22.)
[239] McDermott–Stibbe 2006, 1-8.
[240] *Szolnok Megyei Néplap*, 1960. május 20.

MDP Szolnok Megyei Titkárságának iratai. Az MKP, MDP, MSZMP megyei (fővárosi) vezető testületi üléseinek jegyzőkönyvei, 1945–1989 (internetes elérhetőség: http://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_jnszml_mdp_ti/ 2016. augusztus 10.)
V. 1000 Jászdózsa közigazgatási iratok 1949
XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa
XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
IV. 424-b Budakörnyéki Járás főszolgabírájának iratai Közigazgatási iratok 1 1945–1949
V. 1087 Páty Képviselő-testületi Közgyűlés jegyzőkönyve (1941–1947)
V.1 Cd Páty nagyközség iratai 1904–1906 Kivetési Lajstrom
XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek
XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság. Iratok
XXIII 798 a Páty Község Tanácsülési iratok Tanácsülési jegyzőkönyvek
XXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956
XXXV. 5 a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
Analekta 10.698

Felhasznált folyóiratok és adattárak

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1897: II. kötet. *Gazdaczimtár.* szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság.
Haeffler István (szerk.) 1940: *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről.* Budapest, MTI.
Hortobágyi Jenő (szerk.) 1940: *Keresztény Magyar Közéleti Almanach (1940).* II. kötet. Budapest, Pátriai Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
Jászapáti és Vidéke, 1904
Jászárokszállás és Vidéke, 1909
Jászvidék, 1939
Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, Budapest, Rudolf Mosse Magyarországi Képviselete Rt. 1931
Nagy Iván: *Magyarország családai.* Internetes elérhetőség: http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/ 2016. augusztus 10.
Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Internetes elérhetőség: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/ 2016. augusztus 10.
Szolnok Megyei Néplap, 1949–1950, 1960

Felhasznált irodalom

Békássy Jenő 1931: *Heves vármegye újjáépítése Trianon után.* Budapest, Hungária Hírlapnyomda Rt.
Bene János–Szabó Péter 2003: *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum (Jósa András Múzeum Kiadványai, 52).
Bloch, Marc 1996: Az európai társadalmak összehasonlító történelméről. In Bloch, Marc: *A történész mestersége. Történetelméleti írások.* Budapest, Osiris Kiadó. 169–200.
Boulle, Pierre 1979: *Híd a Kwai folyón.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
Bourdieu, Pierre 2008: *Egyszerű újratermelés és ciklikus idő. A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest, General Press Kiadó.

Braudel, Fernand 1995: *A History of Civilizations.* New York, The Penguin Press.
Clastres, Pierre 2015: A vad harcos nyomorúsága. In Clastres, Pierre: *Az erőszak archeológiája.* Budapest, Qadmon Kiadó. 115–164.
Cseh Dániel 2017: Demokratikus önszerveződés vagy presztalinizáció? Az átmenet évei Jászberényben (1944–1949). In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet I. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 303–338.
Dindi József 2014: *Nagytétény az 1940-es években. Egy viharos évtized helytörténeti krónikája.* Budapest, Nagytétényi Ember és Érdekvédelmi Környezetvédelmi Egyesület.
Erdei Ferenc 1980: A magyar paraszttársadalom. In Erdei Ferenc *Összegyűjtött művei. A magyar társadalomról.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 83–253.
Erdmann Gyula (szerk.) 1994: *Rendi társadalom – Polgári társadalom 5. Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, önigazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31.* Gyula, Békés Megyei Levéltár.
Farkas Géza 1990: A falusi jellem. In Kulcsár László–Hársfalvi Tamás (szerk.): *Agrárszociológiai szöveggyűjtemény. 1900–1945.* Gödöllő, Gödöllői Agrártudományi Egyetem. 88–101.
Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961.* Budapest, Korall.
Fél Edit–Hofer Tamás 1997: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest, Balassi Kiadó.
Fitzgerald, Deborah 2003: *Every Farm a Factory. The Industrial Ideal in American Agriculture.* New Haven–London, Yale University Press.
Fitzpatrick, Sheila 1994: *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization.* New York–Oxford, Oxford University Press.
Für Lajos 2013: *Búcsú a parasztságtól. Történelmi esszé.* Budapest, Kairosz–Skanzen.
Gagyi József 2009: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
Green, Nancy L. 2004: Forms of Comparison. In Cohen, Deborah–O'Connor, Mahura (szerk.): *Comparison and History. Europe in Cross-National Perspective.* London–New York, Routledge. 41–57.
Gunst Péter 1998: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig.* Budapest, Napvilág Kiadó. 233–284.
Gyarmati György 2012: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 1945–1956. *2000,* 2012 (24) 13–35.
Hofer Tamás 1994: A parasztcsalád morális ökonómiája. *Demográfia,* 1994 (37) 3–4. 383–388.
Honvári János (szerk.) 2002: *Magyarország gazdaságtörténete.* Budapest, Aula Kiadó.
Horváth Gergely Krisztián 2007: A helytörténettől a társadalomtörténetig. A helytörténeti kutatás haszna és integrálása a társadalomtörténetbe. *Létünk,* 2007/1. 96–109.
Horváth Sándor 2015: Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 9–28.
Hunyady György 2002: Történelem és pszichológia: folytatódó diskurzus. In Hunyady György (vál.): *Szociálpszichológia történelemtanároknak.* Budapest, ÖNKONET. 434–447.
Gulyás Pál–Kovács László–Sas Oszkár–Szikszai István (szerk.) 1970: *Jászdózsa község 25 éves története a felszabadulástól napjainkig (1944-től 1969-ig).* Kézirat.
Juhász Pál 1999: Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. In Fokasz Nikosz–Örkény Antal (szerk.): Magyarország társadalomtörténete 1945–1989. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 230–240.
Kaelble, Hartmut 2014: A nemzetközi történeti összehasonlítások változásai az 1970-es évek óta. *Aetas,* 2014 (29) 3. 185–198.
Kai-sing Kung, James–Ma, Chicheng 2014: Can cultural norms reduce conflicts? Confucianism and peasant rebellions in Qing China. *Journal of Development Economics,* 2014 (111) 132–149.
Kele József 1926: *Vörösök Szolnokon és a Jászságban.* Szolnok, Varga József Könyvnyomdája.

Keller Márkus 2005: A megértés lehetősége – az összehasonlító történetírás hasznáról. *Aetas. Történettudományi folyóirat,* 2005/20. 102–111.
Kerék Mihály 1986: A telepítés társadalompolitikai jelentősége. In Széchenyi Ágnes (vál.): *Válasz.* Budapest, Magvető Kiadó. 149–154.
Kiss József–Závada Pál 1991: „Az apparátus eddig gazemberként bánt a parasztokkal..." In Erdmann Gyula (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom 5. Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, önigazgatás.* Gyula, Békés Megyei Levéltár. 188–197.
Kocsis Aranka 2006: *A gazda, a családja, a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kisalföldi faluban.* Pozsony, Kalligram.
Kohlberg, L 1999: A van-tól a kell-ig. Honnan ered a naturalista hiba és hogyan küzdhető le a morális fejlődés tanulmányozásával. In Kulcsár Zsuzsanna (szerk.): *Morális fejlődés, empátia és altruizmus.* Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. 113–154.
Kovách, Imre 2001: De-peasantation of Hungarian Rurality. In Granberg, Leo–Kovách, Imre–Tovey, Hilary (szerk.): *Europe's Green Ring.* Aldershot–Burlington–Szingapúr–Sydney, Ashgate. 66–88.
Ö. Kovács József 2009: A kollektivizálási kampány „szocreál" kontextusai Magyarországon (1948–1953). *Aetas,* 2009 (24) 4. 32–46.
Ö. Kovács József 2015: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 29–48.
Lan Anh, Nguyen Luu 2003: Lehet-e összehasonlító a pszichológia, ha kulturális? In Lan Anh Nguyen Luu–Fülöp Márta (szerk.): *Kultúra és pszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó. 15–53.
Leopold Lajos 1939: Államosított mezőgazdaság Oroszországban. *Közgazdasági Szemle,* 1939. 716–722.
Lukacs, John 2013: *A Short History of the Twentieth Century.* Cambridge–Massachusetts, Harvard University Press.
McDermott, Kevin–Stibbe, Matthew 2006: Revolution and Resistance in Eastern Europe: An Overview. In McDermott, Kevin–Stibbe, Matthew (szerk.): *Revolution and Resistance in Eastern Europe Challenges to Communist Rule.* Oxford–New York, Berg. 1–17.
Milgram, Stanley 1974: *Obedience to Authority. An Experimental View.* London, Tavistock.
Molnár Jenő 1970: *Községem 25 éve 1945–1970.* Páty. Kézirat.
Molnár Judit 2013: „Ürügy a deportálás". In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 332–349.
Mommen, André 2011: *Stalin's Economist The economic contributions of Jenő Varga.* London–New York, Routledge.
Mumford, Lewis 2000: Találmányok és mesterségek. In Kodolányi Gyula (vál.): *A gép mítosza. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Európa Könyvkiadó. 63–114.
Nádasdi József 1999: A földbirtok tagosítások szerepe a mezőgazdaság kollektivizálásában az 1950-es években. In H. Bathó Edit–Kertész Róbert–Tolnay Gábor–Vadász István (szerk.): *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 12.* Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. 473–478.
Nagy Ferenc 1938: A harmadik parasztnemzedék. *Kelet Népe,* 1938 (4) 2. 1938. február. 69–75.
Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
Ottlik Géza 1987: *Hajnali háztetők.* Budapest, Magvető Kiadó.
Örsi Julianna 2015: *Parasztvilág. A vidéki társadalom kapcsolatrendszere.* Túrkeve, Túrkevei Kulturális Egyesület.
Rákosi Mátyás 1952a: A népi demokrácia útja. In Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek.* Budapest, Szikra. 81–121.

Rákosi Mátyás 1952b: Pártunk a dolgozó nép élén. In Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek.* Budapest, Szikra. 302–321.
Rákosi Mátyás 1952c: Tiéd az ország, magadnak építed. In Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek.* Budapest, Szikra. 155–192.
Romsics Ignác 2010: *Magyarország története a XX.* században. Budapest, Osiris Kiadó.
Rösener, Werner 1994: *The Peasantry of Europe.* Oxford–Cambridge, Blackwell.
Sánta Ferenc 2002: *Húsz óra.* In *Sánta Ferenc művei.* I. Budapest, Masszi Kiadó. 159–268.
Scheftsik György 1935: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye monográfiája.* Pécs.
Scott, James C. 1985: *Weapons of the Weak. Every day Forms of Peasant Resistance.* New Haven–London, Yale University Press.
Szabó László1982: *Jászság.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Szepessy András é. n.: *Jászdózsa története az 1920-as évektől 1959-ig.* Kézirat. https://vitkovics12.wordpress.com/jaszdozsa/szepessy-andras_jaszdosa-tortenete-az-1920-as-evektol-1959-ig/ 2016. március 11.
Szilágyi Miklós 1984: Az agrártörténet, a társadalomtörténet és a néprajz összefüggései a helyi kiadványokban. *Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője,* 1984 (95) 114–117.
Szilágyi Miklós 2009: Hagyomány és újítás a 20. századi paraszti gazdálkodásban. In *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi hatásvizsgálathoz.* Budapest. MTA Néprajzi Kutatóintézete. 7–28.
Szokodi József 1959: Heves megyei adatok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez. Gyöngyös a két forradalom idején. In *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1959.* Eger, Egri Pedagógiai Főiskola (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Tom. 5). 159–196.
Szolzsenyicin, Alexandr 1997: Áltanultak. In Szolzsenyicin, Alexandr: *Az „orosz kérdés" a XX. század végén. Esszék.* Ford. Bagi Ibolya–Kiss Ilona–Páll Erna. Budapest, Európa Könyvkiadó. 115–169.
Tocqueville, Alexis de 1994: *A régi rend és a forradalom.* Budapest, Atlantisz.
Tocqueville, Alexis de 2011: *Emlékképek 1848-ról.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
Tomka Béla 2004: Az összehasonlító történetírásról. Tanulságok a magyar történetírás számára. *Magyar Tudomány,* 2004/7. 732–742.
Tomka Béla 2009: *Európa társadalomtörténete a 20. században.* Budapest, Osiris Kiadó.
Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris Kiadó.
Varga Zsuzsanna 2006: 1956 hatása a kádári agrárpolitika kialakulására. In Pál Lajos, Romsics Ignác (szerk.): *1956 okai, jelentősége és következményei.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 299–315.
Waal, Frans B. M. de (2014): Natural normativity: The 'is' and 'ought' of animalbehavior. In Waal, Frans B. M. de–Patricia Smith Churchland–Telmo Pievani–Stefano Parmigiani (szerk.): *Evolved Morality: The Biology and Philosophy of Human Conscience.* Leiden–Boston, Brill. 49–70.
Wallerstein, Immanuel 2006: *European Universalism: The Rhetoric of Power.* New York–London, The New Press.
Wegren, Stephen K. 2005: *Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe.* London–New York, Routledge.
Weis István 1931: *A magyar falu.* Budapest, Magyar Szemle Társaság.
Zalvidar, Solo de–Breton, Victor 1993: ¿De campesino agricultor? La pequeña producción familiar en el marco del desarrollo capitalista. *Noticiario de historia agraria,* 1993/5. 127–159.
Závada Pál 1999: Teljes erővel. Agrárpolitika 1949–1953. In Fokasz Nikosz–Örkény Antal (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete 1945–1989.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 206–221.
Závada Pál 2006: *Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós 1945–1956.* Budapest, Magvető Kiadó.

MELLÉKLET

A pátyi kuláklista (1952)

Név	Foglalkozás, régi tulajdon	Jelenlegi birtoka[1]	Egyéb megjegyzés	1952 lehagyták-e a listáról?[2]
Balogh Sándor	csendőr			
Bereczky Lajos, id.	26 hold	1 hold	7 gyermeke van, örökölt földön családjával dolgozott, családjai üzemekben dolgoznak	igen
Berényi Bergschtaller Ágoston	22 hold, kocsma, üzlet	12 hold	kocsmája volt, 18 hold	
Besnyi Lajos	csendőr			
Cigány Lajos	28 hold	12 hold	9 gyermeke van, vagyont nem szerzett, örökölt, cselédet nem tartott	igen
Cseke András	24 hold	20 hold	rokkant földből kapott földet, azzal esett 350 korona fölé, földje nem haladja meg a 25 holdat. cselédet nem tartott, családjával dolgozta meg a földet	igen
Dani Sámuel	csendőr			
Galambos Pamfil	csendőr			
Gungl József	cséplőgép, traktor	erdei munkás	cséplőgépe és traktora volt	
Hegedűs Lajos	32 hold	19 hold	földje után kulák	
Huttera Nándor			gyáros, fűrészüzeme és telepe volt	igen
Kecskés János			téglaégető	igen
Kecskés Sándor			téglaégető	igen
Kovács István			erőgépe, cséplőgépe, fűszerüzlete volt	
Koncz Domokos	csendőr			
Kovács István	virilis, cséplőgép, szatócsüzlet			
Landi János	35 hold	12 hold	földje után kulák, cselédet tartott	
Lukács Mihály	csendőr			
Lukácsi József	60 hold	20 hold	földje után kulák, gazdasági cselédje volt	
Lukácsi Sándor	26 hold	7 hold	múltban gyári munkás volt, demokráciában örökölte földjeit	
Mocsay István	26 hold	6 hold	cséplőgép, traktor, erőgép, autó	
Mucsi Lajos, id.	cséplőgép, daráló, traktor	ÁMG-nél dolgozik	földje után kulák, cselédet tartott	
Nyitray Lajos	99 hold	4 hold		
Polgár Béla	35 hold	12 hold		
Polgár Zsigmond	virilis			

Név	Foglalkozás, régi tulajdon	Jelenlegi birtoka[1]	Egyéb megjegyzés	1952 lehagyták-e a listáról?[2]
Pusztai Sándor	csendőr			
Silingi János	19 hold kocsma, hentes és mészáros szék	5 hold, kocsma	kocsmáros, 18 hold	
Szabó Ferenc			földje után kulák	
Szabó Lajos, id.	22 hold	1 hold 100 öl, ÁMG-nél dolgozik		
Száki Sándor	csendőr			
Szalay Bálint	37 hold	1200 öl, ÁMG-nél dolgozik	földje után kulák	
Szalay Gyula	24 hold	8 hold	földjeit örökölte, cselédet nem tartott	igen
Szeidl Józsefné, özv.	60 hold	nincs földje		
Szőlőssy Ferenc	csendőr			
Sztanek Sándor	traktor, gépi erővel berendezett mű-helye		traktora volt	
Végh István	20 hold	3 hold	földjeit örökölte, cselédet nem tartott. Demokráciaellenes magatartása után ítélve, és aranykoronája meghaladja a 350 aranykoronát	igen

1 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1952. I. 22.
2 MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1952. IV. 15.

Jászdózsai kuláklista (1950)[241]

Név	Szántóföldjük mérete	
	Hold	Négyszögöl
André Emánuel	29	1218
Antóni Miklós, dr.	42	
Béres Bonaventura	37	1333
Béres István	36	800
Béres János	31	946
Bollók F. János	25	837
Bollók Ferenc	37	1531
Bollók István	35	1160
Bollók testvérek	46	1439
Bolya István	30	397

241 A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár által digitalizált kuláklisták a http://szolarchiv.hu/kateg-165-1-kulaklistak.html oldalon érhetőek el. 2017. december 11.

Név	Szántóföldjük mérete	
	Hold	Négyszögöl
Bolya Menyhért	29	
Bozóky Istvánné, özv.	49	1427
Bozóky József	24	1240
Bugyi István	32	988
Bugyi Pálné, özv.	30	578
Csomor Jánosné, özv.	26	892
Dósa József	23	1216
Drapos György	26	997
Fekete István, id.	40	416
Fekete János	32	1148
Fodor István	28	57
Göncző Béla	33	1245
Gulyás Ferenc	30	1039
Gyurkó Béla	33	907
Gyurkó Ferencné, özv.	64	1367
Gyurkó János	25	192
Gyurkó József	74	260
Harsányi Jenő	44	645
Juhász B. Géza	46	1174
Juhász B. János	30	829
Juhász B. Jenő	46	807
Juhász Ferenc	25	800
Juhász Ferencné, özv.	25	213
Juhász H. Györgyné	32	214
Juhász L. Ferencné	32	449
Juhász L. Jánosné, özv.	29	843
Kaszab Balázs	20	1472
Kiss A. Pál	44	25
Kiss Andrásné	21	622
Kiss Balázs	34	1411
Kiss Béla	36	373
Kiss Bonaventura	49	271
Kiss Erzsébet	36	1174
Kiss Ferenc	25	276
Kiss Gy. János	63	896
Kiss Gyuláné, özv.	33	1200
Kiss L. István	25	1202

Név	Szántóföldjük mérete	
	Hold	Négyszögöl
Kiss L. József	126	1475
Kiss László	28	1274
Kiss O. Imre	52	416
Kovács Lajos	20	
Morvai István	32	1328
Nagy B. Pál	82	1372
Nagy Jánosné, özv.	41	120
Rédei András	44	1474
Rédei Béla	65	376
Rédei Emánuel	29	957
Rédei Emánuel	22	1552
Rédei Ernő	25	1074
Rédei János	37	1452
Rédei József	25	738
Rédei Menyhért	50	975
Révfy Lajosné	28	794
Sánta János	25	78
Sárközi István	24	1598
Szentes István	30	476
Szerencsés József	26	837
Turi József, id.	29	1088
Turi Ny. Béla	79	417
Turi Ny. Gyula	30	1247
Turi Ny. János	40	357
Turi Ny. Lászlóné	64	1488
Turi Ny. Mátyásné	26	170
Túri P. Miklós	31	1524
Vajda Ferencné, özv.	26	1037
Varga Jánosné, özv.	50	379
Varga László	29	691
Zsidei János	28	735

KUNT GERGELY

A kollektivizálás első hullámának mikroszintű tapasztalatai

Tanulmányom két részre tagolódik. Az első egy bevezető rész, amely a – második részben közölt – napló írójának világképét és magát a forrást mutatja be. A második rész a közlés szempontjainak és korlátainak ismertetését követően magát a forrást tartalmazza. A Rákosi-korszakban kuláknak bélyegzett társadalmi réteg tagjaitól alig rendelkezünk olyan ego-dokumentumokkal, amelyek a parasztüldözés alatt készültek, és annak személyes tapasztalatáról „in situ", az eseményekkel egy időben számolnak be. Számos paraszti önéletírás ismert, ezek azonban, mint Csonka Jánosé is, döntően visszaemlékezések. Csonka kuláknak bélyegzett egykori kiskunhalasi gazdaként utólag, ráadásul egy intézmény – a Néprajzi Múzeum – számára konstruálta meg életének és ennek részeként földvesztésének a történetét.[1] A személyes források hiánya a témával foglalkozó szakirodalomból is kiviláglik. A szakirodalom a kuláküldözések kapcsán az elnyomásban kulcsszerepet játszó, döntően állami hivatalok, pártszervek és közigazgatási egységek által létrehozott forrásokkal dolgozik.[2] Elvétve pedig interjúkat és a különféle hatóságokhoz írt leveleket, kérvényeket, panaszokat használja fel, amelyek többé-kevésbé az áldozatok hangját dokumentálják.[3] Ezek mellett alig találni olyan munkát, amelynek forrásanyaga nem hivatalos eljárás vagy ügyintézés során keletkezett, és nem kényszerhez vagy szorongatott helyzethez kötődne.[4] Másrészt a szakirodalom áttekintése után úgy tűnik, hogy a kollektivizálás első, a Rákosi-korszakra eső hullámának a kutatása sokkal elhanyagoltabb – szemben a Kádár-korszakra eső második szakasszal. Az üldöztetés alatt keletkezett személyes dokumentumok hiánya pedig azt is jelenti, hogy a szenvedés egykorú személyes megélése és értelmezése, azaz az áldozatok hangja is elveszett, legalábbis alig hallható. Jól példázza mindezt, hogy Závada Pál szociográfiájának[5] unikális mivolta a mai napig abból fakad, hogy személyes dokumentumokat – elsősorban leveleket és fényképeket – használt fel, azokat, amelyeket a családjáról, a házuk padlásán, huszonévesen talált.[6] Éppen ezért rendkívüli az a 2011-ben,

[1] Romsics 2009.
[2] Kávási 1991; Erdmann 1992; Farkas 2006, 146–170; Farkas 2016; Hantó 1993, 94–121; Kajári 1999, 209–230; Valuch 2003, 129–176; Valuch 2006, 115–118.
[3] Ö. Kovács 2008, 37–69; Ö. Kovács 2009a, 31–54; Ö. Kovács 2009b, 160–178; Kovács 2013, 207–251; Bolgár 2008, 50–93.
[4] Ispán 2008, 3.
[5] Závada 2006.
[6] Dósa 2007, 294–296.

hirdetés útján megtalált, magántulajdonban lévő napló, amelyet az 1933-ban született Szabó István írt. Az apját kuláknak nyilvánították, mert 20 hold földön gazdálkodott egy Sopronhoz közeli kis faluban, amely szinte az osztrák–magyar határon feküdt. A napló eredetijét a mai napig őrző család kérésére a települést nem jelölöm meg, és minden szereplőt, így a napló szerzőjét is, fiktív néven említem. A feljegyzések első füzete sajnos elkallódott, de a második, az 1951–1952-ben keletkezett fennmaradt. Ezt a második fennmaradt naplófüzetet Szabó István tizennyolc évesen írta, és két időpont között rögzítette a környezetében zajló eseményeket, nagyjából az apjának a beszolgáltatás elmulasztásáért való internálása és a termelőszövetkezetbe való bekényszerítésük között. A szakirodalom – akár a hazait, akár a nemzetközit nézzük – egyetlen hasonló naplót ismer.[7] A Szabó-féle napló legfőbb előnye, hogy nem retrospektív, és nem kényszer hatására keletkezett – ellentétben a téma vizsgálatakor szokásosnak tekinthető forrásokkal, így a kihallgatási jegyzőkönyvekkel, vallomásokkal, kérvényekkel –, bár szerzője számolt egy esetleges házkutatással, de ennek ellenére szabadon írta a naplóját. Ez a forrás abból a szempontból is unikális, hogy alapjaiban eltér a klasszikus paraszti írásbeliségre jellemző narratív és tartalmi elemektől, azaz kifejezetten hosszú és elbeszélő leírások születtek mindennap, amelyeknek csak elvétve került a középpontjába a gazdaság és az időjárás, sokkal inkább a környezetében történt eseményeket, az elnyomás tapasztalatát és saját gondolatait írta le Szabó István. E forrás alapján ebben a tanulmányban alapvetőn három kérdésre keresem a választ: Milyen volt a naplóíró világképe, s ennek milyen főbb elemei voltak? Miként értelmezte a kuláküldözést és a politikai rendszert? Milyen védekezési stratégiák jelennek meg a naplóban a kollektivizálással szemben?

Egy atipikus paraszti krónika, avagy egy napló

Bár a parasztságra döntően az orális kultúra volt a jellemző, a 19. század végére kialakultak a paraszti öndokumentálás széles körben elterjedt formái: a levelek, a krónikák és önéletrajzok, valamint a – döntően ünnepélyes alkalmakat megörökítő – fényképek.[8] Az öndokumentálás mint megjelölés ugyanakkor ebben az esetben sajátos tartalommal telik meg, így például a gazdasági naplók, számadáskönyvek és krónikák egyikének sem az individuum áll a középpontjában, a krónika esetében az egyén és a település, a gazdaság élete nem válik el egymástól.[9] A paraszti „naplók" fent említett típusaiból a személyesség az, ami hiányzik, középpontjában sokkal inkább a gazdaság történései, így az azt alapjaiban meghatározó időjárás áll. Másrészt a paraszti krónikák bejegyzései nem hosszú narratív szövegek, hanem többnyire csak néhány soros feljegyzések. Szabó István naplója épp azért rendkívüli, mert a hétköznapokat, pontosabban a diktatúrában megélt hétköznapokat dokumentálja, egy olyan társadalmi csoport tagjaként, amelyre nem jellemző az írásbeliség ilyen foka. Annak érdekében, hogy Szabó naplóírásának a motivációja és mikéntje feltárható legyen, azokat a bejegyzéseket érdemes megvizsgálni, ahol a naplóírásáról beszél. Ezek szerint kifejezetten krízisnaplóról van szó, amelyet Szabó a saját és a családja szenvedésének a hatására kezdett el írni a kuláküldözés alatt. „Most hirtelen az jutott eszembe, ha valaki megtalálná ezt a naplót, aki kommunista, és feljelentene engem, bizonyára bezárnának, sőt kínos vallatásokon bizonyára átesnék, hogy kik a társaim, kiknek csak kezdőbetűjüket írtam le. De hát hiába, úgy érzem, le kell írnom, ami körülöttem történik."[10] A naplóírás az ő esetében szerepjáték, amelyet több körülmény motivált. Egyrészt kulák származása miatt – bár szeretett volna, de – nem tanulhatott tovább középiskolában, így a naplóírásra egyfajta önképzésként tekintett. Másrészt pedig a mindennapjait akarta dokumentálni későbbi önmaga, illetve a külvilág számára, tanító célzattal. „Most ismét a kezemben vagy, naplóm. Elhatároztam, hogy téged nem mutatlak meg senkinek, nem fog téged soha senki olvasni, hacsak valami véletlen másképp nem alakítja a dolgot. Téged csak arra szánlak, hogy ha évek, esetleg évtizedek múlva átolvasgatlak. Felelevenednek előttem a múlt (azaz most jelen) kisebb eseményei, amelyeket részben elfelejtenék."[11] Mindezen célkitűzések megvalósulására talán a legjobb példa az egyedüliként fennmaradt második füzet kezdő bejegyzése, amely 1951 novemberének második vasárnapján született, és a lakásukban, illetve az udvarukon történt házkutatásról számol be. A naplóban nyíltan megfogalmazott ars poeticán túl számos más dolgot is jelez ez a bejegyzése, amely később az összes többi bejegyzésre is jellemző. István mindvégig tartott attól, hogy naplója egyértelmű bizonyíték lehet nemcsak saját, hanem barátai és ismerősei rendszerellenességére is. E félelméből adódóan az abban szereplő személyeket – szinte minden esetben – kezdettől fogva monogrammal jelölte. Ez nem jelentette azt, hogy a bejegyzéseit erős öncenzúrának vetette volna alá, azaz olyan megjegyzések papírra vetését kerülte volna el, amelyeknek egyértelműen antikommunista éle volt. Sőt – amint az a későbbi, a politikai identitását tárgyaló részből majd látható lesz – a naplót kifejezetten olyan helynek tekintette, ahol nyugodtan leírhatja a véleményét, amelynek a szóban való vállalása veszélyes lett volna számára. A diktatúrában mindig az egyéni érzékenység szabta meg az öncenzúra mértékét, amelyről István esetében alig beszélhetünk, hiszen feljegyzéseiben előszeretettel kritizálta a rendszert. Magyarországon különösen a Rákosi-korszakban, a Szovjetunióban pedig a nagy terror idején volt kockázatos a naplóírás. Ennek ellenére mindkét diktatúrában vezettek feljegyzéseket, hiszen ez volt csaknem az egyetlen módja annak, hogy képmutatásmentesen és őszintén

7 Egyedül talán az ukrán kulákcsaládból származó Stepan Podlubnyi 1931 és 1939 között vezetett naplóit lehetne megemlíteni. Azonban Jochen Hellbeck elemezte, aki több írásában vizsgálta azt, hogy Podlubnyi, azt követően, hogy tizenhét évesen Moszkvába érkezett, miként alakította ki szovjet identitását, és hogyan illeszkedett be a társadalomba. Hellbeck 2000, 77–177; Hellbeck 2006, 53–115.

8 Erről bővebben: Jakab-Keszeg-Keszeg 2007; Mohay 1995; Hoppál-Küllős 1972, 284–292; Küllős 1988, 251–266; Niedermüller 1988, 376–389; Mohay 2000, 765–766; Manga 1974, 395–400; Kunt 1995; Hudi 2004.

9 *Paraszti írásbeliség* címszó: In *Magyar néprajzi lexikon.* IV, főszerk. Ortutay Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

10 [1952. február] 11.

11 [1952] január 1.

alkossanak magánvéleményt az őket körülvevő világról.[12] A naplóírás a már említett szerepjátékkal áll összefüggésben, amelynek elsődleges célja volt, hogy a szenvedésükről beszámoljon, és annak főbb tapasztalatait rögzítse. Azaz kifejezetten nem lelki naplóról van szó, hanem sokkal inkább egy eseménynaplóról. A szerepjátékból is következik, hogy bizonyos, számára evidensnek tekinthető fogalmakat, rokoni relációkat feloldott. Így tett az ÁVO rövidítéssel, illetve a Pali bácsiként[13] szereplő személyről külön rögzítette – számolva mégis egy olvasóval, aki számára a szereplők ismeretlenek –, hogy ő az apjának az unokatestvére. Ugyanezt igazolja az is, amikor egy később idézendő részben a Hájfejű Matyi megjelölést használja, amelynek jelentése számára evidens volt, de egy olvasóval számolva mégis odaírta, hogy e gúnynévvel Rákosit jelölte. István esetében nemcsak önmagának, de a környezetének a dokumentálását is szolgálta, hogy szabadon fejezhette ki a gondolatait és az érzéseit.[14] Ez leginkább azon keresztül tárható fel, ha megvizsgáljuk, milyen gyakran rögzített olyan tartalmakat, amelyek nem voltak összeegyeztethetők a politikai hatalom értékrendjével. Szinte minden második-harmadik bejegyzésében – talán heti rendszerességgel – találni antikommunista megjegyzéseket. Például 1951 decemberében: „Tegnap vetettem még 2 hold búzát, és máma kimentem elboronálni, hideg volt. Egyszer csak elkezdett esni a hó hatalmas pelyhekben. A szél csak úgy hordta a havat. Pár perc alatt úgy néztem ki, mint egy hóember. Sodorta a szél a nyakamba, számba, szemembe a havat, de csak elboronáltam, és azután jöttem haza. Elfáztam egy kicsit, kezem meggémberedett. S hogy hazajöttem, a jószágokat megetettem, itattam, az istállót rendbe hoztam. Így munkám végezve hozzáfogtam egy regényvázlat készítéséhez, azután elővettem egy kölcsönkapott gimnazista könyvét, és hozzáfogtam tanulni. De hirtelen az a gondolat ötlött a fejembe: érdemes-e ennyit törekedni. De mindjárt el is hessegettem magamtól e gondolatot. Érdemes! Hol a jelenért, nem is a »jövőért«. Igen, a szebb, boldogabb magyar jövőért érdemes tanulni, tanítani, harcolni, dolgozni. Add, Istenem, hogy e kommunista elnyomás alól felszabaduljunk, adj nekünk, magyar népnek egy békés, boldog jövőt."[15] Ugyancsak jól illusztrálja a naplóban gyakran megjelenő kommunistaellenességet a már teljes egészében idézett első bejegyzése. Az ott leírt házkutatás öncenzúra esetén anélkül is elbeszélhető lett volna, hogy bizonyos gondolatait vagy értelmezéseit nem rögzíti, mint például: „Elvtársad ám a halál, gondoltam magamban",[16] vagy az is elhagyható lett volna, hogy a barátaival levelet írtak a Szabad Európa Rádiónak, amelyben a volt kormányzó felől érdeklődtek. Tette mindezt annak ellenére, hogy több házkutatás volt a lakásukban, amely során akár a naplót is megtalálhatták volna. István esetében a

[12] Figes 2008, 255.

[13] A napló elvétve őrzi a nyomát annak, hogy István átolvasta azt, és elvétve későbbi eseményeket szúrt be, olyanokat, amelyek az egykori bejegyzésekkel szorosan összefüggtek. Így például az előbb idézett bejegyzést a következőképpen zárta az internált rokonra vonatkozólag: „Szegény Pali bácsi, ő már holnap megy, talán máma láttuk utoljára." Majd négy évvel később, 1955 nyarán röviden kiegészítette: „azóta már halott".

[14] Figes 2008, 257.

[15] [1951. december] 11.

[16] 1951. november 11.

naplóírás olyan szimbolikus ellenállásnak tekinthető a diktatúrában, amellyel az autonómiáját és magánéletét, gondolati szabadságát igyekezett megőrizni azáltal, hogy gátlások nélkül leírta a környezetében zajló eseményekről a véleményét. Autonómiáját pedig a mindenkitől független és csak a saját értékrendjének, elvárásainak megfelelő narratívaalkotással teremtette meg, a házkutatások ellenére is. A megfélemlítés nyoma csak az ismerősei és barátai kapcsán rajzolódik ki a naplóból, akiket éppen ezért monogrammal jelölt, ez azonban egyértelműen annak a jele, hogy bár a naplóírás számára a vészterhes időkben belső szükségszerűség is volt, azt végig némi félelemmel vezette. A fentiek szerint kifejezetten egy krízisnaplóról van szó, amelyet a szerzője minden bizonnyal a kuláküldözés hatására kezdett el. Bár a család egzisztenciája az üldöztetés hatására megroppant, a napló egyértelműen bizonyítja, hogy a szerző mentalitásában, értékrendjében – amelyet a római katolikus vallás alapjaiban meghatározott – semmiféle törés nem rajzolódik ki.

Egy világkép és keretei

Talán a vidék polgárosultságának a lenyomata is, hogy a klasszikus paraszti írásbeliség formáival szemben István naplója önközpontú – tehát saját megfigyeléseit, gondolatait és értelmezéseit rögzíti –, így világképének és ennek részeként értékrendjének, politikai nézeteinek a lenyomatát adja.[17] Ennek köszönhetően feltárható, miként értelmezte a Rákosi-korszakot és a kuláküldözést. Ezt meghatározta a vallásossága, amely a földi eseményeket két mozgatóerővel magyarázta, azokat vagy emberi, vagy pedig isteni eredetűnek képzelve. „Sokan el vannak keseredve e rendszer miatt. Többen vannak, akik Amerikát szidják, hogy ránk hozta e rendszert, és nem szabadít fel alóla bennünket, bár hatalmában állna. Vannak azonban, akik Isten ellen zúgolódnak. Én is el vagyok keseredve, első alkalommal fegyvert fogok a kommunizmus ellen, de Isten ellen nem zúgolódom, mert szerintem Isten csak jót akar. Ami rossz van a földön, azt mind emberek csinálták."[18] Ennek az értelmezésnek, amely a kommunizmust végső soron emberi eredetűnek tekintette, ugyanezen a napon írt verse ellentmond, hiszen ott már az általa is megélt szenvedést isteni eredetűnek jelölte, sőt az ateista politikai hatalom elszenvedését a krisztusi keresztúthoz hasonlította, de a bibliai párhuzam karácsony kapcsán is megjelenik a naplóban.

A Rákosi-korszak keresztútként való értelmezése – amely később is visszaköszön számos alkalommal a naplóban – nem István személyes asszociációja volt, e képzettársítás az egyes miséken is gyakran megjelent. István nemcsak lejegyezte azokat az eseményeket, amelyek számára fontosak voltak, hanem megpróbálta őket ok-okozati összefüggésben is elhelyezni. 1951 novemberében a szomszédos, ugyancsak határ menti faluban engedélyezték a bérmálást, így István két húga is ott bérmálkozott meg. István arra próbált ma-

[17] Horváth 2010, 134–145.

[18] [1951. november] 13.

gyarázatot adni naplójában, hogy mi húzódhat meg annak a hátterében, hogy a világi hatóságok engedélyezték a bérmálkozás megtartását, és oda még a szomszédos falvakból is mehettek a hívek, így az ő falujából húsz lovas kocsi. Ezt az engedékenységet végső soron ugyancsak isteni beavatkozásként értelmezte. A bérmálkozáson a püspök a szentbeszédben – István értelmezése szerint – két dolgot emelt ki, egyrészt, hogy a keresztények felekezete a legnagyobb a világon, másrészt, hogy az egyházat egyetlen földi hatalom sem tudja elpusztítani. István a misék alkalmával azt is figyelte, hogy mennyien vesznek részt azokon. A templomba járást – ahogy a faluban többen is – egyrészt áldozathozatalként értelmezték, másrészt a tiltás elleni lázadásnak tekintették. A naplóból egy állandó ellentmondás rajzolódik ki a tekintetben, hogy neki mint hívő római katolikusnak miként kellene viselkednie a kommunista politikai hatalommal szemben. Ez a dichotómia abból következett, hogy István abban hitt, hogy a vallása parancsolatai szerint az ellenségének tekintett kommunistákat sem gyűlölheti, ám ezt nem tudta összeegyeztetni azzal a vágyával és céljával, hogy fegyverrel megdöntse az ateista hatalmat. „Isten lényege a szeretet. Ha kedvesek akarunk lenni előtte, akkor mi is szeressünk mindenkit, ellenségünket is! Hisz ellenségünk is Isten teremtménye. És talán nem is tehet róla, hogy oly szerencsétlen gyűlölködő stb. Imádkozzunk az ilyenekért."[19] A naplóban visszatérő elem annak az értelmezési nehézsége, hogy a kommunista uralom miként illeszkedik a földi eseményeket meghatározó isteni tervbe, és annak sorában milyen szerepe van. István a kommunista egyházellenességet – amelyet ő egyértelműen úgy tapasztalt, hogy az a római katolikusok ellen irányul – a reformációhoz, sőt a középkori eretnek mozgalmakhoz – Kálvinhoz, Lutherhez, az arianizmushoz – hasonlította. Az általa is megélt egyházüldözésnek a legfőbb funkcióját a következőben látta: „az Egyház az ellenük való küzdelemben csiszolódik, erősödik, de le nem törik soha".[20] Így arra jutott, hogy az ateista kommunista hatalom megjelenése is szükségszerű volt, és végeredményben – minden szenvedés ellenére – nemcsak árt, hanem használ is. István azon értelmezése, amely a kommunista egyházüldözést a korábbiakhoz hasonlította, egyértelműen a bérmálás részeként tartott szentbeszédre vezethető vissza. A Máté evangéliumából származó idézettel a püspök az egyházat a mustármaghoz hasonlította, amelynek megerősödése és terebélyesedése fölött Isten őrködik, másrészt, az egybegyűlt híveket biztatandó, azt is leszögezte, hogy a világ egyik legnagyobb felekezetének a tagjai. A Rákosi-korszakot István a saját üldözéseként élte meg, és ebben nemcsak az játszott szerepet, hogy a gazdálkodásból élő családját teljesen ellehetetlenítették, hanem az is, hogy úgy érezte, római katolikus identitását nem élheti meg szabadon. Naplójában azt is feljegyezte, szerinte melyek azok az ünnepek, amelyeket a politikai hatalom kifejezetten tilt. A Mikulás-nap kapcsán azt fájlalta, hogy az ünnep nem ülhető meg nyilvánosan a faluban, és nemcsak az ahhoz kapcsolódó korábbi népszokásokat nem lehet megülni, hanem az ünnepnek a vallási tartalmát lehetetlenítik el: „Szent Miklós eszméje, úgy látszik, nem tetszik a mai uralkodóknak, mert még az emlékét is igyekeznek

[19] [1952. január] 11.
[20] [1952. január] 15.

eltörölni. A Mikulás-ünnepet Télapó ünnepének ferdítették. S a rendőrség tiltja a mikulásjárást."[21] Ugyanakkor ennek a napnak csak a vallási olvasata jelenik meg a szövegben, István arról nem emlékezett meg, hogy amikor elemi iskolás volt a Horthy-korszakban, a kormányzó névnapját ülték meg ekkor. Bár a Horthy-kultusz megjelenik a naplóban, de az eleme nem rögzült benne. A napló szerzője politikai identitását is egyértelműen dokumentálja, amelyet a két világháború közötti politikai rendszer értékrendje alapvetően befolyásolt. István számos olyan nézetét jegyezte le, amelyek nem voltak összeegyeztethetőek a politikai hatalom ideológiájával, így a két világháború közötti politikai rendszerre mint ideális berendezkedésre tekintett. Ennek részeként tisztelte Horthyt, valamint markánsan antikommunista volt, illetve erősen hatott rá a revizionista kultusz is. Ezt tükrözik a naplóban megjelenő olvasmányai is, így az *Új Ember*, valamint Somogyvári Gyula író munkái, amelyekért különösen lelkesedett. Mindezt a karácsony alkalmából megfogalmazott jókívánságai egyértelműen rögzítik: „Szeretném, ha karácsonyra közel s távol élő rokonaim, ismerőseim mind itt lennének, beszélgethetnénk, velük együtt örülnénk a karácsonynak. S szeretném, ha a magyar nép végre felszabadulna a komm. a moszkovita iga alól. Szeretném, ha nagy Magyarország lenne. Szeretném, ha a munkatáborok megszűnnének. Édesapám és a többi internáltak hazakerülnének. Szeretném, ha a bujdosók, kik hazafias érzelmeik miatt kénytelenek voltak nyugatra menekülni, hazajöhetnének."[22] Az idézet kapcsán ki kell térni a szóhasználatra – a felszabadulás szót, amely a naplóban állandóan jelen lévő fogalom, teljesen ellentétes értelemben használja annak hivatalos jelentésével. Az ő szóhasználatában a felszabadulás a kommunista elnyomás alóli mentesülést jelenti, azaz teljesen megfordította a szó kommunista propagandában bevett jelentését. Más naplók is példázzák, hogy a korszakban nemcsak az erősen politikai jelentéstartalmú szavak átalakításáról beszélhetünk, hiszen egyéni vagy csoportos szinten számos alkalommal adtak új jelentést a szavaknak. Más naplókból minderre egyetlen példát említek csak, az Istvánéhoz nagyon hasonló világképpel rendelkező Császár Gyula naplójából, aki orvosként dolgozott ekkor, és öt évvel volt idősebb. 1951-ben, a szilveszteri mulatozást tárgyalva a következőt említette meg: „Ottó egész asztalra való finomságot készített, boroztunk és likőröztünk, sokat táncoltunk, majd pezsgővel köszöntöttük az újévet, és mondtunk egymásnak B. ú. é. k.-ot, abban az értelemben, ahogyan fentebb közöltem."[23] A mozaikszónak a társaságukban használt új értelme a következő volt: „bolsevisták utolsó éve következik".[24] Azaz a hatalommal szembeni ellenállást ebben az esetben is a nyelv eltérő használata fejezi ki, vagyis hogy egyénileg vagy csoportosan a megszokottól eltérő jelentést mernek a szavaknak tulajdonítani, ezzel pedig a vicc alapját teremtik meg, és tagadják a diktatúra mindenre kiterjedő hatalmát. István naplójában egyes szavak a köznyelvitől eltérő jelentéssel szerepelnek, így például a demokrácia, amely az ő értelme-

[21] [1951. december] 6.
[22] [1951. december] 22.
[23] Császár 1997, 176.
[24] Császár 1997, 176.

zésében „moszkovita kommunista”[25] igát jelent. Ez az értelmezés nem volt olyan egyedi, mint a Császár-napló kapcsán bemutatött, hiszen számos olyan naplóban is feltűnik, amelynek szerzője az 1945 utáni politikai berendezkedést üldözésként, elnyomásként élte meg. István bujdosókon mindazokat értette, akik a kommunista hatalom alatt kénytelenek voltak az országból elmenekülni. A naplóban többször is megjelenik a fegyveres felkelés lehetőségének, pontosabban a vágyának a gondolata, de azt minden alkalommal lehetetlennek és eredménytelennek gondolta István. Az 1956-ban fegyvert fogó, falusi miliőből származó fiatalok tette mögött döntően hasonló motivációk és sérelmek húzódhattak meg. Az ő esetében a harc elutasításának a magyarázata, hogy apja internálása után a helyi pap látta el tanácsokkal, aki egyértelműen megtiltotta neki, hogy tettlegesen bármit tegyen a fennálló politikai hatalom ellen, mert az kilátástalan.

A téeszesítés és a kényszermobilitás személyes olvasata

Mint arról volt szó már, István azon a napon is írt naplót 1951 novemberében, amikor a portájukon újra ellenőriztek, és ennek következményeként apját és annak ugyancsak a faluban gazdálkodó unokatestvérét is internálták. A rokont nyolc hónapra és 3800 forintra ítélték, mert nem tudott megfelelő mennyiségű tojást beszolgáltatni, valamint „a szél a portáról az udvarba hordott egy kis szalmát, és ő azt azonnal nem szedte össze”.[26] Az édesapját az ugyanezen a napon tartott ellenőrzés során öt hónapra és 2800 forintra ítélték, ahogy fia írja a naplójában: „elzárásra”, amelyen nem mást, mint internálást kell érteni, amit Miskolcon kellett kényszermunkával letöltenie, mert „cséplés előtt még az asztagtól a hordó nem 5, hanem 4 méterre volt, és hogy gyenge volt a cikóriánk”.[27] István naplójában azt rögzítette, hogy milyen okok húzódtak meg a beszolgáltatás elmaradása mögött. „Nem törődnek az oly körülményekkel, hogy mi előbb nem is hallottuk sehol, hogy a hordót hány méterre kell tenni az asztagtól, és hogy a cikóriatermés azért lett gyenge, mert a tszcs-sek minden évben kicserélgetik a földet, és a jó földeket tartják maguknak, nekünk meg oly rossz földet adnak, hogy nem is csoda, ha gyenge termés van. És így megy ez az egész faluban, mindenki panaszkodik, hogy milyen jelentéktelen és nevetséges okkal büntetik őket.”[28] István éles szemmel nemcsak azt látta át, hogy a kommunista politikai hatalom miként valósítja meg céljait a falujukban, hanem azt is, hogy más országokban is ugyanez zajlik, valamint a propagandában oly gyakran szereplő fogalmak nem rendelkeznek tényleges jelentéssel a diktatúrában: „Hol van itt a szabadság? Az embert sem politikai felfogása, sem nemzetisége, vallása vagy egyénisége miatt üldözni nem szabad. Mikor valósul ez meg itt is? Ahol minden további nélkül, aki

[25] [1951. december] 31.
[26] [1951. november] 14.
[27] [1951. november] 14.
[28] [1951. november] 14.

nem rokonszenvez a kommunizmussal, azt kijelöli a párttitkár, és azt kinevezik reakciósnak, kuláknak, nyugatistának, azt minden ok nélkül bünteti, elhurcolják. És ez így megy nemcsak a mi falunkban, de egész Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Lengyelországban, egyszóval mindenhol, ahol Moszkva parancsol.”[29] István apjának 1951. november 20-án kellett három másik emberrel a faluból Mosonmagyaróvárra, majd onnan Miskolcra utaznia, ahol egy építkezésen dolgoztak kényszermunkásként. A naplóíró fiú számára az volt különösen megalázó, hogy apja idős, és ennek ellenére – ahogy ő fogalmaz – „elhurcolták”.[30] Az ezen a napon írt bejegyzésében az apjának is emléket állított, úgy jelenítette meg, mint aki mindenkihez jó volt, ennek ellenére megpróbáltatásokat kell elszenvednie. István naplójában a megfélemlítéseknek megjelenik egy olyan olvasata is, amely szerint ez elsődlegesen megszégyenülés volt a falu társadalma előtt, hiszen olyan idős gazdálkodókat büntettek meg, akik korábban soha nem voltak büntetve, sőt példaként álltak mások előtt. 1951 decemberében a család egyes tagjai már az állami gazdaságban voltak kénytelenek dolgozni, annak ellenére, hogy a család még ragaszkodott a földjéhez. E hónap közepén István lovas kocsival szállította haza a leánytestvérei által törött és az állami gazdaságból származó kukoricát, hiszen a saját kukoricájukat, amelyet a család termelt, már mind elvették a hatóságok. Amikor hazaért, azzal szembesült, hogy a gazdaságban egyedül hagyott édesanyját ismét zaklatták a beszolgáltatás elmulasztása miatt, és – ekkor már termény nem lévén – olyan, a gazdálkodáshoz szükséges eszközöket vittek el, mint a mázsa, rosta, konkolyozó és a kukoricamorzsoló. A napló egyértelműen dokumentálja, hogy írója nagyon pontosan látta, hogy a családi erőfeszítések ellenére sem sikerül a gazdaságot megmenteni, és a következőképpen értelmezte a bőrén is tapasztalt kuláküldözést: „Engem egyáltalán nem lepett meg a dolog [a szerszámok elvétele]. Hiszen a kommunizmus egyik fő célja »Megkopasztani az egyéni dolgozókat.«”[31] „Olyan nagy adókat vetnek ki, amit teljesen senki sem bír kifizetni (ha ki tudja, akkor írnak még hozzá). És aztán adó címén visznek el mindent. Gondolják, hogy így végül is belekényszerül mindenki a tszcs-be, és akkor teljesen korlátlan urai lesznek a népnek.”[32] Az egyéni gazdaságokat a kommunista hatalommal való szembenállás, az önállóság megőrzésének utolsó bástyájaként látta, így a mezőgazdasági munkát is egyfajta (kilátástalan) ellenállásként értelmezte. A napló szerint a falusiak között állandó beszédtéma volt a megfélemlítések elszenvedésének mértéke és különféle formája, így tudta meg István, hogy ezen a napon másoktól nemcsak szerszámokat, hanem bútorokat, ruhákat és élő állatot is elvittek. Másnap a beszolgáltatás állatállományra vonatkozó részét kellett a családnak teljesítenie. Akárcsak a faluban másoknak, nekik is két disznót kellett beszolgáltatniuk. Megfigyelte a beszolgáltatás végrehajtásának változását: míg korábban a behajtók egyesével keresték fel a portákat, addig ekkor már nekik kellett a korábban a hatóságok által számba vett állatokat a má-

[29] [1951. november] 14.
[30] [1951. november] 20.
[31] [1951. december] 14.
[32] [1951. december] 14.

zsaházig elhajtaniuk, és ott rakták azokat teherautóra. Mivel a család állatait István vitte a mázsaházig, lehetősége volt arra, hogy megfigyelhesse a beszolgáltatást felügyelő kormánybiztost, akiről hosszan írt ekkor: „18 éves, és valóságos strici pofa. 4500 Frt havi fizetése van. A párttitkároknak pedig 3200 Frt havi fizetésük van, mégiscsak van, akinek hasznos ez a világ! Ez a rendszer! Most a következők kellenek, hogy valaki jó állást kapjon, megbízható legyen, és haladhasson. Tagadja meg Istent, Igazságot, az emberi jogokat, vesse félre hazafias és minden jobb érzését, sajnos vannak, akik állásuk, pozíciójuk miatt ezeknek hódolnak. De vannak sokan, akik inkább nyomorognak, akkor sem válnak szekértolójává a kommunizmusnak. Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig. Van egy kommunista nótában. Hát kell-e ennél nagyobb elnyomás. Én azt hiszem, hogy ez még a régi [olvashatatlan szó] időknél is rosszabb, azt hiszem, nem sokkal különb a rabszolgaságnál."[33] Az élelmiszer- és takarmányhiányt olyan növények termesztésével próbálta áthidalni a család, amelyek nem estek beszolgáltatás alá, valamint élelmiszerként és takarmányként egyaránt hasznosíthatóak voltak. Ilyen volt például a méznád, amelynek levét a cukrot helyettesítő mézként, míg magát a növényt széna, kukorica, árpa helyett, egyszóval takarmányként hasznosították. A nagycsalád – hiszen heten voltak testvérek – hússzükségletét egyedül saját nevelésű disznók biztosították, amelyeket azonban be kellett szolgáltatniuk. Mint korábban már idéztük, decemberben két disznót leadtak, januárban azonban újabb kettőt kellett, ám István az egyiket titokban levágta. Erről a feketevágásról – amely a korszakban bűnténynek minősült – saját maga kreált bizonyítékot, hiszen a naplójában részletesen feljegyezte. A naplóban heti rendszerességgel – sőt, előfordul, hogy hetente többször – jelennek meg a kuláküldözés különféle tapasztalatai, melyek leggyakrabban a beszolgáltatáshoz kötődnek. 1951 telén már a következő évre félretett vetőmagot vették el, amit István úgy értelmezett, hogy a kollektivizálás az utolsó fázisába érkezett, hiszen már esélyt sem adnak arra, hogy a még önállóan gazdálkodók termeljenek. „Többen megkérdezték tőlük [a beszolgáltatóktól], hogy mit vetünk jövőre? Felelet csak annyi volt, ők nem törődnek vele! Úgy látszik, Hájfejű Matyi (Rákosi) kijelentését, hogy 1952-re már mindenki nagyüzemű gazdálkodásban fog dolgozni, meg fogják vagy legalábbis meg akarják valósítani, eszközökben nem válogatva."[34] István legrészletesebben 1951 utolsó napján tekintette át a helyzetet, és jegyezte le azt, hogy ő miként látja a kommunista politikai hatalom működését. Ennek kapcsán arra jutott, hogy a családi gazdaság nem tartható fenn, mert csupán újabb zaklatásokra ad ürügyet, így ők is be fognak lépni a téeszbe, hiszen más menekülési út ezek elől nincs. A következő évben gyakorlatilag ennek a menekülési stratégiának a megvalósulása rajzolódik ki a naplóból, amelynek részeként először az állami gazdaságban kezdtek el dolgozni a munkaképes gyerekek, majd a földjüket is bevitték a téeszbe.

A napló abból a szempontból is unikális, hogy a kollektivizálás hatására százezrek által megélt kényszermobilitásnak – azaz az önálló gazdálkodóból segédmunkási sorba

[33] [1951. december] 15.
[34] [1951. december] 19.

való lecsúszásnak – a személyes olvasatát adja. Ennek keretében István különféle brigádok tagjaként néha a bányában homokot termelt, máskor építkezésen dolgozott segédmunkásként, majd az állami gazdaság számára földet töltött, betonozott. A segédmunkássá válás nem volt rendkívüli, hiszen a faluból számos barátja dolgozott például Dunapentelén, Sztálinváros építésén. István már 1952. február elején úgy látta, hogy a kommunista politikai hatalom elérte a faluban a célját, mert mindenki belépett a téeszbe. Az ő családja hivatalosan csak a hónap végén döntött – az üldöztetés alapjának tekintett – földtől való megszabadulás mellett, holott naplója szerint ez már decemberben megfogalmazódhatott bennük. E döntéstől elsősorban azt várták, hogy a családot sújtó zaklatásoknak és a megfélemlítésnek vége szakad. Naplójából a kollektivizálásnak az az elterjedt áldozati értelmezése rajzolódik ki, amely szerint a földtől való elszakítás a korábbi önállóság megszüntetését és a cseléddé válást jelentette. „Ma megszabadultunk a földünktől. (»leadtuk«) Amely már csak állandó zaklatást jelentett. Most már lehet, hogy ha édesapámnak letelik a »büntetés«, és már föld híján állami gazdaságnál dolgozunk – (cselédek leszünk) –, onnan már talán nem viszik el édesapámat."[35] Azonban ezt az egyetlen bejegyzést leszámítva a naplója szerint soha nem tekintett magára cselédként a kollektivizálás után. Ezzel a megjelöléssel inkább csak a falusi társadalom értékrendje szerinti deklasszálódását érzékeltette, így ezt elsősorban retorikai fogásnak lehet tekinteni, mintsem tényleges önmeghatározásnak. Ehelyett a kollektivizálást követően önmagát többször nevezi munkásnak vagy munkásfiúnak, sőt kollégáit is munkástársként jelölte meg a naplójában. „Terveim a jövővel kapcsolatban a következők: Figyelem a világot s az élet minden megnyilvánulását. Nehéz a sorsom, egyszerű paraszt-, illetve most munkásifjú vagyok, továbbtanulni mindig csak szerettem volna. (Anyagi helyzet: körülmények akadályoztak.) De sokat olvasok, tanulok, s az életben tevékeny szerepet akarok vinni. Mindig az igazság mellett akarok harcolni. Most, amikor annyi az igazságtalanság."[36] István számára a legfőbb motiváció a lakhelyéhez rendkívül közel eső határ átlépésére a katonai besorozástól való félelem volt. Nem a fizikai megpróbáltatástól tartott, hanem a megaláztatástól, hogy egy olyan politikai hatalmat kénytelen szolgálni sorkatonaként, amellyel szemben áll. Naplójában önmagára is a Tanácsköztársaság alatt rögzült vöröskatona kifejezést használja. A naplóban 1952 áprilisában jelentős hiátus van, ekkor két hónapra szüneteltette az írást. Ennek hátterében az állhat, hogy a sorkatonaságtól való félelmében egyre jobban készült arra, hogy barátaival átlépje a határt. Ebben segítségére lehetett, hogy téeszmunkásként nap mint nap olyan földeken végzett munkát, amelyek a határ mentén voltak. Az egykor szintén önállóan gazdálkodó családokból származó barátaival azt tervezték, hogy egy traktoros szántás alkalmával szöknek át. „Szombaton kimentünk a határra traktorral szántani, de nem sikerült »meglépni«, mert ahol szántottunk, nem messzire volt egy golyószóró fészek, ahonnan egész nyugodtan le tudtak volna bennünket szedni, míg átfutottunk volna a távon. Gondoltuk, hogy megvárjuk az estét. De az a terv szintén nem sikerült, mert elromlott a víz-

[35] [1952. február] 29.
[36] [1952. június] 20.

vezeték, s a traktort épp hogy haza tudtuk vezetni, kifogyott a víz a hűtőből. Ez pedig biztos tipp volt. Mert máskülönben nem lehet megközelíteni a határt, mint valami munkával. Igen erős a határőrség. [...] Éjjel 50 méterre áll két katona, nappal aránylag kevés van. De azok magasított megfigyelő- és földbe ásott géppuskafészekben vannak. És aztán még tervezgettünk, hogy csak elmegyünk valahogyan, de még idáig nem sikerült egy megfelelő tervet kidolgozni. De azért mihelyt egy megfelelő alkalom lesz, »olajra lépek, s átcsúszok«".[37] Ez a célja akkor sem változott, amikor már nem írt naplót. Végül 1956-ban, a forradalom alatt hagyta el az országot, ma az Egyesült Államokban él.

Megjegyzések a forrásközléshez

A fenti elemzés, úgy gondolom, egyértelműen bizonyította Szabó István naplójának történeti forrásértékét. Bár naplógyűjtésem során számos, a múltat korábban ismeretlen perspektívából bemutató, a mai napig magántulajdonban őrzött anyagot találtam, terjedelmük azonban sok esetben lehetetlenné teszik közlésüket. A Szabó-féle napló első füzete sajnos elveszett, így a rövid terjedelem nagyban megkönnyíti a közlést. Ennek ellenére – a tanulmány terjedelmi korlátai miatt – ez esetben sem minden bejegyzését közlöm. A szelektálás legfőbb szempontja volt, hogy a részletek a szerző mindennapjait és világképét, életmódját dokumentálják. A forrásközlés során teljes mértékben tiszteletben tartottam a család azon kérését, hogy mindannyian azonosíthatatlanok maradjanak. Bár a forrásközlésben szokás, én mégis feleslegesnek találtam a személynevek, illetve a helynevek fiktívekkel való helyettesítését, kivéve a napló szerzőjének nevét. Elsősorban azért, mert az elemzésben már tárgyalt félelmeiből adódóan István nagyon ritkán használt személyneveket a naplóban, szinte minden esetben monogramokkal helyettesítette azokat, így az anonimizálást helyettem végezte el – ezt változatlan formában hagytam. A szöveget a mai helyesírási és központozási szabályok szerint közlöm, mert úgy gondolom, nincsen érdemi információértéke az eredetiben fellelhető hibák megtartásának. István hivatalos általános iskolai füzetbe vezette a naplóját, amelyet a nyomdában a borítóján „Jótanulással építjük hazánkat" propagandafelirattal, valamint a privát felhasználást tiltó „Csak iskolai célra használható" mondattal láttak el. A feljegyzések 1951 novemberétől 1952 júniusáig tartanak.

[37] [1952. május] 30.

Felhasznált források

Szabó István: *Napló, 1951–1952.* Magántulajdon. Fénymásolata Kunt Gergely birtokában.

Felhasznált irodalom

Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Budapest, Nyitott Könyvműhely. 50–93.

Császár Gyula 1997: *Történelmünk – történetem, 1942–1996: egy orvos naplója.* Budapest, Littera Nova.

Dósa Mariann 2007: Kulákprés. Egy történet története. *Szociológiai Szemle,* 2007 (17) 3–4. 294–296.

Erdmann Gyula 1992: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon. 1945–1956.* [Békéscsaba], Tevan.

Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas,* 2006 (21) 4. 146–170.

Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961.* Budapest, Korall.

Figes, Orlando 2008: *The Whisperers: Private life in Stalin's Russia.* London, Penguin Books.

Hantó Zsuzsa 1993: Kulákkérdés a pártapparátusok és az államvédelmi hatóságok iratainak tükrében. I. *Gazdaság és Társadalom,* 1993 (4) 6. 94–121.

Hellbeck, Jochen 2000: Fashioning the Stalinist Soul: The Diary of Stepan Podlubnyi, 1931–1939. In Sheila Fitzpatrick (ed.): *Stalinism: New Directions.* London–New York, Routledge. 77–177.

Hellbeck, Jochen 2006: *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin.* Cambridge, Mass., Harvard University Press. 53–115.

Hoppál Mihály–Küllős Imola 1972: Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia,* 1972/83. 284–292.

Horváth Gergely Krisztián 2010: A paraszti írni-olvasni tudás és Moson vármegye oktatási reformjai az 1830–40-es években. *Korall,* 2010 (11) 40. 134–145.

Hudi József 2004: *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866.* Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.

Ispán Ágota Lídia 2008: Egy paraszti „önéletrajz" a szocializmusból. *Aetas,* 2008/23. 3.

Jakab Albert Zsolt–Keszeg Anna–Keszeg Vilmos (szerk.) 2007: *Emberek, életpályák, élettörténetek.* Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Kriza János Néprajzi Társaság.

Kajári Erzsébet 1999: Hajdúnánási „kulák-ügy" 1951-ben. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor.* 1. A Történeti Hivatal évkönyve. Budapest, Történeti Hivatal. 209–230.

Kávási Klára 1991: *Kulák lista.* Budapest, Agóra.

Kovács Csaba 2013: Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából. *Múltunk,* 2013 (58) 3. 207–251.

Ö. Kovács József 2008: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most." Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról. *Századvég,* 2008 (47) 1. 37–69.

Ö. Kovács József 2009a: „Sűrített népnevelő." A kollektivizálás tapasztalattörténetei (1958–1959). *Korall,* 2009 (10) 36. 31–54.

Ö. Kovács József 2009b: Dokumentumok a kollektivizálás idejéből (1958–1961). *Korall,* 2009 (10) 36. 160–178.

Kunt Ernő 1995: *Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás.* Miskolc–Budapest, Árkádusz.

Küllős Imola 1988: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In *Magyar néprajz.* V. *Népköltészet.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 251–266.

Magyar néprajzi lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977–1982. *Paraszti írásbeliség* címszó.
Manga János 1974: Utószó. In Hoppál Mihály–Küllős Imola–Manga János (szerk.): *„Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer..." Önéletírások.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 395–400.
Mohay Tamás 1995: *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken.* Budapest, ELTE.
Mohay Tamás 2000: Egyének és életutak. In *Magyar Néprajz.* VIII. *Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 765–766.
Niedermüller Péter 1988: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia,* 1988 (99) 3–4. 376–389.
Romsics Ignác (szerk.) 2009: *Csonka Mihály élete és világképe.* Budapest, Osiris Kiadó.
Valuch Tibor 2003: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén." A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról.* Budapest, 1956-os Intézet. 129–176.
Valuch Tibor 2006: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. In Valuch Tibor: *Metszetek. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Argumentum Kiadó–1956-os Intézet. 115–118.
Závada Pál 2007: *Kulákprés: Család- és falutörténeti szociográfia: Tötkomlós 1945–1956,* Budapest, Magvető Kiadó.

MELLÉKLET

Szabó István naplója

1951. november 11. Miséről hazajöttünk, már ebéd után voltunk, olvasgattunk, beszélgettünk. Én az ablaknál olvastam az „Új Embert",[38] egyszer csak látom, hogy [családnév] (szemben lévő szomszédunkhoz) megy be három katona, egynél szuronnyal felszerelt puska volt, és orosz mintájú honvédsapka a fején, a másik kettőnek pedig tányérsapka volt a fején, és egyiknél géppisztoly, a másiknál csak pisztoly volt derékszíjon. Ekkor azonban hozzánk is belépett nagy dobogással három katona. Amelyiknél csak pisztoly volt, rám förmedt: Mutasd az igazolványodat, elvtársam! (Elvtársad ám a halál) gondoltam magamban. Miközben a másik kettő átkutatta a szobát, aztán kimentek mind a hárman, átkutatták az udvart is, aztán mentek tovább. Én addig kinéztem utánuk, láttam, hogy két barátom, G. I. és F. L. épp ide akarnak jönni, de a bajtársak megállították őket, pár szót váltottak, azután barátaim visszafordultak, a katonák meg bementek B.-ékhoz. – Majdnem elvittek az ÁVO (államvédelmisek) lihegte F. L., betessékeltem őket, hogyhogy – kérdeztem hüledezve. Hát nem volt nálam igazolvány, folytatta L., és azt mondták, hogy ha nem megyek rögtön haza, kénytelenek lesznek bekísérni. Ekkor visszamentünk, G. I.-nél volt igazolvány, de ő is visszajött velem. Nem akarta, hogy egyedül menj haza a nagy razziában, azután még szívbajt kapj – mondta J. Ekkor azonban már odatettem az asztalra papírt, ceruzát, és megbeszélés szerint elkezdtük írni a levelet a Szabad Európa Rádióhoz.[39] Megírtuk helyzetünket, és azt, hogy mennyire várjuk a felszabadulást. Azután még, hogy él-e Horthy, azt kérdeztük, és befejeztük a levelet.

[1951. november] 13 kedd. Sokan el vannak keseredve e rendszer miatt. Többen vannak, akik Amerikát szidják, hogy ránk hozta e rendszert, és nem szabadít fel alóla bennünket, bár hatalmában állna. Vannak azonban, akik Isten ellen zúgolódnak. Én is el vagyok keseredve, első alkalommal fegyvert fogok a kommunizmus ellen, de Isten ellen nem zúgolódom, mert szerintem Isten csak jót akar. Ami rossz van a földön, azt mind emberek csinálták. Ez váltotta ki belőlem e verset

Mi célja Istennek az ilyen sorssal?
Sok ember így zúgolódik,
Hogy e zsarnok kisebbség
A tömegen uralkodik?

Ne kutassuk Isten útját
Mert az kifürkészhetetlen
Inkább viseljük szenvedésünk
Istenben bízón türelemmel

---

[38] 1945-től a mai napig megjelenő római katolikus hetilap, a *Nemzeti Újság* – a Horthy-korszakban megjelenő keresztény politikai napilap – helyett jelent meg.

[39] 1950 nyarától sugárzott műsorokat a szovjet megszállás alatt álló országokban, alapvető célja a kommunista hatalom hírközlési monopóliumának a megtörése volt. Székhelye New Yorkban, majd Münchenben volt.

Ne zúgolódjunk sorsunk miatt
Isten ellen. Ő igazságos
Igazságos, büntet, végül megbocsát
Mert irgalmas és jóságos.

Ad még bizonyára
Békés jobb időket
Mikor majd megelégedés s béke
Tölt el minden lelket.

S most vegyük vállunkra
Zúgolódás nélkül a keresztet
Hasson át minket is
Az önfeláldozó szeretet.

[1951. november] 14. szerda: Ma este volt itt beszélgetni T. P., édesapám unokatestvére. Mi Pali bácsinak szoktuk szólítani. Édesapám is szokott néha Pali bácsiékhoz elmenni beszélgetni. Most arról beszélgettek, hogy milyen könnyen osztogatják most a büntetéseket. Éppen ilyen embereknek, mint Pali bácsi, és édesapám is, akik sohasem voltak büntetve. Pali bácsit nyolc hónapra és 3800 Ft-ra büntették, mert a kiírt nagy mennyiségű tojást nem tudta beadni, és hogy a szél a portáról az udvarba hordott egy kis szalmát, és ő azt azonnal nem szedte össze. Édesapámat pedig 5 hónap elzárás és 2800 Ft pénzbüntetésre ítélte, mert cséplés előtt még az asztagtól a hordó nem 5, hanem 4 méterre volt, és hogy gyenge volt a cikóriánk. Mert most minden olyan dolgot jegyzőkönyveznek. Nem törődnek az oly körülményekkel, hogy mi előbb nem is hallottuk sehol, hogy a hordót hány méterre kell tenni az asztagtól, és hogy a cikóriatermés azért lett gyenge, mert a tszcs-sek minden évben kicserélgetik a földet, és a jó földeket tartják maguknak, nekünk meg oly rossz földet adnak, hogy nem is csoda, ha gyenge termés van. És így megy ez az egész faluban, mindenki panaszkodik, hogy milyen jelentéktelen és nevetséges okkal büntetik őket. Már vannak, akik el is mentek már. Pali bácsi holnap megy, édesapámnak pedig a jövő hét huszadikán kell menni. De úgy hallatszik, hogy nem elzárják, hanem munkatáborba viszik őket. Hol van itt a szabadság? Az embert sem politikai felfogása, sem nemzetisége, vallása vagy egyénisége miatt üldözni nem szabad. Mikor valósul ez meg itt is? Ahol minden további nélkül, aki nem rokonszenvez a kommunizmussal, azt kijelöli a párttitkár, és azt kinevezik reakciósnak, kuláknak, nyugatistának, azt minden ok nélkül büntetik, elhurcolják. És ez így megy nemcsak a mi falunkban, de egész Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Lengyelországban egyszóval mindenhol, ahol Moszkva parancsol. Szegény Pali bácsi, ő már holnap megy, talán máma láttuk utoljára. (azóta már halott 1955. VII. 23.)[40]

[1951. november] 15. csütörtök. Ma estefelé lelkendezve hozta haza „Ne sárgulj, fűzfa"[41] című könyvem K. F. barátom. Ez volt a legjobb könyv, amit idáig olvastam, mondta. Ez a Somogyvári

[40] Ez a mondat utólagos bejegyzés a naplóban.

[41] Somogyváry Gyula: *Ne sárgulj, fűzfa!* Budapest, Singer és Wolfner. [1940]. A szerző világháborús regénytrilógiájának – *Virágzik a mandula..., Ne sárgulj, fűzfa!, És Mihály harcolt...* – második része, két kötetben.

Gyula[42] kitűnő író. Ahogy a könyvből kiveszem, még él, ha véletlenül meg nem halt, hiszen még csak 56 éves lehet, ahogy számoltam a könyv után. Igen, él is még. Szakítottam félbe áradozását. Él? – hol? Kérdezte hirtelen. Nekem is A. Z. unokabátyám írta, mondtam: Aki két éve, hogy átment a határon, és már kinn van Ausztráliában. Neki járt a „Hungária"[43] című emigráns lap, mikor még Ausztriában volt. És abban volt, hogy Somogyvári Gyulát 1946-ban Pesten letartóztatták, és azóta Andrási út 60-ban van bezárva.[44] Kár érte, mondta most Feri, pedig biztosan ő a legtehetségesebb magyar író. De hát hiába, most a jó magyar hazafiakat mind bebörtönzik, kivégzik, ahogy tetszik nekik. És nekünk, a népnek tehetetlenül kell ezt néznünk, mert a kapa-kasza nem megfelelő fegyver a géppisztollyal, géppuskával felszerelt moszkovita karhatalom ellen. Pedig igazán kár Somogyváriért, még bizonyára írt volna egypár ilyen könyvet, s ez olyan jó volt, hogy mikor már odaértem, hogy kimentek síelni André Mártáékkal és barátjával, Zoltánnal[45] a Tátrába, onnan kezdve már nem bírtam abbahagyni. Pedig etetni kellett volna menni, és jól össze is szidtak.

[1951. november] 18. vasárnap. Korán reggel mentünk [itt a szomszédos falu neve áll], mentünk vagy 20 kocsival a falunkból is. Mert megengedték a bérmálást, mivel hogy ez a „zsíreldugás" história volt. Ugyanis hogy a [az előbbi szomszédos falu neve] pap eldugott zsírt. Az egész úgy történt, hogy a pap, mivelhogy beszolgáltatását teljesítette, hat bödön zsírt letett a templom alatt lévő alagútba. Ezt tudta a káplánja és a harangozója, de azok titokban tartották, de egyszer a harangozó felesége ment el takarítani, és meglátta a zsírt, és elment feljelenteni, s követelte, hogy amiért följelentette a papot, adjanak neki legalább két kiló zsírt, de nem adtak neki. A tárgyaláson a pap azt mondta, hogy a zsírt osszák szét a szegények között. De a hatóságok a zsírt kirakták a kirakatba, és fölé felírták: „A kulák pap halmozta fel e zsírt", két hétig volt a kirakatban a zsír, aztán kiosztották ugyan a népnek, de az árát megkérték. A [szomszédos falu neve] tanács ugyan védte a papot, főleg azzal, hogy a beszolgáltatását teljesítette. De hiába volt minden, lezárták négy évre. Többen azt híresztelték, hogy az oltár alá volt dugva a zsír, és így az oltárt újraszentelik. Ezzel kapcsolatban megengedték a bérmálást is. Így teljesedett a közmondás: „Isten a rosszból is jót tud kihozni." Nekem két húgom, Ági és Kati bérmálkoztak. Azt hittem, hogy átlag nem sokan lesznek a bérmálkozáson e nehéz időkben. De kellemesen csalódtam, a bérmálásra csak bérmálkozó jelent meg, hatszáz. Így összesen ezerötszáz ember lehetett. Azért, ha visszagondolok az 1943-ban [egy másik szomszédos faluban] tartott bérmálásra, mennyivel mások voltak akkor a körülmények. Szép diadalkaput állítottak, melyre fel volt írta, „Isten hozott". Az utca ki volt díszítve-virágozva. Az érkező püspök – Báró Apor Vilmos[46] – elé pedig a [szomszéd falubeli] legénység díszegyenruhában és lóháton ment. Most pedig egész váratlanul érkezett a püspökünk, Pap Mihály. Még diadalkapu sem volt. A templomtól mintegy száz méterre van a párthelyiség, ott meg körzeti pártgyűlést rendeztek. És a hangszórók nyekergése állandóan odahallatszott. Megtaláltam ekkor a tömegben T. J. barátomat, aki ez alkalommal boldog keresztapa volt. Felmentünk vele a kórusba, és már kezdődött a csendes mise,

[42] Helyesen: vitéz Somogyváry Gyula (1895–1953), író.

[43] *Hungária:* Münchenben megjelenő magyar nyelvű emigráns lap.

[44] A német megszállást követően Somogyváryt a németek letartóztatták, és a mauthauseni koncentrációs táborba vitték. 1945-ben hazajött, és mint nyugdíjas élt, de 1950 novemberében internálták, internálótáborban halt meg 1953-ban.

[45] Utalás a *Ne sárgulj, fűzfa!* című regény szereplőire.

[46] Apor Vilmos, báró (Segesvár, 1892 – Győr, 1945): győri püspök 1941-től 1945 márciusáig, ekkor egy szovjet katona meglőtte, sérüléseibe pár nappal később belehalt.

melyet a püspök mondott. Az Evangéliumot a püspök olvasta fel. A mai evangélium a következő volt: Máté. 13. 31–32–33. Hasonló mennyeknek országa a mustármaghoz, melyet vévén az ember, elvette földébe. Mely kisebb ugyan minden magnál, mikor pedig felnő, nagyobb minden növénynél, és fává leszen úgy, hogy az égi madarak eljőnek, és ágain laknak. Hasonló mennyeknek országa a kovászhoz, melyet vévén az asszony, elvegyítve halom véka lisztbe, míg mind megkovászosodék. Az Evangélium felolvasása után a püspök szentbeszédet mondott. A beszédben vázolta egyházunk kétezer éves sorsát, küszködését. És hogy az a mustármag mily kicsi, és mily nagy terebélyes növénnyé fejlődik. Úgy az egyházunk is először mint kis mustármag volt, de utóbb fejlődött, ágasodott, és most már Egyházunk a legnagyobb vallási felekezet. A katolikus hívők száma meghaladja a négyszázmilliót. A nem katolikus keresztényekkel együtt hétszázmillió, azaz a földön élő emberek egyharmad része. De mi tartotta fenn az egyházat e két évezred alatt? Folytatta a beszédet, miközben mindenki áhítattal hallgatta. Talán a világi hatalmasok, az uralkodók? Nem, az csak ártott, vagy talán a hívők adományai? Nem! Igaz ugyan, hogy az egyháznak van szüksége anyagiakra, pénzre, hogy templomokat tudjon építeni, majd miseruhák varratása stb. mind költségekbe kerül. De mégsem ez tartotta fönn, mert akármilyen anyagiakkal rendelkező világi szervezet sem bírta kétezer évig. Igen, az eszmék világi szervei egymás után omlottak és omlanak össze. De Krisztus egyháza áll. Mi tartotta hát fenn? Nem az eszmék, a hatalmasok, hanem Krisztus, az élő kenyér tartotta fenn. És még többet is beszélt a püspök atyánk, de nem akarok nagyon elbarangolni az írásba, hát csak ennyit jegyeztem fel. A mise után püspöki áldás következett a bérmáltakra. És aztán hazajöttünk. Itt a bérmálkozás miatt este hatkor volt mise.

[1951. november] 20. kedd. Ma utazott el édesapám Óvárra, onnan Miskolcra rendelték munkára, építkezéshez. Ma hárman mentek a faluból. K. J., J. J. és édesapám. És ez így megy nap nap után. Szegény öregek! Többen hatvan-, hetvenévesek már, és most öregségükre hurcolják el őket. Édesapám is egész életében dolgozott értünk, szerettük, és szerette mindenki, mindenkihez jó volt, gazdasági szerszámokat (csigatriőr, vetőgép stb.) szívesen adta akárkinek, és használati díjat sem kért. És most elhurcolták őtet is. Mert van itt a faluban egy borzasztó ember, N. J., aki párttitkár volt egy darabig, és már akkor több embert megrágalmazott és elvitetett. És akkor még harminckét embert kinevezett kuláknak. Akiket irigyelt, mert különb emberek voltak, mint ő, mert szorgalmasok voltak, és nem lumpolták el a vagyonukat, mert szerették a családjukat, hazájukat, és termeltek. Sajnos akadnak azonban az országban sokfelé ilyen N. I.-féle emberek, mert mindenfelé ez a helyzet. Elhurcolják az embereket, és nem tudni, hazakerülnek-e, vagy a munkatáborok emésztik meg őket. És ezt kénytelenek vagyunk tűrni, mint lázadást szítsunk? Azt vérbe fojtanák. És abból is csak pusztulás lenne eredmény nélkül. Istenem, adj egy békésebb, jobb jövőt!

[1951. november] 21. szerda. Máma, ahogy vittem befelé [szomszédos falu neve] egy kocsi cukorrépát, találtan egy „Szabad Nép"[47] 1951. X. 23-án megjelent lapját. A hátsó lapon többek között ezt lehetett látni. Élelmiszerrejtegető kulák pap. B. Viktor, [szomszédos falu neve] kulák pap nagy mennyiségű élelmiszert harácsolt össze. Minden jóérzést és becsületét félredobva, a templomi oltárt élelmiszerraktárnak rendezte be: 280 kiló sertészsírt, 150 kiló nullás lisztet és sok más árut rejtett el. Ebben a „munkában" Sch. Júlia és P. Krisztina volt apácák segítették. A kulák plébános a zsírosbö-

[47] *Szabad Nép.* Politikai napilap. 1942, 1944–1956. Budapest. A Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának a központi lapja.

dönökre címkéket ragasztott, amelyeken 1949., 1950., 1951. feliratokkal jelezte, hogy a bödön tartalma melyik évből való. Emellett a község lakosainak vallásos érzését is kihasználta: fejenként 20 forintot követelt egy-egy templomi ülőhelyért.

[...]

[1951. november] 26. hétfő. Ma fejeztem be Florence L. Barilay angol írónő „Elválasztó fal"[48] című könyvét. Nagyon jó könyv. Ritkaság az a könyv, amely ily szórakoztatóan és művészien van vezetve. Nagyon tanulságos könyv.

[1951. november] 29. csütörtök. Ma kellett menni ismét tánciskolába. Tanultuk a csárdás, fox és a keringő alaplépéseit. Óra közben van 2 perc cigarettaszünet. Persze benn nem szabad cigizni, hanem csak kívül a kisteremben. Mikor vége van a szünetnek, s bejönnek a cigizők, valóságos füstzápor zúdul be az ajtón. Nem is csoda. A kisteremben szünetkor legalábbis 30 suhanc szívja vadul a cigarettát, hogy mire a szünetnek vége, a ciginek is vége legyen.

[...]

[1951. december] 6. csütörtök. Miklós-nap: Milyen szép volt ez a nap 6-8 évvel ezelőtt. Amikor még iskolába jártam. Milyen várva vártuk ezt a napot. Ha csak tehettem, Mikulás előestéjén odaosontam a kerítéshez, és sokáig leselkedtem, hogy nem látok-e az utcán mikulásokat. De ha megláttam egyet, amint lépkedett, zörgetve láncos botját, és megláttam nagy bajuszát, szakállát, prémkucsmáját, kifordított bő subáját, úgy megijedtem, hogy beszaladtam, és csak az ablakon mertem kinézni. Azután kifényesítettük a cipőnket, s kiraktuk az ablakba. S addig hallgattuk nővéreink mikulás meséit, míg el nem aludtunk, de alvásunkkal nem szűnt meg a mese, hanem inkább megelevenedett. Szebbnél szebbeket álmodtunk. Reggelre a cipőinket a mikulások telerakták minden szép és édes dolgokkal. Az iskolában ilyenkor rendesen, egy váratlan pillanatban dörömbölés hallatszott az ajtón, majd csengetés hallatszott, és megnyílt az ajtó, és belépett rajta egy nagy sapkás, nagy bajuszos, nagy szakállas, nagy subás Mikulás, hátán hátizsákkal, mely tele volt cukorral és játékokkal. És mink elcsodálkoztunk, hogy a Mikulás honnan tudja a neveinket, azon még jobban elcsodálkoztunk, hogy honnan tudja, hogy melyikünk jó vagy rossz. Mert tudta, és az szerint jutalmazott vagy büntetett, dicsért vagy feddett. Most azonban megszűnt mindez. Szent Miklós eszméje, úgy látszik, nem tetszik a mai uralkodóknak, mert még az emlékét is igyekeznek eltörölni. A Mikulás-ünnepet Télapó ünnepének ferdítették. S a rendőrség tiltja a mikulásjárást.

[1951. december] 9. vasárnap. Ma bementünk [szomszédos falu neve] sógoromékhoz, és megnéztük a mozit is. Egész jó magyar mozi volt, címe „Dériné".[49] Beszéltem F. J. barátommal is. Megbeszéltük, hogy még egyelőre nem megyünk, majd csak a tavaszra, ha soroznak bennünket. Ugyanis négyen, F. J., M. I., Sz. P. és én megbeszéltük, hogy átmegyünk Ausztriába. De most már nem megyünk, majd csak a tavasszal. Ha csak valami sürgető körülmény közbe nem jön. Este ½ 9-kor értünk haza.

[48] Florence L. Barclay: *Az elválasztó fal.* Budapest, Stephaneum Nyomda. [1929].
[49] *Déryné.* Fekete-fehér magyar film, 104 perc, 1951. Rendező: Kalmár László. Dérynét Tolnay Klári alakította.

[1951. december] 11. kedd. Tegnap vetettem még 2 hold búzát, és máma kimentem elboronálni, hideg volt. Egyszer csak elkezdett esni a hó hatalmas pelyhekben. A szél csak úgy hordta a havat. Pár perc alatt úgy néztem ki, mint egy hóember. Sodorta a szél a nyakamba, számba, szemembe a havat, de csak elboronáltam, és azután jöttem haza. Elfáztam egy kicsit, kezem meggémberedett. S hogy hazajöttem, a jószágokat megetettem, itattam, az istállót rendbe hoztam. Így munkám végezve hozzáfogtam egy regényvázlat készítéséhez, azután elővettem egy kölcsönkapott gimnazista könyvét, és hozzáfogtam tanulni. De hirtelen az a gondolat ötlött a fejembe, érdemes-e ennyit törekedni. De mindjárt el is hessegettem magamtól e gondolatot. Érdemes! Hol a jelenért, nem is a „jövőért". Igen, a szebb, boldogabb magyar jövőért érdemes tanulni, tanítani, harcolni, dolgozni. Add, Istenem, hogy e kommunista elnyomás alól felszabaduljunk, adj nekünk, magyar népnek egy békés, boldog jövőt.

[1951. december] 14. péntek. Az állami gazdaságban törtek a néném és húgom kukoricát, mivelhogy a mienket elvitték. És ma elmentem, a kukoricát a kocsiderékba raktam, a szárat pedig fölé. (A szárból is kiadták a részt.) Elég nagy teher volt így. Hazafelé, ahogy a jobbik úton jövök (fasor van, és kétfelől út), mert a rosszabbik olyan rossz, hogy rakott kocsi fel is borulhatna rajta. Ahogy jövök, az úton látom, hogy az öreg M. J. ott etet az úton. Hát én csak nem mentem át a másik útra, csak megyek. Az öreg viszont lehúzódott a kocsi mellé, és úgy tette, mintha nem vette volna észre, hogy jövök. Pár méterre voltam már tőle, megálltam. „Nem jó helyen áll meg etetni, bácsi", szóltam oda neki. Erre az öreg felállt, és elkezdett hadonászni, hogy nem tudtam átmenni a másik oldalra? Láthattam volna, hogy ő itt etet. Tán vak vagyok, és mondta-mondta az öreg, csak úgy mozgott a kövér pocakja, néha nekitüzesedett, és ugrált is, és olyan szavakat használt, amelyekre egy jobb érzésű ember gondolni sem szeret. Úgyhogy már kezdtem unni a dolgot, és odaszóltam az öregnek. Nézze, ha félre nem megy gyorsan az útról, én kitérek, de a vetésén, nem pedig amarra, az útra, ahol felborulhat a kocsi. Erre az öreg nagy méreggel lehajtott az útról. Ahogy hazajöttem, édesanyám nyitja ki a nagykaput, és panaszolja, hogy elvitték a végrehajtók a mázsát, a rostát, a konkolyozót[50] és a morzsolót. Engem egyáltalán nem lepett meg a dolog. Hiszen a kommunizmus egyik fő célja „Megkopasztani az egyéni dolgozókat". Olyan nagy adókat vetnek ki, amit teljesen senki sem bír kifizetni (ha ki tudja, akkor írnak még hozzá). És aztán adó címén visznek el mindent. Gondolják, hogy így végül is belekényszerül mindenki a tszcs-be, és akkor teljesen korlátlan urai lesznek a népnek.

[1951. december] 15. szombat. Máma kellett vinni a disznókat, amit a végrehajtó lefoglalt. Elvittem én is 2 disznót, és vittek mások is. Legalább 120 disznót elvittek a faluból. A mázsálásnál sokan voltak már. Ott hallottam, hogy tegnap mindenkitől vitték a holmikat, ahol gazdasági szerszámok nemigen vannak, onnan bútorokat, sőt ruhákat is vittek, több helyről a teheneket is. Ma pedig a disznókat kellett vinni. De ezt már nem viszik, hanem mindenkinek magának kell vinni a mázsaházig, és ott tehergépkocsira rakták. Kinn volt egy kormánybiztos is. 18 éves és valóságos strici pofa. 4500 Frt havi fizetése van. A párttitkároknak pedig 3200 Frt havi fizetésük van, mégiscsak van, akinek hasznos ez a világ! Ez a rendszer! Most a következők kellenek, hogy valaki jó állást kapjon, megbízható legyen, és haladhasson. Tagadja meg Istent, Igazságot, az emberi jogokat, vesse félre hazafias és minden jobb érzését, sajnos vannak, akik állásuk, pozíciójuk miatt ezeknek hódolnak. De vannak sokan, akik inkább nyomorognak, akkor sem válnak szekértolójává a kommunizmus-

[50] Magtisztító gép.

nak. Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig. Van egy kommunista nótában. Hát kell-e ennél nagyobb elnyomás. Én azt hiszem, hogy ez még a régi [olvashatatlan szó] időknél is rosszabb, azt hiszem, nem sokkal különb a rabszolgaságnál.

[...]

[1951. december] 18. kedd. Ma préseltem méznádat. Körülbelül 100 l lé lett [főz]tük addig, míg gőzölögve le nem fogyott 30 liternyire, s akkor szép barna színű méz lett belőle. És ez a méz használható cukor helyett akármibe. A méznádat Bergendi Szilveszter honosította meg hazánkban, tanulmánya is jelent meg 1942-[b]en: „Méznád története haszna és értékesítése"[51] címmel. Hálával tartozunk Bergendinek, hogy meghonosította e növényt, mert most szénát, kukoricát stb. elvisznek, és a méznád jó takarmány, a magja pedig aprójószágnak kitűnő eledel.

[1951. december] 19. szerda. Ma újra jártak a „beszolgáltatás és adó" végrehajtók, és elvitték a házaktól a vetőmag kukoricát és árpát is. Többen megkérdezték tőlük, hogy mit vetünk jövőre? Felelet csak annyi volt, ők nem törődnek vele! Úgy látszik, Hájfejű Matyi (Rákosi) kijelentését, hogy 1952-re már mindenki nagyüzemű gazdálkodásban fog dolgozni, meg fogják vagy legalábbis meg akarják valósítani, eszközökben nem válogatva.

[1951. december] 22. szombat. Nehéz az élet! Sóhajtok, vágyam, gondolatom messze száll. Szeretném, ha karácsonyra közel s távol élő rokonaim, ismerőseim mind itt lennének, beszélgethetnénk, velük együtt örülnénk a karácsonynak. S szeretném, ha a magyar nép végre felszabadulna a kom. a moszkovita iga alól. Szeretném, ha nagy Magyarország lenne. Szeretném, ha a munkatáborok megszűnnének. Édesapám és a többi internáltak hazakerülnének. Szeretném, ha a bujdosók, kik hazafias érzelmeik miatt kénytelenek voltak nyugatra menekülni, hazajöhetnének. Szeretném, ha minden bűnös megjavulna. Szeretném, ha minden beteg meggyógyulna. Szeretném, ha minden szenvedő enyhülést, vigasztalást nyerne. Szeretném, ha minden szegény tisztességes megélhetéshez jutna. Szeretném, ha minden vak látna. Szeretném, ha a földön az emberek szívében igazság és szeretet uralkodna. Szeretném, ha a közelgő karácsonyra minden ember boldog lenne.

[1951. december] 24. hétfő. [...] És most még a gramofon is eltört. Ugyanis szombaton előkerestem a padláson a gramofonunkat, amelyet még 1933-ban küldött keresztanyám. Vannak hozzá karácsonyi lemezek is, megolajoztam a szerkezetét, és szólt is. De egy lemeznél nagyon fel találtam húzni, és egyszer csak durr... elszakadt a rugó. Estefelé volt itt a [itt egy családnév áll] néni (szomszédasszony). Édesanyámmal elkezdtek beszélgetni. Elkezdték beszélni a mai szomorú időket. Édesapámról és a többi deportáltakról is feljött a szó. Szomorú – igen! Szomorú karácsony, mennyi könny, mennyi nyomor, mennyi szenvedés van a földön. Fájó érzés fogott el. Elszorult a torkom... kimentem – ki a szabadba. Aztán bementem az istállóba. Jól megaljaztam a jószágoknak. Abrakot adtam nekik, aztán takarmányt jócskán, érezzék legalább ők a karácsonyt. Jézus istállóban, állatoktól belehelt barlangistállóban született 1951 évvel ezelőtt.

[...]

[51] Bergendy Szilveszter: *A méznád története, haszna és termelése.* Kiskunhalas, [1942].

[1951. december] 31. hétfő. Ma van az év utolsó napja. Hogy rohan az idő! Megint elmegy egy év. Egy szenvedéssel teli év. Nyögjük immár hetedik éve a demokráciának nevezett moszkovita kommunista igát. Mely mindenkitől elvárja, hogy tökéletes behódoltja legyen a tébolyult eszmének, és elvárja mindenkitől, hogy lépjenek nagyüzemű gazdaságba, áll. gazd. tszcs-be. Pedig még 1946-ban jól emlékszem, a [szomszédos falu neve] tartottak itt egy kommunista műsoros estét, és a párttitkár, J. F. fennhangon szavalta: – Sokan azt mondják, hogy a kommunisták a kolhozt akarják. Ez azonban hazug rágalom, s aki ezt mondja, üsd agyon – És most, pár hete, Rákosi egy beszédében többek között kijelentette, hogy „1952-ben mindenki nagyüzemű gazdálkodásban fog dolgozni". És meg is valósítják céljukat. Mert mindenkinek önként muszáj belépni a tszcs-be. Tavalyelőtt és tavaly még csoportok járták állandóan a házakat, „agitáltak" mindenkit, és biztattak a belépésre. De most már nem agitálnak. Azt mondják a kommunisták, hogy nincs rá szükség, mert most már látják, hogy tszcs-ben szebb az élet – és biztatás nélkül is belépnek. És már igazuk is van, mert az egyéni parasztok életét a termények beszolgáltatásával, a hatalmas adóval és állandó zaklatásokkal oly pokolivá teszik, hogy úgy látszik, egyelőre tényleg szebb élet van a tszcs-ben. És be is lépnek sokan, mert látják, hogy egyelőre nem sok remény van a felszabadulásra, hiszen már 7. éve uralkodnak a moszkoviták, és a nyugatiak mindig csak hitegetnek minket, és lehet, hogy még 10 évig is így megy! Sokan pedig azért léptek be, mert féltek, hogy őket is (elhurcolják) deportálják. Elő is fordult az agitáláskor, hogy felszólították a parasztot, hogy a tszcs-t vagy a 10 kilós csomagot választja-e? A 10 kilós csomag alatt deportálást értettek. Azt pedig mindenki tudja, mit jelent, mert az idén a mi és a közelünkben lévő falukból is hurcoltak el egész családokat. És amint városi ismerőseinktől és rokonainktól hallottuk, városban még szörnyűbb keretek között zajlódtak le a deportálások, mert rengeteg öngyilkosság is történt közben. De ez az év már elmegy, és bízón nézünk a következő elé, hátha az több békét és kevesebb szenvedést és hátha felszabadulást is hoz.

[1952.] január 1. Most ismét a kezemben vagy, naplóm. Elhatároztam, hogy téged nem mutatlak meg senkinek, nem fog téged soha senki olvasni, hacsak valami véletlen másképp nem alakítja a dolgot. Téged csak arra szánlak, hogy ha évek, esetleg évtizedek múlva átolvasgatlak. Felelevenednek előttem a múlt (azaz most jelen) kisebb eseményei, amelyet részben elfelejtenék. Hát idefigyelj, naplóm, elmondom neked, azaz leírom lapjaidra: Tegnap még tavaly volt, most azonban már idén van. Tegnap, mivel az év utolsó napja volt, így hát év végi hálaadási mise volt, mise után pedig elmentem a bálba, melyet a tánctanárnőnk rendezett, és a bálra Magyaróvár legjobb zenekarát hozták (32 tag). A bálban már ott voltak a barátaim. G. I., a legkomolyabb, Sz. P., a legrégibb, F. L., aki gyenge szinte [olvashatatlan szó] természetű K. J., a legújabb, A. J., a legelfoglaltabb, legközömbösebb, N. A., a málészájú. [...] De utóbb megint megtalál K. F. barátom, megint meg kellett vele inni 1 pohár bort, és aztán elkezdte magyarázni, hogy F. M. – az egy vagány lány! Karácsony másnapján azt kérte fel először! És hogy az is vonzódik őfelé. És aztán kimentünk az utcára a friss levegőre, hogy felfrissüljünk egy kicsit. F. azonban ott is kábult volt egy kicsit az italtól. És elkezdte dalolni – „hiányzik valaki ebből a bálból" – és mindjárt mondta is, hogy nincs itt F. M. [...] Ilyenformán úgy leszünk, mint a „háború után este hatkor"[52] című filmen láttuk, s ha majd egy pár év múlva udvarolunk neki, azé lesz kettőnk közül, amelyikünket választja. Úgy lesz! mondta J., amelyikünkkel előbb kezet fog, azé lesz. Ekkor elkezdtük dalolni: Fa leszek, ha fának vagy virága, ha harmat vagy, én virág leszek. [...] Szilveszter! Átmenet Ó-ból az újévbe. Csókok cuppantak mindenfelé, felgyuladt a villany, a zenekar rázendített a „Himnuszra"! Isten, áldd meg a magyart... stb. Megbűnhődte már e nép a múltat s jövendőt. Dúdolták a zene után. S könnyek csillogtak a szemekben. Elhangzott a Himnusz, a terem megtelt boldog újévet kívánó szavakkal. Újra lealudt a villany, s felkapcsolták, s azután az „Internacionálé"-t húzták. Sok kéz ökölbe szorult. Ez is elhangzott, s újra mentünk, kerestük egymást, barátok, iskolatársak, ismerősök megropogtattuk egymás kezét, és boldog új évet kívántunk. Utoljára T. S. jött oda, alig talállak meg, Pistám!, mondta. Hát boldog, boldogabb új évet kívánok, mint ez volt! Én is azt kívánok, Sanyikám. És újra a tánc ment 2 óráig.

[52] *Este hatkor háború után.* Fekete-fehér, magyarul beszélő, szovjet film, 1944.

[1952. január] 3. csütörtök. Ma kimentem a faluntól egy kilométernyire dolgozó Soproni M. N. V.-hez munkára jelentkezni, felvettek. H. J. és N. A.-val vagyunk hárman egy brigádban, s ma elmentünk a bányába homokot termelni.

[1952. január] 4. péntek. Ma földet töltöttünk a tehénistálló körül, és maltert készítettünk, meg locsoltunk a kőműveseknek. Rajtunk kívül még egy kapuvári segédmunkás brigád van a vállalatnál.

[1952. január] 6. vasárnap. Ma itt volt[ak] K. F., F. L., és G. F. barátaim. G. J. Dunapentelén (Sztálinváros) dolgozik mint segédmunkás. S beszélt a vasgyár megindításáról, Sztálin-szobor leleplezéséről stb., azután elgramofonoztunk, elsakkozgattunk, és úgy elszaladt a délután, mintha pár percből állt volna csupán.

[...]

[1952. január] 11. péntek. Isten lényege a szeretet. Ha kedvesek akarunk lenni előtte, akkor mi is szeressünk mindenkit, ellenségünket is! Hisz ellenségünk is Isten teremtménye. És talán nem is tehet róla, hogy oly szerencsétlen gyűlölködő stb. Imádkozzunk az ilyenekért.

[...]

[1952. január] 15. kedd. Ha így belegondolok, ezeknek az időknek el kellett jönni – szükség volt rá! Úgy, mint ahogy szükség volt a szakadásokra. (Áriánus, Luther, Kálvin stb.), mert az Egyház az ellenük való küzdelemben csiszolódik, erősödik, de le nem törik soha. A katolikus egyházra Isten vigyáz. – Szükséges, hogy botrányok jöjjenek! – Tehát szükség volt hitújításokra stb. de – Mindazonáltal jaj annak, aki által a botrány jő.

[...]

[1952. január] 18. péntek. Dolgozgatunk nap nap után, jó idő van. 30-35 Frt-ot megkeresünk naponta. Tán már nem is lesz tél. Itt van január 18., és még mindig tűrhető, enyhe idők vannak.

[...]

[1952. január] 20. vasárnap. Ma este kabaréestét tartottak a bértkázméri Honvédség és a szolnoki rendőr. A kabaré papok és kulákok gyalázásából állott. De azért voltak zeneszámok is, melyet az Óvári zenekar adott. Majd az utolsó felvonás szerelmi jelenetekből állott. Utána pedig táncmulatság

volt. K. J. barátommal újból megittuk a pertut. Majd újra fizetett, én visszafizettem, úgyhogy már kezdett jókedvünk kerekedni. Beszélgettünk: milyen jó barátok vagyunk, kicseréltük boxerjainkat. Most már haverok vagyunk, nem félünk, ha pár 1000 km választ el is egymástól. S ha valamelyikünket megtámadja valaki, és a boxerral kiütnénk (Nálam F.-é van, őnála az enyém), egymást mentettük meg, arra gondolunk. Úgy leszünk, mint Csaba királyfi és a Szittyák.

[1952. január] 21. hétfő. [...] F.-éknél elbeszélgettünk egy kicsit. Azt mondja F., hogy nem hiszi, hogy úgy fog történni, hogy pár 1000 km válasszon el bennünket. Mert az ő bátyja, A. is írta, hogy jól megy neki (1934-ben emigrált), csirkefarmon dolgozik, s ha jól megy, pár év múlva saját farmja lesz! Ha jön a sorozás, ami 5 évet jelent! 5 év katonaidőt (vöröskatonák lennénk). Nincs semmi értelme, hogy itt maradjunk. Elmégy, akkor én is elmegyek. [...] Bár ehhez nyugodtabb idők kellenének. Szóval ilyenkor, mikor nem lehet kinn egyáltalán dolgozni, nem kell a munkahelyre, az építkezéshez sem menni..., tanulok, s majd tanítani is akarok. Nem tudom azonban, írásaim elérik-e majd céljukat.

[1952. január] 22. kedd. Ma valamit enyhült az idő, de mivel későn ébredtem, nem mentem [tanya neve] tanyára. Ma édesanyám volt a tanácsházban, és könyörgött a jegyzőnek, hogy adjon vágási engedélyt egy disznóra. A jegyző azt mondta, hogy ő nem adhat, mert bajba kerülhet. Ekkor édesanyám mondta, hogy holnap [szomszéd falu neve]-ra visszük beszolgáltatásba a disznókat, de legalább egyet vághassunk, hiszen 8 disznót neveltünk. És csak nem kaptunk vágási engedélyt, pedig még 7-en vagyunk itthon testvérek. És legtöbbnyire nehéz munkát végzünk.

[1952. január] 23. szerda. Ma korán levágtam egy disznót. Bár veszélyes egy kicsit, de hiába. Baltával vágtam fejbe először, így nem lármázott, mert elszédült. Máskülönben a disznók össze vannak írva. De már nőnek a süldők is, és azt számíttatjuk majd disznónak. Az egész disznóvágást olyan titokban csináltuk, hogy nem tudta meg senki. A beszolgáltatásba egyelőre 2 disznót vittem [szomszéd falu neve]-ra.

[...]

[1952. január] 27. vasárnap. Ma délután elmentem K. F. barátomhoz. Citeráztunk, F. gyönyörűen tud citerázni.

[1952. január] 29. kedd. Tegnap és ma is saraztunk, de mivel össze van fagyva az agyag, fel kell csákányozni, és csak a legalját tudjuk használni. És hatalmas hófúvások vannak. Így hát nemigen tudunk haladni.

[1952. január] 30. szerda. Ma szintén 2 disznót vittem beszolgáltatásba, [szomszéd falu neve]-ra. Így hát nem mentem [tanya neve] tanyára.

[...]

[1952. február] 3. Vasárnap. Még tegnap este átutaztam Mosonszolnokra sógoroméhoz. Ma ott voltam misén. Nem is gondoltam, hogy milyen szép belül a szolnoki templom. Ugyanis most voltam benne először. Most megvacsorázok, és megyek be a faluba, ugyanis tanácsbál lesz.

[1952. február] 4. hétfő. ½ 5-kor lett vége a bálnak. 5 volt, mire hazaértem. Így ma 10-kor keltem fel, és egész nap álmos voltam. Ma elolvastam egy érdekes könyvet. „Mi történt a kompkötő szigeten?”[53] a címe, Tamás Lajos írta.

1952. február 5. kedd. Ma szinte izzottam a gyűlölettől a kommunizmus iránt. Igen, mert édesapámat elhurcolták, mert Magyarországot kifosztják, a népet elnyomják, a jó hazafiakat bebörtönzik, kivégzik. És valósággal undorodok, és szeretnék a rádióba vágni, mikor Rákosi beszél belőle: A hatalmas Szovjetunió nagy vezére, Sztálin a magyar nép nagy barátja! stb. És még ezt a Rákosit nevezik a magyar nép nagy vezérének, s hasonlítják Kossuthoz. Pedig Kossuth a bent lévő elnyomók ellen kelt fel s harcolt. Míg Rákosi az országot elnyomó Sztálinéknak, moszkovitáknak talpnyalója, országunk kiszolgáltatója. Valóságos hájfejjel rendelkező hazaáruló... Mikor beszél, szeretnék a rádióba vágni, de mit érnék vele? Börtönt!!! Rákosi beszél, hazudik a rádión keresztül. Látom, sokaknak ökölbe szorul a keze, ilyenkor fegyverrel a kezemben szeretnék rohanni, és leverni a vörös csillagot mindenhonnan, és a Sztálin- és Rákosi-képeket is. És feltűzni a keresztet, a megváltás és béke jelét. De nem lehet, még nincs itt az időnk, addig még sok jaj fog elhallatszani a nép ajkán. De el fog jönni a mi időnk még, lesz még egy szép ünnep, amikor kinyílnak a börtönök, s a sápadt hazafiak arcát pirospozsgássá teszi az öröm, ez ünnep felülmúlja 1848. március 15-ét, mert a magyar zászlók lengése állandó szabadságot, a kereszt, melyet hasztalan igyekeztek a moszkoviták leverni, Magyarországon is újra feltűnik nyilvánosan is, és ez békét jelent Magyarországnak. Igen, lesz még egy szép ünnep. Mert nem lehet, hogy ész, erő és oly szent akarat, hiába sorvadozzanak egy átoksúly alatt!

[...]

[1952. február] 9. szombat. Falunkban, akinek be lehetett, mindenki belépett a tszcs-be. Igen, mert az egyéni földek után olyan nagy adót, beszolgáltatást vetnek ki, hogy annyit nem terem a föld, és lehetetlen kifizetni. Viszont ha nem bírja fizetni az adót, vagy beszolgáltatást nem tudja teljesíteni, akkor beszolgáltatás szabotálása címén elhurcolják. Ilyen elhurcolások voltak, immár innen a faluból is 11 embert vittek munkatáborba. Nem is csoda, ha megfélemlítődik a nép, és önként áll be a kolhozba. Így a moszkoviták célja ragyogóan teljesül!

[1952. február] 10. vasárnap. Ma volt itt M. I. barátom, és a térképeket tanulmányozva beszélgettünk a határátlépés esélyeiről. 32-esek ugyanis hamarosan bevonulnak (M. J. 32-es) a hírek szerint. Őszre aztán mi, 33-asok is bevonulunk. S a katonaidő 5 év lesz. És mi egypáran azt tervezgetjük, hogy nem töltjük itt le azt a hosszú katonaidőt, ha már mindenhogyan el kell menni itthonról, inkább átmegyünk a határon, és ha USA-zónába jutunk, ott bizonyára jó kereseti lehetőséget is fogunk találni.

[53] Tamás Lajos: *Mi történt a Kompkötő-szigeten?* Budapest, Forrás. [1942].

[1952. február] 11. hétfő. Most hirtelen az jutott eszembe, ha valaki megtalálná ezt a naplót, aki kommunista, és feljelentene engem, bizonyára bezárnának, sőt kínos vallatásokon bizonyára átesnék, hogy kik a társaim, kiknek csak kezdőbetűjüket írtam le. De hát hiába, úgy érzem, le kell írnom, ami körülöttem történik. Du. 3-kor elmentem F. I. helybeli plébánoshoz beszélgetni. Szinte meglepett a sokoldalú tudása, ami beszélgetésünk között nyilvánult meg. Egész megvigasztalt a mai körülményekkel kapcsolatban, és hasznos tanácsokat is adott. Most eszembe jutott egy eset, melyet még édesapámnak mondott el a tisztelendő úr. 1950 tavaszán a szavazások előtt nagy felvilágosító munka folyt mindenfelé. Kommunista megbízottak jártak házról házra felvilágosítani a népet, hogy a kommunizmus milyen áldás a népre, tehát a kommunizmusra (vagy, ahogy ekkor mondták: népfront) szavazzanak. Az agitálók között volt D. J., akit kövér, hájas termete miatt elneveztek kácsának, és ez a mai napig is rajta maradt. Kácsa partizán is volt, ez miatt kapott 30 hold földet. Ez a Kácsa rendkívül iszákos és züllött ember (annyit iszik, mint a kacsa, persze nem vizet). Úgy került a beosztás, hogy ő jutott F. I.-hez, a falu plébánosához is agitálni. Ő nagy gőgösen ment is, hogy most egy kicsit megleckézteti a papot. Nagy eréllyel nyitott be a parókiakert kiskapuján. S még nagyobb eréllyel vágta be, és súlyos léptekkel, melyeknél a hája meg-megrezzent, haladt befelé. Ekkor a pap kiskutyája vad ugatásba kezdett, mire hősünk elkezdett inalni kifelé. (Nagyon fél a kutyáktól.) Miközben idegesen tekintgetett hátra, nem ragad-e nadrágjába a kiskutya. De ekkor az ugatást meghallva kilépett a tisztelendő úr. Odakiáltott a menekülő hájember felé. Ne szaladjon, nem bánt, és nem is bántott ez a kiskutya soha senkit, csak ugatni szokott. Miközben a kutyának is hallgatást parancsolt. Erre Kácsa elkezdett egy kicsit gondolkodni, hogy visszamenjen-e. Vagy pedig menjen jelentést tenni, hogy a pap ráuszította a kutyát. De mégis megemberelte magát, és odament a tisztelendő úrhoz, természetesen, ami el is várható ily jellemes férfiaktól, köszönés nélkül. És mint aki nem szereti a kertelgetést, egyszerre a dologra tért. Azért jöttem, hogy kend is a népfrontra szavazzon. És szóhoz sem engedve a tisztelendő urat, folytatta. Tanácsként pedig azt mondom kendnek, hogy miért nem mond le a papságról, a papok mind a király hívei, s a királyok mind igazságtalanok voltak, még Szent István is. Például mi volt az igazságtalan intézkedése? Kérdezte a tisztelendő. Hát az, hogy egyes embereknek földet adott, és meg tudná kend mondani, hogy... És most elhallgatott, gondolván, hogy most jól megfogta a papot. De hamar elszállt a fölénye, mert a tisztelendő úr nem sokat gondolkodva, kérdésre kérdéssel felelt. Na és maga miért kapta tavaly azt a 30 hold földet? Azért, mert partizán voltam – volt a válasz. Na látja, azok az akkori nemesek is (partizánkodtak) harcoltak, és ha nagy harci szerencséjük volt, úgy földet kaptak, mint ön, kedves barátom. Erre Kácsa megszégyenülten, (magától értődően) köszönés nélkül eltávozott.

[1952. február] 12. kedd. Itt a faluban, aki már 18-19 éves, és nem megy társaságokba mulatni, züllení, azt lenézik és megvetik. Aki pedig nem dohányzik, arra meg egyenesen azt mondják, hogy az nem is ember! Nem is gondolják az ilyenek, hogy mennyire tévednek, mert valóban a jó társaság sokat ér, és jó társaságban az ember művelődhet, tanulhat. De a züllött társaság az züllöttséget (rothadást) terjeszt maga körül. (Ma már az egész társadalom meg van romolva!) Én gyűlölöm a züllést. (Egy züllött ember olyan, mint egy állat.) Elmegyek bálba, de akkor is csak egy-két pohár bort iszok a társaságban, és már meg is szökök tőlük. Dohányozni nem dohányzok, pár cigarettát szívtam már el ugyan, de semmi hasznosságot nem látok benne. Hogy őszinte legyek, az ifjúsági társaságok egy kicsit kezdenek megvetni, és hátam megett azt mondják, józankodó vagyok. De én mindezek ellenére nem akarok lezülleni.

[...]

[1952. február] 14. csütörtök. Ma reggelre olyan hóvihar lett, hogy ki sem mentünk [itt egy közeli tanya neve áll], úgysem tudtunk volna dolgozni. Eljött N. A., elsakkozgattunk. Du. kiolvastam egy könyvet, Tábori Piroska írta. „Mintaosztály"[54] volt a címe. Egészen jó és szórakoztató kis könyv volt.

[...]

[1952. február] 17. vasárnap. A hóvihar miatt kevesen mentünk misére. A mise (mivel templomunk nincs kész) az iskolateremben van. S a mise előtt a folyosón van mindig nagy beszéd. Többen erősen elítélték azokat, akik a rossz idő miatt nem jönnek misére. I. J.-né erős hangon mondta. Most kell jönni misére, amikor tiltják, és amikor rossz idő van! Hozzunk áldozatot. Könnyű volt templomba járni, amikor még a kormány is a templomba járást dicsérte.
A hó tovább esik, a szél hordja. [...]

[1952. február] 18. hétfő. Ma estefelé végre elállt a hó.

[1952. február] 19. kedd. Doboltatták, hogy mindenki menjen azonnal lapáttal a szövetkezethez. Össze is gyűltünk a szövetkezetnél körülbelül 140-en. Kétfelé osztottak bennünket, mink az utakra mentünk a hófúvásokat átvágni, a másik csoport pedig a hóval besodort faluvégi házakat mentek kibontani.

[1952. február] 20. szerda. Egyhangúak a napok, nincs semmi érdekesség, csupán a szenvedés, a nyomor mindenfelé. A nép nagyon el van keseredve. Szürke egyhangúság.

[1952. február] 21. csütörtök. Tavaszias, gyönyörű napsütéses idő, de mégis oly nyomott a hangulat.

[1952. február] 23. szombat. Eljött K. J. barátom, és elmentem vele a moziba. „Egy igaz ember"[55] volt a mozi címe. Már harmadszor látom, de hiába, az ember ilyenkor nem bír nyugodni. Úgy bánt a sors, édesapámat elhurcolták, és még most is nap nap után jönnek mindenféle zaklatások és büntetések. Nem is csoda, édesanyám is már valóságos idegbeteg. Vajon e nehéz sors, e hosszú szenvedések után jön-e majd egy nyugalmas, békés, boldog idő?

[1952. február] 25. hétfő. Reggel 5-kor jöttem haza a bálból. Ugyanis tegnap volt rendezve a farsangi táncmulatság. Este 7-kor kezdődött, ma 5-kor reg. végződött. Álmosak voltunk a munkahelyen.

[1952. február] 26. kedd. Ma érdekes színdarabot játszottak a szövetkezetben. Utána egy kis táncmulatság is volt. Azután elmentünk szerenádozni 8-an, 18-19 éves suhancok.

[...]

[54] Z. Tábori Piroska: *A mintaosztály.* Ifjúsági regény. Mühlbeck Károly rajzaival. Budapest, Singer és Wolfner. [1936].

[55] *Egy igaz ember.* Fekete-fehér, feliratos szovjet film, 1948.

[1952. február] 29. péntek. Ma betonoztunk [tanya neve] tanyán. Erre az alkalommal összecsaptak bennünket a kapuvári brigáddal. Mi ketten voltunk T.-val. Ők is ketten. P., a sakkozó és egy másik értelmes fiatalember. Jól ment a munka. Ma megszabadultunk a földünktől. („leadtuk") Amely már csak állandó zaklatást jelentett. Most már lehet, hogy ha édesapámnak letelik a „büntetés", és már föld híján állami gazdaságnál dolgozunk – (cselédek leszünk) – onnan már talán nem viszik el édesapámat. [...] Idáig, akit hallottam káromkodni, haragudni tudtam rá. Ma azonban egy embert hallottam, amint elhagyta az ajkát a káromkodás, végtelen szánalmat éreztem iránta. Istenem! – Segíts, segíts rajtunk – Szerencsétlen embereken. Elégeld meg a szenvedést, mely az érző szívekbe nyilall.

[1952. március] 1. szombat. A Győzelem tszcs vacsorát rendezett, utána (bált) táncmulatságot. Elmentem én is, hátha valami érdekesség történik. Rengeteg baka volt. Volt egypár földim is. Érdeklődtem a kistanyámról (melyben születtem), egyik katona látta is. Megtudtam még tőlük, hogy a napokban 6 katona ment át. Majd beszélgettem M. I. barátommal (ki mostan gimnazista), panaszkodtam neki, hogy én is szerettem volna továbbtanulni mindig. Erre ő azt mondta, hogy most sincs késő, magánúton tanulhatok. Nincs elzárva a lehetőség továbbtanulásra. Csak viszont én a materialista világnézetet tévesnek tartom, és most azt kellene elismerni és „bevenni".

[1952. március] 2. vasárnap. Az este 10 óra felé hazajöttem, átöltöztem és visszamentem. Egy darabig nem táncoltam, de éjfél felé csak rávetemedtem. Utóbb meg is bántam (húsvét előtt böjtben – tiltott napon tánc), hazafelé daloltunk, ezt sem lett volna szabad.

[...]

[1952. március] 5. szerda. [...] Most jött meg az 1932-esek meghívója, valószínűleg hamarosan megyünk mi, 1933-asok is. (A nemzetközi helyzet nagyon feszült!) A kommunizmus (feje Sztálin) célja leverni USA-t, New York felhőkarcolóira feltűzni a vörös lobogót! Győzni s a kommunizmusnak világuralmat létesíteni... – Akinek földje van, olyan nyomással vannak a kommunisták, hogy mindenfelé mondanak le az emberek a földjükről. A mi falunkban pedig oly buzgó a vezetőség, hogy már megvalósította, hogy a falunkban mindenki lemondott „önként" a vagyonáról... Ma este a gépállomás kijött, és kabaréestét tartott. Utána tánc is volt. De nem vártuk meg.

[...]

[1952. március] 9. vasárnap. Ma a moziban a „15 éves kapitány"-t[56] játszották. Utána elmentem a Tisztelendő úrhoz beszélgetni. Olyan szeretettel és megértéssel beszélgetett velem, hogy az az érzés fogott el, mintha édesapámmal beszélnék. Többek között azt mondta, hogy nem szabad a kommunizmus ellen dolgozni, mert akkor egyszerűen tönkretesznek bennünket, mint Mindszentyt[57]

[56] *A tizenöt éves kapitány*. Fekete-fehér szovjet film, 1946.

[57] Mindszenty József, Pehm (Csehimindszent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.): esztergomi érsek, bíboros, Magyarország hercegprímása. 1945-től esztergomi érsek, 1946-tól bíboros. István annak kapcsán említette őt a naplójában, hogy 1948 decemberében koholt vádak alapján letartóztatták, majd egy évvel később koncepciós perben elítélték.

és Grőszéket.[58] Szeretettel, elnézéssel és türelemmel dolgozzunk mindenütt, „Mentsük, ami menthető!"

[1952. március] 10. hétfő. Az egész világ a tévedések, csalódások, félreértések és szenvedések sokaságával van telve. Istenem! Mily fájdalmas látni mások szenvedését! És szenved – szenved most majd mindenki. Csodálatos az érző szív, hogy meg nem hasad. Az érző szív állandóan sajog, vérzik, fáj. És mégis, köszönöm Istenem, hogy érző szívet adtál nekem. Édesapámtól is szoktunk néha levelet kapni. Szomorú levelek, nemigen írhat mást a sorsáról, mint hogy „jól van", és hogy miért nem írunk neki. Befejezni így szokta: Sokat gondol rátok, szeret és félt benneteket rab apátok. Ma sem tudtunk még betonozni, mert még most is egész télies az idő. Így csak terepet rendeztünk, bár így nem sokat keresünk.

[1952. március] 14. péntek [...] Este elmentem a nemzeti ünnepre. Micsoda nemzeti ünnep volt!? Ez nemzeti színű szalag sem volt látható. Ellenben a falak vörös szalagokkal és csillagokkal voltak tele. Petőfi- és Kossuth-kép sem volt látható, helyette Sztálin- és Rákosi-képek éktelenkedtek a falakon. Szabadság! Hejh, magyar szabadság, fel fogsz-e még támadni mély sírodból? Utóbb beszéltem Jánossal, a volt [tanya neve] tanyai brigádvezetőnkkel, panaszkodott, hogy jobb lett volna [itt a tanya neve áll] maradni, mert a Tszcs-be nem keres semmit. Ugyanis már egy hónapja, hogy nem jár [itt ugyancsak a tanya neve áll].

[1952. március] 15. szombat. Március 15.! Munkanap, egyhangúság, hideg idő, de a nap süt.

[1952. március] 16. vasárnap. [...] Utána elmentünk moziba. „Szibériai rapszódiát"[59] játszották, szép mozi volt, gyönyörű tájképek látszottak benne. Csak az rontotta a mozi értékét, hogy belekevertek egy kis propagandát. De hát az ember hogy is képzelhetne el szovjet filmet propaganda nélkül?

[...]

[1952. március] 21. szombat. Rónafőről volt kinn a DISZ-szervezet. Kabaréestét, utána táncmulatságot rendeztek. A kabaré elég érdekes volt. A táncon azonban kevesen vettek részt, merthogy böjt van.

[...]

[1952. március] 29. vasárnap. Ma esett az eső. „Berlin eleste"[60] második részét néztük a moziban. Ma tudtam meg K. F. barátomtól, hogy a volt ispán fia partizánbandát szervezett, és többször nyugtalanítja a határon a katonákat.

[58] Grősz József (Féltorony, 1887 – Kalocsa, 1961), 1943-tól kalocsai érsek. A püspöki konferencia elnökeként ő írta alá 1950-ben az állam és egyház közötti megállapodást. 1951-ben koncepciós perben elítélték, erre utal István a naplójában.

[59] *Szibériai rapszódia*. Fekete-fehér szovjet film, 1949.

[60] *Berlin eleste, I–II.* Színes, hangalámondásos, szovjet háborús filmdráma, 1949.

[1952. április] 1. kedd. Ma beszélgettem M. I. barátommal, és holnap valószínűleg átmegyünk a határon. Szeles, bolondos idő volt. Istállóban beszélgettünk M. I.-vel.

[1952. május] 30. péntek. Már majdnem két hónapja, hogy eltettem ezt a naplót, és azóta nem láttam. Ugyanis múlt hó másodikán összecsomagoltam édesapám és az én írásaimat, fontosabb könyveket, a naplóm is. Tovább nem is vezettem naplót, hanem a dolgok után néztem, hogyan lehetne megoldani, hogy baj nélkül meglóghatnánk. Másodikán este meg is jelentem M. I.-nél, de a körülmények nem jól jöttek ki. Nem tudtunk kimenni a határra. De aztán minden este találkoztunk szombatig. Szombaton kimentünk a határra traktorral szántani, de nem sikerült „meglépni", mert ahol szántottunk, nem messzire volt egy golyószóró fészek, ahonnan egész nyugodtan le tudtak volna bennünket szedni, míg átfutottunk volna a távon. Gondoltuk, hogy megvárjuk az estét. De az a terv szintén nem sikerült, mert elromlott a vízvezeték, s a traktort épphogy haza tudtuk vezetni, kifogyott a víz a hűtőből. Ez pedig biztos tipp volt. Mert máskülönben nem lehet megközelíteni a határt, mint valami munkával. Igen erős a határőrség. (Julcsa lakodalma csendes, komoly, de jó lakodalom volt.) Éjjel 50 méterre áll két katona, nappal aránylag kevés van. De azok magasított megfigyelő- és földbe ásott géppuskafészekben vannak. És aztán még tervezgettünk, hogy csak elmegyünk valahogyan, de még idáig nem sikerült egy megfelelő tervet kidolgozni. De azért mihelyt egy megfelelő alkalom lesz, „olajra lépek, s átcsúszok". Hamarosan [egy közeli település neve] megy a vállalatunk laktanyaépítésre (200 méternyire a határtól) lehet, hogy ott majd lesz alkalom. Ápr. 1. óta még a következő események történtek: Édesapám hazajött (ápr. 27-én). Különösebb baja nem történt, mint hogy megőszült. De az a fontos, hogy most már itthon van. [Itt a már többször említett tanya neve áll] pedig zajlik azóta is az élet. (K. és P.) Pali bácsi és Jóska (K. M. J.) nem jönnek többet. Már a múlt hónapban elmaradtak. Otthon van munkájuk a földdel. Itt a munkában pedig összecsaptak bennünket a lányokkal egy brigádba. Így aztán magától értetődően sok nevetgélés és szórakozás megy, a munka pedig nem jól megy. Írtunk egy üdvözlőlapot K. J.-nek.

[1952. május] 31. szombat. délelőtt olvastam, írtam, aludtam. Délután pedig kimentem édesapám helyett szénát gyűjteni. Gyuró bácsi, 10 iskolás gyerek és én gyűjtöttünk szénát.

[1952. június] 1. vasárnap. Búcsú volt. Hajóhintáztunk is Sz. P. barátommal. F. J. és G. barátom is kinn voltak. A szövetkezet udvara fel volt ponyvázva, s ott megszólalt a zene. Óvári zenekar volt kinn. Megkezdődött a tánc is. Táncolgattunk. Egy kicsit kimentünk G. barátommal az utcára sétálni. A fejünk hagy szellőzzön. Elérünk az iskoláig. Egyszer csak eldörrent (100 méternyire) egy lövés. Utána egy sorozat. Fel sem tűnt a dolog. Gondoltuk, hogy valamelyik katona passziózik. De mire visszaértünk a szövetkezethez, mindenki azt sugdosta, hogy Sz. Bélát lelőtték a katonák. Nagy lett az izgatottság. A búcsú tömeg kisebb-nagyobb csoportokba verődve, izgatottan vitatta az esetet. Sz. B. 28 éves nős ember, 1 családja[61] van... Utóbb kiderült, hogy Sz. B.-t teljesen ártatlanul és jogtalanul lőtték le, most, amikor „legfőbb érték az ember"!?

[61] Azaz gyermeke.

[1952. június] 2. hétfő. Ezen a napon sohasem dolgoztunk.[62] De most ki lett kiáltva munkanapnak. Így hát nekünk is menni kellett dolgozni. Persze csak keveset dolgoztunk. Délben megtudtuk, hogy utoljára dolgozunk építkezésnél az [tanya neve] tanyán.

[1952. június] 15. vasárnap. Ma este táncmulatság volt, szenzációs volt a [lakhelyéül szolgáló falu neve] legények megismerkedése a Borsodi lányokkal.

[1952. június] 20. péntek. [...] Terveim a jövővel kapcsolatban a következők: Figyelem a világot s az élet minden megnyilvánulását. Nehéz a sorsom, egyszerű paraszt-, illetve most munkásifjú vagyok, továbbtanulni mindig csak szerettem volna. (Anyagi helyzet: körülmények akadályoztak.) De sokat olvasok, tanulok, s az életben tevékeny szerepet akarok vinni. Mindig az igazság mellett akarok harcolni. Most, amikor annyi az igazságtalanság. Törekszem, képezem magam. Nők általában könnyelműek és léhafejűek, e véleményem miatt sokan azt állítják, hogy agglegény maradok. Azonban én 25 éves koromban meg fogok nősülni. Egy csendes, komoly nőt fogok keresni, akivel egyet fogok érteni és boldog családi életet fogok élni (azaz kiépíteni).

[1952. június] 21. szombat. A mai nap minden különösebb esemény nélkül zajlódott le. Olvastam, tanultam, írtam.

[1952. június] 22. vasárnap. Ez a vasárnap is elment, mint a többi. Délelőtt misén voltam, délután olvastam, majd barátaimmal elmentem a faluba. Egyhangú falusi vasárnap volt ez is. Ifjúkori ábrándjaim lassan romba dőlnek. Szerettem volna továbbtanulni, kikerülni ebből a kis országsarokból. Szerettem volna tanult, művelt ember lenni, dolgozni a népért. Szeretném, ha sokat tudnék tenni a népért, az igazságért, Magyarországért. De nagyon kevés, amit tehetek. Továbbtanulni nem volt alkalmam. Csak egy munkásifjú vagyok. De amerre megfordulok, mindenfelé vigasztalom, biztatom munkástársaimat, és lelkesítem őket a jövőért való küzdelemben. Eleinte bizalmatlanok, de utóbb, amint megismernek, és megbíznak bennem, elbeszélgetnek velem, panaszkodnak. Igen, a kereset kevés, drágaság van, a hitünket üldözik. A nép 98%-a nyög a kommunista igában, de fellázadni nem mer, mert annak a 2%-nak a kezében géppisztoly van, mely ellen kapával, csákánnyal nem lehet menni. Vajon megérünk-e? Ki tudunk-e építeni egy szebb jövőt. Amikor az igazság érvényesül, s a nép jólétben lesz? Küzdünk – küzdjünk érte!

[1952. június] 24. szerda. Egy brigádban vagyunk a 4 kőművessel, mert betonozunk, és külön nem tudnak leszámolni bennünket. Megy a beszélgetés közben politikáról, csillagászatról, fizikáról, irodalomról, sportról. 27 éves fiatalember, aki jártasabb a jógában, mint én, évek óta gyakorolja. Hatalmas mellkasai vannak, erős izmai, ruganyos mozgása. Tehát a jóga sportot érdemes gyakorolni.

[62] Itt a pünkösdhétfőre utal.

SÁNTHA ISTVÁN

Láthatatlan helyek, megfoghatatlan történelem

Az egykori „orosz reptér" szerepe a front eseményeiről való mesélésben a Dél-Vértes térségben

A Dél-Vértes az az egyik magyar térség, ahol a leghosszabb ideig és a legnagyobb intenzitással zajlottak harcok a szembenálló magyar–német és orosz felek között a második világháború során. Egyes orosz csapatok már német területre értek, miközben 1945. március közepén még harci tevékenység zajlott a térségben. És nemcsak a front – mely tulajdonképpen három hónapon keresztül kettéosztotta a térséget – jelentette a harci események kezdetét, hanem már több hónappal a front megérkezése előtt is felderítő és epizodikus harci tevékenység volt észlelhető a Dél-Vértesben. Mégsem beszélhetünk az itt élő emberek egységes sorsáról, hiszen a térség falvainak mind saját történetük van, és sajátos szerepet kaptak a háborúban. Az egyes falvakban vagy az egyik, vagy a másik fél rendezkedett be hónapokra, más falvak háborúban betöltött szerepét viszont az jellemezte, hogy több alkalommal, akár ötször vagy hétszer is gazdát cseréltek. Gyakran az egyazon faluban élő emberek is különböző tapasztalatokat szereztek, annak függvényében, hogy a falu melyik végén laktak. Az egyes családok esetében, attól függően, hogy nagyobb veszteségek nélkül vagy csak traumákon keresztül tudták átvészelni a frontot, történeteikkel kapcsolatos egyéni hozzáállás tapasztalható, mely a történetek mesélésekor is megfigyelhető.

Négy éve, 2014 nyarán, amikor a térség egyik falujába költöztem családommal, szép lassan rá kellett jönnöm, hogy a frontnak mindmáig mekkora hatása van a helyiek gondolkodására, döntéseire. 2016 elején döntöttem úgy, hogy állomásozó antropológiai terepmunkát indítok a téma kutatására. E kutatás kereteit a *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben* című kötetben megjelent cikkemben vázoltam fel.[1] Jelen írásomban a kutatás második fázisáról adok összefoglalót.

Ebben a háborúban leginkább sújtott térségben a háború után csak egy orosz laktanya, a dolgozat témájául választott „orosz reptér" működött. Ennek annyiban van jelentősége, hogy amikor a front során történt erőszakos események és a háború után itt kialakított orosz laktanya viszonyát vizsgáljuk – mely nem kutatói prekoncepció eredménye, hanem helyi iniciációnak tekinthető –, a helyi informátorok öntudatlanul is ebbe az irányba terelik beszélgetéseinket. A kapcsolat akár banálisnak is tekinthető, mégis gyakorlati jelentőségű, ha komolyan vesszük mint kutatási stratégiát. És bár a laktanya elsődleges funkciója az volt, hogy láthatatlan (és megközelíthetetlen) legyen, terepmunkánk egyik

---

1 Sántha 2017, 127–162.

eredményeképpen mégsem tekinthetünk el attól, hogy láthatatlanul is jelen volt a helyi emberek mindennapi életében, értelmében, s része volt a helyi kognitív térképnek. Mindennap, például amikor a helyi emberek a laktanya közelében, a megyeszékhelyre vezető úton közlekedtek, impulzust kaptak az oroszok jelenlétéről, ami egyesekből második világháborús emlékeket hívott elő, melyeket azon nyomban el is kellett fojtaniuk. Így lett a laktanya a témáról való megnyilatkozásokat mindmáig kísérő félelem platformja is.

Ez utóbbi elsősorban annak a nemzedéknek a tagjaira vonatkozik, akiknek saját személyes élményeik vannak, voltak a frontról. Érdekes módon nekik ahhoz, hogy mesélni kezdjenek, nem volt szükségük arra, hogy a frontról való emlékezés során más platformot nyissanak, melyen keresztül könnyebben fejezhetik ki emócióikat. Ők, ha hajlandónak mutatkoznak, hogy a front során történtekről meséljenek, közvetlenül is tudnak mesélni saját élményeikről, tapasztalataikról. Esetükben legfeljebb arról beszélhetünk, hogy a front okozta közösségi traumáról való mesélés más, mélyebb egyéni-személyes traumákról való emlékezés előtt is megnyitja az utat. Hozzájuk képest azoknak, akik a háború alatt vagy azt közvetlen megelőzően születtek, már kevesebb személyes élményük lehet. Számukra öntudatlanul is adódik az orosz laktanya (és annak lakói) mint párhuzamos platform, ami segíti a családot a világháború, a front során átélt események, tapasztalatok elmesélésében. Ugyanolyan intenzitással fognak ennek a nemzedéknek a tagjai mesélni az orosz laktanyáról, mint a háborús eseményekről. Ahhoz, hogy ezekhez az alapmotiváltságokhoz értelmezési kereteket rendelhessünk, jól kell ismerni a falvak, puszták meg nem írt, csak szájhagyomány alapján létező történetét.

Végül azon nemzedék tagjai esetében, akik a világháború után születtek, és különböző praktikus (üzleti) okok miatt kerültek kapcsolatba az orosz laktanyával, fel sem merült más platform szükségessége ahhoz, hogy mesélni tudjanak a háborúban a családjukkal történt eseményekről.[2] Ők bár tartalmat igen, de a háborúval kapcsolatos családi emocionális indíttatásokat már nem tudnak közvetíteni, átadni a külvilág és a fiatalabb nemzedékek képviselőinek.

Lizi néni történetei

Lizi néni, a tulajdonos a bejárattal szemben lévő asztalnál üldögélt, mikor barátommal egy nagy zuhé elől menekültünk be a kocsmába. Kutatásaim során egy alkalommal gimnáziumi osztálytársam ritka nevével találkoztam a bauxitbánya történetét feldolgozó kéziratban.[3] Miután felhívtam erre barátom figyelmét, megkért, hogy segítsek utánajárni nagyapja történetének, aki a háború előtt a bauxitbányában bányamérnökként dolgozott. Úgy véltem, hogy az egyik szomszédos kisvárosban élő bányatelepi származású idős férfival

[2] Többek között a szerző is, akinek gyerekkori szocializációja egyik fontos helyszínét a környék jelenti, ahol szüleinek a laktanyától mintegy másfél kilométerre negyven éve szőlőskertje található.
[3] Németh 2002.

volna szerencsés találkoznia. Fel is kerestük őt a lakhelyén, de kiderült, hogy vásárnaponként a bányatelephez közeli falu temetőjébe jár ki rokonai sírját meglátogatni. Utánamentünk, de se őt, se a kocsiját nem sikerült megtalálnunk. Húztuk az időt, hátha előkerül az eső után, így kerültünk a kocsmába.

Lizi néni 1942-ben született, a szüleim már az édesanyját is ismerték. Én 2016. januárban ismerkedtem meg vele személyesen. Azóta időről időre találkoztunk, amikor a faluban jártam. Érdeklődésünkre elmondta, hogy személyesen ismeri barátom édesapját. Barátom nagyapjáról azonban nem hallott. Látva, hogy a beszélgetés zsákutcába jutott, megkérdeztem Lizi nénit, ahogy a barátomat is, ha már így alakult, beszélgethetünk-e másról is. Elmondtam, hogy biztosan hallott róla, hogy a második világháború témájában kutatok. A napokban is jártam a faluban, és az addigi tapasztalataim alapján is arra jutottam, hogy annak ellenére, hogy a faluhoz tartozó puszta férfilakosságának a felét megölték az oroszok, a falu lakossága a környék falvaival összehasonlítva viszonylagosan nagyobb megpróbáltatások nélkül vészelte át a frontot.

Lizi néni ezt másképpen látta. Kiderült, hogy az ő nagynénje volt az a leány, akit három napra elhurcoltak az orosz katonák, és egy pincében bezárva tartottak. Az ott történtek annyira megviselték, hogy öregkorára, már Amerikában, ahova a háború után került, sem tudta feldolgozni az eseményeket, és beleroppant a vele történtekbe. Lizi néni indulatosan adott hangot az oroszok nagynénje kárára elkövetett gazságainak. Majd ezt követően, számomra teljesen váratlanul, a háború utáni orosz katonákról kezdett mesélni. Ugyanolyan indulattal beszélt arról, hogy a tisztek milyen „csúnyán" viselkedtek a kiskatonákkal. Két történettel illusztrálta állítását.

Lizi néni az első történeten keresztül édesanyja alakját elevenítette meg. Mári néni megsajnálta az utcán fagyoskodó kiskatonákat, és süteményt szeretett volna adni nekik. A meleg kocsmában iszogató orosz tisztek ezt nem nézték jó szemmel, és amikor az egyik tiszt észrevette, hogy Mári néni, kijátszva őket, egy tál süteményt adott a kiskatonáknak, a földre dobta a süteményes tálat, és megtaposta a süteményeket. „Nem is emberek ezek!" – idézte édesanyját Lizi néni, összegezve a családját ért gazságokat.

Majd egy másik történettel folytatta, hogy hangot adjon az oroszokkal szembeni családi érzelmeknek. Egy orosz kiskatona betért a kocsmába, és lepedőt ajánlott édesanyjának cigarettáért cserébe. Mári néni, amikor a használt lepedőt látva megértette, hogy a fiú a sajátját kínálja, megsajnálta, és úgy adott neki cigarettát, hogy nem fogadott el cserébe semmit. Ekkor az utcán észrevett egy tisztet, aki láthatóan a kiskatonát üldözte. Mári néni, félelmét legyőzve, elbújtatta a kiskatonát a kocsma egyik belső helyiségében, de a tiszt észrevette a függöny alól kilógó lábat. Míg Mári néni feltartotta a tisztet, a kiskatona a hátsó ablakon kiugorva elmenekült a kocsma mellett fekvő erdőn keresztül, egyenesen a laktanya irányába. A tiszt UAZ-zal,[4] az erdőt megkerülve, a műúton indult a laktanyába. Mári néni csak reménykedhetett, hogy a kiskatona a tisztet megelőzve érkezik majd meg. Nagyon felzaklatta és megviselte (ez) az eset (is).

[4] Orosz katonai dzsip.

Bizonyos idő elteltével egy tiszt kereste Mári nénit a kocsmában. Lizi néni bizonygatta, hogy édesanyja betegen fekszik az ágyában. Nagyon megijedtek, amikor a tiszt nem hagyott fel a dologgal. Az egyik orosz katona, egy tolmács segítségével megtudták, hogy a tiszt búcsúzni jött, mert elhelyezték, s tiszteletét akarta kifejezni Mári néninek a kiskatona menekülésekor tanúsított lélekjelenlétéért.

Dél-vértesi kontextusok

Úgy gondolom, hogy jelen dolgozat témája, egy egykori orosz reptér, felveti, hogy mérlegeljük Marc Augé nem-helyek koncepciójának meggondolásait. A nem-helyek ideája Pierre Nora emlékezeti hely (lieux de mémoire, place of memory) koncepciójából és általában véve a kortárs francia filozófiából és urbanisztikából táplálkozik. Augé ezeket értelmezi újra és újra, s keres hozzájuk antropológiai értelmezési kereteket. Augé antropológiai filozófiáját a történeti társadalomtudománnyal és a klasszikus antropológiával szemben fejti ki. Felvetése a jelentés krízisén alapul. Értelmezésében vannak olyan helyek (nála *nem-helyek*), melyek esetében nincs értelme identitás építésén, történelem kreálásán, szimbólumok megfejtésén vagy viszonyok értelmezésén keresztül dolgozni. Augé számára a nem-helyek példái a párizsi metró, a repülőterek és más modern helyek.[5]

Bár az alapvetés módszertani megközelítése a referenciapontok hiányára utal (hogyan lehet *kistörténelmet* teremteni, ha nincsenek referenciapontok az elbeszéléshez), mégis meg kell jegyezni, hogy a kutatás során találtam referenciapontokat, melyek segítségünkre lehetnek a történeti vagy éppen infrastrukturális meggondolások alkalmazásánál. Tehát, lehetőségünk adódik *kistörténelem* létrehozására. Bár felmerül a kérdés, hogy van-e ennek értelme, ha az objektum lényegéből adódóan (katonai jelleg rejtett megszálló funkcióval) szigorúan a láthatatlanság és történelmen kívüliség eszméje volt a mérvadó. A reptér láthatatlansága mellett szól tartalékjellege: nem tartozott egyik környékbeli nagy laktanyához sem, közvetlenül a légi parancsnokság alá volt rendelve, mely a gyakorlatban azzal párosult, hogy csak nagyon kevesen szolgáltak itt (három tiszt és változó jelleggel tíz-tizenöt közlegény). Persze a gyakorlat egy kicsit mást mutat, amikor előtűnnek az elsődlegesen bújtatott célok is, mint például 1956-ban vagy 1968-ban, amikor a repülőteret tartalékból harci jellegűvé alakították, ami által láthatóvá is vált.

Az alábbi részben a(z orosz laktanya) történet(e) végének és elejének a problematikáját kívánom bemutatni. Arról szeretnék bővebben írni, hogy az oroszok második világháborút követő, a térségben való jelenlétének története nehezen megragadható, mivel elsősorban a történet vége megfogható, amikor az oroszok elhagyták a térséget. Az orosz laktanya történetének első időszaka nehezen kitapintható; mindenkinek, és mint alább látjuk, köztük R. Józsefnek is saját személyes története, élményei vannak arról, hogy mikor találkozott a háború után itt először orosz katonákkal.

[5] Augé 2012; Augé 2013; Augé 2013b.

Az alábbiakban az „orosz reptér" vázlatos történetét szeretném közreadni. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy már a repülőtér kialakítása előtt is katonai jelleg társult e területhez, amelyet a két világháború között kiképző katonai gyakorlótérként használtak. Már ekkor speciális infrastrukturális helyzetben volt, mert a közelben húzódott a bauxitbánya és a bauxit szállítását szolgáló keskenynyomtávú vasút, s mindkettőnek stratégiai jelentősége lett a háború során. Továbbá a háború alatt, a németek bevonulásáig, lengyel munkatábort alakítottak ki a későbbi „orosz laktanya" közelében, amely völgy mindmáig „Lengyel tábor"-ként szerepel a térképeken. A katonai repülőteret a világháború során alakították ki, amikor Budapest (Mátyásföld és Budaörs) tartalék repülőtere lett a dél-vértesi reptér. Többek között innen menekült el a dél-vértesi grófi család,[6] vagy Horthy Miklós menye, innen indultak titkos tárgyalásokra gépek keletre és nyugatra. A háború után egy ideig nem működött a reptér, csak magyar híradós egységek jelentek meg időről időre. Az elmondások szerint a laktanya területén is magyar egységek szolgáltak, egészen 1954-ig. A helyi emlékezet szerint a térségben nem volt tapasztalható semmiféle orosz katonai jelenlét a második világháború végétől egészen az 1956-os forradalmat megelőző időkig, amikor orosz mozgolódás kezdődött a környéken.

A térségben 1956 (és 1968) következményeként stabilizálódott az oroszok jelenléte. Bár már 1956 előtt is jelen voltak az orosz katonák, de nem állandó jelleggel. Hasonló tendenciák figyelhetők meg az 1968-as csehszlovák bevonulás tekintetében, melyek segítenek értelmezni a két történelmi esemény körül generálódó változásokat, mozgásokat. A tartalékjelleg 1956 előtt ideiglenest, sporadikus megjelenést jelentett. 1956 után felgyorsultak a folyamatok, majd 1968-cal az állandó jelleggel történő berendezkedés szándékának jegyei figyelhetők meg.[7] 1956 és 1968 szovjet szemszögből egyben meg is magyarázta a térségben való jelenlét hasznosságát és szükségességét. A még második világháború idejéről megörökölt „tartalék" jelző fegyveres konfliktusok idején elsődlegesen „harci" gyakorlati jelentést kapott, mely potenciális és (vész)szükségszerű jelentésrétegekkel is rendelkezett. A térséget nem jellemezte 1956-ban aktivitás. Ez a térségre jellemző látszólagos nyugalom adott lehetőséget arra, hogy innen más térségekbe, gócpontokba, forró pontokba induljanak haderők (mint 1968-ban, amikor a repülőtér volt a szovjet csapatok egyik felvonulási helye, innen indultak a gépek Csehszlovákiába).[8]

[6] Merán 2015, 287.

[7] 1968 előtt csak egy épület képezte a laktanyát, a legénység sátorban lakott. A laktanya ma is álló és többé-kevésbé funkcionáló épületeinek többségét 1966 és 1968 között építette a dél-vértesi ktsz. 1968-ban hozták létre a hegyen a lokátorállomást, mely a laktanyától függetlenül, az orosz tisztek regenerálódását szolgálta. Az is a fejlesztés és stabilizálódás jegyének tekinthető, hogy a hetvenes években a kifutópályát lebetonozták, és helikopterrészleget is építettek.

[8] Az oroszok kivonulása után a magyar hadsereg tulajdonába került mind a három terület: a repülőtér, a laktanya és a lokátorállomás. Az átmeneti időszakban bérlőknek adták használatra mind a három egységet. 1998-ban a laktanya és a lokátorállomás magántulajdonba került, míg a legnagyobb terület, a repülőtér állami tulajdonban maradt, és továbbra is csak bérleti jogot lehetett szerezni a használatára. Az eladáskor komoly problémát jelentett az eladandó terület kijelölése, hiszen egyik egység sem rendelkezett térképpel. A laktanya eladásakor kivették az orosz laktanya területéről az erdővel borított részeket, így az eredeti terület majd negyedére csökkent. A lokátorállomás magántulajdonba adásánál az

Tanulmányomban éppen csak érintem az 1956-os események lokális vonatkozásait, egyrészt, mert azok összességében jól feltárták,[9] másrészt jelen dolgozat témája és antropológiai módszertani alapvetése ezt nem kívánja meg. Az 1956-os forradalom idején a térségben uralkodó hangulatot a visszafogottság, a reményeket és gyakorlati lépéseket kimondatlanul is külső kötések létrehozása, a kifelé való nyitás, az izoláltságból való kitörés jellemezte. Két fegyveres esemény történt a Dél-Vértesben: egyrészt sajátos módon az egyik sváb faluban az idegen bányászok generálták a forradalmi hangulatot,[10] másrészt az '56-os események kapcsán is megfogalmazható az a térségre jellemző sajátosság, hogy kritikus történeti pillanatokban az összefüggő hegyvidéki jelleg és erdőség jó alkalmat nyújt rejtőzködésre és menekülésre az üldözők elől (az egyik sváb faluban folytatott fegyveres harc: pesti menekülők az oroszok és karhatalmista segítőik ellen, illetve a fehérvári nemzetőrségben aktív csákvári illetőségűek megbújása hónapokig a szőlőhegyen[11]). Ezeken a helyi jelentőségű történelmi eseményeken túl a térség falvai is részt vettek a pesti felkelők élelmiszerrel való ellátásában. Bármiféle tartós aktivitás (forradalmi bizottságban vagy nemzetőrségben való részvétel) csak a központokban, a járási és a megyeszékhelyen mutatható ki. A falvakban ezzel szemben inkább az ideiglenes helyzetből adódó lehetőségek kihasználása volt jellemző (a szovjet katonai emlékművek lerombolása[12] vagy elsősorban a sváb falvakra jellemzően az elégedetlen családok külföldre költözése). Jellemző módon a térségben található bauxitbányában is a visszafogottság jellemezte ezt az időszakot.[13] Egyszóval a visszaemlékezésekben és a fennmaradt dokumentumokban nem megfogható a visszavágás; a revansvágy elfojtásra került, felszín alatt maradt. Még két, a kortárs viszonyokra jellemző megjegyzést kell tennem. Egyrészt a kriminális és politikai bűnösség kategóriáit gyakran tévesztik össze a helyi mesélők, elbeszéléseikben összekeverednek az indíttatások. Másrészt manapság a második világháborús és '56-os megtorlások keverednek össze, nem tisztázottak – nem érdekük, vagy nem tudják tisztázni a helyi események értelmezésekor.

jelentett gondot, hogy ez az egység nem rendelkezett szolgalmi úttal, a területet körülvevő állami erdészet pedig nem járult hozzá, hogy a villamos vezetéket az út mentén, a földben, a területén vezessék. A repülőtér területét marhatartásra, legelőként használják, és a bérlő sem állandó építményt nem építhet, sem kutat nem furathat, így e hatalmas területen sem a szállás, sem az itatás nem megoldott, hiszen utóbbi tekintetében a repülőtér még az oroszok alatt alá lett csövezve.

9 Vö. Polgár 2007.

10 Polgár 2007.

11 Polgár 2007; saját kutatás.

12 Meg kell jegyezni, hogy ez esetben is elővigyázatosság figyelhető meg, amennyiben majd minden esetben voltak, akik igyekeztek megvédeni ezeket az objektumokat, vagy csillapítani az embereket, hogy a helyzetek ne vezessenek lincseléshez, (vér)bosszúhoz, amely cselekedetek 1956 után erényként kerültek mérlegelésre a forradalmi tettekkel való elszámolások során.

13 Németh 2002.

Források, módszerek, antropológiai megközelítések

Jelen kutatás egyik fő sajátossága az írásos források szinte teljes hiánya. Se magyar, se orosz archív (se nyomtatott, se kéziratos, se internetes) anyagot nem sikerült fellelni a dél-vértesi orosz laktanyáról, amin azért sem csodálkozhatunk, mert az objektum titkos, katonai („tartalék", azaz „harci") jellegéből ez eleve adódik. Annak ellenére, hogy a különböző orosz internetes portálokon sokféle váratlan anyagot lehet találni, így a térségről is (például a második világháborúban elesett orosz katonák legteljesebb listáját településenként, pontos névvel, születési hellyel és idővel, vagy a szovjet katonai emlékművek listáját, fényképpel, koronként követve a változásokat, külterületi emlékhelyeket is magában foglalva, vagy hajdani orosz katonák levelezését egykori magyarországi laktanyájukról, ahova időről időre mint turisták visszajárnak, hogy fényképeket készítsenek a tapasztalt változásokról és egy-egy kérdéses, az emlékezés homályába vesző részlet megvilágítása érdekében[14]), de a dél-vértesi laktanyának semmilyen formában nem sikerült nyomára bukkanni.

Továbbá általános problémaként jelentkezik a használható térképek hiánya, ez szintén a katonai jellegből adódik, hiszen mint katonai kiképző központ, vagy mint repülőtér, különösen háború, front, fegyveres konfliktus, forradalom, ellenforradalom, vagy polgárháború idején (ezek kockázata-lehetősége esetén) felértékelődnek a titkos információk, mely intézkedések békeidőben látszólag fölösleges óvatosságnak tűnhetnek a beavatatlan, polgári lakosság tagjai számára (lásd még jelen dolgozat lábjegyzeteiben az oroszok kivonulása utáni problematikát, amely egyik alapvető pontja a földhivatali térképek teljes hiányából adódik). Ennek ellenére az egyetlen használható dokumentumtípust mégiscsak a különböző periódusokból származó térképek jelentik. A változásra utaló információk vagy azok hiánya jelentkezik forrásanyagként, például a topográfiai nevek megjelenése és eltűnése, történetesen a laktanya szomszédságában a „Lengyel tábor" völgy neve segít megőrizni a második világháború alatt itt menedékre lelt lengyel katonák emlékét, ahogy a kifutópálya mellett a „Csörlőpálya" elnevezés utal az egykori orosz reptér létére.

Ezek után a kutatás forrása csak folklórgyűjtés és mesélés lehetett, amikor helyi „tudós" öregeket, tanúkat és résztvevőket kértem meg, hogy meséljenek az oroszokkal való kontaktusaikról. Idetartozik a magyar repülős katonák meséltetése is a közös hadgyakorlatok apropóján. Ezeket a találkozásokat közös terepbejárások egészíthetik ki, melyek során lehetőség adódik, hogy a táj és a mesélés interakcióba kerüljön, és ezzel új kontextusok nyílhassanak meg. Az orosz források teljes hiánya viszont arra indít minket, hogy komolyan vegyük a terepen tapasztalható oroszfóbiát, nevezetesen, hogy mit jelent az a kutatási helyzet, amikor a helyi emberek tudják, hogy az orosz téma iránt érdeklődő antropológusnak orosz családi kötődése van. Hasonló terepkonfigurációra Huan Song koreai antropológus igyekezett módszertani megközelítést kifejleszteni terep-

14 Обобщенный банк данных «Мемориал» (OBD „Memorial"). https://www.obd-memorial.ru/html/index.html 2017. január 5.

munkája során. Történetesen neki madárfóbiája volt, mellyel egy olyan terepen igyekezett dolgozni, melyen az egykori Ku-Klux-Klan tagjai évente egyszer galambvadászatot tartanak, mely során több ezer madarat ölnek meg. Huan Song sem tudott változtatni egy, a helyi lakosok számára fontos helyzeten, jobb híján saját fóbiáján keresztül, belülről írja le a társadalmi eseményt.[15]

A módszertant tekintve az antropológiai kutatások egyik általános megközelítése, hogy a kutatás során az antropológus számára ambivalens, sokkoló problémákat igyekeznek kibontani. Nem az az elsődleges cél, hogy a kutatás eredményeként megoldják az ambivalens helyzeteket, hanem inkább az, hogy rajtuk keresztül írják le az ambivalens jelenséget. Másképpen fogalmazva: ebben a kutatási megközelítésben a kutató a személyiségén keresztül kutat, olyan témákra koncentrál kutatása során, melyek bele vannak írva a személyiségébe, melyekre érzékeny. Ez nem egy „igazi" kutatási irányzat, ugyanakkor antropológusok egész sorát említhetném, akiknek a kutatási publikációiban felmerül ennek a lehetősége, vagy akiket ilyen kritikák értek. Nancy Scheper-Hughes esetében merült fel ez a kritika etikai színezetben. Ő arra figyelt fel a pszichiátriai intézmények statisztikáit elemezve, hogy az őrültség jelei kétszer annyi páciensnél mutathatók ki a vidéki lakosság körében Írországban, mint a városi lakosság esetében.[16] Történeti és recens antropológiai terepkutatások után arra a megállapításra jutott, hogy a legkisebb fiút családja intézményesített hagyományokon keresztül arra kényszeríti, hogy folytassa családja háztartását, nem merül fel, hogy választási lehetősége lenne, hogy elhagyhassa szűkebb szülőföldjét, amely bezártság krónikus viszonyok között őrültséghez vezethet. Scheper-Hughes azt a kritikát kapta, hogy saját, őrültség iránti érzékenységét vetíti a vidéki ír emberekre. Ő azt válaszolta az ellene felhozott kritikákra, hogy minden antropológus, rejtve vagy teóriaként kifejtve, személyiségében rejlő érdeklődésekre keres válaszokat kutatásai során.[17] Itt említhetjük még Yael Navaro-Yashin törökországi és ciprusi kutatásait, melyek alapfeltevése – politikailag – ambivalens helyzetekben lévő közösségek kutatása (katonai diktatúra és idegen megszállás alatt). És bár az antropológus elkötelezett, hogy kutatásával felhívja nemzetközi és helyi szinten is a figyelmet ezeknek a helyzeteknek a tarthatatlanságára, a valós élet időnként felülírja ezt a liberális megközelítést, mint Cipruson, amikor nem talált támogatásra a kiírt választáson azon törekvés, hogy az északi török megszállás alatt lévő és

[15] Song 2010. Hogyan értelmezhető az a kulturális kontaktus szituáció, amikor nincs lehetőség arra, hogy az egyik, a téma szempontjából főszereplő orosz fél hangot kapjon a kutatásban? Mit jelent oroszként kutatást végezni a térségben? E téma létjogosultságának az alapját az jelenti még, hogy a feleségem orosz származású (oroszul beszélünk otthon), aki maga is antropológus (egy másik témában végez kutatást a térségben), másrészt, hogy egyes helyi emberek mindkettőnket orosznak tekintenek. Az oroszokkal kapcsolatos politikai retorika változása (2014-ben) sajátos módon lehetőséget teremt, hogy valós tartalmak kerüljenek a felszínre. Ha nem jön/jöhet létre kulturális kontaktus, akkor a jelenen a hangsúly: abból, hogy hogyan lehet ma beszélni a témáról, egy kortárs társadalom képe sejlik fel. Azzal, hogy oroszként vagyunk számontartva a terepen, a térségben kutatói tevékenységünk csak a félelem atmoszféráját erősíti meg, vagy ellenkezőleg: egy olyan orosz kontextust teremt, amelyen keresztül mesélni lehet a régi, de mindmáig elevenen élő dolgokról.

[16] Scheper-Hughes 2001.

[17] Scheper-Hughes 2001.

a déli görög ciprusiak lakta országrészek egyesüljenek. Jelen esetben az ambivalens helyzetek kutatása csak ezen helyzetek leírását eredményezte.[18] Összefoglalásul el lehet mondani, hogy ezen kutatási irányzat képviselői komolyan vettek bizonyos metaforákat (mentális és politikai labilitást), és arra jutottak, hogy e metaforákon keresztül eredményesen végezhető antropológiai kutatás.

Később ebből már igazi kutatási irányzat alakult ki, mely a *textual person* terminuson keresztül ad lehetőséget egy belső logikára, mely az antropológiai tudás és a vizsgált népcsoport titkosságának szintéziséből jön létre. Ebben a megközelítésben komoly szerepet kap az antropológus személyes élethelyzete, amikor egy-egy teóriát megfogalmazott. Ezen antropológiai irányzat azt veti fel, hogy az a tudományos hagyomány, amelyben a személyes élethelyzetet el kell rejteni a kollégák és az olvasóközönség elől, hátráltatja az antropológiai szövegek megértését. Gyakran csak pletykákból kaphatunk betekintést, hogyan jött létre egy-egy teória, és komoly másodlagos életrajzi kutatást kell végezni ahhoz, hogy egy-egy szöveget értelmezni lehessen. Ennek az irányzatnak a törekvéseit talán legjobban Tony Crook könyve illusztrálja, mely szövegének szerveződése megfelel annak, ahogy a pápua-új guineai bolivipok szervezik életüket, és ahol minden fejezet egy-egy olyan antropológiai teória születési körülményeinek elemzésével indul, mely teórián az adott fejezet alapul.[19]

Először is meg kell jegyezni, hogy nem tekinthetünk el attól, hogy amikor egy katonai objektumra irányuló antropológiai kutatás egyik szóba jöhető irányzati lehetősége az infrastruktúra vizsgálata, akkor az „infrastruktúra" terminus a katonai szaknyelvből eredeztethető. Ilyen közegben bukkan fel először, és így természetes egy ilyen katonai közegben való használata, egy orosz laktanya leírására irányuló kutatás során. Paul Edwards szerint az „infrastruktúra" terminus eredetileg katonai közegben volt használatos, állandó berendezkedésekre való hivatkozással (például repülőbázisok), továbbá olyanokra, mint amilyenek a logisztikai vagy a kommunikációs rendszerek, a víz- és áramvezetékek, és a közintézmények (iskolák, postahivatalok, börtönök stb.).[20] Ez az aspektus a dél-vértesi orosz katonai reptérnek az 1956-os és az 1968-as események során játszott szerepében is fokozottan érvényesül.

Az infrastruktúrára irányuló antropológiai kutatások nagyon divatossá váltak az elmúlt tíz-tizenöt évben, ezt az is mutatja, hogy Brian Larkin tanulmányban foglalta össze e kutatások jellemzőit.[21] Ezen antropológiai kutatások egyik hozadéka[22] – az elsődleges (katonai célok) leírása mellett – az, hogy a helyi emberek hogyan használnak saját individuális céljaikra egy újonnan megépült (katonai) infrastruktúrát. Másképpen fogalmazva, a dolgozat témáját illetően: nemcsak hogy milyen kontaktusok alakulnak ki az orosz emberekkel (katonákkal: tisztekkel és közlegényekkel, valamint feleségekkel és gyerekekkel),

[18] Navaro-Yashin 2011.

[19] Crook 2007.

[20] Edwards 2003, 186–187.

[21] Larkin 2013.

[22] Larkin 2008; Elyachar 2010.

hanem az is, hogy milyen a helyiek (gyakorlati és mentális) kapcsolata az orosz (katonai) infrastruktúrával, kisvilággal.[23]

Nemcsak egy orosz katonai infrastruktúra kiépítésének és fenntartásának voltak magyar résztvevői és tanúi, hanem egy orosz kisvilág kialakításának is. Az orosz emberek lépésről lépésre sajátították el a laktanya körüli kisvilágot, tették komfortossá maguk számára. Itt Finn Nielsen norvég antropológus a hetvenes–nyolcvanas évekbeli leningrádi értelmiséget érintő kutatásait lehetne számba venni, különösen, amelyek azokra a köztes terekre (udvarokra, dácsákra) vonatkoznak, melyek az orosz kultúra születésének a helyei.[24] Nielsen kutatásai mellett még Agambo Agamben és Heonik Kwon az antropológusok körében rendkívül termékeny táptalajt találó filozófiája jöhet számításba mint teoretikus alap, melyek az elhagyatott, köztes helyekre, senki földjére és a törvényen kívüli létre vonatkoznak.[25] Az előbbiekben már említett Navaro-Yashin példája e tekintetben is mérvadónak mutatkozik, mivel a ciprusi kutatásának alaphelyzete könnyen összevethető a második világháború utáni orosz katonai jelenléttel Magyarországon, amennyiben egy idegen megszálló erő (nála török) idegen területen (nála az eredendően ciprusi görögök lakta északi szigetrészen), mindenféle szokás tiszteletben tartása és beilleszkedési motiváció nélkül gyakorol nyomást a helyi lakosságra.[26]

A másik lehetőségként az új tulajdonosok sajátos ökológiai és politikai problémáinak értelmezése jelentkezik, melyen keresztül egy jelenbeli nemzetközi antropológiai diskurzusba való bekapcsolódásra teremtődik lehetőség. Egyrészt egy „új" ökológiai típus ad erre lehetőséget:[27] az egykori katonai területeket nem kell kivenni egy működő ökológiai rendszerből, és izoláltan kezelni, hanem annak szerves részének kell tekinteni.[28] Másrészt az a tény, hogy a Dél-Vértes térség az egykor aktív háborús övezetek közé tartozik, mindazokat az általános tendenciákat és veszélyességi faktorokat magában hordozza, amelyek a

[23] Kutatásom során találkoztam azokkal a helyi emberekkel, akik részt vettek az orosz katonai infrastruktúra (ki)építésében. Nemcsak azt mesélték el, hogy mit építettek az oroszok számára, hanem azokat az élményeket is, amelyek személyes kapcsolatokat eredményeztek hosszabb-rövidebb időre az orosz katonákkal.

Továbbá nemcsak az orosz katonai infrastruktúra kiépítésében, hanem annak fenntartásában is részt vettek helyi emberek. Arra is találni példát, különösen a kezdeti időszakban, hogy a helyi emberek szabotálták az infrastruktúra kiépítését és működését, de arra is, hogy később, kivételes esetekben, saját céljaikra is használták a kiépült infrastruktúrát. Nemcsak hivatalos szerződések keretében történtek „munkavállalási szerződések", hanem magánemberként is, a kölcsönös érdekek figyelembevételével (például helyi emberek birkát tarthattak, jellemző módon privát, a kifutópálya környékén, aminek fejében esetlegesen hússal látták el a laktanyát). Ezek a kapcsolatok azért is különleges jelentőségűek, mert a privatizáció után azokból a helyi emberekből kerültek ki elsődlegesen a későbbi tulajdonosok, akiket személyes élmények kötöttek a laktanyához.

[24] Nielsen 2004.

[25] Svirsky–Bignall 2012, Augé 1995.

[26] Navaro-Yashin 2011.

[27] Valójában nem új ökológiai típusról van itt szó – ezért szerepel idézőjelben a terminus –, hanem arról, hogy az orosz laktanya területe mindig része (volt) a helyi ökológiai rendszernek, mint minden más terület (legelő, kertek, szántók).

[28] Nasco 2006.

világ más részén, például Koreában vagy Vietnamban jellemzőek. Tehát abból a tényből, hogy a területen mindmáig nagy mennyiségű bomba és akna található, következik, hogy annak, aki például fémkeresővel háborús reliktumok után kutat, vagy aki egyszerűen itt él, mindmáig fel kell vállalnia annak a kockázatát, hogy bármikor felrobbanhat. Ezt mutatja az is, hogy az utolsó ismert, halálos kimenetelű háborús baleset 2013-ban történt. A második világháború nem egy absztrakt fogalom, nem múlt el nyomtalanul, itt kísért, mint egy időzített bomba, amely valós emberélettel járó kockázat, és bármikor valósággá válhat. Ezt az egykori háborús és katonai felvonulási területből fakadó speciális helyzetet nemcsak kezelni, de menedzselni is meg kell tanulnia a helyi embereknek, amiben az ilyen térségre vonatkozó antropológiai kutatások és a kutatók közötti összefogás segítségre lehet.[29]

Heonik Kwon koreai antropológus könyvet írt a helyi társadalom egy egykori háborúhoz való ritualizált viszonyáról.[30] Kwon Vietnamban azt találta, hogy a helyi lakosság két részre osztja a szellemvilágot: a forradalmi ideológiájával könnyen összeegyeztethető, publikusan is tisztelt, jó, ismert, helyi individuális ősökre, és idegen, ismeretlen, nem helyi, nem őshonos, az amerikai oldalon a háborúban tragikus halált halt, csak családi körben ritualizált gonosz szellemek tömegeire. Az ősök tiszteletén és a szellemekkel való foglalkozáson keresztül lehet felejteni. Csak a két csoport együttes tiszteletével nyílhat meg az út egy valóságon alapuló, vibráló, morális és etikus élet lehetősége előtt ma Vietnamban. Kwon megközelítése jó példa arra is, hogy egy több mint negyven éve folyt háborúval kapcsolatos mesélés (szövegek és gyakorlati cselekedetek) elemzése elsősorban a jelen társadalom viszonyaiba enged betekintést.

A mesélés mint módszer

A jelen kutatás során alkalmazott egyik fő módszertani megközelítés a mesélésre vonatkozik. Ahogy azt előzetes Szibéria-kutatásaink során megfogalmaztuk, kommunikálni valamit a kommunikációról összetett feladatnak számít, ami rugalmas hozzáállást követel. Ahhoz, hogy kommunikációs folyamatokat értelmezzünk, fel kell fednünk azokat a metaüzeneteket, amelyeket a kommunikációs folyamat foglal magában. Hogy megértsük egymást, nemcsak a tartalmat kell kommunikálnunk, hanem üzeneteket arról, hogyan kell

[29] A jelen írás alapját képező anyag 2016. május végén Lengyelországban, a *Post cold war military zones* című nemzetközi konferencián került külföldön először bemutatásra. A workshop a Lengyel Tudományos Akadémia Varsói Etnológiai Intézete kezdeményezésére Borne Sulinowóban került megrendezésre az egykori orosz hadifogolytábor infrastruktúráján, ahol negyvenezer orosz hadifogoly halt meg a második világháború során. A kutatók Németországból, Csehországból, Magyarországról, Lengyelországból, Litvániából, Lettországból, Észtországból és Oroszországból érkeztek. Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a kutatások elsősorban az oroszok kivonulása utáni helyzetre vonatkoztak a háború utáni orosz katonai jelenlét kontextusában. A katonaiból polgári használatbavétel tanulsága is megfogalmazódott. Az üzleti szféra mellett az ökológiai aspektusok is hangsúlyosan kerültek mérlegelésre. Általában elmondható, hogy antropológiai megközelítések érvényesültek történeti és politikai motivációk tisztázása mellett.

[30] Kwon 2008.

értelmezni a tartalmat; a keret értelmezéséről szóló információ a metaüzenet. A kultúraátadás nemcsak tudásátvitel során történhet egyik nemzedékről a másikra (például mesélés formájában), hanem a mesélés képességének elsajátításán keresztül is. Csak ezeknek a képességeknek a sikeres átadása lehet a megértés biztosítéka.[31] A mesemondás és meseértelmezés kölcsönösen megfordítható folyamatok, amelyek a mesetapasztaláson alapulnak.[32]

Továbbá, itt elgondolkoztató az, amit szibériai terepkutatásaink során is tapasztaltunk, történetesen, hogy az emlékezés, a mesélés egy komplex folyamat, mely nem mindenki számára adatott meg. A sámán a saját kultúra fogalomrendszerén vagy az ősök által küldött jeleken keresztül fogalmazza meg, amit lát. A szertartásnak a sámán saját élményei, magyarázó beszéde is része. A sámánrítus technika, amely kontrollálja és irányítja az emlékezés folyamatát. A sámán olyan specialista, aki helyreállítja és értelmezi az elveszett memóriát. Az ő nézőpontjából a mesélés egy (sámán)szertartás, amely praktikus meggondolásokat szolgál; végtelen újramondása saját életrajzának, amelyhez az ősökről szóló legendák adnak alapot. A legenda őrizte tragédiákat és drámákat saját személyes kockázatokkal kapcsolatos tapasztalata támogatja. A sámán szertartásain az ősei tulajdonságainak megfelelően viselkedik. Minden sámán alapvető képessége, hogy egy személyes életrajzot kockázattal járó helyzeteken keresztül tud bemutatni. A kockázatos szituációkat meg kell tapasztalni és beszélni kell róluk, hogy egymásba fonódjanak a sámángyakorlaton keresztül, mert a burjátok szerint valamiről beszélni nem jár kevesebb veszéllyel, mint valamit a gyakorlatban megtapasztalni.[33]

Az ősökről szóló történetek többnyire kockázatos helyzetek, drámák és tragédiák körül forognak. A személyes kockázat része az ősökről való tudásnak. A narratívák és a mesélés része egy egyén közösségben elfoglalt reputációjának. Ez az emlékezés fontosságát hangsúlyozza, a burjátok kultúrájában játszott esszenciális szerepére mutat rá.[34] A burjátok számára emlékezni azt jelenti, hogy a személyes tapasztalat integrálható a legendisztikus történetekbe. Az ősökről való történeti tudás egy fájl- vagy katalógusrendszert hoz létre a jelen embere számára, ami által értelmet nyernek saját tapasztalataik és személyes történeteik. Így minél nagyobb az egyén tudása az ősök történetéről, annál gazdagabb a személyes memóriarepertoárja. Továbbá, csak azok, akiknek ilyen tudásuk van, örökölhetik az ősök képességeit (természetét), és lehet önéletrajzuk (azaz képesek elmondani saját önéletrajzukat). A sámán az ősök által a családjához delegált segítőszellem segítségével interpretálja a történeteket. Emlékezni és elmondani egy egész történetet csak akkor lehetséges, ha az eset a segítőszellem segítségével került megoldásra (tehát az eset veszélyes és nagy jelentőségű volt). A sámán birtokolja az ősökről való tudás legkiterjedtebb fájlrendszerét, és egyben neki van a leggazdagabb önéletrajza a közösségben. Az ő „memóriájá"-n alapulnak azoknak a szertartásai, akik nem rendelkeznek a szükséges memóriával,

[31] Sacks 1992.
[32] Sántha–Safonova 2011, 124.
[33] Sántha–Safonova 2011, 152–153.
[34] Humphrey 1979.

és azzal a képességgel, hogy saját önéletrajzot konstruáljanak, azaz személyes tapasztalataikra reflektáljanak.[35]

Lizi néni családi történeteinek interpretálása a burját sámánok őseikről való mesélését juttatja eszembe. A tény, hogy mindkét esetben tragikus eseményről van szó, a mesélés emocionális aspektusának jelentőségét húzza alá. Az, hogy a történeteket érintő tudás nem saját élményen alapul, és az, hogy a mesélő érzelmileg bevonódott azon szituációkba, amelyek rokonaival történtek, hasonló vonás mindkét esetben. Az érzelmi bevonódás a történetbe, amelyről a mesélőnek nincs személyes élménye (vagy mert túl fiatal volt még, vagy mert történetesen annak az ősnek a [vérszerinti] leszármazottja, akivel az eset történt), a mesélés és a saját biográfia egy speciális perspektíváját nyitja meg ezeken az eredetileg nem saját történeteken keresztül, pontosabban olyan történeteken keresztül, amely esetekre a fenti okok miatt a mesélő nem tud emlékezni, maximum arra, ahogyan idősebb családtagok mesélték ezeket a történeteket. Véleményem szerint a történetekkel kapcsolatos jelentések és a tudás átörökítésének módjai hasonlóak a Bajkál-tó nyugati partján élő sámánok narratíváinak és a dél-vértesi lakosok háborús történeteinek felidézése esetében.

Közbevetés: Traumák közötti kapcsolat, Annus néni története

Eddig a front során tömegesen és kiskorúak ellen elkövetett nemi erőszak témáját kutattam a Dél-Vértes térségében. A kutatásban részben az is motivált, hogy egyre kevesebb élő tanúja, illetve elszenvedője maradt ezeknek az eseteknek, akiket esetleg rá lehetett bírni, hogy meséljenek az élményeikről, tapasztalataikról. Ebből a kutatásból rajzolódott ki bennem az a kép, hogy a frontnál mélyebb trauma nem érhet egy szenvedőt az életében. De tévedtem. Annus néni esete ébresztett rá arra, hogy egy traumáról való mesélés nem feltétlenül önmagában való, megnyithatja az utat más traumákról való mesélés előtt is.

Az egyik családtag hívta fel a figyelmemet, hogy a kilencvenhat éves Annus néni is érintett a kutatási témám tekintetében, kérjem meg őt is, hogy meséljen, mit csinált, merre járt a front alatt. Beszélgetésünk során egy road movie bontakozott ki a szemem előtt, ahogy a fiatalasszony, a házát védő férje távollétében, alig egyéves kisfiával menekült egyik pusztáról a másikra az orosz előőrsök elől. Annus részletesen leírta az iszonyatot, amely akkor következett be, amikor az oroszok egyszer váratlanul állítottak be. Mégis minduntalan kereste a lehetőséget, hogy témát és látszólag kontextust váltson, és a fia sorsáról meséljen, hogyan ölték meg őt negyvenéves korában.[36] Eleinte a kapcsolatot, az „átcsúszást"

[35] Sántha–Safonova 2010, 10.
[36] A két, látszólag kapcsolatban nem álló traumát két motívum köthette össze. Egyrészt a fiú jelen volt, amikor édesanyja az oroszok elől menekült. Akkor egyéves volt, Lizi néni nemzedékének tagja. Másrészt a szexualitás lengte körül mindkét traumatikus esetet. A fiú enyhe fokú értelmi fogyatékos volt, de az nem tisztázott, hogy a háború során ért megpróbáltatások mekkora szerepet játszottak ebben. Alkalmi munkákat vállalt, például az erdészetnél dolgozott édesanyjával együtt. Fizetésnapokon gyakran eltűnt, ilyenkor a megyeszékhely lumpen köreiben fordult meg. Volt felesége is, de nem sokáig

(shiftet) igyekeztem értelmezni (a tartalmat érintően), de később már pusztán a váltás mint mesélési technika ténye is lenyűgözött. Annus néni több találkozásunk alkalmával ugyanezt a technikát ugyanezen témák között ugyanúgy alkalmazta. Ekkor még azt hittem, hogy a publikus (a köz számára ugyanúgy problémát jelentő és traumát tartogató) megerőszakolásos történet egy másik, nagyon privát traumáról való mesélés előtt nyitotta meg az utat. Kezdtem felfigyelni ezen technika alkalmazásának lehetőségére mások mesélésében is. Annus néni adott első leckét a váltások témakörében. Következő lépésként az tűnt fel, hogy nemcsak traumák közötti kapcsolat lehetséges, hanem egy trauma fenntartható nem elsődlegesen traumatikus témákon keresztül. Ha jobban meggondoljuk, nem tekinthetünk el Lizi néni esetében sem attól, hogy a külvilágot képviselő hallgató számára második, látszólagosan nem traumatikus eset is traumát hordozóként jelentkezett a szenvedő, jelen esetben Mári néni számára, például amikor Mári néni rettegve bújt el az orosz tiszt elől, amikor az személyesen akart találkozni vele.

Keretek Lizi néni történeteinek interpretálásához

Ezek után meg kell jegyezni, hogy Lizi néni két története elsődlegesen, a tartalmat tekintve arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a megszálló orosz katonák és a megszállt magyar polgári lakosság között mindennemű kontaktus tiltott volt, a gyakorlatban a laktanya példája inkább egy hierarchikusan szerveződő orosz társadalom képére utal, melyben a tisztek minden erővel kontrollálni igyekeztek a közlegények és a helyi lakosság közötti viszonyok alakulását. Ezt az eredményt mint megközelítési lehetőséget eredményesen alkalmazhatjuk a front során az orosz katonák részéről megnyilvánuló viselkedések értelmezésekor, mint például amikor egy pinceközösség életében egy-egy orosz tiszt állandó jelenléte védelmet jelent az orosz (köz)katonákkal szemben.

Ez nem jelenti automatikusan azt, hogy csak a tisztek ápolhatnak kapcsolatokat a polgári lakossággal, még akkor sem, ha a második világháború utáni megszálló gyakorlat erre utal: e mögött a társadalomszerveződés mögött az figyelhető meg, hogy miközben a kémkedésnek még a gyanúját is igyekeztek kizárni, ezeken a kapcsolatokon keresztül mégis információt lehetett szerezni a Vörös Hadsereg működéséről. Mint előző tanulmányunkban láttuk,[37] ezért volt tiltva mindennemű érzelmi alapon nyugvó kapcsolat – szerelem és házasság – az orosz katonák és a megszállt területek női lakossága között, így már érthető, hogy nemcsak a kiskatonák, hanem a tisztek tekintetében is.[38]

Hasonló meggondolások miatt nem volt szerencsés, ha egy orosz katona az ellenség fogságából került vissza. Nemcsak a második világháború idején, hanem a világháború után is megrendült az alapvető bizalom ezekkel az egyénekkel szemben. Az egykori hadifoglyokat nem tekintették (többé) a társadalom rendes, építő tagjának. Éltek a gyanúval,

maradtak együtt, saját gyerekük nem született. Ezután érdeklődése saját neme felé fordult. Partnere egy együttlét során tisztázatlan körülmények között megfojtotta.

37 Sántha 2017, 127–162.

38 Mészáros 2014.

hogy csak azért maradtak életben, mert elárulták a társaikat és a hazájukat: a külföldi titkosszolgálatok beszervezték őket, és valójában nekik dolgoznak. Ez a gyanú fokozottan érvényesült a tisztekkel szemben.[39]

Visszatérve Lizi néni történeteihez, azt is meg kell említenünk, hogy a fenti esetek mind a hetvenes–nyolcvanas években történtek, és a szereplők – a tisztek és a kiskatonák – a szomszédságban elterülő orosz laktanyában szolgáltak. Másrészt az erdőn való menekülés kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy Lizi néni ismerte a reptér környékét, hiszen, miként több szenvedő falubeli sváb család, úgy Lizi néni családja is Fornán, a reptér szomszédságában vásárolt a második világháború előtt földéhsége enyhítésére földet, amelyet a háború után természetszerűleg elvettek a családtól, és amelyet azóta sem kaptak vissza.

Itt mindössze annyit szeretnék csak röviden megjegyezni a front során a faluban történt eseményekkel kapcsolatban, hogy a Dél-Vértesben meghúzódó sváb falu viszonylagosan nem szenvedett annyit a front alatt, mint a környék más falvai. Természetesen családja válogatja, és elegendő, ha csak egy családtagot értek gazságok, hogy ez a kijelentés máris ne állja meg a helyét. Nem zárható ki, ahogy Lizi néni esetében láttuk, hogy egy-egy család ma élő tagjai máshogy éljék meg, értelmezzék a falujukkal kapcsolatos általánosan fennmaradt emlékeket. Amikor – mintegy felvezetve a második világháborús témát – a dél-vértesi sváb falura vonatkozó előzetes várakozásaimnak hangot adtam, hogy a falu nem szenvedett annyit a háború során, Lizi néni meglepetésemre elhatárolta magát ettől.

Kiderült, hogy Lizi néni egy családtagján keresztül „személyesen" is érintett. A mesélés folyamán automatikusan tért át saját, oroszokkal kapcsolatos élményeire. Édesanyja személye jelentette a kapcsot az általa felvetett két kontextus között, pontosabban az előző nemzedék két családtagjának voltak ugyanolyan tapasztalatai az oroszokról. Az egyik elszenvedője, a másik szemtanúja volt ezeknek az eseményeknek. Lizi néni ugyan élt már akkor, de (szerencséjére) még elég kicsi volt ahhoz, hogy ne tudja felfogni, mi történik körülötte, a vele együtt élőkkel, a rokonokkal. Csak az intenzitásokról maradt benyomása. Az intenzitások, az indulatok jelentettek folyamatosságot a különböző nemzedékek, a szenvedők és a tanúk interpretációi között.

A mesélés intenzitása, a mesélők érték- és véleményalkotása megegyezett a különböző nemzedékek családtagjai között. A „elszenvedő" (nagynéni) elhatározásában, hogy (önként) Németországba emigráljon a többi kitelepített sváb lakossal,[40] az is szerepet játszott, hogy azt hitte, ezzel maga után hagyhatja a vele történteket. Sajnálatosan nem erre utalnak a további

39 Az orosz társadalomra veszélyesnek ítélt elemeknek önként kellett közvetlenül a háború kitörése után frontszolgálatra jelentkezniük, ahol, mintegy élő pajzsként, kis időre védelmet adtak a többi, mögöttük harcoló egységnek. Általános bevett gyakorlat volt, hogy a sztálini represszió már a háború előtt Gulagokba űzött áldozatai, frontszolgálat után automatikusan visszakerültek száműzetésük helyére, ahonnan csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után térhettek haza szülőföldjükre szeretteik körébe (az egyik első, akinek magyarul is megjelent összefoglaló könyve a témában, Alexander Szolzsenyicin volt, aki *A Gulag szigetvilág 1918–1956* című könyvében emlékezik vissza erre. Szolzsenyicin 2013).

40 A mai adatok arról szóltak, hogy 1946-ban közel ezer főt telepítettek ki a faluból (Schmidt 2003). Ma hatszázan laknak a faluban.

események. Nemsokára úgy döntött, hogy a „szemtanúk" alkotta németországi emigráns közösségből továbbköltözik Amerikába, ahol később, időskorában beleroppant a vele történtek feldolgozhatatlanságába. Az egykori „szemtanú", az unokahúg, azaz Mári néni (másképpen Lizi néni édesanyja) képviselte a szenvedőt távollétében a helyi közösség életében. Ő tartotta fenn a kapcsolatot a jelen történései és a múlt eseményei között. A jelen mesélő (de a közelmúlt eseményeinek hallgató tanú) Lizi nénije elsősorban az egykori borzalmas események tanújának állítva emléket, egy családi hagyományt tart fent.

Lizi néni a folytonosságot véleményalkotásának intenzitásával éri el, amely reflektál az egyik családtagot ért „gazságok" fokára. A mesélésnek ezzel a módjával a családi történeti eseményeknek keres folytonosságot, egyben kapcsolatot teremt a két látszólag különböző kontextus között. Lizi néni esete rányitotta a szememet a hasonló „átcsúszások" (shiftek) mint mesélési technikák általános jelenlétének a számításba vételére. Két további esetet szeretnék az alábbiakban tárgyalni. Mindkét esetben a mesélő, miként Lizi néni is, annak a nemzedéknek a tagja, amely ugyan a háború idején született, de saját személyes tapasztalataik, élmények híján inkább (csak) más idősebb családtagok tapasztalatát tudták, tudják hitelesen közvetíteni.

Háborús nemzedék

R. Józsefet (1939) azért kerestem fel, mert egykori kőműves kollégái azt tartották róla, hogy műszaki ellenőrként részt vett az orosz laktanya egyes épületeinek kivitelezésében. Felvezetésként arra kértem, meséljen arról, amikor először találkozott „oroszokkal". Az volt az előzetes meggondolásom, hogy majd az első benyomásairól mesél, melyeket akkor tapasztalt, amikor először járt a laktanyában. Ezzel szemben, teljesen váratlanul, a világháborúról kezdett el mesélni. Látta, hogy meglepődöm, hogy ilyen irányt vett a beszélgetésünk. Lassan, felesége segítségével szedte össze az emlékeit. Sajátjait nehezen választotta szét más, idősebb családtagok élményeitől. Beszélt arról, hogy milyen kegyetlenek voltak az előőrs ukrán tagjai, nem voltak tekintettel senkire. Továbbá megemlítette, hogy jól emlékszik, hogyan pihentek az árokpart puha füvében a halálra fáradt orosz harci csapat tagjai. Az idősebb orosz katonák pravoszlávok voltak, és örömmel és ájtatosan vettek részt a karácsony családi ünneplésében. Végül arról mesélt, hogy a harmadik vonalban érkezők közül egy „kirgiz" tiszt szállásolta be magát hozzájuk, aki rendkívüli kegyetlenséggel viselkedett szolgájával, korbáccsal ütötte-verte. R. József felesége fontosnak tartotta még megemlíteni, hogy az ötvenes–hatvanas években a szovjet katonák kiépítettek egy telefonvonalat a reptér és a bicskei laktanya között, melyet őrszolgálat őrzött, és joguk volt a magánkertekben ellenőrizni, hogy nem történt-e szabotázs. Egyik ismerőse elvágta a telefonvezetéket, amire válaszul az oroszok eltörték a kezét. Az '56-os forradalom idején rendszeres volt ennek a telefonvezetéknek a megrongálása.

Továbbá azt is furcsának találtam eleinte, hogy miközben én a köznyelvnek megfelelő orosz, oroszok formát preferáltam, R. József a történeteiben következetesen szovjet katonákról, szovjet emberekről beszélt. Láthatóan fontos volt számára a különbségtétel.

Feltehetően ennek azért is volt jelentősége, hogy árnyaltan jellemezhesse a Vörös Hadsereg kötelékében a falun átvonuló különféle (orosz, ukrán, kozák, kirgiz) etnikumú csapatokat és egyéneket. Ezután tért csak rá részleteiben a köznyelvben orosz – az ő zsargonjában különben helyesen szovjet – laktanyának nevezett objektummal kapcsolatos emlékeire: a kapott feladatokra, a végzett munkára és a személyes tapasztalatokra.

R. József történeteiben árnyaltan, nyugodt hangnemben beszélt a szovjet emberekről, katonákról, mind a front, mind a laktanya tekintetében. Mondhatnánk azt, hogy nem kellett átadnia magát (a családi repertoárban található) indulatoknak, melyek akár előítéletek formájában is érzékelhetőek egy kívülálló számára, aki mit sem tud a család történetéről.[41]

Meghatározó jelentőségű, hogy bár a térség egységesnek tekinthető, de minden falunak sajátos történet jutott a front időszakában. Egyrészt fontos különbség, hogy míg Lizi néni családjának tagjai egy, a Dél-Vértes belsejében megbúvó kis sváb faluban éltek a front alatt, és élnek mindmáig, addig R. József családja (felmenői és R. József szűkebb, együtt lakó családja[42]) egy, a hegység délkeleti lábánál elterülő uradalmi központban, ma kistérségi kisvárosban[43] lakott és lakik mindmáig. Az oroszok ebből az irányból érkeztek a térségbe a második világháború során. R. József településének sajátos helyzetét az jelentette, hogy a front itt nem hullámzott, hanem orosz megszállás alatt volt a front első napjától az utolsóig. Lizi néni falvára viszont az volt jellemző, hogy a faluban oroszok voltak, a front a falu és a faluhoz tartozó puszták között húzódott. A falu így kevés kivételtől eltekintve keveset szenvedett, míg a pusztákon szörnyűséges események történtek. A családok gyakran megosztottan éltek a falu és a puszták között, egyes családtagok a pusztán laktak, mások a faluban. Így a családtörténetek kötést hoztak létre és ápoltak a falu és a puszták között. Annak ellenére, hogy a faluban viszonylag csendesen zajlott a front idején az élet, több családnak a pusztán lakó családtagokon keresztül tragikus a frontról való emlékezése.[44]

Individuális esetek és a mesélés

Minden családnak saját története van a fronttal kapcsolatban, ami egyrészt kapcsolódik a falu helyzetéhez, ahhoz, hogy hol lakott egy család a front időszakában, másrészt nemcsak a falu meghatározó, hiszen a falun belül is vannak, voltak részek, melyek sokat szenvedtek a front során, míg más részek szinte különösebb veszteség nélkül tudták átvészelni azt. Például a falu egyik felét a magyaroknak, a másikat az oroszoknak sikerült még időben a

41 Összhangban azzal, hogy nem történtek a családban különösebb atrocitások. Talán idetartozik az is, hogy amikor a háborúra utalva az után érdeklődtem, hogy mikor látott először halottat, egy kis gondolkodás után nem a háborút említette, hanem a háborút megelőző bombázásokat.

42 R. József és felesége.

43 Járási központnál kisebb jelentőségű település.

44 Azt is meg kell jegyezni itt, hogy más okok is közrejátszottak, hogy a falu és a puszták között megerősödött a kapcsolat, és a tragédia még akkor is közös sors lett több tekintetben (front, kitelepítés), ha a front során nem mindenhol voltak jellemzőek tragikus események. A tragikus események jellemezte puszták közül egyesek a háború után fokról fokra elnéptelenedtek. A ki nem telepített lakosság jelentős része pedig a faluba költözött.

saját hátországuk irányába nyugatra, illetve keletre kitelepíteniük. Egy másik faluban a délkeleti irányból a faluba betörő orosz csapatok nagy pusztításait kellett az ott lakó evangélikus lakosságnak elviselnie, és mire az északnyugati oldalra értek az orosz csapatok, addigra már „kitombolták" magukat, így az ott élő katolikus lakosságnak már nem kellett akkora pusztítást elszenvednie.

Itt jegyezzük meg, hogy nemcsak a falvaknak és a falurészeknek (Csiga, Alvég, Tobán és így tovább), hanem az utcáknak – sőt, mivel gyakran mindössze egy-egy hosszú utcából állt a falu, utcarészeknek – is lehet saját történetük. Az események az oroszok bejövetelekor pinceközségekre vonatkoztak. Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy nemigen volt egységes forgatókönyve egy falu megszállásának. Az emberek nem nagyon tudták, mi történt a másikkal a falu túlsó végén. A tudás általánosságban a szomszédságra (két-három, maximum öt udvar) és legfeljebb a rokonok lakóhelyére terjedt ki.

Egy-egy lakóház falun belüli periferikus vagy központi elhelyezkedése döntő szerepet játszott abból a szempontból, hogy melyik családra mennyi szenvedés jutott, illetve abban, hogy viszonylagosan minden különösebb áldozat nélkül úszták meg a front átvonulását. Idekapcsolódik annak a jelentősége, hogy az oroszok milyen infrastrukturális lehetőséget láttak egy-egy objektumban vagy egyes egyének képességében. A parancsnokság kijelölésekor fontos volt az „iroda" központi fekvése, de az is, hogy a tágas házban szobát kaphasson a parancsnok. A háziak a pincében vagy az istállóban laktak, de ennek fejében minden családtag védettséget, érinthetetlenséget kapott. A tábori konyhát egy tágas udvarban rendezték be, ahol a helyiek dolgoztak, védelemért és ellátásért. A lókórházat külső kerületben alakították ki. A tolmácskodás nagy érték volt, sok ember élete függött attól, hogy milyen helyet foglaltak el az egykori első világháborús hadifoglyok a közösségen belül, mennyire bántak gyalázatosan a kommunista eszmék potenciális hordozóival.

Nem minden esetben volt erőszak eredménye az, hogy valaki készséges volt a megszálló csapatokkal. A vidéki nyilasmozgalom tapasztalata (a zsidó vagyontárgyak szétosztása) beépült egyes emberek viselkedési mechanizmusába. Voltak, akik önös érdekből (az oroszok által más falubeliektől, az uradalomból összegyűjtött személyes vagyontárgyak (luxus ruhadarabok: például bundák, sálak [tél volt!]) újraosztásának, elajándékozásának reményében vállalkoztak az oroszok igényeinek kielégítésére. Mások, érzékelve a családjukra leselkedő veszélyt, önfeláldozással hajlandók voltak olyan kompromisszumokra, melyek különben sem biztos, hogy ellenükre lettek volna. Tettükkel több tehetetlen és védtelen családtagnak és szomszédnak az életét, tisztességét, egészségét és nyugalmat biztosították, gyakran nem egészen tudatosan.

Ezek a helyzetek gyakran annyira összetettnek látszanak, hogy már-már leginkább csak a véletlen vagy a szerencse kategóriák mentén értelmezhetőek. Ennek egyik fő oka, hogy a részletek nem publikusak, csak az adott, szűkebb vagy tágabb közösség tagjai rendelkeznek ezekhez a részletekhez tartozó tudásokkal. Az értelmező közösséget egy-egy terület, falu, falurész, utca, utcarész, vagy adott pillanatban egy pincében menedéket találó szomszédok, a család jelenti. Itt gondoljunk csak az egyik sváb faluhoz tartozó puszta helyzetére, ahol a front átvonulása során, 1945. március 15-én a férfilakosság fele pusztult el.

Szemben a helyi politikusok által hangoztatott közhiedelemmel, a túlélő tanúk részletes beszámolói nem szólnak kivégzésekről vagy tudatos pusztításról. És bár nem célunk igazságot tenni, meg kell jegyeznünk, hogy jelen tudásunk szerint ugyan kivégzés(ek) nem történtek, a nagyon hasonlóan konfigurálódó eseteken alapuló közhiedelem mégis ezt a (láthatóan téves) következtetést hangsúlyozza. Hozzá kell még tennünk, hogy a fentieket támogatja az is, hogy a háború után közvetlenül levezényelt kitelepítés és a térségben folyamatosan jelen lévő orosz katonák generálta atmoszféra az események elhallgatását eredményezte. Másrészt, hogy nagyon-nagyon kevesek maradtak azok közül, akik beavatott tagjai ezeknek a közösségeknek, akik érdemben tudnának mesélni a térségben történtekről.

Csak a fenti meggondolások mentén lehet a három család oroszokkal kapcsolatos, velük szembeni indíttatását, érzelmi viszonyait értelmezni. Lizi néni indulattal viseltetett az oroszok iránt, aminek a front alatt a családot, az egyik családtagot ért megaláztatás volt az alapja. Ez a hangnem jellemezte, amikor az orosz tiszteknek az orosz kiskatonák iránti kegyetlenségéről beszélt. A magyar polgári lakosság általában a kiskatonákkal együtt érzett, az ő helyzetükkel tudott azonosulni. Azt is fontos megjegyezni, hogy ez már egy árnyalt, kiegyensúlyozott kép, mely általában jellemző a környék helyi lakosságának a mentalitására, annál fogva, hogy a kiskatonákkal kapcsolatos szimpátia került egyensúlyba a tisztekkel szembeni érzelmekkel.[45] R. József ezzel szemben higgadtan, semleges hangon beszélt a szovjetekről: a front alatt történtekről és a laktanyában tapasztaltakról hasonló hangnemben számolt be. P. László (1943) semmilyen indulatot nem táplált az oroszokkal szemben, mivel édesapja nyugati fogságba került, és egy francia parasztgazdaságban dolgozott fizetésért. Az összegyűjtött pénzen területet vásárolt Badacsonnyal[46] átellenben, a reptér keleti szomszédságában, ahol önálló kertészetet indított a világháború után, és ahol később az oroszok helikopterleszállót alakítottak ki. Ennek nyomai mindmáig megőrződtek. Vagyis ha beszélhetünk a második világháborúról pozitív előjellel, akkor az ő esete példa erre, hiszen a család későbbi élete, sikeressége egy olyan tranzakción, csavaron alapult, amely a hadifogolyhelyzetből kovácsolt erényt, hozott létre tőkealapot a további élethez egy tőkehiány jellemezte, háború utáni vidéki közegben.

P. László esetében a kertészet mint magángazdálkodási forma mellett elsősorban az keltette fel az érdeklődésemet, hogy az apa és a fia vajon mit tapasztalhatott a „reptér" orosz átvételének, elfoglalásának, kialakításának, bővítésének periódusából. P. László előbb a környék természeti adottságairól beszélt, és arról, hogy milyen problémákkal kellett megküzdeniük nekik és az oroszoknak a reptér fenntartása során. Elmesélte, hogyan

[45] A front alatti visszásságok főleg a katonák szabadcsapataihoz köthetők, különös tekintettel a bevonulást követő napokra. Ebben a helyzetben csak a tisztek állandó jelenléte, közelsége jelenthetett védelmet a helyi lakosság számára, abban az esetben, ha valamilyen módon a helyi lakosság élvezte vagy megvásárolta a tiszt szimpátiáját irányukban, és csak addig, amíg a tiszt jelen volt, és nem vezényelték máshova, illetve amíg a tiszt autoritása nem csorbult – például egy sebesülés folytán – a közlegények körében.

[46] A térség egyik településéhez tartozó, a repülőtérrel átellenben elhelyezkedő külterület neve.

dolgoztak, mit termeltek itt az édesapjával. Hogyan jelentek meg az oroszok a szomszédságukban, aminek következményeként el kellett hagyniuk a területet, mert túlzottan is a szemük előtt zajlott az oroszok minden mozdulata. Végül részletesen elmondta, hol dolgozott még az édesapja kertészként. Majd hirtelen odavetette, hogy rendelkezik egy második világháborús relikviagyűjteménnyel, melyet, ha gondolom, szívesen meg is mutat. Először nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget ennek a felhívásnak, noha kétségkívül meglepett ez a váltás a kontextusok között.

Később ismét felkerestem P. Lászlót, és megnéztem a gyűjteményét. Két disznóvágó rönkasztal telt meg német, orosz és magyar sisakokkal, puskákkal és géppuskákkal, aknákkal, RPG-kel[47] és más eszközökkel. P. László megjegyezte, hogy még több is van a fészerben, de csak ennyi fért az asztalokra. Mesélt az egyes tárgyak közötti kapcsolatokról, melyek tartoznak össze, hol, hogyan, milyen körülmények között találta meg ezeket. Elmondta, hogy mint más férfiak is a térségben, a kilencvenes évek után kezdett el a szabad idejében fémkeresőzni. 2003-ban az egyik barátja egy működő füstakna keresésében kérte a segítségét, melyet sikeresen fel is leltek. Barátja elszállította az aknát a csepeli otthonába, ahol a garázsban az akna felrobbant, és a barátja meghalt.

Arra a kérdésemre, hogy ma is gyarapítja-e a gyűjteményét, azt felelte, hogy már egy idő óta nem jár ásni. Az előbb említett eset után ő is talált egy aknát, mely a lelőhelyén működésbe jött. Az volt a szerencséje, hogy csak az indítószerkezet, a puskapor már nem indult be. A füst és a hangeffektus nagyon megijesztette. Megfogadta, hogy inkább felhagy a hobbijával, nem kutatja a környéket háborús relikviák után, élni akar.

Mesélés és nemzedékek

Mint látjuk, nemcsak egy irányból épül kapcsolat a két kontextus között: a kötés kétirányú mozgást tesz lehetővé, kölcsönösen átjárható a mesélők számára. Ha az orosz laktanya leírása a cél, akkor is kapcsolatot keresnek ugyanazon generáció tagjai a világháborúval, amikor háborús emlékfoszlányokat elevenít fel R. József, vagy amikor fémkeresővel gyűjtött háborús tárgyakra hívja fel a figyelmet P. László.

Másrészről, mint láttuk, kirajzolódik egy generáció folklórmesélési technikája, melyet az jellemez, hogy a generáció tagjai kapcsolatot keresnek különböző „orosz kontextusok" között (ahol az „orosz" lesz a hívószó[48] az első látásra teljesen különbözőnek tűnő kontextusok[49] között).[50] Más nemzedékek képviselőinek (egy idősebb nemzedék tagjai-

[47] Oroszból: Rucsnoj Protyivotankovij Granatomjot, magyarul: kézi páncéltörő gránátvető.

[48] A batesoni antropológiai terminológiában „metaframe": metakeret. Safonova–Sántha 2013, 12–13; Bateson 1972.

[49] A batesoni antropológiai terminológiában „frame"-ek: keretek. Safonova–Sántha 2013, 12–13; Bateson 1972.

[50] Ami nem zárja ki, hogy a kapcsolat már-már banálisnak tekinthető, amennyiben a második világháború után Magyarországon állomásozó katonák a második világháborúban győztes hatalom képviselői, az ott kivívott rend fenntartói, a front során történt események erkölcsi felelősei, amennyiben magukat kapcsolatba hozzák azokkal a katonákkal, egyénekkel, akik orosz részről részt vettek az

nak) már saját – tudatosan megélt[51] – élményeik lehetnek. Ezzel szemben egy fiatalabb nemzedék képviselőinek, mivel a háború alatt és közvetlenül utána még nem éltek, így nem lehettek tanúi a háború pusztításainak, nincsenek saját élményeik, vagy nem lehetnek áttételes érzelmi amplitúdói mesélési módjuknak, vagy egyáltalán nem jelentkeznek ilyen gátak, vagy nincs szükségük ilyen traumatikus mentális akadályok legyőzésére (mert bár háború előtti generáció tagjai, de nem érte őket trauma), vagy (mint más elszenvedők esetében) a mesélés gátjai szinte feloldhatatlanok (gátolva blokkoltak abban, hogy átadják magukat, bevonódjanak a mesélés folyamának érzelmi sodrásába).

Itt meg kell említeni annak a generációnak a tragédiáját, ha egyáltalán generációban foghatjuk össze annak a néhány egyénnek a példáját, akik fizikai léte, létrejötte a fronttól függött és azon alapult. Két egyén történetét ismerem a térségből, akiknek orosz katona volt az apja.[52] Valamilyen nehezen értelmezhető ok miatt[53] az édesanyák úgy döntöttek, hogy megszülik gyermeküket, akkor is, ha éppúgy, mint a hasonló helyzetben lévő társaik, a megerőszakolt leányok és asszonyok, lehetőséget kaptak, hogy a nem kívánt terhességet megszakíthassák. Arról, hogy mi motiválta őket a döntésükben, csak találgathatunk, például azt sem zárhatjuk ki teljes mértékben, hogy pozitív érzelmek társultak az egyébként szomorú helyzethez, vagy abban bíztak, hogy a férjük, együtt élő rokonaik megértik, nem hánytorgatják fel a kínos helyzetet, hiszen a jelen lévő családtagjaikért, helyettük kellett elszenvedniük az erőszakot, de az is elképzelhető, hogy vallási hitből fakadóan nem merült fel a gondolata sem, hogy megszakítsák a terhességüket. A kutatási helyzetre jellemző, hogy ma a szülők – sem az anyák, sem az apák – nem élnek már. A családtagok pletykát, háttér-információt tudnak csak nyújtani, az ő érzelmi motiváltságuk gyakran ellentétes az érdekeltekével. A házasságban született gyerekek pedig kerülik az interjúhelyzetet. A helyi társadalom peremére kerültek (több száz kilométerre költöztek, vagy a szőlőhegyen élnek). A titkok láthatóan szinte áttörhetetlenek, hasonlóan édesanyjuk sorstársainak sajátos pozíciójához, amennyiben ők is mindmáig elutasítják, hogy az átélt borzalmakról beszéljenek.

Itt kell felhívni a figyelmet a helyi lakosság oroszokkal szembeni viselkedésének mechanizmusára. Az tűnik mérvadónak mindkét esetben, hogy miként a front során, úgy a második világháború után is az orosz társadalmon belüli hierarchia merevedik ki. További

eseményekben. Kimondatlanul is ez a kapcsolat kerül kifejezésre a jelen dolgozat témáját érintő mesélési technika használatával. Ez ekvivalens az előző nemzedék tagjainak hallgatásával (vagy azzal, amikor ugyanennek a háború előtti nemzedéknek a tagjai a kilencvenes évek után mesélni kezdenek az őket ért gazságokról).

[51] Annak a korosztálynak a tagjai számára, akik a második világháború során még nem kezdtek el iskolába járni, csak kevés emlékfoszlányuk maradhatott fenn a háború időszakából. Ezek az emlékfoszlányok nem jelentkeznek egy rendszer elemeiként. E korosztály tagjai nem tudnak ezekre az emlékfoszlányokra reflektálni, melyek inkább csak a családi emlékrepertoár részei maradnak, minden különösebb személyes kommentár nélkül, szinte automatikusan kerülnek a nemzedék tagjai részéről elfogadásra.

[52] Születtek német katonáktól is helyi nőknek titkolt gyerekei.

[53] Az egyik okát tudjuk.

sajátosság, hogy a helyi lakosság mindkét történelmi esemény, korszak során az egyik fél mellé áll. Az érdekesség azonban, hogy felcserélődnek a szerepek. Miközben a front során a tiszteket ruházták fel pozitív tulajdonságokkal, tekintve, hogy inkább tőlük volt remélhető védelem a másik fél, a gátlástalanul pusztító orosz katonai hordák ellen, addig a második világháború után a kiskatonák sorsával tudnak inkább azonosulni a helyi emberek, a tisztek helyzetével nem. Miként Lizi néni esetében is láttuk, konfliktust éltetnek a két társadalmi csoport között, ekként gyöngítik, ha csak narratívákban is, a megszállókat. Azt is fontos e módszer jellegzetességével kapcsolatban aláhúzni, hogy a magyar társadalom (ezen rétege) nem volt paranoiás az oroszokkal szemben, képes volt pozitív tulajdonságokat is meglátni, és ezt verbálisan is kifejezni.

Konklúzió

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy ezeknek a kontextusoknak a segítségével egy olyan családon belüli tudásátadási mechanizmus jön létre, melyen keresztül történeteket lehet megosztani, melyekben a mesélők tulajdonképpen mint tanúk voltak jelen, de a tanúk háború során betöltött életkoránál fogva ezek a történetek nemigen tartozhatnak a saját emlékezés tárába, hanem csak mint családi történetek elmesélésére és megőrzésére adódik ekként lehetőség. Minden családnak saját affinitása van a fronthoz, az oroszokhoz, annak függvényében, hogy hol, melyik faluban, milyen körülmények között, milyen szerencsével vészelte át a vészterhes időszakot. Van, akinek a családtagjai – mint Lizi néni családja esetében – erőszakos cselekedetek áldozatai lettek, mások – mint Józsi bácsi – viszonylag minden komolyabb atrocitás nélkül élték túl e hónapokat. Másokat semleges viszony fűz a front emlékéhez, sőt olyannal is találkoztam, ami általánosan nem jellemző, akit pozitív élmények kötnek az oroszok megjelenéséhez. Ezek az indíttatások, emóciók azután visszaköszönnek egyes családok mesélési módjában, más, oroszokkal kapcsolatos témák, esetünkben a térségben a háború után működő orosz laktanyával kapcsolatban.

Az oroszok jelenléte azt eredményezte, hogy abban a térségben, ahol minden családnak saját története és tapasztalata van a világháború borzalmairól, a helyi emberek egyrészt nem beszéltek konkrétan ezekről az esetekről,[54] másrészt viszont, abszurd módon, az oroszokkal való kontaktus során meg lehetett élni ezeket az érzelmeket, és később, mikor az oroszok távoztak ebből a térségből, arra is lehetőség adódott, hogy verbálisan és direkt módon[55] is ki lehessen fejezni ezeket az érzelmeket. A kötés a különböző orosz kontextusok között megmaradt. A mesélés mechanizmusa véleményem szerint jóval bonyolultabb annál, mint hogy ki az, aki hallgat, és ki az, aki mesél a háborús élményeiről, nem modellezhető ilyen egyszerűen. Ezzel együtt mégis kaptunk egy kis betekintést abba, hogy egy bizonyos nemzedék tagjai esetében milyen mechanizmusok lépnek, léphetnek működésbe, hogyan kötődnek korok, korszakok egymáshoz a trauma elrejtése és megélése céljából.

[54] Mely eredményeképpen kialakult a szakirodalomban leginkább a „hallgatás kultúrájának" nevezett jelenségkör. Lásd például Pető 2014; Pető 2015.

[55] A kilencvenes évek elejétől lehetőség adódott, hogy anélkül lehessen a második világháborúról beszélni, hogy a második világháború utáni orosz katonai jelenlétet mint referenciapontot használnák, hogy egyenesen lehessen egy témára reflektálni, tartalmat és érzelmeket kifejezni.

Felhasznált irodalom

Augé, Marc 2012: *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába.* Budapest, Műcsarnok Nonprofit Kft.

Augé, Marc 2013a: *Egy etnológus a metróban.* Budapest, Műcsarnok Nonprofit Kft.

Augé, Marc 2013b: *Séta a Luxembourg-kerten át.* Budapest, Műcsarnok Nonprofit Kft.

Bateson, Gregory 1972: *Steps to an Ecology of Mind. A Revolutionary Approach to Man's Understanding of Himself.* New York, Ballantine Books.

Crook, Tony 2007: *Exchange Skin. Anthropological Knowledge, Secrecy and Bolivip, Papua New Guinea.* Oxford–New York, British Academy–Oxford University Press.

Edwards, Paul N. 2003: Infrastructure and Modernity: Force, Time and Social Organization in the History of Sociotechnical Systems. In Misa, Thomas J.–Brey, Philip–Feenberg, Andrew (szerk.), *Modernity and Technology.* Cambridge (MA), MIT Press. 185–226.

Elyachar, J. 2010: Phatic labor, infrastructure, and the question of empowerment in Cairo. *American Ethnologist,* 2010 (37) 3. 452–464.

Humphrey, Caroline 1979: The uses of genealogy, a historical study of the nomadic and sedentarised Buryat. In Equipe écologie et anthropologie des sociétés pastorales (szerk.), *Pastoral production and society.* New York, Cambridge University Press. 235–260.

Kim, J. Elena 2015: Toward an anthropology of landmines: Rogue Infrastructure and Military Waste in the Korean DMZ. *Cultural Anthropology,* 2015 (31) 2. 162–187. http://orcid.org/0000-0002-7553-0773 2017. november 10.

Kwon, Heonik 2008: *Ghost of War in Vietnam.* Cambridge, Cambridge University Press.

Larkin, Brian 2008: *Signal and Noise. Media, Infrastructure and Urban Culture in Nigeria.* Durham–London, John Hopkins Media Center–Duke University Press.

Larkin, Brian 2013: The politics and poetics of infrastructure. *Annual Review of Anthropology,* 2013/42. 327–343.

Maurer, Bill 2005: *Mutual Life, Limited. Islamic Banking, Alternative Currencies, Lateral Reason.* Princeton–Oxford, Princeton University Press.

Merán Fülöp 2015: *Vadászparadicsom a Vértesben.* Tatabánya, Vértesi Erdészeti és Faipari Zártkörűen Működő Részvénytársaság.

Mészáros Márta 2014: *A láthatatlan generáció.* 1–2. Magyar dokumentumfilm. Budapest, Cameofilm.

Nasco, Joseph 2006: *The Nuclear Borderlands. The Manhattan Project in Post-Cold War New Mexico.* Princeton–Oxford, Princeton University Press.

Navaro-Yashin, Yael 2011: *The Make-Believe Space. Affective Geography in a Postwar Military.* Durham–London, Duke University Press.

Németh Béla 2002: *A gánti bauxitbánya története* (kézirat).

Nielsen, Finn 2004: *Glaz buri.* Sank-Peterburg, Aletejja.

Обобщенный банк данных «Мемориал» (OBD „Memorial"). https://www.obd-memorial.ru/html/index.html 2017. január 5.

Pető Andrea 2014: Az elmondhatatlan emlékezet. A szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak Magyarországon. *Rubicon,* 2014/2. 44–49.

Pető Andrea 2015: *A II. világháborús nemi erőszak történetírása Magyarországon.* http://mandiner.hu/cikk/20150331_peto_andrea_a_ii_vilaghaborus_nemi_eroszak_tortenetirasa_magyarorszagon 2015. március 31.
Polgár Péter Antal 2007: *„Sorsom ezt így rótta ki..." Történetek az 1945 és 1956 közötti időszakból.* Budapest, Kornétás Kiadó.
Sacks, Harvey 1992: *Lectures on Conversation.* I–II. Oxford, Blackwell.
Safonova, Tatiana–Sántha, István 2010: Risk and Biography. Reversibility for Buryats and Circularity for Evenkis. Biography, Risk and Uncertainty. *Forum of Qualitative Research,* 2010 (11) 1 Institute for Qualitative Research and the Center for Digital Systems. Freie Universität Berlin. http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1430 2017. június 12.
Safonova, Tatiana–Sántha, István 2013: *Culture Contact in Evenki Land. A Cybernetic Anthropology of Baikal Region.* Leiden–Boston, Brill–Global Oriental.
Sántha István–Safonova, Tatiana 2011: *Az evenkik földjén. Kulturális kontaktusok a Bajkál-vidéken.* Budapest, Balassi Kiadó.
Sántha István 2017: A front emlékezete. A Vörös Hadsereg kötelékében tömegesen és fiatalkorúakon elkövetett nemi erőszak kérdése a Dél-Vértesben (előtanulmány). In Csikós Gábor–Földváryné Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon.* Budapest, MTA BTK–NEB. 119–154.
Scheper-Hughes, Nancy 2001: *Saints, Scholars and Schizophrenics. Mental Illness in Rural Ireland.* Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press.
Schmidt, Helmut 2003: *Unser Schicksal. Erinnerung an die Heimatvertriebenen aus Gánt/Ungarn und den umliegenden Dörfern im Vértesgebirge bzw. Schildgebirge.* (kézirat).
Seljamaa, Elo-Hanna–Czarnecka, Dominika–Demski, Dagnosław 2017: Small Places, Large Issues. Between Military Space and Post-Military Place, *Folklore,* 2017/70.
Song, Hoon 2010: *Pigeon Trouble. Bestiary Biopolitics in a Deindustralized America.* Philadelphia–Oxford, University of Pennsylvania Press.
Svirsky, Marcelo–Bignall, Simone (szerk.) 2012: *Agamben and Colonialism.* Edinburgh, Edinburgh University Press.
Szolzsenyicin, Alexandr 2013: *A Gulag szigetvilág 1918–1956.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
Taffener, Anton, Dr.–Schell, Franz (szerk.) 1978: *Heimatbuch von Pusztavám und Umgebung. Werden und Vergehen einer deutschen Siedlung in Ungarn.* Geretsried, Heimatausschuss.

BÁNKUTI GÁBOR

Intézményi heterogenitás és cselekvési környezet

A katolikus egyház szerepei 1956-ban

Bevezetés

Salacz Gábor 1988-ban megjelent, *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)* című kiváló, sok szempontból máig alapvető művében 1956-ról egyházi vonatkozásban így értékelt: „Kitört a Forradalom, melynek előkészítésében az egyháznak sajnos semmi része sem volt."[1] Tanulmányom kiindulópontja, hogy ez a megállapítás, azzal együtt, hogy tényszerűen kétségtelenül igaz, nem feltétlenül járul hozzá a katolikus egyház 1956-ban játszott szerepének megértéshez.

Kinek volt tehát része a forradalom előkészítésében? Ha az előkészítést tudatos tevékenységnek tekintjük, akkor azoknak, akik forradalmat akartak. Ilyen szereplőt azonban nem találunk. De valóban van közvetlen összefüggés a forradalmak „kitörése" és a megelőző krízisszituációk között? Szükségszerűen oksági a „valami van a levegőben" általános érzete és a bekövetkező esemény közti kapcsolat? Nem inkább az események, a körülmények és egybeesések előre nem tervezhető találkozása szüli a forradalmárokat, radikalizálja forradalmárrá és szabadságharcossá az elégedetleneket? Vagy teremt adott esetben lehetőséget egy ambicionált hivatásos forradalmár gárda számára? A váratlanra nemigen lehet fölkészülni: október 23-án este leginkább Gerő Ernő rádióbeszéde és az ÁVH sortüze miatt tört ki a forradalom, senki sem tervezte, senki sem készítette elő.[2]

Tisztázásra szorul az előkészítés mint fogalom is. Ha a közhangulat vagy országos közérzet rezonátorait egyben az előkészítés tényezőinek is tekintjük, akkor könnyen rögzíthető a lista: írók, zsurnaliszták, a sztálinizmusból kiábrándult kommunisták; de tényezőként ide kell sorolnunk az MDP-nek a közvélemény számára nehezen követhető irányváltásait is. Miért? Mert ezeknek a szereplőknek a véleménye kapott/kaphatott nyilvánosságot.[3] Másnak nem volt erre sem lehetősége, sem eszköze. Ez azonban nem jelenti

[1] Salacz 1988, 127. Salacz Gábor megállapítását problémafelvetésnek szánom, a legkevésbé sem munkáját kritizálva. Salacz a hetvenes években írta ezt a munkáját, és elsősorban Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök feljegyzéseire támaszkodott. Ezek a körülmények nem tették lehetővé 1956 árnyalt bemutatását. Köszönöm Gárdonyi Máténak e hasznos észrevételt!

[2] „[...] a »felirati-párti« erjedést a vitézlő politikai értetlenség és az erőt demonstrálni próbáló hübrisz provokálta felkelésbe. Aztán történt, ami történt." Gyarmati 2016, 60.

[3] Szakolczai 2001, 18–19; Ripp 2002, 50–64; Rainer 2016, 30–31.

azt, hogy más, a szélesebb közvélemény számára nem észlelhető színtereken ne fejeződött volna ki az elégedetlenség, és ne fogalmazódott volna meg a változás igénye, vagy akár egy alternatív kibontakozás programja. A politikatörténeti értékelések megegyeznek abban, hogy 1953 után, a külső impulzusok és belső irányváltások által formált, gomolygó, kondicionált miliőben, változó intenzitással, szerte az országban színre léptek mélyreható változásokat követelő csoportok, a legkülönfélébb belső fórumokon és az élet számos területén fogalmazódtak meg korrekciós és régi-új igények.[4] Az ellenőrzött és korlátozott nyilvánosság feltételei mellett a szélesebb közvélemény számára jórészt ismeretlen kezdeményezések ugyan nem hoztak érdemi eredményt, mégis, e látens erjedés – és utólag mindezek történeti tudatosítása és értékelése – nélkül csak egyszerűsítő sémákban értelmezhető 1956 október–novemberének története. A pillanatok alatt újjáéledő pártok példája meggyőzően bizonyítja, hogy az elköteleződéseket és normákat a rendszernek csak látszólag sikerült kiiktatni, azok búvópatak módjára tovább éltek, majd az elnyomástól váratlanul szabadulva, megtisztulva vagy deformálva, korszerűen vagy avítt módon törtek újra felszínre.[5]

Ezen a ponton akár le is zárhatnánk a dilemmát azzal, hogy Salacznak a téma szakirodalmában áthagyományozódó állítása nem releváns, hisz nem megfelelő a kutatói kérdés. De lépjünk tovább egy gondolattal, és vonjuk be a szemlébe a forradalom és szabadságharc napjait, az október 23-tól november 4-ig terjedő időszakot is. Milyen része, szerepe volt az egyházaknak, így a katolikus egyháznak ezekben a napokban? Amikor a kutatás során erre a kérdésre összpontosítottam, egy alapvetően módszertani problémába ütköztem: *mit* kell vizsgálni ahhoz, hogy az egyház szerepvállalásáról képet kapjunk? Az általános konklúziók és értelmezések – az ateista állam és az egyház harca, a „halálra szántak, mégis élünk" (patetikus) narratívája – minden relevanciájuk ellenére történetileg nem kielégítőek. Az elemzéshez használt kétosztatú, politikatörténeti logikájú valóságfelfogás, miközben az „egész" fikcióját tükrözi, tematikailag csonka. Nem alkalmas a korabeli tapasztalatok és a történeti összefüggések vizsgálatára. Végeredményben a megtorlás időszakának politikai konstrukcióival analóg, amelyek a katolikus egyházzal, azaz a „klerikális reakcióval" kapcsolatban minden tevékenységet Mindszenty Józsefhez igyekeztek kötni. Azt sugallták, hogy hierarchikus szervezeténél fogva a katolikus egyház zárt szubsztancia: minden hozzá kapcsolódó szervezettel, párttal együtt is egy egységes, központilag irányított ellenforradalmi szervezet. A politikai rendőrség és a propaganda '56-ról szóló későbbi szövegei persze ideológiai behatást és aktuális politikai célokat tükröznek. Szakolczai Attila megállapításával élve, nem '56-os, hanem '57-es történetek. Nem '56 eseményeit elemzik, hanem az '57-es intézkedéseket indokolják, így '56 megértéséhez lényegé-

[4] Szakolczai–Á. Varga 2003, 9. „Valami van a levegőben. A magyar írók szövetsége már a tavasz óta bátor hangon száll síkra az emberi jogok védelmében. Rámutatnak a visszaélésekre és fonákságokra és erélyesen követelik a hibák megszüntetését. A nép reménykedve néz a jövő elé." Pécs Kertváros HD 13.

[5] A kereszténydemokrata és más, „keresztény" alapozású politikai formáció 1956-os újjáéledését és programját lásd legújabban Kiss 2017b.

ben nem használhatók.[6] Módszertanilag viszont ugyanarra a problémára világítanak rá, ami a történeti értékelést is sematikussá teszi.

Amikor az egyházról általánosságban szólunk, akkor általában hierarchikus felsőbbségét, a klérust értjük, az ő cselekedeteiket, hivatalos állásfoglalásaikat, megnyilatkozásaikat tartjuk szem előtt.[7] Ezzel nem azt állítom, hogy nem is vizsgálunk más szinteket és a különféle szereplőket. Hanem azt, hogy az egyház szerepét nem ezek együtteseként vizsgáljuk. Nem csak azért, mert az interakciók első közelítésre is túlságosan szövevényesnek, áttekinthetetlennek tűnnek. Hanem azért, mert az adatok rendezésére nincs tudatosan végiggondolt módszertan.

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy a katolikus egyház példáján keresztül 1956 kapcsán egy olyan modell körvonalait vázoljam fel, amely akár más intézményesült, és az intézményen túlmutató társadalmi beágyazottságú közösség esetében is használható lehet.

Az inspirációt a müncheni egyetem fiatal kutatójának, Antje Schnoornak a doktori disszertációja adta, mely a chilei jezsuiták helyzetét vizsgálja Frei, Allende és Pinochet időszakában.[8] Schnoor a chilei egyház különféle szereplőinek (Vatikán, püspökök, jezsuiták) az állammal való kapcsolatát vizsgálva, a különféle megnyilatkozásokat és magatartásokat egy másik diszciplínából, a politológia egy részterületéről, a közpolitikai elemzésből (Politikfeldanalyse) átvett módszertan és fogalmi készlet[9] segítségével rendezte egybe.

A katolikus egyház intézményi heterogenitása

A közpolitikai elemzés a politikai aktorok között megkülönböztet *egyéni* és *komplex* szereplőket. Az egyházat egyértelműen a komplex szereplők tovább is differenciálható csoportjához kell sorolni. Ezen belül elkülöníthetők *kollektív* és *korporatív* szereplők. A (komplex) korporatív szereplő jellemzője, hogy cselekvési egységet alkot és egységes

[6] Szakolczai 2016, 13–18.

[7] A püspöki hatalom az egyházkormányzatban és az „ad intra" ügyekben valóban meghatározó. Az egyház azonban nem csak a klérus. A világi hívek az egyház önértelmezésében és a fundamentális teológiában mindig is az egyház szerves részeként jelentek meg. Az „ideigvaló" dolgok intézése és keresztény szellemű formálása pedig kifejezetten a laikusok feladata. Kétségtelen, hogy a magyarországi viszonyok között az „ad extra" ügyek vonatkozásában az illetékességi körök elhatárolása sosem volt világos. Az élet különféle területeinek autonómiáitól való félelem a gyakorlatban számos esetben okozott diszharmóniát és diszkrepanciát, az „egység" egy sajátosan klerikális, valójában uniformitást igénylő értelmezése pedig rugalmatlanságot vagy akár paralízist. Másfelől történelmi példák egész sora tanúskodik arról, hogy az élet realitása olykor felülírja a tételes elvárásokat. A kutató számára évszázadok története válik értelmezhetetlenné, ha az egyház történetét a hierarchia működéséből próbálja levezetni. Ebben az esetben például a 16–17. században a török hódoltság területén – püspök és olykor szolgáló papság hiányában – nem volna egyháztörténet. E probléma tudatosításához és feloldásához fontos támpontokat nyújt Gőzsy–Varga 2015, valamint legújabban Fejérdy 2017.

[8] A munka azóta nyomtatásban is megjelent: Schnoor 2016, különösen 152–165.

[9] Erről lásd Schneider–Janning 2006.

vezetés/irányítás alatt áll.[10] A katolikus egyház, tekintettel a Szentszék által központosított vezetésére is, szervezetileg egyértelműen a korporatív szereplők jellegzetességeit mutatja. A (komplex) kollektív szereplők esetében több autonóm aktor alkalmi vagy spontán együttműködéséről van szó, akik azonban csupán összeállnak, de nem olvadnak össze. A kooperáció ebben az esetben jellemzően horizontális és szabályozatlan, míg a korporatív szereplőknél vertikális és szabályozott. Az egyház égisze alatt vagy ahhoz kapcsolódva intézmények, önállóan működő egységek vagy személyek alkotnak egy olyan – a korporatív aktor jellemzői ellenére sem homogén – komplexitást, mely szervezeti struktúraként az egymással is konkuráló kommunikációs közösség vagy miliő modelljében ragadható meg. Az egyház működésének nem mellőzhető sajátossága tehát az *intézményi heterogenitás*, amely meghatározza az egyházon kívüli tényezőkkel, szereplőkkel (társadalom, állam) való interakciót, mozgásteret, cselekvési képességet is.[11]

Az intézményi heterogenitásból kiinduló, azt eleve tételező módszertan lehetővé teszi, hogy a „működést" vizsgálva kollektív szereplőként tekintsünk az egyházra. Olyan hálózatként, melynek szereplői egymással lazább-szorosabb kapcsolatban állnak. Mindezt figyelembe véve nem ütközik ellentmondásba az a tény, hogy az egyház ágensszerepét vizsgálva a sokszínűség, sokhangúság, a többféle állásfoglalás megnyilvánulásaival kell szembenézni. Ez az adottság a kulcsa az állammal való kapcsolatok megértésének is. Olykor úgy tűnik, mintha a katolikus egyházon belül az élet különböző területein egymással összeegyeztethetetlen felfogások és mentalitások ütköznének. Ez az intézményi sokféleség azonban nem mond ellent az Egyház egységének, hanem – például politikai értelemben – inkább jelentőséget kölcsönöz neki. A jelenség leginkább a szerepelméletben ismert tipizálással írható le: a progresszív, a fragmentáló, az integráló és a megküzdő szerepek állnak össze rendszerré. Az egyes szereplők megnyilvánulásainak együttes vizsgálata pedig arra utal, hogy ez az autoritás kölcsönös erősítésére is lehetőséget kínál.[12] Összességében pedig növeli az egyház cselekvési és mozgásterét.

Hipotézisem, hogy egy általánosan elfogadott normarendszer összetevői különféle helyzetekben relatív súllyal rendelkeznek: helyzettől függően más és más konfigurációt, változó értékelést és magatartásformákat eredményez(het)nek. A cselekvés ebben az értelemben a norma aktuális kihívásoknak megfelelően változó, szituatív vagy végiggondolt adaptációja. Az egyes szereplők állásfoglalásai az egyházi szervezeten belül elfoglalt helyüktől, az ahhoz való kapcsolódásuk minőségétől, illetőleg az e pozíciókhoz fűződő érdekektől, stratégiai megfontolásoktól, valamint az ezek által biztosított lehetőségektől és határoktól függnek. Az egyes témák megjelenítése a szerepfelfogásra utal, és nemcsak e szereplők helyzetértékeléseit fejezi ki, hanem a külvilághoz való viszonyukról is tudósít.

[10] Schneider–Janning 2006, 64–75.

[11] Schnoor 2016, 153–154.

[12] A sokféleségben megnyilvánuló (rövid) akcióegység politikai értelemben is meghatározó jellemzője az 1956-os forradalomnak. „A különböző erők e 13 napban nem egymásnak feszültek, hanem összeadódtak. Ez volt az elért sikerek titka" – fogalmazza meg erről szóló töprengéseinek konklúzióját Vonyó 2007, 343.

A normák által vezérelt konkrét cselekvést (magatartást) pozícióhoz és helyhez, azaz funkcióhoz kötött „öröklött" viselkedésminták határozzák meg, ahogy a norma által meghatározott elképzelések kivitelezése is a körülmények (pozíció, helyi adottságok) függvénye.[13] De nemcsak a praxis, hanem az észlelés is helyzethez kötött. Az interakciókat az intencionális hozzáállás formálja, ami egy többnyire rutinszerűen végzett, nem tudatos értelmezési stratégia, amellyel az egyik szereplő értelmezi a másik viselkedését, és annak valamilyen racionálisan magyarázható szándékot tulajdonít.[14] Azt, hogy mit érzékelnek, várnak, hogy mit élnek meg a szereplők, azt intencionális állapotuk is befolyásolja. Ezért van, hogy a történet különféle szereplői azonos norma mentén is különféleképpen értékelhetik ugyanazon eseményeket. Teljesen természetes, hogy a pápa, a részegyház püspöke, a plébános és a laikus sekrestyés, az elkötelezett politikus, az iskolai hitoktató és egy bázisközösség aktív tagja más és más hatások alapján és különféle módon formál véleményt. Az csak a különféle nézőpontok egyidejű alkalmazása során derül ki, hogy e nézőpontok – intézményes, társadalmi és történeti adottságok által meghatározott funkcionális szerepek – inkább kiegészítik egymást, vagy inkább ellentmondanak egymásnak.

A következőkben a katolikus egyházat kapcsolatrendszerként, több szereplő hálózataként vizsgálom. A kutatás a határok és a források kijelölésében is szükségszerűen szubjektív és konstruált, nem törekszik a teljességre. Az események rendkívüli lendülete és energiája, a szereplők szokatlanul széles köre és példátlan aktivitása nem is teszi ezt lehetővé. Ezért a szelekciót a kutatói kérdéshez igazítottam.[15] A feldolgozásokból és forrásokból kibontakozó történetből az egyes szereplők kapcsolatának mechanizmusára koncentráltam, mert ezen keresztül bontakoznak ki a vélt vagy valós kompetenciáik, illetve a feladatok lehetőségekhez és szerepkörökhöz szabott megoszt(ód)ása, az intézményi heterogenitás modellje.[16] 1956 eseményei azért kínálnak különleges lehetőséget erre, mert egyszerre átláthatatlanul sok szereplő jelent meg a színen, és a szabadság napjaiban, az

[13] Ezért is szembetűnő, ha a szóban forgó közeg valamelyik aktora, ágense az említett konvencionális kondicionáltság várakozásaihoz (elvárásaihoz) képest nyilatkozik vagy cselekszik nonkonform, „deviáns" módon.

[14] Bruner 2005, 31.

[15] A kezelhetetlen forrásbőségre és a totalitás, a teljes kontextus mindenkori elvárásának „elméleti kényszerzubbonyára" utalva Reinhart Koselleck több évtizedes kutatói tapasztalatára alapozva így értékel: „Mivel mindezeket egyszerre megvalósítani nyilvánvalóan lehetetlenség, végső soron a kutató személyétől, egyéni érdeklődésétől, ismereteitől, kérdésfeltevéseitől függ, hogy mit választ. [...] Minden döntés egyenrangúan legitim és bizonyos mértékig egymást kölcsönösen ki is zárják. Sok minden függ tehát a kutató egyéni preferenciáitól és gyakorlati megfontolásaitól." Koselleck 2002, 32–33. Idézi Dévényi 2015, 18. E módszert alkalmazza egy komplex téma összetartására sikerrel Csibi–Dévényi 2016, 171–180. és Dévényi 2015.

[16] Az 1956-os forradalmat közvetlenül megelőző egyházpolitikai folyamatokat és taktikai megfontolásokat a közelmúltban több tanulmány is átfogóan elemezte. A forradalom előtti hónapok egyházpolitikáját és a katolikus egyház szerepvállalását a forradalom és szabadságharc időszakában Balogh Margit foglalta össze elsősorban a hivatalos egyházi megnyilatkozásokra és Mindszenty József tevékenységére fókuszálva. Balogh 2006. A téma szempontjából megkerülhetetlen a Kálmán Peregrin által Grősz József kalocsai érsek hagyatékából összeállított forráskiadvány (Kálmán 2011) és a kötetben közölt bevezető tanulmány (Kálmán 2011a).

„extrém pluralizmus" viszonyai között példátlan tere nyílt a nyilvánosságnak.[17] Az idő pedig túl rövid volt ahhoz, hogy az egyes szereplők véleményeit koordinálni, egységesíteni lehetett volna.

1956 nyarára az állami egyházpolitika taktikája érezhetően a kompromisszumok irányába mozdult el. Júniusban és júliusban a börtönből szabadult Grősz József kalocsai érsek elnökletével ülésező püspökkari konferencia tárgyalta és összefoglalta az egyházat ért sérelmeket. A tisztázandó kérdések a kialakult „szolgálati úton", Horváth Jánossal, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnökével való egyeztetések után kerültek a miniszterelnök elé, aki ígéretet is tett azok orvoslására. E zárt rendszer minden szereplője a funkciójához szabott eljárásmód szerint cselekedett, a bejáratott protokollnak megfelelően.[18] A hivatalos formába öntött levelek tartalma, és még inkább stílusa arról tanúskodik, hogy a szereplők egyike sem számított áttörésre.[19] Az ordináriusok javaslatait a helyzet adta lehetőségek és praktikus szempontok formálták, esetleg egy távlati, evolutív kibontakozás reménye.[20] Ezt nevezhetjük a (zárt) rendszer tehetetlenségi erejének. De ahogy a fizikában minden tömeggel rendelkező test hozzá tartozó gravitációs mezővel rendelkezik, ami hatással van magára a tárgyra is, úgy ezzel a rendszerrel sem magyarázható önmagában a kontextus egésze, jelen esetben az egyház szerepe, működése. Ehhez az egyház mezőjéhez tartozó tényezők közül kell tudatosítanunk legalább néhányat. Hasonlóan a közélet más területeihez, a mind erőteljesebb társadalmi forrongás légkörében és az érzékelhetően elbizonytalanodó politikai diktatúrában a felhalmozott sérelmek a hitélet vonatkozásában is több esetben kisüléshez vezettek. Az elégedetlenség és a változás igénye számos formában és fórumon fejeződött ki. Az egymástól elszigetelt, pontosabban nem összehangolt megnyilvánulások összességében a rendszer komoly krízisére utaltak. A hibernált katolikus szerveződések közül elsőként a Katolikus Népszövetség adott életjelet. Frühwirt Mátyás, a Népszövetség egykori főtitkára 1956. június 8-án emlékiratban fordult Hegedűs András miniszterelnökhöz, melyben a „haladó katolikusok" nevében fogalmazta meg kívánságait és a katolikusok sérelmeit.[21] Bár a püspökkari konferencia elhatárolta magát Frühwirt akciójától,[22] és az ÁEH sem támogatta javaslatait, mégis a jelenség arra utal, hogy egy, az egyházhoz „lazán", azaz egyházjogi függelmi viszony nélkül kapcsolódó szereplő artikulált olyan – a kulisszák mögött közismertnek tekinthető – sérelmeket, amelyeket egyfelől saját kompetenciájába tartozónak tartott, másfelől amelyeket a zárt rendszer szereplői a maguk cselekvési környezetében, kötöttségeik miatt nem tehetnek meg. 1956 nyarán a hittanbeíratások akadályozása váltott ki az egyházhoz kötődő szereplőkből régóta nem tapasztalt reakciókat. Parragi György a *Magyar Nemzet* vezércikkeiben, majd parlamenti interpellációban fogalmazott meg kritikát, és a vallásszabadság biztosítását kérte számon.[23] A püspökökhöz különféle formában számos beadvány érkezett az egyházi érdekek hathatósabb képviseletére.[24] Ezek a javaslatok lényegében alkotmányos alapra helyezkedtek, a Népköztársaság Alkotmányában rögzített jogokért szálltak síkra. A jogsértések korrekciója mellett az egyház társadalmi jelenlétének, a szabad vallásgyakorlat megnyilvánulásainak jogszerű érvényesítését, leginkább az egyházkormányzat, a hitoktatás és az egyházi sajtó szabadságát kívánták érvényesíteni, illetve erre buzdították a püspöki kart – és személy szerint Grősz József kalocsai érseket – mint olyanokat, akik hivataluknál fogva ezekben az ügyekben eljárni jogosultak, sőt kötelesek. Több forrás is utal arra, hogy 1956 őszén több esperesi gyűlésen is kárhoztatták a püspökök tétlenségét és fogalmazványokat készítettek az aktuálisnak vélt tennivalókról.[25] A hathatósabb fellépés érdekében több helyütt jelent meg az az érv, miszerint az egyház, tétlensége miatt, el fogja veszíteni a hívek bizalmát.[26] Egy minden valószínűség szerint regnumi körből kikerült fogalmazvány egy papoknak és egy híveknek szóló püspöki körlevél tartalmára is javaslatot tett.[27] A hívek több helyen is spontán módon fejezték ki elégedetlenségüket: Alsózsolcán például a szülők betörték az iskola ajtaját, és kényszerítették az igazgatót a beíratás elvégzésére.[28]

Az ordináriusok hivataluknál fogva óvatosan jártak el. Nyilvánvalóan bénította őket az elmúlt évek terrorjának és a jogalkalmazás jogszerűtlenségének tapasztalata, a

[17] Tabajdi 2016.

[18] A Püspöki Kar Hegedűs Andráshoz, a Minisztertanács elnökéhez írt tiltakozása a hitoktatás akadályozása ügyében. 1956. június 13.; A Püspöki Kar előterjesztés-tervezete Hegedűs Andráshoz, a minisztertanács elnökéhez az egyházat ért jogtalanságok ügyében. 1956. június 13. Kálmán 2011, 56; 57. sz. dokumentum. 127–131. Badalik Bertalan veszprémi püspök levele Hegedűs András miniszterelnökhöz egyházkormányzati jogkörének korlátozása ügyében. 1956. augusztus 14.; Badalik Bertalan veszprémi püspök levele Horváth János ÁEH elnökhöz egyházkormányzati jogkörének korlátozása ügyében. 1956. augusztus 14. Kálmán 2011, 159.1.; 159.2. sz. dokumentum.

[19] „A szavakba foglalt gondolatok értelme végső soron a stílusban fejeződik ki. A stílus nem csupán díszítőeleme a szavak értelmének, hanem maga az értelem. A stílus a legfontosabb hermeneutikai kulcs" – állapítja meg az egyházi megnyilatkozásokat elemezve a II. vatikáni zsinatról szóló lebilincselő munkájában a neves jezsuita történész, John W. O'Malley. A szerző szemléletmódja, a műfaj, a forma, a tartalom és az értékek kapcsolatáról írt világos eszmefuttatása nagy segítségemre volt az egyházi források elemzésében. O'Malley 2015, különösen 67–80. Itt: 74.

[20] Kivételként említhető – és a forradalom előtti „repedések" közé sorolható – az abortuszról kiadott püspökkari körlevél (1956. szeptember 12.). A szocializmus egész korszakában ez volt az egyetlen eset, amikor az állam engedélyezte, hogy egy állami törvénnyel (ti. az abortusz liberalizálásával) szemben az egyház nyilvánossá tegye az álláspontját. Balogh 2008, 791–795.

[21] Közli: Kálmán 2011, 46. sz. dokumentum. 115–118.

[22] „Frühwirth folytathatja akcióját, de nem a püspöki kar nevében." A Püspöki Kar 1956. augusztus 9-én tartott tanácskozásának jegyzőkönyve. Balogh 2008, 775.

[23] Balogh 2006, 34; Balogh 2008, 779. 118. jegyzet.

[24] Csepeli hívek levele Grősz József kalocsai érsekhez a szabad vallásgyakorlás akadályoztatásáról. 1956. június 15.; Kovács Vince váci helynök levele Grősz József kalocsai érsekhez a szandaszőlősi hittanbeíratás problémáiról. 1956. június 16. Kálmán 2011, 63; 68. sz. dokumentum. 135–136, 139–140.

[25] „Október 23-án volt az őszi korona Komlón. Sok volt a panasz az állami hatóságokkal szemben, mert ahol csak lehet, akadályokat gördítenek működésünk elé. Ezt a jegyzőkönyvben is kifejezésre juttattuk." HD Mecsekjánosi. „Ma [október 22.] de. van a szemináriumban a győri papság őszi coronája – Haller vezeti. Kovács György első felszólaló bírálja a püspöki kar gyengeségét a hitoktatási beíratás ügyében. 70 éves püspökök csak a maguk pár hátralévő évükkel bajlódnak, nem tudnak erélyesen kiállni." Papp 1956, 41.

[26] Kálmán 2011.

[27] Lásd például Kísérőlevél a budapesti papságnak a püspöki karhoz intézett beadványához. Kálmán 2011, 243. sz. dokumentum. 287–288.

[28] Balogh 2006, 34.

„semminél az is jobb, ami van" meggyőződése. Cselekvési környezetüket más tényezők határozták meg, mint a beadványok íróéit. Bár „hivatalból" valóban ők járhattak el, hivataluknál fogva ők viselték a felelősséget is. Még ha nyilvánvalóan azonosultak is az igények tartalmával, azok képviseletét elöljárói szerepükben kockázatosnak ítélték, és nem léptek túl a megmaradt keretek adta minimális szabadság biztosításánál. Eltérő szempontból, de a szabályozott viszony fenntartásának igénye volt az egyházi és az illetékes állami szervek kapcsolatának legfontosabb közös pontja. Egyfelől a talpon maradás strukturális biztosítását, másrészt az ellenőrzés és hatalomérvényesítés rendszerszintű lehetőségét jelentette. Ez az intézményes keret dőlt össze váratlanul 1956 októberének utolsó napjaiban.[29]

Az intézményi heterogenitás a forradalom napjaiban kreatív kooperációt eredményezett. Példaként néhány összjáték, a számos szereplő közül csupán néhány kapcsolatának vizsgálata.

Illusztráció I. – A szeminaristák és az ÁEH-iratok

Mint ismeretes, a diktatúra összeomlása az ÁEH-t is maga alá temette. A hivatal iratanyagának sorsa október 31-én került szóba a Központi Szeminárium papi gyűlésén.[30] Kuklay Antal és Vigh Szabolcs lényegében egybehangzó elbeszélése szerint az iratok megszerzésére két lehetőség, egy hivatalos és egy alternatív (lefoglalni fegyveres nemzetőrökkel) merült föl.[31] A dilemmázó kispapok végül – függelmi viszonyuknak és a hierarchiában elfoglalt pozíciójuknak megfelelően – Bánk Józsefhez, a szeminárium egyházjogász professzorához fordultak kérdésükkel. „Bánk azt mondta, hogy már az új, törvényes kormány bevonásával lenne okos cselekedni. Azt javasolta, hogy kérjük a prímás hozzájárulását. Akkor lett köztudott, hogy Mindszenty kiszabadult. Marosfalvy mint jezsuita fölvette a kapcsolatot titkos rendfőnökével, [...] és Pálos Antal is a Mindszenty-vonalat javasolta."[32] Egy küldöttség másnap el is ment a várba a prímáshoz. Kuklay szerint „a bíboros felhívta Maléter Pált, aki akkor már honvédelmi miniszter volt, hogy adjon katonai fedezetet az akcióhoz. Maléter ki is jelölte az egységet. A bíboros utasítást adott a titkárának, Turchányi Egonnak, foglalja le az iratokat, és a csomagoláshoz kérjen segítséget a Központi Szemináriumtól".[33] A kispapoknak várniuk kellett, amíg megérkezik az utasítás. De rendkívüli időben nem lehet várakozni. Így értékel legalábbis Tabódy István, aki, látva a nehézkes ügymenetet, értesítette a nemzetőrség-

[29] Kálmán 2011a, 26–27. Az itt felvázolt folyamatokkal szinte analóg a református egyházon belüli interakciók dinamikája. Lásd erről Földváryné 2016.

[30] A kispapok tevékenységéről a forradalom időszakában lásd Székely 2008, 11–12.

[31] Kuklay 2002, Vigh 2006–2007. Az iratok lefoglalásáról és Kuklay szerepéről lásd legújabban Wirthné 2017.

[32] Vigh 2006–2007.

[33] Kuklay 2002.

ben szolgáló jezsuita novíciusokat, akiket nem kötött az egyházi fegyelem.[34] Valószínű, hogy ezt a Mindszentynél járt küldöttség vezetője, az egyébként szintén titkos jezsuita növendék Marosfalvy László is megtette közben. „Harmadikán reggel Marosfalvy vagy Kuklay szaladt a lépcsőházban, hogy »telefonáltak a prímási palotából, hogy menjünk a Bazilikához«. Elmentünk hárman a Bazilikához, és onnan katonai dzsippel tovább. Az autón volt Turchányi Egon, Mindszenty titkára [...]. Nagyon jól emlékszem, hogy amikor megérkeztünk a Pasaréti útra, ott álltak a kertben a géppisztolyos jezsuita nemzetőrök: Weissmahr Béla, Nagy Ferenc, akiket a teológiáról ismertem, és társaik, akiket nem ismertem. [...] Abban az időben semmi sem volt furcsa. Én nyugodt voltam, mert azt éreztem, hogy az alaphelyzet a következő: mi kimegyünk az érvényes, hatalmon lévő kormánynak a megbízásából egy épületet átvenni. [...] Tudtam, hogy Marosfalvynak van egy másik akciója is, hogy a jezsuita nemzetőröket megkérte, hogy jöjjenek az ÁEH épületéhez. Mosolyogtam azon, hogy most mindkettő összefutott. Úgy látszik, ők úgy intézkedtek hátulról, hogy ha az egyik nem sikerül, akkor sikerüljön a másik."[35] A közös célhoz mindenki hozzátette, amit pozíciója lehetővé tett.

Illusztráció II. – Papp Kálmán győri püspök és a helyi Demokrata Néppárt

1956 politikatörténetének egyik jellemzője a keresztény jelzővel, jelszóval operáló pártok kavalkádja. Ezek homogén szemlélete szintén az egységes „klerikális reakció" ideologikus konstrukcióját, stigmatizációs stratégiáját tükrözi. Innen már csak egy lépés a végső konklúzió: „Minden párt programjába, nyilatkozataiba belekeverték a megtévesztő, hangzatos jelszavakat. De minden újonnan alakult párt lényege a nagytőkés, reakciós rendszer visszaállítása volt."[36] Klasszikus példa erre az eljárásmódra Matheovics Ferenc esete, amelyben a Mindszentynél tett látogatás ténye elegendő volt ahhoz, hogy a Demokrata Néppártot a bíboroson keresztül a „klerikális reakció" koncepciójába vonják.[37] Matheovics ügyéből állambiztonsági tankönyvi anyag is készült. „Az ellenforradalom napjaiban a politikai életből kiszorított reakció aktivizálódott, s gomba módra szaporodtak az újonnan megalakított pártok. A volt jobboldali politikusok egy része már akkor is kapcsolatot keresett az egyházi reakcióval – illetve kapcsolatának felújítására törekedett –, de szép

[34] „Ez a huzavona viszont nem tetszett Tabódynak. »Ti annyit vacakoltok. Ebből nem lesz semmi. Húzzátok az időt, ahelyett, hogy csinálnátok valamit!« – és otthagyott minket. Sok helyen már kiszórták az iratokat, vagy épp hogy sikerült megmenteni őket, mielőtt még elégethették volna, és Tabódy, mint nálunk jóval idősebb, tapasztaltabb ember, ezt tudta." Vigh 2006–2007.

[35] Vigh 2006–2007.

[36] Hollós 1967, 156. A pártállami értelmezés ezenfelül a háttérben egy „Mindszenty–Ravasz–Ordass-tengelyt" vizionált, legalábbis erre utal a Politikai Bizottság 1958. június 10-ei határozata. A dokumentum keletkezésének körülményeiről lásd Soós 2017.

[37] Petrás 2017, 85–87.

számmal alapítottak különböző »keresztény« pártokat is, amelyek ideiglenes vezetői ugyancsak a volt jobboldali politikusok köréből kerültek ki."[38]

A valóságban ez a skála is igen változatos képet mutat. A jobboldali vagy elkötelezetten legitimista csoportoktól kezdve a keresztényszocialista alapállású formációkon át a kereszténydemokrata és a baloldal felé is nyitott pártokig igen színes a tabló.[39] E pártok és szervezetek képviselői, köztük egyházi, azaz az egyházzal függelmi viszonyban lévő alkalmazottak, az ország több pontján tagjai lettek a megalakuló ideiglenes forradalmi bizottságoknak, a helyi forradalmi szervezeteknek.[40] A Barankovics-féle Demokrata Néppárt egykori, a közvélemény által egyértelműen keresztényként azonosított tagjainak a forradalmi bizottságokban való részvételére és a közvetlen egyházi szerepvállalástól független közéleti aktivitására számos példát találunk.[41]

Győrben például a helyi Demokrata Néppárt alapításának fontos előzménye volt a püspökség tisztségviselőinek, Papp Kálmán bizalmasainak – nyilvánvalóan a püspökkel egyeztetett[42] – nyilvános fellépése 1956. október 26-án, a győri városházánál tartott tömeggyűlésen.[43] Az itt elhangzottak pár nappal később, többek közt Mindszenty szabadon bocsátásának követelésével kiegészülve, a győri papság 12 pontos követeléseként váltak ismertté, és azokat a helyi Demokrata Néppárt is felvállalta.[44] A dokumentum bevezető sorai plasztikusan tükrözik a kezdeményezők pozícióját, lehetőségeit és céljait: „A győri fiatal papok kezdeményezésére Győr Város és az Egyházmegye papsága nevében az alább következő pontokban foglaljuk össze jogos és méltányos követeléseinket az állam felé és tiszteletteljes kéréseinket a Magyar Püspöki Kar felé. Mindezt azzal a tudattal tesszük, hogy a Püspöki Kar is tudja teendőjét és teljesíti a tisztéből folyó kötelességét. Ezen megnyilatkozásunkkal azt akarjuk kifejezésre juttatni, hogy a papság is érzi a saját felelősségét ezekben a súlyos időkben. Ugyanakkor biztosítjuk a Püspöki Kart, hogy az ő intézkedéseiket mindenkor és mindenben engedelmesen követni fogjuk."

Ez a kooperáció egy általánosabb kérdésre is választ kínál. A magyar főpapok – Mindszenty bíboros legendás szózatán kívül – négy alkalommal nyilatkoztak meg a

[38] Idézi Petrás 2017, 90. Az állambiztonsági tanulmányból (A „Bujtogatók" fedőnevű ügy. Matheovics Ferenc és társai államellenes tevékenységének leírása az operatív feldolgozó munka módszereinek, az ügy tanulságainak ismertetése. Írta: Kőnig Miklós r. őrgy. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1964. ÁBTL 4.1. A-3016/25. kötet.) részleteket közöl Kiss 2017a, 311–330. 27. sz. dokumentum. Matheovics ügyéről lásd Petrás 2017, 89–91, valamint Tabajdi 2013.

[39] E pártok zászlóbontásáról, programjukról és kapcsolataikról átfogó képet ad Kiss 2017b, a világnézeti, politikai fragmentáltságról különösen 49–58. A keresztény pártok forradalom alatti tevékenységéről és programjaikról lásd még Vida 1998.

[40] „X-28.-án vasárnap nagy népgyűlés, mely Mayer Ferenc nyugalmazott igazgatót választotta meg a nemzeti tanács elnökéül, mely 40 tagból állott, közte Pohly János hitoktató." Mohács Belváros HD. A papság karitatív és konszolidációs szerepvállalásáról lásd Szántó é. n. [1991] 28–58. és Szántó alapján Rosdy 2006, 105–127.

[41] Lásd erről Szabó 2017.

[42] „Ebéd után nincs pihenő, – a nyilatkozatot állítja össze Bóna. ½ 4-kor elviszi Lackó. Bezáratja a külső kaput. Tüntetés készül." Papp 1956, 44. [október 25.]

[43] A témáról lásd Borbély 2013.

[44] Közli Borbély 2013, 29–33.

szovjet intervenció kezdetéig.[45] Október 23. és október 30. között a katolikus hívek ordináriusaiktól kizárólag általános, morális iránymutatást kaptak. A hívek és a papság ennél érezhetően többet vártak, legalább az egyház jogainak hatékony képviseletét és érvényesítését. Az értelmezésnek ezen a szintjén a következő séma bontakozik ki: „történelmi idők vannak, a püspökök nem szólnak, nekünk kell csinálni valamit". Ha viszont az intézményi heterogenitás modellje szerint rendezzük az eseményeket, akkor azt mondhatjuk, hogy a püspök (jelen esetben Papp Kálmán) e fórumokon és szervezeteken keresztül kifejezve láthatta programját. Úgy, hogy közben nem kellett a „hivatali" utat használnia, és püspöki mivoltában sem érhette esetleges kritika. Amit pozíciójából adódóan nem vállalt/vállalhatott fel, azt az egyház égisze alatt tevékenykedő más szereplők fogalmazták meg. Azaz, csak az interakció ismeretében közelíthető meg, hogy mi volt az egyház szerepe 1956-ban. Külön figyelmet érdemel, hogy hasonlóan az ÁEH-iratok lefoglalásának meglepő és fordulatos történetéhez, a rendkívüli körülmények között a résztvevők többsége ebben az estben is jogkövető eljárásrendet keresett. Visszatérve a főpapok nyilvános szózataira, a nyilvánosság előtt használt óvatos formulák magyarázata nem(csak) a fáziskésés, hanem a legitim feltételek hiánya, illetve bizonytalansága.[46] Mindszenty a valós körülményekhez igazított nagy hatású beszédeit október 30-a után, a Nagy Imre miniszterelnök által bejelentett változásokat követően mondhatta el, teljes körű egyházi felhatalmazása birtokában.

Jelen tanulmányban csak említeni lehet azokat a jellegzetes helyzeteket, melyekre a plébániai papság esetében számos példát találni. Azt a jelenséget, amikor a szavak és a tettek között határozott aszimmetria mutatkozott – pozitív értelemben.[47] Ugyanígy nincs mód kitérni azokra a társadalmi szinten, tömegesen megnyilvánuló gyakorlatokra, amelyek nem az egyházi aktivitás hatására jelentkeztek, mégis az egyház(ak) szerepét tükrözik: így például a keresztek visszahelyezésére az iskolákban, vagy a számos tüntető felvonulásra, melyeken egyházi énekeket énekeltek, és a tömeg kívánságára megszólaltak a templomok harangjai is.[48] E jelenségek egyértelműen arra utalnak, hogy a katolikus és

[45] Kálmán 2011a, 28.

[46] Érdekességként említhető, hogy az első egyházi megnyilatkozás a rádióban a békepap Horváth Richárdé volt október 24-én, Grősz érseké csak ezt követte. Vö. Balogh 2006, 38–39. A békepapok úgy szólaltak meg az egyház nevében, hogy ehhez csak „külső", állami legitimációjuk volt (legalábbis 1958-ig).

[47] Vázlatosan lásd Rosdy 2006, 105–127.

[48] „[…] a gyűlés után a város körül tüntető felvonulás, melyen egyházi éneket énekeltek és a nép kívánságára megszólaltak a harangok is." Mohács Belváros HD. „Futó tűzként terjedt tovább a mai napon Budapesten kitört forradalom híre. Itt is izzott, lángolt mindenki, remélve, hogy a vallásos irány fog győzedelmeskedni Szűz Mária országában. – Okt. 30. ára d.u. összedobolták a népet Munkás tanács megalakulására. A Népotthon zsúfolt volt s különféle fenyegető kiáltások hangzottak el. Követelték a buzgóbbak a kereszt visszahelyezését az iskolába s hogy a h[i]t[t]anító a templomban fungáljon. Előzőleg a napokban letépték a kommunista címereket s mindenfelé lengett a nemzeti színű zászló." Keszü HD 11. „A keresztek az iskolában rövid időre visszakerültek. A Népköztársaság címere a tanácsházról, iskoláról eltűnt. A T.Sz.Cs., a termelőszövetkezet az események hatására feloszlott." [Aláhúzások az eredetiben] Szilágy HD. 18.

protestáns egyházak szerepe aligha hasítható le a korabeli népesség nagy hányadának vallásos, hívő, templomjáró – különbözőképpen érintkező, egymást részben átfedő – halmazairól.[49] Hogy e társadalmi valóságot mennyiben formálta a normalitás igénye, a szolidaritás, az elnyomó rendszerrel szembeni rezisztencia és más tényezők, arra csak egy bővített vizsgálati spektrum adhat választ.

Illusztráció III. – Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek

Az, hogy egy szereplő milyen érdekeket hangsúlyoz, erősen függ az egyházban és/vagy a társadalomban elfoglalt pozíciójától. Az egyes témák megjelenítése a szerepfelfogásra utal, és az adott helyzetben a vallási meggyőződésen túl hatalmi-politikai kérdés is. Az általam vizsgált különféle szövegek nemcsak e szereplők helyzetértékeléseit fejezik ki, hanem egymáshoz és a külvilághoz való viszonyukról is tudósítanak. Az nyilvánvaló, hogy Mindszenty József esztergomi érsek szerepe egyházi és köztörténeti vonatkozásban is külön figyelmet érdemel.[50] Közéleti jelentőségét jelzi, hogy az október 23-án és a következő napokban papírra vetett „forradalmi követelések" („12 pontok") gyártói országszerte iktatták követeléseik közé szabadon bocsátását. Mindszentyhez viszonyulni kellett. Érseki hivatalánál fogva ő volt az egyetemes és magyar katolikus egyház legfőbb helyi képviselője: konkrét és széles körű joghatóság birtokosa, akinek egyházkormányzati hatalmát és intézkedéseit mindenkinek tudomásul kellett vennie, és az azon túlmutató, jogi értelemben akár hatáskörén kívül eső ügyekben alkotott véleményét sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Annál is inkább, mert Mindszenty szerepfelfogása közjogi tartalmakat is vindikált magának, alkotmányos tényezőnek tekintette magát. 1956 őszén sosem egyházi rangját (érsek, bíboros), hanem a hercegprímás közjogi tisztségét használta saját pozíciójának jelölésére. Témánk szempontjából mellékes, hogy ezt indokoltan tette-e. A lényeg, hogy milyen hatással volt ez a katolikus egyház égisze alá tartozó vagy ahhoz lazán kapcsolódó szereplők hálózatára.

Mindszenty az egész nemzetet vélte képviselni. Azon túl, hogy vélelmezhetően habitusából is ez az igény következett,[51] ez az önképe reflektált volt. Több olyan hatás is érte, amely alapján joggal érezhette, hogy a külső elvárás is az, hogy ezt a szerepet vállalja fel. Meg kell jegyezni, hogy ezek a jelzések meghatározóan nem az egyházon belülről érkeztek. Lelkesedés elsősorban közszereplőként, mártírként és ellenállóként övezte, nem pedig főpapként. Mindszenty körül az első pillanattól óriási nyüzsgés alakult ki, újságírók, papok, karitatív szervezetek vezetői és megbízottai, volt fogolytársak adták egymásnak a kilincset, de felkeresték a pártokat képviselő politikusok is támogatásának kieszközlésére, ami jelezte a hercegprímás súlyát a politikai palettán. Jellemző, hogy a Demokrata Néppárt nevében Mindszentyvel tárgyaló Matheovics Ferenc sem tudta megszerezni pártja számára az egyházi vezető támogatását: „annyit mondott, hogy állásánál és helyzeténél fogva pártokon kívül és felül akar maradni".[52]

Összegzés

A bevezetőben felvetett problémához visszatérve összegzésként megállapítható, hogy az egyház nem értelmezhető homogén aktorként, valamint hogy az egyház magatartása, dacára annak, hogy hierarchikus struktúra, csak elégtelenül magyarázható, amennyiben kizárólag a legfelsőbb hierarchikus szintre fordítunk figyelmet. Ha szabaddá tesszük magunkat ettől a sémától, az további felismerésekhez vezethet az egyház mint egész működése tekintetében. Ennek alapján a katolikus egyház tevékenysége csak a különféle – akár püspöki legitimáció nélkül működő – mozgalmak, egyházi szervezetek és a laikus hívők kezdeményezéseinek együttes vizsgálatával írható le. Manapság is számos, akár teljesen laikus, hivatalos egyházi jóváhagyás nélkül, de az egyház normáival azonosuló és a szerint működő, az egyház céljai által inspirált szervezet, egyesület, közösség létezik. A szubszidiaritás gyakorlati példája, hogy ezek aktivitása éppenséggel ott teszi láthatóvá az egyházat, ahol az intézményesen nincs jelen.

Azaz az egyház működési logikáját a szabadságharc napjaiban csak úgy lehet megérteni, ha túllépve a szűk értelemben vett intézmény, a hierarchia vizsgálatán, nem korporatív, hanem intézményi heterogenitását figyelembe véve kollektív aktorként definiáljuk.

Egy dinamikus, a mindennapi élet valóságára is igényt tartó elbeszélésmód nem kerülheti meg azt a problémát, hogy – földtani hasonlattal élve – a tektonikus mozgások elemzése csak a szeizmográf rezdülései, jelzései alapján lehetséges. Jelen tanulmányban nem törekedtem a totalitásra. Az események rendkívüli lendülete és energiája, a szereplők szokatlanul széles köre és példátlan aktivitása nem is teszi ezt lehetővé. Az extrém körülmények ugyanakkor számos, korábban csak titokban vagy szűkebb körben artikulált véle-

[49] Zimándi Pius, aki egyébiránt az 1956-os forradalmat „teljesen laikus" forradalomként értékelte (Zimándi 1992, 211), szintén észlelte ezt a jelenséget: „Az utóbbi években két helyen, illetve alkalommal nyilvánul meg a magyarok hazafias érzése nyilvánosan, tömegben: a volt Fradi, mai nevén Kinizsi labdarúgócsapat mérkőzésein és a húsvéti feltámadási körmeneteken. Kétségtelen tény, hogy az utóbbi években a feltámadási körmeneteknek van némi nacionalista tüntető jellege a kommunizmussal szemben. De a templom a körmenet utáni szertartásokon és a misén is tele volt. Végül is bejutottam a templomba. Elgondolkoztam, hogy az ateista uralom 11-ik évében ilyen tömegek mozdulnak meg a feltámadási körmeneteken." Zimándi 1992, 67.

[50] Mindszenty József 1956-os szerepét az elérhető legszélesebb forrásbázison árnyalt szempontrendszer alapján elemzi Balogh 2015, 1014–1055.

[51] Arra, hogy a „szerep" és az azonosság mennyire nem feleltethető meg automatikusan egymásnak, jó példa a már említett Papp Kálmán. Róla '56-os naplójából tudható, hogy mennyire megviselték az események: idegi kimerültség, álmatlanság, stb. A bejegyzésekből egy meggyötört, túlterhelt és alázatos ember portréja bontakozik ki. Mi látható ebből, amikor püspöki szerepben kell mutatkoznia? Tancsics Adorján, az egyházmegyében szolgáló premontrei szerzetes ugyanezekben a napokban a következőket rögzítette naplójában: „Látogatás a püspöknél. Szokásos fejedelmi pózában fogadott." Tancsics 1956. Köszönet Baranyai Balázsnak, hogy Tancsics Adorján OPraem naplójának vonatkozó részére felhívta a figyelmemet!

[52] Matheovics 1988. Az interjúból részleteket közöl Kiss 2017a, 31. sz. dokumentum. Itt: 368.

ményt, a diktatúra körülményei között lehetetlen magatartást, cselekvés- és eljárásmódot, korábban nem kalkulált vagy akadályozott kapcsolatot, kapcsolódási pontot hoztak felszínre. Az események szétszálazhatatlannak tűnő kuszasága és egymásra torlódása módszertani szempontból valójában olyan körülmény, lehetőség, amely indikátorként észlelhetővé teszi a kapcsolatokat, az interakció során bekövetkező változásokat, az eddig kevéssé ismert összefüggéseket. Egy ilyen típusú, rendszerszintű szemlélet nem csak a témával kapcsolatos érzelmi töltetű sérelmi, apologetikus vagy ideokratikus megrögzöttségeket relativizálhatja. A katolikus egyház kollektív szereplőként való vizsgálata reményeim szerint olyan megközelítésmódot kínál, mely más szereplők, közösségek és intézmények működéséről alkotott ismereteinket is gazdagíthatja.

Felhasznált források

Publikált források

Balogh Margit (szerk.) 2008: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949 és 1965 között. Dokumentumok. II.* Budapest, METEM.
Kálmán Peregrin OFM (szerk.) 2011: *Dokumentumok Grősz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957.* Budapest, Szent István Társulat–Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
Kuklay Antal 2002: *Az nem lehet, Kuklay Antal 70 éves? Életútinterjú Kuklay Antallal.* Szerkesztette Molnár Adrienne. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:tanulmanyok/1956/kuklay 2016. október 5. Megjelent: *Igen,* 2002. június–augusztus. (Az eredeti interjút Kamarás István és Molnár Adrienne készítette 1987–1990-ben. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívuma. 138. sz. 14 ív.)
Matheovics Ferenc 1988: *Kérem, mi mindig azt néztük, hogy a Szovjetunió Kommunista Párja mit csinál.* Az interjút Ferber Katalin készítette 1988-ban. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívuma. 216. sz. 9 ív.
Vida István (szerk.) 1998: *1956 és a politikai pártok: politikai pártok az 1956-os forradalomban, 1956. október 23. – november 4. Válogatott dokumentumok.* Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság.
Vigh Szabolcs 2006–2007: *„Nyitottabb, türelmesebb és szolidárisabb egyházra gondoltunk...”* Az interjút Kőrösi Zsuzsanna készítette és szerkesztette. http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=1020&order=1 2016. október 5.
Zimándi Pius 1992: *A forradalom éve. Krónika 1956-ból.* Budapest, Századvég Kiadó–1956-os Intézet.

Levéltári források

Papp Kálmán 1956: *Papp Kálmán győri püspök naplója 1956–1957.* Győri Egyházmegyei Levéltár, Hagyatékok, letétek, Papp Kálmán-hagyaték, XII. doboz.
Tancsics Adorján OPraem 1956: *Tancsics Adorján Opraem naplója 1956.* Csornai Premontrei Prépostság Levéltára, Tancsics Adorján hagyaték.
Keszü Historia Domus
Mecsekjánosi Historia Domus
Mohács Belváros Historia Domus
Pécs Kertváros Historia Domus
Szilágy Historia Domus

Felhasznált irodalom

Balogh Margit 2006: A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig. In Rosdy Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban.* Budapest, Új Ember Kiadó. 11–55.
Balogh Margit 2015: *Mindszenty József (1892–1975) II.* Budapest, MTA BTK.
Borbély Tamás 2013: A Keresztény párt meg/újjáalakulása 1956-ban. *Győri Tanulmányok,* 2013/34. 23–33.
Bruner, Jerome 2005: *Valóságos elmék, lehetséges világok.* Ford. Ehmann Bea–Újlaky Judit–Ülkei Zoltán. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
Csibi Norbert–Dévényi Anna 2016: Egy miniszteri tanácsadó testület műhelytitkai. Az Országos Közoktatási Tanács jegyzőkönyveinek forrásértéke, 1872–1945. In Slachta Krisztina–Bánkuti Gábor–Vonyó József (szerk.): *Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére.* Pécs, Kronosz Kiadó. 145–180.
Dévényi Anna 2015: *Nemzetnevelés: Pedagógia vagy propaganda? A fogalom értelmezésének lehetőségei a kultúrpolitikus Hóman Bálint, a pártpolitikus Gömbös Gyula, a neveléstudós Imre Sándor és a filozófus Johann Gottlieb Fichte példáján.* Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program.
Fejérdy András 2017: Intézmény és karizma a kommunista diktatúra idején. Vázlat a Magyar Katolikus Egyház 1945 utáni történetének elemzéséhez. In Máté-Tóth András (szerk.): *Intézmény és karizma az egyházban. 2.0. Ünnepi kötet Tomka Ferenc tiszteletére 75. születésnapja alkalmából.* Budapest, Szent István Társulat. 25–36.
Földváryné Kiss Réka 2016: 1956 és a református egyház. *Confessio,* 2016/3. http://confessio.reformatus.hu/v/190/ 2017. december 15.
Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs 2015: A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatási lehetőségei. In Klestenitz Tibor–Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 65–77.
Gyarmati György 2016: Okszerűség és fatalitás – 1956 apropóján. *Bárka,* 24 (2016) 5. 60–68.
Hollós Ervin 1967: *Kik voltak? Mit akartak?* Budapest, Kossuth Kiadó.
Kálmán Peregrin OFM 2011a: Enyhülésből diktatúrába. A Magyar Katolikus Egyház és a pártállam kapcsolatának átalakulása 1956–1957-ben. In Kálmán Peregrin OFM (szerk.): *Dokumentumok Grősz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957.* Budapest, Szent István Társulat–Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. 13–76.
Kiss Mária Rita (szerk.) 2017a: *Magyar kereszténydemokraták és 1956.* Budapest, Barankovics István Alapítvány.
Kiss Mária Rita 2017b: A DNP és az 1956-os keresztény pártpolitika. In Kiss Mária Rita (szerk.): *Magyar kereszténydemokraták és 1956.* Budapest, Barankovics István Alapítvány. 48–76.
Koselleck, Reinhart 2002: Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels. In Hans Erich Bödeker (Hrsg.): *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte.* Göttingen, Wallstein Verlag. 29–48.
O'Malley, John W. SJ: *Mi történt a II. Vatikáni Zsinaton?* Budapest, Jezsuita Kiadó. 2015.
Petrás Éva 2017: A kereszténydemokraták elleni megtorlások. In Kiss Mária Rita (szerk.): *Magyar kereszténydemokraták és 1956.* Budapest, Barankovics István Alapítvány. 77–92.
Rainer M. János 2016: *Az 1956-os magyar forradalom.* Budapest, Osiris Kiadó.
Ripp Zoltán 2002: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon.* Budapest, Korona Kiadó.
Rosdy Pál (szerk.) 2006: *A katolikus egyház 1956-ban.* Budapest, Új Ember Kiadó.
Salacz Gábor 1988: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964).* München (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 9).

Schneider, Volker–Janning, Frank 2006: *Politikfeldanalyse. Akteure, Diskurse und Netzwerke in der öffentlichen Politik.* Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
Schnoor, Antje 2016: *Gehorchen und Gestalten. Jesuiten zwischen Demokratie und Diktatur in Chile (1962–1983).* Frankfurt am Main–New York, Campus Verlag (Reihe 'Religion und Modere', 6).
Soós Viktor Attila 2017: Az egyházpolitika és azt végrehajtó intézmény, az Állami Egyházügyi Hivatal 1956 után. *Rubicon,* 2017/4.
Szabó Róbert 2017: A Demokrata Néppárt és 1956. In Kiss Mária Rita (szerk.): *Magyar kereszténydemokraták és 1956.* Budapest, Barankovics István Alapítvány. 21–47.
Szakolczai Attila 2001: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* Budapest, 1956-os Intézet.
Szakolczai Attila 2016: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel – A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára.
Szakolczai Attila–Á. Varga László (szerk.) 2003: *A vidék forradalma, 1956 I.* Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára.
Szántó Konrád OFM é. n. [1991]: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Miskolc, Szent Maximilian Kiadó.
Székely Tibor 2008: *Pillanatképek 1957–1959. A hatalom és a Központi Szeminárium kispapjai. I.* Kézirat. http://mek.oszk.hu/06500/06539/pdf/hatalom1.pdf 2017. március 3.
Tabajdi Gábor 2013: Egy tipikus jobboldali összeesküvő: Matheovics Ferenc és a pártállam. In Ungváry Krisztián (szerk.): *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság. 1945–1989.* Budapest, 1956-os Intézet–Jaffa Kiadó. 221–257.
Tabajdi Gábor 2016: *Keresztényszocializmus mint jövőkép 1956 után.* Elhangzott az 1956 és a szocializmus: Válság és újragondolás című konferencián. Eger, 2016. szeptember 9. http://www.rev.hu/rev2/images/content/tanulmanyok/tabajdi_eger.pdf 2017. szeptember 6.
Vonyó József 2007: A vesztesek dicsősége. Gondolatok az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról. In Fedeles Tamás–Horváth István–Kiss Gergely (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.* Budapest, METEM. 333–344.
Wirthné Diera Bernadett 2017: *Kuklay Antal: pap az 1956-os forradalomban.* http://mandiner.hu/cikk/20171212_wirthne_diera_bernadett_kuklay_antal_pap_az_1956_os_forradalomban 2018. január 3.

SZABÓ CSABA

A katolikus egyház nyilvános tere: a körmenet (1945–1958)

A körmenet valószínűleg egyidős az emberiséggel. Az ókor csaknem minden jelentős kultúrájában ki lehet mutatni a létezését.[1] Vallástörténeti kutatások szerint minden kultúra sajátossága a körmenet: a vallásosság közösségi megnyilvánulása (ünnepélyes, rendezett vonulás imádság, ének, kultikus tánc kíséretében).[2] A Szentírásban is gyakran találunk utalásokat a körmenetekre.[3]

A katolikus egyházban az első körmenetekre (*processio:* lat. *procedo,* 'előremenni', 'haladni' szóból) a 4. századtól, a keresztényüldözések megszűnésétől került sor. Ebből a korból származik a nagyszombat éjjeli, vagyis a húsvét vigíliájának körmenete, amikor a hívek a pap vezetésével a keresztelőkápolnából vonultak a templomba. Rómában ősrégiek a stációs napokon tartott körmenetek. Stációs napon az őskeresztény Egyházban szokásos heti böjti napokat értjük: szerda és péntek, illetve Nyugaton még a szombat is. E napokon csak olvasmányokból, imákból és zsoltárokból álló istentiszteletet tartottak szentmise nélkül. A jeruzsálemi virágvasárnapi körmenet *(processio palmarum)* az 5. századtól Nyugaton is elterjedt. Az egyház vértanúinak tisztelete, amikor ereklyéiket egyik őrzőhelyről a másikra vitték, szintén segítette a körmenetek ritualizálódását. A szokás kialakulása Szent Ambrusra és Szent Ágostonra vezethető vissza. Aranyszájú Szent János kapcsán az esőért végzett körmeneteket említik. A 8. századtól a gyertyaszentelő körmeneteket már korábbi

[1] Az ókori Egyiptom legjelentősebb körmenetszerű felvonulása az *Opet ünnep* volt, amelyet Thébában minden évben megtartottak. Opet víziló-istennő volt, akit Théba környékén a termékenység megtestesítőjének tekintettek. Vö. Kóthay–Gulyás 2007, 171. Az ünnepek az antik görög világ mindennapjait is áthatották: rendszeresek voltak az áldozatbemutatások az istenségek oltárainál, az áldozati körmenetek (gör. *pompé*), az ünnepi étkezések és a sport- vagy költészeti versenyek. A legismertebb az athéni „Panathénaia" körmenet az Akropoliszon. Vö. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/93-08/ch02.html 2017. június 11. Rómában említhetjük a cirkuszi játékokat jellemző *pompa circensist* vagy a színházi játékokhoz kapcsolódó rendszeres *pompa theatrit*, amelyek a Krisztus előtti 1. századtól az élet részévé váltak. Gyakoriak voltak a gyászmenetek *(pompa funebris)* is a temetési ünnepségek alkalmával, akárcsak a császári, katonai díszmenetek *(pompa triumphalis).*

[2] Vö. Szelényi 1913, bőséges kitekintéssel és szakirodalmi utalással az Európán kívüli vallásokra. Újabban: Voigt 2004 és Voigt 2006. Jelentősebb nemzetközi irodalom: Armstrong 1994; Shermer 2004; Kippenberg 2009.

[3] Dávid ünnepélyes körmenetben vitte a frigyládát a Sionra (2Sám 6,15; 1Krón 16); Salamon énekelve vitette a frigyládát a Templomba (1Kir 8; 2Krón 5). Az első keresztény körmenet lényegében Jézus jeruzsálemi bevonulása volt (Mt 21,1–11; Mk 11,1–10; Lk 19,29–40; Jn 12,12–19). De körmenetnek tekinthetjük Jézus és az apostolok kivonulását az Olajfák hegyére is (ApCsel 1,2, 9–11).

hagyományok alapján rendezték. A középkorban már találkozhatunk a vasárnapi szentmisével kapcsolatos körmenettel: introitus. Ez a templomba vonulást jelenti, amikor a nép a keresztelőkápolnától vonult a templomba.[4]

Az úrnapja (pünkösd utáni második vasárnap) a 13. században keletkezett, a lüttichi püspök vezette be 1249-ben. Később, amikor Pantaleone Jakab lüttichi főesperes IV. Orbán néven a pápai trónra került, az úrnapját 1264-ben Transiturus kezdetű bullájában egyetemes egyházi ünneppé tette. Az ünnepi mise és zsolozsma elkészítésével Aquinói Szent Tamást bízta meg. Az úrnapi körmenet azokból a körmenetekből fejlődött ki, melyeket hajdan nagyobb ünnepeken a nagymise előtt végeztek a monostorokban és káptalanokban. Ezeken a körmeneteken ereklyéket és szentképeket hordoztak körül. Az úrnap ünnepének elterjedésével szokásba jött az Oltáriszentség körülhordozása is. Néhol, például Kölnben már 1278-ban volt ilyen körmenet az Oltáriszentséggel. De a szentségi körmenet csak a 15. században vált általánossá.[5]

Az *Egyházi Törvénykönyv*ben *(Codex Iuris Canonici)* összegyűjtött jogszabályok határozzák meg lényegében a római katolikus egyház működését. Legutóbb 1983-ban jelent meg, de azóta öt alkalommal került átdolgozásra, az utolsó 2015-ben. A jelenleg érvényes egyházi törvénykönyv is tartalmaz a körmenetekkel kapcsolatos rendelkezéseket. Az 530. kánon összefoglalja a plébános megbízatásait, közülük a hatodik: a keresztút megáldása húsvéti időben, a körmenetek vezetése a templomon kívül, valamint ünnepélyes áldás adása a templomon kívül.[6] A legszentebb eucharisztiával foglalkozó fejezetben a 944. kánon 1. §. Ahol a megyéspüspök megítélése szerint lehetséges, a legszentebb eucharisztia iránti tisztelet nyilvános tanúságaként, különösen Krisztus testének és vérének ünnepén, tartsanak az utcákon körmenetet. 2. §. A megyéspüspökre tartozik, hogy irányelveket adjon ki a körmenetekről, és ezekben gondoskodjék a rajtuk való részvételről és méltóságukról.[7]

Valójában az egymást követő századok, a szokásjog és az egyházi rendelkezések nyomán formálódtak a sajátos körmenetek és a különféle körmeneti szokások. Általánosan az imádkozó és éneklő hívők sokaságának vonulását értjük a körmeneten, de lényegi eleme, hogy a papság vezetésével és hálaadó, könyörgő vagy a vallásos érzületet gyarapító szándékkal történjen. Ez megkülönbözteti a búcsús csoporttól, és nem téveszthető össze a pap(ság) asszisztenciás, ünnepélyes templomi be- és kivonulásaival sem. A liturgikus évben rendszeresen visszatérő körmenetek: gyertyaszentelő körmenet, virágvasárnapi körmenet, keresztjáró körmenet, búzaszentelő körmenet, úrnapi körmenet, föltámadási körmenet, továbbá a helyi egyházak, templomok saját körmenetei (például a Szent Jobb-körmenet). A papság, a szerzetesek és a vallásos társulatok saját ruhájukban, a hívők ünneplőben vagy a bűnbánatra utaló öltözetben, a férfiak födetlen fővel vesznek részt. A körmenetek útvonalát a helyi hagyományok szabták meg.[8]

4 Szántó 1983, I, 144.
5 Bálint 1975, 347; Szántó 1983, I, 471.
6 Az *Egyházi Törvénykönyv.* 1984, 103.
7 Az *Egyházi Törvénykönyv.* 1984, 160.
8 *Magyar Katolikus Lexikon.* http://lexikon.katolikus.hu/Körmenet.html 2017. július 9.

A körmenet a (népi) vallásosság lényegi és látványos eleme, formái térben és időben meghatározott jelenségek. A szakrális tér magában foglalja a hozzá kapcsolódó vallásos eseményt is. Például a búcsújárást, a feltámadási körmenetet, a búzaszentelést vagy a nagyböjti keresztjárást. Érdemes megfigyelni akár napjaink egyik legnagyobb búcsújárásának, a csíksomlyói búcsúnak a szokásait. A zarándokok, az úgynevezett keresztalják vonulásuk során köszöntik a szakrális építményeket, az útszéli kereszteket és templomokat, a templomok pedig harangzúgással köszöntik a keresztaljákat. A szertartások térbeli szerkezete meghatározza a résztvevők körét, az esemény súlyát, ünnepélyességét, látványosságát.[9]

A történelem során több alkalommal is előfordult maguknak a körmeneteknek és azok útvonalának a korlátozása. II. József például 1785-ben az úrnapi körmenet kivételével betiltotta a körmeneteket. A szocializmus időszakában az ateista állam a körmeneteket a templom falai közé akarta beszorítani, esetleg a templom körüli legrövidebb útvonalra adtak csak engedélyt. Ez erősen befolyásolta a vallásgyakorlást, ugyanis a szerkezet megváltoztatása kihatott a szokás egészére, és akár annak megszűnését is eredményezhette. A határ Szent Márk-napi (április 25.) megáldását az ötvenes évektől sok helyen a hatóság megszüntette a körmenetek korlátozásával. A szokás így egyszerű templomi búzaszenteléssé alakult át.[10] Könnyen belátható, hogy nemcsak jelentőségéből, de ünnepélyességéből és hatásából is veszített ezzel a szokás. A munka megáldásában az egyház mindig is részt vett. Sok helyen aratás előtt misét tartottak az aratóknak. A templom előtt vagy kint a szántóföldön a pap megáldotta a munkásokat és szerszámaikat. Tulajdonképpen a termés biztosítását célozta a búzaszentelési körmenet, vagy, egy másik példával, a Szent Orbán-szobornál (május 25.) végzett közös imádkozás a jó szőlőtermésért.[11]

Érdemes megvizsgálni, hogy az 1945 utáni években hogyan viszonyult az állam a vallásosság egyik legősibb megnyilvánulási formájához, a körmenethez.

A második világháborút lezáró 1945. évben Magyarországon tizenöt munkaszüneti napot ünnepeltek az emberek. A naptár piros betűs ünnepei az európai katolikus országok ünneprendjét követték. Az ünnepek közül tizenhárom vallásos eredetű, keresztény, jobbára katolikus ünnep, vagy elvilágiasodott katolikus ünnep, mint például az újév (évkezdet, január 1.) A többi: vízkereszt (január 6.), gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe, illetve Jézus bemutatása (február 2.), húsvét két napja (1945-ben: április 1–2.), áldozócsütörtök (Jézus mennybemenetelének ünnepe, *ascensio domini,* a húsvét utáni 40. nap, 1945-ben: május 10.), pünkösd két napja (1945-ben: május 20–21.), úrnapja (1945-ben: május 31.), Szent Péter–Pál napja (aratás kezdete, június 29.), Nagyboldogasszony (augusztus 15.), Kisboldogasszony (szeptember 8.), Mindenszentek (november 1.), a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe (december 8.) és karácsony (december 25.). Szorosan kötődik az egyházi ünnepekhez augusztus 20., Szent István napja, az állam és egyház összefonódásának ünnepe

9 Bartha 2006, 28.
10 Bartha 2006, 28.
11 Dömötör 1990, VII. Lásd az *Egyén és közösség a vallás kötelékében* című fejezetet. http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/216.html 2016. július 14.

is. Március 15. az egyetlen, a keresztény felekezetek ünneprendjétől teljesen független piros betűs nap.[12]

A húsvéti feltámadási körmenetet még csak az ország azon területein lehetett megtartani, ahol a hadi események már elvonultak és az élet normalizálódott. Az év során esedékes többi körmenetet általában megtartották az egyházközösségek. A legjelentősebb körmenet ebben az évben augusztus 20-án a Szent Jobb-körmenet volt. Az ünnep különlegessége, hogy a háború végén Pajtás Ernő ezredes vezetésével a Koronaőrség a Szent Jobbot a koronázási jelvényekkel együtt Nyugatra vitte. Az insigniák később az amerikai hadsereg őrizetébe kerültek, és az Egyesült Államok csak 1978-ban adta azokat vissza.[13] A Szent Jobbot azonban az Amerikai Katonai Misszió három tagja már 1945. augusztus 18-án hazahozta Magyarországra. Augusztus 19-én, egy nappal Szent István ünnepe előtt, William S. Key tábornagy, az amerikai katonai misszió vezetője adta át Budapesten Witz Béla érseki helynöknek, a Szent Jobb őrének.[14] Az 1945. augusztus 20-i körmeneten óriási érdeklődés mellett körbehordozták az ereklyét, akárcsak 1946-ban[15] és 1947-ben, Mindszenty József bíboros, hercegprímás vezetésével. A Szent Jobb-körmenet hagyománya 1947-ben megszakadt. Az ereklyét 1945 után először a pesti angolkisasszonyok templomában, majd 1950-től huszonegy éven át a Szent István-bazilika prépost plébánosának lakásán, egy falba épített páncélszekrényben őrizték. Csak évente egyszer, augusztus 20-án vitték át a bazilikába, az ünnep után visszakerült a páncélszekrénybe. 1971-ben készült el a bazilika Szent Jobb-kápolnája egy, a nyilvánosság előtt láthatatlan őrzőhellyel. 1983-ban lebontották a zárt tartót, és golyóálló üvegvitrint készítettek, amelyben immár mindenki láthatta. A Szent Jobbot 1985-ben hozták ki először, és tették közszemlére, majd 1988-ban, Szent István halálának 950. évfordulóján az ereklye ismét országos körútra indulhatott. A körmenetet 1947 után 1989-ben tartották meg első alkalommal, és azóta rendszeresen sor kerül a Szent Jobb-körmenetre.[16]

Ezeken a vallási rendezvényeken a kisgazda és a kereszténydemokrata politikusok mellett rendre feltűntek a kommunista politikusok is. 1947-ben például a Szent István-napi körmeneten is részt vettek a kommunista vezetők: Dinnyés Lajos, Ortutay Gyula (kriptokommunista), dr. Balassa Gyula országos rendőrfőkapitány és Münnich Ferenc Budapest kommunista rendőrfőnöke,[17] aki egy év múlva már csak a Várban, a legrövidebb útvonalon engedélyezte a Szent Jobb körbehordozását, de ezt Mindszenty bíboros elutasította, így csak szentmisét tartottak.[18]

[12] Glatz 1992, 2.
[13] Szabó 2008.
[14] Lásd a korabeli filmhíradót: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5923 2017. június 29.
[15] Lásd a korabeli filmhíradót: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6211 2017. június 29.
[16] N. n. 2015.
[17] *A vallási élet és az egyházak képekben 1944 és 1948 között.* http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/mti-kepgyujtemeny/6/a-vallasi-elet-es-az-egyhazak-kepekben-1944-es-1948-kozott/egyhaz-szent-istvan-napi-kormenet 2017. július 1.
[18] Pünkösti 1996, 81–82.

Természetesen hamarosan kiderült, hogy mindez csak álca, a valóság elfedése. A kommunista párt és a kormánykoalícióban is jelentős befolyással rendelkező kommunista politikusok nyílt egyházellenes akciói egyre inkább szűkítették az egyházak, a katolikus egyház mozgásterét. Az iskolák államosítása valóságos kultúrharchoz vezetett. „1948 nyarán már egyre világosabb volt, hogy törésre kerül vele [Mindszentyvel] a sor. Ekkor már csak a klerikális reakció volt az osztályellenség egyetlen szervezett ereje, s világos volt, hogy további előrehaladásunkat erről az oldalról fenyegetik még komoly nehézségek. Ezt az ellenség is tudta, s a különböző vallásos megnyilvánulások és egyre szaporodóbb körmenetek meg nyilvános istentiszteletek fokozatosan a népi demokrácia elleni demonstrációk jellegét kezdték ölteni. Mi nem maradtunk adósak, s minden alkalmat felhasználtunk arra, hogy Mindszenty és társainak antidemokratikus üzelmeire rávilágítsunk és előkészítsük a közvéleményt a velük való harcra."[19]

1948-ban a Mária-napokra Bajára induló hívek részére a MÁV nem biztosított vasúti kocsikat. Celldömölkre háromszáznyolcvan rendőrt vezényeltek, egy dzsip és két teherautó belehajtott a tömegbe.[20]

1945 után a koalíciós kormányzás folyamatosan szűkülő demokratikus keretei között Magyarország ünneprendje is szép lassan átalakult. A keresztény egyházakat, de magát a vallásosságot érintő támadások, szűkítések éreztették a hatásukat az ünnepek terén is. 1947-ben a Szeplőtelen Fogantatást, 1948-ban a gyertyaszentelő Boldogasszonyt, a Nagyboldogasszonyt és Kisboldogasszonyt, majd 1949-ben a vízkeresztet, az áldozócsütörtököt, továbbá Szent Péter és Pál napját is törölték az ünneprendből. Ehhez képest 1949-ig csak egy új munkaszüneti napot iktattak be: május 1-jét, a „Munka ünnepét" (1946-tól). 1950-ben két újabb ünnep került be a Magyar Népköztársaság állami ünnepeinek sorába: április 4. és november 7. Mellette teljesen átalakították augusztus 20-a jelentőségét és tartalmát. Megszűnt a katolikus, ezeréves Magyarországra utaló értelmezés. Helyette az új, 1949-es szovjet mintájú alkotmány ünnepévé alakították Szent István napját, meghagyva a naphoz kötődő új kenyér és aratás tartalmát.[21]

Az ünnepek átalakítása jól jelzi, ahogy az ateista hatalom beavatkozott a vallásosság megélésének lehetőségeibe. 1945-ben még a tizenöt állami ünnepből tizenhárom vallásos eredetű volt. 1950-re már csak két keresztény ünnep (húsvét és karácsony) maradt a naptárban, és augusztus 20. jelentős tartalomváltozással. A törekvés is egyértelmű, az egyház teljes kiszorítása a közéletből, a vallásos megmozdulások beszorítása a templom falai közé. Ugyanakkor új „körmeneteket" is kínáltak a dolgozó népnek. Április 4., Magyarország „felszabadulása" 1950-től 1989-ig nemzeti ünnep volt. A felszabadulásról való megemlékezés katonai díszszemlékkel, a „hősök" sírjainak megkoszorúzásával történt. A budapesti Dózsa György úti felvonulási téren állami vezetők előtt tartották a katonai díszszemléket. A május 1-jei kötelező tömeges felvonulást is tekinthetjük egyfajta „kommunista

[19] Rákosi 1997, I, 516.
[20] MNL OL M-KS 274. f. 7/246. ő. e. 117–124. Ezekről és hasonló esetekről számol be Pünkösti 1996, 81–82.
[21] Glatz 1992, 2.

körmenetnek". November 7-én a párt, a kormány és az elnöki tanács képviselői – kirendelt nézők mellett – megkoszorúzták a háború után Budapesten felállított szovjet katonai emlékműveket, és hasonló forgatókönyv szerint a vidéki városokban is rendeztek ünnepi előadásokat, koszorúzásokat. Az iskolákban és az üzemekben, gyárakban szintén közös ünnepség keretében emlékeztek meg az évfordulóról. Szokássá vált az is, hogy az üzemekben november 7-én osztottak jutalmakat (prémium), hogy növeljék a dolgozók „lelkesedését". A rendszerváltozást megelőző években minden szakralitástól mentesen, de egy körmenet jellemző jegyeivel ünnepelték például Debrecenben augusztus 20-át. A polgári előzményekkel rendelkező, de csak 1966-tól rendszeresen megrendezésre kerülő debreceni Virágkarnevált is fel lehet fogni egyfajta, kommunista szellemben átlényegített körmenetnek.

A magyar katolikus püspökök ülésein rögzített jegyzőkönyvekből, feljegyzésekből és jelentésekből is jól látszik, hogy a körmenetekkel kapcsolatban milyen erős állami nyomás nehezedett a katolikus egyházra.

Az 1950. július 4-i értekezleten a püspökök azt remélték a kormányzattól, hogy nem kell tartaniuk a nyilvános vallásgyakorlás korlátozásától, a hagyományos zarándoklatok és körmenetek nem ütköznek akadályokba. Ugyan megkövetelték a plébánosoktól, hogy kötelesek bejelenteni a közigazgatási hatóságoknál minden egyházi rendezvényt, de ez csakis a közrend fenntartása érdekében vált szükségessé. A püspökök nyugtázták, hogy a közigazgatási hatóságok a körmenetek számára biztosítják az addig is szokásos útvonalak és terek használatát.[22]

Két év múlva már a teljes korlátozás olvasható ki a püspökkari értekezlet jegyzőkönyvéből. Mivel 1952-ben úrnapja munkanapra esett, körmenetet csak a székesegyházakban lehetett tartani este hat órától kezdve. Úgy rendelkeztek, hogy a többi templomban a rá következő vasárnap legyen az úrnapi körmenet. Szabályozták és szűkítették a körmenetek szokásrendjét is: a körmenet útja lehetőleg rövid legyen, és a helyi hatóságokkal egyeztetni kellett. A keresztjáró napokon[23] a körmenet csak a templom előtt álló kereszthez mehetett ki. Állami ünnepeken hétköznapi istentiszteleti rendet kellett tartani, kivéve, ha ilyen ünnep vasárnapra esik, továbbá Szent István napján, de ezeken a napokon is körmenet nélkül kellett misézni. Nagyboldogasszony munkanap volt. Ezen a napon körmenetet nem tarthattak. Ahol korábban tartottak, át kellett tenniük a következő vasárnapra. Az útvonalat természetesen a helyi hatóságoknak be kellett jelenteni. Egyébként ünnepi istentiszteleti rendet tarthattak a plébánosok a templomokban.[24]

Az 1953. március 10-i püspöki értekezlet is foglalkozott a körmenetekkel. A nagyszombati feltámadási körmenet abban az évben éppen április 4-re esett. Ezért a püspöki kar úgy rendelkezett, hogy a reggeli szertartásokat 8 óráig be kellett fejezni. A feltámadási

[22] Balogh 2008, 219.

[23] Magyarországon a falvakban a templomból a falu végén álló keresztekhez vonult a körmenet, innen a keresztjáró nap elnevezés. Áldozócsütörtök előtti hétfő, kedd, szerda, testi-lelki javakért könyörgő, imádságos napok.

[24] Balogh 2008, 420.

szertartást és körmenetet délután három órakor ugyancsak be kellett fejezni. A plébánosoknak számításba kell venniük a szertartás időtartamát és a körmenet útjának hosszúságát, hogy meg tudják határozni az egyházi rendezvény kezdetét. Azokon a településeken, ahol a felszabadulási ünnepségek három órakor kezdődtek, az egyházi időpontot úgy kellett megválasztani, hogy egy órával előbb véget kellett érnie a feltámadási ünnepségnek.[25]

Kötelező volt az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) megyei titkárainak nyomon követni a húsvéti és az úrnapi körmenetek menetét. A plébánosoknak a helyi tanácsok felé, a tanácsoknak pedig a járások és a megyei központok felé, és közvetve a pártbizottságok felé volt jelentési kötelezettségük a körmenetekkel, a hittanbeíratásokkal, a nagyobb egyházi ünnepekkel, rendezvényekkel kapcsolatban. Ezeket a jelentéseket a megyei egyházügyi titkárok kapták meg, összesítették és továbbították az ÁEH központjába.[26]

Mégis elég nagy káosz uralkodott a körmenetekkel kapcsolatban az egyes hivatalokban. Mivel egyértelmű szabályozás nem történt, nem mindenki volt tisztában a teendőivel. Kiváló példa erre Skrapics József tótszentmártoni katolikus plébános esete. A helyi községi tanács végrehajtó bizottságának elnöke jelentette fel, mert a plébános 1954 júniusában engedély nélkül tartott úrnapi körmenetet. A papot a letenyei járási tanács végrehajtó bizottsága mint elsőfokú kihágási bíróság a kihágási eljárás során jogerősen 300 forint pénzbüntetésre ítélte. Az ügy egészen a fővárosig jutott, ahol a Kihágási Tanács Titkárságának a vezetője azon a véleményen volt, hogy az úrnapi és egyéb vallásos körmenetek nem esnek engedélyezés és egyéb korlátozás alá. Ezért kikérte az ÁEH elnökének a véleményét. Néhány hét múlva meg is érkezett a válasz, amelyben a hivatal kijelentette, hogy az úrnapi körmenetek valóban nem esnek bejelentési kötelezettség alá.[27] Akkor mégis mi alapján várták el a tanácsi szervek, hogy a plébánosok előre jelentsék a tervezett körmeneteiket? Varga József, az ÁEH elnökhelyettese egy 1954. áprilisi levelében kérte a Minisztertanács Helyi Tanácsok titkárságát, hogy tájékoztassák a helyi tanácsok elnökeit az április 17-én esedékes feltámadási körmenetek rendjéről. Az elnökhelyettes a katolikus egyházzal kötött magállapodásra hivatkozott, amelynek értelmében a körmenetek délután 5 és 8 óra között tarthatók meg az előző évi keretek között. Az értesítés kitért arra is, hogy a körmenet idejét és útvonalát a lelkészeknek a helyi rendőrőrsön kellett bejelenteniük. A körmenet útvonala az elmúlt évihez hasonlóan és annak megfelelően a templom körül a lehetőség szerinti legrövidebb útvonal lehetett.[28] A két iratból egyértelművé válik, hogy a körmenetekkel kapcsolatban jogszabályi rendelkezés nem történt, hanem a korábbi években, a püspökökkel folytatott egyeztetések során alakult ki a körmenetekkel kapcsolatos eljárásrend.

A rendőrség tevékenysége az engedélyezésen túl kiterjedt az egyházi megmozdulások ellenőrzésére, megfigyelésére is. Az egyházi körmenetek engedélyezése 1952-ben még a tanácsok hatáskörébe tartozott, de valójában a rendőrség döntése alapján történt az enge-

[25] Uo. 472–473.

[26] Lénárd–Tímár–Szabó–Soós 2006, 188.

[27] MNL OL XIX-A-21-a-250/1954.

[28] MNL OL XIX-A-21-a-135/1954.

dély megadása (1953-tól a területi rendőrkapitány lett az illetékes), amit a rendőrség igyekezett állandóan nehezíteni az útvonalak, időpontok bonyolításával.[29] Számos irat maradt fenn az ÁEH központi irattárában és a vidéki tanácsok irattáraiban az egyházügyi megbízottaknak/előadóknak köszönhetően, amelyben a párt- és állami szerveket arra kérik, hogy a Hivatal által a körmenetek ellenőrzésére és információszerzésre (sic!) kiküldött munkatársakat a társszervek segítsék.[30] Komoly energiákat kötött le, hogy egy-egy vallásos rendezvényt a különféle szintű (helyi, járási, városi, megyei) tanácsi szervek munkatársai, illetve azok kiküldöttei (például tanárok, iskolaigazgatók) mellett a pártbizottság emberei és a civil ruhás rendőrök, sőt az államvédelem ügynökei is gyakran ellenőrizték.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban a püspökök számos engedély nélküli diszpozíciót hajtottak végre,[31] kompromittált, népszerűtlen békepapokat mozdítottak el érdemtelenül szerzett vagy az állami kényszer hatására kijelölt plébániáikról. Ennek hatására jelentősen leépült az a szerkezet, amelyet az ÁEH és más egyházakat korlátozó párt- és állami szervek addigra kialakítottak. 1956 után újra kellett gondolni a szabályokat, vissza kellett szorítani az egyházat abból a keskeny mozgástérből, amit 1956-ban elért.

Jól érezhető az állami nyomás miatt kialakult bizonytalanság, illetve a papok megosztottsága és a püspök kiszolgáltatott helyzete Moravetz Lajos veszprémi egyházügyi előadó 1957. évi húsvéti ünnepkörről szóló jelentéséből. Badalik Bertalan (1890–1965) veszprémi püspök a papság tájékoztatására kiadta a hatóságok által jóváhagyott körlevelét, miszerint 1957-ben a feltámadási, búzaszentelési, keresztjárási körmeneteket mindenhol csakis a templomban lehetett megtartani. Ez a klérus körében nagy nemtetszést váltott ki, mivel az ünnepi misékben, a főünnepekben és a hozzájuk kapcsolódó rendezvényekben látták a hívek megszólításának, elérésének, vagy, ahogy Moravetz Lajos fogalmazott, „a tömegek mozgósításának" a lehetőségét.

Természetesen a püspöknek sem tetszett, hogy nem tarthatták meg a szokásoknak megfelelően a körmeneteket. A körlevél kiadásával azt is közölni akarta a papsággal, hogy a kialakult helyzet miatt, az érvényben levő gyülekezési tilalom miatt nem lehet a templomon kívül körmenetet tartani.

Meg is állapította a veszprémi előadó a hozzá beérkezett járási jelentések feldolgozását követően, hogy kevesebben vettek részt a körmeneteken az 1957-es évben, mint korábban. Véleménye szerint ez abból adódott, hogy a hívők az ünnepélyes, látványos körmenetre szívesebben elmennek. Egyes községekből érkeztek olyan feljegyzések is, hogy a hívek közt általánossá vált a vélemény, miszerint azelőtt is korlátozták a körmeneteket, ezután pedig még jobban gátolják majd.[32]

A húsvéti ünnepkör és a feltámadási körmenet mellett a katolikus egyház kiemelt ünnepe, amelyhez rendszerint körmenet is tartozik: az úrnapja. 1957-ben június 20-ára esett úrnapja. A belügyminiszter már 1957. április 13-án feloldotta a kijárási tilalmat

---

29 Szabó 2000, 82.
30 MNL OL XIX-A-21-a-143/1954.
31 Szántó 1993, 30–35; Szabó 2007, 228.
32 MNL OL XIX-A-21-d- 0020-2/1957.

Budapesten, de a gyűlés és a felvonulási tilalom június 30-ig érvényben maradt,[33] ezért a püspöki kar kérdést intézett az Állami Egyházügyi Hivatalhoz, hogy megtarthatják-e az úrnapi körmeneteket. Horváth János ÁEH-elnök május 23-i javaslatának megfelelően június 20-án a késő délutáni órákban a tizenegy püspöki székhelyen engedélyezték a körmenetek megtartását. A többi körmeneteket az úrnapját követő vasárnapon, június 23-án, a délelőtti órákban engedélyezték. Figyelemre méltó az elnök véleménye: „nem kell tartani semmiféle provokációtól, másrészt a körmenetek megtiltása belföldön és külföldön igen nagy felháborodást váltana ki. Ezenkívül a püspöki kar magatartása lojális és jó irányban fejlődik".[34] Ezt követően május 29-én Horváth János értesítette Grősz József kalocsai érseket és a társszerveket, a Belügyminisztériumot és a Művelődésügyi Minisztérium Tanácsigazgatási Főosztályát.

A legtöbb helyen az előzetes engedélynek megfelelően zajlottak le a körmenetek. Pécsen a székesegyházban 20-án este tartották a körmenetet. A szertartást Rogács Ferenc (1880–1961) püspök végezte, nagy papi segédlettel, mintegy hatezer-ötszáz-hétezer résztvevővel. A jelentős létszámot a jelentés készítője igyekezett tompítani, amikor megjegyezte, hogy a résztvevők fele inkább kíváncsi néző volt, mert a szertartást nem követték, például nem térdeltek le.[35]

A többi városi és vidéki plébániák vasárnap délelőtt tartották meg a körmeneteket. A jelentés szerint ezeken még kevesebben voltak, mint az előző években, mert erre az időre esett a VIT-karnevál Pécsen.[36]

Vidéken, több községben egyáltalán nem engedélyezte a rendőrség a körmenet megtartását, mert „a régi szokásoknak megfelelően" a község nagy részét be akarták járni.[37]

Győrben június 20-án délután 5 óra után tartották meg a székesegyházban az úrnapi körmenetet. Úrnapján, csütörtökön a templomokban ünnepi nagymiséket tartottak. A körmeneteket június 23-án vasárnap vezették. A mezőgazdasági munkák egyes községekben szüneteltek, ünnepi hangulat alakult ki. Voltak helyek, ahol a határban szórványosan dolgoztak az egyéni parasztok, a téeszekben és az állami gazdaságokban rendesen dolgoztak. Rendellenességről sehonnan sem érkezett jelentés. A résztvevők számáról feljegyezték, hogy a tavalyi és az előző évekhez viszonyítva nem nőtt, sőt több helyen kevesebben voltak az előző évekhez viszonyítva. Iskolás gyermekeket mindenhol lehetett látni a körmeneten.[38]

---

33 A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. december hó 12-én egy hónapra, majd az 1957. évi 2. sz. tvr-tel 1957. évi március hó 31. napjáig, az 1957. évi 23. sz. tvr-tel június 30. napjáig a gyűlések és felvonulások megtartását előzetes engedélyhez kötötte. Vö. *Jogtudományi Közlöny – Tudományos folyóirat* mellékletekkel, 1957. XII. új évfolyam, 10.
34 MNL OL XIX-A-21-a-U-217/1957.
35 MNL OL XIX-A-21-a-U-217-3/1957.
36 A VI. Világifjúsági Találkozó 1957. június 26-án nyílt meg Moszkvában. Pécsett június 23-án VIT-karnevált rendezett a frissen alakult KISZ. Vö. A megyei ifjúsági fesztivál elé. *Dunántúli Napló,* 1957. június. (14) 127–152. 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1957_06/?pg=62&layout=s 2017. július 3.
37 MNL OL XIX-A-21-a-U-217-3/1957.
38 MNL OL XIX-A-21-a-E-183-20-a/1957.

Somogy megyében, illetve Kaposváron az úrnapi körmeneteket 1957. június 23-án, vasárnap tartották. A jelentések beszámoltak az előkészületekről is (takarítás, díszítések stb.). Mindebből az egyházügyi előadó arra következtetett, hogy a résztvevők száma igen magas lesz majd. Ezzel szemben megyeszerte csaknem általános érdeklődést tapasztaltak a megfigyelők, akik azzal magyarázták a helyzetet, hogy „Kaposváron és a nagyobb helyiségekben, ahol a volt polgársághoz tartozók száma viszonylag még nagy, nagyobb volt az érdeklődés. Megállapítható volt, hogy legkevésbé talán a parasztférfiak érdeklődtek a körmenet iránt. A paraszt-asszonyok és fiatalabb lányok jelentős része ott haladt a körmenetekben. Tehát csaknem jellemzőként állapítható meg, hogy az idősebb nők, fiatalabb lányok és a képviselőtestületek tagjai – kevés iskolás gyerekkel – vettek részt a körmeneteken." Érdekes okfejtés olvasható a körmenetek látogatottságát illetően: a kedvezőtlen időjárás rákényszeríti a falusi lakosságot arra, hogy még nagyobb szorgalommal dolgozzon. Vasárnap – a körmenet napján – ugyan nem sokan dolgoztak, de egyrészt igyekeztek kipihenni a fáradalmaikat és előkészülni a következő napi munkára, másodsorban azt említi a jelentés összeállítója, hogy az elmúlt években akár kényszerrel, akár más módszerrel komoly eredményeket értek el, hogy a lakosság jelentős része lassan lemaradozott az egyházi megmozdulásokról. „Ma már nem furcsa e résznek az, hogy nem jelenik meg pl. egy úrnapi körmeneten." Jól látható, hogyan vesztenek jelentőségükből és közösségformáló, összetartó erejükből a szokások. Harmadik okot is felsorolt a tanácsi megbízott: a kánikulai meleg is hozzájárult az alacsony részvételhez. A körmeneteket a déli időben tartották, amikor a meleg szinte elviselhetetlen volt. Az emberek inkább a fák alatt és a hűvös lakásokban pihentek, mintsem a tűző napon ünneplőben vonuljanak.[39]

A hatalom részéről is lehetett természetesen túlkapásokat tapasztalni. Az Esztergomi Egyházmegyéhez tartozó Bajna, Epöl és Nagysáp községek plébánosai levelekben fordultak az egyházügyi megbízotthoz. Azt panaszolták, hogy az úrnapi körmenetet nem engedték megtartani községeikben. A járási rendőrkapitány helyettese azt válaszolta, hogy nem kaptak semmiféle értesítést, hogy a gyülekezési tilalom alól mi lett feloldva, és azért történhetett meg, hogy nem engedték megtartani a körmenetet. Az egyházügyi megbízott készségesen elmagyarázta, hogy ezzel mekkora kár keletkezett, mert utána többen járnak majd templomba.[40]

A következő években sem változott a kialakult gyakorlat. 1958-ban június 5-ére esett úrnapja. A főváros kiemelt helyzete miatt az ÁEH egyeztetett a Budapesti Pártbizottsággal is. A megbeszélés értelmében Budapesten június 3-án a délelőtti órákban tartották a római katolikus templomokban a körmeneteket. Utasították (sic!) Endrey Mihály (1905–1977) budapesti püspököt, hogy vegye fel a kapcsolatot a Budapesti Főkapitánysággal és találjanak megfelelő megoldást a körmenetek útvonalára vonatkozóan.[41]

[39] MNL OL XIX-A-21-a-E-183-20-b/1957.
[40] MNL OL XIX-A-21-a-E-183-24/1957.
[41] MNL OL XIX-A-21-a-B-26-8/1958.

Hevesi János Komárom megyei egyházügyi előadó azt nehezményezte 1958. április 28-án kelt jelentésében, hogy amíg a Veszprémi Egyházmegye kiadott egy értesítést a papságnak, hogy a búzaszentelést a templomban végezzék el, addig a Győri Egyházmegye és az Esztergomi Egyházmegye nem adott ki semmilyen körlevelet, tájékoztatást. Még így is, Komárom megye területén a búzaszentelést általában a templomban végezték, csak néhány településen vonultak ki a búzaföldre, mint például Tát község, de ott is csak negyven-negyvenöt fő vett részt a búzaszentelésen. Ugyanebben a jelentésben megemlíti, hogy az Esztergomi Egyházmegye a legutóbbi körlevélben nem adta ki az értesítést a templomi katekézisek, ministráns gárdák és a vetítőgépek használatának megtiltásáról.[42]

Az egyházi rendezvényeket az ÁEH tanácsoknál alkalmazásban lévő megbízottjain kívül más tanácsi munkatársak, pedagógusok, de a rendőrség és egyéb szervek is ellenőrizték. Érdekes levél maradt fenn az ÁEH központi irattárában. Ortutay Gyula, a Hazafias Népfront főtitkárának értesítése Miklós Imréhez, az ÁEH elnökhelyetteséhez: „Szégyellem magam, de az a feljegyzés, amit a mi osztályaink összeállítottak, igen sovány és jelentéktelen. Szinte mindegyik nélkülözi a konkrétumot. Mégis elküldöm, hátha használni tudja."[43] Mivel a csomó üres, talán mégsem használták fel a jelentéseket. Mégis, ez a mindent átszövő jelentésrendszer működött. Ezek alapján történtek meg a papok áthelyezései, és még súlyosabb retorziók is. Ezek alapján készültek fel a pártállami szervek az egyes rendezvényekre. Erről tanúskodik Horváth János ÁEH-elnök levele Benke Valéria művelődésügyi miniszterhez, amelyben arra kéri, hogy a nagyheti szertartásokkal kapcsolatban mellékelten megküldött tájékoztató alapján a miniszter minél előbb tegye meg a „szükséges intézkedéseket". Ugyanezt a jelentést és levelet Horváth János elküldte Szirmai Istvánnak, az MSZMP Központi Bizottsága tagjának, Kelen Bélának, az MSZMP Budapesti Bizottsága tagjának, és Garamvölgyi Vilmos belügyminiszter-helyettesnek.[44]

Minden állami nyomás és korlátozás ellenére működtek papok, akik nem rettentek meg. Dr. Sarkady Béla, a VIII. kerületi Jó Pásztor-kápolna és lelkészség[45] megalapítója mintegy két évtizedes szokásnak megfelelően 1958-ban is keresztúti ájtatosságra hívta híveit. Csakhogy ebben az évben a körmenet éppen április 4-ére esett. Az állami ünnep miatt az egyházi rendezvényeket csak 15 és 18 óra között lehetett megtartani.[46] Talán még így sem tűnt volna fel, ha éppen két szolgálatban lévő rendőr nem veszi észre a 18 óra körül kialakult csoportosulást és a ministránsok beöltözését. A lelkész később azzal védekezett, hogy tizennyolc éve rendszeresen, minden év nagypéntekén a Golgota téri kálvárián

[42] MNL OL XIX-A-21-a-E-27-13/1958.
[43] MNL OL XIX-A-21-a-H-97/1958.
[44] MNL OL XIX-A-21-a-H-26/1958.
[45] A józsefvárosi plébánia külső részén 1938-ban Dr. Sarkady Bélát bízták meg lelkészség szervezésével. Ebben az évben megalakult a Kisegítő Kápolna Egyesület. Első istentiszteleti helyük a Kerepesi-temető kápolnája volt. 1940-ben a Kálvária tér 22. szám alatti házban irodát, lelkészlakást, kultúrotthont és udvarbefedéssel kápolnát rendeztek be. 1942. január 1-jével megalakult az egyházközség a józsefvárosi plébánia területéből, amelyet 1946-ban az egyházi főhatóság önálló lelkészséggé nyilvánított. Vö. Sarkady 2002.
[46] MNL OL XIX-A-21-a-H-26/1958.

szokta végezni a keresztutat. Ezekben a napokban nyitva volt a Golgota téri kis kápolna, és az emberek a keresztút stációi között végezték a keresztúti ájtatosságot, ami egyik hatóságot sem zavarta addig. 1958. április 4-én este 6 órára mintegy 300-400 hívő gyűlt össze. A lelkész 18 órakor érkezett meg. Felvette a karinget és a stólát, de mielőtt megkezdhette volna a szertartást, egy rendőr lépett hozzá. Megkérte, hogy várjanak, amíg a kapitányságtól telefonon értesítést nem kap, hogy megtartható-e a keresztúti ájtatosság, vagy sem. Rövidesen megérkezett az üzenet, miszerint nem rendelkeztek engedéllyel. A lelkész kifogásolta, hogy nem is kellett engedély, mert az ájtatosság nem volt betiltva. Sarkady Béla levetette a karinget és a stólát, és azt válaszolta a rendőrnek, hogy mint magánember fogja az ájtatosságot a saját maga részére végezni. A rendőr felszólította a lelkészt, hogy küldje haza az embereket. „Ezt én nem tehetem, ez az ön dolga" – felelte a lelkész. A tömeg, látva a lelkész nyugodt és határozott fellépését, lecsendesedett, és mintegy ötven ember az első stációnál méltósággal elkezdte az imát. Sarkady Béla mint magánember odaállt közéjük, és csendben végezte a keresztúti ájtatosságot. A negyedik stációnál a rendőr ismét odament a lelkészhez, és felszólította, hogy távozzon. Sarkady az alkotmány által biztosított vallásszabadság megsértését rótta fel a rendőrnek. Újra csődület támadt a lelkész és a rendőr körül. Sarkady Béla, hogy elejét vegye egy esetleges incidensnek, azt felelte a rendőrnek, hogy a magánájtatosság végzéséhez ugyan a rendőrnek nem lehet köze, de nem akart problémát okozni, ezért elment. A hívek maradtak, és csendben végezték az ájtatosságot, majd a kereszt előtt elénekelték a magyar és a pápai himnuszt. Ezután kisebb csoportokban elindultak haza. Éppen ekkor tűnt fel a téren négy-öt gumibotos rendőr, akik látva a hazafelé tartó embereket, nem léptek közbe.[47] Az eset persze nem maradt következmény nélkül. Sarkady Bélát hamarosan nyugdíjazták bátor kiállásáért.

Horváth János ÁEH-elnök április 8-án kelt összesítésében úgy fogalmazott, hogy az addig beérkezett információk alapján a feltámadási körmenetek az egész országban a legnagyobb rendben zajlottak le. Mind az egyházi, mind az állami szervek betartották a vonatkozó megállapodásokat. Az elnök még „statisztikai" összegzést is készített: a körmeneteken résztvevők nagy többsége, mintegy 60% a harminc évnél idősebb nők közül került ki; közel 10%-ban a tanuló ifjúság is részt vett a rendezvényeken; a maradék 30% a középkorú és idősebb férfiakból, valamint a serdülőkorban lévő, főleg leány ifjúságból került ki.

Az összefoglaló jelentés pozitívan értékelte, hogy a városokban, a megyei és járási székhelyeken, valamint a nagyobb községekben „a körmenetek és más egyházi szertartások sem tömegdemonstráció, sem hatás szempontjából nem érték el a felszabadulási ünnepélyek nívóját". Sok községben azt a „helyes módszert" alkalmazták a községek vezetői, hogy előre megegyeztek a pappal: nem zavarják az egyházi szertartásokat, megvárják, amíg azok véget érnek, ugyanakkor a papok vállalták, hogy a felszabadulási ünnepségekre felhívják híveik figyelmét, sőt több helyen a pap is elment az ünnepségekre híveivel együtt.[48]

[47] MNL OL XIX-A-21-a-H-26-5/1958.
[48] MNL OL XIX-A-21-a-H-26-4/1958.

A Vas megyei jelentés írója kiemelte, hogy nagyon jó volt az együttműködés a társszervekkel. „Tanácsi vonalon" és a rendőrségtől is kértek jelentést a körmenetekről. A rendőrségi jelentésekben nem szerepelt semmi rendellenesség. Mindenütt rendben, csendben folytak le az ünnepségek és a feltámadási körmenetek. A szombathelyi püspök elégedett volt a részvétellel: szerinte a székesegyházi körmeneten hét-nyolcezer ember vett részt. Meg is jegyezte: „most megláthatták az erőnket!" Prazsák Mihály, a jelentés készítője szerint a püspök alaposan túlzott, mert egész biztos nem volt négyezer ember a székesegyházban, „ezt eléggé alaposan megnéztem harmadmagammal". A körmeneten részt vevők aránya: körülbelül 50% nő, 30% férfi, 20% gyermek.[49]

Veszprém megyéből Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó összegezte az eseményeket. A megye 261 községétől 172 helyen tartották meg a körmenetet a papok. A többi helyen a templomban végezték el a szertartásokat. Az 1956. évhez viszonyítva mintegy tízezer fővel többen vettek részt az 1958. évi körmeneten a vallásos hívők. Moravetz szerint ez részben az 1956-os októberi „ellenforradalom" eseményeinek hatásából adódott, másrészt a papok nagyobb aktivitással fogtak hozzá a szervezéshez. „A papság már januárban megkezdte munkáját a húsvéti ünnepekre való jó előkészítésének céljából. Az ifjúságot az iskolákban vértezték fel a jézusuk [sic!] feltámadásának jelentőségére. A rózsafüzér asszonyokat és egyházközség képviselőtagokat mozgósították ennek érdekében. A papok a legtöbb helyen más területről hoztak szónokot a lelkigyakorlatok idejére, a gyónók és áldozók számának növelésére."[50]

*

A tanulmány arra a kérdésre kívánt választ adni, hogy milyen formákban jelen(hetet)t meg a körmenet, a katolikus vallásosság egyik speciális megnyilvánulási formája 1945 és 1958 között. A második világháborút követően, a folyamatosan szűkülő demokratikus keretek között, majd a Rákosi-diktatúra kiépülésétől 1956-ig és a forradalom után a Kádár-rendszer kezdetéig a katolikus ünnep integrálódott, „beszürkült" az ateista mindennapokba. Hogyan volt lehetséges a hívőknek ezt a vallásos eseményt megélniük, és mennyire tolerálta a hatalom a vallásos érzület ilyen tömeges kifejezését? Természetesen a templomba járás a vallásosság egyik legkézenfekvőbb megjelenése, önmagában is állásfoglalás. Hiába a kommunista diktatúra szándéka a vallás teljes felszámolására, nem lehetett a hitet kiiktatni a mindennapi életből, de be lehetett szorítani a templom falai közé. A búcsú mellett a körmenet az a nyilvános vallásos esemény, amelyik a diktatúra éveiben is kikívánkozott, „kitört" a templomból. Milyen módon igyekezett az egyház, a papság a körmenetet kivinni az utcára, és milyen reakciókat váltott ki mindez az államhatalom képviselőiből?

[49] MNL OL XIX-A-21-a-H-26-6-c/1958.
[50] MNL OL XIX-A-21-a-H-26-6-b-a/1958.

A körmenetekkel kapcsolatos kutatás első körben 1958-ig tartott, mert a magyar kommunista párt egyházpolitikája 1958-tól újfajta tartalommal gazdagodott.[51] Az adminisztratív eljárások mellett egyre hangsúlyosabbá vált az ideológiai nevelés, a propaganda. A kommunista párt és állam szerveinek figyelme a Rákosi-korszakban elsősorban a reakciósnak minősített papokra, illegális szerzetesekre terjedt ki. 1958 után az ÁEH és az MSZMP PB átértékelte az egyházpolitikát, és egyre hangsúlyosabbá vált a vallásos tömeg átnevelése, semlegesítése.

Érdemes azonban röviden kitekinteni az 1958. júniusi egyházpolitikai határozatok utáni évekre, évtizedekre. Szembeötlő változás nem történt egészen a rendszerváltozásig. Az a „rend", amely 1956 után alakult ki, és az ÁEH iratkezelése is határozottan visszatükrözi, nem változott 1989-ig. 1957-től alakult ki a gyakorlat az ÁEH-ban, hogy az elnöki iktatású iratokban egyes fontosabb témák az iktatás rendjében saját betűjelet kaptak: például a belügyminisztériummal kapcsolatos ügyek iktatószámába egy „B"-t toldottak be. Vagyis: B, mint „Belügyminisztérium".[52] A szisztéma szerint hasonló módon kapott betűjelet számos kiemelt téma: például „Cs" – Csanádi rk. Egyházmegye ügyei; „E" – egyházügyi megbízottak jelentései, de az Egri rk. Egyházmegye ügyei is ide lettek besorolva; „K" – Katolikus Püspöki Kar, de Kalocsai rk. Egyházmegye ügyei is, továbbá a katolikus egyház és a katolikus egyházi személyek ügyei is, továbbá a Kommunista Ifjúsági Szövetséggel kapcsolatos ügyek, és így tovább. Érdekes, hogy a „B" betűhöz rendelten 1961-től jelent meg a „Búcsúk" témakör,[53] amely egészen 1984-ig maradt ilyen formában kiemelt ügy.[54] Azonban önállóan kaptak „H" betűjelet a húsvéti szertartások,[55] és „U" betűt az úrnapi körmenetek.[56] Nemcsak az iktatási rendszer maradt változatlan 1989-ig, hanem az is, hogy a kiemelten fontos ügyek közt kezelték a húsvéti és az úrnapi körmenetekkel kapcsolatos jelentéseket. Megfigyelőket küldtek ki a szertartások ellenőrzésére, és a jelentéseket számontartották, kiértékelték, és az irattárban is kiemelten kezelték.

---

[51] Lásd az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. június 10-i határozatát az állam és az egyházak közötti viszonyról. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 82. ő. e. 1., 4–6., 23–32., 73–75., továbbá az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 22-i határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 87. ő. e. 1., 5., 17–30., 84–90.

[52] Lásd az ÁEH elnöki irataiban az 1957-ben iktatott belügyes iratokat: MNL OL XIX–A–21–a–B-41/1957. Dr. Markenstein Benő nyíregyházi főrabbi kivándorlása; MNL OL XIX–A–21–a–B-52/1957. Határsáv engedélyek kiadása; MNL OL XIX–A–21–a–B-178/1957. Egyházi gyűlések engedélyezése; MNL OL XIX–A–21–a–B-272/1957. Fegyvertartási engedély Horváth János részére; MNL OL XIX–A–21–a–B-299/1957. Külföldön tartózkodó beosztottak személyi igazolványának érvényesítése.

[53] Például: MNL OL XIX–A–21–a–B-26-8/1961. Búcsúkkal kapcsolatos teendők.

[54] Lásd az utolsó ilyen iktatószámot: MNL OL XIX–A–21–a–B-26-4/1984. Összefoglaló jelentés a tradicionális búcsújáróhelyek 1983. évi rendezvényeinek egyházpolitikai tapasztalatairól.

[55] 1989-ben például MNL OL XIX–A–21–a–H-24-1/1989.

[56] 1989-ben például U-24-1/1989.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
M–KS 274. f. 7. cs. = MKP főtitkársági iroda, titkárok
XIX–A–21–a = Állami Egyházügyi Hivatal elnöki iratok
XIX–A–21–d = Állami Egyházügyi Hivatal visszaminősített TÜK iratok
M–KS 288. f. 5. cs. = MSZMP Központi Szervei, Politikai Bizottság iratai

Internetes források

http://filmhiradokonline.hu 2017. június 29.
http://tudasbazis.sulinet.hu/ 2017. július 1.

Sajtóforrások

Jogtudományi Közlöny – Tudományos folyóirat mellékletekkel, 1957. XII. új évfolyam, 10.
Dunántúli Napló, 1957.

Felhasznált irodalom

A vallási élet és az egyházak képekben 1944 és 1948 között. http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/mti-kepgyujtemeny/6/a-vallasi-elet-es-az-egyhazak-kepekben-1944-es-1948-kozott/egyhaz-szent-istvan-napi-kormenet 2017. július 1.

Armstrong, Karen 1994: *A History of God. The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam.* New York, Ballantine Books.

Az Egyházi Törvénykönyv, 1984: *Az Egyházi Törvénykönyv.* Fordította: Erdő Péter. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar.

Bálint Sándor 1975: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Budapest, Szent István Társulat.

Balogh Margit 2008: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok I–II.* †Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította: Balogh Margit. Budapest, METEM.

Bartha Elek 2006: *Vallási terek szellemi öröksége.* Debrecen, Bölcsész Konzorcium.

Dömötör Tekla (főszerk.) 1990: *Magyar Néprajz.* VII. kötet. *Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Szerkesztő: Hoppál Mihály, a szerkesztő munkatársa: Barna Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Glatz Ferenc 1992: Ünnepeink 1945–90. Tanulmányvázlat. *História,* 1992 (14) 10. 2.

Kippenberg, Hans G., et al. (szerk.) 2009: *Europäische Religionsgeschichte. Ein mehrfacher Pluralismus.* I–II. kötet. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Kóthay Katalin Anna–Gulyás András 2007: *Túlvilág és mindennapok az ókori Egyiptomban – Források a Kr. e. 3–2. évezredből.* Miskolc, Bíbor Kiadó.

Lénárd Ödön–Tímár Ágnes–Szabó Gyula–Soós Viktor Attila 2006: *Utak és útvesztők.* Budapest, Kairosz Könyvkiadó Kft.

Magyar Katolikus Lexikon. http://lexikon.katolikus.hu/Körmenet.html 2017. július 9.

N. n. 2015: A Szent Jobb kalandos útja. *Múlt-kor,* 2015. augusztus 18. 19–24. http://mult-kor.hu/a-szent-jobb-kalandos-utja-20150818 2017. július 3.

Pünkösti Árpád 1996: *Rákosi a csúcson.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Rákosi Mátyás 1997: *Visszaemlékezések, 1940–1956.* I–II. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó.
Sarkady Béla 2002: *Jó Pásztor.* Budapest, Accordia Kiadó.
Shermer, Michael 2004: *The Science of Good and Evil.* New York, Henry Holt and Company.
Szabó Csaba 2000: *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951–1953.* Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Budapest, Budapest Főváros Levéltára–Osiris Kiadó. 82.
Szabó Csaba 2007: Mindszenty József szabadon töltött napjai 1956-ban. In Okváth Imre (szerk.): *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.
Szabó Csaba 2008: Az „elveszett" magyar Szent Korona hazatérése 1978-ban. *ArchívNet,* 2008 (8) 1. http://www.archivnet.hu/politika/az_elveszett_magyar_szent_korona_hazaterese_1978ban.html 2017. július 6.
Szántó Konrád 1983: *A Katolikus Egyház története. I.* Budapest, Ecclesia Kiadó.
Szántó Konrád, Dr. 1993: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Budapest, Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó.
Szelényi Ödön 1913: *Modern vallástudomány. A vallásbölcselet és vallástörténelem compendiuma.* Budapest, Ifj. Kellner Ernő Könyvnyomdája.
Voigt Vilmos 2004: *A vallási élmény története.* Budapest, Timp Kiadó.
Voigt Vilmos 2006: *A vallás megnyilvánulásai.* Budapest, Timp Kiadó.

VÖLGYESI ORSOLYA

Katolikus kisközösségek Debrecenben az 1940–1950-es évek fordulóján

A debreceni Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Bulányi György piarista szerzetes személyi dossziéját 1950 novemberében,[1] a tevékenységével kapcsolatos csoportdossziét pedig 1952. március 14-én nyitotta meg. A két kötetből álló csoportdosszié a „Piaristák" elnevezést kapta.[2] Ugyanakkor az Államvédelmi Hatóság egyházi reakció elhárításával foglalkozó I/2-b alosztálya a Bulányi és paptársai által irányított országos mozgalomról már 1951. október 26. óta „Lombardisták" néven csoportdossziét vezetett.[3]

Az ÁVH I/2-b alosztályának a Lombardisták debreceni szervezkedése tárgyában született 1952. március 12-i jelentése, amely alapján egyébként megnyitották a fent említett Piaristák csoportdossziét, Bulányi debreceni csoportvezetői, illetve csoporttagjai közül huszonegy nevet említett,[4] ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy megfigyelésük nincs „hálózattal biztosítva", így tevékenységükről mélyrehatóbb ismereteik nincsenek. Ekkor a debreceni ÁVH már mintegy húsz csoportról tudott, amely körülbelül száz tagot számlált, s csoportvezetőként Bacsa Erzsébetet, Simay Attilát és Bódor Sándort nevezték meg.[5] Tudomásuk szerint a csoportok hetente-kéthetente találkoztak. A Bulányiról szóló jelentések visszatérő eleme, hogy 1949-re datálják az „illegális" csoportmunka kezdetét: a „főcsoport" megalakítását s azokhoz kapcsolódó öt-hat fős „sejtek" létrehozását főként egyetemisták, főiskolások és kisebb részt ifjúmunkások körében.

Bulányi ugyanerről az esztendőről szólva, ötvenhat év távlatából a következő mozzanatot tartja megörökítésre méltónak: „Azt hiszem, hogy '49 karácsonyán volt az első házi liturgiánk. Gaizler Gyusziék Kandia utcai házában. Gyuszi csak pár évvel lehetett fiatalabb nálam. Katonatisztnek tanult, s egyetlen gyermeke volt egy nyíregyházi orvos-házaspárnak. A szülők beíratták őt a debreceni orvosi fakultásra – még mielőtt hazajött volna a

[1] ÁBTL 3.1.5. – O – 8884 Bulányi György.
[2] ÁBTL 3.1.5. – O – 9179, 9179/1 Piaristák.
[3] ÁBTL 3.1.5. – O –11959 Lombardisták.
[4] ÁBTL 3.1.5. – O – 9179. Az 1952. március 12-i jelentést az ÁVH I/2-b alosztályának államvédelmi alhadnagya, Bathó István és Jámbor Árpád államvédelmi őrnagy látta el aláírásával. A dokumentumban a következő nevek olvashatóak: Ábrahám Erzsébet, Bacsa Erzsébet, Barna Erzsébet, Berényi Dénes, Bódor Sándor és húga, Elvira, Csernus István, Csongor Jusztina, Dohanics Sándor, Gaizler Gyula, Király Mária, Kovács Teréz, Lóska György, Szemes Mariann, Simay Attila, Szihalmi Mária, Szőke Sándor, Vághó Ildikó és Ludovika, Trunkó Adél, Wolcsánszky Erzsébet.
[5] Lásd Berkes Béla államvédelmi hadnagy jelentését: ÁBTL 3.1.5. – O – 9179. Piaristák.

hadifogságból. Megjön onnan '45 szeptemberére, s hamarosan feleségül veszi a kalocsai dzsentrilányt, Madarász Jutkát, aki szintén akkor iratkozott be medikának Debrecenben. Hamarosan megszületik Jucó baba is. Gyuszi jelentkezik '48-ban az egyetemi lelkésznél. Én meg örülök neki. De hamarosan jönnek a szülők, s kérik, hogy ne foglalkozzam gyerekükkel. Féltik őt. Érthető, hiszen csak most jött haza hadifogságból. Egy darabig elmarad Gyuszi, aztán jön megint. Amikor majd a börtönben álmodok, azt álmodom, hogy megyek hozzájuk a Kandia utcán. '49 karácsonyán náluk gyűlik össze népem eleje: 12-15-en lehetünk, s körbeüljük az ebédlőasztalukat. A prédikációt akkoriban sohasem írtam le, de erre az alkalomra írok egy elmélkedést, és felolvasom a misében. Csend. Döbbent vagy nem – nem tudom. Elmélkedéshez hozzáimádkozunk, de prédikációhoz? Még nem alakult ki a háznál mondott misék liturgiája."[6]

Állambiztonsági jelentések, vizsgálati anyagok és évtizedekkel később keletkezett írásos vagy szóbeli visszaemlékezések adják tehát a forrásbázisát a Bulányi György vezette debreceni katolikus ifjúsági csoportok töredékes és mára már szinte homályba vesző történetének.[7] Ezek a kisközösségek egy országos mozgalom részeként próbálták meg a kommunista diktatúra első éveiben az ifjúsági hitoktatás és a keresztény életre való felkészülés új formai és tartalmi elemeit kialakítani. Hogyan működtek ezek a kisközösségek? Kik alkották őket? S mi lett velük Bulányiék 1952-es letartóztatása után? A dolgozat ezekre a kérdésekre keresi a választ.[8]

---

[6] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_15.pdf 105. 2016. május 10.

[7] Kállay Emil piarista szerzetessel 2015 januárjában és februárjában négy, Wingert Magdolnával 2015 februárjában egy alkalommal készítettem interjút. Wolcsánszky Erzsébettel 2016 áprilisában két órát, Merza Józseffel pedig 2015 és 2016 folyamán több alkalommal több órát beszélgettem, és számos e-mailt váltottam, velük magnófelvétel nem készült. Segítségüket ezúttal is köszönöm. Esetükben nagyjából egykorú szemtanúkról van szó, Kállay Emil a legidősebb, ő 1929-ben született, a többiek az 1930-as évek első felében. Olyan emlékekről beszéltek, amelyeket tizenévesként vagy húszas éveik elején éltek át. Az ekkor megtapasztalt élmények mélyen rögzültek, s a későbbiek során így vagy úgy, de meghatározónak bizonyultak. „Az önéletrajzi emlékezet szakirodalma szerint idősebb korból visszatekintve a tizenöt és huszonöt éves kor közötti szakasz a leggazdagabb emlékekben, a tízes évek vége felé egyre sűrűsödő módon. Az identitásformálódás jelentős szakaszaként az egyén nem véletlenül emlékszik olyan sok mindenre ebből az időszakból. A felnőtté válás, az önállóság felé vezető úton alaptapasztalatok sora éri az embert: a párkapcsolatoktól az önálló társadalmi szerepvállalásig." Keszei 2010, 28–29.

[8] Módszertani szempontból megfontolandó megállapításokat tartalmaz a források kezeléséhez: Gyáni 2000; Vértesi 2004; Kövér 2014; továbbá: Elbeszélt történelem. Körkérdés. 2007, különösen K. Horváth Zsolt megállapítása: „Az oral history használatával kapcsolatban tehát azért módosult a véleményem, mert az az egykor élt szubjektumot – paradox módon – nem mint viszonyokban élőt föltételezi, hanem a mindenkori jelen tekintetét, politikai, erkölcsi, esztétikai beállítódásait társítja egy elmesélt múltbéli »én«-hez. A szöveg valósága jelentősen leegyszerűsíti, kikerekíti, problémamentessé teszi a múlt komplex valóságát, s nem tudja megmutatni azt, ami a múltban befejezetlen maradt. [...] A fentebbi megjegyzéseim azonban nem jelentik azt, hogy ne készíteném és használnék föl továbbra is szóbeli forrásokat. Ám az interjúkban talált – ginzburgi értelemben vett – nyomokat igyekszem »kíméletlen módon« kijátszani más kútfőkből (hivatalos jegyzőkönyvek, feljelentések, ügynöki jelentések, privát és hivatalos levelezések stb.) nyert információk ellen. Célom nem az így szerzett, egymásnak olykor gyökeresen ellentmondó adatok korrigálása, hanem inkább egy több szempontú történeti elemzés megvalósítása." Elbeszélt történelem. Körkérdés. 2007, 40. A kihallgatási jegyzőkönyvek értelmezéséhez lásd Takács 2010, különösen 141–142; valamint Farkas 2006 és Farkas 2016, különösen 14–15.

Bulányi Györgyöt 1944 augusztusában helyezték át Tatáról a debreceni piarista gimnáziumba, ahonnan 1944 szeptemberében az egész tanári karral együtt távozott. 1945 februárjában tért vissza Debrecenbe, ahol 1945 és 1948 között magyart tanított. Tevékenysége ebben az időben igen sokrétű volt: több piarista atyával együtt a legtehetségesebb diákok számára önképzőkört tartott, az önképzőkörökbe meghívták a Svetits Gimnáziumban tanuló leánynövendékeket is.[9] Pogány János fizikából, Bulányi György magyarból foglalkozott a diákokkal, de bekapcsolódott az önképzőköri munkába Szentgyörgyi András, a piarista gimnázium hittanára és a latin–történelem szakot végzett Török Jenő is. Mándoki Ernő pedig a Szent Anna-templom kórusát vezette: az énekkari próbák szintén lehetőséget adtak a fiatalokkal való találkozásra és a velük való foglalkozásra. Bulányi később megalakuló, első csoportjai főként egykori gimnáziumi tanítványaiból, illetve a piarista atyák által vezetett önképzőkörök tagjaiból kerültek ki. A későbbi csoporttagok közül Berényi Dénes,[10] Bacsa Erzsébet, Ábrahám Erzsébet, Kovács Teréz, Papp Magda, Barna Erzsébet, Szabó Edit, Forrai István, Wolcsánszky Erzsébet tartozott ebbe a körbe. A Svetits Gimnáziumban érettségiző és biológia–földrajz szakra jelentkező Wolcsánszky Erzsébet így emlékezett több évtized múltán erre az időszakra: „1947–48-ban önképzőköröket hirdettek a fiatal piarista tanárok Debrecenben (Pogány, Szentgyörgyi, Bulányi, Török, Mándoki). Az egyházi gimnáziumokból az osztályfőnökök ajánlottak továbbképzésre alkalmas diákokat. Hetenkint 22 óra elfoglaltságot jelentett. Komoly szellemi műhelynek bizonyult. Az előadásokat megbeszélés, vita követte, majd irodalmat, forrásmunkákat kaptunk. Könyvtárunk is volt. Érettségi után e hallgatókból csaknem valamennyien egyetemre kerültünk. Ebben az időben még elég volt felvételire a kitűnő középiskolai érettségi. A káderezéssel később volt gond."[11]

Még mindig az iskolák államosítását megelőző évekről szólva: a piarista rend 1945 nyarán megnyitotta Debrecenben a Móra Ferenc Piarista Diákotthont, ahová falusi ösztöndíjas fiatalok is bekerültek. A 171. számú Erdősi Imre cserkészcsapat újjászervezését követően Bulányi regöscserkész-csoportot is vezetett. Az akkor a debreceni piarista gimnáziumban tanuló Kállay Emil, későbbi esztergomi egyházmegyés pap, majd piarista szerzetes és tartományfőnök minderről így beszélt: „1946 nyarán a piarista atyák regös cserkészként vittek bennünket különböző hajdúsági, szabolcsi, bihari falvakba, és esténként előadást tartottunk. Nekem például Sinka István *Anyám balladát táncol* című versét kellett elszavalnom. Bulányi tanár úr bízott meg ezzel, ő ugyanis nagyon igyekezett megszerettetni velünk a népi írókat. Akkoriban Veres Pétertől elkezdve sok mindenkit olvastunk. A műsor célja az volt, hogy felkeltsük a falusi emberek érdeklődését a népi kultúra iránt, amely biztos, hogy nagyon mély és nagyon hiteles volt. Este tehát műsort adtunk, aztán másnap

---

[9] 1946–1947-től vette át a Révai Miklós Önképzőkör vezetését, ahol a szakosztályok mellett megszervezte a „központi önképzőkört" is, ahol havonta egyszer a magyarság számára fontos kérdéseket tárgyalták meg katolikus nézőpontból. Balogh–Koltai 2015, 401.

[10] Berényi Dénes (1928–2012) atomfizikus, az MTA rendes tagja, az MTA Atommagkutató Intézetének igazgatója volt.

[11] http://bokorportal.hu/bokor/Arcelek/Wolcsanszky_Bolcso.pdf 2016. május 14.

délelőtt a piarista atyák meghallgatták a plébános által összeszedett tehetséges falusi gyerekeket, és ezekből kiválasztották azokat, akiket aztán a kollégiumukban ingyen arra képeztek, hogy majd a jövő Magyarországának vezetői legyenek."[12] Kállay Emil szavai rávilágítanak arra, hogy Bulányi szerette és ismerte a népi irodalmat és a népi kultúrát, különösen Sinka István és Kodolányi János munkásságát tartotta nagyra, s ezeket másokkal is meg akarta ismertetni.[13] Ugyanakkor fontosnak tartotta a tehetséges parasztfiatalok taníttatását is, s ezekbe a törekvéseibe döntően középosztálybeli tanítványait is bevonta. Bacsa Erzsébet bölcsészhallgató, aki hetedikes gimnazista kora óta kapcsolatban volt Bulányival, 1947–1948-ban magyar párostánc-tanfolyamot szervezett a gimnazistáknak, valamint tíznapos téli tábort parasztfiúknak és parasztlányoknak. Simay Attilát, aki az orvosi karon tanult, mint jó néptáncost mutatták be Bulányinak, s így lett a kiscsoportos mozgalom tagja.

Bulányi mindezek mellett aktívan részt vett az Actio Catholica (AC) munkájában is. Rendtársa, Török Jenő, aki ebben az időben az AC ifjúsági megbízottja volt a nagyváradi egyházmegyében, az 1945–1946-os tanévtől három éven keresztül „hittudományi előadásokat" szervezett középiskolások, egyetemisták, majd pedig vegyes korosztályok számára. Emellett folytak az úgynevezett világnézeti előadások, amelyek 1947 őszétől (más forrás szerint 1946 tavaszától) egészen 1948 őszéig főként a Svetits Gimnázium tornatermében kerültek megrendezésre, ahová alkalmanként több száz embert sikerült összehívni. Az előadók több vidéki várost is felkerestek, 1947 decemberében Bulányi rendtársával, Szentgyörgyi Andrással Nyíregyházán járt, a rendezvényről készült jelentés szerint Bulányi *Koreszmék*, Szentgyörgyi pedig *Katolikus egyház* címmel tartott előadást. 1947–1948-ban Bulányi Debrecenben az AC keretein belül már az ifjúsági ügyek felelőse volt, már ekkor nyilvánvaló volt felettesei előtt is, hogy jól megtalálja a hangot a fiatalokkal.[14]

Egy 1948 januárjában készült állambiztonsági jelentés szerint Bulányi és mások részvételével az arra kiválasztott fiatalok számára többnapos vezetőképzőt tartottak – vélhetően az AC keretein belül. A rendezvényen a megnyitót a piarista gimnázium igazgatója, Sörley Zsigmond mondta. Bulányi már itt arra buzdította a fiatalokat, hogy mindenki gyűjtsön maga köré négy-öt megbízható fiatalt, olyanokat, akik a vallásnak akarják szentelni életüket, s a következő előadásra hozzák őket magukkal.[15]

A visszaemlékező Wolcsánszky Erzsébet szerint az iskolák államosításáig viszonylagos szabadságot élveztek, és mozgalmas ifjúsági életet éltek. 1948–1949-ben azonban már érezték, hogy kezd fogyni körülöttük a levegő. 1948 szeptemberében, a piarista rendházban tartott újabb megbeszélésen Bulányi már arról beszélt a hallgatóságnak, hogy az AC ifjúsági tagozatának megszűnésével egyházközségi keretek között kell szerveződniük.

[12] Kállay 2010, 28–29.

[13] Bulányi nagyszabású népi ének- és táncműsort szervezett, amely a Csokonai Színházban *Lélektől lélekig* címmel került bemutatásra 1946 októberében, s amelynek betanításában Molnár István (1908–1987) neves koreográfus-néptánckutató és táncművész is részt vett. Balogh-Koltai 2015, 401.

[14] ÁBTL 3.1.5. - O - 8884 Bulányi György. Jelentés. Nyíregyháza, 1947. december 17.

[15] Lásd ÁBTL 3.1.5. - O - 8884 Bulányi György. Jelentés. Debrecen, 1948. január 12.

A jelentés szerint azonban nem tudta meggyőzni a fiatalokat, akik közül többen is arra hivatkoztak, hogy tanulmányaik mellett nem lesz idejük részt venni ebben. Mindez már az Actio Catholica elleni per után történt, az ügyben a Budapesti Népbíróság még 1948. július 23-án hirdetett ítéletet. E szerint Mihalovics Zsigmond tíz, Lénárd Ödön hat évet, Németh Pál tíz hónapot, Polesso Antal és Varsányi Lajos pedig egy-egy évet kapott, a hatodrendű vádlottat, Kosdi Erzsébetet felmentették.[16]

Az ifjúság vallásos nevelését először tehát még az AC keretein belül próbálták megszervezni s új tartalommal megtölteni. Már az iskolák államosítása előtt többek számára világossá vált, hogy az eddigi gyakorlatot felül kell vizsgálni, nemcsak a megváltozott politikai helyzet, hanem a korábbi oktatási formák kiüresedése miatt is. Éppen ezért Török Jenő piarista – a kiscsoportok szervezésének egyik kulcsfigurája – még 1946-ban megbeszélést folytatott rendtársával, Bulányi Györggyel, valamint a szintén piarista Lénárd Ödönnel és Szappanos Bélával, az AC akkor titkáraival.[17] Elhatározták, hogy az Emmanuel Célestin Suhard francia bíboros érsek és Joseph Cardijn belga kanonok által kidolgozott elvekre támaszkodva mozgalmat indítanak. Alapul vették még a Franciaországban alkalmazott JEC (Középiskolák Ifjúsági Elitképző Mozgalom) szervezeti alapelveit is. Az országossá terebélyesedő mozgalom tehát még a legálisan működő AC keretei között kezdett körvonalazódni, és 1946 augusztusában szervezték meg Tokajban a Katolikus Ifjúsági Nyári Hetet, ahol az ország különböző részeiről érkezett hatvan egyetemista és középiskolás korú, csoportvezetésre kiszemelt fiatallal foglalkoztak: „A háború után a debreceni piarista atyák kisközösségeket hoztak létre. A kisközösségek vegyesek voltak, tehát leányok és fiúk is voltak benne. Az Actio Catholica keretében történt mindez. 1946 nyarán, Tokajon volt egy nagy Actio Catholica tábor az ifjúság számára. Egy országos katolikus tábor, ahol nagyon jeles előadók voltak. Az egyik Lénárd Ödön volt, aki nagyon mély nyomott hagyott bennem, a másik Szappanos Béla, az Actio Catholica titkára, aki szintén egy nagyon hiteles ember volt. Annyi fiatal vett részt ebben a táborban, hogy nem is tudtak mindenkit Tokajban elszállásolni" – emlékezett vissza Kállay Emil atya.[18] A következő években Gyulán, Szolnokon, Vácott, Veszprémben, Sopronban és az ország több nagyvárosában voltak hasonló jellegű összejövetelek, a gyulain már Bulányi is a felkért előadók között szerepelt.

1948 őszén Pintér László helynök Bulányit egyetemi lelkésszé nevezte ki, majd a Szent László Kollégium igazgatója és a Szent László Egyesület elnöke lett. Ebben az időszakban az ország egyetemi lelkészei között találjuk Kiss Lászlót, Eglis Istvánt, a jezsuita Szabó Józsefet, Török Jenő piaristát, valamint idekapcsolódott Ágoston Julián, a pécsi egyetem Szent Mór Kollégiumának igazgatója is. Ők a legális keretek felszámolása után is megpróbáltak tovább foglalkozni az ifjúsággal, sőt Eglis 1955-ben tett vallomása szerint éppen ez a baráti körré váló társaság lett a piarista Juhász Miklóssal és a jezsuita

[16] Cseszka 2010.

[17] Lénárd Ödön és az AC tevékenységéről lásd Gianone 2010.

[18] Kállay 2010, 33.

Kerkai Györggyel kiegészülve egy országossá szélesedő mozgalom magja az iskolák államosítását követően, amelynek lefejezésére Bulányiék letartóztatásakor, 1952 augusztusában került sor.[19]

Bulányi 1948 októberében lelki napot tartott a katolikus egyetemi hallgatóknak, ami szentmisével kezdődött a domonkos kápolnában, majd a piarista rendházban folytatódott. Az erről szóló jelentés szerint az elmélkedés három részből állt. Bulányi először a 19. századról beszélt, amely véleménye szerint a kétkedés és a cinizmus százada volt. Az emberek azonban hinni akartak valamiben, de a Hitler és Sztálin által adott válaszok a gyűlöletet szították, s a zsidók kifosztásához és Auschwitzhoz vezettek. A második részben Isten létét bizonyította, végül pedig a kegyelmi élet fontosságáról beszélt.[20] Az ügynöki jelentések meglehetősen töredékesen és vélhetően pontatlanul foglalják össze az előadásokat, de annyi bizonyosnak tűnik, hogy Bulányit határozottan érdekelték az eszmetörténeti korszakfogalmak (racionalizmus, liberalizmus, szocializmus, nacionalizmus). Az *Isten országa* című írásában, mely 1950 elején, többhetes pannonhalmi tartózkodása alatt keletkezett, majd a korai egyházi szamizdatirodalom egyik fontos darabjává vált, a *Történetfilozófia* című rész éppen ezek szerepét s az általuk kínált megoldásokat vizsgálja abból a szempontból, hogy kielégítik-e az ember örök boldogság utáni vágyát.[21]

Bulányi 1948 novemberétől minden csütörtökön reggel hét órakor hittanórát tartott az egyetemen, ezeken nagyjából hatvan-hetven ember volt jelen, a hallgatóság lelkes és felszabadult volt – írta egy másik állambiztonsági jelentés.[22] Az egyetemisták miséje vasárnap reggel volt a domonkosok kápolnájában, a Holló János utcában, ezeket azonban 1950 tavaszán megszüntette, mert, ahogy az ÁVH egyik informátora írta, tudták, hogy a misén részt vevő fiatalokat folyamatosan megfigyelték.[23] Ettől kezdve Bulányi hétköznap kora reggel a Szent Anna-templom egyik mellékoltáránál mondott misét. A Kürthy fedőnevű informátor, akinek személye egyébként egy Debrecenben működő görögkatolikus pappal azonosítható, 1951 novemberében részletes jellemzést adott Bulányi tevékenységéről: „Bulányi György magyar-német szakos piarista tanár, az államosítás óta egyetemi lelkész. Egyik legképzettebb piarista, kiváló tanár volt." – kezdődik a jelentés, majd a tanári működés bemutatása után a piarista szerzetes politikai nézetei kerültek terítékre: „A múlt rendszer hibáit még a legbizalmasabb papi körökben is, oly élesen szokta bírálni és elítélni, hogy a reakciós papok esküdt ellenségei és ott ahol tudnak, ártanak neki és gáncsolják. Molnár János prépost egy nyilvános papi összejövetelen, ahol jelen volt kb. 30-35 pap (ez év áprilisában) igen gorombán támadta meg Őt: »Bulányi tanár úr! A kommunisták

[19] Eglis István vallomását lásd BFL XXV. 4. f. 006099. Fekete Gabriella és társai.
[20] ÁBTL 3.1.5. – O – 8884 Bulányi György. Jelentés. Debrecen, 1948. október 25.
[21] „Az ember új isteneket teremtett: racionalizmust, liberalizmust, szocializmust, nacionalizmust, amelyek számára éppen olyan feltétlen hitet, hódolatot és áldozatot követel, mint amilyent az igaz Isten követel magának – börtön nélkül. Az új istenek egy darabig gazdagon fizettek, de nem volt áldás a gazdagságukon, s az óvóhelyeken megirigyeltük az elmúlt, elmaradt századok technikai szegénységét" – írta Bulányi. (Isten országa 4., a gépelt kéziratot Merza József bocsátotta rendelkezésemre.)
[22] ÁBTL 3.1.5. – O – 8884. Bulányi György. Debrecen, 1948. november 18.
[23] ÁBTL 3.1.5. –O – 9179. Piaristák. Kürthy f. n. informátor jelentése. Debrecen, 1951. november 22.

szótárából készül prédikációkra, híveink egy részét elriassza a templomból, mert folyton a múltat szidja.« Bulányi ezután megjegyezte előttem »örülök, hogy hallottad a prépost kirohanását, évek óta hol finomabb, hol durvább formában, hol nyíltan, hol a hátam mögött ezt kapom paptársaimtól.« Mikor a domonkosok templomában prédikált, egyes beszédei után azt mondták a domonkos rendi szerzetesek, hogy Bulányi meggyőződéses kommunista, – más beszédei után attól féltek, hogy azonnal elviszik."[24] A piarista szerzetes magatartása és megnyilatkozásai szokatlannak és provokatívnak tűnhettek. A Baba fedőnevű ügynök, akinek jelentései a Lombardisták elnevezést viselő vizsgálati dossziéban olvashatóak, szintén 1951-ben arról számol be, hogy Bulányi felhívta a figyelmet az egyház hibáira és mulasztásaira: „Ilyet még, hogy az egyház hibás volt, senki sem mert mondani, Ő mert, és mivel új volt, rendkívüli volt, vonzotta az emberek érdeklődését."[25] Az ügynöki jelentések és a későbbi visszaemlékezések is kiemelték Bulányi intellektuális képességeit („nagyon okos volt" és „lelkes" – mondta Wingert Magda egykori csoporttag a vele készített interjúban), jó szervezőkészségét, határozottságát, következetességét, nagy munkabírását, azt, hogy egyszerre tudott szigorú és közvetlen lenni tanítványaival, de szigorúsága mindenekelőtt önmagával szemben érvényesült. Kétségtelenül hatással volt az emberekre, de tevékenységével meg is osztotta őket. Ezt erősíti a már idézett Baba fedőnevű ügynök Bulányiról készült jellemzése is: „Középmagas termete van, szép szabályos arca, barna hullámos haja, kék szeme s mindig szelíd, de határozott tekintete. Van az egyéniségében valami, ami föltétlen meghajlásra kényszeríti az embert. Ezt mutatja az a tény, hogy Bulányi atyával szemben csak két csoportja áll azoknak az embereknek, akik ismerik őt. Az egyik minden fönntartás nélkül, nagyon szereti, a másik ugyanígy gyűlöli. Közömbös csoport nincs."[26]

1948. december 1-jén Bulányit a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) küldöttsége kereste fel, s azt kérték, határolódjon el Mindszenty tevékenységétől. Mivel ő erre nem volt hajlandó, másnap reggel a hittanórán körülbelül száz-kétszáz népi kollégista jelent meg, s az óra végén arra szólították fel, hogy hagyja el az egyetemet. Aznap este a Szent László Kollégiumban is felszólították a távozásra, s a jelenlévők határozatban kérték a kollégium államosítását. A történtekről beszámoló jelentés szerint Bulányi az egyetemről való kényszerű távozás ellen nem tiltakozott, de az államosítás kérését hálátlanságnak nevezte, hiszen két évig laktak itt, ráadásul az épület a Szent Anna egyházközség tulajdona volt. Ennek következtében a határozatot úgy módosították, hogy abból kimaradt a kollégium államosításának a kérése.

Bulányi évtizedekkel később így emlékezett a történtekre: „Azon sem csodálkoztam különösebben, hogy pár nap múlva egy négytagú – úgy gondolom – MEFESZ bizottság keres meg a rendházban: Tiltakozzam Mindszenty reakciós politikája ellen! Beszélgetünk, s elmondom, hogy a bíboros az előttem járó nemzedékhez tartozik, és sok mindent már

[24] ÁBTL 3.1.5. – O – 9179. Piaristák. Kürthy f. n. informátor jelentése. Debrecen, 1951. november 22.
[25] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_15.pdf 111. 2016. május 5.
[26] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_15.pdf 110. 2016. május 5.

nem úgy látok, mint ő stb. Leállítanak: nekik a tiltakozásomra van szükségük. – Rendben van, mondom, de kössünk egy alkut. – Mi legyen az? – Ha maguk tiltakoznak a Rákosi politikája ellen, és is tiltakozom a Mindszentyé ellen. Nem kötnek velem alkut, hanem felállnak, mennek, én meg készülök a holnap reggeli egyetemi hittanórámra. Alighogy elkezdem a reggeli sötétben az órám, nyílik az ajtó, s bevonul közel száz népi kollégista. A hittanosok is vannak vagy ötvenen. A téma: Isten létezésének igazolása. Csendben meghallgatják a 45 percet. Befejezem, s mennék. A tegnapi négynek a vezetője kéri, hogy maradjak még. Leülök az első padba. Szónokolni kezd arról, hogy nem a vallás, nem a hittan ellen akar szólni. Csak azt akarja közölni a hallgatósággal, hogy a nép egyetemén nem taníthat olyan személy, aki nem határolja el magát Mindszenty népellenes politikájától. Befejezi szavait, s én megkérdem, hogy kívánja-e, hogy hozzászóljak. Nem kívánja. Felállok, s elhagyom az egyetemet, hogy többé ne tegyem be oda a lábam. Megyek kifelé. Az ott maradt népi kollégistákból sokat ismerek. Református debreceni diákok, akikkel találkoztam a tavaszon a kollégiumban, a tanulmányi versenyen, s nagyot beszélgettünk Németh Lászlóról, másokról is. Annyi közük volt ehhez az akcióhoz, mint az enyéimnek a minapi tüntetéshez, melyen lefasisztáztak."[27] 1949 elején izgatás bűntette miatt aztán nyomozás indult Bulányi ellen, több egyetemistát (Antal Ottót, Dózsán Gabriellát, Szatmári Juditot, Samu Istvánt, Zabos Pétert, Kónya Sándort, Molnár Györgyöt és Katona Erzsébetet) kihallgattak, de végül vádemelés ekkor nem történt.[28]

1948–1949 fordulója lehetett tehát az az időpont, amikor egyéb lehetőség híján Bulányi erőteljesen elkezdte szervezni az ellene 1952-ben lefolytatott perben államellenes tevékenységgel vádolt kiscsoportokat. Wingert Magda, akkor angol–német szakos bölcsészhallgató visszaemlékezése szerint Bulányinak az egyetemről történt eltávolítása után ők maguk szorgalmazták, hogy továbbra is legyenek foglalkozások, előadások. Bulányi az iskolák államosítását, tehát nagyjából szintén ezt az időpontot tekintette visszaemlékezésében fordulópontnak: „És ezzel elkövetkezett Kolakovics napja. Mindannyian tudtuk, hogy itt az óra..., és vége, visszavonhatatlanul vége van valaminek. S kezdődik a küzdelem a létért, a puszta létért, hogy olyan idők jönnek, hogy ha az egyház meg akar maradni, a föld alá kell vonulnia. Nem tudom, hogy s mikor kezdődött a csoportok formális megszervezése. Talán csak a nyáron? Lelkigyakorlatot tartás előzménnyel?"[29] Az idézetben szereplő Kolakovics az újabb kutatások szerint azonos az 1906-ban született Stjepan Tomislav

[27] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_13.pdf 93–94. 2016. május 10.

[28] Erről tanúskodik a debreceni államügyészség elnökének az ÁVH debreceni vezetőjéhez írt 1950. január 29-i megkeresése, mely három olyan politikai bűncselekményt említ – köztük a Bulányi György és társai ellen izgatás bűntette ügyében indított nyomozást –, amelyek bűnvádi megtorlásához fontos közérdek fűződik. A dokumentum az 1949 januárjában és februárjában folytatott tanúkihallgatások jegyzőkönyvével együtt a Piaristák címet viselő operatív dossziéban található. A már idézett Kürthy fedőnevű ügynök szerint Bulányi „1949 őszén többször elmondotta, hogy Ő úgy tudja, hogy értesülve van az ÁVO vele kapcsolatos állásfoglalásáról. Azt is emlegette, hogy valami őrnagyot, ki az Ő személyével foglalkozott, mint trockistát »kinyírták«." ÁBTL 3.1.5. – O – 9179. Piaristák. Kürthy f. n. informátor jelentése. Debrecen, 1951. november 22.

[29] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_13.pdf 90. 2016. május 10.

Poglajen horvát származású jezsuita szerzetessel, aki beutazta a szovjet blokk országait, s XII. Piusz tudtával, igaz, csak magánemberként, de a Szovjetuniót is megjárta. 1945 februárjában a debreceni piarista rendházban szállt meg, ahol egy hónap alatt négy kiscsoportot hozott létre munkásfiatalokból, diákokból és felnőttekből, s távozása előtt Bulányira bízta őket. Kolakovics már a második világháború befejezése előtt kisközösségeket szervezett Szlovákiában is, mert úgy látta, hogy a kommunista diktatúra időszakában az egyház csak ebben a formában élhet majd tovább. A horvát jezsuita tevékenységének további vizsgálata azért is fontos lehet, mert megvilágíthatja annak a hátterét, hogy a szovjet megszállás alá kerülő országokban kibontakozó egyházi földalatti mozgalmak (s különösképpen a Bulányi által létrehozott Bokor-mozgalom) a Vatikán tudtával, hallgatólagos támogatásával kezdték-e meg működésüket. A Belgiumban is tanult Poglajen módszerének, tájékozódásának egyébként lényeges eleme, hogy nagy hatással volt rá a már említett Joseph Cardijn bíborosnak a munkáspasztoráció terén végzett tevékenysége, ami ilyen formán ösztönzője lehetett a Bulányiék által választott csoportszervezési metódusnak.[30]

Bulányi visszaemlékezése szerint Kolakovics távozásakor csak a diákcsoportot bízta rá, Forrai Istvánt és testvérét, Katalint, Ábrahám Erzsébetet, Kovács Terézt, Szabadfalvi Józsefet,[31] valamint Kudar Gabriellát említi évtizedekkel később ebből a társaságból. A piarista gimnáziumban tanuló Forrai István 1946 nyarán vonult be a váci szemináriumba (egy évvel korábban tehát, mint Kállay Emil és Terényi Lajos), hogy piarista szerzetes legyen. 1950-ben tett örökfogadalmat, 1959-ben szentelték pappá, 1960-ban azonban meghalt. „Az első piarista diák, akit [sic!] megismerkedem, Forrai Pityu. Hetedikes. Talán az előző tanévben jött át Szatmárnémetiből, ahol a jezsuitáknál tanult. Anyjának cukrászdája van a *Piac utcán,* szemben a *Szent Annával.* Ez a név nemcsak a templomot jelenti, hanem utcát és a város katolikus fertályát is. Pityu nagyon rokonszenves fiú: pár hónap múltán a *református Róma* diákjai őt választják meg a városi Diákbizottság elnökévé. Én meg minden tőlem telhetőt megteszek azért, hogy ebből a fiúból piarista legyen. Be is vonul 1946. augusztus 26-án a váci noviciátusba. Boldog vagyok, hogy küldhettem már én is valakit. Tíz évvel annak utána, hogy szüleim engem is odavittek. Pappá is szentelik. A forradalom alatt, '56-ban találkozom még vele, de mikorra végleg szabadulok börtönömből, már nem. Elvitte őt valami halálos kór" – emlékezett vissza egyik első tanítványára a piarista szerzetes.[32]

Bulányi első debreceni csoportjai alapvetően korábbi gimnáziumi tanítványaiból, az önképzőkör egykori tagjaiból, s rövid egyetemi lelkészkedése alatt a vele kapcsolatba kerülő fiatalokból alakultak meg, ugyanakkor elmondása szerint a piarista diákotthonba be-

[30] Lásd erről http://www.bulanyi.hu/images/onrajz/aki_dudas_akar_lenni_10.pdf 67–68. 2016. június 20., valamint Benyhe 2015, 257–525.

[31] Szabadfalvi József (1928–2001) jelentős néprajzkutató, muzeológus, 1972-től tizenhét éven át a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatóságának vezetője, az MTA doktora, egyetemi tanár. A debreceni piarista gimnáziumban végzett, de a debreceni MÁV Járműtelep mellett letelepedő ferences szerzetesek közösségszervező tevékenysége is nagy hatással volt rá. Bulányi 1948 utáni kiscsoportjaiban azonban már nem vett részt. Lásd Szabadfalvi 1998, 12.

[32] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_10.pdf 67. 2016. május 10.

került ösztöndíjasok közül, bár a személyes kapcsolat még egy ideig megmaradt, senki nem kapcsolódott be a csoportmunkába. A kisközösség tagjai között voltak bölcsészek (Bacsa Erzsébet, Kovács Teréz, Barna Erzsébet, Trunkó Adél, Bódor Sándor), orvostanhallgatók (Ábrahám Erzsébet, Gaizler Gyula, Simay Attila) és a természettudományi karra felvételt nyert matematika, fizika, kémia és biológia szakos diákok (Wolcsánszky Erzsébet, Berényi Dénes). Döntő többségük középosztálybeli volt, alapvetően értelmiségi vagy tisztviselőcsaládban nevelkedtek. Az egyetemre a debreceniek mellett főként Északkelet-Magyarországról, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Heves megyéből jöttek a fiatalok, a nagyobb városok közül Nyíregyházáról, Sátoraljaújhelyről, Miskolcról és Egerből, így a kiscsoportok tagjai is alapvetően ebből a régióból valók voltak.[33] A Bulányi környezetében felbukkanó fiatalok zöme e térség 1945 előtti helyi elitjének a leszármazottja volt. Közülük Simay Attila a 4. gimnázium után a nagyváradi tüzér hadapródiskolában, a nyíregyházi születésű Gaizler Gyula pedig érettségi után a katonai akadémián folytatta tanulmányait, így ők saját maguk is kompromittált személyek voltak az új rendszer szemében. Ennek ellenére az orvosi egyetemet elvégezhették. Bulányi egyik legelső csoporttagját, Csongor Jusztinát azonban, aki az iskolák államosításának évében volt a Svetitsben hetedikes gimnazista, az ország összes középiskolájából kitiltották, mert nem volt hajlandó tiltakozni Mindszenty politikája ellen. Később a fővárosba jött, és Naszályi Emil ciszterci apácái közé lépett be. Wingert Magda – aki bár gyermekkorától kezdve pedagógusnak készült, de politikai okokból sohasem taníthatott, tizenhárom évig segédmunkásként dolgozott, majd pedig fordítóként helyezkedett el –, szintén szerzetesnővér lett. Évekig úgy volt, hogy a karmelitákhoz lép be, de végül a domonkos rendi nővéreknél tett örökfogadalmat.

A munkásfiatalok közötti pasztorációról ugyanakkor viszonylag keveset tudunk: Bulányi 1952-ben történt letartóztatása után tett vallomásában elmondta: még 1947-ben kereste fel őt a Keresztény Ifjak Országos Egyesülete (KIOE) vidéki szervezője, az azóta letartóztatott Ragoncsa István.[34] A piarista szerzetes, aki ekkor Debrecenben a városi AC ifjúsági bizottságának a vezetője volt, megkérte a debreceni vagongyár melletti ferences plébánost, hogy szedjen össze munkásfiatalokból egy csoportot, amelynek irányítója Péli József, a tanonciskola hitoktatója lett. Majd amikor Pélit elhelyezték, a csoport vezetését Bulányi vette át, de elmondása szerint a társaságból alig valaki maradt meg, név szerint csupán Ort Mihályra emlékezett. Bulányiról ez a munka 1949 márciusában Berényi Dénesre szállt. A fiatalember maga köré gyűjtötte azokat a volt piarista diákokat, akiket nem vettek fel az egyetemre, és fizikai munkát végeztek. Közben pedig munkásfiatalokat is sikerült beszerveznie, majd amikor Berényi Pestre került, Tornai Alajos folytatta ennek

[33] „Volt bölcsész csoport, orvos csoport, volt fiatal édesanya csoport, volt férfi csoport, volt egy gimnazista lánycsoportom is az államosított Svetits növendékeiből, s idővel lett a fiatal házasok csoportja is" – emlékezett vissza Bulányi. http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_13.pdf 93. 2016. május 6.

[34] Ügyéről lásd ÁBTL 3.1.9. – V-76829. Ragoncsa István.

a csoportnak a vezetését.[35] Azt is tudni lehet, hogy Ort Mihály és Szabó Magda, akik Bulányi évtizedekkel későbbi visszaemlékezése szerint már részt vettek Kolakovics munkásfiatalokból álló csoportjában is, valamint a hozzájuk csatlakozó Balássy Géza és Berényi Dénes, a fővárosba kerülve, felvették a kapcsolatot a később kivégzett szalézi szerzetessel, Sándor Istvánnal, illetve a KIOÉ-val is.

A debreceni közösség tagjai az első időkben a piarista rendházban keresték fel Bulányit, s itt tartott nekik estébe nyúló előadásokat, onnan azonban 1951 végén távoznia kellett. Ekkor átmenetileg a Szent Anna-templom hátsó folyosójáról nyíló kis boltíves szobába,[36] onnan pedig a Dobozi utca 8. alatti bérházba költözött, így az összejövetelek is áttevődtek a Szent Anna-templom oratóriumába, majd magánlakásokba. Kezdetben nem volt magától értetődő, hogy milyen tartalommal töltsék meg a csoport-összejöveteleket. Az egyik újdonság – mint látni fogjuk – kétségtelenül a Szentírás rendszeres olvasása és az ehhez kapcsolódó közös elmélkedések voltak. Bulányi a kezdeti nehézségekre így emlékezett vissza: „Azt már tapasztaltam, hogy csoportjaimban hiába veszem elő teológiai jegyzeteimet, ahogy Kolakovics ajánlotta. Aki szóba áll velem, annak nincs szüksége arra, hogy igazoljam neki Isten létezését, a lélek halhatatlanságát vagy az örökéletet. Mindezek természetesek nekik. Hallatlan dologra szánom el magamat. Katolikus pap létemre elővészem a szentírást. Ilyen nem volt korábban! Kempis, az igen. Filótea, az igen. De szentírás? Azt minek? Félve vettem elő az Apostolok Cselekedeteit, s ott olvastuk: Mindnyájan egy emberként voltak a Salamon-csarnokban. Mások közül senki se mert közéjük elegyedni, de a nép sokra tartotta őket. S magunkra ismertünk e sorokban. Rólunk volt szó mindabban, amit olvastunk. És izgalommal beszéltük meg, amit olvastunk. Nem alakult még ki a közösségek liturgiája. Azt hiszem, korán rászoktunk arra, hogy meggyújtottuk a gyertyát. Azt is, hogy imádkoztam behunyt szemmel, s mondtam, amit a Lélek ajkamra adott. Ez is merő újdonság volt. Talán az abba nem hagyott reggeli elmélkedések segítettek ebben? Majd a csend után a közösség tagjai is mondtak valamit. De már sorban, és mindegyik. Talán nem is imádságot, csak hozzászólást. De soros elnök még nem volt. Mindig én voltam az elnök, az első imádkozó. Nem volt szükség soros elnökre, mert tudta mindegyikük, hogy nekik is össze kell gyűjteniök évfolyamtársaikból a maguk közösségét, s ott majd ők lesznek az elnökök."[37]

Wolcsánszky Erzsébet, aki az első egyetemista leánycsoport tagja volt, hasonlóképpen örökítette meg a kezdeteket: „[…] Mindig Bulányi tartotta az elmélkedéseket, majd

[35] ÁBTL 3.1.9. V-140907. Bulányi György és társai. Bulányi György vallomása.

[36] „[…] 30ára kiköltözködöm. De hová? Hát a sekrestye mögötti egyik raktárhelységbe. Legalább háromezer kötet a könyveim száma. A nélkülözhetőket már széjjelvitték szüleik lakására, padlásra-pincébe a fiúk megőrzésre. A sekrestye mögött, a templom szélességében, van egy folyosó, s abból nyílnak a helységek. Ezeket a helységeket piarista őseim építették három százada. Ez volt a kezdeti rendház és iskola. Ide költöztetnek a fiúk. A szobám bútorait, meg a szükséges könyveket a rendház második emeleti szobájából, melyben kipakoltam '44 augusztusában a cukrosládákat, amikor megérkeztem Tatáról. Közben eltelt jó hét esztendő […]" http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_15.pdf 107. 2016. május 10.

[37] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_13.pdf 91–92. 2016. május 13.

kis cédulákra írta fel és osztotta szét a következő összejövetel leckéjének az anyagát. Bibliai részletek voltak, amelyeket közösen beszéltünk meg. Sok-sok kérdésünkre kaptunk választ, majd imádkoztunk, zsolozsmáztunk, halkan énekeltünk. Egyéni problémákkal itt nemigen foglalkoztunk, ugyanis azok a gyóntatószékekben előkerülhettek, szigorú nevelési útmutatások kíséretében. [...] Az egyetemeken magunk is »halászokká« váltunk. Igen kis csoportokban (4-5en) jöttünk össze. Üres tantermekben, a folyosók egy-egy zugában, albérleti szobákban, jó időben, az erdőben. Lehetőleg mindig máskor. Az eredeti rendházbeli csoportunk elég hamar megszűnt. Bulányi atyával csak a templomban találkoztunk. Összekötők hozták a híreket, a »szamizdat« irodalmat, vékony másoló papírokra gépelve. Az én összekötőm Merza József volt, igaz, már tanársegéd koromban. Egymás csoportjait nem ismertük. A templomban, esküvőkön, keresztelőkön, hangversenyeken örömmel láttuk egymást. Igen termékenyítő hatásúak voltak a lelkigyakorlatok, általában a félévi vizsgák után. Most is meghatódva emlékszem vissza a Sík Sándor által vezetettre, ha a budapesti rendház kápolnájában vagyok. A péceli templomban is sokan összejöttünk, az ország különböző egyetemeiről. Családoknál, zárdákban laktunk. Szigorú szilenciumban éltünk. Csupán a vonatokon beszélgettünk, ismerkedtünk."[38] Farkas Rozália pedig így emlékezett az első összejövetelekre: „A tudományos elemzéseket az ifjúság nem nagyon fogta. Akkor [Bulányi] elővette a Szentírást, valaki mindig előzetesen felkészült. S ez így ment aztán körbe, így alakult ki a foglalkozás rendje. Egy-egy ilyen együttlét körülbelül két órát tartott. A gyülekezés veszélyes volt, szétszórtan érkeztünk. Mikor hol, néha a templomon keresztül az oratóriumban, vagy hátul a hittanteremben meg a rendházban is volt összejövetel. De hát klauzúra volt, a szobájába a lányok nem mehettek be, a fiúkat ott fogadta a szobájában. Így zajlottak aztán a kisközösségi foglalkozások, ami rendszeressé vált, de egyre inkább nőtt a nyomás, hogy iratkozzunk be a kommunista ifjúsági szervezetekbe. Én nem iratkoztam be soha."[39] A visszaemlékező azt is kiemelte, hogy Bulányi kezdetben hetente találkozott valamennyi csoporttal, erre mindig szakított időt.

Több olyan elem is fellelhető egyébként Bulányiék kiscsoportos tevékenységében, amelyek párhuzamot mutatnak Henri Godin abbé (1906–1944) magyar fordításban is terjedő egyik írásával. A *Kovász a kenyérben* címmel ismertté vált munka ugyanis kiemelten fontosnak tartotta az evangéliumok olvasását, a világiak apostolkodását, az emberszeretetet. Godin abbé hangsúlyozta, Krisztus sohasem mondta, hogy vallást akar alapítani, nem használta az egyház kifejezést sem, ő mindig Isten országáról beszélt, amely a szereteten és a szolidaritáson alapul.[40] Az Isten országa fogalom, annak értelmezése pedig magánál Bulányinál is kulcsfontosságú már ezekben az években, hiszen, mint fentebb említettük, egyik 1950-ben keletkezett és szamizdatban terjedő írása is ezt a címet viselte, s ezt a témát járta körül.

[38] http://bokorportal.hu/bokor/Arcelek/Wolcsanszky_Bolcso.pdf 2016. május 12.
[39] Kozma 2014, 82.
[40] A mű magyar fordítását lásd Fekete Gabriella és társai BFL XXV. 4. f. 006099 Harangi Lászlóné lefoglalt anyagai között.

1950 őszére Bulányi még úgy emlékezett, hogy a csoportok száma növekedett, s az önként jelentkező tagoknak teológiai tanfolyamot tartott. Foglalkoztak dogmatikával, Ó- és Újszövetséggel, volt morális irodalomról szóló előadás, sőt még egy Babits-óra is, amit Balogh Béláéknál tartottak, hogy a kisgyermekes fiatal pár nő tagja, a magyar szakos Szabó Edit is részt vehessen rajta.[41] Idővel külön csoportja lett a házaspároknak is. Voltak, akik már házasként kapcsolódtak be a csoportmunkába: például Gaizler Gyula és Madarász Judit, vagy az 1951-ben Miskolcról érkező Petőfi Sándor és Szuchy Mária, s voltak, akik a közösségben ismerkedtek meg, s úgy kötöttek házasságot: például Simay Attila–Barna Erzsébet, Balogh Béla–Szabó Edit, Berényi Dénes–Bódor Elvira, Mocsári Sára–Békési István, Merza József–Szedlacsek Katalin (ők csak 1955-ben kötöttek házasságot). Bacsa Erzsébet egy Tatabánya környékén élő fiatalemberhez, Jahn Frigyeshez ment férjhez, aki még a tatai piarista gimnáziumban ismerte meg Bulányit. Egy évtizedekkel későbbi, Iványi Gáborral készült interjújában Bulányi elmondta: Jahn Frigyes letartóztatásuk hírére utazott Debrecenbe 1952-ben, hogy információkat szerezzen egykori tanáráról. Ekkor ismerkedett meg a szintén a Dobozi-bérházban lakó Bacsa Erzsébettel, akit hamarosan el is vett feleségül.[42] Ort Mihály és Szabó Magda idővel ugyancsak házasságot kötöttek. A debreceni csoportok időről időre másokkal is megosztották tapasztalataikat. Például a tatai piarista rendházban 1949 decemberében a pasztorációs problémákról tartott lelkigyakorlaton Bulányi mellett több debreceni csoporttag is jelen volt, és beszámolt a kisközösségi munka tanulságairól.[43]

1951-ben, mint fentebb említettük, többen érkeztek Miskolcról Debrecenbe, hogy elkezdjék egyetemi tanulmányaikat, és hamarosan bekapcsolódtak a helyi kisközösségek életébe is. A miskolciak már otthon megismerték a kiscsoportos módszert, amellyel Orosz Árpád, a mindszenti plébánia papja fogta össze őket. Orosz Árpád még 1950-ben csatlakozott Bulányiék országossá terebélyesedő kiscsoportos mozgalmához, őt valószínűleg a már említett bölcsészhallgatónő, Bacsa Erzsébet nyerte meg. Bulányi maga is úgy emlékezett vissza, hogy a miskolciak új színt, új lendületet hoztak a debreceni csoportok életébe. „'51 tavaszáig, a Grősz-perig fölfelé ment a vonal, mert az ötvenes évben az Actio Catholicá-t is bevettük. Endrey Mihály volt az A. C. püspöke, és az irodájában, piros bársony fotőjökben terveztük meg az '51. év nyári ifjúsági lelkigyakorlatokat; három szinten: akik már '49-ben és '50-ben is voltak lelkigyakorlaton; második szinten, akik csak '50-ben voltak, és harmadik szinten azoknak, akik még nem voltak. Papok és apácák, az ország leghatékonyabb ifjúsági vezetői voltak ott. De a Grősz-per után mindez vízbe fulladt. Endrey még egy lelkigyakorlatra eljött, de ott már az állam iránti hűségről beszélt, és mondta nekem: »száraz vagyok«, azaz az egyetemisták lelkigyakorlatra utaztatására több pénzt nem adott. Úgy látszott az '50/'51-es tanév végére, hogy omlik össze minden. És akkor kaptunk egy új injekciót Miskolcról. Mert az egyik bölcsészhallgatónő Debrecenből elment

[41] http://bokorportal.hu/bulanyi/gyb2/aki_dudas_akar_lenni_15.pdf 107. 2016. június 10.
[42] http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Ene-nagy-legy-hanem-kicsi%E2%80%9D-0 2016. június 10.
[43] Darvasy–Biró 2017, 275–276.

'50 nyarán Miskolcra, ahol működött Orosz Árpád (él még, nyolcvan-valahány esztendős), aki neki valamelyik faluban hitoktatója volt, és elmagyarázta a hitoktatójának, hogy mit csinálunk Debrecenben. Orosz Árpi szárnyakat kapott ettől, és az ő neveléséből egy csapat átjött '51 szeptemberében Miskolcról, úgyhogy nekem két új egyetemi közösségem támadt, és ezek között volt Merza Jóska és Petőfi Sanyi, aki később világhírű nyelvészprofesszor lett"[44] – nyilatkozta egy 1997-ben készült interjúban. Merza József több évtized múltán így emlékezett vissza Debrecenbe érkezésükre: „Miskolci kisközösségi múltam Ariadné fonalát követtem, amikor Szentgyörgyi Andrást kértem meg albérleti szoba szerzésére, és amikor Bulányi Györgynél tettem, még a nyáron, egyfajta hivatalos, bemutatkozó látogatást a Varga utcai Piarista Rendházban, Orosz Árpád üdvözletét is tolmácsolandó. Az irodalmi elhivatottságú, tehát abban az időben teljes joggal matematikusnak beiskolázott Petőfi Sanyi barátom ismerte szándékaimat, ezért hamarosan elmondta, hogy valószínűleg Bulányi szentbeszédét hallotta a Szent Anna-templomban arról, hogy ne dobjuk gyöngyeinket a sertések elé. Valóban eljött az ideje, hogy megkeressük a debreceni illegális közösségeket. Bulányi Györgyöt akkor már kiüldözte az egyetemről a »forradalmi ifjúság«, de még pár hónapig a rendházban lakott. Sajnálom, hogy nem emlékszem arra, mikor és hogyan találkoztunk újra, de az biztos, hogy októberben már elkezdtük összegyűjteni azokat az elsőéveseket, akiket megbízhatóknak tartottunk arra, hogy csoportot alkossanak az egyre nehezebbé váló vallási helyzetben. Borsod és Heves megyétől Békésig jöttekből, matematikusokból, fizikusokból, vegyészekből, biológusokból állt össze az az első közösség, amelyet akár »Fiatalok 1«-nek is nevezhettünk volna az akkor már élő debreceni csoportok körében."[45] Merza József elmondása szerint első csoportjukba hozzá hasonlóan matematikusok kerültek, a már említett Petőfi Sándor, Kovács Mária, az egri Kiss Sára, László Zoltán, valamint későbbi felesége, Szedlacsek Katalin. A csoport szoros tematika szerint haladt, a Schütz Antal-féle dogmatikát, morális irodalmat olvasták, de egy fél évig foglalkoztak a Jób könyvével, többen jártak a Szent Anna-templom kórusába, s látogatták Bulányi miséit. Az elmélkedéseknek leginkább morális tartalma volt: hogyan lehet az evangéliumot megélni a diktatúra adta keretek között, s hogyan lehet a történelmi változások közepette az ellenségszeretet és a Krisztus melletti tanúságtételt megvalósítani és gyakorolni. Merza József szerint megtanultak hinni és kérdéseket feltenni, s ez későbbi életformájuk része lett. Foglalkoztak a marxizmus kritikájával, s azzal, miképpen kell képviselni saját igazukat a hivatalos állami ideológiával szemben. Az általuk használt sokszorosított irodalom közül a Bulányi által írt *Isten országa* és a *Szeretet az Isten* című írásokat, valamint a *Hatalmat adott nekik* című munkát említette, melyet Kardos Klárának tulajdonították, s egy rövid Bergyajev-fordítás is közkézen forgott.[46]

[44] Bulányi Györggyel Iványi Gábor beszélget. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/12/bul.htm 2016. június 12.

[45] http://www.bokorportal.hu/tanulmanyok/valogatas_merzaj_irasaibol.pdf 20. 2016. június 12.

[46] Merza József: Egyetemisták. http://bokorportal.hu/bokor/Arcelek/Merza_Egyetemistak.pdf 2016. június 15.

Ugyanakkor ez a létforma egy sajátos tapasztalatot és térélményt jelenthetett számukra, egy alternatív Debrecen felfedezését. Ezen a ponton megint csak érdemes Merza Józsefet idézni: „Megkezdtem Debrecen felfedezését. A kint élők számára Debrecen a bent lévő város volt, ahová legfeljebb moziba, színházba és esetleg bevásárolni jártak az egyes villamos vonalán. Az én Debrecenem azonban napról-napra bontakozott ki. Még októberi fényével ragyogott az őszi Nap, amikor Bulányi Györggyel kisétáltam a Széchenyi-kertbe és megismerhettem Bódorék – Elvira és Marci – szüleinek otthonát. Az enyhén kanyarodó Nap utcában egy kedves, őszülő asszony fogadott: Murányiné, Aranka. Még nem tudtam, hogy ő gépeli brosúráinkat. Miért is kellett volna tudni? Ha a Maróthy utcában »hátrafelé« indultam el, akkor girbe-gurba utcák során át el tudtam jutni Gaizlerékhez, a Veres utcába. Ha onnan tovább folytattam volna az utat a Kígyó utcán át, akkor a Dobozi-bérházakhoz, Bulányi későbbi lakásához jutottam volna el, ahol egy emelettel feljebb Bacsáék éltek. A Kossuth utcai templom felé tartva Simai Attila és Barna Baba otthona előtt mehettem volna el. A Békéről elnevezett Szent Anna utcán volt Rédl doktor úr háza. Fia, Kari, a középiskolások büszkesége volt. A Tímár utcában, Király Marika édesanyjánál, néhány évfolyamtársamnak találtunk helyet. A síneken messze túlnyúlt a Budai Ézsaiás utca, amelynek romantikus, de azért kutyáktól félelmetessé tett világába kísértem haza Kovács Terit a hosszabbra nyúlt találkozók után. Ott laktak Balogh Béláék is: az ideális tanárt megtestesítő Béla és a melegszívű, nem kevésbé elhivatott Eci. A Dimitrovról elnevezett Miklós utcában laktak Mocsáryék és későbbi, kontemplatív padtársam, Csongor Juszti. Ismertem Deményék házát a Péterfia utca elején, a Szent István-bérházat, ahol Berényiék laktak. Nem tudtam ugyan, hol van Tornai Lajcsi, Dohanics Sanyi és Wolcsánszky Pötyi, vagy a korábban Pestre került Éltető Ödön otthona, de valahol, egészen biztosan, azoknak is létezni kellett ebben a feltáruló, titkait lassan kibontó városban. Újból otthon voltam, új otthonra találtam."[47]

A csoporttagok szoros kapcsolatban voltak egymással, hiszen az egyetemi tanórák alatt és azon kívül is nagyon sok időt töltöttek el közösen, gyakorlatilag reggeltől estig együtt voltak. Ugyanakkor egymás csoportjairól nem tudtak. Merza József szerint, amikor ők 1951-ben bekapcsolódtak a kiscsoportok tevékenységébe, már nagyon beszűkült a mozgástér, és Bulányi – legalábbis Debrecenben – nagyon magára maradt (egyik legfőbb segítőjét és szerzetestársát, Szentgyörgyi Andrást például Kecskemétre helyezték, s Török Jenő is a fővárosba került). Merza azt is elmondta, hasonlóságot, párhuzamot láttak saját maguk és az őskeresztények helyzete között, nemcsak a nehézségek elviselésében, de abban is, hogy igyekeztek szeretetben élni és egymást segíteni csakúgy, mint az első keresztények. Ebben főként az Apostolok Cselekedeteinek egyes helyei nyújtottak segítséget. Ha meg akarjuk érteni, hogyan élték meg ezt az időszakot, Merza József szerint a következő

[47] Merza József: A Bokor városa. http://www.bokorportal.hu/tanulmanyok/valogatas_merzaj_irasaibol.pdf 20--21. 2016. június 13.

evangéliumi helyekből érdemes kiindulni: ApCsel 2, 44–2, 47;[48] 4, 32–4, 37;[49] 5, 42;[50] 11, 29–11, 30.[51] A kisközösségek tagjai jórészt ösztöndíjból, szülői támogatásból élő diákok, kiskeresetű pályakezdő fiatal értelmiségiek voltak, akik itt, az ötvenes évek elején ismerkedtek meg az evangélium szellemiségével, a keresztény szolidaritás eszméjével s annak a mindennapokban történő megélésével. Ez az élmény és tapasztalat aztán sokuk életét döntő módon határozta meg a későbbiekben a karitatív munka végzése és a rászorulók megsegítése terén is.

Merza József elmondta azt is, hogy 1951 karácsonyát – amely jó egy évtizedig az utolsó közös karácsony volt – együtt ünnepelték az idősebb csoporttagokkal s a kisközösségek családos tagjaival. „De addig még eljön az Advent, és utána összegyűlhetünk egy évzáró karácsonyra. A boltíves szobában csend és meghatottság lebegett, amikor átéltük az ember megmentésének útját. »Incipit historia deificationis nostrae« – és az első ember bűnét idézve sötétbe borult a terem. Felhangzott az ének arról a kismadárról, amely valamikor fenn repült a magasban, de most nem képes ott szárnyalni. Ezután sorban következtek a jövendölések és egymás után kigyúltak a remény gyertyái, míg el nem jött a világ Világossága. Elfeledtük a külső sötétség gondjait, a fenyegetéseket és félelmeket, és felszabadultan örültünk a Születésnek és egymás szeretetének."[52]

Bulányiék 1952 augusztusában bekövetkezett letartóztatása után a csoportmunka egy ideig szünetelt, de az év novemberében Dohanics Sándor, 1953 januárjában pedig főleg Petőfi Sándor és Gaizler Gyula kezdeményezésére újra megkezdődtek az összejövetelek. Petőfi és Gaizler illegális teológiai kurzust szervezett, melyen Merza József és Rigó István is részt vettek. Másodéves egyetemistaként arra készültek, hogy szükség esetén a földalatti egyház munkájába bekapcsolódjanak. Ezért megszerezték az 1950-től működő nyíregyházi görögkatolikus szeminárium teológiai jegyzeteit, s abból tanultak. Az anyagot Petőfi Sándor felesége, Szuchy Mária gépelte számukra.[53] Egy idő után azonban a Petőfiéknél őrzött jegyzeteket a rendőrség lefoglalta. Az is probléma volt, hogy a csoportok papi vezető nélkül maradtak. A Bakos fedőnevű ügynök szerint 1953 elején Sófalvi Márton katolikus lelkész próbálta meg összefogni az irányítás nélkül maradt társaságot. A jelentés Tornai Lajos, Demény Péter, Csongor Jusztina, Bacsa Erzsébet nevét említette ennek kapcsán.[54]

1953. június 6-án az ÁVH I/2-b alosztályáról Szák János államvédelmi főhadnagy és Rajnai Sándor államvédelmi őrnagy, osztályvezető-helyettes az ÁVH Hajdú-Bihar Megyei Osztály vezetőjét a következő kérdéssel kereste meg: az osztály ellenőrzés alatt álló egyetemeken és főiskolákon hány fő eltávolítása és hány fő őrizetbe vétele mutatkozik szükségesnek ellenséges tevékenység miatt. A dokumentum szerint őrizetbe vétel esetén az alábbi szempontok alapján kell eljárni: az ellenséges gócok és csoportosulások vezetőire kell koncentrálni, olyan személyekre, akik bizonyíthatóan ellenséges tevékenységet fejtenek ki, és korábban is követtek el ellenséges, államellenes bűncselekményeket. A felsőoktatásból való eltávolításkor pedig az alábbi cselekményeket kell figyelembe venni: a) marxizmus-leninizmus elleni agitáció, b) népellenes propaganda, c) agitáció a Néphadseregbe való jelentkezés ellen, d) tanulmányi fegyelem megbontása, e) templomba járás és vallási rendezvényekre való agitáció, f) származásra vonatkozó kompromittáló adatok elhallgatása, g) aktív tevékenység volt fasiszta vagy jobboldali ifjúsági szervezetekben. Egyetemi és főiskolai tanároknál azonban csak alapos indok esetén történhet az eltávolítás, figyelembe kell venni a szakmai értéket és a pótlás lehetőségét. Szankciót a következő esetekben kell alkalmazni: a) nyílt demokráciaellenes uszítás, b) állandó jellegű burkolt formában történő uszítás a népi demokrácia és a Szovjetunió ellen, c) osztályidegen és ellenséges beállítottságú hallgatók támogatása a becsületes hallgatók rovására.[55]

Az erre reakcióként 1953. június 18-án elkészült jelentés huszonnégy személy kizárását tartotta szükségesnek az egyetemről, az egy nappal később megszületett őrizetbe vételi javaslat pedig a következő személyeket érintette volna: Gaizler Gyula szigorló orvost, Petőfi Sándor másodéves matematikust, Rigó István harmadéves orvostanhallgatót, Merza József másodéves matematikust, Bacsa Erzsébet középiskolai tanárnőt, Dohanics Sándor orvostanhallgatót, Simay Attila szigorló orvost és feleségét, Barna Erzsébet középiskolai tanárt. Az őrizetbe vétel elmaradt – nyilván nem függetlenül a Nagy Imre által meghirdetett „új szakasz" politikájától, s attól, hogy a Belügyminisztérium és az ÁVH 1953. júliusi összevonása után az operatív módszerek alkalmazása vált hangsúlyosabbá.

48 „A hívek mind összetartottak, és mindenük közös volt. Birtokaikat és javaikat eladták, s az árát szétosztották, mindenkinek szükségéhez mérten. Naponta egy szívvel-lélekkel ott voltak a templomban, házanként végezték a kenyérszegést, örvendezve és a szív tisztaságával vették magukhoz az eledelt. Dicsérték Istent, és az egész nép szerette őket. Az Úr pedig naponta növelte az üdvözülendők számát." Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997, 1229.

49 „A hívek sokaságának pedig egy volt a szíve-lelke. Egyikük sem mondott semmit sem a magáénak a birtokából, hanem mindenük közös volt. Az apostolok pedig nagy erővel tettek tanúságot Uruknak, Jézus Krisztusnak feltámadásáról; és bőséges volt a kegyelem mindnyájukban. Nem is volt közöttük senki szűkölködő, mert mindazok, akiknek földje vagy háza volt, eladták, s az eladott dolgok árát elhozták, és az apostolok lábához tették. Mindenkinek annyit osztottak ki, amennyire kinek-kinek szüksége volt. Így József, a ciprusi származású levita, aki az apostoloktól a Barnabás melléknevet kapta – ennek jelentése: Vigasztalás fia –, mivel szántóföldje volt, eladta azt, az árát pedig elhozta, és letette az apostolok lábához." Lásd Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997, 1230.

50 „Nem is szűntek meg naponta a templomban és házaknál tanítani és hirdetni Krisztus Jézust." Lásd Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997, 1232.

51 „A tanítványok erre elhatározták, hogy mindegyikük küldeni fog valamit a Júdeában lakó testvérek megsegítésére, mindenki tehetsége szerint. Ezt meg is tették, és elküldték a vénekhez Barnabás és Saul keze által." Lásd Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997, 1239–1240.

52 Merza József: A Bokor városa. http://www.bokorportal.hu/tanulmanyok/valogatas_merzaj_irasaibol.pdf 21. 2016. június 10.

53 A kihallgatásakor készített gyanúsítotti jegyzőkönyv szerint Bulányi György már 1952 nyarán megbeszélést folytatott Kisberk Imre segédpüspökkel a szemináriumon kívüli papképzés és papszentelés lehetőségeiről, lehetséges jelöltként pedig Rigó István és Redl Károly neve jött szóba. BFL XXV. 4. f. 002174/1952.

54 ÁBTL 3.1.5. – O – 9179 Piaristák.

55 ÁBTL 3.1.5. – O – 9179/1 Piaristák.

Az ÁVH Hajdú-Bihar Megyei Osztálya már 1952 végétől a Bulányi-féle debreceni katolikus kisközösségek több tagját megpróbálta beszervezni: 1954 novemberéig hét személyt kényszerítettek rá „együttműködésre". Az érintettek többsége azonban azonnal jelezte társainak, hogy bevitték őket, s mindent tudnak róluk. A csoporttagok megértették a jelzést, és ettől kezdve kerülték a velük való találkozást, vagy csak semleges dolgokról beszéltek előttük. Mindezek a történések nagyobb óvatosságra késztették a fiatalokat, s végül a csoportmunka beszüntetéséhez vezettek.

Epilógus

Radványi Kálmán államvédelmi őrnagy, a Belügyminisztérium IV. osztályának a vezetője 1955 nyarán arról értesítette a BM Hajdú-Bihar megyei főosztályvezetőjét, hogy a minisztérium vezetősége elvileg jóváhagyta „az ellenforradalmi illegális klerikális ifjúsági mozgalom realizálását", amelyet rövid időn belül, valószínűleg októberben Budapesten a BM IV. osztályának, vidéken pedig a megyei illetékes főosztályoknak kell végrehajtania. A megyei főosztályokat arra utasították, készítsenek összefoglaló jelentést, kit akarnak őrizetbe venni, kinél akarnak házkutatást tartani, és kit akarnak beszervezni. A dokumentum kitért arra is, hogy az őrizetbe veendők között döntően egyházi személyeknek kell lenniük, valamint olyan csoportvezetőknek, akiknek vallomása alapján további letartóztatásokra, és eddig még fel nem derített tagok megismerésére kerülhet sor. A beszervezendők tekintélyes világi és egyházi személyek legyenek – folytatódott az utasítás –, akik további információszerzésre is alkalmasak. A megvalósítás során valamennyi csoportvezetőt és csoporttagot ki kell hallgatni, azokat a személyeket, akik fontosabb állami vagy gazdasági pozíciót töltenek be, alacsonyabb funkcióba kell helyezni, vagy el kell távolítani. Amennyiben fennáll annak a lehetősége, hogy a szóban forgó személy, lakhelyén maradva, újraszervezi a mozgalmat, javaslatot kell tenni a kitiltására. Ha párttagok és DISZ-tagok is érintettek lennének, őket fegyelmi úton felelősségre kell vonni. Továbbá: „Egyetemi, főiskolai, középiskolai hallgatóknál javaslatot kell tenni az iskolából való kitiltásra az egész ország területén, s azoknak csak fizikai munkára való alkalmazására. Amennyiben valakit a középiskolából nem tiltanak ki, meg kell akadályozni, hogy egyetemre vagy főiskolára menjen." Azok, akik államvédelmi operatív intézkedés alá nem esnek, részesüljenek erélyes figyelmeztetésben. Végül az akció végrehajtása után a mozgalom valamennyi tagja kerüljön operatív nyilvántartásba.

A BM Hajdú-Bihar megyei főosztályának a piaristák debreceni szervezkedése tárgyában 1955. október 3-án készített összefoglalója többoldalú hálózati jelentések alapján azonban megállapította, hogy a Bulányi vezette ifjúsági mozgalom tagjai 1954 márciusa óta nem fejtettek ki ellenséges tevékenységet, és igyekeznek magukat távol tartani egymástól. Mindezek alapján őrizetbe vételre nem tettek javaslatot. Tekintettel arra, hogy a szervezkedés csoportvezetőinél még illegális brosúrák vannak, Gaizler Gyulánál, Petőfi Sándornál és Kardos Klóránál[56] házkutatás elrendelését tartották szükségesnek.

Az 1955 őszén és telén lezajlott letartóztatási hullám a debreceni csoporttagokat tehát nem érintette, a fiatalok alapvetően felhagytak a csoportmunkával, voltak, akik a várost is elhagyták, de szinte kivétel nélkül megtartották hitüket. Rigó István még az ötvenes években Ausztráliába, Petőfi Sándor 1969-ben pedig Svédországba disszidált, s Petőfi S. János néven nemzetközi hírű nyelvész lett,[57] többségük azonban itthon maradt. Elszigetelt kísérleteket azért néhányan még tettek az ötvenes években is, hogy kisközösségeket szervezzenek, így Merza Józsefnek és Petőfi Sándornak is voltak még 1956 után egyetemistákból álló csoportjai. Ők Uhrin Györgyöt kérték meg, hogy legyen jelen az összejöveteleken. Uhrin a domonkosoknál volt káplán, de egy idő után elhelyezték a szegedi püspökségi irodára, Merzáékat pedig behívatták a rendőrségre, és figyelmeztetésben részesítették őket. Az összejöveteleken használt anyagokat (mint például Godin abbétól a *Kovász a kenyérben* című munkát, vagy a francia munkáspapokról szóló írásokat) elkobozták. Merza József elmondása szerint szabadulása után Bulányi felrótta nekik, hogy nem vontak be újabb fiatalokat, majd pedig hagyták a csoportokat széthullani.

Az 1955-ös letartóztatások következményeként került sor mégis az úgynevezett második Bulányi-perre, amelynek elsőrendű vádlottja a fővárosban élő Fekete Gabriella hitoktatónő volt, s az elítéltek között volt Eglis István is, aki 1948 és 1952 között a Bulányi vezette papi közösség egyik legaktívabb tagja volt. Bulányi, aki az újabb letartóztatások idején még börtönbüntetését töltötte, minderre így emlékezett több évtizeddel később: „Tehát azzal mentem el, hogy él a mozgalom, és a kint maradók majd folytatják.

[56] Kardos Klára (1920–1984) szülei zsidó származásúak voltak, de édesanyja, Lichtenstein Róza már Klára születése előtt katolikus hitre tért. Szülei válása után a család az édesanya második férjével Nagymágocson élt, majd Klára tizenkét évesen Szegedre került gimnáziumba. A szegedi egyetemen olasz–magyar szakon végzett, Sík Sándor tanítványa volt, 1942-ben doktorált. 1944-ben Auschwitzba deportálták, családjából rajta kívül senki nem tért vissza. *Auschwitzi napló* című írása 2001-ben nyomtatásban is megjelent. 1945 után Hajdúdorogon, majd Zsákán tanított, kapcsolatban állt Bulányiék mozgalmával, minden bizonnyal ő a szerzője a *Hatalmat adott nekik* című írásnak, amely a korai egyházi szamizdatirodalom részévé vált. Tanári állásából elbocsájtották politikai megbízhatatlansága miatt, ezután Budapesten gépírásból, fordításból és szerkesztésből élt. 1970-ben Ausztriába távozott, Klagenfurtban a *Szolgálat* című folyóirat munkatársa lett, többek között Sántha Máté álnéven írt cikkeket és fordított könyveket.

[57] Petőfi S. János (1931–2013) nyelvész, a szemiotikai szövegtan kutatója. Miskolcon született, 1951-ben került Debrecenbe, és itt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett matematika–fizika–ábrázoló geometria szakon 1955-ben. 1961-ben aztán német nyelv és irodalom szakon is diplomát szerzett. Középiskolákban tanított, majd 1964-től az MTA Számítástechnikai Központjában a Gépi Nyelvészeti Csoportban dolgozott, majd pedig az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa volt. 1969-ben külföldre távozott. 1971-ig a Göteborgi Egyetem Modern Svéd Nyelv kutatócsoportjában, valamint az Umeåi Egyetemen dolgozott, itt készítette el doktori értekezését is. 1971 és 1972 között az 1966-ban alapított Konstanzi Egyetemre került, ahol a Szövegnyelvészeti Kutatócsoport egyik alapító tagjaként tevékenykedett. 1972–1989 között a Bielefeldi Egyetemen dolgozott, mint a Fakultät für Linguistik und Literaturwissenschaft professzora. 1989-ben pedig a Maceratai Egyetemen a nyelvfilozófia professzora lett. Forrás: Tolcsvai Nagy Gábor: Petőfi S. János emlékére. http://www.nytud.mta.hu/hirek/psj/tolcsvai_nagy.pdf 2016. július 3.

Az előadóm azt mondta, hogy ide figyeljen, a kint maradó embereknek megmondjuk, hogy kirakatban mozognak, és ha nem értenek az okos szóból, akkor majd behozzuk őket ide. '55-ben kezdték gyűjteni a második Bulányi-per számára az embereket, mert le tudták ugyan bénítani azokat, akikkel én közvetlen kapcsolatban voltam, de azokat, akiknek az ország legkülönbözőbb részén lelkigyakorlatokat tartottam, azokat nem tudták lebénítani."[58] Egy 1956 októberében készült államvédelmi jelentés is úgy értékelte a történteket, hogy bár Bulányiék 1952-es letartóztatásával a mozgalom országos irányítása megszűnt, 1953 folyamán a csoportok helyi vezetők irányításával egymástól függetlenül újjászerveződtek, a korábbihoz hasonló módszereket alkalmaztak, a vezetők tudtak egymásról, és kicserélték tapasztalataikat is.[59]

Bulányi György debreceni kiscsoportjaiból a döntő többség értelmiségi pályára lépett, orvosok, tanárok, egyetemi oktatók, kutatók lettek, sőt néhányan komoly, nemzetközileg is jegyzett tudományos karriert futottak be, mint például Berényi Dénes vagy Petőfi S. János. Mint fentebb láttuk, olyanok is voltak, akik a szerzetesi hivatást választották. Tudomásom szerint a régi csoporttagok közül majd csak Kovács Teréz, Merza József és Wolcsánszky Erzsébet kapcsolódott be a hatvanas években újjászerveződő Bokor-közösség életébe, bár Bulányival a későbbiekben mások is lazább vagy szorosabb kapcsolatban maradtak, mint például Balogh Béláék Debrecenben, vagy Jahn Frigyes és Bacsa Erzsébet Tatabányán.[60]

Felhasznált források

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
3.1.5. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék (1851) 1945–1990 (2003). Operatív dossziék (O-dossziék)
3.1.9. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék (1851) 1945–1990 (2003). Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

BFL = Budapest Főváros Levéltára
XXV. 4. f. A Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont pereinek iratai

Internetes források

http://www.bokorportal.hu/
http://www.c3.hu/
http://www.nytud.mta.hu/

[58] Bulányi Györggyel Iványi Gábor beszélget. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/12/bul.htm 2016. június 10.
[59] A dokumentumot ismerteti: Bálint 2004.
[60] Hasonló kísérletet tett a Bulányi-perben harmadrendű vádlottként elítélt Lakos Endre szegedi ifjúsági csoportjainak feltérképezésére Bálint 2000; valamint Mezey 2013, 76–88.

Felhasznált irodalom

Bálint László 2000: *Lakos Endre – 1919–1969.* Budapest–Szeged, METEM–Keresztény Értelmiségiek Szövetsége.

Bálint László 2004: A Bulányi-féle „szervezkedés" utóhatásai. In *Magyar egyháztörténeti vázlatok. Regnum,* 2004 (16) 3–4. 155–163.

Balogh László–Koltai András 2015: Bulányi György OSchP. In Takács József (szerk.): *Katolikusok Debrecenben.* Debrecen, Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár. 400–403.

Benyhe Bernát 2015: Bokor–Állam–Egyház. A Bulányi György-féle Bokor-közösség, a kommunista pártállam és a magyar katolikus hierarchia. In Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium.* Budapest, MTA–PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport. 257–325.

Cseszka Éva 2010: Lénárd Ödön és az Actio Catholica pere. In Forgó András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon.* Budapest, Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák, 6). 655–663.

Darvasy Mihály–Biró Imre 2017: *A tatai piarista rendház története 1943–1950.* S. a. r. Túri Róbert–Koltai András. Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya (Magyarország piarista múltjából, 11).

Elbeszélt történelem. Körkérdés. 2007: Elbeszélt történelem. Körkérdés. *Replika,* (2007. szeptember) 58. 33–54.

Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas,* 2006 (21) 4. 146–171.

Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961.* Budapest, Korall.

Gianone András 2010: Lénárd Ödön és az Actio Catholica. In: Forgó András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon.* Budapest, Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák, 6). 655–663.

Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és oral history. In Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág Kiadó. 128–144.

Kállay Emil 2010: *Az úton becsületesen végig kell menni. Kállay Emil volt piarista tartományfőnökkel beszélget Gianone András.* Budapest, Kairosz.

Keszei András 2010: Az emlékezet rétegei. *Korall,* 2010 (41) 11. 5–34.

Kozma László 2014: *Szerelmem, Temesvár. Farkas Rozália élete.* Déva, Corvin Kiadó.

Kövér György 2014: Az orális história dilemmái. In Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 301–336.

Mezey András 2013: Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 közt, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében. Doktori (PhD-) értekezés. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Történettudományi Doktori Iskola, Egyháztudományi Műhely. http://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Mezey%20Andr%C3%A1s_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf 2016. június 5.

Szabadfalvi József 1998: *Szabadfalvi József munkássága. Önéletrajz és bibliográfia.* Szerk. Veres László–Viga Gyula. Miskolc, Herman Ottó Múzeum (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok munkatársainak bibliográfiája, 2).

Takács Tibor 2010: Emlékezeti aktus és történeti esemény. A Biksza-gyilkosság, 1956. *Korall,* 2010 (41) 11. 138–158.

Vértesi Lázár 2004: Oral history. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. *Aetas,* 2004 (19) 1. 158–172.

BARANYAI BALÁZS

Miliő és szubjektum[1]

Dr. Kövér Fidél premontrei tanár Maglócán (1956–1957)

Maglócán, a Rábaköz és a Hanság határán álló kis faluban fél évszázad háromszori hiábavaló próbálkozása után, 1949-ben önálló lelkészség létesült. 1948 júliusa után az állami kinevezést el nem fogadó szerzetes tanárok szerencsésebb része lelkészi szolgálatba léphetett. A nehéz helyzetbe került klerikusok közül az egyházmegyei állományba helyezett szerzetes papok amellett, hogy stabil megélhetést biztosító munkát kaptak, életük addigi kereteit is leginkább ebben a struktúrában tudták fenntartani. Szempont volt, hogy a katedrát elhagyni kényszerülő szerzeteseket lehetőleg a rendi központok közelében helyezzék el.

Ebbe a sorba illeszthető Papp Kálmán győri megyéspüspök és Simonffy Jenő csornai premontrei prépost 1948 őszi megállapodása a Csornától mindössze 8 kilométerre fekvő Maglócán létesítendő önálló exposituráról,[2] amelynek vezetését dr. Kövér Fidél[3] premontrei kanonokra, egykori szombathelyi főgimnáziumi tanárra bízták. A lelkészi beiktatásra 1949. január 30-án került sor. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonását követően a győri püspök 3173/1951-es rendelete alapján dr. Kövér Fidél – tizenhét társával együtt – véglegesen a Győri Egyházmegye szolgálatába került át.[4] A beiktatásakor negyvenöt éves szerzetes tanár megkezdte szolgálatát abban az apró rábaközi faluban, amely eztán több mint négy évtizeden át otthonául szolgált.

A kutatás forrásbázisát dr. Kövér Fidél OPraem hagyatéka alkotja, amely Kövér József és Kövér Miklós áldozatos munkájának eredményeként került a Csornai Premontrei Prépostság és a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola gondozásába.

---

1 Abrath 1994.

2 https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyoriPuspoksegKorlevelei_1949/?pg=9&layout=l&query=magl%C3%B3cA 2017. szeptember 5.

3 Kövér József Fidél, OPraem (Zsira, Sopron vármegye, 1903. március 2. – Csorna, 1993. április 29.) A soproni bencés gimnáziumban tett érettségi után Csornán belépett a premontrei rendbe. 1926 nyarán örökfogadalmat tett, majd Győrött pappá szentelték. A szegedi Ferenc József Tudományegyetemen 1929-ben bölcsészdoktori címet, 1931-ben történelem–földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. Keszthelyen és Szombathelyen tanított, Csornán teológiai tanár, könyvtáros és noviciusmester. 1948-ban Vépen (Szombathelyi Püspökség) káplán, 1949-től haláláig Maglóca (Győri Egyházmegye) plébánosa. Kötetei: *A Hanság földrajza.* Szeged, 1930; *A csornai prémontrei kanonokrendi Szent Norbert gimnázium 1938/39 évi értesítője. (A visszatért Felvidék)* http://lexikon.katolikus.hu/K/K%C3%B6v%C3%A9r.html 2017. szeptember 5.

4 https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyoriPuspoksegKorlevelei_1951/?pg=42&layout=l&query=magl%C3%B3ca 2017. szeptember 5.

Tanulmányomban a szubjektum és a miliő, a szerzetes és a falu kapcsolatának első évtizedét, azon belül különösen az 1956-os forradalom időszakát vizsgálom, konkrétan: a forrás szerzője az adott történelmi horizonton, a neki rendelt mikrokörnyezetben és időintervallumban mit és hogyan észlelhetett a feje felett elzúgó történelemből, és ennek milyen nyomát hagyta. Ezt nézhetjük „a hatalmi centrum intézkedéseinek helyi-regionális recepciója",[5] de akár „az egyénnek a társadalmi folyamatok alakításában betöltött szerepe"[6] felől is. Akár a deduktív, akár az induktív eljárást választjuk, a tárgy ugyanaz: a szubjektum és az őt körülvevő *miliő* viszonya. Majténying ez „az egyének életvilágára, a kortárs hétköznapokra összpontosító kutatások"-ként, Gyarmatinál „helyi forrásfeltárások, mélyfúrások"-ként kerül említésre. A tanulmány címének kölcsönzött jellegét is ez indokolja: jó kompromisszumként elkerüli a nézőpont rögzítéséből fakadó prekoncepciókat, és magára a kölcsönhatásra összpontosít.

A munkát elkezdhetnénk a szubjektum felől, dr. Kövér Fidéllel ismerkedve, az általa hátrahagyott források alapján kitapogatható mindennapi gyakorlatból következtetve az általánosra, most mégis inkább a keretek felől, a korszak társadalmi, történelmi feltételeiből a helyi, vidéki történésekre vonatkoztatva indulunk, annál is inkább, mert a miliő fogalma, kiterjedt használata ellenére, némi tisztázásra szorul.

Az alapkérdés tehát: rekonstruálható-e a rendelkezésre álló források és egyéb, a korra vonatkozó ismereteink alapján az a cselekvési környezet (makrokörnyezet) és az az életvilág (miliő, mezokörnyezet), amely az adott nyugat-magyarországi kistelepülésen élő szerzetes életét meghatározta, ebben segítségünkre lehetnek-e a fennmaradt életmű gerincét alkotó prédikációk mint történeti források, illetve, hogy megérthetjük-e dr. Kövér Fidél egyéni stratégiáját és ebből következő cselekedeteit.

A miliő: egy fogalom lehetőségei

A társadalomtudományos diskurzusban mára egyetértés van abban a tekintetben, hogy a miliő az általánosan értelmezett társadalom makro- és a konkrét alany mikroszintje között egyfajta közvetítő, köztes szerepet játszik.[7] Az egyén cselekvési környezetét meghatározó heterogén környezeti és társadalmi tényezőket, ezek összefüggéseit és észlelését jelenti. Nem mindig volt ez így. A fogalom eredete a felvilágosodásban gyökerezik. Igaz, hogy már Montesquieu (1689–1755) és Auguste Comte (1798–1857) is alkalmazott a miliő fogalmához tartalmilag hasonló meghatározásokat, annak társadalomtudományi megalkotója Hippolyte Taine (1828–1893) volt. Taine ismerte fel, hogy az életmód hagyományos mintáit, az emberek cselekedeteit a társadalmi miliő határozza meg, amely miliőt objektív és szubjektív hatások (a „faj", a környezet és az időpont) befolyásolják. Émile

[5] Gyarmati é. n. Ugyanezt lásd még: Gyarmati 2010.
[6] Majtényi 2005, 49.
[7] Matthiesen tanulmányát (1998) idézi Sparschuh 2013, 245.

Durkheim (1858–1917) továbblépett, és a miliőt külső (távolabbi), valamint belső (közvetlen) társadalmi miliőre bontotta, ahol a belső társadalmi miliő minden jelentősebb társadalmi esemény eredője, egyedüli aktív mozgatóereje. Max Scheler (1874–1928) a miliőt a részleteiben érzékelt környezeti hatásokkal azonosította, azon hatások összességeként, amelyet az egyén önmagára hatással levőnek tart. Aron Gurwitsch (1901–1973) szerint a miliő a tapasztalat területe, a másokkal való együttlét összessége. Ahhoz, hogy ezeket a megközelítéseket egymáshoz képest el tudjuk helyezni, érdemes előreszaladnunk egészen a 20. század végéig, és megnézni Stefan Hradil (1946) német szociológus a cselekvő embert és környezetét leíró dinamikus rendszerét. Ebben Hradil az individuum cselekvési terének négy különböző szintjét különbözteti meg:[8]

1. a külső, objektív körülmények, a cselekvési környezet *(makro)*
2. a cselekvési környezet észlelése *(mezo)*
3. az észleltek alapján kijelölt cselekvési normák és célok *(mikro)*
4. praxis, vagy cselekvési minta *(mikro)*

A Hradil által vázolt szerkezetben jól látszik, hogy az ismertetett definíciók különböző szintekhez rendelhetőek, illetve hogy ezek időbeli elmozdulása is következetes. Montesquieu még klimatikus hatásokhoz kötötte a fogalmat, Comte, Taine, Durkheim az objektív és a szubjektív elemek határához, Scheler az észleléshez, Gurwitsch a gyakorlathoz. Az elmozdulás iránya a természeti hatásoktól a társadalmiak felé, illetve az objektív keretfeltételektől a praxis felé mutat. Azt is megjegyezhetjük, hogy a szó magyar nyelvi használata Scheler felfogásához áll a legközelebb.

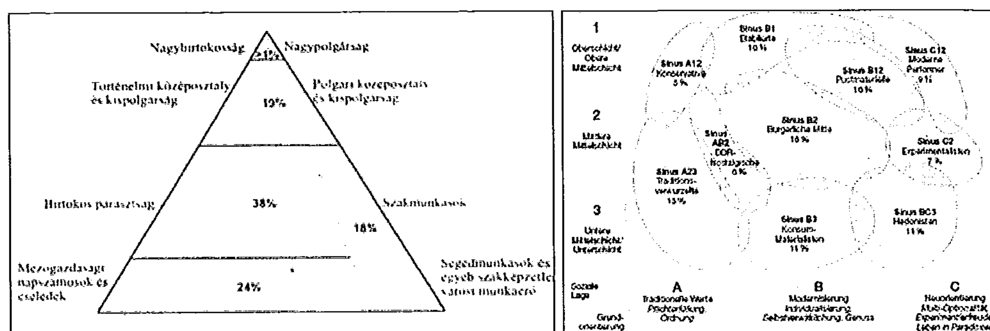
A fogalom történetében éles határt a 20. századi determinisztikus szociológia térnyerése húzott; képviselői úgy tartották, hogy a modern ipari társadalomban a tulajdon- és termelési viszonyok, illetve a mindennapi praxis között strukturális megfeleltethetőség van, vagyis a miliő fogalma értelmezhetetlen, amely ennek megfelelően a tudományos diskurzusból mintegy negyven évre el is tűnt. A gazdasági feltételek erejét meghatározónak tartó szociológia a hetvenes években Nyugat-Európában alapjaiban megrendült. A szociológia a nyolcvanas évekre túljutott a paradigmaváltáson, leszámolt a madártávlati szemlélettel, és negyven év struktúracentrikus rétegződéselmélet után újra a szociokulturális jelenségek felé fordult. A miliő fogalma visszatért a tudomány világába, igaz, jelentése újabb módosuláson esett át.[9]

A miliőket, a mai német szociológia értelmezésében, elsősorban mint gravitációs rendszereket lehet elképzelni, amelyekhez szorosabb vagy lazább szálakkal kapcsolódnak

[8] Hradil 1992.
[9] A szociológia paradigmaváltása további két fogalom reneszánszát hozta magával a már tárgyalt miliőé mellett: a szubkultúráét és az életformáét. Mivel ezeket gyakran szinonimaként használják, nem felesleges röviden elhatárolni őket egymástól. A miliő a cselekvési feltételek észlelését (2), a szubkultúra a cselekvési célokat (3), míg az életforma magát a cselekvést (4) vizsgálja. Zárójelben a már idézett Stefan Hradil-féle rendszer emeletei.

a társadalom tagjai. Hovatartozásukról nem ők döntenek, és az sem szükséges feltétel, hogy ennek tudatában legyenek. Ebből következik, hogy a miliők nem konkrétan felkereshető helyi csoportok, hanem elméleti konstrukciók, leegyszerűsítve: olyan emberek halmazai, akik számos gazdasági vagy esztétikai kategóriában hasonló preferenciákkal rendelkeznek (például életszemlélet, életstílus, világlátás, öltözködési szokások, lakásviszonyok, zenei ízlés, szabadidős tevékenységek, családi állapot, politikai beállítottság, társadalmi helyzet, jövedelmi viszonyok, iskolázottság).[10] A miliőkutatás szoros rokonsága a piackutatással érthető okokból sokak érdeklődésére tart számot, a politikától a gazdaság szereplőin át, az egészségügyi szolgáltatókon keresztül egészen az egyházakig, ennek megfelelően töretlenül népszerű.

Jól szemlélteti a társadalomkép változását annak grafikus ábrázolása *(1. ábra):* a megszokott piramisábra, a faltól falig, egymásra rétegződő társadalmi osztályokkal, illetve a paradigmaváltás utáni miliők foltjai az úgynevezett karfiolábrán.

1. ábra. **A struktúra- és a miliőorientált társadalomkép az Erdei-féle kettős társadalom és a német társadalom miliői tükrében**

Forrás: Romsics 2005, 54.; Sinus Sociovision: Die Sinus-Milieus, 2015. http://www.sinus-institut.de/fileadmin/user_data/sinus-institut/Downloadcenter/Informationen_zu_den_Sinus-Milieus.pdf 2017. szeptember 5.

A függőleges tengelyen a társadalmi helyzet (képzettség, jövedelem, foglalkozás), a vízszintes tengelyen az értékrend, a világlátáshoz kapcsolódó szegmensek, úgymint konzervatív, modern, posztmodern. A felület mérete a miliőkhöz tartozók számosságát mutatja.

A miliő fogalmának rehabilitációja és a modern társadalomkutatási módszertan kialakítása még a nyugati, polgári szociológiában is jóval Kövér Fidél maglócai működésének a tanulmányban tárgyalt időszakát követően, a múlt század negyedik negyedére zajlott le. Az egykori népi demokráciákban pedig ennél is sokkal később. Korszerű miliőkutatások a korszakra vonatkozóan eleve nem állhatnak tehát rendelkezésre, ráadásul a miliő paradigmaváltást követő definíciója kevésbé is alkalmazható a történetírásban, mint elődei.

[10] http://www.erzbistumberlin.de/fileadmin/user_mount/PDF-Dateien/INFO/FAQ%20milieusensible%20Pastoral.pdf 2017. szeptember 5.

A hazai szociológia eredményeinél figyelembe kell venni, hogy önálló diszciplínaként Magyarországon csupán az 1960-as évektől létezik, a rendszerváltásig tartó harmincéves létezése során mindvégig a pártállam szoros felügyelete alatt állt és szűk mozgástérrel rendelkezett. Jóllehet napvilágot láttak a klasszikus osztály- és rétegelméleteket megkérdőjelező írások,[11] amelyek törekedtek a megújult polgári szociológia eredményeit adaptálni, a nyugati értelemben vett paradigmaváltás elmaradt, a determinista szemlélettel való szakításra nem kerülhetett sor. Már csak azért sem, mivel a keleti blokkban a társadalomkutatás vonatkozásában a rendszer legitimációjának tekinthető sztálini dogma érvényesült; a szocializmus a munkásosztály (osztály) és a parasztság (osztály), valamint a velük szövetséges értelmiség (réteg) szövetségén nyugszik. Ez és a pártállami ideológia további megkérdőjelezhetetlen alapállításai – a szocialista társadalom igazságos, a szocialista rendszerben nincsen szegénység, kirekesztés, és nincsenek leszakadók – mindvégig béklyózták a tudományos munkát. A társadalomról megjelenő írásokat – különösen a korai időszakban – a hatalmi és nem a tudományos diskurzus részének kell tekinteni.[12]

Korabeli miliőkutatások s konkrétan: Maglóca társadalmára vonatkozó szociográfiai eredmények hiányában felmerül a kérdés, megrajzolható-e utólagosan a letűnt történelmi horizont, újrateremthető-e gondolati síkon az a cselekvési környezet, amelyben Kövér Fidél élt?

Ígéretesnek tűnik ez ügyben a Ralf Bohnsackhoz köthető úgynevezett rekonstruktív társadalomkutatás.[13] A szerző a kilencvenes évek elején jelentkezett elméletével, amelyben Mannheim Károly téziseiből kiindulva úgynevezett praxeologikus[14] koncepciót alkotott, amellyel az adott társadalmi környezet utólagos feltérképezésére vállalkozik. A miliő nála a szocialitás (közösségi lét) elemi formája, az észlelést ezáltal közösségi dimenzióba helyezi. A módszertan alapján életrajzokból és szocializációs vagy családi történetekből, személyes élményekből „sorskereteket" állít fel, amelyek tipikusan meghatározták a generációkon át hagyományozott cselekvési normákat. A narratív interjúkban és főként a csoportos beszélgetésekben teremtődik meg az a „konjunktív tapasztalati tér", amely az adott miliő megjelenítését teszi lehetővé. A beszélgetések vezetése, az elhangzottak leirata, azok interpretációja, a teljes kommunikációs folyamat standardizálása együtt maga a rekonstruktív társadalomkutatás lényege, a tulajdonképpeni koncepció. A metodika ezen érintőleges ismertetéséből is látszik, hogy esetünkben a rekonstruktív társadalomkutatás alkalmazásával is csak az egyházközség még élő tagjai közvetlen (vagy a leszármazottak közvetett) emberi tapasztalatának határáig mérhető fel az egykori Maglóca életvilága.

[11] Például Ferge Zsuzsa, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Bokor Ágnes és Utasi Ágnes írásai. Vö. Éber 2012; Éber 2013. Társadalmi struktúra- és miliőkutatás. http://tatk.elte.hu/file/dissz_2013_EberMarkAron.pdf 2017. szeptember 5.

[12] Majtényi 2005.

[13] Lásd Bohnsack 1991. A kötet igazi bestseller, 1991-es első megjelenése óta további kilenc kiadást ért meg.

[14] A praxeológia mikroszociológiai irányzat, amely a társadalmat és a kultúrát nem mint struktúrát, sokkal inkább mint mindennapi gyakorlatot értelmezi.

A cselekvési környezet rekonstrukciója

Az áhított célt, miszerint a régi struktúrákat a mai módszerekkel vizsgálhassuk, korszerű fogalmi készletünkkel közvetlenül leírhassuk, a modern szociológia narratívájában úgy tűnik, nem vagy csak csekély mértékben érhetjük el. Mégsem mondhatunk le arról, hogy képet alkossunk a Kövér Fidélt körülvevő miliőről. Maglóca társadalmáról, annak családokra, háztartásokra, illetve egyénekre lebontott pontos adatai nélkül is viszonylag helytálló megállapításokat tehetünk történelmi ismereteink birtokában. Ehhez szakítanunk kell a történetírásban előszeretettel alkalmazott kauzális és kronologikus sorokkal, és meg kell próbálnunk mezőkben és interakciókban gondolkodni. A szűkebb és tágabb történeti-földrajzi környezetre, a falu életében adott időben érvényesülő hatásokat kell egyenként számba vennünk, hatóerejüket elemeznünk.

A falu az ország és a térség településeinek sorsában osztozva traumák sorozatát élte meg a korszakban. A teljesség igénye nélkül: a vesztes háborút követő hidegháború a két világrend találkozási pontjára helyezte a községet. A határt lezárták, a falu határsávba került, egyidejűleg élte át a periféria és a bezártság traumáját. Sem Ausztria felé, sem az ország belseje felé nem közlekedhettek szabadon többé. A kishatárforgalom megszűnésével az ellátási nehézségek csak fokozódtak. A Rákosi-rendszer elsőként a beszolgáltatással, majd egyházellenes lépéseivel vetette észre magát, a kollektivizálással a tulajdonviszonyokat, majd – bár ez részben 1957 után zajlott le – a Hanság lecsapolásával a területhasználatot rendezte át radikálisan.

A falu természeti környezete, története

A település a Rábaköz és a Hanság határán, egy, a Mosoni-síkság felé húzódó északnyugat-délkelet irányú homokhátságon terül el. Határa mélyebben fekvő részeit mocsarak fedték egészen a 19. század végi Rába-szabályozásig. A lecsapolás következében a nád az 1920-as évekre teljesen eltűnt, de az egykori mocsaras, vizes élőhely egyes elemei továbbra is jellemzőek maradtak. A maglócai határ (körülbelül 1000 kataszteri hold) mélyebben fekvő részét a láptalajok közé tartozó úgynevezett kotu talaj takarja, másik, nagyobb részét barna mezőségi talaj. A kotu talajt a magas humusztartalom mellett a kötőanyag hiánya jellemzi, így könnyen áldozatul esik a szél pusztító munkájának. Tekintve, hogy a Fertő–Hanság az ország legszelesebb vidékei közé tartozik, a deflációs talajerózió komoly károkat okozott a környék gazdáinak. A határ mezőségi talajjal takart része könnyebben és sokoldalúan hasznosítható, a kotu talaj művelése nehezebb feladat. A település hátsági területein szántóföldi, az alacsonyabban fekvő földeken legelő- és rétgazdálkodás volt jellemző. A prépostsági erdőt is a falubeliek használták.

Dr. Kövér Fidél – ahogy arra a falu határában álló erdő nevéből következtethetünk – nem az első premontrei a település történetében. Maglóca 1220-ban II. András király adományaként került az Osli nemzetség birtokába, amely az örökösöktől 1421-ben birtokcseréjével a Csornai Premontrei Prépostság tulajdonába került át. Ettől kezdve a földbirtokos rendszer megszűnéséig folyamatosan a rend tulajdonában állt, leszámítva az 1787–1802 közti rövid időszakot, amikor a II. József által betiltott szerzetesrendek vagyonát kezelő Vallásalaphoz tartozott. A falu története során ötször pusztult el különböző viszályok, háborúk és szabadságharcok következményeként.[15] Az utolsó pusztulást hozó Rákóczi-szabadságharc után a cseh–morva kézbe kerülő Csornai Premontrei Prépostság által szervezett 1718-as[16] betelepítési akció óta folyamatosan lakott.

Közigazgatás

Maglóca Sopron vármegye Csornai járásához tartozott, a falu keleti határa egyben a megyehatárt is jelentette Győr, majd Győr-Moson vármegye felé. Az 1950. március 16-án érvénybe lépő megyerendezést követően létrejött Győr-Sopron megye hat járást foglalt magába, köztük a Csornait, amely 49 092 fős lakosságával a második legnépesebb volt.[17]

Maglóca 1941-től 1950-ig a Barbacsi körjegyzőséghez tartozott. 1950-ig, a tanácsrendszer bevezetéséig, a falu bírájának intézménye fennmaradt, az utolsó bíró Tóth János volt. 1950 után tíz éven át a községi tanács állt a falu élén, majd 1960-tól a Bősárkánnyal egyesített közös községi tanács.

Népesség, foglalkoztatottság, iskolai végzettség – Maglóca az 1949-es népszámlálás alapján

Az eredetileg harminc települést számláló Csornai járásban Maglócánál területileg négy (Vadosfa, Potyond, Zsebeháza és Rábasebes), lakosságát tekintve pedig mindössze három kisebb település (Vadosfa, Potyond és Zsebeháza) volt 1949-ben. Lakossága ekkor 354 fő,[18] amely az 1941-es népszámlálás óta 4,1%-kal csökkent, nyolc év alatt 15 fővel, közülük 13-an váltak a háború áldozatává. Az 1941-es adat (369 fő) a népszámlálások történetének legmagasabb lakosságszámát mutatja. A második világháború évtizedében érthetően a legtöbb helyen csökkent a népesség, a járási adatokat vizsgálva azonban kitűnik, hogy a népességfogyás mértéke nem egyenletes. Az északi, Maglócához közeli, hansági települések veszítettek arányaikban legtöbbet a népességükből,[19] illetve a járás déli, rábaközi részén is van két jól körülhatárolható területet, a Rába menti falvak (Árpás, Egyed, Sobor),

---

[15] 1499-ben a Kanizsai család Bősárkányban és Barbacson lakó jobbágyai rontottak Maglócára, 1529-ben a Bécs ellen vonuló török, 1543-ban és 1594-ben ismét a török, végül 1703-ban Rákóczi csapatainak támadása következtében égett le az egész falu.

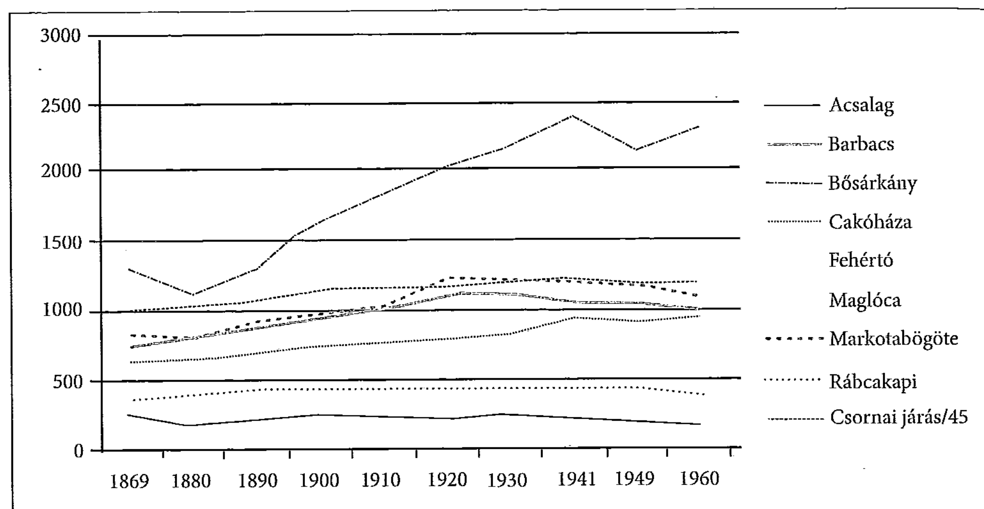
[16] Kövér 2017, 35.

[17] Csornai járás 49 092 fő, Győri járás 68 806 fő, Kapuvári járás 48 947 fő, Mosonmagyaróvári járás 39 415 fő, Soproni járás 30 419 fő, Téti járás 26 370 fő. Lásd https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=181&layout=l&query=csornai%20j%C3%A1r%C3%A1s 2017. szeptember 5.

[18] Dr. Kövér Fidél 326 főben állapítja meg a település népességét. Kövér 2017, 133.

[19] Bősárkány 265 főt, népessége 11%-át, Barbacs 30 főt (2,9%), Acsalag 36 főt (3,85%) veszített el. Az adatfelvétel pillanatában még a szomszédos Győr-Moson megyéhez tartozó négy szomszédos település mindegyikében is fogyás tapasztalható (-1,6% és -11,3% között).

illetve a Kapuvári járással határos falvak sora (települések Zsebeházától Jobaházáig), amelyek szembetűnően sok embert veszítettek. További vizsgálat tisztázhatná, hogy ezek közül mennyien váltak közvetlenül a háború áldozatává, mennyien haltak meg természetes halállal, illetve vándoroltak el.

2. ábra. **Maglóca és a vele szomszédos falvak népmozgalma, 1869–1960**

Forrás: Népszámlálási Digitális Adattár–Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/ 2017. szeptember 5.

A *2. ábra* Maglóca és a vele határos települések népességét ábrázolja 1869 és 1960 között. Látható, hogy az 1941–1949 közti általánosan jellemző népességfogyást az ötvenes években több településen is sikerült visszafordítani vagy legalábbis mérsékelni. Maglóca egyike azon kevés településeknek, ahol a népességfogyás üteme felgyorsult, annak ellenére, hogy a jelentősebb létszámú népességváltozások közül az ötvenes évekre mindössze egy esett, az 1956-os forradalom után öt maglócai lakos hagyta el az országot.[20]

Ez a tendencia összefüggésben lehet a népesség korcsoportos megoszlásából kiolvasható adatokkal, ami szerint Maglócán a járási átlagnál 8%-kal, míg a szomszédos falvak átlagánál is több mint 4%-kal kevesebb gyermek és fiatal élt. A 0–20 éves korú népesség aránya csak két településen kisebb, ennek megfelelően a 60 évesnél idősebb lakosok aránya Maglócán magasabb a járási és jóval magasabb a szomszéd falvak átlagánál. A település nemek szerinti megoszlására nagy nőtöbbség jellemző (1000 férfira 1120 nő jutna), ennél kiegyensúlyozatlanabb arány csak egy helyen volt a járásban.

[20] Amerikába a század elején kivándorolt 7 fő; az első világháborúban 12 fő, a második világháborúban 13 fő esett el.

A falu lakosságának legnagyobb része a mezőgazdaságból élt, ez nemcsak a falvakban, de még a járási székhelyen, Csornán is így volt. A foglalkozásszerkezeti megoszlásra vonatkozó számok több meglepetéssel is szolgálnak. Maglócán az agráriumból élők aránya (72,3%) elmaradt mind a járási (80,5%), mind a szomszédos falvak átlagától (86%). Ebből következik, hogy a gazdaság más ágazataiban aktív keresők és eltartottaik aránya jóval magasabb volt. A maglócai lakosok csaknem 15%-a élt keresőként vagy eltartottként az iparból szerzett jövedelemből, ami majdnem duplája a szomszéd falvak átlagának, és egytized százalékkal meghaladja a járási átlagot. A kereskedelemben, a közlekedésben és a közszolgálatban ugyanezt tapasztaljuk. A maglócai adatok: 3,4% – 1,7% – 7,1%, míg a járásban: 2,4% – 2,1% – 4,1%, illetve a szomszédos hét községben: 1,6% – 1,1% – 2,5%.

A férfilakosság több mint 70%-a kereső tevékenységet folytatott, az eltartottak aránya ebben a csoportban 30% alatt maradt, a nőknél ez az arány pontosan fordítva írható fel. Egy keresőre 1,05 eltartott jutott, amely mind a járási átlaggal (1,13), mind a szomszédos falvak átlagával (1,11) összevetve kedvezőbb, de jelzi az elöregedés tendenciáit.

A mezőgazdaságban dolgozók egy-két kivételtől eltekintve a Maglócán működő nyolcvannyolc gazdaság valamelyikében tevékenykedtek. A birtokok méretét és azok eloszlását az *1. táblázat* foglalja össze.

1. táblázat. **Birtokszerkezet Maglócán, 1949**

birtokméret kataszteri holdban	0–1	1–3	3–5	5–10	10–15	15–20	20–25	25–35
gazdaságok száma	4	15	12	36	17	3	0	1
százalékban	4,5%	17,0%	13,6%	40,9%	19,3%	3,4%	0,0%	1,1%

Forrás: *1949. évi népszámlálás. 3. Részletes mezőgazdasági eredmények (1950) B) Törvényhatósági eredmények 1. Megyei főeredmények.* https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_03/?pg=33&layout=s 2018. 01. 10.

A legjellemzőbb birtokméret az 5–10 hold volt, ennél kisebb földön a gazdaságok 35%-a, míg 10 holdnál nagyobb területen a gazdaságok 25%-a gazdálkodott. 20 hold felett alig találunk birtokot. Ezek a számok 96%-os korrelációt mutatnak mind a járási, mind a szomszédos járás Maglócával határos falvainak birtokszerkezetével.

A legjellemzőbb iskolai végzettség a hat elemi, de sokan végeztek mindössze négy elemit. Ezek az adatok megfelelnek a járási adatoknak, az írni és olvasni tudó hatévesnél idősebb lakosság aránya (93%) azonban egy kevéssel elmarad a szomszédos falvakban és a járásban mértéktől.

A falu teljes lakossága magyar nemzetiségű és három kivétellel katolikus vallású (a kivételt egy unitárius és két evangélikus lakos képezte).

Az épített környezet

Az 1949-es összeírás épületeket és lakóházakat tárgyaló kötetébe már bekerültek a Maglócát keletről határoló falvak (Cakóháza, Fehértó, Markotabödöge és Rábcakapi), amelyek az összeírás pillanatában még Győr-Moson megyéhez tartoztak, de a megyerendezést követően a Csornai járásba kerültek. A megyerendezést követően a Csornai járásba 39 település tartozott.

Az adatfelvétel szerint 1949-ben a maglócai ingatlanok több mint fele vályogból készült, ezeknek mindössze 10%-ának volt stabil kő- vagy betonalapja. Kő-, tégla- vagy betonalapon álló, kő-, tégla- vagy betonfalazattal mindössze harminc ház rendelkezett, amely a lakóingatlanok 40%-át tette ki. A járás északkeleti, hansági részének adatai jelentősen elmaradtak a járási átlagtól, az itt fekvő települések közül ugyanakkor Maglóca közelítette meg azt leginkább. A maglócai adatok 94%-os korrelációt mutatnak a járás adataival.

A háztetők fedőanyaga tekintetében (kétharmad rész pala, cserép vagy bádog, egyharmad rész nád, zsúp vagy szalma) a hansági falvakban értelemszerűen nagyobb arányt képvisel a nád. A járásban mért átlag 80-20%-os megoszlást mutatott.

A faluban hatvanhat ház (86,85%) egyszobás, kilenc ház (11,85%) kétszobás és egy ház (1,3%) három- vagy többszobás. Ez azt jelenti, hogy lakóházanként 4,3 fő, szobánként pedig 3,76 fő lakott. A népszámlálási felvétel külön oszlopban tüntette fel azon jelenlévőket, akik nem lakóházakban (külterületen vagy egyéb épületekben) laktak. Az egy szobában alvók számát csak az akkor még szokásos konyhában lévő, illetve a pajtában vagy az istállóban elhelyezett fekhelyek használata csökkenthette. Mai szemmel nézve meglehetősen zsúfolt lakóterekben éltek. Ebben a háború utáni időszak sem hoz döntő változást, hiszen amíg a szomszédos falvakban megindulnak az építkezések (Acsalagon és Barbacson a lakóépületek öt százaléka a háború után épült, ugyanez a jóval nagyobb népességű Bősárkányban és Markotabödögén 2,1% és 1,3%), addig Maglócán mindössze egy új ház épült, amellett, hogy mind a hat, háborúban megsérült épületet helyreállították.

A gazdasági épületek adatait vizsgálva feltűnik, hogy Maglócán (Barbacshoz és Cakóházához hasonlóan) kifejezetten sok nem lakáscélú épület van, a 219 ingatlannak mindössze 35%-a lakáscélú. Járási átlagban az épületek 50% lakáscélú, de a szomszéd falvakban van példa 70-80% feletti arányra is.

A falu tengerszint feletti magassága 114 méter, amely csak pár méterrel haladja meg a határban lévő nyílt vizek magasságát. Ez nyilván döntő tényező abban a tekintetben, hogy a házak mindössze 4%-a alatt van pince. A magas talajvízszint miatt a kútásás költségei sem jelentősek, így lehetséges, hogy mindössze három házban nem volt saját kút.

Kövér Fidél szubjektív perspektívájából az épített és a természeti környezet kapcsolata természetes ok-okozati összefüggésként tűnik fel. A talajviszonyok és az élővilág adottságai alapján, a Hanság peremén a legkézenfekvőbb megoldásnak a nádfedeles vályogház kínálkozott. Ezek eleinte egyszerű töméságházak voltak, később a vályogból előbb téglákat készítettek, majd abból építették a falazatot. A falak 2-3 méter magasak, 60-70 centiméter szélesek voltak. A gerendázat alapanyagát a vizes élőhelyen gyorsan növő nyárfa adta. A padlásokat deszkával burkolták, a deszkák fugáit sárral tapasztották be.

Kövér Fidél írásának köszönhetően akár be is léphetünk egy ilyen vályogházba:

> Rendszerint egy, vagy két szoba nézett utcára. Az első szoba után általában a konyha következett, ami a múlt században szabadkéményes volt. A szabadkémény alatt a konyha közepén kenyérsütésre szolgáló kemence volt. Ennek két oldalán tűzhely szolgált a főzés helyéül. Az első szobában levő cserépkályhát a konyháról fűtötték, rőzsét, nádat, kukoricaszárat tüzeltek benne. A kemence téglából készült. A szabadkéményt vesszőből fonták, s kívül és belül sározták. Kellő magasságban rudakat helyeztek el a kéménybe, ide rakták föl téli időben disznóölés után a füstölni valót. Az ilyen kémények gyenge huzatja folytán néha a konyhaajtón át tódult a füst az udvarra. A konyha után jött esetleg a hátsó szoba. Itt folyt le a parasztember szabad élete, étkezései, a családi problémák megbeszélése, éjjeli pihenője. A paraszti gazdálkodásban a házak beosztása általában azonos volt. A hátulsó szoba után a kamra következett. A nádas házaknál a gabonát a házak előtt, vagy az udvaron készített veremben őrizték. Amikor már cseréppel fedték a házakat, a kamrákban lévő hombárokban tárolták a gabonát. A kamra után az istálló következett. [...] A ház végen volt a pajta és a kocsiszín. Az ólak is hozzátartoztak a gazdasághoz. Néhol a konyhakert előtt széles pajtában tárolták az állatok téli takarmányát. A szobák padlózata földből készült. Az agyagos földet megvizezték, polyvával jól összekeverték, megtaposták. Elkenés után rövidesen megszáradt, könnyen tudták tisztán tartani. Kevés vízzel meghintették, s így por nélkül tudtak felsöpörni. Néhol fehér homokkal is megszórták. Hogy a szoba melegebb legyen és a padlásról se szóródhassék semmi a szobába, a padlást is le szokták sározni.[21]

Közlekedés, infrastruktúra

Maglóca a Rábaköz és a Hanság határán fekszik, amelyet a járási székhely Csornától 8 kilométer, az egykori megyeszékhelytől, Soprontól 60 kilométer, az 1950-es megyerendezést követő megyeszékhelytől, Győrtől 30 kilométer, míg az országhatártól 15 kilométer választ el. A község fekvése alapján – vasúti megállóval, a járási székhelyhez közel, főútvonalak közelében helyezkedik el – nem tekinthető elzárt vagy nehezen megközelíthető településnek. Ezt a tényt alapvetően befolyásolta a határsáv intézménye, amely a határ menti területeket változó kiterjedésben és változó szigorral, de az ötvenes években mindvégig elzárta az ország többi részétől. A határsáv intézményének hatása a benne foglalt települések, így Maglóca fejlődésére nem tárgya tanulmányunknak.

A háború után a magyar vidék tömegközlekedése jórészt a mainál még sokkal sűrűbb vasúti hálózaton zajlott. Maglócának és Csatárimajornak közös vasúti megállója volt a MÁV 16-os számú (Szombathely–Hegyeshalom) vonalán, amely a Csornáról Hegyeshalom irányába közlekedő vonatok első megállója volt. A megálló az egykori Esterházy-birtok átrakodó állomásaként létesült, az uradalomban termesztett növényeket, főként cukorrépát és cikóriát keskenyvágányú lóvasúttal szállították ide, és rakták át a MÁV szerelvényeire. A Maglócától kevesebb mint 3 kilométerre húzódó vonalon az ötvenes

[21] Kövér 2017, 108.

években négy vonatpár közlekedett. Csornára tízperces utazással hajnalban egy, délután kettő és este egy vonattal lehetett eljutni, hazafelé reggel fél hétkor egy, délelőtt tíz óra előtt, délután négy előtt és este későn, kilenc óra tájban.[22]

Csorna mint közigazgatási és igazságszolgáltatási székhely, természetes piacközpont, intézményei és kórháza révén biztosította a járás alsó- és középszintű ellátását. A nagyközség fontos vasúti és közúti csomópont volt, Északnyugat-Dunántúl nagyobb városaiba, illetve Budapestre is lehetett vasúti csatlakozást találni.[23] Bősárkányból, amely a következő vasúti állomás volt Hegyeshalom felé, illetve természetesen Csornáról MÁVAUT-csatlakozással is tovább lehetett utazni. Az autóbusz-közlekedés megszervezését a vizsgált évtizedben hátráltatta, hogy a vállalat csornai telephelye csak 1960 után kezdett működni.

A közúti közlekedés az esőzések idején és télen komoly nehézségekbe ütközött. A terület kavicsban szegény, így az utak javítása nehezen haladt. Maglóca jobbágyai egykoron gyakran nagy kerülővel, vagy lóháton, az erdőn keresztül tudtak csak eljutni Csornára, piacra szállítani pedig csak többökrös szekérrel.[24] Leszármazottaik a közutak háború utáni állapota és a motorizáció alacsony szintje miatt még az ötvenes években is elődeikhez hasonlóan jellemzően gyalog vagy szekéren, esetleg kerékpáron, később motorkerékpáron tudtak csak közlekedni.

> Az én számomra most már egészen más, mint akkor, amikor az ember be volt zárva egy kis falunak az életterébe. Be volt zárva. Hogyan volt bezárva? Nem volt autóbusz, nem volt autó, csak vonat volt. Ha Csornára akartál bemenni a kezdet kezdetén, biciklivel kellett menni, vagy gyalog télen, toronyiránybа, hó volt mindenütt, keresztül erdőn-mezőn. Egyik alkalommal Csornáról jöttem haza. Január volt. Kint voltam Farádon, templomszámadási ügyben. Jövök Csornáról, a vonat vonalán jöttem, ott ugye, nem lehet eltévedni. Ködös idő volt. Amíg a vonat útján haladtam, hát azért láttam, tudtam, merre megyek. Aztán rövidíteni akartam keresztül a réten. Egy kis hó is szállingózott, köd volt, homályban volt előttem minden, és elsötétült. Egyszer csak nem tudtam, hogy hol vagyok. A rétet jól ismertem, de az irányt nem lehetett látni, se a lámpákat. Aztán az erdő mellett mentem visszafelé. Nem jó út! Megfordultam. Mondom magamban, ennek az erdőnek mifelénk, a Csatárimajornál van vége. Ilyen bolyongás után láttam meg, hogy az erdőn keresztül Maglóca felől fény csillámlott föl. Na, hát akkor már egyenes irányba tudtam menni. Ilyen közlekedési viszonyok voltak abban az időben.[25]

A vonalas infrastruktúrákhoz tartozó elektromos áram a GYIRT villamos hálózatán a falut 1935-ben érte el. Korszakunk elejére, 1950-re minden házban villanyvilágítás volt.

Az ivóvízellátásban a mocsaras, vizenyős területeken speciális gondokkal küzdöttek. A Rábaközben a folyószabályozási munkálatok után is nagyon magas talajvízállás volt jellemző. Maglóca magasabban fekvő házaiban 3-5 méter mélyről már jó minőségű

[22] Csatárimajor megálló személyforgalma 1968. január 1-jétől megszűnt.

[23] A város, akkori nagyközség a Győr–Sopron, illetve a Szombathely–Pozsony főútvonalak metszéspontjában fekszik.

[24] Kövér 2017, 112.

[25] Kövér é. n., 41.

kútvizet lehetett venni, de az alacsonyabb részeken volt, ahol már másfél méter mélyen állt a talajvíz.[26] Ez a víz azonban kellemetlen ízű, fogyasztásra alkalmatlan volt, így a falu 1949-ben mélyfúrásos kutat kapott. A 80 méterről kiemelt magas vastartalmú víz tisztítás után iható volt.[27]

Intézmények: templom és iskola

A 18. század végén épült katolikus templom tetőszerkezete a szentély feletti részen még 1949-ben leomlott, ennek kijavításával indult dr. Kövér Fidél maglócai hivatali ideje. A munkálatokról az általa írt Historia Domus lapjain olvashatunk; az 1950. évi felújítást (az említett tetőjavítás mellett az északi fali lábazat és fal javítása, cementpadka építése) 1955-ben a templomépülettel egyidős kézi faragású padok restaurálása, tölgyfapadló burkolat és térdeplők beépítése követte, majd 1956-ban a tetőszerkezet torony melletti gerendázatának cseréje, illetve a villamoshálózat cseréje zárta. Az 1950-es évtized munkálatai 20 055 forintot tettek ki.

A felújítás anyagi alapját külső segítség nélkül, a maglócai hívek és Kövér Fidél adományaiból teremtették elő. Ehhez számíthatjuk még a helyiek önkéntes, térítés nélkül végzett munkáját, illetve a felajánlott gerendákat, egyéb építőanyagokat és fuvart. Figyelembe véve az 1950-es (és a hatvanas) éveket meghatározó falusi szegénységet, a mezőgazdaságból élőkre nehezedő anyagi és adminisztratív terheket, az alacsony jövedelmeket – a mezőgazdaságban az átlagjövedelem nem érte el a havi 500 forintot[28] – ez mindenképpen figyelemre méltó teljesítmény.

Összehasonlításul: az 1959 nyarán a község használatára átadott vadonatúj kultúrház, amelyben száz fő befogadására alkalmas nagyterem, könyvtárszoba és a községi tanács működésének helyet adó irodák is helyet kaptak, 150 000 forintba került.[29] A templomfelújítás költségeit az 1959-es árakra átszámítva a nominális értéknél csekély mértékben nagyobb összeget kapunk, tekintve, hogy az 1950-es és az 1959-es árszínvonal közt 15-17%-os inflációs rés volt, míg az 1955-ös és 1956-os árszínvonal az 1959-essel nagyjából megegyezett.[30]

A templomfelújítás során mutatott áldozatos összefogás bepillantást enged a helyiek vallásos buzgóságába, amelyet a Historia Domus későbbi bejegyzései is igazolnak. Az önálló lelkész érkezése előtti időkben a szomszédos Barbacsra (2 km) „a szentmisehallgatásra kötelezettek 50%-a megy vasárnaponként szentmisére".[31] A vasárnapi misére kötelezettek körébe a katolikusoknál a kisgyermekeket, a rájuk vigyázókat, a betege-

[26] A terület tengerszint feletti magassága 110-120 méter között változik, az egykori mocsár, az egykori úgynevezett Maglócai Hany 108 méter.

[27] Kövér 2017, 111.

[28] MOL M-KS 276. f. 53. cs.180. ő. e. A Politikai Bizottság 1954. június 9-i ülésének jegyzőkönyve.

[29] http://www.digitalisrabakoz.hu/dokumentumtar/ujsagcikk/maglocai-kulturhaz#related-gallery 2017. szeptember 5.

[30] Marton 2012.

[31] Historia Domus (HD), 9.

ket és az öregeket leszámítva mindenki beletartozik. Ez óvatos becslés alapján is száz-százötven embert jelenthetett vasárnaponként. Az önálló expositura működésével a misehallgatók száma érthetően emelkedett, a Historia Domus rendszeresen számol be megtelt templomról.

Az 1949. januári beiktatásról szóló beszámolóban a hosszú várakozás után végre saját papját szinte teljes létszámban köszöntő lelkes és büszke egyházközség, az ünnepi *veni sanctét* bemutató koncelebráló premontrei küldöttség képe tűnik fel. A délutáni litániát követő ünnepélyes egyházközségi közgyűlésen[32] az iskolában többen is felajánlást tettek, hogy a lelkészlak végleges kialakításáig lakjon náluk a falu papja. Az étkezés gondját és költségeit úgynevezett sorkoszttal vállalták magukra, amely az egyházközség családjaival való első kapcsolatfelvételt is szolgálta. Az első benyomások alapján a falu lakói vendégszerető, nagylelkű emberek, akik imádságos életet élnek.[33] Az ideiglenes lelkészlakásba február 9-én kerültek dr. Kövér Fidél csornai bútorai. A költözés kapcsán újabb egyházközségi gyűlésen – amelyet ezúttal a községházán tartottak – döntöttek a lelkész étkeztetésének hosszabb távú megoldásáról. A tagok egy teljes évre elegendő élelmiszert ajánlottak fel.

> Egymás után jelentkeztek a hívők, és írattak fel, ki mennyi zsírt, lisztet, tojást, szalonnát, mézet, kolbászt, lekvárt ajánl fel. Körülbelül annyi összejött, hogy egy évre elég is lett. Az összeadott élelmiszerek megfőzésére Tóth Mátyás egyházatya özvegy leánya, özv. Gyurasits Józsefné, szül. Tóth Olga vállalkozott.[34]

A lelki élet felvirágzásának csak egyik jele a rendszeres templomba járók számának emelkedése. Első pénteken[35] rendszeresen hetven-nyolcvan gyónó és áldozó van, köztük az iskolás gyerekek szinte teljes létszámban, a többiek főként lányok és asszonyok. Szép számmal jöttek a húsvéti időszak háromnapos lelkigyakorlataira (triduum) is.

A hittanoktatást ellehetetlenítő intézkedések dacára – délelőtt nem lehetett hittanórát tartani, a megrendelt hittankönyvek nem, illetve csak késve és kisebb számban érkeztek meg, megnehezítették a beiratkozást, amelyet csak Csornán, illetve Bősárkányban fogadtak el és kizárólag mindkét szülő jelenlétében tekintettek érvényesnek, stb. – egy-két kivételtől eltekintve az összes maglócai gyereket beíratták hittanra.

A vizsgált évtized a maglócai iskola életében nem hozott pozitív fejleményeket. Az 1785 óta működő római katolikus népiskolát 1950. január 3-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1216-34-1/1950. számú rendeletével államosították. A kántortanítónak ezután fel kellett hagynia a templomi szolgálattal, ami a liturgia ellátásában kezdetben komoly nehézségeket okozott.[36] A nyolcosztályos általános iskola bevezetésekor a felső tagozat Maglócán már nem alakult meg. A tízévesnél idősebb gyerekek felmenő rendszerben előbb Barbacsra, majd Bősárkányba ingáztak.

[32] HD, 11.
[33] HD, 12.
[34] A gyűlés helyszínével, illetve a kommunista hatalomgyakorlat fokozatos kiépülésével kapcsolatban egy rövid megjegyzés: az egyházközségi gyűlésre a Mindszentyt életfogytig tartó fegyházra ítélő végzés kimondását követő napon került sor. A hatalom centrumában koncepciós eljárásban ítélik el a katolikus egyház vezetőjét, miközben a periférián a községi igazgatás még természetesen helyet biztosít az egyházközség vezetőinek.
[35] A hónap első péntekje a katolikus lelkiségben kitüntetett nap, a főként jezsuita hatásra terjedő Jézus Szíve-tisztelet napja. Szokás ilyenkor gyónni és a rá következő misék valamelyikén áldozni.

Elvándorlás, a paraszti életforma válsága

Az 1941-es népszámlálástól az 1949-es népszámlálásig tizenöt fővel csökkent a település népessége. Figyelembe véve a tényt, hogy tizenhárman a második világháború áldozataivá váltak, nem feltételezhetünk jelentős népmozgást a falu életében, ellentétben a következő évtizeddel, amikor a falu népessége tíz év alatt hetven fővel, az 1949-es népesség 19,8%-kal csökkent. Az 1956-os forradalom után rövid időn belül öten elhagyták a falut Ausztria irányába, ami kevesebb mint 8%-a a teljes csökkenésnek.

A falut az ötvenes években tömegével hagyták el lakói. Ennek elsődleges oka a mezőgazdaságból élő egyéni termelők lehetőségeinek szűkítése, a szabad földhasználat korlátozása, a különadók és a beszolgáltatási rendszer. Mindez súlyos terheket rótt a lakosságra. „Egy magányos özvegyasszony 3 kat. hold, 713 négyszögöl területe után 893 kg búza teljesítésére volt kötelezve."[37] Ha az említett asszony birtokán az átlagnak megfelelő búza termett (15 mázsa/hold), akkor a körülbelül 50 mázsa búzájának közel 20%-át elvitték a beszolgáltatási biztosok. A szövegből nem derül ki, hogy az idős asszony esete melyik évben történt, így lehetséges, hogy a beszolgáltatás mennyisége – amely országos szinten 1946 és 1952 között megnégyszereződött – még ennél is nagyobb volt.

A beszolgáltatási biztosok önkényeskedésére Maglócán is akadt példa. Volt, hogy az előírtnál egy kilóval kevesebbet nyomó állatot nem vették át, hogy aztán a beszolgáltatási hátralék miatt jóval nagyobb terhet róhassanak a termelőre, s volt, hogy a disznóölést hatósági engedélyhez kötő rendelet előtt levágott sertés húsát vitték el a padlásról. Arra is volt példa, hogy a beszolgáltatást gyűjtő elvtársak az átvett árpát saját zsebre adták tovább a még létező szabadpiacon.[38]

A kuláküldözések áldozatai jellemzően a 25 hold feletti gazdaságok tulajdonosaiból kerültek ki, igaz, a kulák fogalmát szabadon értelmezték és alkalmazták arra, akire akarták.[39] Elég volt, ha bérmunkát vett igénybe, vagy bármilyen módon ellenállt a hivatalos szervek működésének. Maglóca közel kilencven gazdaságából mindössze egy volt 25 holdnál nagyobb, az eddig ismert forrásokban mindeddig nem akadtam kulákperre a falu történetében.

1945 előtt a Csatárimajorban működő herceg Esterházy-uradalom kínált stabil munkaalkalmat a maglócaiaknak. Jellemzően húsz-harminc fő dolgozott az 1100 holdas gaz-

[36] Kövér 2017 100.
[37] Kövér 2017, 93.
[38] Kövér 2017, 92.
[39] Hantó 2010.

daságban télen-nyáron. Az oroszok bejövetele után az utolsó bérlő, Ráth Endre elhagyta az országot, az uradalom megszűnt. Oroszvárt (Rusovce), ahová szintén többen ingáztak – Rudolf trónörökös özvegyének kastélyában dolgoztak – 1947-ben a párizsi békeszerződés Csehszlovákiához csatolta. A Fertő-tavi nádaratás továbbra is csak időszakos munkát kínált.

A jellemzően kis birtokokon (5–10 hold) hagyományos termelési rendszerben gazdálkodó paraszti életforma az ismertetett megszorító intézkedésekkel együtt érthetően nem jelentett vonzó perspektívát a fiataloknak. A falu krónikása szerint „A háború utáni nemzedék légüres térbe került. A paraszti osztály lába alatt megingott a talaj". A jellemzően fiatalabb lakók nagy számban hagyták el a falut, és kerestek munkát a közelben. A mindösszе 30 kilométerre fekvő Győr az épülő vas és acél országának egyik legnagyobb vidéki fellegváraként sokakat vonzott.

Az elköltözők és a helyben maradók közti választóvonal egyben a generációk közti cezúrát is kijelölte.

A Maglócán maradók fő foglalkoztatója az 1959-ben megalakult Rákóczi Termelőszövetkezet lett. A földosztáskor a lakosság földigényét a maglócai birtokokból maradéktalanul nem lehetett kielégíteni. Maglóca határában nem volt nagybirtok (Csatárimajor Csornához tartozott), a prépostság 40 hold erdővel rendelkezett, amelyet az első világháború óta a falubeliek használhattak. 1945-ben ezt hivatalosan is a község tulajdonába vették. A debreceni országgyűlés idején a maglócai kisparasztság a Nagy-Hanságban a volt Esterházy-birtokokból 60 hold rétet, illetve Földsziget és a Megye-csatorna között 60 hold szántót kapott. Ezek a területek nem kapcsolódtak Maglócához, a településtől távolabbra estek, megközelítésük és megmunkálásuk komoly idő- és energiaáldozatot követelt. Ezeket a szántókat az évtized végén, a téeszszervezés idején a csornai téesszel elcserélték.

Dr. Kövér Fidél kéziratban maradt monográfiájában így számolt be a termelőszövetkezet indulásáról:

> A közösségi eszmén alapuló szociális gazdálkodás szükségességéről, a szocialista mezőgazdálkodás időszerűségéről a kommunista párt erre a célra kiképzett élharcosai gondoskodtak. A meggyőzést szolgáló módszerek alkalmazásában nem voltak kényesek. Az értelmet mozgató érveik alátámasztására a testi motívumokat sem hanyagolták el. A tanácsi irodában, iskolában, magánházakban heteken át folyt a gerinces magyar parasztság puhítása. A szövetkezetbe való belépést a családi érdekek, gyermekeik továbbtanulásának feltételével is összekapcsolták. A sok zaklatás, félelem kényszerítő hatása szorgalmas parasztságunk ellenállását megtörte. Habozva, de „önként" aláírta a szövetkezetbe való szabad akaratú belépést. A szegényebb parasztság kezdte, de [a] jobb módúak sem tehettek mást. Az embertelen zaklatás győzött. Hiába tiltakozott parasztőseink belső jó érzése az évszázados sorsát megváltoztató rendszertől, kényszerült a termelési szerkezet megváltoztatásához alkalmazkodni. Földszeretete, szinte imádása, a gazdálkodási szabadság korlátozása idegenkedését érthetővé tették.
>
> A nagyvilágról alkotott képe, világnézete nem a belátáson, mint inkább bizonyos kényszerítő behatások alatt változott meg. Sokáig csak beletörődésükről lehetett szó. Sokak szeméből könnyeket csalt ki az őseitől örökölt föld szabad használatáról való lemondás. A háromszáz éves szép múltnak csak fátyolos emléke maradt meg. Istállói kiürültek, mert állataikat a Riha-házba és más nagyobb istállókba terelték össze. A gazdálkodásban használt eszközeiket átadták a szövetkezetnek. 1959. gyászos tavaszán elkezdődött a sötét napokra emlékeztető, az ismeretlenség homályába burkolózó Rákóczi Termelő Szövetkezet megalakítása.[40]

A természeti-gazdasági adottságok, a történelmi előzmények és a háborút követő évek társadalmi-gazdasági átalakulásának vázlata, a falu lakosságára, az épített környezetre, a település infrastruktúrájára és intézményeire vonatkozó ismeretekkel együtt lehetségesnek tűnik az ötvenes évek Maglócáját meghatározó cselekvési környezet – egyelőre nem túl részletes – feltérképezése. A tanulmányban a továbbiakban az 1956-os forradalmat és annak utóéletét nézzük meg közelebbről.

A forradalom Csornán és környékén

A forradalom helyi eseményeit Szalay Balázs dolgozta fel *Csorna az 1956-os forradalom idején* című kötetében.[41] Az itt olvashatók alapján a forradalom október 26-án érte el a községet. Csornán ledöntötték a Szabadság téren álló szovjet emlékművet – a diktatúra nyelvi humora –, leverték a vörös csillagokat, megalakult a Nemzeti Tanács, a Nemzetőrség és az Ifjúsági Forradalmi Bizottság. Gyűléseket tartottak a járás falvaiban, fegyverkeztek, és részt vettek a főváros segélyezésében. Vérontásra nem került sor. Országos jelentőségűvé a szovjet csapatok november 4-i intervencióját követő menekülés során vált a környék.

Szalay kitér a Maglócán történtekre is:

> Maglócára 27-én érkezett meg a csornai küldöttség. [...] Imre János a tanácselnökkel összehívatta a lakosságot, és beszélt nekik a szovjetek és a kommunisták bűneiről, nemzeti bizottság választására biztatta a megjelenteket. A lakosság sokáig kiállt a meglévő tanács tagjai mellett, de a csornaiak nem engedtek. Végül megválasztották a hattagú nemzeti tanácsot Farkas András vezetésével. A csornaiak leszedték a Lenin és Sztálin képeket, majd elutazásuk előtt leverték a tanácsháza címertábláját is. Másnap gyűlést tartott a meglévő és az új tanács, ahol meg akarták tartani a régi elnököt és a titkárt is, arra hivatkozva, hogy az adminisztrációs munkához nem ért más. Erről a szándékukról értesülve Csornáról Király István „kiszólt", hogy a tanács eredeti tagjait nem lehet hivatalban tartani.[42]

Az események közvetlen tanúja, dr. Kövér Fidél egykori premontrei rendtársa, az akkor Földszigeten, Maglócától 10 kilométerre szolgáló Tancsics Adorján naplót vezetett, amelybe a forradalom alatt öt bejegyzést tett. Ezek főként a budapesti eseményekről szóló rádióhírek leiratai, de említésre kerültek a Szalay-kötetben ismertetett helyi események is. A határőrizet megszűnése (november 7.) és a szovjet alakulatok határra érkezése (november 22.) között a

[40] Kövér 2017, 96.
[41] Szalay 2012, 66, 68, 74.
[42] Szalay 2012, 67. https://library.hungaricana.hu/hu/view/GYOV_KSz_04_02/?query=szo&pg=68&layout=l 2017. szeptember 5.

napló szövegének kifejezőereje érezhetően megnő. Tancsicsot sokkolták a saját szemével látott sorsok, nem is tud mással foglalkozni, drámai hatású bejegyzései (kilenc bejegyzés) kizárólag az országot elhagyókkal foglalkoznak, láttatják a kétségbeesett, fejvesztett hajszát kifelé az országból. Nem túlzás, amit és ahogyan ír, hiszen a Nyugatra menekülők közel fele, több mint hetvenezer ember[43] Csornán és a tőle északra fekvő falvakon keresztül menekült a mosontarcsai (andaui) hídig,[44] és jutott át Ausztriába, mielőtt azt az odaérkező szovjetek november 21-én (más források szerint 24-én) fel nem robbantották.[45]

A szubjektum perspektívája, dr. Kövér Fidél percepciója

A Kövér-hagyatékból a Tancsics-naplóhoz hasonló személyes jellegű írások nem kerültek elő. A Historia Domusban összesen négy sort találunk a forradalomról, azt is a hívek lelki életéről szóló bekezdés részeként: „Híveink az októberi forradalommal kapcsolatban nyugodt magatartást tanúsítottak, s így különösebb bonyodalmak nem zavarták meg kis községünk életét sem. Sokan vonultak át falunkon az ú. n. »disszidálók«, nyugatosok. Híveink köréből az ifjak közül öten mentek nyugatra."[46] Az 1956-os év fő eseménye a bejegyzés szerint a templomtető javítása (36 sor), részletes beszámolóval az ácsmesterrel való egyeztetéstől a gerendák tárolásán át az adományozók méltatásáig.

Biztosan tudjuk, hogy nem volt Fidél atyának rádiója, ahogy azt is, hogy nem járt a Tancsics-naplóban említett október 25-i csornai rekollekción, ahogy valószínűleg egyéb napokon sem a járási székhelyen.[47] Kizárhatjuk ugyanakkor, hogy csupán ennyit észlelt volna a történtekből. Dr. Kövér Fidél földrajz–történelem szakos tudós paptanár volt, környezete megfigyelése tekintetében – itt most nem részletezett földrajzi munkássága fényében – kétségkívül átlagon felüli készségekkel rendelkezett. Közvetlen ismeretekkel kellett rendelkeznie a Szalay-kötetből ismert október 27-ei maglócai eseményekről, és biztosan sokakat látott a járáson át menekülő több tízezer emberből, akikről rendtársa naplójában emlékezett meg. A Historia Domus nyilvánosságra kerülésétől sem tartott, hiszen abban az eseményeket egyértelműen forradalomnak nevezte. A közvetlen forrás mégsem árul el többet.

Tanulmányom utolsó részében kísérletet teszek dr. Kövér Fidél két homíliájának történeti forrásként való értelmezésére, és egyben annak bizonyítására, hogy a maglócai lelkész szövegeiben ott van – nem az első jelentés felszínén, hanem a szöveg mélyrétegeiben – a forradalom, annak bukása és az általa okozott letargia.

[43] Ez Csorna akkori népességének a tízszerese.
[44] A Hanság-főcsatorna hídjáról Ausztriában film is készült *Der Bockerer III – Die Brücke von Andau* címmel.
[45] http://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2008/05/18/1958_rolunk_a_hansag_enekel/ 2017. szeptember 5.
[46] HD, 20.
[47] Kövér József közlése alapján.

Ezzel természetesen azt is állítom, hogy a prédikációs szövegből kitapinthatóak a szerzőjét vagy a hallgatóságát (a híveket) érő hatások. Az ezek után is kérdés, hogy ezekből a hatásokból kirajzolhatók-e tendenciák, s ha igen, azok szinkronba hozhatók-e az ismert történelmi és társadalmi makrotendenciákkal, levonhatók-e érvényes következtetések belőlük. Hozzátehetjük, hogy a homíliát, prédikációt, szentbeszédet azok műfaji, tematikai, szövegtani, stilisztikai és strukturális jellemzői miatt általában nem sorolják a történetírás bevett forrásai közé. Ez döntő jelentőségű kérdés a Kövér-hagyatékkal kapcsolatban, tekintve, hogy annak gerincét az 1941 és 1990 között keletkezett szentbeszédek, homíliák és prédikációk teszik ki.

A prédikációknál figyelembe kell vennünk, hogy funkciójuk szerint olyan beszédek, amelyek a templom szakrális terében, a szentmise igeliturgiája részeként, elsősorban teológiai kérdéseket tárgyalnak. A homíliák, szentbeszédek műfajtörténeti kutatását elsősorban az irodalomtörténet tekinti feladatának, tárgyát pedig zömmel a 16–17. századi protestáns szövegek képezik.

A hagyatékban 1956-ból nyolc,[48] 1957-ből mindössze három szöveg lelhető fel,[49] az 1956. október 19-én tartott szentségimádás homíliája és az 1957. április 21-én tartott húsvéti szertartás szentbeszéde között, tehát a forradalom alatt vagy közvetlenül utána keletkezettek közül egy sem. Az összehasonlíthatóság tematikai szempontjait figyelembe véve az 1956. október 7-én elhangzott *Rózsafüzér Királynője* című és az 1957. október 6-án elmondott *Rózsafüzér vasárnapja* című homíliát választottam.

Az 1956-os homília egy lelkipásztor bátorító, kitartásra buzdító beszéde megfélemlített, megtámadott nyájához. A beszélő mint vezető jelenik meg. A térben és időben hatalmas íveket húzó beszéd legfontosabb üzenetei: Mellettünk állnak a világ keresztényei Nyugat-Európában, Afrikában, az Északi Sarkvidéktől a Tűzföldig (mintegy 20 földrajzi név hangzik el, amely települések hollétéről a hívek többsége valószínűleg nem is hallott előtte: Tanganyika, Kilund, Rombo, Dar-es-Salaam, Lourdes, Bécs, Linz, La Salette, Fatima, Beauring, Banneux, Siracusa, Betlehem és Názáret). Nem vagyunk egyedül, az említett helyszíneken tömegek imádkoznak ugyanazokért a célokért, amelyekért mi („a katolikus hívők százezrei"; „a harmincezres tömegből sokan csak ekkor hallottak először Krisztusról és Máriáról"; „a tavalyi nagy rózsafüzér-zarándoklatnak, amelyre csak Franciaországból 59 különvonat vitte Lourdes-ba a hívőket"). Az időperspektívában is tekintélyes méreteket ölt: Az Ószövetségtől máig, kétezer éves történelem és az egész katolikus egyház áll mögöttünk. Szóba kerülnek a Mária-jelenések, és felsorakoznak a római katolikus egyház

[48] Húsvéthétfő; Isten békéje. Maglóca, 1956. április 2. – Húsvét utáni 2. vasárnap; A Jópásztor. Maglóca, 1956. április 15. – Húsvét utáni 4. vasárnap; Szent József. Maglóca, 1956. április 29. – Szent István király ünnepe; Szent István minái [mina = a talentum váltópénze]. Maglóca, 1956. augusztus 20. – Kisasszony napja; Szűz Mária szépsége. Maglóca, 1956. szeptember 8. – Pünkösd utáni 16. vasárnap; Veni Sancte! Maglóca, 1956. szeptember 9. – Pünkösd utáni 20. vasárnap; Rózsafüzér Királynője. Maglóca, 1956. október 7. – Szentségimádás; Imádlak nagy Istenség! Csapod, 1956. október 19.
[49] Húsvétvasárnap; Maglóca, Keresztény örömünk. 1957. április 21. – Pünkösd utáni 4. vasárnap; Simon hajója. Maglóca, 1957. július 7. – Pünkösd utáni 17. vasárnap, Rózsafüzér vasárnapja; Maglóca, 1957. október 6.

egykori és mai szentjei és főpapjai (Patrick Peyton, XIII. Leó pápa, XI. Pius pápa, Hofbauer Szent Kelemen, Rüdiger linzi püspök, Szent Domonkos).

Figyelemre méltó a már-már háborús szóhasználat, különösen az első, a harmadik és az utolsó bekezdésben (rózsafüzér-imahadjárat; fegyver, amely győzelemre segít, erősít és táplál; emeljük fel az elesetteket; fegyverropogás idején legyünk egységesek). Feladatunk, hogy imádkozzunk, ezzel is példát mutatunk a „minket figyelők" számára.

Végül egy rövid kitérő a beszéd legerősebb képi elemére, annál is inkább, mert a kép, a képi nyelv a paraszti közösségek vallásosságában rendkívül fontos.[50] A harmadik és negyedik bekezdésben jelenik meg Mária rózsafüzér-imádságból épülő katedrálisa, ahová a hívők akadálytalanul beléphetnek, amely menedéket nyújt, és amelynek a maglócai hívők is, a világ többi hívőjével együtt egyenrangú építőmunkásai lehetnek.

Az 1957-es prédikációban (1957. október 6.) egyetemes, európai távlatokról vagy küzdelemről, kitartásról, imahadjáratról szó sem esik, annál több gyógyulásról és vigasztalódásról. Dr. Kövér Fidél önmagára a vigasztaló, a bajba jutottak támogatója szerepét osztja. A beszéd kulcsfogalmai, egyben a kutatás keresőkifejezései a fájdalom, a kétségbeesés, a szenvedés, a küszködés, a fáradtság, a vigasztalódás, a gyógyulás és a nyugalom. A szövegnek sem időbeli, sem térbeli távlatai nincsenek, végig szorosan a betegség-gyógyulás téma körül forog, elborítják a negatív érzelmeket kifejező és a gyógyulásra utaló kifejezések. A rózsafüzér nem fegyver immár, hanem az elmélyülés eszköze, ember és Isten közös himnusza, gyógyszer *(rózsa-kúra),* amely a fáradt lelkeket meggyógyítja, áldásos hatással van, *olyan, mint valami hűsítő, nyugtató patak.* Az sem baj, ha nem tudják jól imádkozni, akkor is segít, hogy visszanyerjük a lélek nyugalmát, leküzdjük a ránk zúduló bajokat, kiérdemeljük az oltalmat. Mária szerepe is nagyot változott az egy évvel korábbihoz képest: nem oltalmazó és védelmező immár, hanem közvetítő, képviselő, aki Isten elé viszi az emberek szenvedéseit.

Ahogy az 1956-os beszédben, itt is szeretném kiemelni a beszéd legerősebb képi elemét: ez a rózsakoszorú, amely egyszerre szimbóluma töviseivel a fájdalomnak és a szenvedésnek, és virágaival a megdicsőülésnek. Kövér értelmezésében a rózsakoszorú a remény, hiszen a szenvedés nem hiábavaló, bíznunk kell Krisztusban, aki a századok királya, a történet centruma, a teremtés csúcsa pedig pártfogónk, Mária, mi katolikusok pedig az ő egyháza vagyunk.

A katekizmusban jártasabbak biztosan felkapják a fejüket a harmadik bekezdés végén: „nagyon sokszor lehangolt a lelkünk [...] Az ember akárhányszor méltán kérdezi: van-e ennek így még értelme?" Ez itt, amihez Kövér Fidél megértéssel fordul, ugyanis a kétségbeesés bűne, amely a katolikus egyház szerint a legsúlyosabb bűnök, az úgynevezett Szentlélek elleni bűnök közé tartozik,[51] amelyekre nincs bűnbocsánat. Nagyon válságos

[50] Vö. Iancu 2011.

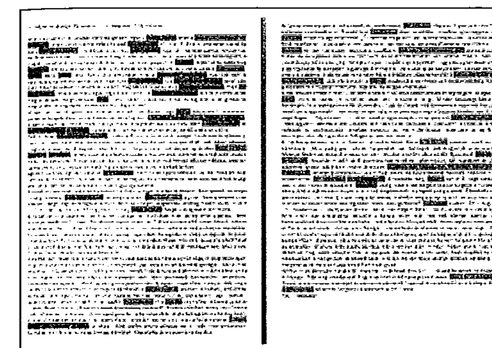
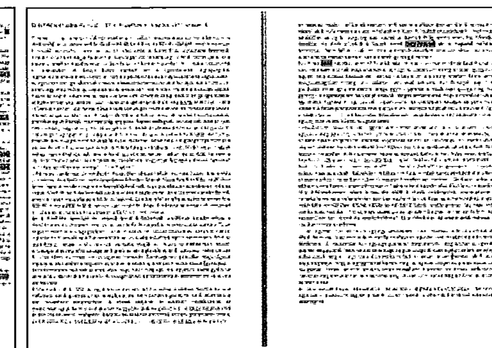
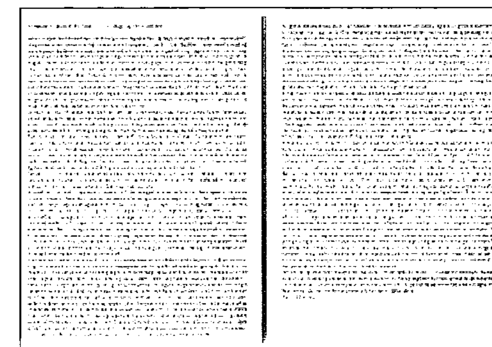
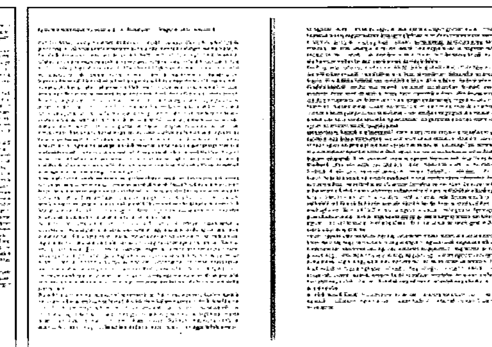
[51] Mt 12,31–32; Mk 3,29 alapján: http://lexikon.katolikus.hu/S/Szentl%C3%A9lek%20elleni%20b%C5%B1n%C3%B6k.html 2017. szeptember 5.

lelkiállapotban lehet az egyházközség, ha pásztora még a kétségbeesés súlyos bűnét is megértéssel („méltán kérdezi") fogadta.

A két beszéd közös halmazában egyedül áll a kijelentés, amely a modern kor és az imádságos élet összeegyeztetésének nehézségeire utal. Ennek ellenére végezzük az imádságot, mondja dr. Kövér Fidél, de amíg 1956-ban ezt azzal indokolja, hogy akármilyen is az az ima, „azért kedves az Isten előtt", addig egy évvel később úgy véli, a figyelmetlen ima által is „a lélek visszanyert nyugalmát" kapjuk.

Az írás terjedelme miatt részletes kvantitatív szövegelemzésre itt nincs mód, csupán két-két képpel szeretném illusztrálni az eddig elhangzottakat. A szövegeket felületként kifeszítve, a homíliák legfontosabb üzenetét illusztráló szavakat kiemelve a következő minta rajzolódik ki:

1956	1957

Az 1956-os prédikáció üzenetét hordozó szavak és azok szinonimái sem fedezhetők fel az 1957-es szövegben és viszont. A képi vetület jól szemlélteti, hogy az egymástól kevesebb mint egyévnyi távolságra, ugyanabban a teológiai témában keletkezett szövegek teljesen más üzenetet hordoznak. Bátorító szavak egy egyházellenes diktatúra fojtogató keretei közt élőknek, és vigasztalás a forradalom kudarca és a menekülés traumája után.

Mindkét elemzett prédikációból egyértelmű következtetések vonhatóak le a szövegalkotó szándékaival kapcsolatban, az üzenet világosan érthető. Azt is kijelenthetjük, hogy a két szöveg tartalmilag, a fogalmazás, a szókészlet, a felhasznált képek tekintetében merőben más. A két homíliát egészen bizonyosan alapvetően különböző lelkiállapotban, eltérő szándékkal vetették papírra. A szövegek alkalmasnak tűnnek arra, hogy következtessünk belőlük az alkotójuk által érzékelt környezeti hatásokra, és ezzel kiegészíthessük az adott miliőre vonatkozó tudásunkat.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL M-KS 276. f. 53. cs.180. ő. e. A Politikai Bizottság 1954. június 9-i ülésének jegyzőkönyve
Historia Domus, Maglóca

Online források
http://archivnet.hu/gazdasag/a_hatalmi_elit_jovedelme_az_50es_evekben.html 2017. szeptember 5.
http://www.digitalisrabakoz.hu 2017. szeptember 5.
http://www.erzbistumberlin.de/fileadmin/user_mount/PDF-Dateien/INFO/FAQ%20milieusensible%20Pastoral.pdf 2017. szeptember 5.
http://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2008/05/18/1958_rolunk_a_hansag_enekel/ 2017. szeptember 5.
http://lexikon.katolikus.hu 2017. szeptember 5.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyoriPuspoksegKorlevelei 2017. szeptember 5.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=181&layout=l&query=csornai%20j%C3%A1r%C3%A1s 2017. szeptember 5.
http://www.sinus-institut.de/fileadmin/user_data/sinus-institut/Downloadcenter/Informationen_zu_den_Sinus-Milieus.pdf 2017. szeptember 6.

Felhasznált irodalom

Abrath, Gottfried 1994: *Subjekt und Milieu im NS-Staat: die Tagebücher des Pfarrers Hermann Klugkist Hesse, 1936–1939; Analyse und Dokumentation.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
Bohnsack, Ralf 1991: *Rekonstruktive Sozialforschung: Einführung in die Methodologie und Praxis qualitativer Forschung.* Opladen, Leske und Budrich.
Éber Márk Áron 2012: Társadalmi struktúra- és miliőkutatás. In *A nyilvánosság elemzésétől a választáskutatásig. Tanulmányok Angelusz Róbert emlékére.* Budapest, ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium. 9–24. http://angelusz.elte.hu/sites/default/files/Emlekkotet_bemutatasra.pdf 2017. szeptember 5.
Éber Márk Áron 2013: *Megkülönböztetett különbségek – a magyar társadalom tagolódásának és tagolásának vizsgálatához.* Doktori (PhD-)értekezés. http://tatk.elte.hu/file/dissz_2013_EberMarkAron.pdf 2017. szeptember 5.
Gyarmati György é. n.: *A Rákosi-korszak – másképp szemlélésének – vázlata (1945–1956)* http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/gygy_rakosi 2017. szeptember 6.

Gyarmati György 2010: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* MTA doktori értekezés tézisei. Vác–Pécs.
Hantó Zsuzsa 2010: Kulákok, kitelepítések. *Rubicon,* 2010/9. http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/kulakok_kitelepitesek/ 2017. szeptember 5.
Hofmann, Michael–Rink, Dieter 1998: Milieu als Form sozialer Kohäsion. Zur Theorie und Operationalisierung eines Milieukonzepts. In Hofmann, Michael–Rink, Dieter (szerk.): *Die Räume der Milieus: Neue Tendenzen in der sozial- und raumwissenschaftlichen Milieuforschung.* Berlin, Sigma. 279–288.
Hradil, Stefan 1992: Alte Begriffe und neue Strukturen: die Milieu-, Subkultur- und Lebensstilforschung der 80er Jahre. In Hradil, Stefan (szerk.): *Zwischen Bewußtsein und Sein.* Opladen, Leske und Budrich, 15–55. (Magyarul: Andorka Rudolf–Hradil, Stefan–Peschar, Jules S. [szerk.] é. n.: *Társadalmi rétegződés.* Budapest, Aula. 347–387.)
Iancu Laura 2011: Vallás, prédikáció, funkció. *Kortárs,* 2011/6. 94–106. http://www.kortarsonline.hu/2011/06/vallas-predikacio-funkcio/550 2017. szeptember 5.
Dr. Kövér Fidél 2017: *Egy rábaközi település. Maglóca község története.* Bükkösd, Kövér József magánkiadása.
Dr. Kövér Fidél é. n.: *„...eljutottam a Földünk tetejére." Dr. Kövér Fidél emlékezik.* Interjúkötet CD-melléklettel. Kövér József magánkiadása.
Majtényi György 2005: Az értelmezés hatalma és a hatalom értelmezése. Az 1945 utáni társadalomtörténet fogalmi nyelvéről. *Korall,* 2005/19–20. 37–52.
Marton Ádám 2012: Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után. I. (1945–1968). *Statisztikai Szemle,* 2012 (90) 5. 373–393.
Matthiesen, Ulf 1998: Milieus in Transformationen. Positionen und Anschlüsse. In Matthiesen, Ulf (szerk.): *Die Räume der Milieus: Neue Tendenzen in der sozial- und raumwissenschaftlichen Milieuforschung.* Berlin, Sigma. 17–79.
Romsics Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó.
Sparschuh, Vera 2013: Ländliche Milieus: Familiengenerationen und Armutstraditionen. *Zeitschrift für Qualitative Forschung (ZQF),* 2013 (14) 2. 243–260.
Szalay Balázs 2012: *Csorna az 1956-os forradalom idején.* Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára (*Kisalföldi Szemle,* 4/2). https://library.hungaricana.hu/hu/view/GYOV_KSz_04_02/?query=szo&pg=68&layout=l 2017. szeptember 5.

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Az egyházmegye peremén

Egy dabronyi plébános mozgástere az ötvenes években[1]

Dr. Kőgl Lénárd (1916–2004) veszprémi püspöki főszámvevő pályarekonstrukciója jó alkalmat kínál, hogy ennek révén közelebbről is betekinthessünk az auláról egy marginális plébániára száműzött pap életébe. Jelen tanulmányban Kőgl 1953 és 1961 közötti dabronyi éveit vizsgálom, amely időszak csúcspontja 1957, amikor filiájában, Nagyalásonyban templomot épített híveinek. A veszprémi egyházmegyében 1945 után ez volt az első új építésű templom. A dabronyi évek és az alásonyi templomépítés tágabb perspektívában is szemlélhető: amit össztársadalmi szinten az 1956-os forradalmat megelőző évek túlélési technikái között s a társadalomban halmozódó feszültség kulminációjaként tartunk számon, az mikroszinten is minduntalan visszaköszön a kutató elé kerülő forrásokban és történetekben. A levert forradalom ugyanakkor nemcsak megmutatta a társadalom erejét, de általa olyan új lehetőségek is keletkeztek, amelyek elképzelhetetlenek lettek volna a Rákosi-korban.

Az 1950-et megelőző évek államosítási hullámai előrevetítették dr. Kőgl Lénárd püspöki főszámvevő pályájának megtörését: a püspökség gazdasági hátországának felszámolása a főszámvevői feladatkört is redukálta. Megbízható és az egyház érdekeiért munkálkodó aulai munkatársként azonban lett volna helye továbbra is Veszprémben, de a diktatúra egyházkormányzata másként kalkulált személyével. Badalik Bertalan püspök 1953 nyarán kénytelen volt főszámvevői állásából felmenteni.[2] Mint visszaemlékezéseiben írja:

> 1953-at írunk. Badalik püspök úr munkatársait (Dr. Hoss József helynök, Dr. Megyesi Schwartz Róbert irodaigazgató, Dr. Párkányi József titkár) már mind eltávolította az Állami

[1] A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

[2] „Nagyontisztelendő Püspöki Tanácsos, Főszámvevő Úr!
Jelen leiratom erejével Nagyontisztelendőségedet felmentem eddigi beosztása alól.
Munkakörét – dr. Sárközi Lajos gazdasági vicarius úr jelenlétében – az ügyek ideiglenes vitelével megbízott Dr. Csontos Gyula számvevőnek akkor adja át, amikor az szabadságáról Veszprémbe visszatér.
Az egyházmegye érdekében kifejtett buzgó munkálkodásáért ezúton hálás köszönetet mondok Nagyontisztelendőségednek.
Egyelőre maradjon Veszprémben s kérem szíveskedjék Dr. Csontos Gyulát mindenbe bevezetni.
Nagyontisztelendőséged új beosztásáról később fogok gondoskodni.
Buzgó imáiba ajánlottan maradok Krisztusban atyja: +Badalik püspök" 3800-60/1953. KLH, Személyes iratok.

Egyházügyi Hivatal és helyettük az Alföldről hozott a püspöknek ismeretlen személyeket (Máté János és Szabó József). Egyedüli törvényes ember maradtam a püspök mellett. Az én állásom nem volt kívánatos hely.

De eljött az én órám is. Egyik napról a másikra, indoklás nélkül azt követelte az Állami Egyházügyi Hivatal megbízottja a püspöktől, hogy három napon belül bocsásson el engem is, mert különben újra börtönbe kerülök.

Badalik püspök Pestre utazott ügyemben az Állami Egyházügyi elnökhöz, hogy utolsó munkatársának eltávolítását megakadályozza, de eleve biztosra vette, hogy távoznom kell.[3]

Badalik püspök megpróbálta számára kijelölni a siófoki, majd az egyik pápai plébániát, de ezen presztízzsel – és nem utolsósorban anyagilag is jobban dotált helyek – elfogadhatatlanok voltak az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) számára.[4] Ugyanez vonatkozott az első, írásos diszpozíciós utasításként is fennmaradt csatkai, a később a cigányok körében különösen nagy tiszteletnek örvendő búcsújáróhelyre is.[5]

Kőgl így került Dabronyba 1953 szeptemberében.[6] A Somlótól északra, Pápától nyugatra, a Hajagos patak partján elterülő, részben evangélikus falu a veszprémi egyházmegye szélén helyezkedik el, agráradottságú térségben. Plébániája jövedelme egyike volt a legszerényebbeknek, épülete igen rossz állapotban.[7] A dabronyi plébániához két filia tartozott: Vid és Nagyalásony, összesen 740 katolikus lakossal. Nagyalásony evangélikus többségű falu volt 300 katolikussal, akik számára az elemi iskola tanterme kínált hitéleti lehetőséget, mert saját templomuk nem volt.

A dabronyi plébánia átvétele nem volt zökkenőmentes. Kőgl elődje, Doszpot Ferenc plébános durván kikelt ellene, „ismételten végigrohanta a községet, egyes házakba többször betért s közben újra és újra megjelent a plébánián, kiabált [...]. Ünnepélyesen megátkozott, amit a konyhában tartózkodó két nővér előtt is megismételt".[8]

3 KLH, Visszaemlékezések (kézirat).

4 KLH, Visszaemlékezések (kézirat).

5 Badalik Bertalan püspök levele a továbbra is Főszámvevő úrnak szólított Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1953. 08. 07. 3800-70/1953. KLH, Személyes iratok.

6 Badalik Bertalan püspök levele a még mindig Főszámvevő úrnak szólított Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1953. 08. 22. 3800-76/1953. KLH, Személyes iratok.

7 „A dabronyi plébánia épületei sürgős javításra szorulnak. A plébánia lakás tetőzete beázik. Egyik sarkán a fundamentum annyira elmállott, hogy az épület e sarka süllyedőben van, aminek következtében a lakás falai megrepedtek. [...] Az egyik istálló már régebben összedőlt, a másiknak – mely a háztartáshoz már nélkülözhetetlen – a tűzfala és tetőzete sürgős javításra szorul. A sertésól fala is kidűlőben van. Több mint 10 cm repedés van mindkét oldalán." Dr. Kőgl Lénárd levele az Egyházmegyei Hatóságnak, Dabrony, 1956. 04. 23. VÉL I.1.44.a. 179-4/1956. Lásd még „Már 10 évvel előbb [1955] jegyzőkönyvileg életveszélyesnek nyilvánították. A Községi tanács felszólította az Egyházközséget, hogy hozzák rendbe az épületet, vagy bontsák le. – Mindhárom templom is nagyon rossz állapotban volt. Az utóbbi 50 évben nem volt jelentős javítás." Fehér Ernő plébános bejegyzése a dabronyi plébánia Historia Domusába. 1975. január. 114.

8 Dr. Kőgl Lénárd dabronyi plébánoshelyettes levele Badalik Bertalan püspökhöz Veszprém, 1953. 11. 04. VÉL I.1.44.a. 173/6/1953. Fehér Ernő későbbi dabronyi plébános több mint két évtized távlatából is

Bár elődje igen negatív színben tüntette fel a hívek előtt, gyorsan meg tudta magát szerettetni. Fő feladatának azt tartotta, hogy intenzívebbé tegye községeiben a hitéletet.[9] A filia vidi templomában korábban csak három-négy hetente volt szentmise, amit Kőgl kezdettől heti rendszerességűvé szeretett volna tenni, de az ezt tárgyaló alkalomkor

a jelenlevő 6-7 férfi (egyházközségi képviselőtestületi tagok) az elnökkel és gondnokkal az élen, elvetették ajánlatomat és ragaszkodtak a három-, illetve négy-vasárnaponkénti szentmiséhez. Mikor azonban szentségtartót szereztem és az első szentséges mise alkalmával kihirdettem, hogy minden vasárnap tartok szentmisét, az asszonyok megváltoztatták a közvéleményt és annyira jóra hangolták, hogy minden előzetes tudtom nélkül, egyik este beállítottak két kocsi csöves tengerivel, melyet az asszonyok hálából gyűjtöttek azért, hogy én – lemondva a fuvardíjról – önként vállaltam a minden-vasárnapi szentmisét Vid filiában. Ezt a példát látva, a dabronyiak is önként hoztak tengerit s terményeket.[10]

Erőgyűjtés

Nagyalásonyi hívei hitéletének kiteljesítése érdekében Kőgl már 1953 októberében, érkezését követően egy hónappal egy kápolna építésének tervével állt elő, de annak megvalósítására az ismert körülmények között semmi esély sem látszott. Mint visszaemlékezésében írja, „kiszállt az állami egyházügyi titkár és az asztalt verve közölte, hogy én sohasem építek ott templomot".[11] Az ügy mégsem tűnt teljesen reménytelennek.

Először telket kellett szereznünk. Rájöttem arra, hogy az iskolák államosítása alkalmával a volt kat. iskola kertjét nem államosították, mert az különálló helyrajzi szám alatt, nem az iskolával egy tagban, hanem az országút másik oldalán feküdt, és harangláb állott rajta. Írásban kértem ezért a községi tanácsot, hogy ezt a harangozó javadalmát képező kertet cseréljük el a falu vége felé, a temető és [az] országút között fekvő, nem művelés alatt álló gyepes területtel. Mivel senki se sejtette, hogy mit akarhatok a területtel, a csere sikerült.[12]

Mindez persze csak a visszaemlékezés alapján tűnik ennyire gördülékenynek, ténylegesen sok bizonytalanság adódott már a telek kimérésével kapcsolatban is. A fentebb szereplő „gyepes terület", egy régi, községi beltelek, amit az átírást követően újra ki kellett mérni, mert a területet addig libalegelőnek használó falusiak – bizonyára a községi tanács-

így emlékszik Doszpotra: „Egyebekben az ő ideje anyagilag és lelkileg is a pusztulás ideje volt. Így kellett távoznia is." Fehér Ernő plébános bejegyzése a dabronyi plébánia Historia Domusába. 1975. január. 114.

9 Püspökétől kérte kinevezését a rózsafüzér társulat vezetőjévé, egyúttal ígéretet tett, hogy „a Mária évben a rózsafüzértársulatok buzgóságát elmélyíteni" törekszik. Dabrony, 1953. 12. 18. VÉL I.1.44.a. 173-9/1953.

10 Reagálás Doszpot áskálódására, miszerint ő csak anyagiakért dolgozik. Dr. Kőgl Lénárd dabronyi plébánoshelyettes levele Badalik Bertalan püspökhöz. Veszprém, 1953. 11. 04. VÉL I.1.44.a. 173-6/1953.

11 KLH, Visszaemlékezések (kézirat).

12 KLH, Visszaemlékezések (kézirat).

tól is támogatva – furcsállották, hogy a valóságban milyen nagy területet tesz ki 800 négyszögöl. Komolyan felmerült, vajon elmérték-e a terület határait. Kőgl az egyházmegyének – döntően szívességből – sokat dolgozó építész barátját, Vándor Ferencet (akit majd 1956-os szerepvállalása miatt a Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalattól [VÁÉV] elbocsátottak, s így lett 1957-től az egyházmegye építésze) kérte meg a telekkönyvezéssel, majd a tervezéssel és a kivitelezéssel kapcsolatos mérnöki teendők ellátására. Levelezésük nem teljes, a fennmaradt levelek mégis hű lenyomatai a baráti együttgondolkodásnak, a hiánygazdaság, a cenzúra és az egyházellenes politika kijelölte mozgástérnek.

> Nincs nehézség, de mégis gondolkodnak, hogy a 800 ölre tervezett terület ilyen nagy lett. Szeretnék, ha a hiba kiigazítására még a telekkönyvezés előtt sor kerülne. Magam is szeretnék véget vetni a bizonytalan helyzetnek, mert addig nem tudok örülni az elért eredménynek és félek, hogy valami váratlan e miatt közbe jöhet.[13]

Vándort 1953 novemberének második hetére hívta felmérni a területet. A kor kínálta lehetőségekhez tartozik, hogy Dabronyt 1953-ban Pápáról napi négy, Devecserből napi két buszjárattal lehetett megközelíteni. Veszprémi indulással „[h]a a délután fél kettes vonattal Devecserbe indulsz, onnan közvetlen autóbusszal fél ötkor itt vagy. [...] Ha gondolod, motorral el is megyek érted Pápára, vagy Devecserbe, de nem ajánlom most már az idő miatt" – ajánlotta fel segítségét Kőgl.[14] Pár nappal később kiderült a telekmegosztásban jelentkező probléma oka is: a telekkönyvekhez hiányoznak a térképek, mert a háborúban elpusztultak.

> Az volna a kérésem Hozzád – így Kőgl –, hogy mielőtt jössz, légy szíves befáradni a Földmérési Igazgatósághoz és ott magadnak egy pontos térképet készíteni a területről és azzal gyere el. [...] mihelyt lehet gyere, mert telekkönyvezés nélkül nem tudok megindulni és akaratom ellenére már elég nyilvánossá vált az ügy.[15]

Kőgl levelének kézhezvétele után nem sokkal Vándor már dolgozott az ügyön. Tekintve, hogy a Földmérési Igazgatóság Veszprémben volt, mint Vándor írja: „alig fél óra múlva már ott könyököltem a térkép felett és másoltam a telket, s mert ott azt is megmondták, hogy a lépték 1:2000-hez, a megosztást íróasztalon is sikerült elvégeznem".[16] A mérnökök közötti szakmai szolidaritás gyorsan mozgósíthatóan és segítőkészen működött a templom ügyében.[17]

Miközben ezt az akadályt sikerrel vették, Vándor egy hagyományosabb és egy modernebb verzióban szintén még novemberben elkészítette a templom látványtervét, s kérte Kőglt, hogy a híveivel beszéljék át, elkerülendő a kivitelezés közbeni esetleges változás

[13] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1953. 11. 07. VÉL I.4.b. 63.
[14] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1953. 11. 07. VÉL I.4.b. 63.
[15] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1953. 11. 10. VÉL I.4.b. 63.
[16] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1953. 11. 26. VÉL I.4.b. 63.
[17] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1953. 11. 26. VÉL I.4.b. 63.

miatti többletköltségeket.[18] A terv elnyerte Kőgl tetszését, aki válasza megírásakor már a templom céljára megszerzett terület telekkönyvezésén dolgozott. Válaszlevelében a következő, ars poeticának is felfogható sorokat olvashatjuk:

> Kedves Feri! Nagy hálával köszönöm a tervrajzot. Tényleg a legrövidebb idő alatt készült el. Első benyomásra nagyon tetszik, stílusában, nagyságában és kivitelében is legjobban megfelelőnek tartom. Nincs semmi észrevételem. [...]
>
> Nekem a modernebb kivitel is tetszene, de gondolom, az érdekeltek a másikat választják.
>
> Amiért pedig azonnal expressz írok, annak oka az, hogy a „beütemezésben" teljesen megakadtam, mert a megosztási rajz szerinti terület nem egyezik a tényleges helyzettel. Nem tudom tehát telekkönyveztetni a területet és így damoklesz kardjaként lóg fölöttem a lehetőség, hogy emiatt elcsúszom és egyszerre visszavonhatatlanul kudarcba fullad *vállalkozásom*. Ígértem tehát a gyors intézkedést és ezzel elodáztam a dolgot, de most már magam is türelmetlen vagyok. Tudod, hogy hogyan van: *lélektani pillanatokban azonnal és perfektül kell cselekedni. Mihelyt megakad valami, az a teljes fennakadás veszélyével jár.*
>
> Az volna tehát a kérésem, hogy sürgősen szerezz valakit, aki azonnal tudna jönni. Természetes, hogy a költség se számít. Pápán egyáltalán nem vagyok ismerős. Az illető a küldött skizz alapján a Földmérési Igazgatóságnál helyrajzi számokkal együtt rajzolja ki magának a területet és akkor itt csak felmérjük a bennünket illető részt és kész.
>
> A tanács igazolása itt a fontos és azért gondoltam, hogy Te is meg tudod csinálni, mert a mérnöki rajztól is eltekintenek, csak helyes skizz legyen. Sokat csináltattam ezt az egész egyházmegyében, mikor *a háztáji földeket külön telekkönyveztettük.*
>
> [...] Nagyon kérlek tehát Feri, segíts rajtam és küldjél hamar valakit.[19]

A vállalkozást kezdetektől támogatta Badalik püspök is, aki csupán anyaegyház-községi hozzájárulást kért Kőgl és a nagyalásonyiak terveihez.[20] A püspök hozzájáruló levele 1953. december 3-án kelt, s kézhezvételekor, december 5-én a plébános nyomban összehívta a dabronyi képviselőtestületet, majd szavazásra bocsátotta a templomépítés tervét. „Míg Dabronyban 344 katolikus hívőnek szép temploma van, addig a nagyalásonyi 305 hívőnek már hosszú évek [óta] semminemű vallási gondozása nincs. [...] Az egyházközség egyhangú helyesléssel fogadta a nagyalásonyiak kezdeményezését. Örül annak és helyesnek tartja, hogy az amúgy is lebontásra kerülő pajta anyaga e célra használtassék fel."[21] A dabronyiak arra is ígéretet tettek, hogy anyagiakkal és munkával is segítik a szomszéd katolikusok törekvéseit.

Vándor és Kőgl a következő évek heti szintű levélváltásaiban a tervezett templomra vonatkozó szűken vett kérdéseken túl visszafogottan az őket körülvevő valóságra is reflek-

[18] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. h. n. 1953. 11. 21. VÉL I.4.b. 63. Vándor arra is megkérte Kőglt, hogy a torony és az oltár tervezett helyén ássanak egy 1 × 1 méteres, 2 méter mély próbagödröt, hogy az altalaj függvényében lehessen az alapozást megtervezni. Uo.
[19] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1953. 11. 24. VÉL I.4.b. 63. – Kiemelések tőlem – *H. G. K.*
[20] Kápolna építésére Badalik Bertalan püspök engedélye. Veszprém, 1953. 12. 03. VÉL I.1.44.a. 173-104/1953.
[21] Jegyzőkönyv a dabronyi rk. egyházközség képviselőtestületének 1953. december 5-ei üléséről. VÉL I.1.44.a. 173–103/1953.

tálnak. A következőkben nemcsak személyes érdeklődésem miatt idézek hosszan e levelezésből, hanem mert ennek révén ismét csak egy határhelyzet letapogatására nyílik lehetőségünk. A magánlevelezés legális műfajába keveredik a templomépítés gyakorlatban tiltott témája, amelynek dokumentumai könnyen válhattak volna egy összeesküvés vagy klerikális reakciós csoportosulás ürügyén megindított per bizonyítékaivá. Tudva, hogy a levelezést megfigyelhetik, tartózkodnak az indulatos megnyilvánulásoktól, de a mai kutató számára ezeknél sokszor jóval beszédesebbek a puszta tényekre szorítkozó sorok, mint az engedélyezési folyamat elakadása, a felkészülés egy „hátha mégis" szituációra, amikor az építőanyag hiánya nem hátráltatja majd az építkezést. Követ, téglát és meszet még csakcsak lehetett szerezni, a faanyag és a cement már nehezebb ügynek bizonyult. A felhalmozott építőanyagot házaknál, illetve a helyszínen tárolták. Kőgl pragmatikus módon mozgósította saját erőforrásait, amikor a plébánia – amúgy romos – pajtájának lebontására kért és kapott püspökétől engedélyt.[22]

Kőgl levelei abból a szempontból is érdekesek, hogy finoman rétegzett nyomot adnak a magyar nyelv elsajátításáról. A perfekt magyar nyelvtudás mellett csak egy-egy hangzóváltás utal a német gyökerekre (például fényt deríteni helyett: „fényt teríteni"[23]), vagy az olyan jellegzetes germanizmusok, mint a többes szám indokolatlan használata (például „kezeim közt van a püspöki írás"), vagy éppen a visszaható névmás gyakori használata. A megszólítások és a búcsúformulák is a háború előtti konvenciókhoz igazodtak. Egyrészt a szívből jövő, a két barátot összekötő kapocs mentes mindenféle bizalmaskodástól, roppant udvariasan fogalmaznak egymás felé, másrészt a Vándor Ferenchez írt levelek végén gyakori „Köszöntöm a Nagyságos Asszonyt és a gyerekeket." záróformulával Kőgl szinte mindig megemlékezik a mérnök feleségéről is.

1953–1954 fordulóján a VÁÉV-nál állásban lévő – s a nagyalásonyi templommal járó összes vesződséget szívességből vállaló – Vándor utal rá, hogy előléptetésétől tart a vállalatnál,[24] ami azután be is következett. Közben a távoli Veszprémből igyekezett az építkezés előkészületeit felügyelni, s gyakorlati tanácsokkal szolgálni. Ez utóbbiak nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz, s már csak terjedelmi okokból sem lehetséges az engedélyezési eljárással, műszaki paraméterekkel és anyagismerettel kapcsolatos levelezés bemutatása, néhány példa ugyanakkor hozzásegít, hogy közelebbről is megismerhessük Vándor habitusát.

1953 novemberében Kőgl arra kérte a mérnököt, hogy a pápai telekkönyvi hivatalból kérjen segítséget olyan személyre, aki elkészíti a telekmegosztási tervet.[25] Az év végi hajrában a mérnök válasza már csak az új év első napjaiban érkezett meg.

[22] VÉL I.1.44.a. 173/7–8. 1953.
[23] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1953. 11. 10. VÉL I.4.b. 63.
[24] „Kedves Lénárd! Igen nehéz két hetem volt. Ismét az előléptetés fenyegetett." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. h. n. 1953. 11. 21. VÉL I.4.b. 63.
[25] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. h. n. 1953. 11. 21. VÉL I.4.b. 63.

Az építési engedély megszerzése érdekében benyújtandó kérvényhez légy szíves csatolj 2-2 tervet, helyszínrajzot és műleírást.

[...] A kapott faméretek megleptek egy kicsit. Remélem azonban, sikerül kevés pótlással megoldani a tetőszerkezetet. Milyen állapotban van a tölgyfa? Nem nagyon csavarodott? Ismét felhívom figyelmedet a gondos raktározásra.

Most hozzáfogok a kiviteli tervek elkészítéséhez, s remélem, hogy legkésőbb február közepéig elkészíthetem azokat. Sajnos amitől féltem e hó közepén bekövetkezik, a jó Isten segítsége majd e beosztásban is ad lehetőséget.

Kedves Lénárd! Kívánom, hogy az új esztendőben egyéb terveid mellett a templomépítést is kísérje a jó Isten áldása! Kegyelmekben gazdag új esztendőt kívánva ölel: [aláírás nélküli másolat][26]

A magasabb beosztást ugyan nem tudta elkerülni, de ha ígéretéhez képest némi késéssel is, 1954. március 8-án kelt levelével valóban elküldte a kiviteli terveket, részletes instrukciókkal, kiemelve az egységes stílus fontosságát:

Szeretném, ha az összes bútorok, padok, térdeplők, szenteltvíztartó, kereszt[elő] kút, gyóntatószék, sekrestyeszekrény, oltár stb. egységes elgondolás szerint készülhetnének el az évek során, ezek terveit is folyamatosan készítem és küldöm, s kérem majd a hist. dom.-hoz mellékelni, s az utódnak örökülhagyni, hogy a kivitel ezek szerint történjék. [azaz számolnak a pénzhiánynyal, az elsődleges cél csak annyi, hogy tudják felépíteni és felszentelni a templomot] Nincs szomorúbb látvány, mint egy templom, amelyben minden darab más stílusú.[27]

A hosszú tél alatt nem találkoztak, s ezt megelőzően levélváltás sem történt. Vándor ezért személyes, esti beszélgetésre invitálta Kőglt, s a tavaszt várva bizakodva kérdezte, vajon „meg van-e már az engedély, mikor indulunk"?[28] Egy hónappal későbbi leveléből az engedélyezés menetéről derülnek ki újabb részletek. A plébános a terv engedélyezési dokumentációjához kért új helyszínrajzokat Vándortól, amiket a mérnök 1954. március–áprilisában el is készített. Ugyanő mégis mentegetőzik:

Nem ígéretszegés volt a késés, [...] [hanem] olyan gyalázatos minőségű fénymásolópapírt kaptam, hogy az első vasárnap készített fénymásolatok egyáltalán nem voltak használhatók, így nem is küldtem el azokat.[29]

Itt utal arra is, hogy egyszer már kudarccal járt Kőgl próbálkozása az engedélyeztetéssel.

Úgy értesültem, hogy a kaposvári építés nem megy, s most azok, akiket eddig elutasítottak, kapnak segélyt. Párkányi már kapott is 10- Szemes pedig 8-ezer forintot. Nem tudom, hogy Te beletartozol-e azok közé, akiknek adni akarnak? Avagy az elutasítás végleges volt? Érdeklődéssel várom a fejleményeket.[30]

[26] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1954. 01. 02. VÉL I.4.b. 63.
[27] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1954. 03. 08. VÉL I.4.b. 63.
[28] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1954. 03. 08. VÉL I.4.b. 63.
[29] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1954. 04. 12. VÉL I.4.b. 63.
[30] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1954. 04. 12. VÉL I.4.b. 63.

Kőgl postafordultával válaszolt:

Szó se lehet teljes elutasításról. Hisz kezeim közt van a püspöki írás, melyet a megbízott pecsételt le, és mely szerint: „az építési engedélyt megadom".[31] Csak egy újabb figura jött közbe, hogy az általad készített tervet Pestre küldték az ÁEH-ba és onnan még nem érkezett meg a terv jóváhagyása.

Azóta újra voltam pár órára Veszprémben és püspök úr újra ígérte, hogy erélyesen sürgetni fogja az ügyet. De addig is be akarom adni az építési engedély iránti kérelmet.

Mihelyt újabb fordulat jön, azonnal jelentkezni fogok és akkor kérnélek fel a helyszíni szemlére.[32]

A pártállam működésével szemben levele tanúsága szerint még mindig némi illúziót tápláló plébános a megérkezni csak nem akaró engedély ellenére legalább a technikai jellegű előkészületekkel kívánt haladni. Fontos volt, hogy elegendő és kellő teherbírású faanyag álljon majd rendelkezésre a tetőzet számára. A helyi ácsmester által szemrevételezett faanyag azonban megerősítette Vándor korábbi félelmeit. A pajtákról bontott gerendaanyag nemcsak kevésnek, de csekély teherbírásúnak is bizonyult, amiből újfent kényszerű kompromisszumok sora következett, már a tervezés fázisában. A plébános ezért kérte Vándort, hogy jöjjön el Alásonyba, és személyesen nézze meg a faanyag minőségét.

1. Az ácsmesterrel kiszámítottuk a szükséges faanyagot és kitűnt, hogy bizony nagyon kevés a meglévő fa. A legnagyobb baj az, hogy a pajtán a szarufa kb. 8 cm átmérőjű gömbfa volt, tehát a mi célunkra most gyenge.

2. Sok utánajárás után látom, hogy semmi remény sincs, hogy a kazettás mennyezethez a faanyagot biztosítani tudjam. Tehát csak nádpallóra lehetne gondolni. Viszont ehhez nem három, hanem egy méterenkint kellene az átkötő gerenda.

Az első nehézség részbeni pótlására Nyárádon volna 12-13- cm átmérőjű gömbfa, ami szintén lebontott pajtáról való, de kérdés, hogy azt tudod-e javasolni.[33]

Kőgl Lénárd 1954 szeptemberének első hetében szerette volna megkezdeni a kő- és téglahordást is. Ehhez is kérte Vándor segítségét, hogy a telek olyan részére pakoljanak, ahol később nem akadályozzák a munkálatokat.[34] Erre – a mérnök válasza fényében – csak később került sor. A mérnök szeptember végére megadta az építkezés anyagszükségletét is.

Itt küldöm elsősorban a faanyagkivonatot. Ha a nálatok tároló [sic!] faanyag minőségben jó, akkor a 8 db 7.00 m hosszú 10/18-as kivételével a teljes szükséglet rendelkezésre áll. Nagyon kérlek, gondosan tároljátok a meglévőt, nehogy tönkremenjen. Száraz, levegős helyen legyen, alátétfákkal. Most jut eszembe, hogy ezt Veled nem is kell közölnöm, nélkülem is tudod.

[31] Vö. 20. jegyzet.
[32] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1954. 04. 16. VÉL I.4.b. 63.
[33] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1954. 08. 31. VÉL I.4.b. 63.
[34] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1954. 08. 31. VÉL I.4.b. 63.

Csatolom az anyagtárolási tervet is: Hozzávetőleges anyagszükséglet: 70.000 db tégla, 60 m^3 terméskő, 40 m^3 lábazati kő, 40m^3 falazóhomok, 50q égetett mész. Ezek csak a tetőaláházáshoz szükségesek. A pontosat a kiírás fogja tartalmazni. A meszet csak akkor javaslom leszállítani, ha az anyag zöme már a helyszínen van. A meszes gödör helyét majd a helyszínen fogom kitűzni.[35]

Következő év februárjára Kőgl híveivel jelentős haladást ért el a falazóanyagok beszerzésében és deponálásában:

Kedves Feri!

30.000 db tégla és kb. 50 m3 terméskő a helyszínen van. Szeretnék tehát Veled a továbbiakról tárgyalni és főleg a munkamenetet illetőleg több felvilágosítást kérni. Jövő hétfőn utazom azért Veszprémbe és szeretnék Veled hétfőn este tárgyalni és aztán *szokás szerint* a Ti vendégszereteteket is igénybe venni.

Püspök Úrnál is bejelentettem magam, mert nála is van ezzel kapcsolatban pénzügyi megbeszélnivalóm.[36]

Kitűnik, hogy az aulából kitett Kőgl veszprémi útjai során nem kereste paptársai vendégszeretetét, Badalik püspökön kívül az aulán ekkor már valószínűleg nem nagyon volt senki, akivel őszintén beszélgethetett volna, a szálláskérésről nem is beszélve. A Badalikkal való találkozásnak az érsekségi levéltár iktatott irataiban nincsen nyoma, de vélelmezhetően arról lehetett szó, hogy amennyiben aktuálissá válik a templomépítés, az alásonyi hívek számíthatnak püspökük segítségére.

Ezzel együtt az indulás kulcsa az állam kezében volt, a templom ügye közel három év alatt jottányit sem mozdult előbbre. Kőgl továbbra sem kapta meg a várt engedélyt az ÁEH-tól, bár időközben a kivitelezési tervei is elkészültek, s beszerezték az összes járási és állami, építésüggyel kapcsolatos engedélyt, egyedül az egyházhatósági, pontosabban az arra rábólintó egyházügyi engedély nem akart megérkezni.

A nagyalásonyi egyházközség 1953. dec. 3-án 173-8/1953 szám alatt engedélyt kapott arra, hogy a devecseri járási tanács által lebontásra ítélt pajtát lebontsa és anyagát kápolna építés céljára Nagyalásonyba szállítsa.

1953. november 20-án 173-103/1953 szám alatt pedig ígéretet arra, hogy az építendő kápolna tervrajzának felterjesztése után az egyházi építési engedélyt is megkapja. A tervrajzot azonnal felterjesztettük.

Ezen leiratok birtokában *az egyházközség az összes szükséges állami engedélyek birtokában* beszerezte az építkezés anyagát, azt a helyszínre szállította *és azóta várja*, hogy a szükséges egyházhatósági engedély megérkezzék és az építkezést megkezdhesse. *De ismételt sürgetésünkre még válasz sem érkezett.*

[35] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. h. n., 1954. 09. 29. VÉL I.4.b. 63.
[36] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1955. 02. 16. VÉL I.4.b. 63. – Kiemelés tőlem – *H. G. K.*

Híveim állandó sürgetéseire való tekintettel nagyon kérem a főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságot, hogy az ügyben kedvező végső döntést hozzon.[37]

Badalik püspöknek kínos lehetett, hogy kedves papja formális úton még mindig nem jutott hozzá az engedélyhez, ezért legalább saját, 1953-ban adott támogatását erősítette meg. „Az építéshez szükséges engedélyt, a magam részéről is ezennel megadom. Munkájukra Isten áldását kívánva vagyok Krisztusban atyja" – írta, búcsúformulájával közvetlenül is kifejezve elköteleződését.[38] Az ügy ettől azonban még nem mozdult előre. 1956 tavaszára a plébános részben ráunva a várakozásra, részben a felhalmozott építőanyagok hasznosítása, de a leveleiben fel-felbukkanó szégyenben maradástól való félelem miatt is már-már visszakozni látszik:

Kedves Feri!
A tavasszal már háromszor voltam újra Veszprémben az építkezés ügyében, de minden eredmény nélkül. Ezért most azzal a tervvel foglalkozom, hogy a sok anyag kárba ne vesszen, átmenetileg egy házat kellene vennünk és azt *az ismert célra* használhatóvá tennünk.

Volna is egy 8,60 × 18,70 m nagyságú eladó ház, melyet szeretnénk megvenni, *ha ugyan abba is bele nem szól valaki*. A ház falai betonból vannak, magassága 3 m.

Most elöljáróban csak az volna a kérésem Hozzád, hogy légy szíves megírni, hogy ezt az épületet mennyire kellene felemelni, hogy alkalmas termet kapjunk. Két lehetőség van: ha a lakó nem megy ki a házból, akkor csak 8,60 × 6 m lenne a terem, ha azonban kiköltözne, akkor 14 × 8,60 m.

Szívességed előre köszönve köszöntelek a régi szeretettel: Lénárd[39]

Levelében óvatosan fogalmaz, nem írja le, hogy templom céljára kellene a ház, miként ez esetben is számol az engedélyezés nehézségeivel. Okkal: az előzetesen nem engedélyezett egyházi funkciójú ingatlanvétel illegálisnak minősült még a nyolcvanas években is. A források szerint aláírásra is került az adásvételi szerződés, amelyben Kőgl harmincezer forint vételár kifizetését vállalta a 237 négyszögöl területű telken található, melléképülettel ellátott szoba-konyhás ingatlanért.[40] A szerződés azonban csak az egyházmegyei hatóság jóváhagyásával vált volna jogerőssé, s vélhetőleg ennek elmaradása miatt nincs az ügyletnek további nyoma.

[37] Dr. Kőgl Lénárd levele az Egyházmegyei Hatósághoz. Dabrony, 1956. 02. 29. VÉL I.1.44.a. 179-101/1956.
[38] Nagyalásonyi kápolna építésére engedély. Veszprém, 1956. 03. 17. VÉL I.1.44.a. 179-101/1956.
[39] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1956. 04. 20. VÉL I.4.b. 63. – Kiemelések tőlem – *H. G. K.*
[40] Adásvételi szerződés Bujtor Rozália és a nagyalásonyi rk. egyházközség között. Dabrony, 1956. 04. 23. VÉL I.1.44.a. 179-104/1956.

A templomépítés

Dabronyban és Nagyalásonyban az 1956. évi „októberi események" napjai látszólag eseménytelenül teltek. Azonban nemcsak a téeszek bomlottak fel, reményt adva az egyéni gazdáknak a jövőre, hanem 1956. december 31-ével az egyházügyi hivatal is megszűnt. A kommunista restauráció gyakorlatával szembesülő egyháziak azonban bizonyára sejtették, hogy ez az állapot nem sokáig fog fennmaradni. Ezért Kőgl, de püspöke, Badalik Bertalan is érzékelték a lehetőséget: most vagy soha. Az 1956 november–decemberében Mindszenty békepapokat exkommunikáló gyakorlatát követő Badalik azzal is tisztában lehetett, hogy a napról napra erősödő Kádár-kormány nem sokáig tűri majd el püspökként hozott döntéseit.[41] 1957 augusztusában el is mozdították püspöki székéből, és Hejcére száműzték. 1956 decembere, majd 1957 első hónapjai azonban még az úgynevezett „ellenforradalmárok" üldözésével és a munkásság sztrájkjának letörésével teltek, a városi településekhez képest konszolidáltabb vidéki társadalom gyors visszaterelése a kommunista jövő útjára ekkor még nemcsak a pártállami terror kapacitáshiánya miatt maradt el, de taktikai, stratégiai okokból is, tekintve a parasztságnak az ország élelmezésben játszott megkerülhetetlen szerepét.

Kőgl már egy 1957. január 2-i keltezésű levelében hírt ad Vándor Ferenc építésznek arról, hogy

[a] nagyalásonyi építkezést is próbálom megindítani. Veszprémmel most már nem törődöm. A nehézség a mész és cement körül van. Ha tudok a meginduláshoz elegendő komolyabb mennyiséget szerezni, tavasszal okvetlenül nekilátunk a munkának.[42]

Négy nappal későbbi keltezéssel megérkezett Vándor válasza is:

51 óta tegnap voltam először Atyánál [Badalik püspöknél]. Többek között említettem azt is, hogy Tőled is kaptam ma levelet, s hogy a dabronyi templomban áldoztató korlátot tervezel készíteni. Igen helyeselte, de rögtön áttért Nagyalásonyra mondván, hogy most kellene azzal sürgősen megindulni.

Lénárdom! Ha a beadványi tervek nem volnának birtokodban, légy szíves értesíts, hogy soronkívül tudjak fénymásolatokat készíteni és elküldeni. Építési engedély nélkül nem volna tanácsos elindulni. A még hiányzó terveket is sürgősen munkába venném. Cementet most itt Veszprémben bőven lehet kapni, gondolom Devecserben és Pápán is van most külföldi cement. Hárságyra most vittek 18 mázsát belőle.[43]

[41] A kancellária iratai között maradt fenn Longauer Imre kaposvári esperes kimutatása a Somogyban ellátatlan hívőkről és a megépítendő 102 templomról – a „püspök úr becses óhaja szerint". Ennek alapján feltehető, hogy Badalik 1957 januárjában még hosszabb távú és átfogó pasztorációs programmal tervezett a jövőre. Kaposvár, 1957. 01. 16. VÉL I.1.44.a. 2000-13/1957.
[42] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 01. 02. VÉL I.4.b. 63.
[43] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 01. 06. VÉL I.4.b. 63.

A püspök komolyan gondolta mindezt, január 12-én húszezer forint segélyt utalt ki a templomépítés céljaira.[44] Vándor nemcsak óvó tanácsokkal[45] és anyagbeszerzési tippekkel segítette az építkezést, hanem a szűkös építőanyag-ellátottság közepette maga is igyekezett vásárolni, tartalékolni, sőt a fuvarszerzésben is segíteni. Jól tükrözi ezt a mérnök 1957. január 30-ai levele:

> Kedves Lénárd!
> Szíves elnézésedet kérem, hogy ilyen sokáig elhagytam tájékoztatásodat. Ittlétedet követően azonnal sikerült 15 q cementet szereznem, á. 100 frt. Szabály szerint csak 5 mázsás tételekben adhatták ki egy-egy személynek. Rugalmasan elintéztük. Sajnos elkéstünk egy kissé, s a hátralévő 10 mázsával meg kell várnunk a következő szállítmányt.[46]
> 2600 forintot kértem el az aulából. 2500-at a cementre 100-at fuvarra. A 15 q itt tárol nálam [sic!] a garázsban. Azt ígérik, hogy néhány napon belül kapnak újabb szállítmányt, melyből ismét kapok. Így együtt egy teljes teherautófuvart fog kitenni. Légy szíves írd meg, hogy Nagyalásonyban kinél rakhatják le. Fontos, hogy száraz helyen legyen, alatta ászokfákon nyugvó deszkaburkolat legyen, s kéthetenkint át kell majd forgatni.
> [...]
> Rövidesen felkereslek. Mi van az építési engedéllyel?[47]

Az 1956-ban megrogyott és még hónapokig fáziskésésben lévő hatalom holtterében a püspök, a plébános, a mérnök és a hívek közvetlenül alig megnyilvánuló, mégis eredményes összjátéka eredményeképpen 1957 tavaszára az építkezés materiális és financiális bázisa egyaránt rendelkezésre állt.

1957 márciusára az egész falu tudhatott a közeli kezdésről, a helyi pártszervek pedig közmeghallgatás címén igyekeztek az ellentábort mozgósítani.[48] Március 6-án, az alapásás napjaiban Kőgl levelében arról ad hírt, hogy

> [s]ürgős is a kezdés, mert újra megy házról-házra az aláírásgyűjtés és már kétszer citáltak azóta a tanácsra és ott viaskodom egy egész terem emberrel, kik persze nem híveimből valók.

[44] Templomépítésre 20.000 forint segély. Püspöki utasítás az alapítványi hivatalnak. 1957. 01. 12. VÉL I.1.44.a. 179-2/1957.

[45] Lásd például az altalaj vizsgálatára vonatkozó gondolatait: „Mai *telefonbeszélgetésünk* kapcsán csatoltan küldöm a meszesgödrök helyének vázlatát. Gondolkodtam azon, amit mondtál s igazat adtam Neked; valóban helyesebb ha két meszesgödröt készítünk. Ha lehet, akkor először a Dabrony felőlibe oltunk. A másik gödör alkalmas lesz arra, hogy annál az altalaj teherbírását megvizsgálhassam, tehát nem kell külön próbagödröt ásni." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 02. 16. VÉL I.4.b. 63.

[46] „Péterfai Lajos időközben megküldötte az 5 q cementtel kapcsolatos készpénzfizetési jegyzéket, s így azt is idecsatolom. Szigetelő papír most sincs, de talán a jövő héten lesz. Cement még nincs, de jelezték, hogy 300-as fog jönni a közeli napokban. Azonnal veszek belőle, hogy az itt tároló [sic!] jobb cementet a kórusfödémhez használhassuk." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 02. 16. VÉL I.4.b. 63. Arra nyilván Vándor sem gondolt, hogy még két hónap múlva sem lesz cement: „Cementet két hónap óta nem kapok. Januárban tudtam szerezni Lénárdnak 25 mázsát, azóta azonban nincs." Vándor Ferenc levele Megyesi Schwartz Róberthez. Veszprém, 1957. 04. 18. VÉL I.4.b. 95.

[47] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 01. 30. VÉL I.4.b. 63.

[48] A templomépítés keltette hullámverésnek mindazonáltal semmi nyoma a nagyalásonyi tanács- és VB-ülési jegyzőkönyvekben. MNL VeML XXIII. 842. a.

> Sohasem hittem volna, hogy ilyen elfogultság és elvtelenség létezzék. Gondolom azonban, hogy ezek már csak erősebb utóhullámok, melyek a fundamentum lerakásával elülnek.[49]

Az építkezés lefutását a Kőgl Lénárd által összeállított, a nagyalásonyi templomépítést dokumentáló fényképalbum alapján rekonstruálhatjuk.[50] Ebben az időszakban nemcsak az események gyorsultak fel, amelyet a Kőgl és Vándor közötti levélváltás nem tudott követni, de erre az időre esett Vándor elbocsátással végződő meghurcolása is. Leveleiket olvasva – mint a hiánygazdaság látlelete – visszatérő kulcsszavak a „szerzés" és a „legegyszerűbben".[51]

1957. március 4-én, hétfőn kezdték az alapásást, majd a 6-án Veszprémből Vándor közreműködésével érkezett cementszállítmány[52] lehetővé tette, hogy március 8-án pénteken már az alapozás, illetve a lábazat következzen.

1. kép. A nagyalásonyi templom alapásásának megkezdése, 1957. március 4. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

[49] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 03. 06. VÉL I.4.b. 63.

[50] KLH Fényképalbum, Nagyalásony.

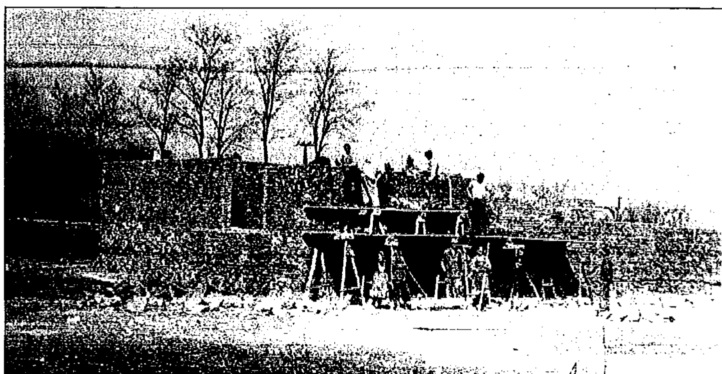
[51] A takarékosságra törekvést szépen példázza a Vándor által írt kivitelezési utasítás alapozásra vonatkozó részlete: „A drága habarcsanyaggal való takarékosság érdekében a kövek hézagai apró kövekkel jól kiékelendők." Kiviteli utasítás a nagyalásonyi templom építéséhez. Veszprém, 1957. 03. 05. VÉL I.4.b. 63.

[52] „Kedves Feri! Hálásan köszönöm a cementet. A soffőrök negyed nyolcra érkeztek hozzám. *Megkínáltatom* őket vacsorával és úgy megyünk Alásonyba. [azaz a sofőrökkel vissza is küldte a levelet, amit addig írt meg, amíg vacsoráztak] A fuvart ki akartam fizettetni, de a soffőr nem tudja számfejteni és azt kéri, hogy Veszprémben fizethesse. Mivel nálad van még a pénzből, légy szíves tehát a fuvart nekik belőle kifizetni. A maradvány pénz csak maradjon Nálad, hogyha anyagot sikerül szerezni, akkor Jóskáéktól ne kelljen annyit kérned. Csak most fedezem fel a borítékon a beszúrást, a 7 tekercs szigetelőpapírról. Nagyon hálásan köszönöm azt is, mi úgy sem tudunk itt a környéken szerezni." Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 03. 06. VÉL I.4.b. 63. A korra jellemző a történet folytatása is: a Nagyalásonyba cementet szállító Tefu-sofőr be akarja csapni Vándort. „Pénteken este keresett fel a gépkocsivezető, bevallotta, hogy a levelet, amit küldtél elvesztette, de annak tartalma szerinte csak az volt, hogy az itt lévő összegből fizessem ki a fuvart. Érdekelne, hogy valóban csak ez volt-e a levélben. Először 675 forintot kért. Természetesen nem voltam hajlandó kifizetni, mert Bpestről 35 q fuvart hoznak annyiért. A nálam lakó Tefu művezető felesége vette magához a számlát, másnap korrigáltatta s lett belőle kifizetendő 389 frt." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 03. 11. VÉL I.4.b. 63.

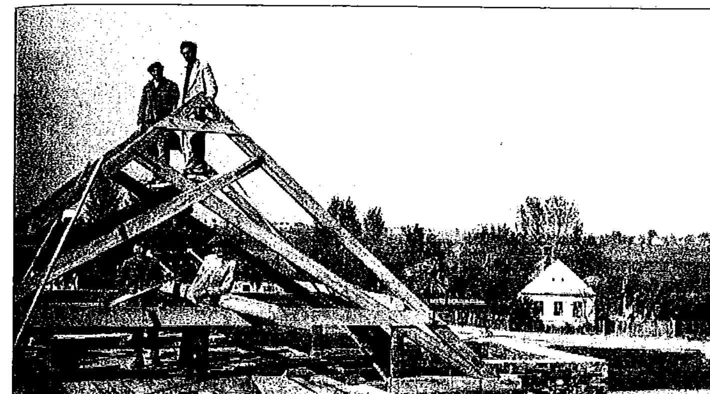
2. kép. A nagyalásonyi templom lábazatának építése, 1957. március. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

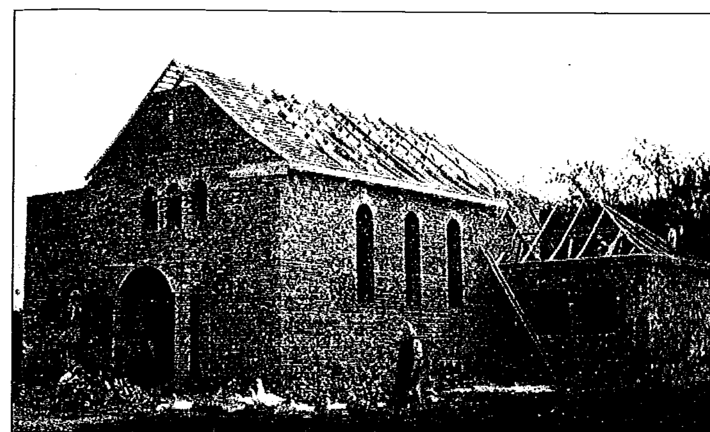

3–4. kép. A nagyalásonyi templom falazása, 1957. március–április. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

Március 16-ára el is készültek a lábazattal. Bő egy hónap múlva, április 18-ára a falakat is felhúzták.

5. kép. A nagyalásonyi templom ácsmunkálatai, 1957. április–május. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

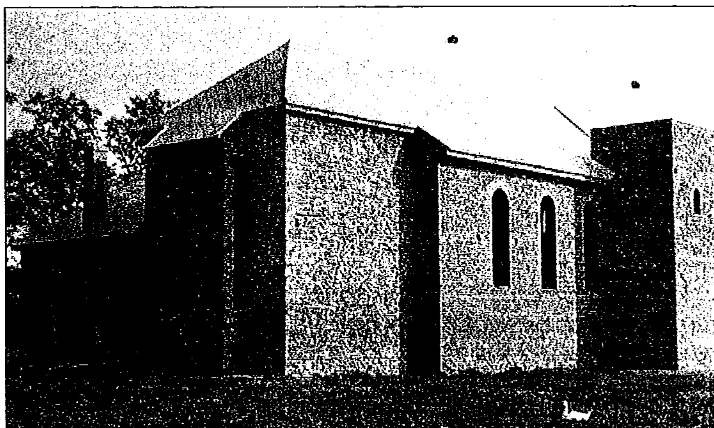
6. kép. A szerkezetkész nagyalásonyi templom a torony magasítása előtt, 1957. május. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

Az ácsmunkák április 20-án, szombaton kezdődtek.[53] Május 18-ra a homlokzaton a tűzfal is elkészült.

Május 20-tól a tornyot kezdték magasítani, 22-ére pedig teljesen elkészült az ácsmunka, május 23. és 25. között pedig pala került a tetőre.[54]

[53] Ezt megelőzően Vándor instrukciót küld az ácsnak: „Visszavárólag csatolom a kötcsei tetőszerkezet Vörös Jóska által készített fényképét. Sajnos nem a lényeges részletekre irányult a lencse. Légy szíves a fényképet megmutatni az ácsmesternek, azzal, hogy a nagyalásonyi csak hasonló, de nem mindenben egyezik ezzel." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 03. 24. VÉL I.4.b. 63.

[54] Palát nehezen szerzett Kőgl, Vándor közreműködésével a szintén építkező tósokberéndi plébános adott neki kölcsön: „Az ácsok kedden végeznek munkájukkal. Szerdán kezdjük állítani a tetőt. A palát elhoztuk Tósokberéndről. Ötszázzal többet hoztunk, hogy a tornyot is azzal tudjuk fedni. Mint meggyőződtem Pesten, a bádogfedés igen drága, 290 Ft négyzetméterenkint. A pala összehasonlíthatatlanul olcsóbb lesz. Csak kúp palát nem adott eleget az öreg úr. 100 drb-t ott tartott magának tartaléknak. Így a mostani munkánkhoz sem elég. Még ötven darab kellene. Ha esetleg könnyen tudsz szerezni, segíthetnél rajtunk. Ezenkívül kellene majd még később a toronyhoz kúppala. Nehézségem támadt még a tégla körül is. Ígértek egy ezer darabra való téglát, mely a mi megmaradt kis mennyiségünkkel – a kőművesek szerint – elegendő lett volna a tűzfal felrakásához. Most visszavonták az ajánlatot és így

7. kép. A nagyalásonyi templom a palafedés után, 1957. május 25. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

Nyáron a lakatosmunkák következtek.[55] Feltűnő a szervezettség. A komolyabb munkafázisokat hétvégére időzítették, amikor az iparosok és a segítő segédmunkások jobban ráértek. A torony befejezését az aratás utánra halasztották, mert a tavaszi munkálatok így is erőn felül igénybe vették az alásonyi híveket.

A munka most szünetel. A múlt héten Vinárról fuvaroztunk 10 000 téglát a torony folytatásához ill. egész befejezéséhez. 15 q meszet is hoztunk, ami a kőművesek szerint szintén elég a torony befejezéséhez és a sekrestye bepucolásához. A munkát azonban most nem folytatjuk, mert most már igazán sok a mezei munka.

A munkát majd úgy szeretnénk folytatni, hogy aug. 20-ra, Szent Istvánra, a torony, az ablakok és a sekrestye készen legyen. A templom első búcsúnapját így szeretnénk megünnepelni.

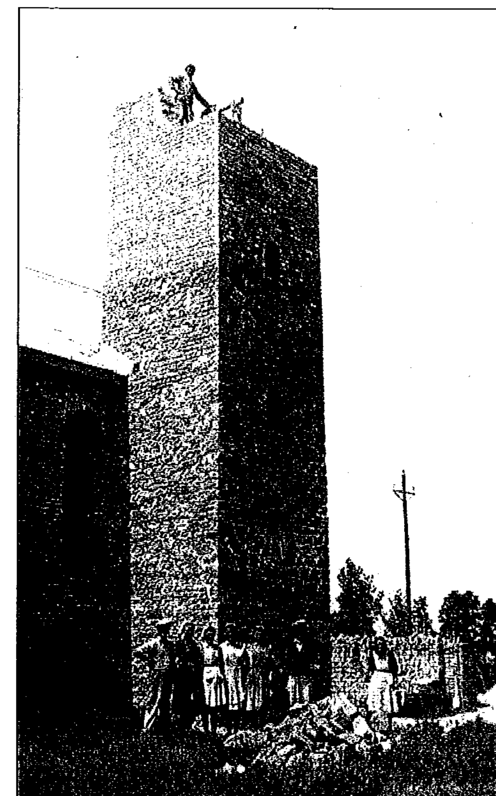
A toronnyal kapcsolatban az az ácsmester észrevétele, hogy nem lehetne-e a haranglábat vasból csinálni ill. egyszerűen vas gerendákat behelyezni a falba és arra majd rászerelni a harangokat?

Másik problémám a toronysisakkal kapcsolatos. Haranglábunk, melyet erre a célra tartogattunk, 6 méteres, a Te tervedben pedig a királyfa 6,5 m. A kérdés tehát az, hogy lehetne-e a sisakot 6 méterre is csinálni vagy szerezzünk királyfának való anyagot. Nyárfát tudnánk szerezni és volna igen szép egyenes akác is, de gondolom, hogy erre a célra az nem lesz alkalmas. A harangláb anyaga 20 × 20 fűrészelt tölgy, melyet még annak idején én utaltam a püspöki erdőből.

Utánanéztem az ablakoknak is. Katedrál üveg van Pápán, T vasat azonban úgy kell valahol felhajtanunk, mert azt Pápán nem találok. Ezzel kapcsolatban kérlek tehát, légy szíves az ablakok vasvázának a rajzát megküldeni a T vas méreteivel együtt. Gondoltam arra is, hogy talán veszprémi iparossal lenne legegyszerűbb megcsináltatni, ha az tudna anyagot szerezni. De ha anyagot tudok szerezni, Pápán is megcsinálják.

másutt kell tégla után néznem. Ígért tűzfal rajzodhoz, légy szíves, hozzácsatolni, hogy mennyi tégla kell hozzá." Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 05. 04. VÉL I.4.b. 63.

55 „[B]ecsületben álló" pápai cég, amely a „jótékony célra való tekintettel" 8% árengedményt ad. Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 07. 13. VÉL I.4.b. 63.

8. kép. A nagyalásonyi templom tornyának magasítása, 1957. június. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

Az oltár ablakaival kapcsolatban, úgy gondolom, hogy legegyszerűbb volna azt is ugyanilyen módon megcsináltatni, mert üvegbetont itt nem lehet szerezni. Hacsak Veszprémben nem volna több lehetőség.

A torony betonkoszorújához szükségünk lesz még cementre is. Körülfutottam már az összes lelőhelyeket és remélem, mire szükségünk lesz, valahol csak beszerezzük. Ha esetleg Veszprémben akadna, telefonálhatnál P. [Párkányi] Jóskának vagy B. [Békefi] Lacinak, hogy vegyenek részünkre, aztán majd elszállítjuk. Úgy számítom, hogy a toronyra 8-10 q elegendő lesz, persze megvennénk 20 mázsát is.[56]

Mivel egyes katedrál üveget sehol sem kaptam, elmentem Pestre, de sajnos ott sincs. Az üvegesek központjában azt mondták, hogy már tíz éve nem gyártanak. [...] Sikerült időközben venni 20 q 500-as cementet és vettem a sekrestye betonozásához 10 q 300-as cementet. Van elegendő 8 mm betonvasunk is, úgyhogy a torony befejezéséhez csak 8 drb 16/18 gerenda hiányzik, de ennek a megvétele is folyamatban van.

A munkamenet most a következő volna: aratás után, kb. júl. 20. körül kezdenénk a tornyot tovább húzni. Ez 6-8 nap alatt meglenne és utána jönnének az ácsok, majd aug. 10 körül Veszprémből a tetőfedők. Aug. 20-ra, Szt. Istvánra, a templom első búcsúnapjára, készen kellene lennie a munkának. [...] Úgy gondolom, hogy Tőled addigra másra nincs szükségem, mint a torony és a bejárati kereszt részletterveire. Azt kérem, hogy teljesen egyszerűek legyenek ezek.[57]

56 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 06. 07. VÉL I.4.b. 63.

57 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1957. 07. 01. VÉL I.4.b. 63.

9. kép. Az elkészült nagyalásonyi templom, 1957. szeptember. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

A cél tehát az volt, hogy a torony, a sekrestye és templom augusztus 20-ra tető alá kerüljön.[58] Itt ugyan csúsztak, de szeptember 10-re végeztek. Azaz hét hónap alatt sikerült felépíteniük a templomot.

Az építkezésen a felvételek tanúsága szerint általában nyolc-tíz-tizenkét fő dolgozott, s bár látszik, hogy nemegyszer a fénykép kedvéért szakították meg a munkát, a derűs tekintetek a közös célért végzett munka örömérõl tanúskodnak.

Az év zárásaként karácsonyi ünnepséget rendeztek a fűthető sekrestyében.

> Mi is megértük első karácsonyunkat új templomunkban. Megható, szép volt. Szenteste tartottunk egy kis karácsonyi ünnepséget. Van szép karácsonyfánk, a gyerekek szavaltak, énekeltek, pásztorjátékot játszottak és ajándékot is kaptak. [...] Sokan voltak, nem fértünk el a sekrestyében. Nem fértünk el a többi ünnepnapon sem.[59]

[58] Vándor bevetette kapcsolatait, hogy a Veszprémben állami munkán dolgozó tetőfedőket két napra kikérje: „megkerestem a Nemzeti Bank tetőfedésén dolgozó Szőgyi és Csicsics tetőfedőket, de beszéltem főnökükkel is. Hétfőn feltétlenül meg kell kezdeniök Hajmáskéren egy munkát, de onnan legkésőbb péntek reggel eltűnnek, hogy szombat estig a torony készen legyen. [...] A festékanyagot kikevertetem Radács László festőmesterrel, remélem pénzt sem kér érte. Ha meglesz, azonnal feladom." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 08. 30. VÉL I.4.b. 63.

[59] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1958. 01. 02. VÉL I.4.b. 63.

10–11. kép. A nagyalásonyi templom építésén segédkező hívek, 1957 tavasza. Dr. Kőgl Lénárd felvétele

A templom azonban még nem volt felszentelve, erre csak a legfontosabb belső munkálatok elkészülte után kerülhetett sor. A következő évre maradt a templom belső csinosítása. Vándor Ferenc az ezekben az években a budai várból a királyi palota romjai közül kimenekített kőanyagból Balatonalmádiban a Szent Jobb-kápolnát építő dr. Pintér Sándor plébánost ajánlotta az oltár céljaira szolgáló kő lehetséges beszerzési forrásaként.[60] A templom bejáratának tervezésekor is a minőségi tölgy alapanyag volt számára az elsődleges: „[s]zeretném, ha ezt igen jó asztalosmester készítené. Igen fontos az első benyo-

[60] „Pintér Sándornál lévő kőanyagot még e héten megnézem. Talán kifutná belőle a főoltár anyaga. Párkányi és Lékai kapták meg, de azt hiszem jut belőle Nagyalásonyba is. Somlószőllősön a sekrestye mellett hever el néhány darab kő. Kérd el, abból tudnám az oltár tartólábait elkészíteni." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 12. 05. VÉL I.4.b. 63.

más".[61] Kőgl szintén bizakodó volt: „Ha a mennyezetet és a főbejárati ajtót most télen meg tudnánk csinálni, akkor bíznék abban, hogy tavasszal a vakolással is meg tudunk birkózni és az új esztendőben sor kerülhet a szentelésre is."[62] A mennyezet burkolásához azonban hiányzott az úgynevezett „Magor-lemez", ennek beszerzésében kért Kőgl segítséget a mérnöktől. Vándor válasza jelzi, hogy az 1956 utáni büntetések ellenére, működött egy olyan kapcsolatháló, amely segíthetett az áruhiány leküzdésében:

> Pollok Ferenc okl. gépészmérnök, volt osztálytársam volt a Magor építőlemezgyár főmérnöke múlt év augusztusáig, amikor az októberi eseményeket követően őt is kiebrudalták. Van azonban olyan befolyása most is, hogy valamelyik közeli Tüzéphez le tudja szállíttatni a szükséges anyagot.[63]

Ezt megelőzően Vándor az erre kerülő burkolatról is ejtett már néhány szót, ismét a takarékosság jegyében: a templom mennyezetét „[n]em tölgyfából gondolom, mint a hárságyi templomnál, hanem fenyőből sötétre pácolva. [...] jó lakkozással bent időtlen időkig jó".[64]

1958-ban Szent István király ünnepén felszentelhették a templomot.

A szertartás elvégzésére Kőgl Beöthy István kanonokot, gazdasági tanácsost kérte fel, egyúttal jelezte Vándornak, hogy tartson a kanonokkal, a püspökségről induló autóban feleségével ő is elfér.

> Kedves Feri! Tisztelettel jelentem, hogy munkálataink szépen folynak és a szentelésre tervbevett munkákkal elkészülünk. Elkészült a sekrestye lépcsője, a kórust sima betonnal leöntöttük, kész a torony alsó betonfödéme, a kórusba vezető betoncsigalépcső. Most folyik a torony eme alsó részének vakolása és ezzel készek leszünk. [...] Beöthy kanonok úr végzi a szentelést. Ma értesített, hogy a vikárius úr rendelkezésére bocsájtotta az autót és Csontossal fél tízre érkezik.[65]

A templom védőszentje Szent István király lett, az oltárkép, amely azt a jelenetet ábrázolja, amikor a szent király felajánlja Magyarországot Szűz Máriának, rá egy évre készült el Károly Gyula festőművész jóvoltából.

Az ország 1956 utáni helyzete önmagában is elegendő magyarázat a titulusválasztáshoz, zárójelben mégis megjegyzem, hogy Kőgl szülőfalujában, a kitelepítés előtt tisztán németek lakta Mosonszentpéteren az 1938-as eucharisztikus világkongresszus alkalmából kapott új festést a plébániatemplom, amely Kőgl első miséjének színhelye, s ahol az egyik

[61] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 12. 05. VÉL I.4.b. 63.

[62] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1958. 01. 02. VÉL I.4.b. 63. A templomkapu elkészítésére Kőgl egy falubelijét ajánlotta. A néhány szavas vonatkozó rész az iparoshabitusról is sokat elárul. „Van itt Dabronyban egy ügyes fiatal asztalos. [...] Még az árat illetőleg is becsülettel Tőled várna eliránítást, mert ő hasonló dolgokat még nem készített." Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1958. 01. 02. VÉL I.4.b. 63.

[63] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1958. 01. 03. VÉL I.4.b. 63.

[64] Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 11. 13. VÉL I.4.b. 63.

[65] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1958. 08. 18. VÉL I.4.b. 63.

12–13. kép. A nagyalásonyi templom felszentelése. 1958. augusztus 20. A szószéken dr. Kőgl Lénárd

főmotívum az előbbi felajánlásjelenet. A nagyalásonyi képet a nyárádi esperesi kerület vezetője, Körmendy József szentelte meg a templom 1959. évi búcsúja alkalmával.[66]

A templom felszentelését követően gyorsan visszaálltak a munkás hétköznapok, amivel együtt járt a korábbi elszigeteltség érzése is. De mindezt nem bánta Kőgl, ha

[66] „Az oltárkép elkészült. Ma reggel utazott el a művész. Nagyon meg vagyok elégedve a munkájával és a kép nekem nagyon tetszik. 23-án lesz a búcsú Alásonyban, Körmendy Jóskát akarom meghívni erre." Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1959. 08. 14. VÉL I.4.b. 63.

14. kép. A nagyalásonyi templom oltárképe. Szent István felajánlja Magyarországot Szűz Máriának. Károly Gyula festménye (1959)

egyúttal ez volt az ára annak, hogy nem kell békepapokkal közösködnie. 1958 decemberében így vall erről:

> Nálam teljes a csend. Dolgozom és nem járok sehová, nehogy kifogás essék. Persze aztán megesik, hogy ép járni kellene, hogy kifogás ne essék. A héten volt itt különböző „kollégákból" [a békepapokat idézőjelbe teszi] álló csoport a nagyalásonyi Tsz-t látogatni és engem is hívtak volna. De éppen a sárban motoroztam óráimat tartani, hát így nyakig sárosan csak nem állíthatok be az ünnepi ebédre!!
>
> Nagyalásonyban háromnapos lelkigyakorlatot tartok karácsonyra. A gyerekek és fiatalok jönnek, de öregek alig. Nehéz, de érdekes munka így egészen alulról kezdeni. Még örülök, hogy jobban szégyenben nem maradok. Mégis megindultunk az új templomban.[67]

Kőgl Lénárd a templom felépítésével nem sértett törvényt. Az Alkotmány biztosította a vallásszabadságot, 1957 elején pedig nem volt olyan pártállami intézmény, amelyik az ÁEH korábbi szerepét betöltve, engedélyéhez kötötte volna az építkezést. A rendszer logikájából fakadóan azonban a retorzió sem maradhatott el. Az idegen területre építés vádja

[67] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1958. 12. 20. VÉL I.4.b. 63.

mentén ugyan nem találtak fogást a plébánoson,[68] de gyűltek az információk, az állambiztonság és az ÁEH megyei rezidensei szélesebb körben tervezték a rendcsinálást.

Az 1961-es jásdi diszpozíciót az teszi érthetővé, ha az 1956-tal kezdődő öt év történéseit állambiztonsági szemüvegen keresztül vesszük szemügyre. Érdekes például, hogy míg Kőgl élete végéig meg volt győződve arról, hogy a nagyalásonyi templom felépítése miatt helyezték el Dabronyból, a vonatkozó iratok alapján ennek nem volt akkora jelentősége.[69] Azon túl, hogy időközben négy év is eltelt, az ÁEH- és az állambiztonsági iratok ismeretében látszik, hogy a diszpozíció sokkal inkább szólt Kőgl reakciósnak kikiáltott személyiségének, mint a felépített templomnak. Utóbbiról egyáltalán nem is esik szó az iratokban, mindössze két ügynöki jelentés és Prazsák Mihály megyei egyházügyi főelőadó egy visszatekintő jelentése tesz róla említést.[70] Az ÁEH és az állambiztonság olyan bekapott ziccerként tekinthetett a templomra, amelyről jobb volt hallgatni.

A Kőgllel szemben figyelmeztetésnek szánt büntetések, majd az elhelyezés nem függetlenek a nyárádi esperesi kerület papjainak, különösen az esperesnek, dr. Körmendy Józsefnek a személyétől. Ez az elsőre meglepő állítás az állambiztonsági iratokkal jól igazolható. Nemcsak a paptársaknak, hanem az állambiztonságiaknak is feltűnt, hogy az 1957-től újjászervezett békepapi gyűléseken a hét plébániából álló nyárádi esperesi kerületből (Dabrony, Dáka, Külsővat, Mezőlak, Nemesszalók, Nyárád, Pápasalamon) egyetlen plébános sem vett részt.[71] Az esperesi kerület döntően állambiztonsági és egyházügyis

[68] Vándor 1957. november 26-án utazott Nagyalásonyba: „szeretném az idegen területre építés vádját visszautasítandó a kontroll méréseket is megejteni. Klempa és Kovács Tibor is említették, hogy ez a vád sok nehézséget okozott. Nem tudom helyesen tettem-e, amikor az engedély nélküli építés vádját visszautasítottam azzal, hogy január első felében kaptunk engedélyt Püspök Atyától az építésre. Ez a valóság s tudomásom szerint Atyát ekkor semmiféle korlátozás nem kötötte." Vándor Ferenc levele Dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1957. 11. 23. VÉL I.4.b. 63.

[69] „Felhúztuk a tornyot is, elkészült a belső vakolat, a freskó oltárkép, mire jött a büntetés: elhelyezés a harmadik büntető helyemre Jásdra, a Bakonyba." KLH, Visszaemlékezések (kézirat).

[70] Utóbbi: „Kögl is engedély nélkül templomot épített Nagyalásonyban, amit Langmár anyagiakban is támogatott." Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó 1961. II. és III. negyedévi összefoglaló jelentése. Veszprém, 1961. 09. 11. MNL OL XIX-A-21-d-007-31/1961. 2. Prazsák – mint az az eddigiekből is kiderül – itt téved.

[71] Például 1959. február 26-án a pápai, a csóti és a nyárádi esp. kerületnek tartottak békepapi gyűlést Pápán a Hazafias Népfront szervezésében. „Meglepő volt, hogy a nyárádi kerületből senki sem jött el, amit az elnöklő Sallai [megyei békemozgalmi titkár] szóvá is tett a helyszínen. Dr. Körmendy József, dr. Kőgl Lénárd, Szabadhegy Szabolcs és káplánja, Kubinyi György, Farkas György, Pállya Hubert és Nagy Zoltán egyformán hiányzott". Gyalogos fn. ü. jelentése, 1959. 03. 10. ÁBTL 3.1.2. M-19223. 89. A békepapi mozgalom elutasítása 1960-ra sem enyhült: „Ezek a személyek szélsőjobboldali beállítottságúak, s Körmendi körül csoportosulnak. Körmendi és társai rendszeresen látogatják egymást, mely alkalmakkor megbeszélik magatartásukat a rendszerrel szemben. Ellenállást fejtenek ki a papi békemozgalom ellen és maguk között elítélően nyilatkoznak a békepapokról és teljesen elzárkóznak tőlük. Semmiféle haladó megnyilvánulású papi és polgári gyűlésen nem vesz részt, sőt kerületének majdnem minden papja valósággal tüntetésképpen távoltartják magukat a békemozgalmi kérdésektől. Annak ellenére, hogy esperesi funkciójából le lett váltva a kerület papjai még mindig nála jönnek össze és a rekolekciós ülést is a közelmúltban Nyáradon tartották meg. Elméletileg jelenleg is ő irányítja az esperesi kerületet." Knéz András ov. r. őrnagy (BM Vm Pol. Nyomozó O.) összefoglaló jelentése Körmendy Józsefről. Veszprém, 1960. 04. 28. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 45.

forrásokból rekonstruálható rajza sokkal kevesebbet ad, mint amit elsőre feltételeznénk. Mint látni fogjuk, a valóságban nem történt semmi, amire az államhatalom lecsaphatott volna, azonban éppen ez a „nem történés" az, ami gyanússá vált, s operatív intézkedésért kiáltott. A szóban forgó papokat már korábban is a reakciósok között és Badalik bizalmasaiként tartották számon, az 1956 utáni szituációban pedig a legkisebb vélelmezett kollektív ellenállás is mérhetetlenül felnagyítódott.

A nyárádi esperesi kerület

Badalik Bertalan püspök az egyházat ostrom alatt tartó kommunista politika hatásainak kivédésére a papság erősítésében komoly szerepet szánt – az amúgy szokásos – havi rekollekcióknak.

Egy alkalommal meg is mondotta egyik papjának, hogy a kommunisták uralomra jutása tette szükségessé a havi recollectiók (havi lelkigyakorlatok) bevezetését. Dr. Klempa Sándor, Badalik jogutódja még nagyobb gondot fordított a havi lelkigyakorlatok megtartására. Azt mondotta, hogy erre olyan szükségük van a papoknak, mint a napi kenyérre. Ennek irányítását teljesen kezébe vette.[72]

A Badalik székébe ültetett Klempa Sándor 1957 őszétől a rekollekciós előadások kidolgozásával egy világi szolgálatba áthelyezett bencést, Schnattner Sigfrid keszthelyi esperest bízta meg. Így biztosítani lehetett, hogy a központilag elmélkedésre kiküldött előadások egységes vezérfonalat nyújtsanak az egész egyházmegye papsága számára. A feléledő egyházügyi apparátus gyanakodva szemlélte e jelenséget. Nem teljesen volt világos számukra, hogy a rekollekció a katolikus papi testület működéséhez szervesen hozzátartozó intézmény, vagy csupán valami új praktika, amellyel megpróbálják a pártállamot félrevezetni.

Vajon miért vált olyan fontos kérdéssé a havi lelkigyakorlat? Azért, mivel a kommunisták jutottak uralomra? Mint ezt Badalik mondotta? [...] Vagy talán azért vált olyan fontossá a havi lelkigyakorlat, mivel ez olyan fontos, mint a napi kenyér a papságnak, ahogy ezt Klempa Sándor mondotta? Én úgy gondolom, hogy mind a két fő papnak igaza van, mert a létezésük és a nem létezésük veszélyét látják maguk előtt. Tudják azt, hogy a krisztusuk [sic!] megmentésére még nagyobb erőfeszítésükre [sic!] van szükségük, mert az egyszerű emberek és az ifjúság fokozottabb felvilágosulásával, elveszítenék. Erről adnék némi tájékoztatást az Elvtársaknak [sic!], hogy tisztábban lássuk a veszprémi katolikus egyház megyében bekövetkezett és már meg is kezdett új taktikai módszerük irányzatát.[73]

[72] Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése a MMEH részére „a havi recollectiokról". 1957. 11. 17. MNL OL XIX-A-21-d-0032/1957. 1.

[73] Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése a MMEH részére „a havi recollectiokról". 1957. 11. 17. MNL OL XIX-A-21-d-0032/1957. 1. – Kézírással aláhúzva.

Schnattner Sigfrid elvben békepap volt, ebben a minőségben került Keszthelyre, s váltották le személyében egy Badalik által '56-ban odahelyezett, reakciósnak mondott papot. A zalai belügy is jó véleménnyel volt róla, ami azt a reményt adta, hogy a továbbiakban is a párt iránymutatásai szerint tudják befolyásolni. 1957 őszén Schnattner két rekollekció anyagát készítette elő, ebből az első alapján decemberben tizenkét helyen szerveztek lelkigyakorlatot az egyházmegyében. Moravetznek a második előadás szövege is megvolt (lásd az *1. mellékletben*), ezért mindkettőről referált feletteseinek.[74]

A papoknak mint alapvető hibájukra hívja fel a figyelmét, hogy nem szorgalmazzák a vasárnapi diák miséket, nem veszik figyelembe, hogy állandóan csökkenik [sic!] a diákok áldozó létszáma. [sic!] Figyelmeztetésként említi meg „hogy míg ők aludtak, eljött az isten országának ellensége és vadócot hintett a tiszta búzájuk közé". [kézírással aláhúzva] Sratner [sic!] itten a marxizmus-leninizmus tudományos világnézetére gondol. A Párt és Kormányunk helyes politikájára, melyet isten országának ellenségeként tüntet fel, melyről a papokat nem is kellene már meggyőznie.

Előadásában arra figyelmezteti a papságot, hogy a jó apostól a nap 24 óráját használja fel, úton, szőllőben és otthonában is, többet foglalkozzanak a hívőkkel. Külön kihangsúlyozza, hogy a községi tanács elnökökkel is foglalkozniok kell, az isten országának megnyerése végett. [kézírással aláhúzva]

[...]

Kihangsúlyozta, hogy semmiféle dolgok ne akadályozzák, a hitoktatások elmulasztását. [kézírással aláhúzva] A gyermekeket szeressék, tegyék vonzóvá az órákat, kedveskedjenek az ifjúságnak úgy, ahogy ez a helyi viszonyok megengedik. Az ifjúság befolyásáért tegyenek meg mindent a jövőben.[75] [kézírással aláhúzva]

Sratner [sic!] a decemberre szánt előadását, már még nagyobb követelményekkel állította össze, a papsággal szemben. Címe: „A pap és a hősi élet" *[lásd az 1. mellékletben]*

[...]

Nyomatékosan hívja fel a papság figyelmét, hogy „önékik, papoknak nagyobb dolgokat kell elérni, az átlag tucat embereknél", mert csak így hódíthatják meg az embereket, csak így fog sikerrel járni, az emberek szolgálatukba való állítása. Világosan kimondja, hogy „azok a papok, akik nem tudnak igazi hősként dolgozni, azoknak a papoknak vége lesz a közeljövőben".

Sratner [sic!] felteszi a kérdést, hogy mernek-e rizikót vállalni krisztusért? Merik-e egészségüket és életüket hősi módon felajánlani krisztusért [sic!]? [kézírással aláhúzva].

[...]

Sratner még tovább megy és felteszi a kérdést az előadásában, hogy készek-e testileg összeesni és lelkileg igazi hősnek lenni krisztusért [sic!]?

[...]

Én szükségesnek tartottam, hogy a jelenlegi lelkigyakorlatokra beütemezett előadások anyagáról, egy rövidített összefoglaló tájékoztatót adjak. Ezt annál is inkább szükségesnek tartom, mivel a veszprém megye [sic!] katolikus egyház főpapjai, ilyen irányú, kimondottan politikai előadást még nem tartottak a papság számára.[76] [kézírással aláhúzva]

[74] Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése a MMEH részére „a havi recollectiokról". 1957. 11. 17. MNL OL XIX-A-21-d-0032/1957. 1.

[75] Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése a MMEH részére „a havi recollectiokról". 1957. 11. 17. MNL OL XIX-A-21-d-0032/1957. 2.

[76] Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése a MMEH részére „a havi recollectiokról". 1957. 11. 17. MNL OL XIX-A-21-d-0032/1957. 2–3.

[...]
Én úgy gondolom, hogy nékünk a közeljövőben, inkább az egész egyházmegye területéről, információra van szükségünk. [kézírással aláhúzva, a lapszélre odaírva: helyes] Azok a papok, akik valójában igazi hősök akarnak lenni, a fennálló törvényeink ellenére is, le kell leplezni őket, helyi viszonylatban. Erre nagyon jó a helyi sajtó és ha szükségessé válna, a rádiót is igénybe kell venni. A papok ettől úgyis nagyon félnek, mint ezt már többen is elmondották, mert ez nagyon káros a részükről.[77] [sic!]

Moravetz 1958 márciusától végleg le akarta állítani a havi rekollekciókat, mert ott szerinte a papok – Klempa céljaival összhangban (!) – csak politikai útmutatást kapnak. Bár Schnattnert félreállította, a helyére lépő, a további rekollekciók anyagát kidolgozó Huchthausen Lajos balatonkiliti plébános is lázítónak találtatott. „Huthausen [sic!] egy bigott vallásos pap, aki három hónapja írja az előadásra szóló anyagot", aki 1957 decemberétől 1958 februárjáig mind radikálisabb üzeneteket fogalmaz meg:

A februári előadás már világosabban kimondja, hogy a menyországban [sic!] nagy harc támadt és a gonosz lelkeket az ördögöt és sárkányt letaszította az isten [sic!] a földre, akik elcsábítják az egész világot. Ezek a gonosz szellemek akadályozzák az isten országának építését. A szerző itt a világon fellelhető összes kommunistákra és Kormányzatunkra is gondol, melyet a papságnak így mutat be egyházi köntösbe. Felhívja a papság figyelmét, hogy „az éberség a harcban állónak elengedhetetlen tulajdonsága: könnyen győzhet az ellenség, ha rajta üt az alvó táboron. Az ellenség a tisztekre és vezérekre pályázik, nem pedig a közkatonákra". Itt a szerző világosan kimondja, hogy mi, a főpapok megnyerésére törekszünk inkább, mint az alsóbb papságra.[78]
[...]
Én úgy gondolom, hogy a következő előadás már minden lehetőséget meg fog adni arra, hogy végképpen leállítsam az úgynevezett havi lelkigyakorlatok megtartását. [a margón lila tintával megjegyzés: És újdonság a havi lelkigyakorlat?][79]

Információkra volt tehát szükség, ezt a központ is elismerte. Gyanússá vált minden olyan tett vagy éppen annak elmaradása, amelyet rendszerkritikaként lehetett értelmezni. A nyárádi esperesi kerületet az 1957-ben Körmendy József mellett káplánként dolgozó, majd az egyik pápai plébániára bekerült („1957 decemberében az ügynököt Pápára [...] helyeztük önálló egyházi beosztásba."[80]) Fülöp fedőnevű ügynök jelentései állították reflektorfénybe.[81]

[77] Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése a MMEH részére „a havi recollectiokról". 1957. 11. 17. MNL OL XIX-A-21-d-0032/1957. 4.

[78] Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó: Havi jelentés 1958. február hóról. Veszprém, 1958. 03. 07. MNL OL XIX-A-21-d-007-22/1958. 3.

[79] Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó: Havi jelentés 1958. február hóról. Veszprém, 1958. 03. 07. MNL OL XIX-A-21-d-007-22/1958. 3.

[80] ÁBTL 3.1.5. O-11788, 11.

[81] Fülöp személyéhez: Körmendynek 1957-ben két káplánja is volt. Az év első felében Koppányi Jenő Vaszarra került, míg az 1957. november 15-i keltezésű reverendaszövet-osztásról készült névsor Nyárádról Novák Antal Bonaventúrát, ciszter szerzetest említi. Az „önálló egyházi beosztás" plébánosi posztot sejtet. A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint Novák a pápai tókerti Szent Benedek Plébánia plébánosa 1959 és 1963 között. Rendi státusa miatt az egyházmegyei nyilvántartásokban neve alig szerepel. Érdekesség, hogy a szintén 1957-es összeállítású, az egyházmegyében szolgáló szerzetesek nevét az ÁEH számára közlő, hatvan nevet tartalmazó összesítőn – bár Körmendy József az esperesi kerület elnökeként megadta (1957. 09. 17.) – Novák neve nem szerepel. Szolgálatot teljesítő szerzetesekről esperesektől jelentés. VÉL I.1.44.a. 8400-3/1957.

1957 szeptember 13-án „Fülöp" fn. ügynök jelentése alapján tudomásunkra jutott, hogy Dr. Körmendi [sic!] József nyárádi rk. esperes igen széles, és olyan jellegű kapcsolatokkal rendelkezik, akik részéről az ellenséges tevékenység szervezettszerű kifejtése alaposan feltételezhető. [...]
Az ügyben szereplő személyek:
Dr. Körmendi József nyárádi esperes: A hálózati jelentés szerint körülötte csoportosulnak az ellenséges személyek. Az esperesi kerületben a reakciós papokkal jó kapcsolata van. Kapcsolatai a kerületben Szabadhegyi Szabolcs külsővatti [sic!] plébános, Dr. Kögl Lénárt [sic!] dabronyi plébános, Angyal Vendel [helyesen: Ernő] pápasalamoni ismert reakciós papok. A papi békemozgalomtól távoltartja magát és erre büszke is. Badalik bizalmasa. A községben nyíltan politikai tevékenységet nem fejt ki, de bizalmas körében annál inkább.[82]

Nevezetteken túl az is jelentőséget adott Körmendy személyének, hogy levelezésben állt Máhig Jánossal,[83] a háború után még a püspöki szemináriumban oktató, majd Lovászpatonára helyezett, azután ottani kápláni működésében 1954-ben felfüggesztett, ezt követően a várpalotai szénbányában dolgozó, végül 1956-ban Kanadába disszidált paptársával.[84] A vele való levelezés automatikusan magával hozta az ellenséges illegáció gyanúját. Ha kisebb súlylyal, de további megfigyelésre okot adó ténynek bizonyult, hogy Körmendy jó barátságban állt dr. Keresztúry Dezső költővel, a koalíciós idők vallás- és közoktatásügyi miniszterével.[85]

Fülöp ezt követően az 1957. december 17-ei rekollekció kapcsán írt jelentésében hallat magáról. A Külsővaton megtartott rekollekción jelen volt a kerület papsága, továbbá

a két Bakos testvér a ferences plébániáról és Nemes Vazul volt celdömölki [sic!] plébános, akit ellenforradalmi tevékenységből kifolyólag helyeztek el Celdömölkről. [...] A rekolekció [sic!] anyagát egyébként Angyal Vendel [helyesen: Ernő] pápasalamoni plébános ismertette. Igen meglepő volt a rekolekció anyaga, mivel valósággal vadító megnyilatkozású volt. Az értelme a papi hősiességről, a bátorságról szólt, felhívás volt a papság felé, hogy ne legyenek megalkuvók inkább vállalják a börtönt és életük utolsó csepp véréig tartsanak ki az egyház mellett. A rekolekcióba az anyagot egyébként Shafner Sziflit [sic!] keszthelyi plébános állította össze és többen tettek olyan megjegyzést honnan vett ilyen bátorságot ilyen rekolekciós anyag összeállítá-

[82] ÁBTL 3.1.5. O-11788, 10.

[83] Vö. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 9.

[84] Vö. Fülöp fn. ü. 1957. október 9-ei jelentése: „Továbbá kb. 10 napja kapott Körmendi levelet Horváth József aszófői plébánostól. Körmendi a levelet felbontotta és elolvasta és utána otthagyta az asztalon és elment Mihályházára. Én a levelet elolvastam és az alábbiakat olvastam el. »Máhig János nekem rendszeresen ír és kérdi tőlem, hogy miért nem írsz neki és izeni azt, hogy menj fel Budapestre az egyik helyen nagyon komoly anyag áll rendelkezésedre.« Máhig az ellenforradalom alatt disszidált és jelenleg Amerikában van." ÁBTL 3.1.5. O-11788, 15.

[85] „Körmendinek igen jó barátja, még verseket is írt tiszteletére. Rendszeresen leveleznek és látogatják egymást. Nyári időszakban rendszeresen Nyárádon üdülnek Körmendinél." Operatív terv (1958. 03. 02.) ÁBTL 3.1.5. O-11788, 10.

sához. A rekolekció végén Kögl Lénárt [sic!] dabronyi plébános volt püspöki főszámvevő házassági ügyben kérdést intézett Szabadhegyi [sic!] Szabolcshoz, aki gúnyosan azt mondta, hogy menjen Klempa főtisztelendő vikárius úrhoz azt [sic!] majd mindent el fog intézni.

Véleményem szerint Külsővatt egy nagy papi találkozási központ, ide gyülekeznek a tényleges reakciós papok akik egymásban különböző reményeket táplálnak. Maga Szabadhegyi is egyik legreakciósabb a kerületben, de nem sokban marad el tőle Körmendi, Angyal és Köghl [sic!] sem.[86]

Mindez nemcsak a nyárádi esperesi kerület további fokozott megfigyelésére, de Körmendy személye kapcsán önálló objektumdosszié megnyitására is indokul szolgált.[87] 1958 tavaszától fő feladatként Fülöp, Gyalogos,[88] mellékesen Nagy Jenő, Orfeusz és Veszprémi fedőnevű ügynökök egyaránt faladatul kapták fentebb nevezettek megfigyelését, személyismertetés és környezetrajz írását. A feladatnak ki-ki vérmérséklete, vélt vagy valós sérelmeinek megfelelően igyekezett megfelelni. A szálakat Nyitrai László fogta össze, kiről másutt[89] már megállapítottuk, hogy mint az állambiztonság által a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára telepített főhadnagy, majd százados nemcsak a tartótiszti teendőket látta el, de aktívan segítette az egyházügyi főelőadó munkáját is.

Elsőként Gyalogos készült el a feladattal.

BM Veszprémmegyei Rendőrfőkapitányság,
Politikai Nyomozó Osztály V. Alosztály
Szigorúan titkos!
Adta: Gyalogos ügynök
Vette: Nyitrai László rny. fhd.
Idő: 1958. IV. 8.

Jelentés
Veszprém, 1958. április 15.

1. Dr. Körmendi József nyárádi esperes-plébános a *szerény képességű*, szorgalmas, *alkalmazkodó*, püspökhöz húzó, jámborkodó, *tekintélyekhez húzó* papnak a típusa. Mint ilyen *gürcölte végig a gimnáziumot jó eredménnyel* és a szemináriumot is feltűnés nélkül. Doktorátust is jogból szerzett, ami szorgalmi gyümölcs. Aulánál jól fekszik, oda gyakran látogat, azonkívül Pápán Rostával, Külsővatton Szabadhegyi Szabolccsal, Somogyban dr. Birkás Ferenccel jár többször össze.

A civil vonalon Keresztury Dezső volt miniszterrel tart kapcsolatot, ki nála nyaralgat, óvatos ember. Ő *elszökött* akkor szerdán 1956-ban, október végén a pápai kerület koronáján, amikor kívánságaival az itteni pár pap is fellépett. Valószínű, hogy a jegyzőkönyvet erről nem, vagy nem úgy küldte fel, ahogy az az ülés lezajlott. – Nyárádról elkívánkozik s *Zalaszentgrótra fáj a foga.* A legújabb időkig egy volt jezsuita volt a kántora, akit egyházi szolgálatra is felhasznált.

2. Dr. Kögl Lénárd dabronyi plébános, püspöki tanácsos *politizálgató, legitimista, üzletiskedő* papi típus. Már a szemináriumban is baj volt vele és a Habsburg-párti Rott püspök többeket megfedett miatta, aki – mint neve is jelzi – a *németes vonalat képviselte.* – Kint hamarosan Varga Bélának, a disszidált kisgazdapárti képviselőnek, balatonboglári kanonokplébánosnak adminisztrátora lett, később Mindszenty bevitette a Számvevőséghez Veszprémbe. Öccse a bencés Kögl Szeverinnek, aki mint plébános, Zalaapátiban mondta el politizálgató beszédeit a szószékről, míg meg nem szökött külföldre az ottani hívek tanácsára. Dabronyban dolgozik, *békemozgalomból kihúzta magát.*

3. Szabadhegyi Szabolcs külsővatti plébános, pápai káplán, az *úriaskodó*, taktikából az egyházhatóság ellen vélekedő, *szépfiú-papnak a típusa.* Mint úrigyerek, Meggyesi [sic!] Schwartz Róbert volt *kancellár kegyeit élvezte*, s jutott Mindszenty mellé a veszprémi aulába, ahol megkapta a vörösgombos reverendára jogosító pápai káplánі címet és az akkoriban jó külsővatti [sic!] plébániát, ahová be is iktatták, *pedig vizsgái hiányoztak.*

Tanulmányaiban nagyon gyenge volt, csak a jó svádája, megjelenése, dumakészsége vitte előre.

Jelenleg is *adja a főurat* s *2-3 nővértől körülvéve éldegél.* Körmendyvel összejár gyakran.

(58. IV. 8.) Gyalogos[90]

E sorokból szinte süt a sértettség és az indulat. Gyalogos pályájának, vívódásainak ismeretében – ügynöki pályájára, annak motivációira hosszú jelentésben reflektál tartótisztje kérésére[91] – egy olyan, vidéki hátterű, magát mindenkor elnyomottnak érző, a szeminárium időszakában szerzett sérelmeken túllépni nem tudó pap képe bontakozik ki, aki mint a megyei békemozgalom oszlopos tagja és a pápai Szent Anna-templom, majd a nagytemplom plébánosa hiába kapott lehetőséget a kommunistáktól,[92] ez nem hozott számára megelégedettséget. Körmendy, Kögl és Szabadhegyi karaktereit denunciálva az ügynök csupa olyan negatív tulajdonságot vetít rájuk, mint amilyen a tehetségtelenséggel társuló hatalomvágy, az uraskodó reprezentáció, netán a „nővérekkel éldegélés" asszociatív képeket előhívó vádja. Olyan vádakat, amelyek sokkal inkább voltak az ő sajátjai. Gyalogos alias Gyarmati Elemér karrierjének íve jól jelzi hatalomvágyát, egyszersmind alkalmazkodóképességét, miközben nőügyei révén tudta a hálózat megzsarolni, majd beszervezni. Vádjait olyan politikai jellegű,

86 ÁBTL 3.1.5. O-11788, 16. – Kiemelés tőlem – *H. G. K.*

87 Nyitrai László r. szds.: „Megállapitottam, hogy Körmendy József alaposan gyanúsítható ellenséges illegációban való részvétellel és hírszerzéssel. Több olyan egyházi és polgári személlyel tart fenn kapcsolatot, akik részéről feltételezhető, az ellenséges aknamunka népi demokratikus rendszerünk ellen. Ezek a személyek szélsőjobboldali beállítottságúak és Körmendi körül csoportosulnak. Rendszeresen látogatják egymást és ilyen alkalommal megbeszélik a rendszerváltozással kapcsolatos terveiket. Ellenállást fejtenek ki a papi békemozgalom ellen és azok lejáratásán fáradoznak." „Javaslat személyi dosszié nyitására" 1958. 11. 06. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 9.

88 Gyalogos 1958. március 18-án, Fülöp április 8-án kapta feladatul az esperesi kerület tagjainak, így Kőgl Lénárdnak megfigyelését. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 47. és 3.1.5. O-11788, 21.

89 Gárdonyi–Horváth 2017, 141.

90 ÁBTL 3.1.2. M-19223, 48–49. – Kiemelések Tőlem – *H. G. K.*

91 ÁBTL 3.1.2. M-19223, 130–133.

92 A szóban forgó Gyarmati Elemérről az 1961. szeptemberi békepapi vezetőségválasztás kapcsán így fogalmaz Prazsák egyházügyi főelőadó: „Az új titkár Gyarmati Elemér tb. kanonok, Pápa I. plébánosa lesz. Ez egy jó kiállású, kiváló szónok, államilag sokszor kipróbált, bátor, harcos pap, alapító tagja a mozgalomnak." Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó 1961. II. és III. negyedévi összefoglaló jelentése. Veszprém, 1961. 09. 11. MNL OL XIX-A-21-d-007-31/1961. 5.

az idő tájt kimondottan rosszul csengő ismérvekkel fűszerezte, mint a főúri élet, legitimizmus, a németbarátság, illetve a békemozgalom negligálása.[93]

Egy hétre rá a belügy munkatársa is összerakta az addig tudhatókat, s Gyalogos jelentéséhez képest egy jóval reálisabb képet rajzolt Kőgl Lénárdról.

B.M. Veszprémmegyei Rendőrfőkapitányság
Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály Szigorúan titkos!
Tárgy: Kögl Lénárd dr. rk. Plébános Dabrony-i lakós környezettanulmánya

Jelentés
Veszprém, 1958. április 15.

Kögl Lénárd dr. született: Mosonszentpéter, 1916. április 17. anyja: Valliy [helyesen: Wally] Teréz. Iskolai végzettsége: Teológiai doktorátus. Magyar állampolgár. Nemzetisége: németh [sic!] (sváb.) (Számviteli főiskolát is végzett pappá szentelése után) jelenlegi foglalkozása rk. plébános. Pártonkívüli. Lakik: Dabrony községben.

Pappászentelése után 1940-ben elvégezte a számviteli főiskolát és így került be a püspökségre mint szakértő az aula vezetőjének. A püspökség gazdasági ügyeit elég jól intézte és *politizálgatott.* Amint származása is mutat [sic!] mindig a német vonalat képviselte.

Püspöki tanácsos volt.

Kb. 1953-ban került Dabrony községbe és ez idő óta tevékenykedik a községben. Egyházi vonatkozásban aktív munkát igyekszik kifejteni. Nagy ambícióval törekszik egyházának „erősítésére". *Nagyalásonyban templomot építtetett* ahol nem csak hívei vettek részt az építkezésen, hanem *saját maga is dolgozott az építkezésen.* A hívek nem csak fizikailag, hanem anyagilag is támogatták az építkezést.

A hivatalos tanácsi szervek irányában udvarias és hízelgő. Csak a legszükségesebb esetekben lép érintkezésbe a tanáccsal.

Politikailag nem nyilatkozik. Népidemokratikus [sic!] *rendszerünknek nem híve.* A papi békemozgalomban nem vesz részt. Az ellenforradalmi eseményekben [sic!] tudomásunk szerint nem avatkozott be. A községben politikai tevékenységet ilyen értelemben nem fejt ki. A községben levő kapcsolatai szűk egyházi és papi személyekből tevődik össze.

Anyagi vonatkozásban elég jó körülmények között él. A párbért saját maga szedi be. Ilyen alkalmakkor, de más egyházi dolgokból kifolyólag a községben levő hívő családokat időközönként meglátogatja. A környék papságával jó viszonyban van és egymást kölcsönösen meglátogatják. *Paptársai körében tekintélye van.*

[Körülbelül négy sor anonimizálva.]

A környezettanulmányhoz szükséges adatokat *Németh Károly dabronyi lakós párttitkártól* szereztem be.

Csillag József r. alhadnagy[94]

[93] Lásd még ugyanőt 1961-ből: „Politikai felfogása közismert az egyházmegye középkorú papsága előtt, hisz a szemináriumban pángermán húrokat pengetett az azóta disszidált Polcz Mátyással és pár magyar-érzelmű kispapot miattuk csaknem kicsapott a veszprémi szemináriumból az ugyancsak sváb-német Rott püspök, aki velük együtt legitimista volt. Érdekes véletlen, hogy a kisgazdapárti Varga Béla balatonboglári plébános, aki azóta ugyancsak disszidált, – kapta káplánjának Kőglit [sic!] és az is érdekes, hogy a legitimista Mindszenty idejében lett püspöki számvevő és maradt Badalik idejében is, aki, mint Mindszenty kreatúrája ugyancsak legitimista volt." Gyalogos fn. ü. jelentése. 1961. 08. 03. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 206. Polcz személyéről a családunkban fennmaradt kedves történet, hogy amikor a szemináriumban kapacitálták, hogy magyarosítsa a nevét, akkor visszakérdezett: „Mire? Stelázsira?"

[94] ÁBTL 3.1.5. O-11788, 26. – Kiemelések tőlem – *H. G. K.*

A tőmondatokban fogalmazó jelentésíró állításai indulati elemeket nem tartalmaznak, és összességében hiteles képet adnak Kőgl személyéről. Egyedül a számviteli főiskola számít téves információnak. Kőgl eszerint csak közösségében aktív, kifelé rejtőzködő személy. Politikáról sem szóban, sem tettben nem vall színt.[95] Hasonló elkerülő stratégiát alkalmazott Körmendy is, aki bizonyosan számolt a környezetében dolgozó ügynökök jelenlétével, oly diplomatikusan fogalmaz még azokban a kérdésekben is – mint például a kollektivizálás vagy a békepapi mozgalom –, amelyek akkoriban mindenkit érdekeltek. Gyalogosnak például a következő válaszokkal kellett beérnie:

Dr. Körmendy József nyárádi esperes éppen akkor ment haza Nyárádra Budapestről, amikor a veszprémi gyűlés volt. Tanulságos eszmecserébe elegyedtek a buszon a békemozgalmi kérdésről. Azt mondá, ő nem dob követ azokra, kik benne vannak, nem is ad pl. tanácsot most még a hozzátartozóinak sem: belépjenek-e, vagy ne a Tsz-be, de... a papi békemozgalomban nem vesz részt és nem ígéri a bejövetelt Pápára febr. 26-ra sem, amikor ott gyűlésezés lesz.[96]

Aztán kifejtette, hogy ő egyáltalán nem mozgalomellenes, mint egyesek gondolják visszahúzódása miatt.

Annak idején – mondá, amikor az 1956-os kritikus napok voltak, éppen ő volt az, aki megóvta a nép bosszújától a kipécézett pártvezetőket Nyárádon, sikerrel és még a családi körben sem befolyásolja testvéreit pl. T.sz.cs.-s ügyben, mert anyagi vonatkozású dolgokban egyszer megjárta tanácsadásával és ezután ilyenekben nagyon óvatos. Ő, mint mondá, egyáltalán nem ítéli el azokat a papokat, akik a mozgalomban tevékenykednek, de neki ehhez nincsen hozzáértése. Végezetül érdeklődött esetleges helyezése felől, kihangsúlyozván, hogy ő ebben is semleges: el nem fogja magát kérni Nyárádról, mert odaszokott már, de nem is fellebbez elhelyezése ellen, mert ez a kis hely nem olyan főnyeremény a számára.[97]

A veszprémi aulán dolgozó Nagy Jenő fedőnevű ügynök[98] sem járt jobban, amikor Körmendyt próbálta szóra bírni:

Megkérdeztem még tőle, hogy miért nem jár az úgynevezett békegyűlésekre? Erre azt válaszolta, hogy amikor kell, úgyis bejön. Nagy a távolság és most igen nehéz az idejutás. Tudod, hogy én a keresztény világnézet híve vagyok, azonban helyeslem államunk békepolitikáját a világbéke érdekében, helyeslem népünk érdekében kifejtett minden munkásságát, mert itt születtem és magyar vagyok. Támogatom az egyház és állam közötti megegyezés szellemét. Ennek a munkának csendes munkása vagyok. Az élre nem törekszem, mert lelkiismeretem azt mondja, hogy aki a múltban élharcos volt, annak a mai időben nem illik hangoskodni. A múltban a keresztény mozgalomban élen voltam, ép azért idomtalannak tartom, hogy most

[95] Vö. „Politikai téren nem igen hallani róla, mióta kikerült Veszprémből." Orfeusz fn. ü. ügynök anyaga alapján Nyitrai László jelentése (1958. 04. 14.) ÁBTL 3.1.5. O-11788, 48. Továbbá: „Kiértékelés. Az ügynök a feladatát nem a kiadott feladatoknak megfelelően hajtotta végre. Kögl Lénárt [sic!], Varga Péter és társairól nem jelentett semmit. Elmondása szerint *érdemlegesen nem nyilatkoztak.*" (Kiemelés tőlem – *H. G. K.*) Nyitrai László, 1960. 02. 10. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 127. és 129.

[96] Gyalogos fn. ü. jelentése, 1959. 02. 24. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 87.

[97] 1959. június 1-jén, Danassy György nyug. pápai plébános gyémántmiséjét követően került sor e beszélgetésre. Gyalogos fn. ü. jelentése, 1959. 08. 25. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 111.

[98] A személyéről tudható információkat lásd Karlinszky 2017.

is az élen legyek. Szívesen dolgozom, minden hazafias és népi ügyért, de csendben és reklám nélkül, mert tudod „stréber" sohasem voltam.[99]

Kőgl Lénárd ellen nem mozgósított akkora erőt az állambiztonság, de az ügynöki érdeklődés elterelésének technikái, a támadási felület minimalizálásának verbális fordulatai vélhetően hasonlóak lehettek esetében is.

Miután a családi pasztoráció nem volt megengedett, Kőgl a párbér beszedésével teremtett magának lehetőséget hívei legalább évi egyszeri végiglátogatására. Az ekkor negyvenkét éves plébános addigi munkásságával paptársai előtt tekintélyt szerzett magának. 1956-ban például az esperesi kerület koronájának felkért előadójaként a pasztorációs munka újjászervezéséről és a hitélet erősítését előmozdító lelkipásztori tapasztalatait osztotta meg paptársaival *(2. melléklet)*. Az examen Szent Ignác-i elveinek közösségi gyakorlattá történő átültetése paptársai körében modernül ható pasztorációs modellként szolgálhatott.

Visszatérve Csillag alhadnagy összegzőjére, az adatokat a BM felé szolgáltató párttitkár – ugyanaz a személy, aki 1957-ben a feltámadási körmenet ügyében járt közben a községi tanácsnál – nem állít semmi, Kőgl helyzetét ellehetetlenítő valótlanságot, csak olyasmit, amit már amúgy is tudhattak Kőglről. Adatai tényszerűen semlegesek. Ebbe feltehetően belejátszik az is, hogy 1956-ban Kőgl visszafogta híveit a bosszútól, s a helyi kommunisták ezt a segítséget nem felejtették el.[100]

Ugyanezen év áprilisának végére Fülöp ügynök második információs anyaga is befutott:

Kögl Lénártot kb. 15 év óta ismerem. Mindig is erősen német érzelmű volt. Agilis pap erősen. Nagyon rávetette magát a vegyes házasságok rendezésére, s azmiatt nagy a nyugtalanság a falujában. Bátyjának, aki bencés, valami szerepe lehetett az ellenforradalomban, mert disszidált. Vele állandó kapcsolatban van, rengeteg német nyelvű könyvet (kath. jellegű) kap tőle misézés fejében. Fülöp sk.[101]

Ha figyelembe vesszük, hogy másfél évtizedes ismeretség után egy Kőgl közelében dolgozó egyházi személy ennyire keveset tudott Kőgl személyéről, azt csak Kőgl és környezete tudatos hallgatási stratégiájával magyarázhatjuk. Az 1948-as emigrálás és 1956 összemosása, továbbá annak nem tudása, hogy Kőglnek nem egy, hanem két testvére élt Brazíliában, mind ebbe az irányba mutatnak. Szakmai, papok egymás közötti beszélgetéseiben előforduló témaként mindössze a vegyes házasságok rendezését és a könyvadományokat említi Fülöp. Utóbbiaknál ugyanakkor már a német nyelv is okot adhatott az állami gyanakvásra. Kőgl feltehetően ennek is próbált elébe menni, amikor 1961-ben a

99 Nagy Jenő fn. ü. jelentése. 1958. 10. 30. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 75–76.

100 „Az 1956-os eseményekkel kapcsolatban egyedül én voltam az, aki a három község népét visszatartotta minden meggondolatlanságtól. Nem is volt legkisebb panasz híveim magatartása ellen." Dr. Kőgl Lénárd fellebbezése útlevélkérelmének elutasítása ellen. Jásd, 1971. 07. 11. KLH, Személyes iratok.

101 Fülöp fn. ü. jelentésének kelte 1958. 04. 22. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 52.

püspökségtől engedélyt kért indexen lévő könyvek olvasására, illetve megtartására.[102] A vegyes házasságok rendezésén azt kell értenünk, hogy a reverzális nélkül, evangélikus templomban kötött házasságokban érintetteket rászorította, hogy az akatolikus fél utólag fogadalommal járuljon hozzá gyermekeik katolikusnak neveléséhez.[103]

Kőglnek azt a stratégiáját, hogy a mindennapokban érje el a legtöbbet, de közben kifelé ne adjon támadási felületet, abban is tetten érhetjük, hogy Dabronyban eltöltött nyolc éve alatt egy sort sem jegyzett be a plébánia Historia Domusába, csak közvetlenül távozását megelőzően egy, a legszükségesebb tényekre szorítkozó oldalt *(3. melléklet)*.

A templomépítésért járó büntetését ezzel természetesen nem kerülhette el. Első lépésben az állam 1959 februárjától megvonta a fizetést Kőgltől,[104] amely ellen hiába fellebbezett az Egyházmegyei Hatósághoz.

Tisztelettel jelentem, hogy február hóra nem kaptam kongruát. Mivel ezzel kapcsolatban semmi magyarázatot nem tudok adni magamnak és nyilván tévedésről van szó, kérem az egyházmegyei hatóságot, hogy a tévedés vagy félreértés tisztázásában segítségemre lenni szíveskedjék.

Öt és fél éve működöm Dabronyban és ez idő alatt semmiféle vonatkozásban észrevétel vagy kifogás nem merült fel ellenem.

Teljes visszavonultságban élek. Még a szükségesnek mutatkozó családlátogatásoktól is tartózkodom, hogy félreértésre ne adjak alkalmat.

Vigyázok beszédeimre. Három kis községem a tanú arra, hogy csak a hitigazságokat hirdetem és evilági dolgokkal beszédeimben nem foglalkozom.

Hitoktatásaim ellen a három iskola igazgatója sohasem tett észrevételt. Magasabb helyről sem merült fel nehézség, mert minden évben megkaptam a hitoktatási engedélyt.

A napi eseményekkel kapcsolatban sem merült fel soha ellenem kifogás. Mindhárom kis községem napok alatt százszázalékig szociális község lett. [Azaz más, a kollektivizálás ellen „izgató" papokkal szemben, ő nem támasztott nehézséget.]

102 Dr. Kőgl Lénárd ph. kérelme az Egyházmegyei Hatósághoz, Dabrony, 1961. 04. 15. VÉL I.1.44.a. 10-14/1961.

103 Vö. például VÉL I.1.44.a. 173-5/1953, 173-1/1954.

104 Nem-kongruás papok névsora. Veszprém, 1959. 03. 03. VÉL I.1.44.a. 2000-2/1959. Vö. „Déghy Pál bakonyjákói plébános igen elkeseredett hangulatban beszélgetett a póstánál Gyarmathy esperessel. Elvonták a kongruáját, mint mondta, valami 14 egyházmegyés papnak. Azért esik ez nehezére, mert ő nem akart eddig dicsekedni, előhozakodni azzal, hogy az ellenforradalom idején, mikor Külsővaton volt káplán, éppen ők voltak azok, akik megmentették a helyi vezetők, még másvallásúak életét is és önáluk húzta meg magát a pápai járási tanácselnök: Pandur is. Elhatározta, hogy fellebbez ebben az ügyben." Gyalogos fn. ü. jelentése, 1959. 02. 24. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 87. Déghy Pál személye arra is jó példa, hogy miként lehetett e szituációt humorral oldani. 1959. április 24-én Legányi Norbert bencés főapát tiszteletére rendezett vacsorán így élcelődött: „nem baj, ha nincsen kongruája, mert háromszorosát is behozzák neki a hívek önkéntesen, mert nála nemcsak egyházmegyei hozzájárulás van, hanem egyházközségi »hozzájárulás« is. Autót pedig azért vett, mert plébánosi kinevezésében azt írták, hogy megérti az új idők szavát. Ezt ő, mint mondá, nem kerékpárra, sem motorra, hanem csak autóra érthette, ezért vette. Aztán azt mondá: valamikor e szenthelyeken a múzsák jártak, most pedig a Prazsák jár..." Gyalogos fn. ü. jelentése, 1959. 07. 09. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 97–98. Mint reakciósnak mondott papot, 1961-ben őt is elhelyezték. Déghy humorára lásd Huchthausen 2009, 73.

Méltánytalanság volna a kongruának ilyen indokolatlan megvonása és azért kérem a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságot, hogy további folyósítása iránt intézkedni szíveskedjék.[105]

A Klempa Sándor által aláírt válaszlevelet akár az egyházügyi titkár is írhatta volna.[106] A püspökség elzárkózott a segítségnyújtástól, s Kőglre hárította a kialakult helyzetért a felelősséget.

Ntdő Püspöki Tanácsos, Plébánoshelyettes Úr!

Folyó évi febr. 24-én 39. sz. a. kelt felterjesztése kapcsán közlöm, hogy kongruájának folyósítását Ntdőséged magatartása miatt szüntette be az Egyházügyi Hivatal.

Bízom abban, hogy az új időknek megfelelően, a megállapodás szellemében lojális magatartást fog tanúsítani.

Egyben közlöm, hogy kongruasegély címén nem áll módomban pénzt utalni, azért törekedjék arra, hogy a szükséges megélhetést az egyházközség biztosítani tudja.

Erről az illetékes SZTK alközpontot szíveskedjék értesíteni és a havi 18.50 Ft járulékot az egyházközségnek kell fizetnie.

Havi nyugdíjjárulékának személyi része a következőképpen módosul: 1959. márc. 1-től 39 Ft helyett 18 Ft havi személyi részt tartozik fizetni. – Az egyházközségi rész változatlan marad.

Veszprém, 1959. március 2.

Krisztusban testvére:
Dr. Klempa Sándor sk.
ált. püspöki helytartó[107]

A kongrua megvonása következtében nemcsak személye, de egyházközsége is nehéz helyzetbe került. Hiába kérte, hogy legalább egyházmegyei segélyben részesítsék a kongrua részleges pótlására, erre sem találták érdemesnek. A nagyalásonyi templomépítés után még 13 776 forintos adósságot kellett a három faluból álló egyházközségnek visszafizetnie, emellett 1958-ban Viden a még a háborúban megsérült orgona javítása s a templom falainak megerősítése, Dabronyban pedig a vizes falú plébánia renoválása és a templom körbekerítése jelentett sok költséget. Kőgl ezért kérte, hogy plébániájának engedjék el az az évi egyházmegyei hozzájárulást.

[105] Dr. Kőgl Lénárd levele az Egyházmegyei Hatósághoz. Dabrony, 1959. 02. 24. VÉL I.1.44.a. 8102-20/1959.

[106] Lásd Prazsák értékelését Klempáról: „Tény az, hogy az utóbbi időben mi Klempából nagyon sokat, talán többet, mint korábban összesen, kihoztunk. Nincs olyan dolog, amiben ne tudnék vele megegyezni. [...] Minden esetre Klempát állandóan kézben kell tartani és rendszeresen foglalkozni vele, mert különben eléggé ingatag természetű, és különösen könnyen inog, hajlik a reakció felé." Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó 1961. IV. negyedévi jelentése. Veszprém, 1962. 01. 06. MNL OL XIX-A-21-d-007-50/1961. 6.

[107] Dr. Klempa Sándor ált. püsp. helytartó levele Dr. Kőgl Lénárdnak. (Másolat.) Veszprém, 1959. 03. 02. VÉL I.1.44.a. 8102-20/1959.

Ezek a nagy kiadások úgy megterhelték összesen 740 lelket számláló három kis egyházközségünket, hogy most a kongruamegvonás következtében egész gazdasági lehetetlenülésbe jutott.

Mivel felsorolt nagy kiadásai mellett plébániánk mindig példaadó módon fizette az egyházmegyei hozzájárulást, méltányos, hogy most, amikor önhibáján kívül bajba jutott, a *központ ha segélyt adni nem tud,* legalább az egyházmegyei hozzájárulás elengedésével enyhítse terheit.[108]

Az egyházmegyei hatóság nem gyakorolt méltányosságot Kőgllel szemben, s beküldette az 1112 forint összegű hozzájárulást.[109] Egy éven belül motorra szóló jogosítványát is évekre bevonták.[110] Megélhetését ekkor és a következő években is 1948-ban Brazíliába emigrált öccse, Károly biztosította, aki kiérkezését követően a São Paulo-i főpostán tolmácsként dolgozott, majd építési vállalkozóként csinált karriert.

Ekkor írja barátjának: „Különben csend van nálam: se fizetés, se jogosítvány, se segély. Így csak vígan lehet élni."[111] Károly havi 300 dolláros támogatása[112] lehetővé tette számára, hogy azzal ne csak kompenzálja kieső jövedelmét, de a kor viszonyai között luxuscikknek számító használati tárgyakat is vásároljon.[113] Ezek sorát egy televízió nyitotta meg 1959-ben. „A televízióm már működik, úgyhogy szép esti programot tudunk csinálni. Magam nagyon élvezem. Graz sok komoly és tudományos műsort ad. Tágul az ember látóköre. Hálás vagyok a Gondviselésnek, hogy a fizetésmegvonás szokatlan módján hozzásegített" – számol be élményeiről Vándor Ferencnek.[114] A tévézés mellékhatásait észre-

[108] Dr. Kőgl Lénárd levele az Egyházmegyei Hatóságnak. Dabrony, 1959. 04. 29. VÉL I.1.44.a. 4100-14/1959.

[109] Provikáriusi válasz Dr. Kőgl Lénárdnak. Veszprém, 1959. 05. 16. VÉL I.1.44.a. 4100-14/1959.

[110] A hagyatékban fennmaradt vezetői engedélyek szerint motorkerékpárra 1944. június 23-án, személygépkocsira 1946. június 12-én tett sikeres vizsgát. KLH, Személyes iratok. A jogosítványelvétel ügynöki interpretációban: „Böcskey József attyapusztai és dr. Kőgl Lénárd dabronyi lelkésznek megvonták motorozási jogosítványát, mely őket a lelkipásztori munkában határozottan hátráltatja. Szerintük indok nincs. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az egész nyárádi kerület »motorizált« kerület, mert az egy külsővati plébános: Szabadhegy Szabolcs kivételével, akinek viszont hintója van, – kivétel nélkül minden plébánosnak van motorja.

A másik jellemző vonás ebben a kerületben az, hogy kitűnően élnek szerény plébániájukon, mert eléggé gyakori és summás segítséget kapnak külföldi ismerőseiktől misepénzben és más természet-beniekben." Gyalogos fn. ü. jelentése, 1960. 01. 27. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 126.

[111] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1960. 08. 03. VÉL I.4.b. 63.

[112] Ehhez kapcsolódik az a családunkban fennmaradt kedves történet, hogy amikor 1994-ben a dollár árfolyama úgy alakult, hogy aktuálisan egy dollár száz forintot ért, akkor Kőgl családtagjainak tréfálkozva mondta, hogy őt már életében százszorosan jutalmazza az Úristen.

[113] A külvilág, benne az ügynökökkel, ennek hátterét kevéssé látta át. Gyalogos fedőnevű ügynöke, amellett, hogy járatlan a családi viszonyokban, burkoltan még a szűkös jelen számára a számvevői korszakból anyagi alapot jelentő sikkasztással is megvádolja: „Kögl nagy anyagi bázissal ment ki a semmitmondó dabronyi plébániára és csak megjátssza a szegényt a kis plébánián, hogy ne legyen feltűnő, milyen könnyedén él... *a múltból* és... kintről, hisz édes testvére: Kőgl Szeverin bencés, aki uszító beszédei miatt Zalaapátiból lógott meg és disszidált, bizonyára ellátja anyagi javakkal külföldről. Televíziója is van Köglnek. Az egyházhatóság őt is 400 Ft. havival támogatja." (Kiemelés tőlem – *H. G. K.*) Gyalogos fn. ü. jelentése. 1961. 08. 03. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 206.

[114] Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1959. 08. 01. VÉL I.4.b. 63. Dabrony.

véve, a korábbihoz képest visszaesett munkaintenzitásról is ír.[115] 1960 nyarától színes filmre kezdett fotózni.[116] A hagyatékában fennmaradt több tucat ötvenes években kiadott diafilm tükrében már ekkoriban volt diavetítője, 1962-ben pedig már bizonyosan orsós magnója.[117] A hatvanas években azután egy Super 8 filmfelvevőt és lejátszót is beszerzett.

A két filiát ellátó plébánosi működésben nélkülözhetetlen volt a motor, majd a személygépkocsi használata.[118] A jogosítvány meg-, illetve visszaszerzése azonban nem volt egyszerű. Jóllehet első Trabantját az IKKA[119] révén már majd következő állomáshelyén, Jásdon vehette kézhez Károly ajándékaként,[120] az ennek előfeltételéül szolgáló jogosítvány kiállítása remek alkalom volt az állam számára, hogy erejét fitogtassa vele szemben. Anélkül, hogy nagyobb kitérőt tennénk, érdemes az ezzel kapcsolatos forrásokat e helyütt áttekintenünk.

Nem sokkal a motorra szóló jogosítvány bevonása után már reménykeltően ír e kérdésről Vándor Ferencnek. „Azt hiszem, hamarosan én is vizsgázom. A héten voltam ugyanis jogosítvány cserén Veszprémben (Doktorunk autóján, azért nem tudtam benézni Hozzátok) és nem sikerült új könyvet kapnom. Azt mondták, hogy sehol nem találják az okmányaimat, majd még keresik és aztán külön idézés alapján fognak újra hívni."[121] Az ügy azonban még két év múlva sem haladt előbbre: „Egyebekben megkaptam a rendőrkapitányságtól az értesítést, hogy »a fennálló rendelkezések szerint« nem kaphatom vissza jogosítványomat. Így ez az ügy is le van zárva. Veszprémben azóta sem jártam, hogy

115 „Televízióm változatlanul jól működik. Sok örömöm telik benne és nyugodtan várom a hosszú téli estéket. Csak a munkából vesz el sok időt. Mindig legalább tíz beszéddel előbbre voltam és most épp hogy egy-kettő van előre elkészítve. Eddig tízig is eldolgozgattam, most fél nyolckor vége a napnak. Igaz, ha addig dolgoztam, akkor már megérdemeltem egy kis kikapcsolódást." Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1959. 11. 14. VÉL I.4.b. 63.

116 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1960. 08. 03. VÉL I.4.b. 63. Dabrony.

117 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Jásd, 1962. 02. 18. VÉL I.4.b. 95. Jásd.

118 „Nem tudom, hogy írtam-e vagy értesültél-e, hogy nekem szeptember elején vesemedencegyulladásom volt. Persze a motor volt az oka. Nekem is már jobban kell vigyáznom." Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1959. 11. 14. VÉL I.4.b. 63. A hatvanas évek elején Veszprém megyében 63, Somogyban 52 papnak volt motorja. Kőgl Lénárd egy márkamegjelölés nélküli 125 cm^3-es motorral közlekedett. Motorkerékpárral rendelkező papok névsora. MNL VeML XXIII. 25. IV/2. 16.

119 IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció.

120 „Nagy örömmel küldöm Neked a kocsit és remélem, hogy hasznos lesz és sok örömötök lesz benne. [...] Hogy oly szívesen küldöm a kocsit, úgy hiszem, nem kell sokat magyaráznom. A család, mindenek előtt a Mama, majd a Béla, de a Tercsi és Irma is [Kőgl Lénárd testvérei] voltak azok, akik gondoskodtak arról, hogy a rendes nevelésen kívül költséges tanulmányaimat is be tudjam fejezni. Most én csak hálát adhatok a jó Istennek, hogy most abban a helyzetben vagyok, hogy egy kicsit revanzsálhatom magam. Nem éppen anyagiak visszaadásáról van szó, hanem a sok szeretetet szeretném viszonozni, amit annyi hosszú év alatt kaptam." Majd Lénárdhoz fordul: „Szólnom kell még arról a testvérről is, aki teljes kápláni fizetését felajánlotta, hogy tanulmányaimat szükség esetén lehetővé tegye. Arról a testvérről, aki szinte végtelen türelmével és nagyvonalúságával tizenhat éves koromban megtanított arra, hogy nem biztos, hogy mindig nekem van igazam és másokra is tekintettel kell lennem. Arról a testvérről, aki segített engem az életben elindulni. Bizony mennyivel könnyebb lett volna Brazíliában az első években, ha itt is állt volna valaki így mellettem." Kőgl Károly levele Kőgl Lénárdnak. São Paulo, 1963. 11. 09. KLH, Levelezés.

121 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1959. 10. 30. VÉL I.4.b. 63. Dabrony.

Nálatok voltam. Nincs is kedvem hozzá és nincs is semmi függő ügyem. Még jobban begubózkodom. [...] Most már – hála Istennek – jön a tavasz."[122] Újabb két év után – immár Jásdról – ad hírt arról, hogy „Prazsák úr még nem volt nálam, pedig erre a hétre bejelentette látogatását. Jogosítványom visszaszerzése iránti felülvizsgálati kérelmemet most nélküle is beadom".[123] 1963 őszén azután megcsillant a remény, hogy új vizsgák letételével mindkét járműre ismét megszerezheti a vezetői engedélyt. A Lénárd-napot ünneplő borzavári esperesi kerületi kollégák előtt

> [c]sak annak az említése, hogy esetleg levizsgázom és kocsit szerezhetek, – úgy láttam – nem jó hatást váltott ki helyi főnökünknél. Persze neki szüksége van Trabantra.
>
> Különben már készülődöm a vizsgára. November végére jelentkeztem. Igen hálás volnék, ha segíteni tudnál, mert *hivatalosan figyelmeztettek, hogy esetemben nehéz lesz az ügy.* A műszaki részt átvettem és biztos vagyok a dolgomban, a Kreszt is tudom, de 12 éve nem vezettem, így csinálhatnak nehézséget. De ezt is kikapcsolom, mert *napok óta vezetek körorvosunk kocsijával.* [...] Aztán, *ha ismernél még valakit, akkor nyugodtan mehetnék.*
>
> [...] Majd aztán meglátjuk, hogy ki fog először Trabanton száguldozni. Persze az enyémnek először még meg kell érkeznie Brazíliából.[124]

Kőgl Lénárd személygépkocsi-vizsgája ekkor nem sikerült, csak a motorvizsgán engedték át. Hogy ez bizonytalanságai, rutintalansága miatt volt-e így, nem tudható. Kétségkívül neki – mint Vándor Ferencnek is – szigorított KRESZ-vizsgát kellett tennie, ezeknél már a jelentkezéseket is „Budapestre kell felküldeniök s ott engedélyezik".[125]

Trabantja végül 1964-ben érkezett meg, s ebben az évben sikerült a vizsga gyakorlati részét is letennie.[126]

A jogosítvány körüli buktatók kapcsán kissé elkanyarodtunk a dabronyi évektől. Az eddigi információk ismeretében okkal merül fel a kérdés, hogy Kőgl számára milyen mozgásteret biztosított, hogy hívei szeretik és még ellenfelei is tisztelik. Csekély információnk van arról, hogy vajon faluja, Dabrony milyen hátországot jelentett számára, miként jött ki a hétköznapokban a község vezetésével. Hogy a lokális törésvonalak felülírhatták az állam versus egyház képletet, arra jó példa, hogy a dabronyi párttitkár 1957 tavaszán a feltámadási körmenet kültéri megtartása érdekében még interveniált is a községi tanácselnöknél.[127] Egy 1971-ből fennmaradt, útlevélkérelme elutasítása miatt írt levél tömör megfogalmazású soraiból is a „békés egymás mellett élés" stratégiája köszön vissza: „1953–1961-ig Dabronyban működtem mint plébános. Békében éltem három községem:

122 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Dabrony, 1961. 03. 07. VÉL I.4.b. 63. Dabrony.

123 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Jásd, 1963. 04. 27. VÉL I.4.b. 95. Jásd.

124 Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Jásd, 1963. 11. 08. VÉL I.4.b. 95. – Kiemelések tőlem – *H. G. K.*

125 Vándor Ferenc levele dr. Kőgl Lénárdhoz. Veszprém, 1963. 11. 18. VÉL I.4.b. 95.

126 Vö. „A kocsim még alussza téli álmát. Az akkumulátort néha töltöm egy kicsit. De most már jönnie kell a tavasznak. Március 9-én szeretnék először hazamenni kocsival édesanyám 75. születésnapjára" Dr. Kőgl Lénárd levele Vándor Ferenchez. Jásd, 1965. 02. 17. VÉL I.4.b. 95.

127 Egyházak húsvéti ünnepéről. Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó jelentése. Veszprém, 1957. 04. 23. MNL OL XIX-A-21-d-0020-2/1957. (1.d.) 2.

Dabrony, Vid, Nagyalásony községi tanácsaival, TSz-vezetőségével, tantestületeivel. A nyolc év alatt soha semmi panasz nem merült fel ellenem."[128]

A nyárádi esperesi kerület papjainak megfigyelése idején a megyei egyházügyi főelőadó kérésére a dabronyi vb-titkár által készített jellemzés[129] is jóindulatúan semmitmondó információkat közöl a plébánosról:

Községi Tanács VB. Dabrony.
Szám 334/1960.
Tárgy: Dr. Kögl Lénárd romaikatolikus [sic!] plébános jellemzése
Hiv. szám: 4809/1960

MTVB Egyházügyi Előadója
Veszprém

Dabrony községi tanács végrehajtóbizottsága [sic!] a Megyei Tanács VB, 4809/1960 számu felhívására Dr. Kögl Lénárd romaikatolikus [sic!] plébánosról az alábbi jellemzést adja:

A fent nevezett 1953-ban került Dabrony községbe, munkáját eddig az állam és az egyház közötti megállapodás szerint végezte. Amikor a községi szervek valamilyen ünnepélyt rendeznek az ünnepély lefolytatása ellen akadályt nem támaszt.

A községben erkölcsi magatartása ellen kifogás nem merült fel.

Az ifjusággal nem foglalkozik. Az 1956-os ellenforradalom idején munkályát [sic!] ugyan ugy mint máskor végezte, lázitó vagy más népellenes cselekményt nem követett el.

Dabrony, 1960. július 23. Kenesei József vb elnök[130]

Az igazolás öt állítást fogalmaz meg. Kőgl
- betartja az 1950-es megállapodást;
- az újonnan bevezetett munkásmozgalmi kultuszokkal nem konfrontálódik;
- erkölcsileg feddhetetlen;
- az ifjúsággal nem foglalkozik;
- nincs ellenforradalmi múltja.

Ha az idevágó információinkat egybevetjük, akkor egyedül az erkölcsi megítélésre vonatkozó állítás állja meg a helyét. Az alásonyi templomépítés könnyedén értelmezhető lett volna az első vagy az ötödik pont tagadásaként, miként a hittanosokkal történő foglalatoskodás okán is[131] feladhatták volna Kőglt. A vb elnöke azonban nem kívánta Kőglt ellehetetleníteni.

[128] Dr. Kőgl Lénárd fellebbezése útlevélkérelmének elutasítása ellen. Jásd, 1971. 07. 11. KLH, Személyes iratok.
[129] MNL VeML XXIII. 25. IV/3. 2. (26.d.) Tanácsi VB-k bizalmas információs jelentése papokról, 1960.
[130] MNL VeML XXIII. 25. IV/3. 2. (26.d.) Tanácsi VB-k bizalmas információs jelentése papokról, 1960.
[131] Vö. „Kérdőjegy. Dr. Kőgl Lénárt [sic!], a. n. Vállig [sic!] Teréz." A kérdőjegyet ellenőrzés céljából kérte Nyitrai a BM-től, 1959. július 17-én. „Volt főszámvevő. Szoros kapcsolatot tart dem. ellenes személlyel. *Nevezett, jelenleg illeg. hittanoktatást végez.*" (Kiemelés tőlem – *H. G. K.*) Bp. 1959. VII. 31. Kiss (aláírás) ÁBTL 3.1.5. O-11788, 44 C oldal.

Úgy tűnik, hogy egy, a hívei támogatását, püspöke jóindulatát élvező pap, agilis fellépéssel, a kellő időben, ugyanakkor a pártállami legalitás határát formálisan nem átlépve erősíthette közösségét. Ha ezért utólag nem is maradt el a szankció, vádként állítható elemeket sem sikerült Kőgllel szemben megfogalmazni. Az ötvenes évek első felének gyakorlatával szemben 1956 a vereség ellenére is kitágította a vallásszabadság fogalmának – kosellecki formulával élve – várakozási horizontját, amikor a korábbi évek tapasztalatával szemben a kortársak észlelhették, hogy – ha átmenetileg is, de – a cselekvés tere is tágult.

A dabronyi évek az 1961-es diszpozícióval értek véget. Az ÁEH négyévnyi, semmiféle eredményt felmutatni nem képes[132] titkosszolgálati információgyűjtést követően elhelyezte Kőgl Lénárdot Jásdra, az Északi-Bakony egy kicsi zsákfalujába.[133] A helyzetét időközben szintén templomépítéssel súlyosbító[134] Körmendy József ugyanekkor Felsőörsre került.[135] Áthelyezésük békepapi szemszögből is nagy fegyvertény lehetett, Gyalogos erről tudósító jelentésében alig leplezett örömmel számol be minderről:

A dispoziciós ügyek nagyon megrendítették a Pápa környéki papokat, hiszen az áthelyezettek között ingathatatlannak hitt papok is vannak, mint például a volt kancellár, meggyesi Schwartz Róbert, aki Jásdról került le Somogybükkösdre, vagy a pápakovácsi esperes, Vörös József, aki ott már jó 25 éve plébánoskodik, vagy dr. Körmendy József nyárádi plébános, aki jó futó embere volt a hivatalosoknak és most dédelgetett embere Langmárnak is. Tekintve dr. Kőgl Lénárd dabronyi plébános Jásdra való áthelyezését, erősen megváltozott a reakciós hírben álló Pápa-vidéki kerület képe.[136]

[132] 1962-ből visszatekintve: „Az eddigi ügynöki bizalmas nyomozás során nem tudtuk dokumentálni Körmendi hírszerző tevékenységét." (Utólag, kézzel aláhúzva.) Javaslat Körmendi József rk. Plébános ügyében. Veszprém, 1962. augusztus 23. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 215.
[133] „1961-ben a reakciós papi csoportot bomlasztottuk. [...] Kögl Lénárd dabronci [sic!] plébánost Jásd községbe disszponáltattuk. [sic!]" Javaslat Körmendi József rk. Plébános ügyében. Veszprém, 1962. augusztus 23. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 216.
[134] „[A] megye egyik legreakciósabb papja dr. Körmendy József nyárádi plébános, engedély nélkül kápolnát épített Mihályházán, amit 1960. október 28-án fel is szentelt dr. Kiss György veszprémi kanonok. [Langmár Lipót] ugyancsak hasonló támogatásban részesítette Körmendyt Borsosgyőr községben, ide 80 000 Ft-ot adott kölcsön, szintén kápolna létesítésére. Adorjánházára [Külsővat filiája] szintén 50 000 Ft-ot adott kölcsön kápolna létesítésére.
Ezt a két nagy összeget [Langmár Lipót] az illető plébánosoknak személyi kölcsönként adta. Legalábbis így van könyvelve. Ez persze annál nagyobb disznóság, mert békepapnak sosem adtak ekkora összeget." Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó 1961. II. és III. negyedévi összefoglaló jelentése. Veszprém, 1961. 09. 11. MNL OL XIX-A-21-d-007-31/1961. 2.
[135] „A kivizsgálás után az említett tevékenysége miatt felelősségre vonni, figyelmeztetni és Nyárád községből elhelyeztetni. Legközelebbi működési helyéül megjelöljük Felsőörs községet, amely egyházilag és anyagilag a rossz plébániák közé tartozik. [...] Nyárádról történő elhelyezése a környék papságának álláspontján is feltétlen változtatna. Személye eltávolításával a reakciós irányzat csökkenne és a kerület papsága fokozatosan közeledne a papi békemozgalom felé." Balázs Tibor r. szds, Nyitrai L.: Javaslat Körmendi József rk. plébános ügyében (1961. 07. 14.) Engedélyezem: Knéz András r. őrnagy, ov. ÁBTL 3.1.5. O-11788, 209.
[136] Gyalogos fn. ü. jelentése, 1961. 08. 31. ÁBTL 3.1.2. M-19223, 209.

Ha ugyanakkor az 1961-es év egyházi személyeket sújtó nagy letartóztatási hullámát vesszük, a nyárádi esperesi kerület személycseréi nem tekinthetők egyébnek, mint a pártállam üzenetének, „miheztartás végett" foganatosított figyelmeztetésnek. Kőgl az áthelyezés napjaiban, az egyházmegye papságához képest azonban meglehetősen későn, 1961. szeptember 21-én tette le Veszprémben állameskijét.[137] A pártállam szemszögéből egy reakciós, de a rendszerhez formálisan lojális pap kezdhette meg működését Jásdon.

Felhasznált források

Kéziratos források

KLH = *Dr. Kőgl Lénárd hagyatéka* (A szerző tulajdonában)
Fényképalbum, Nagyalásony
Homíliák, IX.4.7.
Levelezés
Személyes iratok
Visszaemlékezések (kézirat)

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
3.1.2. M-19223 „Gyalogos" fedőnevű ügynök munkadossziéja
3.1.5. O-11788 Dr. Körmendi József nyárádi plébános objektumdossziéja

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX-A-21-d. Az Állami Egyházügyi Hivatal visszaminősített TÜK iratai

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
XXIII. 25. Veszprém Megyei Tanács VB egyházügyi titkárának iratai 1950–1989
XXIII. 842.a. A Nagyalásonyi Községi Tanács iratai

VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár
I.1.44.a. Iktatott iratok
I.4.b. Egyházmegyei építész iratai

Felhasznált irodalom

Gárdonyi Máté–Horváth Gergely Krisztián 2017: Megtorlástól a kollektivizálásig. A „klerikális reakció elleni harc" a veszprémi egyházmegyében 1957 és 1962 között. In Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): *„Rendületlenül a romok között" A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között.* A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye. 133–195.

[137] MNL VeML XXIII. 25. IV/3. (26.d.) Az állameskivel kapcsolatos iratok, eskiiokmányok 1950–1975.

Horváth Gergely Krisztián 2014: „Mindenkinek mindene lenni!" Vázlat Kögl Szeverin OSB pályájához. *Jánossomorjai Füzetek,* 2014 (IX) 1. 3–22.

Huchthausen Lajos 2009: *Bilingérzések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből.* Balatonkiliti–Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 21.)

Karlinszky Balázs 2017: *„Nyilvántartva". A veszprémi püspöki palota munkatársai a jelentések tükrében 1957 tavaszán.* Kézirat.

Magyar Katolikus Lexikon, www.lexikon.katolikus.hu

MELLÉKLET

1. melléklet

Schnattner Szigfrid: A pap és a hősi élet (1957. december)[138]

Ha a Krisztusi tanítást, ott, ahol az áldozatokat kíván, a maga teljes és pozitív gazdagságában mutatjuk be, elhihetjük, hogy igen hasznos és gyümölcsöző munkát végzünk. De ennél már sokkal többet és jobbat tehetünk, ha ezt a tanítást nemcsak életünk látható és megragadó példájával, hanem – hacsak lehetséges – hősies példájával testesítjük meg.

Mi tapasztaljuk Főtdő Uraim, hogy szavainknak lehet bizonyos hatása, de a cselekedetek mindig százszorosan gyümölcsöznek és vonzanak.

Ha azt hallják a hívek, hogy a plébános gyönyörűen beszél Karácsonykor a hideg miatt didergő betlehemi kisdedről s türelemre buzdítja a híveket, de azt tapasztalja, hogy ő a türelmet és a lemondást csak a híveknek ajánlja, ő maga a jól fűtött szobában kényelmesen él, akkor nem sok eredménye lesz a prédikációjának. – Pedig ne felejtsük el, tőlünk, Krisztus papjaitól, apostolaitól a világ *olyan cselekedeteket kér és vár, amelyek az átlagot, a közönségeset, mondjuk így: a mindennapit, a hétköznapit és a nyárspolgárit messze felülmúlják* és egyenesen magukkal ragadó erőmaximumát fejtik ki. Már e hó elején Ádvent köszöntött reánk. Honnét van az, hogy Keresztelő Szent János, Advent prófétája annyi embert tudott magához vonzani? Kemény egyéniség. Szálfa ember. Mint árbocra lehet rá felnézni: az ember szinte szeretné megkopogtatni. Kérdezzük: Honnét van ez az imponáló, vonzó egyéniség varázsa?

Honnét van az, hogy annyi embert tudott magához vonzani? Az Evang. megfejti a titkot. „Égő lámpa volt" mondja. Ezért ujjongtak sokan az ő fényességén. Ezért mondhatott a tömegnek mindent: elmondhatta őket viperák fajzatának, fehérített síroknak, gonosz és istentelen nemzedéknek. Eltűrték, mert tudták, hogy joga van így beszélni és igaza van. Eledele erdei méz, ruházata teveszőr, lakása a nádas. *Nem tudnak tőle semmit elvenni, nem lehet nála házkutatást tartani, nem lehet nála requirálni.*

Ha azt hallja az ember, hogy egy faluban nincs rend a hétköznapi szentmise körül, hol van mise, hol nincs. De a plébános siet minden élelmiszert és árucikket felvásárolni a legelsők között, akkor bizonyos, hogy képtelen a lelkeket Krisztushoz vonzani. – Vajon égő lámpa-e ő itt a faluban? Örülnek-e az ő fényességén? Vajon mit találnak nála? Mennyi mindent lehet tőle elvinni... Lehet, hogy ez a kedves testvérünk kitűnő szervező, eszes fő, nagyerő [sic!], elsőrangú hitszónok, de alig hiszem, hogy a krisztusi tanítást a maga teljes pozitív gazdagságában mutatja be a rábízott nyájnak, alig tudom elhinni, hogy őrhelyén: gyümölcsöző munkát végez. Szóval alig hiszem, hogy apostol, igazi apostol. *Igazi apostol csakis akkor lenne, ha tanítását életének megragadó példájával, egyenesen hősies példájával mutatná be a híveknek.* De amikor még a reggeli szt. mise is elmarad, igen sokszor...

Amikor nem csendül ajkán *a szabad emberhez méltó* reggeli imádság: Introido ad altare Dei – amikor még a templomajtó sem nyílik ki reggel – mit mondjunk? Gondolkodnunk szabad, de ítélkeznünk nem. De éppen azért, mert gondolkodnunk szabad, sőt üdvös és hasznos is, egyetlen röpke percig gondolkodjunk azon, hogy...

1. A krisztusi tanítást pozitív gazdagságában mutatjuk-e be a híveknek?
2. Gyümölcsöző munkát végzünk-e?

[138] A kurzív részek saját kiemeléseim – *H. G. K.*

3. Hősies példát mutatunk-e?
4. Tudunk-e hódítani, vonzani?
(Teljes szívemből)

Szt. Pál apostol leveleiben, önmaga igazolja, hogy ő valóban Krisztus szolgája és apostola. Önigazolására szolgálnak szenvedései, melyek valóban hősiesek. A Krisztusért elszenvedett megveretések, börtönök, halálos fáradalmak, fájdalmak, halálra hurcoltatások adják a jogcímet neki arra, hogy Krisztus apostolának nevezhesse önmagát... Mikor ötször elszenvedte a 39 korbácsütést, a legfájdalmasabb és leggyalázatosabb zsidó büntetést, mely igen sokszor az áldozat testének szétmarcangolásával végződött, de mindig erkölcsi halált, kivetettséget jelentett. És Pál kiheverte felszaggatott hátának sebeit, felemelte fejét és nem vette észre, hogy honfitársai és hitsorsosai meggyalázottnak tekintik, elfordulnak útjából, ment előre, még többet tenni, még többet szenvedni – Krisztusért.

(Egy alkalommal boldogult Bánáss püspök még mint apostoli kormányzó Bucsuszentlászlóra hívott össze minket papokat, 2-3 egyházközségi képv. testületi taggal. Roppant érdekesnek és igen eredetinek találtam én magam az egész gyűlést. Kérdéseket adott fel az egyes vezető lelkészeknek a főpásztor és ott a jelenlevő községbeli emberek előtt kellett rögtön választ adnunk, akik tehát ellenőrizhették válaszunkat, elsősorban persze annak igazi voltát. *Mi, papok, roppant sok nehézséget hoztunk fel a főpásztornak, pedig azok mégiscsak kezdeti nehézségek voltak.* Egyik jó paptársunk panaszkodott, hogy szavait kiforgatták a szószéken és így kellemetlenség érte, a másik paptársunk arról jajgatott, hogy egyházközségi gyűlésen érte támadás, a másik elrimánkodta, hogy reverendáján esett sérelem – a főpásztor – soha ne felejtsem el – igen bölcsen ezt mondta: »*Testvérek! Valami rizikót kell vállalnotok.*« De hozzátehette volna: ha apostolnak akartok neveztetni, a kellemetlenség még távol van a 39 korbácsütéstől, a személyi támadás még messze van a felszaggatott testnek sebeitől, a sérelem még nem jelenti az erkölcsi halált és a kivetettséget. Magyarán szólva *ha semmiképpen sem akarunk hősök lenni, igen könnyen leszünk gyáva figurák.*

S menjünk tovább... A római hatóságok testet felhasogató vesszői, melyek háromszor roncsolták össze Pál apostol hátát, vállát, miért történt? Egyik esetben azért, mert egy szegény álomkórságos leányt megszabadított Filippiben – és a megkövezés... Lyszrába kihurcolták a városon kívül és addig dobálták rá a követ, míg halom gyűlt föléje és mint halottat ott hagyták... Kérdezem, ki vonná kétségbe Pál apostol hős voltát? Sőt. Uraim! Panaszkodunk, hogy tönkremegy a szívünk, elroncsolódnak idegeink, köszvényesek, reomásak, csúzosak leszünk – kétségkívül baj, mert csak erős fizikum képes az Isten országáért dolgozni és hősi erőfeszítéseket tenni. Az igazi baj mégis az lenne, ha a szívünk nem a prédikációban menne tönkre, hanem a sok ivásban és étszakai mulatozásban és az idegeink nem a lelkek üdvéért történt aggódásban őrlődnének fel, hanem a végtelen kártyacsatában és a szertelen nikotin élvezetében s a köszvény és csúz és reuma, meg issiách [sic!] nem az adventi meg böjti, meg elsőpénteki gyóntatások közben a hideg gyóntatószékben lenne tulajdonunk, hanem sok felesleges és haszontalan és paphoz nem nagyon illő szórakozásokban.)

Pál apostolnak borzadállyal kellett megállapítania, hogy ott a halom kőtörmelék alatt él – mert minden tagja rettenetesen fáj és mert él, törött tagokkal kellett kivonszolnia magát a kövek alól és az éjszakában át kellett hurcolnia fájdalomtól megtépett testét Derbébe, hogy felgyógyuljon új küzdelemre és előkészüljön új szenvedésre. Pál apostol hősi élete egyetlen és páratlan vándorlás volt, nem kényelmes fogaton, hanem gyalog, vízáradás átjárta területeken kellett keresztül gázolni és hegyek közt rablók veszélyeztették életét.

[...]

Egy Szent Pálnak félnie kellett nemcsak a pogányoktól, de saját testvéreitől is, akik fanatikus dühvel üldözték, a városokból menekülnie kellett és ha a puszta felé vette az útját a vadállatok tartották rettegésben. Nem bízhatott a keresztényekben sem, mert köztük is akadt áruló. Állandó fáradság, hányódás, éjszakázás, éhség, szomjúság, kényszerű böjtök, lerongyolódás és fagyoskodás egész élete. Hős a legjavából!

Főtiszt. Uraim – gondoljuk meg:

1. Mivel tudjuk mi igazolni, hogy Kr. Apostolai vagyunk?

2. Merünk-e rizikót vállalni Jézus ügyéért?

3. Készek vagyunk-e egészségünket, életünket is, hősi módon felajánlani Krisztusért?

4. Gondolkodjunk és ha van mit bánnunk, – bánkódjunk...

(Teljes szívemből)

Főt. Uraim! Pál apostol minden időkben örökszép ragyogó példaképünk nekünk Krisztus papjainak. A felsorolt sok fizikai aggódás és erőfeszítés, a sok szenvedés és testi megpróbáltatás és küzdés mellett a belső gondok, emésztődések, az általa alapított Egyházközségek sok baja mint egyéni fájdalmak égették, marcangolták az apostol lelkét. Akárcsak sokunkét.

[...]

Nos és az egyházközségeink! Hány helyen

1. csak papíron van egyházközség, képviselőtestületi, tanácsi élet nincsen, nem is lehet;

2. gyűlést nem lehet összehívni, mert eljönni is félnek;

3. ellenlistával dolgoznak, jelentgetnek;

4. örökösen torpedóznak, áskálódnak, fúrnak;

5. mennyi a közöny, nemtörődömség;

6. hány helyen a plébános maga fizeti ki a szeminarisztikumot, – csak béke legyen...

Egyéni bajaink, melyek elviseléséhez sokszor igazán hősi lelkület kell. Mindegy... Szt. Pál megmutatta minden baj hősi lelkülettel való elviselésével, hogy valóban Krisztushoz tartozott, hogy igazi apostola volt Krisztusnak, de megmutatta számunkra azt is, hogy *a Krisztus ügye minden időben nemcsak olyan hősöket követel, akik az élen állnak, kormányoznak, irányítanak, tesznek és alkotnak, hanem olyan hősök is kellenek, akik szenvednek, akik gyalázatokat tűrnek, akik csendben, észrevétlenül robotolnak*, – meddig?... Amíg testileg összeesnek, lelkileg szárazságban és vigasztalanságban elapadnak és mindent Krisztusért felajánlanak.

(December van. A nappalok egy rövidke délelőttből állnak és egy hosszú délutánból s még hosszabb éjszakából. A nyáron meglátogattam egy volt tanítványomat, akit még 1936-ban érettségiztettem magyar irodalomból [a] soproni gimnáziumban. A székesfehérvári egyházmegye papja. Gyenge fizikuma volt, szíve erőtlen. Főpásztora bizalmából elég nagy kiterjedésű, szétszórt települési plébániát kapott. Főként hitoktatói teendőin döbbentem meg. Vonattal megy a filiába, onnét még 4-5 kilométert gyalogol a tanyára. Mire odaér, gyakran már nincsenek ott a gyerekek. Ilyenkor decemberben, korán sötétedő estéken, hatalmas sárban petróleum-fény mellett beszélnie kell azoknak a fáradtagyú gyermekeknek arról, hogy Isten az egész világnak ura és a mi... Mire vége az 50 perces hittanórának, rohannia kell az állomásra, télen, hófúvásban. Nemritkán ottmarad egész éjjelre az állomás várótermében. De hányszor késik a vicinális. 2-3 órát kell töltenie a fűtetlen, pipafüstös, borgőzös váróteremben, szitkok, átkok, káromlás közepette...)

Ft. Testvérek! Hős az ilyen a javából... Apostol, a kiválóak fajtájából... Hős, aki szenved, gyalázatot elvisel, csendben, észrevétlenül, hangtalanul és zajtalanul robotol, míg testileg összeesik, lelkileg pedig szárazságban, vigasztalanságban elapad, de mindent Krisztusért felajánl.

De ne felejtsünk valamit... Ne felejtsük azt, hogy maga az Úristen is igazolta, hogy Pál az Ő apostola és választott edénye, mert küzdelemben és szenvedésben terhes életében nem hagyta magára, lehajolt hozzá, megcsókolta lelkét, extázisba ragadta, vakító világosságba, boldogságba burkolta. A paradicsomba, a harmadik égbe ragadó boldogság tölti el Pál apostol lelkét – egész életre szólóan. Ez aztán elfelejteti minden szenvedését, amikor üldözik és menekülnie kell, lelkében a mennyország énekel. Amikor káromolják és gyalázzák, lábát feltöri az út, lelkét felsebzik a csalódások, amikor minden munkája hiábavalónak látszik, minden összeomlik körülötte, a sátán csatlósai kajánul vigyorognak és röhögnek rá, Pál apostol megy előre, lelkén az Isten csókjával, szemében az egyszer már megpillantott örökkévalósággal, szívében törhetetlen hittel, szóval minden adottsággal ahhoz, hogy hős legyen. Krisztus hős apostola! Itt aztán már eltűnik minden egyéni szorongása, belső gondja és emésztődése – minden szenvedése és megpróbáltatása – és örökszép ragyogó példaképünk lesz.

1. Igazol-e engemet az Isten, hogy én az ő apostola vagyok?

2. Vagy nem is akarok ilyen igazolást?

3. Olyan hős vagyok-e, aki kész szenvedni, gyalázatot eltűrni, csendben, észrevétlenül robotolni?

4. Kész vagyok-e Krisztus ügyéért testileg is összeesni, lelkileg szárazságban elapadni, szóval kész vagyok-e hős lenni?

Ha nem így volna, a bűn lenne az egyetlen akadály, amit megbánok és meggyónok.

Üdvözítőnk fenséges tanítása mellett leginkább a példája vonzott. Azért tudott a Keresztelőnél hatalmasabb vonzó erőt gyakorolni, mert példája, melyet a világnak adott, messze túlszárnyalta az Előhírnök példáját.

»Nekem nagyobb bizonyságom van Jánosnál, mert a cselekedetek, melyeket Atyám bízott rám, hogy elvégezzek, maguk ezek a művek, melyet cselekszem, tanúskodnak felőle, hogy az Atya küldött engem.« (Ján. 3. 36.) – S az Atyától rábízott cselekedetei között nemcsak csodái vannak, hanem egészen egyedülálló, egészen páratlan és rendkívüli életszentsége is.

Urunk szegénysége, lemondása hősies.

A farizeusok és bírák előtt mutatott viselkedése: hősies.

Szenvedéseinek elfogadása: hősies.

Az emberek iránt tanúsított szeretete: hősies.

Miért oly magávalragadó Urunk példája? Azért, mert nem akármilyen példa, hanem nagylelkűséggel annyira telített példa, hogy csodálkozást, mi több, mérhetetlen szeretetet ébreszt azok szívében, akik azt igazán felfogják. S ki igyekeznék ezt leginkább felfogni, mint mi papok?... Kik a Mester követei, benső hívei, apostolai vagyunk. *S a mi életünkben is legalább egyszer üt az óra, amikor hősies példát kell nyújtanunk*, anélkül, hogy azt keresnénk, anélkül, hogy ezt szenzációképpen hajszolnánk.

(Egy kis zalai falu plébánosáról van szó. Emelkedett dombon épült a parochiája. Az összeomlás utolsó napjaiban történt, odamentek hozzá hívei és kérték, Plébános úr, tessék elhagyni a házat, mert biztos értesülésünk van, a németek felrobbantják az épületet. Ám legyen – felelt nyugalommal a plébános. Ha elvettem ebben a házban a jókat Isten kezéből, úgy most – ha ez van megírva – elveszem a rosszat is. S hívei általános csodálkozására, de egyben örömére is, helyén maradt a lelkipásztor.)

Azt hiszem, súrolja ez az eset a hősi példát. Higgyétek el, alig kisebb ez a parányi eset XII. Pius pápa nagyszerű példájánál. Midőn a német nagykövet Hitler megbízásából megjelent szent Egy-

házunk fejénél, hogy a bekövetkezendő ostrom idejére nem garantálhatja Őszentsége életbiztonságát, és hagyja el Rómát – áttéve székhelyét Németországba. Emlékszünk: Szentatya ünnepélyesen kijelentette: Követ úr, történjék ami történik, de nem hagyjuk el Rómát, nem távozunk Szt. Péter sírja mellől.)

Ft. Testvérek! Engem mindig mélyen meghat Urunk életkövetése s annak az a mostoha körülménye, amelynek alázatos elviselése és tűrése Urunk életében igazán hősies... A betlehemi szegénység non erat locus ei in diversorio. Ott van Heródes, az üldözés, a betlehemi mészárlás, Egyiptomba menekülés, száműzetés... Később nyilvános életében nincs lakóhelye, nincs kő, amire lehajtsa fejét, a kereskedők tiszteletlensége előtt nem fél kötelet ragadni, a képmutatók gonoszságát nem fél pellengérre állítani. Gyűlöletet, bosszút szerez ezáltal magának, de ez nem számít. A bírák előtt határozott magatartása, öntudatos állításai halálát okozzák, de nem habozik azokat kimondani.

Ott, ahol vagyunk, ahová elöljáróik keze rendelt, ameddig vagyunk, *álljunk helyt, mindig határozottan, mindig következetesen, mindig ugyanúgy: mindig tisztán és farkasriasztó izmosan és sohasem csúnyán, piszkosan, vagy lomposan.* S ahogyan papköltő mondja: és néha rág a rágalom és üldöznek az ütlegek, de ez legényfejet talál és mindettől nem csüggedek. – Már az sokszor, hogy reverendát hordok, hogy szószékre lépek, és beszélek – már ez maga puszta egyszerűségében igen sokszor hősies cselekedet.

(Ah, de nagy dolog az egy s ugyanazon a helyen, ugyanazon templomban 10-15 éven át, vasárnapról-vasárnapra, ünnepről-ünnepre hirdetni az Evangéliumot. Mindennap reggel misézni, ugyanannál az oltárnál, sacrális cselekménynél a hívek elé állni – mintegy képviseljük a soha nem változó absolut, örök, szent elveket. Vajon melyik a hősi cselekedet, vagy melyik nevezhető hősi cselekedetnek: az én és az örök napról-napra való komoly helytállásom, vasárnapról-vasárnapra való evangelizálásom, vagy azé a bencés lelkészé, aki Zalában mondott egy lázító beszédet, este és – reggel meglép?![139] Mi lenne, ha mi is így tennők – mi lenne jó népünkkel?!)

Igen, ne keressük a hősi cselekedetek reklámozó népszerűségét, végezzük hétköznapi papi teendőink sorozatát, különösen szépen végezzük az ünnepnapok teendőit és hősi cselekedeteket végeztünk, apostolokhoz illően viselkedtünk, hűek maradtunk Urunkhoz, nem árultuk el a Mestert, nem hagytuk el hitványan a zászlót. Így vonzunk élő, eleven példánkkal, így tanítunk minden szónál ékesebben. Rekollectiónkra adjunk magunk választ:

1. *Cselekedeteink, melyeket végzünk, tanúskodnak-e mellettünk? – hogy az Atya küldött bennünket?*
2. *Igyekszem-e mindenben vonzó példát adni [a] rámbízottaknak?*
3. *Ha kell, nem rettenek-e vissza attól, hogy hősies példát nyújtsak híveimnek?*

(Teljes szívemből...)

[139] A helyzet tökéletesen ráillik Kőgl Lénárd másik testvére, a bencés Szeverin disszidálásának körülményeire, aki a zalavári kolostor által ellátott helyi plébániáról menekült Brazíliába 1948-ban. Személyéről lásd Horváth 2014.

2. melléklet

Korona 1956
Kőgl Lénárd: Hogyan mélyítettem el plébániámon az eucharisztikus életet?[140]

1. Az eucharisztikus élet elmélyítése szorosan összefügg a gyakori szentgyónás problémájával. Tapasztalatom szerint a gyakori szentáldozáshoz az út a gyakori szentgyónáson keresztül vezet.

Míg gyóntatásaink csak a bűnök meghallgatására és az elégtétel feladására szorítkoznak, míg a gyónó azzal a szorongó érzéssel jön gyónni, hogy mindig ugyanazt gyónja és ugyanabba a bűnbe visszaesik; míg progresszív lelkivezetéssel nem nyújtunk gyóntatásainkban mindig újabb és újabb tartalmat, vezetést, felemelkedést: addig nem várhatjuk, hogy híveink szívesen jönnek gyónni és ennek folyományaként, gyakrabban áldozni.

Bár a szentgyónás lényege a bűnbocsájtás, gyakori szentgyónást mégis nehéz elképzelni lelkivezetés nélkül. Ennek hiányában lélektelen mechanizmussá válik, mely mellett komoly meggyőződéssel rendelkező vagy más forrásokból merítő lelkiéletet élő ember kitart, de a hívek átlaga előbb-utóbb elfordul, illetve az előírt évi egy szentgyónásra szorítkozik.

Az eucharisztikus élet elmélyítését tehát a gyóntatás keretében, progresszív lelkivezetéssel kezdjük. Tapasztalatom szerint ez nem könnyű feladat.

Míg a hívekkel ismerkedik az új lelkipásztor, ez a lelkivezetés kollektív lehet. Próbálkozásaim szerint ennek egyik módja, hogy öntudatosítjuk a gyónóban a lelkiélet alapvető tényeit: hitünk alapjai, életünk célja, a munka és szenvedés felajánlása stb. Minden gyónó lényegében ugyanazt az öntudatosító gondolatot kapja.

A gyónók együttes lelki vezetésének másik formája – egyben a legkönnyebb –, hogy az egyházi év alapján nyújtunk lelki vezetést. Az egyházi év felöleli az egész üdvtörténetet és nagyon alkalmas átfogó program együttes lelkivezetésre.

Persze, az együttes lelkivezetés első stádiumában is figyelemmel van már a lelkipásztor az egyeseknél felmerülő egyéni problémákra.

Ha aztán a lelkipásztor megismerte már híveit, akkor át kell térnie az egyéni lelkivezetésre. Véleményem szerint szerencsésebb positiv oldalon indulni, vagyis a gyónó veleszületett jó erényeit öntudatosítani és azokat fejleszteni. Megtanítani az examen partikulárérá, hogy annak alapján az esti lelkiismeretvizsgálatnál ellenőrizze a választott erény gyakorlásában az előrehaladást. A következő szentgyónásban beszámol a gyónó, ami olyan szempontból is jó, hogy a lelkivezetőnek nem lesz nehéz visszaemlékezni, hogy hol tart lelkivezetésben.

Miután így alaptermészetéből adódó több erényt gyakoroltattunk a gyónóval és így eredményt csillogtattunk meg előtte és megéreztettük vele az öntudatos lelkiélet élésének első boldogító ízét, rátérhetünk az alaphibák javításának nehezebb munkájára. Lélektani alapon kell sok mindent megmagyarázni a gyónónak. Először a taszító hibák, aztán a kisebbek jönnek sorra. Meg kell tanítanunk a gyónót, hogy állandó lelkiismeret-vizsgálásai alapján megismerje jellemét, annak jó oldalait és hibáit. Hibái ellen küzd, hogy minél kevesebbszer forduljanak elő, erényeit gyakorolja, hogy mindinkább vérévé váljanak.

[140] KLH Homíliák, IX.4.7.

A lelkivezetés a gyermekek gyóntatásánál ugyanolyan fontos, mint a felnőtteknél. A napi imákat, szentmisehallgatást, engedelmességet, karácsonyra, húsvétra való készületet kapják meg havi examenül. Majd mikor a keresztény élet általános elemeivel már tisztában vannak és gyakorolják, akkor jönnek a positiv erénygyakorlatok: Isten jelenlétében való járás, munka és szenvedés felajánlása, udvariasság, segítés stb. A harmadik fok itt is a gyermekhibák ellen való küzdelem. Karácsony és húsvét előtt kis vonalazott cédulákon írják a jócselekedeteiket.

Ilyen lelkivezetés mellett a szentgyónás nem válik lélektelen mechanizmussá, hanem élmény lesz a gyermek életében. A gyónástól való aggodalom nem fogja visszatartani a szentáldozástól.

2. Ilyen előkészítés után jön sor a gyakori szentáldozások szorgalmazására.

Ezt szorgalmazzák az Oltáriszentségről szóló szentbeszédek, az elsőpéntekek gondos előkészítése, a nagyobb ünnepekre való gyónás és áldozás. Az Oltáriszentség az ember Isten utáni vágyának földi kielégítése. Minél inkább felkeltjük a tökéletesség, a lelki élet után való vágyat, annál inkább fog sóvárogni a lélek az Oltáriszentség után.

Nehéz dolog falun a szentséglátogatások bevezetése, de természetesnek tartja a nép, hogy legalább egy évben egyszer, a szentségimádás napján mindenki hódoljon az Oltáriszentség előtt. Az Úrnapja szépen megrendezett körmenetével szintén elmélyíti az eucharisztikus életet.

A szentmisemagyarázatok és a liturgikus szentmisék elengedhetetlenek. Itt is progressive kell eljárnunk. Mindig többet és többet, mindig mélyebbre evezni, mert ami nem fejlődik, az visszafejlődik.

Az eucharisztikus élet fokmérője a plebánia lelki életének. Ép ezért elmélyítése lassú folyamat. Az idősebbeknek szinte nincs is már elég fogékonyságuk az irányban. Az első áldozókkal kell kezdeni és egy új eucharisztikus generátiót felnevelni. Mikor már igényesek lesznek híveink a szentgyónásban, igénylik a lelki vezetést, kezdik érezni a lelki élet örömeit, akkor fog az Oltáriszentség utáni vágyuk is egészen kibontakozni.

3. melléklet

Dr. Kőgl Lénárd bejegyzése a dabronyi plébánia Historia Domusába[141]

1953. aug. 30-tól 1961. szept. közepéig mint plébánoshelyettes működtem Dabronyban.
Működésem alatt a fontosabb események:

Lelki téren:
- Nagyalásonyban és Viden bevezettük minden vasárnap a szentmisét.
- 1959-ben bérmálás volt, melyet megyéspüspök urunk akadályoztatása miatt Bárd János kalocsai segédpüspök úr szolgáltatott ki.
- Hittanoktatás heti két-két alkalommal volt mindhárom községben, a tanítás után az iskolában.

Anyagiakban:
- Nagyalásonyban megépítettük az új templomot.
- A vidi templomot erős repedései miatt vaspántokkal erősítettük meg és orgonáját javítottuk.
- Dabronyban a plébánia épületet renováltuk.

[141] A nemesszalóki plébánián őrzött Historia Domus 109. oldalán.

Evilági oldalon:
- Ebben az időben lett mindhárom község közösen termelő ún. termelőszövetkezeti község. Nagypodáron és Kispodáron állami gazdaság működik.

Áthelyezés folytán Jásdra távoztam plébánoshelyettesnek.

Dabrony, 1961. szeptember 13-án

Dr. Kőgl Lénárd
püspöki tanácsos
plébánoshelyettes

Láttam, 1961. szept. 14.
Fazekas György
esperes

MELLÉKLET

A kötet szerzői

Bánkuti Gábor (1978) történész, PhD, Habil., Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet Modernkori Történeti Tanszék, bankuti.gabor@pte.hu
Baranyai Balázs (1974) történész doktorandusz – Pécsi Tudományegyetem, Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága–Magyar Nyelvi Osztály, Luxemburg, barbalazs@gmail.com
Bartha Ákos (1982) történész, PhD, MTA BTK Történettudományi Intézet, bartha.akos@btk.mta.hu
Czetz Balázs (1976) történész, levéltáros, PhD, Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, czetz.balazs@mnl.gov.hu
Cseh Dániel (1989) történész doktorandusz – Debreceni Egyetem, daniel.cseh89@gmail.com
Csikós Gábor (1985) történész, doktorjelölt – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, csikosgabor1985@gmail.com
Horváth Gergely Krisztián (1974) társadalomtörténész, PhD, Habil., MTA BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoport, Horvath.Gergely.Krisztian@btk.mta.hu
Ispán Ágota Lídia (1980) etnográfus-történész, PhD, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, ispan.agota@btk.mta.hu
Jobst Ágnes (1959) sajtótörténész, PhD, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, jobst@abtl.hu
Káli Csaba (1969) történész, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, kali.csaba@mnl.gov.hu
Keresztes Csaba (1976) történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, keresztes.cs@freemail.hu
Kunt Gergely (1981) társadalomtörténész, PhD, Miskolci Egyetem BTK, kunt.gergely@gmail.com
Nagy Netta (1975) néprajzkutató, PhD, Kistelek Város Önkormányzata, nagyn@kistelek.hu
Oláh Sándor (1954) társadalomkutató, KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Csíkszereda
Rigó Róbert (1973) történész, szociológus, PhD, Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar, rigo.robert@pk.uni-neumann.hu
Ritter György (1980) történész, doktorjelölt – Pécsi Tudományegyetem, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, ritter.gyorgy@mnl.gov.hu
Sántha István (1968) szociálantropológus, PhD, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, istvansantha@gmail.com
Szabó Csaba (1967) történész, levéltáros, PhD, Habil., Magyar Nemzeti Levéltár, szabo.csaba@mnl.gov.hu
Szilágyi Zsolt (1980) történész-geográfus, PhD, Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet, szilagyi.zsolt@arts.unideb.hu
Szűts István Gergely (1977) történész, levéltáros, PhD, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, szutsig@gmail.com
Tóth Judit (1978) történész, levéltáros, PhD, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, tothjudit321@gmail.com
Várkonyi-Nickel Réka (1982) történész, néprajzkutató, PhD, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, rekanickel@gmail.com
Vékás János (1953) újságíró, az Újvidéki Rádió munkatársa, vekasjanos53@gmail.com
Völgyesi Orsolya (1968) történész, PhD, MTA BTK Történettudományi Intézet, volgyesi.orsolya@btk.mta.hu

Helynévmutató

C

Cs

D

E

F

G

Gy

H

I

J

P

R

S

Sz

T

U

Ü

V

3900 Ft

A szovjetizálás 1948-ig tartó bevezető időszaka és a Kádár-kor megszilárdulása közé eső másfél évtized számos olyan rendszerspecifikus ismérvvel bír, amelyek egyértelműen jelzik, hogy 1956 nem jelentett azonnali cezúrát. A restaurálódó diktatúrának a társadalom minden csoportját széles körben sújtó újraintézményesülése a laikus szemlélő számára is analóg jelenségeket mutat a forradalom előtti évek gyakorlatával. A vidéki társadalom életére fókuszáló kutatásaink egyértelműen igazolták a párhuzamokat, pontosabban a kontinuitást. Elég itt felidéznünk, hogy a Magyarországon létezett szocializmus önmeghatározása szerint is politikai diktatúra volt. A pártállam döntéshozói őszintén felvállalták, hogy „a dolgozók ügyének elárulását a törvény a legszigorúbban bünteti". Az 1956-os forradalom így nemcsak az azt megelőző évtized elnyomására adott katartikus válasz, hanem az ezt követő megtorlás révén a továbbra is kontinuus, sztálini jellegű hatalomgyakorlás indikátora. Mégis, 1956 elbukása ellenére is egy sikeres forradalom, mert a társadalom általa egyértelmű jelzést adott a tűréshatárról, s a Kádár-rezsim ennek tanulságaival, tehát az ellenállás mértékével szembesülve volt kénytelen egy új modus vivendi kialakítására 1963-at követően.

A „Vakvágány" kifejezés főcímbe emelésével kapcsolódunk a *Magyar vidék a 20. században* című sorozat első, *Váltóállítás* címmel 2017-ben megjelent kötetéhez. Ily módon is szeretnénk jelezni, hogy az 1945. évi váltóállítás 1948-at követően egyértelműen zsákutcát – vagy, maradva a vasúti metaforánál: vakvágányt – jelentett a hazai vidéki társadalom számára.

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Vakvágány

A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.

MAGYAR VIDÉK A 20. SZÁZADBAN | 2.

Magyar Tudományos Akadémia

Vakvágány

A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.